

51593

1-101

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
DR DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LIII. ÉVF. 1-2. SZÁM. 1919. JAN.-FEBR.
BUDAPEST, 1919. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

EGYETEMI KÖNYVTÁR
SZEGED.
FOLYÓIRATOK
1036/374 63

Tisztelettel kérjük tagjainkat és előfizetőinket, hogy költségkímélés és a sürgetések elkerülése végett tagsági, illetőleg előfizetési díjukat a szétküldött postatakarékpénztári befizetési lapok felhasználásával társulatunk pénztárába juttatni szíveskedjenek.

Tartalom.

	Lap
Károlyi Árpád : Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása (I. közl.)	1
Mályusz Elemér : Turóc vármegye vámhelyei és forgalma a középkorban	34
Történeti irodalom.	
Kadlec, Karel : Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. Ism. <i>Ernyey József</i>	57
Takáts Sándor : Rajzok a török világból. III. köt. Ism. <i>Srs.</i>	65
Iványi Béla : A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	71
Hóman, Bálint : Friesacher, wiener und böhmische Münzen in Ungarn zwischen den Jahren 1200 bis 1338. Ism. — <i>y.</i>	73
La Hongrie . Ism. <i>D.</i>	74
Kovács Alajos : Magyarország népeiségének fejlődése a török uralom megszünte óta. Ism. <i>D.</i>	74
Pro Hungaria . Ism. <i>D.</i>	74
A debreczeni magyar tudományegyetem szózata a művelt világ egyetemeihez. Ism. <i>D.</i>	74
Magyarország függetlensége és területi épsége. Ism. <i>D.</i>	74
Balanyi György : Világpolitika. Ism. <i>Horváth Jenő</i>	79
Friedjung, Heinrich : Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914. I. Bd. Ism. <i>Horváth Jenő</i>	83
Czedik, Alois von : Zur Geschichte der k. k. österreichischen Ministerien. 1861—1916. Ism. <i>Morvay Győző</i>	85
Haller, J. : Kaiser Heinrich VI. Ism. <i>Tóth László</i>	91
Folyóiratszemle	94
Tárcza.	
Felhívás Massaryk Tamás elnök úrhoz.	103
Hóman Bálint : Sörös Pongrácz †	104
Hivatalos értesítő	105

Az elnökség és titkárság részére szánt küldemények Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

A tagsági és előfizetési díjak **Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.** címre küldendők. A tagdíj évi 10 K, egyelőre 5 K pótdíjjal, előfizetők a Századokat 25 K-ért rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma 1099.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

VÁLASZTMÁNYI TAG

LIII—LIV. ÉVFOLYAM

1919—1920.

BUDAPESTEN, 1920.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

51593

TARTALOM.

	Lap
BIRÓ VENCZEL: Béldi Pál felkelése.....	243, 341
DIVÉKY ADORJÁN: Ujabb elmélet az 1494. évi lőcsei fejedelmi congressusról	371
KÁROLYI ÁRPÁD: Az ellenreformatio kezdetei és Thurzó György nádorrá választása	I, 124
KÁROLYI ÁRPÁD: Széchenyi István elkobzott iratai.....	225
GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ: Elnöki megnyitó beszéd	321
MÁLYUSZ ELEMÉR: Turóc vármegye vámhelyei és forgalma a középkorban	34
MARCZALI HENRIK: Az angol-magyar érdekközösségről a múltban	113
REISZIG EDE: A magyarországi János-lovagok a XVI. században	321

Történeti irodalom.

Babinger, Franz: Die älteste türkische Urkunde des deutsch-osmanischen Staatsverkehrs. <i>Ism. Zs. F.</i>	285
Balanyi György: Világpolitika. <i>Ism. Horváth Jenő</i>	79
Balanyi György: A Balkán-probléma fejlődése. 1856—1914. <i>Ism. Patek Ferencz</i>	501
Balanyi György, l. <i>Sacrum Commercium</i> alatt.	
Bernheim, E.: Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluss auf Politik und Geschichte. I. T. <i>Ism. Balanyi György</i>	288
Charmatz, R.: Österreichs äussere und innere Politik von 1895 bis 1914. <i>Ism. Patek Ferencz</i>	292
Commercium, l. <i>Sacrum</i> alatt.	
Csaba Jenő: Gróf Batthyány Alajos Ad amicam aurem című munkája. <i>Ism. Patek Ferencz</i>	178
Czedik, Alois von: Zur Geschichte der k. k. österreichischen Ministerien 181—1916. <i>Ism. Morvay Győző</i>	85
Debreczeni magyar tudomány-egyetem szózata a művelt világ egyeteméhez. <i>Ism. D.</i>	74
Eppstein, Fherr G. v.: Fürst Bismarcks Entlassung. <i>Ism. Balanyi György</i>	497

	Lap
Fest Sándor: Angolok Magyarországon a reformkorszakban 1825—1848. Ism. <i>Tolnai Vilmos</i>	380
Forster Gyula báró, I. <i>Magyarország műemlékei</i> alatt.	
Fraccaroli, Arnaldo: Magyarország a bolsevismus alatt. Ism. <i>Balanyi György</i>	393
Friedjung, Heinrich: Das Zeitalter des Imperialismus 1884— 1914. I. Bd. Ism. <i>Horváth Jenő</i>	83
Gawronsky, Dimitry: Die Bilanz des russischen Bolschewis- mus. Ism. <i>Morvay Győző</i>	194
Goos, Roderich: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	181
Görgey István: Görgey Arthur a száműzetésben. 1848— 1867. Ism. — <i>ch</i> — <i>e</i>	381
Gutheil Jenő: A kommunisták uralma Veszprémben. Ism. <i>Balanyi György</i>	393
Haller, J.: Kaiser Heinrich VI. Ism. <i>Tóth László</i>	91
Hanotaux: La guerre des Balkans. Ism. <i>Frideczky József</i> ..	403
Hóman, Bálint: Friesacher, wiener und böhmische Mün- zen in Ungarn zwischen den Jahren 1200 bis 1338. Ism. — <i>y</i>	73
Hongrie, I. <i>La Hongrie</i> alatt.	
Hoschiller, M.: L'Europe devant Constantinople. Ism. <i>Balanyi György</i>	187
Hungaria, I. <i>Pro</i> alatt.	
Huszár Károly: A proletárdiktatura Magyarországon. Ism. <i>Balanyi György</i>	393
Iványi Béla: A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	71
Iványi Béla: Pro Hungaria superiore. Ism. <i>Mályusz Elemér</i>	171
Jancsó, Benoit de: Quelques reflexions critiques sur l'essai de N. P. Comnène »La terre Roumaine à travers les ages«. Ism. — <i>ch</i> — <i>e</i>	493
Juhász Kálmán: A temesi bánsági püspökség terve a XVIII. században. Ism. <i>dr. T. L.</i>	495
Kadlec, Karel: Valaši a valašike právo v zemich slovans- kych a uherských. Ism. <i>Ernyey József</i>	57
Kardoss Margit: Bethlen Gábor udvara. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	177
Károlyi Arpád: Magyar országgyűlési emlékek. Ism. <i>Dési Imre</i>	274
Koritsánszky Ottó: A magyar gyógyszerészet a proletár- diktatura és a politikai átalakulások idején. Ism. <i>x</i> ..	285

	Lap
Kós Károly: Sztambul. Ism. <i>Oroszlán Zoltán</i>	398
Kovács Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnté óta. Ism. <i>D.</i>	74
La Hongrie. Ism. <i>D.</i>	74
Lenin, N.: Staat und Revolution. Ism. <i>Morvay Győző</i>	194
Lukinich Imre: A Magyar Történelmi Társulat története. 1867—1917. Ism. <i>Morvay Győző</i>	280
Luntz, Ivo: I. Die allgemeine Entwicklung der Wiener Privaturkunde bis 1360. — II. Beiträge zur Geschichte der Wiener Ratsurkunde. Ism. <i>Hajnal István</i>	509
Magyarország függetlensége és területi épsége. Ism. <i>D.</i> ..	74
Magyarország műemlékei. IV. köt. Szerk. <i>br. Forster Gyula</i> . Ism. <i>x</i>	164
Martin, Franz: Das Urkundenwesen der Erzbischöfe von Salzburg 1106—1246. Ism. <i>Hajnal István</i>	507
Martschenko, M.: La catastrophe Austro-Hongroise. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	391
Meyer, Erich W.: Staatstheorien Papst Innocenz' III. Ism. <i>Tóth László</i>	495
Molden, Berthold: Alois Graf Aerenthal. Ism. <i>Balanyi György</i>	190
Mordtmann J. H.: Adalék Buda 1526-iki elfoglalásához. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	174
Nagy Gyula: Anjoukori okmánytár. VII. köt. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	487
Nagyvárad-i jogakadémia, I. <i>Magyarország függetlensége</i> alatt.	
Payr Sándor: A soproni ev. egyházközség története. I. köt. Ism. <i>Szelényi Ödön</i>	490
Pro Hungaria. Ism. <i>D.</i>	74
Pribram, Alfred Francis: Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns. 1879—1914. Ism. <i>Áldásy Antal</i> ..	385
Riedner, Otto: Die geistlichen Gerichtshöfe zu Speier im Mittelalter. II. Bd. Ism. <i>Tóth László</i>	291
Sacrum Commercium. Ford. <i>Balanyi György</i> . Ism. <i>Tóth László</i>	184
Schlitter, Hans: Kempens Denkschrift über die Auffindung der Stephanskronen. Ism. <i>T. L.</i>	179
Siklóssy László: Műkincseink vándorútja Bécsbe. Ism. <i>Holub József</i>	276
Spahn, Martin: Elsass-Lothringen. Ism. <i>Morvay Győző</i>	294
Stocker Antal: A nagy per. Ism. <i>x</i>	285
Stowasser, Otto H.: Das Archiv der Herzoge von Österreich. Ism. <i>Hajnal István</i>	406

	Lap
Stowasser, Otto H.: Die Steuerfreiheit der Wiener Burgkapelle. <i>Ism. Hajnal István</i>	510
Szabó László: A bolsevismus Magyarországon. <i>Ism. Balanyi György</i>	393
Szinnyei, Josef: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Kultur. <i>Ism. D.</i>	284
Szózata, l. <i>debreczeni</i> alatt.	
Takáts Sándor: Rajzok a török világból. III. köt. <i>Ism. Srs.</i>	65
Tormay Cécil: Bujdosó könyv. <i>Ism. Domanovszky Sándor.</i>	491
Török Pál: Győri kalauz. <i>Ism. —bj.</i>	288
Folyóiratszemle	94, 199, 299, 406, 510
A Cél	199
Alkotmány	199
Balatonfüred	510
Budapesti Hírlap	94, 199, 299
Budapesti Szemle	94, 199, 406, 511
Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum és Régiségtárából	95
Der Heideboden	407
Egri Egyházmegyei Közlöny	407, 513
Egyetemes Philologiai Közlöny	97, 407
Egyházi Lapok	513
Érdekes Ujság	299
Esztergom és Vidéke	513
Fremden-Blatt	201
Grenzpost	299
Irodalomtörténet	97
Katholikus Szemle	97, 202
Képes Krónika	408
Közlemények Szepes vármegye multjából	299
Magyar Nyelv	203
Magyar Nyelvőr	99
Magyar Paedagogia	99, 408
Mitteilungen aus der historischen Literatur	514
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung	514
Múzeumi és Könyvtári Értesítő	99, 203
Nemzeti Ujság	204
Neues Pester Journal	204, 409
Nyelvtudományi Közlemények	100
Nyugat	301
OMKE	301
Ország-Világ	204, 301
Österreich	204, 515
Pápa és Vidéke	516
Pester Lloyd	101, 206, 301, 409, 516
Pesti Hírlap	410
Pressburger Zeitung	101
Sajóvidék	208
Sárospataki Hírlap	208
Szózat	303
Történeti Szemle	101

	Lap
Tőzsdei Kurir	208
Új Magyar Szemle.....	517
Új Nemzedék	303, 410, 521
Váci Keresztény Ujság	521
Veszprémi Hirlap	521
Veszprém Vármegye	102
Világ	304, 410
Virradat	208, 304

Tárcza.

A Magyar Történelmi Társulat Babics József könyvtára..	310
Baranyay Béla: Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1918. és 1919. évi működéséről.....	411
Csánki Dezső: Óváry Lipót †	216
Felhívás Massaryk Tamás elnök úrhoz.....	103
Ferenczi Zoltán: Észrevétel Lukinich Imre Gr. Zrinyi Mik- lósnak, a költőnek születési éve cz. cikkére.....	305
Hóman Bálint: Sörös Pongrácz †	104
Juhász Kálmán: A pápai főesperesség a török uralom után	522
Klebelsberg Kunó gróf hollandi actiója a magyar történet- írás érdekében	306
Kropf Lajos: Melique Verido.....	214
Lukinich Imre: Gróf Zrinyi Miklós, a költőnek születési éve.	210
Olvasóinkhoz	209
Srs.: Zsigmond király, az egyházért s a katolikus val- lásért buzgólkodó	213
Vegyes közlések	218
Hivatalos Értesítő.....	105, 219, 313, 419, 524

Melléklet:

A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai ..	I—24
1. Szabályok Magyarország törökkori története forrásainak kiadására	3
2. Szabályok Magyarország újabbkori története forrásainak kiadására	7
3. Szabályzat a Magyar Történelmi Társulat által Bécsben szervezett történelmi kutatásra	10
4. Részletes utasítás az újkori történelmi források kiadására	12
5. A M. Tud. Akadémia szabályai középkori latin források közlésére	22

Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása.

(I. közl.)

I.

Az 1608-diki törvényhozás és a kath. egyház sérelmei. — Az ellenhatás és a király. — A milieu. — Forgách bíbornok kiméretlen támadásai a király ellen.

Közfölfogás szerint a magyarországi protestantismus fénykora Thurzó György nádorsága idejére esik. De ha a kárpitok mögé tekintünk, azt látjuk, hogy ez a protestantismus a mondott időszakban már túlhaladta diadalútja tetőpontját s az első, bár még alig észrevehető, lépést megtette a lejtőn lefelé. Az igazi zsinth az 1608-diki koronázó országgyűlés ideje volt.

Ennek a nevezetes diétánknak egyházpolitikai törvényei a vallás szabad gyakorlatáról s az önálló protestáns egyházi jurisdictionról positiv alkotások; mellettük az uralkodó egyház némely előjogának megszorítása, anyagi érdekeinek tartósb vagy átmeneti károsítása negatív intézkedések jellegével bírnak.

E legutóbbiak közül különösen nagy súlylyal nehezedett a kath. egyházra a Bocskay felkelése idejében eladományozott és zálogbaírt egyházi javak visszaadásának elhalasztása. Kiszámítottam, hogy legalább 350 egyházi birtok és birtokrész esett a forradalmi kormány idevágó intézkedéseinek áldozatul, a melyekből 35—40 adományosnak, legnagyobb részben vegyes adomány gyanánt, körülbelül 100 birtok jutott; míg valami 250 birtokot 150—200 egyén zálogbirtok gyanánt vett kezébe.¹ A károsult nagyobb beneficiumok közt

¹ Összeállításom főként az Orsz. Levéltár köv. iratain alapszik: 1. Index donationalium . . . Bochkaiianarum sub dieta (= 1608.) productarum (Tört. Eml.); 2. Consignatio bonorum per Bochkaium . . . inscriptorum . . . (Lybus III. sor. 37. cs.); 3. Index donationum et exemptionalium . . . Bochkaiianarum (U. o.); 4. Status bonorum in Hungaria per Bochkaianos impignoratorum (U. o.). Azonkívül a közös pénzügyi ltár több irata.

ott szerepeltek a győri és nyitrai püspökség, a szentmártoni főapátság, a szepesi, jászói, leleszi és turóczi prépostságok, az egri, a győri, a pozsonyi és a szepesi káptalanok s ezek között a nyitrai püspökségnek, a nevezett prépostságoknak s az egri káptalannak csaknem összes javai világi kézre kerültek. Hozzájárult ehhez egy csomó csekélyebb egyházi javadalom, kisebb apátságok, conventek (pl. a Garammelletti Szt. Benedek-convent) és kolostorok birtokainak eladományozása vagy elzálogosítása.¹

A nemzeti ügy diadalrajuttatásához szükséges anyagi eszközök e kényszerű előteremtésekor a zálogbairásoknál az az elv lebegett szem előtt, hogy a kibékülés után országos költségen fognak a kölcsönadott összegek megtérítettni s a károsultak így vissza fognak jutni elvett javaik birtokába. Bonyolultabb volt ellenben a kérdés az eladományozott egyházi birtokoknál. Arra ugyanis gondolni sem lehet, hogy a forradalmi kormány akár a tiszta, akár a vegyes donatiókkal eleve meg akarta volna károsítani az adományosokat. Föl kellett tennie, hogy a kibékülés után az adományok érvényben maradnak. Hogy azonban az ekként károsult egyházak miként nyerjenek kárpótlást, azt a bécsi béke világosan nem mondotta ki, hanem a következő általános országgyűlésre bízta a kényes kérdés megoldását.

Az egyházi körök joggal várhatták hát, hogy az 1608-diki országgyűlés meghozza ezt a megoldást s így kínos volt meglepetésük, mikor az ismét a következő országgyűlésre halasztatott, melyről nem volt tudható, hogy mikor fog megtartatni. Haladhat évekig. Méltán voltak hát a katolikus körök, egyháziak és világiak, e miatt a legnagyobb mértékben elkeseredve. Hiszen a magyar katolikus egyház úgyszólván egész temporalis alapja csak annak a néhány püspökségnek, apátságnak és prépostságnak megtépett birtokán nyugodott; mert Gyulafejérvár és Nagyvárad a protestans Erdély kezén, a kalocsai és egri, a csanádi, a váczai és a pécsi diocesisek teljesen, az esztergomi és veszprémi egyházmegyék kisebb-nagyobb részben török kézen voltak.

Kisebb jelentőséggel bírt, de mind a mellett is sokat nyomott a latban az az anyagi kár, mely a kath. egyházat

¹ Figyelmen kívül hagytam némely kisebb egyházi javak elzálogosítását Thurzó Gy. és Forgách Zs. kir. biztosok által 1607-ben országos szükségekre. »Urgentissima moderni temporis necessitas, quae legem nescit« — írják a biztosok Mátyáshoz 1607 márcz. 3. Kassáról, Ered. Kpü. (= közös pénzügyi levéltár. Így fogom e levéltárat rövidítve idézni).

a tizedek ügyében érte. Ezeket az 1608. kor. utáni 5-ik czikk véglegesen elvonta az egyházi törvényszékek hatósága alól s világi bíróság elé utalta. Visszaélések és pörök pedig özönével fordultak elő e téren. Akárhányszor megtörtént, hogy a jobbágy, a kit földesura a maga curiájába familiárisának szegődtetett, a tizedfizetést megtagadta s ebben földesura támogatására számíthatott. Igen sok, a földesúri hatalom alól pénzért fölszabadított jobbágy a papi tized fizetése alól is fölszabadítottnak tartá magát. Aztán sok földesúr jobbágytelkeket vőn mívelés alá s mint nemes ember álmában sem gondolt arra, hogy azoktól a jobbágytelkektől a papnak vagy püspöknek tized jár. Ilyen és hasonló esetekben a szent-szék magyar és egyházbírói alapon az egyház javára a tizedfizetés kötelezettsége mellett döntött mindig; az ellenben valószínű volt, hogy a világi forum, abban az erősen protestáns világban, a protestáns földesúr allegatióinak fog igazat adni.¹

De még ama jurisdictionalis végzésnél is, a melylyel az 1608. kor. előtti 1. czikk a protestánsoknak superintendenseket és espereseket engedett, belejátszott az anyagi károsodás, mert az új superintendens vagy esperes javadalmozása sokszor a kath. esperes jövedelme rovására történt. Pedig már maga a jurisdictio törvényesen kimondott elvesztése is — noha nem joggal — bántá az egyháznagyokat, miután a tőlük való függést a protestáns papok legalább névleg még 8—10 évvel azelőtt is elismerték.²

Az anyagi károk mellé jogsérelmek is szegődtek. Az egyházi rend a főkincstárnokságból kizáratott, noha a kamarák elnökségeit több mint egy emberöltő óta egyháznagyok viselték s a főkincstárnok csak jogutóda volt a kamarai elnöknek. Rosszakarat jelének látszott az egyháznagyok iránt az, hogy a püspökfőispánok főispáni tisztjének jogosultsága felől, a melyet a bécsi béke egyik czikke kétségbe vont s tisztázását az országgyűlésre utalta, az 1608-diki kor. előtti 6. czikk a koronázás után ígért intézkedést, de semmit sem végezett. Sértette a főpapi rendet az, hogy a nem-megyés püspökök nem lehettek többé a kir. tanács tagjai, holott dioecesisiek nem afféle távol idegenben egyszer valamikor létezett püspökmegyék, csak pusztá czímek, hanem az országnak valóságos kiegészítő részei, csak török kézben levő területei voltak. Méltán bánthatta őket aztán az, hogy az 1608. kor. utáni

¹ V. ö. e visszaélésekre vonatkozólag Zsilinszkytól: Az 1609-iki pozsonyi orsz. gyűl. tört. 44. és az ottidézett iratokat az Orsz. Ltárból.

² Thurzó Gy. levele 1598 jún. 28. Episcopatus Nitriensis 337. lap.

első cikk 4. §-a ezeket a püspökmegyével és megyebeli saját residentiával nem bíró püspököket a magyar főrendiház tagjai közül nem mondhatni hogy kifejezetten törülte volna, hanem egyszerűen kihagyta.¹

Kellemetlenül érinté végre a katolikus köröket az 1608. kor. előtti 8. cikk, mely a jezsuitákat Magyarországon bármi fekvő birtok bírásától eltiltá s ezzel működésüket majdnem lehetetlenné tette. Mert nemcsak a katholicismus erősödésének hatásos tényezőjét látták e szerzetben, hanem mint abban az időben legjobb oktató, par excellence ifjúságnevelő testületet is nagyrabecsülték. Aztán nagy jogtalanságnak tartották, hogy a protestáns felekezetek lelkészei szabadon működhessenek, a kath. egyház papságának ellenben épen a legmozgékonyabb és akkor kétségkívül legképzettebb tagjait gátolja tevékenységükben a törvényhozás.

Ezek az elősorolt okok és körülmények indíták az ellenreformációnak addig még nem egészen kibontakozott erőit a csoportosulásra s a bennük rejlő energia teljes kifejtésére.

É visszahatás tényezői közt ott találjuk magát a királyt. Neveltetése, érzelmei, háza hagyományai, összeköttetései, jogos reményei a római királyi s római szent birodalmi császári állásra egyaránt gátolták őt abban, hogy megemészsze a protestantismus 1608-diki diadalát, a melyhez nevét csak keserű kényszerűségből adta. A politikai eszély azonban azt parancsolá, hogy a lecsillapodott hullámokat nem szabad újra fölkavarnia; hogy csak lassan és tapogatódzva, csak alkalomszerű intézkedésekkel járulhat az ellenreformáció céljainak előmozdításához, mind addig, a míg nem áll oly fegyveres erő a rendelkezésére, mely nyílt és, ha kell, erőszakos fellépésre képesíti őt. Ezen fegyveres eszközök megszerzése végett ugyan már idejekorán megtette a titkos lépéseket unokatestvérénél, a spanyol királynál. Mert alig hangzott el idehaza Pozsonyban a koronázáskor tett királyi esküje, hogy az ország törvényeit tiszteletben tartja, követői 1609 januárjában már megjelentek a madridi udvarnál segílyt

¹ Ez nem kétséges, mint Cziráky ismeretes közjogának 195. §-a mondja. Hanem egészen világos, miután az 1608. kor. utáni 1. t.-cz. 4. §-a szerint csak az a püspök tagja a főrendiháznak, a ki káptallal és residentiával bír. Ez teljesen megfelel a protestáns rendek ez időbeli fölfogásának. A Cziráky idézte 1609. 70. t.-cikk sem bizonyít ez ellen, mert e t.-cikk csak azt mondja, hogy a címzetes püspökök is *prelátusok*, már pedig prelátusok lehetnek az elsőház tagjai is. Hogy ez a méltánytalan s az ország integritása elméletét sértő fölfogás a gyakorlatban az ellenreformáció következtében ignoráltatott, az más kérdés.

kérni eretnek alattvalói ellen. Persze a spanyol kormány akkori pénzzavarai közt nem igen lehetett kilátás valami nagy és gyors segély elérésére,¹ noha a jóakarát nem hiányzott s noha a pápa maga is ösztökélte az udvaránál székelő spanyol követ által a spanyol királyt Mátyás támogatására.² Nem volt hát egyelőre mit tennie a királynak, mint megmaradnia a törvényes alapon, a törvények látszólagos tisztelete mellett s csak, mint mondám, egyes intézkedésekkel mutatni ki határozott jóakarátát az ellenreformatio céljai iránt és várni a jövőtől.

Ezért a mozgalom élére hát nem is a király, hanem a melléktekintetektől nem zabolázott, erélyes és harczzkedvelő primás, Forgách Ferencz³ bíbornok állott, a kinek föllépését most egy igen fontos körülmény még nyomatékosabbá tette. Az országnak Rudolftól való törvényes elszakadása óta ugyanis, a mint rendesebb állapotok mutatkoztak, a főnemes-ség katolikus tagjai nyiltabban kezdtek egyházuk érdekében mozgolódní s az olyan bátor, szókimondó társukat utánozni, mint a minő pl. Czobor Mihály volt, Bocskaynak ez a bizalmas és kedves, mondhatnám radikális híve, a ki a forradalmi időkben Bocskay és a fölkelés becsületes szolgálatában sem tagadta meg buzgó katolikuságát, a fejedelem halála után pedig a király hűségére visszatérve, lelkesen előmozdítá egyháza érdekeit.⁴ Sőt a mi több, lassanként növekedni is kezdett a tekintélyesebb katolikusok csekély száma a már ekkor megindult áttérésekkel. A Mátyás oldalán működő pápai nuntius (a kivel még közelebbről meg fogunk ismerkedni) nem sokkal az 1608-diki országgyűlés bezárta után jó kedvvel jelenti Rómába, hogy Isten áldásából a magyar kath. egyházat ért sok csapás után oly jó dolog is történik, hogy pl. Győrben egy nevezetesb prot. prédikátor s utána egy nagytekintélyű magyar ezredes a kath. vallásra

¹ Girol. Soranzo. Velencez madridi követének ered. jelentése 1609 január 23. (Velencezi áll. levéltár).

² Renzi Máté (egyházi ügynök, a kiról alább szó lesz) jelentése Barvitiusz császári kab. titkárhoz, ered. Róma, 1609 január 31. (Bécsi udv. ltár kéziratái közt, Böhm-féle catalogus 595. szám, 12. kötet).

³ Forgách kitünő jellemzése Ipolyi ismert művében Veres-martyról s Angyal szép fejezetében az 1609-iki orsz.-gyűlésről a Milleniumi történetben. — V. ő. a primás életirójának Söröss Pong-rácznak alapos tanulmányait: Forgách F. a bíboros, Századok 1901., melyet természetesen jól használhattam jelen értekezésnél is.

⁴ Czoborról Thurzó és Forgách Zs. kir. biztosok Mátyás főherczeghez 1607 márcz. 14. és 15. (ered Kpü. Fasc. 15435). De még lásd Zsilinszky id. ért. 22. és Angyal, Magyarorsz. Tört. II. Mátyástól stb. (Millen. Tört. VI. köt.) 21. lap.

tértek, a mit az államtitkár természetesen nagy örömmel vón tudomásul.¹ De a katolikus főrendek közt találjuk már 1609 folyamán a szintén tekintélyes enyingi Török Istvánt, sőt a calvinismus egyik főoszlopát, Homonnay Drugeth Györgyöt is.² Most már részleteiben ismeretes az a hallatlan »Justizmord«, a melylyel Szokoly Péter, Bánóczy Simon és bűnös eskütársaik, meg a bécsi és prágai udvari kamarák gyalázatos összejártsása következtében a 13 éves Homonnay György és édesanyja, a derék Dóczy Fruzsina ellen főbenjáró pör indítottatott³ s a rettenetes ítélet megerősítése az 1600 évi 23. törvénycikkben keresztülhajtatt. Mikor aztán a nagykorúvá lett György úr Bocskay felkelése idején a szeptemberi bécsi tárgyalások alatt ügye revideálását sürgette Mátyásnál s ettől kedvező ígéretet vón, nagy calvinista létére a magyar tanács főpapi tagjai részéről is meleg támogatásban részesült s különösen pártját fogta neki Forgách érsek,⁴ úgy hogy az 1608 évi 24. tczikk az ellene hozott 1600-diki törvény törlését és Homonnay in integrum restitutióját kimondá. Mikor György úr a katolikus főpapok jóindulatát összehasonlítá hitsorsosainak, Bánóczynak és Szokolynak, gyalázatos viselkedésével, megérett benne az áttérés gondolata. A rokonszenves és okos fiatal férfiú a bécsi nuntiusnak hamarosan megtetszett; közbenjárására őt rendelé ki a király Homonnay Bálint, az elhunyt országbíró egyetlen fiának gyámjául, hogy ezt kath. hitben nevelje föl s ugyancsak a nuntius közbevetésére lón György úr az országbíró utóda a zempléni és máramarosi főispánságokban.⁵ Nagy dolog volt ez az északkeleti megyék hamisítatlan protestáns nemessége közt; valóságos kakuktojás a protestantismus fészkeiben.

Az 1608-ig merevsége miatt még hitsorsosaitól is sokszor elhagyott Forgách Ferenczet így 1608 végétől fogva elő-

¹ Leirat a melíi püspökhöz 1609 ápr. 25., Vatikáni levéltár, Borghese-osztály, I. 932 bis. (Ezentúl Borgh. rövidítéssel idézem), a nuntius idevágó jelent. 1609 ápr. 11. Borgh. II. 166.

² A nuntius írja róla 1609 nov. 24. (Vatikáni levéltár Nuntiatúra di Germania 114. k.): il signor Giorgio Homonai principal signore dell' Unghera superiore e catholico zelantissimo.

³ Takáts Sándor kitünő munkájában »Régi magyar asszonyok«. Dóczy Fruzsinaról szóló szép fejezet 163—181. l.

⁴ Erről szólnak: Ud. kamara a magyar kamarának 1607 szept. 8. és ud. kamara Mátyáshoz szept. 22. Kpü. Gedenkbuch (Ungarn).

⁵ A nuntius jelentései 1609 nov. 27. és decz. 25. Vatikáni ltár Nunz. di Germ. (ezentúl »Nunz. di Germ.« rövidítéssel fogom idézni).

kelő világi katolikusok elszánt kis gárdája vette körül, mely kiegészítőkre talált apránként a megyei nemesség körében is. A katolikus elemek itt is ocsúdni kezdenek s konkrét esetekben gyakran összefogtak az alsó papsággal és a szerzetesekkel. Jó példája az ekként előpattanó actió-képességnek az a sikeres támogatás, melyben a szentjánosi barátokat részesíték, a kik Apponyi Pálnak és Vizkelethy Tamásnak inscribált kolostori birtokaikat még 1607-ben fegyveres erővel visszafoglalták.¹ Egyszóval a köznemesség katolikus minoritása is érezni kezdé magát, főként hogy az 1608. évi országgyűlésen az alsó táblán a kath. egyház papjai is megjelentek.

Ezeken az elemeken kívül már egyes városokra is rá-támaszkodhatott az ellenreformáció. Így pl. Nagyszombatra, mely egy-két évvel azelőtt még teljesen a nemzeti fölkelés mindent elragadó árjával úszott, sőt hatalmas összegekkel járult a fölkelés céljait szolgáló »nemzeti hadikölcsön« előteremtéséhez, midőn a túróczi prépostság javai közül Vág-Sellye városát zálogba vette, nem is szólva arról, hogy ezenkívül egyes nagyszombati kereskedők — s nem csupán az izzó magyar lelkű, ismeretes Asztalos — külön-külön is adogattak előleget a nemzeti kormánynak a nyitrai püspökség némely falvaira.² A bécsi béke után azonban hamar felülkerekedett a katolikus többség a városi tanácsban s buzgóságában annyira ment, hogy a mondott béke világos rendelkezése ellenére falai közül a kálvinista papot és tanítót kiűzte volna, ha a nádorrá választott Illésházy kemény parancsa el nem tiltja vala ettől.³

Mindez kitűnően kedvező milieu volt most Forgáchnak, a kit a katolikus egyház egyetemes érdekei mellett egyéni okok is sarkaltak a tevékenységre. Mindenekelőtt az érsekség jövedelmeinek tisztázása és rendezése. Mikor ő átvette az érsekséget, azon az akkori időkben hallatlan nagy összegű adósság, 36.000 tallér terhe feküdt; e mellett köteles volt a primás az érsekújvári végház őrségében 500 katonát tartani.⁴ Igen, de érseki jövedelmének tetemes részét Illésházy

¹ Illésházy jelent. Mátyáshoz 1607 ápr. 20. — Ered. Kpü. F. 15435.

² A főntebb elősorolt orsz. ltári összeállítások szerint.

³ Angyal id. h. 31. l. A nagyszombati ügyről bőven szól Ipolyi (Veresmarthy), aztán Zsilinszky id. ért. és Angyal id. művében.

⁴ Eleintén 700 katoná tartására akarta őt Mátyás szorítani. — Borghese államtitkár emlékirata a pápához 1608 júl. 12. előtt és Forgách emlékirata a pápai legatushoz (Capita de quibus...

tartotta kezében, a kit száműzetésében szenvedett óriási veszteségéért, a kir. kincstár által rajta elkövetett rablásért Mátyás főherczeg 1606 nyarán nagyjából kártalanított. E kártalanítás közt szerepeltek Bazin és Szentgyörgy városkák s a csejthei és vágújhelyi kerületek érseki tizedei, a melyeknek szedési jogát Illésháznak és nejének, Pálffy Katának, engedte át a király nevében a főherczeg életfogytiglan. A kárt, a mely ebből az érsekségre származott, legalább évi 9—10 ezer forintra becsülte Forgách.¹

De ösztökelte őt a kiméretlen föllépésre ismeretes rossz viszonya is Mátyáshoz, mely újabb tápot nyert a főherczeg és a császár közt kiélesedett s 1608 folyamán szakadásra vezető ellentétben. Mert Forgách rendületlen híve maradt Rudolfnak² még Mátyás koronáztatása után is, noha őt Mátyás jogosult féltékenysége Rudolftól már teljesen elzárta.³

Egyházi érdekek, egyéni sérelem és kedvező milieu összehatott hát Forgách támadásszerű föllépténél. Az első roham, mint tudjuk, a kath. főpapság ünnepélyes tiltakozása volt az 1608-diki egyházpolitikai törvények ellen, mely óvásnak lelkét és mozgatóját a biborosban kell keresnünk. S hogy ez az óvás ne csupán formalitás maradjon, az ő ösztönzésére a klérus kevéssel az országgyűlés berekesztése után a győri püspök és Telegdy esztergomi nagyprépost személyében egy küldöttséget bocsátott a királyhoz, mely nem csupán e tiltakozást ismételte meg a korona előtt, hanem egyenesen tárgyalni akart Mátyással a pozsonyi egyházpolitikai törvény-czikkek revocatioja végett.⁴ Párját ritkító példája annak a nyílt és egyenes, de erőszakos egyházpolitikának, mely Forgáchot annyira jellemzi!

Jól tudta azonban a magyar biboros, hogy most nem a király udvara az az archimedesi pont, a melyből a nem-katholikus magyar világ sarkait kiforgatni lehetne, hanem hogy Rómához kell fordulnia s riasztó jajjai kalapácsütései-

ad ecclesiae Strigoniensis utilitatem et personae meae defensionem et securitatem tractandum sit), 1608 szept. 4. Mind a kettő Borgh. I. 641. — A következőkben mondottakra is vonatkoznak ez iratok.

¹ Frankl. A bécsi békekötés, Győri Tört. és Rég. Füz. IV. 50. — Aztán Mátyás biztosító levele Illésházy részére 1606 júl. 4. Kpü. — És Forgách a pápai államtitkárhoz 1609 jan. 21. Borgh. III. 45a.

² Ezt különösen kiemeli a nuntius 1609 jan. 17. Borgh. II. 166.

³ Non licet nobis cum imperatore tractare at periclitarer, si tale quid me procurare animadverterent, írja Forgách Renzi Máté ügynökhöz Rómába, 1609 s. d. Borgh. II. 157.

⁴ A nuntius jelentése 1609 ápr. 11. Borgh. II. 166.

vel a curia kapuit kell döngetnie. És ezt szorgalmasan meg is cselekedte. Már az 1608-diki országgyűlés előtt is ismételt nagy nyomatékkal hangoztatá a római szék előtt az egyház érdekei megvédésének sürgősségét s fölsorolta mellettük kiáltó példák gyanánt saját érseki széke sérelmeit. Egy roppant érdekes emlékiratában, mely egész fölfogására világot vet,¹ azt kérte, hogy Millino bibornok,² a pápai legatus a latere, a kit V. Pál a Rudolf és Mátyás közti közvetítés céljából küldött Ausztriába, Mátyást az 1536 évi 15. törvényzikk értelmében az ő érseki széke és tekintélye megvédésére szorítsa, s hogy adassa vissza neki Mátyással az imént említett érseki tizedeket s magyarázza meg Mátyásnak, hogy ha Illésházyt meg akarja jutalmazni, tegye ezt saját zsebéből, ne pedig elsikkasztott egyházi jövedelmekből.³ Egy további kívánsága szerint Millino bibornok föladata volt volna kieszközölni azt, hogy neki Érsekújvár visszaadassék, mint a melyre azért fektetett nagy súlyt, hogy forradalmi időkben ide vonulhasson vissza, sőt innen erős kézzel elfojthasson minden mozgalmat. Nincs hová mennem, mondá, ha az országban újabb zavarok állanak elő s abba a kényyszerhelyzetbe jutok, hogy életemet kell védelmeznem. Itt Pozsonyban, a gonosz eretnekek közt, semmi esetre sem maradhatnék, a nagyszombatiak pedig nem harcziasok s életem megvédésére nem is mernének vállalkozni.⁴

Még erőlyesebben ostromolta Forgách a pápai széket az 1608-diki országgyűlés lezajlása után. Az ő tollából való az a két panaszirat, melyben a főpapság a bitoros primás köré csoportosulva, a pápa és a bibornoki kollégium előtt a magyar kath. egyháznak ezen 1608-diki törvények következményekép várható végromlását ecseteli s támogatást és tanácsot kér a teendőkre nézve.⁵ De külön folyamodásban is hozzáfordult Forgách a pápához,⁶ a kiről jól tudta, hogy iránta a bécsi béke elleni harczai idejéből kiváló jóindulattal viseltetik s a kiről az öreg Barvitiustól, Rudolf kabineti titkárától megtudta azt is, hogy mikor Paravicino bibornok a consistoriumban az esztergomi érsekségre bemutatott For-

¹ A főntebb említett: Capita, de quibus... Borgh. I. 641.

² Tulajdonkép Millini Garzia János, de az egykorú akták mindig Millino néven említik. V. ö. Fraknói, Magyarország és a Szent-szék III. 275.

³ Az imént említett: Capita, de quibus...

⁴ U. o.

⁵ 1609 márcz. 23. ered. Borgh. II. 512.

⁶ 1609 január 22. ered. Borgh. II. 163.

gáchról referált s hosszú jelentésében bőven fejtette ennek bokros érdemeit, a jelentés és az egyhangú helyeslés fölött a pápa zajos tapssal fejezte ki megelégedését.¹ Hatni kívánt és remélt Forgách a pápára az államtitkár, Scipio Caffarelli útján is, a ki a pápa nővérének a fia volt, noha Borghese név alatt szerepel a történelemben. A fiatal, igazi grandseigneur államtitkárt nagybátyja, a pápa szerfölött kedvelé s minden képzelhető jóval elhalmozá. S ha igaz az is, hogy az államtitkár politikai kérdésekben teljesen aláveté magát nagybátyja akaratának, az sem tagadható, hogy épen ezen tulajdonsága szerzett számára más sok jó tulajdonai mellett nem megvetendő befolyást V. Pál sok elhatározására. Kétségkívül ő volt a pápánál a leghatásosabb közbenjárók egyike s ezt fölhasználni már az a körülmény is ösztönözte Forgáchot, hogy az államtitkár a közelmúltban nem egyszer mutatta ki rokonszenvét a magyar ellenreformáció erélyes előharczosa iránt. Ismerjük Caffarelli-Borghese egy emlékiratát 1608 közepéből, melyet Forgách kérései pártolásáért a pápához intézett. Előttünk fekszik egy levele Millino bíbornokhoz, az Ausztriába küldött pápai legatushoz, ugyanez időből, a melyben melegen sürgeti, hogy Forgách kéréseit Mátyásnál támogassa. »Nagy megelégedésére fog szolgálni — írja — szentséges urunknak is, ha az esztergomi bíbornokot kielégítik.« Sőt helyettesével, Malacrida pápai titkárral, is iratott a legatusnak, hogy Forgách ügyét mint a saját magáét vagy az államtitkárét, úgy ajánlja Mátyás figyelmébe. Bírjuk azonban egy levelét, melyben a bécsi nuntius még a legutolsó pillanatban is, mikor már Lépes Bálint jávára dőlt el a koczka, megbízta odahatni Mátyásnál, hogy, hacsak lehet, Forgách kapja meg a m. kir. kancellárságot az új király mellett is.²

Teljes bizalommal mondhatta hát el Forgách az államtitkár előtt az 1608-diki törvények miatt táplált aggályait, bonczolván ezeknek a kath. egyház, a főpapok állása, méltósága, életbevágó anyagi érdekei s a jezsuiták elleni végzéseit. Előadta aztán, hogy a pozsonyi czikkek ellen a főpapság óvást emelt, de ezt a király tanácsosai semmibe sem vették, pedig a főpapság soha nem fog beléjük egyezni. Ezt azért látta jónak a primás különösen is hangoztatni az államtitkár

¹ Paravicino bíbornok jelentése Rudolf királyhoz 1607 nov. 10. Bécsi ndv. ltár Romana.

² Borghese államtitkár emlékirata a pápához 1608 júl. 12. előtt, Borgh. I. 641.; az államtitkár Millinohoz 1608 júl. 12., u. o.; a nuntiushoz 1608 decz. 6. Borgh. I. 932 bis; Malacrida Millinohoz 1608 júl. 27. U. o. I. 641.

előtt, nehogy a király és miniszterei, a kik kétségkívül meg fogják kísérteni a maguk tisztázását ő Szentségénél, mentéseikkel magukkal rántsák, bemártsák a magyar főpapságot is.¹ A legnagyobb elkeseredéssel azonban Mátyás ellen az érseki tizedek miatt kelt ki jóakaró kollégája előtt a magyar bíboros, jól tudván, hogy a curia az ő, egyházzogon sarkalló álláspontját megvédeni erkölcsileg köteles. »Hallatlan dolog az, uram, — írta — hogy a király egy főpap jóvedelmét, mikor ez a főpap él és a dioecesisében működik, egy eretneknek ajándékozza! Az ily viselkedés fölöttebb méltatlan és illetlen egy katolikus királyhoz, a kinek kötelessége visszaszerezni azt is, a mit mások az egyháztól elraboltak, nemhogy ő maga idegenítsen el bármit is az egyháztól!«²

Hatni akart azután Forgách a pápára a bécsi nuntius útján, a kinek már missiója kezdetén Mátyást mint hihetetlenül erélytelen, minden ellenállásra, a kath. egyház bármi védelmére teljesen alkalmatlan és képtelen embert mutatta be. S mikor az 1608-diki egyházpolitikai törvények igazolni látszottak a király ez éles jellemzését, a primás nem habozott arra szólítani föl a nuntiuszt, hogy az alig megkoronázott királynak azt az épen nem gyöngéd tanácsot insinualja, hogy tegye le kormánybotját, adja vissza királyi koronáját bátyjának, a császárnak, s a neki nem való küzdelmek színterét szép csendesen hagyja el.³ Bizonyára maga sem hitte Forgách, hogy a nuntius ezt a képtelenséget komolyan vegye; de nem is ez, hanem más volt a primás célja: a lehető legvastagabban fejezni ki, hogy az új király regimével a kath. egyház érdekei össze nem egyeztethetők.

Ugyanezt a célt szolgálta Forgách tapogatózása Mellini bíbornoknál, V. Pál bizalmas hívénél, a ki az osztrák, a cseh és magyar viszonyokat különös figyelemmel kísérte.⁴

¹ Ne defensores eorum articulorum... nos quocumque cum aliis involvant. Forgách a pápai államtitkárhoz 1609 január 21. Borgh. III. 45a.

² Res plane inaudita ut praelato existente ablatos ab illo preventus hominis haeretico conferat (a király). Neque se satis digne pro catholici regis munere hacin parte Sua M^{tas} gerit, cui satis magna obligatio incumbit alienata ab ecclesiis recuperare; non quod ipse has alienationes facere deberet. U. o.

³ A tal segno era giunta et così era conosciuta la debolezza del re che vi fù in Posonio chi venne da me á persuadermi, che io consigliassi Sua M^{ta} a partirsi occultamente et a retroceder la corona all' imperatore. Hogy ez a valaki a primás volt, ez a következő mondatból látható. A nuntius jelentése 1609 jan. 17. Borgh. II. 166.

⁴ Ezt a mindjárt említendő Renzi leveleiből tudjuk. Mellini össze nem tévesztendő Millino bíbornokkal.

E bibornoknak volt egy meghitt embere, Renzi Máté, egyházi rendű, nagy ügyességű ágens, a császár már említett kabineti titkárjának, az öreg Barvitiushnak római levelezője.¹ Mikor Renzi 1608 nyarán a pápai legatus kíséretében Ausztriában és Prágában időzött, Forgáchcsal nagyon összebarátkozott s Rómába visszatérte óta levelezésbe lépett vele is. Ennek a Renzinek a közvetítésével veté föl Forgách Mellini bibornok előtt — már akár igazi, akár színlelt, célzatos elkeseredésében — azt a kérdést, vajjon a magyarországi nyomorúságos viszonyok, a főpapság kellemetlen helyzete s a kath. egyházra gyakorolt törvényes nyomás miatt nem volna-e hasznos neki távoznia Magyarországból?!... Mellini persze helyteleníté ezt a gondolatot s azt izente vissza, hogy épen most nem szabad Forgáchnak az országot elhagynia, hanem ellenkezőleg, otthon mindent el kell követnie a magyar kath. egyház megmentésére. De a primás azzal érvelt válaszában, hogy ő a magyar egyház romlását otthon meg nem akadályozhatja, mert, úgymond, a magyar főpapoknak tilos egyházuk érdekeit gondozniok, mindenről a »politikus« miniszterek intézkednek a király nevében s szabad utat nyitnak az elfajult eretnokségnek. Különösen markában tartja pedig a királyt Illésházy — így végezé levelét a primás, tudván, hogy a nádor neve a curiánál vörös posztó — s mert érdekei azt hozzák magukkal, fönntartani látszik ugyan a királyi tekintélyt, azonban csak úgy, hogy a király a magyaroknak nem parancsol, teszi Bécsben a maga dolgát, a magyarok pedig törvény, igazság s a fensőbbség minden félelme nélkül élnek...²

A kérdés már most az, hogy a curia e sokszoros vádakát és jajkiáltásokat miként értékelte és első sorban minő állást foglalt el a vádlott királylyal szemben?

¹ Roppant érdekes tudósításai Rómából (eredetiek) Barvitiushoz a bécsi udv. ltár kéziratái közt Böhm, Catal. 595. sz. a. a 12. kötetben.

² Ipse quoque Illésházy, quia sic rebus suis expedit, sustentat auctoritatem regis; ita tamen ut Ungari sibi a Sua M^{te} praescribi aliquid non patiantur, sed rex Viennae sua negocia agat, isti in Hungaria sine lege, sine iustitia, soluti omni timore vivant. Forgách Renziihez, 1609. s. d. (márczius vége), Borgh. II. 157.

II.

V. Pál nunciust küld a király mellé. — Ennek és a pápai székek viszonya a királyhoz. — A vádak hatását újabb okok növelik. — A pápa ingerült. — A király és az »In coena Domini«-bulla. — Az absolutorium és a katolikus nádor.

V. Pál eleitől kezdve aggodó figyelemmel kísérte a Rudolf és Mátyás kormánya alatti országok protestáns mozgalmait s épen e miatt mélyen fájlalá a két testvér közt kitört villongást. Ismervén azonban a kedélybajos császár lelki dispositióját, rokonszenvének mérlegét inkább Mátyás felé látszott fordítani.¹ S noha töle az eretnkség elleni küzdelemben jóval több erélyt várt volna, eszélyes politikus létére belátta, hogy Mátyást nehéz helyzetében — bátyja gyűlölete és intrikái meg protestáns alattvalói fegyveres követelése közt — elitélnie nem szabad, hanem erkölcsi támaszt kell neki nyújtania. E czélból már jóval királylyá választása előtt elhatározta, hogy külön nuntiust fog mellé állítani. E missióra eleintén monsignore Serra, ez a világos fejű, az osztrák és magyar viszonyokat és főembereket jól ismerő egyháznagy volt kiszemelve, a ki a török elleni nagy harcok idején a pápai bő segélypénzek kiosztása és kezelése végett több ízben huzamosb ideig tartózkodott Magyarországon és Ausztriában. Végre is azonban nem öreá, hanem Melfi püspökére esett a választás, a ki a Rudolf és Mátyás közti viszály kiegyenlítésére küldött pápai legatusnak, a már többszor említett Millino bíbornoknak, kíséretében járt 1608 tavaszán és nyarán a bécsi és prágai udvaroknál s a kit az új nuntiusi állásra maga a legatus a latere a legmelegebben ajánlott.²

Placidus de Marra — ez volt az új nuncius neve — nápolyi régi nemesi családból származott, a melyből már nem egy egyháznagy került ki s fivére is 1620—24 közt az apuliai Ascoli püspöki székén ült. A melfii széket Placidus 1594-ben foglalta el s meg is maradt rajta 1625-ben bekövetkezett haláláig, noha 1608-tól kezdve még évek során át működött nuntiusi minőségben a bécsi udvarnál. Ajánlója, Millino

¹ Ez kül. kitetszik Malacrida pápai titkár leveléből Millino bíbornokhoz 1608 júl. 27. Borgh. I. 641.

² Millino bíbornok jelentése 1608 aug. 4. Borgh. II. 163; leirat a nuntiusához 1608 aug. 23. U. o. I. 932 bis: pápai bréve Mátyáshoz 1608 aug. 23. Ered. bécsi udv. ltár Rep. XVI. — V. ö. Fraknoi, Magyarország és a Szentszék III. 277.

bibornok tiszta életűnek, tudományosan képzettnek, eszesnek, nemes gondolkodásúnak festi őt s dicséri előkelő tartását.¹ Oly jellemzés ez, a melynek Melfi püspöke missiója alatt csakugyan megfelelt. Képzettségéről, eszélyes voltáról és tapintatáról szépen írott jelentései és az 1608-diki meg 1609-diki pozsonyi országgyűlésen való viselkedése meggyőzik a kutatót, s abból, a hogyan a magyar kath. egyház iránti őszinte igyekezete mellett is mérlegelni tudta Mátyás kényes helyzetét, méltányos gondolkodásmódja s belátása bőven kiviláglik.

Abban a brevében, mely Melfi püspökének Mátyásnál megbízó gyanánt szolgált, a pápa szives szerencsekívánattal üdvözlé a főherceget küszöbön álló királyi méltóságához s kifejezé abbéli reményét, hogy mint uralkodó a kath. egyház érdekeiről nem feledkezik meg. Intelmét és szerencsekívánátát V. Pál megismélté a megkoronázott Mátyásnál is,² a ki köszönő levelében mondhatni mintegy hitvallást tón a pápa előtt. A kedvezőtlen viszonyok — ír — eddigelé megakadályozták őt annak megvalósításában, a mit egyháza javára tenni akart; de a jövőben »oly nagy buzgalommal és igyekezettel fogjuk ez érdekeket fölkarolni s testünk és lelkünk összes erejével oda fogunk törekedni, hogy azt, a mit az idők és a végzet mostohasága megrontott, gondozásunk, örködésünk és buzgóságunk a legelső adandó alkalommal újra fölvirágoztassa, erősen hívén abban, hogy szent vallásunkat nem csupán megvédenünk, hanem propagálnunk is sikerülni fog.«³

Az új király jó szándékában nem is kételkedett a curia. Biztosítá őt erről a nuntius is, a ki azokkal a Mátyás ellen támasztott vádakkal szemben, hogy a királyi korona elnyeréseért áldozta volna föl a kath. egyház némely fontosb érdekét, megjegyzi, hogy nem a királyságra való vágyakozás volt az oka annak, ha Mátyás szemet húnyt az egyházra káros tények előtt, hanem az, hogy teljességgel nem állott

¹ Il quale ha bontà di vita, lettere, prudentia, nobiltà et modo di trattarsi con splendore — írja Millino Melfi püspökéről 1608 aug. 4. Borgh. II. 163.

² A brevét nem találtam, de bőven szól róla a nuntiushoz küldött leirat 1608 decz. 6. (harmadik e napról), Borgh. I. 932 bis.

³ » . . . in hoc totis anitemur animi corporisque viribus ut illa quae temporis et fati iniuria collapsa sint, prima quoque occasione omni cura, diligentia et sollicitudine pristino flore vigeant et reviviscant . . . spe freti, divinum religionis nostrae cultum omni studio asserere, tueri ac propagare acerrime conabimur«. Mátyás a pápához 1609 január 13. Borgh. II. 79. — A nuntiusnak tett hasonló ígéreteiről a nuntius jelent. 1609 január 10. Borgh. II. 165.

hatalmában azt, a mi történt, megakadályozni.¹ Nuntiusa nézetében osztozott a pápai kormány is, mikor kedvezően fogadta Mátyás ígéreteit s azért, bár Forgáchnak a maga konkrét panaszainál, főként az egyházi birtokok s az érseki zizedek ügyében² igazat adott is, a czélon túllövőnek tartá a primás olyatén fölfogását, hogy Rudolf visszalépésével és Mátyás megkoronázásával csak veszített és csakis veszíthetett az egyház.³

De volt még más oka is annak, hogy V. Pál és nuntiusa ne oly szigorú mértékkel mérjék az új királyt mint a minőt ítéletében a magyar bíboros alkalmazott. Az t. i., hogy a főnnforgó viszonyok közt a pápa csak erkölcsi támaszt nyújthatott Mátyásnak, meg különböző úton igyekezett a császár Mátyás elleni cselszövényeit ellensúlyozni és támogatta a spanyol udvarnál a pénzsegély-kérést. De midőn nyakas magyar és osztrák protestáns alattvalói letörése czéljából anyagi segélyért a curiához fordult Mátyás: ezt a pénzsegélyt V. Pál már megtagadta, noha a római spanyol követ nem habozott kijelenteni, hogy ha a pápa jó példával jár elől, ura azt követni fogja s noha a már fentebb említett Mellini bíbornok és kartársa Montalto, külön is melegen pártolták védeczük, a viharos protestáns tenger hullámain vergődő magyar király segélykérését. A pápa nem közönyösségből vagy fősvénységből cselekedett így. Az volt a fölfogása, hogy a míg nem sikerül Mátyást Rudolf-fal kibékítenie s a míg a németbirodalmi kath. fejedelmek a két testvérrel nem szövetkeznek, a pápai kincstárból adható minden segély hiába kidobott pénz, a pápai állam alattvalóitól méltánytalanul kívánt és hiába hozott áldozat volna. És e fölfogásában megerősíté őt a bíbornokok értekezlete, mely Mátyás segélykérő levelét tárgyalá s a melynek csak az imént nevezett két tagja — kicsiny kisebbség — szavazott a magyar király megsegítése mellett.⁴

¹ Non tanto il desiderio di essere rè, quanto l'impotenza di proibirli gli han fatto tollerare li pregiuditii seguiti. A nuncius jelent. 1609 január 17. Borgh. II. 166.

² A két ügy miatt a pápa személyesen fejezte ki nagy méltatlankodását a bíbornok előtt. Renzi jelent. Barvitiushoz 1609 febr. 14. Bécsi udv. ltár ered. 595., 12. köt.

³ Még a pápai államtitkár is ezt mondja Forgáchról: Il signor cardinale di Strigonia esagera la perdita che s'è fatta nella coronatione del rè. Leirat a nuntiusához 1608 decz. 27. Borgh. I. 932 bis.

⁴ Erről a tárgyról érdekesen ír Renzi Barvitiushoz 1609 jan. 31. és febr. 14., bécsi udv. ltár. Ered. Cod. 595., 12. köt. és Paravicino bíbornok u. ahhoz 1609 febr. 31. U. o.

Igy történt azután, hogy tüstént az 1608-diki koronázó országgyűlés befejezése után, még mielőtt Forgách és a magyar főpapok a maguk folyamodásait a pápához és a bíbornoki kollégiumhoz megírták volna, a segélyügyről természetesen jól informált nuntius, bár épenséggel nem volt megelégedve a hozott egyházpolitikai végzésekkel, sőt azok káros hatását illetőleg a primás nézetében osztozott, mégis mentő szavakat talált a király számára. A viszonyok hatalmasabbak voltak mint Mátyás, — ez a rövid kivonata a melfii püspök megértő belátásáról tanuskodó szép jelentésnek — a kinek egész helyzete a bizonytalanság bélyegét hordja magán, mert itt a magyar, amott az osztrák eretnekek szorongatják, a török, a kivel határkérdések miatt még nem teljes a kiegyezés, a fronton erősen figyel s ha alkalom adódik rá, zavarólag kész közbelépni, a császár pedig rosszakarata nyilvánosságos jeleivel és tényeivel súlyosbítja az új király posztóját. »Nem tagadom, hogy — az egyház szempontjából — nagy a baj; de akkorának még sem tartom, hogy idővel és jó kormányzattal ne lehessen végre is legyőzni.¹ Arra kérte azért az államtitkárt Melfi püspöke, hogy mások — és itt bizonyára első sorban Forgáchra céloz — túlsötét helyzetfestését ne vegye készpénz gyanánt.

Kétségkívül alkalmas volt volna ez a jelentés a magyar főpapok még akkor meg sem írott panaszának s Forgách még útra nem indított legutóbbi hatalmas vádjainak már előre is némileg élet venni, ha pár hétre a jelentés után nem adja ki Mátyás az ellene fegyverben álló osztrák protestánsok számára, a célból, hogy őket az osztrák alkotmány által megkívánt hűbéri hódolatra mint új fejedelmük rábírja, 1609 márczius 10-diki szabályzatát. Tudni kell ugyanis, hogy a curia érthető okokból sokkal nagyobb aggálylyal tartott az osztrák tartományok elprotestánsodásától, mint a melylyel Magyarországot nézte, sőt a magyarföldi protestáns eredmények előtte első sorban azért voltak aggasztók, mert az osztrák rendeket utánzásra készítették. Ezt jól tudva igyekvék tüstént a magyar országgyűlés befejezése után megnyugtadni Mátyás a pápai udvart, mikor proprio motu ígéretet tön a nuntiusnak, hogy kész előbb odaadni életét, előbb kockára tenni egész jelenét és jövőjét, mint-

¹ Non nego che l' infirmità non sia gravissima; ma però non l'ho per tale che co'l tempo e con un buon regimento non possa alfin superarsi. A nuntius jelentése 1609 január 17. Borgh. II. 165.

sem túlmenjen az osztrák protestánsoknak adandó engedményeknél, atyja, Miksa császár concessióin.¹ Ezt a nuntiusnak, mint mondtam, proprio motu ünnepélyesen tett ígéretet azonban lehetetlen volt végrehajtania; az osztrák protestáns rendek hódolatuk fejében több kedvezményt csikartak tőle ki a főntemlített szabályzatban, mint a mit annak idejében Miksa császár adott ágostai hitvallású alattvalóinak.

E nem várt fordulat híre lesújtólag hatott Melfi püspökére, a ki a curiánál mintegy jótállott Mátyásért s most szemrehányó hangon vonta őt, a magát kimenteni nem tudót, kérdőre. A kit eddig védett, de a kit tanácsosai, adott szava ellenére, e szabályzat kibocsátására rábírtak, az ellen most mélységes elkeseredéssel tört ki belőle a meghazudtolt protector haragja. »Ez a nyomorúságos király, — írja harmadnapra, titkos jegyzetekkel készült jelentésében — annyira képtelen minden önálló ítéletre s annyira szálnalmasan függ tanácsosaitól, hogy zavarba jő és irul-pirul ha velem beszél.«²

Elképzelhetjük már most a curia hangulatát, midőn rövid időközökben egymásután érkeznek be hozzá Forgách legutóbbi hatalmas védje Mátyás ellen és fájdalmas följajdulása az Illésházy kezdéhez adott érseki tizedek, meg a tizedügyeknek a szentszékek bíraskodása alóli elvonása miatt; aztán az ő és a főpapság óvása az 1608-diki törvények ellen, majd Mátyás márcziusi osztrák szabályzatának híre a nuntius elkeseredett jelentésével. Most már csakugyan nagy hatása volt a primás vádjainak. Érkezésükkor éppen ott volt Paravicino bíbornok a pápánál, a ki nagy megütközéssel közölte a bíborossal, hogy éppen egy osztrák házból való király fosztja meg országát primását érseki jövedelmeitől egy eretnek javára, hogy éppen egy osztrák házbéli uralkodó engedi át a szentszékek hatáskörét eretnekekből álló világi hatóságok kényére. »És ezek akarnak tőlem segílyt? — kiáltott ingerülten a pápa — ki látott valaha efféle dolgot? S mi nagyobb romlás következhetnék még be az effélénél?«³...

¹ A nuntius jelentése 1609 január 3. Borgh. II. 165.

² »Questo re miserabile così è privo di arbitrare et così pende miseramente dei suoi consiglieri che si confonde et ha erubescenza di parlargli.« A nuntius chiff. jelentése 1609 márcz. 21. Dechiff. Borgh. II. 166.

³ ... »gridava Sua Santà ad leggere quella lettera: vogliono poi aiuti? chi ha mai fatto simili cose? à che maggior ruina si può venire, che a questa?« Paravicino bíbornok a császárhoz. Ered. bécsi udv. ltár Cod. 595., 12. köt. — És Renzi Barvitiushoz 1609 ápr. 28. U. o.

Soha nem fog várhatni semmi segílyt Mátyás a pápától — így hangzott a fenyegetés — ha »vissza nem csinálja« a dolgot s a magyar kath. egyháznak és Forgáchnak vissza nem adja a tőlük elvett birtokokat és jövedelmeket.¹ Ha hihetünk Germania protector cardinálisának, Paravicinonak — a ki Rudolf császárhoz írt s erről szóló jelentésében mindenesetre a császár inye szerint színezé ki a képet, a magyar panaszok s az osztrák szabályzat utánuk érkező híre már nemcsak a római clerust és világi intelligentiát (»gli huomini d'intelletto«), hanem magát az örök város népét is kihozta sodrából s hangosan kiáltozták volna, hogy isten büntetése nyomon fogja érni azt, a ki itt is és ott is oly szörnyűségeket követett el a vallás kárára s nem átalott oly engedményeket tenni.²

A ténybeli, concrét nagy sérelmek miatti elkeseredést növelte aztán a pápai udvarnál egy merő alakszerűség, mely tán mosolyra indíthatna, ha nem tudnók, hogy Rómában természetesen nem ismerték a magyar törvények stylus curialisát. — Renzi Máté ugyanis Forgách megbízásából a magyar főpapság panaszos iratával együtt benyújtotta a pápához az 1608-diki törvényeknek egyik nyomtatott példányát, a mint azt a király, a kancellár és a királyi titkár aláírásával és a rányomott kir. pecséttel ellátva szokás volt a municipiumoknak és az országgyűlés királyi hivatalosainak megküldeni. Roppantul bántotta a curiát, hogy egy ilyen törvényt a kancellár, a ki egyháznagy, nyitrai püspök volt, ellenjegyezni nem átalotta. De még jobban megütközött maga a pápa a törvénycikkek szokásos bevezetésén: *Articuli dominorum praelatorum, baronum stb.*, meg a befejezésén: »*Supplicatione igitur dicatorum dominorum praelatorum, baronum stb. . . . dictos articulos approbavimus*«. Hiszen a magyar prelátusok előtte fekvő panaszából világosan látta, hogy ezek azoknak a cikkeknek a megalkotásához hozzá nem járultak, azok kir. megerősítését épenséggel nem kérték, sőt ellenük nyíltan óvást emeltek! De nemcsak megütközést kelte a pápában, hanem fájdalmasan is érinté őt a formula, mert, mint Renzi tudósít, »a nyomtatvány az infámia bélyegét süti a magyar főpapokra, a mely miatt azokat, mint eretnekeket el kellene kárhoztatnia.«³ Tekin-

¹ »Purchè possa« teszi hozzá gúnyosan Paravicino bíbornok Barvitiushoz írt jelentésében 1609 febr. 21. U. o.

² Paravicino bíbornok a császárhoz 1609 ápr. 4. ered. U. o.

³ »Tanto più che con questa scrittura restano machiati d'infamia tutti li detti prelati et possono essere dannati per heretici.« Renzi

tettel erre és arra, hogy a magyar főpapok a pápához intézett folyamodásban az ő közbevetését kérték a jó hírukönnevükön eshető csorba kiköszörüléséhez és támogatását abban, hogy a cikkeknek ne kellessen elismerniök, V. Pál kidafta az ügyet a congregatio inquisitionisnak a magyar főpapok jó híre-neve megvédése és a nyomtatvány által a kath. egyházon esett szégyenfolt orvoslása végett. Aztán pedig Pinelli bíbornoknál értekezletre gyűjteté össze a bíbornokokat a Mátyásnál teendő lépések ügyében.

A curia e kedvezőtlené vált hangulatáról Mátyás természetesen értesítve lön. De magától is érezé, hogy különösen a nuntiusnak adott ígéret megszegése után bármi módon ki kell engesztelnie a curiát. Erre a célra szolgált V. Pálhoz intézett levele, melyben élénk színekkel festé nehéz helyzetét, hogy az eretnekek mindenfelől mennyire szorongatták, hitfelei mennyire cserben hagyták őt, midőn még németbirodalmi katolikus fejedelmek is segélynyújtás helyett csak azt tanácsolták neki, hogy egyezzzék ki alattvalóival; hogy a császár mily rossz indulattal izgat ellene s mennyire reszketnie kellett a már lecsillapodott magyar és morva rendek újabb pártütésétől is. Miniszterei véleménye szerint nem volt — írja — más orvosság, mint *színleg* beleegyezését adni az eléje terjesztett cikkekbe, mint a melyeket jobb idők beálltával majd úgys vissza lehet vonni.¹ Mind a mellett is, folytatja, nagy lelki furdalásokat érez, különösen a mióta a bécsi püspök (Khlesl) kifejté előtte, hogy bár mások által elcsábítva, nemcsak súlyosan vétkezett, hanem az »In coena Domini«-bulla fenytéke alá esett, a mely alól senki más mint ő szentsége föl nem oldazhatja őt.² Kéri tehát — s ez az ügyesen megszerkesztett levél veleje — a pápai absolutoriumot! Ennek fejében szentül ígéri, hogy mindazt, a mit az idők fordultával megtennie lehetséges lesz, pontosan megteszi és bőséges kama:okkal fogja kárpótolni az egyház elhanyagolt érdekeit.

Barvitiushoz 1609 ápr. 25. U. o. Ezt kiegészíti Renzi későbbi levele Barvitiushoz 1609 ápr. 28. U. o.

¹ »Nullum amplius . . . superesse remedium quam ut sub fuco et specie tantum meus in approbatione propositorum articulorum assensus accederet, cum successu futuri ac melioris temporis facilius revocari . . . posse.« Mátyás a pápához, 1609 ápr. 11. ered. Borgh. II. 79.

² »me ab aliis seductum graviter non tantum deliquisse, sed etiam in ipsam bullam Coenae Domini incurrisse, nec ob id a quopiam alio praeter Sanctitatem Vestram posse absolvi.« U. o. látszik az egész levélből, hogy Khlesl tollából folyt.

Sőt ha sikerül a császárral kibékülnie, közös erővel fogják az eretnekséget legyűrni.¹ Ennél a fogadásnál csak azt kötöm ki, — így végződik az érdekes levél — hogy elhatározásomat Szentséged titokban tartsa, mert ha köztudomásúvá lenne, az eddigieknél veszedelmesb zavarok újulnának meg azonnal.²

Nem az első eset volt ez, mikor Mátyás a protestánsoknak, főleg a magyarországiaknak tett engedmények miatt Khlesl tanácsára azzal menté magát Róma előtt, hogy tanácsosai »elcsábították«, »rászedték«. Ugyanígy cselekedett volt már az 1606 juniusi bécsi béke vallásügyi tárgyalásainak befejezésekor.³ De a Khlesl fejével gondolkodó király úgy okoskodott, hogy »bis repetita placent« s ezenkívül föltehetette, hogy a föltétlen bűnbánás nem tévesztheti el hatását. És e föltevésében nem egészen csalódott. Nem azért, mintha a curia — hogy jó magyarán fejezzem ki magamat — át nem látott volna a szitán. Hanem azért, mert a bíbornokok értekezlete a körülmények és viszonyok beható vizsgálata után Mátyást illetőleg nem épen hízélgő meggyőződésre jutott. Nagyon csekély — mondták a római egyház tanácskozó hercegei — a király tekintélye alattvalóinál, annyira, hogy insolentiájuk megzabolázását csak úgy lehet elérni, ha a katolikus fejedelmek összefognak; a gyökeres orvoslás hát nagyon nehéz s egyelőre kilátástalan. Azt ajánlották hát a pápának, hogy mindenekelőtt feddő brévért küldjön Mátyáshoz, a mely csakugyan el is küldetett s szigorú hangon szólítja föl a királyt, hogy az egyház érdekeit országaiban ezentúl jobban gondozza s különösen Magyarországon az egyházi jurisdictiót visszaállítsa, az egyházak birtokait visszaadassa, a tizedkárokat pedig beszüntesse.⁴ Egyidejűleg ezzel a magyar főpapsághoz is intézett V. Pál egy meglehangú brévért, a melyben beadványukra választott

¹ «Sancte hisce promitto, omnia illa quae mihi melioris occasione temporis factu erunt possibilis, strenuo effecturum recom-pensaturumque cum foenore quae hactenus neglecta videbantur.» U. o.

² Desidero maiorem in modum hanc meam voluntatem in arcano Santis Vrae tractari pectora, ne divulgato hoc meae voluntatis proposito retarder et ne maior (quod alias certocertius fieret) renascetur tumultus priore multo deterior; nam ea omnia quae offero, suo tempore, loco et modo diligenter praestabo.» U. o.

³ Magy. Orsz. Emlékek XII. köt. 258—259. l.

⁴ Pápai breve Mátyáshoz 1609 ápr. 24. Ered. bécsi udv. ltár Rep. XVI. És Renzi jelentései Barvitiushoz 1609 ápr. 25. és ápr. 28. Ered. U. o. Cod. 595., 12. köt.

s hathatós támogatásukat helyezte kilátásba. A mint hogy csakugyan szintén ugyanaz nap szigorú utasítás ment a nuntiushoz, Mátyást a magyar főpapok kívánságai teljesítésére szünet nélkül ösztökélni.¹

Magára a pápai absolutióra egyelőre csak remény nyújtott Mátyásnak. Mivel a király, írta Borghese államtitkár Melfi püspökéhez, az egyház sérelmeit orvosolni igéri, nem volna helyén való, őt a föloldozás reményétől megfosztani; de csak egyszerűen, minden kikötés nélkül megadni azt most még lehetetlen, mert akkor mélyebben bele kellene bocsátkozni mindannak taglalásába, a mit a király a vallás és általában a katholicismus ellen vétett.² Hosszas hetekig tartott, míg a pápa a király sürgető ismételt kéréseire megengedé, hogy Mátyást a nuntius a pápa nevében föloldja az egyházi fenyték terhe alól, ha kötelezvényt ad magáról, hogy, a mint lehet, azonnal visszavonja mindazt az engedményt, a mit az egyház kárára eretnek alattvalóinak adott; ³ de miniszterei is tartoznak saját kezük aláírásával kötelezni magukat a vallási ügyekben elkövetett hibák alkalomadtán való gyökeres kijavítására. Ezek a föltételek tényleg teljesítették s 1609 júniusában már jelenthető az itt is jóakarattal közbenjáró melfii püspök, hogy az ő általa megadott pápai absolutió nagy örömmel tölté el a szorongatott királyt.⁴

Külsőleg hát a harmónia Róma és Bécs között teljesen helyreállott, de érdemileg a király jószándékait kevesebbre kezdé tartani a curia. Igéreteinél és jóakaratanál jóval többet érő garantiát látott volna abban, ha a nádori tisztet katholikusként vallású férfiúval lehet vala betölteni, — a mit már előbb őszintén tudtára is adott a pápa Mátyásnak.⁵

És nem csupán a magyar kath. egyház viszonyai miatt,

¹ Utasítás a nuntiushoz 1609 ápr. 25. Borgh. I. 932 bis. A főpapokhoz intézett brévéról is bőven szól az utasítás.

² Utasítás a nunciushoz 1609 ápr. 25. a harmadik e napról. Borgh. I. 932 bis.

³ Utasítás a nunciushoz 1609 május 16. U. o.

⁴ A most idézett utasítás és a nuncius 1609 június 6. jelentése, ered. Borgh. II. 166. — Mátyás (valószínűen csak levélalakban küldött) kötelezvényét nem találok. Miniszterei közül gr. Meggau és b. Khuen Khlesl mellett s az engedmények ellen foglalnak állást; a szabadabb fölfogásúak Harrach, Khrenperg, Mollart Ernő, gr. Trautson és még Breiner is b. Lichtenstein körül csoportosultak. V. ö. Gindely Rudolf II., I. 287. A miniszterek kötelezvényét említi Huber is kitűnő osztrák történetében.

⁵ Utasítás a nuntiushoz 1609 január 10. Borgh. I. 932 bis.

hanem az osztrák protestánsok megtörésére való tekintettel is volt oka a curiának sajnálni, hogy protestáns férfiú a magyar palatinus. A márcziusi engedmények előtt ugyanis az alsóausztriai Hornban összegyűlt osztrák protestáns rendek a magyarokkal kötött 1608-diki úniót és szövetségeket tágabb értelemben magyarázván, vallásuk teljesen szabad gyakorlatának kivívásához fegyveres támogatást reméltek magyar szomszédaitól. Az aggódo Mátyást azonban a Bécsbe hívott Illésházy 1609 legelején megnyugtató, hogy a magyarok semmi esetre sem fognak fegyverrel közbelépni osztrák hitsorsosaik érdekében. E megnyugtató hatása alatt egyrészt, másrészt pedig azon az alapon, hogy az imént lefolyt koronázó országgyűlés a magyarság minden követelését teljesíté s a rendek csakugyan őszinte megelégedés nyilvánításai közt oszlottak szét, már ekkor, 1609 januárjában, fölmerült az a gondolat, hogy szükség esetén magyar haderőt kellene alkalmazni az osztrákok ellen, mint a kik uruktól egy köteles közjogi cselekvényt, a hűbéri hódolatot, tagadnak meg vagy kötnek nem hűbéri természetű föltételekhez, tehát az 1608-diki únió főczélja, a közbéke ellen vétének. Egyelőre azonban elejtetett a gondolat: Mátyás udvarában félték a fölvonuló magyar hadak pusztításaitól; a magyar scgítségben több volna a kár, mint a haszon.¹ De szükség törvényt bont. Mátyás gyöngye hadereje nem bírt az osztrák protestánsokkal, a kiket oly határozott s erélyes ember vezetett, mint a minő a híres b. Tschernembl Erasm volt, a kit e mozgalmas kor férfiai közt hitbuzgóságra, vasakarratra és minden melléktekintetet sutba vető természetére nézve csak Forgách primással lehet összehasonlítani.² Alig hát egy óra rá, 1609 február elején, már azt kérdezte Mátyás Illésházytól, hogy hajlandó volna-e szükség esetén fegyverre bírni a magyarokat az osztrák protestánsok ellen? Illésházy azonban azt válaszolá, hogy ha most a — bár osztrák — vallászabadság ellen, fegyverre szólítanak a magyarságot, általános mozgalom, egy új forradalom esélye állhatna elő. A nádor jól tudta, mért mondja ezt: jól ismeré az összeköttetések szálait, a melyek a magyar rendek előkelőségeit, egy Thurzó

¹ Erről a nagyon érdekes tárgyról csak a nuntius 1609 január 10-iki jelentéséből értesülünk. Borgh. II. 165.

² Tschernemblről nagyon egyoldalú képet ad a XIX. század 50-es éveiben készült, reactionárius ízű Jodok Stülz, Zur Charakteristik des Freiherrn G. E. v. Tschernembl, Arch. für öster. Gesch. IX. De Tsch. igazi személyisége a szerző akarata ellenére is kidomborodik adataiból.

Györgyöt, egy Széchy Tamást az osztrák protestánsokkal összefűzték. De a bécsi katolikus körök, és köztük a nuntius véleménye az volt hogy Illésházy szájába azt a tanácsot nem a közjő tekintete adja, hanem »particuláris felekezeti érdekek indítják a barbár magyart, mikor megtagadja fejedelmétől azt a szolgálatot, a melylyel nekie tartozik!»¹

Egy csodálatos gondolatra jöttek hát a katolikus főurak, osztrákok és magyarok, Mátyás környezetében, a mely gondolat Melfi püspökének is megtetszett. Hiszen ott vannak a még mindig ki nem elégített, csak biztatott, a zsoldhátralék miatt csak nagy nehezen lecsillapított hajdúk! Miért ne lehetne e zsoldos nép közül, mely pár éve Basta alatt saját magyar vérei és hitsorsosai ellen is oly keményen harczolt, néhány ezret fölfogadni az osztrák protestánsok ellen, ha pontosan megfizetik nekik a hőszámot és megadják hátralékos zsoldjukat is? Ehhez az országnak, a rendeknek, az osztrák-morva szövetségnek semmi köze; ezek a hajdúk szabad nép, szabadon, önszántukból állnak a király szolgálatába!... És erre Illésházy is azt felelte, hogy ez igaz; a hivatalos Magyarország semleges, a hajdúk azonban elszegődhetnek oda a hová nekik tetszik s ő fölsége annyit kaphat belőlük jó pénzért, a mennyit akar. De bízni már, — mondá az agg államférfi, a ki tapasztalásból jól tudta, hogy Bocskay ideje óta a szabad hajdúság a maga magyarságának és kálvinistaságának nagyon is erős tudatára ébredt — nem bízhatik bennük és ő, Illésházy, sem áll jól érettek.²

A katolikus körök meghökkentek a nádor ez őszinte nyilatkozatára; de persze még mindig nem hittek neki. A király az öreg nádor vetélytársát, Thurzó Györgyöt kérlette Bécsbe. Ez nem oly nehézkes mint Illésházy, mondották az udvarnál, s bár eretnek, szereti magát lovagiasnak mutatni s az igazság kedvelőjének: adjon tanácsot ő... És Thurzó megadta a kért tanácsot, kissé hevesebben mint a

¹ »Ben si conosce che non rispetto del ben publico, ma particular interesse di religione muove quel barbaro a negar al suo prencipe così dovuto servitio.« A nuntius jelentése 1606 febr. 7. Borgh. II. 166.

² Erről az egész ügyről, mint mondám, csak a nuntius becses jelentéseiből értesülünk; más kútfő nincsen. Illésházyról így szól 1609 febr. 28. jelentésében (Borgh. II. 166.): »Onde seben l' Eliasazi promette in nome publico di star neutrale, dice però di non poter prohiber gli aiduchi che non vadino dove lor piace e che se S. Mtà ne vuol per suo servitio, altrettanto puo haverli; ma non deve fidarsi, ne egli l'assicura della lor fede.

higgadt nádor, de magyarábban is. »Fejemet teszem rá, mondá, hogy ha újból fegyvert ragadtatnak a magyarokkal s meghasonlást akarnak köztük bármí vallási kérdésmiatt kelteni (lévén nagyrészük az osztrák protestánsoknak igaz jóakarója): rövid idő múlva egyetlen katolikus szerzetes vagy világi pap sem lesz Magyarországon.«¹ Természetes, mert az osztrák protestánsokkal rokonszenvező s az 1608-diki únióhoz ragaszkodó nemesség a hitsorsosaik ellen zsoldba vett néhány ezer hajdút hamarosan fölvilágosította s a kath. egyház ellen bújtatta volna föl.

Az udvari körök hát lemondtak e tervről, de mély keserőséggel a nádor s ennek versenytársa, mint konok protestánsok iránt, meg lévén győződve, hogy ezek az államférfiúi bölcsesség palástja alatt felekezeti érdekeket ápolnak. Ha katolikus volna a nádor, ez nem történhetnék. Az egyedüli vígasz csak az — írja a nuntius, — hogy ennek az »átkozott« nádornak a halála után, a mi soká nem késhetik már, mégis csak meglesz a bajok orvoslása található.²

Ez a jó »kilátás«, Illésházy közelgő vége nem is sokára várattott magára. Isten kegyelme — írja már ápril első felében a különben jólelkű nuntius, hogy Illésházy nagybeteg és orvosa doctor Magno, a király udvari orvosa szerint — a kinek t. i. kezelése alá adta magát a Bécsbe e végett föl vitt öreg nádor — sokáig semmi esetre sem fog élni. És ha a jó Isten csakugyan elrendeli Illésházy halálát, könnyen megváltozhatik az országban a dolgok arculata s én sem fogom elmulasztani az alkalmat, a király ő fölségét kötelességére figyelmeztetni.³ Május elején a nuntius egy újabb »bulletin«-je a betegség rohamos súlyosodásáról tudósítja a pápai államtitkárt, »noha a beteg robustus paraszt consti-

¹ »Aggiunge a questo il Turso, chiamato qui per ordine di S. Mtà per occasione del suo carico et che, benché heretico, fà professione di galant'huomo e di verità, di voler apportar la sua testa che ponendosi di nouvo l'armi in mano a gli Ungheri e dividendosi frà di loro per causa di religione, in poco tempo non sarà per restar in quel regno nè preti nè frati.« U. o.

² »La consolazione in somma è la speranza . . . che procedendo la morte di quel maledetto palatino, che non potrà andar molto in lungo . . . a tutti i disordini seguiti si dovrà poi opporre uno rimedio.« A nuncius jelentése 1609 febr. 21. Borgh. II. 166.

³ »Se Dio benedetto permetterà, come si crede, la morte del' Eliasasi, potrebbono facilmente le cose di quel regno mutar faccia; nè io tralasciarò l'occasione d'insinuare a Sua Mtà il suo dovere.« A nuncius jelent. 1609 ápr. 11. U. o.

tutiója még erősen ellenáll. De a következő sürgönyében már jelenthette a nádornak május 5-dikén, egy keddi nap estéjén, bekövetkezett halálát.¹

III.

Illésházy halála. — Katholikus helytartó tervezése. — Mégis Thurzó neve merül föl. Ennek okai. — A nuntius aggódásai a kath. egyházza kedvezőtlen kilátások miatt. — Nevezetes kihallgatása a királynál az 1609-diki országgyűlés küszöbén. — Az első mérkőzés.

A mint Borghese bíbornoknak Illésházy halálos betegsége tudomására jutott, azonnal utasítá Melfi püspökét, a királynak lelkére beszélni, hogy a megürülendő nádorszéket katolikus egyénnel töltesse be.² De Mátyás megelőzte a püspököt, mert Illésházy halála után tüstént magától megígérte, hogy most már könnyebben mozoghatván, igyekezni fog az egyház sérelmeinek lehető orvoslásán.³ Mind a mellett is jónak vélte a curia a királyt egy külön e célra készült brevében figyelmeztetni, hogy vétek volna, ha ezt a magyar katholicismus erősítésére önként kínálgató jó alkalmat fölhasználni elmulasztaná. Válaszában a király nyomatékkal kérte V. Pált, hogy ne kételkedjék benne s nyomatékkal ismétlé meg a nuntiusnak imént magától tett ígérését.⁴

Úgy látszik, megnyugtatóan hatott a curiára a bécsi udvar ama szándéka, hogy nem fogja a nádori tisztet betölteni, hanem a régi, 1608 előtti gyakorlatra visszatérve, helytartót állít a nádor helyébe. Ezt nem választják; ezt a király nevezi ki a katolikus urak közül. Tüstént Illésházy halála után érintkezésbe is lépett Mátyás e végett bizalmasb magyar tanácsosaival s bizonyos naivitással fej-

¹ A nuntius május 2-iki jelentésében mondja Illésházyról: ancorchè la complessione rustica nonche robusta resiste gagliardamente. Borgh. II. 166. — Haláláról a nuntius 1609 máj. 9-dikén (U. o.) értesíti a curiát. — Fényes temetéséről, Szt-Györgyön, augusztus 5-ikén a nuntius aug. 8-iki jelentése szól; itt megjegyzi, hogy: Eliasasi da Ali bassà di Buda in una lettera . . . viene insignito con titolo di «beato.» Nunz. di Germ. 114. t.

² «Metta V. S. in consideratione al rè, quanto convenga alla sua conscienza, al servizio del Signore et al governo politico l'havere un palatino cattolico.» Utasítás a nuntiushoz 1609 máj. 9. Borgh. I. 932 bis.

³ A nuntius jelentése 1609 máj. 16. Borgh. II. 166.

⁴ Mátyás a pápához 1609 jún. 26. Borgh. II. 79. A brevéről bőven szól a nuntius jelentése 1609 jún. 24. Borgh. II. 166.

tegeté a kihallgatásra kért nuntius előtt, hogyan képzei ő e tervét a legközelebbi országgyűlés alatt keresztülhajtani. Mert hiszen tudjuk, hogy az 1608. 3. cikk értelmében köteles volt a király a nádor halála után egy éven belül nádorválasztás céljából országgyűlést hívni egybe. Sokan az országban, mondá a király, nem voltak megelégedve Illésházy kemény kormányával, a nádori omnipotenciával; sokan meg azért fognak szívesen beleegyezni a helytartó kinevezésébe, sőt kérni fogják (!) erre a királyt, mert a nádor javadalmazása terhes az elszegényedett országra. Nem lesz aztán — vélte a király — nagyon nehéz rábírní a protestáns rendeket a kölcsönösség gyakorlására azzal, hogy mivel eddig az ország legfőbb és legfontosabb tisztjét egy az ő felekezetiükbeli ember tölté be, legalább is illendő beleegyezniök abba, hogy a helytartóságra, tehát egy jóval kisebb rangú állásra, katolikus vallásút nevezhessen ki a király.¹ Arról persze, a mit Forgách pendített meg, hogy ez a helytartó ne csak katolikus, hanem egyházi rendű férfiú legyen, mint Nádasdy Tamás halála óta szokásban volt, szó sem lehetett. Bármi hasznosnak ígérkezett volna egy ilyen megoldás, pláne ha sikerülne a nuntiusnak végkép kibékítenie Mátyást a magyar bíborossal² s rábírní arra, hogy ezt a helytartóságot a primásra ruházza: a reális gondolkozású nuntius Forgách vérmes ötletétől épen nem ittasodott meg. Sem a törvények nem kívánják, — mondá igen helyesen Placidus de Marra, mikor Forgách e tervéről referált — sem az országnak nincs inyére a papi helytartó s ha ezelőtt főpapi helytartók voltak is, az többnyire csak költségkimelés tekintetéből történt.³ »Nem csekély jelentőségű eredmény lesz, ha a tiszt csakugyan katolikus, bár világi egyén kezébe kerülhet.«⁴

A megnyugvás érzetét azonban a nuntiusnál is, a királynál is több körülmény nemsokára megzavarta. Mindezekelőtt és főként az, hogy Mátyás osztrák és magyar tanácsosai közül többen azt a gondolatot vetették fölszínre,

¹ Mind erről a nuntius következő jelentései: 1609 máj. 9. Borgh. II. 166.; június 6. (e napról a második) u. o.; jún. 24. u. o. Különösen érdekes a június 6-iki.

² Ezt elérni régi utasítása volt a nuntiusnak.

³ T. i. a helytartó csekély javadalmazása csak »ráadás« volt a főpap egyházi jövedelmére.

⁴ »Non si farà poco se si otterà che cada il carico in man di cattolico, benchè laico.« A nuntius jelent. 1609 máj. 30. Borgh. II. 166.

hogy tán legczélszerűbb volna a helytartóságra Thurzó Györgyöt nevezni ki! Illésházy halála után Thurzó volt a legtekintélyesebb protestáns úr s az osztrák miniszterek bizonyosra vették, hogy ha őt szemeli ki Mátyás helytartónak, akkor, ha nem némul is el, de nagyon megcsappan az országgyűlésen a nádort kívánók tömege. A jeget hát Thurzóval lehet a legbiztosabban megtörni. Azzal csititgatták Thurzó elleneit s magát a nuntium is, hogy beteg emberrel van dolguk. Tény, hogy Illésházy élete utolsó heteiben Thurzó is nagybeteg volt; maga kezelő orvosa, az említett dr. Magno, mondá akkor Melfi püspökének, hogy Thurzónak hugykövei és belső sérülései vannak és soká nem fog élni.¹ Nem kellene őt disztálni arra a rövid időre, a mi életéből még hátra van, mondák ezek a miniszterek, hanem ellenkezőleg a helytartóság intézményét általa, az ő személyében biztosítani s aztán az amúgy is sírja szélén állót tisztességben eltemetni.² Méltán tarthatott attól a nuntius, hogy ez a gondolat az országgyűlésig megéri s a magyar katolicismus, sit venia verbo, eben gubát cserél. Mert annak a duumviratusnak, amelyre a király az ország ideiglenes kormányzatát rábízta, egyike ugyan Forgách Zsigmond, a jó katolikus, de másika a rettegett Thurzó György vala.³ Ime, egyik lábát már be is tette a nem kívánatos jelölt a helytartói tisztbe!

Gondot adott aztán a nuntiumnak Mátyás ama helyes terve, hogy oldala mellett, udvaránál, állandóan két magyar tanácsos tartózkodjék a kancelláron kívül. Melfi püspöke attól félt, hogy kevés errevaló ember lévén a katolikusok között, a király kénytelen lesz protestánsokat nevezni ki a két »ministeri« állásba, hacsak olyanokat nem rendel be az udvarba, a kik kűnt az országban fontos helyet töltenek be, mint pl. Forgách Zsigmond s a kiknek bevonása egész vidékek katolikuságának kárára válnék. Be kellett azonban látnia, — a mint a curia is jóakarattal értékelé a király

¹ »Questo (Thurzó) si trova qui (Bécsben) aggravato dal mal della pietra et con una ulcera interna, che non lo farà durar molto.« A nuntius jelent. 1609 ápr. 11. Borgh. II. 166. — Máj. 9. írja Melfi püspöke, hogy Th. jobban van ugyan, de mind a mellett általános a nézet, hogy soká nem élhet.

² ... »supponendo che sia per durar poco in vita (Thurzó), non vorran disgtarlo per poco ma assicurarsi maggiormente di lui et sepeirlo in breve con honore.« A nuntius jelent. 1609 máj. 30. Borgh. II. 166.

³ Erről Thurzónak Forgách Zsigmondhoz írt leveléből, 1609 jún. 24. Bécs, értesülünk. Kpü. F. 15435.

ez alkotmányos szándékát — hogy ez ellen nincs mit tenni.¹

Annál nagyobb aggodalmat okozott hát Melfi püspökének Thurzó György és Révay Péter politikai tevékenysége, más műszóval mondva korteskedése, hogy a küszöbön álló országgyűlésre a tavalyi nagy és egységes protestáns pártot ismét összehozhassák. Maga a király is jól tudta s kedvetlenül nézte ezt, s tőle telhetőleg igyekezett is gátat vetni a dolognak, a mennyiben tanácskérés és egyéb ürügy alatt sokszor behívatta a két főurat udvarába csak azért, hogy őket a megyei rendekkel való érintkezéstől elvonja; sőt megtette azt, hogy Thurzó Györgyre, a ki ideiglenes helytartói minőségében Felső-Magyarországba volt menendő, királyi parancsot küldött, hogy maradjon birtokán, mert esetleg az udvarnál lehet szükség reá. Persze az efféle fogás sem sokat használt; Révaynak, Thurzónak is bőven módjában maradt élő szóval s főként leveleikben agitálni a protestánsok tömörítése mellett, mely megakadályozza azt, hogy — mint állítólag Thurzó hirdette volna — ismét a papok uralma alá kerüljön az ország, mint a közelmúltban volt.²

Fokozta a nuntius aggályait az agitációkkal összekötetésben a sok rossz hír, mely az egyházi javak visszaadása ügyéről keringett. A felsőmagyarországi megyék — ez volt a híre — nagyobbrészt olyan követeket jelöltek vagy választottak volna már meg az országgyűlésre, a kik egyházi javak donatariusai vagy zálogbirtokosai s a kik e szerint okvetlen ellenezni fogják a mondott javak visszaadását. Főleg félt a nuntius Thurzó kétszínű viselkedésétől e részben, mint a ki szerinte »hamis kártyával játszik«. Egyfelől azt mondja t. i., hogy az ország törvényei szerint Bocskay adományai és zálogbairásai érvénytelenek másrészt meg azt hirdeti, hogy az egybehívandó országgyűlés nem is lesz igazi országgyűlés, hanem csak panaszok és sérelmek chaosa, útvesztője, a melyen hát a kath. egy-

¹ A nuntius jelent. 1609 auguszt. 22. Nunz. di Germ. 114. A. — »La conditione de tempi è tale, che richiede a malgrado nostro di chiuder gli occhi à qualche cosa«, írja a pápai államtitkár a nuntiusnak 1609 szept. 12. Nunz. di Germ. 26.

² Bőven szólnak minderről a nuntius jelentései 1609 aug. 29. Nunz. di Germ. 114. A. és okt. 17. (U. o.) Ez utóbbiban mondja: . . . non manca il Turso, homo versutissimo, ancorche absente (az országból) di tener ivi (az országban) continue pratiche et disponer l'animo de quei baroni heretici all' unione, dice egli, perché i preti non habbiano tanto da dominare, come han fatto per il passato.«

háza oly döntő fontosságú ügy újra elhalasztatik.¹ E legalább is túlzó híreszteléseknél realisabb alappal bírt az Erdély közbelépéséről szóló. Báthory és Erdély rendei hivatalos irataikban csakugyan azt kívánták Mátyástól, hogy persze távolról sem Bocskay összes adományai, hanem csak azok maradjanak érvényben, a melyek a fejedelem négy főemberének s az elhunyt Csáky István árváinak javára szóltak. Abban az ünnepélyes követségben, melyet a fejedelem és Erdély rendei ezen és más erdélyi ügyek elintézése végett a magyar országgyűléshez bocsátottak, ott látjuk Rhédey Ferenczet és Segnyey Miklóst.² És az erdélyiek ajánlottjai közt épen ez a kettő volt nagy kiterjedésű egyházi javak adományosa vagy zálogbirtokosa. Az előbbi vegyes adományt kapott Nyitra várára, városára s a hozzá tartozó tizedekre; aztán a szkalkai és egy másik apátság nyitramegyei birtokaira.³ Segnyey pedig a szepesi és jászói prépostság némely birtokait bírta vegyes adományban, Migazzi püspök mádi szőlőit tiszta donatióban s a szepesi káptalan szepesmegyei falvait inscriptióban... Hogy ezek befolyását megtörni kemény dió lesz, attól nem alap nélkül tartott Melfi püspöke.

Mindehhez hozzájárult még az a körülmény is, hogy az ellenreformatió actiója elé a magyar országgyűlésen osztrák és stájer részről is akadályok látszottak gördülni. Az alsó-ausztriai tartományi gyűlésen a kath. kisebbség nem ismerte el a Mátyás és a protestánsok közt márcziusban kötött szabályozatos egyezséget, a melyről főntebb volt szó, a mire a protestánsok elhatározták, hogy a magyar és morva országgyűlésekhez fognak támogatás végett fordulni. De a benső ausztriai (stájer, krajnai és karantán) rendek is mozgolódtak, hogy segílyt kérjenek a magyar országgyűléstől vallásuk szabad gyakorlata ügyében fejedelmük, a hitbuzgó, őket elnyomó Ferdinánd ellen. Ha ezek követségei megjelennek Pozsonyban és összeköttetésbe lépnek a magyar protestáns többséggel,⁴ kétséget nem látszott szenvedni, hogy az

¹ A nuntius jelentése 1609 okt. 24. Nunz. di Germ. 114. A. (... il Turso ... gioco con carte false) és Forgách bíbornok levele a gráczy nuntiusához 1609. nov. 16. — U. o. 114. B.

² Báthory Gábor, Mátyáshoz 1609. szept. 18. és okt. 4. és az erdélyi követek beadványa Mátyáshoz s. d. Kpü. F. 15435. és a nuntius jelentése okt. 17. Nunz. di Germ. 114. A.

³ A nyitrai püspökség a várost 1607-ben tényleg visszavette (l. Sörös Pongrácz, Forgách F. a bíboros, Századok 1901. 705.), de Rhédey nem mondott le adománylevélben nyert jogáról.

⁴ Az osztrák protestánsok lépéseiről J. Stülz id. ért. s a nuntius

ellenreformáció tényezőinek igyekezetét Pozsonyban némi siker csak úgy fogja koronázni, ha Mátyás a Ferdinánd főhercegéhez hasonló elszántsággal áll az actió mellé, ha nem is élére.

Ezt a czélt akarta szolgálni az az új pápai breve, mely a királytól adott ígérete betartását követelte a magyar országgyűlésen és az az utasítás, mely meghagyja Melfi püspökének, Mátyás udvarában meg nem szűnő buzgalommal ütni a vasat.¹ A nuntius ezt meg is cselekedte. Röviddel az országgyűlés megnyitla előtt kihallgatást kért a királytól s ezen a maga finom modorában ugyan, de nem úgy beszélt Mátyással, a hogy egy idegen hatalom képviselője szokott szólni ahhoz az uralkodóhoz, a kinél accreditálva van ; hanem a hogyan csak a spiritualis rector vagy a gyónató atya beszélhet töredelmes hívéhez. A király eddigi cselekedeteinek némelyike, mely a nagy világ előtt — mondá a nuntius — védelemre szorul, némileg csakugyan menthető. Hadi fölvonulása a császár ellen azzal, hogy az uralkodóházat a bukástól, országait a forradalom pusztításaitól megmentse ; mult évi magatartása a pozsonyi országgyűlésen s az 1608-diki egyházpolitikai törvényczikkek szentesítése azzal, hogy még akkor nem volt »fölesküdt« király (»giurado rè«) s hogy a magyarok markában mintegy fogolynak volt tekinthető ; az osztrák protestánsoknak adott márcziusi szabályzat azzal, hogy a fegyverben álló osztrák protestánsokkal szemben nem volt elegendő hadi ereje s hogy méltán tarthatott a császártól, a ki alattvalóit ellene izgatta. De most már mind e mentő okok megszűntek ; most már »fölesküdt« király Mátyás, a királyi hatalomnak jogos és elismert birtokában van. Most már isten és a világ joggal várhatja tőle az egyház hatásos megvédését. A magyar országgyűlés erre kedvező alkalmat nyújt : vagy dicsőséges nevet szerez itt magának, vagy szégyenletes kudarcot.²

Mátyás a szabadabb nyilatkozatot, mondja a nuntius, nem vette rossz néven. Határozottan megígérte az egyházi birtokok visszaadásának keresztülhajtását az országgyűlésen

érdekes jelent. 1609 nov. 20. Nunz. di Germ. 114. A. — A benső-
ausztriai protestánsok lépéséről Forgách lev. a gráci nuntiushoz
1609 nov. 16. U. o. 114. B. — Beadványuk a magy. orsz. gy. ren-
dekhez 1609 nov. 4. bécsi udv. ltár Hung.

¹ A brevéről az utasítás a nuntiushoz 1609 nov. 7. Nunz. di Germ. 26.

² A nuntius roppant érdekes jelent. 1609 nov. 7. Nunz. di Germ. 114. A.

s reményt nyújtott a jezsuita-rend befogadása felől. »A többi majd lassankint, lépésről-lépésre fog megtörténni — mondá ; — mindent nem lehet kivinni egyetlenegy országgyűlésen.«² E kissé sovány kilátások a legközelebbi jövőre nem valami rózsás örömmel töltötték ugyan el a nuntius ; de a keveset ígérő király jószándékai felől legalább megnyugtatta távozott, hogy nemsokára, november 20-dikán, Pozsonyba kövesse a királyt, a ki oda már e hó 17-dikén megérkezett s a királyi előterjesztéseket nov. 19-én fölolvastatá.³

Az előterjesztés egyházpolitikai pontjai valóban nem voltak számosak. Abból az egész nagy programból, mely a curia és a magyar főpapság kívánságaiból össze volt állítható, szorosan egyházpolitikai ügyet — tehát a nádorkérdést ide nem számítva — csak hármát vett föl a propositio: a forradalmi kormány által eladományozott vagy elzálogosított birtokok visszaadását ; az egri káptalan székhelyének és jogviszonyainak ideiglenes szabályozását s az összes konventek teljes helreállítását ügyét,³ noha a magyar kir. tanács főpapi tagjai egy különvéleményben több más kisebb-nagyobb egyházi sérelem orvosolásának fölvetését is javasolták.

Mikor ebbe a nuntius, persze nem a legjobb kedvvel, belenyugodott, őt főként az a határozott, a curia teljes megelégedésére fogalmazott pont békíté ki, a mely az egyházi birtokok visszaadásáról szólt. Az előterjesztés idevágó czikke ugyanis az összes ilyen donatiós és zálogos javak *azonnali* visszaadását követelte az 1547. évi 1., 3., 4. és 5. t.-cikkekben megszabott szigorú büntetés terhe alatt. Ha azt, mint ígérte, végre is hajtja a király : akkor a kath. egyháznak egy csapással orvosolva lesz legégetőbb sérelme. De nagy és a nuntius szemében igen fontos lépés volt a cél felé az egri káptalan elhelyezéséről és az összes konventek teljes helyreállításáról szóló kir. előterjesztés is. A jezsuita-rend befogadásáról persze hiányzott a legkisebb utalás is, noha erre reményt nyújtja Mátyás s noha a curia épen arra látszott nagy súlyt fektetni, hogy a rend birtokképesége elismertes-

¹ »... et poi di mano in mano il resto, non potendo in una sola dieta ottenersi il tutto« — mondá a főherczeg. U. o.

² Thurzó Gy. Mátyáshoz 1609 nov. 2. Kpü. F. 15435 ; a nuntius jelent. 1609 nov. 14. Nunz. di Germ. 114. A. — Az országgyűlésről l. Zsilinszky id. ért. és kül. Angyal szép fejezete id. h. — Mind a két dolgotát bőven fölhasználom, ha nem idézem is mindent. De mind az a sok érdekes adat, melyet a vatikáni és a bécsi ltárakból merítettem és itt földolgoztam, eddig merőben ismeretlen.

³ Kir. propositio az orsz. gyűlésre. Kpü. F. 15435.

sék. Birtok nélkül, mondá a pápai utasítás, tényéren fekvő dolog, hogy a páterek nem is lakhatnak az országban, a mi sok katolikus lélek elvesztésével és az ifjúság romlásával jár. »Ha lelkiismereti szabadság akar lenni Magyarországon, miért vonják meg akkor a jezsuitáktól a megélhetés eszközeit? kérdezé Borghese bíbornok. Az eretnekek papjait nem kergetik ki, de a katolikusokat megfosztják gyóntatóiktól és prédikátoraiktól. Igazságtalan kormány az, mely az efféle elűri s méltán sürgeti annak orvoslását a szent atya.«¹

Mátyás be is látta ezt, de őszintén megmondá Melfi püspökének, hogy a magyarországi hangulat után ítélve, veszélyes dolog volna e pontban úgy lépnie föl, a hogy szeretne. Maga a primás is úgy okoskodott, hogy egyelőre csak a viszonyok kedvező változásától lehet jobbat remélni s addig a királyt a páterek csöndes támogatására és arra kell bírni, hogy kir. jövedelméből tartsa el őket Pozsonyban.² Sőt a kir. tanács főpapi tagjai sem tarták czélszerűnek directe megemlékezni a jezsuitákról a kir. propositiókban; csak azt vélték, hogy a túróczi prépostság javainak királyi kézbe adását követelje a korona, s azokat aztán haszonélvezetre engedje át a rendnek, a mely ily módon az ellene uralkodó gyűlölet újabb fölszítása nélkül, kerülő úton érhetné el célját. S ha a királyi propositió még ezt sem tette meg, ez azért történt, mert a fogás még így is átlátszó volt és veszedelmes. Csak egy mód mutatkozott alkalmasnak: hallgatni a jezsuitákról s a túróczi prépostság birtokainak kir. kézbe való vételéről az előterjesztésben, de majd akkor, ha már az összes egyházi javak, tehát a túróczi prépostság javai visszaadása is kimondatott, nem országgyűlési határozattal, hanem a kir. kegyúri jog alapján venni kir. kézbe e prépostság birtokait s a birtokokon kir. határozattal adni a törvény által el nem tiltott lakást, azaz residentiát, a rendnek és ellátást a javak jövedelméből. Oka volt hinni a nuntiusnak, hogy ezen mód követésére a királyt jószándéka, ígérete és az a körülmény is ösztönözni fogja, hogy épen az országgyűlés megnyitása táján érkezett hozzá a pápai breve, mely a jezsuiták vágssélyei kollégiumának visszaadását nagy nyomtatékkal kötö a király szívére.³

Ezek a körülmények békíték hát ki nagyjából Melfi püspökét a kir. előterjesztések kissé szűkös egyházpolitikai

¹ Utasítás a nuntiushoz 1608 decz. 6. Borgh. I. 932 bis.

² A nuntius jelent. 1609 márcz. 14. Borgh. II. 166.

³ A breve 1609 nov. 6. Katona. XXIX. 279.

tartalmával. S hozzá járult ahhoz az a persze nem valami rózsás, de mégis élő remény, hogy a nádorság vagy helytartóság kérdése katolikus irányban oldódik meg. Jó előjelnek látszott a kath. egyház érdekei szempontjából az, hogy a főrendek tábláján nem csupán számot tőnek már a katolikusok, hanem némely kérdésnél a maguk részére tudták vonni protestáns kartársaik békülékenyebb vagy az udvari befolyásnak engedőbb tagjait. Ezek segítségével határozá pl. el a nuntius őszinte öröme a felsőház mindjárt legelső ülésén, hogy a kir. előterjesztéseknek nem a legelső, a nádorválasztásra vonatkozó pontját vegye tárgyalás alá az országgyűlés, hanem az egyházi javak visszaadását mondja ki, mert ehhez semmi nádorra nincsen szükség. S noha ez a főrendi határozat az alsótábla ellenállásán megtört s mindenekelőtt a nádorválasztás kérdése tüzetett napirendre: az első mérkőzés mind a mellett két irányban nyugtatá meg Melfi püspökét. Először mert látta, hogy a főrendiházban az egyház ügye biztos támaszra talál; másodszer mert a főrendek hozzájárulásának az alsó tábla követeléséhez szabott ára volt: hogy t. i. a nádorkérdés elintézése után semmi más ügyről nem fog végezni a két tábla, mielőtt az egyházi javak visszaadása dolgát le nem tárgyalta.¹

Károlyi Árpád.

¹ A nuntius jelent. 1609 nov. 20. és nov. 27. — Nunz. di Germ. 114. A.

Turóczmegye vámhelyei és forgalma a középkorban.

Iványi Béla¹ és Holub József² tanulmányai eléggé rámutattak a vámhelyek ismeretének jelentőségére és mivel ugyanők foglalkoztak már az ezzel összefüggő előismeretek s tudnivalók kifejtésével, a felesleges ismétlés elkerülése végett egyenesen hozzájuk utasítjuk az olvasót.³

A kis Turóczmegye földrajzi helyzeténél fogva nagy jelentőségű utakon közvetítette az átmeneti kereskedés forgalmát, amelynek csak kisebb része irányult saját vidéke belső szükségleteinek kielégítésére. Városai mind egy-egy már meglevő jelentős kereskedelmi út mellett fejlődtek ki, annak forgalmából szíva magukba életerőt. Ilyen, már nemzetközi fontosságú, volt a német kereskedelem lebonyolítása végett részint Nagy Lajos által épített, részint általa jókarba hozott út Boroszló és Kassa között, a mely a megye északi részén a Vág mellett vonult végig. Az ezen úton haladó kereskedőket az uralkodó általánosságban felmentette a vámfizetés alól, a melynek csak három helyen kellett mégis eleget tenniök: Zsolnán, Turóczban és Liptóban.⁴ A turóczi vámhelyet nem nevezi meg az oklevél, de ez csak Szucsánban lehetett, a Vág hídjánál, a hol a domus tributaria is volt,⁵

¹ Iványi B.: Bihar és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban. Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1905. évf. 81. skk. 1.

² Zalamegye vámhelyei és úthálózata a középkorban. Századok. 1917. évf.

³ Az Árpád-kori állapotokra vonatkozólag v. ö. Eckhart F.: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad. 1908. 86. skk. 1. — Hóman B.: A magyar városok az Árpádok korában. Budapest. 1908. 68. skk. 1.

⁴ «in Lypto, in Turuch et in Zylna». Hajnik I.: Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyes házakbeli királyok alatt. Századok. 1868. évf. 151. l.

⁵ Fejér: Codex diplomaticus. IX. 3. 78. l.

s a melyet az 1437-i oklevél egyedül említ a Vág mellett. 1359-ben már volt Szucsánban tributarius regius, a határjáró oklevelek pedig már korábbi időben is szólnak ennek az útnak turóczi megyei részéről. A vámnál minden mázsaszekér után a kereskedő a be- és kijutásnál négy-négy garast fizetett. Az itteni vámjövedelem nem folyt be közvetlenül a királyi kincstárba. Az erős centralizmus, a királyi hatalomnak nagy méretű érvényesülése megnyilvánult ennek, a gypeürrendszeren kívül, igazán királyi birtokon élő, várjobbágságból kialakult nemességnek területén is. A vámok a királyi várakhoz voltak kapcsolva, jövedelmük azok fenntartására szolgált. A vám beszedése a főispánnak, a turóczi főerősség, Szklabina, urának hatáskörébe tartozott, a ki a központi hatalom végrehajtó közege volt. Így szedte be a vámot 1359-ben Peck turóczi főispán embere (famulus et theloniator seu tributarius suus de Zuchan) Ivanka fia Miklós. Jellemző az akkori primitív viszonyokra s a forgalom kis méreteire, hogy a vámszedő kötelessége volt minden szerdán Szucsánban, minden pénteken Szentmártonban a vásárosoktól is beszedni a vásárpénzt.¹

A jogtalan vámszedés terén az egész országban elharpózott visszaélések hozták létre az 1435. évi XXII. és XXIII. törvénycikkeket, a melyek elrendelték minden vármegyében a vámoknak a nádori közgyűlések alkalmával történő megvizsgálását. Ennek a rendelkezésnek tett eleget 1437-ben Turóczi megye. Hédervári Lőrincz nádor elnöklete alatt Árvamegyével együtt Szentmárton mellett tartott gyűlésén Gayi »Moczkus« István² sorolta fel nem privilegiumra, hanem a régi szokás jogára (»ab antiquo verum tributum fuisset et nunc esset«) hivatkozva a Turóczi megyében levő vámhelyeket az ál-utak feltüntetésével és állítása igazolására az alispán, a szolgabírák és az esküdtek kihallgatását kérte. Miután ezek megerősítő vallomásukra letették az esküt, bizonyára előzetes vizsgálat után, a nádor a gyűlés nyolczadik napján kiadta a vármegye vámhelyeinek összeírását tartalmazó oklevelet.³ A vámok birtokosát nem említi meg, ekkor még kétségtelenül az uralkodó volt.

¹ U. o.

² Életére vonatkozólag l. Szerémi és Ernyey J.: A Majthényiak és a felvidék I. k. Budapest. 1913. 535. skk. l.

³ II. Ulászló király 1503 június 2-i átíró és megerősítő oklevelének eredetije hártvány a gróf Révay-család levéltárában, Kisselmecz. (Turóczi m.). — Ez úton is hálás köszönetünket kell kifejeznünk gróf Révay László úr ő méltóságának, azért a liberális s szíves

A vámhelyek, a melyeket északról délre haladva sorol fel az oklevél, a következők:

1. *Szucsán* (Zuchan), a már említett zsolna—kassai úton, a mely itt Ruttka felől, a Vág balpartjáról a másik partra tér át egy hídon, melyet a vámból tartottak fenn.

2. *Szentmárton* (Zenthmarthon) ma Turócszentmárton, a Körmöczbánya felé vezető úton. Később, a század végén, fiókvámhelye volt Szklabinán, a melynek felállítását a Lengyelországból, északkeletről irányuló forgalom tette szükségessé. A két hely azonban egynek számított, közülük csak az egyiknek kellett vámot fizetnie az áthaladónak.¹

3. *Lehotha*, ma Stubnyafürdő, ugyanazon úton. Vámjából hidakat tartottak fenn. Mivel a telep csak a XIV. sz. végén alakult meg, maga a vám sem lehetett korábbi eredetű.²

4. *Rudna*, a Nyitrából jövő út mellett, melynek félvámjából az utat átszelő kisebb patakok hídjait tartották fenn egészen Prónáig.

5. *Váralja* (Varalia), ma Znióváralja, az előbbitől északra, szintén Nyitramegyéből vezető út mellett, a hol félvámot szedtek.

Törvénytelen vámot tehát nem talált a bizottság és a későbbi korból sincs erre vonatkozólag adatunk. El kell azonban ismernünk, hogy tulajdonképen a szentmártoni és váraljai vám nem lehetett jogos a középkor felfogása szerint, mert itt az utas nem nyert semmit sem ellenértékül vámja fejében útja megkönnyítésére.

Tarifát — sajnos — nem említ az oklevél. Csak egyetlenegy árúnak a vámját közli, a heringnek, a mely nyilvánvalóan a külkereskedelem egyik főtárgya lehetett. Nevezetesen elrendeli, hogy a vámosok minden font hal után négy dénárt és két halat szedjenek. Elrendeli továbbá, hogy a megye minden városában, falujában és birtokán mindenemű súly- és ürmértéknek egyformának kell lennie.

A vámot a nemesek kivételével mindenkinek meg kellett fizetnie. Ha azonban a nemesek familiarisai és jobbágysai uraikhoz mentek, vagy malomba, lakomákra, menyegzőkre,

engedélyéért, a melylyel becses családi levéltárában a kutatást megengedte. »Super teloniis«. I. 5.

¹ U. o. »Super teloniis«. I. 1. ». . . nec ad Ssklabina, nec tamen ad Szentmarthon, que thelonia quare pro uno eodem thelonio reputantur.

² Szerémi i. m. 534. l. és Körmöczbánya város levéltára, 1390. Fons 22, fasc. 1. N. 5.

temetésekre tartottak, akár pedig uraiknak élelmet szállítottak, vámot sehol sem tartoztak fizetni. Az 1437-i összeírás ezt a megállapítást mint régi s most is mint általánosan érvényben levő szokást tünteti fel. Alig száz éve még nem lehetett azonban ilyen mindenkire kiterjedő érvényű. Különben nem lett volna szüksége az Ivánka család tagjainak, Erden fia Miklósnak és Ivánkának Miklós comes országbíró kiváltságára, melynek alapján ők (még várjobbágyok!) vagy szolgálók (famulus), vámfizetésre nem kötelezhetők, ha nem kereskedelmi, hanem házi szükségletüket kielégítő élelmi cikkekkel egyik birtokukról a másikra átmennek, vagy midőn a termést betakarítják.¹ A XV. század második felében is történtek kísérletek ennek a vigens jognak esetleges mellőzésére, viszont a fejlődés a másik irányban is megnyilvánult.

Justh Andrásnak neczpáli birtokán élő jobbágyai »mindég és régtől fogva« szabadon jártak a havasok egy ösvényén Bcsztercebányára s szabadon szállították oda a vásárra terményeiket, még pedig nemcsak gyalog, hanem lovon is. Világos, hogy az 1437-i oklevél alapján erre joguk nem volt. Czecei Máté lipthói főispán sem nézte jó szemmel a vámhelyek elkerülését, ezért tiltotta, megakadályozta a mellékúton való közlekedést s elkobozta a jobbágyok árúit. A Justh panaszra folytán 1485-ben Turóczmegye közgyűlésén lefolytatott vizsgálat megállapította a besztercebányai polgárok, a Neczpál körül levő nemesek és falvak népe vallomásából, hogy tényleg a jobbágyoknak az usus alapján joguk van a szóban forgó úton járni.² 1491-ben Csulai More György főispán az alispánnal és szolgabírákkal együtt már egész privilegiumban biztosította a neczpáli jobbágyok ezen kiváltságát, az egész falu lakosságának eléje terjesztett kérelmére, hogy semmi vámot sem tartoznak fizetni magukkal vitt értékcsikkeik után ezen az úton, sem az odamenetel, sem a visszajövetel alkalmával.³ Legfeltűnőbb, hogy a kiváltságlevél csak maguknak a jobbágyoknak szólt, arra az esetre, ha nem földesuruk érdekében járnak el és nem magának Justh András jogainak biztosítását hangsúlyozta. Erre — mint magától értetődőre — külön nem is volt szükség. Érdekes ez az ügy abból a szempontból is, hogy a törvényhozás

¹ 1357 január 6. Eredeti Ivánka család levéltára, Nemzeti Múzeum.

² 1485 július 8. Eredeti Justh család levéltára, Nemzeti Múzeum.

³ 1491 július 28. u. o.

a következő évben is csak arra vonatkozólag hozott rendelkezést, hogy a földesuraiknak élelmiszert szállító, illetőleg maguknak a malomból gabonát hozó jobbágyoktól nem szabad vámot szedni,¹ azaz a mit az 1437-i összeíró oklevél Turóczmegyében mint már régóta érvényben levő szabályt említ.

A városok egyik sarkalatos kiváltsága szintén legtöbbszörre a vámmentesség volt. Így vannak mentesítve a vámfizetés kötelezettsége alól Szentmárton,² Mosócz,³ Szucsán,⁴ Turán⁵ városok polgárai s ugyanezt a kiváltságot élvezik a liptómegyei városok: Németlipcse, Rózsahegy, Verbicze, Hibbe,⁶ Turóczmegyében sűrűn megforduló kereskedői. Hasonló előnyben részesült délen Besztercze- és Körmöczbánya is, míg Zsolna polgárai 1321-i kiváltságlevelük szerint csak Turóczmegye határáig voltak mentek.⁷ Kiváltságuk csak 1414-ben lett az egész országban érvényes.⁸ Az elnyert kiváltságnak azonban nem könnyű érvényt is szerezni. Németlipcse például sorban minden uralkodótól megerősítést nyert kiváltságaira s mégis folyton külön, néha ad personam szóló, parancsleveleket kellett kieszközölnie a vámszedők és vámtulajdonosok ellen, hogy respectálják jogait. Így figyelmeztette Albert 1438-ban Rudna, Szentmárton, Szucsán vámszedőit, Mátyás pedig már kemény fenyegetést ígért, hogy a tovább is igaztalanul eljáró vámot a vármegye fő- vagy alispánjával saját számára fogja lefoglaltatni.⁹

A felhozott esetek is igazolják, hogy surlódás nélkül nem ment végbe az ellenőrzés munkája. A vámszedők — ha módjukban állott — megfizették a vámot azokkal is, a kik fel voltak mentve alóla. Városi polgárnál nem járt minden kellemetlenség nélkül az igazolásnak Zápolyai Istvántól Liptómegyében életbeléptetett az a módja sem, hogy a városi hatóság a polgároknak igazolásukul levelet és pecsétet adott.¹⁰ Viszont az utasok az ellenőrzők éberségét kijátszhatták az álutak, a falsa, obliqua via-k segítségével, a melyeken

¹ Corpus iuris. 1492. 86. t.-cz.

² Letopis Matice Slovenskej. 1874. I. 81—82. l. (1475-ből).

³ Gróf Révay-levéltár. »Blatnica«. III. 2.

⁴ Királyi könyvek. XI. kötet. 293. l. Országos Levéltár.

⁵ U. o. III. k. 792, 794. l.

⁶ L. a Tört. Társulat liptómegyei kirándulásáról szóló jelentéseket az illető városok alatt. Századok. 1909. évf.

⁷ Fejér: Codex diplomaticus. XI. 508.

⁸ U. o. XI. k. 542. l.

⁹ Századok. 1909. évf. 864. l.

¹⁰ U. o. 867. l.

a forgalom nem jelentéktelen része bonyolódhatott le. Ilyen utak készítése ellen volt kénytelen tiltakozni 1340-ben Mátyás fia Andre comes, kinek szomszédai a publica via elkerülésére az ő birtokán keresztül, a mai Stubnyától északra, akartak egy rövidebbet vágni.¹ A vámszedők, a mennyire lehetett, iparkodtak ellenőrizni a vámhelyek elkerülőit oly módon, hogy az árutakat emberekkel őriztették. A középkor végén azonban a Jagellók alatt hanyatló királyi hatalom végeredményben lehetetlenné tette az ellenőrzés munkáját. Az 1498-i decretum 36. t.-cz.-e a vámszedés joga elvesztésének terhe alatt eltiltja a vámszedőket attól, hogy mások birtokán merjék őrizni az árutakat s az azokon közlekedőknek ellenálljanak. Ez a rendelkezés teljesen szabad kezét biztosított az illegális közlekedésnek. A vámszedő csak a saját ura birtokán levő árutakat állhatta el. 1498-ban Korom Bálint és Demeter tizenhat szekér sót és heringet hozatott Krakkóból. De csak hat ment át a vámhelyen, a többi áluton igyekezett hazafelé. A vámszedő azonban észrevette a dolgot s ezért a vám fejében két tunella heringet foglalva le, a többit tovább bocsátotta.² Különbösen ugyanezen évben biztosította a törvényhozás (35. t.-cz.) a kereskedelemmel foglalkozó nemesek teljes vámmentességét is.

Királyi kézen maradtak a vámok az oligarchia túlsúlyba jutásáig. A mikor a Szentmiklósi Pongráczok s a többi főurak nagy uradalmi kialakultak, az elzálogosított várak s a hozzájuk kapcsolt jövedelmek zálogjogon, majd végleg, kezükbe jutottak. A XV. század végén már igen megoszlottak a vámok, a melyek, mint csere, zálog, vétel tárgyai, több kézen megfordultak. A korábbi korszak ismertető jegye ütődik ki abban a jelenségben, hogy a vámok nem a városokhoz, hanem a várakhoz tartoznak, Turóczmegye két jelentős erősségéhez, Szklabinához és Blatniczához. Az utóbbihoz a znióváráljai vámjog a rudnaival együtt, Szklabinához pedig a szentmártoni és stubnyai.

A reánk maradt oklevelek alapján a következőkben kísérelhetjük meg az egyes vámok további sorsáról felvilágosítást nyújtani, a mivel azok értékéről, jelentőségéről is tájékozódást nyerünk.

1488-ban Mátyás király Blatniczát tartozékaival, köztük a rudnai és »podraghye«-i (znióváráljai) vámmal, együtt

¹ 1340 május 31. Eredeti hártyán, »Br. Révay Ferencz könyvtára« Nemzeti Múzeum.

² Gróf Révay István, Kisselmező. »Super teloniis«. I. I.

Czeczei Kis Máté lipthói főispánnak, testvérének Lőrincznek, s unokaöccseinek Korom Bálintnak s Lőrincznek adományozta.¹ A kilenczvenes években Czeczei Máté és Korom Bálint formális ostrom (obsidio) alá fogta Majthényi Mihályt és testvérét, Zorardus turóczi prépostot, a váraljai monostorban. Az igazságszolgáltatás menetét megelőzni igyekeztén, Korom és a prépost kiegyezett, hogy a szenvedett károk megtérítése gyanánt az előbbi váraljai vámját ötven aranyforintért elzálogosítja neki.² Elgondolhatjuk, hogy ha még a kárt szenvedett fél ad ilyen tekintélyes összeget, milyen jelentős jövedelmet hozhatott e vám. Nem is tartott sokáig az egyetértés. Korom már egy év múlva úgy látta, hogy a prépostnak a vám egészen megtérítette a kölcsönadott összeget, sőt még azon felül is jövedelmezett neki. Ezzel a maga tartozását kifizettetnek tekintve, minden további ellenszolgáltatás nélkül visszakövetelte a vámot. Azt kívánta tehát Ferrarai Amadé Tamás esztergomi vicariustól, a ki elé, mint egyházi törvényszék elé, a prépost megidézte, hogy ellenfelét a vám jövedelmének bevallása felől új eskü letévéására kötelezze, az ötven forint levonása után megmaradt összeget pedig sorsolják ki, s ha netán hiány maradna, akkor ő készpénzben vagy más javakban fogja kifizetni tartozását. A prépost ügyvédje tiltakozott a kielégítés ezen módja ellen. Az egyházi bíróság azonban Korom javára ítelt, midőn a prépostot tizenketted napra a jelzett eskütételre kötelezte.³ Nem ismerjük ugyan az ügy további fejleményeit, noha különösen a prépost vallomása igen érdekes lehetett, de annyi kétségtelen, hogy a vám jövedelme, ha az ötven forintot nem is haladta meg, csak kevéssel maradhatott alatta.⁴ A vám ezután Komorovsky János kezébe jutott, a ki 1501-ben itteni jogát gyermekei nevében is Majthényi Rafaelre ruházta Szentgyörgyi Péter országbíró előtt.⁵ Bonyodalmas úton-módon cserélt még többször gazdát; így Bakócz Tamás is megszerezte⁶ Korom István s Ludányi Cseh Jánosné Blat-

¹ Gróf Révay cs. lvtára. »Blatnica«. II. 11.

² U. o. »Super teloniis« I. 2.

³ Gróf Révay lvtár. »Super teloniis«. I. 3.

⁴ E vámjövedelem nagyságát legjobban a másokéval való összehasonlítás illusztrálja. Pl. Léka vár bevétele a vámból 1525-ben 2·5 forint volt. (Iványi i. m. 104. l.). — Werbőczy szerint minden vám értékéül évi jövedelmének tízszeresét kell venni. Hármaskönyv. I. k. 133. 44. §.

⁵ Gróf Révay lvtár. »Super teloniis«. I. 4.

⁶ U. o. »Blatnica«. IX. 1., IX. 2. — V. ő. Blatnicára vonatkozólag Szerémi i. m. 609. skk. 1.

nicza várában levő jogaival. De ő sem bírta állandóan. Azt azonban ki kell emelnünk, hogy a vám sorsa mindvégig Blatniczáéval volt egybekapcsolva.¹

Hasonlóképen egy volt királyi várhoz, Szklabinához, tartozott a szentmártoni és stubnyai vám is, jöllehet ez utóbbi Blatniczához sokkal közelebb esik. 1470-ben Mátyás király Ernuszth Jánosnak adományozta a várral együtt mindkét vámhelyet.² 1490-ben Corvin János 8000 arany forintért Mosócz városát s a »régől fogva Szklabina örökös várunkhoz tartozó stubnyai vámot«³ Czecei Máténak s rokonainak adta, a kiket ellenmondás nélkül be is iktatott a nyitrai káptalan. 1493-ban pedig Póky Antal és Péter nyerte el Ulászlótól.⁴ A XVI. század elején Zápolyai István kezébe jutott a vám s ekkor már a vámszedés jogát is megbízottja, Majthényi Rafael szklabinai várnagy gyakorolja. Ezért érthető, hogy az ő kérésére erősítette meg s írta át II. Ulászló az 1437-i összeíró oklevelet is, a mely ekkor, az 1503 május 31-én Budán tartott országgyűlés harmadik napján, június 2-án (»in congregacione universorum regnicolarum nostrorum generalis«), néhai Aponyi István fia Péter birtokában volt. A vám jövedelmével utoljára Turóczmegye utolsó, mohácsi-vész előtti alispánja, a ki egyúttal szklabinai várnagy is volt, Thúróczy Miklós rendelkezett.

A szucsáni vám bizonyára Szucsán várral és várossal együtt kerülhetett a Szentmiklósi Pongráczok birtokába, legalább is nem tehető fel, hogy ez az oligarcha család ne sietett volna ezt, épen a legnagyobb jövedelműt lefoglalni.

A turóczyi vámoknak XV. századi állapotát általában — bár e kijelentés paradoxonnak látszik — egy bizonyos függő viszony jellemzi a központi királyi hatalomtól. Az egykori királyi várak zálogosítás útján jutottak új birtokosaik kezébe, bizonyos fenntartással, mert a király ismét visszaválthatta. De facto már csak kevés joga, befolyása volt a várat illetőleg, de a mi megmaradt, az épen és különösen a vám ellenőrzésében nyilvánult meg, mint a melynek elmulasztása a legkönnyebben vezethetett visszaélésekre s az alattvalók megkárosítására. Ennek az eshetőségnek a megakadályozása, mint a mely a rendfenntartással együtt a közigazgatás feladata, tette szükségessé az ellenőrzést,

¹ Gróf Révay lvtár. »Blatnica«. IX. 5., X. 4., 5., 7., 8.

² U. o. »Szklabina«. I. 12.

³ U. o. »Blatnica«. III. 1. és III. 2.

⁴ U. o. »Szklabina«. I. 11.

a melyet a főispán, illetőleg a közigazgatási hatóság, maga a megye gyakorolt, jöllehet a jövedelem már a maga teljes egészében a vámtulajdonosé volt. Ezért adhatott parancsot Baliczki János főispán 1461-ben a szklabinai várnagynak s az összes vámszedőknek, hogy a rózsahegyiektől ne merjenek vámot szedni,¹ ezért volt jogában a megyének a vámot királyi parancsra lefoglalni² vagy máskor mentességet adni, illetőleg biztosítani.³

Ezek az elvileg igen szép és helyes intézkedések azonban veszedelmes következményekkel járhattak s ebben a pontban lesznek igazán jellemzők a középkori közigazgatásra. Zsigmond a turóczi főispánságot Szklabina várához csatolta 1410-ben,⁴ a mikor a várat elzálogosította Baliczki Jánosnak. Így a főispán az alispánnal, familiarisával, a ki legtöbbször várnagya is volt,⁵ mint vámtulajdonos önmagát ellenőrizte. A központi hatalom, a mikor számolnia kellett valamely vár elvesztésével, tudatosan járva el, hogy az új birtokos túlságos önállóságát megakadályozza, őt érdeksphaerájába akarta vonni. ráruházta a vengrehajtó hatalmat s ezzel mintegy királvi tisztviselővé tette. E nagy cél mellett természetesen háttérbe kellett szorulnia a kisebb jelentőségűeknek, mint a vámműveknek. A középkori közigazgatásban megnyilvánuló egyensúlyozó művészet úgy segített helyzetben, hogy az egész rend fel ne boruljon, hogy gondoskodott ellenkező kilengések lehetőségéről, a mikor a szklabinai vár nem a főispán, hanem más, magános emberekbirtokába jutott.

Az 1437-i összeíró oklevél azon hiányát, hogy tarifát nem közöl, pótolja a gróf Révay levéltárban fennmaradt igen becses registrum, a melyet a szentmártoni vámszedő vezetett, feljegyezve a vámon áthaladók nevét s a magukkal vitt árúczikkek vagy tárgyak után beszedett vám nagyságát is.⁶ 1522 október 23-án kezdődik Szaniszló vámszedő

¹ Századok. 1909. évf. 875. l.

² U. o. 864. l.

³ 1491 július 28. Justh cs. lvtára, Nemzeti Múzeum.

⁴ Fejér i. m. X. 5. 79. l.

⁵ Holub J.: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Fejérpataky-émlékkönyv. Budapest. 1917. 193. skk. l.

⁶ Levéltári jelzete: »Super teloniis« I. 6. — A feljegyzés címe, a mely különben jellemző az egész stílusára, a következő: »Sub anno salutifere incarnationis 1522 egregii domini Nicolai comitis districtus Thurocz, neanon castelani castris Sklabina registrum incipit super theloneum sancti Martini per exsumptorem Stanko incipit faeliciter.« Hosszúakás negyedrét alakban, pár helyen vízfoltoktól megrongált húsz számozatlan oldalból áll. Az egész két kéz írása.

feljegyzése s tart újévig, majd négy üresen hagyott oldal után 1523 márczius 18-tól október 29-ig. Igen értékes művelődéstörténeti emlék, mert ennek alapján egy eléggé jelentős út forgalmáról alkothatunk magunknak hozzávetőleges fogalmat és mert a benne foglalt adatok nem az esetleg csak theoretikus megállapítást, hanem a valóságos usust jelölik meg.

A vámtételeket a következő módon csoportosíthatjuk :

Asszony fizet 1 dénárt.

Gyalogos fizet 1 dénárt.

Egy ló után fizetendő 1, 2, 3, 6, 6½, 7 dénár.

Ezen különbség magyarázata a következő: A mint megállapítható, 1 és 3 dénárt a meg nem terhelt ló után fizettek (pl. május 28-án Mosóczból 18 lovat hajtanak), még pedig a kisebb tételt az Árva-, Trencsénmegyékből jövők és a sziléziaiak, a 3 dénárt ellenben a dél felől, ú. m. Tótrónából, Mosóczból jövők. Vagyis az országból kivitelre szánt állatot nagyobb vám sújtotta mint a behozottat. A másik három tételre csak egy-egy adat van s mivel ezekből kitűnik, hogy a lovat kereskedő vezette, kétségtelen, hogy a magasabb vámot a tulajdonképeni teher után szedték, a mit csak a vámszedő felejtett el feljegyezni.

Egy ökör után fizetendő 3 dénár.

Üres szekér (vehicula, vaicula) után fizetendő 2 dénár.

Üres kocsi (currus) után fizetendő 4 dénár.

Egy köből búza után fizetendő 1 dénár.

Csizmák után fizetendő 2—3 dénár.

Kések után fizetendő 3—7 dénár.

Egy köteg fonal (stamen) után fizetendő 1 dénár.

Galambok után fizetendő 3 dénár.

Egy hordó élő hal után fizetendő: 3 esetben 6 d., négy esetben 8 d., túlnyomó nagy részben 7 dénár, ha távolabbi vidékről szállítják. A tŰrőczmegyei Tarnovból egy hordó után 4 dénár; Besztercebányáról, valószínűleg azt út járhatatlansága miatt, lovon hozták a halat s ilyenkor egy ló után 3 dénár a vám.

Egy kocsi (currus) pisztráng (canina) után fizetendő 21 dénár.

Egy kis hordó (vascula) sózott hal után fizetendő 3, 3½, 4 dénár.

Közepén F 1—2, G 1—2 oldal üresen van hagyva az 1523. jan.—márcziusi bejegyzések számára s ebből a tényből, valamint az írás egyöntetűségéből, továbbá, hogy egyes dátumok újra ismétlődnek (pl. 1522. XII. 24. in vigilia nativitatis, XII. 31. feria III. ante novum annum, XII. 28. in die inocentum stb.) vagy hogy egy ünnepet más-más néven nevez, azt következtethetjük, hogy ez a registrum már a várnagynak való bemutatásra készült, az egész évi bevételt feltüntető tisztázott példány, egyesítve a szentmártoni vám s szklabinai filialéja adatait. Jellemző a feljegyző tudákos voltára, hogy a dátumok jelölésénél nov. 21-én invencio Marie-t ír presentatio helyett s decz. 8-án purificatio Marie-t emleget. Pár tótnyelvű bejegyzés is előfordul, de legérdekesebb, hogy a negyed-, hetedmagával kifejezéseket németből és latinból kombinálva, mitquartus, mitseptimus alakban írja.

- Egy nagy hordó (vas) sózott hal után 11, 15½ dénár.
 Hús után fizetendő 2—3 dénár.
 Kerekek után fizetendő 4 dénár.
 Egy társzekér (plaustrum) komló után fizetendő 15, 20 dénár.
 Malomkő után fizetendő 6 dénár.
 Egy posztóval (pannus) megrakott ló után fizetendő 6, 6½,
 7, 8 dénár, valószínűleg a mennyiségre és minőségre való tekintettel.
 Egy kétlovas¹ szekér (vaicula) réz után fizetendő 2 dénár.
 Egy rézzel megrakott ló után fizetendő 2 dénár.
 Só után fizetendő 1, 2, 3, 4, 7 dénár és pedig
 1 particula után 1, 2, 3 d., átlag 2 d.
 1 portió után 2, 4 d., átlag 3 d.
 1 pars után 2, 2½, 3 d., átlag 2½ d. A mennyiséget meg-
 állapítani egyáltalán nem lehet.
 Egy oldal szalonna után fizetendő 1 dénár.
 Egy szarvas után fizetendő 18 dénár.
 Tojás és mások után, egy lovon, fizetendő 3 dénár.
 Egy vászonnal (tela) megrakott ló után fizetett: zsolnai keres-
 kedő öt esetben 7 dénárt, egy esetben 3 d.-t, beszterczebányai keres-
 kedő 4 dénárt, lengyel kereskedő 5 dénárt.
 Egy portió vagy custa sűrűszővésű vászon (tela spissa) után
 fizetendő 1 dénár.
 Egy custa közönséges vászon (lintheamen) után fizetendő 1 dénár.
 Durva vászon (lintheum grossum) után fizetendő 2 dénár.
 Egy szekér (vaicula) zab után fizetendő kivétel nélkül 4 dénár.
 Vegyesen, a mikor nem lovon vagy kocsin visz valaki bármit
 (»a suis rebus«) fizetendő 3 dénár.

A falvak lakói árúikat gyalog hozták, a kereskedők pedig legszívesebben lóháton szállították, különösen a szövét-
 árúkat, mint a mely mód leginkább megfelelt az utak álla-
 potának. Egy-egy zsolnai kereskedő 2—3 lóval indult el
 s átlag három havonként haladt át a vámon. A mezei gaz-
 dálkodásban elterjedt könnyű szekér (vehicula) mellett
 szerepel néhányszor a nagyobb kocsi (currus) is, míg a kül-
 kereskedelem szállítóeszköze a nehéz társzekér, a plaustrum
 volt.² Magyarországi emlékeinkben ezen a néven nem szere-
 pel, nálunk megjelölésére az eredeti régi magyar kifejezés,
 a »mázsaszekér« volt. A kettő minden bizonynyal azonos.
 A plaustrum csak morvaországi és sziléziai kereskedők árúját
 szállította, hosszabb út megtevésére volt szánva s a belföldi
 forgalomban egyáltalán nem szerepel. 1364-ben még mázsza-

¹ »Quisque habuit duos equos.«

² Ez a jelentése már az ókorban is. V. ö. a Forcellinél (Totius
 latinitatis lexicon) felhozott példákat. »... proprie est currus, vehi-
 culum magnis oneribus ferendis aptum«, nem különben a közép-
 kori latinságban, Du Cangenál. (L. még Mon. Slav. Merid. V. k.
 309. l.)

szekérnek van nevezve a külföldről jövő s Szucsánon áthaladó teherszállító alkotmány s hogy már 1522-ben más néven szerepel az ugyanazon úton haladó kocsitípus, ez a szókikopás általános jelensége volt a nyelvhasználatnak.¹

A mint a vám alá kerülő árúk fenti csoportosításából is kitűnik, a vámolás az érték alapján történt, azaz a vámok nem specificusak. A mennyire igazságos az érték szerinti vámolás, épen olyan mértékben nyújt alkalmat a visszaélésre. Mivel azonban megállapítható, hogy ez a vámolás a méltányosság határait túl nem lépte, eléggé ideális volt a helyzet. Különösen szembeötlők a só és a hal értékvámjánál feltüntetett differentiak. Egyetlen specificus tétel fordul elő gyakrabban, a három dénárnyi. T. i. igen sok esetben a vámszedő nem jegyzi fel pontosan, mit vámolt el, hanem csak egész általánosságban jelzi, hogy az illető értékcikkek után — »a suis rebus« — beszedett három dénárt. Az itt-ott külön is szereplő, három dénárnyi vámmal sújtott tételek jelzik, mit érthetünk ezen az összefoglaló elnevezésen: csizmák, kések, galambok, hús, tojás és »mások« stb. Akár gyalogosan, akár lovon jött s szállította árúit, különbség nem volt a vámban.

Általánosságban a vámtételek nem voltak nagyobbak a szokottaknál. Ha például Biharmegye egykorú vámjaival hasonlítjuk össze, azoknál még kisebbeknek is találjuk. Azt sem mondhatni, hogy igazságtalanul többet szedett volna be a vámos egyesektől mint másoktól, eltekintve az érték okozta ingadozásoktól. Látjuk ezt különösen a réznél és a zabnál, a hol a vám alá eső mennyiség mindig egyforma volt.

A vámszedő kötelessége volt még a szomszédos falvakban, Priekopán, Tarnón, a mészárszékek jövedelméből hetenkint (szombaton) 2—2 dénárt behajtani, nemkülönben Szentmártonban a mártonnapi vásáron a vámot. Ez az utóbbi (nov. 11-én) 54 dénárt tett ki. Igen érdekesek és jellemzők a kereskedelemre az 1522. év végén levő bevételek a megfizetett adósságokból. Egyes kereskedők, a kiknek többször vitt útjuk a vámon keresztül, adósak maradtak — nem rendelkezve elegendő készpénzzel — az árúik utáni vámmal, a melyet csak azok forgalomba hozatala után lehetett szándékuk megfizetni. Így vett igénybe a besztercebányai

¹ L. Domanovszky S.: Mázsaszekér. Fejérvataky-émlékkönyv. Budapest. 1917. 37. s. l.

Foltan kereskedő előbb összesen 80, majd 30 dénárnyi hitelt, az elszállított besózott halért, míg két zsolnai kereskedő viszont a Beszterczebányára elszállított vászon és posztó után fizetett utólag 72, illetőleg 25 dénárt.

A vám egész jövedelme Szaniszló vámszedő összegezése szerint pontosan 50 forintot tett ki, a mely összegből saját kiadásaira 10 forint 40 dénárt költött el. A »kezelési költség« tehát a bruttó-jövedelem 20%-a volt.

Nagy segítségünkre vannak a registrum adatai a vidék kereskedelmi forgalma főbb útvonalainak reconstruálásában is. Természetesen az a körülmény, hogy valamely város kereskedői nincsenek felemlítve, még nem jelenti, hogy annak nem is jutott semmi szerep a forgalom lebonyolításában. A líptómegyei városok például egyetlenegyszer sem szerepelnek, pedig kétségtelen, hogy Turóczmegyét gyakran felkeresték, különben nem panaszkodtak volna olyan sokat, hogy a turóczi vámhelyeken nem respectálják jogaikat. Nem csak azért hiányzanak, mert kiváltságaik alapján mentek voltak a fizetéstől, hiszen akkor zsolnai kereskedő nevének sem volna szabad előfordulnia, hanem mert nekik valamiképen módjukban állott a törvénytelen vám fizetése alól magukat kivonni.

A két főirány, a mely Árvából Nyitramegyébe, illetőleg Trencsénből Barsba és Zólyomba vezetett, épen itt keresztezte egymást. Észak felé némileg nyitottabb lévén a völgykatlan, érthető, hogy a kereskedelmi forgalom nagyobb része ezen áramlott volna be akkor is, ha nem egy iparilag fejlettebb vidék, Szilézia, fekszik kapuja előtt. Innen északnyugatról a nagyforgalmú Boroszló—Jablunka—Kassa közötti útról erre is letérnek, ha nem is gyakran, a sziléziai kereskedők. Megjelenik egy-egy nehéz társzekér Teschenből, Cseh- és Morvaországból, háromnegyed év alatt összesen nyolcz. Három kis hordó sózott halon és 40 edényen kívül kizárólag komlót szállítottak, a mit csak délre, Körmöczbányára vihettek. E tény magyarázatát megadja Körmöczbányának az a kiváltsága, hogy fehér sört csak a bírók és esküdtek főzhettek s árusíthattak.¹ A külföldről nagy mennyiségben behozott komló tehát erre az ipari célra szolgált.

Ezek, s a más iparcikkokkal megrakott társzekerek és tulajdonosaik, a nagykereskedők, ilyenformán nem gyakorol-

¹ Fejér. X. 8. 417. l. — V. ö. még: Fejérpataky L.: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest. 1885. 639. skk. 1.

tak közvetlen befolyást a megye kereskedelmi forgalmára. Ők árúikat a nagyobb kereskedelmi emporiumokban adták el a helybeli kereskedőknek, a kiknek feladata azok továbbterjesztése, a kiskereskedelem lebonyolítása volt. E téren a híres boroszlói út mellett fekvő Zsolna ragadta magához a vezető szerepet s ügyes kereskedői sűrűn megfordultak Turóczban. A XIV. században még mintegy Szilézia exponense volt (a polgárok törvénykezési ügyeinek felelőviteli fóruma akkor még Teschen !), Zsigmond tíz évre felmentette a harminczad fizetése alól, a mikor ez már határvám volt, s így megerősödvé, háta mögött iparcikkek elhelyezésére alkalmas vidék támadt s a város igen fellendült.¹

A zsolnai kereskedők felsőbbbsége különösen szembe-tűnő a fonó- és szövőipar gyártmányainál. Posztót kizárólag csak ők szállítottak (négy kereskedő említve) összesen kilencz lóval. A vászon szállításában is igen jelentékeny részük volt; az ő tizenhárom lovuk mellett csak egy besztercebányai és egy boroszlói kereskedő szerepel, az utóbbi két lóval. Mellettük azonban érvényesülésre jutottak a termelők is, a kik a turóczmegyei Szucsánból, Mosóczból, a lipthói Sztranyávból (Straniav), Tepliczből hozták a szentmártoni vásárra² saját készítményű tela spissa-jukat, a melyet portio, custa számra számítottak (összesen 45 custa), s a melylyel a piaczi szükségletet elégítették ki. Finomabb posztóról, selyemről nincs említés, mert a lakosságnak, egyszerűbb életmódjánál fogva, nem volt rá szüksége, a nagybirtokosok pedig úgy sem tőlük vásároltak, hanem egyesesen Krakkóból hozattak a maguk számára. Iparczikkek-ről aránylag kevészer esik szó. Csizmával a zsolna—szucsáni úton fekvő trencsénmegyei Várna csizmadiái, késsel pedig szintén a zsolnaiak látták el a lakosságot, a mennyiben a turóczi iparosok nem tudták kielégíteni szükségletét. Más számba jövő dologról nem is lehet szólni, de jellemző, hogy malomköveket is Kisuczaújhelyről hoztak.

A forgalom legjelentékenyebb részét a halszállítás képezte. Ennek két iránya volt. Besztercebányáról s a mellette fekvő zólyommegeyi Radvánból vitték észak felé a sózott halat, míg délre élő állapotban szállították. Ennek

¹ Fejlődéséről s megerősödéséről tanulságos adatokat nyújtanak kiváltságlevellei. Fejér. X. 508—24. l.

² Ezt kell következtetnünk, mivel egy napon több különböző helyről egyszerre jelennek meg.

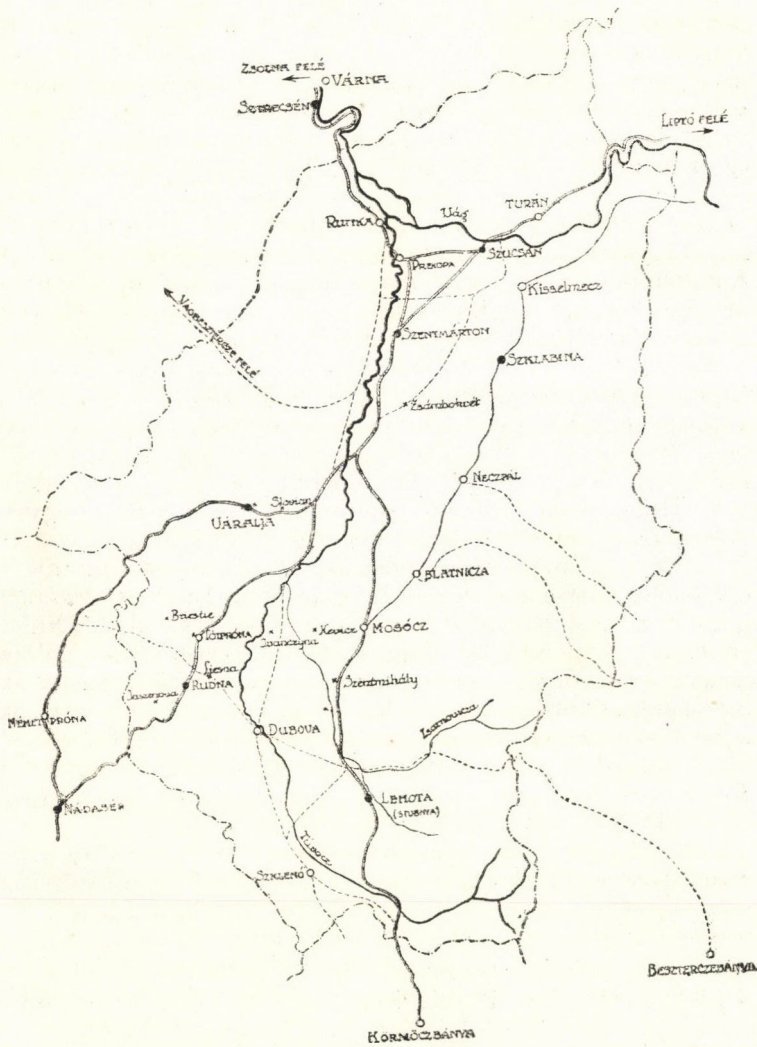
az utóbbi kereskedelemnek központja a Sziléziában fekvő Jablunka (Jabluonkow) és Zsolna. Az előbbiből összesen 16 hordóval szállított egy kereskedő háromszor, kettő kétszer, három pedig egyszer, míg Zsolnáról kettő két, négy pedig egy alkalommal összesen 15 hordóval. Már az árú romlandó volta is magával hozta, hogy messzire nem szállíthatták, a mit bizonyít az a tény is, hogy egy jablunkai kereskedő két héten belül jelenik meg ismét. Külföldről, Boroszlóból ritkább fajta pisztrángot hoztak kocsin, Krakkóból pedig heringet. A szomszédos megyékből Kisucz, mely különben a Jablunka—Zsolna közötti úton fekszik, Árvából Punczow, Gömörből Wissnowe, Liptóból pedig Szentkereszt falvakból szállítottak halat. A turóczi Tarnovból, Mosóczból már szintén nem kereskedők szállítottak, nem hordóban, hanem, mint Besztercebányáról, néha lovon, legtöbbször azonban csak gyalog kis mennyiségben.

Szótt halat András, a radványi bíró s a besztercebányai Foltan kereskedő vitt valószínűleg tovább külföldre, mert a conserválás miatt csak télen szállítottak, összesen öt nagyobb és tizenégy kisebb hordóval.

Egyéb élelmiszerek közül — mint láttuk — a mezei termények, búza stb., a melyeket a földesurak számára szállítottak, vámmentesek voltak. Különben kivételre nem is gondolhatott a megye, de talán nem véletlen, hogy, míg búzát csak két köböllel szállítanak Priekopáról, addig már többször van említve a vidék főterménye, a zab. A Szentmárton körüli falvakból, Szucsán, Priekopa, Ruttká, Záturcsa, továbbá a megyén kívülről, északnyugatról a trencsénmegyei Teplicz, Újhely, Owczarsko, Lieta wa lakói hoztak összesen 12, illetőleg 19 szekérrel.

Rendesen jelentős részét alkotta a középkori áruforgalomnak a sóárusítás, mint az államháztartás egyik bevételi forrása. Törvényeink, így az 1405. XX., 1439. XI., 1464. IX. törvénycikkek ismételtlen eltiltották a külföldi só behozatalát, mert ez kárt okozott a kincstárnak. 1486-ban Mátyás király külön szigorú parancsot is intézett Turóczmegyéhez, hogy mivel a megye nemesei előszeretettel használnak külföldi sót hazai helyett, a közigazgatási hatóság támogassa minden erejével a királynéi sókamrák comeseit az ilyen külföldi só felkutatásában és elkobzásában.¹ Turóczmegye ebben a tekintetben a nyitrai fiókkamarához tartozott, a melynek

¹ Eredeti Beniczky család lvtára, Pribóczon (Túróc m.) jelzete: K. I. 7.

Túróc megye vámhelyei és úthálózata a középkorban.

===== kereskedelmi út	----- megyehatár
——— kisebb jelentőségű út	• vámhely
----- álút	× réz-lelőhely

jövedelme a hazai só elárusításából a megyében 1491-ben pontosan 159 forint 35 dénárt volt.¹ A wielicskai óriási sóbányák termelése természetesen háttérbe szorította a hazai, távol fekvő máramarosi bányákét, a honnan igen nehéz volt a szállítás. A bizonyára olcsóbb lengyel só így kiszorította a magyart. Korom Bálint, Blatnicza ura, a megye egyik nagybirtokosa, például 1495-ben Krakkóból hat kocsi sót hozatott magának egyszerre »asztala ellátására«.² A törvényes rendelkezésekkel szemben állott tehát itt is a gyakorlat. 1493-ban már maga a megye fordult Poky Péter és Antal bajmóczi várnagyokhoz a lengyel só szabad forgalma ügyében.³ Ezzel a fejlődés kikerülhetetlen iránya meg volt szabva, míg eljutott az 1548: XXIX. törvénycikkig, a mely törvényesítette a korábbi állapotot, elrendelve Turóc-, Liptó- és Árva megyében a lengyel só használatát. Az 1522-i vámjegyzékben sokszor szerepel a só, de csak kisebb tételekben. Mindössze azt állapíthatjuk csak meg, hogy délről, különösen Nyitra megye felől hozták, tehát hazai eredetű volt. Hogy azonban mennyi került be vám nélkül Lengyelországból, az már más lapra tartozik.

Bor — a mennyiben módunkban van megállapítani — dél felől jutott a megyébe. Így 1495-ben Justh András két nagy hordóval hozatott Neczpálba véglesi várából.⁴ Nincs emlékünk arra vonatkozólag, hogy kereskedelmi forgalom tárgya lett volna, ellenben tény, hogy legalább Justhnak birtokain a jobbágyoknak földesuruktól kellett beszerezniök a bort s ha ennek árával adósak maradtak, természetesen nem költözhetek szabadon egyik birtokról a másikra.⁵ Ezért, továbbárusítás céljából, bízott egyik familiarisára öt hordó bort ötven forint értékben.⁶

Az élelmi- s iparczikkék forgalmát ezzel körülbelül be is fejezve, a rézről kell még szólanunk, Felsőmagyarország ezen kétségtelen egyik legfontosabb kiviteli cikkéről. Fő termelési helyéről, Besztercebányáról. Lengyelországba egyenesen északra Liptó- és Árva megyén át, Velenczébe dél felé, Sziléziába pedig nyugatra Turóc megyén át szál-

¹ Eredeti gróf Révay lvtár. »Blatnicza«. III. 9.

² U. o. »Super teloniis«. I. 1.

³ Horváth M.: Magyar regesták. Magy. Tört. Tár. XI. k. 130. l.

⁴ 1495 január 22. Eredeti Justh cs. lvtára, Nemzeti Múzeum.

⁵ 1502 július 28. u. o.

⁶ 1502 július 28. Eredeti Justh cs. lvtára. Nemzeti Múzeum. (Nem azonos az előbbi oklevéllel!)

lították.¹ A Thurzók kezdetben előbb Körmöczbányára, majd innen a főúton északra vitték s azután a Boroszló—Kassa közötti úton nyugatra. 1406-ban Körmöczbánya megkerülésével Stubnyára vágtak egy rövidebb utat.² A szállításnál azonban vámmentességet élveztek a rézszállítmányok,³ azért ezek egyáltalán nem is szerepelnek az 1522-i feljegyzésben.

Említés van ellenben másféle, kisebb rézszállítmányokról, a Kisfátra Turóczmegyében fekvő kisebb falvaiból, különösen Turócz- és Nyitramegyék határáról. Arról a vidékről, a melyen már Róbert Károly idejében folyt a Divék nemzetség birtokain bányászat, aranymosás, s a hol ez a foglalkozás létet adott a Németpróna körüli német telepeknek is.⁴ Ezen a vidéken, a Turócz folyó mellékvölgyeiben, ma is vannak nyomai az egykori bányászatnak.⁵ Az egyes helyekről a következő szállítmányok érkeztek :

Briestie	6 szekér	Slovian	2 ló
Ivanczyna	5 „	Suburbium (Znió- váralja)	3 szekér
Jasenowe	8 „	Szentmihály	5 „
Kevicz.....	3 „	Tótpróna.....	6 „
Kóstyán	3 „	Zsámbokrét	10 „
Liessna	4 „		

Nincs tudomásunk, hogy valahol Nyitramegyében lettek volna rézbányák s különben akkor is a rezet délről a sokkal közelebb fekvő úton, a Nyitra völgyében, szállították volna északra. Kétségtelen, hogy a jelzett falvak nemcsak valamely közbeeső állomást jelentenek, hanem maguknak a bányáknak a helyét. Ezt az állításunkat igazolja az a tény is, hogy a falvak egy része korántsem a fő közlekedési vonal mentén, hanem már a hegyek között, Nyitramegye felől a legmegközelíthetlenebb helyen van. Megállapításunknak annyiban tulajdoníthatunk fontosságot, hogy így kitűnik, hogy nemcsak nagyvállalkozók termelték ki a rezet hazánk-

¹ Wenzel G.: A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Budapest. 1882. 38. skk. 1. — Divéky A.: Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal. Budapest. 1905. 23. skk. 1.

² Krizskó P.: A körmöczi régi kamara és grófjai. Ért. a tört. tud. köréből. VIII. kötet. 10. sz. 41. l.

³ V. ö. Wenzel i. m. 85., 131., 169. l.

⁴ Wenzel G.: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest. 1880. 318. l. — Tagányi K.: Nyitramegye német telepeinek eredete. Századok. 1880. évf. 64. skk. 1.

⁵ Péch A.: Alsó-Magyarország bányaművelésének története. Budapest. 1884. I. k. 2. l.

ban a nagyobb bányákban, hanem szorgalmasan folyt az érczek kiaknázása kisebb jelentőségű helyeken is magánosok részéről. Rézkivitelünk tehát, ha feltesszük, hogy nemcsak Turóczban, hanem más megyékben is folyt hasonló bányászat (Pozsony környékén ma is láthatók az elhagyott bányahelyek), a melyről írott emlékeink nincsenek, még nagyobb lehetett mint eddig a Thurzók és Fuggerek kivitele alapján¹ gondoltuk. Mert ennek a rézkivitelnek az iránya is Várnán, Zsolnán át Szilézia felé fordult, csak kis része Árvamegyén keresztül Lengyelországba, a miről meggyőznek a két útvonal mellett fekvő helyek nevei, mint a honnan üres szekérral vagy zabbal megrakodva jöttek rézért.

Ezzel körülbelül ki is mérítettük a tulajdonképeni kereskedelmi forgalmat, a mely a beszállított kereskedelmi cikkek az akkori oppidumok: Szucsán, Turán, Szentmárton, Váralja, Mosócz vásárjain juttatta a fogyasztók rendelkezésére, a hol meg viszont a termelők zabot, stb. adtak el, kocsiszámra is.² Jellemző ezen, Teschen, illetőleg Korpona város kiváltságaiban részesülő városok forgalmára, hogy pl. Justh András elküldte egyik familiarisát Mosóczra, hogy ott a heti vásáron száz arany forint értékű »bizonyos dolgokat« vásároljon meg számára. Ez azonban csak egy forintért tudott venni s útközben azt is elvette tőle megmaradt pénzével együtt a blatniczai várnagy.³

Egész általánosan tehát a megye forgalma a következő. A nemzetközi kereskedelem fontos beviteli útja a megye északi részén ment keresztül s ebből kisebb erek ágaztak le dél felé, átnyúlva egészen a bányavárosokba is. A lengyel kereskedelem a sziléziai mellett kevésbé volt jelentős, mert főleg Kassa felé irányult⁴ s nem erre nyugatra. A keletről Turóczba jövő forgalom így csekély. Kivitele jelentéktelen, nem lévén sem bánya-, sem mezőgazdasági terményekből nagyobb feleslege, azonban délkeletről és dényugatról fontos útvonalak kereszteződtek rajta, a melyeknek a rajtuk végig húzódó átmeneti forgalom nagy jelentőséget kölcsönzött. A két kereskedelmi focus: Zsolna és Besztercebánya közül az elsőhöz fűzik érdekszálai, mint a mely mögött gazdag iparvidék áll. Iparcikkeit így északról, nem délről nyeri,

¹ L. G. Ehrenberg: Das Zeitalter der Fugger. Jena. 1912 I. kötet. 122. l.

² Justh cs. lvtára. 1502 július 28.

³ U. o. 1501 márczius 11.

⁴ Borcsiczky B.: A politikai változások befolyása Magyarország kereskedelmi útjaira a XIV—XV. században. Budapest. 1914. 21. l.

jöllehet Besztercebánya földrajzi helyzete kedvezőbb a Turócz völgye mellékének ellátása szempontjából; de mert még az ő szükséglete egy részét is zsolnai kereskedők látják el, sőt lip-tói németlipcseiek,¹ így ő maga expansiv kereskedelemre nem adhatta magát. Kőrmöczbánya pedig a saját érdeksphaerájához tartozó telepek kielégítésén túl nem terjeszkedett.

Az úthálózat megrajzolásánál a vámhelyek s a határjáró oklevelek nyújtanak biztos támasztékot. Az előbbieket a kereskedelmi, az utóbbiak pedig a kisebb, helyi jelentőségű utak irányát jelölik meg.

A boroszlói út Zsolna felől Sztrecsén vámhely alatt lépett Turóczmegye területére² s a Vág balpartján vonult,³ majd az ú. n. Sárkánysziget, a Turócz és Vág összefolyásánál keletkezett mocsaras hely, mellett a »szélesréven«⁴ áthaladva a „köves mély út“⁵ Prekopánál kelt át a Turócz folyón egy hídon⁶ s vezetett innen egyenesen — nem mint Lipszky és Görög térképein — Szucsánba.⁷ Ezek a XIV. századi adatok még részint Nagy Lajosnak említett, valóssággal korszakalkotó jelentőségű, intézkedése előtt mutatják az út állapotát, a mikor még helyi útnál alig volt nagyobb szerepe, mint az egyszerű via elnevezés is mutatja, holott — mint alább kiténik — egyidejűleg más utak már magna, publica via-k gyanánt szerepeltek. Ez a különbség, főleg a »régik«-nek nevezett úttal szemben, a letelepedés irányát illetőleg is fontos megállapítást nyújt; ez is igazolja, hogy a turócz fennsíkra a betelepülés délkelet és délnyugat felől történt. A vág völgyi út tehát kezdetben még egészen jelentéktelen. A szucsáni vámhelyen az út egy hídon⁸ a Vág jobb partjára vezetett át s e mellett haladt egészen Kralovánig, a megye határáig. A keletről jövők oly módon kerülhették el a vámot,

¹ Letopis Matice Slovenskej. IX. k. 64—65. l.

² Gárdonyi A.: Felső-Magyarország kereskedelmi útjai a középkorban. Közgazdasági Szemle. 1908. évf. 39. k. 195. l.

³ 1391. »via, que duceret ad possessionem Sylina.« Eredeti Justh cs. lvtára.

⁴ 1931. »a quodam vado seu transitu aque Selezrew dicto.« u. o.

⁵ 1363. »via, que dicitur Kuuzauos a parte mete de Precopa.« u. o. — Dr. Melich János úr szíves megfejtése szerint *závoz* = *auwoz* = szűk, szakadékos mély út. Ugyanez az egykorú, 1410. magyarázata is: Révay lvt. Blatnicza. I. 2. határjárásáról szóló oklevélben fordul elő: »... ad quendam ascensum vulgariter Zawoz dictum.« Az összetétel első tagja pedig kétségtelenül magyar.

⁶ Gárdonyi i. m. 195. l.

⁷ 1285. »via, que ad metas ville Precopa...« Hazai Okmánytár. VIII. k. 242. l.

⁸ Gróf Révay lvtár. »Super teloniis.« I. 4.

hogy a Szucsán és Styavnicska közötti úton keltek át a Vágon, de ezt az 1437-i oklevél álútnak minősítette.

Ennek az útnak az irányát is meghatározhatjuk pontosabban. Szucsán szomszédságában egyenesen dél felé haladt,¹ majd kevéssel ezután, részint nyugatra fordulva, Vendégi és Udvard között² jutott el a Szentmárton és Ruttká közötti főútig,³ részint pedig egyenesen tovább haladt déli irányban Szentmárton s Szklabina között Draskfalva, Zsám-bokrét irányában, újból elkerülve a tulajdonképpen egynek számítható szentmártoni és szklabinai vámot. Nemkülönböztetve tilos volt a Turócz folyó másik partján kerülni el a szentmártoni vámhelyet.⁴

A megyén átvonuló másik, már korán jelentős út az Esztergom—Körmöczbánya felől jövő »nagy út«, a minnek különböző időben következetesen nevezték s a melyen a XIV. századtól kezdve a Zólyom felé gravitáló forgalom is leháramlott. Szucsánból és Priekopából ékelekben futott össze ennek az útnak két ága Szentmártonnál.⁵ Ettől délre⁶ Pribócz, Rákó,⁷ Károlyfalva, Mosócz, Szentmihály⁸ mellett jutott el Lehotához, a mai Stubnyához, a mely szintén vámhely volt s innen egyenesen haladt tovább dél felé. A Zólyommegyébe igyekezők a következő árutakon kerülhettek el a vámhelyet: Neczpálról és Blatniczáról a »havasokon« keresztül, Duba (Dubova) vidékéről, a Zsarnovicz a patak völgyében, Zólyom felé. Az az út tehát, a melyet a Thurzók besztercebányai réztermelésüknek Sziléziába való könnyebb szállítása céljából Körmöczbánya elkerülése végett vágattak a stubnyai erdőn keresztül,⁹ így voltaképen megvolt már

¹ 1285. Hazai Okmánytár. VIII. k. 242. l.

² 1422. »per... viam... possessiones Vendegi et Vdwarch dividentem.« Eredeti Záhureczky cs. lvt. Záturcsa. (Turócz m.).

³ 1406. Szentmárton határjáró oklevelében. XVIII. sz.-i másolata Kossuth cs. lvtára, Nemzeti Múzeum.

⁴ »... transeuntibusque inter eandem possessionem Zenthmarthon et Zklabonya possessiones aut ex alia parte fluvii Turuch eiusdem tributi similiter falsa via existeret.« Gróf Révay lvt. »Super teloniis.« I. 5.

⁵ 1422. »via publica, que ducit ad opidum Zenthmarthon.« Záhureczky cs. lvtára. — 1360. és 1406. Kossuth cs. lvtára.

⁶ 1315. »ab ipsa villa. [Szentmárton] per magnam viam ad meridiem.« Gróf Révay lvtár. »Szklabina« I. 1.

⁷ 1475. »... tria iugera terre... cum alio fine ad viam publicam vlgariter na potoczek konzem.« Eredeti Beniczky cs. lvtára. Pribócz (Turócz m.), B. II. 2.

⁸ 1281. Wenzel: Árpádkori új okmánytár. XII. 334. l., IX. 193. l. — 1413. »Br. Révay F. könyvtára.« Nemzeti Múzeum,

⁹ Krizskó P. i. h.

előbb is, csak nem volt gondozva. Különben a középkorban a forgalom olyan kezdetleges s hozzáférhetetlen utakon, sőt ösvényeken is le tudott bonyolódni, a melyeken ma az már nem volna lehetséges. Alútnak számították még a Dubától Szklenőig (Zlemanlehotha), Körmöczbányáig s a Lehotából Feketeerdőbe vezető utakat is.

A mint manapság a vasútpolitika a régivel szemben merőben új irányt képes szabni a forgalomnak, épen ilyenféle fejlődést állapíthatunk meg már a középkorban, természetesen jóval primitívebb viszonyok között, a kereskedelmi forgalomnak az utakra gyakorolt hatását illetőleg is. Bizonyos ugyanis, hogy a körmöczbányai út folytatásának Mosócz—Blatnicza—Szklabina—Kisselmecz közötti része már sokkal korábban használatos volt mint a Szentmárton felé vonuló. Hiszen az előbbi szakasz, melynek kezdetben szintén magna via a neve,¹ egyes részeit, pl. a szoboszló—neczpálit, már 1323-ban »antiqua«-nak nevezik,² a mely a szomszédos Liptóval biztosította az összeköttetést. Az első lakott helyek is sorban ezen út mellett tűnnek fel. A midőn azonban a letelepedés a hegyek keleti alján befejeződött s a fennsík kevésbé termékeny középső részére került a sor és ezzel egyidejűleg az Anjouk alatt szabadabb lélegzethez jutott a külfölddel a forgalom, ennek iránya is — a viszonyok hatása alatt — Liptó felől, keletről Trencsénmegye felé fordult el. Ennek a fejlődésnek, a mely felemelte Zsolnát, köszönhette — szerényebb méretek között — Szentmárton is fellendülését jólétét, s biztosította a fejlődés ezen irányát az a rendelkezés is, a mely, vámhelyet állítva itt fel, sanctionálta a kereskedők erre jövetelének kényszerűségét. A korábbi út jelentőségét ezzel elveszítette ; csak a szomszédos falvak népe közlekedhetett rajta.

A harmadik nevezetes út a Nagyszombatból Rózsahegyen át Kassa, illetőleg Árva megyén keresztül Lengyelország felé vonuló volt. Ebből a főútból Nyitra megyéből kétfelől ágazott be az út Turóczba. A délibb ág nál Nyitrában Nádasér volt az utolsó vámhely,³ míg Turóczban a vámszedő Rudnán tartózkodott. Rudna és Tótpróna között Farkashegy felé »falsa et obliqua via« van, ellenben a közút

¹ 1263. Zábornál, Fejér. i. m. V. 1. 326. skk. 1. — 1274. Jeszenél. Hazai Okmánytár. VI. k. 322. l.

² »... meta... descendit ad occidentem per antiquam viam.« Eredeti Beniczky cs. lvtára (Pribócz). Jelzete nincs.

³ Wenzel G.: Nyitra vármegyének XV. századbeli vámhelyei. Ért. a tört. tud. köréből. II. k. 2. sz. 6. l.

Kóstyánon át vezet Szentmártonba.¹ Az északabbra vonuló út mellett Váralján volt vámhely, de ez bizonyára kisebb jelentőségű lehetett az előbbi mellett. A kik Vágbesztercze felé ennek az útnak a kikerülésével igyekeztek a hegyeken keresztül Trencsénbe, szintén tiltott úton jártak.

Ezek voltak a törvényes és az illegális kereskedelem útjai is. De mellettük, természetesen, még tömérdek helyi jelentőségű utat találunk, szinte kivétel nélkül valamennyit, a mely most is megvan. Ezek azonban jelentőségre nem jutva, főleg a letelepedés irányának megállapításánál nyújtanak értékes felvilágosítást; itt nyugodtan mellőzhetjük őket.

Térképünkön a XV. századi kereskedelmi útvonalakat iparkodtunk feltüntetni, a mikor a kereskedelmi forgalom már kialakult. Tanulságos képet nyerünk, ha összehasonlítjuk ezt az Árpád-korban meglévő utak hálózatával, a Lipszky-nél feltüntetett XVIII. századi régi postautakkal s a mai, már a vasútpolitika által teremtett helyzettel. A részletes összehasonlítás most nem lehet feladatunk, de a kérdés illusztrálására legyen szabad egy útvonal, a Beszterczébánya—Stubnya közötti, jelentőségének különböző phasisait megjelölnöm. A mikor Turóc, Liptóval és Árvával együtt még csak Zólyom tartozéka volt, ez a »via magna«-nak² nevezett vonal kapcsolta Beszterczébányán keresztül Zólyom várához, mert hiszen Körmöczbánya még ekkor jelentéktelen volt s körülötte északra s délre áthatolhatatlan őserdő zárta el a Garam völgyébe a lejutást. Midőn a XV század elején Körmöczbánya, nagy jelentőségre jutva, keleti vetélytársát elhomályosította, ebből az útból »falsa via« lett. A forgalom egészen délre terelődött Körmöczbányán keresztül, a mely lehotáival az előbbi rengeteg helyén közvetlen összeköttetést teremtett Turóczczal. 1496-ban a Thurzók a rézforgalom lebonyolítása végett Beszterczébányáról már új utat kénytelenek vágatni a régi helyén, a melyet az erdő egészen eltüntetett. A következő századokban ismét teljesen jelentéktelen lesz, míg a legújabb időben, 1913-ban, stratégiai úttá nem fejlesztették.

Mályusz Elemér.

¹ 1422. »... quendam viam publicam, per quam ex opido Szentmárton ad opidum Prona iretur.« XIX. sz. első feléből származó másolata a túróczszentmártoni »Tót Múzeum« Velics családra vonatkozó iratai között.

² Wenzel i. m. 1263. VIII. 57. l. — 1264. »via magna, que ducit in Zolum.« A különböző határjáró oklevelek adatai alapján csak a jelzett út lehet Fejér i. m. X. 3. 306. l. — 1277. Wenzel i. m. IX. 193. l. — 1281. u. a. XII. 334. l.

Történeti irodalom.

Karel Kadlec: Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. Praha, 1916. (Az oláhok és a kenéjzrog a szlávság és Magyarország területén.) 328 l. Oklevéltár és index.

»Könyvem legyen a bizonyság arra nézve, hogy minden slavistikai tanulmány hiányos lesz mindaddig, míg rendszeres figyelmet nem fordítunk a román és magyar nemzet multjára, melyekkel a szlávság oly sokat érintkezett, ezek viszont saját érdekükben kénytelenek lesznek foglalkozni a szláv népek multjával. Tanulmányom tárgya egyaránt érdekelheti a magyar és a román történést. Mert bár »az oláh jogon« való telepítéssel az egyes érdekelt országokban többé-kevésbé már foglalkoztak, mindamellett egyiknek sincs monographiája, hol rendszeresen tárgyalatnék e colonisatio — figyelemmel ennek jelentőségére a nem oláhlakta területekre. Könyvem az első kísérlet e téren.«

Ez a kis idézet az előszóból megvilágítja a szerző irányát és eszközeit. Külföldön mindenesetre szokatlan nagy magyar apparatussal fog feladatához. S hogy még mélyebbre nem hatolt, kiadatlan okleveles anyaghoz nem nyult, mentséget lel, miként maga is hangoztatja, a háboru okozta zavarokban. Hogy messze-menő részletezésbe nem bocsátkozott, némileg érthető is, mert cseh közönsége számára általános tájékoztatást akart adni arról a kérdésről, mely náluk a »Mährisch Walachei« eredetének eldöntetlen vitája miatt mindenkor érdekes marad.

Tanulmányai során átveszi az oláh kérdés csaknem egész számottevő irodalmát. Kifejti, hogy számot vetve olvasóközönsége tájékozatlanságával, a szorosán vett kenézség (ius valachicum) bevezetésétől megírta az oláh nemzet történelmi kialakulásáról szóló elméletek criticaí összefoglalását és folytatólag az oláh államok megalakulásának történetét. Tételenként sorra veszi az egyes művek pro et contra szóló érvelését, figyelmezteti olvasóját az elméletek hibáira, elfogultság nélkül, szigorú referens módszerével. Saját észrevételeit külön összefoglaló fejezetben mondja el s elveti az egész dáko-román elméletet, az erdélyi continuitást. Kimutatja, hogy az oláhság a mai Bulgária területéről szivárgott be legelőbb Fogarasba ; a mai Oláhország terü-

letén és Erdélyben általában a Dunától északra eső részeken a XIII. századig nincs nyoma. Foglalkozik vándorlásuk irányával, az oláh nyelvben igazolt görög, albán, szláv elemekkel s az állandó szláv környezet hatásával, a melynek annyit köszönhetnek. Nincs nagyobb önámítás, úgymond, mint az oláh nyelv *barbarisatiójáról* írni, a szláv környezettel szemben, miként *Burnea* teszi. Ha e barbarisálás meg nem esik, ma nincsen román nemzet, mert a »dicső római eredet« magában mit sem ér. Az oláh kérdés irodalmáról kimondja, hogy az oláh, magyar, német részről termelt művekben sok a szélsőséges, tendentiosus, *de a magyarok még ebben is közelebb járnak az igazsághoz, mint az oláh irodalom* (162. lap).

Kadlec könyvének ez az első része, bármennyire érdekes is eszmemenetében, számunkra újat nem mondhat s a mai viszonyok között inkább a napi politika körébe esik; annál tanulságosabb az, a mit tulajdonképeni tárgyról, a kenéjjogról olvasunk, mert itt a tudós professor teljes szabadsággal ír az oláh írók túlzó, elfogult állításairól. Szembeállítja gróf Kemény »több mint egy félszázad előtt írt, de még ma is helytálló« tanulmányát az oláh kenézségekről *Demusianu* véleményével: az Epoca militara-ban (Revolutiunea lui Horia. 1884), hol az oláhság katonai szervezetét a legionarius rendszer közvetlen folyamányának mondja, beszél az erdélyi és magyar oláhok kiváltságairól, autonómiájáról Erdély elfoglalása és a magyarok bejövetele előtti korban. »Bámulnom kell, folytatja tovább a szerző, hogy még olyan kiváló historikus is, mint *Jorga*, komolyan tárgyalja e nyomon, mintha a magyarok innen vették volna a vajdaság, kenézség intézményét, a szász és székely székek beosztásának ez lenne az alapja.«

A szerző sorra veszi az oláhság jelentkezését és helyzetét a Balkánon, majd a lengyel-rutén területen (1359-ből első adat az oláhokról, 1378 az első oláh jog adományozása), Sziléziában és Morvaországban s fejtegeti telepítésük jogi viszonyait. Kimerítő irodalmi repertoriuma és oklevéltárában a lengyel, cseh analogiák igen tanulságosak, de a magyar részben újat, természetesen, nem adhat.

Kimutatja, hogy maga az »oláhhog« nem egységes fogalom. Az erdélyi nem azonos a magyarországgal, egészen eltér a lengyel és cseh területen bírt jogoktól. Legnagyobb szabadságot nyertek az oláh telepesek Szent Koronánk területén, hol az egyes szabaddalmas kerületek oláh joga csaknem nemesi jogokat élveztek. Pedig Erdély területére nem kellett őket valami túlélnyös feltételekkel csalogatni, miként Észak-Magyarország más telepeseit, mert épen Erdélyben az oláhság betolakodott, hivatlan vendégül jelentkezik és a régebbi szász telepesek védekezni kénytelenek

ellenük (438. l.). Az oláhjog természetét illetőleg a szerző hajlandó feltenni, hogy mint kizárólag, vagy legalább is túlnyomólag pásztorokdásból élő nép igényeinek megfelelő szerződés, az oláhság kebelében támadt, de nemzeti jellege sohasem volt és igen hamar megszűnt oláh tulajdonnak is lenni, átment minden népre, mely átlag hasonló életmódot folytatott. Ha feltesszük a szerzővel, hogy az oláh jog nyomai már Ó-Szerbia területén is jelentkeznek, mivel magyarázható az, hogy a szerb királyok chrysobullái sokat mondanak a jobbágyul adományozott oláhok kötelességeiről, de kiváltságaikról, jogaikról szó sem esik? Főbizonyosság az oláh jog mellett az lenne, hogy elvértve már itt is említik az oláh telepek (katun) kenézeit, mint a félnomád állapotban élő nép patrimonialis jogszervezetének képviselőit, de a knéz fogalom általános volt.¹ Igaz, hogy Erdélyben a kenézség helyenként kifejlődött és autonómikus szervvé lett, de csakhamar vissza is hanyatlott patrimonialis alakulattá, tehát mélyebb gyökere nem lehetett. Erdély és Magyarország területén fejlődött az oláh jog tágabb körűvé, a milyen a Balkánon utóbb sem volt, mert rendezett falvakon kívül, falvak szövetségese: *Krajnák*, élükön *krajnik*kal és *vajdával* csak itt fejlődött. Ilyen új szervezettel jutott az oláh jog Lengyelországba, főleg a ruténlakta területre.² A gyors receptiót támogatták a hasonló, sőt azonos természeti viszonyok (a Kárpátok északi és déli lejtőin) és a szomszéd népek azonos görög hite. E mellett a jog maga sem lehetett merő ujdonság. A rutének már előbb ismerték a német telepítési jogot, már pedig a kenézség sem volt más, mint módosult német jog, alkalmazva helyi viszonyok szerint, főleg pásztorokdó népre. E két eredetileg idegen települési jog csábította a népeket. A földműves előnyös feltételek mellett kapott földet — német jogon, a pásztor természetesen a neki megfelelőbb oláh jogot választotta. Földet kapott mindenik örök jogon, a megszabott évi adomány fejében. A földműves terménnyel és némi pénzzel fizetett, a pásztor nyája méltányos hányadával és állati termékekkel. Mindkét jognak természetes járuléka volt némi autonomia és iurisdictio, a milyenben nem volt része az otthoni népeknek.

Látva azt, hogy az oláh jog csak a német jog szomszédságában fejlődött magyar és lengyel területen, megértjük, hogy a balkáni oláhság oláh joghoz nem juthatott, mert Szerbia területén a német jog nem érvényesült. Volt ugyan 1349 előtt némi szabadalmas német elem a bányavárosokban, de az elenyésző csekély volt,

¹ Nelipić Ivanić horvát bán (1146) magát Cetinj, Ráma, Klissa kenézének mondja.

² Összesen 324 kenézzogon szervezett községet sorol fel 1378–1597 évekből.

települési feltételeit egyébként nem ismerjük. Az oláhság elmaradottságának más oka is volt. Régebbi lakói voltak ők Szerbia területének, mint a szlávok maguk, de a hódítók elől elszéledtek a hegyekbe és utóbb kizárólag pásztorkodásból élhettek. A termőföldet a hódítók foglalták le, a hegyeket a király és az egyházak vették birtokukba. Az oláh elem tehát földnélkülivé lett, adózott ugyan mint másodrendű jobbágy a királynak, de jogokat nem élvezett.

Jogviszonyaikat a régi szerb államban megvilágítják a chilandari, zicsai, banjskai, decsani stb. monostoroknak adott donatiók. Dusan törvénykönyve, adománylevelek stb. nyomán helyzetüket, legalább az egyházi birtokokon, eléggé ismerjük. Így pl. a legrégibb zicsai adomány (1220) a környékbeli erdőségeket mind a kolostornak adományozza az oláhokkal együtt, tehát ezek már elébb a király alattvalói voltak, annak fizettek adót, szolgálmányokat, körülbelül a nálunk ismert quinquagesima erejéig. Helyzetük az adomány folytán, mint látni fogjuk, némileg jobbra fordult. Jellemző, hogy az adománylevelek az oláhságot nem falvanként, hanem névszerint sorolják fel, pedig jó részük már meglelepült volt, vagy vándorlásuk csak bizonyos szűk körre szorítkozott, a még nomadisáló elemet pedig kemény intézkedések tartották féken. Hasonlóan intézkedik a chilandari adomány 1298 táján és a gradcsanikai 1321. A decsani 1330-ban már oláh telepekről, sőt falvakról beszél világos bizonyossággal, hogy a zicsai adomány óta, 110 év alatt, az oláhság élete lényeges változáson ment át. A szerző külön fejezetben foglalkozik az oláhság onomatológiájával s kimondja, hogy csak elvétve akad oláh, vagy csak oláhosiított név az 5 adománylevélből merített névsorban, elannyira, hogy ha a király ezek viselőit nem mondaná oláhnak, név után ítélve bátran szerbek is lehetnének. A középkori szerb közigazgatás tudatosan szerbek közé ékelte a maga oláhságát, úgy hogy többségi szerephez sehol sem juthattak. A prizreni kerületben, Szt. Mihály arkangyal monostora területén aránylag nagyszámú oláhság lakott, de jelentőségük itt sem lehetett. A szerző itt alkalmat vesz arra, hogy helyreigazítsa *Hasdeu* naiv és elfogult állításait az oláhság culturalis szerepéről. (143. l.) Míg az előző adományokban felsorolt oláhok főleg állattenyésztők voltak és annak megfelelően adóztak, itt a természeti viszonyok szerint már méhészettel, halászáttal is foglalkoznak, elvétve akad közöttük szabó, varga, egy esetben kovács is. Éltető elemük mindamelllett pásztorkodás maradt. Az oláhság belső szervezetéről kevés adat maradt. Az 1199. chilandari levél főnökeikről *sudec-judec* néven beszél. Dusan törvénykönyve *čelnik*nek mondja a *knezt* (kenéz), a monostorok területén (*primicerius*) = *premičur*

néven, de így nevezik a szerb falvak előjáróit is, míg a horvát széleken *katun*nak mondták azt az oláhot, a ki a telepet (katun) földesuránál képviselte.

A királyi birtokról egyházi és püspöki tulajdonba jutott oláhság helyzete csak anyagilag javult, terheik azonban szaporodtak. Pl. a chilandari monostor eredetileg szegődött oláh pásztorokkal őriztette méneseit és ezért évente 12 csikót adott nekik. A király elrendelte, hogy jövőre mint jobbágyok ingyen szolgálják a rendet, sőt a ménesben esett kárért anyagilag is felelősek. Saját lovaikat külön legeltessék, a ménest összecsapni tilos. Itt a szolgálat legelőbér fejében esett, minden kárpótlás nélkül. Ezzel szemben ugyanott a juhászok némi havibért kaptak készpénzben is; e mellett évente 100 juh után egy bárányt. Voltak ugyancsak szegődött oláhjai a decsani kolostornak is, a kik a kolostor sertéseit, lovait őrizték, ezért évi bérül malacot, csikót kaptak, sőt a dobrosunáczi monostor készpénzben váltotta be az évi *beleget*, két csikó helyett 10 perperát fizetett és egy öltözet ruhát adott.

A zavaros, monostorok szerint változó és némileg ellenmondó adatokat a szerző úgy magyarázza, hogy pl. a ménest a katun felváltva legeltette, így a teher és a felelősség az egész telepen megoszlott. Viszont azok, a kik évi bért kaptak a monostortól, e mellett maguk is fizették természetes adójukat: minden 50 juh után egy tejelőt báránnyal; ezenfelül a család minden férfitagja egy juhbórt, egy sajtot, minden szökőévben egy lovat adott, erdei munkát végzett stb.; a méhészek, halászok még külön is adoztak. Ha a telepes oláhnak földje volt, ezért robottal tartozott, szénát kaszált, behordta a termést, fuvarozott stb., apróbb munkát végzett.

A pásztornál némileg kedvezőbb helyzete volt a fuvarosnak = *kjelator* = *čelator*nak, ki ígás teendői (provov) mellett tejet hordott a szállásról, nyírta a juhokat és feldolgozta a gyapjút. Még előnyösebb volt a *vojnik* = fegyveres szolgálat, mert őrizte a pásztorokat, kísérte a fuvarosokat (*provod*) és adóba évente csak egy darab posztót adott a monostornak. E mellett csikósa volt a méneseknek; ezért robot, mezei munka alól e két utóbbi rend mentes volt, de sürgős munka esetén az igumen őket is kirendelhetette. A fegyveresek helyzete tehát rokon volt a *cese provisionarii* = *načravnici* vagy nálunk a *nobiles ecclesiae* helyzetével, de az analogia még sem teljes. Mert ez az intézmény nem volt az oláhság előjoga, egyházi birtokon kívül minden nemes tartott ilyen fegyveres szerb csapatot saját céljaira, valamint közszolgálatra: utak, szorosok, várak védelmére, lényegileg tehát rendőri karhatalom volt a *vojnik*-intézmény a monostor

kezében. De míg más fegyveresek katonáskodni tartoztak, az oláh vojnikok sohasem vonultak harczba, a törvények őket kimondottan mellőzik. Anyagilag az egyházi birtokon levő oláhság helyzete annyival is jobb volt, hogy mivel uraságuk nem fizetett királyi adót, ennél fogva *sočát* rajtuk sem hajtották be, ez a kedvezmény különben megszűnt a török invasio elleni harczokban, a XIV. sz. végén ez a különbség is megszűnt.

Ezzel a terhek sora nem zárul. Az oláh saját nyája után, ha átvonulóban nemesi birtokon megy át, fűbért (*herbaticum*) fizet, sertései után makkpénzt (*glandarium*), ha itt kénytelen telelni, szálláspénzzel tartozott a tulajdonosnak. Paraszt birtokon, falun átvonulnia csak előzetes alku útján lehetett az oláhnak. Helyzete tehát nem volt valami rózsás, de más jobbágy sorsához mérten még mindig kedvező, csakhogy e kedvezmény nem az oláhnak, vagy az oláh jognak szólt. Kiterjedt ez minden egyházi jobbágyra, tehát úgy tekinthető, mint az egyház kiváltságainak visszahatása a népre. A kenéjzjog csíráját nem látni sehol.

Társadalmilag az oláh telepések a szerb jobbágytságtól távol maradtak, a *connubium* szigorú tilalma folytán. Pl. a szerb vojnik elvesztette katonáskodási jogát, gyermekei is, legfeljebb fuvarosokká lehettek, ha oláh nőtől származtak. Újabb bizonyosság ez arra, hogy a monostor vojnikja és a katonavojnik között erős társadalmi válaszfal volt, a milyen valóságos *jus valachicum* mellett nem képzelhető.

Valamelyes szabadságnak alapja a föld tulajdonjoga. Ennek nyomát sem látjuk O-Szerbia oláhságánál, autonómiaja nincsen, tehát az anyagi oláh jog polgári és büntető ügyekben tételesen nem volt. Monostoruk igumenje volt a bírójuk, főbenjáró esetekben a királyi törvényszék, de ez is csak az igumen tudtával. Ha tehát az előljáró (*katunar*) valamelyes iurisdictiont gyakorolt, ezt csak az igumen nevében tehetette. Hogy a korszerű *duševnici* körülbelül a *probi viri* intézménye, vagy az esküdtszék (*porota*) oláh ügyekben eljárta volna, arra nincs adat.

A szerző újból felveti a kérdést, hogy az okleveleinkben felmerülő oláh jog, hol termett, miként támadt, de közvetlen választ most sem ad. Elismeri: a *jus valachicum* sohasem volt *concret*; változott kor, hely és időviszonyok szerint, tehát mint megiratlan szokásjog élt a nép között s csaknem kizárólag a pásztoréletből támadt jogviszonyokra szorítkozott, úgy hogy kivétel számba megy nálunk megnyilatkozása a szabadalmas kerületekben, milyen a fogarasi, krassó-szörényi stb. *privilegium* (441. l.). Elismeri, hogy nemzeti jelege még ennek sincs. Eredete szerint ez is szláv, valószínűleg bolgár lehet, mert maga a bojár-intézmény is ilyen, általában az egész oláh *cultura* oláh-szláv keverék (?).

Ebből a zavaros alapból kedvező körülmények között kialakulhatott volna egységes jogi rendszer, de ez nem következett be, az egész intézmény idő előtt elsatnyult. Magyarország, de Erdély területén sem szólhatunk román nemzetről, csak pásztorok, parasztok és alsóbb papság keverékéből támadt oláh népről lehet szó, melynek megszilárdulását — úgymond — Hunfalvy szerint az állandó katonáskodás és a török pusztítás akadályozta meg.

Kadlec tagadja azt a feltevést. A katonai szervezet szerinte még erősíthette volna ezt az intézményt, miként a katonai őrvédék példája mutatja. A romlást inkább abban látja, hogy az oláhság vezető eleme a tömeges nemesítés folytán elvesztette kapcsolatát a néppel és új érdekkörbe terelődve elvesztette régi érdekeit is. Ne lásson ebben, úgymond, senki politikai célzatosságot a magyarság részéről, egyszerű jogi folyamat volt ez, az oláhságban sem nyilatkozott nemzeti öntudat. Socialis irány volt ez, hol az új oláh nemes és az oláh paraszt nem talált közös kapcsolatot. Ugyanakkor az autonomia is elvesztette értékét az oláh paraszt szemében, intézményét átalakította a szomszéd falvak hatása és az oláh jog, mint ideje mult intézmény megszűnt magától. A vezető nélkül maradt legalsó népréteg minden politikai jogkör nélkül, bármennyire is szaporodott számra nézve, tényező többé nem lehetett. Csak a XVII. sz. vallási mozgalmái az unio irányában juttattak némi egyházi autonómiát a népnek

Terünk nem engedi, hogy a szerző tartalmas fejtegetéseit nyomon kövessük, de nem hallgathatunk el néhány észrevételt. A kenézségek romlását csupán ilyen ethikai és politikai okokkal nem lehet magyarázni, mert az ilyen elmélet nem illik már pl. Lengyelországra, vagy hazánk északkeleti és nyugati részeire, a hol az intézmény ugyancsak virult, és azután hirtelen összeomlott, bár ott tömeges nemesítésről nem szólhatunk. Az intézmény túlélte magát, az új viszonyokba többé nem illett, vagy átalakult, vagy pusztulnia kellett. A scultetiák szaporodtával, mikor az egyes uradalmak erdeik határait is megállapították, a nomadisálás mindenütt gátakra talált. A pásztorok okozta szakadatlan határsértések áldatlan pereket hoztak az uradalmakra, ezért a pásztorokat vagy kiutasították, miként Zólyom- és Turóczmegeye 1560—70. évi határozatai rendelték, vagy szűk határu telepekbe kényszerítették, hol az oláh jog csendesén kimult. Siettették ezt a folyamatot a XVI—XVII. sz. soltészságok is, melyek határait a vándor oláhok nyájai letarolták. Választani kellett a biztos és jó jövedelmű soltész-rendszer és a kétéves hitelű-gyengén fizető oláhok között. Tényező volt végül az erdők roha-

mos pusztulása, a legeltetés, tüzek, a pásztorok avargyujtogatása folytán, a mi ellen már a XIV. században Szerbia is intézkedett. A pásztorok ilyen módja és az elfajult rablóélet veszélyeztette a falvak, telepek fennállását. A Sandec vidékén megtelepített oláhok már 1406-ban hírhedt haramiákká szerveződtek (293. l.).

Belső okai az oláh intézmény pusztulásának a XV—XVII. században sűrűn ismétlődő állati járványok, melyek a mozgó nyájakat megrikkították, megfertőztették a falvakat és hatósági beavatkozást idéztek elő ismét az oláhság kárára, míg az végül vagy falvakba olvadt be, vagy scultetiákra szakadozott, a miről számos oklevelünk tanuskodik.

Épen azért, bár a kenéjz jog is és a soltészság eredetileg két ellentétes cultura, a pásztorok és a földművelés képviselője volt, hanyatlása éveiben egymás felé hajlott és a két intézmény rokon, sőt azonos fogalomná lett: kenéz nyer soltészjogot, vagy scultetia létesül oláh jogon, míg a kérlelhetetlen idő a XVIII. sz. folyamán eltörlti az így megfejelt intézményt is.¹

Hogy a kenéz és népe között valami benső viszony lett volna, melynek meglazulása az intézmény romlására vezetne, sehol sem látjuk igazolva, annál több esetet tudunk, hol a nép fordul a kenéze ellen, akár csak az advocatiakban és a földesúrnál, vagy hatóságnál keres ellene védelmet. De feltéve azt, hogy az örökös kenézség ilyen módon kiesett a nép köréből, másutt megmaradt a kenéznél nagyobb hatáskörű, szabadon választott vajdaság és az oláh jog még itt is elvesztette jelentőségét. Tehát kétségtelen, hogy az intézmény romlásának mélyebb okai voltak.

Nézetem szerint túlozza a szerző az oláhság szerepét a Beregtől nyugatra terjedő Kárpátövön mindkét oldalról, egész Morvaországig. Itt nyelvileg és fajilag oláh elem, oláh kenéz csak elvétve akad, ezek az oláhok túlnyomólag, sőt nyugatabbra kizárólag rutének és tótok, a kik oláh jogon szerveződtek s a míg lehetett, oláh módra pásztorokodtak.

Fontos lenne tudnunk, milyen volt az ó-szláv pásztorokodás, mikép módosult a középkor folyamán, hogy az oláh typus annyira felülkerekedett. Az oláh juhraj behozatala, a fejés, köpülés magukban nem látszanak döntő tényezőknek. Ezzel az ethnographiai kérdéssel a szerző nem foglalkozik.

A morva oláhság kérdésében némi fenntartással a régi iskola felé hajlik, mert a Mähr. Walachei népében szlávósodó valóságos oláhokat lát. Az ellenmondó érveket más alkalommal (Ethnogr.

¹ A földmives jobbágnép nem tűrte az oláhjogot. Teschen vidékén az 1538. inséges esztendő után kenézségekre osztották őket. 17 falu, 30 négyszögmérföldnyi területet kapott e célra, de 2 év alatt az átszervezett lakosság elszéledt. (297 d.)

1904. 256. l.) fejtegettem. Álláspontomat azóta megerősítette *Pastrnek*: (*Časopis Matice Moravske* XXXI. 1907. évf.) és *Valek*: (*Časopis Moravského Muzea* VIII. évf. 1908.) tartalmass cikksorozata, a hol néprajzi, történeti, de főleg topographiai érvek sora kimutatta, hogy a Mähr. Walachei népe tótságunk keleti nyelvjárásából való. Folyó, hegy, dülő neveit innen hozta, a románsággal közvetlenül alig érintkezett, az oláh elemeket rutén szomszédtsága útján kapta talán a XIV—XV. században.

Szerzőnk ezeket a döntő érveket figyelmen kívül hagyja, sőt a morva oláhság kérdésével igen röviden foglalkozik. Pedig igen jellemző, hogy itt a juhászat csak később terjedt el, eredetileg inkább a kecsketenyésztés járta, a mi az »oláh móddal« nem egyezik.

Kadlec könyve, bár kitűzött célját teljesen nem is érte el, anyaga gazdagsága, irodalma bőséges repertoriumával és tartalmass fejtegetései által olyan fontos mű, mely viszonyainkhoz alkalmazott átdolgozásban irodalmunkban is hasznos szolgálatot tenne. Elfogultlan, tárgyilagos hangja figyelemreméltó jelenség a cseh irodalomban.

Ernyey József.

Takáts Sándor: Rajzok a török világból. III. k. Budapest, 1917. Magy. Tud. Akadémia. 8° 458. l.

Takáts összegyűjtött dolgozatainak harmadik kötete tárgyi gazdagságban, változatosságban versenyez a két előzővel (ism. Századok, 1916. 650—655. l.) s nyelvi szépségeiben sincs mögötük. Épen ezen utóbbiak miatt kár, hogy az utolsó kötetnek az előzőkre is kiterjeszkedő mutatója meglegedett a személy- és helynevekkel s nem készült kissé nagyobb terjedelemben, hogy tárgymutató is volna.

Húsz hosszabb-rövidebb cikk van ebben a kötetben. Tárgyuk művelődéstörténeti, nevezetesen had-, ipar- és gazdaságtörténeti, de nem egyszer politikai történelmi szempontból is fontos nyilatkozatok vannak bennök, mint mikor a végbeli török pusztulásán sajnálkozik, az udvari kamara magyarelles gazdasági akadémikuskodásait ostromozza, a királyi udvar s a magyar urak viszonyát érinti (73—74., 366. l.), mely meglehetősen ellenkezik azzal a fölfogással, hogy már Miksa idegenen állt a magyarsággal szemben s udvarában teljesen magyarelles szellem uralkodott; közoktatásügyünk szempontjából micsoda érdekes, hogy a szatmári deákok tanulmány végett meglátogatták Károlyi Sándor üveg-hutáját s főtisztje a huta vezetőjének megizente, hogy minemű játékos vagy hasznos edényeket kívánának csináltatni a deákok, a mesterekkel megcsináltassa; az irodalomtörténet kutatója is találhat ismeretlen adalékot (pl. 271. l.).

A kötet első cikke *A magyar adás-vevés a török világban* czímen alapjában a magyar marhakereskedők, a tőzsérek foglalkozásáról ad nagyon eleven, színes, tanulságos képet, de kiterjeszkedik a hódoltsági kalmárokra, a debreczeni sósokra s általában a XVI—XVII. századi magyar kereskedés történetére, melynél semmi sem vet jótékonyabb világot a törökségre. Mikor a török 1593-tól kezdve visszaszorul, a magyar kereskedés is veszít súlyából, mert a bécsi gazdasági politika folyton ellene dolgozott s el is érte, hogy kereskedelmünk a XVII. század második felében már teljesen jelentéktelenné vált.

Tárgyi kapcsolatban van egymással, a mit a szerző folytatólag a török világban divott *madarászatról* ír s a miről a kötet vége felé *A vadkert* czímen tárgyal. A vadászat, pedig bizony a kezdetleges vadászfegyverekkel legtöbbször csak jelentéktelen zsákmány jutalmazta a vadászok fáradozását, mindig kedvelt foglalkozása volt a magyarságnak. Régente járta már a vadászmadarakkal, főleg a sólyommal való vadászat, melyet uraink mellett a végbeli vitézek is nagy szeretettel űztek. De hálóval, ebekkel is hajszolták a vadat, sőt Erdélyben párduczot küldtek a nyúl után. Kedves foglalkozása volt a magyarságnak a *darvászat*. Ezt azonban nem annyira vadászat formájában cselekedték, mivel így bajos volt ezekhez a vigyázó vitézlő madarakhoz hozzáférni, hanem a daruszállásokon fészkekből szedték ki őket a darvászok az ú. n. fészekszedők, kikből a legkitünőbbek az alföldi hódoltságban teremték. A darut azért is kedvelték, mivel tolla a tollkötők kezében csoportba kötve pompás forgó lett; különben száldarutollat is sűrűn viseltek és pedig nemcsak a mieink, hanem a törökök is. Nagyobb vadakra a vadkertben, vadaskertben vadásztak uraink s bölény, gim- és dámszarvas, erdei (vadkan) várták őket s mellettök apróvad, szárnyas. A lófegyverek tökéletesítése a nagy vadkerteket fölöslegessé tette s a Rákóczi-féle szabadságharcz után alig akadt már egy-kettő. Főuraink, főpapjaink egynémelyike azonban ismét kedvet kapott a vadkertek megújítására.

A magyar ember, a míg tehetette, legszívesebben borral gyógyította magát. Jó volt ez a köszvény ellen, csömör ellen, a rossz víz, rossz levegő okozta bajok ellen egyaránt. Ha azonban komolylyá vált a baj, használták a fürdőket, hévizeket, hozzányúltak a füves orvosságokhoz s másféle gyógyítószerekhez. Megkezdődött az *orvosságtudakozás* az ismerősöknél, főúri családoknál, mivel ezek patikaházukban sokféle gyógyítószert tartottak és sok receptával rendelkeztek. Megesett, hogy az orvosságtudakozó a nyavalyáját sem tudta megírni, az orvossággküldő meg színét sem látta a betegnek. Voltak azonban orvosláshoz

értő személyek, a patikáriusok, kik patikaszerrel utaztak a beteghez s a fürdősök, borbélyok szintén értettek valamit a betegségekhez, meg gyógyító asszonyaink is akadtak; ezekhez számították a bábákat, de az ilyenekkel sem voltunk bővesek. A *hivatásos orvosokat* doktoroknak hívták. Híres volt közülök a XVI. században Fraxinus Gáspár (Szabó), Nádasdy Tamás családja orvosa, a humanista doktor Pistalotius, ki talán nem más nemzet. hanem magyar, a költői működésével is jó hírre szert tett Hunyadi Ferencz. Az orvosok száma meglehetősen kicsiny volt s főúri családjaink még a XVII. sz.-ban is jobbára idegen orvosokhoz fordultak.

Hadtörténelmi szempontból értékes a kötet három cikke: *A hadi kótyavetye a török világban* (136—180. l.), az *Embervásár* (319—334. l.) és *A szákmányok* (335—346. l.). A harcson szerzett szákmányt (mert, sajnos, elég szákmányszerzés esett védtelen falvakon, úton járó békességes kereskedőkön is) elárverezték, kótyavetyére eresztették (ko otye vettye = ki ad többet érte) s az összegyűlt pénzt bizonyos kialakult szokástörvények szerint szétszótották; csak ha egyféle áruból sok volt a szákmány, végezték az osztást természetben. A kótyavetyén egyedül a szákmányszerzők vehettek volna részt, de a vitézek pénztelensége miatt, különösen nagy szákmánykor, árúsembereket is hozzá kellett eresztetni. A kótyavetyét olykor kardrántás szakította meg, ha valamin összekaptak a vitézek, vagy valaki a kótyavetyéseknek nem akarta átadni a nála levő szákmányt. Jellemző, hogy a kótyavetye eredményéből, pedig nem egyszer ugyancsak rászorultak minden garasra, juttattak a vitézek keresztény rabok kiváltására, istentiszteleti, iskolai célokra, magyar rabok sorsának könnyebbítésére. A kótyavetyék ismertetésének további értéke is van, mert velök kapcsolatban több-kevesebb értesülést kapunk a megelőző harcokról.

A fölszabadító hadjárat után nem portéka, ember került a vásárra. 1683 után balra fordult a török szerencséje, seregestül estek fogságba a török vitézek. A ki sarczot nem adhatott, ha ugyan a fogságban el nem pusztult, piacra került s 15—50 tallérjával gazdát cserélt. A kincstár is csak így tett, nehogy a rabok hiába egyék ő felsége kenyerét. Kevés jó és okos ember akadt, a ki másként bánt az ajándékba kapott fogolylyal, illetve nem ereje kizsárolására szerezte. Ilyen volt pl. a sokat ócsárolt Kollonits, ki török rabjain fogoly német katonákat váltott ki. Így pusztult a harcokban, az embervásárokon a végbeli megtelepült török, ki nélkül nemzeti fölkeléseink sohasem sikerültek volna. »Balítélet alá senki ne vegye, de jól meggondolván ügyeinknek mind elejét, mind utolját, csapásnak tartjuk a végbeli török

kiirtását. A jó segítőnek mi mindig nagy szükségiben voltunk s az osztrák elnyomás ellen való küzdelmünkben a törökön kívül más segítőnk nem akadt.»

Ettől az elnyomástól rettegett az ország s azért a török kiirtása után az elbúsult magyar nem is tudott örülni. Hamarosan láthatta, miféle sor vár rá. A végbeli élet megszűnt, a végváraikat Bécs lerontatta. Ha a vitéznek valami földje volt, mesteriséghez konyított, akkor csak megvolt. A többi mit tehetett? Beállott az újonnan szervezendő ezredekre császár prófuntjára, vagy mehetett szegénylegénynek. De a császár kenyere nagyon keserves volt s hozzá rossz fölszereléssel vitték őket a francziák és szövetségeseik ellen. Kevés vártatva leromolva, szinte meztelenül, fegyvertelenül tiszt, közlegény csak hazavágyott. A ki a francziákhoz mehetett, szíves fogadtatásra talált; de a ki az olasz, francia határról hazájába indult, kegyetlen sors elé nézett. Ha még az útban agyon nem verték, itthon vagy akasztófára került, vagy börtönlakó lett; ha ezt elkerülte, mit volt mit tennie, szegény legénységre adta magát. De azért 1680-tól két évtizeden át folyt onos a szökés.

Az ipar történetét világítják meg *a magyar üvegyártók és üvegesek* (181—212. l.), *a magyar és török sátermesterek* (347—357. l.), *régi faragómestereink* (234—248. l.), *a régi magyar borkötők* (249—264. l.) című fejezetek s idevonhatók a szerzőnek *a magyar csürről* (213—231. l.), *a magyar pinczéről* (289—304. l.) írt tartalmas, szellemes fejtegetései s a pinczével kapcsolatban megemlékezhetiünk a *törkölylátókról s kádszúrókról* (265—288. l.).

A magyar üvegyártás talán két századdal korábbi, mint műveltségtörténelmi könyveink elmondják. Kezdetben ablakokhoz való üvegkarikák, tányérok kerültek ki üveghutáinkból, üvegcsüreinkből s a régi ablakok (a pusztá, a sövényből font, zsuppal kötött, papirosos, lantornás, hólyagos, deszkatáblás) lassanként divatjokat multák. Majd készültek virágvíznek való palaczkok, kotyogós üvegek, de az üvegtáblára csak 1634 felé tért át a gyártás. A XVIII. sz.-ban a legnehezebb s legfinomabb üvegneműt is elkészítették hazánkban. Külföldön is lett volna piacuk, ha az udvari kamara kereskedelmi politikája meg nem akadályozza.

Jelentéktelenebb a magyarok sátermestersége; mert a legsebbe s legdrágább sátrakat török mesteremberek készítették s a mi sátermestereink legtöbbet tőlük tanultak.

Elemi eszközökkel dolgoztak a régi csürrkészítők. Az agyag, a fa fölhasználásában ezermester volt a magyar, hiszen még a vaslánczot, azaz hogy az ezt helyettesítő cetykát, czöjtöt is megcsinálta fából, rostát, ekét faragott, fűzfából meg megfonta a

dohányzacskót: Fából, földből, magyar építési módon, készült a csűr. Kívül, belül ugyancsak leírja Takáts s nem hagyja feledségben a csűrök őreit, a csűrbírákat s ezeknek a csűrök tövében álló kunyhóit (kutyaít) sem. A csűrről szólva eleven rajzot ad az aratásról, takarodásról.

Persze, ha a magyar építés vas, kő nélkül történt, akkor a famunkásokban bőségnek kellett lenni. Volt is. Rovott, vágott, bárdolt, metszett, késelt, faragott, hasogatott, vájt, fúrt nálunk mindenki, aki kenyerét a keze munkájával kereste; hordókötő, bodnár, kádár, pintér, vedres, tekenős vagy koponyás, tokár vagy esztergáros, táltányér-csináló stb. bőséggel járta a vásárokat, falukat. De megépítette a magyar fából a várakat, kastélyokat, udvarházakat még két emeletre is; elkészítette földből, fából a pinczét, legfőlebb a torkát rakta kőből.

A pincze a XVI—XVII. sz.-ban a magyarnak jó rejtegető helye s azért építésénél az volt az alapelv, hogy rá ne akadjanak. Ha már ez nem lehetett, a pinczében kellett rejtekhelyet készíteni; mert nemcsak bort tartottak benne, hanem a különféle élés és egyéb értékes marha is itt bújt meg. A szegénység pinczéje csak verem volt s olyformán készült, mint ma a jégvermek; az urak azonban bolthajtásos (pogonyos) kőpinczét is rakattak. Ha a pincze bolthajtásra készült, torka fölé szobát emeltek, vagy filegóriát állították rá.

A fával dolgozó mesteremberek sorából valók a borkötők vagy hordósok, kikről külön írt a szerző, mert hát megérdemlik ökigyelmek, hogy róluk jó emlékezet essék, nekik illendő becsület adassék. Ezek azzal foglalkoztak, hogy a hordókat összeállították, a dongákat kötőveesszővel, berkével megkötözték, fölberkézték. Tudományukra nemcsak az új hordóknál volt szükség, a fölberkézés nemcsak bortakarás, borszűrés idején történt, hanem akkor is, mikor a hideg melegre tért, a pinczék szelelőlyukait kinyitották. Ilyenkor az abroncsok szakadozni kezdtek s a borkötőknek ugyancsak iparkodniok kellett, hogy a hordók véreket ne veszítsék.

Nyilvánvaló, hogy hordókat nem arra szánták, hogy üresen összeszáradjanak, hanem megtöltötték őket úborral, színborral, tokaji ürmőssel s egyéb jóval, vagy ha más nem akadt, szegényborral vagy akár csigérrel. Mielőtt azonban a must a hordóba jutott, az uraság dézsmásai elé kellett vinni a dézsmaházakba, sőt még a törkölyét is, mely némely vidéken a törkölylátók, kádszűrők szeme elé kerül. A törkölyt vagy malátát törkölyhordó szekereken, nagy kádakban a dézsmaház elé vitték s itt a törkölylátó vagy, a hol volt, a segédje, a kádszűrő (csepegtetőnek is hívták) megnézte, nem keverték-e a maláta közé, mely után dézsma nem járt, csalafinta módon eleven szőlőt, vagy nem

nagyon leves-e a maláta. Törkölyhányó kapával jól meghányták, hosszú vesszővel jól megszurkálták a törkölyt, azután a csap helyén, a harmadik (később a negyedik, ötödik) abroncon felül megfúrták s a mi most kijött (a csepegésbort) elvitték. Szüret után a törkölylátók, kádszúrók új foglalkozáshoz fogtak. Mert hogy az Isten Magyarországot nagy borbóséggel szerette s eleinte nem soká hagyták állani a bort, már csak azért sem, hogy a rossz ivóvíztől el ne betegüljenek, hamarosan akadt dolguk. Borlátók, borbírák lettek, megállapították a bor jósága fokát, vigyáztak a korcmára (hímes házra) való borokra vagy mint kádméretők, akolómesterek, borvetők, korcsolyások foglalkoztak.

A magyar ember mindig tudta élvezni a természet szépségeit, tudott gyönyörködni a föld termésében. Hiszen még a nagy fát, a hársat vagy, mint nevezték, száldokfát is úgy szerette, hogy szinte babonáskodással határos (305—318. l.). Érthető, hogy a kertészkedés különféle ágai előkelő uraknál, asszonyoknál, a népnél kedves foglalkozás voltak. Takáts könyvének utolsó fejezetei: *kertészkedés a török világban* (358—377. l.), *első tulipánjaink* (378—387. l.), *dinnyeszüret a hódoltság korában* (388—395. l.), *a sájrányoskert* (405—410. l.), *a méheskert* (411—421. l.) a régi idők kerti munkálkodásáról szólnak, melyet a szerző az erősödő műveltség jelének vesz s örömmel állapítja meg, hogy a kertészkedés bizonyoságaiban a nyugati népeknél is előbbre volt a magyarság.

Különösen a magyar gyümölcsészetnek volt nagy jó híre s Nyugat tőlünk kapta a legnemesebb fajtákat. Az udvar is a magyar urakhoz fordult csemetékért, oltógalyakért s ezektől kapta a legjobb gyümölcsöket és hozzá legkorábban. Érett cseresznyét május első napjaiban, dinnyét június közepe előtt tudtak küldeni, asszonyaink május legelején zöld borsóval kedveskedtek az udvarnak, pedig nem melegházban termelték. Valóságos versengés volt úriasszonyaink közt, ki tud előbb valamit küldeni s boldog volt, a ki a legkorábbi, legfinomabb gyümölcsössel jelenhetett meg, mert az ilyent I. Ferdinand kitüntette; az ilyenről azt mondták, elnyerte az ujság pályáját. Virágkertészetünk sem volt utolsó. A tulipánról Takáts azt tartja, a XVII. sz. negyvenes éveiben kerül elő a neve (tulipagyökér), de Batthyány Ferencztől már 1587 tavaszán kértek tulipánt. A kertészkedéssel közvetlen kapcsolata volt a méhészetnek, melyet külső kereskedelmünk szempontjából sem utolsó hely illet, mivel a XVI—XVII. század egyik legkeresettebb kiviteli czikke a méz és a viasz.

Régi műveltségünk irott emlékei, mondja egyik helyen Takáts, nagyobb számmal csak a XVI. századtól maradt ránk. A mindent földérintő családi levelek s összeírások csak ebből a

századból állanak először rendelkezésünkre. Ki nem aknázott kincsesbányák ezek, melyekben az arravaló szem ezernyi értéket lát. Szerencsére Takátsnak nemcsak arravaló szeme volt, hogy ezeket a művelődéstörténelmünket egészen új színbe helyező kincseket meglássa, hanem van hozzá szíve is, hogy a magyarság szempontjából értékelje őket s van hozzá zengzetes magyar nyelve, hogy okulásra, élvezésre megírja, a miket látott s hatásuk alatt érzett.

Srs.

Iványi Béla: A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei.

(A Szent István Akadémia történelem-, jog- és társadalomtudományi osztályának felolvasásai. I. köt. I. szám) Budapest, Stephaneum, 1918. 8° 43. l.

A rettenetes megpróbáltatások, melyek a sokat szenvedett magyar nemzetre a háború szerencsétlen befejezése óta reáskadtak, komor, szinte vígasztalan perspectivát nyitnak meg előttünk. Mint Mohács után, ma is kegyetlen ellenséges külső elnyomás, s elvadult, irgalmatlan belső viszályok marczangolják, gyengítik a nemzetet. És mint akkor, ma is, a nemzeti érzés végzetes gyengülése, az önös érdekek féktelen hajszolása teszik az országot kész prédájává minden külső és belső elnyomásnak. S ha nem veszítjük is el hitünket a gondviselésben, ha hiszünk is nemzetünk igazságos ügyének végső győzelmében, az ország jövő boldogulásában, mégis szorongó szívvel állunk a sötét fátyolos jövő előtt. Nem tudjuk, vajjon a veszedelmek közepette, melyek immár az egyetemes emberikulturát fenyegetik, lesz-e lehetősége annak, hogy a magyar történettudomány tovább folytassa munkáját? De ha lesz a közel jövőben magyar historikus, a kinek megadatik, hogy nyugodtan dolgozhassék, meg kell gondolnia, hogy a magyar történetírásra most új feladatok várnak, vagy inkább nagyon régiek, az elnyomatás korabeli magyar írók feladatai: a történeti igazság elfogulatlan feltárásával erősíteni a nemzeti eszmét, fenntartani a népben a jobb jövőbe vetett hitet.

Abban a hitben, abban a tudatban, hogy a Szent István Akadémia hivatott, jelentős tényező lesz ennek a munkának az elvégzésében, örömmel üdvözljük történelem-, jog- és társadalomtudományi osztálya felolvasásainak első füzetét. A Szent István Akadémiát sok támadás érte megalakulásakor egészen különböző oldalokról. Igen sokan jóhiszeműen attól tartottak, hogy az új alakulás felekezeti megoszlást visz majd tudományos életünkbe. Mi ezt az aggodalmat alaptalannak tartottuk, s látva az akadémia eddigi működését, most is annak tartjuk. Hiszen specialisan a történettudományt nézve, nemzeti történetírásunkra még ma, a

lefolyt csaknem ötven nyugodt és aránylag kedvező esztendő szorgalmas munkája után is óriási feladatok várnak, a melyek minden rendelkezésre álló munkaerő lehető intenzív kihasználását teszik szükségessé. Különösképen pedig a magyar egyháztörténelem területe, még az utóbbi esztendők igen tiszteletreméltó és értékes munkálatai után is, nagyon sok fontos és nagyterjedelmű feladatot tartogat történetíróinknak, s az ezen a téren végzendő munka szervezése és irányítása egyik legszebb, legnemesebb célja lehet az új alakulásnak. Reméljük, hogy a felolvasások, melyeknek első száma előttünk fekszik, lényegesen hozzá fognak járulni e feladatok méltó megoldásához.

Iványi Béla dolgozata csak részben egyháztörténeti jelentőségű, érdeklí az a politikai és a művelődéstörténetet is. Egyháztörténeti annyiban, hogy a forrás, a melyet megfelelő részletességgel, alaposággal tulajdonképpen először mutat be, a győri székeskáptalan számadáskönyvei, egyik legrégebb és legtekintélyesebb egyházi alapításunkból származik, s természetesen tanulságos annak belső szervezetére, vagyoni viszonyaira, jövedelemkezelésére vonatkozólag is. Meg kell ugyan mondanunk, hogy e számadáskönyvek, a mennyiben azt a szerző bemutatásából következtethetjük, nem bővítik lényeges vonásokkal azt a képet, melyet egy magyar káptalan középkori vagy hitújításkorabeli életéről magunknak eddig alkothattunk. De ha majd egyszer valaki az egyházi alapítások életét összefoglalóan akarja bemutatni, e munkájában kétségtelenül igen becses forrást fog találni a számadáskönyvekben.

A politikai történet különösen azoknak az adatoknak veszi majd hasznát, melyeket a feljegyzések a fejedelmi személyek, követek, méltóságviselők utazgatásaira, a nekik adott ajándékokra vonatkozólag tartalmaznak. Végül a művelődéstörténelem minden ága gazdag adathalmazt talál majd e számadásokban; a tanítás, művészet, orvoslás, gazdálkodás, ipar, kereskedelem történetére vonatkozólag már e rövid bemutatásban is találunk érdekes adalékokat. Különösen érdekesek, a mit a szerző a számadáskönyvek alapján s a győri iskolázásról, nevezetesen a scholarisokról, az azok által végzett munkákról és a nekik különböző címeken kiutalt díjazásokról elmond. Találunk adatokat a káptalan banderiumára és az általa — legalább is részben — fenntartott katonai erődre, s a káptalan más, a honvédelem érdekében tett kiadásaira vonatkozólag is, bár ezek az adatok aránylag kisebb jelentőségűek.

A szerző előadása végén a számadáskönyvek külsőségeiről, terjedelmükről, beosztásukról is beszámol. Összesen három, jelentékeny terjedelmű kötettről van szó. Ezekből kiviláglik, hogy a

káptalan kiadásairól a XIII. század végétől, de legalább 1310-től kezdve vezettek könyvet, mert erre az évre vonatkozik számadáskönyveink legrégebb adata. Fel kell természetesen tételeznünk, hogy a legrégebb számadáskönyvek elvesztek. A XIV. és XV. századról ezekben a kötetekben csak igen szórványos adatokat találunk. 1497-től kezdve teljes a feljegyzések sorozata, 1550-ig, addig az időpontig, míg a török Győr környékére jut s a káptalan kénytelen Sopronba menekülni. A város visszafoglalása után, 1602-ben újra kezdődnek a feljegyzések, s folytatódnak megszakítás nélkül a XVII. és XVIII. századokon át. Jelen dolgozatában a szerző csaknem kizárólag a legrégebb, 1550-ig terjedő érdekesebb adatok bemutatására szorítkozott. Ezeknek az adatoknak ügyes, érekkeltető csoportosításával és részben való feldolgozásával meggyőzött bennünket arról, hogy a számadáskönyvek megérdemelnék a teljes terjedelmükben való kiadást.

Patek Ferencz.

Bálint Hóman: Friesacher, wiener und böhmische Münzen in Ungarn zwischen den Jahren 1200 bis 1338. Különlenyomat a Numismatische Zeitschrift 50. és 51. évfolyamából. 4 r. 66. l. egy melléklettel.

Hóman Bálint kitünő Magyar Pénztörténetét annak idején, mindjárt megjelenése után tüzetesen méltattuk a Századok hasábjain (1916. évf. 510—515. l.). A munka természetszerűen a külföldi szakkörök érdeklődését is felkeltette. A friesachi és bécsi dénárok és a cseh garasok magyarországi forgalmát s a magyar pénzekhez való viszonyát tárgyaló (II. rész 7., 10. és 11.) fejezetek különösen az osztrák numismatákat közelebbről is érdekelték. Már 1917 decz. 19-én a bécsi Numismatische Gesellschaft ülésén *Eckhart Ferencz* egy előadásban ismertette Hóman munkájának eredményeit. Ez az előadás akkor nagy érdeklődést keltett. Különösen Hóman felfedezése az ó-bécsi márkáról és az a megállapítása, hogy Magyarországon a bécsi dénárokat utánverték, vonta magára a figyelmet. *Löhr*, a Münzkabinet vezetője ki is emelte, hogy a mű, mely régi elméleteket döntött meg, még fontos discussiókra fog alkalmat adni. Ez az érdeklődés indította a Numismatische Gesellschaftot, hogy folyóiratában a fent említett három fejezetet német fordításban is kiadja. Az összefüggés kedvéért Hóman egy bevezető részben nagy vonásokban összefoglalta a magyar pénztörténetet is. A szöveg *Láng Margit* fordításában látott napvilágot. A mellékelt tábla, *Nuberne* az érmihályfalvai leletről való összeállítása, azonban technikai nehézségek miatt csak átalakított alakban volt közölhető. Örömmel

látjuk, hogy a munka egy része így a külföldi szakköröknek is hozzáférhetővé lett, sajnáljuk azonban, hogy Hóman Pénztörténetének bevezető része s a hozzátartozó számítási függelékek fontos metrologiai megállapításaikkal nem kerültek bele a fordításba. Hiszen ez a rész még sokkal szélesebb körök érdeklődésére tarthat számot!

—y.

La Hongrie. Cartes et notions géographiques, historiques, ethnographique, économiques et intellectuelles. 4-rét. 48 l.

Kovács Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta. 8-rét. 24 l.

Pro Hungaria. Magyarország igazsága, szózat a békekonferenciához. Kiadja a pozsonyi magyar tudományegyetem. Pozsony. 1918. 8-rét. 64 l.

A debreczeni magyar tudományegyetem szózata a művelt világ egyetemeihez. Debreczen. 1918. 8-rét. 32 l.

Magyarország függetlensége és területi épsége. A nagyváradi jogakadémia felhívása a nyugati egyetemekhez. 8-rét. 24 l.

A hazánk területének megcsonkítására irányuló törekvések hatalmas erővel váltották ki közönségünkben azt az óhajtást, hogy föl kell világosítani a külföldet és a békekonferencián összegyűlt államférfiakat a Magyarország épsége ellen indított törekvések igazságtalanságáról és arról, hogy azok a jogcímek, a melyeken szomszédaink az ország egyes részeit elszakítani törekvenek, hamis történeti elméletek. Ezt az óhajtást senki sem karolta föl olyan lelkesedéssel és buzgalommal, mint a magyar tudósok annyiszor lenézett, működésében sok nehézséggel és rosszulindulattal küzködő kis csoportja.

Az ő körükből indult ki a kezdeményező lépés is ebben az irányban. Gróf Teleki Pál, Csánki Dezső, Buday László és Bátky Zsigmond állottak össze először, hogy egymást támogatva s a kormány támogatását is kikérve, tudásukat és erejüket az ország területi épségének szolgálatába állítsák. Azóta e kis mag már terebélyes fává fejlődött. Megalakult Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, a melynek működésével párhuzamosan a kormány is actióba lépett, e téren első sorban az Országos Statisztikai Hivatal működésére támaszkodván. És megszólaltak tudományos tényezőink is: az Akadémia és az egyetemek, hogy a külföldi tudományos testületekhez és egyetemekhez intézett szózatokkal szomszédaink jogtalan követeléseit ellen tiltakozzanak. A budapesti tudományegyetem Beöthy Zsolt tollából eredő

szívhez szóló rövid kiáltvánnyal, a Tudományos Akadémia valamivel hosszabb elaboratummal fordult a külföldhöz.

Lehetetlen, hogy e mellett a mozgalom mellett szó nélkül haladjunk el. Legalább azokat a munkákat óhajtjuk közönségünkkel röviden megismertetni, a melyek a történeti szempontokkal tüzetesebben foglalkoznak.

Itt pedig első helyen azt a pompás térképeket tartalmazó füzetet kell említenünk, a mely mint első gondolat pattant ki az actio megindítására összeállított tudósok agyából, a La Hongriet. Megvalósítása a Magyar Nemzeti Múzeum gárdájának, mindenekelőtt *Bátky Zsigmond*nak és *Tóth Zoltán*nak érdeme. A munka mintegy mementoként Micheletnek a magyar nemzetről írt sorait viseli a szöveg élén, azt a jegyzetet, a melyben a nagy történetíró Európa harczosának nevezte a magyart s a melyben elítéli az ellene megindult hamis vádaskodást és fölveti a kérdést, vajjon mikor róhatják le a nyugat népei vele szemben adósságukat. Ez a citatum minden magyarázat nélkül így odaállítva, szinte kiáltó felhívás: ime itt az alkalom! A következő térképek mintegy azt óhajtják bizonyítani, hogy ezzel nem is történik semmi igazságtalanság szomszédainkon. A térképeket különben rövid francia, angol, német és szláv szöveg vezeti be. Tartalmazza ez az ország geographiai leírását, történeti fejlődésének áttekintését és a főbb gazdasági és kulturális életre vonatkozó adatokat. A négy szöveg pedig külön-külön fogalmazvány, a mely pl. az ország földrajzi egységét igen szerencsésen a francziáknak Reclus, az angoloknak Brigham szavaival magyarázza meg. Az első négy történeti térkép általános tájékoztatásul az országot a kereszténység felvételekor, azután legnagyobb kiterjedései idején: az Anjouk és Mátyás király alatt és végre a török uralom korában mutatja be a területi megoszlást igen áttekinthetően demonstrálva. Történeti szempontból azonban a füzet lényeges része ezután következik: öt térkép a nemzetiségi elhelyezkedésről a IX. század végén, a kereszténység felvételekor, a XII. század végén, a XIII. és a XV. században. E térképek megszerkesztése körül az érdemes szerzők nagy munkát végeztek, mert semmiféle térképező előmunkálatokra nem támaszkodhattak. Igen jól választották meg különösen az ábrázolás rendszerét: a mely olyatén módon sraffiroz, különböző vonalzással tüntetve fel a különböző nemzetiségeket, hogy ugyanazon területen több nemzetiségnek együttlakását is szemléltetheti, sőt megkísérelték a sraffirozás sűrűségével még a népsűrűséget is érzékíteni. Nagyon érdekes ezen az öt térképen megfigyelni, hogy a honfoglalás idejének lakatlan rengetegeit a telepítés hogyan tünteti el fokról-fokra és hogy ez iradatlan területeken miként helyezkednek el a betelepített nemzetiségek.

A részletekre vonatkozólag volnának némi kételyeink, különösen a honfoglaláskori térképet illetőleg. A bolgár telepeket az ország déli részén nem képzeljük ilyen sűrűnek. Az Erdély földjén szórvaányosan feltüntetett néhány thrák és bessenyő telep föltüntetését sem tartjuk teljesen megokoltnak. A szerbek feltűnésénél pedig a XV. században kár volt ugyanazt a jelet használni, a melyet a XII. századig a bolgárok jelölésére használtak, annál is inkább, mert telepeik nagyrészt a régi bolgár telepek területére esnek. De nem akarunk kicsinyeskedni: el kell ismerni, hogy azokra, a kik a kérdést történeti szempontból óhajtják elbírálni ezek a nagy szorgalommal, tudással és lelkiismeretességgel szerkesztett térképek nagy hatással lesznek. Az oláhok és tótok autochton volta ellen ezek kitűnő demonstratív eszközök, a melyeket ezentúl a tudomány is fel fog használni. A XVIII. század népsűrűségi térképe már kevésbbé beszédes. Annál jobb a mai nemzetiségi ösztérkép. Főérdemeiül kiemeljük, hogy a lakatlan területeket fehér üres foltokkal jelzi, a mi különösen a románok, de a tótok igényeit illetőleg is igen szerencsés gondolat volt és hogy a felső sarokban párhuzamként Csehország nemzetiségi térképét is közli. Az egyes nemzetiségek sűrűségét különben járasonként feltüntetve, külön-külön térképek is illusztrálják. Ebből a szempontból csak azt az egy észrevételt tesszük, hogy az ösztérképen a szepesi németség foltját nem tartjuk elég kifejezőnek; különösen a déli Szepeesség bányavidékének németségéről gondoljuk, hogy az nincs számának megfelelően ábrázolva. A felekezeti, gazdasági és culturalis térképekre itt nem térünk ki. A békeconferentiára összegyűlt urak ebből a füzetből sokat tanulhatnak, s ha komolyan tanulmányozzák, véleményükre hatás nélkül nem maradhat.

A fentebbiekben ösmertetett munka a nemzetiségek betelepítésének kérdésével foglalkozik, de figyelmen kívül hagyja a nemzetiségi fejlődést a török uralom utáni időkben. Ezzel a tárggyal azonban *Kovács Alajos* ministeri tanácsos külön munkában foglalkozott. Tanulmánya az 1720-ik összeírásra és az 1787-iki népszámlálásra támaszkodik, a melyeket az újabb népszámlálások adataival vet párhuzamba. Az 1720-iki évben az ország lakosságának száma Horvát- és Szlavonország nélkül 2,582.000 volt, 1787-ben 8,003.000. 67 év alatt tehát a lakosság száma 210%-kal növekedett. Ez persze nem volt természetes szaporodás, hanem nagyarányú bevándorlás következménye. Kovács számításai szerint a mai magyarországi nemzetiségek 46·7%-a a XVIII. század óta bevándoroltaktól származik. Ha ezek az idegen betelepülések nem történtek volna, ma Magyarország lakosságának legalább 75%-a lenne magyar anyanyelvű. A románoknak 50·9%-a,

a németeknek 63·1%-a, a szerbeknek 86·8%-a az újabb keletű. Ez a bevándorlás a magyarság arányszámát 39%-ra nyomta le. Csak lassan tudta magát népünk ebből a helyzetből kidolgozni. 1850-ben a magyarság arányszáma 41·6%, 1869-ben 45·5%, 1910-ben 54·5%. A XVIII. században ránk szakadt kedvezőtlen viszonyok a török uralom pusztításának következményei voltak. A Tisza—Maros szögének öt vármegyéjében pl. 1720-ban 45.000 főnyi volt a lakosság, 1787-ben 774.000 fő, a kik nagyrészt román és szerb bevándorlók voltak. Nagy szerencséje volt azonban a magyarságnak a nemzetiségekénél nagyobb természetes szaporodása és hogy az a belső vándorlás, amely a török kiűzése után az Alföld felé irányult, szintén neki kedvezett. A periferiák gazdaságilag gyengébb és a termőterülethez viszonyítva sűrűbb nemzeti-ségi vidékei ugyanis állandóan átadták a magyar nyelvterületnek népfölöslegük egy jelentékeny részét. Minthogy azonban viszont a magyar nyelvterületen volt legkedvezőtlenebb a birtokeloszlás, a magyarság fölöslegének egy része a periferiák bánya- és iparvállalatai és városai felé tödült s a városok magyar jellegét biztosította. Minthogy Kovács statisztikai tanulmányt írt, azzal a kérdéssel, hogy mekkora része volt az idegen bevándorlás felidézésében és annak a magyarságra nézve kedvezőtlen irányban való befolyásolására a bécsi kormány politikájának, nem foglalkozik. Rendkívül becses megállapításait azonban a történetírás is nagy haszonnal fogja alkalmazni. Kovács Alajos különben is az integritás kérdésének legbuzgóbb munkása. Itt csak két apróbb iratát akarom említeni: az egyikben népszámlálásunk anyanyelvi adatainak hitelességét bizonyítja különösen a románok vádjaival szemben oly szerencsésen, hogy érvelésével szemben minden vádaskodásnak el kell hallgatnia, a másokban pedig 18 pontban összefoglalja az ellenérveket a cseh, román és szerb területi követelésekkel szemben. Mindezek az iratok, valamint az Országos Statisztikai Hivatal egyéb kitűnő összeállításai francia és angol nyelven is megjelennek, a statisztikai tabellák háromnyelvű szöveggel.

Egészen más természetűek azok a szózatok, a melyekben egy-egy tudományos testület szól a külföldhöz. Az eddig előttünk fekvő ilyenmű szózatok közül a legterjedelmesebb és legmélyebben szántó a pozsonyi egyetemé, a melyet *Polner Ödön* rektor, *Kovács Ferencz* a jogi és *Hodinka Antal* a bölcsészeti kar dékánjai és *Princz Gyula* és *Lukinich Imre* írtak alá. Ennek az iratnak az alap gondolata ugyan a geographiai, de azért nemcsak ebből a szempontból, hanem államjogi, nemzetgazdasági és történeti tekintetből is tárgyalja a feldarabolás kérdését: Történeti része azt a tételt bizonyítja, hogy nemzetiségeink csekély töredékek

kivételével nem itt talált népek, hanem olyanok, melyek már a magyar nemzet által megalkotott államba saját jobb boldogulásuk végett bevándoroltak, itt szívesen látottak voltak, sőt kedvezményekben és kiváltságokban részesültek. E tétel bizonyítása kapcsán sorra tárgyalja a nemzetiségek betelepülését. A románál a dáko-román elmélettel szemben utal nyelvük fejlődésére s e tekintetben Roesler, Tomascsek, Gaston, Berget, Lambriol és Ouciul állásfoglalására, a mely szintén ellentétben van a dáko-román eredettel. Legbehatóbban a tót kérdéssel foglalkozik. Azzal az állítással, szemben, hogy a csehek Svatopluk jogutódai volnának, a morva Dudik Bélának a fejtegetését szegzi, hogy ez a birodalom a kardon alapult, azért bomlott fel s hogy éppen a csehek vonták ki magukat alóla. Említve azután az itt talált szlávok beolvasztását a magyarságba, áttér a tótok telepítéseire, a melyeket a későbbi cseh menekülők telepedéseit is érintve a XVIII. századig vezet le. A cseh és a tót azonban fajilag és nyelvileg különbözik, a cseh-tót egység tehát nem történelmi valóság s a tótok Csehországban is csak nemzetiséget alkotnának azzal a különbséggel, hogy ott beolvasztásuktól jobban kellene félniök. Külön függékben foglalkozik azután az emlékirat Pozsony kérdésével, a mely soha sem volt tót, hanem az ország nyugati kulcsa és Csehországhoz csatolva nem is várhat semmit.

A debreczeni egyetem szózata, *R. Kiss István* tollából, abból indul ki, hogy a magyar állam különböző népei között az egyenletlenség a nemzeti királyság bukása után, a Habsburgok uralma alatt kezdődött. Ez az egyenletlenség 1848-ban érte el tetőpontját és azt a hitet gyökereztetette meg, hogy a nemzetiségek és a bécsi politika ellen küzdve, szabadságunk kivívását csak a magyar nemzeti állam kiépítése után kísérthetjük meg. Ez a meggyőződés irányította az utolsó idők nemzetiségi politikáját. A nagy politikai átalakulás után azonban visszatérhet a nemzet a régi hagyományokhoz, a mely a népek érzelmi és érdekközösségére alapíthatja politikáját. Különböztet rámutat arra, hogy Magyarországnak milyen fontos elválasztó szerepe volt a kelet és nyugat közt, a hol az ellentétes polusok kirobbanásainak folytonos áldozata volt s hogy itt még mindig szükség van olyan közvetítő népre, mely származását tekintve kelethez tartozik, de a nagy vérkeresztség és kulturája folytán nyugat szelleme és eszméi töltik el.

Míg a pozsonyi és debreczeni egyetem szózatai angol és francia nyelven külön is megjelentek, a nagyváradi jogakadémia bilinguis: angol-magyar nyelvű kiadásban bocsájtotta közre a magáét, *Horváth Jenő* munkáját. Ez tehát egyenesen az angolokhoz fordul s ennek megfelelően érveit nagyon szerencsésen angol

munkák és férfiak idézeteivel támogatja. E dolgozat első része az ország függetlenségének kérdésével foglalkozik. Az angollal párhuzamos történelmi fejlődésünket a török hódítás szakította meg. Ugyanakkor a nyugatról is új ellenség lépett föl: az ausztriai kormányzat, a mely hazánkat a Habsburg családi birtokokba kívánta beolvasztani. E törekvésekkel szemben Anglia mindig pártunkat fogta, különösen a Rákóczi-fölkelés idején Stepney György követ révén. Hasonlóképen a mi alkotmányos törekvéseink is arra irányultak, hogy angol mintára rendezkedjünk be: 1790-ben is, valamint 1848-ban. Tényleg még a kiegyezés után is kötve voltunk s csak most értük el újra függetlenségünket. A második részben a nemzetiségek betelepülésének történetével s mai statisztikájukkal foglalkozik. E részben szomszédaink hamis elméleteinek czáfolására kitünően használja fel az Encyclopaedia Britannica reájuk vonatkozó cikkeinek idézeteit. Azt pedig, hogy politikai szempontból milyen veszedelmes volna az ország felदारabolása, Palmerston 1849-ben kifejtett véleményének idézésével erősíti.

Elismeréssel adózunk a kitünő szerzőknek buzgó munkáikért és szívből kívánjuk nekik, hogy ériék el velük azt a sikert, azt a célt, a melyért oly lelkesedéssel ragadtak tollat. **D.**

Balanyi György: Világpolitika. A világtörténet legújabb fejezete. 1871—1914. Budapest, 1918. 274. l.

Az utolsó évek eseményei a történetírásban egy új korszak előtt nyitották meg az érvényesülés kapuját, és a legújabb kor története az ó-, közép- és újkor mellett immár a köztörténetnek azokkal egyenjogú negyedik részeként foglalta el helyét az egész világ történetíróinak munkakörében.

A vélemények arra nézve is megegyeznek, hogy e korszak kezdőhatárát nem a francia forradalom kitörésének időpontjához, tehát a francziáktól divatba hozott 1789-ik évhez, hanem a francia forradalom nyomán kialakult világháború befejezéséhez, tehát az 1815-iki világhelyzet megalkotásához kell fűznünk, a mint hogy alig van európai nemzet és ország, hol az 1815-ik évet nem vették volna néhány nagyobb szabású történelmi munka kezdetül.

E munkák azonban nagyjában 1848-ban, legkésőbb 1871-ben be is fejezték a tárgyalt anyagot, melynek összefoglalásával hosszú évek óta oly sikerrel fáradozik *Stern Alfréd: Geschichte Europas 1815—1871* című nagyszabású munkájában (I—VII. kötet, 1851—52. Suttgart 1894—1917.) és 1871 óta oly mező állott előttünk, melyet a jelen háború kitéréséig a publicista

körébe utaltunk át, és melylyel csak az általános műveltség igényeinek kielégítése végett foglalkoztak olyan komoly emberek, mint *Browning Oscar* cambridgei egyetemi tanár: *A history of the Modern World 1815—1910. 2 kötet. London 1912*, a francia *Driault és Monod: Histoire politique et sociale. Evolution du monde moderne 1815—1915. Paris (1909.)*. V. kiadás, 1916, a német *Egelhaaf: Geschichte der neuesten Zeit 1871—1915*. V. kiadás, *Stuttgart, 1915*, az angol *Gooch: History of our time 1885—1911. London 1912* és *Rose* cambridgei egyetemi tanár: *Development of Europe 1870—1914. London (1905)*. V. kiadás, 1915.

A világháború kitörése hallgatagon megerősítette a felfogást, hogy az 1871-től 1914-ig terjedő időszak is különálló és komolyan értékelhető korszak, melynek tárgyalásában a publicista elmeéle és ügyessége immár nem elégíti ki a fokozott igényeket, és e szükséglet nyomán született meg a történeti összefoglalások azon csoportja, melyet Németországban *Hashagen Justus: Umrisse der Weltpolitik 1871—1914. 2 kötet. Leipzig, 1916*, nálunk *Balanyi György: Világpolitika. Budapest, 1918* képviselt.

E két rokon munkát a történetírásban megillető helyökre állítani ma még nem könnyű dolog, és alulírott, ki hosszú éveken át kísérte figyelemmel az utolsó évtizedek általános történelmi motivumait, csak azon általános érvényű szabványok megadásával válaszolhat, melyeknek reflexéből Balanyi művének sikerei és akaratlan hiányai maguktól előtűnnek.

Minden komoly munkánál fel szoktuk tenni a kérdést, hogy szerző ismeri-e a tárgyalt korszak és események forrásait, ez esetben azonban a kérdést akként kell megformuloznunk, mert úttörésről van szó, hogy melyek a korszak forrásai? Hashagen radikalisan oldja meg a kérdést, mikor egy szót sem szól, Balanyi azonban »felhasznált irodalom« cím alatt igen helyesen közzétett egy bibliographiai összeállítást, melyben nyilvánvalóan a korszak forrásait akarja megjelölni, hogy a részletek iránt érdeklődőt útbaigazítsa.

Legyen szabad azonban megjegyeznünk, hogy ez összeállítás részben maga is publicistai művekre támaszkodik, és a forrásokról csak igen kis részben ad elfogadható választ. Forrásnak ugyanis a középkori krónikákkal rokonjellegű, egykorú államférfiak emlékiratai (Bülow, Crispi, Hohenlohe) mellett főként okmánytárakat értünk, azok közül pedig szerző csak Strupp Károlynak, a frankfurti egyetem nemzetközi jogtanárának nálunk is hozzáférhető összeállítását említi fel, bár a szövegben sehol sem találjuk nyomát, hogy azt idézte volna. E nem a szerzőben, hanem hasonló tárgyú munkáknál is feltűnő nagy hiánynak nyilvánvalóan meg kell szünnie, és annak, a ki a kor-

szakkal tudományosan foglalkozni óhajt, magára nézve is kötelezőnek kell ismernie a régibb korok történetíróitól megkövetelt *ex fontibus* eljárást, melyre a tárgyalt időszakban talán minden kornál több alkalom kínálkozik. Csak ezzel hárrítható el a fölényes elbánás, melyben egyesek a jelenkor történetíróját részesítik, és elmefuttatás helyett súlyos értékű megállapításokat nyervén, az új korszak történetírója is megszerzi magának a kijáró elismerést, melyhez annál könnyebben — bár csak nagy nyelvismeret, kiterjedt olvasottság és fáradságos egybevetések után — eljuthat, mert a megvizsgálendő anyag hihetetlen mennyiségben áll rendelkezésére.

A mi a mű beosztását illeti, Hashagen munkája több világ-, Balanyié több európai jellegű politikai motivumot tartalmaz. Bár a két munka nagyjában hasonló beosztáshoz igazodik, a legnagyobb mértékben eltérnek egymástól abban, hogy a világpolitikában beállott lendületet Balanyi a hármasszövetség passzív dátumához (1879), Hashagen viszont általánosabb nézőpontból igen helyesen a japán-chinai békeszerződéshez (1895) köti, Balanyi ezzel végezvén a béke csöndes korát (II. 8. §. Japán és az Egyesült-Államok bevonulása a világpolitikába. 133. l.), Hashagen ezzel kezdvén a világháború előzményeit (II. 1. §. *a*) Der Eintritt Japans in die Weltpolitik I. 77. l. és II. 1. §. *b*) Der Eintritt der Vereinigten Staaten in die Weltpolitik. I. 82. l.). Ebből magától következett, hogy Balanyi a huszadik század kezdő eseményeit indítja meg »bekerítő politika« cím alatt (142. l.) és indokolás nélkül ketté kell vágnia Délafrikának (1899) és Chinának (1900) a brit világpolitika szempontjából szorosan összetartozó fejleményeit, míg Hashagen a boer és chinai háborúk egybefoglalása után az entente cordiale megalkotására ugrik át, és ezzel mindketten átugorják a legfontosabb eseményt, melyhez a világpolitikai fordulat fűzhető, VII. Edvárd király trónralépését (v. ö. ide vonatkozólag alulírott tanulmányát: *VII. Edvárd külpolitikája. Budapesti Szemle, 1915.*). Ehhez fogható nagyobb hibát csak abban találhatnánk, és itt a két szerző nem tud egymástól szabadulni, hogy az 1908-diki boszniai válsággal vezetik be az utolsó erőpróbákat« (Balanyi 200. l.), és »a világháború előtörténetének utolsó phaisát« (Hashagen II. 1. l.), holott a boszniai kérdés sem deus ex machinaként, hanem sokkal mélyebb vizekből, az 1905-iki angol rendszerváltozásból került elő, mi VII. Edvárd halála után már 1911-ben a világháboru szerkerét vonlatta fel az európai szintérre, mit egyik szerző sem hajlandó a maga súlyos valója szerint értékelni, de mit a külföldi történetírás már elfogadott (*Gauvain A.: L'Europe avant la guerre. L'Europe en 1911. Paris, 1917.*) és mit alulírott is bátor volt

megjegyezni. (*A háború diplomatai előkészítése 1901—14. Nagyvárad, 1915.*)

Távolról sem akarjuk e szerény megjegyzéssel lekicsinyelni szerző azon igyekezetét, melylyel a magyar közönségnek az utolsó félszázad történetében megbízható vezérfonalat adni törekedett és készséggel elismerjük, hogy feladatát sikerrel oldotta meg. Ha feldolgozott anyagából néhány helyet mégis kiragadtunk, csak azért kísértük megjegyzéssel, hogy azokat a munka esetleges újabb kiadásában értékesíthesse.

Nevezetesen óhajtandó volna, hogy a munka szorosabban simuljon címéhez, és az alcímek ne pusztán az európai fordulatok körül mozogjanak, hanem 1871—1895 a fegyveres békét és a gyarmati terjeszkedést, 1895—1901 a világpolitikai ellentétek kialakulását, 1901—10. ez ellentéteknek egy németellenes érdekszövetségben való egyesítését, 1910—14 a világerdekek liquidációját tüntessék fel.

1871 után az európai politikai fejlemények nagyjában az orosz-német-osztrák-magyar szövetség körül csoportosultak (Anglia 1901-ig elszigetelt hatalom, Franciaország 1911-ig mellékszíntré volt), melyet Bismarck mindenáron fenn akart tartani, de melyet Oroszország a balkáni kérdés revisiojával már 1876-ban felbontott és végül 1888-ban Bismarck is elejtett, utódai pedig a kérdés fölött napirendre térve és a német külpolitika hátvédét eltaszítván, az érvényesülésre törekvő birodalom hajóját kormány nélkül hagyták. Bülow kancellár azzal igyekezett a veszélyes helyzeten segíteni, hogy a volt bukaresti követőháza, Goluchowsky gróf osztrák és magyar külügyminiszter útján tett engedményekkel Oroszországot Macedóniába, Itáliát Albániába engedte (1901—3) és ezzel maga vágta el Németország keleti érdekeltségének az ottomán status quo-ra épített útját, melyet a nagyszabású actiókban iskolázott brit külügyi hivatal ettől kezdve a törökök kiűzésének népszerű gondolatával igyekezett kivonni a német befolyás alul (1906—10).

VII. Edvárd halála után a vezetés váratlanul a francziák kezébe siklott át, kik a brit kormány ellenőrzésének határain kívül adtak szabad kezét Oroszországnak, mely az első alkalommal felidézte a világháborút (1914). E fontos négy év történetével Balanyi munkájának alig egy tizedrésze (228—57. l.) foglalkozik.

Kívánatos volna, hogy szerző értékes műve átdolgozásában e forrásokból bőven megindokolható világtörténelmi tényeken, melyek a korszakokra osztást magokban hordják, építse fel az utolsó félszázad történetét.

Horváth Jenő.

Friedjung, Heinrich: Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914.

Első kötet (1884—1905). 1—30 ezer. Verlag Neufeld und Henius. Berlin. 1919. XII. és 472 l.

Mikor Friedjung Henrik az utolsó három évtized történetének első kötetét 1918 augusztusban azzal a mottóval küldte sajtó alá, hogy »az ősök és az unokák szakadatlanul új isteneket és eszméket formálnak«, maga sem hitte, hogy röviddel azután az általa oly híven szolgált osztrák centralizmus bálványának romjain írhatja meg munkája második kötetét.

Jelen művében azonban a nagyosztrák állameszme küzdelmei helyett »a külső politikával, a vezető emberek nemzetközi terveinek össz- és ellenjátékával« foglalkozik és oly magasságokba emelkedik, hol a nagyosztrák problémát maga is eltüntetni kénytelen a vizsgálódás homlokteréből.

A bevezetés rövid, bár mesteri vázlatában egymásután vezeti elénk az utolsó évszázadnak (1815—1915), egy önmagában befejezett egésznek eszmeáramlataiként a *liberalismust*, melynek élén a francia nemzet az európai autokrátiát 1815—48 megdöntötte, a *nationalismust*, melynek élén a német nemzet az európai fejlődésnek 1848—71 új irányt adott, és végül az *imperialismust*, mire bíráló már másfél évtizeddel ezelőtt, de akkor még hiába, hívta fel a figyelmet. (Az imperializmus irányeszméi. Az imperiális gondolat Angliában. Négy essay a köztörténetből. Gyula 1907.) Friedjung az imperializmusban (Drang nach einem wachsenden Antheil an der Weltherrschaft) a korszak ideális, a socializmusban reális eszmeirányát véli felismerni és egy háborúsúlta bölcséleti elmefuttatással fog munkája első kötetének genetikus sorrendben előadott 17 fejezetéhez.

E sorrendhez már ott szó fér, mikor szerző könyve indulópontjául a címlapon 1884, a tárgyalásban az 1871. évet kénytelen felvenni és ezzel a programm ellenére is elismeri az 1871—1914 korszak meg nem szakítható, szerves összetartozását.

A munka tehát akaratlanul elismeri, hogy az imperializmus kora nem 1881-ben (Tunis megszállása), sem 1882-ben (Egyiptom birtokbavétele), sem 1883-ban (az első német gyarmat megszerzése) és végül nem is 1884-ben (az angol Imperial Federation League alapítása) veszi kezdetét, hanem az 1871-iki londoni jegyzőkönyvvel, mely a Fekete-tengert szabaddá és Oroszországot déli partjain is terjeszkedésre képessé tette.

Igy mutatkozik be a mű I. §-ként »Németország, Ausztria-Magyarország és Oroszország 1879-ig«, melyben Bismarck a szebuli orosz uralom, Andrassy a nyugat-balkáni osztrák védőség mellett foglalnak állást, Friedjung mint politikus és mint tör-

ténetirő egyforma sajnálattal látván, hogy a magyar agráriusok szűkkeblősége miatt, mit már itt bevésni törekszik a világháború okai közé, az osztrák birodalom a Belgrád—Saloniki—Valona—Cattaro vonaltól befogott területet elvesztette, másrészt, hogy Andrássy az orosz császárság ellen védekezve, az osztrák-német szövetséget Bismarck ellenére nem általános védőszövetséggé alkotta meg, hanem Oroszország ellen fordította, mert ezzel a Balkán megosztási tervének is vége szakadt. Ugyanakkor azonban elhallgatja, hogy míg Andrássy a Balkánon csak vámunióra gondolt, az osztrák katonai párt Szerbia meghódítására törekedett és ebben a beállításban az idő nem Friedjungot, hanem Andrássyt és vele a Balkán-államok függetlenségét biztosító álláspontot igazolta.

Stambulon kívül Afrika sem bírt annyi fontossággal Bismarck előtt, hogy miatta bármely hatalommal háborúba keverje féltve őrzött alkotását, a Német Birodalmat, de Friedjung elfeledni látszik, hogy Afrikának a hetvenes évek közepén (és nem 1881-ben) megindult felosztásában Németország is zászlót bontott és Oroszország és Itália szövetségeseiként Franciaországgal együtt jelent meg a színtéren. A brit közvélemény ezért érezte magát háttérbe szorítva és ezért cserélte meg Gladstone liberálisait Salisbury lord és Chamberlain imperialistáival, kiknek oldalán egymás után született meg a birodalom politikai, katonai és pénzügyi egységének gondolata.

Mikor az afrikai kérdés nyomában a bolgár ügyek is szőnyegre kerültek és a szakítás Berlin és Pétervár között 1888-ban nyilvánvalóvá lett, Bismarck már az 1882-diki két szerződésből 1887-ben egybeolvadt hármasszövetségi szerződés birtokában elvesztette az európai diplomatia gyeplőit, mert a jó szolgálatok viszonzásául, melyeket Afrikában Angliának és Franciaországnak, Ázsiában Oroszországnak tett, nem nyerte meg az elsassi, boszniai és afrikai sikerekre támaszkodó Németország európai biztosítékait.

Utódai tehát emberfölötti feladatra vállalkoztak, mikor Németország európai politikáját a világpolitikai szintéren jelentkező gazdasági és politikai terjeszkedéssel összhangba hozni törekedtek, és e teher alatt a német külpolitika már akkor összeomlott, mikor Caprivi Leó tábornok az utolsó német-orosz szerződést 1890-ben elejtette.

Ha London érdekében tette, úgy a német terjeszkedés következtében nem járt nyomában angol-német barátság és szövetség; ha Bécs érdekében tette, akkor a hármasszövetségre kellett szorítkoznia, melynek északi része kelet felé szilárd frontot alkotott ugyan, déli része azonban évszázadok óta egy inga

lépcsőjét képezte a francia és német fajok harcában, és a Földközi-tenger felől legalább is oly mértékben befolyásolható volt, mint az Alpokon át.

A hármasszövetség tehát a játékot már akkor elvesztette, mikor Francia- és Oroszország 1888 után egymás szövetségét kereste és mikor a gyarmati terjeszkedés érdekében a francia-orosz szövetség mögé állott Németország Kelet-Ázsiában 1895-ben egy új hármasszövetséggel került szembe, mely Anglia, Amerika és Japán erőivel a Csendes-oczeán sorsát kezébe vette. Az 1890-iki s 1895-iki fordulatoknál még végzetesebb volt az, hogy a fiatal II. Vilmos a Német Birodalom jövőjét 1896-ban a tengerre helyezte át, és a kevésbé compact hármasszövetségre támaszkodva vette fel a küzdelmet a brit tengeri hatalommal, mit Friedjung is kénytelen megállapítani.

A Hohenstaufok ellen küzdő Anjou Károly szerepét a Hohenzollernekkel szemben Koburg Edvárd vette fel, ki bár mesteri kézzel, de már megadott alapokon építette fel azt a németellenes szövetséget, melyben Európában a szlávok és latinok, Európán kívül pedig mindenki helyet talált, de melyet Friedjung sem állít a maga helyére akkor, mikor az 1901—4. keletázsiai, balkáni (XIV. §.) és olasz politikai fejleményeket (XV. §.) VII. Edvárd fellépése (XVI. §.) előtt tárgyalja, mert azok egymással genetikus kapcsolatban állanak. A hármasszövetségről ekkor már teljesen elhallgat, pedig mikor a kettős monarchia belső politikai rajza (XIV. 5. §.), a maczedóniai osztrák-orosz és az albániai osztrák-olasz condominiumról megemlékezik (XIV. 6. §.), megállapíthatta volna, hogy az ellenséges Itália és Oroszország behívása nemcsak a nagyosztrák Balkán-politika ellen képezett hadüzenetet, hanem az Itáliától magára hagyott német-osztrák szövetség ellen is.

A Zweibund sorsával együtt a német hatalom sorsa is meg volt pecsételve.

A valóságban ide következett Friedjung is, de következtetései már félúton megállnak, és az érdeklődő csak leírást kapván, a következtetéseket magának kell levonnia. **Horváth Jenő.**

Alois Freiherr von Czedik: Zur Geschichte der k. k. österreichischen Ministerien. 1861—1916. Nach den Erinnerungen von — I. Band. Der Zeitabschnitt 1861—1893. II. Band. Der Zeitabschnitt 1893—1904. Teschen (Wien) Leipzig. Verlagsbuchhandlung Karl Prochaska, k. u. k. Hofdruckerei. 1917.

Ez a két nagyfontosságú, történelmi anyaggal túlsúlyolt kötet (I.: 592 old.—II. 504 old.) nem oldotta meg azt a szerkezeti kérdést, hogyan kell egymásra torlódó kormányzatoknak

történetét megírni. A szigorúan vett időrendi előadás széttépi az egymáshoz tartozó államtörekvéseknek összefüggőségét, melyet így csakis a tudományosan fölépített név- és tárgymutató (Personen- und Sachregister I : 559—592. old. és II : 479—504. old.) alapján tudunk érdekesen megalkotni.

Szerzője v. b. t. t., a felsőház tagja, az alsóausztriai Landtag s utóbb a Reichsrat képviselője, delegatus a ki 9 évig a bécsi községtanácsban is működött és 60 évi parlamenti munkásságra tekint vissza. Mint az egyes ministeriumok hű és buzgó beamtere nemcsak az ügyek kifejlődésébe, hanem a kormányzó férfiak lelki műhelyébe is bepillantást nyert és az utóbbiról megközelítő, de nagyon száraz festésű képet rajzol.

Az egyes ministeriumok egymásutánjában két fölosztást alkalmaz. Még pedig : először tárgyilagos érzékkel törekszik a a ministerium politikai működését leírni, utána egyrészt az egyes ministerek személyes viszonyaira tér át, másrészt azt az összeköttetést tárgyalja, a melyben ő állott az egyes ministeriumokkal vagy ministerekkel. A műnek ezek a részei tehát egyénítő erő nélkül emlékiratszerűek.

1861—1916 időközben Ausztriában 27 kabinet kormányzott : Rainer-Schmerling 1861—1865, Belcredi 1865—1867, Beust 1867, Karl Auersperg-Taaffe 1868—1870, Hasner 1870, Potocki 1870—1871, Hohenwart 1871, Holzgethan 1871, Adolf Auersperg 1871—1878, Stremayr 1879, Taaffe 1879—1893, Windischgrätz 1893—1895, Kielmansegg 1895, Badeni 1895—1897, Gautsch I. 1897—1898, Thun 1898—1899, Clary 1899, Witteck 1899—1900, Koerber I. 1900—1904, Gautsch II. 1905—1906, Hohenlohe 1906, Beck 1906—1908, Bienerth 1908—1911, Gautsch III. 1911, Stürgkh 1911—1916 és Koerber II. 1916. Ebben a változatos névsorban a legrövidebb lélegzetű ministerium 2 hónap és 10 napos (Hasner), a leghosszabb 14 év és 4 napos (Taaffe). A 27 kabinetben 157 miniszter kormányzott. Az 1916. évben még 62 volt életben, 14 másnemű államszolgálatba lépett át. 48 miniszter nyugdíja terhelte az államot, a mi összesen 1 millió korona kiadást jelentett, a mely összeg a polgári államhivatalnokok évi nyugdíjösszegének 140-ed része.

Czedik stilusa nem vonzó, nem plastikus és nem éri el Kolmer : »Parlament und Verfassung in Oesterreich« művének jelentőségét. Inkább száraz és hideg, itt-ott melegszik föl és szenvedélyesebbé válik, különösen az obstructiós években (Badeni : nyelvrendelet), de itt is más írók hatása alatt. Ez a reflextünetmenny sokat von le értékéből. Az egyéni részletek halványak és hiányosak is. Sem jellemrajzok, sem írói arcképet nem mutatók. Inkább a szorgalmas naplóföljegyzőnek adatai, semhogy ezekből

egész államférfíui mivoltát tudnók nyerni egy-egy nagyobb szabású miniszternek vagy miniszterelnöknek. Sokkal tanulságosabb az egyes tárgyi kérdéseknek hosszas leírása, egyes államügyeknek kidomborítása. Ilyenkor nem mulasztja el, hogy tárgyalásába belevonja az egyes Landtagok működésének vázlatát is, hogy ezzel az egész monarchia fölfogását elének állítsa. Így a Duna-Adria államnak nemzetiségi harczait, a kulturális törekvéseket, kereskedelmi és közlekedési problémáit vagy a közös hadseregnek és pénzügynek egységét és kialakulását ecseteli.

Minket leginkább érdekel, a mit Magyarországról és kapcsolatáról a monarchiához vagy kormányférfiakról mondani akar. E tekintetben bár megbízható forrás, mégis csak felületesen foglalkozik velünk és igazán a distinguished foreigner benyomását kelti.

Az Előszó könnyed elmefuttatás, melyben rövidesen megemlékszik az ország Habsburg-kézre jutásáról, megemlékszik, hogy Csehország ugyanakkor (1526) a prágai Venczel-kápolnai választással a Duna-Adria államhoz csatoltatott. Mihelyt Magyarország függetlenségre törekedett (1848), népszerűtlenné lett a monarchiában és ezt a népszerűtlenséget osztrák részről a külföldön állandóan szították. A monarchia foederizálását Magyarország akasztotta meg a kiegyezéssel és minden későbbi kísérlet (Hohenwart, Windischgraetz) a magyarok ellenállásán tört meg. Innen volt a nagy harag német, cseh és horvát részről. Nem vették tekintetbe, hogy a német nyelv államiságával a monarchia összes nem német ajkú nemzetiségeit a végletekig provokálták. Még IV. Károly híres trónbeszéde előtt megindult a szláv népek elszakadó törekvése, de utána a cseh klubb előre jelzi a cseh-szlovák népegység proclamálását, a Südslavischer Abgeordnetenklub pedig Jugoslaviához csatolandónak tartja a magyar szerbeket, végül a ruthének klubbja kiválásról és önállósításról álmodik.

Czedik könyve, az osztrák-magyar bankot, a kassa—oderbergi, az arad—gyulafehérvár—brassói és a déli vasutat, a Duna-gőzhajózási társaságot kivéve, legtöbbet a kiegyezéssel foglalkozik.

Belcredi kabinetje (1865—1867) rendkívüli birodalmi gyűlés előtt akarja a kiegyezést és az alkotmányrevisiót tárgyalni. 1865 sept. 20. jelenik meg az erre vonatkozó császári manifestum. Sem Horvát-, sem Magyarország nem küldi el követeit. Bármily szükségessé vált a pénzügyi és gazdasági állapotoknak tárgyalása, nélkülük a gyűlés nem cselekedhetett. A szász eredetű Beust, mint külügyminister behatóan foglalkozik a kérdéssel, mert a porosz háború után rendre volt szükség a császárságban. Tárgyal Deákkal és Andrássyval s már ekkor fontossá

válik egy külön magyar ministerium. Andrássy elnevezte, hogy a kiegyezés a Reichsratban külön tárgyalassék és követelte, hogy ezt, bár sem a Reichsratban, sem a császár előtt nem volt rokonszenves a kiegyezés és annak egyes pontjai, mégis arra törekedett, hogy ezt Bécsben a fait accompli után vegyék tárgyalás alá. A császári sanctio után bátran foglalkozhatnak vele. Jóllehet a csehek még azt is kívánták, hogy a kiegyezést nemcsak a Reichsratban, hanem minden egyes Landtagban is külön tárgyalják, Andrássy kitartott szándéka mellett. Belcredi állását megrendítette, hogy Magyarország nem egy szláv foederatív állammal, hanem a német centralistikus kormányval egyezett ki. Utána Beust, mint miniszerelnök és később mint birodalmi kancellár olyan ministeriumot (dr. Mühlfeld) alakít, melyről tudta, hogy a kiegyezést elfogadja. Az Auersperg-Taaffe kormány Andrássyval együtt nem nézte szívesen Beust beavatkozását a dualismus ügyeibe. Pénzügyministere (dr. Brestl) előre látja Magyarország meggazdagodását, míg vannak (pl. dr. Herbst), a kik a kiegyezés és a boszniai kérdés ellen dolgoznak.

A Hohenwart-kabinet álláspontja, hogy Andrássy, mint a császári ház és a külügyek ministere a cseh kérdésbe (Fundamentalartikel) vonja bele Magyarország közvéleményét, már annál fogva is, mivel Beust szerint a cseh reformok a kiegyezést veszélyeztetik. Andrássy fázott a beavatkozástól és csak hosszas nógatás után (Hoffmann Lipót későbbi pénzügyminiszer) mutatott érdeklődést. Ez a beleavatkozás a magyar országgyűlésbe is átcsapott és 1871 nov. 7. Andrássy Tisza Kálmán és Helfy Ignác interpellációjára kijelenti, hogy a kiegyezés épségben tartása az együttműködést szükségessé tette. A külön tartott koronatanácsban Andrássy és Lónyay is ellenállottak a cseh beavatkozásnak. Andrássy főleg az új quotarendszer kivihetetlenségét hangsúlyozta. Beust még attól az eszköztől sem riadt vissza, hogy a cseh pártvezéreket feleik előtt mint szöszegőket erkölcsileg is desavouálja.

A következő Auersperg-kormányt a kiegyezés buktatta meg. A bécsi alkotmánypárt nehéz harcokat vívott a magyarok ellen és a csehek szívesen látták volna, hogyha a magyarországi szlávok is uralomra került volna.

A Badeni-kormány (1897) úgy tervezte (Dzieduszycki) az újabb kiegyezést, hogy ezt függővé tegyék a monarchia nyelvháborgásainak békés kiegyenlítésétől s ezért a kiegyezési tárgyalásokat késleltetve provisoriumot akar. Erre Budapesten Kossuth Ferencz a 14. §. alkalmazását hevesen ellenezte, míg Bánffy Dezső kijelentette, hogy nem avatkozik az osztrák viszonyokba, de a kiegyezést önállóan akarja tárgyalni. Az osztrákok ragasz-

kodtak a provisoriumhoz és parlamenti tárgyalást kívánnak. Párhuzamos és 33 órás ülések, obstructiók a kiegyezés megállapításának lehetetlenségét iparkodtak bizonyítani a 14. §. által. Baerenreuther ajánlja is, hogy ilyen tárgya lásmellőzendő. Bilinski, a kit azzal vádoltak, hogy a magyarok előnyére dolgozik, a költségvető bizottság tartós és többszörös ülései után a kiegyezési provisoriumot elfogadtatja. Ez áldatlan tárgyalásokban már éles jelek mutatkoznak, hogy a nyugatmagyarországi, morva-melléki tótok a nyelvkérdésben együtt járnak a csehekkel.

Az első Gautsch-kormány a kiegyezés áldozata. Nálunk elhatározták, hogyha 1898 május 1-ig nem kerül tető alá, akkor a personalis unióra térnek át és a magyar önálló jegybankot föllítják. Gautsch sem Budapesten, sem Bécsben nem tudott egyezséget teremteni. A Thun-kormány a 14. §. alapján jóváhagyatja a magyar kereskedelmi vámegyességet, az osztrák-magyar bank ügyeit és 1907-ig állandósítja a kiegyezést, a pénz- és a valutaértéket. Bánffy belement abba, hogyha a parlament ellenzése miatt a törvényes szentesítés be nem következhetik, az eddigi perennialis megállapodások (Lukács-féle, ischli clausula) 1903 után is addig tartsanak, a míg a magyar törvényhozás másképen nem rendelkezik. Bánffy visszalépésével Széll Kálmán kijelenti, hogy a mennyiben 1903-ig a kiegyezés nem volna meg, Magyarországot nem kötelezi többé az 1867. évi államjogi határozat — és miután erre a király beleegyezését is kieszközölte — egyedül és önállóan járhat el. Budapesten és Bécsben huzamosan tárgyalnak. Egy koronatanács után a Széll-féle formulát az osztrák kormány is elfogadta, hogy a vám- és kereskedelmi szerződés 1907-ig, a bankprivilegium 1910-ig meghosszabbítandó, mert ezt Magyarországon így óhajtják. Ezt a 14. §. alapján az osztrák-német pártok megtámadták. Ellene volt Lueger és Kramariz is. Eljárásukat Széll »üres fölfuvalkodottságnak« nevezte és 1899 sept. 20-án a kiegyezési törvényeket publikálják. A német-osztrákok szerint Thun »laudabiliter se subjecit« és Ausztria Magyarország rabszolgájává, vazallusává lett. A Lajtán túl meg voltak győződve, hogy Magyarország csak Ausztria által érvényesült Európában, az 1867. kiegyezéssel fölvitte az Isten a sorsát, mert bárnik is egy milliós hadsereggel rendelkezhetik. Kiegyezési viták Clary-Aldringen kabinetjében is fölmerülnek. Wittek alatt a quotát is megállapítják. Koerber regimeje alatt újabb kiegyezési tárgyalások folynak a magyar katonai kívánalmak és a kereskedelmi szerződések révén. Kijelenti (1901 okt. 17.), hogy Ausztria érdekeit meg fogja védeni, mert az »már nem játszhatja a bárány szerepét«. 1902 május 21-én Budapesten kifejezi azt is, hogyha Magyarország a vámtarifa, az iparvám és a kereskedelmi szerző-

désre nézve precíz kijelentést nem adott, a tárgyalások eredménytelenek. Így is nyilatkozik a Herrenhausban. Még Ischlsen (1902 nov. 7.) sem került dűlőre a dolog, végre 1902 decz. 30-án a császár döntötte el. Az a híresztelés, hogy ezekbe a tárgyalásokba Ferencz Ferdinánd trónörökös is beleavatkozott volna, légből kapottak. Az 1903 sept. 16. chlopy napiparancsban Koerbernek is része volt, a mit nov. 17-iki beszéde megerősít, melyben beleavatkozik a magyar alkotmány-törvényekbe, mire Tisza híres kijelentése »distinguished foreigner« hangzik el, melyre a csehek interpellálnak és visszautasítják ezt a hangot, mely a közös monarchiában el nem tűrhető. Koerber válaszában az osztrák alkotmánytörvényekkel védi magát, Tisza pedig kijelenti, hogy nem személyi, hanem csak államjogi bírálatot mondott. A hadsereg kérdésében azonban sem Koerber, sem Pittreich nem engedett beleszólást, az első nem engedi a haderő gyöngítését, a másik pedig nem megy bele a hadsereg kettéosztásába. Kossuth Ferencz támadásait Tisza iparkodik egyensúlyozni azzal, hogy a kiegyezési tárgyalásokat a rendes mederbe tereli.

Ennyit s nem többet tudunk meg Czedik könyvéből a kiegyezésről.

Tudomásul vesszük még, hogy a pápa csalhatatlansága dogmájában (Hasner-kormány) Andrassy és Eötvös is, bár vele nem egyeznek, Beusttal és Trautmansdorffal értekeznek. Ez alkalommal felújítják a placetum regium királyi jogot.

Az annexióra nézve (Badeni) 1913 jún. 27-én Tisza István nyilatkozott, mire Baerenreuther válaszolt. Szerinte Magyarország a Balkánon független államokat akar látni, a melyek érdekei ellen állást ne foglalhassanak. Érdekharmóniát és bizalmat keres a déli szomszédokkal. Mivel Szerbiával amúgy is zavaros viszonyban állunk, tehát nincsen más hátra, mint vagy logikusan tárgyaljunk vele, vagy ha másképen nem megy, csak teljes szakadással érhetünk célzt. Ebben Magyarország is segítségére lehet a monarchiának, hogyha mint erősebb barát, nem türelmetlenkedik.

E szórványos följegyzésekkel majdnem kimerítettem a könyvnek Ausztria és Magyarország közti érintkezésekről szóló adatait. Czediknek ily ötletszerű magyar vonatkozásai csak háttérül szolgálnak egyes osztrák parlamenti vitáknak. De jobb is így. A magyar alkotmány és politikai történetben nem eléggé jártas és ezt beamteres hallgatással tudja eltakarni. Kiérezzük, hogy bár elég objective tárgyalja a közös viszonyt, mégis az osztrák fél pártja részére elfogult. Fontosabb és kimerítő magyar történeti adatokra lett volna szüksége, hogy a kettős monarchia magyar felének törekvéseit hűségesebben magyarázza. Talán a mélyebb elmerü-

lést ép ezért mellőzte, nehogy oly hibákba essék, mint pl. midőn az Árpádok kihalását az 1308. évvel jelzi.

A nagyterjedelmű munkában törvényeket, memorandumokat és rendeleteket is közöl, még pedig szószerint, főleg azokat, a melyek az alkotmányfejlődés fontos állomásai, a melyeket azonban ma bármely egykorú újságban, vagy törvénytárban is megtalálhatunk. Az osztrák tudományosságna hajtása ez a mű, nem szellemes, de mégis szükséges és haszonnal forgatható. Nálunk is becses dolog volna, az 1867—1918. évek alkotmányosságának illetően története, melyben parlamenti küzdelmeink, miniszteriumaink hű képe egységesen földolgoztatnék. A külföld is több megértéssel fordulna felénk, hogyha egy műben ismerné meg e fontos korszakot, az osztrák történészek is sok közös ügyben világosabban látnának, mi pedig fejlődésünk egyik hol fényes, hol nagyon szomorú korszakának történetét alaposabban és igazságosabban ismernék meg.

Morvay Győző.

I. Haller: Kaiser Heinrich VI. München und Berlin. 1915.
Verlag von R. Oldenbourg.

A német-római császárságnak Nagy Károlytól kezdve évszázadokon át vezető gondolata volt az imperium határait az Alpeseken át délfelé kitolni és ezzel Itáliát szorosan a birodalomhoz kapcsolni. Eme császári törekvéseknek, néhány kisebb territorialis fejedelem és város időnkinti ellenszegülését nem tekintve, a legszívósabb és leghevesebb ellenzője a pápaság volt, a melynek világi uralmát megsemmisüléssel fenyegette volna a császárság itáliai hegemoniája egy összeütközés esetén. A XI. század közepe óta a sicíliai normann királyság hatalmas erővel csatlakozott a császárság itáliai uralmának ellenesei közé.

Volt azonban egy időpont, a mikor úgy látszott, hogy a császárnak sikerül leküzdenie mindazon akadályokat, a melyek elődeinek gátat vetettek Itália meghódítása elé. Ez a császárságra nézve oly kedvező időpont VI. Henrik uralkodása volt. VI. Henrik ifjúkorát és politikai felfogását mélyen befolyásolták a Viterbói Gottfriedtől szerzett és neki ajánlott »Speculum regum« című világtörténeti encyklopaediában foglalt jóslások és czélzások a régi római birodalom hatalmának és nagyságának visszaállítását illetőleg. 1184-ben, tizenkilenc éves korában, lépett először Henrik a politikai élet színterére, eljegyezve Konstantiát, Sicília örökösnejét, minek létrejöttében maga III. Lucius pápa is segítségére volt. 1186-ban házassága alkalmával, elsőnek a német-római császárok közül elnyeri a római királyi czímet. III. Orbán pápa pedig vona-

codik a császárkoronázást végrehajtani. Henrik most erőszakos rendszabályokkal akarja a pápát a koronázásra kényszeríteni, de meghal III. Orbán és az új pápa, III. Kelemen kész a béke megkötésére. Ekkor, 1189-ben egy nagy politikai feladat elé állítja a sors Henriket. Atyja a pápa nem csekély meglegedésére szentföldi hadjáratára indul és távollétének tartamára a birodalom kormányzását fiára bizza.

Alig indult el a keresztes had, a német nagyok, első sorban Oroszlán Henrik, már 1189 őszén megindították a hadat Henrik ellen. A harcok épen hogy megindultak, a midőn egy váratlan esemény a helyzetet még súlyosabbá és bonyolultabbá tette. Meghalt II. Vilmos sicíliai király, kinek legközelebbi örököse Henrik felesége, Konstantia volt. De a sicíliai nagyok, mellőzve Konstantia örökösödési igényeit, Tankréd leccei gróft emelték a királyi méltóságra. A pápa is titokban e mellett foglalt állást és az ő szavának súlya volt, mint Sicilia főhűbérurának. Alig értesült Henrik a dolgok ilyen fordulatáról, békét kötött német ellenfeleivel és Itáliába sietett a sicíliai örökség megmentésére. Útközben 1191 husvét hétfőjén az új pápa, III. Ceelestin által Rómában királylyá koronáztatja magát és ellenszolgálatásul beleegyezik Róma rivalisának, Tusculumnak lerombolásába. A pápa tiltakozása ellenére folytatja útját dél felé. A sicíliai várak nem tanusítanak ellenállást, de Nápolyt tengeri haderő híjján nem tudja elfoglalni, a pisaiak segítő hajóhada pedig sokáig késik. A seregben pusztító betegségek lépnek fel és maga a császár is szinte halálos betegen szünteti be 1191 augusztusban a város ostromát és tér vissza Németországba. A megpróbáltatás nehéz hónapjai következtek ekkor, a német nagyok ismét megkezdtek a küzdelmet a császár ellen. A Welfek kezdték, kiket az angol király támogatott, majd a lüttichi püspökválasztás ügye miatt az egész Németalföld felvette a harcot és hozzájuk csatlakozott a fejedelmeknek majdnem fele. A sicíliai örökség is teljesen veszendőbe látszott menni, a mikor 1192-ben a pápa a királyságot hűbérül adta Tankréd grófnak. A bukástól Oroszlánszívú Richard mentette meg. A foglyul ejtett angol királyt 50.000 márka ezüstért vásárolja meg az osztrák hercegtől és ezzel nemcsak gazdag váltságdíjat biztosított magának, de ügyes diplomataként nagyértékű politikai előnyöket is szerzett. Richárd szoros szövetségre lépett vele, megígérte támogatását a sicíliai hadjáratban és, a mi a császár tekintélyét legjobban emelte, elismerte őt, mint az »universorum dominus«-át, hűbérurának. (L. ehhez : Bryce : A római szent birodalom. Magyar fordítás 202 l.) Vállalta Richárd, hogy kibékíti Henriket ellenfeleivel, első sorban a Welfekkel és ígérését be is váltotta. Ezzel Henrik egyszerre a helyzet

urává lett Németországban és hozzáfoghatott világpolitikai terveinek megvalósításához.

Mielőtt elindult volna második sicíliai hadjáratára, Leccei Tankréd meghalt. A sicíliaiak második fiát kikiáltották ugyan királynak, de a császár érkezésének hírére a legtöbben siettek neki hódolni. Útja Délitálián át nem ütközött katonai akadályokba és 1194 november 24-én diadalmenetben bevonult Palermóba. Hátra volt még a probléma nehezebb részének megoldása, előnyös megegyezés a pápával. III. Coelestin nem mutatkozott hajlandónak Henrikkel tárgyalásokat kezdeni. Henrik tehát egy ügyes diplomatai fogással élt, hogy a kibékülés útját egyengesse. 1195 husvétján egy nagyarányú keresztes hadjárat megindítását adta a világ tudtára. Ekkor már a pápa sem zárkózhatott el a kibékülési tárgyalások elől. De Henrik először a német nagyokkal akarta megszabású tervét megismertetni és elfogadtatni. Arra akarta rábírní a német fejedelmeket, hogy ismerjék el a Staufok örökösödési jogát a választási eljárás mellőzésével. Ennek ellenében ő elismeri a birodalmi hűbérek örökölhetőségét és az egyháziaknak biztosítja a szabad rendelkezési jogot hagyatékuk felett. A német fejedelmek nagy többséggel el is fogadták Henrik propositióját, mire a császár Itáliába ment, hogy a pápát megnyerje terveinek. A tárgyalások 1196 őszén folytak Rómában a legnagyobb titokban. Forrásokból csak annyit tudhatunk, hogy Henrik a pápát rá akarta venni a világi birtokokról való lemondásra a birodalom leggazdagabb javadalmainak élvezete ellenében és fiának megkoronáztatását kérte. Ennek ellenében hajlandó volt arra, a mi ellen a császárok annyit küzdöttek, a birodalmat a pápától egy aranyalma jelképében hűbérül venni. Ez biztosította volna a pápaság számára a tartós békét, de ezt a nyugalmat drágán, hatalmának és befolyásának megszűnésével fizette volna meg. A tárgyalások egy darabig sikerrel is kecsegtettek, de végül is meghiúsultak a kuria ellenállásán. A császár nem adta fel tervét, csak jobb időkre halasztotta, a mikor majd neki megfelelő egyéniség ül a pápai trónon. A német nagyok megválasztották fiát és ő tovább folytatta előkészületeit a keresztes hadjáratra. Nagy politikai siker volt a császári tekintély emelésére, hogy a ciprusi király és az arméniai fejedelem, mint hűbérurokat elismerték. A byzanci császárság is szövetségese lett. A császár ellenségei mindent elkövettek, hogy terveit kereszteljezzék. 1197 májusában közvetlen környezetében lévő egyének összeesküvést szöttek élete ellen, a melynek következményei elől a császárt csak a Messinába való futás mentette meg. Kegyetlen bosszú következett az összeesküvőkön. De a császár élete is alkonyulóban volt. Vérhast kapott és szeptember 28-án meghalt. Végrendeletében

meghagyta, hogy az egyházi államot és a Matild-féle örökséget vissza kell adni a pápának, és hogy a pápa felségjogait ismerjék el Ancona és Ravenna felett. Sicilia birtokát pedig hűbérül vegyék a pápától, hódolva neki, mint a többi keresztény királyok. Így Henrik végrendeletében, hogy megmentse fia számára a megmenthetőt, maga adja fel összes világpolitikai terveit. Nagy és erős egyéniség volt, »a ki — mint Bryce mondja — atyjának keménységét, annak nagylelkűsége nélkül örökölte«. Nem csinált érzelmi politikát, hanem mindig a birodalom és családjá nagyságának és hatalmának növelését tartotta szem előtt és a szerint cselekedett kíméletlenül. Ezért mondja róla Freisingi Ottó: »Henrik . . . a római egyházzal szemben mindig zsarnokul viselkedett.« (Középkori Krónikások. XII—XIV. 368. l.)

Haller nagy tárgyyszeretettel párosult lelkiismeretességgel állítja elének VI. Henrik alakját. Nem követi mindenben előzőit, de természetesen nem merül bele a kritikus kérdések megvitatásába, csak a jegyzetben utal rájuk. Különösen a veronai találkozás körülményeinek megítélésében tér el előzőinek, köztük Loserthnek felfogásától. Szerinte épen e találkozás eredménye volt Henrik eljegyzése Konstantiával, mert a pápának ekkor érdekében állott, hogy Frigyes és a sicíliai király békében éljenek egymással, hogy mindketten segítsék az egyházi államban a rend helyreállításában. (V. ö. I. Haller: »Heinrich VI. und die römische Kirche«. Mitt. des Inst. für öst. Gesch. XXXV. 385—454. ll.)

Műve bevezetésében némi szemrehányással említi, hogy a mai közönség nem fordul azzal a szeretettel és érdeklődéssel a császárkor alakjai és eseményei felé, mint félszázad előtt. Pedig a mai németység azokat a gondolatokat és célokat valósította meg vagy igyekszik megvalósítani, melyekért annak idején a császárok és nem utolsónak VI. Henrik küzdött.

Tóth László.

Folyóiratszemle.

Budapesti Hírlap. 1918. 290. sz. *Takáts Sándor: Régi újsághírek.* A török hódoltság idejében szokásos hírhordásról ír. Jóíramú lovakon száguldva vitték a leveleket; s a levelek kézről-kézre jártak. A bennök levő hírek szájról fültre szálltak. — 1919. 3. sz. *Takáts Sándor: A régi kocsi és a hőkös.* A ló- és lótenyésztésre vonatkozó adatok a XVI. és XVII. századból a ló és szekér elnevezését illető sok elfeledett magyar szót közöl. — 25. sz. *Takáts Sándor: A jegyruha.* XVII. századbeli művelődéstörténeti adatok a jegyruháról, melylyel a lányok hozományát nevezték azon időben.

Budapesti Szemle. 1918. október. *Fraknoi Vilmos: V. László gyermeksége és uralkodása.* Két fejezetben foglalja össze a történet

adatait: szól Albert haláláról és Erzsébetnek közvetlenül az eset után meginduló tárgyalásairól, Frigyesnek előbb tartózkodó szerepéről, alkudozásairól Ulászlóval és Hunyadival, László kiszabadításáról, bátyjával való ellentétjeiről az 1457 nov. 2-iki egyezségig. — *Cholnoky Jenő: A földrajzi gondolat története.* Teleki Pál könyvét (1917. Kilián) tekinti át és reflectál a könyv kapcsán felvetődött megjegyzésekre (Fitos, Dékány).

November. *György Endre: Gr. Széchenyi István közlekedési politikája.* Alap gondolatát három idézettel világítja meg (Waldsteinhez írt leveléből: 1830 july. 17. — *Hitelből,* — *Javaslatából*); azután sorra veszi közlekedési munkálkodásait: a Lánchíd, a Széchenyi-út (kiemeli itt az állami és helyi érdekeltségű utak különbségét), az Al-Duna- és Tisza-szabályozás, a vasútpolitika gondolatait és azzal próbál mértéket állítani, hogy a máig meglevő eredményeket is figyelembe veszi. — *Réz Mihály: Az állam fekvése és területe, határai és relatioi.* A földrajzi és politikai fekvés befolyásának jelentőségére mutat rá az államok alakulásában és a szomszédos államokkal való viszonya kifejlődésében. — *Schiff Péter: Az elnöki hatalom fejlődése az északamerikai Egyesült-Államokban.* Az egyesülés gondolatát Franklin vetette föl; az ő tervezetében az elnököt az angol király nevezi ki, joga is inkább ellenőrző (veto). Az Unio alkotmánya az elnökválasztást már az egyes államok electoraira bízta; az elnök teljes jogú államfő, de a senatusnak felel. Mivel azonban az alkotmány szükségzavú, az elnöki hatáskör a személytől függött: csak néha emelkedett a congressus fölé (különösen a háborúk idején szükséges egyetemes közvélemény ereje révén). — *Waldapfel János: A magyarországi evangélikus nevelés múltja.* Szelényi könyvcnek ismertetése. Kár, hogy Szelényi iskolanemek szerint különíti el az anyagot, hogy a tanterveknek csak a vázát látjuk, hogy az evangélikus iskolák sajátos szellemét nem látjuk.

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. 1918. (IX.) évf. I.—2. füzet. — *Buday Árpád: Régészeti kutatás Albánmában.* Számadás arról a két hónapos kutató útról, melyet 1917-ben, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából tett a Balkánnak csapataink által megszállott területe egy részén. Célja és feladata az ős- és ókori emlékek számbavétele volt. A jelentés fejezetekre tagozódik. Az elsőben, melyet a Metochia vagy Metója régészeti emlékeinek szentel, Ipek mellett egy késő római vagy kora-byzantinus tábor (?) maradványait, római temetkezést és ezzel kapcsolatos feliratos síremlékeket ismertet. Azután Vrela és Studenica községekből közöl római feliratos emléket és mutat be egy középkori építészeti töredéket. Közben polemizál Evans angol szakemberrel, a ki e helyek közelében római municipiumot tételez fel. Crkolez községben kora keresztényen temetkezésül használt barlangot és egy római sírkőtöredéket ír le. Zlokučan és Budisalce községeken római feliratos és domborúmüves síremlékeket talált, míg Klinva vagy Glina község tekintetében tévesnek bizonyult az a feltevés, a mi a szakirodalomban szerepel, hogy ott római feliratos emlékek volnának. A második fejezet arról az útnyomozásról szól, melyet a »Hasi« kerületben végzett. Eredménye, hogy sikerült megállapítania annak a római útnak egy eddig nem ismert szakaszát, mely Lissumtól (ma Alesio) kiindulva Naissusnál (ma Nis) érte el a Duna mellől Byzantiumig vezető utat. Az útnyomozás során őskori tumulus-temetkezésre akadt Kruma közelében és egy mesterséges sánczot (valószínűleg szintén őskori temetkezés kerítésének részét talált) Car (Kjar) mellett. A har-

madik fejezet Mitroviczából tett néhány kirándulás eredményéről számol be. Slatina közelében római település maradványairól és kb. 20 temetkezéstről, továbbá egy kohó maradványairól tesz jelentést. Ezek és a már régebb idő óta ismert római feliratos emlékek alapján kimondja, hogy a régóta keresett municipium D. D. feküdt itten. Ezzel kapcsolatosan tárgyalja az itt volt római és középkori útvonalak kérdését, melyben lényegesen más eredményre jut, mint a Corpus Inscriptionum Latinarum térképe, mely Evans adataira épít leginkább. Utóbbi Banjskat római fürdőállomásnak mondja, holott az ott levő fürdő nyilvánvalóan török alkotás, ha ugyan talál erre a jelentéktelen építményre az »alkotás« kifejezés. Az ott volt bizantinus templom és kolostor, melynek romjai ma is látszanak, építészeti részletei pedig befalazva vagy szabadon láthatók a faluban, — közel egykorú Dečani templomával és kolostorával, mely a félsziget egyik legszebb XIII—XIV. századi alkotása. A töredékek közül egy oszloptartó oroszlánra fordít nagyobb figyelmet, mint a mely keletről jött ókori motívum s az olaszországi román építészetbe az északi olasz területeknek Levanteval való sűrű és bensőséges érintkezése révén jut. Az utakról szóló fejtegetése során említést tesz a Mitrovicza közelében látható Zvecsán-vár romjairól is, de csak történeti és nem műtörténeti vonatkozásban. Az utolsó (IV.) fejezetben a régi hidakról szól röviden. Ezeket a hidakat, melyeket magyarul nyereghidaknak nevezhetünk (németül: Kamelsrücken és Eselsrücken, francziául pont à dos d'aîne és en maçonnerie a nevük) sokan rómaiaknak mondják. Szerző kimutatja, hogy ez tévedés. A szóban forgó hidak eredete Közép-Ázsiában keresendő; onnan terjedt el kelet felé Chinába, Nyugatra pedig a törökök hozták el. Az a feltevés pedig, hogy a középső nyílás azért a legmagasabb és legszélesebb ívelésű, hogy a hajók alatta átjuthassanak, — szintén téves. Szerző rámutat, hogy inkább arról lehet szó, hogy az eredeti faszkeretű hidak maradványa ez az alak. Kellemetlenül hat a leszámolás utóirata, melyből megtudjuk, hogy a jelentés miért jelent meg itt és nem a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. — *Pósta Béla: Kilényi Hugó régiség-gyűjteménye.* Kilényi Hugó min. tanácsos, az ismert műgyűjtő régiségeket is gyűjtött, melyek közt nem egy olyan darab is akad, a mely fontos tudományos igazságok megállapítására alkalmas. Az óskori leletek közül egy bronz tű, két bronz csüngő és egy bronz karperecz különösen azért érdemelnek említést, mert rajtuk pontosan kimutatható az eredeti szerkesztés módja, súlyuk pedig alkalmas az ősi keleti mértékkel való összehasonlításra. Női és férfi aranszobrocskák viszont azzal nyerne fontosságot, hogy meg vannak pontos bronz eredeti jeik, melyek után ezek a hamisítványok készültek. A keleti régiségek közül egy kicsiny, amphora-alakú, aranylemezből készült edény említendő, melynek díszítménye körzövel pontosan megszerkeszthető, a rajta levő trébelt női alak segítségével pedig megállapítható, hogy kora a Kr. u. V. sz. Ezenkívül néhány vésett kő érdemel különösebb figyelmet. A római régiségek közül egy bronz Hermes-szobor, egy bronz Aphrodite szobor, egy bronz Pan-szobor, egy bronz Danaida-szobor és egy serdülő fiú (Dionysos?) szobor töredéke mellett több apró szobrászati műnek a képét is találjuk. Egy terracotta ülő női szobor és egy bronz agyagműves-bélyegző mellett néhány vésett kő egészíti ki a gyűjteménynek ezt a csoportját. A népvándorlás korát mindössze egy arany és egy ezüst függőpár, egy arannyal borított bronz gombostűfej és egy bronz karperecz képviseli. A közép- és újkori régiségek közül két crucifixus és egy metszett díszítésű üvegcsésze említendő. A magában is értékes

gyűjtemény csak nyert azzal, hogy leírója nálunk nem épen gyakori, alapos vállalat alá veszi minden darabját és ismert módszerével vonja le belőle — sokszor meglepően világos — igazságait. — *Orient Gyula: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiséggyűjteményének gyógyszerészeti gyűjteménye* címen ismerteti az illető csoport keletkezésének történetét és tárgyait. Utóbbiak között gyógyszerészeti állványedények, egy 1776-ban kelt gyógyszerészi oklevél, 1602-ből származó vény (recipe!) stb. szerepelnek. Művelődéstörténeti jelentőségű az 1793. évi szeptemberben kelt gyógyszerészi instructio, melynek szerzője: Mauksch Tóbiás senator és privilegisált gyógyszerész Kolozsvár sz. kir. városában és polgári gyógyszerész Marosvásárhelyt. Eredetileg német nyelven írta instructioját kisebbik fia részére, de itt — igaz, hogy gyenge — magyar fordításban kapjuk. Minthogy nem pusztán szakbeli utasításokat ad, hanem úgy szólván parainesis az életre, — rendkívül érdekes adatokat nyújt egy XVIII. sz. végi jómódú erdélyi szász polgár családeletmódja, életfelfogása, erkölcsi álláspontja és gyakorlatiassága tekintetében. E kor művelődéstörténetével foglalkozók okvetlenül méltassák figyelmükre.

Egyetemes Philologiai Közöny. Okt.—Decz. *Vári Rezső: Onasander.* A görög taktikusnak életadatait válogatja össze, ismerteti művének tartalmát fejezetenként és kéziratait állítja össze. — *Birkás Géza: Eustache Deschamps magyarországi utazása és magyar vonatkozású költeményei.* A Revue de Hongrie 1911. évfolyamában (A. R. cikkében) fölvetett témát dolgozza ki teljesebben. Deschamps hazánkban a XIV. sz. utolsó harmadában járt. Négy költeményt írt Mária magyar királynéről, egyben magyarországi utazásáról emlékezik meg, köztben a nápolyi balsikert siratja. Ezeket a cikkkészítő részletesen ismerteti, kivonatolja. — *Trosler József: Freytag Gusztáv magyar tárgyú elbeszélései.* Rámutat a 30-as és 40-es évek magyar divatjára a külföldi szépirodalomban s azután sorra veszi az elbeszéléseket. — *Kerényi Károly* ismerteti *W. Reese* könyvét (*Die griechischen Nachrichten über Indien bis zum Feldzuge Alexanders des grossen.* 1914.).

Irodalomtörténet. 1919. Jan.—Febr. *Zsigmond Ferencz: Vas Gereben.* Igen érdekes írói jellemrajz, melyben különösen az ötvenes évek tipikus írói vonásainak megállapítása érdemel figyelmet. — *B. Gy. (Bakos Gyula)* ismerteti *Kovács Sándor* kiadványát (I. Petróczy István és Révay Erzsébet levelei), — *V. M. a Bács-Bozdog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvét.*

Katholikus Szemle. 1918. Június. *Csitáry Béláné: Szent István ünnepe hajdan és most* cz. cikkében a reánk maradt emlékek felhasználásával áttekintően előadja, hogyan ünnepelte meg a magyar nemzet Szent István emlékezetét, hogyan tisztelte a szent jobbot az aranybulla idejétől máig. Ismerteti az aranybullának Szent István ünnepének megtartására vonatkozó első cikkelyét, majd a Hartvik-legenda nyomán elmondja a szent jobb feltalálását, megemlíti III. István oklevelét, mely a szent jobb tiszteletéről és a szent jobbi apátság alapításáról illetve megújításáról számol be, idézi Garotti Ágoston zágrábi püspök szavait a szent jobb tiszteletéről. Majd megemlékezik a székesfehérvári és váradi egyházak számára 1433-ban kelt búcsúengedélyekről. Elmondja a szent jobb viszontagságait a török idők alatt; hogyan került Székesfehérvárról Budára, innét török zsákmány gyanánt Boszniába, majd a raguzai dominikánusokhoz, végül hogyan került vissza Mária Terézia hosszas fáradozásai után ismét Budára. Közli az 1818-ban kelt, József nádor által szerkesztett s a helytartótanács által kiadott rendeletet, mely az ünnep megtartását

szabályozza. Elmondja, mily jelentőséget nyert az ünnep az abszolutizmus után, nevezetesen 1860-ban, s közli több egykorú újság leírását az ünnepről. Végül megemlékezik az »Országos Nemzeti Szövetség« 1903-i törekvéséről az ünnep emelésére. — *Gr. Vay Péter* folytatja »*A világháború keleti harcterein*« című dolgozatát. Ezúttal Anatóliáról, a mezopotámiai és palesztinai harcstererekről ír, majd vázolja Egyiptom jelenlegi helyzetét és sorra veszi Tripolit és Cyrenaikát, majd az északafrikai francia gyarmatokról beszél. — A könyvismeretéseket közül megemlíjük *Lóczy Lajos* művét »*A magyar szent korona országainak leírása*« (ism. *Platz Bonifác* dr.), *Friedrich Schmoll* : »*Die heilige Elisabeth in der bildenden Kunst*« (ism. *Eber László*) és különösen *Ackermann Kálmán* : *Forgách Ferencz bíboros* (ism. *Husvéth József*).

Szeptember. *Kiss Mihály* »*A római kérdéshez*« című dolgozatában inkább jogi és czélszerűségi szempontból tárgyalja themáját ; a történeti vonatkozásokról nem szól. — Körülbelül ugyanez mondható *P. Schrotty Pál* egyébként érdekes, »*Vallási kérdések Törökországban*« cz. dolgozatáról. — *Ádám Iván* »*Róbert, veszprémi püspök*« című cikkében II. Endre ismert kortársának emlékét védi meg az őt ért támadások ellen. Életének csakis azon szakára szorítkozik, melyet az idegen származású főpap, mint veszprémi püspök tölt nálunk, ebből az időből azonban minden nevezetes ténykedéséről beszámol, így nevezetesen a veszprémi püspököknek királynő-koronázási jogának szabályozásáról, a mi a János esztergomi érsek és Róbert püspök között kötött, III. Honorius páp által 1220-ban megerősített egyezménynek köszönhető. A dolgozat erősen apologetikus hangú, a mire pedig — véleményünk szerint — nem lett volna szükség. — *Gr. Vay Péter* »*A világháború keleti harcterein*«. Ezúttal Tunisról és Algirról tájékoztatja közönségét. Elmondja e tartományok egész történetét, külön fejezetet szentel a római gyarmatosításnak, s egy másikat az Észak-Afrikában található archeologiai emlékeknek. — A könyvismeretéseket közt *Birkás Géza*, *A. Mannes* »*Der sociale Erdteil*«, ugyancsak ő *Nyrop* »*Guerre et civilisation*« és *Fallenbüchl Ferencz* dr., *Reischl Friedrich* »*Erloschene Klöster in Österreich*« cz. munkákról számolnak be.

Október. *Balanyi György* »*Imperialismus és világháború*« czimmel értekezést kezd, a melyben főként azzal foglalkozik, milyen kapcsolat van az imperializmus és a világháború között. Első sorban determinálni igyekszik az imperializmus fogalmát, elválasztva azt a vele egy gyökérből fakadó nationalimustól. Azután vázolja az imperializmus történeti fejlődését az ókor keleti népeitől kezdve Rómán és a középkori római-német imperializmuson át az újkori, s a legmodernebb imperializmusokig. Azután a modern imperializmus jellegzetes típusait tárgyalja. Külön veszi az angol, majd az orosz imperializmusokat, bemutatva eredetüket és jellemüket. — Meg kell még említenünk, bár folyóiratunk közönségét közelebről nem érinti, *Fieber Henrik* »*Az ütegfestészet*« című szép dolgozatának első részét, melyben a középkori, renaissance és barok iparművészetre vonatkozólag is érdekes megjegyzéseket olvassunk.

November. *Balanyi György* folytatja »*Imperialismus és világháború*« cz. tanulmányát. Ezúttal az északamerikai, majd a japán imperializmusokkal foglalkozik, rámutatva a közös vonásaikra és ütközéspontjaikra. E négy (angol, orosz, japán, amerikai) imperializmustól, melyek végcélja mégis a dominium mundi, lényegesen különbözik a német, francia és olasz imperializmus, szűkebb czé-

lokkal. Ezeket jellemzi egymásután, majd áttér az angol és német imperialismus szembekerülésével beállott helyzetre, mely kikerülhetetlenül a kifejezetten imperialista jellegű háborúhoz vezetett. — *Hadzsega Gyula* ír »*A kath. keleti missziók*« czímen érdekes czikket a keleti missziókról. Sorra veszi Egyiptom, Abessinia, Arábia, Palesztina, Sziria, Kis-Ázsia és Konstantinápoly, Örményország, Mesopotámia és Perzsia, végül Malabar katolikus misszióit, mindenütt vázolván az illető egyházak történeti multját és jelen állását, érdekesen világítva meg az egyetemes egyháztörténet ez elhanyagolt területét. — *Fieber Henrik* folytatja és fejezi be »*Az üvegfestészet*« cz. dolgozatát. — A könyvismertetések során *Giesswein Sándor*, *Concha Győző*: *Eötvös és Montalembert barátsága*; *Lukács József*, *Veress Endre*: *Báthory István udvari számadáskönyveinek magyar adalékai* (*Fontes Rerum Hungaricorum*, tom. III.); *Altorjai Sándor*, *Csekey István*: *A magyar trónöröklési jog*; *Balanyi György*, *Van Den Borne*: *Die Franziskus-Forschung in ihrer Entwicklung dargestellt*; *A. L.*, *Balanyi György*: *Világhölítika* cz. munkákról számolnak be.

Deczember. *Giesswein Sándor* »*Új idők küszöbén*« czim alatt ír magasan szárnyaló czikket. — *Woodrow Wilsonnak*, az Egyesült-Államok elnökének »*Az Egyesült-Államok elnöke*« című alkotmányjogi dolgozatát *Schiff Péter* fordításában. — A könyvismertetések között *Szám Frigyes* ismerteti *Tarcsai Györgynek* »*A nagy rendalapítók*« című népszerűen írt, de értékes munkáját.

Magyar Nyelvőr. 1918. 7.—8. füz. *Nagy Lajos* a piaristák és a ciszterciák nevét magyarázza.

Magyar Paedagógia. Okt.—Nov. *Batta István*: *Matematika és történettanítás a középiskolában.* A mathematica és történettanítás concentrációs menetének rajzolata.

Múzeumi és Könyvtári Értesítő. XII. évf. (1918) 2. füzet. — *Gulyás Pál*: *A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa 1914—1917. évi működése.* Úgy tervezték, hogy a háború alatt nem adnak ki jelentést. De a háború kissé nagyon is elnyúlt, tehát négy évről adnak most összefoglaló jelentést. A háború kitörésekor a Tanács is az »inter arma silent Musae« gondolatának hódolt s mint többi kulturális intézményeink, ő is lemondott javadalmáról a háborús célok javára. Nemsokára azonban itt is rájöttek, hogy a háború még fokozottabb kötelességeket ró a könyvtárakra. Előbb a kórházakban ápoló katonák, majd a rokkant-iskolákban lévőeknek jó olvasmányokkal való ellátása mutatkozott szükségesnek; nemsokára — a téli háború — felszínre vetette a frontok igényeit is, a minthogy megszólaltak a hadifogságba jutott véreink is. A betegek és üdülők igényeit nagy részben kielégítette a nagyközönség gondoskodása; a hadifoglyok érdekében nem sokat lehetett tenni. Annál több jutott a frontokon küzdőknek: 1915. VII. 1-től 1917. VI. 30-ig 61.000 korona költséget fordított a Tanács ezeknek könyvekkel való ellátására. Eredeti céljaira csak az 1915/16. költségvetési év első felében vette igénybe a Tanács javadalmának mintegy a felét: 37.000 koronát. Ebből 31 intézet kapott 50—2000 koronás tételekben 15.350 korona segélyt, míg a többiit központilag végzett beszerzésekre, illetőleg könyvtárkezelők jutalmazására fordították (3000 kor.). A II. félévtől kezdve már egész javadalmát (142.000 koronát) igénybe vette a Tanács s a következőképen használta fel: 48, ill. 54, ill. 47 intézetet segélyeztek 100—2500 koronás tételekkel, 3000—3000 koronát fordítottak (25—360 koronás tételekben) könyvtárkezelők jutalmazására, a többiit központi úton való beszerzésekre fordították. Ezek közt említendőek a katonák ré-

szére beszerzett, továbbá a világháborúról tájékoztató sorozatok. — *Mihalik József*: *Még egy szó a magyar közművelődési könyvtárakról*. A czikk polémia Gulyás Pálnak e folyóirat XI. (1917.) évi folyamában megjelent »Könyvtári problémák« cz. fejtegetéseivel, melyek a különlenyomatban is megjelentek. Zokon veszi utóbbtól, hogy nem foglalkozik eléggé a kérdésnek 1907-től 1917-ig terjedő történetével; egyúttal pótolja a hiányt. Azután részletes tárgyalás alá veszi Gulyás fejtegetéseit, kifejti azokkal szemben a maga álláspontját és végül programot ad a debreczeni, hajdúszoboszlói, nagykanizsai, soproni, miskolci és mezőkövesdi közművelődési könyvtárak megszervezésére. — *Iványi Béla*: *Eperjes város középkori építkezései és építései*. Tulajdonképeni folytatás a város festőiről és kőfaragóiról szóló s ugyanattól a szerzőtől az előző füzetekben megjelent közleményekhez. Forrásai is ugyanazok: első sorban a város számadáskönyvei s ezek mellett a város levéltárában található más írott emlékek. A város keletkezését a XII. sz. végére vagy a XIII. sz. elejére teszi; alapítói ugyanaz a *populus saxonum*, mint a Szepességé, stb.; III. Endrétől már bizonyos szabadságokat kap s ettől kezdve már itt-ott civitas a neve. Igazán várossá a XIV. században alakul. Divald Kornéllal szemben vitatja, hogy a város első kőtemplomát csak 1347-ben kezdték építeni, míg addig csak fatemploma volt. A XIV. században nyílnak meg a város környékén a kőbányák, épülnek a mészézetők, de azért még a XV. sz. elején is inkább fából építenek. A város első kőépülete, a Szent Miklós temploma a XV. század közepén épült. Ezt követi a század 70-es éveiben a városnak fallal való megerősítése, melyhez N. Lajos király Ambrus diósgyőri kőművest is kirendelte. A munkálatok azonban még 1408-ban sincsenek készen. De 1424 és 1429-ben van már városháza, plébániaépület, iskola kolostor stb., — valószínűleg mind kőből, mert ekkor már muratorok is többen vannak. 1433-ból Miklós és István kőművesek neve ismeretes. De még 1441-ben az ácsok vannak túlsúlyban; a következő ácsoknak a neve ismeretes: Antal, Ferencz, István, Pál és Venczel s tudjuk, hogy ugyanakkor Giskra János udvari ácsmestere, Miklós is dolgozik itten. Ebben az évben a város nagy része leégett, minek következtében 1442-ben 9—12 ács nevével találkozunk. De kőműveseket is találunk: Józsa (Jost, Jodok) mellett 2—6 kőművest és 8 munkást. A következő években András, János, Jodok és Pál kőfaragók dolgoznak, de azt, hogy építőmunkát is végeznének, csak feltételezi a szerző. Az 1452. évben tűnik fel Péter kőműves neve. Két év múlva elkezdődik a többször elpusztított város restaurálása, mely munkákból: András és Antal sárosi kőművesek mellett Zorer János, Kuncz János, Lychtner Pál, Lukács és Petrás mesterek vették ki a részüket, állandóan 7—8 munkással dolgozva. Ebben az évben mészézetőkemenczén kívül tégláégetője is van a városnak Márton vezetése alatt.

Nyelvtudományi Közlemények. 45. köt., 2—3 füzet (1918). — *Gombocz Zoltán*: *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*. A Kőrösi Csoma Sándor emlékezetének szentelt előadás nem avval a kérdéssel foglalkozik: hol volt a magyarság őshazája? — hanem avval: hol képzelte a középkori magyar hagyomány? Erre természetesen csak e hagyomány fejlődésének és forrásainak megállapításaival lehet felelni. — A fejlődés menetét három név jelzi: *Scythia*, *Magna Hungaria*, *Jugria*. Az első név az Árpád-kori krónikások felfogását tükrözi a XIII. század közepéig. Ekkor Julián utazásaival kapcsolatban új név merül fel: *Magna Hungaria*, *Hungaria major*, szemben a magyarság mai hazájával, a *Hungaria minor sive Pannonia*-val. A XV. század

zad vége felé a moszkvai nagyfejedelem meghódítja a vogulok és osztjákok földjét, *Jugria*-t, s Európa ezt úgy értette, hogy a nagyfejedelem meghódította a húnok és magyarok ősi hazáját. — A szerző már most sorra veszi e neveket s értekezése ez első részében *Scythia* nevét, fekvését tisztázza. Herodotos Scythiája még az Erdélytől keletre egészen a Don folyóig nyúló terület volt; a későbbi földrajzírók határait egyre keletebbre tolják, míg végre azzá a »terra incognita borealis«-szá lesz, mely »durat a Danubio usque ad solis ortum« és valamennyi északkelet felől Európába törő barbár nép közös őshazájává teszik. Így lett a középkor tudatában a magyarság is Scythia népeinek egyik rájává. Krónikáinkban e Scythiának két jellemző képe van : Anonymusé s a Képes Krónika családjáé. Anonymus forrása a Gesta Vetera, Regino (közvetve és közvetlenül is) és a Justinus-féle kivonatoknak a vatikáni-urbinói szöveghez legközelebb álló fogalmazás; eredeti nemzeti hagyományról szó sincs és a szerző nem is tartja valószínűnek, hogy a krónikások korában a köztudatban még élhetett volna a magyar őshazának emléke, legfeljebb annyi, hogy kelet felé volt. Az egyetlen *Dentumoger* név az, mely nem való az említett forrásokból. Gombocz kimutatja, hogy valamennyi eddigi magyarázat elfogadhatatlan; megfejtését azonban ő sem bírja adni. A következő szakaszban a Képes Krónika családjának Scythiáját fejtegeti; ennek képe nagyon zavaros és tarkán keverednek bele a classzikus Scythiába XIII. századi utazások révén forgalomba került nevek és fogalmak. A krónikák e fejezetének értéke a földrajzi nevek értelmezésétől függ. A szerző megállapítja, hogy a *Regnum Jarianorum* nem más mint *Georgia*, *Corosmenia*; *Chvárim*, a későbbi chivai kánság; *Gens Kytanorum a khitan*-ok, a kiknek hatalmas birodalma a VIII. századtól a XIII. elejéig virult Közép-Ázsiában (hozzájuk kapcsolódik a Presbyter Johannes, azaz János pap híres legendája); *Tarsia* a nestoriánus ujjurok országa; megfejthetők továbbá az *India minor*, *Mangalia*, *Thogata*, *Etul*, *kerecset* nevek. Az *Etul*, ejtsd *Etül* folyónevet a szerző csakugyan a nemzeti hagyományban megmaradt ó-török jövevényszónak tartja, melyhez némi mondai hagyomány is fűződik: a tömlőn való átkelés. A *kerecset* már későbbi orosz jövevényszó, melynek a *kerecsen*, *Kelecsény* nevekhez való viszonya még nincsen tisztázva. — *Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás eredetéről*. Vitatkozó irányú czikk az újabban felmerült bírálatokkal szemben.

Pester Lloyd. 1919. 4. reg. sz. *Nitsch Mátyás: Die Heanen.* A Dunától a Stájer határig terjedő hiencz területre vonatkozó történeti adatokat közöl. — 8. sz. *Nitsch Mátyás. Die Heidebauern.* A mosonmegyei mezősegi parasztság származását és történetét adja.

Pressburger Zeitung. 1918. 354. sz. *Ludvig Kossuth an Verlagsbuchhändler Karl Stampfel*, címmel Kossuthnak 1880 febr. 22-én kelt levele hasonmásban, melyben a magyarországi németekről ír.

Történeti Szemle. 3. és 4. füzet. *Heinlein István: »Sparta és Athén a Peisistratidák elűzésétől 462-ig«* címmel hosszabb dolgozat első részét adja. Célja annak a kérdésnek tisztázása, vajjon az éles antagonizmus, mely Athén és Sparta között a Kr. e. V. és IV. századokban oly elkeseredett harcokra vezetett, mennyiben bírt gyökerekké a multban, hogyan nyilvánult meg a dolgozat címében meghatározott időközben. Ezt az időközt a két állam közötti viszony szempontjából három részre osztja. Az első 510-től, a Peisistratidák elűzésétől, 483-ig, a Themistokles-féle flottajavaslatig terjed, a másik 483—473-ig tart, a nagy perzsa támadás és a két állam hűsé-

ges együttműködésének évei, a harmadik a 479-től 462-ig terjed, a mely évekre Athén hatalmának nagy emelkedése és a közfelfogás szerint a két állam közötti ellenségeskedés keletkezése esik. Ez alkalommal az első kor eseményeit veszi tárgyalás alá, igyekezik megállapítani, mennyiben nyilatkozik meg ez eseményekben a későbbi antagonizmus. — *Károlyi Árpád*: »Don Carlos« cz. cikkében Viktor Bibl »Der Tod des Don Carlos« című legutóbb megjelent könyvéhez szólva élvezetes előadásban vázolja a Don Carlos-kérdés eddigi irodalmát az egykorúaktól Bibl könyvéig. Tárgyalja e közben Forgách Ferenc ismeretes értesítését Don Carlos haláláról, a melyről a külföldi irodalom nem vesz tudomást, holott épen Bibl felfogását lényegesen támogatná. Igen világosan mutatja azután be, hogyan jut el Bibl a maga, Fülöpre nézve nagyon elítélő véleményéhez, de rámutat egyúttal arra is, mik ennek a felfogásnak a gyengéi, s úgy hisszük: az íróval mindenki egyet fog érteni abban, hogy Fülöpöt a Bibl könyve után is fel kell mentenünk az ellene a Don Carlos- eset kapcsán emelt vádak lényegi részében. — *Gyalokay Jenő*: »Bem moldvaországi hadműveletei« (1849 július) cz. dolgozatában annak a rövid ideig tartó diversiónak a lehető legpontosabb leírását igyekszik adni, melyet Bem a jelzett időben intézett a Moldvában álló orosz haderő ellen. Megállapítja ennek időpontját, az abban résztvett haderők mennyiségét, foglalkozik céljaival és eredményeivel. Bemnek tökéletesen sikerült az osztrák parancsnokokat, nevezetesen Clam-Gallast tévedésbe ejteni céljai felől, sikerült zavart okoznia a moldvai orosz csapatok között, bár a nép nem lázadt fel, végül a mi legfontosabb, sikerült Lüders terveit alaposan összekuszálnia. — *Lábán Antal* a Kisebb közlemények között a volt bécsi Polizeihofstelle levéltárából közöl néhány jelentést 1824-ből »Egy Hazafias dal meg« egy »Hiszekegy« 1824-ből címmel. Közli a két állítólag igen elterjedt politikai iratot is. — *Munkács Kálmán*, *Szekfü Gyula*: *A magyar állam életrajza*; *Székhely István*, *Révay József*: *Nero fákhlyái*; *Révay József*, *I. Sundwall*: *Westromische Studien* és *Hörbe*: *Frühmittelalterliche Mönchs- und Klerikerbildung in Italien* cz. munkákat ismertetik, *Ernyei József*, *Hodinka Antal*: *Az orvosi évkönyvek magyar vonatkozásai*; *Áldásy Antal*, *dr. Miskolczy István*: *Anjou Károly*; *Balanyi György*, *Martin*: *Coluccio Salutati's Trakt. Vom Tyrannen* és *Ercole*: *Tractatus de Tyranno v. Coluccio Salutati*; *Patek Ferencz*, *Scheffler János*: *VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar* cz. könyvekről számolnak be. — A különfélek rovatában *Geréb József* felel arra a kérdésre, *Miért nem írta meg Mommsen római történetének negyedik kötetét?* — *Fest Sándor*: »Két angol utazó magyarországi útleírása« címmel Moore-nak a XVIII. sz. hetvenes éveiben és Clarkenek a XIX. század elején keletkezett útleírásaiból említi fel a Magyarországot illető részeket. — *Zsinka Ferencz*: »A török történetírás forrásai« cím alatt röviden felsorolja azokat a Konstantinápolyban levő könyv- és levéltárakat — anyagukat is jellemezve pár szóban — a melyeket a történetkutató munkájában felhasználhat. — Végül *Divéky Adorján* ír nekrológot *Ketrzýnski Wojciech* és *Baranowski Ignác* lengyel történetírókról.

Veszprém vármegye. 1918. 27. sz. *Tölcséry Ferencz*: *Megsárgult lapok Veszprém multjából.* (A piaristák Veszprémben.) VI. A veszprémi gymnasium tanulói kétszáz év alatt. (1711—1911.) Statisztikai adatok. — 35. 38. sz. *Tölcséry Ferencz*: *Törökvilág Veszprémben.* 1526—1556-ig. Békefi R. A. Balaton egyházai és Pecsevi krónikájából vett adatok Veszprémnek és várának megtartásáról és népének a török rabszolgaságból való megszabadításáról.

Tárcza.

Felhívás Massaryk Tamás elnök úrhoz.

Elnök Ur!

Hivatalos iratokból és nem hivatalos újságközleményekből, melyek Elnök Urnak és a cseh-szlovák állam külügy-ministerének nyilatkozatairól hoztak hírt, értesültünk, hogy a cseh-szlovák állam Magyarország északi és északnyugati részére történeti jogon is igényt tart. Ez az igény időközönként változó területekre terjedt ki. Beszéltek 13, 16, 18 és 19 vármegyéről, legutóbb pedig a francia fegyverszüneti bizottság a cseh-szlovák és a magyar fegyveres erő között demarcatiós vonalul az osztrák határtól az Ipoly torkolatáig a Duna folyását jelölte ki, onnan pedig e vonalat Rimaszombaton át Ungvárig vontta meg, a hol az a galicziai határ felé fordul és egyenes vonalban halad Uzsokig. A fegyverszüneti bizottság jegyzéke alapján tehát az e vonaltól északra fekvő területet kell olybá tekintenünk, mint a melyre a cseh-szlovák állam történeti jogon igényt tart. Állítólag Pozsony városára is mint a régi tót birodalom fővárosára formál jogot.

Mindnyájan, magyarok, a kik történelemmel tudományosan foglalkozunk, mély megdöbbenéssel olvastuk e híreket. Mint történészek nem akarunk hozzászólni azokhoz a gazdasági, politikai vagy stratégiai érvekhez, melyeket a cseh-szlovák állam igényei támogatására fölhoz. Objectiv tudományos meggyőződésünk azonban egyenesen rákényszerít arra, hogy messze hallhatóan határozottan kijelentsük, hogy a cseh-szlovák államnak a fentebb megjelölt területekre emelt állítólagos történeti igényei legjobb tudásunk szerint szöges ellentétben állanak a történeti igazsággal. Egy nép történetében megeshetik, hogy függetlenségének continuitása egy időre megszakad. Saját történetünkben is voltak korok, a mikor rövid időre ilyen helyzetekbe jutottunk. Az ilyen esetek azonban mindig magukkal szemben találták a nemzet tiltakozását és rövid időn

belül össze is omlottak. Magyarország északi részein nem ez a helyzet. Egy hosszú, sok évszázadra visszatekintő nyugodt birtoklás alapjait, a melylyel szemben nem nyilatkozott meg a javarészt később oda települt lakosságnak elszakadási törekvése, nem lehet egyszerűen a népvándorlás zavaros korszakából származó és még akkor sem helytálló adatokkal megtámadni, bitorlásnak vagy elnyomásnak minősíteni. Hiszen a mit a kultúra e földön alkotott, nem akkor alkotta, hanem a magyar nemzet ezeréves története folyamán. A magyarság betelepülésekor e fentemlített területeken csak kis részben laktak szlovákok s még ezen a területen is a continuitásnak ezeréves, ellentmondás nélküli megszakítása kizárja a történeti igények hangoztatását. De nem akarunk e helyen vitatkozni! Felhívjuk azonban Elnök Urat és a cseh tudományos egyesületeket, első sorban a cseh tudományos akadémiát, terjeszszék elő azokat a tudományos érveket, a melyekre állítólagos történeti igényeiket felépítik és tegyék ezzel lehetővé, hogy mi is kifejt-hessük ellenérveinket. Hajlandók vagyunk az erre vonatkozó obiectiv tudományos fejtegetések anyagát egy külföldi tudósokból közösen választott nemzetközi tudományos bíróság döntése alá bocsátani.

Várjuk e felhívásunkra Elnök Úrnak, illetve a cseh tudományos világ hivatott képviselőinek válaszát.

A Magyar Történelmi Társulat.

Sörös Pongrácz †. (1873—1919.)

A pannonhalmi Szent Benedek-rend tudós szerzetesei Magyarországot ezredéves fennállásának ünnepét rendjük történetének megírásával ünnepelték meg. Szorgalmuk és tudásuk legjavát áldozták a nagy műre s mindannyiok közt legtöbbet dolgozott és fáradott *Sörös Pongrácz* tizenhárom hatalmas kötet közül hétnek írója s az egész munka egyik szerkesztője.

A pannonhalmi Szent Benedek-rend története szakirodalmunknak egyik legmonumentálisabb alkotása. Az eredeti kútfők és a történeti irodalom teljes kiaknázásával készült munka kimeríthetetlen tárháza a magyar társadalom és gazdaságtörténet, irodalom- és tudománytörténet adatainak, s az országos és provincialis történet számos fontos részletét is új világításban mutatja be. Mint forrásmű, mindig nélkülözhetetlen segédkönyve lesz a magyar történet kutatóinak; mint feldolgozás egyike legjelesebb egyháztörténeti monographiáinknak.

A rendtörténet hét kötete, *Sörös Pongrácz* életének főműve, megszerezte számára a szakkritika és a tudós társaságok elismerését, minden szakember legteljesebb becsülését.

A nagy mű írása közben ifjúkora óta kedvelt részletstudiumának — a XVI. századi magyar történetnek — művelésére is maradt ideje. Kisebb műveit, tanulmányait többnyire biographikus alakban írta, de mindig gondot fordított az általános szempontokra s a kor történetének sok homályos részletére derített teljes világosságot. Életrajzait, melyek jó része — a két Forgách Ferencz, Forgách Simon, Meszlény Benedek, Athinai Deák Simon, Lévai Cseh Péter, Frangepán Ferencz s mások életrajza a Századokban jelent meg — a legkisebb részletekig kiterjeszkedő pontosság, a chronologiai és genealogiai kritika mellett élvezetes és magyaros előadás jellemzik. Különös előszeretettel foglalkozott a korszak kevésbé méltatott történetíróinak — Forgách Ferencznek, Verancsics Antalnak, Zermegh Jánosnak, Brodarics Istvánnak — életével és munkásságával. Utolsó, kéziratban maradt tanulmánya, melyet Társulatunk jubilaris kiadványa számára írt, a XVI. századi történetírás története. A szakfolyóiratokban, a pannonhalmi főiskola évkönyveiben, napilapokban közölt több száz kisebb cikkében értékesítette s részben közölte a munka közben kezébe került, addig ismeretlen és kiaknázatlan források adatait, nem egyszer nagyon értékes adalékokkal gyarapítva ismereteinket.¹

Sörös Pongrácz egyike volt történetirodalmunk legszorgalmasabb és legértékesebb munkásainak. Pannonhalmán, mint az ország egyik legnagyobb könyvtárának és leggazdagabb levéltárának őre, régi foliánsok és sárgult oklevelek körében, örökösen búvárkodva, dolgozva, fiatalabb rendtársait oktatva, harmonikus egyhangúságban töltötte életét. A régi szerzetes-tudósok — Timon, Dezsericzky, Pray, Katona, Horányi — alakjai elevenedtek meg előttünk a lelkes és buzgó történetbúvár, tehetséges író és minden kutatóval szemben egyformán előzékeny levéltáros kitaró munkásságát szemlélve. Még sok becses tudós alkotást vártunk tőle, mert azt hittük, a sors neki is hosszú életet ad, mint nagy elődeinek.

Hóman Bálint.

¹ Művei teljes felsorolását lásd: *A M. t. Akadémia Almanachja* 1910—1915. és *Akadémiai Értesítő*. 1916—1918. évfolyamaiban.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1918 október 10-én d. u. 5 óra- kor tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök elnökle-
te alatt: dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnökök, br.
Forster Gyula tisztt., dr. Áldássy Antal, dr. Császár Elemér, Fest
Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Hóman Bálint, dr. Morvay Győző,
Pilch Jenő és dr. Szabó Dezső ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztár-
nok és dr. Domanovszky Sándor ig. vál. tag mint jegyzőkönyvvezető.

56. Elnök az ülést megnyitva kegyeletes szavakkal emlékezik
meg a nyár folyamán elhunyt dr. Váczy János ig. vál. tagról s ki-
emelve a történetirodalom szempontjából is nagyfontosságú iro-
dalomtörténeti munkásságát és a Társulatban kifejtett buzgó mű-
ködését, indítványozza, hogy a választmány elhunyt tagtársa emlé-
két jegyzőkönyvében örökítse meg. — A választmány elhunyt tag-
társa emlékét jegyzőkönyvében megörökíteni határozza.

57. Elnök a beteg titkár előadói teendőinek ellátására és a
jegyzőkönyv vezetésére dr. Domanovszky Sándor vál. tagot, a Szá-
zadok szerkesztőjét, a jegyzőkönyv hitelesítésére pedig br. Forster
Gyula tiszteleti és dr. Hóman Bálint választmányi tagokat kéri fel.

58. A Századok szerkesztője felolvassa a tagajánlásokat:
Alapító tagokul ajánlatnak 1918-tól: gr. Majláth Károly Gusztáv,
v. b. t. t., erdélyi róm. kathol. püspök, Gyulafehérvár (400 kor.),
aj. dr. Márki Sándor; dr. Burchard-Bélaváry Andor, Budapest
(400 kor.), aj. a titkár; dr. Vargha Damján cziszt. r. főgymn. tanár.
Budapest (200 kor.), aj. dr. Relković Néda; özv. Altorjai Mike
Sándorné szül. Schönherr Ilona, Nagybánya (400 kor.) és Hoff-
mann Árpádné szül. Schönherr Szidónia, Nagybánya (200 kor.),
mindkettőt aj. dr. Morvay Győző és Sörös Pongrácz vál., eddig
évd. rendes tag, Pannonhalma (200 kor.), aj. dr. Csánki Dezső. —
Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak 1918-tól: Nagyberivói Boér
Géza táborig. lelkész, Budapest, aj. a titkár; Mihalovics Olga taní-
tónő, Budapest és Éder László keg. r. theologus, Budapest, mind-
kettőt aj. Nagy Zoltán; Kreutz Ede igazg.-tanító, Szombathely,
aj. dr. Domanovszky Sándor; gr. Hunyady Imre egyet. hallgató,
Budapest, aj. dr. Pozsgay Rezső; ifj. Ádám György dr. szolgabíró,
Nagykátá, aj. Tóth László; Gosztonyi és Mesterházi Mesterházy
Ambrus, Apatin, aj. a titkár; dr. Moussong Gyuláné szül. Barna
Ida székesfőv. tanítónő, Budapest és Kintner Aranka székesfőv.
tanítónő, Budapest, mindkettőt aj. dr. Tóth Zoltán; Szent-Domon-
kos-r. apácák tanítónőképzője, Kőszeg és Eipel Blandina irg. r.
főnöknő, Trencsén, mindkettőt aj. Jellencz Margit; és Nagy Balázs
tanárjelölt, t. hadnagy, Rozsnyó, aj. dr. Madzsar Imre. — Meg-
választatnak.

59. Pénztárnok felolvassa a folyó évi május-szeptember hóna-
pokról szóló pénztári kimutatást. E szerint

a postatakarékpénztárnál bevétel 1918. évi május-szeptember hónapokban.....	10526 kor. 37 fill.
kiadás ugyanott, ugyanazon idő alatt	5719 » 43 »
pénzmaradvány az 1918. évi szeptember hó végén a postatakarékpénztárnál	<hr/> 4806 kor. 94 fill.

Áthozat	4806 kor. 94 fill.
hozzá a P. H. E. T. E.-nél levő folyószámla- követelésünket	52623 » 50 »
összes pénzmaradvány 1918. évi szeptember hó végén	57430 kor. 44 fill.
a mely összegből azonban a Thallóczy-alapra átutalandó	102 kor. — fill.
a »Magyarország újkori történetére vonatkozó diplomatiiai források «cz. alapot illeti	31040 » — »
mint alapítványi termé- szetű tőke pedig	1632 » 32 » 32756 » 32 »
tőkésítendő lévén, a felhasználható pénzma- radvány	24674 kor. 12 fill-t
tesz ki. — Tudomásul szolgál.	

60. Elnök előterjeszti a »Magyarország újkori történetére vonatkozó diplomatiiai források« cz. vállalat szervezéséről szóló szabályzatot, ismertve a vállalat létrejöttét és a szabályzat alapelveit. — A választmány a szabályzatot egész terjedelmében változtatás nélkül elfogadja és megalakítja a szabályzatban körülírt (5. §.) intéző bizottságot s tagjaiul három évi (1919—1921) megbízással dr. Fraknoi Vilmos és dr. Károlyi Árpád tiszteleti, dr. Angyal Dávid, dr. Eckhart Ferencz, dr. Lukinich Imre, dr. Szekfü Gyula és dr. Takács Sándor ig. vál. és dr. Györy Árpád alapító tagokat, továbbá dr. Gooss Roderichet választja meg.

61. Dr. Patek Ferencz r. tag felolvassa »Az Árpádok és az Anjouk családi összeköttetése« cz. értekezését.

62. A Századok szerkesztője jelenti, hogy az ig. választmány tagjává való megválasztásukért az ügyv. alelnökhöz intézett levélben köszönetet mondottak: dr. Békefi Remig, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gergely Sámuel, Horváth Sándor, dr. R. Kiss István, dr. Morvay Győző és Sörös Pongrácz. — Tudomásul szolgál.

63. A Századok szerkesztője jelenti, hogy a Thallóczy-alapra újabban nagyobb adományt küldtek: özv. gr. Khuen-Hédervary Károlyné (1000 kor.) és Csanád vármegye (100 kor.); előadja, hogy a f. é. május 23-iki ig. vál. ülés határozata szerint (46. pont) az alapító levél a jelen ülésen volna tárgyalandó, mégis az alaptőke várható lényeges és az alapítólevél szövegezésére is kihatással lehető növekedésére való tekintettel az elnökség nevében javasolja, hogy az alapítólevél megszövegezése ennek a várható összegnek beérkezéig halasztassék el. — A választmány az adományokat a maga részéről is köszönettel veszi, az alapítólevél megszövegezését pedig későbbre halasztja.

64. A Századok szerkesztője jelenti, hogy az elnökség a f. é. május 23-iki ig. vál. ülés határozatával (39. pont) adott felhatalmazás alapján a VIII. hadikölcson kibocsátása alkalmával

1. a Thaly-alapnak takarékettként kezelt pénzmaradványából	1900 kor.
2. a Teleki-alapnak takarékettként kezelt pénzmaradványából	900 »
3. a Szilágyi Sándor-alapnak takarékettként kezelt pénzmaradványából	2600 »

4. a gr. Nádasdy-féle Árpád sírja-alapnak pénzmaradványából	2200 kor.
és a Thallóczy-alap pénzmaradványából	3900 »
n. é. 5½%-os hadikölcsön jegyeztetett.	
Ugyanez alkalommal a rendelkezésre álló alapítványi tőkéből	6400 »
n. é. 5½%-os hadikölcsön vásároltatott. — Helyeslőleg tudomásul van.	

65. Ügyv. alelnök jelenti, hogy a f. é. május 23-iki ig. vál. ülésen nyert felhatalmazás alapján az elnökség kieszközölte a vall. és közoktatásügyi ministerium engedélyét a Thaly Kálmán által magyar történelmi czélokra tett alapítványnak konvertálásához s a Magyar Földhitelintézetnél kezelt 50.000 kor. n. é. 4%-os magy. földhitelintézeti záloglevelet, a rájuk vezetett kötményezés feloldásával, VIII-ik kibocsátású 5%½-os hadikölcsön-kötvényre becserélte olyképp, hogy a záloglevelekért 97%-os árfolyam alapján befolyt

48500.— kor.	
árfolyamár, illetve időközi kamat	
fejében befolyt.....	55.56 »
hozzáadásával összesen	48.555.56 kor.
nyí eladási ár felhasználásával 91.20%-os árfolyamon	
összesen kor. 53.300.— n. é. 5½%-os járadék-	
kölcsönt vásárolt.....	48.609.60 »

kézpénzért, az eladási ár terhére mutatkozó 54.04 kor. hiányt a pénzkezelés egységesítése céljából a Társulat pénzéből egyenlítővén ki.

Annak megjegyzésével, hogy az elnökség felterjesztésében az alapító-levelben meghatározott 50.000 kor. névérték refundálásának engedélyezésén felül az alapnak a Társulat egyéb pénzeit kezelő mindenkori pénztintézetnél leendő elhelyezhetéséhez való hozzájárulást is kérte, de a ministerium ez utóbbi kérdésben nem nyilatkozott, az eladásból befolyó összegnek pedig egészében való alapítványszerű tőkésítését kívánta, — az elnökség az ig. választmány jóváhagyását kéri az 54.04 kor. kiutalásához s határozatát az alapító-levelben megjelölt 50.000 kor. n. é.-en felüli 3300 kor. érték-papirnak alapítványszerű kezelésére és az értékpapírok kötményezésére vonatkozólag. — A választmány a conversio keresztülvitelét tudomásul veszi; a jelzett 54.04 kor. összegnek megtérítés nélkül való kiutalását jóváhagyja; az alapító-levelben meghatározott 50000 kor.-án felüli 3300 kor. n. é. értékpapirnak alapítványszerű kezelését — esetleges későbbi ellenkező elhatározásának fenntartásával — elrendeli; végül a kötményezésre az elnökséget felhatalmazza.

Az elnöki széket dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök foglalja el.

66. A Századok szerkesztője jelenti, hogy dr. Gergely Sámuellel, mint a Telemi Mihály levelezése cz. társulati kiadvány szerkesztőjével oly megállapodás jött létre, hogy ő a VIII. és további kötetek anyagát a mostani nyomasztó és a sajtó alá adást gátló nyomdaviszonyokra való tekintet nélkül sajtókész állapotba rendezi s mivel nevezett szerkesztő a VIII. kötetet már régebben összeállította, neki szerkesztői tiszteletdíja terhére az elnökség 800 kor. előleget kiutalt. — Tudomásul van.

67. A Századok szerkesztője jelenti, hogy dr. Lukinich Imre volt főtitkárnak a Társulat történetéről szóló munkája egészen

ki van szedve s megjelenését egyelőre csak az akadályozza, hogy az Ujságpapír Központ a szükséges papírt még nem utalta ki. — Tudomásul szolgál.

68. A Századok szerkesztője jelenti, hogy Villám Arnold ny. ezredes, érd. r. tag, »A magyar faj és nyelvnek hovatarozandósága és kulturális belbecsének mikénti állása«-ról tervezett munkájának »Keleti létünk tájékoztatója« címet viselő I. fejezetét meg-bíráltatás czéljából Társulatunkhoz beküldötte. — A választmány a benyújtott mutatóvány bírálatára dr. Szentpétery Imre vál. tagot kéri fel.

Zárt ülésben :

69. Ügyv. alelnök jelentést tesz a tagdíjmelés ügyében kiküldött bizottság (1918. szept. 14-iki 51. pont) jelentésének elmaradásáról s reámutat arra, hogy az alapszabályoknak több más pontja is módosításra szorul, mire a választmány elhatározza, hogy a tagdíjmelés ügyében kiküldött bizottság az elnök vezetése alatt az alapszabályok kidolgozásával is bizassék meg s a f. é. decz. havi vál. ülésre (1918. szept. 14-iki 48. pont) kitűzött főtítkár-választás halasztassék el.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Klebelsberg Kunó elnök nevében is :

dr. Domanovszky Sándor s. k.
mint jegyző

dr. Csánki Dezső s. k.
ügyv. alelnök

Hitelesítjük : *br. Forster Gyula* s. k. *dr. Hóman Bálint* s. k.

A Magyar Történelmi Társulat 1918 december 5-én d. u. 5 óra- kor tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök elnöklete alatt : dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnökök, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Lukcsics József, dr. Morvay Győző, dr. Reiszig Ede és dr. B. Szabó László ig. vál. tagok és Baranyai Béla titkár mint jegyzőkönyvvezető.

70. Elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg :

Igen tisztelt Igazgató-választmány !

Legutóbbi összejeövetelünk óta két korszakos esemény érte hazánkat. Bevégződött a világháború és köztársasággá alakult át Magyarország államformája.

Négyévi emberfeletti harc után az ötödik évben sorsunk balra fordult. Az Úrnak kifürkészhetetlen végzése szerint még nem bűnhődte meg eléggé e nép a multat és jövőndöt. És még sem szabad kétségbe esnünk. Hiszen fajunk nagy erényei nem annyira a kedvező idők és körülmények kihasználásában, mint inkább a történelmi balsors méltó, nagyszerű viselésében érvényesültek. A szükség nehéz óráiban, mint atyáink tették, mi is vissza fogunk menekülni a nemzeti mult ragyogó, dicsőséges emlékei közé s onnan merítünk a jelen küzdelmeihez erőt. Sziklaszilárd hittel a magyar nemzet jövőjében, bízva-bízom sorsunk jobbrafordultában.

Hiszen biztató jel, hogy a nagy politikai átalakulás, államformánk változása a nélkül történt, hogy két ellenséges táborra szakadt volna nemzetünk. Minden politikai meggyőződés fölé emelkedik és összeköt a veszélyeztetett haza lángoló szeretete és a honfi-

gond a három hegy és a négy folyó völgyének területi épségeért. És ennek a meghasonlás nélkül való átmenetnek áldását élvezni fogja a magyar történetíró is. Elfogadva a jelent, zavartalanul méltányolhatja a multat.

Megértve az idők jelét, lép át nemzetünk az új korba, mi pedig folytassuk békében a magunk zajtalan munkáját.

Majd a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Dóry Ferencz és dr. B. Szabó László vál. tagokat kéri fel. — A választmány dr. Dóry Ferencz vál. tag indítványára az elnöki megnyitóbeszédet a jegyzőkönyvben megörökíteni határozza.

71. Titkár felolvassa a tagajánlásokat: Alapító tagokul ajánlatnak 1919-től: dr. Temesváry János áll. főgymn. tanár Szamosújvár (200 kor.), aj. dr. Domanovszky Sándor.

Évdijas rendes tagokul ajánlatnak 1918-tól: Szmracsányi Dáriusz huszárkapitány Budapest, Radó Klára Budapest, mindkettőt aj. Tóth László; dr. Gooss Roderik házi, udv. és áll. levéltárnok Wien, aj. dr. Domanovszky Sándor; Dévaványai Halassy József, földbirtokos Tibolddarócz, aj. dr. Győry Tibor; Weszely Gyula takarékp. titkár Budapest, Juhász Margit bölc. hallgató Budapest, Debreczeni Tud. Egyetemi Könyvtár, mindhármát aj. a pénztárnok; Kóródy M. Béla rendőrtanácsos Budapest, aj. K. Sebestyén József, és Tompa Ferencz tanárjelölt Budafok, aj. dr. Pelz Béla. 1919-től: Ekamp Nándor fővárosi tanító Budapest, aj. a pénztárnok és dr. Arányi Erzsébet leánygymn. tanárnő Budapest, aj. dr. Relkovic Néda. — Megválasztatnak.

72. Titkár bemutatja a pénztárnok helyett az október-november hónapokról szóló pénztári jelentést. E szerint

bevétel a postatakarékpénztárnál 1918. október és november hónapokban.....	16601 kor. 09 fill.
kiadás ugyanott ugyanezen idő alatt.....	13397 » 72 »
pénztármaradvány az 1918. november hó végén a postatakarékpénztárnál.....	3203 kor. 37 fill.
hozzá a P. H. E. T. E.-nél levő folyószámlakövetelésünket	25502 » 50 »
összes pénzmaradvány 1918. november végén a mely összegből mint alapítványi természetű tőke	28705 kor. 87 fill.
tőkésítendő,	2114 kor. 32 fill.
2000 » — »	4114 » 32 »

pedig mint néhai elnökünk, Thallóczy Lajos

hagyatéka, egyelőre külön kezelendő,

s így a rendelkezésre álló pénzmaradvány.... 24591 kor. 55 fill-t tesz ki.

73. Titkár előadja, hogy az ügyrend 23. §-ában megkívánt pénzkezelés elláthatása céljából, hogy t. i. »kifizetéseket a Pesti H. E. Tkp. Egyesület és a magy. Postatkpzt. csakis az elnök, illetőleg az ügyvezetéssel megbízott alelnök aláírásával s a (fő)titkár és a pénztárnok ellenjegyzésével ellátott szabályszerű utalványokra teljesíthet«, az 1917. évi október hó 11-én tartott ülésen az ig. választmány felhatalmazta Novák Nándor társ. pénztárnokot arra, hogy úgy a P. H. E. Tkp. E.-nél, mint a magy. Postatkp-nál levő folyó- és letét-számla felett való rendelkezéseknél az ellenjegyzést végezhesse. — Mivel azonban a Társulat rendelkezése alatt álló tőkéknek nem egész összege kezeletik a mondott két pénztintézetnél, hanem egyrésze (t. i. a Thaly Kálmán által magyar történelmi czé-

lokra tett alapítvány) a Magyar Földhitelintézetnél van elhelyezve s ez alapítvány pénzkezelése is hármias aláírás mellett folyik, az elnökség Novák Nándor társ. pénztárnok részére a választmány kifejezett felhatalmazását kéri, hogy a Magyar Földhitelintézetnél levő számla felett való rendelkezéseknél is végezhesse az aláírást. — Az ig. vál. a felhatalmazást Novák Nándor társ. pénztárnok részére megadja s erről a szóban levő Magy. Földhitelintézetet értesíteni rendeli.

74. Titkár előadja, hogy az ügyrend 6. §-nak e) pontja értelmében »a decemberi ig. vál. ülés kiküldi az év végével lezárandó pénztári számadások megvizsgálására a számvizsgáló bizottságot«. Ez a bizottság ugyancsak az ügyrend 39. §-a szerint »egy, tiszteletdíj mellett e végre felkerendő szakértőből és két választmányi tagból áll«. Javasolja ennek alapján az elnökség nevében, hogy bizottsági tagokul ismét dr. Illés József és dr. Reiszig Ede ig. vál. tagok küldessenek ki, szakértőül pedig kéressék fel Strömpl János kultuszmin. számvevőszéki igazgató. — Az ig. választmány a javaslatához hozzájárul.

75. Titkár az ügyrend 6. §-nak e) pontja értelmében, a mely szerint »a decemberi ülés megállapítja a következő évi rendes választmányi ülések napjait«, az elnökség nevében ilyenekül az 1919. évi január 16., február 20., ápril 24., május 22., október 9. és december 4. napokat javasolja. — Elfogadtatik.

76. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő jelenti, hogy az Athenaeum f. é. november hó 4-től kezdődőleg a nyomdai árakat ismét felemelte, most már 48%-al. — A választmány a jelentést sajnálattal tudomásul veszi.

77. Ezzel kapcsolatban dr. Domanovszky Sándor szerkesztő előadja, hogy a Társulat folyó kiadványainak ára már nem fedezi azok előállítási költségét s a régebbi kiadványok ára sem áll arányban azokkal a mind nyomasztóbb terhekkal, a melyeknek fedezéséről a Társulatnak gondoskodnia kell. Javasolja ezért, hatalmaztassék fel az elnökség arra, hogy a Századok és a Magyar Történeti Életrajzok régebbi évfolyamainak s az okmánytáraknak eddigi árait a tagok részére körülbelül 50%-al s a könyvkereskedelem részére ennek megfelelő további %-al emelje fel; a »Magyar Történeti Életrajzok« 1918. és 1919. évi folyamainak bolti ára 25 koronában s a »Századok« előfizetési ára szintén 25 koronában állapíttassék meg. — A választmány a régebbi évfolyamok és kötetek árának megállapítására az elnökséget felhatalmazza s a Magyar Történeti Életrajzok bolti és a Századok előfizetési árát 25—25 koronában megállapítja.

78. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő jelenti, hogy az Újságpapír Központ úgy a Századok, mint a Magy. Történeti Életrajzok részére ugyanazonos nagyságú és minőségű papírt utalt ki, a melynek nagysága egyenlő a Századok eddigi ív nagyságával, de lényegesen kisebb az Életrajzok ív nagyságánál és illusztrálásra is kevésbé alkalmas. — A választmány a jelentést tudomásul veszi s az esetlegesen lehetőnek mutatkozó lépések megtételére az elnökséget felkéri.

79. Titkár előadja, hogy a f. é. szeptember 14-iki ig. vál. ülés (53. pont) felhatalmazta az elnökséget, hogy a Századok írói tiszteletdíját az 1918. évben ívenként 120 koronával utalványozhassa s javasolja, hogy ez a tiszteletdíj egyelőre továbbra is fenntartassék. Az ügyv. alelnök azon felvilágosítása után, hogy e tiszteletdíjnak

további fenntartását csakis a vall. és közokt. ü. ministeriummal e célra az 1918. évre adott rendkívüli segélyének az 1919. évre is leendő kiutalása biztosíthatná, — a választmány a 120 kor. ívenkénti írói tiszteletdíjnak egyelőre az 1919. évi január hóra leendő utalványozásához hozzájárul azzal, hogy a további fenntartás iránt az elnökség az 1919. évi januári ülésen tegyen jelentést.

80. Titkár jelenti, hogy az elnökség mint eddig, ez évben is kérte a főváros szokásos segélyét s a főváros a 2000 kor-t az elnökség kezéhez ki is utalta. — Örvendetes tudomásul van.

81. Titkár jelenti, hogy néh. Thallóczy Lajos végrendeletileg 2000 koronát hagyományozott a Társulatnak s ezt az összeget Grittner Albert, az egyik végrendeleti végrehajtó nemrég be is fizette. Javasolja az elnökség nevében, hogy ezen a Társulat szabad rendelkezésére álló hagyomány-összeg hovaforditásáról a választmány véglegesen csak akkor döntsön, a mikor a f. é. október 10-iki ig. vál. ülés (63. pont) határozata értelmében a Thallóczy-alap alapító-levele s benne az alapítványi összeg meg fog állapíttatni. A bejelentés alkalmával Grittner Albertnek nemrég történt elhúnytáról értesülvén, — a választmány felkéri az elnökséget, hogy nevében is fejezze ki részvétét a családnak; a javaslatához hozzájárul.

82. Titkár jelenti, hogy a tagdíjhátralékok sürgetésére vonatkozó ügyrendi rendelkezésnek a pénztárnok a f. é. október-november hónapokban eleget tett s hogy az elnökség a pénztárnok részére a tetemes fáradságot és nagy körültekintést igénylő munkáért rendkívüli tiszteletdíjat utalt ki. — Helyeslő tudomásul van.

83. Elnök felkérésére dr. Gárdonyi Albert ig. vál. tag, mint a Magyar Történeti Életrajzok 1918. és 1919. évi folyamában megjelenő s Bezerédj Istvánról szóló munka egyik szerzője jelentést tesz az 1918. évi kötet nyomtatásáról és illusztrálásáról, vázolvá azokat a nehézségeket, a melyek a vidéken tartózkodó szerkesztővel való érintkezésnek az ellenséges megszállás által okozott nehézségeiből állottak elő. — A választmány felkéri dr. Gárdonyi Albertet, hogy a szerkesztő ilyen akadályoztatására való tekintettel úgy a nyomdánál, mint a cizinkografusnál eljárni és rendelkezni sziveskedjék, hogy a kötet mielőbb megjelenhessék.

84. Titkár jelenti, hogy dr. Lukinich Imrének a Társulat történetéről szóló munkája ép a mai napon kikerült a sajtó alól és mihamar szét fog küldetni. — A választmány a jelentést örvendetes tudomásul veszi s a szerzőnek a maga részéről is köszönetet mond a munka megírásáért.

85. Titkár jelenti, hogy Villám Arnold ny. ezredes, társ. tag a f. é. októberi ig. vál. ülésen (68. pont) bejelentett munkájának bírálóit mellőzésével való visszaadását kérte. — Tudomásul van.

Zárt ülésben:

86. Az ú. n. Területvédő Ligá-hoz való csatlakozás ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Baranyai Béla s. k. titkár, *dr. gr. Klebelsberg Kunó* s. k. elnök.
Hitelesítjük: *dr. Döry Ferencz* s. k., *dr. B. Szabó László* s. k.

1918 december havában fizettek:**a) alapítványt:**

Dr. Domanovszky Sándor (1917. évben 105 K 29 ft, 1918. évben 58 K 19 f).....	164 K 48 f
Dr. Jankovich Béla	400 » — »
Dr. Lukinich Imre (1917. évben 48 K 50 ft, 1918. évben 47 K 75 ft)	96 » 25 »

b) alapítványi kamatot:

Dr. Kérészy Zoltán 1916. és 1917. évekre	20 K
Tóth László 1918. és 1919. évekre	20 »

c) tagdíjat:

1912-re: Dr. Jakubovich Emil (5 K), összesen 5 K.

1913-ra: Dr. Jakubovich Emil, összesen 10 K.

1914-re: Dr. Jakubovich Emil (5 K), dr. Jancsó Dániel (5 K), összesen 10 K.

1915-re: Dr. Balló István, Bogár Lajos, Daróczy Zoltán, dr. Jancsó Dániel, dr. Schindler Gyula, összesen 50 K.

1916-ra: Dr. Balló István, Bogár Lajos, Csutak Vilmos, Daróczy Zoltán, dr. Gerő József, dr. Jancsó Dániel (5 K), Kerestély Margit, dr. Schindler Gyula, összesen 75 K.

1917-re: Bogár Lajos, Csutak Vilmos, Daróczy Zoltán, dr. Gerő József, dr. Kotrba Károly, dr. Oroszlán Zoltán, dr. Schindler Gyula, dr. Závodszy Levente, összesen 80 K.

1918-ra: Arad város közművelődési intézete, Barta Ödön, Bécsi magyar egyesület, Bogár Lajos, *Budapest*: M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya, Csutak Vilmos, Daróczy Zoltán, Debreczeni tudományegyetem könyvtára, Duray Kálmán, dr. Erdélyi Lajos, Éder László, Ferencz József, Havran Dániel, Huszti Imre, Kerestély Margit, dr. Kotrba Károly, dr. Oroszlán Zoltán, dr. Petri Mór, Révay Mátyás, dr. Schindler Gyula, Thurzó Ferencz, Vikár Béla, dr. Závodszy Levente, dr. Zsinka Ferencz, összesen 240 K.

1919-re: Bikfalvy Albert, Bogár Lajos, dr. Csaba Jenő, Ellend József (1 K), dr. Ivántsó József, Kassai premontrei főgymnasium, Kecskeméti Angolkisasszonyok társasága, Móri áll. polgári iskola, Nagyvárad város nyilv. könyvtára, Nagyvárad i régészeti egyeslet, dr. Sisic Ferdó, Szatmárnémeti ref. főgymnasium, Vikár Béla (6 K), dr. Walter Gyula, összesen 127 K.

Mindösszesen 597 K.

1919 január havában fizettek:**a) alapítványt:**

Baranyai Béla	400 K — f
Dr. Domanovszky Sándor	35 » 52 »
Novák Sándor	20 » — »
Ifj. Wekerle Sándor	200 » — »

b) alapítványi kamatot:

Ifj. Wekerle Sándor (1914-17) 40 K f

c) tagdíjat:

1913-ra: Dr. I. Keller István, dr. Lóránd Lajos (5 K), összesen 15 K.

1914-re: Dr. I. Keller István, dr. Lóránd Lajos, összesen 20 K.

1915-re: Dr. I. Keller István, dr. Lóránd Lajos, dr. Pelz Béla (8 K 20 f), összesen 28 K 20 f.

1916-ra: Dr. I. Keller István, dr. Lóránd Lajos, dr. Pelz Béla, Szóts Gyula, dr. Veress Endre, összesen 50 K.

1917-re: Dr. Badics Ferencz, dr. I. Keller István, dr. Lóránd Lajos, dr. Nagy Ferencz, dr. Pelz Béla, Szóts Gyula, dr. Veress Endre, összesen 70 K.

1918-ra: Dr. Badics Ferencz, *Debreczen*: Ref. főgymnasium önképzőköre (12 K), Tudományegyetem, dr. Divéky Adorján (8 K 80 f), Fazekas Ágoston, Gróza Margit, dr. Kaszák József, dr. I. Keller István, dr. Kossányi Béla, Kossányi Edit, dr. Kujáni Gábor, Ifj. László Pál, dr. Lóránd Lajos, dr. Nagy Ferencz, dr. Némethy Károly, dr. Pelz Béla, Szentkirályi György, Szkunzevics Kornél, Szóts Gyula, dr. Veress Endre, összesen 200 K 80 f.

1919-re: Bereczky László (5 K), Békési ref. főgymnasium, Bicske: A vértessaljai ref. lelkészi kar, Bikkesy Béla, *Budapest*: I. ker. áll. főgymnasium, II. ker. főgymnasium, VIII. ker. áll. főgymnasium, X. ker. áll. főgymnasium, Ranolder intézeti tanítónőképző (12 K), Wesselényi-utcai izr. el. és polg. fiúiskola (10 K 80 f), Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, Cserenyey Jenő, Czeglédi áll. főgymnasium (10 K 80 f), *Debreczen*: Keresk. társulati polgári fiúiskola, Ref. főgymnasium önképzőköre (12 K), Tudományegyetem, Fogarasi áll. főgymnasium, Gárdonyi Géza, Gróza Margit, Győr város női felső keresk. iskolája (12 K), Haák Ede, Hódmezővásárhelyi övönőképzőintézet (10 K 80 f), Huszár Dezső, Jászberény város, Jászberényi áll. főgymnasium, Karánsebesi áll. főgymnasium (12 K), dr. Kaszák József, Kolozsvári ref. collegium, dr. Kossányi Béla, dr. Körömy Árpád, dr. Melich János, Mészáros Armand, gróf Mikes János, *Miskolcz*: Áll. felső keresk. iskola, Kath. főgymnasium, Ref. főgymnasium könyvtára (12 K), Nagykanizsai r. kath. főgymnasium (5 K 40 f), Nagykárolyi r. kath. gymnasium (10 K 80 f), Nagykőrösi ev. ref. tanítóképző, Nagyvárad kath. kör (12 K), Nyiregyháza ág. ev. főgymnasium, dr. Óvári Ferencz, br. Podmaniczky Gézáné, Soós Adorján, Soproni ev. tanítóképzőintézet, Sümegi áll. reáliskola, Szarvasi ág. ev. főgymnasium, Szeged városi kegyesr. főgymnasium (10 K 80 f), Szentesi áll. főgymnasium, Szkunzevics Kornél, Szombathely: Vasvármegyei kultúregyesület (8 K), R. kath. polgári iskola, Szógyény-Marich Géza, Szóts Gyula, dr. Térfy Gyula, Tichy Géza, Ugron István, Ungvári áll. polgári leányiskola, V. Végh István, dr. Vucskics Gyula, id. Wolf Lipót, gróf Zichy Béla, összesen 624 K 40 f.

Mindösszesen: 1008 K 40 f.

Novák Nándor, pénztárnok,
I., Márvány-utca 25. III. 25.

MAGYAR ÁLLAMVASUTAK

*** Budapest-központi üzletvezetőség ***

Hirdetmény.

9521/1919. III. sz. Ezennel közhírré tétetik, hogy a vasuti kocsikban és az állomási helyiségben elhagyott tárgyak, ú. m. : táskák, kalapok, ruha, botok és esernyők stb. darabonként, kis tételekben is, Budapest-nyugati pályaudvar állomásunkon **1919. évi márczius hó 14-én délelőtt 9 órakor** tartandó árverés alkalmával készpénzfizetés mellett el fognak adatni.

Budapest, 1919. évi február hó 15-én.

Az üzletvezetőség.

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatokra :

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története

- 1. A mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.**
- 2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.**

Az ajánlkozás e feladatokra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatóanyag kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I., Országos Levéltár) bármikor beküldhető. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

 Most jelent meg!

A Magyar Történelmi Életrajzok

1918. évi folyama

BEZERÉDJ ISTVÁN ÉLETRAJZA

I. KÖTET

BODNÁR ISTVÁN és GÁRDONYI ALBERT szerzőktől.

Bodnár István és Gárdonyi Albert koszorúzott pályaműve Bezerédj István-
nak, a harminczas évek e kiváló vezéralakjának, a ki a nemesség önkéntes
adóállalásának s a jobbság felszabadításának volt lelkes előharczosa,
életrajzát két kötetben dolgozta föl. A második befejező kötet a Magyar
Történelmi Életrajzok 1919. évi folyama gyanánt fog megjelenni és már
sajtó alatt is van.

**E mű két kötete (az 1918. és 1919. évfolyam) csak együtt ren-
delhető meg évfolyamonként 25 koronáért, tagjaink által pedig
évfolyamonként 20 koronáért.**

E két évfolyamnál a rendkívül magasra emelt nyomdai árak miatt va-
gyunk kénytelenek ezt az ideiglenes intézkedést foganatosítani. Különben
a **Magyar Történelmi Életrajzok bolti ára évfolyamonként 25 K,
tagjainknak 15 K.** Ugyanezen az áron rendelhető meg a régi évfolyamok is. Az előfizetési díjak **1099. sz. póstatakarékpénztári szám-
lámkra** fizetendők be.

Raktáron van még: Szádeczky Lajostól Kovacsóczy Farkas,
bolti ára 5 K. Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György 10 K. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert 10 K. Széchy Károly: Zrinyi Miklós II. köt. 15 K és V. köt. 10 K. Dézsi Lajos: Író és könyvnyomtató a XVII. században 12 K 50 f. Erdélyi Pál: Balassa Bálint 10 K. Kretschmayr Henrik: Gritti Lajos 10 K. Veress Endre: Izabella királyné 15 K. Fraknói Vilmos: Széchenyi Ferencz 15 K. Áldassy Antal: Alsáni Bálint 5 K. Morvay Győző: Fekete János 10 K. Ferenczi Zoltán: br. Eötvös József 10 K. B. Szabó László: Forgách Ferencz 10 K. Szinyey Ferencz: Bacszányi János 10 K. Pór Antal: Keszei Miklós 5 K. Veress Endre: Kakas István 10 K. Meller Simon: Ferenczy István 15 K. Tóth Szabó Pál: Szathmáry György 15 K. Vértessy Jenő: Kölcsey Ferencz 10 K. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz, 3 kötet 75 K, kötetenként is egyenként 25 K. Berzeviczy Albert: Beatrix királyné 25 K. Veress Endre: Berzeviczy Márton 10 K. Ferenczi Zoltán: Rimay János 15 K. Császár Elemér: Anyos Pál 15 K. Dézsi Lajos: Tinódy Sebestyén 10 K. Márki Sándor: Dózsa György 25 K. Ortway Tivadar: Mária királyné 25 K. Fest Aladár: Dévay Pál 25 K. Dézsi Lajos: Jósika Miklós 25 K. Márki Sándor: Horváth Mihály 25 K. **Ezeket tagjaink az itt felsorolt 25, 15, 12·50, 10, illetve 5 K-ás árak helyett 15, 9, 7·50, 6, illetve 3 K-ért kapják.**

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
D^o DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LIII. ÉVF. 3-10. SZ. 1919. MÁRCZ.-DECZ.
BUDAPEST, 1919. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

FELHÍVÁS! 1919-ben csak negyedrésze folyt be annak a tagdíjjövedelemnek, a melyet tagjaink 1918-ban befizettek. Egyéb jövedelmeink is elmaradtak. A legsürgősebben kérjük tehát tagjainkat a hátralékos tagdíjak és pótdíj befizetésére és új tagok gyűjtésére, hogy folyóiratunk megjelenésének akadályait leküzdhessük.

Tartalom.

Marczali Henrik: Az angol-magyar érdekközösségről a multban	Lap 113
Károlyi Árpád: Az ellenreformatio kezdetei és Thurzó György nádorrá választása (II. közl., vége).	124

Történeti irodalom.

Magyarország műemlékei. IV. Szerk. <i>br. Forster Gyula</i> . Ism. <i>x.</i>	164
Iványi Béla: Pro Hungaria Superiore. Ism. <i>Mályusz Elemér</i>	171
Mordtmann J. H.: Adalék Buda 1526-iki elfoglalásához. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	174
Kardoss Margit: Bethlen Gábor udvara. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	177
Csaba Jenő: Gróf Batthyány Alajos Ad amicam aurem című munkája. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	178
Schlitter, Hanns: Kempens Denkschrift über die Auffindung der Stephanskronen. Ism. <i>T. L.</i>	179
Gooss, Roderich: Das Wiener Kabinet und die Entstehung des Weltkrieges. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	181
Sacrum Commmercium. Ford. <i>Balanyi György</i> . Ism. <i>Tóth László</i>	184
Hoschiller, M.: L'Europe devant Constantinople. Ism. <i>Balanyi György</i>	187
Molden, Berthold: Alois Graf Aehrenthal. Ism. <i>Balanyi György</i>	190
Lenin, N.: Staat und Revolution. Ism. <i>Morvay Győző</i>	194
Gawronsky, Dimitry: Die Bilanz des russischen Bolschewismus. Ism. <i>Morvay Győző</i>	194
Folyóiratszemle	199

Tárca.

Olvasóinkhoz!	209
Lukinich Imre: Gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek születési éve.	210
Srs.: Zsigmond király, az egyházért s a katolikus vallásért buzgólkodó.	213
Kropf Lajos: Melique Verido	214
Csánki Dezső: Óvári Lipót †	216
Vegyes közlések	218
Hivatalos értesítő	219

Az elnökség és titkárság részére szánt küldemények Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a **titkárság** intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a **szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

A tagsági és előfizetési díjak **Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25.** címre küldendők. A tagdíj évi 10 K, egyelőre 5 K pótdíjjal, előfizetők a **Századokat 25 K-ért** rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099.**

Az angol-magyar érdekközösségről a multban.

Javában folyt már a világháború, mikor egy angol barátomtól ezt az üzenetet kaptam: Tudjam meg és mondjam meg másnak is, hogy a világtörténet legnagyobb tragédiája az, hogy Magyarország harczban áll Angliával. Nemcsak ő gondolkodik így, hanem minden művelt angol ember. Ugyanezen fordulatot használja a »Morning Post« is, mikor így ír: »A magyar nemzeti törekvések iránt Anglia kezdetlől fogva rokonszenvet táplált. S ha most szerencsétlenségünkre háborúba keveredtünk, nem lehetséges, hogy oly értelemben nézzük egymást, mint a hogy ellenségek az angol meg a német.«¹

Barátomnak szavát teljes értékűnek veszem. De a mit a művelt angolokról mond, ahhoz szó fér. Azok legnagyobb-részt dolgainkban teljesen tájékozatlanok. Charles Trevelyan azt írja, legtöbben nem tudnak különbséget cseh és magyar közt!² Mindenesetre megvan azonban az angol közvéleményben is a közösségnek valamelyes sejtelme. De átérezték-e azért a tragédiát úgy mint mi, kiknek átöröklött és mélyen gyökerező rokonszenve nemzetünk életérdekével, sőt létének kérdésével jutott összeütközésbe?

Az angol-magyar érintkezés szinte a régés korba nyúl vissza. Miután Edmund Ironside angolszász király, kit vitézsége miatt neveztek »vasbordának«, a dánok elleni harczban elpusztult, kis fiai Edvard és Edmund Nagy Kanut kezére jutottak (1017). Ez halálra szánta őket, de egy szolgája meghiusította e tervet, úgy, hogy Magyarországra szökhettek. Itt István király szívesen fogadta az árvákat. A nagyobbik, Edvard, kiválósága által annyira megnyerte a szent király szívét, hogy a sok kérő közül neki adta nőül Ágota leányát. E házasságból három gyermek született: Edgar, Margit és Krisztina. Mikor a dán család kihalása után ismét angolszász király jutott a trónra, a »hitvalló«

¹ Gesztesi Gyula. A magyarság a világsajtóban. 61. lap.

² Quarterly Review 1918. Januáriusi szám.

III. Edvard ez, gyermeke nem lévén, hazahívta bujdosó öccsét. Edgar meg is jött, de Harold gróf, ki a koronára vágyott, nem engedte, hogy a trónra lépjen és maga lett király (1066 január). Következett még abban az évben a normann hódítás. Az angolszászok királyuknak választották Edgart, de az maga felajánlotta a koronát Hódító Vilmosnak és megelégedett egy nagy hűbérrel. Vilmos jól is bánt vele és anyjával, de aztán mégsem érezték magukat biztosságban és vissza akartak menni Magyarországra. Hajójukat a skót partra vetette a vihar, de Malcolm király, Macbeth utóda! szívesen fogadta őket és nőül vette Margitot. Tőle származnak a skót királyok és így ő az ősanja a Stuartok óta mai napig Angliában uralkodó dynastiáknak.¹

A keresztes háborúk idején egy zarándokló londoni polgár jött ide, ki látta és leírja III. Béla királyt.² Széchenyi István megjegyzi naplójában, hogy a keresztes háborúk tették lehetővé, hogy a Magna Charta-t (1215) oly gyorsan követhette aranybullánk (1222). Ebben kétségtelenül tévedett. A két nagy szabadságlevelet egyforma ok szülte: a törekvés gyöngye és mégis erőszakos királyok megfélemezésére. De a helyzet egészen más a Themse, mint a Duna partján. Ott szervezett és szervezni tudó feudalitás áll már virágában, úgy hogy a szabadságlevélből a nagy tanácsnak, majd a parlamentnek kellett következnie. Nálunk ellenben az ősi közsabadság vív meg a fejledező feudalitással, úgy hogy itt anarchia váltakozott az absolutizmussal. Aranybullánk híres záradéka az ellenállás jogáról igenis idegen befolyás alatt készült, de az, mint kimutattam és mint általánosan el is fogadták, nem angol volt, hanem aragon.

Nagy érdeklődéssel kísérték Angliában is a tatárjárást és annak pusztítását, mint ezt különösen Matthaeus Paris krónikája bizonyítja. De segítséget onnét sem kapott hazánk.

Magyarország virágzása korában, az Anjouk és Hunyadiak alatt, igen keveset érintkezett Angliával. Csak az történt, hogy Nagy Lajos angol íjászokat vett zsoldjába, valószínűleg a Hawkwood Itáliába került csapatából valókat.

¹ Edvard és fia Edgar történetét bőven tárgyalja Freeman; the Norman Conquest című művében a régi angol krónikák alapján. Elbeszélésünkben Buchanant követtük (Rerum Scotticarum Historia, Utrecht, Elzevir, 1668. 212. l.). Megjegyzem, hogy semmi más kérdésben nem kértek Angliában annyiszor felvilágosítást tőlem, mint épen a bujdosó hercegek felől.

² Ricardí peregrinatio. Mon. Germ. Scr. XXVII. 200 l. Bélának már termete és megjelenése is mutatta, hogy király.

Ezeket a havasalföldi határ őrizetére rendelte Erdély délkeleti részébe.¹ Zsigmond király korából maradt egy monda, melyet Tinódi Sebestyén fel is dolgozott. A király, ki mint tudjuk, csakugyan járt Angliában V. Henriknél a zsinat ügyében, Tar Lőrincz vitézét Irországba, Sz. Patrick szigetére küldte, hogy ott menjen le a pokolba. A vitéz ezt meg is cselekedte és visszatért.²

Allandó politikai érintkezés csak akkor jött létre, mikor a Habsburgok hatalma V. Károly idejében universalis monarchiával fenyegetett és megszületett az *egyensúly politikája*. A francia és angol királyok egyesültek a pápával, sőt a szultánnal is, hogy a spanyol-német túlsúly ellen védekezhessenek. A török körülbelül azt a szerepet játszotta akkor, mint az orosz mostanában — a forradalomig. Magyarországon ez a mohácsi vész kora és mint nagy nemzeti katasztrófáknál majd mindig, a nemzet akkor is megoszlott. Még Mohács előtt küldött VIII. Henrik követet pénzzel, illetőleg váltókkal a segélykérő II. Lajoshoz, de a követ későn érkezett, aztán meg két király is volt, János és Ferdinánd és az utóbbi, az angol király unokaöccse, nem engedte a követet Magyarországra. János is küldött követet Londonba és az értekezett is a mindenható miniszterrel, Wolsey bíborossal. Ajánlotta királyának János elismerését, mert nem lehet tudni, mekkora hasznát lehetne venni, ha Anglia háborúba keverednék a német birodalommal. Ilyen, egészen modern auspiciumok alatt indult meg a diplomáciai érintkezés hazánk és a szigetország között.³

VIII. Henrik aztán, házassági ügyei és elszakadása miatt, ingadozott jobbra-balra, hol szövetségese volt a császárnak, hol ellensége. Egyben azonban következetes maradt: sem pénzt, sem katonát nem adott, sem Ferdinándnak a török ellen, sem Jánosnak vetélytársa ellen. Politikáját folytatta hatalmas leánya a nagy Erzsébet. Jó barátságot tartott a Báthoryakkal, Zsigmondot pártolta is a portán, hol akkor kezdett meggyökeresedni az angol befolyás, de nem tett érte semmit, mikor bajba került. Követe pedig 1596-ban a szultánnal és seregével jött Magyarországra.

A XVII. század elejétől fogva folyó szabadságharcok

¹ Thuróczi János. Chronia ed. Schwandtner. I. k. II. k.38.

² Az elbeszélés eredetije az admonti klastromi könyvtár egy XV. századi kéziratában maradt fenn.

³ A következőkben nagy hasznát vettem Angyal Dávid szép munkájának Erdély és Anglia politikai érintkezéséről. Budapest. 1903.

és a protestantismusnak túlsúlyra jutása új természetes kapcsot teremtettek volna, ha Angliát vissza nem tartja királyainak doctrinair, ragaszkodása az anglikán egyházhoz és az absolutismushoz. I. Jakab mit sem tett értünk, utódát I. Károlyt visszatartották a belső viszályok, majd a polgárháború. A protestantismusnak és a szabadságnak akkor a kis Hollandia volt győzelmes előharczosa, nem a nagy Anglia.

Az angol politika e tétovázó gyöngesége okozta, hogy mikor Bethlen Gábor azt a nevezetes tervet forralta, hogy a nagy európai háborúba bonyolódott Ausztriát török segítséggel megtámadja, Sir Thomas Roe, az angol követ Stambulban, őt épen nem támogatta, sőt a portát visszatartotta a cselekvéstől. Pedig ha valamikor, akkor volt meg a lehetőség nemcsak a bécsi hatalom megdöntésére, hanem a protestans Magyarország teljes függetlenségének megalapítására. Később már nem volt oly kedvező helyzet. Pázmány munkája egyre nagyobb sikerekre vezetett és 1625 óta már katolikus a nádor, mi azt mutatja, hogy a protestantismus már nem hódít, hanem visszaszorul.

Olivér Cromwell, a Lord Protector, sokkal hatalmasabb, mint bármely királyi elődje. A mellett megtestesítője a szélső harcoss protestantismusnak.¹ Szerette volna, ha az összes protestans hatalmak: a svéd, hollandus és a Rákócziak Erdélye együtt működnek vele »Babylonnak«, vagyis a bécsi uralomnak leveretésében. Igen szívesen fogadta Rákóczi követét, kinek küldetését az akkor Sárospatakon tanító Anus Comenius is ajánlotta angol híveinek. Könnyekig meg volt hatva az audientián, szép levelet írt II. Rákóczi Györgynek, de mint elődei — ő sem tett semmit.

Cromwell halála után Anglia hatalma nem maradt meg azon a parancsoló magaslaton, melyre a forradalom emelte. Az utolsó Stuartok absolutista és katolizáló törekvései függővé tették az országot XIV. Lajos Franciaországtól. A nemzet megmaradt protestansnak és az ellentét parlament és király között mindjobban kiélesedett. Ezért Anglia 1660 és 1688 közt nem is volt a világpolitika döntő tényezője. Ebben az időben pedig beállott az a lényeges változás, hogy a hanyatló spanyol helyébe a francia lépett XIV. Lajos alatt, mint békebontó és universalis uralomra törő hatalom. Mihelyt III. Vilmos, Hollandia helytartója

¹ Cromwell politikájának e részletére fényt vetnek Kvacsalának a Budapesti Szemlében és a Századokban megjelent tartalmas dolgozatai.

nyerte el az angol trónt, a két tengeri hatalom egyesült abban a törekvésben, hogy Franciaország hatalmának gátat vonjon. Ez a szövetség fennmaradt akkor is, mikor az előbb oly erős köztársaság Nagy Fridrik szava szerint »már csak dereglye volt, melyet a britt gálya vontatott«.

Már az egyensúly politikájának kezdetei óta Anglia európai politikája a leghatalmasabb ellen a kevésbé erősekben keresett támaszt. Ez volt legfőbb szempontja. Másik állandó igyekvése pedig az, hogy a vele szemben fekvő Németalföld ne jusson veszélyessé válható ellenség kezébe. Ezért mozdította elő Erzsébet Hollandia elszakadását a spanyol uralomtól; ezért folytatott most annyi háborút Franciaország ellen. Sőt, midőn VI. Károly császár Ostende kikötőjét használatba vette és keletindiai társaságot alapított, Nagy-Britannia ép úgy ellene is fordult. Különben a császár, kinek birodalmát csak úgy fenyegette a francia mint a török, volt, mint Európa második szárazföldi hatalmassága, az angolnak leghasznosabb, legállandóbb és legjobban szubventionált szövetségese.

Franciaország emelkedése és az osztrák-angol barátság egyaránt éreztették hatásukat hazánkon. Az első tényette lehetővé II. Rákóczi Ferencz felkelését és annak első nagy és gyors sikereit. A második nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország mégsem nyerhette vissza függetlenségét.

Anglia akkori politikájának teljes képét adják a Simonyi Ernőtől kiadott levelezések az Archivum Rákóczianumban. A spanyol örökösödési háború idején, melynek a magyar forradalom csak részét képezi, Stepney György lovag volt Anna angol királyné követe Bécsben. Eszes, becsületes, kiváló diplomata, nemzetünknek igaz barátja. Láttam síremlékét a Westminster-Abbey-ban, elsorolja minden jó tulajdonságát, de nem túloz. Mindenképen azon volt, hogy a magyarokat kibékítse az uralkodóval és a hollandus követtel együtt nem szűnt meg részt venni a hosszas békealkudozásokban és a bécsi udvarnál is hasonló szellemben működött. Annyira, hogy a bécsi udvar végre visszahívását kérte a londonitól és neki 1708-ban vissza kellett térnie hazájába. Nem akarta a magyarok fegyveres leverését és elnyomását, nemcsak emberségből és rokonszenvből, hanem saját országa érdekében sem. Az elégedetlen Magyarország mindig eszköze lesz a francziának és gyöngíti a császár erejét, melyre most Angliának oly nagy szüksége van. Viszont még kevésbé akarhatta Magyarország teljes elszakadását, mert akkor a császár hatalma lényegesen megcsorbul. Sym-

pathiája és protestans meggyőződése így ellentétben állott politikai kötelességével. Mert az egységes nagy császári birodalom fennállása és katonai hatalma elsőrendű érdeke Angliának, míg a francia fenyegető állást foglalhat el. 1705-ben még Marlborough herceg, a nagy hadvezér is eljő Bécsbe, hogy őt az udvar és a magyarok kibékülésében támogassa, de célzt egyiknél sem érhet. Akkor mondta Bercsenyi: az angolok jót akarnak, de győzedelmeik minket tesznek tönkre. Azonban ha Anglia nem akarhatja Magyarország szabadságát, annak teljes elnyomását sem kívánhatja. Így az angol rokonszenv — mert érdekközösségről nem lehet szó — legalább arra volt jó, hogy a szatmári békesség létrejöhessen és fennállhasson. Mikor a bujdosó Rákóczi francia útjában Hullban kikötött, Anna királyné őt nem is fogadta.

Az egész XVIII. századon át, néhány kivétellel (a már említett 1725-ben, aztán a hétéves háború, végre 1788—1790) fennmaradt az angol-osztrák barátság, mint az európai politikának egyik legfőbb tényezője. A francia köztársaság, majd Napoleon ellen közösen viselt háborúk még megerősítették ezt a kapcsolatot. A magyar huszárnak és a magyar bakának is nagy része volt abban, hogy az angol világbirodalom létrejöhessen és fejlődhessen. 1815 után pedig, mikor a francia hegemonia egy időre megszűnt, újabb szükség kovácsolta még szorosabbra a szövetséget. Oroszországnak gyors emelkedése és terjedése már nemcsak Konstantinápolyt fenyegette, hanem Indiát is. Így a dunai monarchiára kettős szempontból is szüksége volt a tengerbíró Albionnak. Ez tehát az egyensúly politikájának harmadik reánk vonatkozó változata.

Hosszú korszaka volt ez a békének és barátságnak, mely lehetővé tette az angol műveltségnek közvetlen és termékeny hatását a magyarra. Már a XVII. század közepén feltűnik ennek több nyoma. Először természetesen egyházi téren. A presbyterianus irány az Erdélyben püspöki vezetés alatt megalakult református egyházzal szemben egyenesen angol, independens befolyásra vezethető vissza. De már az Angliában elvi alapon folyó nagy alkotmányos harc is hat gondolkodásunkra. Mikor Bécsben mindenkép meg akarják akadályozni a linzi béke és az 1647-iki törvény végrehajtását, gr. Esterházy Dániel kir. biztos 1648 jún. 10-én így ír Kassáról a királynak: »Bizonyos, hogy törvény végrehajtás nélkül nem állhat meg. Ehhez járul, hogy felséged magyar birodalmának ősi szabadsága és szokása szerint a nemzet a királylyal együtt hoz törvényt. Ezért

szerény véleményem szerint, az országtól szerzett és a felségtől megerősített törvényt és annak végrehajtását nem lehet és nem szabad elhalasztani a rendeknek és különösen a nemességnek határozott sérelme nélkül«. Nem más volt ez, mint tagadása az angol jogtudósok által vitatott ama királyi jognak, hogy az uralkodó akarata feloldhat a törvény végrehajtása alól.

A béketanácskozások alatt Bercsényi angol példával világítja meg Magyarország viszonyát Ausztriához. Azt mondja: Ausztria úgy bánik velünk, mint Anglia Irországgal, holott jog szerint az volna állásunk, mint Skóciaé. Egyáltalában a főgenerális még 1706-ban is inkább angol-párti volt, mint francia.

Ide hat már az angol tudományosság is, mely Locke és Newton által jutott általános vezetőszerephez. Erre nézve Horace Mann toscanai angol követnek 1745 jan. 5-én kelt, barátjához Horace Walpolehez intézett levelében találunk érdekes adatot.¹ Flórenczben volt akkor báró Andrassy generális a spanyolok ellen küldött seregben és ott találkozott a tudós Lady Walpole-lal. A beszélgetés olasz nyelven folyt. Andrassyval, »ki huszárban igen tanult ember«, szokása szerint metaphysikáról kezdett beszélni és mikor a generálist nem hozta zavarba Newton nevének említése, azt kérdezte tőle: olvasta-e Voltairt. »Nem«, volt a válasz. »Newtont olvastam és igen jól értem«. Megkezdődik az angol irodalom remekeinek átültetése is. Faludy Ferencz lefordítja Dorell »Udvari ember«-ét és megkezdődik a Shakespeare-fordítások hosszú sora Romeo és Juliával (1786).

Politikailag az 1790—91-iki nevezetes országgyűlésen lép először előtérbe az angol intézmények ismerete és utánzásuk czélszerűsége. Mindenkorra becsületére válik a magyar géniusnak, hogy gr. Széchenyi Ferencz hamarabb — egy félévvel előbb — ismerte fel a francia forradalom igazi természetét és jelentőségét, mint Burke Edmund, kinek a felismerésért világra szóló hír jutott. Skerlecz Miklós, a XVIII. századnak nálunk tán legkiválóbb politikai elméje, a közös-ügyes bajok orvoslására a parlamentarismus befogadását ajánlja egy gyönyörű értekezésében. Minthogy az országgyűlés elején a Habsburgok trónöröklési jogát is kétségbe

¹ Ezt a levelet a Nemzeti Múzeumban olvastam Fejérpataky László barátom szivességéből.

² Mann and Manners at the court of Florence 1740—1786, by Dr. Doran. London 1876. I. k. 298. l.

vonták (filum successionis interruptum) és lehetőnek látszott a szabad választás, Berzeviczy Gergely az angol király negyedik fiának megválasztását ajánlotta, kit ő személyesen ismert. Kifolyása ez annak, hogy Angliát tartja akkor első hatalmasságnak, most 1809-ben ugyanő már Napoleonnak kínálja a magyar koronát. Berzeviczy valamint Széchenyi különben maguk is bejárták Angliát és az utóbbinak igen terjedelmes és értékes útleírását őrzi a Nemzeti Múzeum.

Viszont angolok is felkeresték és megnézték Magyarországot, mely honukban a Mária Terézia mellett nyilatkozó áldozatkészsége által vált népszerűvé. Egy József császárkorabeli német író, Seypp-Lehmann szerint, a magyar az összes idegenek közt az angolt kedveli legjobban. Brown már 1670-ben beutazta és leírta Magyarországot, különösen annak régiségeit, Townson útleírása (1793) ma is nagybecsű és Bright Richard doctoré 1818-ból valószínűleg a legjobb munka, melyet valaha idegen írt Magyarországról.

Az elnyomás évei után összeülő 1825-iki országgyűlés naplóiban igen sűrű a hivatkozás Angliára. Ott lép fel Széchenyi is, ki angol módon klubéletet akarna meghonosítani és vele megkezdődik az angol sympathiának és utánzásnak máig is tartó hosszú korszaka. Széchenyi négy ízben járt Angliában, mintának ismerte el mindenben: alkotmányban, lovakban, gépekben, sőt még katonaságban is, utánozni akart mindent, kivéve az industrialismust és a vele járó nyomort, melytől népét féltette. Ruhának, modornak, mindennek angol szabásúnak kellett lenni: erre nevelte az aristokrátiát. A köznemesség csak a politikumot vette be; a többit, a külsőséget, csak sokkal később.

Nevezetes, hogy Széchenyi, Anglia meggyőzött imádója, soha egy szóval sem említ politikai közösséget, vagy épen szövetséget. Tudta, hogy ott az érdek dönt, nem az érzelem. Megmaradt azonban naplójában következő, manapság sokszorosán érdekes jóslása (1825): »Anglia alkotmánya, Franciaország földrajzi helyzete és Amerika ifjúsága elnyomják majd a mi szegény vén Ausztriánkat«. Arra, hogy Magyarországot is elnyomhassák, nem is gondolhatott. De az angol-orosz ellentétet világosan látja. Mikor 1834-ben a Vaskapu megnyitása felől tárgyal Londonban, megjegyzi: »Az oroszok velünk vannak, mert azt hiszik, árt Angliának, az angolok meg segítenek, mert azt hiszik, eszköz lesz Oroszország ellen. Valamelyes ügyességgel sikerhez juthatunk«.

Csakugyan megvolt, történetünkben először, az igazi érdekközösség Angliával. Az orosz sereg 1829-ben átkelt

a Balkánon és Drinápolyban békére kényszerítette a szultánt. A keleti kérdés minden bonyodalmaival, egész terjedelmében megnyílt. Az orosz hatalommal szemben a Konstantinápolyba vezető úton csak egy gát volt lehetséges, az erős Magyarország. A magyarság megerősödése tehát elsőrangú érdeke lett Nagy-Britanniának. Nagyobb számmal jöttek már ide angolok (Quin, Turnbull, Mrs. Pardoe), kik nagy szeretettel írtak hazánkról. Különben is megvolt a természetes rokonszenv az oly nemzet iránt, mely szabad tudott maradni az osztrák, a török és az orosz közt, mely annyira rajongott mindenért, mi angol és mely, angol példa szerint, fejlődést, haladást kívánt, nem forradalmat. Ezt a rokonszenvet még fokozza, hogy Magyarországon sok a »gentleman«, mert a magyar »úri ember« mint társadalmi fogalom az angolnak utánzása, bár nála több tekintetben különb. Magyarországon pedig alkotmányos tekintetben egészen döntő az angol példa. Mikor az 1843—44. országgyűlésen szóba jött Széchenyi nagy terve, a nemesek megadóztatása közczélra, az alsó tábla a tervet elfogadta és megszavazott három milliót, a felső tábla azonban az összeg egy részét törölte. Erre a karok visszavetették az egész javaslatot, mert Angliában nincs joga a felsőháznak pénzügyi törvényt változtatni. Oly jogelvet juttattak tehát érvényre — tán nemcsak azért, hogy szép szerével kibújjanak a fizetés alól, — mely magában Angliában is, nagy küzdelmek után, véglegesen csak 1912-ben diadalmaskodott.

Széchenyi követői közül különösen Pulszky Ferenc tűnt ki az angol viszonyok ismertetésében. Az ő német nyelven írott könyve Nagy-Britanniáról egyike a legjobbaknak, melyet valaha ez országról írtak. Ő már észreveszi a nagy különbséget az egyes angol ember becsületessége és az állam kíméletlen önzése között. Érdekes, hogy ő — akkor reformálták ott a helyhatósági igazgatást — követendő mintaképpül állította oda az akkor virágkorát élő magyar megyét. Kossuth egész temperamentumánál fogva inkább francziás, de a börtönben jól megtanult angolul és tisztában volt e nemzet nagyságával, annál is inkább, mert sokat foglalkozott ipari és kereskedelmi kérdésekkel. Az ő »Tengerre magyar«-ja és terve a vukovár—fiumei vasút építésére, lényegében nem más, mint az angol kereskedés előtt megnyitni ezt a fejlődő országot.

Komoly, egészséges munka folyt itt, mely nemcsak a hazafinak okozott örömet, hanem az említett politikai érdekközösségnél fogva, Angliának is hasznot ígért. De hogy Magyarországnál fontosabb érdeke is van Britanniának,

azt csakhamar nyilvánvalóvá tette szabadságharczunk. Akkor a liberális, az absolutismus ellen nagy hangon dörgő Palmerston a külügyminiszter, de ő csak úgy akarja fogadni a magyar kormány küldöttjét, ha azt — az osztrák követ mutatja be. Az orosz interventio hírére felzúdul a radikális párt az alsóházban és a sajtóban, de a kormány nem tesz ellene semmit. Palmerston is Erzsébet, Cromwell és Anna királyné nyomában járt — nem adott semmit. Előtte is fontosabb volt Ausztria megmaradása és hatalma a magyar függetlenségénél. Kossuth Lajost úgy fogadta Anglia, mint soha idegent, de az angol kormány magatartásán ez alig változtatott. Most is mint Rákóczi idejében, a megbékélést, a kiegyezést tartották úgy Magyarország, mint Anglia érdekében állónak. Olvastam leveleit az angol közélet oly kiváló vezetőinek, mint Cobden és Newman voltak, melyek telve vannak elismeréssel és bámulattal Deák Ferencz 1861-iki felíratí beszédei iránt. Még mindig szükség van a nagy Ausztriára, annál inkább, mert III. Napoleon hajlandóságot mutat nagybátyja példájának követésére.

Ebből következett az is, hogy nagy meglepedést okozott az 1867-iki kiegyezés létrejötte. Úgy is mint a Habsburgok birodalmának megerősítése, úgy is, mint Magyarország feltámadása. Freeman oxfordi professzor, a híres történetíró akkor így nyilatkozott: »Hadd álljon fenn Magyarország hatalmasan, mint természetes oltalmazója a balkáni népeknek úgy a törökkel, mint ármányos muszka felszabadítóikkal szemben«. Ily nagy hivatást voltak akkor készek hazánkra bízni.

Nagy örömet keltett a magyar-osztrák-német szövetség megkötése is, hisz Oroszország terjeszkedésének vetett gátat. Salisbury marquis, külügyminiszter úgy üdvözölte, mint nagy és jó újságot az egész emberiségre nézve. Ez a hangulat tartott a Themse partján 1904-ig.

Megemlíthetjük, hogy e korban viszont Anglia volt kész magyar intézmény átvételére. Gladstone, mikor első Home-Rule törvényjavaslatát előkészítette, belügyminiszterével, Labouchère-el hosszú levelet íratott Vámbéry Árminnak, melyben igen részletesen, körülbelül negyven pontban, felvilágosítást kér a magyar-horvát viszonyról. Így az első törvényjavaslat egészen magyar utánzás volt. A levelet olvastam s Vámbéry kérésére megadtam a választ az egyes kérdésekre.

Magyarországon az egész idő alatt megmaradt és nőtt a hagyományos tisztelet Anglia iránt. Szinte vakon helye-

selte közvéleményünk azt, mi ott történt. Kivételt csak egyszer tudok. Mikor Észak-Amerikában dúlt a harc a déli és északi államok között. Anglia kormánya inkább a rabszolgatartóknak fogta pártját (Alabama-ügy). A mi sajtónk pedig kivétel nélkül a felszabadítás mellett foglalt állást. Még a búr háború idején is, mikor az egész világ Anglia ellen fordult, Magyarország hű maradt hozzá. Az írek iránt volt ugyan rokonszenv, de még azt sem tudták, hogy nemzeti törekvéseikben egyenesen Magyarországot választották mintául.

Nem is nálunk történt a fordulat, hanem Angliában. Történt az által, hogy az európai egyensúly kérdése negyedik stádiumába lépett. 1903—4-től fogva Anglia az egyre erősödő, gyarmatot szerző, flottát építő Németországban látta ellenségét. Franciaországot megnyerte, Oroszországot a japáni háború és a forradalom által megtörte, hogy aztán megnyerhesse.

Erről a fordulatról csakhamar személyesen is meggyőződhettem. Mindenki tudja, hogy a Fejérváry-kormány idejében oly erős volt nálunk az ellenzék, hogy a personalis unió létesítése vagy épen a teljes elszakadás volt várható. Akkor, 1905 őszén jött hozzám egy nagy angol revue szerkesztője, tudakozódni. Különösen az elszakadás problémája érdekelt. Kérdésemre: miért izgatja e kérdés annyira az angol közvéleményt, ezt válaszolta: »Ha Magyarország elszakad Ausztriától, ennek német tartományai Németországhoz csatlakoznak. Ennél nagyobb csapás pedig Angliát nem érheti.« Tehát még mindig a monarchia együttmaradása a fő. Magyarország függetlensége ehhez képest semmi.

Ebből a gondolkodásból következett az orosz szövetség, a szerbek, románok biztatása és nem véletlen, hogy összeesik vele Seton-Watson irodalmi munkássága és izgatása is. A mi ezekből következett, nagyon is jól tudjuk.

Rákóczi írta Anna királynénak 1710 aug. 26-án: »Fel-séged boldog királysága szabadságának ragyogó csillárja előtt hamvadó gyertyákkal jelenünk meg«. Anglia platonikus rokonszenvére számíhattunk mindig, de hathatós támogatására csak akkor, ha ez érdekeinek megfelelt.

Marczali Henrik.

Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása.

(II. közl., vége.)

IV.

Országgyűlés és helytartóság. — Forgách és a nuntius katolikus nádort remélnek. — De ismét Thurzó György lép előtérbe. — Thurzó elé az udvar, a primás és a nuntius feltételeket szabnak. — Thurzó nádorrá lesz; látogatása a nuntiusnál és ígéretei.

Feszült kíváncsisággal nézett hát a nuntius a nádorválasztás szőnyegre kerülő ügye elé. A kir. előterjesztések idevágó pontja a m. kir. tanács óvatos véleményén¹ alapult ugyan, de az alsó-ausztriai kancellárnak, az öreg Khrenperg Ulriknak a gerebenén is keresztülment, s ezért természetesen nem tartá szükségesnek a nádori tiszt betöltését; hanem az 1608 előtti időkre való hivatkozással s arra való utalással, hogy az ország pénzügyei a nádor javadalmazását nem bírják meg, a királyi jövedelmek pedig arra sem elegendők, hogy a király háztartása költségeit fődözzék, annak megfontolását ajánlotta a rendek figyelmébe, vajjon nem volna-e a nádor helyett világi rendű helytartó czélszerűbb?²

A furcsa propositiót egy nádorválasztásra egybehívott országgyűlésen a rendek nyugodtan hallgatták.³ Persze a főrendek igen nagy része ki volt békülve az udvar propagálta helytartóság gondolatával. Élükön járt Forgách, a bíboros, a maga hűséges adlatásával, Telegdy bosnyák püspök esztergomi nagypréposttal és Lépes Bálint püspök, a kancellár. Fölmelegítették ezek azon okokat, a melyeket már tavaly az első nádorválasztás felől és ellen fennen hirdettek. »A király most nem a messzi Prágában, hanem a szomszédos Bécsben székel; ott van kancelláriája, ott könnyen tanácsot ülhet magyar tanácsosaival s maga eligazgathatja mindazt, a mit a közigazgatás terén a nádor

¹ Ezt helyesen emeli ki Angyal id. m.

² Kir. előterjesztés Kpü. F. 15435.

³ A nuntius jelent. 1609 nov. 20. Nunz. di Germ. 114. A.

tenne; törvénykezési ügyekben pedig jobban helyettesíti őt a helytartó. De meg nem is illik, hogy a király ő fölségének az ország fölötti imperiumban kollégája, osztályosa legyen, — mondák Telegdyék.¹ Igaz, hogy nem alkotmányellenes érzelmek voltak ez eszméknek rugói, hanem a félelem a protestáns nádortól, a kinek az ország törvényei és jogszokása tényleg óriási hatalmat bízta a kezére.

Különös körülmények játszottak aztán közre abban, hogy a világi főrendek többsége is ugyane nézetre hajlott. Köztük Dóczy Andrást, Bars főispánját, e buzgó katolikus és aulikus férfiút, mint mindig, úgy most is az »udvari vizeken« látjuk úszni; de meglepő hogy vele tart Czobor Mihály, Bocskay idejében a nádori tiszt főszószólója. Homonnay Györgyre pártfogója, a nuntius hathatott első sorban; az új kir. tanácsos, a nagy protestáns Révay Péter, nem akart az udvarral ellenkezni; no meg ő ügyis Thurzó Györgynek szánta a helytartóságot. S ha végre a helytartópárti világi főrendek csoportjában ott látjuk magát Thurzó Györgyöt, sőt azt, hogy ő maga vezeti a főrendek ama küldöttségét, mely az alsó táblát a nádorválasztás elejtésére s a helytartóval való megelégedésre akarta rábírní,² ezt két ok is kimagyarázza. Az egyik az, hogy, mint föntebb láttuk, maguk az osztrák ministerek vették tervbe, hogy a nádorkívánó rendek leszerelésére Thurzó szemeltesék ki helytartónak. A másik pedig az, a mit a szemes és jó összekötetésekkel bíró nuntius tüstént észrevett: Thurzó ugyanis jól tudta, hogy az alsó tábla a nádorválasztás mellől el nem áll. Hiszen csaknem ugyanazok az elemek voltak ott az alsó táblán, a kik az 1606-iki deczemberi kassai gyűlésen fogadást tőnek, hogy mindig, minden más közügy elintézése előtt, a nádor választandó meg. És azt is jól tudá Thurzó, hogy e tisztre a protestánsok között most ő az egyedüli komoly jelölt, a kire még az északkeleti kálvinistaság is ezért rá fog szavazni. E tudatban persze nem is mulasztá el maga iránt ébren tartani a rendek jó indulatát s alapos oka volt hinnie, hogy nem veszik ezek ő tőle zokon, ha a király kértére köztük a helytartó elfogadása mellett szónokol is.³

¹ Forgách már id. emlékirata (capita, de quibus...) 1608 szept. 4. Borgh. I. 641. és Lépes és Telegdy beadványa 1608 s. d. bécsi udv. ltár. Hung.

² Zsilinszky és Angyal id. h.

³ Kiténő megfigyelésre vall a nuntiusnak 1609 nov. 20-iki jelentése, Nunz. di Germ. 114. A. Thurzóról a többek közt így szól:

Érthető hát, ha ilyen körülmények közt Thurzó György közbenjárása az alsó táblánál a »locumtenens« érdekében hatástalan maradt. De nem akadt fönn az alsótábla a korona részéről a nádori javadalmazás dolgánál fölvetett nehézségeken sem. A király és a felső tábla akadémikuskodásai ellenében különféle közjövödelmeket és surtaxe-okat¹ kívánt a nádor javadalmazására fordíttatni s midőn ezeket a király visszaveté, kijelenték a rendek, hogy ám jól van, de ők a nádort mindamellet megválasztják s javadalma dolgában majd meg fognak a később szintén megválasztandó főkinestárnokkal egyezni. Erős, fenyegető hangok emelkedtek keblükből, hogy a javadalom kérdésén nem szabad megtörnie a nádorválasztásnak, mert ha minden kötél szakad, hát készek a rendek egy közjogi unicum fölállítására, a *czímzetes* nádor megválasztására is.²

Mikor a többször váltott föl- és leiratok után ilyen valóságos non-sens-szel állottak elé elkeseredésükben az alsó tábla tagjai, a király, a kir. tanács és a főrendek jobbnak látták engedni.³ A helytartó kinevezésének eszméjét egy november 27-ikén tartott titkos tanács — Meggau gróf, b. Belasi-Khuen Özséb, Lobkowitzi Poppel László s az öreg Khrenperg — elejté. De az 1608-iki nádori törvény világos rendelkezése ellen azt a tételt állítá föl, hogy a tisztre négy jelöltet az országgyűlés nevezzen meg, a kik közül tetszése szerint választ majd a király. Ez a tétel ket-

»Circa il palatino par che per hora inchinino tutti generalmente a volerlo el il Turso che vi ha grandissima pretenzenza, benchè mostri il contrario, non manca in occulto delle sue solite pratiche.«

¹ Igen, valóságos »surtaxe« a lengyelek által kivitt magyar borok vámjára.

² Erről csak a nuntius roppant érdekes jelentéséből (1609 nov. 27. Nunz. di Germ. 114. A.) értesülünk: »Ma in ogni modo si lasciano intendere questi Ungheri che quandò il tutto mancasse, vogliono il palatino, benchè titolare.« Ugyane vitákról bőven szól a nuntius 1609 decz. 4-iki jelentése is (U. o.). — V. ö. még Zsinszky és Angyal id. m. — Nekem nem lehet czélom e vitákba bővebben belemerülni; az én tárgyam az ellenrefomatión működését és tényezőit kísérni figyelemmel.

³ Meg kell itt jegyeznem, hogy a nádori óriás javadalmazás kérdése nem a nádor személyes ügye volt. Szekfü Gyulának a *Serviensek és familiárisokról* írott művéből tudjuk, hogy a nádor ebből a jövedelemből fizette a nádori administratio összes költségeit, az ő személyes famiárisait mint nádori organumait, a kik csak tőle s nem a királytól függtek. Ez is egyik oka a nádor nagy hatalmának s a nádori és helytartói állás közti igen nagy különbségnek. Érthető hát így az is, hogy a szövegben közjogi unicumnak és »non-sens«-nek nevezem a címzetes nádor választására vonatkozó kívánságot.

tős czélt szolgált volna : a nádori jogkör lehető korlátozását, mert e részben a nádori tisztre kinevezendővel megalkudhatik vala a korona. Aztán az ellenreformatio céljait, mert a király a négy jelölt közti két katolikus egyikét választhatja. Gondolhatni hát a nuntius buzgó érdeklődését a fölvetett elvi jelentőségű kérdés iránt.¹

Melfi püspöke azonban nem volt volna az a reális politikus, a ki volt, ha ebbe az elvbe úgy belelovagolta volna magát, mint a kormány. Ő számolt azzal, hogy az 1608-iki nádori törvény szelleme győz, hogy jelölni a király, választani a rendek fognak. Neki főérdeke az volt, hogy katolikus férfiúra essék a választás. Ebben az irányban mozgott ő meg minden követ — és ebben biztatá őt Forgách jó reményekkel. A prímás úgy okoskodott mint Thurzó, hogy t. i. Homonnay Bálint halála után és Mágocsy Ferencz súlyos betegsége miatt a protestánsoknak csak egyetlenegy komoly, nagy tekintélyű jelöltjük van a nádorságra s az Thurzó György. Igen, de a nagy tehetségű, energikus és tevékeny főúr jellemének volt egy gyöngye oldala : gyakran nem tudta legyőzni vele született kevélységét, sértő gőgjét, mely csak az utolsó ecse di Báthorynak, a nemrég elhunyt országbírónak országos hírű kevélységéhez volt hasonlítható s a melylyel Thurzó Bocskay és legbizalmasabb környezetete előtt is gyűlöletessé tette magát. Sokaknak az északkeleti rendek közül jól emlékülükbe vésődött ez, s most e gyűlésen is kiújulhat ellenszenvük a büszke gróf iránt. Ezek, igen sokan, így vélte a magyar bíboros, nem fognak Thurzóra szavazni s mivel más, igazi tekintélylyel bíró protestáns úr nincsen most, valószínű a katolikus párt győzedelme.²

Hozzájárult ehhez a mozgékony, vérmes Homonnay György biztatása. Ugyanaz nap, a mikor a titkos tanács a helytartóság gondolatát végkép elejté, a fiatal György úr meglátogatta Melfi püspökét s egy valóban modern időbeli választásvezető főkortes biztosságával fejtegette a nuntius előtt, — persze mi alapon, azt nem tudjuk — hogy a nádorválasztásnál 88 katolikus és 77 protestans szava-

¹ A nuntiusnak már említett jelentései nov. 27. és decz. 4.

² »Ma il signor Cardinale (Forgách) — írja a nuntius 1609 nov. 20. (Nunz. di Germ. 114. A.) — spera che dovendo venirsi alla nominatione o electione, dobba riuscir un cattolico, perchè anco buona parte degli heretici mostra esser fastidita della superbia di esso Turso et altro suggerito fra loro meritevole non si conosce, essendo già morto il Valentino Humanai et stando il Magocci hidropico che poca vita se li promette.«

zatra lehet számítani. Homonnay ezért annyira bizonyosra vette Forgách Zsigmondnak, a primás öcscsének nádorrá választását, hogy ennek helyébe a felsőmagyarországi főkapitányságra vagy esetleg az országbíróságra — melyre Homonnay Bálint halálával Forgách Zsigmond vetett szemet — ki is kérte magának a nuntius támogatását.¹ Sőt, a mi több, maga a király is, valószínűen a primás említette lélektani alapon, egyideig legalább hitt abban, hogy a Thurzó-ellenesek szavazatai fölülkerekednek a választásnál. Részen, mint a nuntius értesít bennünket, ezért állott volna el kedvencz eszméjétől, hogy t. i. befolyása összes súlyával és szívós kitartással utóvégre is ráocroyálja az országgyűlés rendjeire a kir. helytartót.²

Mind ez a reménykedés azonban csak rövid életű virág volt; noha Forgách Zsigmond távolléte miatt Erdődy Tamásnak, az udvar kedveltjének, személyében a katolikus pártnak esélyei növekedtek.³ Mert a Thurzó és Révay által a protestáns rendek tömörülése végett szított mozgalom megtermé a maga gyümölcsét s az agitáció is kéz alatt tovább folyt. Aztán Thurzó vendégszerető háza és asztala nyitva állott a rendeknek különbség nélkül. Akárhány világi, sőt egyházi rendű katolikus is akadt olyan, a kit Thurzónak nemcsak vendégszeretete vesztegetett meg (mint a nuntius kedvetlenül tapasztalá), hanem főleg az a szempont, hogy a független, gazdag és büszke főúr minden egyéni haszon nélkül fogja tudni megvédeni a magyar érdekeket.⁴

A mint Melfi püspöke, azonképen az udvar is aggodalommal nézte a dolgok ilyenén fordulatát: de kénytelen volt az alatt, míg arról folyt a vita, hogy a király vagy az országgyűlés jelöljön-e, mérlegelni Thurzó nádorságát. A helytartóság kérdésében Thurzó, mint láttuk, a királynak kezére járt volt. Azonkívül közvetlenül az országgyűlés előtt egy

¹ » . . . il sign. Giorgio Humanai . . . m' ha fatto intendere secretamente questa mattina che per calculo fatto essattamente i suffragii de' catolici saranno ottanta otto et quelli degli heretici non più che settanta sette; onde egli spera che doverà riuscir palatino il signor Forgach, nel quale caso egli aspirarebbe al generalato di Cassovia o pure al iudex curiae cha vaca per morte del Valentino Humanai, suo cugino.« A nuntius jelent. 1609 nov. 27. Nunz. di Germ. 114. A.

² A nuntius jelent. 1609 decz. 4. U. o.

³ U. a. u. o.

⁴ U. a. u. o. A nuntius nem ismervén a magyar szokásokat, választási ebédeket stb., panaszkodik, hogy »molti catolici et quel che non può dirsi senza lachime et senza vergogna, alcuni ecclesiastici, questi per timore et quelli sedotti del Turso col mangiare et col bere . . . adheriscono a lui.«

kényes ügyben Mátyás buzgó hívének s Rudolf ellenlábásának mutatta magát. A király ugyanis a rendek kívánságára Lépes kancellárt s Bosnyák Tamást 1609 elején a cseh korona országait is fedő magyar végházak költségeire adandó pénzsegély végett a császárhoz s a cseh országgyűléshez küldé. A küldöttségről a császár még tudomást sem akart venni, az országgyűlést pedig hirtelen föloszlatta, úgy hogy Lépeséknek re infecta kellett visszajönniök. Épen ily fias-kóval járt Lépes második küldetése 1609 őszén. Mátyást a császár e sértő viselkedése végtelenül elkéséríté s nagy elégtétellel vette Thurzótól, hogy ez a rendek közt boszút prédikált a császár ellen s azt javaslá, hogy vagy sereget kell Rudolfra küldeni, mint 1608 nyarán, vagy a töröknek megengedni a fölvonulást Csehország ellen Magyarországon át.¹

Ha Thurzónak ez a határozott föllépése a császár ellen, a rosszindulatú bátyjára ép ez idétt nagyon féltékeny Mátyásnál a lehető legkedvezőbb benyomást tette is, az is bizonyos, hogy másrészt sok minden volt nála s az egész katolikus világnál Thurzó rovásán. Mindenekelőtt az, hogy annak az egyezménynek, a melyet 1608 június 29-én a Mátyás mellett Rudolf ellen hadakozó osztrák, morva és magyar protestáns rendek — jobban mondva az utóbbiak nevében, de felhatalmazás nélkül gr. Zrinyi György, Széchy Tamás, Thurzó Miklós s Thurzó Szaniszló — a streboholi táborban Mátyás tudta nélkül kötöttek, a létrehozója s első aláírója Thurzó György volt, a kinek hadisátra szolgált a tanácskozások és az egyezmény aláírása székhelyéül. Ez az egyezmény az ugyanaz esztendei ismeretes eibenschützi osztrák-morva-magyar szerződést (1608 ápr. 19.) megújítja s kijelenti, hogy ennek ama kifejezése, mely »qualemcunque ob causam iustam et legitimam« kölcsönös támogatást köt ki, a vallásszabadságra is értendő és így a szerződő rendek egymást nem csupán a bécsi béke és a török béke végrehajtása, hanem a vallás szabad gyakorlása dolgában is tartoznak megsegélyezni.² Ennek a

¹ Velenceze prágai követének jelent. 1609 márcz. 2. (Bécsi udv. ltár, Disp. di Germ.) U. a. márcz. 23-ról. — Aztán Bosnyák Tamás és Lépes Bálint közös jelentése Mátyáshoz 1609 április 1. Prága (Kpü. F. 18518.). És Forgách a gráci nuntiusához 1609 nov. 16. Nunz. di Germ. 114. B. — Gindely (Rudolf II.) egy szóval sem emlékezik a magyar küldöttségről, mely két hónapon át várt Prágában.

² Az eibenschützi szerződés legújabb kiadása Loserthnél, Zeitschrift d. deutschen Vereines f. d. Gesch. Mährens und Schlesiens IV. Jahrgg, 259. l., a streboholié u. o. 260. l.

Mátyás osztrák valláspolitikája ellen irányuló egyességnek élet vette ugyan az 1608-iki koronázó országgyűlés, mikor 1608 novemberében ugyancsak Thurzó György vezetése alatt Dóczy András, Barkóczy Lászlót és Rainer Menyhért kassai főbíró kiküldé az osztrák protestánsokhoz s fölszólítá őket, hogy elégedjenek meg fejedelmük eddigi engedményeivel, mert különben nem számíthatnak Magyarország támogatására, miután az 1608-iki pozsonyi unió külellenség ellen kötteték s ha most a magyarok az osztrák protestánsok segélyére mennének, azt az osztrák katolikusok az unió megszegésének tarthatnák.¹ De a tényt magát, hogy az a strebohli egyezmény, a melyre az osztrák protestánsok nem szüntek meg hivatkozni, Thurzó György szárnyai alatt jött létre, ez nem tudta Mátyással elefedtetni. Gyanúja volt aztán a királynak, hogy Thurzó e novemberi küldetés daczára sem szünt meg élénk összeköttetésben maradni Ausztria protestánsaival, sőt biztatgatta volna őket, hogy csak bátran forduljanak a magyar országgyűléshez. És dr. Starzer Zakariás, a kit az osztrák protestánsok tapogatózás végett előreküldtek a folyó, 1609-iki országgyűlésre, csakugyan leveleket hozott tőlük Thurzóhoz. Aztán mikor Mátyás ki akarta dr. Starzert Pozsonyból utasítani, épen Thurzó lépett érette sorompóba. Végre jól tudta Mátyás, hogy az osztrák protestánsok egy nagyobb választmánya várva-várja Thurzó nádorrá választását, hogy Pozsonyba jöjjön, s itt az ő segélyével vigye keresztül követeléseit Mátyásnál.² Ezenkívül — per superabundantiam — közvetlenül az országgyűlés megnyitása előtt esett értésére a királynak, hogy a benső-ausztriai protestáns rendek a magyar országgyűlési rendekhez intézett átiratukat, a melyben vallásuk szabad gyakorlása dolgában támogatást kértek, Thurzó kezéhez küldötték.³

Ezekhez a politikai okokhoz hozzájárult még egy személyes ok is: Thurzónak már előbb említett gőgös, paran-

¹ Böven írt e nagyon fontos missióról újabb adatok alapján Loserth: Die Stände Mährens und die protestantischen Stände Oesterreichs etc. 1608 a fönnebbi jegyzetben említett Zeitschrift IV. évfolyam 254. és köv. lapjain. — V. ö. Thurzó Gy. levelei nejéhez II. köt. 242. l.

² A nuntius jelent. 1609 nov. 27. Nunz. di Germ. 114. A. és J. Stülz id. ért. Arch. f. öster. Gesch. IX., 197—205.

³ Provinciarum Styriae, Carinthiae atque Carniolae ... deputati reformatae religioni addicti a magyar rendekhez 1609 nov. 4 Grác (bécsei udv. ltár, Hung.) és Forgách levele a gráci nuntius-hoz 1609 nov. 16., Nunz. di Germ. 114. B.

csolni szerető természete, »fastuosus eius et imperandi animus«, (mint egy tüstént említendő titkostonácsi jegyzőkönyv mondja,) mely magát mint szeg a zsákból ki-kiütötte nem csupán azelőtt a még főherczeg, hanem a már királylyá koronázott Mátyás irányában is.

Akárminth dől is azonban el a vitás kérdés, hogy a király vagy a rendek jelöljenek-e négy férfiút a nádori tisztre, az bizonyosnak látszott, hogy Thurzó György jelöltetése nem lesz elkerülhető. A király megbízásából hát titkos tanácsosai¹ értekezletre jöttek össze november utolsó napján Thurzó candidatiója felől tanácskozni. Egyhangú volt a nézetük, hogy akár jelöltetik Thurzó, akár nem, a királyra mind a két eset veszedelmes.² Fölsorolták mindazt az okot, a mi Thurzó jelöltetése ellen szól, legelőbb is a főúr gőgös, parancsofni szerető természetére utaltak, a mely miatt félni lehet, hogy a királyi jogok körébe erőszakosan fog belemarkolni; Bocskay példáján indulva, megköti majd a király kezét; vissza fog élni a neki adott hatalommal, annál inkább, mert már is érezhető, hogy a rendek többsége öhozzá ragaszkodik s a királyt mintegy magára hagyja. Kiemelték aztán egyoldalúan elfogult protestáns voltát és azt, hogy kérelhetetlen ellensége a katolikusoknak, világiaknak és egyháziaknak egyaránt, s szinte örül, ha személyükben, javaikban vagy méltóságaikban nekik kárt okozhat, őket kisebbitheti. Rámutattak aztán a föntebb említett sterboholy szerződésre, a melyet Thurzó a király kíséretében, de tudta nélkül csak abból a czélból kötött volna, hogy vele a katolicismusnak ártson. Hivatkoztak Thurzó ismeretes összeköttetéseire s levelezésére az osztrák és német protestáns világ vezető embereivel, sőt azzal a hamis váddal is illették őt, hogy az osztrák protestánsok zavargásai az ő izgatásaira vezethetők vissza. Bizonyosra fogták, hogy, mint nádor, minden tőle telhető módon meg fogja a jelen országgyűlésen is, a következőkön is a maga »büntársaival« a király mind ama kegyes törekvéseit hiúsítani, a melyek a katolikus egyház erősítésére fognának célozni. Komoly alap nélküli, de súlyos vád volt végre az, hogy Thurzó a törökkel összeköttetésben áll.

¹ Gr. Meggau, Khuen, Lobkowitz és Khrenperg. (Zsilinszky id. ért. 23. lapján tévedésből gróf Meggauból két személyt csinál: Graff s Meggau.)

² Sive nominatur, sive non, in utroque casu Sua Maiestas in extremis videtur esse constituta — mondja a tanácskozásról fölvevtt jegyzőkönyvi fogalmazat, melyről alább.

Ha ellenben visszavetné a király Thurzó jelöltségét, — így folytatták a titkos tanácsosok — ezzel megmutatná, hogy igazi uralkodó. Ez a saját lelkiismeretét is, a jó katolikusokét is megnyugvással töltené el, sőt dicső nevet szerezne a királynak a katolikus fejedelmek között. De ellenségeit is, már t. i. összes protestáns alattvalóit, földre sújtaná ezzel a király, mert e fő oszlopuk ledöntésével összes törekvéseik megsemmisülnének; vezetőjük és főkolomposuk leszorításával a confederált osztrák-morva-magyar rendek minden terve füstbe menne, ellenben a katolikusok annál diadalmasabban emelnék föl fejüket s kegyes célú tevékenységükben annál merészebben haladnának előre.¹

Akárminő tekintélyes volt is Thurzó állása és híre a protestáns világban, főkép Illésházy halála után, ekkora hatalmat és befolyást csak kicsinyes félelem rémképei tükröztek személyére a kicsinyes titkos tanácsosokban. Aztán meg a tehetetlenség keserű érzete, melylyel a buzgó katolikus férfiaknak a magyar és osztrák protestánsok határozott föllépése elől vissza kellett húzódnok. Mutatta félelmüket azon ellen-okok mérlegelése is, a melyek, nézetük szerint, az elmondottak daczára is Thurzó jelöltetése mellett szólnak.

Ha nem jelöli vagy nem választja a rendek jelölése után a király Thurzót a nádori tisztre, akkor — így folytatták Meggauék — bizonyos, hogy a kevély főúr bosszút fog állni s megzavarja az országgyűlés lefolyását. Nincs kizárva, hogy a rendek csak azért is megválasztják őt nádorrá. Vagy ha ezt nem teszik, hát odahagyják az országgyűlést s otthon, megyéikben, újabb forradalmat fognak — különösen északkeleti Magyarországon — szítani. E mellett az országgyűlés föloszlása következtében a végházak égető szükségleteiről semmi gondoskodás nem történik, a mi aztán a töröknek kapóra fog jönni a béke megszegésénél s háború indítására. Sőt megtörténhetik, hogy a török az elégedetlen magyarsággal, mint Bocskay idejében tette, szövetségre lép, a fizetetlen végekbeli őrségeket a maga részére nyeri meg. Ez új bonyodalmak közt valószínű, hogy az osztrák tartományok protestánsai a magyarok mellé állanak, vagy ha ezt nem teszik is, megvalósítják veszedelmes terveiket. Az pedig egészen bizonyos, hogy a császár ezt a jó alkalmat bosszúja kielégítésére Mátyás ellen mindenkép fölhasználja.

¹ A titkos tanács jegyzőkönyvének kelet nélküli, roppant érdekes fogalmazata Khrenpergtől Kpü. F. 15435 (hibásan az 1608-iki iratok közt), melyet a Függelékben közlök.

A király a mindennüen összetornyosuló nagy hullámok között, mert hadereje az ellenállásra nem elég, végveszélybe kerül s vele együtt az osztrák ház a bukás szélére jut, a miért a felelősséget nem vállalhatja el a király. Végre bizonyos, hogy a királyösszes országaiban a katholicismus is belesodródik a katasztróhába.

A két nagy baj közt hát, mondták a ministerek, a kisebbet kell választani s Thurzó jelölését elfogadni, ha ennek fejében bizonyos föltételekre rááll. Ilyenek volnának: írásbeli térítvény arról, hogy a király jogkörébe nem avatkozik; hogy úgy az egyházi rendű, mint világi katholikuskokat jogaikban és javaikban megvédi; hogy kötelezi magát a Bocskay által eladományozott vagy inscribált javak visszaadásának keresztülhajtására a jelen országgyűlés alatt; hogy a vallásügyekben semmi újabb szövetséget nem köt az osztrák protestánsokkal, a mint hogy az 1608-iki pozsonyi unió ezt nem is szabja elő; hogy az osztrák tartományok ügyeibe nem avatkozik, sem tanácsadással, sem egyébként, sőt ellenkezőleg, inteni fogja őket a fejedelmük iránti engedelmességre. Végre, hogy igyekezni fog a nádorválasztás régi módját helyreállítani, mely szerint a rendek jelölnek s a jelöltek közül a király választ. Határozatba ment befejezésül, hogy a nuntius és a primás tanácsa is kikérendő, mielőtt Thurzóval a föntebbi pontokról tárgyalni fognának.¹

A király a titkos tanács véleményét elfogadta s tüstént a nuntiushoz küldé kedvencz hívét és főkamarását, gr. Cavriani Ottaviót, a ki ura nevében fölkérte Melfi püspökét, hogy mivel ő és a bíboros a dolgok állásáról kellőkép tájékozva vannak »s a király el van határozva, mindenben az ő tanácsukat követni«, hányják-vessék meg a kérdést, mit kellessen cselekednie. A nuntius rendkívül tapintatosan járt el; egészen Forgáchra bízta a tanácsadást, kijelentvén, hogy véleményéhez hozzájárul. A primás belátván, hogy Thurzót mellőzni most már semmikép nem lehet, bő megfontolás után s a nuntiusal egyetértésben nagyjában és egészében ugyanazt a tanácsot adá a királynak mint osztrák ministerei, hozzátéve, hogy Mátyás külön idézze be magánkihallgatásra a veszedelmes nádorjelöltet.² Így történt aztán, hogy

¹ A titk. tanács jegyzőkönyvének idézett fogalmazványa csak épen említi a bíbornokot és a nuntium, mert itt megszakad; e határozatról magáról a nuntius hosszú és nagyon fontos jelentése 1609 decz. 4. (Nunz. di Germ. 114. A.) bőven tudósít.

² »Il signor camerario maggiore mi fà intendere in nome di S. Mtà che io vedesse col s. cardinale quel che poteva farsi, perché

a titkos tanács egy újabb értekezlete megszövegezte (december 1-jén) a Thurzónak a király előtt fölolvassandó föltételeket, a melyek teljesítése fejében Mátyás megígérte, hogy Thurzót fogja nádorul választani, ha a rendek jelölik, vagy jelölni fogja, ha úgy dől el a dolog, hogy a király jelöl, s a jelöltek közül az országgyűlés választ. Még az nap estére fölhivatták Thurzót a várkastélyba, a hol a király egyedül való jelenlétében fölolvasta előtte Khrenperg a megállapított föltételeket, a melyek teljesítését Thurzó tehettségéhez képest készséggel megígérte, sőt erre meg is esküdött.¹

Igérethez képest azonnal közbelépett Thurzó az alsó tábla rendeinél, — mert csak ezeknél volt erre szükség — őket a király kívánságára rábirandó, hogy t. i. az országgyűlés nevezze meg a négy nádorjelöltet, a kik közül a korona fogna választani; de hasztalan. A királynak végre is engednie kellett s így jelölte ő a katolikusok közül Erdődy Tamást és Forgách Zsigmondot, a protestánsok közül pedig Széchy Tamást és Thurzó Györgyöt; azzal a kikötéssel azonban, hogy az állítólagos régi szokás (rendek jelölnek, király választ) helyreállítására céljából a legközelebbi országgyűlés minden más végzés előtt törvényt hozzon. Persze a rendek a világos törvényre való hivatkozással ezt a királyi leiratot sem fogadták el, sőt fölhangzott soraikból a kevély kiáltás: »mi vagyunk a törvények alkotói és nem a király!«. A hosszas és makacs vitánál végül a magyar tanács engedékenységet ajánlott a koronának. »Ha nincs elég ereje — mondta volna — a királynak, erőszakkal vinni keresztül akarátát, akkor legjobb ha ajándékba adja oda azt, a mit eladni nem tud.«² Mátyás bizván abban, hogy Thurzó, ígérete szerint, a gyűlés

essendo noi consapevoli del stato delle cose, haverebbe la Mtà S. seguito il nostro consiglio in tutto et per tutto. Onde il s. cardinale . . . consigliò a S. Mtà che si chiamasse a parte il Turso et si facesse promettere, riuscendo palatino, de procurar la restitutioni di beni ecclesiastici . . . stb. A nuntius jelent. 1609 decz. 4. id. h.

¹ A Thurzó előtt fölolvassott iratot l. Zsilinszkynél, id. ért. 25—26. l. — Helyesen jegyzi meg Angyal, id. m. 22. l., hogy Thurzó a föltételeket elfogadta, mert erről a nuntius is tudósít: »egli promise con molta prontezza, ma con quanta fedeltà sia per osservarlo, sallo Dio!« (id. jelentése 1609 decz. 4.). Hogy meg is esküdött Thurzó, azt Mátyásnak a magyar kir. tanácshoz egy, a később említendő nagyszombati ügyben intézett (kelet nélküli), leirata mondja (bécsi udv. Itár. Hung.).

² A nuntius id. jelent. decz. 4. »Allegando frà l'altre cose che ipsi status sunt legum conditores et non il rè.« Továbbá: »faccia (a király, mondák a tanácsosok) come può et doni, come si dice, con manco danno possibile quel che non può vendere.« — A jelölés nagyon érdekes Árdéséről bőven szólnak Zsilinszky és Angy id. m.

folyamán a majd jobban hangolt rendeket mégis csak rábírja a választatásra, elállott minden föltételtől. A választás december 7-dikére tüzetett ki; a primás és a nuntius a legutolsó pillanatig remélték, hogy Thurzót az ő állítólagos irigyei és haragosai cserben hagyják s a választás Erdődyre esik. De csalatkoztak. Erdődy csak 53 szavazatot kapott; hármat a távollevő Forgách Zsigmond és 100-nál jóval többet (állítólag 150-et) Thurzó.¹

Az újonnan megválasztott nádor egy oly lépésre szánta el ekkor magát, mely az akkori időkben és akkori világban meglepőnek nevezhető s Thurzónak lovagias, de egyúttal eszélyes volta mellett tanuskodik. Eskütétele után mindjárt meglátogatta a nuntium, megígérte jóakarátát a kath. egyház iránt és azt, hogy az eladományozott, elzálogosított egyházi javak visszaadását minden tehetsége szerint előmozdítja; »mert — mondá — a vallások különbsége nem szolgálhat okul vagy ürügyül semmi jogtalanságra«. Végre kérte a nuntium, hogy a szegény elnyomorodott Magyarország érdekeit ajánlja a Szent Atya jóakaró pártfogásába . . . A választás eredménye miatt lehangolt nuntius reményei újra éledni kezdenek. Nem csupán arra a szomorú kilátásra kell hát reményét építenie, hogy a nagyon megrongált egészségű új nádor úgy sem soká viselheti terhes tisztét!²

Thurzó ez eszélyes lépésének tulajdonítandó, hogy a római kúria is bizonyos békés resignatióval törődött bele a választás eredményébe. »Ha isten titkos végzése úgy akarta, hogy a választás Thurzóra essék — írta Melfi püspökéhez az államtitkár — igyekezzék Főtisztelendőséged szokott eszélyével és buzgalmával azon, hogy ez a körülmény

— Igen fontos részleteket hoz a nuntius élénk két jelentése 1609 nov. 27. és decz. 4. a melyekre azonban, czélunkon kívül esvén, nem terjeszkedhetünk ki.

¹ Figyelemre méltó a nuntius decz. 11-iki jelentéséből (Nunz. di Germ. 114. A.) ez a passus: »Gli ecclesiastici (a választásnál) mossi o tratti piuttosto dall'esempio del s. cardinale (= Forgách) et ritenuti anco della vergogna concorsero apparentemente tutti al Ardedi (= Erdődy), fuorché monsign. di Giavari^{no}, che per mostrarsi neutrale, diede il suo voto al Forgács.«

² »A me ha promesso (Thurzó) — írja a nuntius most id. jelent. — gran cose et particolarmente di promuovere la restituzione di beni ecclesiastici, non dovendo, come egli dice, le diversità della religione pregiudicare alle ragioni di chisisia et mi pregò ch'io volesse raccomandare alla protezione di S. Beatitudine il stato et gl' interessi del misero regno d' Ungheria. Resta qualche speranza che habbia costui da osserrar quel che ha giurato et promesso anco á parte a Sua M^{ta} et supra tutto, che non sia per durar molto nel carico in ogni modo travaglioso, stante la sua poca per non dir desperata salute.«

minél kevesebb káros következménnyel járjon s hogy az elvett egyházi birtokok csakugyan kivétel nélkül visszaadassanak.¹

V.

A kir. előterjesztések egyházpolitikai pontjainak sorsa. — Katholikus győzelmek. — A nagyszombati ügy és a nuntius. — A nuntius kisebb sikerei.

A curia, a nuntius, a primás közös haditervüknél az első ütközetet hát elveszítették. Egy igen erős positio, a nádori tisztt, az ellen kezébe került. Természetes, ha annál nagyobb óvatossággal igyekeztek a kiterjedt harcztér többi pontjain megállni a sarat. Működésük mindjárt a legfontosbb kérdésben, az egyházi javak visszaadásánál, csaknem teljes sikert is aratott. Igéretük szerint a király is, Thurzó is közreműködtek ebben. Nehézségek csak a Rhédey Ferencznek és Segnyey Miklósnak tett adományoknál s zálogbaírásoknál, tehát a nyitrai püspökség és a szepesi prépost meg káptalan birtokainál fordultak elő. A magyar tanács tagjait reális politikai érzék vezette, mikor azt javasláák, hogy ezek az adományok hagyassanak meg a mondott két erdélyi államférfiú kezében, mert ezek nem csupán fejedelmüknél bírtak igen nagy befolyással, a minek bizonyos körülmények közt megvolt a maga jelentősége, hanem a hajdúságnál is. Pedig az utolsó két esztendő hatalmas hajdútámadásai megmutatták, hogy e szabad hadi népet féken, sőt kézben tartani mennyire fontos dolog.² A primás és a nuntius heves tiltakozása után Mátyás egy királyi parancscsal vágta ketté a gordiusi csomót. Meghagyta a nádornak, hogy a két erdélyi főúr számára a tőlük visszaveendő egyházi javak helyett Kassa körül szemeljen ki megfelelő birtokokat a fiskális javak közül. Thurzónak ugyan az volt a véleménye, hogy a magyar király szempontjából jobb, ha Rhédey és Segnyey meghagyatnak az illető egyházi javaknak — a püspökség, a prépostság és a káptalan kárpótlása mellett — a birtokában s ekként a nyugati Magyarországnban lesznek nagybirto-

¹ Utasítás a nuntiushoz 1609 decz. 26. Nunz. di Germ. 26. V. ö. Fraknoi, Magyarország és a Szentszék III. 281.

² Magyar tanács véleménye 1609 decz. 17. ered. Kpü. F. 15435. — Jellemző, hogy a magyar tanács ezt a javaslatát csak akkor hozta elő, mikor az ülésből a primás már távozott. Ezt Forgách czédulájából tudjuk meg, mely a tanács véleményes jelentése mellett fekszik s a mely czédulában a primás a királyt e javaslat elvetésére kéri!

kosok, mert így szorosabban lehet őket s általuk Erdélyt, a magyar koronához fűzni. Mindazonáltal a nuntiusnak adott ígérete szerint elfogadta a királyi megoldást.

A rendi végzés hát Bocskay adományait semmisképpen nyilvánítá, az inscriptiókat pedig csak addig hagyta a bírlalók kezében, míg a javak jövedelméből a kölcsön adott összegek meg nem térülnek. Melfi püspökének ez eleintén nem tetszett, ő az inscriptiók semmissé nyilvánítását is óhajtá. De fölvilágosították, hogy mind e zálogbaírásokért a birtokok terjedelméhez képest csak csekély összegek lőnek annak idején befizetve, a melyek e birtokok jövedelméből 1605 és 1606 óta már kamatostul megtérülhetnek. És így jó lélekkel jegyezte föl a lábra állított kath. egyház emez első nagy győzelmét,¹ melyet nyomon követett egy másik: az egri káptalan székhelyéről szóló végzés. A rendek ugyanis az első, nagyon heves kirohanások után, a melyek az egri káptalan országgyűlési szavazatjogát is vissza akarták vetni, a végzésben kellemes föladatnak nevezték, ha tehetségükben állna, teljesen helyreállítani a káptalant, a mely ellen még 3 évvel azelőtt általános országos harag nyílzápora zúdult. S kérték a királyt, hogy addig is míg jobb világ lesz és az egri káptalan tizedeit nem kell a végházak kiadásai fődözésére fordítani, jelöljön ki neki Nagyszombatban residentiát s gondoskodjék az ügyis kevés számú káptalani tagok eltartásáról.²

A királyi előterjesztések harmadik egyházpolitikai pontja a forradalom alatt s a birtokvesztések miatt szünetelő vagy megszűnt konventek helyreállítását kívánta. Ez törvénynek is lőn. S ha a rendek ezzel kapcsolatban a túróczi konventnek is, mint hiteles helynek, helyreállítását nem követelik vala: a nuntius a konventügy megoldásában is fényes győzelmet láthatott volna. A csöpp öröm az öröm poharában az volt, hogy ha a túróczi konvent úgy állítatik vissza, a mint a rendek kívánják, a jezsuiták nem fogják élvezhetni a túróczi konvent javait, mert őket hiteleshelyi requisitoroknak aligha fogná elismerni az ország.³

¹ Mindezekről a nuntius jelent. 1609 decz. 11. és decz. 25. (Nunz. di Germ. 114. A.). Aztán a rendi végzések hivat. példánya (azokkal a Khrenperg kezével írott, a m. kir. tanács és a concertáló bizottság megegyezésén alapuló változtatásokkal, törlésekkel és betoldásokkal, a melyek szerint lőnek aztán az országgyűlési végzésekből az 1609-iki törvényczikkek). Kpü. F. 15435. És az 1609. II., IV és V t.-czikkek.

² A rendi végzések (l. a föntebbi jegyzetet) ezt persze *elhatározták*; de a concertatiókor az elhatározásból *kérés* lett.

³ 1609. 49. és 50. t.-czikk.

A királyi előterjesztések egyházpolitikai programja ezzel ki volt merítve ; de a nuntius és primás vállvetett igyekezteinek ezeken kívül is sikerült az országgyűlési tárgyalások folyamán a kath. egyház állását erősíteni. Melfi püspöke maga megvallja, hogy egyik-másik esetben Thurzó jóakarata támogatta őt. Ilyen volt Migazzinak, Nagyvárad szék nélküli püspökének s a szepesi kamara gyűlött ex-elnökének esete. Tudjuk, hogy őt és Szuhay püspököt, a pozsonyi kamara volt elnökét, Bocskay fölkelése alatt az elkeseredett rendek valóságos országos átok alá vetették s ez alól a két püspököt a bécsi béke czikkei sem menték föl. A király, a primás és a nuntius most Migazziért (Szuhay már nem élt) közbenjártak a rendeknél s ezek egy végzést hoztak, melyben a császár rabjaként sínylődő Bocatiusnak, Kassa volt főbírájának s Bocskay diplomatájának, kiszabadítása fejében ígérték, hogy Migazzit föloldják minden vád alól s »pro recepto habebunt«. Thurzó megmagyarázta ekkor a rendeknek, hogy képtelen dolgot kívánnak, mert a császárhoz a király ugyan hiába fordul, hiszen az imént hallhatták, hogy Rudolf a mult országgyűlés követségét még színe elé sem bocsátá, s ő, Thurzó, hadat javasolt vezetni a rosszakaró császár ellen. Erre a rendek elállottak minden föltételtől s »bevették« maguk közé az addig elátkozott Migazzit. És tették ezt a nélkül, hogy ez ügyről a királyi előterjesztés csak egy szóval is megemlékezett volna ! Mint nagy erkölcsi győzelmet jelenti ezt Rómába, különösen kiemelve a nádor jóakarátát, a boldog nuntius.¹

Nem kisebb értékű volt ennél a főpapság aláhanyatlott, de már újra emelkedni kezdő tekintélye erősítésére a püspök-főispánok ügyének elintézése : a rendek végzésükben makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy az a püspök-főispán, a ki főispánságáról szóló oklevelét a jövő országgyűlésen a nádor és az ország előtt be nem mutatja, azonnal veszítse el főispánsági tisztét. Nyoma van annak, hogy a rendi végzések concertatiójánál a conservativ fölfogású Thurzó közbevetésére fogadtatott el az a törvénynyé is lett

¹ »Anzi si ottenne da vantaggio che il vescovo di Varadino scacciato molto tempo fu con titolo di rebelle et nimico della patria et essule della sua chiesa, si aggratiasse et restituisse intieramente a quella cura«, írja a nuntius 1610 január 9. Nunz. di Germ. 114. D. — A Bocatius kiszabadulásához kötött végzés eredetileg a 33. és 34. t.-czikkeknél megfelelő végzések közt állott, de Khrenpreg törülte s megváltoztatott formájában mint 71-ik cikk került a törvénybe.

módosítás, hogy az ügyről a jövő országgyűlés fog csak határozni a királylyal egyetértésben.¹

Nem egészen a nuntius kívánsága szerint oldatott meg egy helyi kérdés, mely az országgyűlésen és azon kívül is rendkívül nagy port vert föl, igen sok, kellemetlen összekocczanásra adott alkalmat s lokális jellege daczára elvi jelentőségüvé növekedett. Ez a nagyszombati tanács által a városból kiutasított kálvinista pap és tanító ügye volt, mely panasz és feljebbezés alakjában a nádor és az országgyűlés elé került.² Több napi szenvedélyes viták után, melyek alatt a városi tanácsot pártoló papokat, sőt magát Forgáchnot is, kidobással fenyegették, a rendek elhatározták, hogy a kiutasítottakat vissza kell fogadnia a városnak, sőt azonfelül nagy bírságot is fizetnie. Az ügy fölötti ítélkezés azonban a nádor bírói széke elé tartozott.

A roppantul elmérgesedett ügy ezen stádiumában közbelépett a király, a kit erre a nuntius ösztökélt a curia parancsából s egyszersmind a primás kívánságára. Forgáchnak székhelye volt a katolikus Nagyszombat, mely már akkor hat templommal ékeskedett. Ezek közül egyet az 1606. augusztusi kassai országgyűlés végzései értelmében lefoglalt magának a kálvinisták nem nagy számú hitközsége. Sem ezt, sem azt, hogy a protestáns pap a kor szokása szerint prédikációiban a katholicismus ellen szónokolt, nem tudta tűrni saját székhelyén az ország primása, egyúttal a római egyház bíbornok-hercege. Maga is mindent elkövetett a gyűlölt felekezet lelkipásztorának és iskolamesterének kiüldözésére; de azonkívül támogatásért a nuntiushoz és Rómához is hozzáfordult. Melfi püspöke már az országgyűlés összejötte előtt kihallgatáson kérte Mátyást a Nagyszombatba bevonult kálvinista pap és tanító kiutasítására, a mit Mátyás meg is ígért neki; de mivel késlekedett vele, a curiától is szigorú parancs ment a nuntiushoz, épen az országgyűlés küszöbén, minden tehetségében állót elkövetni a királynál a cél elérésére.³ A sarokba szorított király, a ki jól tudta,

¹ Az eredeti végzés id. h.; a módosítás Khrenpreg kezével. V. ö. 1609. XXIII. t.-czikk.

² Az ügyről bőven szólnak Ipolyi, Zsilinszky és Angyal id. m. Én csak a curia s nuntius beavatkozását, mint új dolgot, és azért tárgyalom, mert ezen fordult meg az egész dolog.

³ Már 1609 szept. 26. jelenti a nuntius, Nunz. di Germ. 114. A., hogy az ügyről »parlai con S. M^{ta} che mostro risentirsene e mi promise di escluderli.« — A nov. 7-iki utasítás pedig (Nunz. di Germ. 26.) azt mondja: »apresso la quale (S. M^{ta}) farà V. S. tutto quello che bisognarà et metterà ogni suo potere acciò non permetta (Mátyás)

hogy a nagyszombati kálvinisták törvényes alapon állnak, a rendek főntebb említett határozata után odaizent Thurzónak, hogy ne avatkozzék a dologba, mert a város, mint szabad királyi város, közvetlenül a királytól függ; de a nádor kereken kijelenté, hogy a nagyszombati tanács az ország törvényei ellen vétett s ő, mint nádor, a törvényeknek érvényt tartozik szerezni.¹ Meg is hozta december 19-én méltányos ítéletét, mely nem rótt ki bírságot a városra, csak az elűzöttek visszahelyezését rendelte el.²

A városi tanács azonban beküldé a nádori parancsot a királyhoz, a kitől oltalmat kért s Thurzónak azt válaszolá, hogy a város a királytól függvén, ennek elhatározását várja s ennek fog engedelmeskedni. A nádori tekintélyében sértett Thurzóban föllobbant erre a harag s az amúgy is veleszületett gőg; egy ülésen kijelenté az országgyűlési rendeknek, — ezek nagy tetszésére — hogy ha a város a kitűzött határidőn belől nem fog nádori parancsa előtt meghajolni, saját személyében fog ellene sereget vezetni s addig löveti ágyúkkal a lázadó várost, a míg eszére nem tér...³ A nádor ez erélye, különösen ez az ünnepélyes kijelentése, a királynak természetesen nem lehetett inyére, pláne a nuntiusnak adott ígéretei után. Abba kapaszkodott hát, hogy Nagyszombat, mint szab. kir. város, a korona peculiuma, mely ha pusztul, károsodik, vagy a városi taksát nem fizetheti meg, az egyszersmind a király kára. Mint a korona peculiuma, minden ügyben a királytól függ, s ezért nem eshetik a nádor ítélete alá. De ettől teljesen eltekintve, a törvények szerint akkor, mikor a király a rendek közt jelen van, — mint a hogy most Pozsonyban időzik — a nádor hivatala nyugszik — »praesente rege, palatini officium cesset«; — végül az is tekintetbe veendő, hogy a nádor megesküdött neki, hogy a királyi jövedelmek ügyeibe, tehát a korona peculiumának dolgaiba, nem ártja bele magát. Ezen és efféle ál-okok alapján kívánta Mátyás egy leiratában magyar tanácsa

che li heretici di Tirnavia introducano in quella città le schole e chiese per il loro esecrabile esercitio.«

¹ Ezt csak a nuntius decz. 18-iki jelentéséből (Nunz. di Germ. 114. A.) tudjuk.

² Igaza van Agyalnak, mikor, id. m. 34. lapján, Thurzót Ipolyi ellen védelmébe fogadja.

³ Ezt is csak a nuncius jelentéséből tudjuk: »Spiacque — írja — tanto al palatino questa repulsa benchè moderata, che nei comitii disse apertamente, che passato il termino prefisso, sarebbe di persona andato con l'artiglieria a batter quella città ribelle et inobediente al regno, per ridurla a segno.« 1609 decz. 25. Nunz. di Germ. 114. A.

véleményes jelentését, mely nem is késett és a rá ható illegitim befolyások terhe alatt, mint sokszor a közelmúltban, úgy most is túlaulikusnak mutatkozott, mikor azt javasolta, hogy ne erősítse meg a király a hozzá forduló nagyszombatiak ellen hozott nádori ítéletet.¹

Sokkal elkeseredettebb, majdnem forradalmi volt azonban a rendek hangulata, mintsem szembeszállni lehetett volna vele s a törvényes alapon álló nádorral. A korona peculiumának hivságos tanából engedni s az elmérgesedett ügyet kiegyenlíteni kellett. E célból a király a győri püspököt és egyik titkos tanácsosát, lobkovitzi Poppelt, azzal a kéréssel küldé el Melfi püspökéhez, hogy a primással egyetértésben hányja-vesse meg a békés megoldás módozatait. A két főpap tüstént teljesíté a király kívánságát s a primás, a ki, mondhatni, saját maga személyén tapasztalta ki az őt is kidobással fenyegető rendek szenvedélyes hangulatát, oda nyilatkozott, hogy a királyi decorum megóvása kedvéért, nem a nádori parancsra való tekintettel, hanem azért, mert több nagyszombati kálvinista polgár folyamodott érette, meg lehetne engedni az elűzött prédikátor és tanító vissztérését, úgy azonban, hogy ne a város, hanem saját híveik költségén éljenek s a prédikátor ne tartson nyilvános isteni tiszteletet, csak magánházban végezze ezt. Arra utalt itt Forgách, hogy vice-versa Felső-Magyarországon sok helyen, pl. Kassán is, be akarják vinni a katolikus papokat; még oly helységekre is, a honnan eddigelé mindig ki voltak tiltva. Feltűnő, hogy a mindig eszélyes és Forgáchnál mindig jobban mértéket tartó nuntius sokalta ezt az engedményt; úgy okoskodott, hogy Thurzó viselkedésének alapja nem vallási buzgóság, lévén ő lutheránus, a kiűzött pap és tanító pedig kálvinisták, hanem hogy csak nádori tisztének tekintélyét védi s így bizonyos alaki elégtétellel okvetlenül megelégednék.² Adassék meg hát neki — mondá Melfi püspöke — ez az alaki elégtétel, a mely mellett a katolikusok a dolog lényegében elérhetik céljukat; azaz a városi tanács beleegyezésével ám vitessék be a városba a prédikátor meg a tanító, legyenek is ott egy darab ideig, de birassanak rá, hogy minél hamarabb önként hagyják el valami ürügy alatt

¹ A király decretuma a m. tanácshoz 1609. s. d. bécsi udv. ltár Hung. és a nuntius most id. jelentése.

² »... ch'l palatino... procedeva così animosamente in questo fatto non par zelo di religione, essendo egli della confessione augustiniana et il predicante da introdursi in Tirnavia, calvinista, ma semplicemente per decoro del suo carico.« Decz. 25.iki jelent. id. h.

a várost.¹ A király azonban a primás javaslata mellett döntött, s ennek alapján egyezett bele a kiűzötteknek királyi biztosok által való visszavezetésébe, a mi, mint tudjuk, deczember 28-dikán meg is történt. A nuntius is belenyugodott aztán ebbe, mert Forgách erősen biztatá, hogy a mint residentiájába visszatér, gondja lesz neki arra, hogy a jó prédikátor magától kikivánkozzék a városból s utána más prédikátornak soha ne legyen kedve oda bekiváncozni.²

A curia eleintén nagyon kedvetlenül vette e híreket. Bántotta, hogy Magyarország primása, egy bíbornok székhelyén, eretnek prédikátor kárhoztatja el a szószékről a róm. kath. egyház hitelveit. Kicsinyben olybá tünt föl ez előtte, mintha teszem Rómában Flacius szabadon, mosdatlan szájjal beszélhet vala a babyloniak . . . -ről. Erthető hát, ha, mint az államtitkár írja a nuntiushoz, az örök városban nagy félelemmel aggódtak, nem fog-e a nagyszombati prédikátor visszavitelét kimondó nádori ítélet valami tragédiát zúdítani a magyar kath. egyházra.³ Úgy látszik azonban, hogy Forgách biztató ígéreteihez a király is hasonló ígéretekkel csatlakozott, mert az ügy illetén megoldásába végre a curia is belenyugodott.⁴ A legfőbb ok azonban, mely kibékíté őt és a nuntium, az volt, hogy a nagyszombati prédikátor visszavitelének compensatiója gyanánt a király intézkedéseket tőn, Forgách Zsigmond, felsőmagyarországi főkapitány útján, hogy az összes felsőmagyarországi városokba, bármi csekély is bennük — mint maga a nuntius kiemeli — a katholikusság száma, minél hamarabb bevezessék az 1608. kor. előtti I. cikk engedélyével a kath. egyház papjait. Kassán ezt több zavargás és ellenállás lecsillapítása után Forgách Zsigmond csakugyan megcselekedte,

¹ U. o.

² »Ben promette S. Sua illma (t. i. a primás) — írja a nuntius 1610 jan. 1., Nunz. di Germ. 114. D. — che giunto che ella sia in Tirnavia, farà in modè, che egli (a predikátor) da se stesso desidera et habbia caro d' uscirne, nè altro suo simile pensi mai più d'entrarvi.«

³ Leirat a nuntiushoz 1610 január 9. Nunz. di Germ. 26.

⁴ »Da N. Sre (a pápa) è stato lodato — mondja a nuntiushoz küldött leirat 1610 január 16., Nunz. di Germ. 26. — il pensiero del sign. cardinale di Strigonia et la promessa che Sua Ma^{ta} ha fatta di procurar che quel predicante permesso in Tirnavia habbia da esser, trattato in maniera, ch' egli medesimo s'habbia a risolvere di partirsene.« — Egész világos dolog tehát, hogy azok az izetlenségek, a melyek Forgách és a nádor közt e prédikátor visszavezetése után bekövetkeztek, a király és Forgách emez ígéreteire vihetők vissza. Thurzónak hát igazat kell adnunk, mint Angyal is teszi Ipolyi ellen e pontban.

a hol a kath. pap már kora tavasszal — a nuntius őszinte öröme — nyilvános isteni tiszteletet tarthatott.¹

Csak félsikert ért el a nuntius a primásnak Érsek-újvárra vonatkozó kívánsága támogatásánál. Forgách, mint láttuk, azt óhajtá, hogy ez a fontos végvár egészen az ő katonai jurisdictiója alá kerüljön; de Kolonics Sigfried, a főkapitány ezt épen katonai szempontból ellenezte. S mikor az erőszakos Forgách az általa fizetett őrséget Kolonics távollétében a maga részére és hűségre eskette, a visszatért főkapitány semmisnek nyilvánítá e tényt s a primás hadnagyát és ennek helyettesét börtönbe vetteté. Egy, a nuntius közbenjárására kiadott királyi rendelet meghagyta ugyan, hogy a helyőrség »megadja a köteles tiszteletet a kardinális úrnak is, mint a ki őket ő fölsége szolgálatára zsoldba fogadta«, de ezzel a primás nem elégedett meg. Egyidejűleg ezzel a várbeli templomnak is, melyet a kálvinista várőrség használt, a primás kezébe kellett volna, ugyancsak a nuntius közbenjárására, adatnia. De ez az intézkedés az amúgy is fizetetlen s elégedetlen őrség közt zendülést támasztott, mely nagy mérveket öltvén, az országgyűlést is foglalkoztatta,² s különféle bizottságok kiküldésére vezetett, míg a zendülést nagy nehezen lehetett csillapítani. A primás itt az ő katonai főhatóságára nagyobb súlyt fektetett mint a templom kérdésre; de az országgyűlés végeig nem sikerült a kényes ügyet végleg eldönteni. Annyit mégis kivívott Melfi püspöke, hogy megigérték neki s a primásnak az elégtételt, a Forgách-csal ujjat húzó protestáns főkapitány, Kolonics alkalomszerű eltávolítását, s a primás előtt kellemes egyénnel való helyettesítését, a ki a primástól is fog függeni. Sőt a mi több, még Thurzó is megígérte jóakaró közbenjárását.³

A legteljesebb sikert érte el a nuntius az esztergomi érsekség tizedei visszaadásánál. Forgách panaszára, Illésházy halála után azonnal utasítá a curia Melfi püspökét odahatni, hogy a király e tizedek haszonélvezetét a nádor özvegyétől,

¹ E tervekről s a kassai hath. püspökről szólnak a főntebbi jegyzetben idézett leirat; a nuntius jelentése 1610 febr. 20., Nunz. di Germ. 114. D., és ápr. 3. U. o.

² Az ügygyel Zsilinszky id. ért. de különösen Angyal id. m. behatóan s alaposan foglalkozik.

³ Erről az ügyről bőven szólnak: Leirat a nuntiusához 1609 aug. 1. Nunz. di Germ. 26. — A nuntius jelent. 1609 szept. 12., szept. 17., okt. 10., okt. 31., nov. 7. Nunz. di Germ. 114. A. — A nuntius jelent. 1610 január 1., febr. 2. Nunz. di Germ. 114. D. — Thurzó a primás katonai jurisdictiója elismeréseért azt javaslá, hogy a király 500 helyett 1000 főnyi őrség fizetését kösse ki a primástól.

Pálffy Katától s örökösaitől, kiváltsa. Igen, de a király leg-befolyásosb emberei az özvegy vérrokonai voltak s ennek fogták pártját. Pálffy Kata egyetlen nőtestvére volt b. Khuen Özséb titkos tanácsos s Mátyás kedvelt minisztere édes anyjának, a kinek két leányát a főkamrás, Ottavio Cavriani, s a törökországi követ b. Herberstein bírták nőül. Ezek, mondá a nuntius, remélik, hogy gyermektelen, dúsgazdag nagynénjüktől szépen fognak örökölni s ezért befolyásukat Pálffy Kata érdekében használták föl.¹ Illésházy özvegye a primás és nuntius szünetlen rohamát megelégedvén, de különben is jólelkű, békeszerető nagyasszony lévén,² önként följánlá Forgáchnak a tizedek felét, a mit azonban a primás elvből nem fogadott el. Miután a pápa határozottan helyeselte, szintén elvi tekintetből, a primás álláspontját; a magyar tanács is oda nyilatkozott, hogy az özvegyet az összes tizedek átengedésére kell valami módon rábírní s Melfi püspöke is határozottabb hangon szólítá föl a királyt, ezen a curia szemében oly odiosus ügynek az országgyűlés megnyitása előtt való elintézésére. Itt nem oly adomány-nyal van dolga a királynak, mondá, mint a minők a Bocskay-féle adományok; ez tisztán a királytól függött, tőle csikarták ki. Persze előbb födözetet kellett találni a kiváltásra, mert hiszen egyszerűen elvenni az özvegytől a tizedeket, rablás lett volna. Az országgyűlés végéig kieszték aztán ezt a födözetet is s Forgách a tizedeket mind visszakarta. Sietett is V. Pál e fölött örömét fejezni ki sikerrel működő bécsi nuntiusának.³

Egyik további győzelme volt a primással összefogó nunciának az, hogy sikerült Bosznia új (címzetes) püspökét, Telegdy János esztergomi nagyprépostot, királyi tanácsossá kineveztetnie és pedig alig félévre a pozsonyi koronázó országgyűlés után, mely a király által imént szentesített törvényben mondotta ki, hogy címzetes, megvétlen püspök a kir. tanácsnak nem lehet tagja.⁴ Törvényesebb öröme tel-

¹ A nuntius jelent. 1609 júl. 23. Nunz. di Germ. 114. A.

² A nuntius jelent. 1609 máj. 9. mondja: »donna haeretica mà di gran bontà morale.« Borgh. II. 166.

³ E tizedügyről szól a nuntiusnak hét (7) ered. jelentése 1609 febr. és 1610 január közti időből s három pápai utasítás számára 1609 aug. — 1610 január közti időből.

⁴ »Il detto preposito di Strigonia eletto ultimamente vescovo titolare di Bosna è stato anco assunto da S. M^{ta} al consiglio ungharico, ancorchè nei capitoli di Possonio fusse concluso che i vescovi titolari non possino haver luogo nei consegli.« A nuntius jelent. 1609 ápr. 11. Borgh. II. 166.

hetett abban, hogy az 1609-diki országgyűlés bezárása előtt Mátyás négy új kir. tanácsost nevezett ki, a kik között csak egyetlen protestáns — Révay Tamás — találkozott, a három katolikus közt pedig ott volt az ő pártfogoltja, a még igen fiatal Homonnay György is.¹

Azonban mind ez az előhaladás az ellenreformáció útjain nem tudta elsimítani a redőket Melfi buzgó püspökének a homlokáról, mikor az országgyűlési tárgyalások folyamán három nagy jelentőségű elvi kérdést látott fölmerülni és apránként földagadni: az osztrák protestánsok megsegítésének dolgát, a jezsuita-rend véletlenül fölvetődött ügyét és bizonyos conkét esetek kapcsában a szabad vallásgyakorlat újabb és hathatósabb biztosításának tervét.

VI.

A nuntius újabb aggályai az osztrák-magyar szövetség, a jezsuita-kérdés, meg főként a vallásszabadság újabb és erősebb biztosítékának tervei miatt. — Küzdelmei. — A király és Thurzó, meg a prímás és Thurzó összekoczanása. — Compromissum. — A nuntius a compromissum ellen. — Thurzó enged. — A nuntius győzelme. — A nuntius mérleget von az ellenreformatio első céljai s az elért eredmények között. — A mérleggel ő is, Róma is meg van elégedve.

A mióta egy, az 1609. év nyarán tartott bécsi tartománygyűlésen az osztrák rendek katolikus kisebbsége visszavetvé azt a márcziusi szabályzatot, mely a protestáns rendeket nagyjából kielégítette volna, az utóbbiak nemcsak szorosabban egyesültek s készültek esetleges fegyveres ellenállásra, hanem petitióikkal valóságos ostrom alá fogták fejedelmüket, sőt társadalmi úton a bojkott egy nemét is megkezdték ellene Bécs és más városok gazdag protestáns polgárságánál, mely az örökös pénzzavarban levő Mátyástól a horni szövetségeseik sugalmazására a kért kölcsönöket megtagadta.² Mátyás méltán tartott attól, hogy osztrák, esetleg morva protestáns alattvalóival is fegyverre kerülhet a sor, sőt fegyverkeznie kell alattomban izgató császári bátyja ellen is, még pedig teljesen kiürült, csak adósságokkal bővelkedő kincstár mellett. Igaz ugyan, hogy Alfonso di Requesens

¹ »Benchè assai giovane« — jegyzi meg jelentésében a nuntius 1610 január 16. — Nunz. di Germ. 114. D.

² A nuntius jelent. 1609 nov. 27. — Nunz. di Germ. 114. A.

jezsuita atya, a pozsonyi országgyűlés kezdetére, 1909 november 25-dikén azzal a kellemes hírrrel lepte meg őt, hogy a spanyol király 200.000 scudit — jó ezüst tallért — utalt ki az indiai flotta terhére Mátyásnak, segélyül valamennyi zörgölődő protestáns alattvalói ellen.¹ De eltekintve attól, hogy ez az összeg 4 évre lón fölosztva, míg első részlete megérkezik, addig hónapok telhetnek el s a segély későn jöhet. Ezért a spanyol példára hivatkozva, Mátyás miniszterei a nuntius pozsonyi tartózkodását folytonos pénzsegélykérésükkel valósággal megmérgezték. Ő maga belátta e kérések méltányos voltát s ha tőle függ vala, teljesíti is; de szigorú utasítása minden ígéretet megtiltott neki s így a kérések elhárításánál, az előlük való kitérésnél, sokszor igen kínos tojástanóczot kellett járnia. Pedig, mondá, jól látja, hogy az osztrák tartományokból maholnap kipusztul a katholikusság s Ausztria második Angliává lesz.²

Épen a legkellemetlenebb napokban, az osztrák miniszterek legelső s leghevesb kérő-rohamai idején történt az, hogy az osztrák protestánsok által előre küldött dr. Starzernek sikerült a pozsonyi protestáns rendek közül valami hatvanat arra bírni, hogy az ő panaszos előadását egy gyűlésben meghallgassák, sőt, a mi több, előre is támogatást ígérjenek, minden megbízás nélkül, az országgyűlés nevében osztrák hitsorsosaiknak.³ Gondolhatni hát, mennyire meg-

¹ A nuntius egy második jelent. u. e. napról. U. o.

² Az előző jegyzetet megelőzően idézett jelentés. — Jellemző a nuntius roppant kényelmetlen helyzetének (a segélykérésekkel szemben) rajzolása: «Concedami V. S. Illma ch' io possa dirle anco adesso che'l maggior fastidio et ripugnanza ch' io sento in questo mio carico è di esser soggetto á sostener continuamente assalti che mi vengono in questa materia, dai quali però convien ch io mi vada schermendo o fuggendo et fingendo di non intendere o pur girando obliquamente et destreggiando di lontano. In tanto non è dubbio... che in queste provincie se non vi si dà presto rimedio, si camina à fine di cavarne in tutta la religione cattolica et gli ecclesiastici et d'introdurvi un vero ritratto d'Inghiltera.» Jelentése 1610 január 1. Nunz. di Germ. 114. D.

³ Az érdekes conventiculum e lépéséről, melynek alighanem Széchy Tamás volt a szerzője s lelke, csak a nuntius jelentéséből értesülünk: «Di quà (= innen, Pozsonyból) — írja 1609 decz. 4. Nunz. di Germ. 114. A. — hanno alcuni Ungheri scritto falsamente in nome di tutta la dieta, offerendo agli Austriaci aiuti e consigli... ancorchè in dieta non si sia mai trattato di questo articolo et è mera falsità et arroganza di alcuni pochi, che ben si sanno et dovrebbero gastigarsi, quando il rè poteva usar la sua antorità, che pero se ne stà miseramente sepolta nell'impotenza.» Starzer előadásáról szól Stülz id. h.

rémült a nuntius, mikor Thurzó nádorrá választása után való napon, december 8-dikán, az osztrák protestáns rendek ünnepélyes küldöttsége, 12 előkelő főúr, lovag és városi polgár, Pozsonyban megjelent és decz. 14-dikén az országgyűlésen hivatalosan fogadtatott. Kétség és remény közt hánykódott a püspök lelke. Jól esett hallania, hogy Thurzó, a királynak adott ígérete szerint, csillapítani igyekszik az erélyes Tschernembl által föltüzelt osztrák küldöttséget, s bölcs mérsékletre inti szomszéd hitsorsosait; ¹ de félhetett attól, hogy a magyar rendek pártoló fölirata a királyhoz megfélemlíti Mátyást és vérszemet ad az osztrákoknak, annál inkább, mert egyes magyar rendek még a fölirat fölbocsátása után sem szüntek meg izgatni az országgyűlésben osztrák hitsorsosaik fegyveres megsegítése céljából. ³

Lassankint azonban lecsillapodtak ezen aggodalmai is. Mátyás udvarias válasza a magyar föliratra, hogy az osztrák ügy nem a magyar országgyűlésre tartozik; Thurzó ügyes közbejárása, melylyel a fejedelelemnél az osztrák tartománygyűlés egybehívását s ezen a protestáns sérelmek és kívánások tárgyalását kieszközölte s az osztrák deputatiót legalább nagyjából megnyugtatta, a nuntiusra is csillapítólag hatott. A legmegnyugtatóbb azonban az osztrák-morva-magyar confoederatió kérdésének az elintézése volt.

Tschernembl ugyanis azt kérte volt társai és küldői nevében a magyar országgyűléstől, hogy a köztük kötött 1608-diki szövetség-leveleket igtassa be a törvénykönyvbe és »specificálja«, hogy mit szándékoznak a magyar rendek tenni, ha a kilátásba helyezett osztrák tartománygyűlésen a kívánt megegyezés nem jöhetne létre egyrészt az osztrák protestáns, másrészt az osztrák katolikus rendek és Mátyás között. A magyar rendek e confoederatiók becikkelyezését meg is ígérték: a »specificálásba« azonban nem mentek bele, hanem azt felelték, hogy ők nem tehetik föl, hogy királyuk meg ne tartsa ígéretét, de ha netán a szükség úgy hozná magával, köteleességükről az osztrákokkal szemben nem fognak megfelelkezni. ² Teljesen eloszlatá aztán a nun-

¹ A nuntius jelent. 1609 decz. 11. Nunz. di Germ. 114. A.

² Kül. Széchy Tamás tünt ki az osztrák protestánsok heves támogatásában. Róla mondja a nuntius, hogy »questa mattina con molto sfacciatagine ha parlato in dieta.« Jelent. 1609 decz. 18. — Nunz. di Germ. 114. A.

³ Stülz id. h. — Zsilinszky id. ért. bőven tárgyalja az osztrák protestánsok ügyét a magyar orsz. gyűlésen; de nem értem, hogy miért mellözi éppen e leglényegesebb dolgot hallgatással.

cius aggodalmát a megígért és megtörtént »beczikkelyezés« formája az 1609. 42. t.-cikkkben. A cikk ugyanis csak annyit mond, hogy a két, Ausztriával és Morvaországgal király ő fölsége beleegyezése mellett kötött confodaratiók a jövőben is örökösen és szentül megtartandók. A cikk tehát csak az 1608. február 1-ji pozsonyi únióra s az 1608 ápril 29-diki eibenschützi egyezsége vonatkozik, mert csak ezek jöttek Mátyás megegyezésével létre; de nem vonatkozik a júniusi strebohli egyezsége, mely Mátyás tudta nélkül Thurzó hadi sátrában kötött meg s mely az eibenschützi confoderatiós okirat egyes kifejezéseit — mint föntebb láttuk — úgy magyarázza, hogy azok a confoderált országokat egymás kölcsönös fegyveres támogatására kötelezik a teljes vallásszabadság kivívása céljából is . . .

Az osztrák protestáns-kérdés fejlődésével párhuzamosan haladt s szintén csak az országgyűlés legvégén oldódott meg a jezsuiták véletlenül fölvetődött s veszedelmesnek ígérkező ügye. Ismeretes, hogy kevéssel az országgyűlés előtt jelent meg a fiatal Pázmány Péternek a kálvinistákat csúfoló, gyalázó irata: »Az nagy Kálvinus Jánosnak hiszekgyistene«. A mű az országgyűlési kálvinista rendek sorai-ban roppant nagy felháborodást keltett; a papokat, a kik az író védelmére keltek, ki is akarták vetni a tanácssteremből. Tömeges küldöttség követelte a nádortól, hogy büntesse meg Pázmányt.¹ A nádor ezt természetesen nem tehette, de a nagyfokú ingerültség lecsillapítása végett ráállott arra, hogy az ország színe elé idézi az »istentelen jezsuitát«. A kátholikus rendek azonban tagadták a nádor illetékességét ily ügyben s maga a fiatal jezsuita is azt felelé, hogy egyházi törvényszék elé szívesen kiáll maga igazolása végett, világi elé az ügy nem tartozik. A nádor, a kire ez kétségtelen kudarcz volt, az őt ostromló és háborgó kálvinista rendeket végre is azzal némítá el, hogy, úgymond, gondolják meg, mit követelnek: Pázmány késznek nyilatkozik minden állítását Kálvin műveiből igazolni s akkor ők, a panaszosok, fognának fölsülni majd. Az ügy hát szépen elaludt a nuntius és a curia őszinte örömére.²

¹ Pázmány ügyét az 1609-iki orsz. gyűlésen élénk színekkel s kitűnően adja elő Angyal id. m. 35. l.

² A nuntius jelent. 1609 decz. 18. és decz. 25. (Nunz. di Germ. 114. A.) Ez utóbbiban írja: »La querela mossa da questi stati contro il padre Pasma (igy) jesuita ben presto si estinse, perchè il palatino disse ai querulanti che stessero in cervello a quel che facevano perchè il padre si esibiva prontissimo à provar con le parole dell'istesso Calvino tutto quel che haveva detto

De ha Pázmány ellen csak szűr alatt dohogtak is aztán a jó kálvinista rendek, annyi bizonyos, hogy a fiatal jezsuita föllépése csak ártott az országgyűlésen rendjének. Mert növelte azt a friss ingerültséget, a mely a jezsuiták ellen az ország északnyugati részében kevéssel az országgyűlés összeülte előtt lábrakapott. Az érsekújvári őrség ugyanis nyíltan bevádoló a rendet Thurzó, mint ideiglenes királyi helytartó, duumvir előtt, hogy vallása szabad gyakorlatában a primás szárnyai alatt háborgatja őt.¹ Tehát támadólag lép föl az alig megtűrt szerzet. Szó sem lehetett többé arról, a mit Mátyás az országgyűlés megnyitása előtti audientián Bécsben a nunitusnak kilátásba helyezett, hogy t. i. a jezsuitákért valamit módjában lesz tennie. A rendek részéről az első válasz Pázmány pamphletjére a túróczi konvent, mint hiteles hely, följújtására vonatkozó végzés, melyet a király vissza nem vehetett, mivel a konventek helyreállítását a kath. egyház érdekében ő maga kérte előterjesztésében s ha elfogadta, az azt jelenté, mint főntebb is jelzők, hogy e prépostság javait nem bocsáthatja a jezsuiták rendelkezésére. Az elsőnél sokkal keményebb felelet volt azonban a második, a melynek létrejötte közelebbi körülményeiről nem tudunk semmit, csak magát a kemény választ ismerjük: a rendeknek a jezsuiták ellen hozott végzését. »A jezsuitákról megújítatik a mult évi törvényczikk, hogy t. i. Magyarországon semmi fekvő birtokot, birtokjogokat vagy saját házakat ne bírassanak...«² Az eredmény hát homlok-egyenest ellenkező Mátyás ígéréttel, a nuncius és a curia reményeivel. Az volt már most a kérdés, elfogadja-e így ezt a végzést a király?

Mielőtt erre a kérdésre válaszolhatnánk, szükség előbb Melfi püspökének legutolsó, mert az országgyűlés vége felé fölmerült, igen súlyos aggodalma okának, a teljes vallásszabadság újabb törvényes biztosítékának tervével foglalkoznunk.

Láttuk elbeszélésünk fonalán, hogy a nagyszombati

ò scritto con la sua falsa dottrina et che essendo così, sarebbe il padre stato assoluto et essi calvinisti rimesti confusi. — Aztán leirat a nuntiushoz 1609 jan. 9. Nunz. di Germ. 26.

¹ Orsz. Itár, Acta Thurz. fasc. 40. Nr. 16. — 1609 aug. 16.

² »De jesuitis confirmatur articulus anni superioris, nempe ut nulla in regno Hungariae bona stabilia et iura possessionaria possidere, nec proprios domos habere valeant« — mondja a már idézett végzések azon czikke, mely eredetileg a törvénynyé lett 43. és 44. czikkek közt állott.

ügy mekkora fölháborodást keltett az országgyűlésen; láttuk, hogy az érsekújvári protestáns őrségtől a várbeli templom elvételén, mily hosszantartó zendülés következett be. Emott mégis az országgyűlési határozat s a nádori parancs, emitt pedig az a körülmény hozott orvoslást, hogy a bizottságok és a protestáns főkapitány, Kolonics közbenjárására a várbeli templom helyett lenn a városban kapott templomot a protestáns helyőrség. Nem talált orvoslásra azonban a hasonló győri eset. A győri várőrség magyar része csaknem kizárólag reformátusokból állott, a kik, ép úgy mint a többi végvárok protestáns őrségei, a szerény zsoldjukból megtakarított filléreken s a töröktől nyert zsákmányok szokásos kótyavetyéiből befolyó jövedelemből¹ tartottak maguknak lelki vigasztalásukra istenigéje-hirdető prédikátort. Rudolf uralkodásának utolsó éveiben megtörtént azonban, hogy főkép osztrák származású császári főkapitányok megakadályozták ily prédikátorok tartását. Épen ezért mondotta ki a bécsi béke 1-ső czikke s az 1608. koronázás előtti 1. t.-czikk az összes végvárakbeli őrségek teljes vallásszabadságát. Erre a törvényczikkre támaszkodva akartak hát a győri magyar protestáns katonák saját pénzükön prédikátort hozni be Győr várába. Győr azonban a püspök és káptalan székhelye lévén, ezek aggódva féltették a protestáns őrség előtt amúgy sem valami nagy tekintélyüket a behozandó prédikátortól. Bejövetele megakadályozására a primáshoz, a nuntiushoz és a császári főkapitányhoz fordultak. Ez az utóbbi, b. Breuner János ezredes, buzgó katolikus család sarja, meg is tőn e czélra minden tőle telhetőt; még Illésházy is hiába küzdött ellene. Melfi püspöke nagyon jól tudta és elismerte, hogy a győri vitézek kívánsága törvényes;² de kénytelen volt a primás által informált curia parancsára a püspök és káptalan óhaját a királynál támogatni,³ a minek következtében Mátyás szemet húnyt a főkapitány erőszakoskodása előtt s így kárba veszett az országgyűlési rendek e miatti fölterjesztése is. Tartani lehetett azonban attól, hogy Thurzó, az új nádor, itt is közbelép a győri őrség panaszára, mint Nagyszombat-

¹ V. ö. Takáts Sándor Rajzok a török világból III. 158., 169.

² Még utólag is 1610 ápr. 3. ezt írja jelentésében (Nunz. di Germ. 114. D.) »ne se li potrebbe negare in vigor dei compattati di Vienna et dell'articoli Possoniensi . . .«

³ Az 1609 január 10-iki utasítás, Borgh. I. 932 bis, ezt mondja: »Attione piena di vivo zelo è stata quella del capitano di Giavarino et cotesta M^{ia} deve difenderla et V. S. favorirla con tutto lo spirito.«

nál s Érsekújvárott tette, noha Breuner becsületszóra fogadta a nuntiusnak, hogy ha csak a legkisebb írásbeli utasítást kap is a királytól, bármint mennydörögne is a nádor, ő azt a prédikátort nem fogná beereszteni.¹

A ki szelet vet, vihart arat. Évtizedes sérelme volt már úgysis a magyar rendeknek az, hogy a császári parancsnokok a magyar hatóságoknak és törvényeknek nem engedelmességeknek. A győri eset ezért sokkal jobban bántá a rendeket mint akár a nagyszombati, akár az érsekújvári. Az országgyűlés vége felé hát, hosszas tanácskozások után, a melyeknek részleteiről, sajnos, nincs tudomásunk,² abban állapodott meg a protestáns többség, hogy efféle eseteknek a jövőre egy újabb törvényczikkkel elejét veszi, mely kemény büntetést szabjon a vallásszabadság ellen vétőkre s a nádornak kötelességévé tegye az ily módon gátolt vagy háborgatott prédikátorok védelmét. Az országgyűlési rendek által elfogadott törvényjavaslat így hangzott:

»A mi a vallás ügyét illeti, az ország rendei a róm. katolikusokat vallásuk szabad gyakorlatában nem akadályozzák s nem is akarják akadályozni. De mivel a bécsi béke czikkei és a múlt országgyűlés törvényei a végházak őrségeinek is ép úgy, mint mindenkinek másnak, szabad vallásgyakorlatot engednek: elhatározták a rendek, hogy ő kir. Felsőge evangélikus vallású papok bevitelét úgy a győri, mint minden más végházi őrségnek s egyáltalán mindenhová, a hol a protestáns pap bevitelét önként kívánják, megengedje s vallása szabadságában minden rendet megtartsion és megvédjen. Óvást emelnek egyébként a rendek, hogy ők a törvényes végzésektől semmikép nem hajlandók elállni. Az ellenük vétők, ha világiak, összes birtokaiknak elvesztésével bünhődjenek s ezeket csak közbecsűn válthassák vissza; ha pedig egyháziak, akkor javadalmaik elvesztésével. E büntetésen kívül azonban a nádor úr mind a mellett tartozik a városból vagy máshonnan kiűzött evangélikus lelkészeket visszahelyezni és védelmezni.³

¹ Minderről bőven a most id. utasítás s a nuntius későbbi két jelentése 1610 ápr. 3. és ápr. 10. Nunz. di Germ. 114. D.

² A három különböző kéztől származó, tüstént idézendő végzés graphikai képe is mutatja, mily beható viták és tanácskozások előzték meg a határozatot.

³ Ezt a protestáns egyház történetében eddigelé teljesen ismeretlen és nagy fontosságú végzést okvetlenül szükséges latin eredetijében is bemutatni: »Quod ad negotium religionis attinet, status et ordines regni catholicos Romanae professionis in eorum libero exercitio religionis non impediunt nec impedire volunt; sed cum

Ezen végzéssé emelt törvényjavaslat megszövegezése után néhány hónap mulva készen lőnek a rendek az összes már előbb megvitatott végzések szövegeinek megállapításával is s a testes füzetet egy országgyűlési küldöttség deczember 29-én vitte föl a várba a királyhoz átvizsgálás és helybenhagyás végett. A végzések között nem egy olyan volt, a melyet a kir. tanácsosok és az öreg Khrenperg intelmei ellenére változtatlan szövegben hagytak meg a rendek s ezért a kancellár előre megmondotta a nádornak, hogy ezeket nehezen fogja a király elfogadni. Úgy is történt: a király a végzések több czikkét visszavetette. Ilyen volt az, mely Győrből és Komáromból minden német hadi nép — kapitány, tiszt, legénység — kivitelét rendelte el; vagy a mely különösen Dampierre lovasezredének, a király legmegbízhatóbb, de rakoncátlan és protestáns-ellenes hadi népének a tavalyi országos törvény szerint Magyarországból való kivezetését azzal a fenyegetéssel kívánta, hogy különben kénytelenek lesznek a rendek az ezredet a nádor által fegyveres erővel üzetni ki. Visszavetét aztán a király azt a nevezetes, a közigazgatás szempontjából csak üdvözölhető végzést, mely a nádori hivatal állandó székhelyéül Komáromot, mint az országnak mintegy középpontját jelöli ki s ezzel kapcsolatban a nádori tiszthez csatolja a komáromi főkapitányságot, egyszer s mindenkorra kiválasztatni rendeli az országos adóból a Komárom várához tartozó falvak és javak adóját, mely minden jelen- és jövődöbeli nádornak a kezeihez és használatára lesz utalendő; a nádor mellé 150 lovas és 150 gyalogos tartását mondja ki és leköti e célra a győri és komáromi, esetleg más harminczadok jövedelmét s e mellett kötelezi a királyt azon »salariumokat«, a melyeket annakelőtte a korona a helytartóknak és a pro-

in articulis Viennensibus et etiam praeteriti anni constitutionibus et militibus in confinibus degentibus et aliis omnibus usus religionis aequaliter sit concessus, statuunt regnicolae ut Sacra Regia Maiestas introductionem concionatoris religionis evangelicae tam Jauriensibus quam aliis militibus in quibuscunque confinibus existentibus et quibuscunque illam sponte per se acceptare volentibus libere concedat ac in ipsa libertate religionis omnes status benigne conservare dignetur. Alioquin protestantur, se a praescriptis conclusionibus nullatenus velle discedere. Contrarium facientes, si fuerint seculares, in amissione bonorum communi aestimatione redimendorum, ecclesiastici vero in amissione beneficiorum convincantur. Et nihilominus dominus palatinus concionatores e civitatibus et aliis locis expulsos introducet et defendat.» Az eredeti végzések már említett törléses és javításos példánya Kpü. F. 15435.

palatinusoknak fizetett, a nádor javadalmozására fordítani.¹ Ott volt végre a király által visszavetett végzések közt a jezsuitákról szóló s az imént egészében közöltem vallási czikk.

Thurzó azonban az országgyűlési küldöttséggel a végzések lehető gyors elfogadását követelte, hogy a türelmetlen rendek kívánsága szerint a bezáró országos ülést a következő napon, december 30-ikán meg lehessen tartani.² De a király a végzéseket megfelelő utasítás mellett a magyar tanácsnak adta ki s ennek javaslatára megismételte kívánságát, hogy azok az országos küldöttséggel való tárgyalás útján megváltoztassanak vagy elejtessenek. Még az elvben elfogadott végzésbeli cikkeken is kisebb-nagyobb módosításokat, részben iránybelieket, részben lényegbevágókat, tőn a királyi tanácscsal tartott közös értekezleten a király magyar ügyekben használt referense, az öreg Khrenperg Ulrik, alsó-ausztriai kancellár.

Az országgyűlési küldöttség azonban nem tágított s élén a legkevésbé volt hajlandó engedni Thurzó. Őt a nádori tisztről szóló, imént említett nagy jelentőségű végzésnek visszavetése már egyenesen fölbőszítette, miután már előbb oka volt bosszankodni a korona által elfogadott végzések sok olyan módosításán is, a melyek nádori jogkörét korlátozták, vagy Mátyás kicsinyes féltékenységét tüntették föl. Egy Khrenperg által csaknem egészen törült végzés pl., mely a kincstárnokról, a magyar kir. tanácsról és a m. kir. kancelláriáról kitűnő és e hatóságok függetlenségét részletekben biztosító határozatokat tartalmazott, kimondá a többek közt azt is, hogy a magyar kir. tanács az egyedül illetékes minden titkos és hadi ügyben is és hogy a király ez által a magyar tanácsa által intézzen minden magyar ügyet »a legfőbb dolgokban meghallgatván és elfogadván a nádor véleményét.«³ Khrenperg, mint mondám, az

¹ Az imént idézett végzések példánya.

² »Procurava il palatino — írja a nuncius 1610 január 1. (Nunz. di Germ. 114. D.) — per ridur le cose al suo disegno, precipitare il negotio, accelerando che 'l giorno sequente si venisse subito al trattato et si stabilisse di tutta.« Erről s a következő roppant érdekes jelenetekről csak a nuncius idevágó jelentéseiből s a többször idézett eredeti végzésekre rávezetett javításokból, törlésekből és kihagyásokból értesülünk.

³ »In praecipuis palatini etiam opinione accepta.« Czélomhoz nem tartozván, nem mehetek bele e közjogi szempontból különös fontosságú, de halva született végzés történetébe. Ugyanezt kell mondanom a nádori székhelyről stb. szóló, föntebb már említett, végzésről is.

egész, hosszú és részletekbe menő, üdvös tartalmú végzést töröl s helyette e semmitmondó rövid végzést írta oda, a mely törvénynyé is lőn (1609. XXI. t.-cikk): »Similiter etiam autoritas consilii et cancellariae hungaricae conservetur.«

Egy más végzés elrendeli, hogy a király Győrbe és Komáromba a nádor által tétessen kapitányokat. Khrenperg ezt is könyörtelenül törölte s a helyébe tett végzés, mely törvénynyé lőn (1609. XXIV.) csak a bécsi béke IX. és X. cikkei megtartására utal, a melyekben a nádorról szó sincsen. — A XXIII. t.-cikk a püspökök főispáni méltóságára vonatkozó iratokat a király előtt rendeli bemutatni, holott a rendek végzése e célra a nádort jelölte meg. Egy végzés a nádort bízta meg azzal, hogy bírságot vegyen ama városokon, a melyek a bírák és tisztviselők választásánál a vallás- és nemzetiségi különbség nélkül való választás törvényes elve ellen vétének; a Khrenperg módosítása, mely törvénynyé lőn (1609. XLIV.), a fiscust, tehát a kamarai közegeket bízta meg ezzel. A méltatlanul üldözött s a kamarák által kifosztott Joó János teljes kártalanítását és igazai védelmét egy végzés a nádor kezeibe tette le; de a teljesen megváltoztatott s törvénynyé lett szöveg a nádort innen is eliminálja.¹

A bosszús Thurzó tehát a királynak a magyar tanács útján küldött határozatára azt felelte, hogy neki és az országgyűlési küldöttségnek nincsen fölhatalmazása a cikkek megváltoztatása felől alkudozni; ez az országgyűlésnek s új tárgyalásoknak a föladata. De a király épen ezt nem akarta; jól tudta, hogy ez annyit jelentene, mint olajat önteni a tűzre. Biztatták őt a kitartásra a magyar kir. tanács, byzantinismusból, a primás és a nuntius a vallási cikk és a jezsuitákról szóló végzés miatt. Nála szokatlan erélyvel elhatározta hát, hogy megtöri a makacs nádor ellenállását, mert hiszen világos volt előtte s Thurzó ellenlábasai előtt, hogy ha akar, hát alkudozhatik a nádor s hogy a küldöttség csak őutána indul. Ám jól van, felelé hát Mátyás; ő sem a királyi tekintélyt s jogot nem engedni csorbíttatni, sem a lelkiismeretén nem fog — a vallási cikkekben — erőszakot tenni; inkább föloszlatja az országgyűlést; de akkor aztán mind az, a mi eddig történt és végeztetett s így a nádorválasztás is, érvénytelen.² Erre a hangra aztán — mondja

¹ Mindezeket a példákat a többször idézett ered. végzések-ből veszem.

² »La M^{te} Sua per non offender la sua coscienza et riputazione, si contentarebbe piuttosto che si dissolvesse la dieta, havendosi per

élénk, szinte drámai hatású jelentésében jó ismerősünk, Melfi püspöke — a nádor és követői hangnemet változtattak és létrejött a megegyezés némely »szemtelen« czikk megváltoztatása és mások elejtése dolgában.«¹ Ez utóbbiak közt volt a jezsuitákról szóló végzés, a nuntius és a primás őszinte örömére.

Csak két igen fontos czikk ügye maradt még megoldatlanul. Az egyik a nádorválasztás módjára vonatkozott. A király ugyanis új törvényt akart, mely kimondja, hogy eztán a négy nádorjelöltet az országgyűlés nevezi meg, közülök a király választ. Tudjuk, hogy Mátyás udvari orvosának prognosticona szerint az udvari körökben általános volt a meggyőződés, hogy Thurzó nem fog soká élni s halála után az országgyűlés két katolikus jelöltje közül a neki tetszót fogja nádorul választhatni a király. A függőben maradt másik czikk pedig a vallásszabadság újabb biztosítékáról szóló volt. A küldöttség, nem tudjuk, micsoda befolyások hatása alatt, e czikknél annyira előzékenyen viselkedett a király kívánságával szemben, hogy a végzés részleteit, a győri órség kívánatának külön megnevezését, a büntetést, a nádor végrehajtó kötelességét egymásután elejté; megelégedett volna egy olyan, törvényhozási szempontból tulajdonképen teljesen fölösleges szöveggel, mely a bécsi béke és az 1608. kor. országgyűlés vallásügyi czikkeit és törvényeit egyszerűen és általánosságban megerősíti. De a vérszemet kapott uralkodónak, a kit Melfi püspöke, a primás, osztrák ministerei és a magyar kir. tanács ösztökéltek, ez is sok volt. Azt kívánta, hogy az a vallás szabad gyakorlatáról alkotandó czikk csak és csupán a bécsi béke oklevelére hivatkozzék. Ebben — mondá a nuntiusnak — ott áll a hasznos záradék : »sine praeiudicio religionis catholicae«. Ezt a záradékot persze jól föl lehet majd használnia az izmosodni kezdő ellenreformációnak; hiszen csak a

nullo tutto il seguito fin hora, onde anco l'elezione del palatino restarebbe invalida« — írja a nuntius 1610 január 1. Nunz. di Germ. 114. D.

¹ »A questo suono — írja Melfi püspöke u. o. — mutò registro il palatino con suoi sequaci et si rimasse finalmente d'accordo che alcuni articoli impertinenti si moderassero et altri si obliterassero affatto.« Hogy mily nagy és lényeges változtatások történtek, azt a nádori székhelyt, javadalmazást stb. illető, főtebb rövid kivonatban ismertetett végzés sorsa mutatja. Khrenperg ezt teljesen töröl, s helyébe azt a törvényté lett rövid szöveget tette, mely csak annyit mond, hogy a király ezek felől a nádorral fog megegyezni. V. ö. 1609. LXVII. t.-czikkel.

magyarázattól függ, hogy mi minden praejudikál, vagy nem praejudikál, a kath. egyház érdekeinek s mit lehet és szabad hát eltiltani vagy megakadályozni. Azt az ünnepélyes okiratot pedig, a melyben 1606 szeptemberében a bécsi alkudozások alatt a kassai országgyűlés nagy választmányát arról biztosítá az akkor még csak főherceg Mátyás, hogy az a záradék nem mala fide tétetett a bécsi béke vallási cikkébe és így nem is árthat a vallásszabadságnak, azt az okiratot, úgy látszik, nem létezőnek tekintette a királylyá lett Mátyás, tán azért, mert nem volt beiktatva a törvénytárba.¹

Most már azonban a küldöttség az országgyűlés elé vitte a dolgot, melynek még szét nem oszlott tagjai átláttak a szítán s épenséggel nem voltak hajlandók a tavaly hozott nádori törvényen módosítani. Több mint elég concessiónak tarták azt, hogy legkörmösebb végzéseiket a nádor vezette küldöttség elejté s hogy a vallási cikknél is csak az 1606. és 1608-iki basisokra vonult vissza. De másrészt Mátyásnak sem állott már érdekében a hűrt túlfeszíteni, nehogy elpat-tanjon. A királyi hatalma s a német hadi nép ellen irány-zott végzéseket immár úgyis »visszaszánták« a rendek, a nádor túlsúlyát s tekintélyét emelő határozmányok törlé-sébe vagy módosításába beleegyeztek, a jezsuiták elleni újabb tilalmat elejtették, a vallási cikk, ez a hatalmas új írott garancia, összezsugorodott. Annyit ért el a király szokatlan erélye, mely tán főleg a megkapott spanyol pénz-segélyre vezethető vissza, hogy tekintélyének legkisebb sérelme nélkül engedhetett. Visszavonta hát a nádorválasztás módosítására vonatkozó követelését és beleegyezett abba, hogy az egyébként lehető röviden szerkesztendő vallási cikkben a bécsi béke mellett a tavalyi pozsonyi törvényekre is történjék hivatkozás. A rendi végzések azon példányában hát, a melyet a királynak Thurzóék küldöttsége pár nappal ezelőtt nyújtott volt át, a vallásszabadság új garantiáit tartalmazó hatalmas végzést Khrenperg szépen keresztül-húzta s helyébe oda írta a színtelen, fölösleges compromissu-mos szöveget: *In religionis negotio maneant conclusiones Viennenses et anni praeteriti constitutiones in suo vigore.*²

¹ »Questi (a küldöttség tagjai) vogliono dichiarar che l'articolo della religione rimane conforme ai compattati di Vienna et secondo la dichiarazione fatta in dieta l'anno passato. Ma S. M^{ta} vorrebbe che si dicesse semplicemente rimanere secondo i compattati di Vienna, nei quali stá apposta la clausula »sine praeiudicio religionis catholicae.« A nuntius bő jelentése 1610 január 1. id. h.

² Az eredeti végzések többször idézett példánya.

Megvolt hát mindenben a kölcsönös megegyezés s január 2-ikán csak letisztázni kell vala az ekként megkoppasztott és módosított rendi végzéseket, hogy új alakjukban szentesítés végett a király elé kerüljenek, mikor az utolsóelőtti pillanatban deus ex machina gyanánt közbelépett — a nuntius.

Neki az volt a meggyőződése, hogy legjobb volna, ha a vallásszabadság ügye egyáltalán meg sem említették az 1609. év törvénykönyvében, mert ha megemlítetik, ez még a Mátyás által contemplált, a katolikusokra legkedvezőbb formában is csak megerősítése lenne az »átkozott bécsi articulusoknak!«¹ Annál kevésbé tetszett hát neki a compromissus formula, mert noha — mondá — ez sem új sérelem a kath. egyházra, de minden esetre fölszaggatása a már vett sebeknek s új botránykő, a melybe a király belebotlik, újra megerősítvén olyasmit, a mit elkárhoztat.² Az új esztendő (1610) első napján közölte hát aggodalmait Forgách-csal, s kérte támogatását abban az irányban, hogy egyáltalán semminemű vallási czikk, tehát a már megállapított ártatlan formula szerinti se alkottassék. Forgách igazat adott Melfi püspökének s másnap, január 2-ikán kora reggel, mind a ketten a titkos tanácsosokhoz siettek és ezeket, s általuk a királyt, csakugyan sikerült a nuntius kívánságára hajlítaniok.³

A kérdés csak az volt, beleegyeznek-e ebbe a nádor is. Mert ha ő beleegyezik, akkor a concertáló bizottság felől nincsen kétely, a tekintetes karok és rendek pedig már oszlófélben vannak.

Egy furcsa véletlen jött a nuntius segélyére.

A nádor ugyanis hírét vevén annak, hogy a primás öellene a nagyszombati ügyben a királynál áskálódott, az utolsó országos ülések egyikén a rendek tetszése közt kijelenté, hogy akár a bíbornok, akár valamelyik püspök, vagy akárki más fia rágalmazta is őt ebben a kérdésben,

¹ »Io però considerarei et m' affatico che non si faccia ne anco mentione di religione; perchè in ogni modo si verrebbero quasi tacitamente àconfirmar di nuovo questi maledetti articoli Viennesi« — írja a nuntius 1610. jan. 1-i jelent. id. h.

² »A me conciaiva in gran maniera il vedere, che si dovesse se non ricever nuova piaga, rinovar almeno le cicatrici delle passate et muoversi di nuovo materia si puzzolente et che il rè un' altra volta s' inducesse ad intoppar nell' istessa pietra, ratificando il malo da lui fin hora detestato« — írja a nuntius 1610 január 9. Nunz. di Germ. 114. D.

³ U. o.

az hazudott. Ezt persze a bíbornoknak, a ki nem volt jelen azon az ülésen, jó emberei tüstént elmondották. Mikor aztán újév napján az országgyűlési concertáló küldöttség a kir. tanácscsal a tárgyalásokat befejezte, a primás szót kért s a nádorhoz fordulva kijelenté, hogy ő az az állítólagos hazug, a ki ellen a nádor a legutóbbi országgyűlésen kifakadt s hogy ő büszke arra, a mit a királynak a nagyszombati ügyben mondott, mert csak az igaz ügyet védte lelkiismerete és kötelessége szerint. Csudálkozik azonban azon, — folytatá a tűzbe jött primás, a kiben egyszerre föllobbant a Forgáchok régi aristokrata büszkesége — hogy a nádor a maga új tisztében a primásnak, bár a legkisebb dologban is, prejudikálni akar, mikor tudnia kellene, hogy neki ömögötte, akár mint Forgách, akár mint az ország primása, akár mint az egyház bíbornoka mögött, a kit a világ legelső fejedelmei tisztelettel öveznek, csak messzi-messzi távolban van helye.¹

A vérig sértő támadás a nádort kínosan lepte meg, de nem hozta ki sodrából. Azt felelé, hogy nem tudta, hogy csakugyan Forgách volt-e az, a ki őt a királynál megrágalmazta; de mivel most tudja, hát elégtételt ellene az országtól fog kérni.

Epen csak ez kellett a királynak! Új baj, új bonyodalom, új zavarok a szerencsésen lemorzsolts országgyűlés bezárása pillanatában! . . . Mátyás a saját királyi kezébe vette a viszály elintézését; különösen igyekezett pedig a nádort az országra való veszedelmes appellálástól visszatartani. Utóvégre is Thurzó volt az, a ki a bíbornokot nyilvános ülésen, bár burkoltan, hazugnak nevezte. Aztán meg az is bizonyos, hogy Thurzó, noha teljesen törvényes alapon állott, nyers válaszaival a királyt a nagyszombati ügyben csakugyan megsértette. Az is áll, hogy azok, a király szerint szertelen kívánságok, a melyeket a rendek elejtett végzéseik tartalmaztak, soha nem váltak volna végzésekké, ha Thurzó a nádori dicsőségtől megittasodva — legalább a király és ministerei azt hitték — nem pártolja őket. Thurzónak tehát a király kedvéért okvetlenül engednie kellett. De Forgáchot is kiengesztelte a király, a mi meg Thurzónak volt az adott viszonyok közt kellemes. Mátyás összehozta a két haragost;

¹ . . . dovendo sapere (a nádor) — írja a nuntius 1610 jan. 1. id. h., a primás szavait olaszul idézván — che come à Francesco Forgátz, come à primate del regno et come a cardinal di Santa Chiesa al qual per tanto diferivano molto honore i maggiori precipi del mondo, doveva egli cedere di gran lunga.◄

másnap, január 2-dikán, kibékíté őket s a két fél egymásnak kezét adott.

Ezt a kedvező alkalmat tüstént megragadták a Melfi püspökétől, a kitünő psychologustól nógatott osztrák ministerek. Előadták a nádornak, hogy az a compromissumos vallási czikk, a tavalyi országos törvény után, teljesen fölösleges valami s hogy elmaradása a királynak kedves, a nuntiusnak és primásnak is kellemes volna. A nádor le akarta kötelezni királyi urát; megmutatni a primásnak, hogy akar kedvére cselekedni; annál jobb, ha ezzel még a nuntiusnak is inye szerint cselekeszik. Magára vállalta még az nap, január 2-dikán, az országgyűlés legutolsó napján, a concertálásra választott rendi küldöttségnél a törvényhozási szempontból csakugyan fölösleges czikk elejtésének keresztülvitelét. Illésházyéval vetekedő, rendkívül nagy tekintélyére mutat, hogy ez sikerült neki. . .¹ Igy maradt ki az 1609-diki országgyűlés végzései közül, melyeket másnap, január 3-dikán, szentesített a király, a nuntius és a curia nagy elégtételére, a vallás szabad gyakorlatát újlag biztosító bármi határozmány.

Istennek hála, írja Borghese bíbornok, hogy a vallási kérdés érintetlenül hagyatott. Abból, hogy a nádor ebben az ügyben, valamint a nagyváradai püspök ügye orvoslásában, bárminő világi tekintetek miatt is, de közreműködött s világosan látható, hogy az isteni gondviselés az alkalmatlan eszközöket is föl tudja használni a maga céljai szolgálatára.²

Szebb és győzelmesebb accorddal be sem végezhetette volna Melfi püspöke a maga pozsonyi missióját, melynek színhelyéről január 4-kén távozott.

¹ » . . . all' ultimo per gratia di Dio essendosene parlato a parte co' l palatino, costui oprò da se si fattamente con i stati che si levò affatto quell' articolo, ne di religione restarà pur una minima parola al mondo« — írja a nuncius 1610. január 9. ez napi második jelentésében és alább: »Indusse il palatino a si buon opera non solo il desiderio di gratificar S. M^{ta}, dalla quale haveva per prima havuto richiocchi et segni di pochissima sodisfattione per il particular di Tirnavia, ma per rappacificarsi anco intieramente con l'illustrissimo s. cardinal di Strigonia.«

² »Lodato Dio che la dieta di Posenia è stabilita et l'articolo della religione è rimasto inhatot Epoichè il palatino s' è adoperato in questo et anco nella restitutione del vescovo di Varadino alla sua chiesa, ancorche sia stato per rispetti humani, si vede nondimeno che Sua divina M^{ta} non ha bisogno di attitudine d'istrumenti per fare l'opere sue; ma chè se ne serve per che così vuole« — mondja a pápai államtitkár 1610. január 23-iki utasításában, Nunz. di Germ. 26.

Mikor aztán a lefolyt eseményekről számot adott magának s a kitzűzött czélok és elért eredmények közt, mint mondja, megvonta a mérleget, úgy látta, hogy a kath. vallás és az egyházi rend ügye az 1609-diki országgyűlésen inkább előre ment mint hátra. És az nem keveset jelent, írja jelentésében, a sok kedvezőtlen körülmény közt. Többet most nem lehetett elérni, de a mit elért, azzal meg van elégedve¹: az elkobzott egyházi javak visszaadásával a magyar kath. egyház újra szilárd basist nyert; az egri káptalan és a konventek helyreállítottak; a primási tizedek visszaadattak; Migazzi visszanyerte állását s törvényes közbecsületét; a püspökök főispáni tiszte felől a jövő minden jóval biztat; a jezsuitákról egy újabb veszedelem hárult el; a vallásszabadság minden újabb biztosításának útját vágta; de elérte, hogy Kassára s a felsőmagyarországi városokba a kath. papok visszavitetnek s elérte, hogy a kir. tanács világi elemeinél a katolikusok túlsúlya kerültek s mindennek tetejében a curia pártfogoltja, Forgách Zsigmond országbíróvá lön.² Ezek az eredmények bőven fölérnek a nádorválasztásnál szerzett kudarczczal, meg azzal, hogy a tizedügyek a világi bíróságok ítélkezése alatt maradtak s hogy még egy-két apróbb dolog nem úgy sikerült a hogy a pápa szerette volna.

Melfi püspökének ezt a »mérlegét« Róma is jóvá hagyta. A magyar országgyűlés végzései — így fejezte ezt ki leiratában a pápai államtitkár — a mint azok Főtisztelendőségének ügyes közreműködése által is létrejöttek, valóban sokkal kevésbé kedvezőtlenek, mint hinni és félni lehet.³

A nuntius bizalommal tekinthetett az ellenreformáció jövőjébe. »A pálya szabad« lön, mint harmadfél századdal később ugyanazon császárvárosban egy vele félig-meddig egyívású, de világi rendű államférfi mondotta.

Károlyi Árpád.

¹ »... bilanciando ben bene il tutto per quel che tocca alla religione et ecclesiastici, può dirsi, che si sia avanzato piuttosto che perduto. Che non è puoco in rispetto alle cattive congiunture che si sono traposte.« A nuntius jelent. 1610 január 1. Nunz. di Germ. 114. D.

² A nuntius jelent. 1610 január 16. U. o.

³ »Volontieri s' è veduta la relatione che V. S. ha data delli articoli di cotesta dieta ungarica et le risoluzioni che si sono prese per opera delli consiglieri di S. M^{ta} e per la pratica che V. S. ci ha usata; li quali in somma sono manco male di quel che si temeva« — mondja az államtitkár leirata a nuntiushoz 1610 január 16. Nunz. di Germ. 26. — V. ö. Fraknoi, Magyarország és a Szentszék, III. 281.

FÜGGELÉK.

(1609 novemb. 30. Pozsony.)

Báró Khrenperg alsó-ausztriai kancellár kezével írt fogalmazványa azon jegyzőkönyvnek, mely fölvétetett a titkos tanácsnak egy, a pozsonyi kir. várban tartott üléséről Thurzó György nádori jelöltetése ügyében.

T.¹

Sive nominatur,² sive non, in utroque³ . . . ac casu Sua Maiestas in extremis videtur esse constituta.

Quod nominari non debeat, sunt hae rationes :

1. Praecedentis anni [rationes], ob quas ad fastigium hoc non pervenit [Thurzó].
2. Fastuosus eius et imperandi animus, qui tandem etiam in S. M^{ts} propria se immiscebit.
3. Tenacissimus persequendi catholicos zelus vel morbus, in quo hactenus quam gravissime laboravit.
4. Privata foedera quae tam in castris quam etiam nunc inscia S. M^{te} cum aliis hanc unam ob causam inivit.
5. Promissiones hactenus haereticis⁴ opulentissime factae et consilia praestita.
6. Quod nunc quasi omnes ei se accommodent, regem relinquentes.
7. Correspondentiae magnae inter ipsum, Turcas et alios in Imperio haereticos, prout ex litteris constat.
8. Quod modernae turbae et irrationabiles actus sicut etiam praeteriti anni omnes ex ipsius inflammatione procedant.
9. Quod omnia attentat quae in diminutionem catholicorum, eorum rerum, personarum et dignitatum esse cognoscit.
10. Quod denique verendum, ne ad instar Bochkai processurus sit, manum S. M^{ts} ligat, omnem auctoritatem sibi usurpans et nisi haereticis ubique locorum⁵ satisfiat, ad nutum etiam hanc et alias dietas et S. M^{ts} conatus pios, quamvis palatinus, per suos complices elusus.
11. Quod hoc facto et eo reiecto regem esse M^{tem} Suam omnibus palam fiat.
12. Quod Deo et conscientiae suae et omnibus catholicis satisfaciat [Sua M^{tas}] et magnus apud catholicos principes praedicabitur.
13. Quod suis adversariis erit [Sua M^{tas}] terrori et per degradationem huius personae⁶ velut columnae omnes reliquorum conatus dissipabuntur.
14. Catholici tanto audacius in omnibus suis piis actionibus processuri sint.
15. Quod omnia consilia confoederatorum dissipabuntur amisso hoc duce et antesignano.

¹ Az irat élén álló e T. betű azt akarja jelenteni, hogy Thurzó-ról van szó.

² I. i. Thurzó.

³ Következik a kipontozott helyen egy rövid, elmosódott, nem olvasható szó.

⁴ Az osztrák protestánsok értendők itt.

⁵ Értsd: Ausztriában is.

⁶ Thurzó.

Quod si nominatus non erit,¹ haec verenda sunt incommoda :

1. Quod is omnia contra regem tentabit, quo dieta haec suum non sortiatur effectum et alia mala fiant.
2. Quod comitatus, prout minantur, hinc infecta re discessuri sint.
3. Quod ad eorum relationem rursus novas turbas in Hungaria, maxime partibus superioribus, habituri simus.
4. Quod vel ipsi palatinum eligent, aut vero prout minantur, secessionem a rege parabunt.
5. Quod confiniorum solutio differetur et ea non facta confinarii confinia deserent.
6. Quod Turca hisce motibus erectus, novum pacis infringendi modum queret.
7. Hungaros ad id ante pronos et paratos [Turca] rursus in novam societatem alliciet.
8. Confiniarios [Turca] tentabit.
9. Quandoquidem S. M^{tas} imperium suum [in Hungaria] non confirmarit, quod etiam alia S. M^{tis} regna et provinciae aut se Hungaris coniungent aut vero alia nova molientur.
10. Quod S. M^{tas} caesarea in tali casu occasionem vindictae suae non negliget.
11. Quod S. M^{tas} regia destituta omnium suorum² auxilio, vires hostium tam internorum quam externorum sustinere non posset.
12. S. M^{tas} cum suis in extremum periculum coniicietur.
13. Similiter etiam tota Domus Sua Austriaca, cui propterea respondere non poterit.
14. Similiter omnes catholici.
15. Quod denique malum tanto gravius...³ quanto magis irreparabilia omnia videntur.

In tantis rerum angustiis quando aliter fieri non potest, videretur hanc⁴ ex duobus malis minimum⁵ esse eligendum.

Et quia catholici de voto suo desperant, non-catholici omnino Turzonem assumendum postulantur, si is a Sua M^{te} ad certa quaedam alligari posset, non videretur reiiciendus:

- 1° Si promitteret et reversalibus singularibus Suam M^{tem} assecuraret, quod se in his quae ad Suae M^{tis} auctoritatem et dignitatem pertinebit⁶ non immiscebit.
- 2° Quod catholicos spirituales et saeculares in iuribus, bonis et libertatibus ipsorum conservabit et non persequatur.
- 3° Quod curabit ut sub hac adhuc dieta restitutio bonorum ablatorum omnibus ex aequo maxime ecclesiasticis fiat.
- 4° Quod nullum in religione cum reliquis provinciis sit habiturus confoederationem, prout et confoederatio quoque prima hic Posonii constituta tale quid in se non continet.

¹ Értsd : Thurzó.

² A magyarok támogatása értendő.

³ Nem olvasható, többszörösen corrigált ige, talán evadet.

⁴ Igy, hoc helyett, vagy his helyett.

⁵ Igy, minus helyett.

⁶ Igy, pertinent helyett.

5° Quod in aliorum Suae M^{tis} regnorum et provinciarum negotia sese non inmiscabit, sed eas ad fidelitatem et obedientiam servandam dehortabitur. Illis neque consilio, voto aut auxilio quovis contra Suam M^{tem} adstipulabitur.

(A lapszélén még a következő két számozatlan föltétel, ugyancsak Khrenperg írása :

Ut in futurum modus antiquus electionis servetur [palatini] et regnicolae proponant.

Item quod ordinationem factam cum Forgachio, sed studiose, promovebit.)

Haec tamen prius sincere cum eo [Thurzone] tractari deberent.

Legalól (ugyancsak Khrenperg kezével) : N. B. Cardinali, nuntio.¹

(Ered. fogalm. a bécsi udv. kam. (közös pénzügyi) levéltárban, Fasc. 15435.)

¹ Ez a »Schlagwort«-szerű két szó azt akarja jelezni, hogy az ügy véleményezés végett Forgách bíborossal és a pápai nuntiussal is közöltessék, a mi, mint a szövegből (t. i. : értekezésemből) látható, meg is történt.

Történeti irodalom.

Magyarország műemlékei. A vallás- és közoktatásügyi minister megbízásából szerkeszti *Báró Forster Gyula*, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke. Negyedik kötet. Budapest. A Franklin-Társulat nyomása, 1915. 4° 278 l.

A Műemlékek Országos Bizottsága e hézagpótló vállalatának IV. kötete, a melynek nyomását csak 1918-ban fejezték be, fényes külső kiállításával a háborús nyomdai viszonyok nyomorúsága ellenére méltán csatlakozik az előbbi háromhoz s tanulmányainak érdekességével és tartalmasságával ezeket felül is mulja. A Bizottság 1912—13. évi működéséről szóló beszámolón kívül öt értekezést foglal magában, a melyek ismertetése a közlés sorrendjében itt következik.

Lux Kálmán a Bizottság másodépítésze a selmeczbányai ó-vár helyreállításának vezetése közben szerzett tapasztalatai felhasználásával, ezt az eddig szakirodalmunk részéről figyelemre nem igen méltatott rendkívül érdekes műemlékünket ismerteti. Tanulmányának történelmi része sajnos csak régebbi írók fejtegetésein, nem egyszer naiv találgatásain alapul. A város gazdag levéltárát, a melyet ott időzése alkalmával költöztettek, nem volt módjában felhasználnia, a mi, nem lévén történetíró, egyébként sem lett volna feladata. Műszaki és régészeti szempontból monographiája ugyancsak mintaszerű, értékét még inkább növeli a temérdek pompás rajz és építészeti felvétel, a melyet ehhez készített. Ha akadt volna társa, a ki ívekre terjedő selmeczbányai munkájával párhuzamosan a város levéltárát kutatta volna át, történelmi szempontból is mintaszerű monographiát írhatott volna az ó-várról. S az idevágó levéltári anyag felkutatásáról a jelesebb műemlékeinkről szóló s az általa kiadott monographiák kapcsán talán szintén a Műemlékek Országos Bizottságának kellene gondoskodnia s a legczélszerűbben úgy, ha erre a munkára fiatalabb történetíróink körében keresne vállalkozókat, a kik főleg a nyári hónapokban bizonyára szívesen foglalkoznának ily fajta feladatokkal. Kellő levéltári anyag híján műtörténelmünknek műemlékeinkkel kapcsolatos legtöbb kérdése megoldatlan marad.

Lux Kálmán, Hackelman és Breznyik ellenőrizhetetlen hagyományon alapuló adatai szerint azt hiszi, hogy az ó-vár helyén Selmezbányán valamikor a templomos vitézeknek volt rendházuk és templomuk, a mely később a dominikánusok birtokába került. Egyéb bányavárosainkkal kapcsolatos analogiák alapján ítelve, ez a vélemény téves. A dominikánus templom Selmezbányán a mai plébánia-templom helyén állott. Bányavárosainkat hegyes-völgyes, zeg-zúgos területük miatt szinte lehetetlenség volt rendszeres városfalloal keríteni. A középkorban be kellett érniök azzal, hogy a védtelen lakosság menedékéül váratlan ellenséges támadás esetére a plébánia-templomot kerítették erődített fallal. Így keletkezett a selmeczi, a körmöczi s a besztercebányai vár, a melynek falain felül jóformán csak a templom állott. Csak a mire a török hódoltsággal kapcsolatban az ellenséges támadások eshetősége állandósult, kerítették ott, a hol a terep lehetővé tette, bányavárosainkat fallal. Így Besztercebányán. Selmezbánya zeg-zúgos területét ekkor is csak szétszórt váracsok (a Leányvár) és kapuerődök védték. A legjelentősebb s még középkori eredetű erődítmény az ó-vár volt, a melynek hatalmas plébánia-templomát védelmi czélból 1541—1559 között szintén profán épületté, praetoriánummá, szertárrá s a zsoldosok laktanyájává alakították át. Hogy ez mint esett meg, azt szinte nyomról-nyomra pontosan mutatja ki Luxnak elavult adatokon alapuló történeti részén kívül mintaszerű régészeti tanulmánya.

A régi vártemplom, a mely a csúcsíveskori helyén állott, Lux megállapításai szerint a XIII. század elején épült az akkor alighanem még csak egyszerű fallal körülzárt domb tetején s közelében szintén román stílusban az átalakított állapotában ma is meglévő félkörű apsisos kerek temetői kápolnákat falazták, földalatti részében ossariummal. A második templomot csúcsíves csarnoktemplom alakjában a XV. század végén kezdték építeni s 1515-ben fejezték be. Ez a templom 45 m. hosszú, hármas hajójában ötszakaszos, hálóboltozatos s közel 25 m. széles és 20 m. magas, kívül egyszerű, de hatalmas tömegénél fogva monumentális hatású épület volt, a melynek nyugati homlokzatán az oldalhajók első két szakasza között torony tört a magasba, s a melynek a hajóknál valamivel alacsonyabb szentélye két-szakaszos hálóbolttal épült és háromoldalú apsisban záródott. A templom belső felszerelése pompás lehetett, de erről eddig csak szórványosan ismeretesek adatok. A protestantizmus elterjedése nyomában a mind fenyegetőbb török rajtaütések miatt a selmecziek, a kiknek akkor a város alsóbb fekvésű részeiben kápolnákon kívül még három templomuk volt, a plébánia-tem-

plomot habozás nélkül erősséggé alakították át. A hálóboltozatok és a hajó nyolcszögletes pilléreinek lebontása után, a templom falait kétharmadnyival vastagabbra falazták és ezeken belül a főhajó helyén négyszögletes udvart körülzáró kétemeletes épületet emeltek, a melynek az udvaron gránitköves folyosókkal összekötött helyiségeiben nem csak a város zsoldos őrsége nyert elhelyezést, de minden értékes holmija is, a mit a netalán rátámadó martalóczoktól féltett. Az épület második emeletének külsején védő folyosó futott végig, sarkain kerek erkélyek, vigyázó házak ugrottak ki.

A templom egykori czinterme körfalának erődítményei többszörös átalakításuk ellenére még ma is középkori jelleget mutatnak s így a falkerítés bástyái és tornyai nagyrészt a gotikus templommal egy időben, ha nem előbb, a XV. század végén és a következő elején épülhettek. Lux Kálmán különösen vár-építéstörténeti szempontból sok érdekes részletet fedezett fel az ó-vár bástyáiban. Ezeket itt felsorolnunk lehetetlenség.

Lux Kálmán talpraesett s vonzóan megírt tanulmányánál nem kevésbé érdekes a Bizottság másik építészének, *Foerk Ernő*-nek czikke a kalocsai székesegyházról. Ebben a Várossy Gyula érsek megbízásából végzett helyreállítási munkálataival kapcsolatos tapasztalatait foglalja össze s igen érdekesen világítja meg román stíliú építészetünk fejlődésének eddig még nagyon homályos, de valószínűleg legtermékenyebb korszakát: a XII. századot. Foerk a mai székesegyház szentélyében végzett ásatásai közben megtalálta a Szent István korabeli basilika félköríves apsisát s ez előtt, a régi szentély közepén főpapi sírra bukkant, a melyből a csontvázon kívül egész sor érdekes XI. századbéli ötvösmű került napvilágra: ezüst kehely, pásztorbot, gyűrű, arany mellkereszt s három palliumtű. Mindezeket Foerk már az Archaeologiai Értesítőben is ismertette. Most sikerült képekben ismét bemutatja s a sírról azt állítja, hogy alighanem Axtrik érsek sírja, a mire azonban kellő alap nem áll rendelkezésére. A kalocsai Szent István korabeli székesegyház Foerk ásatásainak bizonyossága szerint 40 m. hosszú, 20 m. széles felsőitáliai jellegű basilika volt, nyugati végében csökevényes narthex-szel. Henszmann nézetével ellentétben tornyai nem voltak s analogiái a Sziszeken (Szlavóniában) 1856-ban és a Salonában (Dalmáciában) újabban kiásott basilikák. A második székesegyházat a régi helyén, de ennek tengelyével mintegy 45 fokú szögben, pontosabb keletnyugati irányban, a XII. század közepén francia hatás alatt építették. Méretei jóval nagyobbak, gazdag alakítású kápolna koszorús szentélylyel, hármas hajóval, kereszthajóval s ennek középponti négyszöge felett toronynyal. A mostani székesegyház

1735—1754 között a rombadőlt második templom alapjain, falainak felhasználásával épült s félkörben záródó szentélyéhez Foerk fűzte a sekrestyét összekötő folyosót, a mivel az elenyészett kápolnakoszorús szentélyű templom arányait és elrendezését egészítette ki az ennek helyén épült két tornyú barokk-templomon. Kalocsa XII. századbéli székesegyházából, a mely kiásott alapfalainak bizonyága szerint közel 70 m. hosszú s a kereszthajóban 40 m. széles volt, csak néhány faragott kő maradt ránk, a mely a templom monumentális tervéhez méltóan elsőrangú művészettel készült. Márton kőfaragómester Kalocsán talált XII. századbéli sírkövének aligha helyesen olvasott Ravus szaváról szerzőnk azt hiszi, hogy a győri Ravaszd községet jelenti. Ennek a feltevésnek ép úgy nincs alapja, mint Henszlmanné-
nak sem volt, a ki francziának vélte kőfaragónkat s Ravése-nek nevezte el.

Éber László Magyarország középkori falfestményeiről szóló tanulmányaiban az almakeréki templom újonnan felfedezett falképeit, a csetneki templom falképei közül a luccai Volto Santo másolatát s a karthausiak szepességi Vörösklasztromában a refektorium mészrétege alól kihámozott festményeket mutatja be s méltatja nagy szakavatottsággal. Műemlékeink tömeges pusztulása ellenére aránylag kevés ország van, a hol több középkori falfestmény maradt volna fenn, mint Magyarországon. Egyszerű eszközökkel épített falusi templomainkban a faragott díszítés hiányát szinte mindenféle festményekkel pótolták. A templom belsejében a szó szoros értelmében véve nem hagytak »tenyérnyi parasztot« sem. Sőt az egyházi épületek külsejére is bőven került falkép. Ily fajta emlékeinkről a Műemlékek Bizottsága évek hosszú sora óta készített pontos másolatokat s a nagyrészt Gróh István és Huszka József keze alól kikerült vízfestményekből így páratlanul gazdag gyűjteményre tett szert. Ennek anyagából nyújt Éber tanulságos ízlelítő. Az ikonographiai szempontból igen érdekes almakeréki falképek Ádám és Éva történetét megörökítő sorozatán a XIV. századból, a régibb minták után készült festményeken a nyugateurópai művészet hatását mutatja ki. A szentély XV. századbéli falképeiről viszont az ország keleti és nyugati részeinek művészete között szembetűnő kapcsolatról számol be, a melynek megvilágításául a mártonhelyi és az almakeréki Szent György-képeket közli jól sikerült színes sokszorosításban. A csetneki Volto Santóról szóló cikk kitűnő ikonographiai tanulmány. A vörösklasztrom falfestményei a XVI. század első tizedeiből a német művészet egyre szembetűnőbb hatásáról tanuskodnak, a melyet Felsőmagyarországon főleg metszetek közvetítettek.

Rendkívül alapos, finom ízlésre, éles megfigyelő erőre valló, szellemesen megírt tanulmányt gyarapította *Hoffmann Edith* a kötetet. Ez az Iparművészeti Múzeum brüsszeli kárpítjáról szól, a melyet ennek díszítésére a budai királyi palotát építő bizottság vásárolt meg a győri püspöktől s Ferencz József királyunk a Múzeumbarátok Egyesületének közvetítésével 1914-ben az Iparművészeti Múzeumnak ajándékozott. A kárpít valószínűleg annak az 5—6 darabból álló flandriai kárpít-sorozatnak egyetlen ránk maradt darabja, a melyet 1619-ben Nagysági Demeter győri püspök székesegyházának hagyományozott. A nagyhírű flandriai kárpítszövés e figyelemreméltó alkotásával szerzőnk tanulmányának keretében tüzetesen foglalkozik s helyes megértéséhez nem egy szempont kiemelésével járul hozzá. Hoffmann Edith nagyobbára képes publicatiók alapján óriási anyagot ölel fel s ennek a segítségével a kárpítnak nemcsak családját, de legtávolabbi rokonságát is kideríti s ezt a jól sikerült reproductiók gazdag sorozatában élénk is tárja. Az analógiák keresésében buzgósága itt-ott elragadja s a kárpít motívumai és egykorú művészek festményei és metszetei között ott is keres közvetlen kapcsolatot, a hol ezek rokonsága alighanem csak a XV. századbeli művészet mindenfelé kiaknázott közös ikonographiai örökségében gyökerezik. Tanulmánya azonban s a lelkiismeretes gond, a melylyel megírta, valamint szellemes, fordulatos, könnyed stílusa mindenképen elismerésre méltó. Hoffmann Edith megállapítása szerint a győri kárpít 1518—1520 körül készült s Jan van Roon terve nyomán a híres Pierre van Aelst brüsszeli műhelyében szőtték, a honnan a Rafael világhírű cartonjai után szőtt kárpítok is kikerültek. A trentói semináriumi múzeum egész sorozat ugyaninnen származó kárpítot őriz. Ezek egyike csekély eltérésektől eltekintve a Krisztus születését ábrázoló győri kárpít mása, mely utóbbit szigorúbban meghatározva a Trentóban őrzött hasonló tárgyú kárpít ismétlésének kell tekintenünk.

Történetíróink széles körében a legtöbb érdeklődésre, báró *Forster Gyula* hatalmas polemikus élő tanulmánya számíthat a díszes kötetben. Ennek czíme : »Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók«. A tanulmány története ez : Möller István, a Bizottság kiváló építész, a »Magyarország Műemlékei« előző kötetében a vajdahunyadi vár építési korairól értekezett. Fejtegetéseivel kapcsolatban a vár Mátyás korabeli loggiájának művészi falképeit is bemutatta s az egymással szemben háromszor ábrázolt szerelmes párról ezeken azt a véleményt kockáztatta meg, hogy a falképek Zsigmond király és Morzsina Erzsébet szerelmi viszonyát örökítik meg, a melynek gyümölcse Hunyadi

János volt s a festmények azt bizonyítják, hogy az erről szóló hagyomány történeti valóság. Fraknói Vilmos történetíróink nestora a Turul 1914. évi 2. füzetében keményen kikelt e vélemény ellen s arra szólította fel a »Magyarország Műemlékei« szerkesztőjét, hogy a vállalat következő kötetében méltassa figyelemre helyreigazító fejtegetéseit. Báró Forster Gyula engedett a felszólításnak, de replicájában első sorban Möller Istvánnak, évtizedek óta hűséges és kiváló munkatársának érdekében száll síkra. Talpig vértetetlen áll ki a porondra s tolla mint a finom művű damaskusi penge suhog kezében, szikrázik a Möllerrel ellenkező véleményen levők argumentumainak szegezve. Bámulatos az a szinte fiatalos szellemi frissesség, a melylyel illusztris szerzőnk a polemikus cikkében felhalmozott óriási anyagon uralkodik, a szorgosság, a melylyel az idevágó irodalom és okmányok legjelentéktelenebb adatait is bokrétába szedi. Közel száz nagy negyedréti oldalon lankadatlan elevenséggel, olvasói figyelmét szellemes előadásával mindvégig lebilincselve tárgyalja a súlyos kérdést, a melyet kellő adatok hiányában maga sem tart megoldottnak. Báró Forster Gyulánál tüzetesebben a Hunyadiak származásával történetíróink közül senki sem foglalkozott s ha újabb adatok felmerülése esetén ennek kérdése ismét felszínre merül, taglalásának kiindulópontja bizonyára mindenkor a vitázó iratnak classikus tanulmánya marad. Möller István jóhiszeműségét illusztris szerzőnknek sikerült megvédeni, a mi azonban nem változtat az igazságon, hogy a kiváló építőművész képmagyarázata enyhén szólva túlságosan fantastikus s így az ebből levont következtetések is alaptalanok.

A Hunyadiak származásának kérdéséhez, mint tudjuk, legutóbb Magyarország Műemlékei első kötetében Varjú Elemér szólt hozzá, a ki a Hunyadi Jánosnak tulajdonított síremlék fedőlapjáról azt írta, hogy XVI. századbeli emlék s a Hunyadi Lászlóéna tartott domborműről viselettörténeti adatok és stílusa alapján azt fejtegette, hogy csak is a nagy hadvezér síremléke lehet. Ezen két czímertartó anyalt látunk, az egyik a Hunyadiak Hollós-czímerét, a másik a farkasos Szapolyai-czímet ábrázolja. Ez utóbbi alapján Varjú Hunyadi János anyját Szapolyai-leánynak tartja s vele való rokonságával magyarázza a Szapolyaiak tüneményes érvényesülését Mátyás király korában. Fraknói (s úgy látszik, más történetíróink is) valószínűnek fogadta el Varjú feltevését s a Morzsinai Erzsébetről szóló hagyományt elvetendőnek tartja. Ezzel szemben a Műemlékek Bizottsága műszaki erőinek jelentése alapján báró Forster Gyula azt vitatja, hogy a Hunyadi Jánosnak tulajdonított síremléket a XVI. században megcsonkították és átfaragták s a Hunyadi Lászlónak tulaj-

donított siremléken a farkasos czímer sem maradt ment hasonló művelettől. Tárgyilagosan mérlegelve a körülményeket, az átfaragás nem igen döntheti el a kérdést, mert ma már alig lehet megállapítani, hogy milyen volt a fedőlap átfaragása előtt. Archaeologusaink az átfaragási elméletet azonfelül azért sem fogják elfogadni, mert ennek semmiféle logikai szüksége nem merülhetett fel; a nélkül pedig sem régi mestereink, sem munkaadóik nem vállalkoztak ilyen feladatokra. Mindent összegezve, Hunyadi Jánosnak Morzsina Erzsébettől való származását ma is csak hagyománynak, mondának tarthatjuk, a minek ellenkezőjét illustrius szerzőnk sem vitatja. Varjú megállapítása viszont a Szapolyai-czímer alapján csak akkor lesz történeti valóság, ha erre vonatkozólag újabb adatok merülnek fel. Varjú feltevésében azonban legalább is oly mértékben hihetünk, mint régibb fróink a Morzsina-hagyományban. Hogy azonban ez utóbbihoz a vajdahunyadi falképeknek semmi közük sincs, az több mint valószínű. Möller képmeghatározása alig állja meg a kritikát. A falképek szerelmes párt ábrázolnak, egymással szemben, háromféle helyzetben. Az első képen a nő kezében országalma van, a férfi alakja elmosódott; a másodikon a férfi gyűrűt mutat fel, a nő elhárítóan int, a harmadikon a nő karikára fűzött két gyűrűt tart, a férfi lemondóan legyint kezével; a negyedik képen egy férfi vadkanra vadászik, oldalt ablakszerű fülkében országalmát tartó gyermekifjú mutat a vadászra. Mindezt már Rómer megállapította, a négy kép valószínűleg Tristan és Isolde történetének mintájára készült vitézi szép históriából ábrázol négy jelenetet. Möller szerint a szerelmes pár falképeinken Zsigmond királyt és Morzsina Erzsébetet örökíti meg. A negyedik képen a gyermekifjú Hunyadi Jánost, a felnőtt vadász meg Mátyás királyt ábrázolja, a mi már mint filius ante patrem is képtelenség. Azonfelül, ha logikusan gondolkozunk, lehetetlenségnek kell tartanunk, hogy Mátyás király anyja, Szilágyi Erzsébet, a kinek idejében a falképek készültek, bármi oknál fogva indíttatva érezte volna magát arra, hogy ura esetleges törvénytelen származását monumentalis falfestményeken örökíttesse meg. Más erkölcsök voltak nálunk akkoriban, mint Itáliában, a hol az apró fejedelemségekben zsarnokok uralkodtak, a kiknek akarata mindenre kapható zsoldosseregtől támogatva törvény volt s a kik így törvénytelen sarjaik részére is kieroszakolták a legitimitást, a mit Magyarországon Mátyás királynak Corvin János számára nem sikerült kivívnia.

Iványi Béla: Pro Hungaria Superiore. Felsőmagyarorszáért.
Debreczen. 1919. 8°. 93 l.

A fenti czímen nagy tudományos felkészültséggel, az ősi föld iránt érzett mélyeséges ragaszkodással megírt munka került ki a sajtó alól a commune kitörését közvetlen megelőző időben, mely czéljául Felvidékünk multjának feltárását tűzte ki, hogy a cseh köztársaság állítólagos történeti alapon támasztott igényei abszolút jogosulatlanságát kimutassa. Írója eddig is talán a legtöbbet foglalkozott a Felvidék territorialis története művelésével, annak egyes mozzanatait megírásával, a mi a kiadott anyag csekély voltánál fogva természetszerűleg csak széleskörű levéltári kutatással volt lehetséges. Elsőrangú szakember munkáját élvezhetjük tehát, ki teljes történeti obiectivitásra törekedve, — tüzes szenvedélyétől, mely áttör sorain, el nem kaptva magát — írta le mondanivalóját. Hogy a ma uralkodó felfogással szemben új theoriákat nem állított fel, az már a mű terjedelménél fogva is érthető.

Bevezetéképen vázolja azt az evolutiót, hogy milyen csirából pattant ki előbb irodalmi téren, majd milyen körülmények között nőtt nagyra a tótok körében a pánszláv gondolat, melynek hirdetőit, bár sokszor éles harcot folytattak egymás ellen, erős kapocsként lánczolta össze elvakult magyargyűlöletük. A tótok vezetőinek részéről az erők e félreismerése volt az oka, hogy a kulturális mozgalom hamar a rideg politikai számítás eszközévé lett s szükségképen a tótság gyors elcsehesítésének folyamatát vonta maga után, holott faji jellege magyar részről soha támadásnak nem volt kitéve. A nemzetiségi mozgalom fejlődésének feltüntetése után a cseh történetíróknak a magyar honfoglalásról vallott tanát ismerteti s igen érdekesen bizonyítja, hogy Csehországnak Felvidékünkhöz való joga egy hamisítvány egyetlen szavának rosszul olvasott betűjén nyugszik. A kérdéses hamis oklevél a prágai püspökség állítólag 873-i alapítólevele, melynek Cosmas krónikájában közölt határleírásában előforduló silva Muore-jét Palacky iskolája, Mudre-nak olvasva, a Mátrával azonosította, holott már Fejér bebizonyította (1838), hogy Muore a bajorországi Muoriberggel azonos.

Az ilyen s még különb falsumokkal szemben kimutatja, hogy a honfoglalás idején Magyarország területén consolidált szláv állam sehol sem volt. Mert nem tekinthető ilyennek Szvatopluknak legfeljebb csak a Garamig terjedő nagymorva birodalma sem, mely már a X. sz. elején elbukott. Mivel pedig Csehországnak semmi köze sincs a régi Magyarországhoz, következéleg történeti joga sem lehet Magyarország egyetlen rögjéhez

sem. A szétszóródott marahánok nagy része a magyarságba olvadt be, mint a tőlük átvett szláv szavaink bizonyítják, ellenben mint a felsorakoztatott nyelvészeti bizonyítékokból következteti, a tótok nyelve nem folytatása a marahánokénak. Fejtegetéseinek az a végső conclusiója, hogy a tótok vendég-, idegen nép, mely csak a XIII. sz.-ban települt meg a gyeplívonon kívül eső lakatlan területen.

Felvidéki megyéink kulturális életének, népmozgalmainak bár szűkre szabott, de nagyon tanulságos rajzát, a hiányzó monographiák valóságos tervrajzát nyújtja itt, melyet a szakemberek előtt is különösen becselessé tesznek a szerzőnek levéltári kutatásai folyamán összegyűjtött értékes és érdekes adatai. Az ezen részhez fűzött bő jegyzetekben pedig nemcsak a kiadott anyag s feldolgozások felől világosítja fel az érdeklődőt, hanem egyszersmind a kiadatlanok hollétére is felhívja a figyelmet. A benyomás, melyet e megyék történetének áttanulmányozásából nyerünk, nagyon fájdalmas: a magyarság életének sok elfeledett emléke ütökzik ki a mult romjaiból, a középkorban egész területek ethnographiai értelemben vett magyar volta sokkal nagyobb volt, mint ma. De ezzel szemben van reménykeltő tényező is: a kulturális momentumok mind a magyar munkához fűződnek s még a német elem ténykedése is csak ennek keretében, a központi hatalom eddigelé kellően nem értékelt célutadat iránításában leli magyarázatát.

Szerettük volna, ha e jól sikerült rész után a szerző összefoglalja kétségtelenül gazdag tapasztalatait s igyekszik megállapítani a település történetében észrevehető irányelveket, pl. hogy melyek voltak a legelső lakott helyek, hol feküdtek, erdők közelében, hegyek alján, patakok mentén-e, relative a folyóvölgyek sűrűbben megszállott területek voltak-e, mi a főkülönbség a magyar és szláv lakosságú helyek fekvése között stb. El kell azonban ismernünk, hogy mai ismereteink alapján erre még nem lehetett megfelelnie, mindez csak az egyes megyéknek épen főleg a fenti és még sok más rokon kérdés figyelembevételével megírt monographiái elkészülte után lesz lehetséges.

Nem érthetünk egyet a szerzőnek a mai tótok őseire vonatkozó megállapításával. Helyesen emeli ki, hogy terminológiánk mindenkor éles különbséget tett tót=sclavus és cseh=bohemus között. Abból azonban, hogy a németek a tótot windisch-nek nevezték, még korai volna azt következtetni, hogy a tótok a Felsőcdera mellett lakó szorbokkal, más néven vendekkel volna azonosak, hogy tehát a XIII. sz. folyamán ezek vándoroltak be hazánk területére. Ezt az állítást legalább is több érvvel szeretnők támogatva látni, mert a windisch név Magyarország

nyugati részén, Stájerországban (Windisch-Graetz) stb. nagyon sűrűn fordul elő s így csak általános névnek tekinthetjük. A szorбокat a tudomány különben is a csehekhez sokkal közelebb állóknak tartja, mint a тótokat a csehekhez.

A multból azonban tanulnunk kell s megpróbáltatásaink keserű tanulságairól megfeleledkeznünk sohasem lesz szabad. Meg kell szívlelnünk, a mit bár fájdalmat okozó, de jogos igazságsággal vet Iványi a hazai történettudomány szemére, bűnös mulasztással vádolva, a miért elhanyagolta a Felvidék gazdag levéltárainak átkutatását, de mellőzte a központi gyűjtemények rendkívül gazdag fegyvertárának kiaknázását is, a melynek felhasználásával mi is erősebb vértessel állhattunk volna ki mind a lelketlen, tudatosan álmító agitátorok, mind pedig az ezeréves történeti kapcsolat erőszakos elszakításával tabula rasa-vá tett Magyarország elvont dogmák szerinti felépítését construálók ellenében. Fel is sorol egypár concretumot. Nevezetesen sürgeti a XVI—XVII. századi dicalis és decimalis gyűjtemények, a helytartótanács különböző, XVIII. századi nép- és úrbéri-összeírásai mielőbbi közzétételét. Mindennek már sokkal korábban végbe kellett volna mennie s már eddig is merőben elhanyagolt történeti statisztikánk művelésére, gazdasági életünk multjának megismerésére vonatkozólag tömördek becses felvilágosítást nyújtó adataiból sok tanuságot nyertünk volna, a mit esetleg ma még csak tapogatózva sejtünk, s a mire épen a török háborúban el nem pusztított Felvidék multjának tanulmányozása képes feleletet adni. Azt hisszük azonban, hogy van ennél még égetőbb feladat is, a mely a bennünket oly közelről érintő település mikéntjére nyújt több bizonyosságot. Legelső feladat a Felvidék Hunyadiak-korabeli történeti földrajzának, mintegy keresztmetszetnek, az erdélyi megyékéhez hasonló részletességgel való elkészítése, a mit bizonyára nem alaptalanul vártunk történeti földrajzunknak e téren egymagára hagyatottan, évtizedek heroikus munkájával dolgozó művelőjétől. Csak így, Csánkinak immár fogalomná lett műve alapján állva, a nyelvészet, az archaeológia s az összes segédtudományok felhasználásával lehet és kell is az egyes településtörténeti problémák megfejtésébe fogunk. Ettől ismét elválaszthatatlan lesz történeti cartographiánk megeremtése, a minek segítségével — mint a német történettudomány analóg esete alapján, remélhető — nagyon sok jelenlegi történeti megállapodást vehetünk revisio alá. Hiszszük és reméljük, hogy a mostani megpróbáltatások rá fogják vezetni történetíróinkat, hogy a legsürgősebb teendők elvégzésére fordítsák minden erejüket s hogy a magyar társadalom minden rétege támogatni fogja tudományos köreinket ezen munkájukban.

Iványi könyve komoly és gondolatokat ébresztő mű. A nagyközönség szélesebb rétegeinek, a melyhez tulajdonképen szól, meg *kell* ebből tanulnia, hogy a történeti igazság a mi részünkön van s jövőjét ennek tudatában kell felépítenie.

Mályusz Elemér.

Mordtmann J. H.: Adalék Buda 1526-iki elfoglalásához. A Konstantinápolyi Magy. Tudományos Intézet közleményei. 3. füzet. 1917. 8°. Ára 2 K.

Midőn a mohácsi csatavesztés híre Budára megérkezett, Mária királyné azonnal csomagoltatni kezdett és a mellette időző előkelőkkel sietve elhagyta a várost. Budán még akkor semmit sem tudtak a nagy szerencsétlenségről s ha sejtettek is egyesek valamit, nem magyarázták annyira kicsinyhitűen a helyzetet, hogy teljesen megérthették volna a királyné német lakájainak lázas sürgés-forgását és hirtelen eltűnését. De hamarosan jöttek a hírek és a város megmozdult. Az történt, a mi minden városban, a melynek sorsa úgy fordul, hogy gazdát cserélni kénytelen. A ki tehette, menekült belőle, de voltak, a kik ott maradtak. Ezeket a forró napokat még közvetlen forrásból ismerjük. Szerémi György, ez a Heribaldja a magyar Szent Gallennek, szintén a futók között volt, de nem volt benne oly fatalis egykedvűség, mint hatszáz év előtti kollégájában. Szerémi még látta szemével, — ezt ugyan nem állítja — amint az anyák elásták föld alá gyerekeiket, hogy a török meg ne hallja a sírásukat. Hiába szabódtak a boldogtalan gyermekek, hogy nem fognak sírni. De mi történt azután? Mert Buda további sorsáról közvetlenül Szerémi sem tud többet. A szultán bevonult a városba, mindent fölgyújtatott, a királyi palota kivételével. Néhány napi vadászat, szórakozás után elvonult a városból; előbb azonban még sok keresztényt és zsidót hajóra rakatott és Törökországba szállíttatott. Körülbelül ennyi, a mit idevonatkozólag történetíróink előadnak. Horváth Mihály bővíti ki csak ismeretünket azzal, hogy a kulcsokat Földvárig eléje vitték a szultánnak. A német közvélemény riadt hírharangjai beszéltek ugyan arról is, hogy minő véres harcok árán jutottak a törökök Buda birtokába s hogy csak ágyúharczokkal lehetett a várost védő zsidókat leküzdeni. Ezek azonban gazdátlan hírek voltak, a melyekről kivétel nélkül mindenki, a kinek Budával semmi összeköttetése nem volt, a leghitelesebben volt tájékozva.

Buda elfoglalásának részletkörülményeire vonatkozólag érdemes lesz a török forrásokhoz fordulni. Ezek közt mindjárt a leghitelesebbhez. Szulejman naplójához, melyet a táborban hiva-

talosan vezettek.¹ A napló vonatkozó helyén ennyi van: Érkezés Budára. Ez ugyan nem sok, de annyit lehet belőle érteni, hogy az érkezés nem ment véres harcok között; a német hírek alaposágát mindenesetre nem erősíti. Többet tudunk meg abból a fethnameből, a mely a magyarországi győzelmet adja hírül a birodalom fővárosának. Az ilyen levelek ünnepi nyelven szólnak, örvendező ékes beszéddel, alig fér a sok dicsőség a papírra. Ezekben a szokás szerint megszámlálhatatlan hadsereg még megszámlálhatatlanabb, a lovak nyerítése elhat a világ négy tája felé, fel az egek kapujáig és a lovak patájától fölvert porfelhő-félénké teszi az ellenség szívét. Inkább mint egyébkor. Így van az helyén ily méltóságos hangú győzelmi levélben. E fethname szerint midőn látták, hogy a szultán közeledik, úgy szétszóródtak, »mint a Gönczöl-szekerebeli csillagok.« A lakosok városban maradt része kegyelmet kért s (itt szóról-szóra idézünk) »az életet megúnt király ezerféle alázatos könyörgés kíséretében a padisah trónjának zsámolyához küldte a vár kulcsait«. Lajos király ekkor már nem élt, de úgy illő a fethname méltóságához, hogy az elfoglalt főváros kulcsait a legyőzött uralkodó küldje el. Ez emeli a győzelem hitelességét és az elbeszélő elem kerekdedségét! Valami azonban van mégis a mi figyelemre méltó: a kulcsok átadása. Ez az átadás hivatalos formája. Több török krónikás, a ki Buda átadásáról ír, megemlíti a kulcsokat. Így Dselálzáde Musztafa, Kemalpasazáde és a későbbiek, a kik belőlük merítenek. Pecsevi már többet tud elődeinél. Megállapítja, hogy a kulcsokat néhány előkelő gyaurlak Földvárnál adja át. Szint így tudja Evlia Cselebi is. Kik adják át a kulcsokat? Pecsevi néhány előkelő gyaurlakról beszél. Mindenesetre azok, a kik a várban ott maradtak. Ismeretes már a magyar forrásokból is, hogy a lakosság nagy része elfutott, eléggé megközelítően rámutat erre Szerémi is azon szavaival, hogy csak a bénák és a vakok maradtak a városban. Ő nem maradt, tehát nem tudhatja bizonyosan. Ime vele szemben egy török író, Ferdi ezt jobban tudja. Csak a szegények és a zsidók maradtak vissza, azt mondja. Ferdi jelentékeny tanu, elsőrendű forrásokból volt módja meríteni. Nemrég derítette ki róla Karabaček, hogy azonos Musztafa herczeggel hódító Szulejmán szultán egyik fiával. A történetíró királyfi azt is elmondja még, hogy a zsidók halotti leplet akasztottak a nyakukba, elébe mentek a hadseregnek, úgy kértek kegyelmet, a mit meg is kaptak s számra nézve többen 2000-nél, később az iszlám országába

¹ József há-Kóhen krónikája I. dr. Kóhn Sámuel: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez 1881. 93. I. és Ganz Dávid Világtört. krónikája u. o. III. lapon.

küldettek hajókon. Ez az előadás valószínűnek látszik, mert a zsidó krónikások is megegyezőleg írnak vele. Olvassuk csak : . . . most Buda lakóseit az Istentől jövő rettegés lepte meg, a várost odahagyták s elfutottak. *De a zsidók a városban maradtak, az Istenhez kiáltottak . . . A (zsidó) községnek előljárói elejébe mentek lábaihoz borultak, a várost neki átadták, s ő a városba bevonult, Izrael gyermekei ellen senki egy szót sem szőtt, vagyonukból még egy cipőszalagjukat sem vettek el ; mert Szulejmán kegyelemmel volt irántuk, őket hajókon országába küldötte, hol még maság(!) is laknak».¹ A zsidó krónikásnak ezt az előadását belső okok is támogatják. Bizonyos, hogy sokan elmenekültek a zsidók közül is, nemhogy Budáról, hanem voltak, a kik még Pozsonyból is elfutottak. De a zöme ott maradt. A biztonságának nagyobb reményével maradhatott ott, mint a keresztyén lakosság. Az iszlamita a zsidót jobban szíveli általában, mint a keresztyént. Egyébiránt a törökök zsidó tolerantiájának már ekkor multja van. Ismeretes, hogy mikor Mehmed Konstantinápolyt elfoglalta, a zsidóknak szabad vallásgyakorlatot engedélyezett, főrabbijuk fölötté állott méltóságban a konstantinápolyi patriarchának, Ez időből való Zortati Izsáknak egy felszólítása Német- és Magyarországra zsidóihoz, hogy vándoroljanak ki a török birodalomba. Bizonyos az is, hogy a kik az 1525-iki zendülésre visszaemlékeztek, midőn a csöcselék kifosztotta őket, — hogyne emlékeztek volna ?! — nem mentek nehéz szívvel hódolatra a szultánhoz. Következésképpen az sem történhetett akarattuk ellenére, hogy a szultán őket birodalmába telepítette át.*

Mindezekon kívül azonban van még egy oklevél, melynek tanúsága perdöntő fontosságú is, meg többet is mond, mint a felemlített források. Ezt az oklevelet J. H. Mordtmann konzul, volt konstantinápolyi egyetemi tanár adta ki a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet egyik kiadványakép. Az érdekes oklevélben kiváltságokról van szó, a melyeket a szultán Jaszeff zsidónak, Salamon fiának adományoz azért, mert ez Buda várának kulcsait a szultánnak átnyújtotta. Törökországban mostanában indult meg a levéltári kutatás. Nagy anyag vár feltárássra. Hiszszük, hogy még sok részletkérdést tisztázhatunk az így előkerült török okleveles anyagból. Ins' allah !

Zsinka Ferencz.

¹ Forrásokat l. Thury J. Török történetírók. I. és II. k.

Kardoss Margit: Bethlen Gábor udvara. (1613—1629.) Budapest, 1918. 80. 97 l.

Régi vásárlások, számadáskönyvek adataiból használható értekezést nyújt szerző Bethlen Gábor fejedelem udvaráról. Nem adja teljes képét a fejedelmi udvarnak, ebben részben technikai nehézségek akadályozták, de a mit ad, tárgya ismeretetését szolgálja. Csak kevésszer találunk a dolgozatban a tárgyalás keretein kívül eső részeket vagy az előadás folyamatosságát zavaró, néhol kiütköző nyers adatot.

Négy fejezetben foglalja össze mondanivalóját. E fejezetek ismertetik az udvartartás fenntartására szolgáló jövedelmeket, az udvarhoz tartozó személyeket, a palotákat berendezéseikkel együtt, végül az udvari mulatságokat, ide kapcsolva egy rövid rajzot a Bethlen korabeli szellemi életről, iskoláztatásról.

Az udvari élet, minden fejedelmi pompája mellett patriar-chálisnak volt mondható, a melyben a fejedelem utasítása, tanácsa, buzdítása, vagy dorgálása szabta meg mindennek a rendjét. Gondoskodása felöleli az egész udvari szolgálatot. Figyelme kiterjed az ünnepek részleteire, azoknak méltóságos lefolyására oly gondja van, mint politikai szövetekezéseire. Tudja, hogy erre is szüksége van úgy befelé, mint kifelé. Vigjátéki jelenetbe illő, de bizonyító eset erre az, mikor Katalin fejedelemmé választása után a szultán megerősítő athnamét hozó követsége által a várt 20—24 ajándék kaftán helyett csak hetet küld. A tanácsuraknak e küldeményből kiosztásra csak három maradt s a fejedelem kincstárából kellett e számot titkon és sietve kiegészíteni, hogy a fejedelmi méltóságon csorba ne essék. Bosszantotta a fejedelmet az értéktelen lószerszám, bot és kard, szívesen cserélte volna ki e tárgyakat alattomban a saját kincstára szebb darabjaival, de erre már nem jutott ideje. Mélyen érezte, hogy az efféle szűkmarkúság mögött politikai complicatiók lapanganak.

A követek utasításai mellett jelentékeny vásárlásokra is kapnak megbízatást. Angol és török kereskedők szállították udvarának az értékes holmit, Velencez iparosai, Kisázsia szőnyegkészítőinek termékei ép úgy otthonra találtak a gyulafehérvári palotában, mint a német és zsidó doktor, vagy a német és olasz zenész nép.

Asztala gazdag és változatos, de nem tobzódó. Ivóvizét télen a Sebes folyó, nyáron a Királyné forrás szolgáltatja. A hosszú, hetes ünnepi lakomák még nem fajulnak el a századvégi tom-boló, duhaj nagy ivásokká.

Az udvari papságot válogatott tudású és képességű egyének

képviselték, a kik a nemzeti műveltségnek ma is jelentékeny szegletkövei.

Ilyen udvart tart az a fejedelem, kiről az idegennek az a benyomása, hogy külseje törököt mutat, gyalogösvénye azonban a Bocskay által megszabott út, kinek uralkodása még egy század múlva is oly eleven emlék országában, hogy oly ideális szabadsághős, mint a rodostói száműzött, az ő békés, szép Erdélyének föltámasztásáért tud lelkesedni.

Zsinka Ferencz.

Csaba Jenő: Gróf Batthyány Alajos »Ad amicam aurem« című munkája. Budapest, 1917. (Történeti Értekezések 12 szám.) 781.

A II. József halála után következő nemzeti és politikai felpezsdülésnek kétségtelenül Batthyány Alajos gróf az egyik legérdekesebb alakja. Nagybirtokú és aránylag nagy tudású főúr, kezdi mint jezsuita, folytatja mint katona, lesz belőle reformer politikus és szabadkőműves publicista és mint szorgalmas gazda, híres útépítő fejezi be pályáját. A czímben jelzett munkája a 90-es évek pamphlet-irodalmának kétségtelenül egyik legjelentékenyebb, nagyon elterjedt terméke. Bár gyorsan múló, de akkori viszonyainkhoz mérten erős hatásánál fogva mindenesetre megérdemli, hogy szerző egy doktori értekezés keretében bővebben foglalkozott vele.

Jelentősége mindenesetre csak relativ. Fraknoi Vilmos írta róla, hogy munkájában alig van magyar vonatkozás. Ezt a véleményt Marczali Henrik is magáévá tette, s a szerző taglalása — bár akarata ellenére — csak megerősítheti ezt a véleményt. Ezt a könyvet bárhol írhatták volna, bárhol találhatott volna közönséget, a hol a XVIII. századvégi »aufklärista« elvek ismeretesek voltak. Eredeti eszméje alig van, Montesquieu, Voltaire, Rousseau ezeknek az ideáknak letagadhatatlanul az ősapái, de a dolgozat szerzője még sem végzett felesleges munkát, a midőn egymás mellé állítva Batthyány és főként Rousseau egyes tételait, demonstrálta, mennyire egyeznek a magyar tanítvány elvei, néha még az egyes fordulatokban is, mestere tanításaival. Persze, hogy a kölcsönzés közvetlen volt-e, nem tudhatjuk, mert — és erre a szerző nem mutat rá eléggé — ezek az eszmék akkoriban szinte természetes velejárói voltak a francziás műveltségnek, közkeletű szólamai voltak a felvilágosodott »illumination« és szabadkőműves köröknek, szinte azt mondhatjuk, divatban voltak, még a logikus következményeiktől legjobban sujtott franczia nemesség köreiből is. Ebben az értelemben tehát Batthyány Alajos eredeti gondolkodónak nem mondható. Azt pedig még a szerző sem állíthatja, hogy az »Ad amicam aurem«

ezeknek az elveknek valami rendszeres, következetesen felépített, a speciális magyar viszonyokat szem előtt tartó kifejtése volna. Rhapsodikus, rendszertelen, néhol csodálatosan naiv alkotás biz az. Nem is tételeinek eredetisége, vagy a feldolgozás módjának tökéletessége adja meg a jelentőségét: ez kiválóan történeti, a magyar közönségre gyakorolt hatásában rejlik. Latinul volt írva, mert Batthyány nem tudott magyarul, s így megértette minden diaetai követ, minden szolgabíró, minden prókátor. Ennek a közönségnek igen jelentős része pedig kétség-telenül csak ilyen módon ismerkedhetett meg a francia felvilá-gosodás eszméivel.

A szerző különben többet nyújt, mint a mit a cím ígér. Elmondja röviden Batthyány életét, azután mindjárt rátér az »Ad amicam aurem« elveinek előadására. Itt hálásak lettünk volna, ha a szerző tud valami újat mondani a munka keletkezé-sének körülményeiről. Könnyebb áttekinthetősé céljából a könyv anyagát három fejezetben tárgyalja, és pedig *A*) a szegény és gazdag osztályok összeütközésének kiküszöbölésére vonatkozó gondolatok, *B*) az ország jólétének emelésére vonatkozóak, anyagi és szellemi tekintetben, *C*) a vallási egyenetlenkedés megszüntetése. Röviden felsorolja azután a szerző, kik és hogyan nyilatkoztak Batthyányról és munkájáról az egykorúak s a modernebb írók közül. Meglehetősen részletesen tárgyalja Szaitz Leónak éles bírálatát, majd Batthyáynak erre »Ad utramque aurem« címmel írt feleletét, s külön fejezetet szentel Kenyeres József »Analysis« című, Batthyány ellen irányuló, két terje-delmes kötetre terjedő vitáinak. Végül elmondja, hogyan avat-kozott be a censura a vitába, vázolja a vizsgálat lefolyását s el-mondja, hogyan laposodott el végül is az egész kérdés.

Patek Ferencz.

Hanns Schlitter: Kempens Denkschrift über die Auffindung der Stephanskronen. (24. April 1854.) Wien. 1919. Adolf Holzhausen. 8° 59 l.

A magyar szent koronának és a koronázási kincseknek kilencz-százados történetében reméljük az utolsó, de kétségkívül nem a legkisebb viszontagság volt a szabadságharc bukása után történt elásatásuk. Ennek, de különösen a feltalálásnak körülményei ezideig meglehetősen ismeretlenek voltak. Pulszky és még néhány emigránsnak subiectiv és épen azért bizonyos, mértékig elfogult vagy egyoldalú megemlékezéseinek kívül Wertheimer Ede írt róla új adatok alapján egy rövid közleményt »Das ungarische Krönungsjubileum (8. Juni 1867)« címmel a

»Neue Freie Presse« 1907 június 7-iki számába, röviden foglalozik ezzel a kérdéssel az Andrassy életrajz I. kötetében is, de az egésznek új, főleg a bécsi levéltárakból merített adatokkal kibővített tárgyalása mindezeideig hiányzott irodalmunkból. Ezt a hézagot Hanns Schlitternek jelen füzeté sem pótolja egészen, mert nem ad feldolgozást, hanem csak az anyagot közli. Rövid bevezetés után, mely első sorban a külföldi olvasóközönséget tartja szem előtt s a szent korona tanának kifejlődését és a koronázási kincsek történetét tartalmazza, következik Kempen altábornagynak, a ki 1852 áprilisa óta a bécsi legfőbb rendőrhatalóság főnöke volt, 1854 április 24-ről keltezett emlékirata. A promemoria, a mint stilusából is kitetszik, a nagy nyilvánosságnak volt szánva és a korona feltalálására addig tett eredménytelen lépések leírása után részletesen ismerteti az általa fogantatosított intézkedéseket, a melyek bár sok kétség és bizonytalanság után, mégis célhoz vezetőknek bizonyultak. Kempen emlékirata természetesen sok új adattal bővíti ki eddigi tudásunkat. Különösen érdekes, a mit Wargha Istvánnak és Szóts főhadnagynak a szerepléséről mond. Karger hadbíróőrnagy szerepét és egyéniségét is más világitásban látjuk az emlékirat elolvasása után. A függelékben Schlitter még a csatolt eredeti okiratok másolatait is közli. Ezek elseje Wargha Istvánnak 1853 szeptember 13-án, tehát közvetlenül a korona feltalálása után kelt promemoriája, a melyben a korona feltalálása körül Londonban és a helyszínen tett fáradozásait írja le bizantinus bőbeszédűséggel. A II.—VII. függelékek a korona rejtekhelyének Szemere és társai által az elásatáskor készített pontos leírását tartalmazó, titkos jegyekkel írt iratot és ennek megfejtését, valamint Orsova egykorú térképét adják. A VIII. függelék Wargha Istvánnak egy Kempenhez intézett keltezetlen, de kétségkívül még a korona feltalálása előtt kelt kérvénye, a melyben érdekre hivatkozva szabadsága visszaadásáért könyörög. (Warghát ugyanis hogy ne legyen útban, s hogy a titkot másnak el ne árulhassa, 1853 nyarán, a mikor az ásatások folytak, valami ürügygyel fogva tartotta a rendőrség és csak a korona feltalálásakor eresztették ismét szabadon.) A függelék IX. darabja egykorú leírás a korona hazahozatalának ünnepeiről, végül az utolsó függelék Rónay Jácint levele Londonból Szilágyi Ferenczhez, 1853 október 18-ról élénk képét adja annak, minő hangulatot keltett az emigránsok körében a korona megtalálása.

Hálások vagyunk Schlitternek, a miért ezeket a reánk nézve annyira értékes emlékeket közzétette az udvari levéltár kincsei közül. Érdekességüknél fogva nemcsak történetíróink, de a nagy közönség is érdeklődéssel olvashatja őket.

T. L.

Gooss, Roderich: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges. Mit Ermächtigung des Leiters des Deutsch-österreichischen Staatsamtes für Äusseres auf Grund aktenmässiger Forschung dargestellt von — —. Wien, Verlag von L. W. Seidel & Sohn, 1919. 8° VIII+312. 1.

Ma, a midőn már ismereteselek előttünk a magyar »békeszerződés« feltételei, a legembertelenebb és legigazságtalanabb feltételek, melyeket valaha erkölcsi és történelmi felelősséget nem ismerő államférfiaknak diktált az elemi igazságot és saját közvetlen érdekeiket is feledtető vak gyűlölet, ma reánk magyarokra nézve semmi praktikus, tisztán erkölcsi, történelmi jellege van annak a kérdésnek: ki felelős a háborúért? Hiszen ha minden csepp vért, a mely a világháborúban kiomlott, magyar kéz ontott volna, minden boldog otthont, a melyet a nagy vihar szédült, magyar gonoszság gyújtott volna fel, ha a krisztusi szeretet s a közös európai civilizatio minden irott és iratlan törvényét, melyet a hadviselők félrerúgtak, csak a magyar durvaság csapta volna arcul, ezek a feltételek akkor sem lehetnének szörnyűbb súlyúak.

A magunk nagyúri nemtörődömsége volt jórészt az oka, hogy nálunk gyengébb, de jobbnyelvű ellenségeink földalatti csatornákon széthordott rágalmaikkal el tudták árasztani a művelt világot s azokkal aláásták az ország alapjait. Itt, közöttünk beszélték nyíltan, beszélték olyanok is, a kik kérkedtek jólértesültségükkkel, hogy gróf Tisza István követelte az energikus fellépést Szerbia ellen, ezért dicsőítették, mint nagy államférfiút, ezért gyalázták, átkozták őt, nevezték az ország megrentőjének később.

Jóleső véletlene a sorsnak, hogy most a tőlünk elszakított erdélyi szászok egyik fia, Gooss Roderich hirdeti a világnak czáfolhatatlan világossággal, hogy a magyar nemzet s az azt képviselő gróf Tisza István ártatlan a világháború felidézésében. Pedig a könyv egyáltalában nem apologetikus munka. Jól iskolázott, teljes objectivitásra törekvő, éles kritikával dolgozó, komoly történelmi, nem pedig politikai alkotás, a mely tartalma lényegét tekintve, inkább kritikai forráskiadás, mint egyéni előadás. Épen ezért, ha azt mondjuk a könyvről az eddig megjelent hírlapi ismertetésekkel egybehangzóan, hogy egyike a háborús irodalom legsensatiósabb termékeinek, nagyon kérjük olvasóinkat, ne értsenek félre, ne adják ennek a jelzőnek azt az értelmet, a mivel, sajnos, nálunk bírni szokott. Semmi sem áll távolabb a szerzőtől, mint a sensatiohajhászás. Legjobban megvilágítja ezt az, a mit a szerző maga mond el könyve

keletkezéséről. Közvetlenül a monarchia összeomlása után megbízást kapott ugyanis a német-osztrák külügyi hivatal vezetőségétől, hogy a cs. és kir. közös külügyministerium politikai levéltárából állítsa össze a háború kitörésére vonatkozó okmányokat. Ebben a munkájában kiterjeszkedett azokra az iratokra is, melyek ugyan nincsenek közvetlen összefüggésben a háború kitörésével, de a diplomatiái viszonyok és actiók megértéséhez szükségesek. Lelkiismeretes történetíró módjára úgy gondolkodott, hogy az eseményeket nem lehet csak a hivatalosan kiadott oklevélzövegek alapján (mint a színes könyvek adják) megérteni, hanem feltétlenül szükséges magukat az eredeti iratokat, azok különböző fogalmazványaiival együtt megvizsgálni, mert épen a fogalmazványokon található javítások, törlések, kiegészítések, melyekről majd mindig meg lehet a kézirat alapján állapítani, hogy a monarchia melyik dignitariusától származnak, gyakran igen értékes eredményekhez juttatták az írókat s különösen annak a megállapításánál végtelenül fontosak, hogy egyik-másik diplomatiái lépés megtételére a közös külügyministerium melyik magas vezetője folyt be elhatározóan. Különösen érdekes megfigyeléseket tehetünk így első sorban gróf Berchtold külügyminister és gróf Forgách felelősségére vonatkozólag. Mellékesen megjegyezve, ezekből a közleményekből még valami derül ki. A monarchia összeomlása után tudvalevőleg a szélsőbaloldali pártok lapjaiban, különösen a bécsiekben, hírek jelentek meg arról, hogy a közös ministeriumokban, nevezetesen a külügyi és hadügyministeriumokban, compromittált »reactió« hivatalnokok elsikkasztják, megsemmisítik a terhelő okmányokat. A ki a Gooss könyvét elolvassa, kénytelen lesz ezeket a híreket többé-kevésbé rosszhiszemű legendáknak minősíteni. Első olvasásra nyilvánvaló ugyanis, — ezt a laikus is észreveszi — hogy a gyűjtemény meglepően teljes. S ha valamit szándékosan el akartak tüntetni, a közölt fogalmazványok közül egyik-másik kétségtelenül ezek közé tartozott volna.

Az ilyen módon összeszedett anyag alkotja tulajdonképen a könyvet, a mihez Gooss maga nagyon keveset adott hozzá. A hivatalos iratokat csak ott közli ugyan idézetben, a hol minden egyes szónak megvan vagy meglehet a maga külön jelentősége, a többiek tartalmát folyamatos előadásban nyújtja, de oly pontosan, hogy a hivatalos kiadványokban megjelent szövegekkel egybevetve, meggyőződhetünk, miszerint az iratokon változtatást csak a mondatkötés érdekében tett, egyébként — legalább az ellenőrizhető esetekben — nagyjából szószerint közli őket. Commentárt, subiectiv megjegyzéseket a szerző csak kivételes esetekben tesz a szöveghez, rendszerint igen tar-

tózkodó formában, többnyire jegyzetben, bár néha ezek is sokat árulnak el, mint az a jegyzet, a melyben gróf Szögyénynek, a berlini »koros« osztrák-magyar nagykövetnek superlativusokban mozgó jelzőit állítja össze. (34. l. 1. jegyz.) Annál nagyobb súlylyal esnek latba azok a ritka esetek, melyekben a szerző egy-egy consequentiát von le a közölt anyagból, mint a 112—13. lapokon, hol megállapítja, hogy a német császári kormánynak csak akkor volt módjában a Belgrádban átnyújtott demarche szövegével megismerkednie, a midőn már lehetetlenség volt annak megváltoztatása érdekében a bécsi kabinetet befolyásolnia.

A mi a könyv eredményeit illeti, azok nagyjából minden újságolvasó ember előtt ismeretesek. Az eredmény tudvalevően az, hogy a Szerbia elleni energikus fellépés első sorban gróf Berchtold kezdeményezése, a kivel szemben gróf Tisza István az, a ki a béke fenntartása mellett veti latba befolyását, úgy a demarche ügyében tartott közös ministertanácsban, mint az uralkodóhoz eljuttatott külön memorandumában, a mely legtöbb lapunkban legújabbban fordításban is megjelent. Ezek után szinte érthetetlen, hogyan engedhette meg a magyar kormány oly közvélemény mesterséges kialakulását, mely Tiszát jelölte meg a katonai fellépés követelőjeként, s a háborút a nemzet háborújának. Hogy a külföldön még az entente nem barátságos köreiben is mennyivel tisztábban látták a valódi helyzetet, mutatja a párisi osztrák-magyar nagykövetnek, gróf Szécsennek — a ki különben a könyv nyomán egyik legderekabb diplomatáinknak mutatkozik — 1914 július 18-án kelt jelentése (80. l.), a mely szerint Tiszának a szerb ügyben mondott képviselőházi beszéde határozottan jó benyomást keltett. Tisza szerepe tehát teljesen tisztázott ezeknek az adatoknak az alapján, de tisztázott a magyar nemzeté is, mert hiszen Tisza a nemzet nevében tartja fenn különvéleményét. Meglepő némileg az, hogy a katonai tényezők befolyása úgy a ministertanácsban, mint különben, legalább a közölt iratok alapján, alig mutatkozik. Ellenben meglehetősen harcias magatartást mutatnak a közös külügyministerium kideríthetetlen nemzetiségű főtisztviselői, mint Matscheko és Musulin bárók. A magyar főtisztviselők közül Forgách gróf az, a ki a közlemények alapján a háborús pártiak közé számíthatónak látszik. Úgy tetszik, neki tulajdonítja a belgrádi demarche kemény hangját és rideg formáit Sassanov, az orosz külügyminister is. (Gróf Szápáry pétervári nagykövet, július 24-ről.) Teljesen érthetetlen azonban gróf Szögyény berlini nagykövetünk szerepe, a ki a maga jelentéseiben a birodalmi kormányt rendkívül harciasnak tünteti fel, holott az egyéb eredetű adatok

épen azt mutatják, hogy a császári kormány meglehetősen hűvösen és józanon nézte a szerb bonyodalmat. Jellemző erre vonatkozólag Vilmos császár jegyzete, a ki határozottan úgy találja, hogy a monarchia túlszigorúan járt el, mert hiszen a démarchera adott szerb választ teljesen elfogadhatónak tartja. (190. l. 2. jegyz.) Általában míg a monarchia fentemlített vezető diplomatáit a könyv meglehetősen súlyosan vádolja a háború felidőzésében, a német kormányra szórt vádakak adatai jórészt megczáfolják. Megvilágítatlan marad azonban a német diplomatiának a démarchra vonatkozólag Rómában elkövetett állítólagos indiscretiója, a mely pedig, úgy látszik, erősen hozzájárult ahhoz, hogy a római kabinet az egész bonyodalomban barátságtalan szerepet játszott. Még egy kellemes meglepetést szerez a könyv a magyar olvasónak. Mensdorff-Pouilly gróf londoni nagykövetségének jelentései azt mutatják, hogy az angol diplomacia, főképen Sir Edward Grey, valóban őszinte jóakarattal, erős békevággyal lépett fel, oly megértést mutatva a monarchia viszonyaival szemben, a minőt saját felelős államférfiainknál — gróf Tisza Istvánt kivéve — hiába keresünk. Mily végzetes szerencsétlenség, hogy magyar, német, angol jóakarata és békeszeretet nem tudta elhárítani az iszonyú katasztrófát!

Patek Ferencz.

Sacrum Commercium. Szent Ferencz mennyegzője a Szegénység Úrnőjével. Fordította és bevezetéssel ellátta *Balanyi György*. Budapest. 1919. A Szent István Társulat kiadása. Kis 8°. 112 lap.

A keresztény életfelfogásnak a pogánysággal szemben való magasabbrendűségét első sorban a lelki értékeknek a materiális javak fölé való helyezése jelöli meg. A míg a pogány kor felfogása és anyagi javakban való bőségét tekinti az élet legfőbb céljának és megvetésre méltónak ítéli azokat, a kiknek nem adatott meg az anyagiakban való daskálkodás, addig a kereszténység isteni Mesterének a hegyi beszédben kinyilatkoztatott tanítására, mint alapkőre helyezkedve, a szeretet egész melegével öleli magához azokat és *első sorban* azokat, a kik a lelkieknek megszerzését előbbrevalónak tartják a földi javak gazdag gyönyörűségéinél. E tanon épült fel az ősegyház társadalomerkölcstani felfogása is. Az első századok keresztényei mindenüket odaadták, hogy Krisztus igazi követői lehessenek. Ez az általános buzgóság, a krisztusi szegénység gondolata csak a IV. században indult hanyatlásnak. Kétségtelen, hogy a hitbéli buzgóság ellanyhulásán kívül mai, gazdasági és társadalmi okai is vol-

tak ennek. A frank és a többi germán törzsek felvették ugyan a kereszténységet, igyekeztek is annak igazi szellemébe behatolni, de az evangéliumi szegénység gondolata sok tekintetben ellentétben látszott állani a törzsek, eme eredetileg gazdasági alapokon felépült egységeknek, hagyományain és szokásain. A hűberiség pedig, mely az egyházat a legszorosabb politikai és gazdasági kapcsolatba hozta az államhatalommal, vagyont és hatalmat adva az egyháznak cserébe erkölcsi és bizonyos mértékű katonai támogatásért, még a klerust is nagy mértékben eltérítette a tiszta krisztusi szegénység eszméjétől. Az egyháziak mindjobban nagybirtokosokká és hadvezérekké lettek, s a pápaság is, a mióta világi hatalommá lett, mindinkább belesodródott a pártok és monarchák küzdelmeibe, s a pápaság világi hatalma sokszor fontosabbnak látszott az egyház lelki értékeinek gyarapításánál. Az egyháznak és az egyháziaknak emez elvilágiasodása a XII. század folyamán már mind többek és többek lelkében ébresztette fel a vágyat, vajha jönne valaki, a ki visszavezetné az egyházat, első sorban a klerust, és evangéliumi szegénység gondolatához s megindítaná ezzel egyúttal a hívek lelki újjászületésének folyamatát. A hívőknek ez a vágyódása, megszabadítva az egyházat és az egyháziakat a világi hatalomtól reájuk rakott béklyóktól, hozta létre és terjesztette tovább az albigenes, bogumil stb. eretnekségeket. A lelkeknek eme sóvárgása közepette jött Szent Ferencz. Tanításában azt hozta, a mi után a hívők áhítoztak, a krisztusi szegénységet tette rendjének alapkövévé; erre kellett mindenkinek, ki őt követni akarta, felépítenie lelki életét. A lelkeknek ez az előkészítettsége teszi érthetővé azt a bámulatosan gyors elterjedést, a melylyel a francziskánus szellem meghódította a világot. Az assisi szent megindítója lett ezzel egy szellemi mozgalomnak, a mely a nyers természet túlsúlya alatt görnyedező középkori embert megtanította a lelkiélet, a szép magasabb értékelésére.

A francziskánus szellem és rend csudálatos népszerűsége könnyen érthetővé teszi, hogy Szent Ferencz halála után csakhamar a vitáknak és a legendáknak egész sora keletkezett, egyrészt hogy megörökítsék a szent örök dicsőségét, másrészt pedig, hogy ájtatos olvasmányai legyenek a rendtestvéreknek. Ezek a viták és legendák messze túléltek középkori társaikat. Szám-talan kéziratban maradtak reánk, a mellett, hogy a nemzeti irodalmakba is hamarosan átvették őket; a könyvnyomtatás kezdetén is kinyomatva folytatták hódításukat. Korunk pedig, mely különös örömmel fordult a középkori mystikus irodalom eme igazgyöngyei felé, Paul Sabatier és mások kutatásainak hatása alatt szinte a középkorhoz hasonló lelkesedéssel fordult

Szent Ferencz életének tanulmányozásához. Majdnem egy könyvtárt tölt ki csak e kérdés külföldi újabb irodalma (V. ö. Fidentius van den Borne. Die Franziskus-Forschung in ihrer Entwicklung dargestellt. München. 1917.) Sajnos, a magyar irodalomban eddig alig történt valami a francziskánus szellem és irodalom tanulmányozása körül. Karácsonyinak nagy munkája csak a rend magyarországi történetét fogja felölelni, a rendalapítás hétszázados évfordulója sem hozott egyebet néhány alkalmi újságcikkknél. De Szent Ferencz életének, tanításának és szellemének összefoglaló, *tudományos* ismertetése ezideig még teljesen hiányzik irodalmunkból. Egyedüli komoly munka idáig Kaposi Józsefnek Fioretti fordítása volt (Erdős René fordítása hiányai és hibái miatt tudományos szempontból nem értékelhető), a mely biztató és értékes kezdet után most igaz örömmel vesszük Balanyi szép, igazán sikerült *Sacrum Commercium* fordítását.

A *Sacrum Commercium* tulajdonképen mystikus elbeszélése annak, miként kereste és találta meg Szent Ferencz hűséges társaival egyetemben a Szent Szegénységet. Terjedelemre sokkal kisebb, mint a Fioretti és szerkezetileg is sokkal egységesebb annál, tisztán irodalmi szempontból is értékes darab. Keletkezéséről, szerzőjéről eddig semmi bizonyosat nem tudtak megállapítani. Balanyi a bevezetésben annak a véleményének ad kifejezést, hogy a legenda befejezése: »Készült e mű július havában, boldogságos Szent Ferencz halála után, az Udvozító Úr Jézus Krisztus megtestesülésének 1227. esztendejében«, mint bizonyíték elfogadható a keletkezés időpontjául. Való igaz, hogy positiv adat még nincs a mi ezt megingatná, de nekünk úgy tetszik, hogy a XVI—XIX. fejezetek, a hol Szegénység Úrnő a szerzeteseknek a kapzsiságáról és a szegénységet megvető életmódjukról szól, tulajdonképen egy observans szellemű írónak felfogását hirdetik a rend kebelében a szegénység értelmezése körül csakhamar kitört belső harczban. Ezek a fejezetek, de a többiek is általában, azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy az egész legenda mai nyelven szólva nem egyéb, mint propagandairat az observans felfogás mellett. Azt hiszszük, hogy a keletkezés időpontjának megállapítása dönti majd el végérvényesen a szerzőség kérdését is. Balanyi a bevezetésben feladja az eddigi írónak azt a felfogását, hogy a legendának Pármaj János, a rend hetedik generálisa, volt a szerzője. Igen nyomós okok készítetik erre a felfogásra, ezek közt első sorban, hogy Pármaj János csak 1233-ban lépett a rendbe, tehát nem írhatta 1227-ben a *Commercium*ot. Mi ugyan nem tartjuk olyan apodiktikus igazságnak a *Sacrum Commercium* 1227-ben tör-

tént keletkezését, mégis Balanyi álláspontján vagyunk. Igen valószínű, hogy úgy a szerzőség, mint a keletkezés kérdését a legenda keletkezésének a rend belső életében dúló harcokkal való összefüggésének megállapítása dönti majd el.

Balanyi értékes munkát végzett fordításával. Bevezetése érdekesen ismerteti a szegénység fogalmának fejlődését, a legenda szerzője és keletkezése körül felmerült nézeteket. A jegyzetekben mindenütt utal a legendának a Szentírásból átvett helyeire, a függelékben pedig a többi vitából közül párhuzamos helyeket ahhoz, miként gyakorolta Szent Ferencz a szegénységet. Munkájával hálára kötelezte nemcsak a középkori mystikus irodalom kedvelőit, de a középkori egyetemes történelem művelőit is.

Dr. Tóth László.

Hoschiller, M.: L'Europe devant Constantinople. (Problèmes de guerre et de paix.) Paris, 1916. 8°. 147 l.

A francia tudományos és publicistikai irodalom régtől fogva kiváló gondot fordít a közelkelet politikai és gazdasági kérdéseinek megvilágítására. A legutóbbi évtizedek irodalmi termeléséből is egész sereg jeles munkát lehetne megemlíteni, a melyek mind a keleti kérdés történetével vagy pedig fejlődésének egy-egy fasisával foglalkoznak. Ez az élénk érdeklődés részben abban a sokágú összeköttetésben bírja alapját, mely Franciaországot századokon át a portához fűzte, részben azokban a titkos aspiratiókban, melyeket a francia politika a török birodalom egyes részeinek megszerzésére a XIX. század eleje óta állandóan ápolt. Mióta a világháború kitörése újra napirendre tűzte a keleti kérdés végleges rendezését, még jobban fokozódott az érdeklődés. Az actualis irodalom, akárcsak a német, tucat-számra ontotta a több-kevesebb hozzáértéssel megírt röpiratok, füzetek és kötetek megszámlálhatatlan sokaságát.

Hoschiller műve is ennek az alkalmi irodalomnak a terméke. De mindjárt hozzá kell tennünk, hogy a jobbak és maradandóbb értékűek közül való. Szerzője jónevű, nagy olvasottságú és határozott ítéletű ember. A mit ír és főként, a hogyan ír, sokban ellenkezik a mi tudásunkkal és — úgy hisszük — a történeti igazsággal, de azért mégis haszonnal és tanulsággal lehet olvasni. Nemcsak azért, mert értékes anyagot gyűjt össze s főleg, mert hozzáférhetővé tesz számos olyan háborúalatti rossz megnyilatkozást, melyről a napi sajtó útján épen nem vagy csak hiányos formában szerezhettünk tudomást, hanem azért is, mert módot nyújt az ellenfél álláspontjának megismerésére. Mert Hoschiller egészen az orosz ember szemével nézi a keleti válságot s annyira

beleéli magát az orosz aspirációkba, hogy csak ott tud velök szemben kritikai álláspontra helyezkedni, a hol Franciaország érdekeit sérolják. Egyebekben teljesen azonosítja magát az orosz politika hagyományos törekvéseivel és az orosz publicistika egyoldalú felfogásával.

A másfél száz oldalas munka tartalmát a keleti kérdés utolsó négy évtizedének története és gazdasági jelentőségének fejtegetése tölti ki. A történeti részben behatóbban csak az occupatiót és az annexiót megelőző és nyomon kísérő válságok ismertetésével és méltatásával foglalkozik. Különösen nagy fontosságot tulajdonít a reichstadti titkos szerződésnek (1876 július 8); egyenesen úgy állítja oda, mint az újabb orosz balkáni politika balfogásainak és kudarczainak legfőbb forrását. Még a buchlaui megállapodásban sem hajlandó mást látni, mint a Reichstadtban adott váltó beváltását. Szerinte Iszvovszkit első sorban a Gorcsakov és Andrássy között létrejött titkos konventió indította az annexió tényének tudomásul vételére. E beállításban kétségkívül van némi igazság, de van jó adag túlzás is. Egészen bizonyos, hogy a pétervári diplomáciát 1909 tavaszán nem annyira történeti reminiscenciák, mint inkább a saját gyöngeiségének érzete és Pourtalés német nagykövet kardcsörtetése kényszerítették engedékenységre. Szerencsésebb megfigyelésen alapúl s így az igazsághoz is közelebb áll a fejlődés periodusainak különválasztása. Szerzőnk szerint az orosz balkáni politikai legújabb fasisa három korszakra tagolódik, melyek célkitűzések és eszközök tekintetében egyaránt élesen elütnek egymástól. Az elsőben Ausztria-Magyarország és Németország segítségével Törökország ellenére akarták Pétervárott megoldani a keleti kérdést; a másodikban Törökország és a Balkánállamok támogatásával, de a kettős monarchia és a német birodalom *kirekesztésével* próbálták elérni ugyanazt a célt; végül a harmadikban a Balkánállamok társaságában, Ausztria-Magyarország, Németország és Törökország *rovására* igyekeztek megkeríteni Konstantinápolyt és a tengerszorosokat. Az első korszak tökéletes kudarczczal zárult; más emléke nem maradt, mint az orosz befolyás gyengülésének és a távolkeleten szenvedett megsemmisítő vereségének fájó érzete. Hasonlóan meddő maradt a második is. A harmadik ellenben az európai Törökország szétrobbantását és a keleti kérdés végleges megoldásához szükséges előfeltételek megteremtését eredményezte.

A munka második, a kérdés jelenét tárgyaló felében legfigyelemreméltóbb a hatodik fejezet, mely az orosz közvélemény és a Konstantinápoly megszerzését szorgalmazó hivatalos politika egymáshoz való viszonyát ismerteti. Érdekesebbnél-érdeke-

sebb idézetek hosszú sorával bizonyítja, hogy a közvélemény az utolsó évtizedben egyre erősödő mértékben reagált a hivatalos politika ösztönzéseire. A tengerszorosok birtokbavételének vágya, mint a déli vidékek, főleg a Donec-medencze gazdasági jelentőségének váratlan felszökkenését nyomon kísérő reflex jelenség, oly hatalmas erővel markolt bele az orosz társadalom szívébe, hogy a diplomácia még az esetben sem tudott volna ellenállni sürgetéseinek, ha egyáltalában meg lett volna benne az erre irányuló szándék. Különösen a kereskedelem és a nehézipar, általában a fejlődő kapitalizmus emberei exponálták mellette magokat; hiszen nekik állott leginkább érdekekben, hogy árúczikkeikkel a legrövidebb úton át bekapcsolódjanak a világgazdaság áramkörébe.

A hetedik és nyolczadik fejezet aránylag kevés új dolgot mond. Az előbbi egy csomó statisztikai adataival bizonyítja, mennyire életbevágó érdeke Oroszországnak, hogy a tengerszorosok kérdése minél előbb megnyugtató megoldást nyerjen, az utóbbi pedig a »Hamburgtól Bagdadig« jelszó mögött meghúzódó német imperializmus törekvéseit és kilátásait elemzi s főleg a háborúval való vonatkozásait iparkodik kidomborítani. Bár tagadhatatlan, hogy adataiban és beállításában nem egy figyelemreméltó újdonság akad, egészben véve mégis jobbára közismert tényeket és számokat említ. Főtörekvése annak bizonyítása, hogy az orosz gazdasági élet súlypontja az utóbbi tíz esztendő alatt délre, a Fekete-tenger körzetére helyeződött át s ezért az orosz diplomáciának ép úgy kötelessége, mint a hasonlóan veszélyeztetett angolnak, minden követ megmozdítani a német kelet aspirációk megvalósulásának megakadályozására. Ennek legegyszerűbb és legbiztosabb módját Konstantinápoly neutralizálásában látja a szerző. Szerinte ez felelne meg legjobban az orosz liberális imperializmus és a nyugati nemzetek érdekeinek is.

Hoschiller könyve nem szorosan vett tudományos mű; az objectiv tudomány szempontjait olykor-olykor háttérbe szorítják benne a propagatórikus célok. De viszont egyszerű propagandairatnak sem minősíthetjük. Ennél több, amannál kevesebb, de mindkettőből van benne valami. A széles látókör és a nagy olvasottság az alapos készütségű történetírót, az egyoldalú elfogultság a párttekinteteknek hódoló publicistát juttatja eszünkbe. Jellemének e kettősségéből következnek erőnyei és hibái. Egészen korrekt meglátások naívságig menő egyoldalúságokkal váltakoznak benne. A munka természeté és a hely kiszabott volta felmentenek bennünket attól, hogy minden egyes botlására rámutassunk. A tárgygyal ismerős olvasó úgysis azonnal észreveszi őket. Néhány túlzását azonban mégsem hagyhatjuk említés nél-

kül. A világháborút csak optikai csalódás alapján lehet fiúsági viszonyba hozni az 1877–78-iki orosz-török háborúval. Hiszen a két háború loigkai előzményei és az adott helyzet, a melyből kisarjadtak, annyira különbözők, hogy a tények erőszakos elferdítése nélkül nem beszélhetünk közöttük közvetlen leszármazásról. Hasonló túlzás az orosz politika szlavofil és nyugati irányának éles, szinte egymást kirekesztő szembehelyezése. Mert ha igaz is, hogy Gorcsakov és Ignatjev egyénisége két ellentétes politikai irányt képvisel, lényegbevágó különbségről mégsem lehet beszélni, mert az eltérés inkább az eszközök megválasztására, mint a végső célok kitűzésére vonatkozik. Sok magyar olvasó joggal meg fog botránkozni Andrássy jellemzésén is. Mert a mit szerzünk az orosz államférfiakkal szemben különös dicséretképpen említ róla, hogy t. i. a legnagyobb mértékben rendelkezett a dolgok és helyzetek reális megítélésének adományával, nagyon kétes értékű elismerés; kivált, mikor tovább azt olvassuk, hogy realismus egyet jelentett az aggályoskodás teljes hiányával. Azt sem lehet csak úgy egyszerűen, minden korlátozás nélkül mondani, hogy Andrássy halálos ellensége volt a szlávoknak. A hivatalos Oroszországnak igen is ellenfele volt, de nem általában a szlávágnak.

Hasonló túlzások és félreecsúsítások, melyek minduntalan kihívják ellenmondásunkat, még tetemes számmal találhatók a könyvben. De mindennek ellenére olvasása mégsem mondható haszonnélkülinek. Tudományt, tényismeretet talán keveset méríthetünk belőle, de legalább megismerjük ellenfeleink álláspontját. És az objectív történetkutató és olvasó szemében ez sem utolsó szempont.

Balanyi György.

Molden, Berthold: Alois Graf Aehrenthal. Sechs Jahre äussere Politik Österreich-Ungarns. Stuttgart und Berlin. 1917. 80. 242 l.

Kétségtelen, hogy az idősebb Andrássy Gyula örökébe lépett külügyminiszterek között Aehrenthal volt a legpregnansabb egyéniség. Annyi évtized után ő volt az első osztrák-magyar külügyminiszter, a ki határozott programmal jött a ballplatzi palotába, a ki tudott és mert akarni s a ki nem egyszerűen vitetni akarta magát az események sodró árával, hanem irányítólag iparkodott hatni a fejlődés menetére. Politikai célkitűzései, eszközei és eredményei fölött lehet vitatkozni, de két tulajdonságot nem lehet tőlük elvitatni: a céltudatosságot és a nagyvonalúságot. Voltak hónapok, a mikor forró diplomatiái harcok tomboltak személye és politikája körül s dolgozószobája magába

gyűjtötte az actualis világpolitikai kérdések összes szálait. Az annexió izgalmas hónapjai őt állították az európai, sőt nem egy tekintetben a világpolitika középpontjába. Működését magas czélok irányították. Külügyminiszter korában is ugyanaz volt a programja, a mit egyszer pétervári követ korában így foglalt össze: Ausztria-Magyarországnak nagynek, hatalmasnak és függetlennek kell lennie. Általában az actív politikának volt híve, mert meg volt győződve, hogy a monarchia a maga sajátos, *sui generis* alkotásánál és összetételénél fogva csak mint erős és imponáló nagyhatalom állhat fenn. Ellenkező esetben áldozatul esik mohó szomszédai hódításvágyának, vagy pedig darabokra töredezik a kellő gazdasági és hatalmi egyensúlyt nélkülöző túlhajtott nemzeti követeléseken. De nemcsak ez a bő tapasztalásokon épült történet-filozófiai szempont ösztönözte őt activitásra. A gyakorlati politika és a pillanatnyi helyzet követelései is határozott cselekvésre készítették. Az annexiót, melyet elődeinek kényelemszeretete a több ízben kínálózó jó alkalom daczára mindig halogatott, az ifjú-török forradalom után lehetetlen volt tovább halasztania. Ha Boszniát és Hercegovinát egyáltalában meg akarta tartani, illetve meg akart maradni az Andrásstól vágott külpolitikai ösvényen, akarata ellenére is vállalnia kellett a megszállás ideiglenes jellegének megszüntetésével járó óriási felelősséget és túrnie kellett a nyomában támadt vihar féktelen csapkodását.

Természetesen más kérdés az, hogy szükséges és a tényleges erőforrások által indokolt volt-e ez az activitás. Aehrenthal e tekintetben osztozott az utolsó két évtized osztrák és részben magyar államférfiainak közös bajában: optikai csalódásban szenvedett. A bomlás számos jele daczára kelleténél erősebbnek és életképesebbnek hitte a monarchiát. Azt hitte, hogy azok a történeti, gazdasági, morális és dynastikus kötelékek, melyek annyi századon át egységbe fűzték a Habsburg-monarchia államait, a túlfűtött nacionalismus és a diadalmasan előretörő demokratikus államrend korában is elég erősek lesznek a szerte-húzó részek összetartására és korlátlan cselekvési szabadsággal rendelkező egységbe fűzésére. Nem számolt eléggé a történeti adottságokkal, melyek csaknem minden irányban tiltó korlátokat emeltek a külpolitikai activitás útjába. Azt hitte, hogy új erőforrásokat nyit, holott valójában az erjedés és pusztulás újabb csíráit hintette el. Az annexió végrehajtásával nem orvosolta, hanem még jobban elmérgesítette az égetővé vált délszláv kérdést. Orosz és olasz politikája sem járt a kívánt sikerrel; tartósan jó viszonyt egyik szomszédjával sem sikerült teremtenie. Halálakor a helyzet bizonytalanabb, a hullámmás erősebb, az

általános feszültség nagyobb volt, mint külügyminisztersége kezdetén. De azt is hozzá kell tennünk, hogy ennek oka csak csekély részben kereshető Aehrenthal politikájában. Az a forradalmi átalakulás, mely két ellenséges táborra osztotta a világot, valószínűleg az ő aktivitása nélkül, pusztán az események háttérében működő elementáris erők hatásaként is végbement volna. Legfeljebb arról lehetne szó, hogy a monarchia belehelyezkedése ebbe a titáni méretű vulkánikus forrongásba másirányú is lehetett volna. Erre azonban már a háború keserves tanulságai tanítottak bennünket: Aehrenthal még nem láthatta ezt. Az ő helyzetében, neveltetése és politikai hagyományai mellett az önmagából való teljes kiszakadás és az ezerszálú mult és közelmult tökéletes megtagadása nélkül lehetetlen volt más politikát folytatni.

Aehrenthal külügyminisztersége ma már a múlté. Igaz, hogy még egy évtized sem választ el bennünket a végétől, de a világháború tanulságai csodálatosan kitágították a perspektivákat s kitűnő mérőszközt adtak a történetíró kezébe a közelmult eseményeinek értékeléséhez. Ma már nem olyan merész vállalkozás a legtöbbünkre nézve élményszámba menő események összefoglalása, mint a minőnek csak néhány évvel ezelőtt is látszott. A jelen történetének megírása ma mindennél sürgetőbb feladat; de egyúttal lehetőbb is, mert a szó legsúlyosabb értelmében vett *történeti idők* forगतagában állva, sokkal világosabban látjuk az okok és okozatok összefüggését, a jelentéktelen episodoknak látszó hibák és ballépések aránytalan következményeit, mint bármikor. Aehrenthal külügyminisztersége történetének megírása tehát ma már nem mondható merész vállalkozásnak, melyet rosszaló vagy aggódó fejcsóválással kellene fogadni. Sőt napjaink történetével szorosan összefüggő tárgyánál fogva azon témák közé tartozik, melyek a legszélesebbkörű érdeklődésre tarthatnak számot.

Molden munkája a legtöbb tekintetben kielégíti ezt az érdeklődést. Mert bár még a háborús reménykedések izgalmas napjaiban, 1917 első felében íródott, s bár az objectív történetíró mellett olykor-olykor a bámuló kortárs és a tisztelő jóbarát is szóhoz jut benne, egészben véve mégis hűen és gondosan megrajzolt képét nyújtja Aehrenthal külügyminiszterségének. Legnagyobb érdeme, hogy szélesen megrajzolt keretbe állítja be hősét. Az alcímnnek megfelelően felölel minden jelentősebb mozzanatot, mely valamilyen tekintetben hozzájárulhat a monarchia külpolitikájának teljes megvilágításához e mozgalmas hat esztendő folyamán. Nem pusztá életrajzot, hanem részletes korrajzot ad. Ezért olvasása nem csupán az Aehrenthal egyénisége és políti-

kája iránt érdeklődőre nézve jár tanulsággal, hanem bőséges okulást nyújt annak is, a ki Európa politikai hullámzásait akarja figyelemmel kísérni. 1906 és 1912 közt alig merült fel fontosabb kérdés az európai politikában, mely legalább futólag érintve ne volna. A dolog természetének megfelelően legtöbb helyet a balkáni problémák fejtegetése foglal el. A maczedóniai kérdés, a szandzsák-vasút, a buchlaui összejövétel, az annexiók krízis, az Olaszországhoz és a Balkán-államokhoz való viszony mind-megannyi külön fejezet tárgya. De alapos méltatásra talál a Német-, Francia- és Olaszországhoz való viszony is. A világpolitika nagy összecsapásai: a német—angol viszály és a többször kiújuló marokkói válság szintén érintve vannak.

Anyagának bőségét és áttekinthető elrendezését tekintve csak elismeréssel szólhatunk Molden művéről. Előadásáról hasonlóan csak jót mondhatunk: egyszerű, világos és lehetően a tárgyhoz simuló. Forrásokat ugyan csak szórványosan említ a szerző, de így is kitétszik minden sorából, hogy teljes jártassággal bír a szakirodalomban. Nagy előnye, hogy nyomtatott forrásokon kívül szóbeli és írásbeli közlések is állottak rendelkezésére. Szemmel látható tárgyszeretete mellett főleg bőséges anyaggyűjtésének lehet betudni, hogy olyan plastikus képeket tud festeni hősenek és vele együtt szereplő mellékalakoknak, pl. Izvolszkinak vagy San Giulianonak az egyéniségéről.

Sok jó oldala mellett természetesen vannak gyöngéi és fogyatkozásai is Molden könyvének. A legfőbb kritikájának szándékos tompítottsága. Az író elismerésreméltó buzgósággal iparkodik ugyan mindenütt felderíteni az események összefüggését s rávilágítani az értékelésüknél tekintetbe veendő szempontokra, helyenként mégis úgy érezzük, hogy nem hatol elég mélyre, illetve hogy a kortárs és jóbarát háttérbe szorítja benne az objektív történetírót. Különösen döntő fordulatok, a minők a szandzsák kiűritése, az annexió végrehajtása, az osztrák-magyar és német viszony méltatásánál érezzük ezt. Ma, a háború drágán vásárolt tanulságainak birtokában mindenesetre más színben látunk sok mindent, mint a háború idegfeszítő izgalmaiban dolgozó író látta. De ezen, jórészt optikai csalódáson alapuló hibáitól eltekintve a könyv a legjobb monographiák közé tartozik, a melyek a világháború kitörését megelőző évtized történetére vonatkozólag ezideig megjelentek. Anyagbősége és tágas perspektívái egyaránt ajánlják mindenkinek, a ki behatóbban akar foglalkozni a legújabb kor történetével.

Balanyi György.

N. Lenin: Staat und Revolution. Die Lehre des Marxismus vom Staat und die Aufgaben des Proletariats in der Revolution. Berlin-Wilmersdorf. 1918. Verlag der Wochenschrift Die Aktion. (Franz Pfemfert.)

Dimitry Gawronsky: Die Bilanz des russischen Bolschewismus. Auf Grund authentischer Quellen dargestellt von ... Verlegt bei Paul Cassirer. Berlin, 1919.

Az első könyv a bolsevismus megteremtőjének szomorú tévedéseken alapuló igazoló irata, a második a szovjetrendszernek éles bírálata egy vérbeli socialdemokratának tollából. Egymással szembeállítva úgy hatnak, mint a marxizmus panegyrisé és gyakorlati megdicsőítésének egyenes és méltó sárbatiprása.

A socializmus és a vele vérokon kommunista-bolsevismus Plato állameszményében találja első elméletét, de nem annak gyakorlati megvalósítását, a milyenről a görög bölcs világlelétében nem álmodott. Ennél az állam nagyjában az ember maga. Célja, hogy az állam, a köztársaság mindenhatósága az egyént fölszívja és munkásává tegye. Az államegységet az erényességre nevelt polgárok egyeteme alkossa. Az egyén a maga javát csak akkor éri el, hogyha az államegység, tehát minden polgára javára munkálkodik, termel. Üzem, melybe szigorúan bekapcsolódik és a mely elsodorja, hogyha érte munkát nem végez. Alapja a dór törvényrendszer, mely rideg kaszárnyszellemben, vagy, ha úgy tetszik, fegyenczrendszerben egyesíti a polgárokat és az egész egy kiválasztott külön szervezetnek engedelmeskedik. A kormányzók, a hadakozók, a földművesek és iparosok fölött a főszerepet állambölcsek viszik, a kik az erényért felelősek és reánevelnek. Hirdeti a tulajdon-, a vagyon- és nőközösséget is. Ez az úgynevezett platói ideális állam fővonása.

Ez elméletnek hosszabb időközökben újabb classikus hívői részint utópiákban, részint kidolgozott államelméletekben adtak kifejezést. Minden korszakos forradalom egy-egy túlzó pártja programjába fölvette és gyakorlati megvalósítására törekedett. Ilyen megvalósítás rendszeren a szabadság torzállamát tanusította. A XIX. században ez államboldogító elmélkedők főleg Hegel tanaiból merítettek, melyek szerint a világtörténelem célja a szabadság megvalósítása, az állam a megtestesített erkölcsi eszme, a hússá vált ész és az egyén az állami céloknek alárendelt, minden személyes szabadságtól megfosztott teremtmény. Gazdasági térre Feuerbach nyomán Marx és Engels vitték, a kik szerint az állam gazdasági termék és üzem, mely nem az erkölcsi eszme megvalósulása (Plato), de nem is az ész képe vagy valósága.

Lenin abban a hitben él, hogy ő Marx és Engels tanainak gyakorlati megvalósítója. Forradalmának elszigeteltségéből nem látjuk tisztán, mit cselekszik; a borzalmak, a kegyetlenségek, az igaztalanságok és vérengzések sötét hírfátyolán keresztül nem tudjuk pragmatikusan megítélni államának lényegét. Irata sem ad teljes képet alkotásáról. Ő erősen behorgonyozta magát Marx és Engels gondolatvilágába és szószerint ragaszkodik tanaik betűjéhez. Szerinte az állam az osztályellentétek áthidalhatatlan terméke, mely csak *hirtelen* forradalommal forgatható föl és közböbs dolog, hogy ez a fölforgatás évekig vagy évtizedekig tart. Marx követői közül Kautsky optimismusával a marxismust eltorzítja már azzal a gondolattal is, hogy a gazdasági átmenetet lassú fejlődés alá veti, míg Lenin azt hirdeti, hogy Marx szerint a forradalom *egy napon* is megtörténhetik, nem kell hozzá semmiféle békés átmenet, nem látja be, hogy az az »egy nap« lehet egy világtéremtési nap is és saját forradalma máris bizonyítja, hogy három év sem elég arra, hogy a forradalom zöld ágra vergődjék. Szerinte az elnyomott osztályoknak kizsákmányolását egyszerre, fegyveresen meg lehet és meg kell szüntetni, ki kell irtani, nehogy a kizsákmányolók újra erőre kapjanak. Ebben hű követői és tanítványai az egész új rendszert és szervezetet (Bucharin Nikolaj) kegyetlen ridegséggel állítják föl. Ennek megvalósításához lassú forradalmak, törvényszerű átalakulások fölöslegeseek, hanem az erőszakos és gyilkos forradalom, mely intézményeket azonnal és ha kell ezrivel is elsöpör. Azt mondja, hogy a lassú elhalást csakis opportunisták (kautskysták, kadettisták, mensevisták etc.) tanítják, a kik Marx és Engels tanait elferdítik, szándékosan elhomályosítják és a kiket a föld színéről ki kell irtani. A proletárok diktaturájára van szükség, mely a bourgeoisiet minden formájában megszünteti, az államot (Repressionsgewalt) egy csapásra eltörli és helyébe a köznek (köztársaságnak : Gemeinwesen) hatalmát és erőszakát emeli, más szóval »az állam, azaz az uralkodó osztályá szervezett proletariátus« (der Staat, das heisst das als herrschende Klasse organisierte Proletariat), a mint azt Marx még 1848 előtt tanította. Ennek a proletariátusnak közegei a parasztság, az önálló hadsereg és a hivatalnoksereg, a hivatalnoki középosztály.

Lenin fölfogása vérszegény és tárgyalása végtelen unalmas, rábeszélő erejét a sok Marx- és Engels-féle idézet erősíti, a mitől könyve hemzseg. Voltaképen eklektikus, tehát nem államférfi, legalább nem önálló gondolkozó. Szatócsész, mely a tanultat jól-rosszul elskatulyázza fióküzlete boltállványinak ládikáiba. Idézeteinek vértje alatt szembehelyezkedik a tőle opportunistáknak bélyegzett socialistáknak, vagy kommunistákkal, mint

Kautskyval, Bebellel, Plechanowval, Pannekockkal, Millerandnal, Jaurésval és Dühringgel. Saját forradalmának igazolására a marxai gondolatokat tolja előtérbe és köréje csoportosítja tényekkel nem indokolt fölfogásait. Nagyon fölületesen végig elmélkedik a XIX. század forradalmainak történetén és mindenütt arra a következtetésre jut, hogy csakis hirtelen töréssel és zúzással lehet az osztályuralomról a proletárdiktatúrára átmenetet teremteni és a régi renddel, nem tekintve annak tehetségeit vagy erőit, vérrel és tüzzel leszámolni. Szemében sem a radicalismus, sem a socialdemokraták nem eléggé forradalmárok, hanem egyszerűen szürke politikai opportunismusként behódoló elemek. Látszik, hogy ettől az egy gondolattól: a hirtelen forradalomtól van telítve és ez oly vértolulást idéz elő agyában, hogy még ezt sem tudja alaposan indokolni. Hatalmi hypertrophiájában a saját forradalmának szervezetét sem tudja megérezkíteni. A hirtelen szétrombolt államgépezetet szerinte pótolja a termelés igazságos szétosztása, a bürokratikus eljárást a szovjet megszámtalanítja és az államrendet külföldi támadásokkal szemben a hadsereg, belföldi ellenségekkel szemben a rendőrség biztosítja. Parlament, kapitalismus megszüntetésével a nemzeti egység szervezése egyedüli mentsvár minden élődsi államforma ellenében.

Ezen szerfölött általános keretekben nem fejt ki az állam belső szerveinek részletes feladatait és munkásságát, de a munka ezt nem is tekinti céljának. Ez a baj. Ez ragadja őt egy exigens területre, a melyen aztán tervezetének kidolgozóit őt és rendszerét odatologatják, a hová akarják és egész államtheoriáját malomkövek közé sodorják, utópiákat akarnak megvalósítani és szelmalmokat kergetnek. Itt-ott említi a lakáskérdést, mint az államtól kapott ideiglenes tulajdont, egyszer hangsúlyozza a munkásoknak, katonáknak és hivatalnokoknak egységes fizetését. (Évi 5000 rubel.) Fölsorakoztatja Engels erfurti és gothai programját és előszeretettel foglalkozik Marx ama gondolataival, melyeket az 1848. évi forradalmak és az 1871. évi párisi kommün keltett benne. Maga is belevész ebbe a gondolatvilágba, hogy kedvencz eszméjét az átmenet nélküli forradalmat igazolja. Voltaképen az orosz, Lenin-forradalmat akarja igazolni, de nem látja, hogy az megteremtőjének fején már túlszárnyalt és engedményekkel vagy még nagyobb dühöngésekkel kénytelen helyzetét ideig-óráig, ha kell éveket, minden szabadság arczulverésével fönn tartani. Hidegen áll a rombolás és nyomor előtt, a melynek ő az atyja. Ez nem is hatja meg. Elfeleli, hogy minden forradalom csak átmenet. Átmenet, melyet nem egy perc teremt. Erre a saját forradalma tanítja meg. Minden eltanult dialektikáján keresztül a fejlődés természetes törvénye tör érvényrejutás-

hoz. Az orosz forradalom még most, harmadik évében is, (Lásd : Die Verfassung der russischen socialistischen föderativen Sowjetrepublik. Berlin-Wilmersdorf. Die Aktion. 1918. — Mereschkovski : Vom Krieg zur Revolution. München. Piper. 1918. — Gorkij : Ein Jahr russische Revolution. Süddeutsche Monatshefte. 1918. okt.) nem megállapodás és simultan alakba törés, hanem successiv kialakulás stádiumában van, mely alakbatörtetésben még nem láthatjuk, hogy a háromévi irgalmatlan vérengzésből, rablás-, fosztogatásból, mely mellett az uzsora és lánczkereskedés is vidáman virulhat, mily végső eredményekhez fog vezetni.

Valjon meghódítja-e a világot (Verfassung : Artikel 1., 2., 3.), vagy csak azért fordul-e a világmeghódítás felé, hogy belső bajoktól elhárítsa ismét a figyelmet, vagy mások irgalmatlanságával igazolja saját galád tetteit ?

Erre kíván felelni Gawronsky könyve, de különösen ennek negyedik fejezete, mely okmányokkal bizonyítja a szovjeturalom gazdasági és erkölcsi destruktív hatásait. Áltathatják, hogy ez az átmeneti destructio az egész emberiséget egy boldogabb korszakba vezetheti bele, ámde ezt még ez az objectív és nagyon rokonszenves író sem látja meg. Bizonyára ő is opporunistá, mint Gorkij vagy Mereschkovski, habár ki nem kívánná, hogy a világegyetem egy csapásra a boldogság feneketlen méztengerébe essék, de minden dantei iszonyat nélkül.

Gawronsky a bolsevismus eredetét nem egyedül az 1905. évi forradalomban találja, melyen még rajt van a nihilismus hímpora, a börtönök pinczeszaga, a hóhérmunka vérillata, vagy a svájci, londoni orosz száműzöttek felhördülése, hanem a háború előtti és utáni néplélek forrongása következményének. A frontok fölözslásából, az otthoni munkások és földművesek közömbösségéből vezeti le a bolsevismus keletkezését. Psychikus betegséget diagnostizál az egész mozgalomban. Ez a betegség az egész orosz népen elhatalmasodott és nyomorba taszította : az iparosok és munkások fölmondván a szolgáltatást és rablásra adván magukat (Lenin : »rauben das Geraubte«), a nyerstermények földolgozatlanul hevernek. A gyárak és műhelyek bezáródtak. A fém-, a textil-, a cement-, a gummi-, a naphaipar pang. Moszkva 211 fémvállalatából 79 megszűnt (28%), a munkások száma 60%-ra zsugorodott le. A 161 textilüzemből 18% munkátlan. A cementipar teljesen szünetel. 32.000 gummiiparos munkás közül csak 7.500 dolgozik. Okmányai ezt az üzempangást katastrophalisanak nevezik.

A Volgán, hol 1917. évben a kazáni vasúti hídnál 645 gőzös horgonyzott, 1918. áprilisban csak 41-et számláltak. Ép így állunk a közlekedőeszközökkel : a vasúttal és a fuvarral is.

Hasonló hanyatlást mutat a pénzpiacz és a hivatalnoki munkásság. Az archangelski, a moszkvai gyárak nationalisálásával óriási összegekről nem tudtak elszámolni. Tőkék eltűnnek, elkönnyelve nincsenek és a szétoztás hivatalos elszámolás nélkül történik. A socialismus bukását leginkább a városok hanyatlása bizonyítja, a mi a kultura halálát jelenti. (Das ist der Tod der Kultur.) Emellett mind a falvakban, mind a városokban uzsorától és lánczkereskedéstől meggazdagodott parasztokra és polgárookra akadunk.

Ez az antikulturális folyamat Gawronsky szigorú bírálatát hívja ki. Az 1917. és 1918. évi állapotokat nem tébolynak bélyegzi, mire első pillanatra mindenki hajlandó, hanem a tömegek félrevezető hypnotisálásában látja az okot, a mely egy édenországgal kecsgettette a tömegeket. A népet csöcselékestül, a mely gyáva-ságában, közömbösségében és önzésében cselekedett, még jobban szervezték az anarchiára és rombolásra, szinte lelkesítették reá. Istenítették! Olyan feszültséget teremtettek, a mely nem bírja meg a nép rohanó romboló ösztönét. A gonosztettek dicsőítésben részesültek, az erőszak tombolt és a véres, korlátlan terror vérázott diadalokat ült. Trotzky szerint a bolsevismus annyi mint a polgárháború. Ez oly rettenetessé, oly irgalmatlan kegyetlenné fajult, hogy elterjedését és nagyságát csakis a négy éves háború elvadulásával és a népek elvadításával igazolhatjuk. A bolsevisták úton-útfélen hangoztatták, hogy a háború százezer hekatombájával szemben a bolseviki forradalom tízezerre nem számottevő. Gawronsky megborxad a czárizmus imperialismusától, de még inkább a »radikális socialisták« imperialis nyavalyájától. Nem látja be, hogy a kik magukat elvileg socialistáknak nevezik, Oroszország földjét a munkások, a földművesek, a socialista értelmiség vérével áztatják, úgy hogy a bolsevista vörös lobogó láttára nem az új élet derengésére, hanem az orosz hóhér vörös ingére gondolunk. Így ír az 1918. évi állapotokról, míg a mai képet még nem ismeri, de el sem tudja képzelni.

A vérbeli és ideális socialdemokrata szemével elmélyed a borzalmak e fertőjébe. Bírálja a bolsevismus politikáját is. Nem érti, hogy az orosz nép, melynek hitélete annyira bensőséges volt, eltűri ezeket az állapotokat. Megfoghatatlan előtte, hogy miként sülyedhetett ily nagy eszmék mellett a nép ilyen bűzös ingoványba. Azért ő nem esik kétségbe az orosz nép sorsán, mert azt nagy száma és mélabús természete újból elhívja ebből a hinárból, talpra állhat, de a sok nyomor láttára, mint a kultura nagy és lelkes barátja nem tudja nyugodtan szemlélni azt a rombolást, melyre az orvosságot eddig még föl nem fedezték. Mint történetíró, a ki könyvében az orosz nép forradalmainak (1890. évtől)

okait is kutatta, nem lelte meg a kiutat ebből a zűrzavarból, vagy még nem találta meg a módot, melylyel meg lehetne szüntetni ezt a chaost, vagy nincsen hatalma, hogy letörje ezt a semmi-ségbe rohanást. Könyve csak megállapít és tanácstalanul áll népe romlása előtt. Inkább a történész és kultürember szól hozzánk, mint az államférfi, inkább az elméleti doctrinair socialdemokrata, mint a gyakorlati politikus, a ki belenyulna ebbe a fergeteges fölfordulásba és a rend és béke felé terelné népének cselekvését és érzületét.

Morvay Győző.

Folyóiratszemle.

A Cél. 1919. 3. szám. *Udvardy Zoltán. Csehek Magyarországon* A cseh-tót állam megalakításáról, a cseheknek a tót felvidék bekebelezésére vonatkozó intézkedéseiről és a tót túlzó agitatorok működéséről ír.

Alkotmány. 1919. 59., 61., 62., 64. szám. *Túri Béla. Bárv Eötvös József levelei Montalemberthez.* Concha Győző »Eötvös és Montalembert barátsága« című művében Eötvös leveleit közölte eredetiben. Túri magyar fordításban adja, melyek tanulságos adalékok az Eötvös által mindjárt 1867-ben, az alkotmányos élet újjáéledésekor megindított autonómiai actiójához.

Budapest Hírlap. 1919. 77. szám. *Takáts Sándor. Zrinyi Miklós ismeretlen levelei.* Szerzőnek újabban egy csomó ismeretlen levél akadt kezébe. E levelekből a hazaszeretet mellett az Istenében való hit szólal meg. Alig van levele, melyben hazája megszabadításával ne foglalkoznék. Az 1647—1654. évekbeli levelekből kivonatokat közöl. — 89. szám. *Tisza—Andrássy.* Vezércikk, melyben gr. Andrássy Gyulának a Pester Lloyd 197. számában írt cikkére, melyet hidegnek tart, tesz megjegyzést. — 102. szám. *Tisza István emlékezete.* *Beöthy Zsolt*nak a Nemzeti Társaskör gyászünnepén tartott emlékbeszéde. — 104. szám. *Takáts Sándor. Régi asszonyainkról.* A magyar családi élet és asszonyaink multjára vonatkozó adatokat közöl a XVII. századból. — 109. szám. *Kozma Andor. Tisza István és Görgey Arthur.* Visszaemlékezés a két nagy férfiúnak Gyulai Pál egy vacsoráján történt régebbi találkozásáról, társalgásáról és az egymásra tett benyomásról. — 137. szám. *Takáts Sándor. A régi magyar tréfabeszéd.* Kiadatlan XVI. és XVII. századbéli levelekből közül humoros zamattal elegyített találó mondatokat.

Budapesti Szemle. 1919. Január. *Szűcsi József: Az elszakadt Horvátország.* A magyar kormányok és horvát bánok politikája 1868 óta a kiegyezés változatlan fenntartása volt: ez az unionismus volt a magyar horvát symbiosis sírásója. A horvát intelligencia Gáj Lajos fellépése óta a horvát nemzeti eszme és a délszláv eszme táborában oszlott meg. Az utóbbi eszme fejlődésének az első állomása az illyrismus (Jellachich); a második fokon (Strossmayer) a császárhűség elhomályosul, a politikai momentumok pedig jobban kidomboróznak. A horvát-szerb coalitio már a Szerbiával való kapcsolatokat nyíltan propagálta. A délszláv eszme ellenesei 48 előtt a régi magyarónok voltak, kiket nemesi féltékenységük fűzött a magyar nemességhez; Rauch Levin ezeknek újjászervezett unionista

pártjával segíti tető alá a kiegyezést. A 70-es években alakult jogpárt (Starčević Antal) a független horvát királyságért küzd, és exclusiv horvátságá hozta létre a Rauch Pál körül újra csoportosuló unionista csoporttal való fusióját. A délszláv eszme terjedését elősegítette a közjog dolgában való engedékenysége és a horvát irodalom délszláv irányú reformja. A horvát nemzeti eszme hívei a 70-es évektől Budapesten lassanként minden összeköttetést elvesztettek s a magyarságtól (mit Héderváry uralmával azonosítottak) elidegenedtek. Lassanként otthon is megőrlődött a horvát eszme ereje és Starčević Mile hívei már a két eszme kiegyenlítődését próbálták megvalósítani. A délszláv ideologia elhatalmasodását a Reichsrath 1917. V. 30-i ülésén felolvasott declaratio documentálja. Ez vezette be a jelen fejlődést. Az értekezés fejtegetése ezekhez a fejleményekhez fűződik.

Február. *Kovács Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnté óta.* A török foglalás után az első összeírás 1720-ban adózási célból rendeltetett el. A megszállt területek népesség-fogyatkozását ez szemlélteti. A telepítés egyrészt visszazönlése a török elől elköltözött lakosságnak, másrészt a kormány actiója. Az utóbbinak célja a megfogyott magyarságnak idegen telepítésekkel való gyengítése. E szempontból legmegbízhatóbb elemnek látszott a német; a török nyomás viszont szerbeknek, horvátoknak és románoknak a beáramlását okozta. A román telepedés nagy mértékét II. József már leszorítani igyekszik. Német település körülbelül 1,200.000 a XVIII. század folyamán (a mai németiség 1,900.000); román lakója Erdélynek 1700-ban 250.000, 1794-ben 800.000. A szerb beözönlés a XVIII. században oly nagy, hogy Ó-Szerbia majdnem néptelenné vált. A tót nyelvterületen kívüli eső tót anyanyelvűek (ma 320.000) mind a XVIII. század óta telepedtek le; így vagyunk az alföldi ruthénekkal is. — Rendszeres népszámlálás volt II. József 1785—87-ben. A közbeeső 67 év alatt a népesség 210%⁰-kal növekedett. — 1805-ben a nem nemes népesség összeírását rendelték el: a combinativ megállapítás a népességyarapodást már sokkalta csekélyebbnek ítéli. — Az 1850-ben tartott népszámlálás az 1787 óta elmúlt 63 év szaporodását már csak 44'4⁰/₀-osnak mutatja. 1869 óta a népnövekvés normális. Magyarország magyar lakossága Mátyás király korában 75—80%⁰ volt, 1720-ban 44'9⁰/₀, 1787-ben 39⁰/₀. Az ekkor fellendülő nemzeti szellem egyre hódít a magyarságnak: az 1850. évi — rosszindulatú — népszámlálás az arányszámot már 41'6-re javítja. Az 1869. évi népszámlálásból 45'5⁰/₀-ot lehet kikövetkeztetni, míg az 1910. évben 54'5 az arányszám. A népvándorlás irányára vonatkozólag azt lehet megállapítani, hogy a népcsera észak felé passiv, dél felé activ. — Az értekezés vizsgálja ezután a nem magyar nyelvterületről magyar nyelvterületre való áramlás adatait és okait (Alföld; városi népesség). A kivándorlás arányszáma a magyarságot illetőleg kisebb. A múlt századtól (1825) a szerb és román nemzetiség arányszáma esik (pl. a négy déli vármegye szerb és magyar lakosságának aránya épen megfordult). — *Podhradský György: Csehek és tótok.* A cseh és a tót nép nem azonos. Nyelvük sohasem volt egyező (nyelvemlékek mutatják, hogy a cseh nyelv alaptermészete mindig más volt); a cseh befolyás a Felvidéken sohasem volt mélyreható és tartós. Csupán a luteránus tótok egyházi nyelve (Tranoscius) cseh. Kollár, Safárik eredetileg a tót nép és nyelv külön emelésén fáradozik; Kollár később az irodalmi panslavismus apostola. Bernolák, Holly, majd

a 40-es években Hodža, Hurbán és Štúr a tót nyelvnek és a tótságának a csehektől való függetlenségét hangoztatják. Az 1848. V. 10.-i líptószentmiklósi tót nemzetgyűlés azt követeli a magyar kormánytól, a mit az 1918. évi magyar népkormány spontán akart megvalósítani. A tótság képviselői a prágai szláv kongresszuson is a magyarsággal való kapcsolat értelmében szólnak ez időben. Ez volt az intenciója az 1861. évi türóczzsentszmártoni tót gyűlésnek is. Segítette ezt a törekvést a 60-as évektől nekilendülő tót kultúrélet: megdöntötte és a tótokat a csehek karjai közé kergette — az értekező post eventum magyarázata szerint — a magyarság erőszakoskodó térhódítása. — *v.: Hazánk területének védelme.* A M. Tud. Akadémia (Sebestyén Gy.), a nagyváradi jogakadémia (Horváth J.) és egy névtelen szózatának, s Buday László Magyarország gazdasági egységéről írt művének ismertetése. — *Barabási Kun József: Eötvös és Montalembert valláspolitikai eszméi.* (Concha Gy. könyvének részletes kivonata.)

Fremden-Blatt. 1918. 271. Morgen-Ausgabe. *Viktor Bibl. Die Oktober-Revolution* (Zum 70. Jahrtag). Az 1848 október 6.-i forradalom okai eddig meglehetősen homályban voltak. Általában a magyarországi eseményeket tekintették a felkelés közvetlen okozójának. Pedig a forradalom szálai mélyebb, szociális ckokra vezetnek vissza. A márcziusi forradalom gazdaságilag nehéz helyzetben találta a kispolgárságot. Ezek megélhetése eddig is nagyon bizonytalan alapokon nyugodott, most a helyzet bizonytalansága folytán a munkaalkalmak még inkább kevesbedtek s így ezek a néposztályok csakhamar nélkülözéseknek voltak kitéve. Ilyenformán könnyen nyert tért közöttük a túlzó forradalmi izgatás. Ennek első ténye a május 15.-i forradalom volt, a melyet a kormány alkotmánytervezetének publikálása keltett életre, folytatást pedig a nyári és őszi mozgalmakban találtak, a melyeket jórészt a munkanélkülieknek fizetett kormánysegély korlátozása hozott létre. A kormány teljesen tehetetlen volt ezekkel a jelenségekkel szemben. A reactió táborá pedig, a melynek az első hatalmas támaszt Windisch-Graetz májusi győzelme adta meg a prágai forradalom felett, most Radetzky olaszországi győzelmeinek hírére nagyon megerősödött. Harmadik támaszát a reactio a Magyarország ellen fegyverrel vonuló Jellačićban lelte. Mikor szeptemberben a magyar országgyűlés a bécsi országgyűlést kérte fel közvetítőnek az udvar és az ország között, a vélemények a bécsi parlamentben nagyon eltérők voltak. A szlávok fajrokonainknak, a horvátoknak, pártján álltak. A conservatív párt és a bourgeoisie a birodalom egységét akarta mindenáron fenntartani, csak a forradalmi demokrata párt szövetkezett Magyarországgal, mert jól tudta, hogy a márcziusi magyar alkotmány bukása az ő bukásukat is jelentené. Mikor Lamberg gróf meggyilkolásának hírére Latour hadügyminister a feloszlátási parancsnak nem engedelmesskedő magyar országgyűlés ellen megtette az első katonai intézkedéseket, egy zászlóaljot indított el október 5-én Magyarország ellen, egy másiknak elindulását pedig másnapra tűzte ki, nagy nyugtalanság támadt a demokraták között. Másnap reggel küldöttségileg kérték a ministertől a parancs visszavonását. Latour nem teljesítette kérésüket, de nem is tett semmit a rend fenntartása érdekében. Ezért a forradalmi hangulatú tömeg összevegyült az északi pályaudvar felé menetelő zászlóaljjal. Mikor a katonák már indulásra készen voltak, a tömeg elutasításukat megakadályozandó, felszedte a vasuti síneket és a hidat lerombolta. Az ellenük alkal-

mazott karhatalmat viaszasorították, a parancsnok, Bredy vezér-
őrnagy pedig életét vesztette. A tömeg most a hadügyministerium
elé vonult, a hol épen tanácskozás volt, s halált kiáltott Latour fejére.
A ministerium gyenge őrsége kitérni kényszerült a nagy tömeg előtt.
A minister ekkor, hogy véget vessen az utczai harcznak, beszüntette
a lövetést a katonaság részéről. A tömeg erre benyomult a ministe-
rium épületébe és a már menekülni nem tudó Latourt megragadták,
levonszolták az udvarba, a hol végül egy gázkandeláberre akasz-
tották fel. Az udvar másnap Olmützbe menekült, de a forradal-
márok diadala nem tartott soká. Windisch-Graetz már okt. 26-án
megkezdte támadását a császárváros ellen, a melynek védelmét
Bem vezette. Először a magyar segítő hadakat verte meg Schwechat-
nál és a hó utolsó napján a császárváros is kezei közé jutott. A már-
cziusi szabadság korszaka a forradalom főbjeinek statarialis kivég-
zésével végződött.

Katholikus Szemle. 1919. Január. *Dolenecz József* némi törté-
neti visszapillantás után fejtegeti *Az állami egység és az önkor-
mányzat* kérdését, kimutatva, hogy a mint a királyi legfőbb kegy-
úri jog a középkori királyság eszméjének folyománya volt, úgy az
autonómia egyházi és iskolai téren beleillik a modern államba. —
*Platz Bonifác*z leírja az *Északamerikai Egyesült-Államokat*, közölve
a legfontosabb statisztikai adatokat, vázolvva egyúttal egészen rö-
viden a letelepedések történetét is. — *Birkás Géza*, *Egy középkori
francia Mária-legendáról* ír érdekes cikket, sok vonatkozással
a középkor művelődéstörténetére. Arról a legendáról van szó, mely
Anatole France és nálunk Malonyay Dezső feldolgozásában ismer-
etes s a mely szerint egy együgyű, jámbor barát, megtért komé-
diás, miután máshoz nem ért, úgy mutatja be tiszteletét Máriának,
hogy oltára előtt tánczol, bemutatja tudományát, míg kimerülten
összerogy. Ekkor Mária leszáll az égből és letörli tisztelője verejté-
két. Nem tudjuk, ki a legenda szerzője, egyházi vagy világi ember,
tény, hogy az egyik gyöngye a középkori francia irodalomnak.
Szerző behatóan elemzi a legenda egyes motívumait.

Február. *Stuhlmann Patrik A népek önrendelkezési joga és a
demokraczia* címmel ír hosszabb cikket. — A bírálatok során
Sebes Ferencz ír igen elismerő ismertetést *Germanus Morin* »*Sancti
Aurelii Augustini tractatus sive sermones inediti*» című kiadványáról,
Petrich Béla pedig *Románok az erdélyi kérvésről* címmel *Mircea
R. Sirianu* és *Draghicescu* szenátor actuális, de értéktelen munkáiról
számol be.

Márczius. *Balanyi György* ír értékes dolgozatot *Az egyház
ellenállási joga a királyi hatalommal szemben* címmel. Szól először
a vértanuk korának szenvedő engedelmességéről, majd azt tárgyalja,
hogyan és milyen indítékok hatása alatt lép fel az activ ellenállás.
Itt legnagyobb szerepe kétségtelenül a vallás erkölcsi szempontnak
van. Az ellenállási jogra különösen három tényező hatott kialakí-
tóra: a germán ellenállási jog, a zsarnokelmélet és a társadalmi
szerződésről szóló tanítás. Rátér e három tényező tárgyalására, a
germán ellenállási jognál kiemelve a fides és oboedientia közti különb-
séget, a zsarnokelméletnél rámutat az antik hagyomány jelentőségé-
nek ingadozására, sorra veszi nagyobb képviselőit (szzevillai Izidor,
rheimsi Hinkmár, Salisburly János). A társadalmi szerződés, illetve
a népfőlség tana Rousseaut messze megelőzőleg szólal meg az inves-
titura-harcz folyamán lautenbachi Momegoldnál. Bemutatja az activ
ellenállási jog gyakorlati megnyilvánulási formáit. Ezek: a) az ön-

ként vállalt vezeklés, *b*) a kiközösítéssel való fenyegetés, *c*) a kikényszerített, vagy nyilvános vezeklés, *d*) az egyházi tilalom, *e*) a fejedlem személyes kiközösítése (excommunicatio), *f*) az alattvalói eskü feloldása, *g*) az uralkodó letétele. Végül az egyházi ellenállási jog jelentőségét és hatásait vázolja a középkori történetben. — *Gáspár Pál* ismerteti *G. Goyeau* »*Ce que le monde catholique doit à la France*« című művét, a melynek számos egyháztörténeti vonatkozása van.

November. *Mihályfi Ákos* ír *Sorsdöntő idők* címmel az utóbbi idők eseményeiről, azok okairól és tanuságairól, első sorban a zsidókérdésről. — *Martin Aurél* közöl egy francziából fordított cikket *Jeruzsálem utcáin és a város népe kétezer év előtt*. Érdekes, széles tudásra valló képet ad Jeruzsálemnek különösen társadalmi képéről Nagy Heródes idejében. — A bírálatok között *Petrich Béla* ismerteti *Romain Rolland* »*Viede Michel Ange*«, (*cf*) pedig *Szabó László* *A bolsevizmus Magyarországon* című munkákat.

December. A bírálatok közt *Madarász István* foglalkozik *Chelodi Jus matrimoniale iuxta codicem iuriscanonicum* című könyvével, *Stóhr Géza* pedig *Gallus Häfele*, *Franz von Retz* Ein Beitrag zur Gelehrten-geschichte des Domini kamerordens und der Wiener Universität am Ausgange des Mittelalters cz. munkáját ismerteti.

Magyar Nyelv. 1918. 7.—8. sz. *Fejérpataky László*: *Hiteles hely mint névmagyarázó*. Régi okleveleinkben gyakran összetévesztették a Theodorus és a Theodoricus neveket. Egy határjárás alkalmával a Berzeviczyek ősei 1335-ben a rájuk nézve legilletékesebb hiteles helyet, a szepesi káptalant kéri föl, döntsön e kérdésben. A káptalan hivatalosan megállapította, hogy Theodorusnak Tivadar, Theodoricusnak pedig Detricus, azaz Detre felel meg. — *Szentjóni Sándor*: *A legrégebb magyar császió*. Az értekező e legrégebbi, a XV. és XVI. sz. határáról megmaradt verses naptárnak eddig hibásan olvasott szövegét helyesbíti. — *Paiss Dezső* az Ugra, Ug, Ugod, Ugocsa neveknek az Ugron névvel való kapcsolatát deríti ki. — *Hóman Bálint* az *Ugron* névhez közöl magyarázó fejtegetést.

9—10. sz. *Jakubovich Emil*: *Lél és Lebedias*. A Lél név magyar eredetű, nem mint sok más Árpád-kori nevünk, mely ó-török származású. Helyes alakja és ejtése Lél; a Pozsonyi krónika Lehel alakja nem hiteles, ezt az alakot különben Bonfini tette közkeletűvé. A név jelentése azonos a »lélek« szóéval. A Lebedias görögös alak magyarja Levedi vagy Levédi volt, oklevélben elő is fordul. Származéka a »lesz« igének, ép úgy mint a Levante név. — *Nagy Gyula* a sárosmegyei *Tarcz*a folyónak újabban felkapott *Tárca* ejtését hibáztatja.

Múzeumi és Könyvtári Értesítő. XII. évf. 3—4. füz. — *Mihalik József*: *Egy művészettörténeti tévedés helyreigazítása*. Myskovszky Viktor a bártfai Szent Egyed templom főoltáráról azt írja, hogy az az 1466. évben készült és Jakab és Miklós képmű volt a mestere, s mindkettőt kassainak mondja. Jakab mesterről csakhamar kitudódott, hogy nem kassai, hanem Lengyelország Sandecz nevű városából való volt. A köztudat azonban nem vette tudomásul ezt az új megállapítást, s Jakabot tovább is kassainak tartotta. Mihalik most bizonyítja a festő sandeczi voltát és azt, hogy 1466. előtt Magyarországhoz és a magyar középkori képművészethez semmi köze. Fő bizonyítéka a művésznek az a levele, melyet Bártfa város tanácsához intézett, mely 1465. pünkösdi utáni csütörtökön kelt, s a melyről eddig azt hitték, hogy 1462-ből való. Újabb leveleket is idéz, melyekből kitűnik, hogy a mestert otthon is nagyon foglalkoztatták, de a

pénzzel nem valami fényesen gazdálkodott, mert előlegeket kér. Minden valószínűség szerint 1466 június elején érkezik Bártfára s köti meg a végleges szerződést az oltárra. Minthogy Myskovszkynak a főoltár költségeire vonatkozó adatai nagyon hézagosan adják az eredetét, ő ismét felsorolja tételenként az összegeket. Ezekből megállapítja, hogy a főmester Jakab volt, míg Miklós csak mellette dolgozott. Előbbi 1466 november 10-ig állott Bártfa város szolgálatában. — Kisebb közlemények: *Az eperjesi Rákóczi-ház sorsa; A Teleki-könyvtár átvétele; Ellopott Úrmutató* (a szelcsei róm. kath. templomból a forradalmi napokban elloptak egy XV. sz.-beli ezüst Úrmutatót; ennek képét és leírását közli); *A szegedi Városi Múzeumba történt betörés* alkalmával elloptak aranypénzek felsorolása.

Nemzeti Ujság. 1919. 56. szám. *Takács Sándor. A császári grácia.* A Wesselényi-szövetkezés idejéből vett s a gazdasági és pénzügyi részre vonatkozó adatok. Az udvari kamara üres kincstára mint telt meg a tömlőczre vetett magyar családok javaival. Bűnös-e vagy nem, az mellékes volt. Fontosabb volt ennél annak megállapítása, mit lehet tőle elvenni? A vádlottaknak már ítélet kimondása előtt elvették mindenét. A nemes urakat Bécsben, Pozsonyban és Lipótvárott tömlőczözték be. Az udvari kamara meghagyására a magyar urak 30 krajczáros ebédet kaptak. A javaik elkobzására kiküldött jelentéktelen alakoknak szabad asztaluk volt s havi 500 frtot kaptak! Így az elcsigázott foglyok családjuk érdekében inkább kegyelmet kértek a császártól. Lipót császár — vagyis inkább az udvari kamara — kétféle kegyelemlevelet osztogatott. Az egyik a »Versöhnungspatens« s a drágábbik volt. Rákóczi Ferenc például négyszázezer forintot fizetett a patensért. A kinek kevesebbjé volt, arra kevesebbet vetettek ki. A közönséges kegyelemlevél jóval olcsóbb volt. Az ilyet többnyire azok kapták, a kik teljesen ártatlanok voltak. Ennek a gráciának ára 300 frt volt. Számos példát említ arra nézve, hogy sok ártatlan embert csak azért tartottak fogságban, hogy az udvari kamara minél több pénzt csikarhasson ki tőlök.

Neues Pester Journal. 1919. 169. szám. *p. Altpest. (Ernstes und Heileres.)* Jakoby Péter »Budapesti kézikönyve« című, 1918-ban megjelent munkájából vett s Budapest régi idejére vonatkozó adatok.

Ország Világ. 1919. 2. szám. *Markó Miklós. Régi farsangi emlékek.* Egyet-mást elmond a régi híres 1868—70 időbeli bálokról. Főlemli, hogy Széchenyi István a negyvenes években meglepődötten látta, hogy mindenki idegen tánczokat jár; a magyar csárdást pedig elhagyják. Főlkérésére Orczy István unokahúgával járt el egy magyar csárdást.

Österreich. I. Jahrgang. Heft 1. *Wilhelm Bauer. Österreich.* Kifejti az új folyóirat programját, a mely, minden politikai és nemzetiségi elfogultságtól menten, nem csak a szaktudósokhoz, de első sorban a nagyközönséghez kíván szólni. A folyóirat magyar munkatársai között találjuk Károlyi Árpádot, Szekfű Gyulát, Eckhardt Ferenczet és Angyal Dávidot. — *Alfons Dopsch. »Mitteleuropa«.* Ein Problem Altösterreichs. A középeurópai egyesülés gondolatát először tulajdonképen a nagynémetek vetették fel, a kik az 1833.-i német vámszövetséget Ausztriára is ki akarták terjeszteni. Ennek a gondolatnak egyik előharczosa báró Bruck miniszter, az osztrák Lloyd megalapítója volt, a ki Ausztriában látta a természetes közvetítőt Közép-Európa ipara és Törökország mezőgazdasága között. A középeurópai egyesülés, a melyhez Dániának is csatlakoznia kel-

lene, nem militarista, hanem gazdasági jellegű volna és a világpolitikában mint a másodrendű államok védője jelenne meg. A politikai egységnek a gazdasággal együtt kell bekövetkeznie, bár az egységnek belül a particularis formák és jogok érvényesíthetők. Bruck keveset számolt a közép-európai államok között fennálló politikai ellentétekkel, ezért maradt terve pusztá utópia. Kevésbé ismert, de ennél jelentékenyebb Lorenz Stein bécsi egyetemi tanárnak a tervezete Közé-Epurópáról, a melyet a krími háború befejeztével két füzetben tett közzé. (»Die Grundlagen und Aufgaben des zukünftigen Friedens« Wien 1856. Eduard Hügel. »Österreich und der Friede« Wien. 1856. Braumüller.) Érdekes, a mit a jövő terveivel kapcsolatosan Magyarországról mond. Magyarországnak döntő jelentősége van Közép-Európa és Kelet viszonyában. Nemcsak a döntő csaták színhelye volt mindig, de, a mi jelentősebb, rajta át vezetnek a legfontosabb utak Kelet felé. Magyarország volt mindig a tulajdonképeni kapocs Németország és a Kelet között és »Magyarországgal kezdődik Ausztriának, mint európai nagyhatalomnak, a története«. Ausztria azonkívül, hogy Magyarország fennállását biztosította, a XVIII. század eleje óta belevonta Törökországot is az európai állami életbe. — *David Anghal. Beiträge zur Geschichte des Jahres 1848.* Az első két fejezet megjelent a »Századok« 1917. 417—428. lapjain. A harmadik fejezetben visszautasítja Helfertnek azon vádját, hogy Széchenyi 1848 márczius elején pusztán személyes hiúságának kielégítése végett törekedett volna a királyi biztosságra. — *Oswald Redlich: Neue österreichische Biographie.* Ismerteti az osztrák-német történetírók legújabbán megindított nagy vállalatát, a mely az 1815-től napjainkig szereplő politikai és kulturális nagyságok életrajzait fogja közzétenni. Ennek mintegy kiegészítése lesz az osztrák Leo-Gesellschaft vállalkozása, a mely az 1815-ig szereplő személyiségek életrajzait fogja tartalmazni. Magyarok mindezeknél csak olyan mértékben jönnek tekintetbe, a mennyiben működésük Ausztriára különös fontossággal bír.

Heft 2. *August Octav Ritter von Loehr. Österreichs Münz- und Geldwesen unter der Regierung Maria Theresias.* Ismerteti Mária Teréziának az örökös tartományok pénzügyeinek rendbehozatalát célzó rendelkezéseit. — *Josef Kallbrunner. Zur Neuordnung Österreichs unter Maria Theresia.* F. W. Graf Haugwitz und die Reform von 1749. Mária Terézia 1746 óta foglalkozott komolyabban az államháztartás reformjának gondolatával. Az ennek keresztülviteléhez szükséges államférfiút pedig csakhamar megtalálta gróf Haugwitz személyében, a ki már korábban, mint a sziléziai adókövetési bizottság tagja, foglalkozott a pénzügyi reform gondolatával. Először Osztrák-Szilézia pénzügyeinek reformját készítette elő porosz mintára a boroszlói béke után. Erre vonatkozó tervezetét 1743 decemberében terjesztette a királynő elé. Alapgondolata, hogy az adózást, a rendek privilegiumainak ünnepélyes biztosítása mellett, a rendek önkéntes felajánlásának alapjaira kell fektetni. A katonaságnak eddig természetben teljesített mindennemű szolgálmányt be kell szüntetni, a hadsereget ezentúl kizárólag az állam lássa el. Az adóbehajtást szintül a különböző rendi hatóságok helyett a korona gubernialis szervei lássák el. Haugwitz mindezzel odacézelt, hogy az állampénzügyek igazgatásában a rendi befolyás helyét a korona absolutismusa foglalja el. Mivel ezek a tervek arra az esetre készültek, ha az egész Szilézia ismét egyesítve lesz Mária Terézia jogára alatt, sohasem kerültek a maguk egészében kivitelre, de a

későbbi reformoknál a tervezet igen sok részét figyelembe vették. 1746 decemberében a királynő Krajna és Karinthia pénzügyeinek reformjával bízta meg. Missiójának eredménye e tartományok pénzügyeinek közvetlenül a központi kormányzat alá való rendelése volt. A reform alap gondolata itt is az volt: az adóbevételeket, a rendi gazdálkodástól elkülönítve, egyenesen a központi hatóság kezelése alá rendelni. 1747 nyarán kapott megbízást Haugwitz az összes örökös tartományok pénzügyeinek rendezésére, a melynél kb. 25—27 millió forint évi szükséglettel kellett számolnia. Haugwitz tervezetét azonban a ministerium elutasította, a kormányférfiak a centralisatio helyett még teljesebb decentralisatiót kívántak. Így Haugwitznak magának kellett tárgyalni az összes tartományok rendével egy 10 évre szóló állandó megajánlásról. Csak ezeknek kedvező befejezte után fogott hozzá egy központi pénzügyi és politikai hatóságnak a felállításához. Ez a directorium in publicis et cameralibus volt, a melyet a királynő 1749 május 2-án állított fel és a melynek alárendelt szervei az egyes tartományok deputatiói és kerületi kaptányságai voltak. Magyarországra ennek a hatóságnak a jogköre nem terjedt ki, annak pénzügyi igazgatása továbbra is a kamara feladata maradt. A szerző az érdekes tanulmányának megírásánál felhasználta levéltári anyagot már közzétette az »Aktenstücke zur Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung« egyik kötetében. — *Theophil Emil Modolski. Ein Vorschlag zur Teilung der Türkei aus dem Jahre 1771.* A szerző új adatok alapján megállapítja, hogy a Massin nevéhez fűződő hét felosztási terv közül csak az első származik tőle és Kaunitz tévedett akkor, a midőn ezt orosz félhivatalos ajánlatnak tekintette, mert Pétervárott akkor még sem Massinról, sem politikai terveiről semmit sem tudtak, a mikor ő azokat Livornóban előadta Leopold toskánai nagyherczegnek. — *Hans Schlitter. Das Testament Maria Theresias.* Közli Mária Terézia első, 1754 április 3-án kelt, és utolsó, 1780 október 15-ről keltezett végrendeletét, a melyek mostanáig teljes szövegükben közzéadva nem voltak.

Pester Lloyd. 1919. 51. esti szám. *Nichtbeachtete Friedensangebote.* Szó szerint közlése azon békeajánlatoknak, melyeket egy semleges diplomata útján tett a czári birodalom a központi hatalmaknak az 1916. és 1917. évek folyamán. Egy előkelő semleges személyiség bocsátotta rendelkezésre ezen adatokat. A német főhadiszálláson mindannyiszor visszautasították a népek és az országok nagy kárára. — 69. reggeli szám. *Wertheimer Ede. Amerika und Ungarn in den Jahren 1849/50.* Kiadatlan okmányok alapján ismerteti azon rokonszenvet, melylyel az Egyesült-Államok a szabadságharcunk iránt viseltettek s az osztrákellenes hangulatot. Az akkori elnök Taylor, a párisi amerikai követség egyik tisztviselője, Dudley Mann-t mint külön és bizalmas ügynökét titkos megbízással Magyarországba küldte. Carcier párisi rendőrfőnöknek sikerült a Dudley Mannhez intézett titkos utasítást megszerezni. Carcier ezeket francia fordításban átadta az akkori párisi osztrák ügyvivőnek, a ki azokat haláldektalanul Bécsbe küldte. Itt nagy megütközést keltett az amerikai kormányunk barátságtalan, sőt ellenséges magatartása. Meg is akadályozta, hogy Dudley Mann Magyarország határát átlépje. Megbízata különben is feleslegessé vált a szabadságharcz gyászos kimenetele miatt. — 182. reg. szám *Das Bahngericht der Weltgeschichte.* A közös ministertanácsnak Bécsben 1914. júl. 7. és 19-én tartott tanácskozási jegyzőkönyvéből vett részeket, melyekből kiviláglik, hogy míg Berchtold, Stürgkh, Bilinski, Krobotin és Conrad

nagy hévvel hangoztatták a háború szükségét, addig Tisza volt az egyedüli, a ki a fegyveres közbelépést határozottan ellenezte s Szerbiának hirtelen való megtámadásához, mielőtt előzőleg diplomatiai lépéseket tennénk, nem járult hozzá. — 188. reg. szám. *Zsiros István. Feldmarschall Conrad von Hötendorf*. Ismertető vezércikk Nowak K. F. »Der Weg zur Katastrophe« című munkájáról. — 197. reg. szám. *Gróf Andrassy Gyula. Die Zeugenschaft des Rotbuches*. A Bécsben megjelent Vörös könyvről írván, lerója a kegyelet adóját s Tiszának igazságot szolgáltat, hogy ő volt legbékésebb valamennyi felelős minister között. Tisza vallotta egyedül azon nézetet, hogy nem kell föltétlenül felidézni a háborút, meg lehetne elégedni diplomatiai sikerrel. Fegyveres megoldáshoz csak akkor kellene nyúlni, ha Szerbia nem adna kielégítő feleletet. Ő eszközölte ki a ministeri tanácskozásban azt a határozatot, hogy Szerbiát nem akarjuk meghódítani s a háborút csak önvédelmünk érdekében folytatnók. — 206. reg. szám. *Tar Lajos. Tisza*. Tisza István működésének jellemzése. Működésének lényegét a suggestivitásban találja, melynek három kísérőjét véli megismerni. Az első, a tapasztalható valódi hév, mely sohasem volt mesterkélt. Lelkesültség, aggodalom, szeretet, ragaszkodás, gúny, harag és gyűlölet mindig volt nála. Továbbá kedélyvilágában majdnem aesthetikai naivitás jutott előtérbe, mely az önkéntességnek, eredetiségnek és őszinteségnek bizonyos neméből állt. Suggestivitásának harmadik hajtóerejét az érzelmeinek kíméletlen, parancsoló megnyilatkozásában találja. — 207. reg. szám. *Zur Vorgeschichte des Weltkrieges*. A német-osztrák külügyi hivatal által kiadott s a háború előtörténetére vonatkozó diplomatiai akták 2. és 3-ik köteteinek ismertetése, melyekben 1914. júl. 24-től aug. 27-ig terjedő időszakra vonatkozó adatok vannak összegyűjtve. — 209. reg. szám. *Graf Stefan Tisza und das Trentino-Problem*. Keblovsky Sándor ministerelnöki osztálytanácsos Lándor Tivadarral együtt legközelebb fontos okmánygyűjteményt bocsajt sajtó alá. E gyűjtemény első füzetéből közli Tiszának az Olaszországnak a háború előtt átengedendő terület átadására vonatkozó állásfoglalását. — 210. reg. szám. *Strasser József. Graf Stefan Tisza*. Tisza államférfini jellemzése. Politikai működését jellemzi, mely mindig az egész államra volt irányítva. — 211. reg. szám. *Zsolt Beöthy über Stefan Tisza* A Nemzeti Társaskörben tartott emlékbeszéd. — 227. szám. *Strasser József. Die Denkwürdigkeiten des Herrn Take Jonescu*. Jonescu 1919-ben megjelent Souvenirs című művének ismertetése. — 236. esti szám. *Matkovits Sándor. Die Folgen des Weltkrieges in Ungarn* címmel bírálja Koerfer István hasonló című munkáját, melyben Magyarország gazdasági sorsának hű és szingazdag rajzát adja a háború alatt és az októberi forradalom óta. — 238. reg. szám. *Wert heimer Ede. Oesterreich-ungarische Geheimdiplomatie (1879—1914)*. Pribram A. F. neinrég megjelent munkájának első kötetét ismerteti. — 245. reg. szám. *Schay Gusztáv. Die Marneschlacht 1914*. Baumgarten-Crusiusnak »Die Marneschlacht 1914« című munkájából néhány igen jellemző részletet közöl a németekre döntő hatással volt vereséges Marne-ütközetről. — 254. reg. szám. *Zur Vorgeschichte des Weltkrieges*. A német-osztrák külügyi hivatal kiadta a »Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Weltkrieges« címmel a háború előtörténetére vonatkozó okmányok 2. és 3. kötetét, melyek az 1914. júl. 28-tól 1914. aug. 27-ig terjedő időszakra vonatkoznak. E kötetek tartalmi ismertetése van e czikkben. *Wertheimer Ede. General Klapha in Hamburg (1849)*. Kiadatlan okmányok alapján

elmondja, hogy a komáromi kapitulatio után 1849. szeptemberben Klapka elhagyta a várat. A tisztek a határozatok I. §. értelmében az osztrák kormánytól külföldi útlevelet kaptak szabad elmenctelre. Midőn a vár az osztrák kezében volt, kényszerútlevelet kaptak az Angliába vagy Amerikába, vagy Oderbergen át Hamburgba való utazásra egyenes úton, tartózkodás és visszatérés nélkül. Ez Klapkára is vonatkozott, jóllehet útlevelében nem volt feltüntetve. Meggyőződhetett erről Berlinben, midőn a rendőrőrnök a legszeretetre-méltóbb fogadtatás után kijelentette, hogy már másnap hagyja el Berlint. Október 19-én Hamburgba utazott, hol lelkes fogadtatásban volt része. Az ottani osztrák követ, gróf Lützow közbenjárt, a hatóságnál, hogy a továbbutazást megsürgesse, de a lelkes hangulat miatt a hatóság tanácstalanul állt. Végre október 26-án Klapka Ujházy Lászlóval Londonba utazott a hatóság megkönnyebbülésére. — 256. és 259. reg. számban *Defensio Nationis Hungaricae* két vezérczikk. Jancsó Benedek hasonló című munkájának kimerítő ismertetése. — 259. szám. *Erdélyi Lajos. Warum haben wir den Krieg verloren?* Bukásunknak valódi okait ismerteti.

Sajóvidék. 1918. 6—14. szám. *Poborsny Róbert. Sajópüspöki és Velkenye 1632-ig.* A két falu történetét adja 1632-ig három részben; és pedig, a legrégebb időtől a két falut mint egyházi birtokot, Telegdi Csanád esztergomi érsek idejéig, azután a Telegdiek, majd pedig a Katoldok kezére juttatásáról, végül pedig Miksa főherczeg által történt elzálogosításukról ír.

Sárospataki Hírlap. 1918. 1—52. szám. *A sárospataki collegium története.* Gulyás József folytatja Szombathi Jánosnak a pataki collegium történetére vonatkozó latin munkája fordítását. — 7., 8. szám. *Tompa ismeretlen levele a schwechati hadjáratról.* Közli Kálniczky Géza. Tompa e levelét Fáy Miklóshoz intézte Lajta m. Bruckból 1848. október elején, melyben a hadjárat lefolyását írja le. — 11—12. szám. *Szinyei Gerzson: Nemzeti és társadalmi életünk a XVIII-ik században.* Az akkori kor képének rajza.

Tőzsdei Kurir. 1918. 42. szám. *Marczali Henrik. Magyarország gazdasági és pénzügyi helyzete a kiegyezés korában.* Rövid képét adja azoknak a gazdasági és pénzügyi viszonyoknak s társadalmi állapotoknak, a melyek a kiegyezés korában Magyarországon uralkodtak. — 42—44. szám. *Faragó Miksa. Fekete bankó... vörös bankó...* című cikkében előadja az 1811—16-iki devalvatio történetét, megvilágítja pénzügyeinknek helyzetét 1866-ig. Kiterjeszkedik közben a szabadságharcz pénzügyeire.

Virradat. 1919. 1—10. szám. *A szabadságharczbeli lengyel legio* címmel *Bányai Károly* Milkovszky Zsigmondnak az 1848—49-ki lengyel legio magyarországi működéséről szóló visszaemlékezéseinek fordítását közli. — 6. szám. *L. Sipos Kamilló. Magyarország nemzetközi helyzete Kossuth Lajos szerint.* Kossuthnak ez irányú nézetét és Magyarország helyzetéről az európai államokkal való viszonyát illető felfogását foglalja össze. — 9. szám. *L. Sipos Kamilló. Kossuth Lajos és a külföldi segítség.* Ismerteti Kossuth Lajos azon álláspontját, mely vezette akkor, mikor a szabadságharcz leveretése után igyekszik Magyarország részére a külföldi segílyt megszerezni.

Tárcza.

Olvasóinkhoz!

Társulatunk több mint félszázados történetében még nem fordult elő folyóiratunk megjelenésének olyan huzamos megszakítása, mint ebben az esztendőben. A mikor a háború kitört s eleinte időnként, később állandóan összevont füzeteket kellett adnunk, már ezt a megszorítást is fájdalommal határoztuk el, mert ez azt jelentette, hogy érintkezésünk tagjainkkal és olvasóinkkal gyéribbé válik. Mindazonáltal a háború nem okozott lényeges fönnakadást működésünkben, sőt alkalmat adott arra, hogy a hiányok felismerésével, új terveket dolgozva ki, munkáságunkat szélesebb alapokra fektessük.

A veszedelmet Társulatunkra a forradalom hozta. Már a Károlyi-aera alatt is voltak, különösen financialis nehézségeink. A nyomdai árak akkor oly rohamosan emelkedtek, hogy az idei január—februári összevont szám nyomdai költsége alig valamivel maradt a *békebeli egész évfolyam* nyomdai költsége alatt. Mindazonáltal hazánk történetének e legszomorúbb korszakában nem akartuk elveszíteni a kapcsolatot olvasóinkkal s a márczius—áprilisi számot is előkészítettük, a mikor kitört a proletárdiktatura. Ezzel működésünk lehetetlenné vált. A kommunismus vad fanatismusa a mult hagyományai ellen és minden ellen, a mi nemzeti, fájdalmas, hosszú hallgatásra kényszerítette a Századokat. Azután következett a román megszállás s ha csak nem akartuk folyóiratunkat kitenni annak a meggyalázatásnak, hogy sorain román censor szántson végig, továbbra is hallgatnunk kellett.

De még a románok kivonulása sem háritotta el az akadályokat működésünk elől. A nyomdai árak időközben a januáriaknak kb. háromszorosára emelkedtek. *Egy hétéves füzetnek* — a milyeneket az utóbbi időben összevontan kéthavonként adtunk — *önköltségi ára közel tíz koronára* emelkedett. Ily viszonyok közt a régi kereteket továbbra is fenntartani nem volt lehetséges. Minthogy azonban a tagdíjakat illetőleg már az év elején új intézkedést léptettünk életbe s a viszonyok ma sem olyan consolidáltak, hogy végérvényes változtatásra alkalmasak

volnának, igazgató-választmányunk úgy határozott, hogy az 1919. és 1920. évfolyamokat együttvéve, az előző évek évfolyamának terjedelmében, két évfolyamként, de egy kötetben bocsájta közre. Ez a megoldás azonban csak részben segíti át Társulatunkat a finanszális nehézségeken, a miért is azzal a kéréssel fordulunk tagtársainkhoz, siessenek válságba jutott Társulatunk megsegítésére: fizessék be hátralékos tagdíjaikat, tegyék lehetővé a rendkívül súlyos deficit (kb. 90.000 korona) csökkentését szíves adományaikkal és gyűjtsenek új tagokat. Magyarország magárahagyatottságában Társulatunk magasabb célok szolgálatára van hivatva, de e hivatását csak akkor teljesítheti sikeresen, ha a társadalom kellőképpen támogatja.

A viszonyok által ránk kényszerített illetően megoldás szerint tagjaink és előfizetőink a jelen füzettel kapják kézhez az 1919. évfolyam márczius—decemberi, nyolcz füzetet helyettesítő befejezését. A következő szám folytatólagosan már az 1920. évfolyamot indítja meg, a melyről reméljük, hogy a mennyiben kellő támogatásban részesülünk a közönség részéről, a nagy finanszális nehézségek mellett is három, a mostanihoz hasonló füzetből fog állani.

És ezzel olvasóink kezébe adjuk új füzetünket, melynek első három íve már márczius folyamán be volt tördelve és közvetlenül imprimálás előtt állott. Nagyrészt készen állt a könyvismertetések és folyóiratszemle anyaga is. Még abból az időből származik pl. Lenin és Gawronszky könyveinek ismertetése. Ezt az anyagot csak néhány könyvismertetéssel, a folyóiratszemle némi folytatólagos anyagával és az időközben elhunyt Óváry Lipót nekrológiájával egészítettük ki.

Köszöntjük a szíves olvasót és kérjük: támogassa Társulatunknak a nemzeti hagyományokat ápoló munkásságát!

Gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek születési éve.

Gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek, születési évére vonatkozólag újabb történetírásunkban¹ két ellentétes nézet uralkodott. Az egyiknek képviselője *Széchy Károly*, a ki a költő születési évét 1620-ban,² a másiké *Takáts Sándor*, a ki azt 1618-ban állapítja meg.³ Kiindulási alapul mindketten Batthyány Ferencz-

¹ V. ö. a régebbiekre vonatkozólag Kanyaró Ferencz dolgozatával: Zrinyi születése. Figyelő. (Szerk. Abafi L.) XX. (1886.) 81—96. ll.

² Gr. Zrinyi Miklós. Budapest. 1896. I. 34—38. ll.

³ Zrinyi Miklós nevelőanyja. Budapesti Szemle. 1916. 168. k. 41—43. ll.

nek levelezését használták,¹ melyben a költő atyjának, Zrinyi Györgynek házasságára, illetőleg házassági terveire nézve valóban találunk adatokat. Batthyány ugyanis 1616 május 5-én a következőket írja Thurzó Györgynek: »Zrini György felől azt írhatom ngodnak, hogy Szécsy oda hitegette magához és az leányát neki adta.« Szánja is azért Zrinyi Györgyöt, hogy »mikor tanulni kell vala, akkor házasodik meg; először több emberseget kell vala tanulni, hiszem elég ideje lett volna még az házasságra, de erővel hitegetéssel és nagy sok pénz ígéréttel vette reá« (t. i. Széchy Tamás).² 1616 szept. 11-én kelt levelében már határozott hírként közli Thurzóval, hogy »kézfogása is volt Zrini Györgynek az Szécsy leányával.«³

Mint látható azonban, ez adatok még korántsem bizonyítják azt, hogy Zrinyi György 1616-ban *tényleg* nőül vette Széchy Tamás leányát, Magdolnát, legfeljebb annyit tartalmaznak, hogy köztük 1616 szeptemberében a kézfogás történt meg. Igaz ugyan, hogy a XVII. század kezdetén a »kézfogás« kifejezése alatt néha házasságkötést is értett a nem mindenkor következetes nyelvhasználát, de ez mégis inkább kivételnek tekinthető, mert a »kézfogó« rendszerint csak eljegyzést jelentett. A mit tehát Acsády Ignác⁴ és újabban Széchy Károly és Takáts Sándor a Batthyány-féle levelek alapján minden kétséget kizárólag megállapíthatni véltek, nem több egyszerű, bár valószínűnek látszó feltevésnél. A Zrinyi Miklós születésének évéhez fűződő vitát véglegesen eldönti az a lakodalmi meghívó, melyet özv. Széchy Tamásné Forgách Margit küldött a pozsonyi tanácsnak. Ez a következőképen hangzik:

Generosi Prudentes ac Circumspecti Domini observandi, Ser-vitiorum meorum paratissimam commendationem.

Quandoquidem Divina sic dispensante Clementia, nec non suasu consilioque Dominorum amicorum et consangvineorum, iuxta ritum et consuetudinem sacrosanctae Ecclesiae Generosam ac Magnificam Virginem *Magdalenam Zeczhy De Ryma Zeczhy* filiam meam charissimam, in perpetuam vitae ac thori legitimamque thalami sociam Spectabili ac Magnifico Domino *Comiti Georgio perpetuo a Zrenio*, proxime praeteritis diebus desponsaverim, diemque solennitatis nuptiarum communi universorum amicorum consensu ipsum Sanctum Pentecostes festum, *diem videlicet praesentis sexcentesimo decimo noni supra millesimum, decimam nonam proxime affuturi mensis Maij, locum vero Castellum Muray Zombatlh* destinaverim; Benevolentia Generosarum Prudentum ac Circumspectarum Dominationum Vestrarum freta, easdem hisce confidentissime requisitas,

¹ Tört. Tár. 1879. 96—123. II. Nagy Gyula közlésében.

² Tört. Tár. 1879. 116 és 118. II.

³ Tört. Tár. 1879. 121. I.

⁴ A Széchyek Murányban. Századok. 1885. 25—26. II.

rogatasque volo, dignentur die et loco praescriptis pro Coena tempestive comparere ac proxime sequentem similiter diem, eidem solennitati tribuendo optatissima sua praesentia celebriorem reddere et condecorare. Deo Optimo Maximo status Matrimonialis laudatissimi fundatori factura gratam et mihi omni officiorum genere recompensandam. Quas de reliquo Dei praepotentis protectioni optatum, superinde expectans responsum commendo. Datum ex arce Feőlseő Lyndvensi 16. die Martii Anno 1619.

Generosarum Prudentum ac Circumspectarum Dominationum Vestrarum addictissima

Margaretha Forgacz
De Gymes etc.

Kivül: Generosis Prudentibus ac Circumspectis Dominis etc. Magistro Civium, Judici, Juratisque Civibus ac toti universitati Civium Regiae Civitatis liberae Poseniensis etc. dominis observandis. (Zárópecsét.)

Ugyanott más kézzel: Exhibitae 24. Martii. Anno 1619.
(Eredetije Pozsony város levéltárában. Lymbus.)

Mint látható, *Zrinyi Györgynek és Széchy Magdolnának lakodalma 1619 május 19-én Muraszombat várában folyt le, Zrinyi Miklós tehát legfeljebb 1620 tavaszán születethetett.*

Ez alkalommal Zrinyi Györgynek a *kath. vallásra való áttérésére* vonatkozólag is tesztek néhány megjegyzést.

A »Gravamina, quae Status Catholicus Sac. Regiae Majestatis Plenipotentiario Illmo Domino Comiti Palatino complananda et effectuanda proposit 26 Julii. Anno 1619.« című terjedelmes emlékirat szerint:

»Domini Comites a Zrinio subditos suos ad monasterium S. Helenae prope Chaktornia fundatum ad divina audienda ire volentes sub mulcta florenorum 12. ire prohibent.« (Pozsony város levéltárában.)¹

Minthogy a katolikus rendek emlékirata nagy részletességgel sorol fel minden vallási sérelmet, kétségtelen, hogy a két-Zrinyire (Miklós és György) vonatkozó adatok pontos értesülésen alapulnak. Nem valószínű tehát, hogy Zrinyi György, a ki »Miklós bátyjával megüli a protestantismus százados ünnepét 1617-ben, két esztendő múlva már a Pázmány térítő szavára a catholicismushoz állt«, mint Széchy Károly véli.² Az emlékirat idézett pontja szerint Zrinyi György még 1916 nyarán is protestáns, s hogy azután ő épen akkor tért volna át a kath. hitre, a midőn Bethlen Gábor első sorban a protestáns érdekek védelme

¹ Gr. Zrinyi Miklós. I. k. 40. l.

² Ugyanez kissé eltérő szövegben már kiadva Acta diaetalia anni 1619. (Acta diaetalia Poseniensis Anni 1618. Pestini, Budae et Cassoviae. 1790.) p. 387.

végezt bontott zászlót, legalább is valószínűtlen. Áttérését e szerint legfeljebb az 1619-et követő évek valamelyikére lehet tennünk.

Dr. Lukinich Imre.

Zsigmond király, az egyházért s a katolikus vallásért buzgolkodó.

A pisai zsinat bíborosai V. Sándor halála után 1410 május 17-én Cossa Boldizsár cardinalist választották meg pápának, a ki XXIII. János nevet vett föl. Nyomban követte XXIII. János megválasztását a német ellencsászár, Ruprecht halála. A császári méltóságra Zsigmond magyar király is számot tartott. Hogy a császárságért való küzdelem miként folyt le, mint egyezett meg Zsigmond Venczellel s hogyan lett 1411 szeptemberében római király, annak fejtegetése egyáltalán nem lehet itt czélunk. Csak annyi érdekel belőle bennünket, hogy XXIII. János iparkodott Zsigmond kedvét keresni, ez meg az ellenpápát akarta magának megnyerni, mivel a német választófejedelmek legtöbbje ennek a híve volt. Így történt azután, hogy mindjárt 1410 nyarán Zsigmond és XXIII. János kölcsönös követségekkel keresték föl egymást.

A magyar király s az ellenpápa tárgyalásait elég részletesen ismerjük s tudunk azokról a jelentős kedvezményekről, a melyekben XXIII. János Zsigmondot részesítette. Ismeretlen azonban a pápának Zsigmond megtisztelésére s megnyerésére irányuló az az elhatározása, melyről az *Elenco istorico e cronologico delle lettere di diversi pontefici scritte ai re d'Ungheria stb.* (archivio segreto Vaticano, sig. D. 7262.) fol. 37. levő következő kivonatos jegyzés tudósít: *Attese le benemerenze dei re d'Ungheria per gli affari di religione il papa promise a Sigismondo di contradistinguere quei re col titolo: di zelatori della chiesa e della religione cattolica.*

Az elenchnus kezemben levő másolata szerint XXIII. Jánosnak ez a kitüntetése libro 3. delle lettere di Giovanni XXIII. anno 1. fogl. 29. olvasható. Ehhez persze mostanság hozzá nem juthatunk; de a kivonatos közlésből is megállapíthatjuk, hogy XXIII. János mindjárt pápasága első évében és pedig, tekintve, hogy intézkedése levelei 3-ik kötetének elején van bejegyezve, 1411-ben Zsigmondot *a zelator ecclesiae et religionis catholicae* czímmel tüntette ki.

Ez úgy annak a nyilatkozatnak a következményeként vehető, melyet Zsigmond követei a pápának tettek, hogy urok teljes erejével az igaz hit fölmagasztalására s a kereszt ellenségeinek megálgazására fog törekedni.

Zsigmond, úgy látszik, nem valami sokat adott a megkülönböztető pápai címre. Maga sohasem használta, bizonyára nyilvánosságra sem hozta, mivel az országos méltóságoktól a királyra való hivatkozással kiadott iratok csak úgy hallgatnak róla, mint a különböző egyházi testületektől, hiteles helyektől a felsőház intézett jelentések.

Srs.

Melique Verido.

A »Századok« 1887-i februári számában alkalmam volt megemlíteni, hogy Garcia da Orta szerint Melique Verido, Goának, a Kelet-India nyugati tengerpartján fekvő tartománynak, ma portugál gyarmatnak, fejedelme (jobban mondva alkirálya) magyar ember (hungaro) volt. Idéztem akkor egy modern kiadó jegyzetét, ki szerint Verido, vagy helyesebben Berid, 1510-ben halt meg (a mit az eredeti szerző is említ) és megalapítója volt a Goában uralkodó Bidarvany Ahmadnagar dynastiának.

Azóta figyelemmel kísértem az irodalmat. Goában is jártam nemrégén, de újabb dolgot erre nézve nem sokat tudtam fel-fedezni.

Goának legújabb történetírója, José Nicolau da Fonseca nem említi őt *An historical and archaeological sketch of the City of Goa* (Bombay 1878) című munkájában, sem pedig előzője Denis L. Cottineau de Kloguen, *An historical sketch of Goa*-jában (Madras 1831). Ez utóbbi csak annyit ír, hogy a híres Alfonzo de Albuquerque elfoglalta Goát a mohamedánoktól 1510 február 10-én, de távollétében Adilshaw (Adil Shah) vagy Idul Khán visszafoglalta a várost és azért Albuquerquenek másodízben kellett azt elfoglalnia ugyanazon év november 25-én: Fonseca kissé részletesebben beszéli el a történetet és idézi forrásait is.

Garcia da Orta-nak munkáját, *Colloquios des simples e drogas e cousas medicinaes da India* (eredeti kiadása Goa 1563), újabban Sir Clements Markham lefordította angolra (London 1913) a Conde de Ficalho kiadásában közölt szöveg nyomán (Lisboa 1895) és Verido nevéhez azt a jegyzetet csatolja, hogy Kaszim Berid, kit Orta Verido-nak nevez, egy georgiai rabszolga volt, a ki miniszterelnöke lett Mahmud Shahnak, a Dékkán királynak, kit utóbb megfosztottak trónjától. Fia a Berid Shah címet vette fel. Forrást azonban az angol fordító nem idéz.

Garcia da Orta III. János portugál királynak orvosa volt és 1534-ben utazott Indiába. A Veridóra vonatkozó passus a 10. colloquiumban fordul elő, melynek címe »Dos nomes e

apellidos dos reis e senhores destas terras.« Szerző ebben fel-
említi három »kapitány« nevét, kiknek egy megnevezett hatal-
mas uralkodó földterületet (terras) adott a hegyeken túl (no
Balaguete). Maga megmagyarázza, hogy *bala* perzsául annyit
jelent, mint *túl* és *guata* hegyeket (a mai angol-indiai szó-
lásban *ghaut* vagy *ghât*). Az egyik kapitánynak neve Imademaluco
volt, »a kit mi (portugálok) Madremaluco-nak hívunk«, a másik
Cotalmaluco, a harmadik Verido vagy Melique Verido »quer
dicer Rei da Guarda« (a mi ör-királyt jelent). Azután hozzá-
teszi, hogy »todas estas capitaes eram estrangeiros, Turcos e
Rumes e Corações de nação« (mindezek a kapitányok kül-
földiek voltak, törökök és Rumiliból és Khorasszánból valók).¹
Az első, Imademaluco nemzetiségére nézve cserkesz volt (cherques
de nação); előbb keresztény volt és 1546-ban halt meg. A má-
sodik, Cotalmaluco, a ki 1548-ban halt meg, egyike volt azok-
nak, a kik fölláztak és nemzetiségére nézve khorasszáni volt
(coraçõ de nação). A harmadik »Verido, que morreu no anno
1510 foi hungaro de nação, e primeiro christão; segundo tive
por certa informaçao« (Verido, a ki az 1510. évben halt meg,
nemzetiségére nézve magyar volt és előbb keresztény; a mint
erről biztos forrásból értesültem).

Melique szerzőnk szerint annyit jelent, mint portugál
nyelven reisinho (kis király) és *verido* annyit, mint *recado*
(vigyázat) és *guarda* (ör).²

Miután Ficalho gróf kiadása nincs kezem ügyénél, a
Varnhagen-féle kiadásból (Lisboa 1878) írtam ki idézeteimet.

Végre utána néztem a dolognak Mahomed Kászim *Ferishtá-*
jában is, melyet John Briggs alezredes lefordított angolra az
eredeti perzsa szövegből és *History of the rise of the Mahomedan
power in India* cím alatt adott ki (London 1829). Ebben
Kasim Bereed-től az áll, hogy török volt (a Toork).

Ezzel tehát, úgy látszik, a kérdés el van döntve. Melique
Verido nem volt magyar (hungaro), hanem török Rumiliból,
azaz európai Törökországból. A portugál krónikásoknál, mint
például Albuquerque commentárjaiban sok mindenféle dolgot
találunk elbeszélve egy török fajról, mely náluk »os Rumes«
név alatt szerepel. Egy angol író (William de Gray Birch) ezt
a nevet »the so-called Roman Turks«-nek fordítja.

Kropf Lajos.

¹ Tehát a magyar is turk nála.

² A *recado* szónak tulajdonképeni jelentése *üzenet*, mint példá-
nak okáért *mandar recado* = üzenetet küldeni. De a *vigyázat* értel-
mében előfordúl az ilyenféle kifejezésekben *ter alguem a grande
recado* = valakire nagy gonddal vigyázni (hogy el ne szökjék);
vagy *tudo está a recado* minden biztosságban van.

Óvári Lipót †.

A bolsevik uralom idején, midőn az osztály-gyűlésre alapított kormányzat a »régi rendszer« alkotó munkáit még halálukban is üldözte, hűnyt el, s a nagy nyilvánosság számára csöndben, sőt úgyszólván titokban, a közélet, főleg pedig a történettudomány terén végzett munkálkodásának és szerzett érdemeinek kegyeletes méltatása nélkül tért örök nyugalomra, életének patriarcha-korában.

Nyolczvanhat évet élt (1833—1919). A hosszú élet Isten áldása, ha öreg korban a megérdemelt nyugalommal és sikerekben való gyönyörködés érzetével jár; de súlyos szomorúság, ha megfeszített munka után lelki csalódás és anyagi szűkölkedés kíséri.

Óváry élete, sajnos, inkább az utóbbi példát mutatja.

Közéleti működésének legfőbb jellemvonása, hogy ő az *olasz-magyar* érintkezés és barátság tipikus lelkes képviselője volt. Oly korszakban, midőn Olaszország a magyar és olasz szívekben egyformán gyűlöletes absolut Ausztria és a Bourbonok ellen küzdve, szabadságáért és nemzeti egységeért harcolt, Óváry a Magyarországon úgyszólván magyar hősként ünnevelt Garibaldi seregében (1860.) mint a csatateren előléptetett és arany érdempénzzel is kitüntetett főhadnagy, később pedig az olasz-magyar légióban mint százados szolgált; nem sokkal ezután pedig (1861.) Nápolyban le is telepedett s előkelő olasz leánnyal családot alapított.

S az a férfiú, a ki ily módon szívből azonosította magát az olasz nemzet eszményeivel, 1876-ban történt végleges hazajövetele után is állandó, eleven összeköttetést tartott fenn fogadott hazájával, Olaszországgal s nagyobb arányokban kifejtett *történetírói, levéltárnoki és publicistikai* működésének is mély olasz rokonszenve szabott irányt. A magyar kormány megbízásából egy ideig (1875.) az olasz levéltárak szervezését tanulmányozta; később pedig ugyane levéltárakban, különösen a nápolyiban, a Magyar Tudományos Akadémia részére végzett történelmi kutatásokat. 1899-ben részt vett a cividalei, 1903-ban pedig a római történelmi congressuson. Előbbinek alelnöke, utóbbinak osztályelnöke volt.

Mindeme működésének számos becses eredménye látott napvilágot, részint a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, részint a Budapesti Szemlében, az Archaeologiai Értesítőben, a Történelmi Tárbán, főleg pedig közlönyünkben, a Századokban. Így 1874-ben az akadémiai értekezések közt megjelentek: »Nápolyi történelmi kutatások«, a *Századokban* pedig: 1877-

ben »Kutatások a Nápolyi Farnese-levéltárban«, »A nápolyi Anjou-korszak történelmi kútfői«, 1881-ben : »Ottranto felszabadításának 400-ik évfordulója«, 1884-ben : »Jelentés olaszországi kutatásaimról«, 1889-ben: »Zsigmond király és az olasz diplomacia«, »A modenai és mantuai levéltári kutatásokról«, 1890-ben : »A nápolyi Anjou-regesta könyvekről«, »II. Ulászló és Beatrix házassága«, 1893-ban : »Nápolyi Johanna« című dolgozatai. Ezenkívül 1879-ben az Akadémia monumentái közt adta ki: »III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomatiai levelezései« (1835—49.) címen a nápolyi állami levéltár Farnese-osztályában e korszakra vonatkozólag végzett kutatásainak eredményét ; 1886-ban és 1888-ban pedig Bethlen Gábor diplomatiai összeköttetéseire vonatkozólag a velencei állami levéltárban általa és Mircse János által gyűjtött okiratokat tett közzé, ugyancsak az Akadémia kiadásában. A M. Tud. Akadémiában 1892-ben levelező taggá választatván, »A magyar Anjouk eredete« című tanulmányával foglalt széket. Ugyanott 1897-ben Cantu Caesar, 1901-ben Capasso Bertalan külső tagról mondott emlékbeszédet. Nagyobb részt szintén olasz, kisebb részben spanyol és más külföldi levéltárak anyagáról nyújt értékes felvilágosításokat az a több ezer oklevél-kivonatot tartalmazó kiadvány, mely »A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai« címen 1890-ben három kötetben jelent meg.

Mint gyakorlott tollú s 1878 óta a m. kir. ministerelnökség sajtóosztályának tagjaként is állandóan működő publicista, szintén főleg Olaszország számára dolgozott. E téren különösen az olaszországi magyar-ellenes román izgatók ellen olasz nyelven kiadott cikkeivel, röpirataival és felolvasásaival aratott sikereket és szerzett kiváló érdemeket.

Mily szomorú, hogy e hosszú és buzgó, lelkes és lankadatlan hazafias működés a szeretett, sőt bálványozott Olaszország hűtlen támadásának s a románság diadalának csüggesztő, sőt kétségbeejtő látványában végződött.

Az újonnan szervezett *Országos Levéltár* tisztikarába, mint allevéltárnok, aránylag későn, 1876-ban, 43 éves korában lépett be ; az Orsz. Levéltár élére pedig már életének 72-ik évében (1904.) került. Az ő allevéltárnoki működése idejében s vezetése alatt osztatott be az ú. n. kincstári levéltár és nagyszebeni fiscalis levéltár az Orsz. Levéltár gyűjteményei közé, s kezdeményezésére jött létre ugyanitt az ú. n. diplomatikai osztály, a melynek nagyterjedelmű munkálatait is ő vezette, sőt nagy részben végezte is. Bámulatlan munkaerő volt ; sokat és gyorsan dolgozott. S ha néha e gyors munka az alaposság és belső érték rovására ment is, az ő érdeme, hogy az Orsz. Levéltárnak a mohácsi vész előtti

okleveleket dátumszerinti időrendben tartalmazó eme nagybecsű része fennáll. Az utódok rendszeres munkája eme szükségyszerűen gyors felállítás fogyatékoságát eltüntetheti, kereteit tudományos alapon kitöltheti.

Óváry, mint tudományos működésének eredményeit nagyobb részében feltüntető főntebbi vázlatos összeállítás mutatja, Társulatunk működésében is tevékeny részt vett. Ez alapon 1877 óta, tehát 42 éven át, Társulatunknak választmányi tagja is volt.

Mint történetkutatót inkább az események részletei, különösen pedig a nemzetközi vonatkozások érdekelték; mely utóbbi körülmény összefüggésben áll könnyű nyelvtanulásával és nagy nyelvtudásával.

Mint munkás — szívós és fáradhatatlan; mint ember — jóindulatú, türelmes és elnéző; mint collega — barátságos és előzékeny volt.

Nyugodjék békében.

Csánki Dezső.

Vegyes közlések.

A Századok szétküldésében a mult őszi óta szinte leküzdhetetlen akadályokkal küzdöttünk. Sok küldeményünk — nem csak a Századok, hanem a Magyar Történelmi Életrajzok 1918. évi kötete is — mint kézbesíthetetlen érkezett vissza. A viszonyok akarattunk ellenére megakasztottak a tagokkal való érintkezésben. A Századok 1919. január—februári füzetét a nagy póstai zavarok miatt már csak a főváros területén expediáltuk. A vidékre alig küldtünk valamit, mert a nagy előállítási költségek mellett nem kockáztathattuk elkallódásukat. Most ismét felvesszük a szétküldést azon a területen, ahol a zavartalan póstai szállítás azt lehetővé teszi. Ezzel kapcsolatban figyelemztetjük tagjainkat, hogy a mennyiben egyes számokat nem kaptak meg, erről a titkári hivatalt mielőbb értesítsék. Mint-hogy azonban a Századokat ma mélyen az előállítási áron alul adjuk tagjainknak, a reclamációkat kénytelenek leszünk korlátozni. Az az 5 K pótdíj, a melynek szedését az 1918. évi január 16-án tartott igazgató-választmányi ülés elhatározott (v. ö. a jegyzőkönyv 7. pontját, 220. l.) sem elegendő az időközben még tetemesen megnövekedett költségek ellensúlyozására. Ezek a költségemelkedések készítették arra, hogy ujabban a Századok előfizetési díját is és árát a könyvtári forgalomban 25 K-ra emeljük.

A Magyar Történelmi Életrajzok előfizetőit értesítjük, hogy az u. n. tanácsköztársaság ideje óta szertelenül emelkedett nyomdai árak miatt *Bezerédj István* életrajzának II-ik kötetét

könytelenek vagyunk két évfolyam gyanánt adni. 1918 január 16-án tartott igazgató-választmányi üléսünk már akkor kénytelen volt az előfizetési díjakat emelni (v. ö. a jegyzőkönyv 7. pontját, 222. l.), azonban ez az emelés sem áll arányban az azóta még tetemesen emelkedett nyomdai árakkal. Sőt még, ha tagjainknak évfolyamonként 20 K előfizetési díjjal számíttjuk is ezt a kiadványunkat, a 40 koronás ár is messze elmarad költségeink mögött. Ép ezért a könyvárusi forgalomban ujabban egy-egy évfolyam árát 30 K-ra voltunk kénytelenek felemelni, kiterjesztve ezt az áremelést régibb készleteinkre is. Minthogy pedig tagjainknak veszteséggel adjuk a Magyar Történeti Életrajzokat, ezentúl csak azoknak fogjuk az ujonnan megjelent köteteket megküldeni, a kik előfizetési díjukat már beküldték, a miért is kérjük, szíveskedjenek az előfizetési összeget mielőbb póstatakarékpénztári számlánkra (1099. sz.) befizetni, hogy a szétküldésben fennakadás ne legyen.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1919 január 16-án d. u. 5 órakor tartott ig.-vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt : dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Kollányi Ferencz, dr. Madzsar Imre, Pilch Jenő, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső és dr. B. Szabó László ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok és Baranyai Béla titkár mint jegyzőkönyvvezető.

1. Elnök az ülést megnyitva jelenti, hogy az ülésről való elmaradásukat dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök, dr. Fejérpataki László alelnök, Fest Aladár és dr. Morvay Győző ig. vál. tagok kiementették, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Gombos F. Albin és dr. Holub József ig. vál. tagokat kéri fel. Majd kegyeletes szavakkal emlékezik meg az év elején váratlanul elhunyt *dr. Sörös Pongrácz* alapító és igazgató választmányi tagról, a ki munkásságának javát abban a nagy és tiszteletreméltó vállalatban fejtette ki, a melyet a pannonhalmi Sz. Benedek-rend a millenium alkalmából kezdett meg . . . E mellett főleg a XVI. század nagy egyházi alakjaival foglalkozott . . . Egyedül ő volt az, a ki a magyar történetírásnak a társulat által kezdeményezett történetéhez az egyik korszakot, a XVI. századot már megírta s ez a munkája igazán lelkiismeretes, nagyon alapos munkát. Becsületes, buzgó, lelkiismeretes feldolgozó, jó barát volt, kinek emlékét munkái nem engedik elenyészni s szívünkben mi is őrizni fogjuk az ő jószágos emlékezetét. — A választmány helyeslőleg veszi tudomásul, hogy nevében is az elnökség már kifejezte részvétét s elhunyt tagtársa emlékét jegyzőkönyvében megörökíteni határozza.

2. Titkár felolvassa a tagajánlásokat : Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak 1918-tól : dr. Filiczky Miksa ügyvéd Kismarton, aj. a

pénztárnok; 1919-től: Tichy Géza evang. theol. hallgató Pozsony aj. dr. Kovács Sándor; Soós Adorján bölcs. hallg. Budapest, aj. dr. Madzsar Imre és dr. Jánossy Dénes orsz. lev. gyakornok Budapest, aj. Horváth Sándor. — Megválasztatnak.

Alapító tagokul jelentkeztek 1919-től: dr. Holub József ig. vál. tag Budapest (200 kor.) és Baranyai Béla ig. vál. tag Budapest (400 kor.), eddigi évdíjas rendes tagok. — Tudomásul van.

3. Pénztárnok bemutatja a december haváról szóló pénztári jelentést. E szerint bevétel a postatakarékpénztárnál 1918 december hónapban	4534 kor.	37 fill.
kiadás ugyanott ugyanezen idő alatt	3957 »	90 »
<hr/>		
pénzmaradvány az 1918 december hó végén a postatakaréknál	1476 kor.	47 fill.
hozzá a P. H. E. T. E.-nél lévő folyószámlakövetelésünket	660 »	— »
<hr/>		
összes pénzmaradvány 1918 december végén a mivel szemben mint alapítványi természetű tőke	2136 kor.	47 fill.
<hr/>		
tőkésítendő lévén, 1918 december végén..	386 kor.	85 fill.
hiány mutatkozik. — Tudomásul van.		

4. Titkár előterjeszti, hogy az ügyrend 6. §-ának a) pontja, illetve a 43. §. rendeli, »hogy a választmány a társulat gazdasági ügyeinek vitelére három évenként, mindig az élnök-választó közgyűlést megelőző január havi rendes ülés alkalmával, (gazdasági) bizottságot válasz«-szon. Mivel a folyó 1919. év elnökválasztó év s így a gazdasági bizottság is újra választandó, az elnökség nevében javaslatot tesz a bizottság megújítására, melynek elfogadásával — a választmány a bizottság tagjaiul az 1919—1921. évi évkörre báró Forster Gyula tisztt. és dr. Áldásy Antal, dr. Császár Elemér, dr. Dóry Ferencz, dr. Gombos F. Albin és dr. Szabó Dezső ig. vál. tagokat választja meg.

5. Titkár előterjeszti, hogy az ügyrend 6. §-a a) pontja értelmében ez évben megújítandó a rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság, a melynek tagjai az 1894. évi január 4-iki ig. vál. ülésnek (a Századok 1894. évi 93—94. lapjain közzétett) 10. pontja értelmében — határozási joggal — az ügyvezető (al)elnök és a titkárok mellett négy választmányi tag és az 1916. évi január 13-iki ig. vál. ülés 7. pontja értelmében — tanácskozási joggal — a Századok szerkesztője. Az elnökség nevében tett javaslatára — a választmány a szerkesztőnek a bizottságban való részvételét a határozathozatalra is kiterjeszti és mint állandó jellegűt az 1894. évi 10. jegyzőkönyvi számmal megállapított szabályzatba felvenni rendeli; a bizottság tagjaiul pedig az 1919—1912. évkörre dr. Fejérpataky László al-elnököt s dr. Angyal Dávid, dr. Gárdonyi Albert és Tagányi Károly ig. vál. tagokat választja meg.

6. Dr. Domanovszky Sándor jelenti, hogy a Magyar Történeti Életrajzok 1918. évi kötete (l. az 1918. évi jk. p.) — ha a nyomdánál akadály nem áll be — rövidesen megjelenik. — Tudomásul van.

7. Ugyancsak Domanovszky Sándor szerkesztő előadja, hogy a nyomdai egységarak (l. 1918. évi 76. jk. p.) emelése várható. Ennek folytán a nyomdaköltség, a mely a Századoknál az 1914. évi (utolsó békeévi) ár 6¹/₂ (hat és félszeresére), a Magyar Történeti Életrajzok-

nál pedig az 1917. évi ár 5 (ötszörösére) emelkedett s a mely emelkedés mellett egy-egy példány önköltségi ára 1918-ban a Századoknál 13 kor. 70 fill. (39 iv), az Életrajzoknál 24 kor. 26 fill.; 1919-ben a Századoknál 17 kor. 12 fill. (39 iv), az Életrajzoknál 27 kor. 35 fillér — a nyomdaköltség immár olyan súlyos terhe a Társulatnak, a melylyel a jelenlegi tag- és előfizető díjak nem állanak arányban. A társulati vagyomból már nem fedezhető hiány-többlet fedezése czéljából javasolja, hogy egyrészt — de csak ideiglenesen, az elkerülhetetlen szükség idejére — évi 5 (öt) korona pótdíj állapíttassék meg a tagdíj után, másrészt önkéntes adakozásra szólítottasának fel a Társulat tagjai, a Magyar Történeti Életrajzok előfizetési díja pedig — szintén csak ideiglenesen — 20 (húsz) koronára emeltesse fel. — A választmány a javaslatot helyesléssel fogadja s a tagokhoz intézendő felhívások szövegeit így állapítja meg:

I.

T. Tagtársainkhoz!

A papírárok és a nyomdai munkabérek előre nem látott és hihetetlen emelkedése Társulatunk kiadványainak előállításai költségét annyira megnövelte, hogy az 1918. évben Társulatunk úgy a Századokra, mint a Történeti Életrajzokra jelentékenyen ráfizetett. Ezt az állapotot, sajnos, hosszabb időn át nem tarthatjuk fenn. Úgy érezzük, hogy a jelen pillanatban, hazánk szomorú viszonyai közt, ezen a helyzeten olyan módon sem segíthetünk, hogy kiadványainkat egy időre szüneteltetnők. Ma sokkal inkább, mint alapítása óta valaha, kötelessége Társulatunknak a nemzet multja iránt az érdeklődést ébren tartani.

Ily körülmények közt mi is kénytelenek vagyunk a rokon társulatok példáját követni s ha állandó tagdíjemelésre nem is gondolunk, egyelőre 5 korona pótdíjat kérni tagjainktól. Felkérjük azonban t. tagjainkat, hogy az 1919. évi összesen 15 K tagdíjilletéket és esetleges hátralékaikat a mellékelt postai befizetési lap felhasználásával sürgősen küldjék be, mert a Századok ez évi folyamának terjedelmét a mai nehéz helyzetben a tagdíjjövedelemtől kell függővé tennünk.

Minthogy pedig a Századok 1918. évi folyamának egy-egy példánya Társulatunknak jóval többbe került, mint a mit tagdíj fejében beszedtünk, a mutatkozó hiány eltüntetésére t. tagjainkat önkéntes adakozásra is fölkerjük. Visszamenőleg nem akarjuk tagjainkat megterhelni, de meg vagyunk győződve, hogy a hiány fedezésére anyagi erejéhez mérten mindenki hozzá fog járulni.

Alapító tagjainkat is kérjük, hogy karolják föl Társulatunkat s a mennyiben régi alapítványuk kamatai a felemelt tagsági és előfizetési díjaknak nem felelnének meg, emeljék fel alapítványaik összegét, avagy adományaikkal jöjjenek Társulatunk segítségére.

Budapest, 1919 postabélyeg kelte.

A megszállott területeken lakó tisztelt tagtársainkat kérjük, hogy a mennyiben a tagdíjak és adományok beküldése postai akadályokba ütköznék, a Századok terjedelmének megállapíthatása czéljából a Társulatot levelezőlapon az akadályról értesíteni sziveskedjenek.

Az 1916. és régebbi évekre tagdíjjal hátralékban lévő t. tagjainknak a »Századok« további küldését az 1919. jan. 16-iki ig. választm. ülés határozata folytán az 1918. év végével beszüntettük.

II.

A Magyar Történeti Életrajzok előfizetőihez !

A papírárak és a nyomdai munkabérek rohamos emelkedése a Magyar Történeti Életrajzokat válságos helyzetbe sodorta. Ezt a kiadványunkat mindig jelentékeny áldozattal tartottuk fenn, a mai viszonyok közt azonban az erősen megnövekedett áldozatot már nem bírjuk el. Az 1916. évi folyam előállítási költsége 8000 K volt, az 1917. évié közel 12.000 K, az 1918. évi pedig már meghaladta a 24.000 K-t. 1917-ben egy példány önköltségi ára 11 K 78. fill. volt, 1918-ban 24 K 26 fill. A jelentéktlenebb ráfizetés még nem indíthatta Társulatunkat az előfizetési díjak föl-emelésére. Az 1918. évben beszédett 10 K ellenében azonban, ha Társulatunkat anyagilag tönkretenni nem akarjuk, nem adhatunk 24 K 26 fillérenyi ellenértéket. Minthogy az 1918. évi folyam Bezerédj István életének I. kötetét hozza s e mű az 1919. évi folyamban fog befejeződni, Társulatunk ig. választmánya úgy határozott, hogy a két kötetet csak együtt hozza forgalomba, tagjaink részére összesen 40 K előfizetési áron. Meg vagyunk győződve, hogy t. előfizetőink, meghajolva az elkerülhetetlen kényszerhelyzet előtt, melybe Társulatunk jutott, a jövőben sem tagadják meg e vállalatunktól nagybecsű támogatásukat. Hiszen Társulatunk még így is jelentékenyen ráfizet e két kötetre. Minthogy azonban az 1918. évi folyam: Bezerédj István életrajzának I. kötete már legközelebb kikerül a sajtó alól, az 1919. évi folyam, ugyanezen műnek II. kötete pedig a tavasz folyamán szintén megjelenik, arra kérjük t. előfizetőinket, hogy a még hátralékos 30 K-t (illetve azon előfizetőinket, a kik még nem küldték be a 10 K-t, összesen 40 K-t) szíveskedjenek mielőbb befizetni.

Budapest, 1919 postabélyeg kelte.

8. Titkár jelenti, hogy a Századok ivenkénti 120 koronás írói tiszteletdíjának fenntartása ügyében a mult igazg. vál. ülés (1918. évi decz. 5-iki ülés 79. jk. p.) az elnökséget folytatólagos előterjesztés tételére utasította. Az elnökség nevében javasolja, hogy e tiszteletdíj továbbra is tartassék fenn. — A választmány a javaslat értelmében határoz.

9. A titkár előadja, hogy az ügyrend 6. §-ának a) pontja szerint az évi rendes közgyűlés napjának és tárgyainak megállapítása a januári vál. ülés feladatai közé tartoznék. Minthogy azonban előrelátható, hogy a közgyűlés — mint 1918-ban is történt — a fűtési nehézségek miatt most sem lesz márcziusban megtartható, javasolja az elnökség nevében, hogy a közgyűlés halasztásék el későbbre, lehetőleg április hónapra. Mivel pedig így a február 20-iki és április 24-iki igazg. vál. ülések közé két hónapi közékelődnék, a mi a megoldásra váró feladatok szempontjából nem kívánatos, javasolja, hogy a febr. 20-ára kitűzött igazg. vál. ülés az ügyrendben megállapított tárgysorozattal tétessék át márcz. 20-ára s az ekkor tartandó ig. vál. ülés határozza meg a közgyűlés napját; a tárgysorozat megállapítása azonban bizassék az elnökségre. — Az igazg. választmány a javaslat szerint határoz.

10. Titkár jelenti, hogy az elnökség a múlt évi december 5-iki igazg. választmányi ülés (81. jk. pont) határozatából részvétiratot intézett özv. Grittner Albertnéhoz, ki is az ügyv. alelnökhöz intézett levelében a választmánynak is köszönetet mondott. — Tudomásul van.

11. Titkár az ügyrend 6. §-ának a) pontja értelmében előterjeszti azon társulati tagok névsorát, a kiknek elhalálózása az 1918. év folyamán jutott tudomására és a kilépésüket szabályszerűen bejelentett tagok jegyzékét, megjegyezvén, hogy az elhaltaknak bejelentettek legtöbbje még 1917-ben húnyt el.

E szerint elhaltak a következők: Kálnoki Bedő Albert, Szabolcsi Polyák Béla, gróf Tisza István és Wagner Ede alapító s Acsay Antal, ifj. Bárdio György, Beniczky Árpád, Deák Lajos, Dóczy Lajos, Demkó Kálmán, Deskó József, Erdélyi Béla, Garam Jenő, Gergely Fülöp, báró Láng Lajos, ifj. László Pál, Létmányi Nándor, Molnár Géza, Popovics V. István, Romhányi János, gróf Széchenyi Béla, Tolnay Lajos, Tomassich Miklós, Váczy János és Végh János évdíj. rend. tagok.

Kilépésüket szabályszerűen bejelentették: Fiumei áll. főgymnasium. Florek Pál, Graenzenstein Artur, Kosutányi Ignác, Ováry Kelemen, Péter Lajos, Pozsonyi Polgári Kaszinó, Rósa Imre, Ujhelyi Imre, Zoványi Jenő.

12. Titkár előterjeszti, hogy dr. Divéky Kálmán, a ki a magyar kormány megbízásából a volt orosz-lengyelországi levéltárakban levő magyar vonatkozású anyagot gyűjti, a városi egyetemi könyvtár keretében felállítandó magyar történelmi könyvtár céljára könyvadományt kér, illetve csereviszony létesítését ajánlja s ennek kezdeményezésére közreműködését felajánlja. — A választmány a felvetett terv megvalósítását készséggel kívánja előmozdítani, a szükséges lépések meghatározását az elnökségre bizza.

Zárt ülésben :

13. Pénztárnok az ügyrend 6. §-a a) pontjának megfelelően bemutatja jelentését a tagdíjhátralékokról. E szerint az 1918. évi december 31-én összesen 657 tag 13.313 kor 50 fillér tagdíjjal és a Magyar Történelmi Életrajzok után 2975 korona előfizetési díjjal, mindössze tehát 16.293 kor. 50 fillérrel van hátralékban. A tagsági díjjal hátralékos tagok közül 1 évről hátralékos 239, 2 évről 91, 3 évről 67, 4 és több évről 164. A Magyar Történelmi Életrajzok előfizetői közül 1 évről hátralékos 120, 2 évről 49, 3 évről 4 és több évről 11. A több évről hátralékos tagok nagy számára való tekintettel javasolja, hogy a behajthatatlanoknak mutatkozó hátralékok törlésére az elnökség hatalmaztassék föl, a többi tagnál pedig a Társulat további károsodásának a kiadványok küldésének szüntetésével, illetve felfüggesztésével eleje vétessék.

A hátralékos tagok névjegyzéke felolvasatván és tételenként tárgyalatván — a választmány a jelentést tudomásul veszi s az elnökség részére a javasolt fölhatalmazást megadja; elrendeli, hogy szüntetessék be a kiadványoknak az oly tagok részére való további küldése, a kik több mint két évi (tehát 1916 és ennél régebbi) tag- vagy előfizetési díjjal hátralékban vannak, végül határozza, hogy az e pontra vonatkozó jegyzőkönyvi bejegyzés — az ügyrend 20. §-ának a zárt ülési tárgyak közléséről szóló ren-

delkezésére való tekintet nélkül — megfelelő részletességgel tétesék közzé a Századokban is.

14. A Területvédő Ligához történt csatlakozásról határozott a választmány.

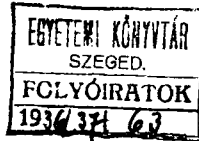
Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Baranyai Béla s. k., titkár.

Dr. Csánki Dezső s. k., elnök.

Hitelesítjük : *dr. Gombos F. Albin* s. k. *dr. Holub József* s. k.

1919 február havában fizettek:

a) alapítványt:

Tóth László 200 K

b) tagdíjat:

1914-re: *Budapest:* Bölcsészethallgatók Segítő-Egyesülete, összesen 10 K.

1915-re: *Budapest:* Bölcsészethallgatók Segítő-Egyesülete, Debreczeni felső keresk. iskola, összesen 20 K.

1916-ra: *Budapest:* Bölcsészethallgatók Segítő-Egyesülete, Debreczeni felsőkeresk. iskola, dr. Kravjánszky Mór, összesen 30 K.

1917-re: *Budapest:* Bölcsészethallgatók Segítő-Egyesülete, Debreczeni felsőkeresk. iskola, dr. Kravjánszky Mór, Ruisz Gyula, összesen 40 K.

1918-ra: Bodnár István, *Budapest:* Bölcsészethallgatók Segítő-Egyesülete, Fővárosi Múzeum, VI. ker. áll. tanítónőképző-intézet, Debreczeni felsőkeresk. iskola, Egri cziszt. r. főgymnasium, Haan Béla, Kiskúnhalasi ref. főgymnasium, dr. Kravjánszky Mór, Lukcsics Pál, Tompa Ferencz, összesen 110 K.

1919-re: *Arad:* Közművelődési intézet, Főgymnasium, Főreáliskola, Benkovicz Zoltán, Bodnár István, *Budapest:* Bölcsészethallgatók Segítő-Egyesülete (15 K), Cziszterczita Rend Hittud. és Tanárképző-Intézete, Egyetemi könyvtár (8 K), gróf Chotek Rezső, dr. Darányi Kálmán (15 K), *Debreczen:* Ref. főgymnasium (10 K 80 f), Ref. egyháztanítói szakkönyvtár (10 K 80 f), Ref. főiskola anyakönyvtára (10 K 80), Magyar Tud. Egyetem könyvtára (10 K 80 f), Áll. reáliskola ifj. könyvtára (12 K), Állami reáliskola tanári könyvtára (12 K), dr. Dicsőfi József, dr. Horváth János, gróf Hunyady Imre (20 K), dr. Jambrikovich László, Kisújszállási ev. ref. főgymnasium, dr. Korilly Szilveszter, dr. Kravjánszky Mór (15 K), Lukcsics Pál (15 K), Mályusz Elemér, Mihálovics Olga, Miskolczi I. sz. áll. polgári fiúiskola, Nyíregyházai Ujságbolt (10 K 20 f), dr. Pap Károly, dr. Pecsner Emil, báró Prónay Dezső (15 K), dr. Szarka Gyula (15 K), *Temesvár:* R. kath. tanítónőképző-int. (12 K), Áll. főgymn. tanári könyvtára 10 K 80 f), Polg. fiúiskola (10 K 80 f), Tompa Ferencz (15 K), összesen 414 K.

1920-ra és a következők évekre: Dr. Kravjánszky Mór (55 K), Lukcsics Pál (15 K), összesen 70 K.

Mindösszesen: 694 K.

1919 márczius havában fizettek:

a) alapítványt:

Hertelendy László 200 K

b) alapítványi kamatot:

Hertelendy László 20 K

c) tagdíjat:

1917-re: Hattyuffy Dezső, összesen 10 K.

1918-ra: Esztergomi főgymnasium, Farkas László, Hattyuffy Dezső, dr. Jánosy Dénes (15 K), Mályusz Elemér, Paulinyi Oszkár, összesen 65 K.

1919-re: Bartóffy Jenő (15 K), dr. Bathó Béla, Beyer Theophil, *Budapest:* Kalazantinum, Jézus-társasági egyetemi hallgatók könyvtára (15 K), Fővárosi levéltár (15 K), Ludovika Akadémia könyvtára, Csobán Endre (15 K), Farkas László (15 K), Gyöngyösi főgymnasium (8 K), Győri főreáliskola, Hajdúnánási főgymnasium, dr. Házi Jenő, Hódmezővásárhelyi főgymnasium, dr. Jánosy Dénes (15 K), Kalocsai Jézus-társasági kollégium, dr. Lakatos Dénes, Mályusz Elemér (5 K), Milhoffer Sándor, Nagykállói főgymnasium (5 K), Nagy Lajos (15 K), Nagyszalontai gymnasium (10 K 80 f), Paulinyi Oszkár (15 K), Rakodczay Pál (10 K), Sárközy Inre, Soos Adorján (5 K), *Sopron:* Ev. lyceum, Főreáliskola, Szekszárdi

főgymnasium, *Szombathely*: Főgymnasium, Vas megyei Casino-Egyesület, Tainás József (15 K), dr. Tichy Margit, Törökszentmiklósi polgári fiúiskola (10 K 80 f), Vasváry Béla (15 K), Zachár Emil (15 K), Zalaegerszegi főgymnasium, összesen 409 K 60 f.

Mindösszesen 484 K 60 f.

1919 április havában:

tagdíjat:

1914-re: Dr. Jakubovich Emil (5 K), dr. Sulica Szilárd, összesen 15 K.

1915-re: Dr. Jakubovich Emil, dr. Sulica Szilárd, összesen 20 K.

1916-ra: Dr. Jakubovich Emil, összesen 10 K.

1917-re: Dr. Jakubovich Emil, összesen 10 K.

1918-ra: Dr. Jakubovich Emil (5 K), Karczagi ref. főgymnasium (5 K), összesen 10 K.

1919-re: Bartos József (15 K), Budapesti piarista főgymnasium (15 K), dr. Fináczy Ernő, dr. Ferenczi Zoltán (15 K), Földi János (15 K) dr. Hense László, Karczagi ref. főgymnasium (5 K), Nagyváradi áll. főreál (12 K), Pethő Lajos (15 K), Schreiber Lajos (15 K), összesen 127 K.

Mindösszesen 192 K.

1919 május havában fizettek:

tagdíjat:

1917-re: Dr. Heinlein István, összesen 10 K.

1918-ra: Dr. Heinlein István, dr. Lupas János, összesen 20 K.

1919-re: Dr. Heinlein István (20 K), dr. Oroszlán Zoltán (15 K), összesen 35 K.

Mindösszesen 65 K.

1919 június havában fizettek:

tagdíjat:

1916-ra: Budapesti tudományegyetem művelődéstörténeti gyűjteménye, összesen 10 K.

1917-re: Budapesti tudományegyetem művelődéstörténeti gyűjteménye, összesen 10 K.

1918-ra: Budapesti tudományegyetem művelődéstörténeti gyűjteménye, összesen 10 K.

1919-re: Budapesti tudományegyetem művelődéstörténeti gyűjteménye (15 K), összesen 15 K.

1920-ra: Budapesti tudományegyetem művelődéstörténeti gyűjteménye (6 K), összesen 6 K.

Mindösszesen 51 K.

1919 július havában fizettek:

tagdíjat:

1916-ra: Marczali polgári fiúiskola, összesen 10 K.

1917-re: Marczali polgári fiúiskola, összesen 10 K.

1918-ra: Marczali polgári fiúiskola, Újpesti áll. főgymnasium (12 K), összesen 22 K.

1919-re: Dr. Madarassy László (15 K), Soproni áll. felsőkereskedési iskola önképzőköre, dr. Tóth Lajos (15 K), Újpesti áll. főgymnasium (8 K), dr. Wertner Mór, összesen 58 K.

Mindösszesen 100 K.

(Folytatás a boríték 3. oldalán.)

1919 augusztus havában fizettek:**tagdíjat:****1916-ra:** Samarjai Lelkes Nándor, összesen 10 K.**1917-re:** Samarjai Lelkes Nándor, összesen 10 K.**1918-ra:** Samarjai Lelkes Nándor, összesen 10 K.**1919-ra:** Bontha Jenő (15 K), Nagy Zoltán (15 K), Samarjai Lelkes Nándor (15 K), összesen 45 K.

Mindösszesen 75 K.

1919 október havában fizettek:**tagdíjat:****1919-re:** Resiczabányai polgári iskola, összesen 10 K.**1919 november havában fizettek:****alapítványt:**Baranyai Béla 533 K 36 f
Dr. Domanovszky Sándor 200 »**1919 december havában fizettek:****a) alapítványt:**

Novák Nándor 380 K

b) tagdíjat:**1919-re:** Nagy Szeder István (15 K), Strömpl János (15 K), Szászvárosi ref. Kún-collegium (12 K), összesen 42 K.**1920-ra:** Nagy Szeder István (15 K), összesen 15 K.

Mindösszesen 57 K.

Novák Nándor, pénztárnok,
itca 25. III. 25.Förténelmi Tár-
aly Kálmán ala-

nyomtatványt a következő feladatra:

**Magyar nemzet önállóságaért és füg-
ségéért vívott küzdelmek története****hácsi véstől I. Miksa haláláig, 1526—1576.****2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.**

Az ajánlkozás e feladatokra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatókíséretében a Társulat ügyvezető elnökéhez (Budapest, I., Országos Levéltár) bármikor beküldhető. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

 Az 1919/1920. évfolyam csak azoknak fog megküldetni, a kik az előfizetési díjat már beküldték.

 Legközelebb jelenik meg!

A Magyar Történelmi Életrajzok

1919. és 1920. évi folyama

BEZERÉDJ ISTVÁN ÉLETRAJZA

II. KÖTET

BODNÁR ISTVÁN és GÁRDONYI ALBERT szerzőktől.

Bodnár István és Gárdonyi Albert koszorúzott pályaműve Bezerédj István-
nak, a harminczas évek e kiváló vezéralakjának, a ki a nemesség önkéntes
adóvállalásának s a jobbgység felszabadításának volt lelkes előharczosa,
életrajzát két kötetben dolgozta föl.

**E mű két kötete (az 1918. és 1919/20. évfolyam) csak együttlé
rendelhető meg évfolyamonként 30 koronáért, tagjaink által
pedig évfolyamonként 20 koronáért.**

A második kötetet a mai rendkívül magasra emelt nyomdai árak miatt
vagyunk kénytelenek két évfolyam gyanánt adni. Különben a **Magyar
Történelmi Életrajzok bolti ára évfolyamonként 30 K, tagjaink-
nak 20 K.** Ugyanezen az áron rendelhetők meg a régi évfolyamok is.
Az előfizetési díjak **1099. sz. póstatakarékpénztári számlánkra**
fizetendők be.

Raktáron van még: Szádeczky Lajostól Kovacsóczy Farkas,
bolti ára 6 K. Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György 12 K. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert 12 K. Szécsényi Károly: Zrinyi Miklós II. köt. 18 K és V. köt. 12 K. Dézsi Lajos: Író és könyvnyomtató a XVII. században 15 K. Erdélyi Pál: Balassa Bálint 12 K. Kretschmayr Henrik: Gritti Lajos 12 K. Veress Endre: Izabella királyné 18 K. Fraknoi Vilmos: Szechenyi Ferencz 18 K. Áldassy Antal: Alsáni Bálint 6 K. Morvay Győző: Fekete János 12 K. Ferenczi Zoltán: br. Eötvös József 12 K. B. Szabó László: Forgách Ferencz 12 K. Szinnyi Ferencz: Bacsányi János 12 K. Pór Antal: Keszei Miklós 6 K. Veress Endre: Kakas István 12 K. Meller Simon: Ferenczy István 18 K. Tóth Szabó Pál: Szathmáry György 18 K. Vértesy Jenő: Kölcsey Ferencz 12 K. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz, 3 kötet 90 K, kötetenként is egyenként 30 K. Berzeviczy Albert: Beatrix királyné 30 K. Veress Endre: Berzeviczy Márton 12 K. Ferenczi Zoltán: Rimay János 18 K. Császár Elemér: Anyos Pál 18 K. Dézsi Lajos: Tinódy Sebestyén 12 K. Márki Sándor: Dózsa György 30 K. Ortway Tivadar: Mária királyné 30 K. Fest Aladár: Dévay Pál 30 K. Dézsi Lajos: Jósika Miklós 30 K. Márki Sándor: Horváth Mihály 30 K. **Ezeket tagjaink az itt felsorolt 30, 18, 15, 12, illetve 6 K-ás árak helyett 20, 12, 10, 8, illetve 4 K-ért kapják.**

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LIV. ÉVF. 1-3. SZ. 1920. JANUÁR-MÁRCZIUS
BUDAPEST, 1920. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

FELHÍVÁS! 1919-ben csak negyedrésze folyt be annak a tagdíjjóvedelemnek, a melyet tagjaink 1918-ban befizettek. Egyéb jövedelmeink is elmaradtak. A legsürgősebben kérjük tehát tagjainkat a hátralékos tagdíjak és pótdíj befizetésére és új tagok gyűjtésére, hogy folyóiratunk megjelenésének akadályait leküzdhessük.

Tartalom.

	Lap
Károlyi Árpád: Széchenyi István elkobzott iratai	225
Biró Venczel: Béli Pál felkelése (I. közl.)	243
Történeti irodalom.	
Károlyi Árpád: Magyar Országgyűlési Emlékek. XII. köt. Ism. <i>Dési Imre</i>	274
Siklóssy László: Műkincseink vándorútja Bécsbe. Ism. <i>Holub József</i> ...	276
Lukinich Imre: A Magyar Történelmi Társulat Története 1867—1917. Ism. <i>Morvay Győző</i>	280
Szinnyei ⁹ Josef: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur. Ism. <i>D.</i>	284
Babinger, Franz: Die älteste türkische Urkunde des deutsch-osmanischen Staatsverkehrs. Ism. <i>Zs. F.</i>	285
Stocker Antal: A nagy per. Ism. <i>x.</i>	285
Koritsánszky Ottó: A magyar gyógyszerészet a proletárdiktatura és a politikai átalakulások idején. Ism. <i>x.</i>	285
Török Pál: Győri kalauz. Ism. — <i>bj.</i>	288
Bernheim, E.: Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluss auf Politik und Geschichtsschreibung. I. T. Ism. <i>Balanyi György</i>	288
Riedner, Otto: Die geistlichen Gerichtshöfe zu Speier im Mittelalter. II. Bd. Ism. <i>Tóth László</i>	291
Charmatz, R.: Österreichs äussere und innere Politik von 1895 bis 1914. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	292
Spahn, Martin: Elsass-Lothringen. Ism. <i>Morvay Győző</i>	294
Folyóiratszeme	299

Tárca.

Ferenci Zoltán: Észrevétel Lukinich Imre Gr. Zrinyi Miklósnak, a köl- tőnek születési éve cz. cikkére	305
Gróf Klebelsberg Kunó hollandi actiója a magyar történetírás érdekében	306
A Magyar Történelmi Társulat Babics József könyvtára	310
Hivatalos értesítő	313

Az elnökség és titkárság részére szánt küldemények Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

A tagsági és előfizetési díjak Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25. címre küldendők. A tagdíj évi 10 K, egyelőre 5 K pótdíjjal, előfizetők a Századokat 25 K-ért rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma 1099.

Széchenyi István elkobzott iratai.

(Tájékoztató jelentés.)

Felolvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1920 május hó 3-án tartott ülésén.

Tisztelt Osztály!

Pár héttel ezelőtt múlt 60 éve annak, hogy

»egy szó nyilallott a hazán keresztül

s egy röpke szóban mennyi fájdalom!« —

halála híre a legnagyobb magyarnak, a ki az 1860 ápril 7. és 8. közti éjjelen a döblingi gyógyintézetben öngyilkos kézzel oltotta ki életét.

A haláleset után a rendőrség azonnal lefoglalta a Széchenyi lakásán talált iratokat s hozzácsatolta ahhoz az anyaghoz, a melyet néhány héttel ezelőtt az 1860 márczius 3-ikán tartott országos hírű házkutatás alkalmával kobzott el Döblingben Széchenyinéél. Ehhez a matériához hozzájárult még az, a mit ugyancsak márczius 3-ikán egyszerre megejtett házmotozások alatt a rendőrség Széchenyi fiainak bécsi lakásán, aztán ugyanott titkáránál, Kiss Mártonnál, továbbá a Bécsben időző Hollán Ernőnél, az ott lakó Falk Miksánál és Kecs-keméthy Aurélnál lefoglalni jónak látott.

Ez elkobzott iratok tanulmányozásához a bécsi rendőrigazgatóság és a rendőrminisztérium referensei nagy buzgalommal láttak hozzá s e buzgalom volt bizonyára főoka annak, hogy május havában az özvegy grófné a lefoglalt iratokból csak egy részt kaphatott vissza, noha a visszatartott anyag közt nagyon sok olyan volt, mely az *akkori* államrendőri felfogás szerint is bátran kiszolgáltatható volt volna.

Széchenyi halála természetesen nem változtatott semmit a rendőrminisztérium azon szándékán, a mi a házkutatásokra is okot adott, hogy t. i. a lefoglalt iratokból világosságot vagy legalább ujjmutatást szerezzen Széchenyi titkos politikai működéseiről, összeköttetéseiről s társairól. A bécsi törvényszék elnökének, Scharschmiednek neve s mellette a fiatal államügyészé, Lienbacheré, a ki később a kiegyezés

utáni évtizedben az osztrák parlamentben előkelő szerepet játszott, gyanították, hogy a vizsgálat szigorú fog lenni. Mindketten behatóan tanulmányozták az iratokat.

Időközben azonban pár hó múlva más politikai szél kezdett fujdogálni; a Fölség tanácsában azok kerekedtek felül, a kiknek elvbarátai Széchenyivel rokonszenveztek s nem-sokára, 1860 őszén, megalkották az októberi diplomát. Thierry báró is, a rendőrminiszter, a kinek parancsából történt a házkutatás Széchenyinél, lelépett a hatalom színpadáról s utódja báró Mecséry altábornagy lön a megváltozott kabinetben. Mérlegelni kezdték a miniszterek, nem volna-e okosabb a bizonytalanság ama nyomasztó érzetét megszüntetni, mely Széchenyi családjára, nagyszámú barátaira s általában a magyarság intelligens elemeire a miatt nehezedik, hogy a márcziusi házkutatások s Széchenyi halála alkalmával lefoglalt iratok alapján fog-e és ki ellen fog rendőri vagy esetleg bűnvádi eljárás indíttatni?

A minisztertanács megbízásából hát b. Mecséry 1860 november 17-én előterjesztést intézett az odiosus ügy befejezése végett az uralkodóhoz. Kifejté, hogy elődjének a Széchenyinél tartott házkutatásra megvoltak a maga alapos okai, melyeket a lefoglalt iratok közül nem egy igazol is, sőt alapot adhatott volna Széchenyi ellen bűnvádi eljárás megindítására, mivel »beszámíthatósága minden kétségen felül állott«. Széchenyi azonban öngyilkos lön s az azóta megváltozott viszonyok azt tanácsolják, hogy a kedélyek lecsillapítására czélszerű volna valamit tenni és megnyugtani az elhalt gróf barátait, miután ezek lesznek hivatva az október 20-iki legfelsőbb kéziratokban jelzett császári inteniókat végrehajtani.

E czélból azt javasolja Mecséry, hogy a márcziusi házkutatások következtében megindult rendőri elővizsgálat s minden ezzel összefüggő nyomozás végkép ejtessék el; Széchenyi iratai közül azok, a melyek erre alkalmasak, adasának ki a családnak, ha kéri, a többi pedig semmisíttessék meg.

November 27-ikén kelt a legfelsőbb elhatározás, mely b. Mecséry előterjesztését mindenben jóváhagyja, a minek következtében az irományok a törvényszéktől, az államügyésztől s a rendőrigazgatóságtól a rendőrminisztériumhoz a kiválogatandók elégetése céljából bevonattak.

Ez az autodafé azonban nem történt meg. Az utolsó pillanatban felülkerekedett az uralkodó történelmi érzéke: ez az igazi fejedelmi érzék és felfogás. Jól tudta az uralkodó,

hogy a kérdéses iratok vehemens támadásokat tartalmaznak az ő személye ellen is. De a mikor most már ocsúdni kezdett abból a kóros álomból, a melybe fiatal, tapasztalatlan lelkét lelketlen és phantasta miniszterek hipnotizálták; érezte, hogy a dynastikus érzésű Széchenyiek e legkiválóbbjával a harag szörnyű nyilait nem forradalom vágya, nem felségsértés szándéka, hanem legitim érzésből táplálkozó honfiúi elkese-redés löveté. Kabineti levéltárába rendelé hát be az iratokat; hadd rejtőzzenek ott, a míg eljő az idő, a mikor a történeti kutatás számára hozzáférhetőek lesznek. Semmi nem mutathatja világosabban e nemes szándékot, mint az a körülmény, hogy ötödfél évtized mulva az iratokat az udvari és állami levéltár őrizetére bízta más kabineti anyaggal együtt, rájuk sem kötvén ki egyebet, mint azt, hogy tudományos felhasználásukra a maga idejében a levéltári szabályok legyenek mérvadók. Ennek konstatálásával tartozunk a nagylelkű és tetőtől talpig lovagias gondolkodású fejedelem emlékének.

Az egyik zárólatat az iratokról az uralkodó halálakor leszakadt; a másikat levette az osztrák köztársasági kormány intézkedése, a melylyel még jóval fiatalabb korok és évek iratkincsei is megnyíltak a kutatás előtt. Jelentkeztem hát én is az engedélyért ez iratok tudományos felhasználására, a mit megnyervén, legelőbb is rendeznem kellett a hihetetlenül össze-visszahányva volt matériát. A kissé bizony hiányos anyag a következő főcsoportok alá sorolható:

1. Rendőrségi ügyiratok a házkutatásokról s a lefoglalt iratokról.

2. A Széchenyi fiainál s bizalmasainál lefoglalt anyag.

3. Széchenyi István elkobzott irományai.

Beható tanulmányban lesz majd feladatomból ezt az anyagot részletesen és rendszeresen ismertetni. Jelen felolvasás keretében csak tájékoztatást nyújthatok s csak a főbb eredményeket emelhetem ki.

Mindenekelőtt a márczius 3-iki házkutatásról kell némi jellemzőt s Falk Miksa ismeretes autentikus elbeszélését kiegészítőt mondanom. Az expedíció vezére, Felsenthal kormánytanácsos a maga mellé vett rendőrhivatalnokokkal és rendőrökkel már korán reggel 8 előtt beállított a döblingi intézetbe, melynek igazgatóját a rendőri operáció a sző szoros értelmében meglepte. S ez nem is csuda, mert az ügyiratokból tudjuk, hogy a látogatás előtt egy órával maguk a hivatalnokok sem gyanították, hogy kit fognak a motozással megtisztelni. Az intézetben Felsenthal két csapatra osztá a kutatókat; az egyik az igazgató lakásába, a másik a Szé-

chenyiébe kopogtatott be. A hivatalos jelentés megállapítja azt, hogy a gróf szobáiban talált iratok alapos átvizsgálása teljes lehetetlen volt s így csak az foglaltatott le, a miről az első betekintés után feltenni lehetett, hogy politikai tartalmú. Erősen hangoztatják Felsenthalék azt, hogy külföldi levelezést nem találtak, a mivel akaratlanul is elárulják azt, hogy a házkutatás főcélja Széchenyi s a külföld közötti összeköttetés leleplezése volt. Mind a két hivatalnok, a ki Széchenyi lakásán kutatott, bizonyítja, hogy a gróf semmi akadályt nem gördített a gyűlöletes hivatalos cselekmény útjába ; sőt a kormánytanácsos még azt is kiemeli, hogy őt, mikor az intézet igazgatójánál, dr. Görgennél dőlgát végezve, Széchenyihez belépett, a gróf »mit chevaleresker Höflichkeit« fogadta s ha bizonyos izgatottság látszott is rajta, »egész magatartása igazi gavalléremberhez illő volt«. De a rendőrhivatalnokok is tisztelettel adóztak a grófnak. Igazán megható, hogy mikor a házkutatás végeztével déli 12 óraker jegyzőkönyvet vettek fel, az első aláíró Széchenyi, láthatólag reszkető kézzel, a következőket írta oda : »Hálás elismeréssel a humanitásért, melylyel az illetők kötelességeiket teljesíték. Gróf Széchenyi István.«

Egy polgári öltözetben megjelent rendőrnek az volt a feladata, hogy a házkutatás alkalmával Széchenyi személyét szemmel tartsa. Széchenyi igen szíves volt vele, finom burnóttal kínálta meg és sakkozni hívta. A rendőr azzal menté magát, hogy már régen nem sakkozott, de meg hogy szolgálatban is van. Igaza van — felelte neki erre a gróf — »én szeretem azokat, a kikben kötelességérzet lakik«.

Nem ily simán folyt le a házkutatás az igazgató lakosztályában. Dr. Görgenné egyik szobájában egy nagyobb doboz az eltiltott, üldözött sárga könyv, a »Blick« egy példányát rejtegette, egy másik pedig egy elég mérges kéziratot, a magyarságra fenekedő, megvett osztrák fél- és negyedhivatalos sajtó ellen. Nem valószínű, hogy Felsenthalék elhitték a derék úriasszonynak, hogy nekie Széchenyi e könyvet és kéziratot elolvasás végett adta át s ő csak azért tartja darab ideig magánál, mintha olvasná, nehogy a gyors visszaküldéssel megsértse a grófot. Pláne mikor az asszony egyik szekrényéből egy csomagot mutatott fel, mely Hollán Ernőnek egy-két politikai tárgyú levelét (Széchenyihez) tartalmazá, meg egy Hollántól való tervezetet a monarchia átalakítására foederatív alapon, Wesselényi ismeretes javaslata szerint.

Az a rendőrtiszt, a ki Széchenyi Béla lakásán Bécsben, a fiatal Ödön gróf és mostohabátyja, gr. Zichy Géza magyar-

nyelvű levelezését — teljesen értéknélküli iratokat — lefoglalá, szerencsésebb volt ugyane lakáson Kiss Márton, a grófi titkár iratai dolgában, mert a titkár podgyásza közt egy hatalmas terjedelmű magyar műnek Széchenyi kezével készült fogalmazványát találta meg. Hollán Ernőnél sem volt eredménytelen a kutatás : egy tőle elvett zsebbeli jegyzőkönyv naplószerű monologizálásából látható volt összeköttetése Széchenyivel s a legitimitás terén álló inkább conservatív elemekkel. — Falkot és Kecskeméthyt magánlakásukon is, hivataluk szobájában is alaposan átkutatták a kirendelt közegek, a melyek magyarul nem tudván, a két gyanúsnek összes magyar levelezését egyszerűen lefoglalták. Nem túlságos nagy a számuk s bizony nem is tartalmaznak semmi összeesküvést ; de tele vannak a magyar publicistika történetére s a magyar kulturéletre érdekes adatokkal. Elég, ha a levélírók neveit említem : Csengery, Desse wffy Emil, Danielik püspök, Hunfalvy János, Kemény Zsigmond, Királyi Pál, Pompéry János, Pákh Albert, Szilágyi Ferencz, Török János.

Mind tartalomra, mind mennyiségre nézve természetesen messze felülmúlja az eddig említett kis kobzásokat a Széchenyinél eszközölt foglalások eredménye ; noha másrészt ezen, csak aránylag nagy tömeg massája nem felel meg azoknak a rendőri jelentéseknek, melyek arról szólnak, hogy a márcziusi házkutatáskor Széchenyi szekrényei és íróasztala telistele vannak irományokkal és könyvekkel. Ezt az ellenmondást úgy magyarázom, hogy azalatt, a míg az irományok a rendőrségi organumoktól és előadóktól, a törvényszéktől és az államügyésztől a rendőrigazgatósághoz és a rendőrmínisztériumhoz bekerültek, egy részük elkallódott, senkinek nem állván érdekében velük gondolni, miután az ügy a legfelsőbb elhatározás után megszűnt érdekelni az állami organumokat. Jó okom van továbbá hinnem azt is, hogy magában a kabinetiroda levéltárában is elhányódtak egyes darabok és csomagocskák ; bizonyos aztán az, hogy tüstént a márczius 3-iki házkutatás után meg lehetett némely iratok hiányos voltát állapítani s végre a házkutatás után maga Széchenyi elküldött lakásából egyet s mást.

Mély megilletődés fogott el, mikor az irományok közt rábukkantam arra a két egycsővű pisztolyra, a melyek egyikevel oltotta ki életét Széchenyi. A bécsi Landesgericht tette volt rájuk kezét s onnan szállítottak be ez iratokhoz. Ott van mellettük a pisztolytöltő pálczika és egy pár fekete szattyánbőr papucs, melyet a törvényszék bizonyára azért

foglalt le, mert épen ezt a párt viselte Széchenyi a végzetes tett elkövetésekor.

Az irományok egy részét e rövid jelentésben készakarva hagyom figyelmen kívül. De kiemelem első sorban Széchenyinek eredetiben vagy fogalmazványaikban itt levő leveleit. Az eredetiek 1849-ből, 1850-ből és 1851-ből paroxis-musa legkétségbeejtőbb idejéből valók s nejéhez, Pál bátyjához, dr. Görgenhez és Tasnerhez vannak intézve. De Görgen nem tartá tanácsosnak azokat a címzettek kezéhez eljuttatni. És méltán, mert szívtettő olvasni, még a Majláth Béla által ez időből publikált levelek után is, a legborzasztóbb önvádak ama kimeríthetetlen lajstromát, melyekkel magát mint minden jónak és szépnek megrontóját korbácsolja. Úgy látszik, hogy nejével való találkozása 1850 április 19-én különösen megrázta őt, mert harmadnapra rá Görgenhez írott levelében erre hivatkozik s ezzel kapcsolatban mondja, hogy a pokol nem elég mély, az alvilág kínjai nem elég marczangolók s az örökkévalóság nem elég hosszú arra, hogy ő megbűnhődhessék bűneiért. Nem bolond vagyok én, írja, nem fixa ideáim vannak énnekem, hanem a Nemezisz ért engem utól. A Tasnerhez 1851 márcziusában intézett e nemű utolsó, 44 oldalas levelet pedig az összetört lelkű, elhomályosult agyú nagy ember a saját magára zudított rettentő vádak alatt összerogyva így írja alá: »Széchenyi István a szegény, a gazfi.«

Nem csupán százszorta nyájasabb, hanem Széchenyink kedély- és agybaja szempontjából átalán véve szép és derült régióba visznek bennünket Széchenyinek fogalmazványban előttünk fekvő döblingi levelei. Persze ezek a levelek már 1858—1860-ból valók. Sajnos, hogy számuk oly csekély; valami két tuczat az egész. De igaz, hogy egy-kettőt leszámítva nagyértékűek és pedig nem csupán a Széchenyi-biographia szempontjából. Akadémiánkat első sorban érdekelheti az, hogy Széchenyinek az Akadémiához intézett híres levele 1858 november 6-ról a maga legelső fogalmazatában már szeptember 26-ikán kelt, de hat héten keresztül annyit fúrt-faragott rajta Széchenyi, hogy a végleges szöveg néhány közbeneső brouillon elvetése után csak november 6-ikán készült el. Ez akadémiai levél német fordításban való megjelenése miatt szegény dr. Görgennek kellemetlenségei voltak a bécsi rendőrséggel és szemrehányást tön Széchenyinek, a ki szép levélben kérlelé erre házigazdáját, mikor bevallja, hogy csakugyan ő maga javította a fordítást és nem elégedett meg neje, a grófné correcturájával. Lonovichhoz 1858-ban

írt egy levelében azt jegyzi meg jó kedvvel: »Sántikálok valamiben, minek ha tán ma nem is, már holnap lehetne haszna.« Ez jókedvű czélzás a »Blick«-re, a melyen akkor dolgozott. A »Blick«-nek Londonban való megjelenéséről szól két érdekes angol levele londoni barátjához, Smithhez, a ki alatt úgy látszik Rónay Jácint rejtőzött, mert az angol levelek sűrűn vannak magyar mondatokkal tarkítva. A rendőri referensnek méltán tűnt fel az 1859 május 11-iki, mely arra kéri Smithet, hogy a Széchenyinek kifizetendő 2000 font sterlingból ne küldjön egy fontot sem Széchenyinek, hanem küldje szét az egészet a világ minden részébe, csakhogy minél előbb elterjedjen. A sterling alatt hát itt a 2000 példányban kinyomtatott »Blick« értendő. »Tán a végére lehetne ragasztani egy kis »hiba-tudnivalót«, — írja már magyarul Széchenyi — mert sok helyen már tökéletesen ki van facsarva az értelme.«

Egy kedélyes, baráti levél Pálffy Lipóthoz 1859 augusztus végéről »él magyar, áll Buda még« biztatással árulja el az önkéntelen reményt Széchenyi lelkében. Ez az az idő volt, mikor Bach már a miniszteri székből a Palazzo di Venezia nagyköveti lóczájára esett. Ekkor intézi 1859 szeptemberében Széchenyi gr. Rechberg külügyminiszterhez szép levelét, a melyben arra emlékezteti őt, hogy mikor Döblingben nála volt látogatóban s azt kérdé Széchenyitől, mit kellene Ausztriában tulajdonkép tenni, ő, Széchenyi azt felelé neki: il faut chercher la verité. Im, ezt az igazságot mondja meg Hollán Ernő emlékirata, melyet melegen ajánl a miniszter figyelmébe. Ez az az emlékirat, a melyet pár hó mulva Széchenyi »Zur ungarischen Frage« cím alatt Lipcsében kinyomtatott. Tele van 1859 szept. 24-iki, bátyjához, Pálhoz intézett levele is reménynyel, mert Rechberg és Hübner báró jól fogadták a náluk tisztelő Hollánt.

A ki Széchenyinek ezeket az 1858—1860. közti időből származó leveleit olvassa, keresve sem talál bennök egy szerkezetet, egy mondatot, egy gondolatot, mely nem tökéletesen ép agyra, nem egy igen józan, éles észre vallana! A kedélybajnak sem látszik a legkisebb nyoma sem. Bizonyos szelíd borút csak Görgennéhez írt, 1858 decz. 25-iki levelében vehetünk észre, a melyben kedvesen köszöni meg a küldött kis karácsonyfát s hálásan emlékszik az intézetről, mely őt élete rettenetes éveiben megmenté az elkárhozástól.

Jóval többre rúg Széchenyi leveleinél a hozzá írottak száma. A levélírók közül a család tagjain és a hű Tasneren kívül nevezetesebek Deák Ferencz, Dessewffy Emil, Eötvös

József, Hollán Ernő, gr. Károlyi György, Lonovics, Szécsen Antal, Szögyény László, Török János, Zichy Edmund. E levelek közül 1848—1849-ből csak nejtől van pár darab, teli szeretettel, biztatással. Gyöngéden kéri az egyikben beteg férjét, hogy ne vádolja magát senki előtt semmivel. Az 50-es évek elejéről és derekáról, a lassú gyógyulás e hosszú periodusából egy levél sincsen ; mind már 1857—1860-ból való. Azt bizonyára nem szükség hangoztatnom, hogy Tasner és Török nagyszámú levelei teli vannak nem csupán a Széchenyi biográfiáját érdeklő, hanem a magyar publicistikára, a kortörténetre és a magyarság hangulatára jellemző adatokkal. Nagyon élénk képet nyújt ez utóbbiról Deák Ferencznek 1858 május 12-iki levele, mely Széchenyit bizonyára megörvendezteté. »Élet és mozgás van mindenütt, írja Deák, s úgy látszik nem alszunk ; irodalom, nemzetiség, ipar, gazdaság terén mindenütt történik valami, ha csekély is, de jele az életnek s az életrevalóságnak, pedig ez egyelőre elég, mert nemzet még inkább mondhatja magáról, mint egyes ember : ich kann schon warten.« Nem valami nagy örömmel olvashatta ellenben Széchenyi Hollánnak 1859 szeptemberi két levelét, a hazai közvéleménynek merevségéről, mely miatt »emlékiratunk foglatját« talán el is ítélik az országban. Ez a megjegyzés arra a főtebb említett s Lipcsében kinyomatott röpiratra vonatkozik.

Ha már Hollán félhetett, hogy dolgozatá nem talál az országban általános helyeslésre, annál több és alaposabb oka volt Eötvös Józsefnek egy 1859 ápril 7-én kelt, 11 quartoldalnyi hosszú levelében panaszkodni Széchenyihez, hogy akkoriban megjelent műve : »Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs« ellen Pesten nagy ellenszenv uralodik. Fáj neki, írja Eötvös, az ellene irányuló nagy szenvedélyesség, jónak látja azért magát Széchenyi előtt mintegy igazolni. Élénken fejtegeti és védi könyve foederalistikus álláspontját, mint a mely a kor irányának, a kor két vezérelvének, t. i. a nagy államok alakulásának és a nemzetiségek individuális fejlődésének felel meg. Ezek elől, mondja a széptollú levélíró, Magyarország sem zárközhatik el, sőt ezeken az alapelveken kell felépíteni Magyarország jövőjének épületét. Azt hiszi azért Eötvös, hogy nem művében van a hiba, hanem abban, hogy a mű nem alkalmas időben jelent meg ; mert most (az olasz-francia-osztrák háború után) Magyarországon mindenki elveszettnek tartja Ausztriát és sok rajongó Nagy Lajos Magyarországnak feléledéséről ábrándozik !

E politikai szemelvények után szabad legyen egy pillantást vetnem a XIX. század második tizedére. Egy szerény kis csomag késztet erre, mely Széchenyi fekete viaszba nyomott pecsétjével volt lezárva, de halála után a hatóság felbontá s megmenté a borítékára írt tilalomtól, mely Széchenyi írása és így szól: »Nach meinem Tode zu verbrennen. Pesth. Febr. 27. 1847.« A picziny csomag főtartalma egy tuczat levél 1814—1815-ből az imádott és megsiratott Carolinetól. Mikor e gyöngéd barátsággal, tiszta és ártatlan szerelemmel írt leveleket elolvastam, magam előtt láttam azt a rajongó, de szeplőtlen széplelkű beteg nőt, a kit túlfinomult idegei ellenállhatatlanul vonzottak ahhoz a férfiúhoz, a kiben a rendkívülit a nagyot előre mintegy ösztönszerűen kiérették. És nem csodálom, hogy e nekie szent ereklyéktől, ködbe veszett tündérkert hervadt rózsaszirmaitól élete végéig nem tudott megválni Széchenyi. A Caroline levelei mellé van téve még egy tuczat levél 1814—1820-ból Széchenyinek akkori két bizalmas barátjától: Lichnowsky Eduárd herczegtől, a később ismertté vált osztrák historikustól és gróf Wartensleben Konstantintól. Ők voltak Széchenyi ez ifjúkori tiszta szerelmének letéteményesei s mind a kettő őszintén igyekeznek kigyógyítani őt rajongó szenvedélyéből.

Az ifjúkori idyll ez édesbús éveiből térjünk vissza a nagy fogoly szellemi műhelyébe, melynek elkobzott iratai közt a tömegre és tartalomra egyaránt legtekintélyesebb részt képezik Széchenyi Döblingben írt, s legnagyobbára ismeretlen munkáinak kézíratai. Amint az elméjére borult éj sötétje oszladozni, agyában a tiszta értelem napja fölragyogni kezdett, a melynek sugarai elől a kínzó önvádak hiénái és sakálai megfutottak, gondolatait a nagy visszavonultságban papírra kezdé tenni. Mint a viaskodás közben megsérült vén sas előbb csak nehezen emelgeti fáradt szárnyait s még nem a napba, csak a szomszéd sziklára száll: akként Széchenyinek legelső művecskéje az ébredés után szerény méretű. »Szerelem, szeretet« címmel látta el ezt a legelsőbben, még 1856-ban megírt kicsiny, de bájos értekezést. Benne legelőbb is meghajlik a magyar nyelv géniusza előtt, mely e két érzést oly határozottan megkülönbözteti, aztán elemezni kezdi a két érzelem pszichológiáját s a pálmát a szeretetnek, a magasztosabbnak nyújtja.

Ez időre esnek a Török János kiadta »Önismeret« első tervezetei, melyek fogalmazásban és tisztázatban töredékesen vannak meg az elkobzott iratok közt. Már 1858 első felében az ugyancsak Török által kiadott »Por és sár« átdolgozásával

van elfoglalva s e művéből 39 ívrétoldalnyi fogalmazványt találunk a lefoglalt iratok között.

De e fajta művei közt a legtöbb, sőt a szó szoros értelmében abszolút értékkel bíró az a gyönyörű *Parainézis*, melyet 1857 november havában fiához, Bélához német nyelven írt. Hatvanhét nagy ívrétoldal foglalt el Széchenyi fogalmazásában e mű, melynek purumát is sajátmaga tisztázta le a szerető apa. Az immár 20 éves ifjúnak útmutatóul akar e munka szolgálni; analysálja jellemét, kiemeli sok jó tulajdonságát, de szeretettel figyelmzetteti fogyatkozásaira. Kevés szóval alig lehetne szebben és jobban jellemezni e művet, mint a rendőrminisztérium egyik referense tette. »A lélektani és paedagogiai ismereteknek, mondja az előadó, legdúsabb kincse van ebben az iratban összehalmozva; ritka életbölcesség világlik ki belőle mindenütt. A grófnál különben oly jellemző rhapsodikus irály itt teljesen ki van küszöbölve; az egész munkácska mindvégig a lelogikusabb s mint mondani szokták: egyöntetű.«

Széchenyi szellemi állapotának szempontjából több, kiválóan fontos részletekkel találkozunk ez atyai intelmekben. Pl. ott, a hol a »gyors felfogás« tehetségéről szól. Örül, hogy fia ezzel bír, mert ő tőle azt a természet megtagadta, noha épen nincs oka panaszkodni e miatt, pótlá értékesebbel, a gondolkodás mélységével, az elmélyedés tehetségével. »A tények szólnak a mellett, mondja, hogy e tekintetben nem önámítással ítélem meg magamat. *Csaknem minden, a mihez hozzákezdtem, áll és él még*; mert alkotásukkor minden körülményt mélyen átgondoltam, minden lehető akadályt mérlegeltem, vagy elhárítottam, vagy legyőztem s nem feledkeztem semmiről el, a mi a siker útjához vezetett.« Látszik ebből, hogy a régebbi beteg önvádaknak már árnyéka is eltűnt a felgyógyuló Széchenyi lelkéből.

Naplóid mutatják, írja más helyütt, hogy mély szeretettel csüngesz szerencsétlen hazádon s nem esel kétségbe jövője felől, mint én s hogy életed célja hazád boldogítása, magyar fajod nemesítése. Ennek örültem s azért kísértem meg az eszközöket megmutatni, melyekkel célodhoz sikeresen közelíthetsz. Az én tapasztalataim a Te fiatal erőddel és energiáddal együtt kell, hogy hassanak és használjanak, ha csakugyan igazolva lesz, a mit Te oly erősen hiszel, hogy él magyar, áll Buda még... Fáj nekem, folytatja, hogy én nem tudok már bízni a magyar jövőben; de velem ellentétben sok okos és komoly ember hiszi, hogy feljön még a magyar nemzet napja. Tartson ezekkel fia és készüljön a szerencsés lehetőségre...

A honfiúi reménytelenség ugyanezen sötét árnyéka vonul végig azon a terjedelmes politikai munkán, melyet Széchenyi közvetlen e parainézis írása előtt fejezett be 1857 november havában. Csakhogy ez a reménytelenség részben az 1857-iki híres petitionának az udvar és a kormány által való brutális visszavetése miatt, szilaj elkeseredésben tör már ki! . . . Az álmatlan hosszú éjeken végig vonul Széchenyi lelki szemei előtt mind az a megaláztatás, melyet fájának legjobbjaira az aradi vérnepok óta az önkényuralom ráért s lelke fájdalmas lázrohamaiban, gyors, izzasztó munkával nyolcz hónap alatt megírja ezt a hatalmas művet, mely Széchenyi fogalmazásában közel 700 ívrét-oldalt tölt be. Kímélet nélküli, borzasztó kritika ez, melynek korbácsapásaiból az új osztrák birodalmi politika minden egyes tényezőjének bőven kijut. A honszerelem, a hazafiúi kétségbeesés, a méltatlankodó harag, az elkeseredett düh, a velőigig ható sarcasmus, az égetőn szűrő gúny, a sebző élcz, a finom irónia, a triviális és a magasztos, a reális és a phantastikus valami bizarr, de mindamellett nagyszerű harmoniát alkotnak ebben az erővel teljes magyar nyelven megírott nagy műben, a politikai satyra egy nemében. És ha azok, a kik évtizedekkel ezelőtt a »Blick«-et olvasták, azt mondták, hogy Széchenyi ebben skorpiókkal ostorozza az absolutismus vezetőit, mit mondjon az, a ki ezt az ismeretlen magyar művét olvassa? Ehhez képest a »Blick« csak évődés, csak szelid pirongatás!

Széchenyi írói geniejének eredetiségét e munkában különösen az mutatja, hogy a maga sarcasmusát, iróniáját, metsző élczeit, szűrő czélzásait hatalmas phantasiával kigondolt párbeszédekben a dialogisalók szájába adja egymás vagy önmaguk ellen. Párbeszédet folytatnak az osztrák államférfiak, főleg Bach, a császárral, maguk közt, politikusokkal, egy cseh, egy magyar főúrral stb. Csak egyet hozok föl példakép e phantastikus, de jellemző párbeszédek közül: Bach azt tanácsolja a császárnak, hogy a magyarokat s különösen Apponyit ne fogadja, ha kihallgatást kérnek. Ha kétszer-háromszor visszautasítja ezen importunus urakat, örökre meg fog tőlük szabadulni; mert ázsiai voltuk daczára is rájönnek arra, hogy tolakodásuk hiábavaló. De ha netalántán valami olyanok, melyet Bach el sem tud képzelni, mégis arra bírná a fejedelmet, hogy fogadja Apponyit: ám hallgassa meg, de egy biztató szót se adjon neki. Tegyen úgy, mint ő, Bach, tön egy gróf Szekérváry nevű alkalmatlan magyar úrral, a ki őt látogatásaival szokta kínozni. Ez a jó ember, mondja Bach, legutóbb ismét nálam járt, engem a maga ostoba

magyar mondókáival untatni. Épen reggelinél ültem hálókabátban, gyönyörködve a Szt. István-rend nagykeresztjében, melyet mint Felsőged magas kegye zálogát még Schlafrockban is viselni szoktam, mikor az az úr betoppant hozzám. Menekültem volna unalmas fecsegéseitől, de nem lehetett, mert megragadta a Szt. István-rend nagy szalagját s ha nem maradok, hát a mily durva ember, elszakítja. Kénytelen voltam hát dicső politikai rendszerünkre szórt rágalmaikat végighallgatni. Nem félelemből, hiszen Felsőged jól tudja, hogy én a barrikádokon mily rettenthetetlenül vitézkedtem; hanem mert úgy gondolám, jó lesz az őszinte bolond magyarnak beszédéből egyetmást kitudni. Mert én előrelátó is vagyok s megsúgom Felsőgednek, hogy 1848-ban csak azért vitézkedtem a barrikádoknál, mert tudtam, hogy ezek nagyrészt gerendákból vannak összerakva és így ha jó az árvíz, egyik gerendán majd csak kimenekülök a szárazra. Békésen hallgatám hát a bús magyart, sőt úgy bólingattam a fejemmel, mint az a most divatos chinai mandarint ábrázoló s fejét folyton igenre mozgó porcellán-figurácska, a melynek eredetijeiben Felsőged elsőrangú connaisseur. De okait már nem czáfolhattam meg, mert rám káltott, hogy ismeretes hazugságaimat nincs ideje meghallgatni és orrom előtt becsapta az ajtót...

Legyen szabad aztán egy példát arra idéznem, mily kíméletlenséggel, sőt ha megérdemli, trivialitással jellemzi Széchenyi a magyarság főellenségeit. »Schwarzenbergről, mondja szó szerint, mielőtt Magyar- és Csehországok bakója nem lett, átalján véve az emberek nem igen sokat tudtak — és ez természetes, mert számos kalandjai oly kimondhatatlanul büdösek, mikép nevét említeni ép úgy óvakodtak az őt ismerők, a mint bizonyos kerek nyílások fedelét sem emeli föl senki sürgető szükség nélkül.«

Nem hiányoznak a műben oldalvágások, invectivák az abszolút uralkodó személye ellen sem. De ilyenkor csak a legitimitás terén álló, a koronás királyhoz, a szent koronához hű magyar szól Széchenyiből. Mit akar a magyar? kérdi egy helyütt. »Tán király nélkül vagy király ellen újra megkezdeni valami elszakadást és republikai bohózatot? Ilyesféle bolondgomba senkinek eszéágában sincsen és azon kevés, ki ily mánortól ittas volt, már rég betörte fejét vagy tökéletesen kialudta magát. A magyar mindig kitűnően monarchikus nép volt s csak a legújabb időkben egyedül néhány kevélynek cifra, de vajmi éretlen velejében tűnt fel Szent István koronája helyett a bonnet rouge.«

Gondosan összevettem Széchenyi e kéziratát, a melyen saját feljegyzései szerint 1857 ápriltól novemberig dolgozott, a »Blick«-kel s arra az eredményre jutottam, hogy a Blick anyagának egy része ebből a kézirati műből lön merítve. Bachék Rückblick-jének megjelenése 1857 novemberében kapóra jött mintegy Széchenyinek, hogy ennek az épen elkészült nagy magyar munkának valami gyakorlati hasznát láthassa. Mert arra, hogy ezt a kézirati nagy művet úgy a hogyan megírta, kiadja, bizonyára álmában sem gondolt Széchenyi. S tán nem letisztázás végett volt e kézirat Kiss Mártonnál, a kinél a bécsi rendőrség lefoglalta, hanem inkább elrejtés céljából. Főként e kéziratra támaszkodik b. Mecséry rendőrminiszter ama főtebb említett észrevétele, hogy nem volt volna igazolatlan Széchenyi ellen politikai pört indítani.

E nagy mű s a Béla fiához intézett szép intelmek megírása után jutott kezébe Széchenyinek a Bach-féle Rückblick s nyomban ennek megczáfolásához látott. De alig lön készen a híres Blickkel, jónak látta egy hosszabb dolgozatban azok ellen a rágalmak ellen kelni ki, a melyeket a megfizetett osztrák félhivatalos sajtó Magyarországról s a magyar érdekeket védő, velünk rokonszenvező körökről terjesztett. Ez az értekezés »Die Presse in Oesterreich« címet visel; benne Széchenyi maró sarcasmussal és néha geniális gorombasággal teszi tönkre Zangot, a »Presse« szerkesztő-tulajdonosát, e bérencz-tollat és tollbérlet a hozzá hasonlókkal. A dolgozat csak tisztázott példányban lön Döblingben lefoglalva s a fogalmazvány nincs meg. De az egész irány, a rhapsodikus modor, a példálódzások, az anekdoták stb. mind hangosan szólnak Széchenyink szerzősége mellett.

Sokkal értékesebb e dolgozatnál Széchenyi utolsó nagyobbacska műve, németül, mely a lefoglalt iratok közt Széchenyi fogalmazatában is, sajtókész tisztázatban is megvan. Címe: »Disharmonie und Blindheit, eine Diatribe, rhapsodisch und in Eile skizziert«. Iratott 1860 legelején; még 1860 februárjában dolgozott a szerző rajta, mert említi a Times-nek egy, a magyar ügyekkel foglalkozó cikkét 1860 febr. 3-ikáról. A mű irányára jellemzők a bevezető sorok. »Ha az ember — mondja Széchenyi — osztrák állapotokkal foglalkozik, lehetetlen illőbb címlapot adnia munkájának, mint Összhangtalanság és Vakság. Mert ez a két szó jellemzi az osztrák politikát és politikusokat.« A mű gondolata azon depresszív benyomás alatt támadt, mely Széchenyi s a vele érintkező magyarok és alkotmányos érzésű conservativ-

osztrákok kedélyét elsötétíté, mikor a magyarokkal rokon-szenvező s a kibékülést előmozdító b. Hübnert 1859 őszén az újra felülkerekedő magyarelleses áramlat a miniszterségtől visszalépni kényszeríté. A mű a »Blick« folytatásának tekintendő. Bach helyett most Rauscher bécsi érsek, Goluchowski, Nádasdy, Bruck, Thierry miniszterek a célzástáblái maró gúnyának, kegyetlen bírálatának. Még csak fogalmuk sincsen e jó uraknak — mondja — az alkotmányosságról, az önkormányzatról s ezek akarnák mégis talán a monarchia alkotmányosítását keresztülvinni? . . . De kikapja a magáét Rechberg is, a kiben Széchenyi csalatkozott. Elszédíté ezt is, mondja az irat, a tömjénillattól terhes, fojtó udvari levegő. A mű célja kimutatni, hogy csak a *pragmatica sanctio* az az alap, a melyen a monarchiát újra építeni lehet és kell s hogy a »*Verwirkungstheorie*« a mennyire képtelen, annyira nevetséges és ostoba; hogy a magyarság az, a mely megmentheti az összedőléstől a dynastiát s a birodalmat. Minden dynastikus érzése s az uralkodóház javának hangoztatása daczára, vagy jobban mondva, épen ezért, a magát alkotmányosságra elhatározni nem tudó fejedelem ellen is néha bizony erős kritikát gyakorol e művecske, mely sajtókészen állott. Ez az oka, hogy mind a két rendőri előadó, a ki az irat áttanulmányozásával foglalkozott, benne elég alapot talála arra, hogy Széchenyi ellen — föltéve beszámíthatóságát — a vizsgálat megindíttassék. Széchenyi ez utolsó munkája is magán hordja írója tulajdonságait, a rhapsodistikus gondolatfejtést, a csapongó, ötletszerű előadást. Ezekben van gyöngéje és ereje. Mindent összevéve ez az utolsó művecskéje értékes, igazgyöngy a kor publicistikai irodalmában.

Az eleddig felsoroltakon kívül még néhány legelsőrangú ereklyét rejt magában a Széchenyinéél rendőrileg lefoglalt anyag: négy eleddig ismeretlen *naplóját*. Közülök a legrégeb-
bel gyorsan végezhetek, mert az 1847. évi december hó 3-ikán Pozsonyban megkezdett napló pár nap mulva megszakad. Annál fontosabb a második, 138 sűrűn beírott, legnagyobb quartalakú lappal; kezdődik 1848 márczius 19-én, az utolsó bejegyzés a Széchenyi bajának kitörése előtti napról, 1848 szeptember 4-ről való. Külön felolvasást kellene tartanom, ha beható képet akarnék adni arról, mi mindent tartalmaz e napló. Mert Széchenyinek ismeretes, sajnos, igen szűkszavú, a legtöbbször Schlagwortszerű feljegyzései ellenére is elsőrangú kútfő e napló, valamint Széchenyi életrajza, akként ama nagy idők megfelelő hónapjai történetének szempontjából; sőt egyes kimagasló alakok jelleme és viselkedése

megítéléséhez is. Röviden csak azt emelem ki, hogy majdnem napról-napra ellenőrizhető belőle az ellentét, mely egyrészt Kossuth, másrészt Széchenyi és Deák, de különösen az előbbi közt folyton növekszik. Széchenyi mindtöbbször kérdi, hogyan vállaljon ő felelősséget olyan következményekért, a melyeknek bekövetkezése ellen küzdött és előre tiltakozott. Gyűlöli az előtte lefolyó »hazardjátékot«, mint nevezi. Ma lebűvöli őt Kossuth ékesszólása, erélye; holnap fellázítja könnyelmű optimismusa, vérig sérti tapintatlansága tanácskozás közben. Látjuk aztán a naplóból azt az óriási tevékenységet, melyet Széchenyi a maga hivatali körében, aztán a Lánchíd, az alagút, a fegyvergyár stb. ügyében kifejtett. De párhuzamban ezekkel napról-napra szemlélhetjük azt is, mint sötétedett el Széchenyi lelke, mint érzett és látott meg előre minden veszedelmet, a horvátok állásfoglalását, a ráczok, oláhok pártütését, az omló vért, az égő magyar falvakat... És attól kezdve, mikor a pozsonyi márcziusi zavargások alatt először vetik magyar aristokraták és mágnásasszonyok a szemére, hogy hiszen mindennek ő, a híres reformer az oka s hogy ezt előre láthatta volna: az önvád óráról-órára növekszik lelkében. Eleintén még védi naplójában önmagát, hogy ő csak jót, csendes és szolid reformot akart és soha nem uszított, hogy az ő jóra, hasznosra célzó elveiből a forradalmat nem lehet nagyobb logikával kikövetkeztetni, mint Jézus szeretettanából az autodafékat. De mindhiába. Az önvád galandférgé nőttön nő s álmatlan éjeken kínozza. Hiába jár kora reggel, a mikor csak teheti gyönni és imádkozni a krisztinavárosi templomba, hiába vigasztalja, bátorítja őt a derék öreg plébános. A tudat, hogy a lejtőn lefelé iramodó szekér kerekeit nem tudja megkötözni; az érzés, hogy helyét elhagynia nem szabad; a mindinkább igazaknak bizonyuló vatesi rémlátások megőrlik idegeit s a megbomlott agyat kegyetlen fúriák üldözik. Bajának kitörése előtt, szeptember 4-ikén ezt az utolsó bejegyzést írja naplójába: »Négy órát aludtam, aztán az Erynnisek korbácsoltak. Agyon akartam magamat löni. De mégis az értekezletre mentem. Kossuthék felmentenek minden közreműködéstől. De én el vagyok határozva itt élni s halni... Soha ember ennyi zűrzavart nem hozott a világra, mint én. Nagy isten, könyörülj rajtam!«

Másnap, szeptember 5-ikén, már vitte őt a derék Almási Balogh Pál — Döblingbe.

Itt e szomorú helyen 11 esztendeig nem írt naplót. De 1859 október 2-ikán megkezdett egyet, mely 1860 már-

czius 1-jéig terjed s 20 nagy ívrétű lapot foglal el a vékony kötetben. Ez a napló, sajnos, még szűkebb szavú, mint az előbbi, majdnem csupa »Schlagwort«. Mind a mellett jól használható képet ad Széchenyinek Bach bukása után a conservatív magyar államférfiakkal közös politikai működéséről. Széchenyi a notablék gyűlését akarja, ezután tüstént koronázást; a pénzügyi tárczát Zichy Ferencznek, a belügyit Jósika Sámuelnek szeretné adni; a közjogi kérdések szabályozására Bartal bevonását ajánlja Jósikának. Szóba kerül Széchenyi látogatói között aztán az is, hogy az új kiegyezésben esetleg Anglia garanciáját kellene kikérni. Beszélt-e erről Széchenyi Lord Loftussal, a bécsi angol nagykövettel, a ki éppen a napokban látogatta meg őt, erről nem szól a napló. Némely vérmes magyar körök a reménység olyan tündérvizsein úsztak, hogy pl. a derék Danielik püspök már a nádorságot ajánlotta fel Széchenyinek, a mire az lón a komor válasz, ismét egy szomorú vaticinium: »Ebből a házból én élve nem megyek ki.«

Persze Széchenyi körének tervezgetései apránként elveszték lábuk alatt a talajt. Az osztrák belpolitika sehogysem akart más vágányba terelődni — s a magyarbarát b. Hübner visszalépett. Szécsen Antal szomorúan jelenté Széchenyinek, hogy minden a régiben marad. Szógyény és Zichy Ferencz bevallák neki elbátortalanodásukat, sőt Zsedényi elkeseredetten panaszkodott, hogy apránkint akarják a magyarságot kiirtani. De Széchenyi még nem adta fel a küzdelmet; bízott Apponyiban, sőt bízott a maga szűkebb köre: Falk, Hollán, Kecskeméthy publicistikai működése hatásában. A toll hatalma felhasználására, úgy látszik, nemcsak Szécsen Antal, hanem még egy Liechtenstein herczeg is ösztönözték. E behatások alatt írta meg utolsó művét, az imént említett Disharmonie und Blindheitot. Alig lón azonban vele készen, őt is magával sodrá a csüggedés. Hozzájárulhatott ehhez Schmerling nála tett látogatásának, úgy látszik, ki nem elégitő eredménye; erre mutat legalább Széchenyi január 10-iki naplójegyzése: »Hiába, ez is csak német.« Mindamellettszűlt figyelemmel kísérte a politika eseményeit, s mikor Benedek neve feltűnt a magyar láthatáron, Széchenyi türelmetlenséggel várta őt, a ki magát hozzá márczius elsejére bejelenté. Benedek látogatása azonban elmaradt s helyette a következő napon Felsenthal jelent meg rendőreivel a házkutatásra.

Ebben az öt hónapról szóló naplóban soha nem panaszkodik Széchenyi — egy napi láza s kis rekedtsége kivételé-

vel — egészségéről. De kedélyével sincs semmi baja. Csupa tűz, csupa élenkség; politikai tervek szövögetője, publicista, író és sugalmazó, aktiv reménykedő; még politikai elbarátainak csüggedése is csak később hat rá. De teljesen megváltozik ez a kép a házkutatás utáni időből fenmaradt utolsó naplójában, mely 1860 márczius 3-ikáról ápril 1-éig terjed. Igaz, hogy a házkutatás napján jó kedvvel írja bele újonnan megkezdett naplójába, hogy újba fog, mert a régít elvitték tőle, mivel hogy nyolcztól délig — írja — »erősen kibolhásztak.« De kompromittáló dolgot nem találtak nála, mert ilyen nincsen. Sőt még márczius 4-ikén bosszankodik dr. Görgenre, a ki alaptalan félelemből családi iratokat égetett el. Már harmadnaptól kezdve azonban megváltozik Széchenyi: nyugtalan, aggódó lesz. Nem tud aludni; az éjeket a karosszékben tölti. Azt mondják neki, hogy a házkutatás Albrecht főherczeg kívánatára történt volna. Eszébe jut, a mire annak idején nem adott semmit, hogy t. i. fiai deczember elején úgy vették észre, mintha bécsi lakásukat két detektív tartaná megfigyelés alatt, sőt ugyanakkor nejét egy magasállású egyén jóindulatulag figyelmezteté, hogy jó lesz, ha férje vigyáz magára. Aztán meg az, hogy 1860 elején arról volt szó, hogy azoktól, a kik Széchenyihez jártak, dr. Görgen reversalist vegyen, hogy politikába nem avatkoznak. Ez mind a »Blick« nyomozására vonatkozhatott. De súlyosan esett a latba, mikor megtudta, hogy nagy magyar műve fogalmazványát titkára, Kiss, az igazán kimondhatatlanul ügyetlen ember, — már félig agybajos — a maga útításkájába rejté el, a hol természetesen első sorban motozott a rendőrség a házkutatáskor. Ez már a kormány szemében okvetlenül és nagyon kompromittálja őt s ide vonatkozik bejegyzése: »Kiss valóban egy bölcs számár!«

Barátai s családtagjai sűrű látogatása és gyöngédsége most már nem tudja visszaadni nyugalmát. Lelkében az újra felriasztott vad most már feltartóztathatlanul száguld az örvény felé. »Végem közelg — írja. Már csak álszékenyből sem fognak a kormány intézői nyugton hagyni, hanem a végtelenségig megszekiroznak.« Márczius 17-én azt jegyzi be, hogy Thierry rendőrminiszternek hozzá írt (ismeretes) leveléből, az Allgemeine Zeitung és a Times közleményeiből látható, hogy »megrontásom elhatározott dolog. Itt az ideje, hogy az üldöztetések elől egy kétségbeesett elhatározással meneküljek.« »A végtelenségig kinezni fognak engem a kormány intézői, — jegyzi be márczius 22-én — menekülnöm kell e kínzások elől.« Három nap mulva írja, hogy minden pillanat-

ban megtörténhetik az elkerülhetetlen: »epedek a megsemmisülésért«. Megkezdődik lelkében az Élet harcza az öngyilkosság gondolata ellen. Márczius 29-én éjjel már agyon akarja magát löni. Másnap így kiált fel naplójában: »Kétségbe ejtő, hogy sem élni, sem halni nem tudok!« Az élet hatalmas ösztöne, az övéihez való ragaszkodás, a vallásos kötelesség-érzet vasmarokkal szorítja az idegek fékevesztett paripáin tovaszáguldó lelket; de ez kisiklik e vasmarok fogása alól. Márczius 31-én csak e szó van a naplóban: »Elvesztem.« És ápril 1-én az utolsó bejegyzés így szól: »Nem menekülhetek.«

Még egy álló hétig birkózott az élet egészséges ösztöne a beteg Halálvágy, az összetört lélek végső nyugalomra való vágyakozása ellen. Óriási tusa lehetett ez. Még naplójára sem akarta bízni a szenvedő. 1860 április 7-ike és 8-ika közti éjen dördült el aztán az a pisztoly, mely a szörnyű tusának véget vetett és szétroncsolta azt az agyat, melynek minden rostja a magyar haza javára célzó s a magyar faj izzó szeretetéből fakadt magasztos gondolatokkal volt tele.

Károlyi Árpád.

Béldi Pál felkelése.

(I. közlemény.)

Béldi Pál felkelése 1677-ik év szeptember végétől 1678 január végéig tartott. Béldi fogsága után való időben kezdődött s az országból való menekülésével végződött. Rövid négy hónap tehát az egész, a mely idő alatt a Székelyföldet, főleg Háromszéket mozgásba hozta, foglalkoztatta a szászságot, nem hagyta érintetlenül a magyarokat, sok gondot okozott a fejedelmi udvarnak s egész a portáig hatott. Nagyobbszabású mozgalom kitűzött célokkal, a melyek keresztülvitelére a fegyvereknek is szerepet szántak. Nem egyszerűen a korviszonyokkal elégedetlen pár ember hangsúlyosabb véleménynyilvánításáról van tehát csak szó, mint volt Béldi fogsága előtt. Akkor néhány ember személyi ügye volt, most országos mozgalommá fejlődött. Arról maga Teleki elismerte, hogy Béldire s vele együtt fogságba került két társára, Bethlen Jánosra s Bethlen Miklósrá semmi terhelőbbet rá nem bizonyíthattak,¹ most katonasággal ugrasztották szét a Béldi-felkelés vezető embereit. Komoly jellegű próbálkozásáá nőtte ki magát s nagy részben a této-vázás, a szervezés hiánya, a vezetésben elkövetett hibák okozták, hogy a mozgalom nagyobb méreteket nem öltött s hogy kudarczczal végződött.

Béldi Pál a multból nem mutathatott fel nagy hadi tetteket, diplomáciai sikereket, a melyekkel bámulókat szerzett volna, a kik tervei megvalósulásában vakon kövesék. Bánffy Dénes bukásában való szerepe, majd fogsága hívták fel rá különösebben a figyelmet. S hogy most mégis előállott, arra érvényesülési vágyán, elégtétel, boszúkeresésen kívül az ösztönözte, hogy főleg fogsága alatt észre vette, hogy sok az elégedetlen ember Erdélyben. Arra vállalkozott tehát, hogy ezeket összegyűjti s segítségükkel céljait eléri.

Mik ezek a célok? Sok egykorú előtt is talány volt, hogy Béldi mit akart. Vádolták, hogy fejedelemségre tört,

¹ Teleki Mihály levelezése, VII. k. 566. l. (Kiadta Gergely Sámuel.)

mások úgy látták, hogy a Teleki-kormányt akarta csak megbuktatni. Béldi életrajzi írója, Deák Farkas is úgy vélte, hogy fejedelem akart lenni.¹ Szilágyi Sándor már valószínűbbnek tartotta, hogy Teleki ellen készülődött.² Deák s részben Szilágyi Sándor óta is Béldire vonatkozólag annyi új adat került elő, hogy ezek alapján ma már közelebb állunk a dolog megítéléséhez.³ Világosakká lesznek Béldi kiáltványai homályosnak, pufogtatásoknak tartott helyei, a hézagos adatok új tartalommal bővülnek, Béldi céljai jobban ki-domborodnak, eszközei meg egészen új megvilágításban tűnnek fel. Nyilvánvalóvá lesz, hogy Béldi csak a Teleki-kormány megbuktatására törekedett s hogy ezt fegyveres országgyűléssel akarta kikényszeríteni.

1676 márczius 31-én végződő fogsága után Béldi szívében bosszúvágygyal tért haza. Nem akarta annyiban hagyni a dolgot. Bántotta a megalázás, a mely magát érte, sértette övéinek zaklatása is. Fogságának körülményei, vasraveretése, a hosszas huza-vona, a melylyel kiszabadulása járt, elégtétel-szerzésre ösztönözték. Hozzájárult, hogy birtokát, Bodolát megszállták, feleségét, Vitéz Zsuzsánnát megfenyítették, hogy maradjon veszteg, ura kiszabadítása ügyében ne írjon ide-oda, ne fenyegetődjék. Béldiné maga is telve volt bizalmatlansággal, úgy látta, hogy az udvari főemberek csak biztatják azzal, hogy ura kiszabadításában segédkeznek, de csak hazudnak.⁴ A fejedelemnek állandóan írt, majd személyesen is megjelent az országgyűlés előtt, hogy uráért könyörögjön.⁵ Béldi az elfogult ember rövidlátásával nem akarta észrevenni, hogy a sok megaláztatásra maga szolgáltatott okot, a mikor magát gyanussá tette; a hibát ellenfeleiben kereste. E bizalmatlanság végigkísérte aztán rövid, szomorú végű pályáján.

E kesernyés hangulatban, a melyet bosszú, ellenfelei, többnyire képzelt ellenségei leszorításának a vágya táplált, sokat töprenghetett azon, hogy miképen igazolhatná magát úgy, hogy felülkerekedve párthíveivel hatalomhoz jusson.

¹ Deák Farkas, Uzoni Béldi Pál 168. l. (Magy. Tört. Életr. 1887.)

² Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 61. l.

³ Erd. Orsz. Eml. XVI. k., Szék. Okl. VI. k., Teleki M. lev. VII. k., ehhez sok levéltári adat a marosvásárhelyi Teleki-levéltárból, Teleki Mihály kővárhosszúfalusi Leveles könyvéből, az Erdélyi Nemzeti Múzeumból, az unitárius egyház kolozsvári levéltárából. (Altörjai Kovács István csomó) stb.

⁴ Szék. Okl. VI. k. 355., 356., 358., 364., 369., 370. l.

⁵ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 317. l.

Sokat kellett erről gondolkoznia, mert fellépése kezdetén kész tervvel állott elő. Számítását az országos eseményekre építette. Könnyű volt észrevennie, hogy sok az elégedetlen ember Erdélyben. Fogságából való kiszabadítása érdekében az egész ország megmozdult, megsokalva az utóbbi időben gyakori elfogatásokat, a mi őt az elégedetlenek számát illetőleg jó reményekkel tölthette el. Joggal hihette, hogy sok követőre számíthat. Bizonyos ingerültség fogta el a lelkeket, a mely zaklatott állapot biztatólag hathatott arra, a ki számítását arra építette.

Apafi fejedelemsége kezdettől fogva sokak előtt nem volt népszerű. A süllyedő Erdély megalázott helyzete sokakban keserűséget támasztott. Egykorú iratok mutatják, hogy általános volt a nézet, hogy Erdély a lejtőre került. A kor vallásos szelleme szerint telve voltak bűnbánattal, a hanyatlásban Isten büntetését látták, a török uralmat úgy vették, mint a melyet Isten büntetésül helyezett az országra. Nem volt meg az országnak a régi súlya. A két oláh vajdaság eddig hűbéres állama volt Erdélynek, vagy legalább is ajándékot fizetett, vajdáit az erdélyi fejedelem védte a portán, mindebből most a szomszédok köteles udvariassága maradt meg csupán. Az erdélyi fegyvereket a magyarországi segítségések idején dicsőség kísérte, Erdély a portán erő mutatótt, kisebb volt az adó, most Erdély területe is harmadrészével megkisebbedett. Mindez természetes következménye II. Rákóczy György lengyel kudarczának, de a kortársakban felgyülemlett elkeseredés arra nagyon alkalmas volt, hogy Apafi uralmának gyenge oldalait annál jobban feltüntesse.

Nem volt szabadon megválasztott fejedelem, pedig a szabad fejedelemválasztásban az erdélyiek országuk függetlenségét látták. S Apafi elég rosszul tette, hogy kinevezését nem igyekezett feledtetni, sőt elégedetlen alattvalóinak maga juttatta eszébe, hogy fejedelemségét nem nekik, hanem a töröknek köszöni. Bár közben úgy nyilatkozott, hogy őt Isten után a török császár a honn levő népek szavzatából tette fejedelmmé, máskor nyíltan szemükbe mondta, hogy őt a török nevezte ki.¹ Az eddigi fejedelmek választásánál sokkal nagyobb mértékben tekintetbe vehették az arralóságot, az eddigiek régi híres nevet, gazdagságot, többször személyes tekintélyt vittek a fejedelmi székbe. Mindezekből nála sok hiányzott s sokkal kisebb tehetség volt,

¹ Hon és Külföld 1841. évf. 171., Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 331. l.

semhogy a nehéz időkben az összehasonlítás az ő hátrányára ne vált volna. Volt, a ki gyengének tartotta, a kinek erőtlenségével egyesek visszaélnek, mások uralkodásra való méltatlanságát, arravalótlanságát említik fel.¹ A zúgás nem mindenben volt jogosult, az idők voltak mostohák, ebben a helyzetben nagyobb tehetségnek is nehéz lett volna a megállás. Meg aztán politikai tekintetben Teleki, a gazdaságiakban Bornemisza Anna fejedelemasszony minden lehető megtektek, de a népszerűtlen fejedelemnek hibául többet is felrónak.

E mellett Apafi uralmát erdélyi szempontból bizonyos idegenszerűség jellemzi. A fejedelem maga ugyan erdélyi; de nem a régi híres családok közül való, a fejedelemasszony magyarországi volt, a vezető emberek közül Teleki szintén magyarországi, Erdélyben a fejedelemasszonynyal való rokonság révén emelkedett, vagyonosodott. Teleki mellett főszerepet vitt Székely László, a ki szintén magyarországi volt, két lovú szegény jenei nemes, idővel Erdélyben postamester, követ, tanácsúr. Erdélyben meggazdagodott. Felesége már Jósika leány, a kivel olyan lakodalma volt már, mint »egy ezerház jobbágyú grófnak«.² Nem volt tehát tősgyökeres főember, mint a hogyan nem volt Naláczy István sem, a harmadik »oldaltanácsos«, a kinek az atyja jött be Magyarországból; a családot fiú emelte fel. Ezek mellett a legbefolyásosabb tanácsos Mikes Kelemen székely főnemes. Az idegenszerűség sok »tős« erdélyit bántott. Ha meg a kormány sem népszerű, akkor intézkedései sem keltenek megnyugvást. Innen az elégedetlenség, a mely Apafi külpolitikáját s belügyi kormányzását kísérte.

A külpolitikában ez időben a magyarországi bujdosó megsegítésének kérdése foglalkoztatta az embereket. Előtérbe került már Thököly Imre, a másik vezető ember Weselényi Pál, Béli veje. A bujdosókat pártolták a francziák, lengyelek, főleg pedig az erdélyiektől vártak támogatást. Eddig a magyar szabadságharczok Erdélyből indultak ki, a különválás daczára is megvolt az erdélyiekben az együvé-tartozás érzete. Bár Erdélyt az Ūristen az ő ítéletéből boldog emlékezetű királyok birodalma alól idegen nemzet hatalma alá rendelte, noha Istennek úgy tetszett, hogy Magyarországgal egy korona alatt ne lehessen, de egy nemzet vagyunk,

¹ Bethlen Miklós Őnéletírása I. k. 390. l. (Magy. Tört. Eml. II. k.) Cserei Hist. 33. l. (Magyar Könyvtár).

² Bethlen Miklós Őnéletírása I. k. 390., 470. l.

a magyar birodalomnak nem kicsiny része Erdély, vallották az erdélyiek.¹ A megsegítés mellett most különösen Teleki kardoskodott, vele tartott a fejedelem is. A fejedelem 1676. esztendőben ez ügyben való tanácskozás végett először a kálvinista rendeket hívta össze, majd a mikor ezek a megsegítés mellett voltak, a többi felekezettűeket, valamint az első tanácskozásból kimaradt kálvinistákat. A kálvinisták s lutheránusok nagyobb része a megsegítést helyeselte, észrevévén, hogy őket a magyarországi helyzet legközelebbtről érinti.² De a kálvinisták se mindnyájan helyeselték a beavatkozást. Ezek gondolkozását Bethlen János tanácsúr véleménye jól világítja.

Első sorban — mondja Bethlen — szükséges, hogy az erdélyiek a maguk gyengeségét figyelemmel kísérjék. Valásilag több részre különülnek. A katolikusok örülnek annak, hogy Magyarországon a katolikus vallás megerősödött, ellenben az erdélyi protestánsok a legnagyobb keserűségnek s megbántásnak ismerik ezt, a minék a másik vallás örül. Az unitáriusok magaviselete megmutatja, hogy melyik rész felé húznak. Hogy a szászok mennyire közelgetnek a katolikusokhoz, a ki akarja, tapasztalhatja. Ha politikai tekintetek nem vezetnék őket, jelesül az elvett egyházi birtokok bírása s féltése, kérdés, mennyire viselnék szívükön az ügyet, mennyire fogják a hadakozás terhét viselni. De féltreve a vallásügyet, itt a porta. Többször jött parancs, hogy az erdélyiek magyarországi dologba bele ne vegyüljenek. Ezt minden erdélyi tudja, hiszen a választási feltételekben is szerepel, hogy Erdély keresztény ország ellen támadólag fel ne lépjen. Ha meg a porta engedélyt ad, azt fogják kérdezni, ki sürgette az engedély megadását? A kik nem akarnak hadakozni, azok így a saját mentségükre elég pokróczot találnak. Másrészt a magyarországiak sem tudnak majd kellő erőt kifejtteni. A bujdosók számúzetésben bolyongnak, a kik meg otthon maradtak, azok moccani sem mernek. Idegen segítségben meg ki bízhatik? A ki maga ereje nélkül csak czimborával akar szántani, nem rak az asztagot. A török segítségben sem lehet bízni, ez csak magának halász. A ki a kérdésből keresztény kérdést csinál, arra ezt feleli, hogy meglehet, hogy velük együtt Erdély is elvész, de a ki a magyarországiak megsegítését Erdélyből reméli, az együgyűen ítél.³

¹ Erd. Orsz. Eml. XII. k. 217. l.

² U. o. XVI. k. 483—484. l.

³ U. o. XVI. k. 271—273. l.

E szerint a megsegítésnek sok ellensége volt. Még a reformátusok s lutheránusok sem mindnyájan helyeselték, annál kevésbbé az unitáriusok s katolikusok. Nem helyeselték a szászok, sem a katolikus székelyek. Azonban a nemtetszés hívei nem vallási alapon szervezkedtek, a Béldi-mozgalom szervezői nem vallási ellentétekre építettek. A vallásra sem az udvar, sem a felkelők nem hivatkoznak soha, maga Béldi s a vezetők jó része kálvinista. Honnét van az, kérdi Bethlen Miklós, hogy noha katolikusok is, de kivált kálvinisták keveredtek be s ezek közül sem a legalja.¹ Onnét, mert a beavatkozást külpolitikai szempontból nézték s a Béldi-mozgalom ilyenformán ment maradt minden vallási színezettől. Hogy a megsegítés terve sokaknak nem tetszett, annak oka részben az, hogy Erdély félt minden háborútól, másrészt az eddig szenvedett károk, a bujdosók veszedelmesnek tartott támogatása tartotta őket vissza.

A választási feltételek híven feltüntetik, hogy különösen II. Rákóczy György bukása óta az erdélyiek mennyire ellene voltak minden külháborúnak. Már I. Rákóczy Györggyel megfogadtatták, hogy külfölddel a tanács megkérdezése nélkül nem szövetkezik, Rhédei óta ehhez az egész ország beleegyezését kívánták. Ugyancsak Rhédei óta megígértették, hogy a fejedelem a szomszédokkal jó egyetértést tart fenn; ha méltó okot nem adnak rá, nem támad; ha van is a támadásra ok, ezt az egész ország beleegyezésével teszi; a portát az engedély megadására az ország engedélye nélkül nem zaklatja. Apafinál meg egyenesen kikötötték, hogy a fejedelem a hazafiakat a porta parancsán kívül az ország határain túl hadjáratra ki nem viszi, sem ki nem küldi.² Ezek figyelembe vételével érhetőkké lesznek Bethlen János aggodalmai, mikor a megsegítés nehézségeit feltárta. E mellett sokan kárt szenvedtek már eddig is. Olyan a megsegítés, mondja Teleki, mint a mikor valaki halni akaró atyafia után a vízbe ugrik s mindkettő odavész. A magyarországi felkelő had rendetlen, zsákmányláshoz szokott, minden fenyíték nélkül való, sőt a vezetők között is nagy a veszekedés, gyűlölség, szeretetlenség.³ Felprédálták a Szilágyságot, Kraszna, Közép-Szolnokmegyét. A Szilágyság elpusztításában a bejött lengyel hadak is segédkeztek.⁴ Továbbá nagy

¹ Tört. Tár 1881. évf. 220. l.

² Erd. Orsz. Eml. IX. k. 153., XI. k. 322., XIII. k. 84. l.

³ U. o. XVI. k. 485. l.

⁴ Teleki Mihály levelezése VII. k. 447., 465., Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 394. l.

tüzek támadtak mindenfelé Erdélyben, így Segesváron, Ebesfalván, Nagy-Baczonban, Brassóban, Kézdi-Vásárhelyt, Szentléleken s több helyen. A közvélemény mindezt rendszeres gyújtogatásnak tartotta, a mely a magyar király embereitől származik.¹ Mások a háborúval járó eshetőségektől Erdélyre jósoltak rosszat. Szóval a megsegítés kérdése nagyon vegyes érzéseket támasztott Erdélyben, a miről Béldi mint tanácsúr első sorban tudott.

A kormány népszerűtlenségét azonban sokaknak főleg a belviszonyokkal való elégedetlensége mutatja. Sokan voltak, a kik egyben-másban sértést láttak, állították, hogy itt-ott jogtalanság történt, oda a szép régi erdélyi szabadság. Erdélyben mindig nagy volt a jogi érzékenység, a három nemzet s a négy vallás ügye egyes esetekből kiindulva csakhamar országos ügyggyé lett, egymás jogai védelmére hamar készen állottak. A sérelmeknek szemmel tartása meg önmagából adódott. Ott voltak a választási feltételek, a melyekre támaszkodva könnyen panaszt emelhettek. A Báthory Zsigmondtól kezdődő feltételek egyre bővültek, Rhédei óta különösen megszorodtak. A feltételek növekedésével ugyan nem állott mindig arányban a fejedelmi hatalom csökkenése is, azonban Rhédei óta a fejedelmi hatalom tényleg kisebbedett. Míg neves fejedelmek alatt a választási feltételek betartásának kutatásával nem kellemetlenkedtek fejedelmeiknek, Apafi idejében már lépten-nyomon emlegetik, sérelmeket hangoztatnak s orvoslást keresnek. A sérelmek az országgyűléseket is foglalkoztatták, azonkívül egyesek annyira mennek, hogy fel merik tenni a kérdést, hogy Apafi alatt melyik feltétel maradt épségben?²

A bujdosók megsegítése alkalmas volt arra, hogy a választási feltételek alapján beleköthessenek. Sokan a megsegítésre nem láttak kellő okot; a porta engedélyéért Apafi lépéseket tett, hozzá még az ország megkérdezése nélkül; a megsegítést nem a porta parancsolta, a mint Apafi óta azt megkívánták. Így ezek a feltételek szerint mind kifogás alá eshettek. De Apafinak az ügyet nem lehetett az országgyűlés elé vinnie, a magyar király előtt nem lehetett a porta engedélyadása előtt a megsegítés tervét elárulnia. Csak összehívott bizottsággal tárgyalhatott. A kik meg helytelenek tartották magát a megsegítést, azoknak bő alkalmuk

¹ Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 377., 485., Erd. Orsz. Eml. 438., Teleki Mihály levelezése VII. k. XXIII. 1.

² Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 484., Cserei Hist. 33. 1.

nyílt arra, hogy a megsegítésre irányuló szövetkezéseket, katonatartást is a feltételekkel össze nem egyeztethetőnek tartsák. I. Rákóczy György óta benne volt a feltételekben, hogy a fejedelem a tanács nélkül külfölddel szövetséget nem köt, Rhédei óta meg megfogadtatták, hogy csak az egész ország akaratóból szövetkezik. Ép így tiltva volt, hogy a fejedelem az ország nélkül idegen hadat tartson.¹ S most a fejedelem az országgyűlés megkérdezése nélkül szövetséget kötött a francia s lengyel királyokkal, mielőtt az ügy országgyűlés elé terjeszthető lett volna, idegen hadat is fogadott, továbbá a segítő francziáknak s toborzott lengyel hadnak ellátást ígért.²

Voltak, a kik azt állították, hogy mindezekről még az egész tanács sem tudott. A birtokaikon szanaszét lakó tanácsurak véleményét a fejedelem esetről-esetre ki szokta kérni s ezek alapján határozott. A feltételek szerint Rhédei óta a fejedelem a tanács nélkül külföldi követeket ki nem hallgathatott, magától választ nem adhatott s követeket nem küldhetett.³ S most a külpolitika a fejedelmen kívül Teleki kezében volt, neki írtak a külföldi uralkodók, vezető politikusok. Székely László, Naláczy István, Mikes Kelemen voltak mindenbe jobban beavatva, mint a hogy ez a dolog természetéből következett. A bizalmasabb tanácsosok többet megfordultak az udvarnál, Székely László követ gyanánt is járt a portán, a távollévő tanácsosok megkérdezését minden kisebb ügyben, részletdologban nem tartották annyira fontosnak. Így történt, hogy voltak, a kik állították, hogy a tanács nevében történt végzések sem igazak, mert a tanács nem igazi tanács, pár ember csak a tanács, a kik a politikai híreket titkolják.⁴ Olvashatni olyan panaszról is, hogy a székelyek között idegen törvénytevő emberek s tisztviselők vannak, a mi azelőtt nem történt meg, hogy őket az ország híre nélkül hadra felültetik, az országból kiviszik. Felemlítik, hogy az országgyűlési követek nem beszélhetnek szabadon, hogy a tisztviselők nem megfelelőek.⁵ Általában sokat emlegetett panasz a szólásszabadság korlátozása, a mely jogukat pedig a választási feltételek is biztosították.

Országszerte legnagyobb elégedetlenséget keltették az

¹ Erd. Orsz. Eml. IX. k. 153., XI. k. 322., XIII. k. 80., 82. l.

² U. o. XVI. k. 363., 387., 405., 487. l.

³ U. o. XI. k. 322. l.

⁴ Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 471., Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 405. l.

⁵ Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 515. l.

arestatiók, törvényes formák mellőzésével való elfogatások. Ugyan 1674-ben elhatározták, hogy a kik a nemesi jogok ellen nyilvánvalóan vétének, azok előzetes idézés nélkül is elfoghatók,¹ azonban a vétség megállapítása nehéz dolog, mint azt Béldi s két társa elfogása bizonyítja. Az utóbbi időben lábrakapott vádaskodások, mocskolódások, hamis hírkeltések arra vezettek, hogy ilyen elfogatásokat maguk a főurak hoztak szokásba. A vezető emberek között állandó volt az egymás ellen való »sususu«, a »temondád«, egymáshoz írt levelekben állandóan ez ellen védekeznek. Így vádaskodnak a fejedelem előtt, egymásközt, a mely állapot kiül minden őszinteséget, az embereket egymással szemben tartózkodókká teszi. Viszont így eshetik meg, hogy a legnagyobb ellenségek is leveleket váltanak egymással abban a tudatban, hogy a sok hamis hír között úgy is elvész az igazság. Erdélynek a török és magyar királyság közé való ékelése, a mely állandó tettetést vont maga után, mintha az egyes embereket is magával ragadta volna. Több főúr össze-össze fogott, hogy elveszítsenek egy közös ellenfelet. Így fogták meg s ölték meg Bánffy Dénest, fogatták el Béldit s társait, így fogatta meg Székely László Fleischer András tanácsurat, szebeni királybíró, megfogták Páskó Kristótot, a Béldi-felkelés egyik főemberét. A vádaskodások hatása alatt megnótázták Gillányi Gergely, Tholdalaghy János, Székely László, Boér Zsigmond tanácsosokat, Boér az országgyűlés alatt követte meg Bánffy Dénest, Fleischert s Bánffy Jánost. Annyira ment a dolog, hogy Apafi meg akarja őket fogatni s meg akarja öletni.²

Igy érthető, hogy Béldi, Bethlen János és Bethlen Miklós elfogása országos ügygé lett, bár Béldi előzőleg Bánffy Dénes ellen hasonlóan viselkedett s maga sem volt ment a hatalmaskodásoktól. Az országgyűlés ügyükben határozott választ kívánt. A választási feltételek szerint a fejedelem senkit törvény nélkül nem arestáltat, hatalmaskodást nem enged s minden rend megbántását az első országgyűlésen orvosolja.³ Béldi s társai ügye pedig már régóta húzódozott. Kimondták, hogy előbb semmit sem tárgyalnak, míg az urak ügye elintézve nincsen.⁴ Bár a fejedelem leszerelte a

¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 597. l.

² Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 390—392. l.

³ Erd. Orsz. Eml. XI. k. 322., 323. l.

⁴ U. o. XVI. k. 313., 318. l.

szembehelyezkedést, Bédit s társait rövidesen mégis szabadon bocsátotta.

A fejedelem tanácsadói közül legtöbb gáncs érte Teleki Mihályt, mint a ki a bujdosók megsegítésének legnagyobb híve volt. Ő maga azt állította, hogy mindent Apafi parancsára tett, a megsegítés első sorban a fejedelem gondolata volt, de a kortársak másképen tudták s valójában is a megsegítést ő szorgalmazta legjobban. Mivel a porta engedélyének megérkezése előtt nyíltan nem mehetett a felkelők közé, még ferdébb helyzetbe került, mert szidták a bujdosók is, hogy nem őszinte hozzájuk. Úgy van az ő helyzete, mondta maga Teleki, mint a kinek háta mögött tűz, előtte víz van, mert a hazafiak eleitől fogva azzal vádolták, hogy ő akarta a fejedelmet s a hazát háborúba sodorni.¹ Annyira ment a vádaskodás, hogy Teleki a teljes tanács aláírásával térítvényt állíttatott ki, a melyben a tanácsurak bizonyították, hogy ő a fejedelmet a megsegítésre nem ingerelte, hanem a fejedelem keresztény indulattól vezetve határozta el a beavatkozást. Ő csak a fejedelem akaratának engedelmeskedik. A mikor meg a fogadott zsoldos katonaság elhelyezése miatt bántották, maga a fejedelem biztatta, hogy mivel az a tanács akaratából történt, ne búsuljon, ne törődjék a váddal, az ember senki nyelvét meg nem foghatja.² Mások megvádolták azzal, hogy sok aranyat adott neki a német, Teleki szerint viszont a német is az ő veszedelmére igyekszik. Így tehát német, honi lakós, bujdosó mind őt okolta, a nyilvános gyűlölet rajta volt. Ő azonban halad a kiszabott úton azon reményben, hogy az idő s a dolgok napfényre hozzák, hogy a fejedelem és az ország mindenben a magyar nemzet javát czélozzák.³

Béldi tehát jól látott, a mikor észrevette, hogy sok az elégedetlen ember Erdélyben. S a mikor az elégedetlenségre építve boszúterveken törte fejét, a Teleki-kormány megbuktatását tűzte ki célul. Első sorban magáét Telekiét, a kivel a többinek is távoznia kell. A felkelés körülményei bebizonyították, hogy Teleki az utolsó napokig mérséklőleg hatott, a megértést kereste, Béldi mégis ő ellene küzdött leginkább. Ez természetes is, mert a legnagyobb ellenségét benne látta, a ki mellett Székely László s Naláczy István a külföldben csak másodrendű szerephez jutottak. Hiába pró-

¹ U. o. XVI. k. 484. l.

² U. o. XVI. k. 379., 387. l.

³ Teleki M. levelezése VII. k. 447., 505., 579. l.

bált Teleki feléje közeledni, Béldi kitért előle. Az utolsó napokig leveleztek ugyan egymással, de Béldi tartózkodásán, hitetlenségén megtört minden jóakarát. Telekiben nem ellenfelet, hanem inkább ellenséget látott.

Telekivel szemben való bizalmatlanságának, mellőzöttségének fogsága után itt-ott kifejezést is adott. A mikor azt állította, hogy tanácsúr létére az ő véleményét meg sem kérdezik s Teleki ennek az ellenkezőjét bizonyította, gúnynyal felelte, hogy megérti a tréfát, de hát az Isten csak Telekiéket éltesse ; ő nem szünik meg Teleki ajtaján zörgetni. Hiába erősítette Teleki, hogy az ő ajtaján nem kell zörgetnie, ő jó szívvel szolgál, fél, hogy előbb meghal, mintsem neki Béldi hinne, nem tudta őt meggyőzni.¹ Úgy tüntette fel Béldi, hogy ellenségei tovább is ellene dolgoznak. Azt állította, hogy ellenségei életére törnek. Tehetnek ellene a mit akarnak, mert a fejedelem csak névleg fejedelem. Teleki az uralkodó, a valóságos fejedelem ; a fejedelem, az ország, a rendek mind Telekitől függnék.² Telekiben látta minden bajának forrását. Elkezdett tehát puhatolódzni, először egyes emberekkel próbálkozott, a kiket elégedetleneknek tartott.

Aratáskor írt Lázár Istvánnak, Csikszék főkirálybírójának, hogy ennek jószágára jön, ott a székelyek megbántódásait, kiét-kiét külön, együtt írják össze s erről beszélgessenek. Erre Lázár azt felelte, hogy lássa kiki a saját baját, de a mi a haza megmaradására való dolgot illeti, az alól nem vonja ki magát.³ Kálnoki Bálint Bethlen Miklós előtt nyilatkozott Béldi nevében. Bethlen azt hitte, hogy Béldi a fejedelem ellen tervel valamit, azért kifejtette Kálnoki előtt, hogy a fejedelmet székéből kivetni nem lehet, erre gondolni is bolondság, meg a török úgy is Zólyomi Miklóst tenné helyébe, a ki a portán tartózkodott. A sok gázló embert, főleg Telekit se lehet eltávolítani. Ha ez sikerülne is, ma-holnap újból visszatér, maga a fejedelem hívja vissza.⁴ Béldi nem is a fejedelem ellen beszélt, ez nem következik Kálnoki szavaiból, a vád súlya Telekire esett. A válaszból látta Béldi, hogy Bethlennel semmire sem megy, a ki különben is fogsága óta a vele való társalgást kerülte, azért mikor Bethlen augusztus 20-án nála járt, tartózkodóan viselkedett vele

¹ U. o. VII. k. 446. l.

² Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 474. l.

³ Teleki levelezése VII. k. 625. l.

⁴ Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 477. l.

szemben s Teleki felől nem tett előtte bizalmasabb közléseket.¹ Levelezésük azonban továbbra is megmaradt. Bethlen észrevevén, hogy Béli tervel valamit, másrészt valószínűleg a bizalmatlanság láttára, úgy fejezte be egyik levelét, hogy ő Bélinek köteles szolgája vallásához, urához, hazájához való kötelességén kívül. A vallás a bujdosók megsegítésére, a többi a fejedelem, a haza iránt való hűségre vonatkozik. Béli ezt czélzásnak véve, tiltakozott, mintha ezekben nem lenne hű. Erre Bethlen kimagyarázta, hogy Béli az ő szavain ne ütközzék meg, ő nem gondol rosszat, nem is írna neki, ha hűnek nem tartaná. Ezen tehát szíve ne fájjon, ő Béli-nek jóakaró szolgája lesz.² De Bethlen sosem csatlakozott, került mindent, a mi gyanuba keverhetné, különösen Teleki bizalmát kereste. Telekin kívül más alig hitt neki, így erre próbált hatással lenni. A mozgalomban a békéltetés, szépszerével való eligazítás híve lett. Bethlen megnyerése nem sikerült, de Béli másfelé vizsgálta a hangulatot. Mind- ezt csendesesen, észrevétlenül, mint a hogyan ez természetéből következett, mert »discretus«, »hihetetlen, félelmes cunctator« ember volt.³ Akkor még az ilyesmi fel sem tűnt, inkább csak később történt események juttatták észbe. Így a mikor Nemes Jánosnál, az udvari párt legvilágosabban látó tagjánál, keresztelőn volt Hidvégen, látták egyesek, hogy Béli s Cserei János fogarasi kapitány, félrehúzódtak s egymás vállára téve kezüket, sokat beszélgettek.⁴ Ép így nem tűnt fel, hogy nagyobb a járás-kelés, levelezés, mint rendszeren.

Vége is tette határozta el magát. Maga mellé gyűjtötte néhány bizalmasabb emberét; a kik közül csak Mihács Mihály, Sepsiszek viczekirálybírójának működését tudjuk figyelemmel kísérni. Olyanok voltak, a kik Bélivel egyetértettek abban, hogy némely nyughatatlan elméjű ember miatt a haza utolsó veszedelemben forog. Leveleket adott kezükbe szeptember hó 28-án Uzonból kibocsátva, gróf Csáky Lászlóhoz, Kornis Gáspárhoz, Lázár Istvánhoz, Páskó Kristófhöz küldötte őket. Kornis Gáspár kivételével olyan gondolkozású emberek, mint Béli. Csáky László Magyarországból származott Erdélybe, fia volt Csáky István magyar tárnokmesternek; Páskó Kristóf követjárásokban forgott ember.

¹ Teleki levelezése VII. k. 505. l.

² Bethlen Miklós Béli-nek 1776 okt. 7. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.)

³ Teleki Mihály lev. VII. k. 505., 600. l.

⁴ Tanuvallatás Cserei János ügyében 1679 márcz. 8. és 12—13-án. (Eredetije az Erd. Nemz. Múzeum lvt. Nemes család lvt.)

A kiküldöttek között valószínűleg Mihács Mihály volt a vezető, a levelek mellé külön utasítást ő kapott s később is ő jött-ment a felkelés érdekében. Béldi nevében előadta, hogy ő kegyelmek serkenjenek fel, a szegény haza megmaradására s javára czélozó dolgokban értsenek egyet, orvoslásához lássanak hozzá, ne nézzék csak hivalkodó szemmel.

Csákyval 29-én Buzában volt. Ez csatlakozott, mire együtt mentek Erkedre Lázár Istvánhoz. A leveleket elolvastván, Lázár előkérte Mihács megbízólevelét. Ezután a két úr, Csáky és Lázár, egymás kezét fogva megesküdött, hogy Bélditől el nem szakadnak, vele egyetértenek s ugyanarra Mihácsot is megesküdték. A szövetségbe beállott Páskó Kristóf is, mindnyájan erős hittel megesküdtek, hogy a haza javára s megmaradására nézendő dolgokban egyetértenek. Megfogadták, hogy egymástól el nem szakadnak, a haza megmaradására halálukig vigyáznak, továbbá hogy egymást el nem árulják, semmi mellétekintet, adományyszerzés őket nem vezeti.

Csáky reverzális levelet is adott, de Lázár erre nem volt hajlandó, mert mint mondta, úgyis adott Béldinek már előbb is. Előzőleg Kornis Gáspár is rokonszenvezett Béldi törekvéseivel, de most más gondolt, nem állott be a szövetségbe, később az udvar megbízásából kiküldetésben is járt Béldinél.

Tehát a haza java s megmaradása biztosításában látták a mozgalom czélját, melynek megindítására vállalkoztak. Általános, közelebről meg nem határozott cél, de megfontoltan szövegezett kifejezés, később is rendszeren ez általános kifejezéssel éltek. Azonban e meghatározás idővel érthetőbbé lett, a magyarázó körülmények felsorolásával több tartalommal telt meg. De már most is észrevehető, hogy mozgalmukat hazafiasságból származtatott alapra helyezték, mint a kiket tisztán a haza üdve vezet. Tehát nem egyéni érvényesülés, felülkerekedés az egymás között bizalmasan megnevezett cél, a mozgalom már csirájában nem olyan előttük, a mely önző czélokért küzd, egyéni érvényesülés vágya tisztán soha ki nem vehető, innét az őszinteség bizonyos mértékben megnyerő, meggyőző ereje, a melynél fogva csatlakozásra számíthattak. Béldit leginkább az elégtételszerzés vágya vezette, a mit a felkelés ideje előtt való viselkedése legjobban igazol, de törekvéseit oly formába öltöztette, a mely egyéni czélok elpalástolására alkalmas volt.

Most mindjárt az első perczen kitűnik, hogy czéljai elérését Béldi hogyan tervezte. Mihács az első találkozás

alkalmával arra kérte Lázár Istvánt, hogy adja véleményét, írja le, mit akar a manifestumba felvételni. Lázár még korainak tartotta, azt felelte, elég lesz akkor is, mikor a portára való expedíció lesz. Ha együtt lesz az urakkal, a maga véleményét megmondja, ha kívánják, a manifestumot addig elkészíti, ha Béldi kívánja, vele összejön.¹

Vagyis két dolog szerepel: kiáltvány s a portára való küldés. A kiáltványt Erdélynek szánta, a portát meg a felkelők céljának megfelelőleg tájékoztatni kívánta, hogy onnét támogatást nyerjenek. Mindkét gondolat eredeti Erdélyben. Eddig alattvaló a fejedelemmel kapcsolatos, bizonyos mértékben a fejedelem ellen irányuló dologban kiáltványban nem fordult az országhoz, az meg, hogy hazafi hazafi ellen a portán keressen orvoslást, mint ők akarták Teleki ellen, az senkinek eddig eszébe sem jutott. E tervben rejlik a Béldi-mozgalom egész számítása és pedig olyan formán, mint Lázár István tanácsolta. Mikor a portára a követ elmegy, akkor tegyék közzé a kiáltványt. Míg ennek alapján szervezkednek, addig a porta válasza is megjön. Egyszerű terv, de eredetisége miatt a kortársak előtt nehezen átlátszó. Úgy kellett Béldinek gondolkoznia, hogy Teleki letételét a fejedelemtől elérni úgysem tudják, ha meg is tehetnék, csak úgy járnának, mint Bethlen Miklós is üzente, hogy maholnap megint csak visszatérne, hogy őt ideig-óráig felülkerekedett párthíveivel együtt ismét letegye. A porta támogatását akarta biztosítani azon hiszemenben, hogy a bujdosók megsegítését az rossz néven vette. Béldinek tudnia kellett arról, hogy a fejedelem ez ügyben a portával tárgyal, de az engedély megnyerése reményében már is sokat tett a fejedelem, a mihez a porta engedélye nélkül nem lett volna joga. Ilyenek a francia s lengyel királylyal való szövetkezések, e célra való katonafogadás, idegen hadak megjelenése Erdélyben. Azonkívül eddig a porta nem rokonszenvezett a megsegítés gondolatával. Nem azért szedte el Erdély harmadrészét, hogy esetleges újabb foglalásokat szívesen vett volna. Fülel mindig nyitva voltak minden panasz meghallgatására, hogy ilyen címen zsarolhasson. Úgy hitte Béldi, hogy ha a porta a bujdosók megsegítését rosszalja, Teleki, a főtanácsadó, helyén többé meg nem maradhat s oda vissza nem térhet.

A porta támogatása azonban csak erőteljes erdélyi megmozdulás erősítésére lehetett alkalmas, azért a leendő

¹ Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 453—455. l.

fellépés erejének otthon kellett gyökereznie. Bældinek tehát a hazafiakat kellett első sorban megszereznie, a kiket kiáltvány útján akarta csatlakozásra bírni. Mint az eddigiekből látszik, először nevesebb embereket akart megnyerni, hogy ezek segítségével egyes nemzetekre is hasson.

A nemzetek közül első sorban a székelyek s szászok támogatására számíthatott. A hazafiakat ugyanis első sorban a belügyekkel való elégedetlenség hozta izgalomba, a mely elégedetlenség főleg a székelyek és szászok között volt észrevehető. A szászok iratait állandóan bizonyos elfogultság jellemzi, a székelyekét gyanakvás, a melynek forrása elégedetlenségre vezethető vissza. Apafi korából fennmaradt iratok mutatják, hogy a fejedelemnek a székelyekkel mennyire csínján kellett bánnia. Az Istenért, inti egy székely követküldés alkalmával Tofarics Mihály Apafit, a székely nemzet követeit kedvezőtlen válaszszal vissza ne bocsássa. Mikor meg a fejedelem s a fejedelemasszony hír szerint Brassóba s onnét Csíkba s Háromszékre készültek, gyanusan hallották a hírt. De ha Isten a székely nemzetet egymás között való elégedetlenséggel meg nem veri s székely szabadság mellett egyetértenek, vélte Kálnoki Sámuel székely nemes, a fejedelem ártalmas dolgot végbe nem vihet.¹ Háromszéknek jól megy dolga, írta Dániel István Bældinek, csak legyen közöttük egység, mert így minden változást veszedelmesnek hisznek s üres malomban nem hegedülnek.²

E jogi érzékenység természetes következménye a székely és szász nemzet demokratikusabb szervezetének. Mivel náluk a jogkiterjesztés nagyobb mérvű volt, mint a magyar nemzetnél, a mely jobbagyságával aristokratikusabb formát mutatott, a közügyek iránt való érdeklődés is nagyobb, általánosabb volt. Következésképen a sérelmek is nagyobb visszhangra találtak. Ezenkívül Béli mindkét nemzettel közelebbi összeköttetésben is élt. Bodola közel volt Brassóhoz, ez volt a legközelebbi város, hová Háromszékből bejártak. Béli székely, Háromszék főkirálybírája, a székelyek főkapitánya volt, így a székelyek magukénak mondhatták. A Bánffy-ellenes mozgalomban az egész székely nemzet mellette állott, fogságából való kiszabadulása érdekében Béli mellett kardoskodott. Béli állandó összeköttetésben, levelezésben állott a székely főemberekkel, a kik között sok

¹ Kálnoki Sámuel Daczó Jánosnak 1673 febr. 15. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.)

² Szék. Okl. VI. k. 339. l.

rokona is volt. Egyes esetek is mutatják, hogy Béldi véleményét tiszteletben tartották. Így Daczó János Csík-Gyergyó-Kászonszék főkapitánya azt írta, hogy nem ment volna el a kászoni székgyűlésre, ha ezt Béldi nem ajánlotta volna. Ugyanő írt ez ügyben Lázár Istvánnak s Kálnoki Sámuelnek, válaszukat megküldi Béldinek. De úgy kellene lenni, írja Daczó Béldinek, hogy mellette lehetnének, tudassa tehát indulását, a gyűlésen bővebben beszélhetnek.¹

Mivel Béldi a kezdeményezést kiválóbb nemesek megnyerésétől várta, nem elégedett meg Csáky László, Lázár István, Páskó csatlakozásával, hanem folytatta a szervezést. Hozzá szegődött Haller János tanácsúr, Küküllőmegye főispánja, a Hármas Historia szerzője. Igérte, hogy hazája szabadságában való dologban Béldivel mindenben egyetért.² Ilyenek még Damokos Tamás Háromszékből, Keresztesi Sámuel, Gotzmeister Kálmán Kristóf. Hallerre, Keresztesire, Gotzmeister Kálmán Kristófra a szászok megnyerésénél gondolt; Gotzmeister maga is szász ember volt. Ezekon kívül főleg Háromszékből csatlakoztak sokan, köztük Béldi rokonsága. A fejedelmi tanácsban magában is voltak, a kik Béldivel rokonszenveztek. A tizenkét tanácsúr között Béldin kívül, benne volt Haller János, Béldi híve, Kapy György, Hunyad vármegye főispánja, a ki csakhamar nagy szolgálatot tett a felkelőknek. Elégedetlenségéről ismeretes volt az öreg Bethlen János történetíró, kancellár. Fogságából való kiszabadulása után félrevonult, beteg ember volt, a ki a szászok között közkedveltségnek örvendett. Ezzel-azzal való elégedetlenségéből nem csinált titkot. Ugyan nem állott be Béldi hívei közé, be sem avatták semmibe, de érzelmileg velük volt s a tanácsra mérséklőleg hatott. A többiek közül Teleki Mihály, Székely László, Naláczy István, Bethlen Farkas történetíró az udvari párt fejei voltak, Bánffy Zsigmond, Haller Pál, Rhédei Ferencz, Baló László nem vittek a mozgalom idején nagyobb szerepet. Az udvari párthoz tartozott még két főúr, Bethlen Gergely és Bethlen Elek.

Miután így a kezdet biztatólag indult, október hónapban megalkották a szövetség okiratát, a melyet Béldin kívül Csáky, Damokos Tamás, Apor Lázár, Mihács Mihály írt alá. Kifejezték az iratban, hogy a multban szenvedett annyi baj, annyi város-falu elpusztítása, annyi ember kardon

¹ Daczó János-Béldi Pálnak, Szentgyörgy 1673 febr. 17. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.)

² Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 592. l.

hányatása, számkivetése után, a mikor még a pusztulás hamvai sem szüntek meg, egyesek nem törődnek törvénnyel, Istennel, közjónak neve alatt, idegen országokkal titkos szövetségeket, az ős hazafiak ellen mérges ligákat szerveznek, a köznyugalmat önző célra fordítani igyekeznek, a fejedelemmel a választási feltételeket megsértetik, a melyből az ország fejenkint utolsó veszedelmét várhatja. Tetszett azért, hogy a míg az ős hazafiak reményüket el nem veszítik, félelemtől el nem rémíttetnek, a fejedelem székének erősítésére, romlott szabadságuk helyreállítására egyesült erővel, a kik csak a haza fiának vallják magukat, talpra álljanak, az uniót érvényre helyezzék. A kit nagyravágyás vagy boszú vezet, az átkozott legyen. A ki csak előmenetelre törekszik, ártatlan vérrel kereskedik, az életében, vagyonában semmivé legyen. Végül kötelezték magukat, hogy e véleményük mellett életük végéig megmaradnak, a velük egyetérzőket befogadják, legkisebb ügyüket is magukénak tulajdonítják s oltalmazzák.¹

A mennyiben ez iratot nem kiáltványnak szánták, a hol a megtévesztésnek nagyobb valószínűsége foroghatna fenn, hanem a vezetők első sorban a maguk számára szövegezték meg, a mozgalom alapelvei megítélésénél alapul el kell fogadnunk. Nem lehet elvitatni az írat komoly hangját, kifejező erejét. Nem feltevések, valós tények kifejezése jut érvényre. A külállamokkal való szövetkezés, az ős hazafiak mellözése s üldözése, a választási feltételek be nem tartása a megnevezett sérelmek. Mindez pedig az egyes udvari emberek bűne, a kik a fejedelmet mindenbe belerántották. Tehát ők e korszak, ez új, nem tős hazafiak ellen lépnek fel, ezeket távolítják el s vállalkozásuk így a fejedelmi szék erősítését, a romlott szabadság helyreállítását célozza. A mozgalom célja tehát az ős hazafiak visszahelyezése s a szabadság, fejedelmi hatalom erősítése.

Olyan fogalmazású irat, a mely elárulja, hogy arra való, hogy a mozgalomhoz csatlakozók aláírják. Valószínű tehát, hogy ez egyik fennmaradt példánya a szövetséglevélnek, a melyben a Béldivel kötött szövetséget egyszerre többen is aláírták. A csatlakozás jogi alapot is nyert az unióra való hivatkozással, amelynek érvényre emelésére törekedtek. Tehát olyan formán építettek az unióra, mint Magyarországon szoktak az aranybulla utolsó pontjára. Csakhogy a kettő között nagy volt a különbség. Az aranybulla a királyellenes fellépésre adott jogot, míg a Bethlen Gábor alatt felújított, kifejtett

¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 403—404. 1.

uniótörvény épen a fejedelem kezdeményezésére s kölcsönös védelemre alakult. A három nemzet között a haza megmaradására való szent egyesség lett az unió, a melynél fogva egymás szabadságára, a hazának békében s háborúban való segítésére s egymás között támadt sérelmek békés elintézésére tettek fogadalmat.¹ Külfölddel szemben a három nemzet hadi támogatás, belviszályok idején békés megoldás, egyetértés az unió célja. Egymás szabadságának megvédése országgyűlés útján, de nem fegyverrel a kézben, a mint Béldiek terveztek. Az uniótörvény fegyveres éle nem irányulhatott a fejedelem ellen. Igaz, hogy itt a fejedelem mellett levő tanácsosok ellen való védekezést hozták fel okul, de Apafi s a tanácsosok egyikek voltak, ily megkülönböztetésre, az uniótörvény ilyen értelmezésére eddig nem volt példa. A mozgalomhoz való csatlakozást megkönnyítette, hogy minden belépőnek védelmet ígértek s teljes önzetlenségről tettek hitvallást.

A szövetekezés ezzel hivatalos formát nyer. Mostantól fogva nem egyesek magánügye, hanem a csatlakozók közös célja a szövetségiiratban kifejtett bajok orvoslása. Nem egy ember, Béldi diktátorsága alatt indult meg a mozgalom, hanem az uniótörvényen alapuló közös kötelesség szerint a teljes egyformaság alapján. Így szólhatott ígérjük életre-halálra, kölcsönös támogatásra.

A szövetség megkötése után elhatározó lépések következtek. Sietniök is kellett, mert a mozgalom már a szervezkedés első napjaiban sem maradt titokban. Eljárásukban hiányzott a kellő hallgatás, feltűnéskerülés. Igaz, hogy vállalkozásuk közös részvételre volt építve, ha nem akart csupán az elmélet terén mozogni s így szélesebb rétegekben kellett terjeszteniök, de mert tervüket a porta bevonásával akarták megvalósítani, ügyetlenség volt taktikájukat már az első napokban elárulniok, vagy legalább is sejtetniök. Szeptember 28-án küldte ki Béldi embereit, s október elején már azt hallották az udvarban, hogy Háromszékből valakit a portára küldöttek. Bethlen Miklóst faggatták, hogy hallott-e felőle. Bethlen tiltakozott ellene, hogy ilyesmi megtörténhetnék, mert ez rebellió, árultatás lenne. Egyben kifejezte gyanúját, hogy a küldést Béldiről híresztelik, vagy hogy Nemes Jánossal együtt tették volna, esetleg még őt magát Bethlent is beleelegyítették. Ha az ilyesminek nem járnak utána, mondom, a gyanú miatt el kell veszniök. Bethlen erre az udvar

¹ Erd. Orsz. Eml. VI. k. 405—409. l.

részéről kérdezősködő előtt megemlített egy Brassóban keringő hírt, a mely Thököly nevét keverte bele, mire a kérdezősködőnek az volt a véleménye, hogy valószínűleg a szászok küldöttek valakit.

Mindezt Bethlen megírta Béldinek, hozzátevén, hogy azt hiszi, hogy ez az előző évi kohóból került ki. Bár utána nem járhatott, úgy hitte, hogy a hírköltő »hazug vászna szövésit« folytatja. Egyben tudatta, hogy a bujdosók megsegítésére bejött lengyel had Dolhánál van, a portától még nem jött engedély a támogatásra.¹

Béldinek tehát cselekednie kellett. Részben az a körülmény siettette, hogy máris beszéltek róla, részben, hogy a porta engedélyadását megelőzze, főképen pedig, mert a portára adót vivő követnek, a kivel a felkelők tervüket összeköttetésbe akarták hozni, indulási ideje közelgett. Ha a követ az egész Béldi-féle mozgalmat a portán leleplezi, akkor onnét semmi támogatást sem remélhettek. A követet tehát meg kellett nyerniök, hogy ha már Béldiek érdekében szót nem emel, ne lépjen fel a felkelők részéről beküldendő követ ellen. Ezt csak a három rend nevében küldhették be, ha hatóságos védelmet vártak, a portának azonban nem szabad megtudnia, hogy ez eddig még csak pár ember nevében beszél. Az adót bevívó követé Kapy Györgyöt szemelték ki, a kinek megbízását a körülmények is megkönnyítették. A tanácsosok közül Teleki és Rhédei Ferencz barátai voltak, Bánffy Zsigmond ipja volt, Naláczynak ő volt a pártfogója, míg Haller János és Béldi az elégedetlenségben vele egyetértettek, tehát kiszemelését szívesen látták.² Mindamellet majdnem más került helyébe, a mi a Béldisták tervét is megghiúshatta volna. Kapy akadályoztatása miatt szó volt arról, hogy épen a portán tartózkodó Székely László adja be az adót, beszéltek Nemes János megbízásáról is.³ Végre is Kapy ment, a kinek az útja Brassón vitt keresztül, itt történt az adópénz rendezése, összeolvasása, a követek Brassón át, Bukaresten, Drinápolyon keresztül jártak a portára. Úgy tervezték a felkelők, hogy Brassóban nyerik meg őt tervüknek. Haller János arra lakott, Gotzmeister Kálmán Kristóf is ez időben vitte be az adót Szebenből Brassóba, Páskó is oda készült, tehát többen voltak, hogy ez ügyet megbeszél-

¹ Bethlen Miklós Béldi Pálhoz 1677 okt. 7. Medgyes. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.)

² Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 497. l.

³ Bethlen Miklós Béldi Pálnak, 1677 okt. 7. Medgyes. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.) Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 398. l.

jék. Portára küldendő követnek Páskó Kristófot szemelték ki, mint a ki Apafi megbízásából követségben ott már megfordult.

Páskó Kristóf adósságrendezés ürügye alatt már két héttel Kapy beérkezése előtt, tehát már október közepe táján, bement Brassóba. Béldi beüzent Bodoláról, hogy gondoskodjanak eltartásáról. Páskó Vargyason, Hídvégen, Árapatakon, Ilyefalván, Bodolán, Szentgyörgyön, Kőrispatakon keresztül ment Brassóba. Útjában beszélt Csáky Lászlóval, Daczó Jánossal, Kálnoki Sámuelnével, Kálnoki Bálinttal. Szóval nem észrevétlenül ment, mert Béldiné, a ki haragudott, hogy bár Csákytól jött, így szem előtt járt, meg is üzente neki, hogy Brassóban ne mutogassa magát, ne a piacon, hanem félen való helyen keressen magának szállást. A portán üres kézzel nem lehetett mutatkozni, Béldi tehát Mihács Mihálylyal Brassóba küldte a portára szóló ajándékokat: egy mosdót korsóstul, öt vagy hat virágos kupát, vagy 5000 tallér értékű pénzt aranyban, tallérban. Páskónak is úti-költségül 300 tallért.¹ Elegen voltak tehát együtt s Csákytól, Bélditől kapott útbaigazítás szerint megszerkesztették a Páskónak szóló utasítást, a melyet Haller János fogalmazott.² Maga Haller János is járt ez időben Béldinél Bodolán, bizonynyal tárgyalt a dologról, egyébként pedig Béldi Mihács Mihályt is Hallerhez küldötte ez ügyben.³

Kérésöket Erdélyországnak három nemzetből álló, édes hazájuk utolsó romlásához közelítő rendei nevében adták elő. Naponkint tapasztalják, mondották, hogy a fejedelmet néhány ártalmas ember olyan tanácscsal látja el s olyan dolgokra veszi rá, a melyek egyenesen a békesség, az ország elpusztítására czéloznak s annyi vérontással védelmezett szép magyar szabadság elfogyására. Hogy azért minden veszedelmet megelőzzenek, küldötték be Páskó Kristófot a hatalmas nemzethez, a kinek Erdélyt büneiért vetette alá Isten. A mennyiben e hatalmas nemzet ereje nagy hódításokkal megnövekedett, annál inkább szükség volna rá, hogy parancsait Erdély megtartsa. De ezzel egyes ártalmas emberek nem gondolnak, a portának annyi tilalma ellenére az ország engedélye nélkül a fejedelmet arra biztatják, hogy fegyvert ragadjon, vele az ország és tanács tudta nélkül francziával s más idegen nemzettel a választási feltételek ellenére

¹ Deák, Béldi Pál 176—177., Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 589. l.

² Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 592. l.

³ Teleki levelezése VII. k. 603., Erd. Orsz. Eml. XVII. k. 592. l.

szövetséget köttenek. Igaz ugyan, hogy úgy illenék, hogy keresztény testvéreiknek segítséget vigyenek, de ebből Erdély romlását látják. Bizonyos számú hadaknak ellátást ígértek, idegen követeket tanács és ország nélkül kihallgatnak, küldözgetnek, Lengyelországból idegen hadakat a határon áthoztak, a mit a portán erősen tagadnak. Az ország és tanács híre nélkül hadakat állítanak ki, a melyekkel a nemesek jószágait pusztítják. A szomszéd országokat ellenséggé teszik, nagy pénzt vettek fel. Tanács neve alatt a hazára, törvény és haza szabadsága ellen ártalmas dolgokat végeznek, tanácsot adnak, portára küldendő követségeket szerveznek, a jó hazafiakból álló tanács tudta nélkül, onnan jövő követségeket a tanács és ország előtt eltitkolják. Ezek és hasonlók kényszeríték őket, hogy még idején jelentést tegyenek, nehogy a hatalmas nemzet engedetlenség és efféle ártalmas dolgok eltitkolása miatt az országot ellepje. Egyben megesküdtek, hogy ügyük mellett állhatatosan megmaradnak, egyetértenek, egymást el nem hagyják. A ki ellenszegül, ellenségnek tekintik, míg csak az igazságra nem térnek, a híreket megjelentik s minden egyéni célzt kizárván, csak a haza üdve lebeg szemeik előtt.¹

E szerint úgy állították be a helyzetet, hogy néhány ember műve a bujdosók megsegítése, a melynek érdekében a fejedelem a portát járhatja. Hozzá még a porta engedélye nélkül máris beleleegyedtek a háborúba, szövetségeket kötöttek, katonaságot fogadtak, az országba idegen hadakat beengedtek. S mindezt pár ember teszi a tanács és ország megkérdezése nélkül. Panaszuk a három nemzet segélykiáltása a portára, az aggódó hazafiaké, a kik hazájuk romlásán búsulnak s annak jövőjét féltik. Tudták, hogy belselemek hangoztatásával kevésbé hathatnak a portára, azért inkább a külügyekre hivatkoztak, a melyeket a porta mindig kényesen vett. Úgy hitték, erre a török beavatkozás elkerülhetetlen, a három nemzet, vagyis az egész ország kérése figyelmen kívül nem maradhat. Mert igaz, hogy a porta az utóbbi időben engedékenységet mutatott, de engedély még nem jött s máris sok történt az ő tudtán kívül.

Páskó és Kapy Brassóból nem indultak azonnal Konstantinápolyba. Kapynak legalább november elején már mennie kellett volna, de a kitűzött időnél két héttel tovább időzött.² Úgy látszik, Kapy a Béldiék javára tette,³ hogy

¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 404—406. l.

² Erd. Orsz. Eml. XXI. k. 441. l.

³ Teleki levelezése VII. k. 594. l.

nem sietett, hogy így az adó minél később kerüljön a portára. Beszéltek, hogy abban is megegyeztek, hogy Kapy az adót hiányosan szolgáltatassa be, hogy így a portát a fejedelemre haragítsa. Valószínű, hogy e tekintetben is terveztek valamit, mert Kapy az adót tényleg hiányosan szolgáltatatta be.¹ Kapy előzőleg megfordult Nagyszébenben is, a hol a királybíró-nál mulatott. Meggyógyították tehát őt a szászok, Medgyesen beleítetták lábába a köszvényt, de itt kiitták belőle. Igen »lakott« ott, járta a táncz, muzsika, ő is sokat tánczolt. Hír szerint vele mulatott Keresztesi Sámuel is. A könynyelmű Páskónak sem volt sietős az elindulás. Róla is jöttek az udvarhoz a hírek. November 19-én még Segesváron látták. Pénzt akart szerezni Hallertől, Keresztesi Sámuel-től, de nem kapott. Végre sok adósság hátrahagyásával november vége felé Nemere havason át megindult s utána három nappal később Kapy is útra kelt.²

Páskó portára készülése olyan nagy zajjal járt, az előkészület, Kapy gyanús szereplése olyan feltűnést keltett, hogy már november elején szóbeszéd tárgyát alkotta. Ugylátszik, a Bédisták egyáltalában nem voltak titoktartók, mert tervükből sok kitudódott. Csak épen bizonyosat nem tudott senki. Beszéltek, hogy Béli azon van, hogy a fejedelmet székéből kivesse, hogy Brassóban megnyeri a két Hallert, Jánost és Pált és Kapyt; továbbá, hogy Kapy bevívén az adót, fejedelmük kíséri Zólyomi Miklóst, mialatt Béli itthon fellázad. A hír arról is beszélt, hogy Béli a három Bethlent: Farkast, Gergelyt, Eleket, Mikes Kele-ment, Daczó Jánost, Naláczy Istvánt megöleti ott, a hol éri; ha Kapyt rá nem veheti az árulásra, úgy is minden erővel próbát tesz.³ Nem csoda tehát, ha az érdekelt urak között nyugtalanság keletkezett. A három Bethlenről beszéltek, hogy Bédinek azért ellenségei, mert bethleni jószágát szeretnék tőle elvenni, Daczó János meg a csikmártonit.

Mikor Naláczy István november első napjaiban, vagy valószínűbb, hogy még októberben Szamosújvárra jött, a hol a fejedelem tartózkodott, útjában Bethlen Farkas szolgálja levéllel várta, a melyben a Bédiről szóló hírekről volt szó. Naláczy az ijesztgetések miatt félelemmel mert tehát

¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 441., 587. l.

² Naláczy István Baló Lászlónak 1677 nov. 4. Sz. Király. (Egykorú másolat Teleki Mihály kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.) Teleki levelezése VII. k. 562., 601., Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 422., 441., 586., 587., Deák, Béli Pál 176. l.

³ Tört. Tár 1881. évf. 216. l.

bábolnai jószágára visszamenni. Erősítette, hogy bár szegény ember, száz tallért is adott volna, ha meg nem indul Szamos-útvárról. November 4-én Szentkirályon volt. Bethlen Farkas két inasát is küldötte utána a hírrrel, hogy Béldi emberei összegyülekeztek, valószínűleg a héten kitámadnak, ő neki megüzenték, hogy házában ne háljon s hogy ő nem is mer ott hálni.¹ Keresden lakott Bethlen Elek. Híre jött, hogy bátyja, Bethlen Farkas halálos betegen fekszik szentmiklósi házában. Bár, mint kitudódott, Bethlen Farkas betegsége csak abból állott, hogy jól megkóstolta a »csípöst«, Elek a ki maga is beteg volt, éjnek idején tizenkét lóval sietett bátyja betegágyához. Ott találta már Bethlen Gergelyt is, Mikes Kelemt s Kászoni Márton kath. papot is. Itt Bethlen Eleket annyira megijesztették, hogy postán küldötte szolgáját, a ki által megparancsolta, hogy a bonyhai s keresdi jószágából mentől több puskást állítsanak a keresdi kastély védelmére, mert Béldi hadaival ellene indult, másfelől Bethlen Miklós jön haddal. Volt is Keresden lőtás-futás, szaladtak ide-oda puskásokért. Bethlen Ferenczné cigányaival golyókat csináltatott, máshonnet is kaptak egy vékányi puskaport, a kastélyt meg őrizték.²

Szentmiklóstra megérkezett Bábolnáról Naláczy is, voltak tehát elegendőek, hogy a teendőkről tanácskozzanak. Naláczyt a fejedelmi udvarhoz akarták küldeni, de ő visszament Bábolnára, helyette írtak a fejedelemnek. Közben egyre jöttek az újabb s újabb hírek: Nadányi Jánostól útjában Medgyesen azt kérdezte Mikesné, hogy hol hagyta a székely hadakat; Székely László szolgája meg azt kérdezte: »Látad-e Bodolán Bethlen Miklóst?« Bethlen Farkas november 21-én éjjel felette lármásan s sietve hagyta el házát, szolgálai szerint azért kellett sietnie, mert Bethlen Miklós négy-ötszáz lovassal jött, hogy felverje. November 24-én vadászatkor a hosszúpataki oláhok Macskásy Boldizsárhoz futottak, hogy vigyázzon, kétszáz puskás van az erdőn, Béldi fellázadt. E napokban Bethlen János Keresdről Szebenbe menvén, híreivel az embereket elijesztette. Bánffy György hír szerint Kolozsváron túl a hódoltságban száz puskást szerzett, kikkel a kelementelki házát pusztította s visszatérvén volt »nagy fenn« puskásival, Bethlen Gergelyvel találkozván, fenyegetődött, nyelveskedett. Kun Ist-

¹ Naláczy István Baló Lászlónak 1677 nov. 4. Sz. Király. (Egykorú másolat Teleki kövérhosszúfalusi Leveles könyvében.) Teleki levelezése VII. k. 562. l.

² Teleki levelezése VII. k. 581. l.

vánról, Bethlen Pálról, Bethlen Györgyről hasonlót beszéltek. Sokan ijedtükben Medgyesre futottak. 17. körül Szász-kézden szász polgárok tanácskoztak, mert hallották, hogy nemsokára tizenhat zászlóalj katona jön oda. Segesvárra is ment egy katona néhány zászlóaljra szállást rendelni. Mikor a fejedelem írását kérték tőle, mert nem volt neki, arczpirulva távozott. Gogányban egy részeg katona beszélt, hogy nemsokára urat fognak.¹

Végre is az urak nem vették tréfára a dolgot, nem mertek otthon maradni. Miután Apor Istvánt bátyja, Apor Lázár tájékoztatta, kijött Háromszékből s Bethlen Gergelyhez ment. Előadta, hogy Bethlen szedelődzék, mert maholnap egynéhány száz vagy ezer székely vendége lesz. Bethlen Gergely megijedt, elhagyta házát, Apor is vele ment. Együtt mentek Székelyhez, a ki már kijött a portárról és ez időben épen Medgyesen járt. Hozzájuk csatlakozott Mikes Kelemen is. Pócstelkén tanácskoztak. Majd mert a székelyek felkelésének hírért hallották, nem álltak meg ott, hanem postakocsin a fejedelemhez, Szamosújvárra futottak. Ide törekedett Bethlen Farkas is, oda rendelték Naláczyt is, Telekit meg siettették, hogy ő is jöjjön. Ugy vélték jöjjön, a ki jöhet, mert aztán majd hozzák a felkelők s nem köszöni meg.²

A súlyosnak látszó helyzetben, a mikor fenyegető hírekben nem volt hiány, mindnyájuknak szeme Telekin csüngött, a ki Kővárból figyelte az eseményeket. S mikor az udvarnál mindenki fejét vesztette, ő megtartotta nyugodtságát. Tudta, hogy Béli duzzog, hogy Bélivel sok elégedetlen együttérez, tudta, hogy politikája miatt sokan elítélik. November elején egyre-másra jöttek hozzá a levelek, a melyek Béli mozgalmáról beszéltek. Hallotta a futó urak történetét, Páskó és Kápy kétes viselkedését. A nyugodt férfiú higgadtságával fogadta a híreket. Bármennyire rémítették a megijedt urak, nem látta annyira veszedelmesnek a helyzetet. Valahová teszi is őt az Isten, írja, ő nem fél Páskótól.³ November 8-án az udvarhoz küldött levelében a nyugodt szemmel néző államférfiú gondolkozásának megfelelőleg állítja be a helyzetet.

¹ Tört. Tár 1881. évf. 216., Teleki levelezése VII. k. 596., 600., 602., 603. l.

² Teleki levelezése VII. k. 594., 596., 603. Bethlen M. Önéletírása 479—480., Tört. Tár 1881. évf. 218. l.

³ Teleki Rhédei Ferencznek 1677 nov. 5. Kővár. (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

Lehetetlennek tartotta, hogy olyan okos, jólelkű, hazaszerető ember, mint Kapy, olyan vakmerően beleugorjon ilyen dologba. Páskóra még kisebb dologban is, ki merné magát bízni? Ha nagyobb cél lebeg Béldiek előtt, akkor jobb időpontot választhattak volna maguknak. A vezetők elszéledve lagnak, ki itt, ki ott. Ily gyenge előkészület után lehetetlen, hogy a mozgalom a fejedelem ellen irányuljon, kisebb cél lebeg előttük s ez nem lehet más, mint néhány tanácsos letétele. Sok kell, hogy valaki meglevő fejedelem ellen támadjon, a porta sem ad erre senkinek engedélyt s segítséget. Tehát néhányok ellen tanácskoznak. Kapy eddig beérkezett Brassóba, vagy egyetért velük, vagy nem. Ha igen, ki fog az tudódni s ők megtehetik a szükséges ellenintézkedéseket a portán. Kolozsvári, somlyói katonaság kéznél van. A fejedelem egyelőre jó helyen van, azt ajánlja tehát, hogy hívassa össze az urakat. Nemes János háromszéki főkapitány nézzen Háromszék után, Székely László a szászokat kémlelje ki. Kornis Gáspár, Bethlen Gergely, Nemes János, a két Daczó, János és György székely főtisztek, megbízhatók, járjanak a dolgoknak utána. Míg Kapy elindul, megvállik, mi van a dologban. Azt hiszi egyébként, hogy az elégedetlenek zszibognak, beszélnek, de nem mernek semmit sem kezdeni.¹

A helyzetnek megfelelő vélemény, hiszen eddig a Béldiseregéből még egyetlen egy katonát sem látott senki, ha komolyabb készülődés lenne, a székely tisztek erről tudnának. Ha meg lesz valami, van még idő az ellenszabályok megtételére. Megnyugtathatólag hathatott rá, hogy a fenyegető hírek mellett az ellenvélemények sem hiányoztak. Kapy, kit Teleki kétszer is felkeresett levelével, válaszában ártatlanságának tisztázását az időre bízva, azon véleménynek adott kifejezést, hogy zszibongás az egész mozgolódás, mivel nem akarnak szívesen hadakozni. Bethlen János erősítette, hogy a megijedt urak csak az udvart akarják rémíteni, a mikor azt mutatják, hogy a semmiből formált hadtól félnek. Béldi olyan távolságban van, mondta, hogy a levegőben kellene járnia, ha ártani akarna. Tisztázta Bethlen Miklóst is, hogy nincs annak semmiféle hada, a melylyel árthatna. S maga Bethlen Miklós is annyira mentegette magát, hogy Teleki azt gondolta róla, hogy inkább maga fél, semhogy hadat merne indítani.²

¹ Teleki levelezése VII. k. 565—568. l.

² U. o. VII. k. 571—573., 581., 583. l.

Ugy hitte, hogy az lenne a leghelyesebb, ha a bajt országgyűlésen orvosolnák, miután előzőleg a vezetőket Szamosújvárra összehívták. Az összehívást azzal lehetne megokolni, hogy Páskó elmenetelét nem lehet tréfára venni, meg egyéb közügyeket is kell elintézniök. Meg kellene írni szép szóval, hogy a jövetelt a rossz utak miatt a fejedelem nem kívánna; de Páskó dolgát meg kell előzniök. De együtt kell őket összehívni, nehogy elijedjenek. És pedig az összehívást azért ajánlotta, hogy megbeszélhessék a sérelmeket, félt ugyanis a fejedelem hevességétől, nehogy hirtelenkedésével elrontsa a dolgot; csendesesen végére menvén, a bajnak elejét lehet venni.

Mindamellettt óvatosságot ajánlott. Kis szikrából is nagy tűz támadhat. Sokat nem hisz abból, a mit beszélnek, de azért semmiért sem lehet jót állani. A magyar példabeszéd szerint szél fuvatlan nem indul. Isten is azokat segíti, a kik magukra vigyáznak. Páskó egymagában nem volna veszélyes, ha társai nem lennének. Ha tényleg elment, utána kell járni, kinek akaratóból ment el. Meg kell tudni, hogy milyen arányú a mozgalom, kik ijesztettek rá Bethlen Farkasra. Székely kapjon megbízást, hogy a szebeni polgármesternél, királybírónál s a tanácsnál puhatolódzzék. Iparkodjék Székely, írja neki Teleki, ha a karót el akarja kerülni. Ha meg úgy fordulna, hogy az egészből semmi sem lesz, Páskó nem ment el, úgy kell feltüntetni, mintha semmit sem vettek volna észre.¹

A hónap közepe táján még nyugodtabb. A sok riasztó hír daczára még semmi sem történt, másrészt vette észre, hogy a sok hírben sok az ellenmondás. Először úgy értesítették őt, hogy néhány úr ellen irányul a felkelés, azóta sűrűn írtak neki, hogy a fejedelem ellen is támadnak s Zólyomi Miklós érdekében fáradnak, egyeseket kényszerítettek, hogy velök tartsanak s kérdezték az emberektől, hogy Telekisták-e? A sok híresztelésnek, Bethlen János levelének, Béli mozdulatlanságának az lett a következménye, hogy Naláczy Istvánnak bizalmasan megírta, hogy az egész ijesztgetés arra való, hogy egyesek saját részükre nyerjék meg az embereket. Neki a gyanús emberek nem jóakarói, de nem hiheti, hogy a haza békéjét a saját örökös veszedelmükkel s a fejedelem letételének szándékával megzavarják. Sok kell ahhoz, ha valaki annyi esztendő óta országló fejedelmet el akar távolítani. A porta nélkül a terv végre nem hajtható, azt

¹ U. o. VII. k. 571., 574., 576., 577., 583., 584. l.

meg nem hiszi, hogy a porta támogatást nyújtson s akárki kedvéért kedvetlenülse az országot. De mert a szél fuvatlan nem indul s nem okos emberhez illik mondani: nem gondoltam volna, vigyázni kell. Ki kell kutatni alaposan, miben áll a dolog. Sőt még azt is mondja, hogy ő Béldivel a hazát célzó dolgokban egyetért.¹ Mondhatta, mert Kapy még Brassóban volt, Páskó sem indult el, tehát még semmi bizonyosat nem tudhatott.

A hónap végére esett a megijedt urak futása, a melyről Teleki állandó tudósításokat kapott. Mikor Pócestelkéről, majd Szamosújvárról írt levelükben Telekit az udvarhoz hívták, Teleki is kezdte komolyabbnak tekinteni a mozgalmat. Félt, hogy a felkelés alkalmatlanságok nélkül nem csendesedik le. Úgy van, mondotta, mint a vízbe haló ember, mikor az utolsó kortyot issza, látván, hogy mindenfelől gyűlölségben van. Hogy ellene támadnak, azt elhiszi, de hogy a haza és a fejedelem ellen támadnának, azt még most sem hitte. Legjobban a bizonytalanság bántotta, a sok hír között nem lehetett tisztán látni. Az országgyűlést tartás mellett volt, bár attól tartott, hogyha a gyűlés a kitűzött idő előtt lesz meg, abból is lármát csinálnak. Nem tudja, mondta, hogy őt Isten a maga veszedelmére keményítette meg, de a sokak felől jövő hírt nem hiheti. Magával Béldivel, a ki több mint három hónapja sem nem írt, sem nem üzent neki, kereste az összeköttetést, levelét s szolgáját küldötte hozzá. A békés megoldásra biztatta Bethlen Miklós is. Az Istenért, írta neki, találjanak módot a csendes orvoslásra. Úgy vannak, mondotta, mint a kik a tengeren egy hajóban eveznek s ha együtt vesznek is, mégis egyik fél sem igyekszik abban, ha esze van, hogy a hajót felgyújtsa, mert így maga is elvész.

Közben a fejedelem határozott. November végére a Szamosújvárra menekülő urak együtt voltak, miután lármájukkal elárasztották Erdélyt. A sok hír, gyanus körülmény hatása alatt a fejedelem deczember hó 11-re tanácsgyűlést hívott egybe és pedig, hogy az elégedetlenekhez minél közelebb legyen, Ebesfalvára, előzőleg azonban Háromszékbe követet küldött, hogy őket székgyűlésen csendesítse le.²

A lármás megfutás után, a melylyel az urak menekültek, bárki azt hihette, hogy Béldi katonái már nyomukban

¹ U. o. VII. k. 588—589., 590—591., 592. l.

² U. o. VII. k. 597—598., 592., 607., 604., 606. l.

vannak s egész Székelyföld felkelt. A hírek után, a melyek egész zászlóaljokról beszéltek, bárki félhetett, hogy az ország lángba borul. Udvarhelyszéken, Kőhalomszéken november 20-ig csendes volt ugyan minden s hasonló hírek jöttek Csíkból és Háromszékből is, utóbb azonban riasztó hírek terjedtek el közöttük. Először a róluk terjesztett hírek miatt fogta el őket félelem, majd híre támadt, hogy Teleki idegen haddal megy ellenük. Annyira megijedtek egyesek, hogy lakóhelyükről menekültek. Példájuk másokat is elijesztett, mire ők is meneküléshez láttak. Küküllő megyében Almás, Darlacz táján Béli elöl menekültek, de észrevevén, hogy senki sem jön ellenük, megcsendesedtek. Háromszékben viszont a fejedelem katonasága elöl futottak, mire Béli a viczekirálybírákkal czédulákat küldetett szét, hogy ne bontakozzanak ki házukból. Mindez tél idején történt, a mikor a menekülők szekérháton tanyáztak.¹

Valójában pedig mindeddig semmi sem történt. Béli-nek még egy katonája sem volt, a fejedelem sem küldött hadat a Székelyföldre, hisz Béli-ről még nem tudtak semmi bizonyosat. Úgy tűnik fel, mintha igaza lenne Bethlen Jánosnak, a ki azt vallotta, hogy némelyek a maguk bőrét féltik, ilyenek bujnak a fejedelmi méltóság neve alá. A három Bethlen: Farkas, Gergely, Elek félték legjobban Béli-től, ők csaptak legnagyobb lármát. Állították, hogy Béli nem csak ő ellenök tör, hanem Teleki ellen, sőt a fejedelem ellen is.² Béli belátta, hogy most már ütött a cselekvés órája. Eddig egyes emberek, vezetők ügye volt a mozgalom, most elérkezett az országhoz intézendő kiáltvány kibocsátásának ideje; Páskó már elment, ha visszajöttéig az ország közvéleményét a maga részére akarja megnyerni, munkához kell látnia; Páskó gyanus eltűnéséről mindenki tud, a mozgalom nem titok többé; az udvar védekezésre gondol, a mikor az ebesfalvi gyűlést összehívta, a melynek ideje közeledik. Elhatározta, hogy kiáll s tervét a december 1-ére összehívott maksai székgyűlésen előterjeszti.

A maksai gyűlés a Béli-féle vállalkozás hivatalos megalkulásának napja; zászlóbontás, egyben szentesítése, helybenhagyása az eddig történeteknek. Béli mellé áll egész Háromszék, melynek állásfoglalása Béli politikájának diadala. Győzött a kormánnyal való szembehelyezkedés gon-

¹ 1677 nov. 29. Uzon. (Béli levelének egykorú másolata az unitárius egyház kolozsvári lvt.) Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 409., Teleki levelezése VII. k. 599., 613—614. l.

² Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 475., 476. l.

dolata. A gyűlés kiáltványt küldött szét a megyékhez s városokhoz.

Kiáltványukban a székely sérelmeket állítják oda okul, amelyek javítását szép eszközökkel elérni nem tudták. Így nincs más hátra, mondják, mint hogy szomorú megbántódásuk orvoslásának eszközához nyúljanak s oda folyamodjanak, a honnan van a haza békessége s megmaradása. Fennen hangoztatván, hogy mindez nem a fejedelem ellen, hanem tanácsosai ellen irányul, vezető gondolatuk: a haza és a szabadság megmaradásának biztosítása. Kifejtették, hogy a törvényhatóságoknak tudomására kellett hozniok megbántódásukat, a melyek a haza utolsó veszedelmére céloznak. Másnak is van sérelme, de főleg a székely nemzetnek. Már két év óta a nemzetet a fejedelem előtt gyalázzák némely hamis hírköltő emberek s cselekedeteikért nemhogy büntetést, de még pirongatást sem vettek. Most őket újból pártütéssel, a fejedelem és több hazafi ellen való mérges szándék viseléssel vádolják. Isten a tanu, a fejedelem ellen nincs semmi szándékuk; csak hagyjanak nekik békét a nyughatatlan emberek. Felszólítanak tehát minden hazája békeségét, megmaradását kereső, haza törvényét, szabadságát szerető embert, hogy az unióra tett eskü értelmében a sérelmeket magáénak elismerje és azok megorvoslásában minden úton-módon velük együtt legyen.¹

Szó sincs a külpolitikáról, mert a bujdosók megsegítése nem keltett országos elégedetlenséget. A székely sérelmeket helyezvén középpontba, Béldi első sorban ezekre épít. Az ország többi részének csatlakozását az uniótörvény alapján remélte, sőt követelte. Nincs szó a kiáltványban fegyverről, felkelésről, a támogatás időpontjáról. Nem kíván mást, mint csak, hogy a közhangulatot a maguk részére nyerjék. Biztatóul a porta támogatását helyezték kilátásba. A ki a kiáltványt szöveg szerint való értelmében veszi, első tekintetre nem lát benne semmi veszélyeset, nincs másról szó, mint csak a szabadság védelméről. Így a hozzájuk való csatlakozás útját megkönnyítették, csak az eljárás szokatlansága, az országgyűlés mellőzésével sérelmek kijelentése, védekezésre való szervezkedés, a porta bevonása mutatta, hogy erőszakos lépésről van szó. Úgyes számításal fogalmazott irat, mert az udvarnak nem adott okot a rögtön való fegyveres beavatkozásra, bár nyilvánvaló volt hogy Béldiek eljárása törvényellenes volt. Másrészt azon-

¹ Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 472—473. l.

ban hiánya is, hogy az országot bizonytalanságban hagyta. Meg is mondotta Gotzmeister Kálmán Béliinek, hogy a kiáltványban, ha némely terminusok jobban lennének, nem ártana.¹ A bizonytalanság a későbbi állásfoglalásnál meg is látszik. Kitűnik, hogy Béliiek a porta válaszáig függően akarták tartani az ügyet. A közvéleményt is biztosítani akarták, az udvarnak sem adtak fegyvert a kezébe. A kiáltványban a háromszékiek egyszerűen azt kívánták, hogy velök mindenki egyetértsen. Hogy az egyetértés mire vonatkozik, azt az ő jövő viselkedésük volt hivatva megmutatni. Elméletileg szépen kieszelt számítás, azonban az ilyen módszernek a gyakorlatban nagy a hátránya. Mert míg az ellenpártnak időt enged a felkészülésre, ellenműködésre, addig a tétovázás a csatlakozókat bátortalanná teszi, megbontja. Mindenki fél a bosszúnak való kiszolgáltatástól, a mely a huzavona nyomán előállhat.

Hogy pedig kifejezésre juttassák, hogy mozgalmuk nem a fejedelem ellen irányul, iratot küldöttek a fejedelemhez s fejedelemasszonyhoz is. A fejedelemhez küldött irat célja volt, hogy a fejedelmet ügyük igazságáról meggyőzzék, minden megtorlástól visszatartsák. Nem szakították el a fonalat, a mely őket az uralkodóval összefűzte, iratukkal maguk segítik elő a további összeköttetés lehetőségét. A következmény megmutatta, hogy nem annyira a megértéskeresés volt céljuk, hisz azért nem kellett volna a porta támogatására várakozniok, hanem inkább, hogy az összeköttetés biztosításával időt nyerjenek. Viszont a fejedelemhez küldött hűségnyilatkozat az ország előtt bizonyította, hogy a mozgalomban való részvétel nem hazaárulás, nem töri meg a fejedelemnek tett esküt, ellenben az unió értelmében az ország megvédése hazafias kötelesség, a haza békeségét veszélyeztetőknek ennél fogva el kell tűnniök.

Eleinte fülhegygyel, majd mind nagyobb sűrűséggel jött hozzájuk a hír, írják Apafinak, hogy a fejedelem füleit olyan hírekkel töltik meg, mintha ők lázadoznának. Nem nagyon csodálkoznak ugyan, mert az előző évben is így volt, de az Istenre hivatkozva bizonyítják, hogy a fejedelem ellen semmi szándékuk nincs, sőt a mit a fejedelem és haza békeségének megszilárdítására tehetnek, megteszik. Ne higgyen tehát a fejedelem a híreknek, s inkább legyen tekintettel az ő régi hú szolgálatukra, mint a békességrontó emberek vádjaira.²

¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 584. l.

² U. o. XVI. k. 407—408. l.

A fejedelemasszonyhoz intézett irat bővebb, a mozgalom keletkezésének közelebbi okait adja. Egyben kéri, legyen közbenjáró, hogy hűségükben a fejedelem bízzék. Sértődöttség érzik ki minden szavukból, a melyek előidézői ellen keresnek védelmet. Ritka dolog, mondják, hogy megbántásuk orvoslásának útját nem abban a rendben folytatják, a melyet az ősök törvénye, szokása például rájuk hagyott. Hogy rendkívüli eszközökhöz kényszerültek nyúlni, az onnét van, mert látják, hogy egyéb útnak követése a hazát jó rendbe nem hozhatja. Panaszai nem hatottak soha a fejedelemhez, mert egyesek dolgaikat balra magyarázták. Igazságuk kiderült, mindazáltal a vádlók büntetést, sőt még pírongatást sem kaptak. Így bátorságot véve még inkább vádaskodnak. Ők a fejedelemmel és fejedelemasszonynyal meg voltak mindig elégedve. Mivel pedig a királyoknak székét az istenfélelem, az igaz ítélet és az irgalmasságtétel szokta volt megerősíteni s az Isten is ott lakik, a hol az egyeseknek s békességnek ülő széke vagyon, kéri a fejedelemasszonyt, hogy az ártalmas emberek tanácsának elfordításával, a nemzetet szabadítsa meg. Nem volt már más eszközük, mint az az út, a melyre léptek, mert megbántásuk orvoslásának minden módját elrekesztették. Tehát két-három ember tekintetéért a székelyek hűségét ne vesse meg.¹

Dr. Biró Venczel.

¹ U. o. XVI. k. 408—410. l.

Történeti irodalom.

Magyar Országgyűlési Emlékek. A M. Tud. Akadémia Tört. bizottsága megbízásából szerkeszti és történeti bevezetésekkel ellátja *Károlyi Árpád* rendes tag. XII. k. 1606. Budapest, 1917. 8° VIII+812 l.

E monumentális kötet, a mely túlnyomó részben a bécsi békével foglalkozik, a Bocskay-felkelése idejebeli országgyűlések történetének befejezése. Szerző e kötetben ép úgy, mint az előzőkben (Magy. Országgy. Eml. X—XI.), hosszú évtizedekre terjedő, páratlan tervszerűséggel végrehajtott levéltári kutatásainak eredményeit foglalja össze, mintáját nyújtván a módszeres anyagközlésnek és feldolgozásnak. Az Előszó felvilágosít arról, hogy a nagyérdemű szerző közvetlenül ismerte Európa csaknem minden nevezetesebb levéltárának a kérdésre vonatkozó anyagát, azokból végtelen türelemmel gyűjtötte egybe a nagyértékű terjedelmes anyagot, a melyet azután művészi feldolgozásban tár elénk. Készségesen elismerjük, hogy szerző » levéltári kútfők ezernyi ezer nagyobb és mozaikköszertű kisebb adatának köszönheti«, hogy »a tárgyalás alatti időszak nagyjelentőségű országgyűléseiről s bennük az örökké nevezetes, de eddig csak végeredményeiben ismert nemzeti mozgalomnak okairól, tartalmáról és lefolyásáról hű és eléggé kimerítő képet« nyújthatott (Előszó V. l.), de ugyanekkor nem nyomhatjuk el afölött való őszinte sajnálatunkat, hogy egy Károlyi Árpádnak kipróbált tolla éveken át jóformán csak hivatalos teendők elvégzésére s irodai adminisztrációra volt szorítva, e kötet tanúsága szerint is: történetírásunk pótolhatatlan kárára. S e fájdalmas érzésünk annál élénkebb, mert szerző egyike volt azon keveseknek, a kik a magyar történettudományért minden áldozatra készek voltak és a kik ilyen irányban hatni is tudtak az ifjabb magyar történetírói nemzedékre. Hogy Bécs valósággal egyik központjává lett a magyar történeti kutatásoknak, abban nagy része van Károlyi Árpád szeretetre- és köztiszteletre méltó egyéniségének.

A kötet tartalmi ismertetését mellőzhetőnek véljük, nem azért, mintha a kérdés anyaga ismeretes volna, hanem mivel a Károlyi által megállapított új eredmények nagy tömegének ismer-

tetése meghaladná a rendelkezésünkre álló teret. S ennek következtében csak rámutatunk arra, hogy a bécsi béke létrejötte történetének nincs olyan részlete, a melyben új adatokkal, új fel fogással és új szempontokkal nem bővítené ismereteinket. Károlyi pontosan ismeri az idevágó irodalmat, még a hírlapokban megjelent értékesebb dolgozatok sem kerülték el figyelmét s ennek alapján, nemkülönben a páratlanul értékes levéltári anyagnak felhasználásával tárgyalja a kérdés összes vonatkozásait. Az általa nyújtott kép tehát nem vázlatos, hanem minden részletében kidolgozott teljes egész.

Előadásmódja a tárgyalás alatt álló kérdés természetéhez igazodik ; a szövegmegállapításoknál pl. szinte philologiai pontosságú és módszerű ; az egyes szereplők jellemzésénél, az indító okok kutatásainál valóságos lélekbúvár ; a nemzetközi érintkezések és kölcsönhatások, valamint a közjogi vonatkozások tárgyalásánál pedig olyan mélységekre száll alá, hogy műve a magyar közjognak mindenkor egyik legfontosabb és tegyük hozzá, legolvasottabb forrása leszen, előadásmódjának most említett sajátságai következtében.

Részletekre kiterjedő pontosság jellemzi a kötet okleveles anyagának közlési módját is. De szerzővel együtt mi is érezzük, hogy a tárgyalt kérdés fontosságához képest kevés a közzétett anyag, jóllehet országgyűlések történeténél úgy a feldolgozásban, mint az anyagközlésben lehetőleg teljességre kell törekedni. Egy nemzet politikai életének az országgyűlések a legjellemzőbb megnyilvánulásai s így azokra vonatkozólag minden adat fontossággal bír. Károlyi méltán hivatkozhatik bizonyos keserűséggel a csehek példájára, a kik pl. a hazájuk életében jóval kisebb jelentőségű 1611-i országgyűlések történetének kikutatásában és emlékeinek közzétételében semmiféle korlátot nem szabtak a kiadvány szerkesztője elé, neki ellenben »a Tört. Bizottság szűkös budgetjére való köteles tekintet miatt«, az utolsó két kötetben mintegy másfélszáz okirat publikálására kellett szorítkozni, holott »közlésre nagyon érdemes, nagy költséggel és fáradsággal kikutatott, részben lemásoltatott« jelentékeny anyag állott volna még rendelkezésére. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottságát e tekintetben kifogás nem érheti, mert az jelentéktelen évi budgetjéhez képest minden elismerésünkre méltó munkásságot fejt ki. De kifogásolnunk lehet közéletünk történelmi érzékének csaknem teljes hiányát s a közrészvétlenséget mindaz iránt, a mi történelmi, mert ennek következtében a történelem művelésére hivatott intézményeink sem az államhatalom, sem a társadalom részéről nem várhatják a szükséges anyagi támogatást. A Károlyi által fel- említett példa beszédes emléke az erős történelmi érzéknek s ezt

igazolni látszik a prágai cseh kormány azon újabb intézkedése is, melylyel már most véteti pontos számba a csehek által megszállva tartott magyarországi részekben lévő közlevéltárak anyagát és azok megfelelő elhelyezéséről és kezeléséről intézményesen kíván gondoskodni.

Károlyi munkája azonban — ezen fájdalmas jelenségek ellenére is — jövőnkbe vetett törhetetlen hitünk egyik igazolása. A míg vannak íróink, a kik mostoha viszonyok között, annyi fáradtság és önzetlen lemondás árán is ily monumentális művel tudják megajándékozni nemzetüket, mint Károlyi, egy olyan nemzet sorsán kétségbeesünk nem szabad.

Dési Imre.

Siklóssy László: Műkincseink vándorútja Bécsbe. Budapest, 1919. Táltos kiadása. 236. l.

E kis könyv létrejöttének története az 1918. év őszének fontos eseményeihez kapcsolódik. Az osztrák-magyar monarchia szétbomlása, elszakadásunk Ausztriától actualissá tette azt a kérdést: mi lesz a bécsi közös és udvari gyűjteményekhez való jogos igényeinkkel. Addig is állandóan foglalkoztatott ugyan bennünket e kérdés, akár itthoni szegényes gyűjteményeinket, akár pedig a káprázatos bécsi múzeumok hatalmas termeit jártuk, de csöndes resignatioval csitítottuk el, talán lesz majd egyszer alkalom, hogy a mi jogos tulajdonainkat hazahozhatjuk s dicső multunk ez emlékei a mi gyűjteményeinket ékesítik, gazdagítják. Most azonban tenni kellett, ha nem akartunk végkép lemondani mindenről.

Szerző célja ép az volt, hogy mindenki figyelmét felhívja e fontos kérdésre s kimutassa jogainkat a bécsi közös és udvari gyűjtemények jelentékeny részéhez. »Az osztrák-magyar monarchia liquidáltatott — írja — liquidálnunk kell ezt a kincstárt is. Kapja meg mindenki a magáét . . . Az, a mi a magyar királyé volt, nem lehet senki másé, mint Magyarországé . . . A következő sorok egyfelől megvilágítják — folytatja — azt a tervszerű munkát, melylyel a Habsburgok minden műkincset kivontak országunkból, másfelől vázlatosan felsorolják a műkincseket, a melyeket visszakerünk«.

A kérdés fejtegetésében szerző a XV. századra megy vissza. Az Anjouk gazdag kincsei Mária királyné révén Zsigmondhoz kerültek, ki ezekből művészetszeretete ellenére is, minden lelkiismeretfurdalás nélkül sokat csapott zálogba. Halála után leánya, Erzsébet örökölte a kincseket, a ki szintén az igen értékes darabok egész sorát zálogosította el, másik részük pedig Albert halála után III. Frigyes kezére jutott, a honnan nem is került azután

vissza s III. Frigyes kincstára, így köztük a magyar eredetű műkincsek is, volt első alapja a bécsi udvari gyűjteményeknek.

Ezután a Mátyás alatt megindult nagy művészi és tudományos fellendülésről mond pár szót, hogy bemutassa, mi minden esett a nagy király halála után közprédául. Ez vezet azután át a Corvina pusztulása cz. fejezethez, melyben leírja, mikép hordták szét a Corvina egyes darabjait, első sorban bécsi humanisták s hogy jött létre s gazdagodott ezekből a bécsi udvari könyvtár.

Egyéb műkincseink nagy része itthon pusztult el (»Aranyezüst requirálás a mohácsi vész előtt«); a végső kétségbeesésben a török háború céljaira az egyházi kincseket gyűjtötték össze, de felhasználni már nem tudták kellőkép s nagy részük haszontalanul elpusztult.¹

A mohácsi csata után Mária királyné a magyar kincsekkel Pozsonyba menekült s ezeket 1527 szeptemberében Ferdinánd az alsó-ausztriai kamara két tagjával lajstromba foglaltatta. Egy részükről már októberben úgy rendelkezett, hogy a kamara olvassztassa be és veressenek belőle pénzt. Öt napig tartott, míg pontos leltárt vettek fel, a köveket kiszedegették s e munka bevégeztével 1616 márka ezüstöt és 24 márka aranyat adtak át Behaim Tamás pénzverőmesternek.

Ez volt a kezdet. Erre a sorsra jutott azután sok magyarországi kincs, mint pl. Sz. Zoerárd nyitrai ezüst koporsója, az ujlaki egyházi drágaságok stb.

Bécsbe kerültek Fráter György kincsei is Anna királynéhoz, a ki szenvedélyes gyűjtő volt, de gyűjteményéből nem jutott hozzánk vissza semmi, hasonlókép Mária kincseiből sem, a ki Németalföldre vitte magával a magyar kincseket, köztük a leg szebb Korvinát is.

Ferdinánd maga is lelkes gyűjtő volt, hasonlókép örökösei is, kik közül Miksa, a ki a bécsi gyűjteményt gyarapította, eszközeiben ép úgy nem volt válogató, mint atyja (a budai várkapolna kincseinek, Mátyás és Beatrix domborművü arcképeinek megszerzése stb.).² A legszenvedélyesebb gyűjtő közöttük Ferdinánd főherczeg volt, a kit mindenekelőtt hadi emlékek érdekeltek ;

¹ Az örökös pénzzavarokkal küzdő Ulászló és Lajos is sok királyi műkincset prédáltak el. Lajos nem egyszer kényszerült asztali ezüstjét és ékszereit zálogba vetni (*Fogel J.* : II. Lajos udvara. Bp. 1917. 15. l. *Fraknoi V.* : II. Lajos és udvara. Bp. 1878. 68. l.), Ulászló — mint a budai káptalannak a pozsonyi káptalanban őrzött protocollumában olvassuk (III. k. 85. l.) — egy pacificalét 627 forinton Iwrklep György budai polgárnak zálogosított el, a kinek fia, István azután 1512-ben Perényi Imrének adja zálogba.

² Érdekes az a nyomozás, a mely Ferdinánd életének utolsó hónapjaiban folyt le egy II. Lajos kincseiből származó nyakék után.

ambrasi gyűjteményébe került II. Lajos fegyverzete, Thury György kardja, megszerezte Báthory István fegyverzetét stb.¹ Gyűjteményét Rudolf 1606-ban megvette, de Tirolban hagyta s csak 1806-ban került Bécsbe.

Külön fejezetben foglalkozik Siklóssy Zsámboky János sorával, ki mint orvos és történetíró egész életét a Habsburg-család szolgálatában töltötte s nemcsak kis fizetését nem kapta meg rendszeren, hanem még az udvari könyvtárnak eladott gyűjteménye (3000-nél több értékes kézirat és nyomtatvány) árát sem kapta meg. Hasonlóképp járt Bocskay György, a zseniális kalligrafus is, a kinek írásminta-könyvét és íráspróba-könyvét is az udvari gyűjtemények őrzik.

Rudolf ily irányú szenvedélye eléggé ismeretes, gazdag anyagot nyújt az ezt tárgyaló fejezetnek.

a melyről a pozsonyi kamarának 1564 július 6-án kelt jelentéséből értesülünk :

»De re praetiosa, quam e thesauro ser. quondam Ludovici regis surreptam apud quendam Nic. Ewrdewgh haberi Fr. Gasparffy Mti V. S. indicavit, nos subordinatis *clam* hominibus iam expiscati sumus certorum testium praecipuorum inter eos omnes, quos dictus G. nominavit, confessiones. Quorum alii se audivisse eam rem apud illum haberi. Principalis vero omnium Barthol. Bebesy cum uno atque altero se etiam vidisse affirmarunt. Ac descripsit B. *formam eius monilis*, quam inquit esse *instar disci latam plenam diversis margaritis praetiosis in meditullio eminere carbunculum magnitudine et figura veluti ovum columbinum*, nisi quod addidit turrim quandam conflavisse, in qua multae res sint incendio consumptae, iam se nescire, an hoc quoque una sit consumptum. Nobis videretur summise nihil iam dissimulandum, sed homines regium et capitularem pro more expediendos, mandato ad id necessario instructos, qui omnes, testes, quotquot G. poterit producere, palam et solemniter examinent . . . « (Bécsi közös pénzügyi levéltár.) Nem tudjuk, mi lett a vizsgálat eredménye, újra e drágaságról csak Ernő főhercegnek 1577 jan. 15-én a magyar kamarához írt levelében olvasunk, amikor véleményt kér Ördög Gergely és testvérei kérelme tárgyában : »Quibus de causis Greg. Erdeegh et reliqui fratres eiusdem familiae de Peleske, Benedictum Keöwessy, cui Nicolaus E. frater ipsorum patruelis nuper mortuus omnes res suas aureas et argenteas inter easque *monile magni valoris, quod olim ser. principis d. Ludovici regis Hungariae . . . avunculi nostri fuit*, assignavit, iure fisci huc vocari et ad producendas easdem cogi iterum petant, ex adiecta ipsorum supplicatione . . . perspicietis«. (Magy. orsz. lev. Ben. resol. in orig.) — Miksa 1567-ben Batthyány Boldizsárnak ír, mert úgy hallja, hogy »dein Vetter weylendt Fr. B. ain Kreuzl an Hals getragen darinnen das Holz vom heyl. Kreutz seyn sollte« ; kérdi, hová került ez, nála van-e vagy az özvegnél s felszólítja, hogy ajánlja fel neki. (Hg. Batthyány-cs. lev. Körmend. Acta memor. 364.)

¹ Szerző figyelmét elkerülte 1590-ben kelt, Nádasdy Tamás fiához intézett levele, melybe tőle atyjának fegyverzetét kéri gyűjteménye számára; ebben részletesen elmondja gyűjtése irányát s célját. (Hadt. Közl. 1894. 124—125. l.)

Külön fejezet szól Bocskay koronájáról, a melyre vonatkozólag 1884-ben tisztázott már Thallóczy Lajos minden kérdést, de azért az udvari kincstár hivatalos kiadványaiban még mindig az a hamis adat szerepel, hogy az II. Ulászló koronája volt, melyet a törökök 1541-ben ejtettek zsákmányul.

A vagyonekobbások kora cz. fejezet a legterjedelmesebb; pótolni akarja szerző itt ugyanis a bécsi udvari gyűjtemények évkönyveinek azt a mulasztását, hogy míg a megelőző időkre nagyon alaposan regesztázták »az uralkodóház művészeti törekvéseire« vonatkozó levéltári anyagot, addig teljesen figyelmen kívül hagyták a magyar főurak ellen indított hűtlenségi, fővesztési és vagyonekobbzási pereket, valamint az elkobzott javak jegyzékét. Szerencsére azonban segítségére jött itt a magyar irodalom s Pauler, Thaly munkái, legelső sorban pedig Takáts Sándor dolgozatai bő forrást nyújtottak e szomorú emlékü időkre, mikor annyi értékünket rabolták el s tették tönkre.

A mi még megmaradt a török kiverése után, főleg a kolostorokban s templomokban, az II. József alatt ment jórészben tönkre s került Bécsbe, mikor a császár a szerzetes rendek felosztását és az egyházi kincseknek közczélokra való értékesítését határozta el. (»Egyházi kincsek kótyavetyéi II. József idejében.«)

Az utolsóelőtti fejezet Attila kincse és egyéb leletek cím alatt azt mutatja be, hogy a föld méhéből előkerült kincsek is, mintha az lett volna a dolgok természetes rendje, Bécsbe kerültek, még pedig — hozzá tehetjük — úgy, hogy az ide szállított kincseleletekért a megtalálót illető részt is legtöbb esetben a magyar kincstár fizette meg.

Szomorú emlékeket keltő a legutolsó fejezet is, mely Nemzeti Múzeumunk kifosztását mutatja be a szabadságharcz idejében, a mikor az osztrák katonai parancsnokság a fegyvergyűjtemény jelentős részét, többek között az összes vérteteket, Bécsbe szállíttatta.

Csak nagy vonásokban tekintettük át Siklóssy könyvének anyagát, mert hiszen az egyes érdekes részletek, adatok külön megemlézése nem lehet az ismertetés feladata. Az volt a célunk, hogy felhívjuk a derék kis könyvre a figyelmet, mely úgy tárgyánál, mint feldolgozásánál fogva méltó arra. Siklóssy nagy buzgalommal gyűjtötte össze a kiadott anyagot — a Nemzeti Múzeumról szóló fejezethez felhasználta az intézet irattárát is — nem sok került el figyelmét s aztán ügyesen csoportosítva, eleven tollal dolgozta fel, fűzte egybe. Külön ki kell emelnünk, hogy gondosan felhasználta azt a rendkívül bőséges levéltári anyagot, a melyet az 1880 óta megjelenő »Jahrbuch der kunsthist. Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses« kötetei közölnek regista-alakban,

a melyet eddig nem méltattak figyelemre írónk; elég pl. Illésy Jánosra hivatkoznunk, a ki 1899-ben közölt a *Századokban* tanulmányt Zsámbokyról, de nem ismerve a regestákat, nem vehetett tudomást azokról az érdekes adatokról, melyek gyűjteményének eladására vonatkoznak.

Legvégül azt tekinti át Siklóssy, mi történt eddig műkin-cseink visszaszerzése körül, s honnan mit kell követelnünk. A bécsi közös és udvari gyűjtemények felosztását előkészítő ministeri bizottság, melyről megemlékszik, a könyv megjelenésekor már erős munkában volt, a miben a proletár-diktatura kitörése zavarta csak meg; ennek bukása után azonban folytatta munkáját, a melyhez biztosabb alapot adtak most már az osztrákoknak szeptember 2-án átnyújtott békefeltételek, mert számítani lehetett arra, hogy hasonló rendelkezéseket fognak tartalmazni a nekünk szánt békefeltételek is. Mikor ez év elején mi is megkaptuk ezeket, a bizottság már teljesen felfegyverkezve állt érveivel igényeink védelmére és kiküzdésére. A béke delegáció külön terjedelmes jegyzékben foglalkozott ezekkel, alapos függelékkel világítva meg s támogatva érveléseit s ép mikor e sorokat írjuk, hozza a táviró Párisból, a magyar szívnek annyira fájó sok hírközött azt a vigasztaló tudósítást, hogy bécsi igényeinket jogosaknak ismerték el. Azt hisszük, hogy szerző ebben a hírben fogja találni legnagyobb örömét s fáradozása legszebb jutalmát.

Holub József.

Lukinich Imre: A Magyar Történelmi Társulat Története. 1867—1917. Alapításának félszázados évfordulójára. Budapest. 1918. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 8. r. 136 l. •

Egy tudományos társulat félszázados évfordulója nemcsak Magyarországon, hanem a külföldön is nevezetes esemény. Főnállása egyúttal jogosultság arra nézve, hogy az egész tudós közvélemény és a nagyközönség további ragaszkodását magának követelje. A félszázad alapján jövőjébe pillanthatunk, mert tudományos életszükségletnek bizonyult, már azért is, mivel hozzátapad minden mult dicsőségünknek gondos kibetűzése, fölrovása és értékelése.

Ez értékelés érdeméhez nemcsak történeti irodalmunk nagyjai, hanem közéletünk legkiválóbb férfiai is hozzájárultak. A Társulat keletkezése ahhoz a nevezetes dátumhoz kötődik, mely nemzeti létünk újjáébredését jelzi és Lukinich könyvének megjelenése és a Társulat évfordulója, ugyane korszaknak már-már elsirolásánál áll, de nem symbolumként, mint sírkő, hanem újabb föltámadásunk szívós reménységének mérföldjelzőjeként. Ezeken

a lapokon, a bennük lefektetett objectiv történetben visszatükröződik a történeti multunkért folytatott tudományos harcz, s ez olyan társaság kezébe volt letéve, mely bármely nemzetével kiállja a versenyt. A multunkért folytatott kutatások olyan forrásait nyitotta meg, olyan okmányait tette elénk, olyan intézményeket teremtett, melyekkel a további munkát edzetten és minden exigens hatalommal szemben bizalommal és bátran folytatni kötelesség. Minden külső és belső ellenséggel szemben, most ép erre a társulatra hármlik sokszoros, néha vészes föladatul az a cél, hogy a jól megalapozott történeti épületben történeti jogainkat még szilárdabban érvényesítse, az a föladat, hogy történeti multunk további földerítésében nemzeti érzésünket erősítse, politikai hivatásunkat irányítsa, kifelé a külföldön megértő és tömeges barátokat hódítson és elferdült, nyugati fölfogásokat halomra döntsön, befelé álladalmunk újszülött ellenségeit elhallgattassa, s ha kell tönkre sujtsa. Hogy ennek a sokszorosított föladatnak megfelelhessen, arra nem egyedül ötven éves multja nyujt kilátást, hanem belső ereje is, mely pártatlan tudományosan megalapozott igazságszeretetében áll.

Lukinich Imre könyve egyelőre pótolja mindazokat az ünnepléseket, melyekkel a Társulat külsőleg is documentálni szerette volna fönnállítását s mely ünnepléseknek pragmatikus betetőzője lett volna ez a munka. Így ez az egyedüli ünnepelő esemény, mely mint útjelző áll az átalútnál és a jobb jövő felé mutat. Azt hiszem más ünneplésnek ezidőszert nem is lehetnek tanui az Akadémia falai, hanem minden életerőnk fölszívódásával újabb és erősebb munkába kell fogni, hogy ennek hatása mindenfelé elterjedjen, a hol a magyar szó hangzik, sőt annál tovább is, oda azokhoz, a kikkel sorsunk egy évezreden át összekötött és a kik történetének letéteményese volt a Magyar Történelmi Társulat számos alkotása. Hogy ha ez a társulat eddig tudományos foglalkozását az ehhez illő csendben végezte okiratokkal ellepett írói asztalánál, akkor ezentúl kincsházának összes ékességeivel kell előlépnie, nemcsak itt benn a hazában, hanem a külföld pártatlan forumai előtt is. Erre buzdít Lukinich objectiv és egyszerűségében ékesen szóló könyve.

Lukinich rövid és tartalmas előtörténettel vezeti be munkáját. Jellemzi a történeti társulatok megalakulására vonatkozó kísérleteket. Szokatlan bőségben vonulnak el előttünk Bod Péter, Gr. Batthyány Ignác, Tersztyánszky Dániel, Windisch Károly, Bessenyei György, Aranka György, Döbrentei Gábor, a M. T. Akadémia, a Verein für Siebenbürgische Landeskunde és az első Magyar Történeti Társulat munkássága. Rövid életű, de jelentőséges kezdeményezések. Akármilyen czélokat is szol-

gáltak, mindenkor életképes szükségnek tartották, hogy a magyar történet domináló helyet kapjon tudományos területükön. Szabálytervezeteik egyrészt eredetiek, a viszonyokhoz alkalmazkodók, a hazai körülményekhez idomulók, a külföldi hasonló és virágzó társaságokkal egyöntetű célokért fáradozók, másrészt a honi törekvéseket egyesítők voltak.

Ugyanez a törekvés mutatkozik az önkényuralom különféle alakulásaiban, ámde itt már élesebben domborul ki az a szándék, hogy kizárólagosan a történeti tudományok művelésére szükséges társulás keletkezzen. Mindez Pesty Frigyes szervező egyénisége köré összpontosul. Tömeges forráskiadványok, értekezések és életrajzok, régészeti vállalatok, okmánytárak, gyűjtemények annyira megérlelték az egyesülés szükségszerűségét, hogy a magyar történetírók, történetkedvelők és a közvélemény örömmel fogadta a mostani Magyar Történelmi Társulat megalakulására irányított komoly szándékot. Az 1867 február 2-án összehívott első tekintélyes értekezlet lelkesedéssel járult ahhoz, hogy a Társulat megalakuljon és június 13-án tartott első közgyűlése végre kimondhatta ennek a nemzetileg eléggé meg nem becsülhető társulatnak létét.

Működésének elbeszélése szinte hihetetlenül nagy történeti anyagnak földolgozásáról számol be. Törzsfolyóiratával, a *Századokkal* oly közeget teremtett, melyben megszólalhatott multunk minden jellemzetesebb alkotása és alakulása, nem adattár, nem lexikális tudás raktára, hanem a gyűjtött anyag földolgozásának letéteményese lett. Földolvasó ülései, a fővárosi és vidéki múzeumok megalkotása, a megyei és városi monographiák megírása, a vándorgyűlések jelentékenysége, a magyar művelődéstörténet emlékeinek föl kutatása, méltatása, a házi történetek emlékei, egy hazai oklevéltár, a Történelmi Tár, a Hadtörténeti Bizottság szervezése, a helységnevek vissza- vagy megmagyarosítása, a milleniumi kérdés, Budavár kétszázéves évfordulójának megünneplése, az 1885. történeti kongresszus, a Magyar Történeti Életrajzok megindítása és fönntartása, pályatételek (Emich, Bay Ilona, Thaly stb.), a Teleki-oklevéltár, Árpád sírja, A magyar keresztény királyság 900. évfordulójának ünneplése, a Név- és Tárgymutató, a Rákóczi-kultusz stb. stb. mind olyan nagy tömegű és mégis nemzetileg egységes megnyilvánulás, hogy szinte páratlanul áll sokoldalúságánál fogva a magyar tudományos társaságok történetében.

A Társulatnak azonban a szerencse is kedvezett, midőn oly vezetők állottak élén, a kik tárgyszeretetüktől lelkesítve, a kik tudományos rátermettségüknél fogva, kitartó és nem szünetelő társulati munkásságukkal hozták ezt a dús lombozatos

virágzást. Ilyen férfiak: Pesty Frigyes, Ipolyi Arnold, Horváth Mihály, Szilágyi Sándor, Teleki Géza gróf, Römer Flóris, Radvánszky Béla báró, Fejérpataky László, Thallóczy Lajos, Csánki Dezső, Nagy Gyula, Szabó Károly, Károlyi Árpád, Thaly Kálmán, Angyal Dávid, Torma Károly, Salamon Ferencz, Márki Sándor, Fraknoi Vilmos, Tagányi Károly, Szécsen Antal gróf, Klebersberg Kuno gróf, Pulszky Ferencz, stb. stb. mind oly nevek, melyek akár mint társulati tisztviselők, akár mint írók, egyaránt a Társulat céljait vitték sikerre. Ehhez járultak szerencsésen fejlődő állami újjáalakulásunk tényezői, a kormányok, a közönség és a tudományos érzékű nagyurak növekvő támogatása. Főlemlítendő, hogy ötven év alatt csak egy alkalommal érte a társulatot erős rengés, mely végzetessé ugyan nem válhatott, de mégis anyagi veszteséget okozott, a mit azonban az egészséges fejlődés alapföltételei kiostáztak. (Baltházár-ügy.)

Szomorú jelenségről is tanuskodik a könyv és ez a történeti érzék hanyatlásának hangsúlyozása az utolsó két évtizedben. Lukinichnek ez a megállapítása egybeesik országunk társadalmi destructiójával és azok alapos munkásságával, a kik a világháború csúfóságát gonoszul földidéztek és vele az országos romlást betetőzték. A közvélemény megmételtyezése, az ifjúság félrevezetése, a politikai fölfogások sárbatiprása oly robbanó és ölé méreganyagot halmozott föl, melynek hatása a történeti érzék sülyedését, multunk, ellenségeinknél hatványozottabban beállós megvetését eredményezte. Ez ellen a méreg ellen hiába vette föl a Társulat a harcot, a destructorok kezében levő napilapok és folyóiratok, a maguk tudománytalanságával és szándékos lelkiismeretlenségével nemzeti létünk gyökeréig vitték el a metelyt, mely aztán egy általános tébolyban: a bolsevizmusban nyert kifejezést. E szomorú tény megállapítása egyúttal a Társulat újabb regeneráló munkájának szárnyraabocsátását jelenti. Reá várakozik az építő földadat. Nemcsak a tudományos munkásságnak fönttartása, a középosztályban történeti multunk iránt érdeklődés keltése, a munkásságnak ebbe a gondolatkörbe vonása, hanem egyúttal a történeti érzéknek megplántálása földet mívelő népünk érzésében és gondolkodásában is. Ilyen földadat újabb alkotásokra buzdít, újabb irányoknak megbeszélését, megvitatását követeli, újabb kiadványokra ad jogosultságot és végül a Társulatnak hasonló törekvésű alakulatok vezetőjéül kell magát fölküzdenie, hogy ott is kezébe vegye a helyes nemzeti és történeti alapon álló világnézet kialakulását és megóvását.

Erre nézve Lukinich Imre könyve buzdító eszköz. A midőn belátott a Társulat történeti multjában kifejeződő szellembe és mintegy ilyen léleklátással tárja ki elénk annak multját, minden

szervező eszközeivel, sőt ezeknek egyszerű vagy bonyolódott folyamatáról is beszámol, egyúttal rámutat arra is, hogy a további adminisztrálás és szervezés miként valósítható meg.

Ebben a multban, hogy közhelylyel éljek, benne lakik a Társulat jövőendője, mert a módozatok, az eljárás, egy-egy társulati munka végrehajtása, egyes munkálatok megfogása és megkezdése világosan és érthetően utánzásra méltóan van megérzékítve.

Morvay Győző.

Josef Szinnyei: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und und Urkultur. Ungarische Bibliothek für das Ungarische Institut an der Universität Berlin, herausgegeben von *Robert Gragger*. I. 1. Berlin und Leipzig 1920. Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger. 8-r. 57 l.

Elismerésre méltó az a lankadatlan tevékenység, a melylyel *Gragger Róbert* a magyar tudomány eredményeinek a német tudós világgal való közvetítésére törekszik. A mai szomorú viszonyok közt erre a kulturközvetítésre sokkal nagyobb szükségünk van, mint azelőtt, pedig időközben e közvetítés eddigi organuma, az Ungarische Rundschau is megszűnt. Nagy örömmel üdvözöljük tehát *Gragger* vállalkozását, abban a reményben, hogy a várt siker nem fog elmaradni.

A berlini egyetem magyar tanszéke első sorban nyelvtudományi jellegű, nagyon szerencsés volt tehát az újonnan megindított vállalat első füzeteként épen *Szinnyei*nek ezt a munkáját kiadni. A mi tudományos köreink ezt a munkát nagyon jól ismerik, eredetileg 1907-ben a Csánki Dezső szerkesztette »Árpád és az Árpádok« cz. díszműben jelent meg s ez alkalommal mi is behatóbban foglalkoztunk vele (1909. évf. 324. l.). Azóta *Szinnyei* a részletekben még tökéletesítette is becses fejtegetéseit. Minden aprólékosságra e részben nem mutathatunk rá, csak egy bővítést emeljük ki, hogy *Gombocz Zoltán* kutatásai nyomán rámutat arra is, hogy a régi magyar személy- és nemzetségnevek közül csak hét (Álmos, Tas, Oluptulma, Aba, Ákos, Kaplony, Turul) vezethető vissza török eredetre. E bővítések szempontjából a német kiadásnak a magyar tudományos körökre is nézve megvan a maga jelentősége.

A külföld szempontjából meg azért örvendetes a munka németre fordítása, mert belőle a külföld tudományos körei nemcsak a finn-ugor eredet bizonyítékainak világos és szakszerű összefoglalását ismerhetik meg, hanem az ellenérvek czáfolatát is és a honfoglaló magyarság kulturájába is betekinhetnek,

különösen abba, hogy a primitív élet viszonyai közt szükséges alapfogalmaink mind finn-ugor eredetűek, míg a török jövevényszavak a nyelv differenciálódásának emlékei, a melyek új fogalmak meghonosodásával jutottak a nyelvbe. **D.**

Babinger Franz: Die älteste türkische Urkunde des deutsch-osmanischen Staatsverkehrs. Druck und Verlag der Vereinigung wissenschaftlicher Verleger. Berlin.

Fönti cím alatt Ibrahim pasa nagyvezirnek egy 1530. nov. 17-ről származó oklevélét közli Babinger. A nevezetes oklevél a bajor állami könyvtár kéziratári osztályában van. Odajutásának körülménye homályos; valószínűleg, mint a közlő is hiszi — a török harczokban résztvett bajor katonák kezén jutott Münchenbe. Az oklevél nagysága 295 cm. hosszú és 34 cm. széles. Tartalma nem mond különösebb újat. Ferdinánd követeinek adja meg benne a nagyvezir a választ arra a kérésére, hogy a szultán őt ismerje el Magyarország királyának. A nagyvezir kijelenti, hogy a szultán már János király javára döntött a kérdésben s ettől a döntéstől nem óhajt elállani. A szultán Magyarországot karddal hódította meg s vele, mint tulajdonával rendelkezik. De azért nem zár el minden ajtót Ferdinánd előtt, hanem fölvilágosítja, hogy ha továbbra is megmarad Magyarországra való igénye mellett, akkor ne János királyhoz, hanem a pádisáhhoz forduljon, mert Jánosnak is a szultán adta volt Magyarországot, mint a melylyel tetszése szerint rendelkezik. Az érdekes oklevélhez a szerző a megfejtett oklevél facsimiléjét is közli, valamint az oklevél egyes kifejezéseinek megértésére szolgáló értékes fölvilágosító jegyzeteket. **Zs. F.**

Stocker Antal: A nagy per. Cserny József és terrorista társainak bűnügye. A Magyar Országos Véderő Egyesület kiadása. 8r. 90 l. Ára 15 K.

Koritsánszky Ottó: A magyar gyógyszerészet a proletárdiktatura és a politikai átalakulások idején. Eredeti okmányok és feljegyzések alapján. Budapest, 1920. 8r. 304 l.

A proletárdiktatura megdőlése után mindjárt nagy érdeklődés nyilvánult meg a megdőlt uralom története iránt. Minthogy a tanácsköztársaság szokatlanul kemény censurája mellett a hírszolgálat nagyon is fogyatékos és egyoldalú volt, a közönség vágyva vágyott az 1919. év eseményeinek megvilágítására. Érthető tehát, hogy nemcsak a napilapok siettek a helyzetet kiaknázni és közöltek gyakran elég részletes riportokat a letűnt

uralom egyes mozzanatairól és tényeiről, hanem az üzleti vállalkozás is különös mohósággal vetette magát erre a tárgyra és mindjárt a szovjet bukása után egész sor kiadvány jelent meg a diktatúráról.

E kiadványok a komoly historiaírás szempontjából alig tehetnek számot. Sokban közülök ugyan van elég becses egyéni visszaemlékezés, bizonyos számú intim adat a színpalak mögött történekről, sokukban érdekes megfigyelések s a megfigyelő gondolkodását, ítéletét illető eredeti szempontok, a melyek e korszak historikusát is érdekelhetik, de a legkevesebbnek szerzője volt abban a helyzetben, hogy tárgyába elmélyedjen, hogy az eseményeket akár az egyetemes történet távlatába és összefüggéseibe, akár szorosabb nemzeti történetünkben a közvetlen előzmények s a proletárdiktatura előkészítésében részes mozgalmak kapcsolatába beállíthatta volna. Az összefoglaló munkák még a kellő áttekintést is nélkülözik s a külső események reportszerű előadásánál egyebet alig tartalmaznak.

Olyan fogyatkozások ezek, a melyek az *histoire contemporaine* szerzőjét mindig fenyegetik, ez esetben azonban kettős veszedelemmel, mert a hírszolgálat fogyatkozásai következtében és hogy az ország egyes részei közt az összekötöttes úgyszólván teljesen megszakadt, sok olyan álhír terjengett és talált általánosan hiteltre, a melynek tulajdonképen semmi alapja sem volt, másrészt pedig mert a kommunizmus az élet minden megnyilvánulási terén olyan mélyreható megrázkódtatásokkal járt, a melyeket csak a szakember ismerhet és tud értékelni. Ha a történetírás az események mélyreható földolgozását lehetővé akarja tenni, ha a fent említett fogyatkozások eliminálására akar törekedni, az egyetlen helyes út, hogy az üzleti szempontból annyira rentabilis hirtelen összetákolt összefoglaló és ponyvairódmű termékek helyett először az egyes szakkérdések monographikus földolgozására törekedjék. Ezért köszöntjük örömmel Stocker és Koritsánszky munkáit, mint ezen az úton az első kísérleteket.

A gyűjtés és feldolgozás megindítása pedig annál fontosabb, mert a letűnt rendszer administratiója nem felelt meg a modern administratio fogalmainak. Nagyon sok minden történt, a nélkül hogy a legfontosabb elhatározásokról írást vettek volna föl és nagyon sok írást a bukás idején meg is semmisítettek. Ilyen körülmények közt ez események rögzítése csakis akkor lehetséges, ha az adatok összegyűjtése még oly időben indul meg, a mikor emléküik még elevenen él a szereplők tudatában s a terror jellemzésére szükséges *petit fait* significantifek még megmenthetők a történetírásnak. A párisi *commune* történetét, ámbár eleget írtak róla, ma sem ismerjük úgy, a hogy kívánatos volna,

mert az adatok összegyűjtését a kellő időpontban elmulasztották, Ezen a bajon nálunk remélhetőleg segíteni fog az a tény, hogy a kormány maga is elismerte a gyűjtés fontosságát és országos bizottságot alakított az anyaggyűjtés megszervezésére. Ez a bizottság, a mely Csánki Dezső h. államtitkár, az Országos Levéltár főigazgatójának elnökletével és Ilosvay Bálint belügyministeriumi h. államtitkárral, mint főelőadóval indította meg munkálatait, különböző szakbizottságok s a vidéki centrumokban szervezett helyi bizottságok segítségével végzi munkáját s az Országos Levéltárban gyűjti össze a diktatura emlékeit, hogy azokat a történetírásnak és a komoly tudományos földolgozásnak hozzáférhetővé tegye. Munkájukban az itt ismertetett két mű szerzője is résztvesz.

Stocker Antalt, a ki mint a terroristák bűnügyét tárgyaló bíróság elnöke, ez ügy tárgyalásait vezette, az indította a szóban forgó füzet kiadására, hogy a per anyagát legalább részben megismertesse a közönséggel, mert hiszen azok a tudósítások, a melyeket a napi sajtó az akkori papirhiány mellett közölhetett, semmitmondók voltak. Sajnos Stockernek is az ítélet szövegének és indokolásának közlésére kellett szorítkoznia, a mi nagy kár, mert ámbár az indokolás kiterjeszkedik a vallomások fontosabb momentumaira, azokat mégsem tartalmazza teljes elevenységükben. Persze a Cserny-pör a terrorista bűnpöröknek csak egyik szeme volt s a történetírásra fontos volna, hogy nemcsak ezt az ügyet, hanem a többi terroristáét is, — ha már a tárgyalási jegyzőkönyveket egész terjedelmökben publikálni nem lehet, — legalább rövid összefoglalásokban hasonló módon megismerhesse. Erre az ismertetésre éppen Stocker Antal volna a legalkalmasabb.

Koritsánszky munkája a nagyközönséget kevésbé érdekli. Ez a terjedelmes kötet a gyógyszerészetet állítja élénk nemcsak a proletárdiktatura idején, hanem igen helyesen a forradalom kitörése óta, tehát a Károlyi-korszak alatt is és a diktatura bukását közvetlenül követő időkben. A szerző a szakmájába vágó rendelkezéseket teljes szövegükben közli, hozzáfűzve mindig azt is, hogy e rendelkezés alapján a gyakorlatban tényleg mi történt. Munkájának eleveniséget ad, hogy igen ügyesen mutat rá a szereplő egyének tevékenységére, egyesek fáradozásaira, mások akadékoskodására és társaik meggyötrésére irányuló törekvésére. E szempontból tekintve tehát nemcsak a gyógyszerészet történetét adja, hanem a gyógyszerészekét is.

A közönség e munkákat bizonyára nem fogja olyan mohón olvasni, mint a szovjetről lavinaszerűen megindult ponyvamunkákat, a történetírás szempontjából mégis ezeknek van jelentőségük.

Győri Kalauz. Összeállította *Török Pál.* Győrött, 1920. 100 l.
Wolf Gyula bizománya. Főbizományos Turistaság és Alpinizmus. Budapest.

E kis füzet tartalmát a következő fejezetek alkotják : 1. *Tájékoztató*, mely a szükséges gyakorlati tudnivalókat öleli fel ; 2. *Győr története*, mely öt fejezetben ismerteti meg a város multjával egészen a legutolsó időkig, a kommunizmus s az oláh megszállás szomorú emlékű hónapjait is érintve. A *Győr lakossága* cz. fejezet a legpontosabb statisztikai adatokat nyújtja, *Győr gazdasági viszonyai* cím alatt pedig alapos ismertetést kapjuk az élénk iparú és kereskedelmű, forgalmas városunknak. Két rövidebb fejezet a *templomokat és hidakat* mutatja be s ezután következik a legterjedelmesebb, a munkának majd a felét felölelő fejezet : *Séta a városban*, végül pedig a *kirándulóhelyek* ismertetése.

Szerző nagy gonddal és szeretettel végezte feladatát ; történeti szempontból nemcsak a város történetével foglalkozó első fejezetek értékesek, hanem a *Séta a városban* cz. rész is, a hol a legapróbb történeti emlékre, vonatkozásra is figyelemmel volt ; bizonyára nagy érdeklődéssel és tanulsággal fogják forgatni nemcsak az idegenek, hanem a győriek is.

Reméljük, hogy mire új kiadására kerül a sor, a viszonyok javultával, méltóbb lehet tartalmához külső kiállítása is. —bj.

Bernheim E. : Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluss auf Politik und Geschichtsschreibung. I. T. : Die Zeitanschauungen : Die Augustinischen Ideen — Antichrist und Friedensfürst — Regnum und Sacerdotium. Tübingen, 1918. 8° IV+233 l.

A középkor sajátos eszmevilágának, gondolkörének s legkülönbözőbb életviszonylatokról alkotott felfogásának, röviden : világnézetének kialakítására senki oly mélyen és tartósan nem hatott, mint szent Ágoston. Hatása egyetemes ; a vallási és erkölcsi élet vonatkozásain túl kiterjed az állami és társadalmi élet egész körére. Ezen utóbbi kapcsolatban különösen nagy visszhangot vert *»De civitate Dei«* cz. munkája. E titáni mű szédületesen gazdag és grandiosus arányaikkal megbűvölő gondolatsorai először vetítették ki a minden részletében logikusan átgondolt és fenséges harmoniába olvasztott keresztény állami és társadalmi rend körvonalait s ezzel több mint ezer esztendőre megszabták az eszmei fejlődés irányát. A nagy hippói püspök főleg ezzel a könyvével lett a keresztény világnézet codificatorává elannyira, hogy alapos ismerete nélkül még a politikai történet

számos fontos mozzanata is megfejthetetlen rejtély marad a történetíró előtt.

Szent Ágoston működésének alapvető jelentősége már régóta nem ismeretlen a középkori eszmeáramlatok tanulmányozói előtt. *Gierke*,¹ *Reuter*² és *Mirbt*³ már évtizedekkel ezelőtt megkísérelték, hogy egy-egy pontosan elhatárolt területen belül kinyomozzák a hippói püspökhöz vezetű szálakat. Később pedig épen a most ismertett munka szerzője hívta fel a kutatók figyelmét a középkori mozgalmak eszmei háttérének és a *De civitate Dei* gondolatainak bensű összefüggésére.⁴ De mindez természetesen távolról sem merítette ki a tárgyat. Ahhoz a megjelent munkák egy része túlságosan általános tartalmú volt, más része pedig nagyon szűk területet ölelt fel s e miatt nem nyújthatott teljes képet arról az ezernyi ezer ágban szertefutó szövedékről, mely a középkor eszmei történetének úgyszólván minden jelentősebb mozzanatát egy nagy egységgé fűzi össze.

A czímben jelzett mű ezt a hiányt van hivatva pótolni. Írója rendkívül széles alapon fogott bele a maga elé tűzött feladat megoldásába. A saját terjedelmes kutatásain kívül főleg azokra a specialis eredményekre támaszkodik, melyeket tanítványai közvetlen vezetése és irányítása mellett készült dissertatióikban állapítottak meg. Mert a világszerte ismert nevű professor ügyes paedagogiai tapintattal már évek óta a kora középkorba és különösen az investituraharcz korára esű eszmei mozgalmak kinyomozására és összefüggésük felderítésére összpontosítja tanítványai figyelmét és munkakedvét. Cél tudatos irányítása eredményeként már eddig egész sereg jól sikerült dolgozat került ki a greifswaldi egyetem történeti seminariumából, melyek a túlságos specialisálással járó egyoldalúság daczára is számos új vonással élénkítették a középkor első felére vonatkozó tudásunkat. E dolgozatok legtöbbje közvetve vagy közvetlenül a szent ágostoni gondolatok történetével és koronkénti érvényesülésével foglalkozik s jól használható adalékokkal szolgál egy összefoglaló mű megírásához.⁵

¹ Das deutsche Genossenschaftsrecht. III. kötet. Berlin, 1881.

² Augustinische Studien. Gotha, 1887.

³ Die Stellung Augustins in der Publicistik des gregorianischen Kirchenstreits. Leipzig, 1888.

⁴ Politische Begriffe des Mittelalters im Lichte der Anschauungen Augustins. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1869—7.

⁵ Pl. *Fiebach J.*: Die Augustinischen Anschauungen Papst Innocenz III. Greifswald, 1914. *Tivalla H.*: Das Augustinische Idealbild der christlichen Obrigkeit als Quelle der »Fürstenspiegel« des Sedulus Scotus und Hincmar v. Reims. U. o. 1916., *Herzfeld G.*:

Bernheim munkája jelen alakjában nem teljes; csak egy részét, még pedig nem is nagyobb részét nyújtja az összegyűjtött anyagnak. De így befejezetlenül is bámulatba ejt bennünket tartalmi bőségével és szempontjainak sokszerű gazdagságával. Minden során érezzük, hogy írója souverain módon uralkodik az egész óriási anyagon és szinte ösztönszerűen megérzi a legparányibb összefüggésüket is. Részletesebben csak három themát vitat meg, de ezek kapcsán annyi részletproblemát vet fel és old meg, hogy műve valóságos tárháza a kora középkor benső történetére vonatkozó ismereteknek.

Az első terjedelmes fejezet az eredeti szent ágostoni gondolatok vizsgálatának van szentelve. Mindenekelőtt megállapítja a *civitas Dei* és a *civitas diaboli* különböző fokozatait s ennek kapcsán tisztázza az erény és bűn fogalmát a két állam fokozataihoz való viszonyukban. Azután részletesen elemzi a *humilitas*, *superbia*, *pax*, *iustitia*, *bellum iustum*, *obedientia*, *libertas*, *servitus*, *rex iustus* és *rex iniquus* fogalmát, tartalmi körét és színárnyalatait s mindegyiknél pontosan megjelöli a nagy hippói püspök állami és társadalmi rendszerében elfoglalt helyét. E rész legfőbb érdeme a fogalmak éles szembeállítása és pontos körülhatárolása s ezzel a további kutatások biztos alapjának megvetése. Ezt a czélt szolgálja a következő kiegészítő fejezet is, mely a szent ágostoni gondolatok átörökítőiről, nevezetesen Nagy szent Gergely pápáról, Pseudo-Cyprianusról és a karoling-kori renaissance képviselőiről szól.

A második és harmadik főrész egész terjedelmében a legjellegzetesebb szent ágostoni gondolatok továbbfejlődésével és történeti szerepével foglalkozik. Így tüzetes vizsgálat tárgyává teszi egyrészt az *aetas aurea* hite és a *rex iustus* fogalma, másrészt az *aetas ferrea* és az *Antichristus* megjelenése közti összefüggést s élesen rávilágít az Antichristusról alkotott felfogás fokkénti historisálására és észrevétlen azonosítására a *Civitas Dei rex iniquus*-ával, illetve *Tyrannus*-ával. Hasonló folyamatot állapít meg a messiási eszme és a középkor általános békefejedelemvárása között. A várva-várt *rex iustus* tulajdonságaival kapcsolatosan kiemeli a germán és a szent ágostoni békefogalom lényeges különbségét és az utóbbi benső összefüggését a *iustitia* fogalmával, a miből a *bellum iustum* különleges értelmezése is következik.

A könyv legfőbb értékét azonban még sem ezek, hanem a harmadik, terjedelemben is legnagyobb része teszi (110—233).

Papst Gregors VII. Begriff der bösen Obrigkeit im Sinne der Anschauungen Augustins und Papst Gregors I. U. o. 1914.

A középkori történet lelkét, quintessenciáját, a *regnum* és *sacerdotium* kölcsönös viszonyának alakulását s ez alakulás irányának benső, gyökeres összefüggését szent Ágoston eszmevilágával iparkodik e lapokon kellő megvilágításba helyezni a szerző. Bámulatatos erudíciója s finom érzéke az összefüggések felismerésében e részben nyilvánul legszembetűnőbben. A mit a pápai primátus történeti kifejtéséről, a pápaság politikai hatalmának emelkedéséről, a frank királysághoz való viszonyáról, a császárkoronázás és királylá kenés jelentőségéről, VII. Gergely és szent Ágoston eszméinek közeli rokonságáról stb. ír, az élvezete nemcsak az egyház-, hanem a profán történetírónak is.

Mint e futólagos áttekintés mutatja, Bernheim könyve egész sereg olyan kérdést vet fel és beszél meg, melyek legintegránsabb részei a középkor világnézetének. Legfőbb érdeme abban keresendő, hogy lényegesen közelebb segít bennünket a középkori történet lelkének megértéséhez s látszólag elszigetelt jelenségeinek összekapcsolásához. A mi hibája, fogyatkozása van, az is erényeinek túlhajtásából következik. A szerző túlságosan lelkiismeretesen veszi feladatát: mindent el akar mondani, a mit a tárgyra vonatkozóan tud s ezzel nehézkessé, szétfolyóvá teszi előadását. Oda nem tartozó részletek beillesztésével sokszor megszakítja a tárgyalás egyenletes és logikus menetét. Ha ehhez még hozzávesszük a szöveg kevésbé világos, áttekinthető tagolását és a gyakori előre vagy hátra való utalást, el kell ismerünk, hogy a könyv olvasása nem tartozik a könnyű élvezetek közé. De a tartalom bősége és eszmeekeltő volta dúsan kárpótol bennünket a forma fogyatékoságáért.

Balanyi György.

Otto Riedner: Die geistlichen Gerichtshöfe zu Speier im Mittelalter. II. Band: Texte. Paderborn. Schöningh. 1915. 8°. X. 300 l.

A középkori Németország territorialis széttagoltsága természetesen jelentős befolyással volt jogrendszerének kialakulására és fejlődésére is. Ezért a középkori német jogtörténet tanulmányozásánál még inkább nélkülözhetetlenek az oly irányú részlettanulmányok és forráskiadványok, a melyek valamely territorium egyházi vagy világi particularis jogfejlődését teszik kutatás tárgyává. A német tudományosság méltányolva ezt az elsőrendű tudományos szükségletet, számos publicatióval és monographiával igyekszik ennek a követelménynek megfelelni. Ezek közé sorozhatjuk a jelen oklevéltárat is, amely épen száz okleveles adattal, köztük 75 idáig még kiadatlan oklevéllel gyarapítja a speyeri particularis egyháztörténetre vonatkozó

ismereteinket. A kiadó két részre osztja az anyagot. Az első részben, amely 40, köztük 33 ezideig még kiadatlan oklevelet tartalmaz, a nairatív és dispositív tartalmú forrásokat közli a kiadó. Ezek élén az 1260-ból származó »Ordo iudiciarius antequam sive ordo iudiciarius Spirensis« áll, a mely az egész kötetnek kétségkívül a legbecesebb darabja. Ezt ugyan már idáig is többen felhasználták és kiadták, így Rockinger, Köpke, Wunderlich, de Riedner az első, a ki az összes ismeretes kéziratok lelkiismeretes és pontos felhasználásával és összevetésével, — összesen öt codexben maradt reánk az Ordo, — igyekszik az eredeti szöveget megállapítani. A jegyzetekben pedig nemcsak a lectio variansokat közli, hanem az Ordo forrásaira is reámutat. Igen érdekesek még az első részben a Mátyás speyeri püspök által 1466-ban kibocsájtott »Reformacio antiqua« és az 1479 tájáról való »Reformacio nova«, a melyek különösen a bírósági személyekre és azok sallariumára vonatkozólag tartalmaznak részletes intézkedéseket. A második rész 60 bírósági kiadványt, köztük 42 kiadatlant tartalmaz. Ezek elseje az 1210—19. évekből való és a speyeri bírának egy legelőperben mondott ítéletét foglalja utólag írásba. Ennek a második résznek 22 darabja való a XIII. századból, 8 a XIV. századból, míg a XV-re 12, a XVI. századra pedig 18 oklevél marad. Az utolsó 1547-ből való.

A háborús helyzet és a kiadó hadbavonulása okozták, hogy a második kötet, az okleveles anyag publikálása, megelőzte az elsőt, a mely a monographikus feldolgozást fogja tartalmazni és a mely a jelen kötet előszavának ígérete szerint különösen ki fog térni az »Ordo iudiciarius antequam« méltatására is. A midőn örömmel nézünk ez érdekes munka I. kötetének mielőbbi megjelenése elé, nem fojthatjuk el azon reményünket, hogy a békésebb idők beálltával a mi tudományos intézeteink is mihamarább megkezdik a hazai particularis egyházi és világi jogfejlődés történeti anyagának összegyűjtését és közzétételét.

Tóth László.

R. Charmatz: Österreichs äussere und innere Politik von 1895 bis 1914. (Aus Natur und Geisteswelt 655.) Leipzig—Berlin, B. G. Teubner, 1918, IV+128 l.

Az ügyes és populáris német vállalat ezzel a munkáscskával az ötödik füzetet hozza Charmatz tollából. Az első kettő (651—52. számok) Ausztria belső történetét adja 1848-tól kezdve odáig, a hol az itt tárgyalt munka veszi át a szót, a másik kettő (653—54) az osztrák külpolitika történetét nyújtja a francia forradalomtól Bosznia-Hercegovina annexiójáig. Az előttiünk fekvő füzet

összefoglalva tárgyalja az utolsó húsz év politikai történetét, oly módon, hogy a birodalom belső történetéből csak a politikai történetet emeli ki — lényegében nem is más, mint a ministeriumok és a Reichsrath története, — a külpolitikában pedig körülbelül 1897-től fogva vázolja a legfontosabb eseményeket, részben ismételve, a mit a vállalat 654. füzetében már elmondott. A német kritika (pl. Molden a »Mitteilungen«-ben) egészben meglehetősen elismeréssel fogadta ezeket a munkácskákat, a mi bizonyos határok között jogosult is. Nemcsak a szélesebb értelemben vett közönség, de még azok a politikusok is, a kik csak nagyjából, felszínesen óhajtanak tájékozódni a közelmúlt osztrák politikájáról, vagy a monarchia külpolitikájának irányairól, nem részletes, de elég világos és áttekinthető útbaigazítást meríthetnek ebből a füzetből, igaz, hogy nem mindig objectiv és különösen magyar szempontból nem mindig megbízható és elégséges útbaigazítást. A magyar viszonyokat ugyanis a szerző csak igen ritkán érinti, akkor, ha ez elkerülhetetlenül szükséges és ilyenkor alig tudja elleplezni az osztrák ellenszenvet minden iránt, a mi magyar. Ez végre nem túlságosan búsít bennünket. Charmatznál már veszedelmesebb ellenségeket elbirt ez a szegény nemzet s reá legalább nem lehet azt mondani, hogy keresi az alkalmat ellenszenvé nyilvánítására. Hogy a művecske olvasása depresszív hatást tesz reánk, annak mások az okai. A könyv főtárgya Ausztria belpolitikájának története az utolsó húsz évben. (A 128 oldalból csak 41 jut a külpolitikára.) Alig hiszem, hogy könnyen lehessen találni még egy ennyire sivár és vigasztalan történelmi themát. E sorok írója igazán nem érez Ausztria iránt animositást. Meg van győződve róla, hogy a Habsburg monarchia Lajtán túli része is történelmi és gazdasági szükségén épült fel, hogy felbomlása történelmi szerencsétlenség, a mely meg fogja magát bosszulni. De ha valami érthetővé teszi ezt a felbomlást, úgy az az utolsó húsz év politikai története. Tehetetlen és tehetségtelen kormányok változtatják egymást, a melyek aprólékos megegyezésekkel, lavirozgatással próbálják tengetni életüket egy napról a másikra, a nélkül hogy egy is hozzá merne nyúlni az égető sebhez, a nemzetiségek gyűlölködéséhez. Kiméletlen, kietlen obstructiók, formában, hatásban ijesztők, egymást követik, a Reichsrath inkább verekszik, mint dolgozik éveken keresztül. A mi hasznos történik, azt hatalmi szó viszi keresztül, nem egyszer a mindig jót akaró ősz uralkodó személyes kezdeményezésére. Hisz igaz, ezekben az években mi, magyarok, sem lehetünk különösen büszkék belpolitikai életünkre. De az osztrák parlament jeleneteihez hasonlóak talán csak a Cicero korabeli comitiákon játszódtak le. És ott nem voltak oly mélyek az elvi ellentétek. És ezt az amúgy is ellenszenves

themát szerző igen szárazan, siváran, minden magasabb szempont mellőzésével tárgyalja. Néha aprólékos. Pl. rendszerint elmondja az egymást váltogató miniszterelnökökről hány évesek voltak, milyen volt a külsejük. Viszont — szinte hihetetlen — a nyájas olvasó a végén sem tudja meg a könyvből, ha a nélkül nem tudná, miért is obstruáltak a csehek annyi éven át oly kitartóan. Ez az 1918-ban megjelent könyv egy árva szót sem szól cseh függetlenségi törekvésekről, alig érinti az olasz irredentis-must. És ennél a struczszerű hallgatásnál az a fájdalmas benyomásunk van, hogy ez nem is a szerző hibája. Ezzel talán legjobban jellemezte az osztrák belső politikát . . .

A mit a külpolitikáról mond, igen kevés, egyáltalán nem ki-elégítő, mégis ezeket a részeket szívesebben olvassuk. Itt legalább történik valami, ha ritkán is, találkozunk mégis kezdeményezés-sel, céltudatos, biztos cselekvéssel. Nem mondjuk, hogy Golu-chovsky, Aerenthal vagy éppen Berchtold alakja a történelem számára volt faragva, mégis mennyivel különbek, mint pl. Badeni, Thun, Bienerth vagy a szerencsétlen Stürgkh. Könnyű és hálás dolog ma a monarchia diplomáciáját szidni, de az bizonyos, hogy ilyen benső viszonyok mellett csodálatos, hogy diplomatáink egyáltalában nagyhatalomhoz méltó és céltudatos, ha nem is nagyvonalú, expansiv külső politikát tudtak folytatni. A monar-chia külpolitikája nem volt rossz, de nem volt szilárd az alap, a melyre támaszkodnia kellett volna.

Patek Ferencz.

Martin Spahn: Elasz-Lothringen. 1919. Verlag Ullstein und Co. Berlin. 391. old.

Nekünk magyaroknak többszörös életföntartó nemzeti érdekből fontos, hogy a világtörténet irredenta kérdéseit alaposan tanulmányozzuk, okait és okozatait még a helyszínén is kutassuk, mindenfajta eszközeit elsajátítsuk és gyakorlatilag alkalmazzuk. Ezt az óriás területű kérdést nem végezheti egy ember, mert az irredenta irodalom, a mint az Elaszban, Írlandban, Felső-olaszországban, Szerbiában, Finn-, és Lengyelországban stb. kifejlődött, külön-külön csakis erre a célra rátermett egyének munkája lehet. Történeti tanulságokkal együtt nagy politikai haszonnal járó tevékenység van vele összekapcsolva. Világos dolog, hogy nem minden ott használt eszköz értékesíthető nálunk is, de a néplélektan tanulsága szerint mindegyik kecsgetethet valamelyes eredménnyel és alkalmazásának elmulasztása nagy bűnök forrásává nőheti ki magát. »Nem akarunk háborút«, mondták az elaszaiak, »mi tudunk várni és fogunk várni!« Legelsőben befolyást kellett nyerniök az európai politikai con-

certben, hogy érdekeiket európai szükségletnek tüntessék föl, hogy mint ilyet karolják föl az angolok, az oroszok és a többi népek : az egész világ. A francziák 1870 után nem azzal kiabálták tele a világot, hogy : »Vissza Elzászszal !«, hanem : »Bosszú Sadowáért !«, »Revanche !« Elszasz-Lotharingiát nem úgy állították be, mint főkérdést. Sokkal messzebbmenő és titkos terveket főztek, semhogy a német diplomácia azokat megértette volna. Franciaország ezek kedvéért letért nemzetközi eszményeinek ösvényéről és nemzetivé, hazafiassá változott át. Derouléde : »Ligue des Patriotes«-ja sok millió francziában, még az utolsó parasztig is elvitte a háború szükségszerűségének gondolatát ; a revanche eszméjét. Innen magyarázható a francziák elkeseredett, egyszersmind vitéz harcza az elmúlt világháborúban. Céljaiknak megnyerték az angol szövetséget, mely nélkül Európában semmiféle gazdasági és politikai kérdést megoldani nem volt és nem is lesz lehetséges. Elszasz, Franciaország Oriflamme-ja, csakhamar angol kérdések eltakaró köpenyegévé lett. Érte egy európai állam sem tette volna tűzbe kezét, de a francziák úgy állították be ezt a kérdést, mint nagyhatalmának főfeltételeit, mint az angol terjeszkedés és imperialismus egyedüli akadályát. Évtizedek minden napján ismételték, hogy Elszasz-Lotharingia vissza fog kerülni. Szövetkeztek Oroszországgal, hogy ezzel az elszazi kérdést orosz politikai kérdéssé avassák, hogy majd ha Oroszország mobilisál, a harckészség nem a Dardanellákért, hanem Elszaszért történjék. Ilyen volt Franciaország politikai számvetése.

Midőn mind a Szajna mellett, mind a Themse mellett kimonodták, »Germaniam esse delendam,« szoros czimboraságot kötöttek maguk közt Németország romlására és a középponti nagyhatalmak elpusztítására. Poincaré, az elszazi nagy háborúkeverő halálos ellensége, Clémenceau mellett is megállt, mivel egész Franciaország benne látta : »le retour total et sans condition des deux provinces à la nation française !« Németország későn fogta föl a háború lényegét és védelem helyett támadónak lépett föl. 1917 okt. 9-én Kühlmann államtitkár már hiába fődözte föl a harc indító okát, hogy »Európai népei Elszasz-Lotharingia jövőjéért küzdenek és ezért ontják vérüket.« Késő volt, mert a francia bosszú már Elszazon is túlhaladt, mikor látta, hogy az amerikai, az olasz és román beavatkozással győzelme biztossá válik, tovább, még Németország megsemmisítésénél is tovább : az egész közép-európai nagyhatalmi conceptio végleges megtöréséig és megsemmisítéséig. Innen ered a végső, »à outrance-harc«, a késhegyig menő verekedés. Míg a háború előtt nem sokat törődött Gambetta tanácsával, mely azt hangoztatta, hogy »... ne parlons jamais

de l'étranger, mais que l'on comprenne, que nous y pensons, toujours», hanem nyíltan hirdette a háborút Németország ellen Elzász visszahódításáért.

A francia bosszúsággal nézett arra a fölvirágozásra, mely Németország uralma alatt Elzászban bekövetkezett. Ő ezt nem óhajtotta, mert benne fölismerte a csábítást, az elidegenedésnek minden réteget. »Il est resté, qu'il était depuis deux siècle, le pens ferme, le plus décidé champion de l'idée française.« Az elzászi irredenta vezető gondolata volt, hogy Elzász ne emelkedjék, hogy ne szeresse meg hódítóit.« A németekkel ellentétben a francia hátráltatta Elzász föllendülését és rendszeresen küzdött a belső válságok mellett. Harczába belevonta Elzász gazdag polgárait, a bourgeoisie minden fajtáját, de autonómiai kérdésekben a köznépet is. Végül elhitette a világgal, hogy Franciaország Elzász nélkül csonka, sőt életképtelen. Előtte a Sambre és a Meuse volt az egyedüli Marsellaise: az elzászi Marsellaise. Örökös kísérletezés, próbák, akár politikai sikerrel, akár eredménytelenséggel, szünetlen nyugtalanítás, csábítgatás a kérdés rugalmasságát edzették. A grande nation egyedüli álma ötven esztendeig csakis ez volt. Megelégedett még azzal is, hogy az elzászi polgár a német eredetet csak ünnepnapokon és vasárnapokon emlegette, de a hétköznapokat magának foglalta le, akkor a maga aknaját ásta. Napoleon katonái és tábornokai közt az elzásziak voltak a legkedveltebbek, a legelsőek és ez a francia gloire, az irredentának csalátke maradt. Jóllehet Elzász ezer évig német föld és német törzsek tulajdona volt, kétszáz évig francia főnnhatóság alatt virágzott. Elzász visszahódításáért már a háború előtt milliárdok folytak el irodalomra, újságokra, röpiratokra, regényekre, színművekre, propagandára, eleven kémkedésre és szövetségésekre, a háború alatt nemzeti létének, főnnállásának koczkáját vetette el. Minden, a mi onnan jött, szentté vált, Jeanne d'Arce-tól kezdve Poincaré usztító szónoklataiig.

Említettem már, hogy mennyire fáj a francziáknak Elzász fölvirágozása a német hegemonia alatt, a melyet már az első határátlépésnél szembeszökően észre lehetett venni. Nem is ismerte el. Azt a tévhitet, melyet terjesztett, hogy Elzász csak a francziák alatt virágozhatik föl, megczáfolják a német statisztikai adatok. 1871-ben 1.548,000 a lakosság száma, 1911-ben 1.876,000. Oly ellentétes szaporulat, melyet sem a francia anyaország, se gyarmatai és provinciái nem mutatnak föl. Igaz, hogy az ízlés és szokás, továbbá a francia vásár megszűnése miatt a szövőipar nagy válságon esett át 1870-ben, mivel az elzászi üzem productiói a francia piacra voltak utalva és terelve, de ez a válság elmúlt, mihelyt a németek behozták a czérna- és gyapju-

szövést és nagy német piaczkokról gondoskodtak. Hiába emeltek a francziák a Meurthe és Mosel mellett, Belfortban, Epinalban, St. Diében szövőgyárat, az elszasi termelést a német piac lefoglalta. A bányászat, főleg a só- és vasbányászat is föllandült. 1871-ben 371 négyzetkilométer, 1911-ben 776 kilométer területre emelkedett, a munkások száma 3363-ról 13,643 emberre, 995,662 tonna termelésről, 544,100 márka jövedelemről 2.093,955 tonnára és 86.198,000 márka jövedelemre nőtt föl. Nyers vasat termeltek 1871-ben 637,955 tonnát, 1911-ben 9.758,571 tonnát. Ezt 1871-ben 1541 ember, 1911-ben 6843 ember vájta. A nyers vasból készített termékek 1871-ben 4.663,800, 1911-ben 15.433,760 márkát hoztak. Kálium, földolaj és más kereskedelmi ágak is fölvirágoztak. A városok nagyobbodtak. A földművelés belterjesebbé vált. 1882-ben 824,485 hektár volt bevetve, 1911-ben 881,569 hektár, az üzem 133,860-ról 244,948-ra növekedett. 1873-ban a loállomány 135,698, 1912-ben 136,538, a szarvasmarha 418,484-ről, 522,029-re, a sertés 266,505-ről 430,161-re, a kecskeállomány 56,579-ről 70,978-ra ugrott. Így dolgoztak a németek a francziák számára.¹

Martin Spahn könyve sok tanulságot sorol föl Elszas-Lotharingia állapotáról, a revancheról és irredentáról is, de a fön-tieket máshonnan kell megtanulni. A mű fele a német uralom ezer évéről számol be közismert irodalom-, művelődés- és művészet-történeti adatokkal. Másik fele élénken foglalkozik a francia birtoklással 1649-től kezdve. Ott inkább a történetíró, itt már a politikus szólal meg. Az előtörténetben előadja az alemannok és frankok térhódítását, rátér a provincia Belgica történetére, leírja a Karolingok uralmát és kulturáját, bemutatja a terület földrajzi jelentőségét az Északi- és Földközi-tenger között, mikor a román kultúra közvetítőjévé válik a germán kulturának. A szent római birodalomban is Elszas területe előkelő helyet foglalt el. Klastromainak tudományos és hitélete híres és fontos művelődési gócz-pontok keletkeztek. A német nemesség tömegesen vándorolt be és a tartomány a Hohenstaufok kedvencz tartózkodási helyévé vált. Városok emelkedtek, udvari költészet keletkezett, a scholastika és a gotika fölvirágoztak (Strassburgi Münster). A mystikus irodalom kiváló mesterei laktak itt. Föllandült a műipar és a színi költészet. Mindennek a német adta meg a germán jelleget. A Habsburgok alatt azonban viszályok tanyájává lett az ország. Alsó- és

¹ Lásd: *Deutsche Rundschau*, 1916. márcz. Mathieu Schwann: *Wie die Franzosen sich zum Kriege rüsteten.* 383. l.; 1917. febr. számban: Matthias Salm: *Zur Geschichte und Würdigung der französischen Revanchidee.* 195. l.; 1918. márc. szám: *Elsásische Gesichte.* 273. l.; 1919. szám: Hermann Platz: *Der Nationalismus im französischen Denken der Vorkriegszeit.* 12. l.

Felső-Elsasz elváltak egymástól. A reformatio, a parasztlázadások, a 30 éves háború szétszaggatta az országot.

Az 1618. évben már jelentkeztek a francia igények. Lotharingia romanisálódni kezdett, míg Elszaszban nagy a nemzeti német visszahatás. Strassburg állása kéteessé válik. Richelieu meghódítására tört. A Rajna kezdte politikai bővülő erejét éreztetni. A westfáliai béke végre elszakította Németországtól. XIV. Lajos a hollandi és a spanyol örökösödési háborúban Franciaországhoz csatolta Lotharingiát. A német polgárokat hízéggel és csábítással édesgette magához. Ebben nagy mester volt La Grange kormányzó. A nép behódolt a mézes szavaknak és megkezdődött a francia bevándorlás. Az anyaországgal azonban megmaradt a sűrű érintkezés és a faji jelleget megőrizték, de a kereskedés és gazdálkodás, az ipar francia befolyás alá került. Lassan megalakult az elszazi francia család élet is. Goethet, Herdert strassburgi tartózkodásuk alatt azonban főleg a még hatalmasan imponáló német kultúra hatja meg. A francia forradalom kevés hatással volt az országra, de a terror elől a gazdag elszaziak Németországba vándoroltak. Sokan Ausztriában és Magyarországon telepedtek le. 1789—1799-ig a jakobinusok irgalmatlansága idejében a lakosság vagy kivándorolt vagy kipusztult.

A napoleoni korszak új dicsőséget hozott Elszaszra. Ez a tartomány akkor sok dicső hadvezért adott a francia hadseregnek. Napoleon után azonban Németország már jelentkezik történeti jogánál fogva igényeivel, mire a restauratio után Franciaország gazdasági és szellemi téren ragadja magához a vezetést. A francia és német elem farkasszemet néz egymással. A papság a francziákhoz szit, a polgárság még mindig német. Élesen megkülönböztethető határai keletkeznek a francia és a német faj- és nyelvterületnek. A keveredés igen nehezen megy. A két politikai ellenfél még házasságot is ritkán köt egymással. Mindamellet az elfranciásodás nyilvánvalóvá lesz. Sikerül ébren tartani a kelta mult legendáit, a francia Ostmarknak hagyományát. E közben Strassburg jelentősége hanyatlak, Elszasz a francziába való beolvadásnak tüneteit mutatja. Így egyrészt a német, másrészt a francia befolyás alatt egy kettős kultúra keletkezik, s a két nemzet egészen az 1870/71. háborúig verseng a fölényért. Ez a kettős műveltség mindmáig fennmaradt és többé kiirtható nem volt. Jól lehet Bismarck a békéltető szerepet hangoztatta, kormányzó: Manteuffel és Hohenlohe Chlodwig helytartósága az ellentétek elsimulásában tevékeny munkásságot tudott kifejteni, II. Vilmos császár imperatori föllépése sok sérelmes sebet szakított föl, úgy hogy a francia irredenta minden eszközt fölhasznált, hogy a német uralmat aláaknázza. És ebben a munkában a fran-

ciaiak minden kor irredeñtájának mestereivé küzdötték föl magukat.

A »Ligue des Patriotes«, a »Ligue d'enseignement«, a »Ligue d'Alsace« a »Revue catholique d'Alsace«, a »Revue Alsacienne«, a »Journal d'Alsace« és más irredenta közegek voltak a vezetők e mozgalomban. Ez táplálta a szünetlen politikai agitációt, belevonta az egész francia tömeget benn Elaszban és künn Franciaországban e kérdés örvényző politikájába. A parasztságot és a bourgeoisiet megnyerte pénzzel, állással, hivatallal. Elaszai ember Franciaországban, bármely közepes tehetségnek bizonyult, a legmagasabb állásokba juthatott, csak tudott legyen a francziák szája íze szerint agitálni. Az iskolák minden fokozata kivette részét e munkából. A propaganda megindult bírák, tanárok, papok, tanítók, orvosok közt és termékenyen működött. Se szeri se száma az irodalmi termékeknek, melyek kizárólag ezzel a kérdéssel foglalkoztak az óvodáktól az egyetemekig, az otthontól a külvilágig. Alapítványok, gyűjtések, alapok, bankházak, takarékok, reszvénytársaságok alakultak a cél elérése érdekében, míg végre az egész világot fölgyjuttotta, hogy elérhesse vágyainak netovábbját és a »revanche« beteljék.

Morvay Győző.

Folyóiratszemle.

Budapesti Hirlap. 1920. 6. sz. *Szent-Istvány Béla*: *Pro Hungaria superiore*. Iványi Bélának *Felsőmagyarországról* írt hasonló című munkájának ismertetése. — 10. sz. *Vikár Béla*: *A kaukázusi hunnok-ról* szóló cikkében ama meggyőződésének ad kifejezést, hogy a magyar és kaukázusi hunnok közt faji tekintetben nincs különbség. — 63. sz. *Szász Károly*: *Tisza István ifjúágából*. Részlet »Tisza István« cz. sajtó alatt levő munkájából. — 71. sz. *Viczmándy Tamás*: *Apponyi és Macaulay*. Azon hírre, hogy Apponyi emlékiratait készülni megírni, összehasonlítja Apponyit Macaulayvel. Közöttük sok a közös vonás. A hasonlóság mindenekelőtt az, hogy mindkettőjük kiinduló pontja a legszigorúbb erkölcsi alap. Mind a ketten erre az alapra, az erkölcs mértékére helyeznek előbb mindent, mielőtt ítélnének. A másik szembeötlő hasonlatosság közöttük a classicitásra való erős törekvés. És hasonlítanak abban is, hogy a classicitásra való törekvésük mellett sem téveszik el semők elől azt a törvényt, a melyet Hugó Victor úgy fejezett ki, hogy minden stíl jó, kivéve az unalmasat. De van köztük negatív hasonlóság is: hasonlítanak gyöngéd oldalakon is!

Érdekes Ujság. 1920. 10. sz. *Cholnoky Jenő*: *Erdély-ről* szóló cikkét közli. Ismerteti Erdély földrajzi helyzetét és geológiai fejlődését. Ezután a népvándorlások korára tér át, mely Erdélyre is hatással volt. A gepidák, majd a gótok, azután a húnok vonultak végig rajta. Úgy, mint a mult századokban az oláhok, akkor a szlávok szivárogtak be a hegyek közé. A szlávok után az avarok jöttek, a kiket a magyarok határőröknek használtak fel. A magyarok végre

szolid államot alkottak, műveltséget s művészetet teremtettek Erdélyben. A fennmaradt műemlékek azt mutatják, hogy Erdélyben oláh kultúra nem volt. Egyetlen bizantinus műemlék sem volt. Erdélybe lassankint szivárgott be az oláh, eleinte a hegyeken mint pásztor, majd a török elől seregéstől özönlött be, mint menekülő. A védekezésben, örökös harcokban megritkult magyarság helyét elfoglalta s megkezdődött Erdély hanyatlása.

Grenzpост. 1920., 2818., 2819., 2821., 2826., 2832., 2839., 2842., 2850., 2856., 2863., 2868. sz. *Zsombor G: Westungarn. Zu Ungarn oder zu Oesterreich?* Általános vonásokban ismerteti a történeti és népjogi szempontokat, melyek tekintetbe jönnek Nyugatmagyarország állami hovatartozását illetőleg. Kimutatja, hogy Ausztriának sem történelmileg, sem népjogilag nem lehet igénye e területre. Jogilag sohasem tartozott huzamos ideig hozzá s sohasem élvezett önálló állami életet. Elszakítása az anyaországtól súlyos hátránnyal volna Nyugatmagyarország iparára és kereskedelmére.

Közlemények Szepes vármegye multjából. 1917. I—4. füz. *Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy-család levéltára.* 1243—1803. A kiadó bevezetésképen hosszabb értekezés keretében ismerteti a Máriássyak szerepét Szepesmegye történetében. Ezt követik a gondos és gyakran hosszabb magyarázatokkal kísért regesták két részben, külön a márkusfalvi és külön a batizfalvi levéltár anyaga, összesen 600 regestával. E műre még bővebben is vissza fogunk térni.

1918. I. füz. *Schmidt Gizella: Szepesi német népdalok s népies énekek.* Menhárdról és Izsákfalváról összegyűjtött népdalokat ismerteti. — *Máriássy Ödön: Szemelvények Máriássy Farkas magánlevéltárából.* Korábbi közlemények folytatásaként XVIII. századi szepesi iparosokra és művészekre vonatkozó adatokat közöl. — *Hajnóczy R. József: Drága idők Szepesben.* A XVI—XVII. századi drágulásokra vonatkozó érdekes összeállítások. — *Báró Wieland Aladár: A szepesi pórlázadás a cs. és kir. 60. sz. gyalogezred történetében.* A gyalogezred csak kis számban nyomott német nyelvű történetéből közli a megfelelő részt magyar fordításban. — Ismerteti a *Bruckner Győző: A szepesváraljai zsinat, Horváth Ödön: Apróságok Bredeczklyről és A löcsei evangélikus egyházközség története* cz. műveket.

2—4. füz. *Schmidt Gizella: Szepesi német népdalok s népies énekek.* (II., bef. közlemény.) — *Hajnóczy R. József: A késmárki bíró lánya.* Lőcse és Késmárk küzdelmeit tárgyalja, a melyek az árumegállítás kérdéséből fakadtak s különösen a XVI. században, a két király küzdelmében vadultak el. Eközben történt, hogy a löcsei Koch János eljegyezte Demiani késmárki bíró leányát 1535-ben. A vőlegény apja, Pál tanácsnok is jelen volt az eljegyzésen. Ezért a község népe annyira megharagudott rá, hogy a tanácsból való elmozdítását követelte. Két tanácsülés hosszú rábeszéléseivel sikerült csak a népet akaratától eltéríteni, de Koch Pálnak már nem volt maradása, ámbár fiát ki is tagadta. Végre is kénytelen volt családotól Lőcséről megszökni. — *Iványi Béla: A grádeczi Horváth-Stansith-család történetéhez.* A család tagjai közül Márkkal és szepesi birtokszerzéssel a XVI. században, fiának Gergelynek külföldi iskoláztatásával és végre a bujdosók közt szerepelt kurucz Márk pályájával foglalkozik. — *Kemény Lajos: Csáky-levelek Kassa sz. kir. város levéltárában.* XVII. századi levelek. — *Tahács Sándor: Spervogel krónikájából közli magyar fordításban a Hedvig tescheni hercegnő temetéséről szóló leírását.* — *Foster Jenő: Egy korompai fiú török rabságát* ismerteti az Iglón e tárgyban 1584-ben megtartott vizsgálat alapján. A fiút egy gömőri Jankó nevű

ember adta el 60 frtért a füleki bégnék, hogy feleségét a török rabságból kiválthassa. A dolog napfényre került és Jankót 1584. febr. 28-án felnygvelték. — Az új könyvek rovata *Szelényi Ödön: Egy érdemes régi magyar-honti pedagogo-theologus* (Liedemann Márton 1767—1837). és *Görgei Albert: Görgei Arthur* cz. könyveiről emlékezik meg.

Az 1919. évfolyam a cseh megszállás következtében már nem jelenhetett meg. Nagyon sajnálnók, ha ez a legmagasabb színvonalon álló helyi történelmi szemlénk megjelenésében hosszabb ideig akadályozva volna, ámbár kétségtelen, hogy érdemes, derék szerkesztőjének, a megszállás elől elmenekült *Förster Jenőnek* tragikus halála a folyóíratra nehezen pótolható veszteséget jelent.

Nyugat. 1920. 5., 6. sz. *Patáki József: A magyar színeszet kezdő korszaka.* Mutatvány a »Magyar színeszet története« című pályanyertes művéből, melyben különösen a Ferencz császár idejének színeszeti viszonyáról s a Pest-Budán összeverődött első magyar színtársulat viszontagságairól szól.

O. M. K. E. 1919. 20., 21. sz. 1920. 1., 2., 6., 7. *Marczali Henrik: Az ország helyreállításáról* szóló tanulmányában arról ír, mikép emelkedett hazánk több ízben is, nagy, végveszélylyel járó csapások után, melyeket belső züllés készített elő, útját törve külső hódításnak. E célból végigvezet az ország történetén a honfoglalástól kezdve 1825-ig. A hatalom birtokosai mindig munkába vették és foganatosították a nemzet megmentésének és fölemelésének nehéz munkáját. Uralkodóink gondoskodtak az ország helyreállításáról nagy katasztrófák után. Jellemzi Széchenyi működését. — Az újjászületés vezető eszméi nem lehetnek mások, mint Géza, IV. Béla és Széchenyi korában: az egész nemzetnek felemelése szabadság, biztonság, a munka megbecsülése és sikerének haszna. A magyart csak magasabb műveltség, tisztább erkölcs tarthatja fenn. A legnagyobb magyar hazafiságának lángja lehet révhez vezető világítótoronyunk.

Ország-Világ. 1920. 3. sz. *Markó Miklós: Egerbe a kolozsvári vagy pozsonyi egyetemet!* címmel az 1765. évben egyetemnek épült műemlék keletkezését, az alapító gróf Esterházy Károly egri püspök életéből epizódokat közöl. A lyceumi könyvtár nevezetes darabjairól is szól. — 5. sz. *Markó Miklós: A régi mulató Magyarország.* Követválasztási és egyéb farsangi cigánymuzsikus-históriákat közöl Bihari János idejétől a jelenkorig.

Pester Lloyd. 1920. 5. és 10. reg. sz. *Schay Gusztáv: Die Balkanfeldzüge 1914—1915.* címmel Stegemann Hermann *Geschichte des Krieges* munkájának harmadik kötetét s különösen a balkáni hadjáratokra vonatkozó részét bőven ismerteti. — 35. reg. sz. *Die Erinnerungen des Grafen Ottokar Czernin.* Az 1919-ben megjelent »Im Weltkrieg« munkájának ismertetése. A napló újat nem tartalmaz, vagy az ismeretlen adatok arra szolgálnak, hogy már előre összezavarják és elhomályosítsák az összképet. Czerninnek az a főzélja domborodik ki, hogy »becsületes« békét óhajtott elérni s bizonyítani akarja, hogy felelős állásában semmi alkalmat sem mulasztott el, hogy ily békét elérhessen. Fáradtsága azonban az »anyag álnokságán (Tücke der Materie) hajótörést szenvedett. Munkájának ezen »Zweckrückgrat«-ja körül a világháború szereplőire vonatkozó néhány személyes visszaemlékezés csoportosít. E visszaemlékezések semmi újat nem szolgáltatnak a szóbanforgó személyek jellemzéséhez. — 37. reg. sz. — *Zsombor Géza: Was geschieht mit Westungarn?* Nyugatmagyarország sorsáról a Neuilly-i béke után Magyarország, Nyugatmagyarország népe és Ausztria közös megegyezéssel, de mindenesetre békés

úton dönthetnek. Mert Nyugatmagyarország nem ellenséges hatalom által meghódított terület, melynek átvétele az új birtokosok által az erőszak és hadijog alapján történhetnék. Az ezeréves tulajdona a világ-háborúban legyőzött hatalomé, mely úgyszintén legyőzött hatalomnak nem szolgáltható ki. — 49. reg. sz. *Aus Deutschwestungarns Vergangenheit*. Egy magyar historikus történeti adatokat közül Nyugatmagyarország multjából, melyből kitűnik, hogy Ausztria nem uralkodott 300 évig Nyugatmagyarországon. Sopron csak 23 évig volt a Habsburgok zálogtulajdona. Moson és Vasvár pedig sohasem volt osztrák igazgatás alatt. — 52. esti és 53. reg. sz. *Schay Gusztáv : Ludendorff*. Kimerítő ismertetése Ludendorff »Meine Kriegserinnerungen« munkájának. — 57. esti sz. *Zur Vorgeschichte des Krieges*. A »Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914.« munka 3. kötetének ismertetése. E kötet az 1914. júl. 29-től aug. 27-ig terjedő diplomai leveleket foglalja magában a monarchiának Szerbiához intézett hadüzenetétől Berthold azon jegyzékéig, melyet gróf Clary brüsszeli osztrák-magyar követhez intézett s melyben tudatja, hogy a monarchia és Belgium közt a diplomai összeköttetés megszünt s beállt a hadiállapot. — 69. esti sz. *Domanovszky Sándor : Die historischen Rechte Ungarns auf Westungarn*. Renner kancellárnak a nemzetgyűlésen folytatott tárgyalások alkalmával s a magyar kormányhoz intézett jegyzékében foglalt állításait czáfolja. Nyugatmagyarország sohasem volt Ausztria kiegészítő része. — *L. L. : Das Nibelungenlied und Oesterreich als Nebenland Ungarns*. A Lloyd febr. 25. számában osztrák történetírók (Huber) munkáiból vett idézetek mutatják hogy voltak idők, midőn Ausztriának fontos részei Magyarország melléktartományaként szerepeltek. Utoljára Mátyás király alatt, előbb a szász német császárok idejében. A mai rosszul tájékozott német nemzetiségek előtt Ausztriának Magyarországtól való függő viszonya rettenetesnek és a németiség elleni arulásnak tűnik. Pedig e viszony egykor fennállott, s ezt a legnagyobb német éposz, a Nibelungének is bizonyítja. Ebben az Enns képezte a hún birodalom határát. Rüdiger von Bechelarn magyar területi gróf és Ekkehart magyar területen volt a határország bemenetét (Zugang) megőrizni. A Nibelungénekből kitűnik, hogy Rüdigernek, mint a »húnok« szolgálatában levőnek egyrészt és a burgundok és frankok közt másrészt természetes ellenmondás van. Mert Rüdiger részint a burgundokkal kötött vendégbarátságot, részint mint Attila (Etsel) szolgálatában levő köteles volt a burgundok ellen harcolni. El is esett, mint vértanúja a német férfihűségnek, melyet a nagy éposz e főmotivuma Nibelungen-hűségnek nevez. Theodorich, a keleti gótok királya és fegyvertársa Hildebrand szintén ily nehéz lelki conflictusban vannak. A Nibelungénekek Attilájának (Etsel) igen rokonszenves vonásai vannak s határozottan képviseli a későbbi magyar Árpád-királyokat. Czikkíró azon nézetének ad kifejezést, hogy különösen Alsó-Ausztriában és Dunántúl egykori keleti germán törzsek számos maradványai tartották fenn magokat. E lakosság ősidők óta állandó magyar területen volt (ungarisch bodenständig ist). A dunai Ausztriának Magyarországgal való ósrégi együvértartozásának kérdése Közép-Európa legfontosabb korszakaiban állandóan döntő szerepet képezett. Erre a czikkíró három fontos időszakot emel ki, melyek jellemzően ismét a Nibelungénekekkel van kapcsolatban. Pilgrim, passauai püspök, a magyar új és misszió-tartományt a passauai egyházmegyéhez akarta csatolni és a versenyző salzburgi érseket egy útközvetben legyőzni. Továbbá a frank császárok egész Magyarországot hűbéres állammá akarták

tenni, ezért a frankok a burgundokkal a Nibelungen-énekekben a »húnok«-kal összeütközésbe jönnek. Az ének döntő része azon időbe esik, midőn a Habsburgok Ausztriában megvetik lábukat és a magyarokkal egyesülve a csehok nagyhatalmi tervét a Dürnkrot melletti csatában megsemmisítik. Albert és fia komolyan törekszenek a magyar korona elnyerésére. A mult gyakran a jövő prófétája. Miért ne csatlakozhatnék Ausztria Magyarországhoz? Mindezekből kitűnik, hogy Magyarország az egész középeurópai politika kulcsa. Felemlíti a francia astrologusnak, Nostradamusnak, jóvendőlését, amely szerint a világháború után — melyet most átélünk — a Fekete-tengertől Bajorországig terjedő óriási Pannonia Európa leghatalmasabb állama lesz. — 70. reg. sz. *Mattekovits Sándor: Die Bilanz der ungarischen Räterepublik* című cikkében az okokat ismerteti, melyek a tanácsköztársaság bukását előidézték. Gazdaságpolitikája sem a mezőgazdaság, sem az ipar terén nem tudott eredményre elérni. A hitelügy terén a bankok sosialisálása által s azon elv felállításával, hogy a kamat mint munka nélkül szerzett jövedelem megszűnik, a hitelélet teljesen átalakult. De a munkásság sem volt szerencsésebb a proletár-diktatura alatt. A rendszer már elveiben hordta a bukás magvát. — Ugyane számban *Weisz Julián Apponyi jellemrajzát* adja.

Szózat. 1920. 58., 70. sz. *Domanovszky Sándor: Helfferich emlékiratai.* A két kötet emlékiratnak kimerítő ismertetése. Az emlékiratokból kitűnik, hogy Bethmann-Hollweg mindig kész volt Helfferich véleményét a császár és a nagyvezérkar előtt képviselni; azonban a katonai körökkel sok baja volt s nem tudta nézetét elfogadtatni. A második közlemény Helfferich Balkán-politikájával foglalkozik. Helfferich mindig követelte a Balkánon a radikális megoldást.

Uj Nemzedék. 1920. 59. sz. p. s.: *A Habsburg-monarchia drámája.* Részlet herczeg Windischgrätz Lajos emlékirataiból. — 62. sz. *Ponori Thewrewk István: Pozsony.* A vár és városra vonatkozó adatok. — 65. sz. *Takáts Sándor: A Devecseri Choron-leányok.* A dunántúli főúri családok egyik hatalmasát, a Choron-családot jellemző XVI. századi adatokat közöl, különösen a három Svetkovics-leány (melyek közül az egyik Csoron János felesége volt) fenmaradt levelei alapján azok lelki világát jellemzi. — 70. sz. *Márczius 21.* című névtelen cikk a kommunista puccs történetéről szól. — 75. sz. *Takáts Sándor: Komárom* címmel a Csallóköz pusztulására és Komárom város multjára vonatkozó történeti adatokat közöl. — 80. sz. *Ambrózy Béla: Bártfá-ról* történeti emlékeket nyújt. — 89. sz. *Takáts Sándor: Az árdrágítók üldözése régente.* Árdragítók mindig voltak, de nálunk más néven nevezgették. A megyéknek és városoknak résen kellett lenniök, hogy az árdrágítók mesterkedéseit meggátolják. E célra szolgált a *limitatio*, azaz árszabás. Minden ipari és élelmiczikknek megszabták a törvényes árát. Akik ez ellen vétettek, azokat pellengérré állították. A ki kijátszás czéljából hamis mértéket használt, azt megbotozták. Komáromban egy kétszáz év előtti *limitatio* szerint, az a legény, ki hamisan mérné a húst, a piacon nyilvánosan megcsapatik száz pálczával. A péket, ha kisebb süteményt vagy kenyereit árult, a vízbe vetették. A *limitatio*ik nemcsak az árakat szabták meg, de a czéheket is kötelezték, hogy elegendő élelmiczikkekről gondoskodjanak. A *limitálás* a vendégfogadókra is kiterjedt. A *limitálás* mindenre kiterjedt. Ha valaki bort akart csapra verni, előbb nem tehetta, míg a bíró a törvényes kóstolást meg nem ejtette. A bíró ezután kimondotta, hogy hány krajczárért

adhatja a pintjét a bornak. A botbüntetés megtette hatását. A limitatio csak egy téren nem hozta meg a kívánt eredményt. t. i. a húsellátás dolgában. A hús árát limitálták. Így azután a mészárosok sokszor drágábban vették, mint a hogy ők kimérhették. A XVI. és XVIII. században a marhakereskedők született magyarok voltak. A marhakereskedők kötelesek voltak az állatot a vásárra hajtani s a vásár elején csak nagyban, még pedig első sorban mészárosoknak volt szabad vásárolni. Ezeknek azonban kicsinyben kellett kimérniök.

Világ. 1920. 10. sz. *Feleky Géza: Ludendorff emlékiratai-ról* írt tárczát, összehasonlítva Moltke és Ludendorff működését. Szól Ludendorff pályájáról, Lüttich ostromáról és a mazuri csatákról.

Virradat. 1920. 1. sz. *Lampérth Géza: Átkozott hírharangok.* Gyöngyösi István, Wesselényi és Szécsi Mária bizalmasa árulkodások és pletykák által kegyvesztett lett. Szécsi Mária az árulkodó levelet elküldte Gyöngyösinek, a ki ezzel szemben Szécsi Máriához intézett védelmében tisztázta magát, melynek következtében visszatérhetett Murány várába. — 10. sz. *Magyarország pusztulásáért a radikálisok és socialisták felelősek!* czímmel Fritz Jánosnak, a Nemzeti Tanács jegyzőjének emlékiratát közli, melyből kitetszik, hogy a bolsevizmust, a tanácsköztársaságot a socialisták és a radikálisok már a Nemzeti Tanácsban készítették elő.

Tárcza.

Észrevétel Lukinich Imre Gr. Zrinyi Miklósnak, a költőnek születési éve cz. cikkére.¹

Dr. Lukinich szerencsés felfedezése végre eldönti a vitát, hogy Zrinyi Miklós, a költő, nem 1618-ban, hanem 1620-ban született, mert a lakodalmat 1619 máj. 19-én tartották meg a szószerint közölt meghívó szerint s így Zrinyi Miklós legkorábban 1620 februárjában szülehetett. Ez helyes. Ámde a meghívó nem mondja azt, hogy ezen a napon volt az esküvő, csak azt, hogy ez volt a *dies solemnitatis nuptiarum*, mert az esküvő már előbb megtörtént, mint mondja Széchyné a leányáról »proxime praeteritis dierum desponsaverim«, t. i. Zrinyi Györgynek, »in perpetuum vitae ac thori legitimamque thalami sociam«. E szerint az akkori házassági gyakorlat és jog szerint az *esküvő* előbb történt, mint az ünnepélyes átadás a lakodalom útján; mert ugyanis, a mint ez a meghívó első részéből is kitűnik, akkor az eljegyzés egyszersmind házasság is volt s így nem állhat meg, mit Lukinich mond, hogy »a XVII. sz. kezdetén a »kézfogás« kifejezése alatt néha házasságkötést is értett a nem mindenkor következetes nyelvhasználát«; ellenkezőleg, az eljegyzés tényleges házasság, törvényes, de még nem consummált házasság volt. Tehát Thurzó György igenis helyesen szól házasságról, midőn »kézfogást«, azaz eljegyzést mond. A lakodalom ily késleltetése bizonyára a leány és Zrinyi György fiatalkora miatt történt. Mindezt kétségtelenül eldönti Kováts Gyula tanulmánya *Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben* (Bp. 1885.), a hol Szilágyiból idézi: »sponsalia proprie sic dicta verum sunt matrimonium«, »ast vero consensus facit matrimonium non concubitus«. Ez így volt már Kálmán király törvénye óta és Kováts ezt mondja: »Kálmán király óta a hazai jogfejlődés az eljegyzést majdnem mindig csak mint házasságkötést ismerte«, (38. l.) és hogy »Bátran állíthatni, hogy bizonyos jogfolytonosság szól az eljegyzés házasságkötő ereje mellett«, (42.) Ugyanő mondja: »Verbóczy, a

¹ Századok, 1920. 210—13 l.

magyar jogi élet valóságos letéteményese csak egyfajta eljegyzést (desponsatio) ismer s természetesen csak azt, mely házassági kötést jelent. A hármaskönyvből nem lehet a kétféle eljegyzést kiböngészni«. Nagyon találó példáira és Aporból vett leírására nem akarunk bővebben kitérni s csak utalunk rájuk, viszont utalunk még a Ráday Pál esetére, mely Kováts értekezésében nincs említve, de teljesen párja a Zrinyi György házasságának, mint a melynél a lakodalom szintén később történt. L. Ferenczi Sári: *A Lelki Hódolás első kézírata*. Egy. Phil. Közl. 1909. 424—25. Ráday I. r. 1703-ból ezt írja: »Ezen esztendőben jegyeztem el magamnak házastársul . . . Kajali Pál úrnak . . . leányát Klárát, kivel is azonnal megesküdtem« s alább írja: »Anno 1705. 13—16 Jan. Tartottam lakodalmi solennitást felül írt kedves jegyemmel Gács várában«.

Ferenczi Zoltán.

Gróf Klebelsberg Kunó hollandi actiója a magyar történetírás érdekében.

A világháború utolsó szakában Társulatunk, a mely éppen főnnállásának ötvenedik évfordulóját élte meg, e jubileummal kapcsolatban új és nagyszabású tervek megvalósításán fáradozott. Nem ismertetjük itt e terveket, a melyeket annak idején már kifejtettünk, csak a »Magyarország újabbkori történetének forrásai« címén szervezett nagyarányú kútfőpublicatiókra utalunk, a melynek előkészületei 1918 őszére már annyira előrehaladtak, hogy a bécsi levéltárak anyagának földolgozására is megtörténtek az előkészítő lépések s egy e célra kiküldött bizottság a közlésre, nevezetesen az anyag kiválasztására és másolására vonatkozó szabályzat kidolgozását is megkezdte.

Ekkor szakadt ránk az októberi forradalom borzasztó demoralizáló hatásával. A rend teljes fölbomlásával bizonytalanná vált a jövő s mint minden téren, a tudományos kutatásban is ez a helyzet a munkakedvet teljesen megbénította. A nemzetellenes támadások különösen a történettudományt sujtották. S e nagy csapásokat még csak fokozta az idegen megszállás, s az ország földarabolása, úgy hogy még az ifjú generatio is pillanatnyilag szárnyaszegetten nézett a jövőbe. Mindezt tetézte a türhetetlen rohamos drágulás, a szénkrizis, a tisztviselő-reductio réme s a papiros- és nyomdaárak lehetetlen emelkedése, a mely a kutatókat még attól a reménytől is megfosztotta, hogy munkáik napvilágot lássanak és hogy hazájuknak ily módon tegyenek szolgálatot. Érdemes férfiak, a kik nevet szereztek maguknak, lehetetlen, sokszor szívettépő helyzetekbe kerültek.

Ezek a jelenségek indították Társulatunk nemesen gondolkodó elnökét, Klebelsberg Kunó grófot arra, hogy a hazai történet érdemes munkásainak segítségére siessen. Gyors anyagi segítségre volt szükség, de ennél is nagyobb föladat volt, hogy öregeknek és fiataloknak egyaránt visszaadja elveszett munkakedvöket új célok kitűzésével és annak documentálásával, hogy a történetírás nemzeti létünk szempontjából oly fontos föladatának van hivatott gondozója. Külföldre utazó barátai segítségével rövidesen olyan összeget szerzett Hollandiából, a melyel komolyan hozzáláthatott a nemes cél megvalósításához. Választmányunk 1920 február 12-én tartott ülésén jelentette be actiójának fényes eredményét a következő elnöki megnyitó-beszéddel :

»Tisztelt választmány !

A bolsevismus bukása óta ma első ízben van szerencsém elnökölni a Történelmi Társulat t. választmányának ülésén. Legutolsó beszédemben, melyben az októberi lázadásról még Károlyi Mihály tényleges uralmának idején megemlékeztem, örömmel nem adhattam kifejezést, mert az államhatalom érdemtelen és tehetségtelen emberek martaléka lett s már gurulni kezdtünk azon a lejtőn, mely egyenesen levezetett a kommunizmus fertőjébe. Mintha a mohácsi vést követő idők gonosz szelleme lepott volna meg bennünket, mikor a külpolitikai, a katona-katastrófát kettős királyválasztással és polgárháborúval tetézték elődeink. Kúnfi és Kún, ezek a gyászúnok és gyűlevész társaik az osztálygyűlölet pokoli szenvedelmét lobbanították lángra a világháborúban halálra sebzett nemzet kebelében és teljes társadalmi fölfordulással, a jogrend teljes fölbomlásával súlyosbították honunk helyzetét.

Ebben az óriási nemzeti szerencsétlenségben egyik legnagyobb baj a magyar értelmiségnek teljes gazdasági összeomlása, a mi — ha közművelődési politikánk nem emelkedik a helyzet magaslatára — a magyar kultúra katastrófájához vezethet. A régi recept szerint mindent az államtól nem várhatunk, hiszen a magyar állam a tönk szélén tántorog. Számos téren magántevékenységgel kell pótolnunk az állam hiányzó erejét.

Ettől a meggyőződéstől áthatva külföldre utazó barátaimhoz azt a kérést intéztem, indítsanak gyűjtést a végből, hogy a mostani krisisen bennünket átsegítsenek. Nagy Elek, Hágában élő érdemes hazánkfia, Bánffy Miklós gróf és Milos György, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár igazgatója kérésemnek eleget téve, a magyar historikusok támogatására Hollandiában 247.500 koronát gyűjtöttek össze s azt rendelkezésemre bocsájtották azzal a nemes kéréssel, hogy az adományt hírlapi úton ne hozzuk

nyilvánosságra. Külföldre utazott barátainnak előre megmondottam, hogy a gyűjtési összegnek alap- vagy épen alapítvány-szerű kezeléséről szó sem lehet, hanem számolva az adott helyzettel olyan felhasználására gondolok, mely erőteljes lökést adhat az elszibbadt történelmi irodalomnak s egyúttal számottevő anyagi támogatást is nyújt a példátlan megélhetési krízisben.

Ezt a kettős célt akként érhetjük el, ha azonnal kifizetendő megfelelő tiszteletdíj ellenében nagyobb számú megbízást adunk történelmi források publikálására és önálló művek írására, továbbá, ha megfelelő pótösszegben részesítjük azokat a kartársainkat is, a kik Társulatunktól vagy más szervtől már nyertek ugyan megbízást, de olyan díjazás ellenében, mely a jelenlegi pénzérték mellett már egyáltalában nem szolgálhat a végzett tudományos munka ellenértékéül.

Ha terveimet a t. választmány helyesli, van szerencsém javasolni, válaszsunk ötös bizottságot, melynek hivatása lenne, hogy a megbizandók névsorát és a tiszteletdíjak mértékét megállapítsa, a megbízások tárgya iránt is határozzon s a honorariumokat a saját hatáskörében haladéktalanul folyósítsa. Bátor vagyok továbbá javasolni, hogy Nagy Elek, Bánffy Miklós gróf és Milos György uraknak fejezzük ki Társulatunk meleg köszönetét sikeres fáradozásukért.

Tisztelt választmány!

Teljes tudatában vagyok annak, hogy a most javasolt intézkedéstől számottevő eredményt csak akkor várhatunk, ha folytatása lesz, ha kiindulási pontja lesz egy nagyobb tudománypolitikai actionak, melynek irányáról és eszközeiről talán lesz szerencsém e helyről bővebben nyilatkozni. De már most biztosítani kívánom az igen tisztelt választmányt, hogy ezen a megtisztelő helyen csak addig óhajtok megmaradni, a míg a magyar történetírás ügyét nem üres szólamokkal, hanem tettekkel támogathatom.

Kérem javaslatom szíves elfogadását.

A választmány megilletődve, nagy örömmel fogadta az elnöki bejelentést és Kollányi Ferencz és Áldásy Antal választmányi tagokat küldte ki, hogy az elnök úrral a szükséges intézkedéseket foganatosítsák. Elhatározásaik azután nemcsak a segítség problémáját oldották meg, hanem már szinte zátonyra jutott kiadványaink ügyét is jelentékeny lépéssel vitték előre.

A megbízások legnagyobb részét a »Magyarország újabbkori történetének forrásai« című vállalatunk javára fordította a hármas bizottság. Minthogy időközben a közlési szabályzat is elkészült, e forráspublikationk intéző bizottsága f. év április hó 29-én József Ferencz főherczeg úr Ő Fensége elnökletével

ülést tartott, a melyen a hollandi actióból utalványozott tiszteletdíjak terhére a maga részéről is hozzájárult a következő kötetekre adott megbízásokhoz : 1—2. Károlyi Árpád : Széchenyi István gróf döblingi elkobzott iratai ; 3. Angyal Dávid : Görgey és Kossuth levelezése ; 4. Baranyai Béla : Kollonich Einrichtungswerkje ; 5. Herczog József : A magyar királyi udvari kamara története ; 6. Holub József : A megyei közigazgatás fejlődése a török hódoltság után ; 7. Szabó Dezső : Az 1708/15. évi országgyűlések katonai tárgyalásai és a systhema militare ; 8. Domonovszky Sándor : A nyugatmagyarországi határkérdés okmánytára ; 9. Patek Ferencz : A pálosrend története ; 10. Friedreich Endre : A censura története ; 11. Bártfai Szabó László : Széchenyi Ferencz gróf levelezése kora tudósaival és íróival ; 12—13. Eckhart Ferencz : Az újabbkori magyar vámtörténet ; 14. Gárdonyi Albert : A budai és pesti városi tanácsok levelezése bécsi és pozsonyi ügyvivőivel 1687—1750.

E vállalatunk gazdag programja már magában véve is mély hálára kötelezi Társulatunkat Klebelsberg Kunó gróf nemes actiójával szemben. E mellett azonban jelentékeny segítség jutott egy másik készülő kiadványunknak is : »A magyar történetírás történeté«-nek. Saját kiadványainkon kívül pedig tiszteletdíj kiegészítése gyanánt segítségben részesült több, más tudományos testületek, pl. a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő mű is, a melynek munkálatai a hivatalosan megállapított tiszteletdíjjal — még a tudományos tiszteletdíjak mostoha calculatiója mellett — sem állanak semmikép sem arányban. Sőt olyan új themákra is adattak megbízások, a melyek Társulatunk tervezett kiadványainak körén kívül állanak, a melyeknél tehát a Társulat nem kívánja kiadói jogait érvényesíteni, de át van hatva a föladat megoldásának szükségétől. Végre még megemlítjük, hogy tizenkét nagyrészt ifjabb historikusnak megbízás adatott a forráskiadványunk körül fölmerülő másolási munkák elvégzésére.

Egy egész történetírói gárda az, a mely ily módon az elnök úr hollandi actiójának jótéteményében részesült. Meg vagyunk róla győződve, hogy a nemes tett megtermi méltó gyümölcsseit s a jövő úgy fog megemlékezni erről az actióról, mint a mely a magyar történetírásnak új lendületet adott s adta ezt ép abban a pillanatban, a mikor helyzete a legkétségbeejtőbb volt. Csánki Dezső alelnök a választmány nevében még február 12-iki választmányi ülésünkön hosszabb beszédben mondott köszönetet az elnök úrnak, következő választmányi ülésünk pedig a megbízások kiosztása után Fejérpataky László alelnök indítványára még egyszer visszatért e tárgyra s köszönetét jegyzőkönyvileg

is megörökítette. Mind e szép szavaknál azonban ékebben fognak beszélni azok a munkák, melyek e megbízások alapján készülve, Klebelsberg Kunó gróf történetírásunk érdekében tett e nemes lépésének maradandó emlékei lesznek.

A Magyar Történelmi Társulat »Babics József könyvtára«.

Társulatunk régóta érzi egy történelmi szakkönyvtár hiányát, tervezte is ilyenek gyűjtését, de egyelőre meg nem valósíthatta. Állandó otthon hiányában leküzdhetetleneknek látszottak az akadályok, melyek e terv végrehajtása elé gördültek. A nehézségeket azonban egy csapásra legyőzte egy nemesen gondolkozó tagtársunk: Babics József udvari tanácsos nagylelkű adománya, a mely mintegy 6000 kötetes történelmi szakkönyvtár birtokába juttatta Társulatunkat.

Babics József adományát még az 1919. év elején tette, oly időben, a mikor nemzetünk sorsának hirtelen változása s a jövőjének fényes emelkedésébe vetett remény fájdalmas megcsökkenése, anyagi és erkölcsi javaink pusztulása a legjobbak lelkében a nemzethez tartozás érzetét annyira elmélyítette s a vágyat, hogy hasznára legyenek, cselekvővé tette. A közbejött idők azonban nem voltak alkalmasak a könyvtár átadására s így az adomány hivatalos bejelentése is az év végére maradt, a mikorra sikerült az elhelyezés kérdésének — várhatólag megfelelő — ideiglenes megoldását is megtalálni.

Idézzük az adományt bejelentő levélből a következő sorokat:

»Kora ifjúságom óta különös előszeretettel viseltem a történelmi tudományok iránt, és a nagymérvű hivatalos dolgaim mellett fennmaradott szabad időm jelentékeny részét a történelmi s ezzel rokon művek olvasásának — tanulmányozásának — szenteltem.

Évtizedeken át vidéken — faluhelyen — lakván, hogy ezen szenvedélyemet kielégíthessem, több mint 50 éven át folyton vásároltam könyveket, melyekből ma már egy eléggé terjedelmes könyvtár került össze. Ebben különösen a magyar és magyar vonatkozású történelmi és rokon ágak irodalmának sok jeles régi és újabb műve foglal helyet.

Isten kegyelméből életem alkonyának oly magas korához értem el, a midőn már számot kell vetnem mindarról, a mi nekem kedves s a mit az élet adott!

Nem akarom, hogy a sok örömet nyújtott, sok gondossággal összegyűjtött néhány ezer kötetnyi, jellegzetesen történelmi könyvtáram utánam esetleg széthordassék, és óhajtom, hogy az minél több könyv- és a történelmi tudományokat kedvelőnek s azzal foglalkozó szakférfinak álljon kellemes és hasznos szolgálatára, valamint hogy egészében fönntartassék.

E végből ezen — s jelenleg már a budapesti lakásomon elhelyezett — néhány ezer kötetből álló egész könyvtáramat, összes könyveivel és tizenkét darab közelebbről megjelölendő könyvszekerénnyel együtt a Nagyméltóságod bölcs és buzgó elnöki vezetése alatt álló »Magyar Történelmi Társulat«-nak ajándékozom, amelynek az 1893-ik év óta alapító tagja lévén, alkalmam volt a mindenkor hazafias s a tudomány színvonalán álló működését élvezhetni s állandóan figyelemmel kísérhetni.«

A páratlanul becses s a Társulat kitűzött céljainak munkálását nem remélt mértékben előmozdító adományt Társulatunk igazgató-választmánya 1919. évi december 11-én tartott ülésén mély köszönetének kifejezése mellett elfogadta s felkérte az elnökséget, hogy köszönetét megfelelő formában juttassa kifejezésre, majd határozatilag kimondotta, hogy a könyvtárt mindenkorra »A Magyar Történelmi Társulat Babics József könyvtára« néven kívánja kezelni.

A választmány köszönetét az elnökség folyó 1920 évi márczius 12-én tolmácsolta a nemes adományozónak, a mely alkalmal Társulatunk elnöke, dr. gróf Klebelsberg Kuno a következő szavakat intézte Babics Józsefhez :

»Tisztelt Barátom!

A Magyar Történelmi Társulat képviselőjében megjelentünk Nálad, hogy köszönetet mondjunk neked azért, hogy nagy történelmi könyvtáradat Társulatunknak adományoztad.

Ezzel az ajándékkal nemcsak a történelmi kutatásnak nyújtasz értékes segédeszközt, hanem olyan adományban is részesítesz bennünket, mely nagyrabecsült személyeddél a legszorosabb kapcsolatban áll. Mert az igazi szellemi életet folytató kulturemberrel földi javai közül könyvtára függ össze a legszorosabban. Hiszen könyvvásárlásaink menete, könyvtárunk fejlődése hű képe tanulmányaink folyásának és annak, hogy életünk egyes szakáiban mely kérdések érdekelttek, foglalkoztattak bennünket. Ha végig nézünk könyvtárunkon, akkor egyúttal visszatekintünk egész belső életünkre Egyetlen könyv felejthetetlen óráknak, valóságos revelációknak, nagy okulásnak emléke. Az öntudatos könyvvásárlás selectió és kritika, egyéniségünk sajátos állásfoglalása az érdeklődésünk körébe eső szel-

lemi termeléssel szemben, szellemi szükségleteinknek folytatólagos kielégítése. S ha mindennek rendén lassankint kialakul a könyvtár, mert igazi egyéni könyvtár csak lassankint alakulhat ki, akkor ott van személyiségünknek, hogy úgy mondjam, viaszlenyomata. Ilyen könyvtárt adsz Te, igen tisztelt barátunk a Magyar Történelmi Társulatnak, mely a »Babics-könyvtár«-ban hosszú-hosszú időkig őrizni fogja nemes egyéniségednek emlékét.

És Te, igen tisztelt barátunk, épen abban az időben adsz, adakozol, midőn a magyar tudományosságának áldozatkész hazafiakra legnagyobb szüksége van. Most megint olyan időket élünk, midőn a magyar kulturát nem az állam, hanem csak az egyéni áldozatkészség tarthatja fenn. A magyar művelődésre sajnos, ilyen mostoha idők sokszor jártak. 1848-tól 1867-ig, midőn az osztrák őrbirodalom terpeszkedett a magyar állam helyén, irodalmunkat kizárólag a magyar társadalom táplálta. A kiegyezés után megváltozott a helyzet, mindent az államtól vártak s a nagyobb kulturális vállalkozások finanszírozásának módja az volt, hogy megfelelő összeget beállítottak az állami költségvetésbe. Világháború-vesztés és két örületes álforradalom után ma a magyar állam a tönk szélén tántorog s ha nem akarjuk, hogy a magyar kulturának katasztrófája legyen, akkor ismét a magyar társadalomnak kell a maga kötelességét megtenni úgy, mint az osztrák absolutismus sötét éveiben. És Te, igen tisztelt barátunk, ennek a társadalmi áldozatkészségnek a terén előljársz és példáddal utat mutatsz mindazoknak, a kiknek jobb érzéseit nem nyomta el a hosszú háborúk után fellépni szokott nagy erkölcsi ragály: a minden áron való élvezetvágy. Példát mutatsz azoknak, a kik nem élvezni, tobzódni és költekezni akarnak, hanem ezen a szegény, szerencsétlen hazán tetterre és áldozatra készen segíteni.

Mint az igazi magyar kultüremberhez és mint a példás magyar hazafihoz jöttünk el Hozzád mi ma s midőn Társulatunk meleg háláját tolmácsoljuk, egyben azt kívánjuk, Babics Józsefek áldozatkész támogatásával ez az igazságtalanul a porba tiprott magyar nemzet újból mutathassa meg a világnak, hogy Európa keletén mégis mi vagyunk a magasabb kulturának igazi hordozói.

Az Isten Téged sokáig éltesse!»

Babics József ismert ritka szerénységével meghatva fogadta a köszönet e kifejezését, újból hangoztatva azt a benső szeretetet, a melylyel a magyar történettudomány és Társulatunk iránt viseltetik.

Márczius 31-ikén az adományozás ténye közjegyzői okiratba is foglaltatott és Társulatunk elnöke kötelező nyilatkozatot tett az adomány elfogadásáról és a könyvtárnak »A Magyar Történelmi Társulat Babics József könyvtára« névvel való megjelöléséről. Ez aktusnál az eljáró kir. közjegyző, dr. Jeszenszky István részéről is nagy előzékenységgel találkoztunk, melyért igazgató-választmányunk meleg köszönetét fejezte ki.

A rendelkezésünkre álló hely szűk volta miatt — sajnos — a nagybecsű könyvtár értékes anyagát itt még nagy vonásokban sem ismertethetjük. E részben különben még az előmunkák sem készültek el. Az ötvenévi gyűjtés eredményeként előállott mintegy 6000 kötetnyi anyagból eddig valamivel több mint 4000 kötet vétetett lajstromba. Sorainkat tehát mi is csak azzal zárhatjuk, hogy a Mindenható áldását kérjük a nemes adományozóra, a ki iránt Társulatunk azzal vélte háláját a legméltóbban kifejezni, hogy ez évi közgyűlésünkön őt tiszteleti tagjává választotta.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1919 december 11-én d. u. 5 óraker tartott igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnökelete alatt : dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Boncz Ödön, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Reiszig Ede, dr. Sebestyén Gyula, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső és dr. B. Szabó László ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok és Baranyai Béla titkár, mint jegyzőkönyvvezető.

15. Elnök az ülést a következő szavakkal nyitja meg :

Üdvözlöm a választmány mélyen tisztelt tagjait !

Hónapok óta nem gyűltünk már össze s ez idő alatt a súlyos fájdalmak és megpróbáltatások egész özönét kellett elszenvednünk s végignéznünk hazánk, nemzetünk, szellemi, erkölcsi és anyagi javaink rettentő pusztulását.

A borzalmas bolsevismus és a rája következő román megszállás mibennünk történetkutatókban azt támadta meg, mocskolta be s igyekezett megszégyeníteni és megalázni, a mi ezeréves történetünk kimutatható lényege, fő alkotó gondolata : a nemzeti érzést és eszményt. Csüggetegen, sokszor kétségbeesve szemléltük a becstelen kalandorok és rablók ádáz munkáját, a kik, mint e háza polgárai, a magyar nemzet legdrágább kincseit szemétre vetve vagy elprédálva, mindezekért cserébe a nemzetköziség képtelen, üres és tartalmatlan szölamait tuszkolták reánk s végül hazánkra szabadították gyűlöletben legnagyobb, de kulturában legkisebb külső ellen-ségünk rablóvágyát, megalázó parancsszavát és gonykaczeját.

Lezajlottak ezek az idők. Vajha történetünk az utolsó hetek s a közel jövő eseményeiből nemzetünk erkölcsi megújulására vonatkozó förhetetlen akaratát jegyezhetné fel.

Társulatunk csak régi hagyományaihoz lesz hű és csak szeretett kötelességét teljesíti, ha a nemzetet ez útján a mult képeinek megalkotásával és eszményeinek felmutatásával támogatja. Számunkra mi sem lesz kedvesebb feladat, mint e kötelesség teljesítése.

És most egy belső érzésünknek és gondolatunknak adok kifejezést, midőn hazánk és Társulatunk eme rettentő korszakának letűntével azokat a kiváló szak- és tagtársainkat is üdvözlöm innen a távolból, a kik a háború szomorú végének áldozataiként létükben megingatva vagy lesujtva, a bizonytalanság kínzó érzésének odadobva, maguk és szeretett családjuk nálunk kerestek vagy keresnek menedéket, avagy az ú. n. megszállott s hazánk testéről leszaggatni remélt területeken fájdalmas szenvedések közepette tengődnek. Feljűk száll legigazabb együttérzésűnk vigasztalni törekvő szava s a közös hit, hogy nem veszett és nem veszhet el örökre az a sok drága föld, drága kincs és érzelem, melyet hazánk ezeréves határain belül századokon át műveltűnk, megszereztűnk és annyi szenvedés, de dicsőség közepette is megőriztűnk.

Napirend előtt :

Dr. Fejérpataky László alelnök utal arra, hogy a folyó hóban töltötte be dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnökségének tizedik évét, kiemeli a Társulat vagyoni viszonyainak consolidatója körül kifejtett nagy munkáját és jelentős érdemeit s öt általános helyeslés mellett ez évforduló alkalmával melegen üdvözlí.

Dr. Domanovszky Sándor a megjelenésben akadályozott elnök szerencsekívánatait tolmácsolja.

Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök meghatva köszöni meg a nem várt megemlékezést s a meleg üdvözlést.

A napirend során :

Elnök jelenti, hogy a Társulat elnökén kívül távolmaradását kimentette dr. Angyal Dávid vál. tag is ; majd a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri dr. Holub József és dr. Szabó Dezső igazg. vál. tagokat.

16. Titkár felolvassa a tagajánlásokat : Évdíjas rendes tagokul ajánltatnak : 1918-tól : Farkas László tanárjelölt, az Eötvös-collegium tagja, Budapest, aj. dr. Madzsar Imre ; 1919-től : Benkovics Zoltán, Budapest, Zachár Emil gyakorló tanár, Budapest, Bartóffy Jenő gyógyszerész, Tápiószele és dr. Steinecker Ferenczné min. tan. neje, Budapest, mindannyit aj. dr. Tóth László ; Nagy Lajos tanárjelölt, Eötvös-collegiumi tag, Budapest, aj. dr. Madzsar Imre ; dr. Darányi Kálmán nyug. főispán, Budapest, aj. dr. Hóman Bálint ; Tamás József tanárjelölt, Eötvös-collegiumi tag, Budapest, aj. Mályusz Elemér ; Debreczeni kereskedő társulati polgári fiúiskola, aj. a pénztárnok ; Csobán Endre városi főlevéltárnok, Debreczen, a Jézus-társasági egyetemi hallgatók könyvtára, Budapest, Vasváry Béla gyógyszerész, Budapest és Nagy Szeder István építész, Kiskunhalas, mind a négyet aj. a titkár ; Bundor Lajos gyógyszerész, Albertfalva, Vörös Gusztáv min. főszámtanácsos, Budapest, Szilágyi Zoltán gyógyszerész, Budapest és Bontha Jenő gyógyszerész, Budapest, mindannyit aj. Vasváry Béla. — Megválasztatnak.

Alapító tagul jelentkeztek : Hertelendy László huszárszázados, Nemesvid 600 koronával és Novák Nándor társ. pénztárnok 400 koronával, eddigi évd. rendes tagok. Eddigi alapítványát felemelte :

Dr. Domanovszky Sándor (200 koronáról 400 koronára) és Baranyai Béla (400 koronáról 1000 koronára). Tudomásul van.

17. Pénztárnok bemutatja az ez évi január—november hónapokról szóló pénztári jelentést. E szerint:

bevétel a póstatakarékpénztárnál 1919. jan.—novemb. hónapokban	19845 kor. 79 fill.
kiadás ugyanott ugyanezen idő alatt	11373 » 06 »
pénzmaradvány a póstatakarékpénztárnál 1919. november hó végén	8472 kor. 73 fill.
hozzá a P. H. E. Tkp. E.-nél lévő folyószámlakövetelésünket	2866 » — »
összes pénzmaradvány 1919. november végén a mivel szemben	11338 kor. 73 fill.
tőkésítendő alapítványul 1918. évről	2547 kor. 51 fill.
tőkésítendő alapítványul 1919. évről	655 » 52 »
	3203 kor. 03 fill.
megtérítendő a »Magyar Történetírás Története» cz. folyószámlának	4000 » — »
kamat czimén a »Thaly Kálmán alapítványa m. tört. czélokra» cz. alapítványt illeti.....	1465 » 75 »
vagyis összesen	8668 kor. 78 fill.
levonandó s így a rendelkezésre álló összeg 1919. november végén.....	2669 kor. 95 fill.
tesz ki. — Tudomásul szolgál.	

18. Titkár előadja, hogy Babics József, udvari tanácsos, Társulatunk régi, a Társulat iránt mindig személyes érdeklődéssel viseltető alapító tagja, az elnök úrhoz intézett levelében nagyterjedelmű és nagyértékű, kötéseivel amatőr-értéket is képviselő történelmi szakkönyvtárát Társulatunknak ajándékozta s azt már életében is átadni kívánja oly módon, hogy addig is, a míg a Társulatnak saját állandó otthona lesz, e könyvtár az Országos Levéltár új palotájában helyzetnék el. A nagylelkű ajándékozó levele egész terjedelmében felolvastatván, — a választmány a páratlanul becses s a Társulat kitűzött céljainak munkálását nem remélt mértékben előmozdító adományt mély köszönetének kifejezése mellett elfogadja s felkéri az elnökséget, hogy köszönetét az adományt tevő nagyrabecsült tagtársa előtt megfelelő formában juttassa kifejezésre; a maga részéről határozatilag kimondja, hogy e könyvtárt mindenkorra «Babics József könyvtára» néven kívánja kezelni s ezt a könyvtárról szóló minden okiratba (pl. a könyvtárkezelési szabályzatba is) bevenni; felkéri az Országos Levéltárat, hogy az ideiglenes elhelyezésre vonatkozó kívánságot elfogadni s a szükséges kormányengedélyt kieszközölni sziveskedjék, továbbá felkéri az elnökséget, hogy a szükségesnek mutatkozó összes lépéseknél — a társulati alapszabályok 15. és 19. §-ai alapján is — a Társulatot képviselje és a maga idején a könyvtárszabályzat tervezetét mutassa be, végül felhatalmazza az elnökséget, hogy a felmerülő összes költségeket utalványozhassa.

19. Titkár előadja, hogy bár az ügyrend szerint csak a közgyűlésnek teendő összefoglaló titkári jelentés a megelőző (1918.) évi munkálkodásról, ez alkalommal ily jelentést az igazg. választmánynak mutat be, mert ez évben közgyűlés nem volt tartható és sem a titkár, sem az elnökség nem akarják az évet elmúlni hagyni a nélkül, hogy be ne számoljanak a Társulat erkölcsi és anyagi javaival való sáfárkodásukról. — A részletes jelentés felolvastatván, az igazg. választmány a bejelentést helyeslően tudomásul veszi s a jelentést a legközelebbi közgyűlésnek is bemutatni rendeli.

20. Titkár folytatólag jelentést tesz az 1919. évi működésről, részletesen kifejtván azon okokat, a melyek miatt ez évben közgyűlés nem volt tartható. — Helyeslő tudomásul van.

21. Titkár, a pénztárnok helyett, bemutatja az 1918. évi számadások felülvizsgálatára vonatkozó számvizsgáló bizottsági jelentést s a gazdasági bizottság jelentésének erre vonatkozó részét. — A választmány elhatározza, hogy a számvizsgáló bizottság jelentését a maga részéről is azzal a javaslattal terjeszti a közgyűlés elé, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentés a szokásos fenntartással megadassék s dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnöknek a nagy körütekintéssel vezetett gazdálkodásért a Társulat elismerése és köszönete fejeztessék ki; végül őszinte köszönetet mond a számvizsgáló bizottságnak is fáradságos és lelkiismeretes munkásságáért.

22. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő bemutatja az 1919/1920. évi költségvetés tervezetét s a gazdasági bizottság jelentésének erre vonatkozó részét. — A választmány a gazdasági bizottság javaslata szerint az 1919. és 1920. éveknek egy gazdasági időszakká való összevonását helyesnek tartja s elhatározza, hogy a közgyűlésnek is az ehhez való hozzájárulás javasoltassék; az ezen 1919/20. évi összevont gazdasági időszakra vonatkozólag bemutatott — 92572 korona 62 fill. várható deficitet mutató — költségvetést elfogadja s a gazdasági bizottság javaslatával megegyezőleg a maga részéről felhatalmazza az elnökséget, hogy a mennyiben némely remélhető nagyobb adományok és segélyek nem folynának be, e nagy hiány apasztása céljából a Századok ívszámában a tevévett-nél is nagyobb jelentőt fogyanatosíthasson.

23. Titkár az elnökség nevében javasolja, hogy ámbár ez (1919.) év végével a számadások nem fognak lezárni, hanem csak 1920. végével, az igazg. választmány mégis már most küldje ki az 1919/1920. évi számadások megvizsgálására (l. ügyv. szab. 6. §. e. pontját) a számvizsgáló bizottságot. — A választmány a javaslat értelmében határoz s a számvizsgáló bizottság tagjaivá dr. Illés József és dr. Reiszig Ede ig. vál. tagokat választja meg s szakértőül Strömpl János evd. r. tagot kéri fel.

24. Titkár az elnökség nevében javasolja, hogy az ez évi január 16-án tartott igazg. választmányi ülés határozatával (8. jk. p.) megállapított ívenkénti 120 korona írói tiszteletdíj továbbra is tartassék fenn. — A választmány e tiszteletdíj fenntartására és utalványozására az elnökséget felhatalmazza.

25. Titkár jelenti, hogy az év elején még érvényben volt nyomdai egységáruk alapulvétele mellett összeállított költségvetés szerint az 1919. évre mutatkozott 23000 korona deficit apasztására a Társulat elnöke személyes kezdeményezésével és közbenjárásával jelentős adományokat eszközölt ki. A jelzett célra Sigray Pál, Társulatunk alapító tagja s éveken át volt ügyésze 500 koronát, a Tébe (Takarék-

pénztárak és Bankok Egyesülete) pedig 10000 koronát adományozott, a mely adományok be is folytak s az elnökség az igazg. választmány nevében is az adományozóknak köszönetet mondott. — A választmány hálás köszönettel fogadja ez adományokat s tudomásul veszi, hogy azokért köszönetét az elnökség már kifejezte ; a maga részéről pedig mély köszönetét fejezi ki a Társulat elnökének a Társulat érdekének meleg felkarolásáért.

26. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő jelentést tesz azon nyomdai és — a Magyar Történeti Életrajzok tekintetében — szerkesztési akadályokról, a melyek a kiadványok megjelenését késleltetik. — Tudomásul van.

27. Titkár jelenti, hogy az elnökség, mint eddig is állandóan, az 1918. év végén is kérelemmel fordult a főváros tanácsához a szokásos évi segélynek (az 1919. évre való) megadása ügyében, de az utóbb uralomra jutott fővárosi népbiztosság a kérelmet elutasította. — A választmány a jelentést tudomásul veszi azzal, hogy kívánatosnak tartja a kérelem megújítását.

28. Titkár az ügyrend 6. §. e) pontja értelmében — a mely szerint »a decemberi vál. ülés megállapítja a következő évi rendes választmányi ülések napjait« — az elnökség nevében ilyenekül az 1920. évi január 15., február 19., április 22., május 20., október 7. és december 2. napokat javasolja, azzal, hogy elháríthatatlan nehézségek esetére az elnökség a januári választmányi ülést más alkalmasabb napra áttehesse. — Elfogadjatik.

29. Titkár előadja, hogy a belügyminiszter felhívta Társulatunkat, jelöljön ki képviselőt azon országos bizottságba, a melynek feladata lesz, az elmúlt bolsevik rémuralom (proletárdiktatura) történetének megírásához szükséges adatgyűjtés megszervezése, a mely adatgyűjtés lehetővé tenné, hogy a proletárdiktatura története minden vonatkozásában kiderítve, hiteles adatok alapján írássék meg és annak állampolitikai tanulságai a magyar nemzet konsolidációjára és jövőjének biztosítása érdekében értékesíttessenek ; — s jelenti, hogy az elnökség, a sürgösségre való tekintettel, a saját hatáskörében s az igazg. választmány hozzájárulásának fenntartásával képviselőre dr. Domanovszky Sándor vál. tagot kérte fel. — Helyeslő tudomásul van.

Zárt ülésben :

30. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő jelentést tesz a Massaryk Tamás elnökhöz intézett (I. Századok 1919. évf. 103. lap) felhívásról.

31. Ügyvezető alelnök javaslatot tesz a társulat tagjainak a proletárdiktatura alatti viselkedése ügyében eljáró igazoló bizottság kiküldésére vonatkozólag. A választmány a vizsgáló bizottság tagjaiul — titkos szavazással -- dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Hóman Bálint, dr. Melich János és dr. B. Szabó László ig. vál. tagokat küldi ki.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent

Baranyai Béla s. k., titkár.

Dr. Csánki Dezső s. k., elnök

Hitelesítjük : dr. Holub József s. k., ig. vál. tag.
dr. Szabó Dezső s. k., ig. vál. tag.

A Magyar Történelmi Társulat 1920. évi február 12-én d. u. 5 órakor tartott igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak :

Dr. Gróf Klebelsberg Kunó elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Boncz Ödön, dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz, dr. Eckhart Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Kollányi Ferencz, dr. Madzsar Imre, dr. Morvay Győző, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó Dezső és dr. B. Szabó László ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok és Baranyai Béla titkár, mint jegyzőkönyvvezető.

1. Elnök az ülést megnyitja, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Boncz Ödön és dr. Kollányi Ferencz ig. vál. tagokat kéri fel s jelenti, hogy elmaradását kimentette dr. Angyal Dávid ig. vál. tag.

Majd reámutat a magyar értelmiség teljes gazdasági összeomlására, az ebből a történettudomány művelésére is háramló veszélyre s az e veszély elhárításának céljából Hollandiában megindított eredményes actióra. Javasolja, hogy a választmány küldjön ki öttagú bizottságot, a mely a begyűlt összeg terhére egyes íróknak adandó megbízásokról: történelmi források kiadásáról és egyes munkák megíratásáról határozzon s fejezze ki köszönetét a gyűjtés sikerében nagy érdemeket szerzett Nagy Elek dr., Bánffy Miklós gróf és Milos Györgynek. dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök köszönetet mond az elnöknek a szavakért és a mögöttük rejlő nagyszabású tettekért, melyek mutatják, hogy nála a szavak és a tettek politikája teljes összhangban áll. A bizottságra vonatkozólag javasolja, hogy annak — három taggal leendő — összeállításá bizassék magára az elnökre. — A választmány felkéri az elnököt, hogy meleg köszönetét tudomásul venni, a bizottság kijelölését magára vállalni s az egész actiót irányítani sziveskedjék; felkéri továbbá az elnökséget, hogy Nagy Elek dr., Bánffy Miklós gróf és Mihos György urakkal köszönetét közölje.

2. Titkár felolvassa a tagajánlásokat: Alapító tagul ajánltatik 1920-tól: ifj. Hajdu János gőzmalomtulajdonos, Nagykáta, aj. dr. Tóth László, Évdíjas rendes tagokul ajánltatnak 1919-től: Miklós Emma tanárjelölt, Budapest. aj. Mályusz Elemér; ifj. Follajtár József főisk. hallgató, Pestszentlőrincz, aj. dr. Miklóssy Zoltán; dr. báró Hauser Lotár főkonzul, Budapest, Naszvadi Csonka Matild magánzó, Budapest és Szabó Mária magánzó, Budapest, mindhármát aj. a titkár. — Megválasztatnak. — Alapító tagul jelentkezett 1920-tól: Tagányi Károly eddigi évd. r. tag (200 kor.) — Tudomásul van.

3. Pénztárnok bemutatja az 1919. évi december—1920. évi január hónapokról szóló pénztári kimutatást. E szerint bevétel a póstatakarékpénztárnál 1919. decz.—

1920. jan. hónapokban.....	19205 kor. 73 fill.
kiadás ugyanott ugyanezen idő alatt	4772 » 14 »
pénzmaradvány a póstatakarékpénztárnál 1920.	
január végén	14433 kor. 59 fill.
hozzá a P. H. E. Tkp. E.-nél lévő folyószámla-	
követelésünk	11218 » 41 »
összes pénzmaradvány 1920. január végén....	25052 kor. — fill.

Áthozat.. 25652 kor. — fill.

a mivel szemben

tőkésítendő alapítványul 1918.

évről 2547 kor. 51 fill.

tőkésítendő alapítványul 1919.

évről 1768 » 88 »

4316 kor. 39 fill.

kisorsolt értékpapírok beváltási

értéke fejében 4600 » — »

vagyis összesen 8916 » — »

levonandó s így a rendelkezésre álló összeg

1920. január végén 16736 kor. — fill.

tesz ki.

4. Titkár jelenti, hogy az elnökség a múlt évi december havi igazg. választmányi határozattal nyert felhatalmazás (28. jk. p.) alapján a január 15-re megállapított s e napon lényeges akadályok miatt meg nem tartott vál. ülést hívta össze a mai napra ; a megállapított február havi ülés napjául 19-ike tüzetvén ki, a közbeeső egy heti idő rövidege a februári — kötött tárgysorozattal is bíró — ig. vál. ülésnek is más napra való áttéteit teszi szükségessé ; javasolja tehát, hogy a február havi ülés tétessék át más időre s hatalmaztassék fel az elnökség, hogy ennek napjául maga állapítsa meg, esetleg tárgysorozattal valamelyik következő — április 22. és május 20-iki — igazg. vál. ülésre vigye át. — A választmány a felhatalmazást megadja.

5. Titkár jelenti, hogy az ügyv. szab. 6. §-a szerint ezen az ülésen — mint január havinak tekintendő ülésen — kellene kitzüni az évi rendes közgyűlés idejét és megállapítani tárgysorozatát. Tekintettel azonban arra, hogy a közismert nehézségek között közgyűlés tartására a szabályszerű idő, t. i. márczius hava nem alkalmas s hosszabb időre szólólag már most kitzüött időpont esetleg szintén nem volna betartható s a tárgysorozat sem állapítható ma még véglegesen meg, javasolja, hogy e vál. ülés ne foglalkozzék a kérdéssel, hanem adjon felhatalmazást az elnökségnek, hogy ez e tárgyat a következő igazg. vál. ülésre vigye át, esetleg — ha czélszerűbbnek vagy halaszthatatlannak mutatkoznék — maga állapítsa meg a közgyűlés idejét és tárgysorozatát, mindenesetre azonban úgy, hogy előtte rendes igazg. vál. ülés is még tartassék. — A választmány a javaslatához hozzájárul.

6. Titkár jelenti, hogy az elnökség a vall. és közokt. ministeriumtól felhívást vett, hogy »a társulatnak a tanácsköztársaság ideje alatti történetét és jelenlegi helyzetét sürgősen ismertesse, kiterjeszkedve egyúttal a jövőben való működésnek (az esetleg szükséges reorganisatio, új feladatok kitzzése, a kiadványok és folyóiratok, a más társulatokkal való összeműködés) kérdéseire is« ; a mely felhívásra az elnökség részletes jelentést mutatván be, a nevezett ministerium Társulatunk részére 10000 korona egyszeri rendkívüli és 5000 korona évi rendes segélyt állapított meg és utalt ki. — Örvedetes tudomásul van.

7. Titkár előadja, hogy az ügyrend 6. §-ának rendelkezéséből a jelen ig. vál. ülésnek kellene »intézkednie az előző év végével tagdíjjaikkal hátralékban maradt vagy kilépő társ. tagok törlése, illetőleg tartozásaik behajtása vagy leírása ügyében«, a minek előfeltéte-

léül a pénztárnoknak és a titkárnak jelentést és javaslatot kellett volna bemutatniok. Tekintettel azonban arra, hogy a fennforgó közismert nehézségek miatt a tagdíj behajtására irányuló sürgetések nem voltak kibocsáthatók, a pénztárnokkal egyetértésben s az elnökség hozzájárulásával javasolja, hogy ez a kérdés ez alkalommal vétessék le a napirendről, illetve az ez ügyben való határozás és intézkedés joga ruháztassék át az elnökségre, a mely eljárásáról a maga idején a választmánynak jelentést tesz. — A választmány a javaslatot elfogadja.

8. Elnök előadja, hogy a társulat alapítványszerű tőkéinek egy része, mintegy 4600 korona, kisorsoltatott s jelenleg takarékpénztárilag kezeltetik. Javasolja, hogy a pénzvizonyok megszilárdulása előtt ez az összeg s a netán később is befolyó ily alapítványi természetű tőkék ne fektetessenek értékpapirokba, hanem továbbra is betétként kezeltessenek. — A választmány az ily alapítványszerű tőkék takarékpénztári kezeléséhez hozzájárul.

Zárt ülésben

9. Titkár bemutatja Gragger Róbert dr.-nak, a Berlieni Magyar Tudományos Intézet igazgatójának a tervezett »Ungarische Jahrbücher« ügyében kelt levelét.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Baranyai Béla s. k. titkár. *Dr. gy. Klebelsberg Kuno* s. k. elnök.

Hitelesítjük: *dr. Boncz Ödön* s. k., ig. vál. tag.

dr. Kollányi Ferencz s. k., ig. vál. tag.

1919 december havában fizettek:**tagdíjat:****1919-re:** Horváth Tibor A. (20 K), összesen 20 K.**1920-ra:** Horváth Tibor A. (20 K), összesen 20 K.

Mindösszesen 40 korona.

1920 január havában fizettek:**tagdíjat:****1915-re:** Dr. Kepes Ernő, összesen 10 K.**1916-ra:** Dr. Kepes Ernő, összesen 10 K.**1919-re:** Follajtár József (15 K), báró Hauser Lotár (15 K), Huszár Dezső (5 K), Majerszky Vilmos (15 K), Miklós Emma (15 K), Naszvadi Csonka Matild (15 K), dr. Steinecker Ferenczné (20 K), összesen 100 K.**1920-ra:** Follajtár József (5 K), báró Hauser Lotár (15 K), Huszár Dezső (15 K), Majerszky Vilmos (5 K), Miklós Emma (15 K), Naszvadi Csonka Matild (15 K), összesen 60 K.**1921-re:** Báró Hauser Lotár (15 K), összesen 15 K.

Mindösszesen 195 korona.

1920 február havában fizettek:**a) alapítványt:**

Tagányi Károly..... 200 K

b) tagdíjat:**1913-ra:** Nagy Gyula, összesen 10 K.**1914-re:** Nagy Gyula, összesen 10 K.**1915-re:** Dr. Hajnal István, Nagy Gyula, összesen 20 K.**1916-ra:** Dr. Hajnal István, Nagy Gyula, összesen 20 K.**1918-ra:** Dr. Hajnal István, Nagy Gyula, dr. Németh Gyuláné, dr. Várnay Ernő, összesen 40 K.**1919-re:** Dulcz Antal (15 K), Gellén László (15 K), dr. Hajnal István (15 K), dr. Ivántsó József (5 K), Kiskunhalasi ref. főgymnasium (15 K), Lukovits István (15 K), Mediarszky Lázár (15 K), Nagy Gyula (15 K), dr. Németh Gyuláné (10 K), dr. Relkovic Néda (15 K), Relkovic Davorka (15 K), Szabó Mária (15 K), Tagányi Károly (15 K), Váلكay Kálmán (15 K), dr. Várnay Ernő (15 K), dr. Végh Aladár (15 K), dr. Zsinka Ferencz (15 K), összesen 240 K.**1920-ra:** Budapest: Magyar mezőgazdák szövete (10 K), Wesse-lényi-utcai izr. el. és polg. fiúisk. (10 K 80 f), Dulcz Antal (15 K), Gellén László (15 K), dr. Hajnal István (15 K), dr. Ivántsó József (5 K), dr. Lutter János, Nagy Gyula (15 K), br. Podmaniczky Gézáne (10 K), dr. Relkovic Néda (15 K), Relkovic Davorka (15 K), Szabó Mária (15 K), dr. Várnay Ernő (15 K), id. Wolf Lipót (20 K), gróf Zichy Béla (20 K), dr. Zsinka Ferencz (15 K), összesen 220 K 80 f.**1921-re:** Dulcz Antal (15 K), Gellén László (15 K), összesen 30 K.
Mindösszesen 610 korona 80 fillér.**1920 márczius havában fizettek:****a) adományt:**

Babics József 100 K

b) tagdíjat:**1916-ra:** Dr. Sulica Szilárd, összesen 10 K.

1917-re: Dr. Baán Achilles dr. Lázár Béla, báró Nyáry Albert, dr. Sulica Szilárd, összesen 40 K.

1918-ra: Dr. Baán Achilles (5 K), *Budapest*: Katz könyvk. (15 K), Gerhardt Guidó, dr. Lázár Béla (5 K), báró Nyáry Albert, Simkó Béla, összesen 55 K.

1919-re: Agyal József (15 K), dr. Ányos Lajos (15 K), Árvay István (15 K), Bokros Béla (15 K), *Budapest*: Katz könyvk. (15 K), Magyar Mező gazdák Szövetkezete (5 K), VIII. ker. áll. tanítónőképző (15 K), Baár-Madas ref. felső leányiskola (15 K), Kalazantium (5 K), dr. Demjanovich Emil (15 K), dr. Fináczy Ernő (5 K) dr. Fraenkel Sándor (15 K), Gerhardt Guidó (5 K), dr. Györy Tibor (15 K), dr. Horváth János (5 K), Jopánki Géza (15 K), dr. Jánosy István (15 K), dr. Jászai Rezső (15 K), Jászberény város (5 K), Károlyi György (20 K), dr. Keppich Gyula (10 K), Kintner Aranka (10 K), Kőrösy János (15 K), dr. Lukcsics József (15 K), dr. Magyar-Kossa Gyula (15 K), Makfalvay Géza (15 K), Melich János (5 K), dr. Mihályfi Ákos (15 K), báró Nyáry Albert (15 K), dr. Pauler Ákos (15 K), dr. Pongrácz Jenő (15 K), dr. Sántha Kálmán (15 K), Schleicher Ferencz (15 K), Simkó Béla (5 K), dr. Szinnyei Ferencz (15 K), dr. Térfy Gyula (5 K), Vagner Tivadar (15 K), Zerkowitz Imre (15 K), összesen 475 K.

1920-ra: Dr. Ányos Lajos (15 K), Bartos József (15 K), Bokros Béla (5 K), *Budapest*: Baár-Madas ref. felső leányiskola (10 K), Kalazantium (10 K), Katz könyvk. (15 K), gr. Chotek Rezső (10 K), Farkas László (15 K), dr. Ferenczi Zoltán (15 K), dr. Fináczy Ernő (10 K), Földi János (15 K), dr. Horváth János (10 K), gróf Hunyady Imre (25 K), dr. Jánosy István (15 K), Jászberény város (5 K), Károlyi György (20 K), Kőrösy János (15 K), Lederer Mária (15 K), dr. Lukcsics József (10 K), dr. Madarassy László (15 K), Makfalvay Géza (15 K), Melich János (10 K), dr. Oroszlán Zoltán (15 K), Palásztly Ferencz (15 K), dr. Sántha Kálmán (5 K), Schleicher Ferencz (5 K), Schreiber Lajos (15 K), Stalmasek Erzsébet (15 K), *Szombathely*: Vasm. Casino Egyesület (10 K), dr. Szinnyei Ferencz (15 K), dr. Térfy Gyula (15 K), dr. Tóth Lajos (15 K), Vagner Tivadar (15 K), Veress Mária (15 K), Wágássy Irma (15 K), összesen 460 K.

Mindössze 1140 korona.

1920 április havában fizettek:

a) alapítványt:

Hertelendy László	400 K
Dr. Szőke Gyula	300 »

b) tagdíjat:

1917-re: Kecsmár István dr. Kepes Ernő, összesen 20 K.

1918-ra: Ferdinandy Gejza, Kecsmár István, dr. Kepes Ernő, összesen 30 K.

1919-re: Dr. Badics Ferencz (15 K), Balanyi György (5 K), dr. Boncz Ödön (15 K), dr. Császár Elemér (15 K), Endrődi Sándor (15 K), Ferdinandy Gejza (5 K), Follajárt József (5 K), Hanthó Jenő (15 K), Jeszenszky Lajos (15 K), Kecsmár István (15 K), dr. Kepes Ernő (15 K), Kürti János (15 K), dr. Lőránd Lajos (15 K), Lotti István (15 K), Radnai Bernát (15 K), dr. Reiner János (15 K), dr. Szabó Dezső (15 K), dr. Szendrei János (15 K), Wagner Lajos (15 K), összesen 255 K.

1920-ra: Dr. Badics Ferencz (5 K), Balanyi György (15 K), Budapesti Kegyesrendi főgymnasium (15 K), dr. Demjanovich Emil (15 K), Endrődi Sándor (5 K), Follajárt József (5 K), Hanthó Jenő (15 K), Jeszenszky Lajos (15 K), Kecsmár István (15 K), dr. Kepes Ernő (15 K), Kürti János (15 K), Lotti István (15 K), Radnai Bernát (15 K), Soós Adorján (20 K), dr. Szabó Dezső (15 K), *Szombathely*: Domonkos r. apácák polg. isk. (10 K), Wagner Lajos (15 K), összesen 225 K.

1921-re: Balanyi György (10 K), összesen 10 K.

Mindössze 540 korona.

Novák Nándor, pénztárnok,
I., Márvány-utca 25. III. 25.

UJ TÖRTÉNELMI KÖNYVEK

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

A MAGYAR NEMZET ÖNÁLLÓSÁGÁÉRT ÉS FÜGGETLENSÉGÉÉRT VÍVOTT KÜZDELMEK TÖRTÉNETE az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. — Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. kötet: **Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. 1505—1526.**

Ára6 korona.

Takáts Sándor: ZRINYI MIKLÓS NEVELŐANYJA.

Ára4 korona.

MEGRENDELHETŐ: LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R.-T. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-ÚT 21. SZÁM ÉS MINDEN HAZAI KÖNYVKERESKEDÉSBN.

== Megjelent! ==

A Magyar Történelmi Társulat 50 éves fennállása alkalmából közrebocsajtott

A Magyar Történelmi Társulat története
1867-től 1916-ig.

Irta: Dr. LUKINICH IMRE.
Boltí ára 10 K, tagoknak 6 K.

Póstai küldésnél kérjük külön 4 K postadíj megküldését.

Megrendelhető a *titkári hivatalnál* (I., Vár, Országos Levéltár). A munka csak az ár befizetése után fog megküldetni.

PÁLYÁZATHIRDETÉS. A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra:

A magyar nemzet önállóságaért és függetlenségéért vívott küzdelmek története

1. A mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.

2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.

Az ajánlkozás e feladatokra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatóanyag kíséretében a Társulat ügyvezető elnökéhez (Budapest, I., Országos Levéltár) bármikor beküldhető. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizettetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívánatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

 Az 1919/1920. évfolyamot csak azoknak küld-
jük meg, a kik az előfizetési díjat már beküldték.

 Megjelent!

A Magyar Történeti Életrajzok

1919. és 1920. évi folyama

BEZERÉDJ ISTVÁN ÉLETRAJZA

II. KÖTET

BODNÁR ISTVÁN és GÁRDONYI ALBERT szerzőktől.

Bodnár István és Gárdonyi Albert koszorúzott pályaműve Bezerédj István-
nak, a harminczas évek e kiváló vezéralakjának, a ki a nemesség önkéntes
adóvállalásának s a jobbgátság felszabadításának volt lelkes előharczosa,
életrajzát két kötetben dolgozta föl.

**E mű két kötete (az 1918. és 1919/20. évfolyam) csak együtt
rendelhető meg tagjaink által évfolyamonként 20 koronaért.
Bolti ára 150 korona, a II. köteté 90 korona.**

A második kötetet a mai rendkívül magasra emelt nyomdai árak miatt
vagyunk kénytelenek két évfolyam gyanánt adni. A régiebb **Magyar
Történeti Életrajzok bolti ára évfolyamonként 30 K, tagjaink-
nak 20 K.** Az előfizetési díjak **1099. sz. póstatakarékpénztári
számlánkra** fizetendők be.

Raktáron van még: Szádeczky Lajostól Kovacsóczy Farkas,
bolti ára 6 K. Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György 12 K. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert 12 K. Széchy Károly: Zrínyi Miklós II. köt. 18 K és V. köt. 12 K. Dézsi Lajos: Író és könyvnyomtató a XVII. században 15 K Erdélyi Pál: Balassa Bálint 12 K. Kretschmayr Henrik: Gritti Lajos 12 K. Veress Endre: Izabella királyné 18 K. Fraknoi Vilmos: Széchenyi Ferencz 18 K. Áldassy Antal: Alsáni Bálint 6 K. Morvay Győző: Fekete János 12 K. Ferenczi Zoltán: br. Eötvös József 12 K. B. Szabó László: Forgách Ferencz 12 K. Szinnyei Ferencz: Bacsányi János 12 K. Pór Antal: Keszei Miklós 6 K. Veress Endre: Kakas István 12 K. Meller Simon: Ferenczy István 18 K. Tóth Szabó Pál: Szathmáry György 18 K. Vértesy Jenő: Kölcsey Ferencz 12 K. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz, 3 kötet 90 K, kötetenként is egyenként 30 K. Berzeviczy Albert: Beatrix királyné 30 K. Veress Endre: Berzeviczy Márton 12 K. Ferenczi Zoltán: Rimay János 18 K. Császár Elemér: Ányos Pál 18 K. Dézsi Lajos: Tinódy Sebestyén 12 K. Márki Sándor: Dózsa György 30 K. Ortway Tivadar: Mária királyné 30 K. Fest Aladár: Dévay Pál 30 K. Dézsi Lajos: Jósika Miklós 30 K. Márki Sándor: Horváth Mihály 30 K. **Ezeket tagjaink az itt felsorolt 30, 18, 15, 12, illetve 6 K-ás árak helyett 20, 12, 10, 8, illetve 4 K-ért kapják.**

Póstköltségekre kötetenként külön 6 kor. beküldését kérjük.

51598

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KOZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
D^o DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LIV. ÉVF. 4-6. SZ. 1920. ÁPRILIS-JÚNIUS
BUDAPEST, 1920. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

FELHÍVÁS! A Századok egy összevont füzetének nyomdai költségei ma megemésztik az egész évi tagdíjat és pótdíjat. A leg-sürgősebben kérjük tehát tagjainkat a hátralékos tagdíjak és pótdíj valamint önkéntes adományok befizetésére, hogy folyóiratunk megjelenésének akadályait leküzdhessük.

Tartalom.

	Lap
Gróf Klebelsberg Kunó: Elnöki megnyitó beszéd	321
Biró Venczel: Béli Pál felkelése (II. közl. vége)	341
Divéky Adorján: Ujabb elmélet az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszusról	371
Történeti irodalom.	
Fest Sándor: Angolok Magyarországon a reformkorszakban 1825—1848. Ism. <i>Tolnai Vilmos</i>	380
Görgey István: Görgey Arthur a száműzetésben. 1848—1867. Ism. — <i>ch—e</i>	381
Pribram, Alfred Francis: Die politischen Geheimverträge Österreich- Ungarns. 1879—1914. Ism. <i>Áldásy Antal</i>	385
Martschenko, M.: La catastrophe Austro-Hongroise. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	391
Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. Ism. <i>Balanyi György</i>	393
Huszár Károly: A proletárdiktatura Magyarországon. Ism. <i>Balanyi György</i>	393
Gutheil Jenő: A kommunisták uralma Veszprémben. Ism. <i>Balanyi György</i>	393
Fraccaroli, Arnaldo: Magyarország a bolsevizmus alatt. Ism. <i>Balanyi György</i>	393
Kós Károly: Sztambul. Ism. <i>Oroszlán Zoltán</i>	398
Hanotaux: La guerre des Balkans. Ism. <i>Frideczky József</i>	403
Stowasser, Otto H.: Das Archiv der Herzoge von Österreich. Ism. <i>Hajnal István</i>	406
Folyóiratszemle	406
Tárca.	
Baranyay Béla: Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1918. és 1919. évi működéséről	411
Hivatalos értesítő	419

Az elnökség és titkárság részére szánt küldemények Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

A tagsági és előfizetési díjak Novák Nándor pénztárnokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25. címre küldendők. A tagdíj évi 10 K, egyelőre 5 K pótdíjjal, előfizetők a Századokat 25 K-ért rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma 1099.

Elnöki megnyitó beszéd.

A Magyar Történelmi Társulat 1920. évi május hó 14-én tartott közgyűlésén mondta **dr. gróf Klebelsberg Kunó** elnök.

*A világháború vége. — Tisza István emlékezete. — Magyar tudomány-
politika a nemzeti katastropha után.*

Tisztelt Közgyűlés!

Midőn 1917 tavaszán megtisztelő bizalmukból az elnöki széket elfoglaltam, azt a hazafias reményemet fejeztem ki, hogy Magyarország ép területtel és megnövekedett tekintéllyel kerül ki a világháborúból. Remélni akartam, remélnem kellett, hogy Mohi és Mohács, Nagymajtény és Világos megismétlődni nem fog, hogy tüneményes katonai erőfeszítésünk után magyar békét, vagyis olyan békét köthetünk, hogy senkit ki nem rabolva, a magunkét biztonságban bírhatjuk. Hogy ezt akkor remélnem nem volt dőreség, arról utólagosan is meggyőződött egy legújabbán kezembe került históriai documentum: Poincarénak az a beszéde, melyet a francia akadémia 1920. évi február hó 5-én tartott ülésén mondott válaszul Foch tábornagy székfoglaló beszédjére. Poincaré, ki a háború egész folyamán köztársasági elnök volt, valóban koronatanu a döntő eseményekre s az események nagy összefüggésére nézve. Nekünk, kik a háborút a Ludendorff- és Höfer-féle jelentések szemüvegén át láttuk, különösen érdekes az eseményeknek az entente részéről való autentikus előadása. Az 1918. év sorsdöntő tavaszáról Poincaré a következőket mondta:

»Az egész tél folyamán a németek Oroszországból, Romániából és Olaszországból áthoztak Franciaország ellen, vágyaik és pusztító dühük ez állandó tárgya ellen 64 új hadosztályt. Nagy főhadiszállásuk Spaaban rendezkedett be, Hindenburg és Ludendorff parancsnoki állomásukat Avesnesben ütötték fel és császárukna ünnepélyesen bejelentették, hogy hadseregük csakhamar teljesen össze lesz vonva és kész »története legnagyobb feladatának teljesítésére«. Egyszerűbben kifejezve le akartak bennünket törni,

még mielőtt teljesen harczképes állapotba jutottak volna Parshing tábornok csapatai, melyeknek kihajózása havonként tekintélyes számban kezdetét vette. Félelmes támadás fenyegetése nehezedett tehát sorainkra. Haig tábornagy és Pétain tábornok előkészületeket tettek, hogy felfogják a csapást. Márczius 21-én szürkület előtt történt, hogy az arcvonal egyik legsebezhetőbb helyére lesújtottak Fontaines-Croisillestől Fargniersig, a hol a brit és a francia seregek érintkeztek és ahol szétválasztásukra egy heves és váratlan lökés talán elégséges lehefett. Marwitz és Hutier 37 hadosztályt vet rá 14-re, melyeket Byng és Gough tábornokok vezettek. A III. angol hadsereg ellentáll, de az V., melylyel szemben az ellenfél főerőfeszítését teszi, enged. Az a zóna, melyet a németek, miután elpusztították, elhagytak, három nap alatt újból el van árasztva. Hasztalan veri fel Pétain hú fegyverbarátsággal tartalékait és küldi sürgősen a legfenyegetettebb pontokra a Fayolleokat, Humberteket, Debeneeket, Pelléket, a kik mindennel, a mi kezük ügyibe esik, megkísérik, hogy új gátakat építsenek és eltorlaszolják az áradat útját. Ham, Péronne elesett, Noyon elfoglalása előtt áll, az ellenség Montdidierre nyomul, hogy megnyissa az amiensi utat és elvágja az összeköttetést az angolok közt és közöttünk. 24-én a veszedelem akkora, hogy a francia seregek főparancsnoka attól tartva, hogy nem képes fenntartani az összeköttetést a folyvást hátráló szövetségessel, olyan utasítást ad alvezéreinek, a mely már félig számol a *halálos szétválás lehetőségével*: »Mindenekelőtt fenntartani a francia hadseregek összességének szilárd szerkezetét . . . Azután, ha lehet, fenntartani az összeköttetést a brit erőkkel.« Haig tábornagy a maga részéről 25-én Abbevilleből azt írja, hogy a francia és angol hadseregek szétválasztása csak idő kérdése, hogy a helyzet helyreállítása végett a Sommenál, Amienstől nyugatra haladéktalanul össze kell vonni legkevesebb 20 francia hadosztályt azzal a feladattal, hogy a német támadást oldalba fogja és hozzáteszi, hogy az angol hadsereg kénytelen lassan visszavonulóban harcolni, fedezve a calaisi csatorna kikötőit. Így egységes főparancsnokság és egyetlen vezető akarat hiányában hadseregünk kétségtelenül arra kényszerül, hogy dél felé csoportosuljon és az angol hadsereg, hogy a La Manche csatornánál lévő basisaira hátráljon. *Ez a küszöbön álló katastropha.* Haig tábornagy tisztába jött a veszedelemmel és sürgönyileg megkereste Londonban a brit vezérkar főnökét, hogy az angol kormány egy tagjával jöjjön Franciaországba és

kérje egységes főparancsnokság beállítását. Lord Milner és Wilson tábornok 25-én meg is érkeznek. Ugyanazon a napon Clémenceau úr, ön és én Compiègnebe megyünk Pétain tábornokhoz s valamennyien másnapra találkozót tűzünk ki Doulensba, a hol találni fogjuk Haig tábornagyot. Amiensen túl az utak zsúfolva vannak angol csapatokkal, melyek már észak felé özönlének vissza az éles márcziusi szélben, mely arcukat verdesi. Mikor leszállunk a kocsiról, Haig tábornagy még megbeszélést folytat hadseregpáncsnokaival. Hogy meg ne szakítsuk, egy óránál tovább járunk föl s alá a városház kicsi kertjében. Ön enyhíti ezt a hosszú várakozást, ismételve mindnyájunknak, hogy nem kell kétségbe esni, hogy védeni kell lépésről lépésre a haza szent földjének minden egyes rögét és hogy mindenáron meg kell akadályozni az ellenség beszüremkedését az angolok közé és közénk. Végül fölmegyünk a poléarmesteri hivatal nagytermébe s ott az értekezleten nyilvánvalóvá lesz a két kormány teljes egyetértése s egyben Haig tábornagy és Pétain tábornok hazafias önzetlensége. A két főparancsnok hozzájárulásával megbízzák önt a nyugati fronton a szövetséges hadseregek műveleteinek összhangba hozatalával. Ön tüstént úgy határoz, hogy a francia és a brit csapatok mindenképp előtt szoros kapcsolatban maradnak és fedezik Amienst. Pár órán belül ön látja Fayolle tábornokot, Debeney tábornokot, Gough tábornokot és valamennyinek azt az utasítást adja: »Tartani, mindenáron tartani.« Másnap a németek az Oisenál fel vannak tartóztatva s ha be is nyomulnak Montdidierbe s ha azon a szomorú nagypénteki napon, melynek Páris megőrizte nyomasztó emlékét, Moreuil elesőben van, Plémont már ellenáll minden támadásnak és husvét vasárnapjával a *remény újra él* a szövetséges hadseregek szívében.«

Es most lássuk az ellenpróbát! Hindenburg tábornagy »Aus meinem Leben« című művének »a franciaországi nagy csata« feliratú fejezetében elmondja az offensiva előkészítését és három első napjának lefolyását. Azután így folytatja:

»23-án esnek az első gránátok az ellenséges fővárosba. Támadásunknak nyugat felé való ilyen fényes előhaladása mellett, a mi mindent árnyékba borít, a mi a nyugati fronton évek óta történt, *lehetőnek tűnik fel előttem, hogy Amiensig áthatunk.* Amiens a gőcpontja a Somme által élesen kettéválasztott közép- és északfranciaországi hadsérítér legfontosabb vasúti vonalainak, mely területek közül az utóbbi

Anglia főküzdőtere. A város tehát a legnagyobb stratégiai értékkel bír. Ha a kezünkbe kerül, vagy ha legalább is sikerül Amienst és vidékét erélyes ágyútüzünk alá venni, akkor az ellenség hadműveleti szintere ketté van repeosztva, a taktikai áttörés stratégiai áttöréssé van kiszélesítve, Anglia az egyik oldalon, Franciaország a másikon. A két ország különböző politikai és stratégiai érdekét ilyen siker által talán szét lehet választani. Jelöljük meg ezeket az érdekeket e két szóval: Calais és Páris. Előre tehát Amiens felé! És tényleg óriás léptekkel haladunk is előre tovább. Eleven phantasiáknak és tüzes vágyaknak természetesen még mindig nem elég gyorsan. Hiszen attól kell tartanunk, hogy az ellenség is felismeri a fenyegető veszedelmet s hogy mindent megkísérel elhárítására. Angol tartalékok az északi szárnyról, francia csapatok egész középső Franciaországból kétségtelenül Amiens és környéke felé sietnek. Az is várható, hogy a francia vezetés előrenyomulásunknak dél felől oldalába veti magát. A negyedik csatanap estéjén Bapaume a kezünkben van. Péronne és a Somme-vonal dél felé elmarad első divízióink mögött. Megint elértük a régi Somme-csata-teret . . . Az angol front jelentékeny részei szét vannak verve és meglehetősen ellenállás nélkül hátrálnak Amiens felé. De most először támadásunk jobb szárnyát alkotó hadseregünk akad meg. Hogy a csatát ismét folyamatba hozzuk, új erőkkkel támadjuk meg az Arrastól keletre fekvő magaslatokat. A kísérlet azonban csak helyenként sikerül. A vállalat abban marad. Közben támadásunk közepe beveszi Albert-t. A balszárny, fedezve a dél felől jövő támadások ellen, a hetedik csatanapon Royeon át Montdidierig tör előre. A döntés tehát most inkább, mint valaha Amiens irányában van. Arra felé még jól haladunk előre. De az ellenállás nemsokára itt is szívósabb és szívósabb lesz, a mozgás lassúbb és lassúbb. Az Amiens felé szárnyalt phantasiát és reményeket vissza kell vonni. A tényeket úgy kell venni, a mint vannak. Emberi munka töredék marad. Kedvező alkalmakat mulasztanak, nem mindenütt fognak a dolgokhoz kellő akarat erővel, még ott sem, a hol ragyogó cél van kilátásban. Minden egyes katonának szeretnénk odakiáltani: Nyomulj előre Amiensre, add oda akaratod utolsó maradékát! *Amiens talán a végső győzelmet jelenti.* Vedd be legalább Villers Bretonneux, hogy az ottani magaslatokról nehéz tüzéség tömegeivel uralkodhassunk Amiens fölött! « Hiába, az erők elernyedtek. Az ellenség világosan felismeri, mit veszítene Villers Bretonneuxvel. Áttörésünk

arczéle elé mindent odavet, a mit oda hozhat. A francia megjelenik és tömegtámadásával és harczedzett tüzéségével megmenti a helyzetet szövetségesének és önmagának.»

Hallottuk mind a két pártot. Tanuságtételük lényegében összevág. A világháború 1918 márcziusának utolsó napjaiban dőlt el Amiens előtt. A végső győzelem küszöbén állotunk. Az entente ennek akkor teljes tudatában volt s a szövetségesek abban a kritikus időben összevetették vállukat, összeszedték minden erejüket, közös főparancsnokságot létesítettek. Meg volt-e ugyanezen időben a mi erőfeszítéseinkben is az az egység, mint a túloldalon? Clémenceau és Lloyd George minden vereség és csalódás dacára, Oroszország és Románia összeomlása után is fenn tudták tartani az acélos, harcias hangulatot. Megakadályoztuk-e mi, hogy a mi oldalunkon Erzberger és Károlyi pacifistikus ábrándok felkeltésével elhomályosítsák szemeink előtt, minő sors vár reánk teljes legyőzetésünk esetén, hogy elvegyék a mögöttes országrésznek bizalmát a győzelem lehetőségébe, hogy belevigyék a tömegekbe a csüggedést, a mi azután megmérgezte frontjainkat is? Felismerték-e a magyar vezető politikusok, hogy a német hadseregnek 1918 augusztus 8-iki vereségével a nagy háborút elvesztettük s nem érte-e őket egészen váratlanul a Bulgária kilépésével október elején beállott végső összeomlás. Nem a bizakodó hangulatból való hirtelen kiábrándulás s az ezzel járó fejvesztés tette-e csak lehetővé, hogy Károlyi és társai szétzülleszszék a hadsereget és desorganisálják az államot?

De bárminő válaszokat is ad majd a tisztábban látó jövő ezekre a sorsdöntő kérdésekre, annyi kétségtelen, hogy a románok és szerbek, még kevésbé a csehek és osztráknémetek, a kik között hazánkat fel akarják osztani, minket ebben a háborúban katonailag le nem győztek. Ellenkezőleg, Románia és Szerbia tökéletesen összeomlottak. A rajtunk osztozkodó államokkal szemben nincs meg tehát bennünk az inferioritás érzése, nincs meg bennünk az a tudat, hogy ők győztek, hogy ők az erősebbek. Nem a saját erejükből kerekedtek felül. A történelem tanúsága szerint pedig az államok rendszerint nem képesek olyan posíciót fenntartani, a melyet nem a saját erejükből vívtak ki. Ezért és mivel a magyar nemzet, mely a jósorsban sokszor súlyosan vétkezik, épen a balsorsban tudja nagy történeti erényeit, turáni őseréjét kifejteni, a katastropha által meg nem rendített optimismussal remélem, hogy az ország területi épsége helyre fog állani. A török hódoltság idején egyik nemzedék

a másik után azzal a törhetetlen hittel szállott a sírba, hogy a következő szerencsésebb lesz és megéri a török iga lerázását. Én hiszem, hogy most nem fog annyi idő eltelni, mint Mohácstól Buda visszavételéig, a Temesség felszabadulásáig.

Legutóbbi összejövetelünk óta átlépett az örökkévalóságba s ezzel be a magyar históriába az a férfiú, a ki homeerosi harcaiban a magyar nemzetnek mondhatni megtestesítője volt és a kit Barras emlékiratairól írt tanulmánya, meg Szadovától Svedánig című értékes dolgozata révén a magyar történetírás is a magáénak tekint: Tisza István. Ennek a nagy magyar embernek élete sommáját én három nagy felismerésben látom, melyek közül a két első valósággal revelációszerű. Korán észrevette a nemzetén erőt vevő dissolutiót, a köztünk elharapódzó féktelenséget és fegyelmezetlenséget, a mely a végén lehetővé tette az 1918. év őszének és az 1919. év tavaszának siralmas eseményeit. Ebből a felismerésből folytak küzdései az obstructio ellen, a parlamenti rend érdekében. Megsejtette a világháború közeledését s a nagy erőpróbára katonailag is erőssé akarta tenni nemzetét. Ezért pártolta a véderő fejlesztésére irányult katonai javaslatokat. De világosan látta a monarchia gyöngeségét is. Ezért mindent elkövetett a háború elkerülésére. A midőn azonban ennek daczára belesodortak bennünket, fajunk nagyszerű erő kifejtése alapján világtekinélyt szerzett Magyarországnak, a nagy actióban a magyar államot erő- és méltóságteljesen képviselte. Ez az ő életének sommája. Tisza István életének nagy problémája pedig az, hogy ha látta a monarchia gyengeségét, ha sejtette az elkövetkezendő veszélyeket, ha ennek a meglátásnak alapján ellenezte a háborút, akkor, feltartóztatni nem tudván, miért nem mondott le, miért nem vonta ki ezzel magát a formális felelősség alól. Hiszen történelmi tanulmányából is tudjuk, mennyire hibáztatta a preventiv háborút, vagyis az olyan háborút, melyet azzal az indoklással indítanak, hogy azt ne az ellenfél indítsa meg neki kedvezőbb időben és körülmények között. Hiszen éppen ezért ítéli el az Olivier-kabinet 1870-iki hadüzenetét. Hogy a feltejt kérdésre válaszolni lehessen, ahhoz kettőt kell ismerni: az 1867-től 1918-ig fennállott osztrák-magyar monarchia belső természetét és Tisza Istvánnak gondolkozását, egész lelki szerkezetét. Az osztrák-magyar monarchia úgy létesült, hogy a századokon át előkészített és 1849-től 1867-ig tényleg fennállott osztrák összbirodalom két részre vált. Az

összbirodalomból a monarchiába azonban már csak a történeti egymásután következében is átszivárgott igen sok politikai elem s ezek között a legszámottevőbb az volt, hogy a külügyeket és a hadügyeket az uralkodó tényleg nagy önállósággal intézte. A delegatió kivül a magyar miniszerelnöknek megvolt ugyan alkotmányyszerű befolyása a külügyek vezetésére, de ugyanezt a befolyást a paritás révén az osztrák miniszerelnökök is igénybe vették a maguk számára. Az ügyekben folytonosan benn lévő közös külügy-miniszterekkel és katonai tanácsadókkal szemben a magyar miniszerelnök befolyása a dolog természeténél fogva csak korlátozottabb lehetett, egyes kimagaslóbb elhatározásokra szorítkozhatott, melyeket azonban az előzmények, a diplomatiiai actiók folytonossága, a külpolitikai események összefüggő sora már döntően befolyásolt. Az osztrák-magyar monarchia ilyen tényleges szervezete mellett a magyar miniszerelnök kabinetválság formális felidézésével az események sodrát fel nem tartóztathatta. Ennek a kérdésnek eldöntésénél nem szabad szem elől téveszteni, hogy Tisza a háború kitörésekor Bécsben még távolról sem bírt azzal a különös politikai súlylyal és befolyással, melyet épen a háború folyamán a magyar nemzet tüneményes erő kifejtésének méltó politikai képviselésével I. Ferencz Józsefnél utóbb kivívott. Ha pedig egyszer feltartóztathatlan volt a háborúhoz vezetett diplomatiiai actio, akkor Tisza István erkölcsi felfogása mellett egyenesen lehetetlenség volt a visszalépés, a formális felelősség alól lemondás révén való szabadulás. Jellemének alapvonása, legegységibb sajátysága volt a heroikus kötelességteljesítés, a kötelességteljesítés különösen akkor, ha azt hitte, hogy az odiosus, hogy ha a munkát maga elvégezni nem fogja, másokat a népszerűség elvesztésétől való félelem attól vissza fog tartani. Ilyen pillanatokban valóságos ihlet vett rajta erőt és nagy erkölcsi magasságokba tudott emelkedni. Itt a magyarázata annak is, hogy időnként nagy ellenállásokat korbácsolt föl maga ellen. Mikor látta, hogy a háborút nem tudja feltartóztatni, egyenesen gyávaságnak tartotta volna a kormányrúdtól való távozást, midőn már villámlott és dörgött és épen belekerült a viharba a hajó. Érezte azt is, hogy erélyes, akaraterős lényé őt különösen alkalmassá teszi, hogy háborús időkben nemzetének vezére legyen. Mert valóban, ha lombikban vegyileg akar-nánk összeállítani mindazokat a szellemi és erkölcsi elemeket, melyeket egy háborús miniszerelnöknek magában egyesítenie kell, akkor erre a hivatásra így mesterségesen sem

állíthatnánk össze más egyéniséget, mint a milyen a Tisza Istváné volt. A lövészárokban küzdő magyar nemzet méltó megtesztésítője volt ő, nem hiába ki is kívánczozott a lövészárkokba, mikor politikai missiója véget ért.

Rendületlen híve volt a dualismusnak, mert az ország területi épségét csak úgy látta fenntarthatónak, ha Ausztriával összefogva nagyhatalmat alkotunk, az Ausztriához való viszony legczélszerűbb megoldását pedig a Deák conceptiójában látta, melyet nem conflictusok, hanem meggyőzés útján, az összbirodalmi eszme fokozatos, de következetes leküzdésével valóban paritásos dualismussá igyekezett kialakítani. Jelentős lépés volt ezen az úton az együttes czímer kérdésének szabályozása, mely a paritásos dualismusnak lett volna a symboluma. Több jel arra mutat, hogy bizonyos centralista körök a háborút azért is óhajtották, mert a katonai tényezők hatáskörének és befolyásának a háborúval járó természetes növekedését kihasználhatónak vélték a dualismus visszafejlesztésére, a magyar nemzet érvényesülésének visszaszorítására. Ezekkel a veszedelmekkel szemben különösen éber volt s a katonai hatalom túlterjeszkedése elé a magyar államhatalom függetlenségének védelmére áttörhetetlen gátakat emelt. Midőn felmerült Lengyelország csatlakozásának gondolata, azt inkább Ausztriával kívánta volna olyan lazább kapcsolatba hozni, mint a minőben a délszláv országok velünk állottak, illetve kerültek volna, csakhogy elkerülje a dualismust vagy éppen a Habsburgok jogára alatt álló országok négyes csoportosítását és fenntartsa a dualismust, mely kizárja a leszavaztatást, a magyar állam souverain akaratának alkotmányjogi korlátozását. A magyar nemzet gyönyörű hűsége, hatalmas háborús erő-kifejtése valóságos revelatio volt az agg Ferencz Józsefnek, ki Tiszát a dualismus védelmében, utóbb végső következményeinek levonásában növekvő meggyőződéssel támogatta. Király és vezető ministere így emberileg is mind közelebb jutottak egymáshoz s így növekedett boldogult nagy királyunk utolsó idejében Tisza befolyásával a magyar államnak a monarchiára gyakorolt befolyása.

Tisza a nagy kérdésekben és a kormányzat folyó ügyeiben egyaránt bámulatos személyes munkát fejtett ki. Ezért jól tenné a kormány, ha sajátkezű és tollbamondott államiratait a történelem számára való megőrzés végett a minis-terelnökség irattárából mielőbb átutalná az Országos Levéltárba. Államférfiúi képességei kifejlődésének teljességében volt, midőn a hatalomról távozott, de akkor sem maradt

tétlen, hanem küzdött tovább karddal és szavának suggestiv erejével, hogy mentse a menthetőt.

A midőn pedig rátkborult a balsors, a mikor annyian elvesztették a fejüket és a szívüket, midőn Németországban és Ausztriában, Bulgáriában és Törökországban a háború korának szereplői szerte futottak s oly sok nagy a végén dicstelenül omlott össze, akkor mint igazi férfi szembelepett a végzettel és elesett, mint hős és mártyr. A velencei köztársaság utolsó dogeja: Lodovico Manin, Lavaletta utolsó activ nagymestere: Hompesch, puhán capituláltak és örökre vége lett Velence önállóságának és a máltai rend államának. Az 1849-iki összeomlás után az aradi tizenhárom vére, a világháború elvesztése után a Károlyi-féle lázadás becstelenségeinek közepette is a Tisza István vére a nemzeti balsorsba belevitte a heroikus elemet, a katasztróhába az erőt, a halálba a szépséget. Mint minden mártyrvér, az ő vére is mag lesz, a magyar erő megújulásának magva akkor, ha az áldott magyar földet és a magyar kultura mezejét mi, a kik itt maradtunk, arcunk verejtékével megmunkáljuk.

Mert, igen tisztelt közgyűlés, soha sem fogok felhagyni annak hangoztatásával, hogy ne keressünk mi valami csodaszert, ne keressünk mi valami egészen újszerű, szokatlan politikai módszert ahhoz, hogy lábra tudjunk állni, hanem dolgozzunk, dolgozzunk becsületesen, dolgozzunk szakszerűen minden téren. A történelmi tudományos munka megszervezése az a nemzeti kötelesség, mely részben a mi Társlatunkra vár.

Ezen a téren épen most széleskörű és mélyreható tevékenység lehetősége kínálkozik. Az új Ausztria megnyitotta a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárnak azokat a magyar vonatkozású részeit, melyek eddig zár alatt voltak. Felszabadult tehát az a leglényegesebb, legérdemlegesebb forrásanyag, mely lehetővé teszi a magyar nemzet XIX. századbéli történelmének megírását. Hitelesen megállapítható lesz a bécsi kormány összekötetése a nemzetiségi mozgalmakkal, fel lesz deríthető 1848—49-iki szabadságharcunk történetének több tisztázatlan részlete, az abszolutismus kora s az osztrák diplomatiának a magyar emigratio figyelemmel kísérésére s működésének ellensúlyozására irányult actiója, az októberi diploma és a februári pátens körül folyt politikai harc és az 1867-iki kiegyezés előkészítése. Általában bőséges anyag áll rendelkezésre annak megvilágítására, mint küzdött az újkor folyamán a kialakuló osz-

trák nagyhatalom a magyar állameszmével, a jóléti és rend-
 őrállam német rendszere a magyar rendi állammal, a magyar
 szabadság eszméjével, a magyar függetlenségi törekvések-
 kel. De hazánk történetének török korszakára is gazdag
 forrásanyagot tartalmaz a Habsburgok bécsi nagy levél-
 tára, mely legalább is egyenrangú a világ legnagyobb levél-
 táraival, a pápai és a velencei levéltárral, a párisi biblio-
 thèque nationallal vagy a simancasi archivo general de
 España-val. Ennek a levéltárnak magyar szempontból
 leendő rendszeres átkutatására Társulatunk expedíciót küld
 Bécsbe s reméljük, hogy ezt az expedíciót állandó intéz-
 ménvnyvé: bécsi magyar történeti intézetté fejleszthetjük
 ki. Reményünk van arra is, hogy a nemzeti hadsereg a ma-
 gyar testőrség bécsi palotájában rendelkezésünkre bocsátja
 Bessenyeinek és testőrtársainak szobáit, honnan a magyar
 irodalom megújítása Mária Terézia uralkodása alatt meg-
 indult. Vállalkozásunk sikerének főzálóga, hogy a munkála-
 tok irányítását Károlyi Árpád, a levéltár volt igazgatója és
 anyagának egyik legbehatóbb ismerője szíves volt elvállalni,
 kit a vezetésben dr. Szekfű Gyula és dr. Eckhart Ferencz
 Bécsben élő magyar történészek fognak támogatni. A missio
 tagjai, 3—4 kutató pedig a nyár folyamán indul útnak
 Bécsbe s akkor a már teljesen előkészített munka nyomban
 kezdetét is veheti. Most egyébként, hogy kedvezőtlen valuta-
 viszonyaink a római és konstantinápolyi magyar történelmi
 intézetek működésének újból való megkezdése elé egyelőre
 leküzdhetetlen akadályt gördítenek, az osztrák pénz ellen-
 ben a miénkkel egyenlő mértékben értéktelenedett el, most
 egyedül Bécsben gondolhatunk rendszeres külföldi kutatás
 szervezésére.

Károlyi Árpád törhetetlen kutatókedve nem várta meg,
 míg mi rendszeres munkára felkészülünk, hanem szerencsés
 és szakértő kézzel belenyúlt a bécsi rengeteg anyagba s ki-
 emelte abból Széchenyi István döblingi irodalmi hagyaté-
 kát, melyről az Akadémiának kimerítő jelentést tett s mely
 irodalmi hagyatéka »Magyarország újabbkori történetének
 forrásai« című sorozatos kiadásunk első két kötetét fogja
 betölteni. Az osztrák rendőrségnek az a házkutató actiója,
 mely Széchenyit döblingi visszavonultságában felzaklatta és
 irományaitól megfosztotta, nem kímélte Falk Miksát és Kec-
 keméthy Aurélt (írói nevén Kákay Aranyost), Széchenyi
 körének ezt a két kiemelkedő publicistáját sem. Lefoglalt
 irataik egy további kötetben napvilágot fognak látni a Pester
 Lloyd társulat áldozatkészségéből. Angyal Dávid tagtár-

sunk ugyancsak a bécsi levéltárban rátalált az 1848—49-iki honvédelmi bizottmány iratai között Kossuth és Görgey levelezésére, mely anyag forráskiadásunk negyedik kötetét fogja alkotni. Tizenegy további kötet megszerkesztésére pedig tervszerűleg előre megállapított program alapján a megbízást már megadtuk s így »Magyarország újabkori történetének forrásai« belátható időn belül bő anyagot fognak szolgáltatni az 1686-tól 1918-ig eltelt kor történelméhez, lehetővé fogják tenni jogtörténelmünk hiányzó utolsó három századának megírását és az újkori magyar gazdaságtörténelem alapjainak megvetését. Három év óta előkészített ennek a forráskiadásunknak tényleges megindítását eddig a Károlyi-féle lázadással ránk tört események tartóztatták fel. Nagy nehézségek leküzdése után valahára oda jutottunk, hogy a jövő év elején vállalatunk első kötetei megjelenhetnek. Három-négy elsőrangú fontosságú kötettel köszöntünk tehát be nemcsak értékes anyagot nyújtva a szaktudósnak, hanem Társulatunk egy másik főhivatásának megfelelően páratlan érdekességű olvasmányt adva a haza multja iránt érdeklődő magyar nagyközönség kezébe.

A magyar nemzet történelmének teljes és egyenletes kimunkálása céljából hatalmas erőfeszítésre lenne szükség, hogy a rekonstrukciónak 1686-tól 1918-ig eltelt korszakát közvetlenül megelőzőtt török idők részletes, hű képét is megrajzolhassuk. A török veszedelem a világtörténelem egyik legnagyobb és legsajátosabb jelensége, mely a középkor végére és az újkor első felére rányomta a maga jellegzetes bélyegét. Igaz ugyan, hogy az ottomán birodalom az 1699-iki karlóczai béke után is jelentős politikai tényező maradt, de fenyegető erejét Európával, a kereszténységgel szemben elvesztette. Ettől az időponttól a török kérdés politikai természetete átalakult, balkáni kérdéssé vált, melyben a nagyhatalmak, első sorban az osztrák és orosz diplomácia versengtek. A török kérdés imént megkülönböztetett első korszakában bennünket érdekel első sorban, mert Zsigmond, a Hunyadiak és a Jagellók alatt a magyar birodalom volt az a hatalom, mely föltartóztatta az Islam betörését Középeurópába. A mohácsi vészszel, az azt követő kettős királyválasztással, a királyi Magyarországnak és Erdélynek szétválásával a helyzet sok tekintetben megváltozott ugyan, de mint a hősi várvédelmek: Temesvár, Sziget, Eger, Drégely, Kőszeg s általában a végbeli harcok mutatják, a nemzet még saját erejével ellenállott. Európa szemében persze Magyarország hovatovább azzá a területté lett, melyen a Nyugat a török

veszedelem ellen védekezett. A felszabadító háborúk befejeztével a török kérdés elveszti specialis magyar jellegét s a felszabadult nemzet Széchenyi felléptéig nem tekint többé délnak, a Balkán felé, hanem annyi pusztítás után a reconstructio nagy művével és különállásának, alkotmányának védelmével van elfoglalva, melyet a kivérzett országtól épen a felszabadítás ellenében akar a kialakuló osztrák hatalom elvenni.

A magyar tudományosságnak ekként úgyszólván becsületbeli kötelessége, hogy az európai török uralom első, magyarnak nevezhető korszakát, a XIV. század második felétől a XVII. század végeig, teljesen felderítse és feldolgozza. Ez az a tér, a hol a nemzeti történelem az egyetemes történelemmel a legszorosabban összefügg s így a magyar történeti kutatás a hozzá legközelebb fekvő, természetes terét az egyetemes történelemben is megtalálja. Magyar egyetemes történész pl. az angol forradalomra, a Stuartok korára vagy az amerikai szabadságharcra, Washingtonra vonatkozólag eredeti kutatásokat alig fog végezni. Ellenben Byzancz életének különösen utolsó szakával, a XV., XVI. és XVII. századbéli török történelemmel, a balkáni szláv népek s az oláhok e korbéli történetével s azzal, hogy a pápaságot és a német császárságot, Velenczét és Lengyelországot a török veszély mint érintette, magyar egyetemes történésznek kell foglalkoznia. E cél megvalósítása végett két rend szabályra lenne szükség. A magyar nemzet nagy világtörténeti szolgálata: a török elleni védekezés kora számára egyik egyetemünkön külön tanszéket kellene felállítani, a mint pl. a francziák külön tanszéket létesítettek a Sorbonne-on saját nagy világtörténeti cselekedetük: a nagy forradalom számára. Továbbá az európai török veszedelem korára nézve nagy sorozatos forráspublicatiót kellene szervezni, melynek a Társulatunk által tervezett »Diplomatiai források Magyarország újkori történelméhez« című vállalat, nevezetesen a Habsburgok konstantinápolyi képviselőinek, a velencei köztársaság bécsi és konstantinápolyi követének jelentései csak egyik osztályát alkotnák. Társulatunk egyébként e téren is átlépett a tervezetés mezejéről a tettekére, a mennyiben dr. Szekfű Gyulának megbízást adott Gévay művének folytatására s ha a nyomdai viszonyok megengedik, uralkodóink konstantinápolyi követének jelentéseiből s a nekik adott utasításokból is megjelenhet belátható időn belül egy kötet. A török történeti katedra sikeres működésének és a török korszakra vonatkozó forráskiadás különleges értékének nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy legye-

nek törökül nemcsak tudó, hanem a XV., XVI. és XVII. századbéli török iratokat olvasni képes történészeink. Nekünk magyaroknak lenne voltaképen a hivatásunk az is, hogy tudományosan megalapítsuk a török oklevéltant. Mint közoktatásügyi államtitkár, részben e célból szerveztem a konstantinápolyi magyar tudományos intézetet, mely a viszonyok mostohaságánál fogva most szünetel, de melyet, mihelyt pénzügyi helyzetünk és valutánk javulása megengedi, ismét üzembe kell helyezni.

Soknak szemében szinte képtelenségnek látszik, hogy midőn máról-holnapra alig tudunk megélni, midőn száz-
ezrek koplalnak, mi a tudomány támogatása terén tervezgetni, sőt cselekedni merünk. Nem kerültek-e a mi terveink ebben a leromlott országban magasan a luxuspontra fölé? Mert a társadalmi jelenségek terén a luxuspontra nem olyan fixpontra, mint a természeti világban a hőmérőn a fagypontra. A luxuspontra a népek gazdagodásával emelkedik, szegényedésével esik s így leromlott nemzeteknél sok minden a luxuspontra fölé kerül, fényűzéssé válik, a mi korábban szellemi, kulturális szükséglet volt s más, szerencsésebb nemzeteknél az ma is. Erre való tekintettel egyesek már föl is vetették a kérdést, hogy a m. kir. Operaháznak fenntartása nem esik-e a luxuspontra fölé. De nekünk magyaroknak művelődési téren a luxuspontra megállapításában nagyon óvatosoknak kell lennünk. Épen nekünk magyaroknak nem szabad megengednünk, hogy kulturánk összezsugorodjék. Hiszen jogcímünket hazánk területi épségének helyreállítására is kiválóképen arra alapítjuk, hogy mi nagyobb és értékesebb kulturát tudtunk ezen a helyen kifejteni, mint azok a népek és állomok, melyeket az entente a mi rovásunkra területileg és népességben nálunk mesterségesen nagyobbá tett. Ha pedig parasztállammá fejlődnénk vissza, a mit egyesek jelszóként elég meggondolatlanul hangoztatnak, ha Liszt, Munkácsi és Eötvös hazája megszűnnék a kultúra számottevő tényezője lenni, akkor megdülne a belső jogosultsága annak, hogy Európa közepén önálló nemzeti létet folytathassunk. És ne gondoljuk, hogy jelenlegi nagy szükségünk és inségünk csak a mi saját, egészen különálló bajunk. A tudományosság a legyőzött államokban mindenütt valóságos válságba jutott s így az emberiség egyetemes művelődésének szempontjából sem közömbös, hogy a földgömb legyőzött része a szellemi hanyatlásnak ellent tud-e állani.

Különösen a mit Németország nemcsak egyetemei érdekében, hanem museumok alapítása és anyaguk kiegészítése,

archaeologiai ásatások szervezése, tisztán a tudományos kutatást szolgáló intézetek felállítása terén tett, az a tudománypolitika terén egyedül áll a történelemben. S most, a nagy összeomlás után, számos intézmény léte ott is kockán forog.

A frankfurti egyetem alapítványi tőkéje nem elégséges a főiskola fenntartására, Poroszország pedig nem volt képes államsegélyt adni. A tanszemélyzet elszéledőben, az egyetem feloszlóban van.

Különösen súlyos helyzetbe kerültek a tisztán tudományos kutatás céljából felállított intézetek. A természet-tudományi kísérletezéshez szükséges segédeszközök, anyagok megdrágultak s nem is szólva a személyi kiadások emelkedéséről, felszökött a szén, gáz, víz és villamosáram ára, mely dologi kiadások az ilyen intézetek gazdálkodásában nagy szerepet játszanak. Jellemző, a mit e tekintetben Haber Frigyes vegyész mond a »Vilmos császár társulat« berlin-dahlemi intézeteiről, melyeket, éppen mivel alapítványokon nyugsznak, a megszűnés veszedelme fenyeget. A folyó kiadások apasztásával, takarékoskodással számottevő eredményt elérni nem lehet, mert a mint a gép, hogy egyáltalában járjon, bizonyos üresmozgási munkát fogyaszt, úgy a tudományos intézetnek is, hogy egyáltalában üzemben maradjon, bizonyos kiadásokra van szüksége, melyek a drágaság következtében magasabbak, mint az alapítvány jövedelme. Így nem marad más hátra, mint hogy magát az alapítványi tőkét feléljék, melynek pedig az volt a hivatása, hogy ezeket a tudományos kutatási intézeteket állandóan fenntartsa. De az ilyen rablógazdálkodásnak a révén is az intézeteknek csak három-négy évvel való további fennállását lehet biztosítani. Ez idő letelte után a tudományos intézetek hasonlítani fognak a velencei palotákhoz, melyek üresen állanak s a látogatónak elmult nagyság érdekes képét nyújtják. A tudományos munka Németországban Haber szerint előreláthatólag meg fog bénulni, mert nem részesül abban az anyagi támogatásban, melyre okvetlenül szüksége van s a nagy nyilvánosság csak akkor fog ráeszmélni a bajra, a midőn a beállott kár már nem lesz jóvátétel. Mert feloszlott tudományos intézeteket nem lehet egy év alatt újból megszervezni, ha az anyagi eszközök megint rendelkezésre állanak. A tudományosság éppen úgy, mint a közigazgatás és a jogszolgáltatás a népesség egy bizonyos körén nyugszik, mely nemcsak hivatásának, hanem hivatásából is él. Ha a népességnek ez a köre megélhetésének biztosítása végett kénytelen lesz más feladatok felé fordulni, akkor a continui-

tás megszakad s az így előállott rombolást évtizedek alatt sem lehet pótolni. Nem vak véletlenség az, hogy klinikákon és más tudományos intézetekben a professor rendszerint 50-es, az adjunctus 40-es, az assistensek 30-as, a tanulóifjúság pedig 20-as éveit éli. Így kapcsolódik egyik nemzedék a másikba, így csúszik át egyik tudása legkönnyebben a másikra, így nyer biztosítást a tudományos munka folytonossága. Ha az ilyen intézetek létszámát apaszíják, s e végből a gépezetből kivesszenek egy-egy lényeges alkotórészt, akkor a gép működése akadozik, megáll. A folytonosság megszakad. A tudományos üzem pedig kényes szerkezet, melylyel valójában csínján kell bánni.

Harnack Adolf, a porosz volt királyi, most állami könyvtár igazgatója szerint ez a nagy intézmény is a legkomolyabban veszedelmeztetve van. A külföldi könyvek ára a német valuta leromlása következtében a békeár tizenötszörösére szökött fel s így az intézmény a külföldi irodalom, a politika és technika terén hézagossá vált s külföldi folyóiratokra sem igen képes előfizetni. 1914-ben az olvasótermekben 2300 folyóirat volt kitéve, most csak 140 külföldi folyóiratot tud járattni. Németországban a belföldi könyvek ára is négyeszerre emelkedett s ennek következtében a háború folyamán megjelent könyvek csak negyedét tudta az intézet beszerezni. De a fűzve beszerzett könyvanyag is kihasználatlanul hever, mert a könyvtár nem győzi a megötszörösödött kötetési költségeket.

A német kiadók nemcsak azzal szereztek hervadhatatlan érdemeket nemzetük művelése körül, hogy olcsó áron adtak folyóiratokat, klasszikusokat s népies könyveket az olvasóközönség kezébe, hanem azzal is, hogy a nagyobb czégek becsületbeli dolguknak, a firma prestige-kérdésének tekintették, hogy tudományos művek kiadására még veszteség árán is vállalkozzanak. És még ilyen kiadói erkölcs mellett is, Harnack siráma szerint, német tudományos szakmunkák kiadása szünetel.

Ez a pár példa is világosan mutatja, hogy a kulturális bajok Németországban is nagyok. Kétségtelen azonban, hogy a nagy német nép, mely műveltségének annyit köszönhet, mostani kulturális krízisét le fogja küzdeni. Különösen gyors lesz ezen a téren a haladás, ha erejéből továbbra is veszít a socialismus, melynek egyik legellenszenvesebb jelensége a testi munkának minden belső jogosultság nélküli túlbecsülése a magasabbrendű, a szellemi munka rovására.

Magyarországon a papír árának felszökése folytán ezek a bajok fokozottabb mértékben vannak meg, bár abból,

hogy a pesti asphaltot a napilapok légiója lepi el, arra lehet következtetni, hogy papir és nyomdafesték mégis csak akad. A magyar nemzet ma olyan, mint az önhibáján kívül elszegényedett család, mely palotából padlásszobába költözik. De a padlásszobában is születtek nagy emberek, nagy eszmék, padlásszobából tüneményes pályák indultak ki. Sanyarú viszonyok között, megértésre alig találva tört magának utat az újra ébredő magyar irodalom s a kezdődő magyar tudományosság a XVIII. század második és a XIX. század első felében. Ma közönségünk műveltebb s nem lelki tompasággal, hanem csak anyagi nehézségekkel kell küzdenünk. Igaz, hogy a háborútól és az azt követő lázadásoktól tönkretett államra alig számíthatunk. Főleg a társadalom áldozatkészségére vagyunk utalva. De talán a megcsonkított hazát jobban fogjuk szeretni. Mint minden nemzeti szerencsétlenség után, talán most is nőni fog az érdeklődés dicsőséges múltunk, történelmünk iránt.

Az 1918-iki összeomlásig fennállott nagy Magyarországbán, ha tudományos célra pénz kellett, rendszerint az államhoz fordultak. Ezért parlament és ministerek, különösen a pénzügyministerek sokat panaszkodtak. Pedig nem ez volt a baj, hanem éppen ellenkezően az, hogy az államnak alig volt tudománypolitikája, hogy tudományos célokra, különösen a szellemi tudományok támogatására nem fordított eleget. Ezen a téren a legsúlyosabb mulasztás az volt, hogy a kolozsvári egyetemnek a kiegyezés után történt alapításától a pozsonyi és debreczeni egyetem létesítéséig több mint negyven év alatt a főiskolai ügy extensiv fejlesztése érdekében semmi sem történt. A nagy országnak csak két tudományegyeteme és egy műegyeteme volt. Minden tudományszaknak így csak pár tanszéke lévén, tudományos pályáról Magyarországon jóformán beszélni sem lehetett, mert egy-két katedra megüresedésére való várakozás életpályának nem is nevezhető. Szerencsejáték számába ment, ha valaki életének még fejlődésképes szakában egyetemi tanszékre tudott jutni. Így állott a dolog a tudósnevelés, a tanárok szempontjából. Az ifjúság pedig sok tantárgynál túlszűfolt tantermekben szorongott s így tanár és ifjúság között való közvetlen érintkezéstről a legtöbb esetben szó sem lehetett. Nem kis részben egyetemi bajainknak tulajdonítható a mostani nemzedék szellemi meddősége és az, hogy általában kevés, egyes tereken pedig nincs magasabb értelemben vett szakemberünk. De ha itthon nem nyitottak magasabb tanulási lehetőségeket, legalább rendszeres ösztöndíj-actióval gon-

doskodtak volna arról, hogy válogatott, arra hivatott ifjak nagy számmal külföldi főiskolákra mehettek volna. Ha meggondoljuk, hogy a XVI. században legalább is 3000 magyar ifjú járt külföldi főiskolákon, hogy már ebben a korban főpapok, főúri nemzetségek, mint a Révaiak, Thurzók, Illésházyak, városok, mint Bártfa, Lócse, Selmece alapítványok útján gondoskodtak a külföldi iskoláztatás előmozdításáról, akkor szegyenkezve kell megállapítanunk, hogy korunkban ezen a téren is aránylag kevés és rendszertelenül történt. Szorosan a mi szakmánk tekintetében pedig rá kell mutatni arra, hogy külföldi levéltáraknak magyar szempontból való rendszeres átkutatására s az így nyert anyagnak monumentális vállalatban való kiadása iránt rendszeres actio nem indult meg, a mi pedig kétszeresen fontos olyan országra nézve, melynek saját levéltárai különösen a török időben jórészt elpusztultak. Hogy pedig ezen a téren lehetett valóban érdemlegeset alkotni, arról a magyar katolikus egyház nagyszerű forráskiadásai bizonyosságot tesznek. Az a pár millió, a mibe nagyarányú tudománypártolás évente került volna, a magyar állam pénzügyeit akkor nem rongálta volna meg s most, midőn egyelőre az államra igazán alig számíthatunk, fájdalommal kell megállapítanunk, hogy a kiegyezéstől az összeomlásig eltelt félszázad alatt, mely áldott kor minden téren nagy alkotások lehetőségét nyitotta meg, az állam a szellemi tudományok terén nagy alkotásokkal adós maradt s most nekünk hasonlíthatatlanul mostohább viszonyok között kell újból hozzálátni a szervező és alkotó munkához. Új tudományos intézetek létesítését az államtól nem várjuk, de azt igenis kérjük, hogy a meglevőket hozza és tartsa rendben. Az Országos Levéltár új palotáját az összezsugorodó országban érthetetlen módon folyton szaporodó és terjeszkedő hivatalok foglalják le. Ki kell azt sürgősen üríteni s át kell adni tudományos rendeltetésének. Viszonyaink visszafejlődését világosan mutatja, hogy már egy épület kiürítése és eredeti céljára való fordítása is nehezen megoldható kérdéssé vált. Nagy nemzeti levéltárunkat át kellene tenni a közoktatásügyi ministerium hatáskörébe. Hiszen a levéltár nem régi hivatalos iratok pusztá raktára, nem is főleg nemesi családfák átvizsgálására hivatott szerv, hanem első sorban tudományos intézet, melyet mint ilyent kell adminisztrálni s melynél a kinevezési politikának is a tudósnévelés ugyanolyan szempontjai szerint kell igazolnia, mint a museumoknál és könyvtáraknál.

Igy állunk az állammal, most áttérek a társadalomra.

Az elmúlt két évtizedben ismételten rámutattak arra, hogy társadalmunkból hovatovább kivész a történelmi érzék. Az ország, különösen a főváros gondolkozásának ez az új iránya nemcsak a nemzeti érzés gyengülését jelentette, hanem fogékonynyá is tette a lelkeket felforgató, rendbontó eszmék befogadására. A magyar nemzetnek többször kellett fegyverhez nyúlnia az idegen, osztrák érdekek csatlósává lett államhatalommal szemben, de ezek a forradalmak szabadságharczok voltak a nemzet legszentebb jogainak védelmére, melyek nem tagadták meg a multat, hanem ellenkezőleg, történelmi jogainkat védték. Hogy Károlyi Mihály mozgalma nemzettagadó lázadássá fajult, annak a vezetők gyarlóságán kívül oka volt kétségtelenül az is, hogy széles néprétegek, hogy a középosztály, az értelmiség egy részének lelkéből kivesszett minden nemzeti, kivesszett az a tudat, hogy a mult milyen erkölcsi és jogi kincsház a népek életében. Jászi Oszkár és radikális köre a maga szempontjából egész öntudatosan cselekedett, midőn támadta a történelem tanítását, a magyar történetírás hagyományos nemes szellemét, midőn gyöngíteni igyekezett a történelmi érzéket, mert tudta, hogy légben lógó elméletei a történelem, a multak reális tapasztalatai segélyével könnyen megdönthetők, mert sejtette, hogy csak dicső multjáról megfeledezett nemzedék fordulhat felületes tanításai felé. A ki ezredéves alkotmányunkhoz ragaszkodik, a ki fel tudja fogni a jogfolytonosságnak, a politikai traditióknak erkölcsi és gyakorlati jelentőségét, mint felfogja a világ első alkotmányos nemzete: az angol, az sohasem szegődhet a társadalmi rendbontás, a mindent felforgató vörös zászlaja alá. Valójában a történelem nem retrospectív, a multakba visszatekintő kíváncsiság csupán, hanem hatalmas erkölcsi erő, melynek ha ismerete és szeretete a lelkekből kivész, akkor a nemzet olyan, mint az emlékezőtehetségét vesztett ember, a ki nem okul, hanem oktanul rohan a veszedelembé, a vesztébe. A társadalom tehát önmagát, saját rendjét védi, ha a történetírást pártolja.

Az anyagi bajok a magyar tudományosságot létében fenyegetik. Ne engedje hát a magyar társadalom a magyar kulturát összeomlani. Kiki áldozzon egy-egy könyv kiadására, egy-egy tudományos megbízásra, a tehetősebbek, a közeli rokonok nélkül állók egy-egy nagyobb intézmény alapítására. Az nem lehet, hogy még a megcsönkített Magyarországon, még a leapadt magyar nemzetben is ne akadjon egyetlenegy áldozatkész ember, a ki a nemzeti történetírásnak, a hazafias szellem ez örök forrásának fejlődését magyar történelmi

intézet alapításával biztosítaná. Több mint százéves terv valósulhatna meg. Kovachich Márton György az 1790—91-iki reform-országgyűlés alkalmából nagyobb dolgozatot írt, melyben institutum diplomatico-historicum szervezését hozta javaslatba. A Párisban és Bécsben utóbb létesült történeti intézetek voltaképen oklevéltani szakiskolák. Kovachich szemei előtt olyan intézmény létesítése lebegett, melynek feladata hazánk történeti forrásainak tervszerű összegyűjtése, másolása és kiadása lett volna. Nekünk a Kovachich-féle gondolat fenntartásával a két typust egységes intézménnyé kellene összeolvasztanunk. A francziák specialis főiskolák szervezése által intézményesen gondoskodtak a szellemi tudományok három alapintézménye: a levéltár, a könyvtár és a museum számára alkalmas szakszemélyzet kiképzéséről. Az 1821. évi február hó 22-iki rendelettel alapított s az 1846. évi december hó 31-iki rendelettel újjászervezett École des chartes-nak az a hivatása, hogy három évfolyamán a levéltárak és könyvtárak számára hivatásos személyzetet neveljen s ezenkívül általában levéltári kutatásra képes diplomatikusokat képezzen ki. Az 1882-ben létesített École du Louvre pedig ugyancsak három évfolyamán a museumok, továbbá tudományos missiók és ásatások számára képez ki szakembereket s ezenfelül feladata, hogy a nagyközönség oktatására is kihasználja a francia nemzeti museumok anyagát s így gyümölcsöztesse az e gyűjteményekben rejlő művelő erőt. Országos Levéltárunkban, Nemzeti Museumunkban és Egyetemi Könyvtárunkban, Szépművészeti és Iparművészeti Museumunkban kétségtelenül nekünk is rendelkezésünkre állanak azok az erők, melyek a történeti tudományok magasabb iskolájába összefoglalva, az arra hivatottakat az egyetem mellett és azt kiegészítve, a történelem segédtudományaiba, továbbá az általános és a művelődéstörténeti, az irodalom- és művészettörténeti kutatás módszerébe beavatnák s ezenkívül a felsorolt intézmények számára szakszemélyzetet képeznének. Az így megszerzendő intézménynek a történeti kutatás iránt különös képességgel bíró végzett növendékei pedig a Kovachich-féle eszme értelmében forráskritikai és forráskiadási munkára az intézet kötelékében vissza lennének tarthatók. Ekként elkerülhetnénk azt is, hogy a tudományos munkára az egyetemen rákapott fiatal historikusok vidéki városokban középiskolai dolgozatokba legyenek kénytelenek temetkezni, miközben legjobb éveik leperegnek, lendületük ellanyhul, a tudományra nézve nem egyszer elvesznek.

A forradalmi mámor elmúlt. Itt a kijózanodás ideje. Ne áltassuk magunkat! Következnek a szükség és nélkülözés keserves évei. Atyáink nagy örökségét ez a nemzedék eltékozolta. Következik összes viszonyainknak összezsugorodása. Itt egy ember, ott egy intézmény dűl romba. A magyar történeti intézet lehetne az a bárka, mely a magyar történetírást átmenthetné a jobb jövő révpartjára. Ez a mentés most a mi nemzedékünk feladata. A veszedelem nagy. A vészjelt e helyről megadni szomorú, de hazafias kötelességem.

A helyzet komolyságának teljes tudatában, de szívós munkára eltökélten Társulatunk ez idei rendes közgyűlését megnyitom.

Béldi Pál felkelése.

(II. közlemény. vége.)

December hó elején az ebesfalvi tanácsgyűlésre kezdtek összegyülekezni. Az udvar Kapy, Páskó dolgairól még mindig semmi bizoyosat nem tudott, tehát a mérséklet álláspontján békésen akarta az ügyet elintézni. Épen azért az ebesfalvi gyűlésre a tanácsosok közül hivatalosak voltak a Béldivel rokonszenvezők is. A Béldisták meg is jelentek, legbelső tanácsosok voltak azonban a futó urak. Az odasereglettek között voltak nem tanácsosok is, a kik elkísérték a fejedelmet, részben mert féltek, mások hitelt akartak maguknak szerezni.¹

Eljött Bethlen Miklós is, a ki szintén nem volt tanácsos. Látván, hogy a Béldi-mozgalom komolyabb jelleget kezd öltetni, Ebesfalvára indulása előtt levélben kereste fel Béldit. A maksai végzészről még mit sem tudott, csak Páskó gyanus eltűnéséről hallott s arról, hogy Béldi nem akar Ebesfalvára eljönni. Remegve írt neki, mondja. Látja, hogy a futó uraknak a nagy hazugság markukba szakadt s ismét hazaczammognak, így Béldi ellen mit sem tehetnének, ha Páskó ügyével s Ebesfalváról való elmaradásával nem tudnák őt gyanuba keverni. Azt ajánlja tehát Béldinek, hogy jelenjék meg, ezzel lefégyverzi ellenségeit s nyitva áll előtte az út, hogy ellenök törvényesen eljárjon. Ha Páskó tényleg Béldi megbízásából ment el, ez nagyon gonosz dolog, féltő, hogy Isten s az emberek fogják őt megítélni, mert ez már több törvény- s igazságkeresésnél. Ezzel csak azt éri el Béldi, hogy a kik vele egyetértenek, azok is elirtóznak tőle. Ajánlja, hogy ne bízzék a támogatásban, nádszálhoz támaszkodik, a ki a populében bízik, mert nem kell az erdélyi népnek a törvény, igazmondás s a szabadság. Ha Béldi Telekivel s Rhédei Ferenczczel megértést keres, bízik benne, hogy a sok lármázó ellenére, lukára hajtván a dolgot, megorvosolják.² Hasonló szellemben írt Béldinek Bethlen János is.

¹ Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 487. l.

² Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 474--475. l.

Meg van arról győződve, írja, hogy a sok hazug hír daczára is, a székelység nem tör a fejedelem ellen, azért a székelység a félreértést igyekezzeik megszüntetni. A székelységben ilyen szándék sohasem volt. Ha elértesztik kérésöket, a fejedelem meghallgatja, mert senki sem tagadhatja, hogy a székelységnek elég sok megbántódása van.¹

Béldi azonban nem jött. Telekinek Vojna András s mások által tett megajánlását látszólag szívesen vette. Örömmel vette, mondotta, hogy elfelejtett neve Teleki emlékezetébe jutott, ígérte, hogy emberét, levelét küldi, vallása, kötelessége készíti, hogy Telekinek szolgáljon. Azonban betegségére hivatkozva nem jött el.² De nem is jöhetett, mert ott szint kellett volna vallania, ő meg csak a titokban maradtban bízott, az időben, a mely a porta támogatását hozza. De hívei megjelentek, valamint olyanok is, a kik vele rokonszenveztek. Mert senki Béldivel való együttérzését ki nem mutatta, így tehát senki ellenök fel nem léphetett. Azonban Bethlen Farkas, Bethlen Gergely, Mikes Kelemen úgy néztek Bethlen Miklóstra, mint az emberevő farkasok, bár Teleki, Rhédei Ferencz szívesen fogadták.³ A gyűlés nagy körültekintéssel fogott a helyzet tisztázásához s a keletkező vihar lecsillapításához. Bár Bethlen Miklós szerint a maksi szervezkedés már nyilvánvaló nagy zendülés,⁴ de azért most sem hagytak fel a békés megoldás keresésével. A fejedelem-asszonyhoz intézett irat szerint pár ember tekintetért való mellőzés a fősérelem, a küldött iratok utat nyitottak az egyezkedésre, tehát szóba állottak az elégedetlenekkel. A békés megoldásnak több híve volt jelen, ilyenek voltak főleg Bethlen János, Bethlen Miklós s maga Teleki is, a kit Keresztesi Sámuel is békés elintézésre intett. Teleki legyen rajta, írta neki, hogy Béldi s a Bethlenek között a békesség helyreálljon. Béldi senki ellen nem igyekszik, mert betegem fekszik. Teleki nem hitt ugyan abban, hogy Béldi ő rá hallgasson, ámbár ő olyan békeszerető ember, hogy a kikre az egész világon haragszik, azok között nincs egy sem, a kivel egy óra alatt ügyét rendbe ne hozná, de a békés elintézésről később sem vonakodott. Nemes János, a ki csak éppen ekkor jött Háromszékből, s onnét megnyugtató híreket hozott, kijelentette, hogy a Béldiek hír szerinti fegyverkezésükkel nézete

¹ U. o. V. k. 476. l.

² Teleki levelezése VII. k. 607., 608., 616. l.

³ Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 488. l.

⁴ U. o. I. k. 489. l.

szerint fegyveres országgyűlésnél többet nem akarnak.¹ Ezenkívül a békés szándék mellett az udvarra bizonyos kényszerűség is hatott. Készületlen volt, katonasága nem volt nagyobb számmal, a kiküldött kiáltvány hatása itt-ott mutatkozni kezdett, a porta esetleges szándékával sem voltak tisztában, tehát az alkudozás útjára léptek. Bethlen Miklós szerint ugyan csak széthúzást akartak a székelyek között támasztani,² de az udvar mindvégig való jóakarátát elvitatni nem lehet.

Mivel a tanács a közvetlen érintkezést a levelezésnél többre becsülte, háromtagú küldöttséget küldött Háromszékbe, a melynek tagjai voltak Kornis Gáspár, Mikes Kelemen tanácsurak, s Macskási Boldizsár. A követek küldése természetesen adódott, mivel a maksai végzéseket is követek hozták a fejedelmi udvarba.³ Tehát ez válaszküldöttségnek tűnt fel. Ezek közül a vezető volt Kornis, a ki Macskásival együtt Béldinek jóakarója volt. Kettőjük küldetésével a gyűlés szintén tanujelét adta békés szándékának. Az udvar bizalmi embere azonban Mikes Kelemen volt, a ki így szükségképen legsúlyosabb tagja lett a követségnek. Bethlen Miklós szerint kém volt. Hiányzott a kiküldöttek közül Nemes János, Bethlen Miklós meg is mondotta Telekinek, hogy ez így nem lesz jó. Nemes háromszéki főkapitány, jámbor, értelmes, hű ember, neki a követségben benne kellene lennie. Annyit elért, hogy bár Nemes a követségnek nem volt tagja, velök együtt ment be ő is Háromszékbe.⁴

A tanácsgyűlés deczember hó 14-én kelt utasítást adott a kiküldöttek kezébe, a mely kilencz pontban felsorolta mindazt, a mire választ kell kapniok. Az utasítás a kiáltvány s a fejedelem és a fejedelemasszonyhoz küldött irat szerint készült, de egyéb dolgokra is hivatkozott. E mellett még a háromszékiekhez intézett külön levelet is vittek magukkal. Kötelességük volt, hogy mindkét iratot felolvastassák, hogy így kitűnjék, hogy az utasításban semmi titkos dolog sincs. Számoltak tehát az elégedetlenség bizalmatlanságával, a kik erre való hivatkozással a felelet alól kibujhattak volna. Célul tüzték ki, hogy most

¹ Teleki levelezése VII. k. 609., 610., 611., Nemes János a fejedelemnek 1678 jan. 14. Bodola. (Egykorú másolat Teleki kővár-hosszúfalusi Leveles könyvében.)

² Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 490. l.

³ Teleki levelezése VII. k. 614. l.

⁴ Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 489., 490., 491. l.

lehetőleg mindent orvosoljanak, s a mit nem lehet, az a legközelebb tartandó általános országgyűlésen történjék meg.

A követeknek az utasítás szerint legelőször meg kellett értetniök, hogy a fejedelemnek az elégedetlenek eljárása keservesen esett. Módjában lenne, hogy máskép igazítsa el az ügyet, de ő mégis a csendes utat választja. Nem emlékszik a fejedelem, hogy alatta a székely nép szabadságának romlása lett volna, sőt inkább öregbedett. Senki őket előtte nem vádolta, hanem saját kibocsátott irataik szólnak ellenük, a mely iratok nem hogy a fejedelem tekintélye, a haza megromlott szabadságának erősbitésére szolgálának, sőt gyengítik azokat. Az sem igaz, hogy Háromszékbe hadakat akar küldeni szállásra. Jól tudta az udvar, hogy a mozgalom főrugója személyi okokon nyugodott, épen azért az utasításban is erre volt főtekintettel. Vádolások, hírköltések, néhány nyughatatlan ember miatt veszélyeztetett szabadság voltak az állandó sérelmek. Kérdezték tehát, kik azok, a kik a fejedelem kezéből a hatalmat kivették? Két-három személyen kiket értenek? Miféle levelek azok, a melyeket a fejedelemmel egyesek aláírtak? Miféle ki nem bocsátott fejedelmi iratokról beszélnek? Mi minden halt meg az igazság Erdélyben? Mit értenek azon, hogy csak a fegyver maradt a fejedelem kezében? Végül a kibocsátott iratokat közösen írták-e, vagy csak egyesek a köznek neve alatt. A bujdosókról az utasításban szó sincs, tehát a külpolitikát az udvar nem látta olyannak, a mely az országot különösebben érintené, mint a hogy a felkelők kiáltványa is hallgat erről. Vagyis az elégedetlenség első sorban a belügyekre vonatkozik.

Miután a követek Háromszékbe távoztak, a gyűlés együtt maradt továbbra is, hogy a helyzet tisztázásáról tanácskozzék. Január 24-re, Szent-Ágotára országgyűlést hirdetett.¹ Így bár az előző országgyűlés a tavaszi gyűlés napját május havára Fehérvárra tette, most a szükség miatt a gyűlés napját előbbre tették. Ugy hitte a tanács, hogy addig megjön Háromszékből a felelet s azt az egész ország előtt tárgyalhatják. Tudván pedig, hogy az ügynek ilyen elintézése csak egyoldalú megoldás lenne, mert Páskó hír szerint a portára szökött, ennek ellensúlyozásáról is gondoskodni akartak. Deczember 21-én kelt irattal megbízták Vajda Lászlót, hogy a portára siessen. Volt rá gondjuk, hogy Vajdát a havasalföldi vajda a szüksége-

¹ Erd. Orsz. Eml. XV. k. 414. 1.

sekkel ellássa, mint a hogy az országukon átutazó erdélyi követeket a vajdák régi szokás szerint szállással, pihent lovakkal, kísérekkel, kalauzokkal látták el. Irt a fejedelem a nagyvezér tihájának, hogy Vajda szavainak adjon hitelt, ügyét ne késleltesse, sőt segítse elő. Irt az erdélyi főkövetnek, Kapynak is, mintha csak ellene semmi gyanu sem forogna fenn, hogy Páskó terveit hiúsítsa meg, szándékait minden áron előzze meg, akár Zólyomi mellé adta magát, akár más küldötte be. Irt az erdélyi állandó követnek, hogy vigyázzanak s a tolmácsnak, Skerletnek, hogy legyen rajta, hogy Páskó sem Zólyomi, sem más érdekében a nagyvezér füleit meg ne töltse, annál kevésbbé higgyen neki, sőt árulásáért büntesse meg. Hogy Páskó a fejedelem nevében már többször járt a portán, ez nem az ő érdemének, hanem az idők mostohaságának tudandó be.¹

A követek deczember 19-én érkeztek meg Háromszékbe Nemes Jánossal együtt, ennek hidvégi házához. A székgyűlés napja, a melyen megbízásuknak eleget kellett tenniök, 21-ére volt kitűzve.² Eljárásuk sikere főképen attól függött, hogy közben a maksai gyűlés idejétől mi történt Székelyföldön, a Bédisták milyen kilátásokkal nézhettek a jövő elé.

Mióta a háromszéki székgyűlés Béli mellett foglalt állást, megkezdődött a szervezés munkája. Ebben Mihács Mihálynak jutott nagyobb szerep. Béli meghagyásához híven deczember elején járta az embereket. Azt kívánta, hogy ne rendszeresen, hanem csak az emberek nagyjával mustráljanak, azaz vizsgálják meg a katonai felszereléseket s az emberek alkalmasságát. Mint Mihács tudatta Bélivel, mindenfelé szívesen fogadták s biztatták.³ Ez az első adat, hogy Béliiek a fegyvereknek is szerepet szántak. Nincs még szó felkelésről, csak katonai szemlérről. Mintegy összeírás Mihács megbízása, a mely az elégedetlenség ez irányú céljait még nem világítja meg. Annyi már látszik, hogy ha, a mint Nemes mondotta, az elégedetlenség csak fegyveres országgyűlést akartak tartani, hogy ott véleményüket szabadon kimondhassák s az udvarra nyomást gyakorolhassanak, ezt úgy kell értelmezni, hogy Béliiek a fegyverfogást nemcsak az országgyűlés szokásos

¹ U. o. XVI. k. 415—417. l.

² Teleki levelezése VII. k. 617. l.

³ Mihács Mihály Béliinek 1677 decz. 10. Alsótorja. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári ltv.)

tagjaitól várták, hanem általános támogatást reméltek. Háromszéken Mihácson kívül Apor Lázár, Dániel István-Kálnoki Bálint, Damokos Tamás s számos más nemes voltak a szervezők.¹

A Székelyföld egyéb részéről is kedvező hírek érkeztek. Csíkban Lázár Istvánnak jutott a szervezés munkája.² A háromszékiek, hogy a csiki köznépet megnyerjék, nem idegenkedtek a nagyításoktól sem. Híresztelték, hogy a porta a fejedelemre haragszik; hogy Zólyomit hozza helyébe; hogy Teleki idegen hadakkal jön, hogy a székelyeket fegyverrel kényszerítse hadakozásra. Az ilyen hírek hiteltre találtak, a mi Béldiek dolgát megkönnyítette. Csík és Kászonszék december hó 5-én tartott székgyűlésen foglalkozott a háromszékiek kiáltványával s kijelentette csatlakozását. Gyergyószék követei nem voltak jelen, a mikor e határozatukat hozták. Lázár István beérkezésére várva, 19-re újabb gyűlést tűztek ki. Az 5-iki gyűlésen Csík állásfoglalása nem volt általános, Háromszék tehát Kálnoki Bálintot, Henter Mihályt, Henter Jánost s a Gerébéket a december 19-én tartott újabb székgyűlésre kiküldötte, hogy ott Gyergyószék csatlakozását is kívánják. Gyergyószék az előző határozatot magáévé tette, kötelezván magát, hogy a csikiakkal s kászonszékiekkel egyetért minden olyan dologban, a mely a haza s szabadságuk megmaradására vonatkozik.³

A gyűlésen ott volt a fejedelem hű embere, Apor István is, a ki e határozathozatalra megjegyezte, hogy a haza, szabadság és fejedelem megvédése csak szín, de a veleje az, hogy Telekit, Naláczyt, Székelyt elveszthessék, bizonyos, hogy Teleki a feltett cél.⁴ A gyűlésben megnyilatkozott hangulatból felismerte az igazi célt, a melyről Telekit tudósította is. Jellemzőbb azonban, hogy a gyűlés után ítélve fegyveres készülődésről említést nem tesz. Béldi toborzása e szerint még most sem egyéb megnyerésnél, együttérzés biztosításáról, mint a hogyan az a kiáltványból természetszerűen következik.

Udvarhelyszék a december 14-iki székgyűlésen foglalkozott a háromszékiek kiáltványával. A mint Cserrei György Béldit tudósította, a gyűlés nagyon zajos volt, mi-

¹ Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 488. l.

² U. o. I. k. 489. l.

³ Teleki levelezése VII. k. 618., Deák, Béldi 166—167. l.

⁴ Teleki levelezése VII. k. 618. l.

vel a főtisztek nem voltak jelen s így nem válaszolhattak. Egyesek kifakadtak, hogy más tiszteket kellene választani, a kik velök egyetértenek s közöttük ülnének. Egyesek a többit sarkalták, hogy a jövő kedden ismét székgyűlés legyen, a hová akár eljönnek a főtisztek, akár nem, választ adnak a háromszékieknek. Cserei szerint a nemesség jobb része s az egész populé a háromszékiekkel tart, különösen Maróthi Dávid s Zálya István pártolták Béldiék törekvését. Volt, a ki ellent mondott, így Katona Bíró István rögtön sietett az udvarhoz s olyan szót is ejtett, ha az udvarhelyszékiek megindulnak, eléjük száll. Mire sokan azt felelték, hogy ez meglehet, de valószínűleg magára marad.¹ Bár a szék választ nem adhatott, de Háromszék rendivel azonnal tudatták, hogy ámbár választ nem küldhetnek, mert a háromszékieknek levele a főtiszteknek is szólt, a kik egymástól távol vannak, de mihelyt tiszteik választ megkapják, a legelső alkalommal tudósítják őket.² Szóval Béldi ez oldalról is remélhetett.

A Székelyföldön kívül a szászok is biztatták. Bethlen János november vége felé Szebenbe ment magát gyógyíttatni. Előzőleg Kálnoki Bálinttól Béldinek azt üzenté, hogy bemenvén Szebenbe, a szászok szívét egészen markában hordozza. Béldi ezt biztatásnak vette. Szebenből is izenetet kapott, hogy Bethlen bár közéjük menne, követnék, a mit a haza javára feltalálnának. Béldi mindezt biztatásnak véve, szerette volna Bethlent megnyerni, de hozzája küldött embere elkésve érkezett. Bethlen bement, Béldi terveiről nem tudott, nem is tárgyalt ez ügyben senkivel. A szászok épen gyűlésre jöttek össze, de Bethlen kijött előbb, mintsem az megkezdődött volna. Béldi szerette volna rávenni, hogy még egyszer menjen vissza, hogy mint mondotta, az ő közreműködésével a szászság a székely nemzettől el ne szakadjon. Menjen tehát vissza, írta neki, adja ki magát nekik, a melylyel kárt is, de nagy hasznot is tehet. Tovább megállni lehetetlen, mert az udvar részéről újabb garázdát akarnak ellenök indítani.³

Bethlen nem ment vissza, Gotzmeister Kálmán Kristófra s Keresztesi Sámuelre maradt tehát a szervezés. A gyűlés együtt volt, e szerint a háromszékiek ügyét is most lehe-

¹ Cserei György Béldinek 1677 decz. 14. Baróth. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.)

² Szék. Okl. VI. k. 374. l.

³ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 421., 590., 591. l.

tett tárgyalniok. Ez alkalomra beérkezett háromszéki követek levelet hoztak a királybírónak, polgármesternek, az egész universitásnak, a mely levelek átadása módja felől Béli meghagyása szerint Kálmán Rudolftól vártak utasítást. Kálmán a Béli szolgájával való találkozás idejét reggel négy órára tűzte ki, az utca ajtaját nyitva hagyta, hogy senki bejövetelét észre ne vegye. Azt ajánlotta, hogy a követek meg menjenek ki Sezenből Selyemberkére vagy Kistoronyra, mert itt az ő majorjában hamar észrevennének őket, míg ha falun vannak, ő is kimehetne lóháton s a mezőn valahol beszélhetnének. Székely miatt kellett titkolódnizniok, a ki épen a városban volt, hogy ott körülnézzen, s a fejedelem hadai számára elszállásolást kérjen. Kálmán a követek meghallgatását Székely távozása után való időre tervezte. Bár a Béli-féle törekvésekkel a polgármester is rokonszenvezett, de Székely szavaira s az udvartól jött ijesztő levélre az universitás válasza elmaradt. Mindamellet, Kálmán szerint, Béliinek voltak hívei, az együttérzés titokban megvolt, sőt egyesek sürgették, hogy a minek meg kell lenni, legyen meg hamar, nehogy megelőzzék őket.¹

A hír szerint tehát Udvarhely Béliivel együttérzett, a szászok között is voltak hívei, határozottan azonban még csak Háromszék és Csík nyilatkoztak. A fejedelmi kiküldöttek ilyen viszonyok között érkeztek meg a háromszékiekhez, a kik őket december 14-én tartott uzoni székgyűlésen hallgatták meg. A válaszadás nem volt könnyű dolog. A portáról még semmi válasz nem érkezett, nem is igen érkezhett, a csatlakozás még nem volt olyan nagymérvű, hogy arra építve a török támogatása reményében terveikkel nyiltan előállani mertek volna, nem maradt más hátra, mint időnyerés biztosítása. A négy pontban foglalt válasz két első pontjában hűségüket hangoztatták, a melyben a fejedelem megnyughatik. A harmadik pont szerint, hogy kiktől s honnan származnak leveleik, arról a fejedelem a kiküldöttektől tudomást szerezhet. A levelek magyarázata őket illetvén, állították, hogy a fejedelem megmaradására czéloztak, a mit a fejedelem, a dolgot idővel megértvén, elhihet nekik. A fejedelmi követek utasításának hatodik pontjára a negyedik felel meg. A részek szerint való kérdésekre, mondották, a fennforgó hitetlenségek orvoslását várván, a fejedelem kegyelmességét remé-

¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 583—585. l.

lik. Mindenkit biztosítanak, hogy senki ellen feltett szándékuk nincs, csak a naponként közikbe érkező hamis hírek eltávolításában igyekeztek. A fejedelemre, a ki az orvoslást ígéri, Isten áldását kérik. E választól pedig azt várták, hogy a mostani nagy hitetlenségek között a fejedelem elméje tőle megcsendesüljön.¹

A válasz általános hangját, a benne megnyilatkozó erőtlenséget, a dolog lényege elől való kitérést, a nagymérvű alázatosságot bárki is Béldiek gyengesége jelének tudhatta be. Sérélmeket, a melyeket a fejedelmi követek utasítása összefoglalt, nem fejtették ki, válasz helyett egyszerűen azok orvoslását óhajtották. Sehol semmi megfogható, sehol semmi erő, igazságuknak bebizonyítása. Látszik, hogy minden komolyabb tárgyalástól tartózkodtak, arra az időre vártak, a mikor nem egyezkedni, hanem diktálni akartak. Saját szempontjukból igazuk lehetett, azonban ilyen eljárás hívek toborzására nem való. E kitérés, e megjuhászodás eredménye csak visszaesés lehetett. S így történt, mert az udvar részéről megindult helyi ellenhatást nagyban megkönnyítette.

Mikes Kelemen Béldihez küldött levele szerint a követek beszámolója után a fejedelem tényleg meg is csendesedett.² Meg is csendesedhetett, mert Béldiek válasza az udvarnak kedvezett. A követek Háromszékben fegyvereseket eddig nem láttak, tehát még nem volt olyan fenyegető a helyzet, mint a hír feltüntette, azonkívül egyéb helyek is meginogtak. Udvarhely december 14-én még biztató szót küldött Béldinek, 21-én, az uzoni gyűlés napján, főtisztjeik hatása alatt, meg a követség bemenésének hírére, már inkább a csendességben való lételt ajánlották, mintsem valami rendetlen dologra való fakadást, meggondolván ennek a szegény hazának gyenge állapotját és kicsiny alkalmatossággal következő vészes romlását.³

Erős és eredményes volt az ellenhatás Csíkban, sőt még Háromszékben is. Csíkban Apor István csillapította az embereket. Apor eleinte úgy látta, hogy rossztól kell tartaniok, de aztán annyira lecsendesítette a főembereket s a populét, hogy, mint írta, készek a fejedelem mellett hűségben bármeddig megmaradni. Azt ajánlotta, hogy a fejedelem a gyakori székgyűléseket tiltsa be, egy héten

¹ U. o. XVI. k. 412—413., 414. l.

² U. o. XVI. k. 426. l.

³ Szék. Okl. VI. k. 375. l.

kétszer is tartottak gyűlést. Kívánta, hogy a fejedelem figyelmeztesse őket a köteles hűségre, írjon rá tisztekre is, a mit a fejedelem meg is tett.¹ Csík-Gyergyó-Kászon-szék rendei a fejedelmi iratra rögtön feleltek. Erősítették, hogy hozzájuk a fejedelem, a béke ellen való követséget a háromszékiek nem küldöttek, ők a fejedelem és a haza ellen magukat semmibe bele nem elegyítették. Isten óvja őket attól, hogy ilyesmibe bele menjenek.² Igaz, hogy e kifejezések nem sokat mondanak, mert Béliéiek mindig azt állították, hogy a fejedelem és haza javára czéloznak, szóval a háromszékiek követsége sem akart rosszat, de Apor után ítélve, mégis csak alábbhagytak. A fejedelem Daczó Jánosnak meghagyta, hogy tiszte alatt levő hadnagykokkal Ebesfalván jelenjék meg, a mely parancsnak engedelmeskedtek is. Minden esetre azért hívták őket, hogy hűségükben megerősítsék.³ Nemes, míg a fejedelmi követek Uzonba mentek, a háromszéki hangulat után kutatótt. Ugy látta, hogy a nagy nyugtalanság alábbhagyott, most csendességben vannak, Telekire sem beszélnek. Észrevette azonban azt is, hogy a háromszékieket kívülről is izgatják, ijesztgetik, tehát nemcsak ott van a dolognak a fuvója.⁴

Egyes emberek is azon voltak, hogy magukat tisztázzák, ilyenek voltak Bethlen János, Lázár István, Keresztesi Sámuel. Bethlen János szebeni útja miatt keveredett gyanuba. Hivatkozott arra, hogy ellenségei tavaly fogáságakor sem, most sem mernek szembe vádaskodni, mert tudják, hogy az igazságot nehéz a másik fél jelenlétében bepokróczozni. Eddig is, ha igaz lett volna vádlói szava, megérdemelte volna a pалlost. Mivel hamis vádjaikért eddig sem kaptak büntetést, azért mernek most is előállni. Mondja bárki szemébe a vádat, ha bűnös, nem kér kegyelmet, ha meg nem bűnös, hadd mehessen tiszta orczával koporsójába. Lázár István hűségét hangoztatta s az ellen védekezett, hogy feleségét, gyermekét azért küldötte volna Beszterczére, hogy a beszterczeieket felláziítsa. A pestis elől menekült, magától a fejedelemtől hallott először a székely lázadásról. Keresztesi Sámuel is gyanuba esett, mivel Szebenbe költözött. Azt hozta fel, hogy beteg feleségével ment

¹ Teleki levelezése VII. k. 619., 620. 1.

² Szék. Okl. VI. k. 376. 1.

³ Daczó János Béliének 1677 decz. 29. Darócz. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.)

⁴ Teleki levelezése VII. k. 617—618. 1.

oda, egyébként hű és semmibe magát bele nem elegyíti. Bár Lázár s Keresztesi titokban továbbra is Béldivel éreztek, mégis csak egyidőre bíztak bennök annál inkább, mert Lázár csíki szerepléséről Apor István kedvezően nyilatkozott s mindkettőjüket maga Teleki nyugtatta meg.¹ Az udvar szempontjából mindkét ember fontos, mert Lázár Csíkban, Keresztesi a szászok között volt szervező.

December végén olyan volt a helyzet, hogy Béldi mellett egészében csak Háromszék tartott ki, sőt Nemes szerint az emberek még itt is elcsendesedtek. Ez időben írhatta Bethlen Miklós Béldihez az utolsó levelét, a melyben biztatja, hogy ha már kardot vont, siessen ki a hadal, hirdessen Nagysinkre gyűlést, biztosítson mindenkit, hogy nem bántja, így vér nélkül lecsendesíthetik a mozgalmat. Béldi azonban nem jött.² S a mint így törekvéseivel a legváltásosabb helyzetbe jutott, egyszerre közszájra került Páskó neve, a kinek portai szereplése mindkét félt foglalkoztatta. December 22-én Kapy tudósította a fejedelemasszonyt, hogy Páskó egy török pasával, a ki a császár levelét hozza, Erdély felé útra kelt.³

Páskó ugyanis a reája bízott feladatnak megfelelt. Miután Kapyval Konstantinápolyba megérkeztek, Kapy a nagyvezérnél kihallgatáson jelent meg. A nagyvezér megkérdezte tőle, miféle hírek vannak Erdélyben, mire azt felelte, hogy az országban minden csendes, kivéve, hogy a magyarországi határokon a felkelők a németek ellen küzdenek.⁴ Egy szót sem szólott Béldiről, a figyelmet a bujdosókra irányította, így Páskó mint a három nemzet követe, előállhatott. És pedig annyival inkább, mert rendes szokás volt, hogy a fejedelem adót vivő követével együtt az ország külön követe is megjelent. Kapy után Páskó jelent meg, kinek a lovat s a ruhákat, a melyekkel a vezérhez ment, Kapy adta.⁵ Páskó, miután az ajándékokat átadta, a mi nemesemberrel szemben eddig hallatlan példa volt, panaszkodott Teleki s kormánya ellen. Elmondta, hogy

¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 422., Teleki levelezése VII. k. 619., 623—624., Keresztesi Sámuel Telekinek 1678 jan. 2. Szeben. Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.) Teleki Lázár Istvánnak 1678 jan. 1. Ebesfalva. (Eredetije az Erd. Nemz. Múzeum lvt. gr. Lázár család lvt.)

² Bethlen M. Önéletírása I. k. 496—497. l.

³ Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 483. l.

⁴ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 420. l.

⁵ U. o. XVI. k. 441. l.

a mint II. Rákóczi György népét Lengyelországba vitte, úgy akarja Teleki is az országot a németek ellen indítandó háborúban pusztulásba taszítani; hogy Lengyelországból idegen népeket hozott Erdélybe; kérte tehát, hogy a porta Teleki s társaival az ilyen irányú törekvést szüntettesse be s hogy Apafi a tanács és a rendek beleegyezése nélkül semmihez ne kezdhessen.¹ Vádolta még Telekit azzal, hogy sok pénzt vett fel, hogy becsülését elvesztette, hogy a fejedelmet a haza szabadságtalanságára ingerelte; Béldi s mások megfogásában vádló volt, az ország törvényét érvényesíteni nem engedte; hogy a fejedelem adományozásait megakadályozta, csak az ő hívei számára engedett adományozást; hogy két fejedelem van az országban.

Páskó kijelentései megfelelnek utasítása szellemének. A bujdosók megsegítése a panaszok középsőpontja, ez ellen kér védelmet. Teleki a főbűnös, miatta nincs rend Erdélyben. Mindezt pedig a három rend nevében adta elő, a haza nyugalmaért aggódo hazafiak tiltakozása az ő segítségkérése, egyenesen a megsegítés eltiltását kérte. A Teleki ellen felhozott belkormányzásra vonatkozó kifogások az ő veszedelmes szereplésének feltüntetését támogatták, olyan-nak tüntették fel, mint a ki miatt Apafi nem uralkodhatik szabadon.

A vezér figyelmét a bujdosók megsegítésének említése ragadta meg. Erre a porta engedélyt nem adott, hozzá még külföldi seregek is jelentek meg. Felháborodott azon, hogy Erdély elpusztulhat s kifejezte, hogy e bajt meg fogják előzni. A mint Kindsberg, német követ, a válaszról, a melyet a vezér Páskónak adott, értesült, megijedt, hogy a vezér törököket küld Erdélybe s Felső-Magyarországba, s így kicsinyből nagy baj keletkezhetik, Páskó elé állította tehát hazájának romlását arra az esetre, ha a törökök fegyveresen mennek Erdélybe. Azt tanácsolta neki, hogy inkább egy írást s ennek hitelül egy aga beküldését eszközölje ki, hogy ez a bujdosókat s idegeneket Erdélyből kiűzze, Telekit s társait megbüntesse, vagy Erdélyből kiküldje. Megigérte, hogy ez értelemben a vezérnél ő is közbenjár.² Így is történt, a porta Achmed agát, kapucsi pasát küldte ki.

Páskó tehát a vezérnél nem kötötte ki először a megsegítés módját, megelégedett azzal, hogy annak a támogatását biztosítottak látta. Vagyis Béldiek nem kértek fegy-

¹ U. o. XVI. k. 420., 489., Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 482. l.

² U. o. XVI. k. 420. l.

veres megsegítést, Páskó ilyen kívánságot elő nem terjesztett, ők Teleki leintését várták, a melyből ennek bukását remélték. A török fegyveres beavatkozásától a német követ ijedt meg, ő ajánlotta Páskónak, hogy a megoldás gondolatát a vezérnek adja meg, hogy a pasát, levelet s Teleki megbüntetését kérje. A felkelők tehát a törökök fegyveres támogatására nem építettek, különben Páskó egész tervüket dugába döntötte volna. Páskó látta, hogy a főczélt, Teleki bukásának elősegítését kieszközölték, tehát a német követ ajánlatát helyeselte.

Páskó útrakeléséről Kapy leveléből az udvar 1678 január elseje körül értesülhetett. Láthatta, hogy Páskó nem járt hiába, különben meghallgatást nem nyert volna. A levél, a pasa a mellett szólottak, hogy a porta Béldiékkel szóba állott, sőt úgy tűnhetett fel, hogy a porta jóindulata is velük van, különben a pasa nem Páskóval együtt jönne. Kapy az udvarral annyit tudatott, hogy Páskó esküdözött, hogy a fejedelem békés országlásán s a haza megmaradásán fáradoz,¹ de bővebbet nem tudtak. Páskó állítása megfelelt az elégedetlenek eddig hangoztatott kijelentéseinek, de ezek sem állottak még eddig világosan az udvar előtt. Nem látszott kizártnak az sem, hogy a fejedelem ellen tervelnek valamit, annyival inkább, mert Kapy Zólyomi Miklós nevét is szóba hozta. Megírta, hogy Zólyomi erdélyi követelései fejében az ország adójából pénzt adott neki, a melynek összege, mint utóbb kitudódott, körülbelül tízezer tallérra felment. És pedig azért adta, hogy Zólyomi a fejedelem és a haza ellen semmit ne mozdítson. Szükség van rá, hogy hallgasson, mert a fejedelmet nem szeretik a portán, egy igaz meghitt jóakarója sincs Apafinak. A pasák változásban munkálkodnak, mert pénz kell nekik, soha pénzben annyira telhetetlenek nem voltak, mint most.² Apor is jelentette Csíkból, hogy ott Zólyomi nevét forgalomba hozták, az összefüggés nem látszott lehetetlennek.

Egyéb figyelemre méltó események is történtek. Igaz, hogy a magyar megyék a fejedelem mellett voltak s Apafi parancsára a maksai kiáltványt a fejedelemhez küldték s azzal nem foglalkoztak,³ de a háromszékiek ügye még nem volt megoldva, a csíkiakban sem lehetett megbízni, a szászok is újra megmozdultak. Szeben helyett Brassó vezetett,

¹ Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 482. l.

² U. o. V. k. 482., Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 441. l.

³ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 428. l.

a hol háromszékiek, maga Béldi is megfordult. A katonai beszállásolás miatt Beszterczén is nyugtalanság volt észrevehető.¹ Január első napjaiban Csáky László Háromszékre, Bodolára ment. Egy lóval ment, valószínűleg, hogy ne keltsen feltűnést, de bemenetelének híre rögtön elterjedt. Az udvarnál rossz jelnek vették, hogy útközben a fejedelemhez nem tért be. Bethlen Ferencznének az udvarnál levő fiaihoz küldött levele szerint csak sárfalvi jószága eladása, vagy elcserélése végett jött be,² de a fejedelem gyanút fogott. Könnyű volt Páskó érkezését az ő bemenetelével kapcsolatba hozni. Annyira komolynak látta a helyzetet, hogy Telekinek meghagyta, hogy a kővári őrséget hozza készenlétbe, hogy második parancsára megindulhasson. Rhédeinek is írt, hogy a dragonyosokat tartsa készen.³ Emellett sem magától a portától, sem Vajda Lászlótól, a kit az ebesfalvi gyűlésről a portára küldöttek, nem jött semmi hír. Mint utóbb kiderült, Kapy, a ki árulása következményeitől megijedve Erdély felé tartott, őt útjában feltartóztatta s visszatérésre bírta. Épen így nem jött semmi tudósítás a fejedelem egyéb portai embereitől sem, a kikre szintén Kapy ijesztett rá, a mikor ezek Páskót a vezér előtt le akarták leplezni.⁴

Az udvar tehát aggasztó viszonyok között látott hozzá a helyzet tisztázásához. Kapy 22-én küldött jelentésében azt ajánlotta, hogy a felzavarodást az előtt csendesítsék le, mielőtt Páskó kiér, hogy így a pasa a dolgokat lecsendesítve találja, mert különben a török ez alkalmatosságokba belenyaláboz, s ugyancsak készen várják, hogy Erdélybe belekaphassanak.⁵ Valóban a fejedelem a megoldást elsősorban ez irányban kereste. A mikor senki sem tudta, hogy a török levele mit foglal magában, legjobb eset volt, ha rendezett viszonyokat talál. A fejedelem mindent megtett, hogy Béldit megnyerje. Egyre-másra juttattak hozzá olyan híreket, a melyek a fejedelem legnagyobb jóindulatáról tanuskodtak. Levezetett vele Teleki, Mikes Kelemen. Legjobb szerették volna, ha Béldi kijön s részt vesz a tanács-

¹ Bethlen Miklós 1678 jan. 13. Szeben. (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

² Nemes János Telekinek 1678 jan. 8. Hídvég. (Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.) Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 426. l.

³ Apaí Telekinek 1678 jan. 8. Ebesfalva. (Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.)

⁴ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 441. l.

⁵ Tör. Magy. Áll. Okm. V. k. 483. l.

ülésben. Január elején volt gyűlés, de Béldi betegségére való hivatkozással nem jelent meg, pedig Bánffy Zsigmond tanácsúrnak Béldihez intézett levele szerint a fejedelem szívesen látta volna s látja bármikor, ha eljön.¹

Mivel Béldi nem jött, a tanács megbízásából Mikes Kelemen készült Bodolára, Nemes János meg Háromszékbe ment, hogy a lakosságot megnyerje. Megérkezése után kiáltványt bocsátott ki, a melynek hatásáról úgy nyilatkozott, hogy attól megcsüggedtek az urak annál is inkább, mert a populé nem ért velük egyet, főleg azért nem, mert ő, Nemes, köztük van. Ugy látta, nem akarnak a fejedelem ellen felkelni, bár, mint mondotta, nem tudja, mi lakozik az emberekben. Messzebből tekintve veszedelmesebbnek tűnt fel a helyzet. Ugyanis Mikes szerint, a ki január 8-án már Brassóban volt, Háromszéken nagy volt a készülődés. A hír szerint a hadnagyokat s a nemesség elejét tárgyalásra Bodolára hívták s Csáky is beszélt velük; az a híre, hogy ha Csík-Gyergyó-, Kászont rávehetik, azonnal fegyveresen megindulnak; Csíkba követet küldöttek; ha a csíkiakat nem vehetik rá a csatlakozásra, akkor ők sem mozdulnak. Mikes Brassóba várta Nemest, a ki 9-én már ott is volt s Mikest a bemenetelre biztatta. Ez még aznap el is ment. Nemes Brassóban a kikkel csak összejött, köztük a polgármesterrel is, azokat a fejedelem iránt köteles hűségre figyelmeztette. Tagadták, hogy ártalmas dologba keveredtek volna s hűséget esküdöztek.² Mikest Bodolán szívesen fogadták, az egyezségtől sem idegenkedtek. Megfogadtatták vele, hogy máskor is közékük megy.³

Nemes és Mikes háromszéki bemenetele éppen olyan időre esett, a mikor a háromszékiek gyűlést tartottak. Kőkös, Prázsmár felé gyülekeztek, Prázsmáron azonban csak egy éjet háltak s a gyűlést január 11-én Kőkösön tartották meg.⁴ A gyűlés összehívását az utóbb történt esemé-

¹ Daczó János Béldinek 1678 jan. 12. Szent Simon. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.) Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 427. 1.

² Nemes János Telekinek 1678 jan. 8. Hídvég. (Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.) Mikes Naláczynek 1678 jan. 8. Brassó., jan. 9. u. a. u. annak u. ott, Cserei Farkas Naláczynek u. akkor, u. ott., Nemes Naláczynek u. akkor u. ott, Cserei Farkas Apafinak jan. 11. u. ott., Nemes Naláczynek jan. 12. Kilyén, u. az a fejedelemnek u. akkor u. ott. (Egykorú másolatok Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében).

³ Mikes Naláczynek 1678 jan. 14. Brassó (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

⁴ Nemes Naláczynek 1678 jan. 14. Bodola, a brassai bíró

nyek tették szükségessé. Mikes azt állítja, hogy Bodolán az egyezségtől nem idegenkedtek, fordulat, mert az elégedetlenek békés hangulatát eddig nem lehetett ennyire megállapítani. E változás oka részben az udvar ellenintézkedései ellen való védekezéssel függ össze, részben azzal, hogy céljaik a megvalósulás felé közeledtek. Nemes ugyanis leintette a brassaiakat, megjelenésével csillapította a háromszékieket. Ehhez járult, hogy egyidejűleg a fejedelem Dacsó Jánost Csíkba küldötte, hogy az ő nevében parancsolja meg, hogy hűségüket, kötelességüket megtartsák, az ő engedélye nélkül fel ne üljenek. Dacsó a megbízásnak meg is felelt. A csíkiak Apafi e második parancsára erősítették, hogy a fejedelem legyen nyugodt, eddig is levél, követek által bizonysították hűségüket, most is hűek s azok is maradnak.¹ Továbbá az udvar is készülődött. A szászok fékentartására Beszterczeszékből Brassóba² rendelt katonaságot, hasonló sors várt Szebenre is. Bethlen Farkas úgy látta, hogy a szebeniek gondolkozóba estek, a mikor meghallották a fejedelem hadainak indulását, vagy behozatalát. Tartott tőle, hogy annyira félnek, hogy az országgyűlésre sem mernek elmenni. Ajánlotta, hogy hagyják a hadakat Tordán, ha kell, egy éjjel s egy nap alatt őket oda lehet vinni, a hova kell. Ha gyűlésig kitudódik, hogy a háromszékiek nem ülnek fel, úgy sincs szükség rá, hogy a hadak bejöjjenek. Megbódultak az emberek azon véleményben, hogy Teleki lenygel hadakat akar behozni.³

Kezdett kitűnni, hogy Béliéi sok huza-vonájuk miatt megkésnek. Minden jel arra vall, hogy január hó elején erélyesebben kezdtek ők is szervezkedni. Csíkból egyre jöttek a hírek, a szásznál is nagyobb élénkség volt tapasztalható. Beszélték, hogy Lázár István Csíkban fel is ült, kitűnik, hogy Udvarhelyszéken is voltak még Béliéi hívei.⁴ A felülés nem volt ugyan igaz, mert arról a Csíkba beküldött Dacsó János is tudott volna, Lázár István épen az ő bemenetele miatt nem mert a csíkiek felültetésére vál-

Apafinak 1678 jan. 11., Nemes Naláczynak 1678 jan. 12. Kilyén. (Egykorú másolatok Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

¹ Dacsó István Béliéinek 1678 január 12. Szent Simon. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.) Com. congr. sed. Csík a fejedelemnek 1678 jan. 15 (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

² Szék. okl. VI. k. 379. l.

³ Bethlen Farkas 1678 jan. 9. Szeben. (Egykorú másolat a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.)

⁴ Deák, Béli Pál 180. l.

lalkozni,¹ mindamellett úgy tűnik fel, hogy nagyobb a készülés, mint eddig. A fejedelem ellenintézkedéseivel azonban lefogta a készülő vihart, visszatartott minden nagyobb-szabású megmozdulást, maradt minden, mint eddig volt, lappangó, tétovázó. A fejedelem fegyverkezése tehát méltán nyugtalaníthatta a mozgalom vezető embereit. A Páskóvárás miatt mindeddig fel nem ültek, katonaságuk együtt nem volt, a jelen helyzet meg általános csatlakozásra egyelőre reményt nem nyújthatott. Ugy látszott, hogy a fejedelem kész fegyverrel menni ellenök, így nem maradt más hátra, mint Nemes János útján a fejedelemmel való összeköttetés keresése s a színvallás. Minden jel arra vall, hogy Páskó közeledésének hírére érkezettnek látták az időt, hogy az eddiginél jobban megnyilatkozzanak. Így lesz érthető, hogy Béldi még a kökői gyűlésből írt Nemesnek, hogy nemzetéhez való declaratióját köszönik s bizalmat helyeznek az ő atyafiságára, ezért Nemes nyugodjék meg. Isten oltalmazza őt attól, mondja magáról Béldi, hogy hazája s fejedelme ellen gondolatban is vétsen.² A gyűlés szerette volna Nemet a maga részére megnyerni, részben azért, hogy a háromszékieket tőlük el ne vonja, részben, hogy mint az udvar bizalmasa a fejedelemnél jó közbenjárójuk legyen. A gyűlésből huszonhattagú küldöttség kereste fel Nemet, hogy mivel az ő kibocsátott kiáltványuk nem a fejedelem ellen van, sőt erősítésére szolgál, Nemes azt írja alá.

Különösnek látszó kérés, a mely mozgalmukat ártatlanságnak igyekszik feltüntetni, a mikor az udvar megbízottját kiáltványuk aláírására akarják bírni, de érthető a felkelés olyan beállításában, a melyben ők az első percztől kezdve arról beszéltek. Ha nem a fejedelem ellen irányul, akkor nem elítélendő, nem veszélyes, tehát a csatlakozás útja mindenki számára szabad. Az eszközök megválogatásában az erőszakosság, a törvényellenesség álláspontjára léptek, de ezt nem vették soha figyelembe. Nemes ugyan az aláírást megtagadta azon megokolással, hogy ő az unióban megesküdtött a haza békességére és a fejedelem méltóságának oltalmazására, ezt soha meg nem szegte, de kérésükre arra készséggel vállalkozott, hogy a fejedelemnél a kibékülés érdekében eljár. Ugy látta ugyanis, hogy inkább

¹ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 592. l.

² Béldi Nemes Jánosnak 1678 jan. 11. Kökös. (Eredetije az unit. egyház kolozsvári lvt.)

kérés útján akarnak orvoslást, mint fegyverrel, részben mivel az ő bejövetele óta a vitélő rend inkább a nemesség ellen akar felkelni, mint a fejedelem ellen, másrészt, ha a portától nem jön biztatás, a vezetők mocczanni sem mernek, úgy megijedtek. Béldi nemcsak esküdözött, hogy a fejedelem s haza ellen nincs terve, hanem személyesen is kívánt vele tárgyalni, háromszor is hívatta. Nemes el is határozta, hogy 13-án Bodolára megy.¹

Jövetelét 12-én Béldinek megírta. Béldi leveléből s a hozzá jött küldöttektől, úgymond, a kőkösi gyűlés mivoltát megértette. Köszöni Béldi vele szemben való jóakarátát, 13-án estére hozzá megy s mindenről beszélgetnek.² Meg is érkezett. Félt, hogy elfogják, de nem történt semmi baja. Másnap már tudatta a fejedelemmel, hogy úgy látja most is, mint a hogyan Ebesfalván is mondotta, hogy fegyveres gyűlést akarnak tartani és ebben makacsak. Hihette, mert Béldiek egész nyíltan megmondották, hogy az a szándékuk, hogy felültessék a hadakat s az ország hadait is felvegyék s úgy tartsanak gyűlést, mert máskép nem merik kimondani bántódásaikat. Okozták Telekit. Nemes 15-én már Prázmáron volt, a honnan szintén értesítette a fejedelmet, hogy Bodolán igyekezett mindent kitanulni, és hogyha az eskünek, az önátkozásnak hinni kell, ő nem lát a fejedelem ellen irányuló törekvést. Nincs átok, a melyet magukra ne mondottak volna, ha csak gondolatban is a fejedelem ellen vannak, sőt az ő megmaradására czéloznak. Ugy látja, hogy a dolgokat kívánják csak orvosolni, csak a módját találhatnák fel.³

A vezetők kijelentéséhez szorososan csatlakoznak e napokban tartott székgyűlés határozatai, a melyekkel Nemest a fejedelemhez küldötték. Négy pontban foglalták össze kívánásaikat s panaszait: 1. A vádak a fejedelem előtt nem szűnnek meg. 2. A fejedelem igéri az orvoslást, ebben nem kételkednek, de ez csak úgy lehet, ha a fejedelem a gyűlés helyén nem lesz jelen s a hadakat nem hozza oda, mert így

¹ Nemes János Telekinek 1678 jan. 12. Kilyén. (Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.) Nemes Naláczynek u. aznap u. o. (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

² Nemes Béldinek 1678 jan. 12. Kilyén. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.)

³ Nemes a fejedelemnek 1678 jan. 14. Bodola. U. o. Naláczynek u. aznap u. o. (Egykorú másolatok Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.) U. a. a fejedelemnek 1678 jan. 15. Prázmár. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.)

senki sem meri megbántódását kimondani. 3. Régen vádolják őket, de eddig nem találták őket hűtlenségben. 4. A helytelen vádak miatt végromlásra jutott a haza, tehát annak idején a vádlók ne legyenek bíráik.¹

Az eddig általánosságban hangoztatott cél és eszköz helyett Béldiek most határozottakat jelöltek meg. Megbántódásaikat, külön-külön mindenkiét, akarták orvosolni. Az udvar előtt most első alkalommal hibáztatták nyíltan Telekit, egyben újból erősítették, hogy a fejedelem ellen nincs rossz szándékuk. Az orvoslás módja fegyveres gyűlés, hogy ott nyíltan beszéljenek. Épen azért a gyűlés helyén ne legyen ott a fejedelem sem, sereget se küldjön oda. Cselekedeteik elbírálásában az ő vádlóik, azaz ellenfeleik ne vegyenek részt. Egyben kifejezésre jut az ellentét, a mely az udvar s a Béldiek felfogása között megvolt. Apafi mindig feltétlen meghódolást kívánt s a sérelmek orvoslását az országgyűlésen a belátástól várta. Béldiek fegyveres gyűlést kívántak, a hol, mint a határozatok gyors szentesítése végett ezt a szokás gyakorlatba hozta, a fejedelem ott se lehessen. Mindkét kívánság olyan, a mely a fejedelmi jogokat sérti. A fegyver az udvarra nézve veszélyes, a fejedelem távoltartása meg reá nézve megalázás. A hangoztatott sérelmek az udvar vezető embereitől származtak, a kik, ha háttérbe szorulnak, még nem is védhetik magukat. A fejedelem távolmaradására a lázongó elem kerekedhetik felül. A hatalom tehát Béldiek kezébe mehetett volna át. Az elégedetlenek eddig a kisebbségi pártot képviselték, az országgyűlésen magukra maradván, megerősödhetek volna. Nemes eszerint nehéz feladatra vállalkozott, a mikor ilyen körülmények között sikeres közvetítésre számított. A hangulat hatása alatt állott, a mely a Béldiek őszintének látszó viselkedésére elfogta. Azon gondolatban, hogy Béldi nem forradalmat tervez, az egész mozgalmat kisebbségnek látta, mint mások. Lehetségesnek tartotta, hogy a fegyvert fogó országgyűlési, nem országgyűlési tagok csupán az országgyűlés érdekében ülnek fel.² Egyben legnagyobb bizonyíték arra, hogy az ilyen országgyűléstартást egykorú ember sem tartotta kizártnak.

Ámbár így Nemes János és Mikes Kelemennek az udvarhoz küldött jelentései arról tanúskodtak, hogy Béldiékkel

¹ Nemes Telekinek 1678 jan. 19. Fogaras. (Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.)

² Nemes a fejedelemnek 1678 jan. 14. Bodola. (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

szóba lehet állani, hogy hűséget mutatnak, de egyik sem jelenthette, hogy Háromszék a fejedelmi parancs előtt azonnal meghódol, hogy letesz minden erőszakosabb fellépésről. Emiatt a fejedelem állandóan résen volt s közben folytonosan készülődött, bár Teleki, a ki még nem volt az udvarnál, még mindig a békés megegyezés mellett volt, még mindig bízott. Állandóan értesült mindenről, levelezett a vezető emberekkel, tudott Nemes és Mikes békéltető törekvéseiről. Voltak, a kik a megegyezésre őt is biztatták. Így Keresztesi Sámuel azt állította, hogyha meglenne Béli és Teleki között az igaz egyetértés, ketten a nyugtalanságot szépen lecsendesíthetnék. Teleki nyomban védekezett, hogy tudomása szerint ő Bélivel jól van, a mivel a megoldást Bélire hárította. Mivel Bethlen Miklósnak úgy tűnt fel, hogy Béli Mikes Kelemennel kibékült s észrevette, hogy a dolog Teleki ellen megy, azt ajánlotta, béküljenek ki kölcsönösen, a fejedelem hirdessen gyűlést, a hadakat oszlassa el, hogy ne féljenek az emberek. Nézete szerint az lenne a legjobb, ha a vármegyék hamar írnának a székelyeknek s a fejedelemnek, hogy tegyék le a fegyvert, ezzel Béliéktől a szászszágot is elvonnák. A vesztegségben lételt ajánlotta Bánffy Zsigmond, a megegyezés mellett írt Telekinek Haller János is. Mindkét részről van folytatkozás, mondotta; az orvoslás módja az lenne, ha mindegyik fél alábbhagyna feltett szándékában.¹ Bár Keresztesi, Haller, Bethlen Miklós nem az udvari párt emberei, lehetett hatásuk Telekire, mert az utolsó napokig a béke híve maradt.

Azonban a fejedelem nem tudott megnyugodni. Bár Mikes s Nemes Háromszékben való tartózkodása idején a fegyverkezést kerültették vele,² de mikor ezek jelentéseiből látta, hogy a meghódolásról szó sincs, hogy a hűséghangozás mellett csak húzzák-halasztják a megegyezést, akkor tovább készülődött. Nem érezte magát jól Ebesfalván, az erős Fogarasba akart menni. Sajátkezűleg írt Rhédei Ferencznek, hogy a kolozsvári őrségből huszonegy német és száz erdélyi katonát küldjön kísérőül, mert kevesed magával Fogarasba készül. Azonban riasztó hírek érkeztek

¹ Keresztesi Sámuel Telekinek 1678 jan. 2. Szeben., Haller János Telekinek jan. 18. Fogaras. (Eredeti levelek a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.) Bethlen Miklós Rhédeinek ? 1678 jan. 13. Szeben, Bánffy Zsigmond Rhédeinek 1678 jan. 12. Vizakna. (Egykorú másolatok Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

² Naláczy Telekinek 1678 jan. 15. Fogaras. (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

hozzá, be sem várta tehát a katonaság megérkezését, nagy sietséggel elment Fogarasba.¹ Telekinek újból meghagyta, hogy a kővári haddal legyen készenlétben, hogy második parancsra nemcsak maga, hanem a had is jöhessen, Fogarasba meg nagyobb számú hadakat rendelt. A mezei hadak 16-án tizenegy zászlóval jöttek, minden zászló alatt lehetett nyolcz-kilencszáz lovas. A kolozsvári őrségből egy zászlóalj érkezett, hozzá németek is. Ugyanennyit vártak a somlyói őrségből is.² Sőt a fejedelem, hogy Béldi erejét megtörje, Dacsó Jánost Csíkba, Bethlen Gergelyt meg Udvarhelyszékre küldötte, hogy őket felültesse s Fogarasba hozza. Dacsó félt újra bemenni, de 15—18 között mégis csak bement.³ A fejedelem a mozgalom leszerelését a főtisztek hűségétől is várta. Meghagyta tehát, hogy a háromszéki tisztek jelenjenek meg Fogarasban. Ilyen behívót kapott Cserei György Baróton, ilyent Miklósvárszék viczekirálybírája. Cserei Bélditől kérdezte meg, hogy elmenjen-e, vagy sem. A miklósvárszéki vicze székgyűlést hirdetett, előadta a helyzetet, megkérdezte, mitévő legyen. A szék az elmenetelt Béldi akaratától tette függővé. Megkérdezte tehát tőle, mi a véleménye, hogy a vicze ahhoz tarthassa magát. Úgy látszik, Béldinek nem volt a bemenetel ellen kifogása, mert Cserei járt Fogarasban. Bár úgy volt, mondotta, mint a ki Bécsbe megy s a császárt nem látja, mert ha megkérdeznék, miért hívták, nem tudná megmondani. Lehet, hogy a fejedelemnek az a mellékgondolata is volt, hogy a háromszékiekre ráijeszsen, a mikor a Fogarasba gyülekező katonaságot látják, legalább is Cserei erről értesítést küldött Béldinek.⁴ Közben a fejedelem Béldit is igyekezett megbékíteni. A hónap közepén az volt a szándéka, hogy Kornist s Macskásit ismét a háromszékiekhez küldi. Gondolt Haller

¹ Rhédei Ferencz Telekinek 1678 jan. 14. Kolozsvár. (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében, Haller János Telekinek 1678 jan. 18. Fogaras. (Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.)

² Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 429., Bánffy Zsigmond Rhédei Ferencznek 1678 jan. 12. Vizakna. (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.) Deák, Béldi 181. l.

³ Székely László Telekinek 1678 jan. 18. Fogaras. (Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.) Naláczy 1678 jan. 15. Fogaras. (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

⁴ Miklósvárszék rendei Béldinek. 1678 jan. 13. Miklósvára. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.) Deák, Béldi 180—181. l.

kiküldésére is csakugyan küldött be megbizottakat, a kik eredménytelenül jártak.¹

Annyi hiábavaló kísérletezés után, a fejedelem nem fogyott ki a türelemből, úgy hogy a mikor Nemes az udvarnál megjelent s a Béliéi kívánságait előadta, Apafi jóakaratot mutatott. Ez engedékenység érthető, mert a fegyveres összetűzést szerette volna mindenáron elkerülni. Nemcsak azért, hogy a török pasa rendezett állapotokat lásson s semmibe bele ne köthessen, de azért is, mivel az ellenfél ereje még mindig kiismerhetetlen volt. Még nem tudhatta, hogy Dacsónak s Bethlen Gergelynek sikerül-e a csíkiakat s udvarhelyszékieket mellette felültetni, gyanusak voltak a szászok is. E mellett saját katonáiban sem lehetett teljesen megbízni. Rhédei Ferencz tanácsúr azt állította, hogy bár Teleki mindig sokat tartott a kővári őrség felől, ő egy poltura erőt sem bízik bennük, de nem bízik a másutt valóiban sem. Bethlen Miklós is kérdezte Rhédeitől, hogy az állandó katonaságban bízhatni-e, mert az országnak is esküt tettek. Az országgyűlés ugyanis Béli ellen még nem foglalt állást. Nézete szerint lengyel-magyarországi hadak pedig nem avatkoznak bele a dologba, a kikre Apafi számított. Az országgyűlés elérékezésének idejére is tanácsos volt Bélivel rendbe jönni, hogy így csak a felhozandó sérelmek orvoslásának módja legyen a tárgyalás anyaga. Ha kölcsönös megértés nélkül mennek neki a gyűlésnek, ki kezeskedhetett, hogy nem lesz igaza Rhédeinek, a ki azt állította, hogy öt-hat, tíz-tizenkét ember ott semmit sem tehet ellenük, a mikor kitetszik napról-napra, hogy a mozgalomban az urak, főrendek is benne vannak.²

A fejedelemben tehát a békülési szándék megvolt, Nemes szerint minden rendes dolog elkövetője lett volna, ha meg nem érkezik Páskó a pasával, a kinek bejövetele fordulópontot alkot. Deidrich Simon brassai bíró 19-én jelezte Páskónak Havasalföldre való érkezését de akkor már tudtak róla az udvarnál. Ugyanis 18-án délben hozták meg Havasalföldről a bizonyos hírt, hogy Páskó a kapucci

¹ Haller János Telekinek 1678 jan. 18. Fogaras, Nemes János Telekinek 1678 jan. 19. Fogaras. (Eredetijük a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt.) Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 427. l.

² Nemes János Telekinek 1678 jan. 19. Fogaras. (Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt.) Rhédei Ferencz Telekinek 1678 jan. 14. Kolozsvár, Bethlen Miklós Rhédeinek 1678 jan. 11. Szében. (Egykorú másolatok Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.) Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 429. l.

pasával az elmúlt szombaton érkezett Bukarestbe. Ez tizenötöd magával a fejedelemhez jön-e, vagy máshová, azt az udvarnál még nem tudták. Páskó Bukarestben egyebet nem kérdezett, csak azt, hogy járt-e ott a fejedelemnek embere és hogy kik vannak Apafi körül, Teleki ott van-e, mert mihelyt kiérkezik, őt megfogatja. Páskó vasárnap már meg is érkezik Erdélybe.

Az udvar egyelőre a várakozás álláspontjára helyezkedett, nem rontott Páskó ellen fegyveresen. Azzal azonban rögtön tisztában voltak, hogy ha Páskó Fogarasba jön, elteszik őt láb alól, hogy többet vissza ne mehessen. Erre azonban kevés volt az eshetőség. Székely László azt vélte, hogy mivel Páskó az ország nevében vádaskodott, a pasa azért jött, hogy utánajárjon a vádaknak. A töröknek ugyanis szokása, hogy ha csak egy görög ember mondja, hogy nem tudja megkapni adósságát, mindjárt egy csauszt adnak mellé, ha kívánja.¹ Bizonyára ugyanezt gondolták az udvarnál mások is, nem számítottak arra, hogy a török teljesen az elégedetlenekkel tartson. Tehát figyeltek s kellő óvintézkedésekről gondoskodtak.

Első sorban a szászság csendbentartására vigyáztak. Ha Páskó útja nyomán közlekedés támad, a mely tovább terjed s csatlakozást eredményez, akkor az udvar helyzete súlyosbodik. Ezt kellett megelőzniök. 18-án hallották, hogy Páskó Bukarestbe ért, a fejedelem még aznap követet küldött Szebenbe s Brassóba, hogy a szászokat a köteles hűségre figyelmeztesse. Jóllehet, mondotta a követ, Buday Péter, hogy a fejedelem soha a szász nemzetnek kedvetlenségre való okot szolgáltatni nem kívánt, hasonlóképen tőlük is tökéletes hűségnél többet nem várhat, mindamelllett a háromszékiek arra kényszerítik, hogy intse őket, hogy hűségükben megmaradjanak s azoknak a mozgalmát ne támogassák. Néhány nyughatatlan ember, üzenté a fejedelem, a haza közönséges megbántódása orvoslását tűzte ki célul, de ennek színe alatt önző célokért küzdenek, a három nemzet s a négy vallás ellen pártot ütöttek s — a mire nincs példa — a kapucsi pasa kiküldését eszközölték ki a portától. Felhívja tehát a szebeniek figyelmét arra, hogy mivel több hazájuk nincs, e közveszedelmes pártot

¹ Székely László Telekinek 1678 január 18. Fogaras. Mellélve egy papírlap. Nemes Telekinek 1678 jan. 19. Fogaras. (Eredetijük a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.) Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 423. l.

ne pártolják, biztatásokra, írásokra, izenetekre meg ne tántorodjanak, Páskó Kristóffal egyet ne értsenek.¹

Hasonló üzenetet kapott a brassai bíró is. Brassó nevében annak bírása tett hűségnyilatkozatot, majd utóbb Treiner Péter vezetésével több polgár tisztelgett Fogarasban. Hűségnyilatkozatában a bíró erősítette, hogy minden változás veszedelmes, mert a sok színes és mézes változásokból igen mérges veszedelmek következnek. A fejedelemnek a haza megmaradására czélozó igyekezetére Isten áldását kérte. Nem ártott a figyelmeztetés, mert már zűrzavaros hírek érkeztek a városba, sokszámú török »zúgását« hallották, úgy hogy a fejedelem Fogarasba való érkezése hírére odaküldött három tisztelgő brassai polgár útjából visszatért.² A török segítősereget csak Béli javára magyarázhatták.

Páskó tehát a pasával megérkezett. 21-én már Prázmáron voltak. Egy percznyi időt sem akartak elszalasztani, mert 21-én Achmed aga, kapucsi pasa, mint a fejedelemhez s az országhoz küldött követ a csík-gyergyó-kászonszékieknek értésére adta, hogy őt a császár parancsából a fővezér a végre küldötte, hogy az erdélyországi zűrzavart lecsendesítse, az országot a fejedelemmel szép egyességre hozza, hogy így az ország régi szabadsága szerint élhessen a császár szolgálatára. Intett tehát fejenkint mindenkit, hogy a császár parancsának megértésére hozzá jöjjenek, a ki az oda való jövetelt elmulasztja, maga lesz a saját veszedelmének oka.³

Bizonyosan hasonló parancs ment egyéb helyekre is. Hogy pedig a megjelenést hogyan kell érteni, azt a háromszékieknek a következő napon tartott prázmári gyűlésé világítja meg. Nem elég, mondják a gyűlésből szétküldött iratban, hogy olyan sok a baj, olyan nagy drágaság, pestis, a mely a hazát pusztítja, ezekhez még a hamis nyelvek hintése is járul, a mely egymás iránt bizalmatlanságot teremtett. Olyan nagy a széthúzás, hogy ha le nem csillapodik, a haza végső veszedelmét vonja maga után. Ennek megelőzésére, a rájuk következhető fegyver eltávoztatására, az önvédelem fegyveréhez nyultak annál inkább, mert a fejedelem székiek erősítését, a haza megnyugtatót a császár kegyessége is elősegíti. Mivel a szép virágról mérget színi szokott pók módjára a gonosz lelkű emberek

¹ Szék. Okl. VI. k. 380—381. l.

² Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 423—424. l.

³ Szék. Okl. VI. k. 381—382. l.

másra gondolhatnának, kijelentik, hogy indulatuk csak ezen ok miatt történt, elméjükben önző czélok megvalósítása nem forog. Jöjjön tehát közéjük mindenki, hogy a fejedelem könyörgésüket bevévén, hűségükben megnyugodjék. Ha maguknak kellene is véghez vinniök, a míg a kívánt czélt el nem érik, meg nem csüggednek, hogy örök hűségük és a hazához való szeretetük megmaradjon örökre.¹

Első alkalom, hogy a fegyverfogást az egész ország előtt nyíltan bevallják. Készülődtek eddig is, de a felülés ideje csak most érkezett el, melyet most bejelentettek. Páskó megérkezéséig vártak a kezdéssel, most itt volt a tett órája. Oltalomfegyverhez nyultak, mondták. E kijelentésük megfelel eddigi nyilatkozataiknak, de nem abban az értelemben, a mint azokat eddig értelmezték. Katonai készülődésük célja az országgyűlésen való önvédelem, a mint azt Nemesnek megmondották. Most pedig úgy állították be, hogy a fejedelem katonái ellen készülnek, a mi nem egyéb, mint csak a felelősség áthárítása. El voltak rá készülve, hogy magukra maradnak, Csikból, Udvarhelyszékből, a szászok földéről semmi biztató sem érkezett ez időben, de erre az esetre is helytállást ígértek, bíztak az eredményben.

S hogy csakugyan országgyűlésre készülődtek, azt az ugyaneznap hirdetett országgyűlés igazolja. Mozgalmuk céljának elérését, kezdettől fogva a török támogatástól várták, azt hitték, hogy a porta helyeslésének látása hatással lesz az emberekre, épen azért az országgyűlést Achmed aga hívta össze. A háromszékiek iratával kapcsolatban ugyancsak 22-én jelent meg Achmed irata is, a melylyel február 1-re Szász-Kézre hívta a rendeket. Mint a csíkiekhez intézett iratban tette, kifejtette, hogy miért jött be, bűnhődés terhe alatt mindenkit meghívott, hogy az országgyűlésen a császár és fővezér akaratát megértvén, minden jó dolgot végezzenek, közülök minden észvesztést, zenebonát kiirtsanak.²

Ezzel az egész Béldi-mozgalom haditerve kibontakozik. Összes kibocsátott irataik, magánleveleik az ellen szólnak, hogy a fejedelem ellen készültek. A portán nem a fejedelem ellen beszéltek, a török pasa is a fejedelemmel való egyezségkeresést hangoztatta. Teleki ellen ment a dolog, vele együtt a kormány ellen. Egyes emberek ellen keltek ki

¹ Tört. Magy. Áll. Okm. V. k. 490—492. l.

² U. o. V. k. 492—3. l.

az elégedetlenek hivatalos iratai, ezektől akarják a fejedelmet s az országot megszabadítani. Teleki nevét nyíltan hangoztatták Csíkban, Teleki ellen beszélt Páskó a portán, Telekit fenyegette meg Bukarestből, Teleki letételére hozott parancsot a pasa.¹ Teleki személye lett középpontja minden további eseménynek, maga Teleki is a mozgalomról utóbb úgy nyilatkozott, hogy a vezetők kezdettől fogva nem egyébire igyekeztek, mint hogy a fejedelmet a magyar ügy megsegítésében megakadályozzák s őt meg, Telekit, elveszthessék s maradékiban is megnyomoríthassák.² Ezt pedig fegyveres országgyűlésen akarták elérni, helyesebben olyan országgyűlésen, a hol az ő védelmükre saját híveikből összesereglett katonaság van jelen. E mellett szól az egész mozgalom története. Maguk a háromszékiek sem ültek fel mindjárt, egyéb helyektől sem kívántak felülést, látszott, hogy fegyveres részvételre idővel lesz csak szükség. Hiába biztatták Bédit innét is, onnét is, hogy rántson kardot,³ nem mozdult, a fegyveres támogatást csak a pasa megérkezése után való időre tartogatta. Saját szavaik szerint fegyveres gyűlést terveztek, ilyen szellemű pontokkal küldötték Nemest a fejedelemhez, a pasa megérkezése után csakugyan gyűlést is hirdettek.

Az udvar mindent elkövetett, hogy az országgyűlést megakadályozza. Nyilvánvalóvá lett, hogy a pasa a felkelőkkel tartott, hogy a helyzetet az ő kedvük szerint akarja megoldani, a mit a fejedelem nem engedhetett. Bédiek az udvar szemében lázadók voltak, a kik a törvényes szokás ellenére a fejedelem háta megett a portán kerestek orvoslást. Köztudomású lett, hogy Bédi és Páskó egyetértenek. A pasa a fejedelmi jog megsértésével teljesen maga országgyűlést hívott egybe, a mire eddig példa nem volt. Bár Teleki letételét emlegették, de a letétel módja nem volt törvényes, a jelen helyzet eltűrése a fejedelemre lett volna szégyen, megalázás, jövő hatalomgyakorlásának esetleges kerékkötője. Bédiek őszinteségében egyszerűen nem hittek. Teleki szerint hirdetik, hogy nem a fejedelem ellen munkálnak, de cselekedeteik ellenkezők, a kinek sérelme van, Páskó beküldése nélkül is szerezhetett volna orvoslást.⁴ Teleki szem-

¹ Bethlen Miklós Önéletleírása I. k. 498., Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 432. l.

² Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 489—490. l.

³ Deák, Bédi 180—181. l.

⁴ Teleki a fejedelemnek 1678 jan. 18. Kővár. (Egykorú másolat Teleki kővárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

pontjából érthető érvelés, de Béldiek épen az ellenkezőjét állították.

Lehet, hogy e felfogásváltozás épen a fejedelemre való hatást czélozta. Teleki mindig a békés megegyezés híve volt, most a fejedelem előtt hangoztatta, hogy egyesek szerint ő ellene, a fejedelem ellen is megkeményítették magukat.¹ Az ingadozó akaratú fejedelemtől így nagyobb erélyességet várhatott. Észrevette Teleki, hogy főleg ő ellene törnek, különben, mint mondják Béldiek, nem lehet csend. Ezt meg kellett akadályoznia, a mi annyival könnyebben ment, mert az ő ügye az ország becsületének kérdése lett, a pasa érkezése óta, mondotta Teleki, a dolgok nyilvánvalókká lettek, tehát az igaz hazafiak úgy fognak viselkedni, mint a fejedelem hívei s a haza őrei. Így január 23-án Béldihez írt utolsó levele már nem egyéb formaságnál, a melyben az ellenségeskedés okát az emberek irigykedésének tudja be.² A fejedelem mindamellett az utolsó perczig el akarta kerülni a vérontást olyan feltétel alatt, hogy mindkét részről tegyék le a fegyvert s a sérelmeket rendez országgyűlésen tárgyalják. Béldi a január 24-re összehívott szentágotai országgyűlés megtartását is megakadályozta, a pasa által összehívott gyűlés semmi jót sem ígért, békülni kellett tehát, vagy fegyverrel dönteni. Ő összesen ötször, a tanács kétszer állított ki Béldi számára biztosító levelet, olyan feltétellel, hogy mindketten tegyék le a fegyvert, az utolsó fejedelmi kiküldöttek Vay Mihály s Jankó Boldizsár voltak, de eredménytelenül.³ Béldi ügyének elintézését pók módjára szőtt tervei megvalósulása közben látta megoldottnak, fegyver nélkül való országgyűlésre nem merte bízni sorsát. Így mindenhogyan veszt, országgyűléstartással még győzhet. Igaz, hogy a fejedelemnek katonái vannak, de úgy látszik, azt hitte, hogy az udvar a pasa viselkedése láttára nem mer a portával ujjat húzni.

A fejedelemre nézve nem maradt tehát egyéb választás, mint a fegyverfogás. Mindkét részről akadtak, a kik még az utolsó pillanatban is békülést reméltek. Dániel István 27-én tudatta Béldivel, hogy Kálnokiné s Nemesné írtak ő neki, Béldinek, hogy egyezkedjék ki a fejedelemmel, kérték őt is, hogy írjon Béldinek. Ő tehát látván az asszonyok

¹ U. o.

² Teleki Haller Jánosnak 1678 jan. 23. Kóvár. U. az Béldinek u. ott. (Egykorú másolat Teleki kóvárhosszúfalusi Leveles könyvében.)

³ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 431., 438. l.

nem alap nélkül való javallását, úgy vélte, hogy ha már a fejedelemnek illő fegyvert nem mutathatnak, jobban bizhatnának a megegyezés csendes formájában.¹ Bethlen Miklós meg Telekinek írt, hogy úgy hallja, hogy Páskó a portán nem a fejedelmet, hanem kiváltképen Telekit vádolta s a török ennek igazítására, csendesítésére jött, vagy mire, mert ez új eljárásra címet sem talál. Ez baj, főleg ha kardra megy a dolog. Ha a pasa megmondja, hogy Erdélyben egymással szemben álló hadat látott, baj lesz belőle. Sietni kellene a gyűléssel s vesztég ülni, hogy a török ne lásson zászlót. Különben igaznak fog feltűnni Páskó vádja.²

Mindketten elkéstek. 27. körül már Szentpéteren és Somborban tűnt fel a fejedelem serege, a mire Béldinek Mogyoróson lévő katonái szökdösni kezdtek. Különben is kevesen voltak, ezek is megbízhatatlanok. Azt mondták, hogy ők haza mennek, hogyses, míg a többi otthon ül, ők ketten-hárman őrizték a zászlót. Híre jött, hogy az udvarhelyszékiek az embert, a ki a pasa levelét vitte, elfogták s vasra verték.³ Béldi seregét mindössze 4500 embernek tartották, ezekkel csatába kiállani sehogyses lehetett volna, a mikor a fejedelem nagy hadat gyűjtött egybe. A kolozsvári, kővári, szamosújvári és egyéb őrségek mellé mezei katonák, Aranyosszék, Marosszék, Udvarhelyszék is felültek. Béldi serege eloszlott, de »az orra vére sem ment ki senkinek is.«⁴

Béldi s társai csak kettő között választhattak: a megadás s a futás között. Az utóbbi mellett döntöttek s — mint mondták — a »felmészárolásra« küldött sereg elől menekülve, »csudálatosan a hóhérok markából kiszabadulván«, 28-án Földiákról Bodolára, Bodoláról a havasalföldi határig futottak.⁵ Február 10-én az erdélyi törvényhatóságokhoz körlevelet intéztek, a melyben eddigi irataik szellemében önmagukat igazolni próbálták. Kifejtették, hogy a fényes porta igaz ügyüket látván, szabadságuk, régi törvényük helyben állítására a kapucsi pasát küldötte, a kinek becsületes fogadására s egyszersmind a reájuk jövő fegyver közelítésére kényszerültek oltalomfegyverhez nyúlni.

¹ Dániel István Béldinek 1678 jan. 27. Szentpéter. (Eredetije az unitárius egyház kolozsvári lvt.)

² Bethlen Miklós Telekinek 1678 jan. 28. Szeben. (Eredetije a gr. Telekiek marosvásárhelyi lvt. Miss.)

³ Szék. okl. VI. k. 382—383. l.

⁴ Bethlen Miklós Önéletleírása 494—495. l.

⁵ Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 437—438. l.

S bár készek voltak a leszállásra, a fejedelem hadai rájuk jöttek.¹

Mindez nem egyéb mód, mint a vesztett ember ferdtése, hisz a fegyveres nyomás tervét kezdettől fogva ápolták, kijelentésük már nem a multnak, hanem a jövőnek szólt. A portára igyekeztek, hogy ott igazságot, elégtételt kapjanak. Béldivel voltak: gr. Csáky László, Belényi Zsigmond, Páskó Kristóf, Apor Lázár, Domokos Tamás, Kálnoki Bálint. A portán való szereplésük megítélése más elbírálás alá esik, ha nem kegyelemre akartak visszajönni, már más fejedelemre kellett gondolniok. Apafi a kapucsi pasával s a portán ügyét rendezte, pénzzel a portát Béldiétől elvonta, a mozgalomban résztvevőket megbüntette. Haller Jánost, Lázár Istvánt, Dániel Istvánt, Keresztesi Sámuelet, Gotzmeister Kálmán Kristófot, Bialis Olasz Ferenczet elfogták. Az utóbbit, mert ártatlansága kiderült, szabadon bocsátották, Kálmán fizetett, Keresztesi Sámuelet kimenesztették, Hallert megnótázták, Kapy, Lázár, Béldiné a fogságban haltak meg. A kik a portára futottak, azokat megnótázták, kivéve Aport, a ki még idejekorán elállott Bélditől. Béldi javait szétszedték, Bodolavárát elhányták,² a mely utóbbi feladat a barczasági parasztokra hárult.³ Maga Béldi 1679 év végén a Jediculában halt meg, a hová őt a török Apafival való megegyezés után zárta.

Hasonló körülmények között, a mikor Erdélyben olyan sok volt az elégedetlen ember, másvalaki nagyobb gyorsasággal a mozgalmat máskép irányíthatta volna. Béldi tervét jól kieszelte, a porta helyeslésének megnyerése s azalatt itthon a szervezkedés bevégezése vállalkozását sikerrel kecsegtethette, azonban hiányzott Béldiből a merészség, a mely mindent egyszerre kockára tesz, hiányzott Béldiből a merészség, a mely az erőket összetartja. Ha zászlót bontva terveit világosan kifejti, ha céljával rögtön előáll, ha nyíltan fellép, magára vállalt feladatát egészen máskép oldhatta volna meg. Ha sokan vele együtt is éreztek, különösen eleinte, lehültek a hosszas várakozásban. A mozgalom tragikuma a Páskó-várás lett. Páskó visszaérkezéséig Béldi függőben tartott mindent, gyűjtött híveket, de iratai után ezek nem tudhatták pontosan, hogy mit akar, hogy mikor tesz valamit. A hangosan kezdődő mozgalom a hosszas várás

¹ U. o.

² Bethlen Miklós Önéletleírása I. k. 499—500. l.

³ Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó IV. k. 199., 298. l.

ideje alatt elsekélyesedett, részint önmagától, részint az udvar ellenintézkedései következtében. Béldi, mivel időt akart nyerni, a fejedelemmel szemben szíveskedett, meghunyászkodott, a mi szintén sokat ártott. A mozgalom parázsra helyezett nyirkos fához hasonló, a mely füstölög, de sem nem gyúl meg, sem nem gyulaszt. A vezetők szétlakása a szervezést, a székely érdekek előtérbe helyezése az érzés egységét bontotta meg.

Végeredményképen kitűnt, hogy az elégedetlenség daczára a fejedelem hívei sokkal többen vannak, kitűnt, hogy az ország olyan térre, a hová Béldiek tévedtek, nem hajlandó őket követni. A török beavatkozást Erdélyben jogosan nézték gyanus szemmel, a bejött pasa viselkedése a fejedelmi tekintély ellen volt, a melynek helyreállítására pedig Béldiek saját szavaik szerint vállalkoztak. Kitűnt, hogy Béldiek elégedetlensége egész Erdélyben nem közhangulat, egyik ezzel, másik azzal nincs megbékülve, de mindezeket egy táborba terelni nem lehetett. Más szervezéssel a mozgalom ennyire csúfosan még sem végződött volna. Kitűnt, hogy a vezetők kellő népszerűséggel nem bírnak, hogy hirdetett önzetlenségük nem talált általános elhívésre. Nem lehet elvitatni, hogy a vezetőket, főleg Bédit, személyes nagyravágyás is vezette, Bédinél még a bosszúállás, önigazolás vágya is közreműködött. Ez az, a mi nyilatkozataiknak súlyát gyengíti. Nem akartak olyan sokat elérni, mint sokan hitték, azonban érdemes emberek el-távolítására közmegnyugvásra mindig csak érdemesebb vál-lalkozhatik.

Dr. Biró Venczel.

Ujabb elmélet az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszusról.

A magyar történelem számos homályos kérdése közé tartozik többek közt az 1494. évi lőcsei fejedelmi összejövetel is. Különös, hogy daczára az esemény nagy fontosságának a magyar kútfők alig foglalkoznak vele az egykorú Bonfinit kivéve, aki azonban jóformán csak a külsőségekre szorítkozik, míg az összejövetel tanácskozásainak eredményéről alig ír valamit. Ujabb történetíróink közül sem foglalkozott senki e kérdéssel s legrésztelesebb történeti munkáink is jóformán hallgatnak róla.

A magyar krónikásoknál sokkal többet foglalkoznak e kérdéssel az egykorú lengyel kútfők s a jelen lengyel történetírásnak is elég gazdag polemikus irodalma van e kérdéstről.

A lőcsei kongresszusra vonatkozó összes magyar és lengyel forrásokat s elméleteket összefoglaltam a Közlemények Szepesvármegye Multjából cz. folyóirat 1913-iki évfolyamában s ott kifejtettem a magam nézetét is.¹ Azóta újabb elmélet jelent meg a kongresszus titkos tanácskozásainak tárgyáról és pedig *Finkel Lajos dr.* lwówi (lembergi) egyetemi tanár, a jeles lengyel történetíró tollából.²

Mivel ez elmélet fontos hazánk történetére nézve s a lőcsei összejövetel amúgy is kevésbé ismeretes nálunk, legyen szabad azt részletesebben ismertetnem.

Az összejövetel körülményei röviden a következők voltak. 1914 április havában Ulászló magyar és cseh király, János Albert lengyel király, Zsigmond lengyel királyfi, Frigyes gnézeni érsekprimás — mind Kázmér lengyel király fiai — és Hohenzollern Frigyes brandenburgi örgróf, a Jagelló testvérek sógora találkoztát adtak egymásnak Lőcsén. Három hétig tartott a titkos családi tanácskozás, melynek lefolyásáról és eredményéről semmit sem tudott meg a külvilág s azért különböző találgatásokra s elméletekre adott alkalmat.

¹ Divéky A.: Az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszus.

² Ludwik Finkel: Zjazd Jagiellonów w Lewoczy r. 1494. Kwartalnik Historyczny 1914.

Az egykorú lengyel krónikások ez összejövettel az 1497-ik évi szerencsétlen bukovinai hadjáratlalt hozták vonatkozásba, melyben István moldvai vajda oly szégyenletesen verte meg az őt megtámadó János Albert lengyel királyt a bukovinai erdőkben. A krónikások szerint a lőcsei összejövetelel határozták el a törökök és a moldvai vajda ellen való eme háborút.

A lőcsei kongresszusról *Miechowita Mátyás* krakói egyetemi tanár, egyúttal lengyel udvari orvos írt legelőször 1519-ben megjelent krónikájában. Ezt a kiadást azonban elkobozták s az 1521-ben megjelent második bővített kiadásban a senatus parancsából *Miechowita* egy kis betoldást szűrt be s egy részletet törölt a szövegből.

Mig ugyanis az első kiadásban az áll, hogy a török elleni háborúról és az oláh kiirtásáról (super bello in Thurcas et extirpatione Valachi) volt szó, a második kiadásban azt írja, hogy bosszút akartak állani Ulászlónak a várnai csatában való meggyilkolásáért (super bello in Thurcas et vindicanda patruí truculenta nece).

*Miechowita*nak eme censurált második kiadása után indult *Wapowski Bernát*, *Kromer Márton*, *Bielski Márton*, *Sarnicki Szaniszló* és mások.

Csak az újabb időben tért vissza *Lukas Szaniszló* *Miechowita* első kiadásának szövegéhez¹ s követte őt *Caro*, *Prochaska*, *Borzemski* és *Pawiński*. Ez írók szerint tehát a lőcsei tanácskozásokon a török háborút és a Moldva elleni hadjáratot, vagy mint *Miechowita* magát kifejezi az oláhok kiirtását (extirpatio Valachi) határozták el.²

Mindezek szerint az írók szerint két ok készítette a Jagellókat a Moldva elleni hadjáratra : *családi* és *politikai*. Családi annyiban, hogy *Zsigmond* hercegnek akarták biztosítani a moldvai trónt, politikai pedig annyiban, hogy a török hatalmának növekedése ellen Moldvának megszerzését tartották a legalkalmasabb eszköznek.

Ez elmélettel szembeszállott *Lewicki Anatol dr.* ki elfogadta *Miechowita* censurált kiadásának amaz állítását, hogy a hadjárat a török ellen irányult.³

Nézetét egy kéziratra alapítja, mely a köniigsbergi állami

¹ Lukas : O rzekomaj wyprawie na Turka w r. 1497. Lwów, 1879.

² A kiket a kérdés részletesebben érdekel, azok figyelmét említett értekezésemre hívom fel, hol részletesen foglalkozom az egyes nézetekkel és elméletekkel.

³ Anatol Lewicki : Król Jan Olbracht o kłesce bukowinskiej r. 1497. Kwart. Hist. 1893.

levéltárban található. Ez irat azokat az utasításokat tartalmazza, melyeket János Albert bátyjához, a magyar királyhoz küldött követhoz intézett a szerencsétlen bukovinai hadjárat befejezése után. Ez iratban János Albert igazolja magát miért kellett István vajda ellen háborút viselnie s ezenkívül elmondja a hadjárat lefolyását is. Az utasításban elmondja János Albert, hogy sok kárt szenvedtek a tatároktól s törököktől s azért elhatározták, hogy a török által elfoglalt két várat — Kiliát és Belgrádot (a Duna torkolata közelében) — elveszik a töröktől s visszaadják a moldvai vajdának. Azt írja továbbá, hogy maga a vajda is kérte a lengyelek segítségét. A hadjárat megindításakor azonban a vajda elárulta őt, egyesült a törökökkel és tatárokkal s azokkal egyetemben megtámadta Halicsot és Kolomeát. Erre ő elhatározta, hogy Moldva ellen indul s csakugyan el is foglalta Suczawát. Az utasítás kiemeli, hogy a hadjárat eredetileg a török ellen irányult s a király eleinte nem gondolt István elűzésére és Zsigmondnak a moldvai trónra való helyezésére.

Ezen utasítás alapján tehát Lewicki elfogadja Miechowita censurált kiadását, rehabilitálja János Albertet a moldvai hadjáratot illetőleg s ama meggyőződésének ad kifejezést, hogy a lőcsei találkozáson *csak a török ellen való hadjáratot* határozták el.

A két ellentétes felfogás közül én magam az előbbit tartottam valószínűbbnek s ama meggyőződésemnek adtam kifejezést, hogy a lőcsei fejedelmi találkozó titkos tanácskozásainak tárgya a moldvai kérdés volt.

Mind e két elmélettel szemben egy teljesen új és eredeti nézetet vall Finkel Lajos főntemlített értekezésében.

Finkel mindenekelőtt igyekszik megcáfolni mindazokat az érveket, melyek akár az egyik, akár a másik elméletet igazolnák. Főleg a Lewicki által felfedezett utasításra támaszkodik, melyből szerinte kétségtelenül kitűnik, hogy a lengyel és magyar király sehol sem állapodtak meg egy közös hadjáratban Moldva ellen. Sorai, melyekben igazolni igyekszik magát miért támadta meg István vajdát, szintén azt bizonyítják, hogy Ulászló nem tudott előzőleg semmit e hadjáratról. A török elleni hadjáratról szintén nem lehetett szó, mert nem tesz semmi említést valami közös megegyezésről.

Finkel nem vonja kétségbe, hogy a lőcsei tanácskozáson a moldvai és török kérdéstről meg Zsigmond herceg elhelyezéséről is tárgyaltak, de szerinte nem ezek képezték az összejövetel igazi célját s azon sem a moldvai sem a török hadjáratot nem határozták el.

Finkel ellentétben az eddigi historikusokkal, nem a lengyel krónikásokra alapítja érveit, hanem Bonfininak sovány adatára, melyben ez felemlíti, hogy a brandenburgi »herczeg« nemcsak békére és egyetértésre hívta fel őket, hanem nyíltan kijelentette, hogy ellensége lesz annak, a kinek hibájából a megkötött egyezség nem volna örök.

Finkelt gondolkozóba ejti az, hogy miért vett részt a tanácskozásokon Frigyes brandenburgi örgróf? Mi érdeke volt neki ily messzire utazni? Maga a sógorság nem szolgálhatott elég alapul arra. Kijelentése, hogy ellensége lesz annak, a ki miatt az egyezség felbomlanék, nemcsak a két testvér egyikére vonatkozhatott, hanem valaki másra is, kinek működésétől úgy Frigyesnek, mint a Jagellóknak tartaniok kellett.

A szerző azután részletesen ismerteti Frigyes brandenburgi örgróf viszonyát a sváb szövetséghez és a bajor Wittelsbachokhoz. Frigyes császár a bajorok pártján állott s a gazdag Nürnbergtől megfizetve, titokban nagy kiváltsággal ruházta fel a várost, a mi nem volt inyére a brandenburgi örgrófnak. Miksa, Frigyes császár fia mindent elkövetett, hogy a viszályt elsimítsa s a háború kitörését megakadályozza. E célból kérte Albert szász herczeget és Nassaui Adolf grófot, hogy közvetítők legyenek a háborúra már fölkészült Nürnberg és Frigyes brandenburgi örgróf között, a ki a sváb szövetséghez fordult segítségért. A sváb szövetség azonban nem akart háborút s nem volt hajlandó őt támogatni. Frigyes most látta, hogy sem a sváb szövetség, sem Miksa részéről nem számíthat segítségre. Elhatározta, hogy másutt keres segítséget. Előbb bátyához János brandenburgi választófejedelemhez fordult, ki kemény hangú levelet irt Nürnberg városának. Berlinből Lengyelországba ment Frigyes sógorához, János Alberthez s vele együtt Lőcsére. Célja volt a két uralkodó segítségének biztosítása s főkép Ulászló magyar és cseh királyt akarta megnyerni szövetségésének Nürnberggel s közvetve a bajor herczegekkel szemben, kik Miksát támogatták. Ulászló és János Albert csakugyan irtak is Lőcséről Nürnberg városának. Ulászló május 4-ikén kelt levelében azt írja, hogy a testvéreivel és Frigyes örgróffal való összejövetelen tudomást szerzett a Nürnberg és Brandenburg közt levő viszályról és a város eljárásáról, melyet érvénytelennek jelent ki, mert megfosztja az örgrófokat jogos tulajdonuktól és régóta gyakorolt joguktól. Hasonló értelemben irt János Albert is május 5-ikén kelt levelében. E két levél az egyedüli politikai irat, melyet a lőcsei kongresszuson kiadtak. Frigyes örgróf fenyegető kijelentése a lőcsei kongresszuson, melyről Bonfini megemlékezik, csak

Miksa ellen irányulhatott, ki a nürnberg-brandenburgi viszályban Frigyes ellenségeinek pártján állott. Miksa azonban nemcsak Frigyesre nézve volt veszedelmes, hanem Ulászlóra is, mert Magyarország trónjára áhítozott.

Nagy hadjáratot tervezett a török ellen, hogy a nyugati és keletrómai császári koronát egyesítse fején. 1493 május havában békét kötött Senlisben Franciaországgal, hogy egész erejét és figyelmét keletre fordíthassa. A következő hónapban két követet küldött Ulászlóhoz azzal az ajánlattal, hogy vegye nőül leányát, Margitot. A házasság után Ulászló, mint a római szent birodalom, az osztrák örökös tartományok és Burgundia kormányzója Nürnbergbe vagy Augsburgba tenné át székhelyét, Magyarország kormányzását meg Miksának mint felelősvalójának engedné át.

Miksa meghagyta követének, hogy előbb Bakócs Tamással, mint kancellárral beszélje meg titokban a kérdést és csak akkor forduljon a királyhoz, ha Bakócs ezt helyesli. Kedvező eredmény esetében Bakócs 20 ezer rajnai forint jutalmat kapna s azonkívül gazdag püspökséget Németországban vagy az örökös tartományokban. Miksa biztosította Bakócsot, hogy teljes bizalommal van iránta s hogy kegyét még más módon is ki fogja mutatni.¹

Midőn Miksa követsége Budára érkezett s tárgyalni kezdett a titkos tervet illetőleg, a hangulat nem volt kedvező Miksa irányában. A török elleni közös hadjáratba ugyan beleegyeztek volna, de nem akarták átengedni Miksának a vezető szerepet, melyet a magyar királynak akartak fenntartani. Csak később egyeztek bele azon feltétel alatt, hogy közös lesz a fővezérlés.

Miksa terve veszedelmes volt a Jagellókra nézve, mert elvesztették volna a magyar trónt, melyhez pedig nagyon ragaszkodtak. E kérdés kapcsolatban a felajánlott házassággal oly elsődrendű és életbevágó kérdés volt a Jagellókra nézve, hogy azt okvetlenül személyesen kellett megbeszélniök. Az egykorú forrásokból tudjuk, hogy a lőcsei összejövetel első sorban családi összejövetel volt, tehát igen nagy a valószínűség, hogy a főnti kérdéstről volt szó.

Ezenkívül tekintetbe kell vennünk még azt is, hogy Ulászló helyzete magában az országban sem volt biztos, mert

¹ Bécsi áll. levéltár. »Maximiliana.« Az irat címe: »Die andere geheime Instruktion allein zu handeln mit dem Bisthom zu Erlach, des Kungreich Hungern obersten Kanzler durch Florian W. v. W.

a király uralkodásával elégedetlen köznemesség Szapolyai István vezetése alatt erős ellenzékot alkotott. Az 1493. évi országgyűlésen kíméletlen támadásoknak volt kitéve Ulászló s tartania kellett tőle, hogy elveszti trónját.

Ez a körülmény, mint Bonfini megjegyzi, arra készítette a királyt, hogy testvéreivel találkozzék s titkos követek útján megállapítsa a találkozás idejét.

E szerint tehát a *találkozás kezdeményezése Ulászlótól indult ki* s a magyar viszonyokban s a magyar trón kérdésében kell keresni a Jagellók lőcsei összejövételének indító okát. Ulászló trónja két oldalról volt aláaknázva, egyrészt Miksa részéről, másrészt a hatalmas Szapolyai részéről, ki az elégedetlen nemesség élén állott.

Ez utóbbi veszedelem ellen való védekezés valószínűségét megerősíti az is, hogy Ulászló már 1492-ben szoros szövetséget kötött testvérevel János Alberttel s a titkos pontokban kötelezték egymást, hogy kölcsönösen fogják egymást támogatni lázadó alattvalóik ellen.

Úgy látszik azonban, hogy ezen okon kívül, főleg a Miksától való félelem volt legfőbb indító oka annak, hogy a Jagelló testvérek Lőcsén találkoztak.

Élénk világot vet Ulászló és Miksa viszonyára az a levél, melyet János Albert testvérenek Sándor litván nagyfejedelemnek írt 1493 november 13-ikán. A lengyel király e levelében biztatja testvérét, hogy minél előbb vegye nőül III. Iván moszkvai fejedelem leányát, hogy ezáltal biztosítsák keleten a békét. Hogy testvérét meggyőzze, vázolja levelében bátyjának bizonytalan és szerencsétlen helyzetét Magyarországon. Sokat emlegeti a török szultán hatalmának folytonos növekedését a keresztény uralkodók hamis, irigy és intrikus magatartása következtében s végül sajnálkozva említi, hogy bátyjuk meg van fosztva minden hatalomtól, számos sikertelenség érte őt s szegénységben élve bizonytalan helyzetben van.

Nyugtalanodik miatta nemcsak a török veszedelem miatt, hanem Miksa viselkedése miatt is, ki katonaságot gyűjt s azt a magyar határ közelében összpontosítja, mintha a török ellen akarna segítséget adni, de tart tőle, hogy alkalomadtán Ulászló ellen fogja azt felhasználni s megfosztja őt trónjától. Nincs kizárva, — írja tovább — hogy Miksa, a milyen ravasz, igyekezni fog minden oldalról nehézségeket támasztani s ellenök uszítani az orosz, az oláh, a tatárokat és a poroszokat, csak hogy ne segíthessék bátyjukat, a magyar királyt.

János Albert ez okból azt tanácsolja Sándornak, hogy biztosítsa magát a moszkvai nagyfejedelemmel szemben

azáltal, hogy leányát nőül veszi. »Akkor — írja — könnyen védekezhetünk másutt és elvághatjuk a római király által szőtt intrikák fonalát s biztosíthatjuk testvérünknek a királyságot, melynek elvesztése — ments Isten — szégyent és örök bizonytalanságot hozna reánk.«

Ebből a levélből kitűnik, hogy a *Jagellók legfőbb gondját Ulászlónak a magyar trónon való megtartása képezte.*

E levélben ugyan még nincsen szó az összejövetről, melyen Sándornak is részt kellett volna vennie, de melyen a nagy távolság következtében nem lehetett jelen. Mindennek daczára Finkel e levelet a legbiztosabb és legszavahihetőbb bizonyítéknak tartja a lőcsei összejövetel mellett.¹

János Albert e leveléből megértjük, miért vették körül magukat oly nagy titokzatossággal a Jagelló testvérek. Helyesen jegyezték meg már többen, hogy nem titkolták volna oly gondosan a tanácskozásokat, ha az a törökök ellen irányult volna, mert hisz abban az időben nyíltan hirdették, hogy keresztes háborút kell vezetni a török ellen. A magyar országgyűléseken is egész nyíltan beszéltek a török ellen viselendő hadjáratokról, nem félve attól, hogy az a szultán tudomására jut. Más valaki előtt kellett a lőcsei összejövetel titkait oly gondosan őrizni, oly valaki előtt, kinek sok híve volt Magyarországon s ki nagyon érdeklődött az iránt miről tanácskoztak Lőcsén.

1494 márczius havában Lichtenstein Kristóf tudatta Miksával, hogy magyar- és morvaországi jó barátaitól értesült arról, hogy a magyar király mintegy ezer lovast fogadott fel s hogy találkoznia kell testvéreivel, a lengyel királlyal és a litván nagyfejedelemmel valahol Kassa környékén, vagy magán Kassán, abból a czélból, hogy valami szövetséget vagy szerződést kössenek egymással. Nem tudja még biztosan micsoda egyezményről lesz ott szó, de mindent elkövet, hogy ezt megtudja.²

¹ A becses levél eredetije a Sanguszko herczegek slawutai levéltárában található. Kiadta Radziwiński és Gorczak a Sanguszko levéltár II-ik kötetében (247—248. l.) »... Sumus itaque de Sue Maiestatis magis magisque statu solliciti ne dum propter oppugnationem Turci, verum etiam propter regem Romanorum, qui quotidie suscipit seruiles, eosdemque ducit in fines Hungarie, tamquam Hungaris contra Turcum auxilium laturus, veremur tamen — quod absit — ne ipse nacta istac, que est opportunissima, occasione, quam Turcorum hostilitas, Hungarorum procerum intranea simultas et dissensio...«

² Bécsi áll. levéltár. »Maximiliana« 1494. Lichtenstein levele 1494 márcz. 5-ikéről Bécsből kelt (Mitwochs vor dem Sonntag Letare

Sajnos, a lőcsei találkozóóról magáról nem találunk semmit Miksa levelezése közt.

Miksa 1494 április 8-ikán, tehát közvetlenül a lőcsei összejövetel előtt elhatározta, hogy teljesíti a moszkvai követeknek tett ígérését s követséget küld III. Ivánhoz. Csakugyan e napon aláírta a Moszkvába küldendő követek megbízó levelét. A követek feladata volt szövetséget kötni a moszkvai nagyfejedelemmel a *Jagellók ellen*. A követség kiküldése azonban nem történt meg; valószínűleg azért, mert Sándor litván nagyfejedelemmel házasságát Helénával III. Iván leányával már nem lehetett megakadályozni.

A szövetség terve ép a lőcsei összejövetel idején nagyon jellemző s világot vet a Jagellóknak Miksához való viszonyára s egyuttal arra is, hogy miről tanácskozhattak Lőcsén.

Miksa látva a helyzetet, egyelőre felhagyott a magyar trónra való törekvéssel, de egyidejűleg elvetette a törökök ellen való háború tervét is, de nem véglegesen, mert húsz év múlva felújította, azonban már nagyon megváltozott körülmények közt.

Lőcsén nemcsak a János Albert és Szapolyai közt levő ellenségeskedést simították el, hanem egyúttal megerősítették Ulászló helyzetét Magyarországon azért, hogy megnyerték Szapolyait s hogy szövetséget kötöttek a magyar királysággal.

Ez időtől kezdve sokkal erélyesebben lépett fel Ulászló a magyar urakkal szemben.

Ulászló trónja s általában a Jagellók királysága Magyarországon megerősödött a magyar és lengyel korona kölcsönös megerősítése által.

Bonfini mondja, hogy a lőcsei tanácskozások befejezte után ünnepélyes istentiszteletet tartottak a két ország és uralkodói szándékainak teljesülése érdekében s hogy a két királyi testvér búcsúzása alkalmával azt mondta Ulászló, hogy közösen fogják védeni királyságaikat, mire János Albert megjegyezte, hogy mindig szolgálatára fog állani s hogy *minden erejével védeni fogja (testvére) királyi hatalmát*.

Finkel szerint tehát Ulászló királyi hatalmának védelme

1494). * . . . Ich verkonnde Ewr. Kn. G. das mir von meinem guten Freunden von Hungarn und Morhenn schriftlich vorpotschaft ist, wie die kuneglich Wirde zu Hungern als bey tausent Pferden aufgenommen und soll mit seinen Brudern dem König von Polan und dem grossen herczogen aus Lytwa in kurz bey Caschaw oder daselbst umb zueinander komen ettwas vereinigung und vertrag miteinander zu machen, was aber solcher vertrag zwischen Inen sein soll, kann Ich noch nicht genutlich wissen.«

volt a lőcsei tanácskozások legfőbb tárgya és célja. Tehát nem támadó, hanem *védelmi* célból jöttek össze a Jagelló testvérek Lőcsén s első sorban Miksa ellen akartak védekezni. Sem János Albert, sem később I. Zsigmond semmi áron nem akarták megengedni, hogy Miksa kiszorítsa a Jagellókat a magyar királyi trónról.

Egyébként a Jagellók úgy Miksával, mint a német birodalommal jó viszonyban akartak maradni, nemcsak azért, hogy békéjük legyen nyugat felől, hanem azért is, mert remélték, hogy segítséget kapnak onnan a török ellen.

A lőcsei kongresszustól az 1515-iki bécsi összejövetelig terjedő húsz év története is mutatja, hogy a Jagellók és a Habsburgok udvarában két ellentétes irány küzdött egymással.

Finkel ez elmélete, mely igen széles forráskutatáson alapszik, kétségtől meggyőzőnek és valószínűnek látszik. Kár, hogy az eddigi elméletek közül csak a török ellen való hadjáratot igyekszik czáfolni, míg a másikat a moldvai elméletet csak igen gyengén czáfolja. Hiányos oldala Finkel fejtegetésének az is, hogy nem magyarázza meg azt, hogyha nem a török és moldvai hadjáratról volt szó, miért írt róla mégis Miechowita s miért volt szükséges 1519-ben censurálni a moldvai hadjárat tervéről szóló részletet?

Mindennek daczára el kell ismerni, hogy igen meggyőző érveket hozott fel elmélete mellett, mely szerint tehát a lőcsei összejövetelen nem a kelet ellen irányuló támadó hadjáratról, hanem a nyugat — *Miksa részéről* — *fenyegető veszély ellen való védekezésről* volt szó.

Divéky Adorján.

Történeti irodalom.

Fest Sándor: Angolok Magyarországon a reformkorszakban. 1825—48. Budapest. Franklin. Olcsó Könyvtár. 1957—1966. — 80 l.)

A harcvonal összeomlása után, az őrülség uralmának idején keresve-kereste árva nemzetünk a mentő kezét, mely bennünket gyámolítson, segítsen. Ismeretlen forrásokból kelt szájról-szájra: »jönnek az angolok!« S a közérzés reménykedve hitt a kósza híreknek. A román megszállás megszegyenítő idejében rokonszenvvel kísértük az angol katonai küldöttség gépkocsijait; ezrivel zarándokoltunk a Werbőczy-utczába, hol a legnagyobb világhatalom kiküldötte, Sir Georges Clerk, székelt. Valami megnevezhetetlen, ösztönszerű vágygal fordultunk Albion felé: várakozással, reménnyel, hittel. Talán nemcsak a porba sujtott nemzet érzése volt az, talán volt ebben valami régi, a hagyományban lappangó és továbbrezgő érzelem is. Száz, százhusz esztendővel ezelőtt, a nemzeti megújhódás idején oda vetettük pillantásunkat a krétás partokra és elsuhanva Bécs fölött, a száz apró német tartomány fölött, valamilyen testvérséget kerestünk a háromeq királyság nemzetében és büszkén mutattunk rá ősi alkotmányunkra, az arany bullára, mely szinte egy időben született a magna chartával. A nagy sötétség idejében a távol nyugatról vártuk a fényt. A jőzönabbak is nagy pénzügyi és gazdasági kapcsolatokat emlegettek. Tudott-e erről valami Anglia? érezte-e az elárvult nemzet sóvárgását? — ma nem kérdezzük. Az bizonyos, hogy a trianoni béke rettenetes csalódása után, a kérelhetetlenül sujtó Lírák között még ma is Anglia arczán keressük, ha nem is a rokonszenv, de legalább a részvét enyhébb vonását. Nagyon alkalomszerű ennélfogva Fest Sándor könyve, mely az angol-magyar érintkezések történetének egy fejezetét tárgyalja. Egy rövidke mutatóvány ez a szerzőnek nagyra tervezett munkájából, melyet még a háború kitörése előtt kezdett meg s melynek egy igen tanulságos nagyobb szakasza 1917-ben a M. T. Akadémia kiadásában megjelent: »Angol irodalmi hatások Széchenyi felléptéig.« Míg ebben inkább az angol szellemi élet lecsapódását kereste a mi irodalmunkban; mostani könyvében

Magyarország képét vizsgálja angol tükörben. Az oknyomozó történetíró lelkiismeretes gondosságával kutatja föl a könyvek, folyóiratok, újságok, levelek, irattárak adatait s összeállítja a nálunk utazott angolok névsorát, érintkezésüket a reformkor embereivel, vezető egyéniségekkel és ismeretlenekkel, majd ismereti azokat az angol útleírásokat s egyéb műveket, melyekben az utazók tapasztalataikról, élményeiről beszámolnak, Külön fejezetben kapjuk a közgazdasági érintkezések adatait (dunai gőzhajózás, lánczhíd, Alduna, löverseny, rókahajszák, angol-magyar gazdasági összeköttetés); felvonulnak a személyek: főurak, mérnökök, bankárok, hajóskapitányok, munkások; látjuk a szinte járványos angломániát nálunk s az angol politikai számítást: »Magyarország az angol világbirodalom keleti útjába esik«. Jönnek az írók: Mrs Gore, a ki három kötetnyi magyar elbeszélést ad ki; Bowring, a híres anthológia szerzője; Wakefield, a ki magyar históriát készül írni; Borrow, a ki regényébe magyar fejezeteket iktat; Blackwell cikket, röpiratot ír hazánkról s a véres Beleznay-bűnpörből tragédiát; Catts és Bocham, kik magyarul is megtanulnak. A szerző nem mellőzi a nyelvtanítókat, zenészeket, valamint a skót missiói iskola papjait sem. — A könyv második része tizenöt útleírásról számol be, melyek érdekesen mutatják hazánk akkori állapotát angol látszógból nézve. Természetes, sok a torzult kép: felületesség, romantikus föllengés, gőgös lenézés, tudatlanság s kivált a bécsi szemüveg, melyet kedves szomszédaink minden »keletre« utazónak orrára raknak. Nemesen emelkednek ki Paqet és Miss Pardoe lelkes és mégis tárgyilagos könyvei, valamint Hering művészi rajzai. A váltakozó képek sorozatában állandóan ott van Széchenyi alakja, a tudatos angolszeretet első és legnagyobb képviselője. — Fest könyve szigorú tudományosságával nagyon tanulságos, de ezenfelül rendkívül érdekes és vonzó olvasmány.

Tolnai Vilmos.

Id. Görgey István: Görgey Arthur a száműzetésben. 1849—1867.

Fredeti levelek fölhasználásával írta —. Budapest. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 1918. 8° 429 l.

Görgey István könyve, melyet szerzője csupán hiteles adatgyűjteményül szánt bátyja, Görgey Arthur »valamikor hivatott tollal megírandó hiteles életrajzához«, tulajdonképen emlékirat. Az előadottak központjában ugyanis mindvégig a szerző áll, a mi természetes is, ha tudjuk, hogy a kötet anyagának nagyobb része a két testvér között évtizedeken át folyt és az elbeszélte események közé iktatott levelezés. Szerző igyekszik ugyan magát

háttérbe szorítani, — mert hiszen könyvét bátyja érdekében írta — a rendelkezésére álló anyag hézagosságára és laza összefüggésére való tekintettel azonban az adatokat mégis kénytelen volt maga köré csoportosítani, úgy, miként azt előbbi kiadványában (Ism. Századok. 1916. 503—10. ll.) tette.

Görgeyt, mint ismeretes, Karinthiába internálták; 1849 szeptember 26-ról van keltezve Klagenfurtból Görgey Guidóhoz írt első levele, melyben jelzi anyagi küzdelmeit s azon óhaját, hogy ismét tudományos munkásságot óhajt folytatni, esetleg egykori tanárának, Redtenbachernek laboratóriumában. Ekkor még azt hitte, hogy ha szűkös viszonyok közt is, de legalább lelki izgalmaktól megkímélve töltheti el életét. Kossuth viddini levele s az október 6-i események után azonban be kellett látnia, hogy erre — egyelőre — semmi kilátása nem lehet. »A zivatar egyre fenyegetőbben vonul össze fejem fölött, — írta már november 3-án — miért is komolyan el kellett rá készülve lennem, hogy nem annak, a mit tettem, hanem annak, a mit nem tettem, áldozata gyanánt elbukom.« Értzi azonban, hogy passiv magatartással nem használ ügyének, sőt ellenkezőleg, védekeznie kell a köztudattá vált hazaárulás vádjá ellen a nagy nyilvánosság előtt. Ez volt egyik célja imént idézett november 3-i levelének is, melyben a leghatározottabban visszautasítja azt a hírt, mintha »évdíjat, vagy bármi néven nevezendő másféle javadalmat pénzben vagy pénzértékben« élvezne Oroszországtól, vagy Auszriától s igazolja, hogy Karinthiába való internáltatása császári rendeletre történt s erre vonatkozólag közli is Haynau augusztus 26-i értesítését; hangsúlyozza továbbá, hogy »évi járadékot, a melyet — úgymond — semmivel meg nem szolgálnék az államnak, ép úgy, valamint a katonaságnál való alkalmaztatásomat, köszönettel a leghatározottabban vissza fognám utasítani;« ellenben »a tudomány körében nyerni alkalmazást«, kedvére való volna, a mennyiben az meg nem haladná tehetségét; ha szabad volna s nem állana felügyelet alatt, — a legszívesebben külföldre, Svájcba, vagy Franciaországba költöznék.

De mindezek ellenére is tudja, hogy védekezése kárbavesztett kísérlet. »Emlékszel-e még öcsém azon mondásomra, — figyelmezteti öccsét december 24-én — hogy nekem, bármerre dőljön el hazánk sorsa, mártírszerep fog jutni. Jutott is, de ennyire kinteljesnek nem véltem volna. Akasztófát, golyót, vagy örök börtönt vártam, rövid szenvedések után végső nyugalmat. De jelen állapotom százszorta rosszabb mindezeknél.« Testvéreinek ragaszkodása és szeretete egyedüli vigasztalása. »Én és derék feleségem nemsokára meglehetősen egyedül állanék, — írta 1850 február 24-én — Pistán és néhány vele egyetértőn kívül nincs már sok

veszteni valónk. «Épen azért István öcscsének súlyos megbetegedése csaknem a kétségbeesésbe kergeti az elkeseredett lelkű Görgeyt; ezen lelkiállapotára igen jellemző 1850 február 24-i, nemkülönbén áprilisban kelt azon levele, melyben a teljes lemondás hangja szólal meg. »Énnekem nincs jövőm, nem is lehet, a míg élek. Tán lesz halálom után, ha rágalmozóim a dolog természete szerint egymásba kapván, álorczáikat kölcsönösen letépendik s a szerencsétlen elámitott nép magába térve, jobban kinyitandja szemeit.»

Ez a »szerencsétlen elámitott nép« azonban vakon hitt Görgey árulásában. Száműzetése első éveiben ezerszámra kapott leveleket, melyeknek »kisebb része durva szidalmazást és dőre fenyegetést tartalmazott, a hasonlíthatatlanul nagyobb rész azonban bő alamizsnát kért, kétségkívül abból a százezrekre mehető képzelt vérdíjből, a melyért érdemes lehetett a hazáját eladni.« Mikor pedig Zichy Edmund gróf valamelyik bécsi lapban közönséges gyilkosnak nevezte Görgeyt, a ki ellen gyilkosság czímen készült vádiratot benyújtani a cs. és kir. bíróságnál, a hírlapirodalom is keményen támadta Görgeyt, a kit ugyanekkor súlyos anyagi gondok is bántottak. Görgey csekély, részben kölcsönvett készpénzzel kezdte meg új életét Klagenfurtban, de ez az összeg csak igen rövid időre biztosított számára szerény megélhetést. Bátyja, Guidó, közölte ugyan vele, hogy a ministerium még 1849 szeptemberben az osztrák altábornagyi normális nyugdíjjal egyenlő évdíjat határozott részére, de neki érte folyamodni kell. Görgey azonban erkölcsi lehetetlenségnek tartotta, hogy ő szorongatott anyagi helyzetében is azokhoz folyamodjék, »akik az ő tábornoktársait ily gyalázatosan kivégezték, kik őt azáltal, hogy vele kivételt csináltak, erkölcsileg kivégezni szándékoznak. A két testvér, Guidó és István, tehát ennek következtében arra a modus vivendire gondolt, hogy »az igazság felderítése« s azonfelül Görgey kuszált anyagi viszonyainak rendezése végett is, kiadatják Görgeyvel emlékiratait, melyeknek kiadására Manz Frigyes bécsi könyvkereskedő készségesen vállalkozott.

Az eszmétől Görgey nem idegenkedett s már 1850 elején hozzáfogott emlékiratainak írásához, mely munkájában István öcscse éveken át a legnagyobb önfeláldozással segítette. Az emlékiratok 1852 tavaszán készültek el, megjelenésük (Leipzig. 1852. Brockhaus.) külföldön is nagy feltűnést, a bécsi hivatalos körökben azonban nem csekély ingerültséget keltettek. A császári rendőrminister, Kempen altábornagy »irodalmi merénylet«-nek nevezte azokat. Manzot elfogatta, a forgalomban lévő példányokat elkoboztatta, Görgey Guidót, sőt magát Görgey Arthurt is, hadi törvényszék elé idézték, sőt utóbbi személyes mozgási szabadságát

erősen korlátozták. Az emlékiratok mindamellett nem idéztek elő hangulatváltozást Magyarorszában Görgey irányában, miről szerzőnek számtalan esetben volt alkalmja meggyőződni. Ez készítette őt arra, hogy az 1848—49-i eseményekre, főleg Görgey Arthur szereplésére vonatkozólag lehetőleg kimerítő adatgyűjteményt állítson össze. Ez irányú tevékenységének emléke három-kötetes ismert kiadványa. (Budapest. Franklin. 1885—1888.)

Az emlékiratok azonban anyagilag sem teremtettek számára biztosabb megélhetési feltételeket, úgy hogy Görgey egyéb kereset hiányában, kénytelen volt magát, részben testvérei sürgetéseinek is engedve, arra határozni, hogy a bécsi kormánytól »megfelelő életföntartási járulékot« kérelmezzen. Görgey 1854 szeptember 6-a óta tényleg havi 100 frt. »élelmezési relutum«-ban részesült, de 1856 január elsejétől kezdve évi kétezer forintnyi kegydíjat utaltak ki számára. Görgey különben ezidőtájt Viktringben telepedett meg véglegesen; idejét első sorban családi ügyek s gyermekei (Berta és Kornél) neveltetésének kérdése foglalkoztatták, de azért élénk figyelemmel kísérte a magyarországi fejleményeket, melyekről első sorban a Pesti Napló útján értesült, nemkülönben az újabb történetirodalmat is. Érdeklődésének egyik érdekes emléke az a feljegyzés is, melyet szerző Görgey Arthur levelei között talált s a mely egy ismeretlennek gróf Széchenyi Istvánnal 1860 április 2-án folyt beszélgetéséről számol be. Károlyi Árpád tagtársunk, a ki Széchenyi döblingi hagyatékát most rendezői sajtó alá, talán közelebbi felvilágosítást adhat e tekintetben.

A magyar politikai élet iránt való érdeklődésére mutat a Pesti Napló szerkesztőjéhez 1861-ben intézett két levele is, melyeket azonban Kossuth hívei arra használtak fel, hogy a Görgey ellen való gyűlöletet újból lánggra lobbantsák. Görgeyt ez a gyűlölködő hangulat rendkívül elkeserítette, mert nem tartotta magát bűnösnek »a nemzeti ügy nagyszerű bukásáért«; igazságot követelt tehát s a tények tárgyilagos bírálatát kívánta valamely illetékes testülettől. A M. Tud. Akadémiára gondolt. »Ennek történelmi osztályából kirendelt bizottságnak kellene a meglévő történelmi forrásokból a tényeket és ezek pragmatikus összefüggését constatálni és ezen nyomozás eredménye alapján azután egy az Akadémia kebeléből titkos szavazással választott nemzeti esküdtzséknek mondania ki a »vétkest«, vagy »nem vétkest«. 1861 márczius 5-én meg is írta kérvényét a M. Tud. Akadémiának, Nyáry Pál javaslatára azonban utóbb elállott szándékától. Rendkívül hatott Görgeyre gróf Teleki László halála, melynek körülményeivel különben szerző külön fejezetben foglalkozik.

A provisorium ideje alatt a magyar politikai élet szünetelven, Görgeyt jobbra családi ügyei foglalkoztatták. Felesége

1862-ben családja látogatására Párisba készült s ezt az alkalmat Görgey arra kívánta felhasználni, hogy az érdeklődő francia irányadó politikusokat, esetleg magát III. Napoleont is Magyarország helyzetéről tájékoztassa. Ez irányú munkásságának, nemkülönben Görgey viktringi magányában eltöltött csendesebb éveinek leveles emlékeit szerző közli is. A kiegyezést megelőző kísérletezéseket is feszült figyelemmel kísérte, mint Deák politikai felfogásának osztályosa, sőt szándékában volt a kiegyezés anyagául szolgáló kérdések megoldásában is közreműködni. Első sorban a készülő véderő-törvényjavaslatához kívánt hozzászólni; erre vonatkozik 1867 február és május havában Deák Ferenczhez intézett memoranduma, melyet katonai szakértők kiváló alkotásnak minősítettek még az újabb időben is.

Ugyancsak a Deák politikájához való föltétlen csatlakozás készítette 1867 május 29-én kelt és Kossuth Lajoshoz intézett nyílt levelének közzétételére, melyben »a pusztá negationak oly felette kényelmes teréről« való visszavonulását sürgeti. Ezt a levelet a Pesti Napló szerkesztői megjegyzéssel közölte ugyan, a mi Görgeyt bántotta is; de ennél kellemetlenebbül érintette őt az ugyanakkor megjelent amnestia-rendelet, melynek rendelkezéseit Görgey »a klagenfurti internált, ezen czímen«, — mint saját magát nevezi — nem vonatkoztatta magára. Gróf Andrássy Gyula közbenjárására azonban az ő internáltatására vonatkozó rendeletet is hatályon kívül helyezték s így Görgey 1867 júliusában, tizenyolczévi száműzetés után visszatérhetett hazájába.

Görgey István kiadványát bizonyára az önfeláldozó testvéri szeretet megható emlékének kell tartanunk, de kútforrás-értéke is e szerint mérlegelendő; kétségkívül sok nagybecsű adat van abban felhalmozva, nemcsak Görgey saját személyére, hanem általában az absolutismus korára vonatkozólag s így e kiadvány sok tekintetben hézagpótló — a tárgyilagos kritikai ellenőrzés azonban feltétlenül szükséges a szerzőtől nyújtott adatok felhasználásában.

—ch —e.

Alfred Franzis Pribram: Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914. Nach den Akten des Wiener Staatsarchivs herausgegeben und bearbeitet von ——. I. Band. Wien und Leipzig. Wilhelm Braumüller, 1920. V+327 l.

A világháború történésze, ha majd elérkezik az idő e háború objectiv történetének megírására, a forrásanyagnak oly bőségével fogja magát szemben találni, hogy önkéntelenül is eszébe fog jutni a régi magyar közmondásnak igazsága: a sok fától nem látni az erdőt. Egyedül a hivatalos forumok aktakiadványai, a

szivárvány legkülönbözőbb színeit feltüntető könyvek, melyek közzététele már a háború kitörésekor megindult, valamint a világháborúban kiválóbb szerepet játszott katonai és polgári személyiségek emlékiratai és egyéb kiadványai immár egy egész könyvtárt töltenek meg s alig hogy egyik vagy másik publicatio napvilágot lát, máris egy egész irodalom támad körülötte, a mely annak szerzője álláspontját igazolni vagy megtámadni igyekszik. Csak a közelmúltban keletkezett egy egész kis irodalom a Czernin-féle emlékiratok kapcsán a hírhedt Sixtus-levelek körül, és ezek kérdése, a mint azt a jelekből következtetni lehet, még korántsem záródott le teljesen. Hogy ezek a publicatiók, főleg az emlékiratok, a legtöbb esetben már únos-untiglan ismert tényeket és körülményeket variálnak és czéljuk első sorban írójuk szereplését és politikáját a világháborúban igazolni, az ép oly természetes, a minthogy természetes az, hogy az egyes országok kiadta szivárvány-könyvek a világháború kitöréséért a felelősséget az ellenfélre igyekeznek hárítani, a mi az általuk közölt hivatalos iratoknak többé-kevésbé ügyes kiválogatásával jól-rosszul sikerült is. A jelenlegi osztrák kormány által a régi osztrák-magyar vörös könyvek folytatása gyanánt közzétett három újabb füzet legjobban mutatja a régi vörös könyvekben közzétett anyag hiányos és tendenciosusan megválogatott voltát.

A háború elvesztése után a középeurópai országokban is megindult a tudományos kutatás a zár alól felszabadult levéltárak politikai anyagában. Hogy e téren Németországban — nem is szólva az ellenséges entente-államokról — minő munkásságot fejtettek ki s hogy a már közzétett komoly tudományos munkálatok mit tartalmaznak, minő eredményeket állapítanak meg a felkutatott anyag alapján, azt a komoly, tudományos szellemi termékek behozatalának nehézségei, valamint a valutáris leromlás következtében, csak bibliographiákból és az elvétve nagy későn beérkező egyes példányokból, valamint a rendetlenül érkező külföldi napilapokból lehet combinálni. Még az Ausztriában megjelenő munkákról is csak hosszú idő múlva nyerünk közvetlen értesülést, a folyóiratokban megjelent, gyakran nagyon értékes publicatiókról legtöbb esetben még a szakörök sem vehetnek tudomást.

Az elmúlt másfél év folyamán az osztrák kormány megbízásából elsőrangú szakférjak tollából több oly munka jelent meg, a mely a monarchia legutolsó időbeli történetével foglalkozik és azt egészen új világitásba igyekszik helyezni. E munkák közül jelentőség tekintetében különösen kettő válik ki, Goos és Pribram könyvei. Goos könyve: *Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges*, a régibb és újabb osztrák-magyar

vörös könyvek alapján megkísérlette ismertetni a világháború kitörésének történetét és azt a szerepet, a melyet a bécsi kormány ebben játszott. Munkája bizonyos tekintetben a német — berlini — kormánynak kedvez és a bécsi kormányra hártja a felelősséget a háború kitöréséért, Grey Edward közvetítő ajánlatának dilatorikus kezelése miatt, a melyet a berlini kormány azonnal, hogy kézhez vett, Bécsbe továbbított és melegen pártolt, de Bécsben elfektettek.

Pribram munkájából eddig csak az I. kötet jelent meg. A teljes munka tartalmát a monarchia és az egyes európai államok között 1879 és 1914 között kötött titkos szerződések képezendik, nem szorítkozván tisztán csak e szerződések ismertetésére, hanem kiterjeszkedve egyúttal azok létrejöttére, a megkötésükre vonatkozó tárgyalásokra is. Pribramnak e munkája előkészítő tanulmány egy későbbi munkához, a mely a monarchia külpolitikájának történetét fogja tárgyalni a jelzett időszakban.

Az I. kötet a hármasszövetség aktáit és a reájuk vonatkozó tárgyalásokat ismerteti. Ezek az iratok eddig csak töredékesen, legnagyobb részükben egyáltalán nem voltak ismeretesek, és ez a körülmény magyarázza meg azt, hogy a hármasszövetséggel eddig foglalkozott munkák következtetései és megállapításai nagyrészt téveseknek bizonyultak. A monarchia sorsára oly döntő befolyást gyakorolt hármasszövetség szövegeit először vesszük e munkában teljes szövegükben, valaminthogy először értesülünk az akták alapján azokról a tárgyalásokról, a melyek az egyes szövetségek megkötését megelőzték. Pribram egész őszintén bevallja, hogy munkája e tárgyalások történetének tekintetében bizonyos egyoldalúságban szenved, mert csak a bécsi levéltár anyagára támaszkodhatott, de ez az egyoldalúság műve értékéből és jelentőségéből mit sem von le.

Pribram első kötete két részre oszlik. Az első rész magában foglalja az 1879 október 7-én Bismarck és Andrássy által kötött német-osztrák egyezség iratait, valamint a szövetségnek 1887-ben történt megújítására vonatkozó iratokat. Kiegészítik ezeket különböző, 1881-ben a monarchia, Németország és Oroszország, valamint a monarchia és Szerbia között ugyancsak 1881-ben létrejött megállapodások iratai. Ezeket az 1—4. számok foglalják magukban, az 5. számmal kezdődnek a hármasszövetségre vonatkozó iratok, a szerződések teljes szövegei, valamint a tárgyalások iratai. A második rész ez anyag alapján az egyes szövetségek létrejöttét tárgyalja, míg a függelékben egyes kiegészítő iratok vannak közölve.

Az 1879-iki német-osztrák szerződés megkötésének történetét Pribram mellőzi munkájában. Utal arra, hogy ezt Wer-

theimer Ede gróf Andrassy Gyula életrajzában megbízható források alapján már megírta. A hármasszövetség ismertetéséből indul ki és külön-külön tárgyalja az összesen öt ízben kötött hármasszövetség létrejöttének körülményeit. E fejezetekben lépésről-lépésre kísérhetjük az egyes szerződések létrejöttét. Bepillantást nyerünk a diplomatia boszorkánykonyhájába, látjuk a tárgyalások folyton váltakozó lefolyását, látjuk, hogy a tárgyaló felek kormányai minő állást foglalnak el az egyik vagy másik fél támasztotta követelésekkel szemben, különösen Németországnak e tárgyalásokban tanúsított magatartását. Látjuk azt, hogy a hármasszövetség későbbi megújításánál Németországnak mennyire érdekében állott Olaszországnak a szövetségben való megtartása, a melynek érdekében a monarchiára nyomást gyakorolt. Lépésről-lépésre kísérhetjük főleg az olasz kormány tervszerű munkáját, a melylyel az általános európai politikai helyzetet kihasználva, Olaszország részére újabb előnyöket igyekezett biztosítani, Olaszország érdekeit a legmesszebbmenően megvédeni. Szívósságával, kitartásával sikerült is Olaszországnak majd minden egyes alkalommal számottévvő engedményeket szerezni, noha azt, amire az olasz kormány a legnagyobb súlyt helyezte, hogy a hármasszövetség Olaszország területi integritását expressis verbis garantálja, a miben a római kérdés elintézése Olaszország javára is bennfoglaltatott volna, minden fáradozása daczára sem tudta elérni. E tárgyalásokból kitűnik, hogy a hármasszövetségben a monarchia járt a legrosszabbul, a melynek a szövetség nem nyújtott oly előnyöket, mint a többi két félnek, jelesül Olaszországnak, ámde ez az európai politika alakulásában leli magyarázatát, a mely alakulások a helyzetet Olaszországra nézve kedvezően alakították és hogy a kedvező helyzetet az olasz államférfiak a saját hazájuk javára igyekeztek kihasználni, az csak természetes. Hiszen Bismarck is Németország érdekeit tartotta szem előtt akkor, a midőn 1887-ben a bécsi kabinet tudtán kívül Oroszországgal oly megállapodásra lépett, hogy Oroszország semleges marad, ha Franciaország megtámadja Németországot, viszont Németország semlegességet fogadott arra az esetre, ha a monarchia intézne támadást Oroszország ellen. Hibáztatni Olaszországot, hogy a körülmények kedvező alakulását a maga részére kihasználni igyekezett, nem lehet és a perfidség vádja, a mit Olaszország ellen a háború alatt annyiszor emeltek, más színben tűnik fel, ha tekintetbe vesszük azt, — a mit most megtudunk — hogy Olaszország már 1896-ban kijelentette a középeurópai hatalmaknak, tehát szövetséges társainak, hogy oly háborúban, a melyben Anglia és Franciaország együttesen szövetkezve lépnek fel a hármasszövetség államai — Németország és a monarchia —

ellen, részt nem vehet. Tengeri érdekeinek megvédése céljából Olaszország ekkor már Angliával lépett volt egyezsége, a mire kénytelen volt, mert a Németország és Anglia között időközben beállott és folyton növekvő feszültség miatt tengeri érdekeit máskép megvédeni nem tudta. Igaz, hogy Németország és a monarchia e kijelentést nem voltak hajlandók tudomásul venni, de ez a tény megtörténtén nem változtat semmit és Olaszország e kijelentéssel fedezve érezhette magát.

Nincs terünk arra, hogy Pribram könyvének eredményeit minden részletükben ismertessük. Csak egyes megállapításokat akarunk kiemelni, melyeket vizsgálódásából leszűr. Az egyik az, hogy a hármasszövetség nem volt hivatva arra, hogy az 1879-iki német-osztrák egyezséget helyettesítse. Ez az 1879-iki egyezség a hármasszövetségtől függetlenül továbbra is fennállott, mint a középeurópai hatalmak külpolitikájának irányítója főleg Oroszországgal szemben, már csak azért is, mert a hármasszövetségek egyikében sem tétetik említés Oroszországról, mint olyan hatalomról, melynek támadása a szerződő felek valamelyike ellen a többire nézve a casus foederis jelentené. Ebben az esetben az 1879-iki szerződés rendelkezése volt irányadó, a mely szerződés csak 1902-ben nyert az automatikus meghosszabbítás kimondásával korlátlan időtartamra érvényt.

Az 1882 május 20-án megkötött első hármasszövetségnek egyes pontjait (az 1., 3. és 4.) a monarchia kormánya 1915-ben közzétette. A közzé nem tett és most közölt pontok között a legjelentősebb a második pont, a mely Németországot és a monarchiát kötelezi arra, hogy teljes erejével Olaszország mellé álljon, ha Franciaország Olaszországot provocatio nélkül támadná meg. Megfelelő kötelezettséget Németországgal szemben csak Olaszország vett magára, a monarchia nem, mely utóbbi csak abban az esetben volt köteles Németországot Franciaországgal szemben támogatni, ha a nagyhatalmak valamelyike Franciaország mellé áll. Vice versa Olaszország nem volt köteles fegyveresen támogatni a monarchiát, ha ez provocatio nélkül egyedül Oroszország által támadtatott meg, ebben az esetben Olaszország csak jóakarátú semlegességre volt kötelezve. Viszont a hármasszövetség nem kötelezte Németországot ily esetben segélynyújtásra a monarchia részére, a mire csak az 1879-iki szerződés kötelezte a német birodalmat.

Másrészt Pribram anyagából kitűnik, hogy Olaszország közép-tengeri érdekeinek megvédése céljából, melyeket Franciaország részéről látott fenyegetve, súlyt helyezett arra, hogy Anglia is megnyeressék a hármasszövetségnek. Ez Bismarck ellenkezésén hajótörést szenvedett ugyan, de Olaszország keresztülvitte azt,

hogy 1882-ben egy jegyzőkönyvben kimondatott, miszerint a hármasszövetség nem irányul Anglia ellen. Ez a kijelentés 1887-ban nem újított meg, mert megelőzőleg Olaszország Németország közvetítésével Angliával egyezsége lépett, a melyhez később a monarchia is hozzájárult. Ez a megegyezés a Keleten fekvő török birtokok fenntartására vonatkozott és eredménye volt Anglia közeledése a hármasszövetséghez. Ez a közeledés lazulni kezdett akkor, a midőn Németország és Anglia között megkezdődött az elhidegülés, a mit viszont II. Vilmos trónralépte és az általa inaugurált politikai új cursus idézett elő. Ettől kezdve mutatható ki Olaszország lassankénti eltávolodása szövetséges társaitól és közeledése Anglia, majd Franciaország felé. Viszont ennek oka nagyrészt az olasz belpolitikai viszonyokban keresendő. A hármasszövetség föltétlen híve Francesco Crispi az 1896 márczius 1-i aduai vereség hatása alatt megbukott és ezzel megbukott az a külpolitikai irányzat is, a mely az olasz nemzetiségi és expansió politikát Európán kívüli területre irányította. A Crispi követő Rudini és utódai alatt az olasz nationalistikus és expansió politikát Európában keres érvényesülési teret, a Balkánon és a monarchia déli területein, a mi természetszerűleg ellentétbe hozza Olaszországot szövetséges társaival. Ekkor kezdődnek meg a hármasszövetség válságai, a melyek 1896/98., 1901/02., 1906/09. és 1912/14. években nyilatkoznak főleg meg. E válságokra Priram könyve szintén értékes anyagot tartalmaz; velők egyébiránt az »Österreich« cz. történeti folyóirat I. évfolyamában Justus Hashagen és az olasz viszonyoknak egyik legalaposabb ismerője, Maximilian Claar foglalkoztak behatóbban.

Maga a hármasszövetség egyébiránt katonai megállapodásokat nem tartalmazott, mert az 1882-iki szerződés 5. pontja csak azt mondja, hogy háború esetén a szerződő felek a közös katonai actio tekintetében idejekorán fognak megállapodásra lépni. Csak később köttettek ebben az irányban katonai conventiók a szerződő felek között.

A hármasszövetség ötödízbeni megújítása 1912 december 2-án történt, jóllehet a negyedik szerződés érvénye csak 1914 július 8-án volt lejárában. A megegyezés szerint az ötödik szerződés ez utóbbi napon lépett volna érvénybe. Az időközben lejátszódott 1912/13. évi események, az albán kérdés, újabb veszedelemmel fenyegették a hármasszövetséget, de ez a veszedelem szerencsésen elmúlt, míg aztán az 1914-iki események 1915-ben a hármasszövetség szétrobbanását eredményezték. Olaszországnak magatartása a háború első kilencz hónapjában igazolta a német körök azon kételyét, vajjon Olaszország a casus foederis esetén kötelezettségének tényleg eleget fog-e tenni. Nem tévedett

a német diplomátia abban a reményben, hogy Olaszország legalább egyelőre semlegességet fog tanúsítani háború esetén. Kettőben azonban a német diplomátia tévedett, abban, hogy azt hitte, hogy Olaszország a központi hatalmak első nagy győzelmei után végül eleget fog tenni szövetségi kötelezettségének és tévedett abban, hogy nem hitt Angliának azonnali harczba lépésében. Hogy Olaszország csak 1915 május 20-án, ugyanaznap, a midőn 33 évvel azelőtt az első hármasszövetségi szerződés aláíratott, a központi hatalmak ellen döntött, ebben a körülményben hajlandók vagyunk az angol politika megnyilatkozását látni, a mely mesterileg értett ahhoz, hogy mikor kell a központi hatalmak ellen mindig újabb és újabb tényezőt harczba vetni.

Dr. Áldásy Antal.

M. Martchenko: La catastrophe Austro-Hongroise. Souvenirs d'un témoin oculaire. Préface de M. Louis Barthou. Nancy—Paris—Strasbourg, Berger-Levrault, év nélkül (1919?) 160, IX+206.

Ennek a könyvecskének a borítólapján, hátul, hirdetések vannak. A kiadóczég sorolja fel a maga kiadványait. Valamennyi háborús tárgyú s közülök hat foglalkozik egyenesen Ausztria-Magyarországgal. Pedig ez a kiadóczég nem tartozik a legnagyobb üzemiek közé. Ki fogja feldolgozni és mikor ezt a rengeteg irodalmat, arra gondolni sem jó. Mi magyarok — szerencsénkre — a tizedrészét sem ismerjük annak, a mit a háború alatt és után ellenségeink rólunk írtak s ha a »Századok« minden ilyen elmeszüleményt be akarna mutatni olvasóinak, évekig egyebet sem tehetne, csak ezekről referálna. Mint Barthou mondja a munka bevezetésében: C'est trop, et il faut se défendre contre cette invasion.

Hogy ezzel a könyvvel itt mégis foglalkozunk, annak oka — bennünket közletről érdeklő tartalmán kívül — főként az, hogy az rendkívül kellemes olvasmány, valósággal üdítő oázis a háborús irodalom gyűlölet-számumoktól szántott Szaharájában. Ebben a könyvben gyűlölet alig van, ellenszenv, harag, épen annyi, amennyit egy jól nevelt ellenségnél még várhatunk s azoknak a dolgoknak, a miket a szerző elmond, vajmi kevés közül van Ausztria-Magyarország katasztrófájához. Nagyon tévedne ugyanis, a ki azt hinné, hogy itt a monarchia 1918-ban bekövetkezett összeomlásáról van szó.

Martchenko tábornok 1905-től 1911-ig bécsi orosz katonai attaché volt. Ez alatt az idő alatt sok mindent látott, tapasztalt, sok embert ismert meg s az ezekre vonatkozó emlékeit most alka-

lomszerűnek találja közölni a közönséggel. A »catastrophie« pedig úgy jutott a címbe, hogy a szerző felfogása szerint a monarchia bukását Bosznia-Hercegovina annexiója határozta el, mint kissé ósdi szellemességgel mondja, ez a két tartomány lett a sírja Ausztria-Magyarországnak. Ezért a könyv súlypontja, ha ugyan lehet egyáltalában erről beszélni, az annexió válságra esik, ez a katastropha. Magát a tulajdonképeni összeomlást épen hogy megemlíti, szólván Saint-Germainről — hogy azt intő például hozza fel az olaszoknak.

A tábornok úr ugyanis kérlelhetetlenül szláv. A Habsburg-birodalomnak szerinte azért kellett elbuknia, mert szembe mert helyezkedni a szlávssággal, különösképen a délszlávokkal. Ugyanezt a sorsot jósolja a volt szövetségeseknek, ha a monarchia példáján nem okulva, fejet nem hajtanak a dicsőséges szlávtság előtt. Ez a munka alapgondolata, a mennyiben ilyenről szó lehet. Szól ez Angliának, de első sorban Olaszországnak. Franciaországgal — úgy látszik — a könyv írásakor még meg volt elégedve a tábornok úr, az Egyesült-Államokról pedig nem nyilatkozik.

Ez a felfogás diktálja azután a szerző ítéleteit. Ellenszenves és eltélenő előtte mindenki és minden, a ki és a mi a nagyszláv eszmének ártalmára volt vagy lehetett, lett légyen az egyén, intézmény, természeti törvény vagy divat. A legrosszabbul jár a könyvben előforduló személyek közül Conrad és első sorban Aerenthal. A buchlaui találkozó s az annexió, a nagyszláv politikának és különösen az orosz önszeretnek ez a két fájó emléke végigkísért az egész könyvön.

Egyébként szó van a könyvben, mint mondani szokás, de omni re scibili et de quibusdam aliis. Első sorban a »főszereplők« vonulnak fel: Ferencz József és a két trónörökös, a kik közül Károly király nagyon kevés helyet kap, II. Vilmos és II. Miklós. Majd sorra veszi a bécsi diplomáciai kart, a nagyköveteket és követeket, tanácsosokat és attachékat. Következik egy elmefuttatás az annexióról és a jugoszláv kérdésről, nemkülönben Itália szerepéről, a fentebb körülírt értelemben. Díszhelyhez jut az arczképcsarnokban Barrère, római francia nagykövet. Áttér azután az osztrák-magyar hadseregre és annak főbb embereire, a mi sajátos gondolatfűzés révén odaviszi, hogy ugyanazon fejezetben hosszabban emlékezzék meg Witte grófról és a portsmouthi békéről. E fejezetben különben kedves példáit kapjuk az írónaivitásának, egymásután ítélve el súlyosan minden tényezőt, a melynek része volt hadseregünk harczképességének fejlesztésében és dicsérve meg mindenkit, a ki nem csinált semmit. Nagyjából emlékeztet különösen ez a rész a volt Károlyi-párti sajtó értékeléseire. Beszél azután a bécsi társaságról, különösen hosszasan

gróf Wilczek régiséggyűjteményéről s itt aztán kitör belőle a kedves, társaságbeli gavallér: megmondja őszintén, hogy ő ezeket az embereket szerette, szereti ma is és jó szívvel gondol rájuk, a mi különben az egész könyvből látszik. Végül leírja Ferencz József uralkodásának 60 éves jubileumát — ismét az annexió — s egy Olaszországhoz intézett intelmmel zárja a munkát.

A kik érdeklődnek a háborút megelőző évek története iránt, elolvashatják a könyvet. Sok aprólékos részletet fognak találni benne, különösen külsőségekre vonatkozólag. Ezek közt sok érdekes dolog van s valamennyinek bizonyos értéket ad az, hogy személyes tapasztaláson alapulnak. Egyebekben pedig — bár minden ellenségünk ilyen lett volna, a ki ellenünk írt.

Patek Ferencz.

Szabó László: A bolsevismus Magyarországon. A proletárdiktatura okirataiból. Budapest, 1919. Athenaeum. 8° 240 l.

A proletárdiktatura Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története. Kiváló szakférfiak közreműködésével szerkesztette *Huszár Károly*. Budapest, 1920. N. 8° 219 l. Ára 40 K.

Gutheil Jenő: A kommunisták uralma Veszprémben. Veszprém, 1920. 8° VIII+352 l.

Fraccaroli, Arnaldo: Magyarország a bolsevismus alatt. Budapest, 1920. Athenaeum. 8° 142 l.

Nem kétséges, hogy a jelen és a közelmúlt történetének megírása a legnehezebb történetírói feladatok közé tartozik. Főleg két dolog teszi szerfölött nehézé: 1. az anyaggyűjtés erősen korlátolt lehetősége, 2. az ú. n. történeti távlat hiánya. A *histoire contemporaine* írójának rendszerint nem vagy csak nagyon korlátolt mértékben állanak rendelkezésére azok a források, melyekből a történetírók egyébként meríteni szoktak: egykorú hiteles főljegyzések, hivatalos okmányok, memoire-ok és kész feldolgozások s ez okból kénytelen másod-, sőt harmadrendű forrásokkal: újságcikkekkkel, szóbeli közlésekkel, közzájón forgó, de majdnem mindig ellenőrizhetetlen hírekkel és bizonyos egyoldalú célzatossággal nyilvánosságra hozott hivatalos adatokkal beérni. Az ilyen zavaros forrásokból meríthető anyagnak azután a hiányosságon kívül rendszeren még két más nagy fogyatékosága is van: 1. egyoldalú megvilágításba helyezi és 2. elszigetelten, összefüggésükből kiszakítva mutatja be a tényeket. Holott a történetírónak epen az a feladata, hogy szerves kapcsolatukban s előzményeikkel és következményeikkel való benső összefüggésükben tüntesse fel a vizsgált jelenségeket.

Szorosan összefügg ezzel a másik nagy nehézség: a megfelelő történeti távlat hiánya. A jelen történetírójának nem lezárt fejlődéssorokkal és véglegessé merevedett, változásnak többé alá nem vetett jellemekkel van dolga s ezért állandóan fenyegeti az optikai csalódás veszedelme. Mindig ki van téve annak a veszélynek, hogy tévesen ítél meg, kelleténél magasabbra értékel vagy lebecsül eseménysorozatokat, melyeknek előzményeit, gyökereit csak hiányosan, további fejlődésük irányait, végső tendenciáját pedig egyáltalában nem ismeri.

E kétségtelen nehézségek daczára a közvélemény mindig nagyobb és nagyobb érdeklődéssel fordul a jelen és a közelmúlt története felé. Érdeklődése könnyen érthető és teljes mértékben jogosult. Mindnyájan tudni óhajtjuk, hogyan, minő fejlődési fokokon át s minő egyéni és tömeghatások, minő erények és bűnök révén jutottunk abba a helyzetbe, a melyben jelenleg vagyunk. Az érdeklődés jogosságának elismerése pedig implicite magában foglalja a kielégítésére irányuló törekvés jogosultságának elismerését is.

A *histoire contemporaine* művelése tehát kétségkívül jogos és komoly tudományos feladat, mely épen úgy elismerést érdemel, mint a történelem bármely más korszakának művelése. De mégis bizonyos korlátozást kell alkalmaznunk vele szemben. Nevezetesen mindig szem előtt kell tartanunk immanens, benső lényegéből következő fogyatkozásait s a termékeiből kibontakozó képet nem szabad véglegesnek, olyannak tekintenünk, melyen a jövő történetírásának már nincs mit változtatnia. Sőt ellenkezőleg tisztában kell lennünk vele, hogy a jelen történetére vonatkozó művek legtöbbször nem tekinthető másnak, mint a szó általánosabb értelmében vett *adaléknak*, mely majdan hasznos utalásokat és több-kevesebb okulást nyújt a jövő kedvezőbb helyzetben levő, több és megbízhatóbb anyaggal rendelkező s az obiectivitás nagyobb mértékét biztosító viszonylatban álló történetírójának. Minél nagyobb ambícióval fekszik neki az író az anyaggyűjtésnek és minél szerencsésebb intuitióval állapítja meg az események benső összetartozását, annál nagyobb szolgálatot tesz a jövő történetírásának és — a jelenre való tekintet mégis csak fontosabb, mint a jövő érdeke — annál inkább megkönnyíti kortársainak a kor nagy kérdéseivel szemben való orientálódását.

Ebből a látószögéből kell elbírálnunk a magyarországi bolsevismus egyre terjedelmesebbé dagadó irodalmának termékeit is. Ezekben sem szabad mást látnunk és keresnünk, mint kisebb-nagyobb terjedelmű adalékokat, melyeknek értéke és használhatósága első sorban a bennök felhalmozott anyag mennyiség-

gén és minőségén, másodsorban pedig az egyéni megfigyelések élességén és az események csoportosításának alapjául szolgáló szempontok helytállóságán fordul meg. Minél több és megbízhatóbb anyagot ölelnek magukba s minél logikusabb és valószínűbb adatok szerint vannak adataik csoportosítva, annál nagyobb a tudományos értékük. Az alábbiakban ilyen megvilágításban mutatjuk be a bolsevik-történet néhány újabb termékét, melyek mindegyike más és más típust képvisel.

1. Szabó könyve még az oláh megszállás idején, alig egy hónappal a diktatura bukása után jelent meg. Tárgya szerint felöleli a magyarországi bolsevismus egész történetét, sőt terjedelmes bevezető fejezetében jó és világos áttekintését nyújtja a diktatura kikiáltását megelőző és előkészítő eseményeknek is. Formája szerint mintegy átmenet a tudományos feldolgozás és a nyers anyagközlés közt. Különösen áll ez a könyv második felére, melyben az *in extenso* közölt akták és jelentések egészen eltörpítik az elbeszélő részeket. Egyébként közvetlen forrásokból merítő, lelkiismeretes utánjárással készült mű, mely az újságíró sokoldalú érdeklődésén túl a magasabb igényű történetíró komoly ambíciójának jegyeit is magán viseli. Bár tüneményes gyorsasággal készült, azért mégis több akar lenni egyszerű riportnál és túlnyomó részében tényleg több is. Első felének sokszempontú fejlődésbonyolítása és higgadt, tárgyilagos előadása határozottan megüti az objektiv történetírás mértékét. Már kisebb-nagyobb fontosságú jelentések özönébe fullasztott második feléről bajjal mondhatjuk ugyanezt. Természetes, ennek is megvan a maga tudományos értéke, — a történetíró szemében talán még nagyobb, mint a formába öntött első részé — de a nagyközönségre számított élvezhetőség szempontjából mégis csak szépséghibaszamba megy. Az elhanyagolt másikkal szemben bizonyos szempontok feltűnő elhanyagolása. Pl. a gazdasági kérdések csak éppen hogy említve vannak. A mi kevés szó esik róluk, az is inkább külsőségekhez tapad s megközelítőleg sem elegendő a szovjet gazdasági politikájának megítélésére s a gazdasági válság óriási jelentőségének kidomborítására. Ugyanezt kell mondanunk a vallási, illetve világnézeti kérdés tárgyalásáról. Szerzőnk csak futólag emlékszik meg róla, holott a kedélyek állandó izgalomban tartása révén majdnem olyan mértékben befolyásolta a szovjet sorsát, mint a gazdasági krízis. Általában, úgy tetszik, mintha a szerző csak a külső alakulás tényei (politikai mozzanatok, külpolitika, harcok és ellenforradalmak) iránt mutatna elég érdeklődést; a fejlődés benső tényezőit, már akár a rendelkezésére álló anyag hiányossága miatt, akár más okból, nem méltatja kellő figyelemre. Ez mindenestre nagy fogyatkozása művének. De a fogyat-

kozást némileg mentik a könyv létrejöttének körülményei s főleg a rendelkezésre álló idő rövidsége. Egészben véve Szabó László művét komoly igyekezettel s hozzáértéssel készített munkának kell minősítenünk, mely még ma is legrészletesebb és legmegbízhatóbb irodalmi tájékoztatónk a szovjet *egész* történetét illetőleg. Megjegyezzük még, hogy a könyv sem tartalomjegyzékkel, sem név- és tárgymutatóval nincs ellátva.

2. A Huszár Károly szerkesztésében megjelent összefoglaló munka lényegesen más typust mutat, mint Szabó Lászlóé. Más a jellege, más a tartalma, más a hangja. Mint több szerző tollából eredő mű, osztozik az ilyennemű munkák előnyeiben és hátrányaiban. A címlapon a bolsevista rémuralom hiteles történetét ígéri ugyan, de csak egy csomó széteső mozaikképet nyújt, melyeket fölötté bajos, majdnem lehetetlen egységes képbe összefogni. A szerkesztés ügyetlensége vagy talán inkább túlságos tartózkodása még érezhetőbbé teszi az effajta fogyatkozásokat. A cikkírók legtöbbször nincs tekintettel az egész mű oeconomiájára s különösen bevezető soraiban kelletlenül messzebbre nyúl vissza előadásában. E miatt azután gyakori a fölösleges ismétlés. Így, hogy csak a legkirívóbb példát említsük, Szamuely photographiáját három (42—43., 54. és 143—45. ll.), Kun Béláét (41—42. és 53. l.), Pogány Józsefét (24—25. és 43. l.) és Klein (Korvin) Ottóét két-két helyen (45., 145—47. ll.) találjuk megrajzolva. Az írók megválasztása sem mondható mindenben szerencsésnek. Pl. *Faragó Miksa* semmiképen sem illik közéjük. Írása egészen úgy hat az olvasóra, mintha *alibit* akarna igazolni. Minduntalan, sokszor bántó módon, a saját személyét tolja előtérbe. Ilyenforma kitételekkel: »Szerencséjére az országnak, hogy (sic) ebbe én sehogy sem tudtam belenyugodni« — nemcsak szerénysége, hanem tárgyilagossága és megbízhatósága iránt is komoly kételyeket támaszt.

A könyv egyes cikkei különben iparkodnak minden oldalról rávilágítani a bolsevismus magyarországi szerepére, de természetesen nem egyenlő szerencsével és sikerrel. Vannak közöttük nagyon jók, de vannak gyöngék is. A tárgyhoz való szoros hozzásimulás és adatbőség szempontjából kétségkívül *báró Korányi Frigyesét* (A kommün pénzügyi mérlege 55—68. ll.) és *Bódy Tivadárét* (Minő kárt okozott Budapestnek a bolsevismus? 124—35. ll.) illeti meg az első hely, míg a philosophiai mélység és a történetbolcseleti felismerés élessége inkább *Prohászka Ottokárénak* (A marxismus csődje a tények világánál 212—19. ll.) és *Túri Béláénak* (Az út a bolsevismus felé 6—11. ll.) juttatja a babért. *Huszár Károly* cikke (A bolsevismus culturpolitikája 85—98. ll.) hasonlóan sok szeretettel és ügybuzgalommal készült,

de nem eléggé rendszeres és áttekinthető. Részai nincsenek szoros logikai kapcsolatban egymással és ismétlés is akad benne fölös számmal. Pl. a nemi fölvilágosítás kérdését kétszer is szóba hozza. (87. és 91. ll.) Szigorúan szakszerű, de irodalmi forma tekintetében nem egészen kifogástalan *Lorx Viktor* fejtegetése. (A hadsereg szétzüllesztése és a vörös hadsereg 22—38. ll.) *Liebner János* cikkét (A kommunista egyházüldözés Magyarországon 151—162. ll.) első sorban szintén adatbősége és a mellett bizonyos plasticitásra való törekvés tünteti ki. Ezeken kívül a sikerültebbek közé kell még számítanunk *Szöllösy Oszkár* (Gonosztevők a diktatúrában 39—50. ll.), *Kün Andor* (A bolsevista sajtó 177—83. ll.) s újszerű adataik érdekessége révén *Fábián Béla* (A bolsevik világpropaganda módszerei, eszközei és eredményei 184—202. ll.) és *Szabó László* cikkeit (A III. Internationale külpolitikája és a bolsevismus nemzetközi propagandája 203—11. ll.). *Pekár Gyula* elnovellizálja témáját (A bolsevisták rémtettei 136—150. ll.) s ezzel megfosztja a komoly történetírás zománczától. *Pethő Sándor* pedig magvas nivójú essay-jében (Bolsevik arczok 51—54. ll.) olyan tárgyat dolgoz fel, mely más cikkekben ismételten előkerül s így voltaképen fölösleges munkát végez. A többi cikkek sem szükölködnek okulást nyújtó részletekben, de egészben véve nem merítik ki témájukat, illetve nem merülnek bele eléggé tárgyükba.

Mindent összevéve Huszár könyve figyelemreméltó alkotás, de nem végső, hanem csak közbeeső állomása a bolsevismus történetírásának. Erényeit, egyes cikkeinek szigorú szakszerűségét és irodalmi színvonalát nem kisebb hibák: a cikkek szerkesztés egymásbakapcsolódásának hiánya, az előadás sok helyütt bántóan subiectiv hangja és a szerkesztés felületessége ellensúlyozzák. Ez utóbbinak rovására kell írunk azt is, hogy hátul a tartalommutatóban hiányzik a szerzők neve és még néhány apró, de épen azért bosszantó következetlenséget.

3. *Gutheil Jenő* könyve ismét más typut képvisel. Nem a bolsevismus általános történetével foglalkozik, hanem csupán egy földrajzilag pontosan elhatárolt területen belül észlelhető megnyilvánulásait vizsgálja. Tehát monographiát ad a szó igazi értelmében. És épen ebben rejlik legfőbb értéke. Szerzője igen éles szemű és jó megfigyelőképességű ember, a ki nem philosophál, nem tér mellékvágányokra, de viszont annál aprólékosabb gondolat ügyel rá, hogy minden tárgyára vonatkozó adatot felkutatson és értékesítsen. Figyelmét egyetlen valamirevaló mozzanat sem kerüli el. A mellett nem közönséges írói tehetség. A hogy lepergetteti előttünk a veszprémi szovjeturalom történetét sokszor felhőborító, sokszor tragikomikus részleteivel és sorra bemu-

tatja főbb szereplőit, minden sorából az élet eleven lüktetése árad felénk. Naplószerű előadása több helyütt a regény érdekességével hat reánk; nyomán valósággal átéljük az egymást űző eseményeket. A devecseri ellenforradalom részletes története és a júniusi vasutassztrájk veszprémi utórezgésének ismertetése szép példája a plastikus leírásnak. Általában Gutheil könyve a legjobbak közé tartozik, a miket irodalmunk eddig a bolsevismus történetét illetőleg termelt. Különös érdeme, hogy *in concreto*, gyakorlati kerestülvitelükben szemlélteti a bolsevista elveket és apró, mindennapi tetteikben örökíti meg a bolseviki »hősöket«. Kifogásként csupán a stílusában itt-ott mutatkozó egyenetlenséget említhetjük. Mindenesetre kívánatos, hogy más városokban és megyékben is akadjon hozzá hasonló jószemű és élénk tollú megírója a proletárdiktatura helyi történetének.

4. Fraccaroli könyve szorosán véve nem tartozik ide, mivel inkább a szépirodalom, mint a tudomány sorozatába sorozható. Mivel azonban írójának érdekesege és a helyenként előadásába beleszótt történeti adatok és acták némi tudományos színezetet is adnak neki, indokoltnak látszik felemlítése. Tartalma szerint a könyv nem más, mint a *Corrier della Sera* számára küldött budapesti tudósítások foglalata. Tehát igazi újságírói munka, nagy emphasisissal és sok felületességgel megírva. Olvasása inkább abból a szempontból tanulságos, hogy egy hozzánk kétségtelen jóindulattal viseltető idegen milyennek látta és hogyan ítélte meg akkori helyzetünket. A tudomány néhány jelentéktelen adatán kívül legfeljebb azokat a jelentéseket használhatja belőle, melyeket a pestmegyei ellenforradalomra vonatkozólag közöl.

Balanyi György.

Kós Károly: Sztambul. Várostörténet és architektura. — A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei, 4—6. füzet. 1918. Budapest-Konstantinápoly.

Európának fekvésére, történelmére és műemlékeire nézve egyik legérdekesebb városa Konstantinápoly. Fekvésének szépsége világhírű. Történelmének és műemlékeinek érdekessége főleg abban van, hogy »Kelet Rómája« lévén, egyfelől a keleti politika legexponáltabb városának szerepét játszotta másfél évezreden át, másfelől közvetítője lett a keletről kiinduló művészeti áramlatoknak, melyek rajta keresztül törtek utakat maguknak Európába. Reánk nézve pedig fokozzák e város érdekességét magyar emlékei.

A Zeirek-kilisse dsámi márványsarkophagja állítólag Piroskának, Szt. László leányának hamvait rejt, az Aja Sophia mihrabja mellett Mátyás király gyertyatartói állanak őrt, a Jedikule

udvarában egy »madsar« rab sírján gyujtja meg az emlékezet mécsét a jámbor török ör s az Iréne-templomban lévő fegyvergyűjteményben fölös számmal láttunk magyar fegyvereket.

Önálló kötetben, tudományos szempontok alapján tárgyalva, ebben a kötetben lép elénk először magyar nyelven Sztambul. Írója Kós Károly építőművész, a magyaros stílusra törekvő magyar művészek egyike.

Feladatát ő maga már a czimben meghatározza. Várostörténetet ad, s azután architektúrát, a város kiépülésének és stílusának képét rajzolja meg. De ezenfelül Sztambul jövőjébe is belenyúl akkor, mikor a jövő építkezések irányelvét, elrendezését, stílusát illetőleg város továbbrendezési terveket is nyújt könyve végén.

Maga a mű tartalma szerint három egymástól elkülönült részre oszlik, noha a tartalommutató csak kettőről tud. Az első rész címe: Constantinopolis. Ebben a részben az első fejezet megállapítja, hogy a régi Byzantionnak a kelet hatalmas Byzánczává való fejlődését elősegíti és gyorsítja az, hogy keleten egyházi és világi hatalom, tehát az összes kulturerők egy kézben, a byzánczi császár kezében voltak centralisálva. Azután a város történetét adja elő. Hogyan lett Byzantionból, a kis görög gyarmatvárosból kitünő fekvésénél fogva a Márvány-tenger melletti görögségnek fontos városa, a melyet új birodalmi székhelyéül választ azután 330-ban Nagy Constantinus császár is. Röviden megrajzolja a Constantinus Nova Romájának képét is, hogy azután a város történetét folytassa. 442-ben földrengés pusztítja el jóformán teljesen a várost; az újjáépítés s egyszersmind a megnagyobbítás munkáját Nagy Theodosius kezdi, de Justinianus fejezi be. Ettől kezdve lesz Keleteurópa kulturközpontja a város, de ettől kezdve válik a keletről előnyomuló nomád lovas népek hadi végcéljává is az »aranyos« város. Justinianus halála után másfél százados hanyatlás után izaurosi Leo császár szedi rendbe újból a várost. Erősen centrális hatalmat teremt a keleti politikában, a nyugati egyház közösségéből való kizárása által pedig egyházi hatalma még jobban megszilárdul. Alatta alakul ki a byzánczi képzőművészeti típus, mely megöli a művészi egyéniséget. De ugyanekkor indul meg az ázsiai iparművészeti termékeknek beözönlése Európába, épen Byzáncz közvetítésével, melyek e téren nincs »típusokkal« megkötve a keze. Leo császár halála után újabb föllendülés csak a IX. század második felében Mihály, Bardas, makedon Vazul és Constantinus Porphyrogenetos alatt kezdődik, főleg a codifikálás, conserválás, mindennek formába merevítése által. De ez utolsó föllendülés után Byzáncz belső történelme: udvar és egyház harcza; külső históriája:

folytonos küzdelem az állandóan szaporodó és erősödő ellenséggel szemben. Ezek közül elsőnek flandriai Balduin jut győzelemre kereszties hadaival s csak 60 év múlva sikerül 1261-ben Palaiologos Mihálynak még két évszázadra a byzáncki császárság fővárosává visszafoglalni Byzánctot. Ettől kezdve a byzáncki város a lassú vívódás útján van, a félelmetes, a biztos halállal : a mindig jobban fenyegető, lábát Európában megvető nagy ellenséggel, a törökkel szemben, míg a harc 1453-ban befejeztetett, Byzánck elbukott, hogy helyét átadja Sztambulnak.

A II. fejezet a byzáncki várossal foglalkozik. Megállapítja a város úthálózatának képét, melyet a város fekvése, a benne váltakozó dombok és völgyek előre kijelöltek. Közli az ifj. Theodosius császár korából származó leírás alapján a város 14 közigazgatási területének (regio) határait s a régi Byzánck egyetlen térképét, az 1420-ból való Buondelmonte-félt is bemutatja. Azután a város silhouettejének képét rajzolja meg a mai Serajcsúcon állott Akropolistól egészen a város falain elhelyezett híres Arany kapuig. Hatalmas város képe áll elénk, melyet azonban három nagy ellenség pusztított : a földrengés, a tűz és az ember. Különösen az utóbbi ártott sokat a városnak, főként a képrombolás idején, meg a kereszties hadjárat alkalmából, melyről különben szerzőnk leírást is közöl egykorú író tollából.

A III. fejezet az Aja Sophiával foglalkozik. Megállapítja, hogy az ázsiai építészeti gondolatnak és szerkezetnek : a centralitásnak és kupolának háromféle alkalmazását produkálta a byzáncki építőművészet : az Apostoltemplomban, a ravennai San-Vitaleban és az Aja Sophiában. Az Aja Sophia annyira más, mint a másik kettő, hogy szerzőnk nem tartja az ú. n. byzáncki stílus képviselőjének. Szerinte anachronismus e templomot Byzánck kultuszépületeinek sorába beállítani, mely egészen más hitet képvisel, mint a milyen a byzáncki templomépítkezésben typusként megnyilvánul. Sztambul török építményei sorába ellenben nehézség nélkül beilleszthető ez a templom, »a világ legszebb belső tere«.

Byzáncczal szemben úgyis mint történetíró, úgyis mint műtörténész Kós kissé elfogultnak látszik. Az »aranyos« város, a benne élő és működő szellem, a byzáncki ízlés emlékei nem ébresztenek benne szeretetet, hidegen hagyják tollát s épen ezért igazságtalanul ítél sokszor a »görög« városról. Leírása csak az »Aja Sophia« cz. fejezetben válik lendületesebbé, hogy azután végig az maradjon, mikor könyve tulajdonképeni tárgyát Sztambult méltatja.

A könyv II. része »Sztambul« címet visel és négy fejezetre oszlik. Az első három foglalkozik a régi, a történeti Sztambullal,

míg a 4. fejezet: »Sztambul és a modern nagyváros problémájának kérdését tárgyalva a mai Sztambult állítja az olvasó elé, egyszersmind városrendezési terveket ad a jövő építkezésekre nézve s így egészen önálló III. részt alkot.

Az első fejezet címe: Historia. Az első rész hasonló nevű fejezete alapján a városnak török korbeli történetét várjuk. De az író e helyett mást ad. A törökség történetét tárgyalva úgy látja, hogy a Kelet történetére, valamint művészettörténeti problémáira vonatkozó kétségkívül gazdag irodalom megállapításai ma legalább is kétséges értékűek. Ugyanis majd mindig a Nyugathoz irányulnak, s e mellett specialisan a turáni népekre vonatkozólag még bizonyos indogermán rosszakaratot is megállapít ezekben a kutatásokban. A turáni népek adtak legalább is annyit a világnak, mint az irániak s ha jól olvasok a sorok között, a művészi kitalálás érdemét is nagyobbbrészt a turáni népeknek adja Kós, az irániak szerinte inkább a továbbfejlesztő és tovább közvetítő szerepét játszzák. Kós fejtegetéseiben sok figyelemreméltót s gondolkodásra érdemest találhatunk, anélkül azonban, hogy minden részében a magunkévá tehetnők.

A török építészet legkiválóbb alkotásáról a dsámiról szól a 2. fejezet. Kós e fejezetben igyekszik megállapítani a dsámi typus eredetét. Szerinte az egy-udvaros dsámi typus Irán kulturájának a gyermeke, míg a kupolás, tehát sztambuli typus elválaszthatatlanul összefügg a turáni népek fellépésével. Turán eredetiségének és művészi kitalálásának eredményeit látjuk az ú. n. perzsa miniature festésben és rajzban, mely Khinából kerül Iránba; Khina, tehát turáni faj a feltalálója a fayence-nak (a török ma is csinilinek = khinainak mondja a fayenceot). A török dsámi typus a brussai Jesil dsámiban alakul ki azzá, a hogy előttünk áll: kupolás zárt épület elől épített udvarral, hengeres minarékkal s a templom mögötti sírkertben a türbéekkel. Elismeri, hogy sokfelől tanultak a törökök: Perzsiától, Byzáncztól, Syriától, Mezopotámiától és Armeniától, de a mit tanultak, azt önálló gondolatok kifejezésére fordítják. A művészettörténeti kutatások sorában a dsámi typus, főként a kupolás dsámi typus kialakulásának kérdése még eldöntetlenül áll; Kós fejtegetései nyomán sem jutunk sokkal előbbre, mindaddig, míg épen az eltanulást, az idegen eredmények fölvevésének a mértékét meg nem állapítják a török művészetben. Sub iudice lis est.

A fejezet s a könyv legszebb lapjai azok, a melyeken az Aja Sophia s a sztambuli dsámi typus különbségeit fejtegeti. Az Aja Sophia megoldása az egységes, monumentális belső térnek kristályosan egyszerű alaprajz szerint, minden fölösleges zavaró dísz, czafrang nélkül. Ellenben a külső felépítés nem teljesen kielégítő,

a templom silhouetteje nagyon bántó, vígasztalan. A külső monumentalitás kérdését oldja meg viszont a dsámi, egyesítve a belső térnek az Aja Sophiától eltanult megoldásával. A puszta szerkezet külső hangsúlyozása helyett, arányosan kisebb és kisebb félkupolákkal és kupolácskákkal vezetik el a szemet a főfalakig, monumentálissá tévén az épületet külsejében is s igen finoman állítják be a dsámit karcsú minarék közé, melyek felfelé törekvő vonalaikkal a monumentalitást megsokszorozzák.

A III. fejezet »Sztambul« címmeel a város történeti fejlődésével foglalkozik. A könyvnek szintén szépen megírt és jól átgondolt fejezete. Nemcsak minden korból (1420-tól kezdve) való térképek és látrajzok, de eredeti kútfők (Gyllius) szerint is dolgozik. Eleven és színes előadásában szemünk láttára éli le nagy időjét a város : a hódító Mehemet s a Nagy Szulejmán korát.

Ez a kor a monumentális építészet kora, mely örökre török várossá formálta Sztambult. Ehhez az »arany« korhoz méltóan csatlakozik a XVIII. század a maga török-barok művészetével, mely csodálatosan harmonikus díszítésekkel (díszkutak) szépiíti meg a várost.

A IV. fejezet, mint fentebb már említettem, a jelen Sztambuljának képét adja, terveket és nézeteket adva Sztambul jövőben való fejlesztésére s e kettőt egybekapcsolja a modern nagyváros kialakításának problémájával.

E célből elsőbben is Sztambul városképét veszi beható elemzés alá. A városkép egységességének és nagyszerűségének titkát abban látja, hogy a város terepének minden egyes jelentékeny pontja külön-külön érvényesül, a nélkül, hogy a többi rovására túlságosan kiemelkednék ; ez viszont annak tulajdonítandó, hogy ez a városkép nem mesterségesen megcsinálva, hanem természetes megoldásként, mintegy magától jött létre. A silhouette-hatást az út- és utca-hálózat sem zavarja, csak ott, a hol az újabb szabályozások kontárkodtak bele a régi elhelyezésekbe. Gyönyörűen elemzi Sztambul főutcájának a Divan-jolunak és folytatásának külső képét az Aja Sophiától az Edirne-kapuig. Megállapítja a Sztambul utczái és egy modern európai nagy város utczái között lévő különbséget, mely változatosság és szépség dolgában Sztambul javára üt ki. Az utczahálózat mérete ugyan keskeny, de velük arányosak a műemlékek méretei is s ezek méretein lehetetlen változtatni.

Kimutatja, hogy Sztambult legalább négy, egymástól karakterben élesen elütő részre lehet osztani, a melyek mindegyike csak a maga stílusában fejleszthető tovább. A legsürgösebb a »hivatali« városnegyednek (a városnak a Topkapu szerájtól a Bajazid térig terjedő részletének) szabályozása, de egyszersmind ez rója

a legnehezebb feladatot is a tervezőre. A bazárnegyed, valamint a kispolgári negyed (a városnak a Lykos-patak és az Aranyszarv közötti része) a természetes s kellő stílus-mederbe szorított fejlődés mellett könnyen regenerálódhat. A Lykos-patak és a Mávány-tenger közötti — ma sívár — részre pedig hatalmas kikötő- és gyárvárost tervez.

Sztambul fejlesztésére azt az utat ajánlja, mely sem a teljes leromboláshoz nem vezet az építendő új város kedvéért, sem múzeumi conserválandó anyagnak nem tartja a régit, hanem a várost egyéniségének megtartásával építi és fejleszti tovább. És itt egynéhány városrészt szabályozó tervét adja elénk. Valamennyi talpra esett, a helylyel és körülményekkel alaposan számoló stílusos művésznek gondolata. A hogyan pl. az Aja Sophia és az Ahmedie közötti teret s az Atmejdant (a régi Hippodromot) megtervezi a használható régi anyagot mindenütt vigyázva megtartva s csak a későbbi kontárságokat pusztítva el, az minden elismerő jelzöt megérdemel. Csak azt sajnálhatjuk, hogy vázlatrajzot nem adott mindjárt róla.

Az utolsó rész, mert épen oly Sztambul elevenébe vágó actualis kérdéseket tárgyal, nagyon is megérdemelné, hogy törökre, továbbá francziára vagy angolra lefordítva, a mint csak lehetséges, az illetékes sztambuli körök figyelmébe ajánltassék. Ki tudja, nem lenne-e egy török-magyar művészbarátkozásnak erős alapjává.

A szöveget számos jó s kevésbbé ismert, sőt eredeti sztambuli fölvétel teszi érthetőbbé; különleges díszei pedig azok a kitünő utczarészletrajzok és vázlatok, a melyekkel Kós Károlynak, az írónak, Kós Károly a rajzolóművész segített amúgy is igen értékes könyvét még meggazdagítani.

Egészben véve irodalmunknak határozottan nyeresége a könyv. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet hasonló érdekű és értékű témák egész sorát gyűjtötte össze, a melyek mind feldolgozókra várnak.

Oroszlán Zoltán.

Hanotaux, La guerre des Balkans. Paris, 1914. 16°, 457 lap.

Franciaország majdnem minden historiai korszakban abban a szerencsében részesül, hogy a kor eseményeit forrásukhoz közelálló államférfiú vagy diplomata írja le, ki rendesen írói kvalitásokkal is rendelkezik. Suger, Comines, Saint-Simon fényes nevek, kiknek munkálkodásával vetélkedni szép, de nehéz feladat. Ha az utókor hivatkozni fog korunk kútfőire, a francia kútfők között bizonyára előkelő helye lesz Hanotauxnak, ki nagy elődeihez hasonlóan szintén szerepet vitt kora történetében s ki egyrészt mint éleslátó, másrészt mint irodalmi készült-

ségű diplomata leginkább van hivatva kora eseményeit megörökíteni. Története nem szigorúan tudományos munka, mely forrástanulmányok alapján van kidolgozva, még csak nem is mémoireszerű, úgy hogy nincs meg benne a kellő történelmi perspectiva sem. Foglalata e mű egyszerűen a szerző a »La Revue hebdomadaire«-ben és a »Figaro«-ban megjelent, látszólag ephemer jellegű közleményeinek, melyek frissen, melegiben az események után íródtak s az első impressiók kifejezései. Ebben rejlik hibája is, előnye is. Olykor maguk az események ráczáfolnak a tévedésekre, olykor elkerülhetetlen az előbb merevül hangoztatott álláspont megváltoztatása az események nyomán, a mely a cikksorozatnak kaleidoskopszerű jelleget ad. Azonban előnye e műnek retrospectiv történelmi munkákkal szemben, hogy a pillanat impressióit rögzíti meg megmásíthatatlanul, s így nem hamisíthatja meg a multat a következményekre való tekintettel, mint azt igen sok, az események tanulságait leszűrt történeti munka teszi. Itt jelen vagyunk az események formálódásánál, a perc idegesítő hatását érezzük, látjuk olykor a diplomaták lázas kapkodását és olykor tanácstalanságát; motívumait, melyeket az események utáni lehiggadásban talán rejtegetnének, meztelenül jelennek meg. Tanui vagyunk annak az izgalmas diplomatai tülekedésnek, mely egy háború színterei mögött lejátszódik.

Ebből a szempontból, de meg tárgyának nagy érdekességénél fogva is tanulságos könyvét consultálni. A Balkán-háborút a nagy háború izgalmai alatt szinte elfelejtettük és az utóbbi nagysága mellett eltörpül szemünkben. Most azonban, mikor már le kell vonnunk a tanulságokat a világháborúból és létérdeünk, hogy lássuk, mi vitt bennünket a nagy katastropha felé, melyek azok az okok, melyek a megrázódást előidézték, megújult érdeklődéssel kell tekintenünk előzményei felé. Különösen érdekessé teszi az előttünk fekvő könyvet az a tény, hogy a nagy háború előzményeit reánk magyarokra nézve újszerű megvilágításban tekinti s a balkáni háborút a világpolitikába beleállítva tárgyalja. Nem a hadieseményeket írja le, hanem a diplomatai háttérrel rajzolja meg. Nagy előnye a tények objectivebb megítéléséhez, hogy míg e háború országunk érdekeit közvetlenül érintette s így annak vizsgálatánál mégis hajlandók vagyunk elfogultabban ítélni, talán a francia érdekkörtől mozgott legtávolabb, úgy hogy annak horderejét az író, mint francia diplomata, első sorban a világbékére vonatkozó hatásai szempontjából látja.

Látjuk e műből, hogy a balkáni hadviselő államok sakkfigurák, melyeket a nagyhatalmak rángatnak. Bármily erősen

hangoztatja már ekkor az entente a ránk nézve veszedelmessé vált jelszót, a nemzetiségek önrendelkezési jogát, látjuk, hogyan rángatja a háttérből a látszólag önrendelkező, önczéljaikért küzdő nemzeteket az orosz diplomacia. Látjuk egymásután az izgalmas játék sakkhúzásait. Az Aegei-tenger szigeteinek olasz megszállását nyomon követi az európai balance helyreállítására a nagyhatalmak kapzsi marakodása a korhadó Törökország roncsain. A monarchiát az öt megillető résztől, melyet a Berchtold-féle propositio körvonaloz, csak úgy lehet elűtni, ha valami módon elszakítják Törökországtól. A háború létrehozza a jelszót: »A Balkán a balkániaké!« Különösen tanulságos a háború első felét lezáró londoni conferentia rajza és Franciaország ideges erőlködése, hogy a már-már veszélyeztetett európai békét fenn-tartsa.

Az egész conflictus alatt Franciaország, mint nem közvetlenül érdekelt fél, a mediator szerepében tetszelgett s mindent elkövet az európai harmonia megmentésére. Csak olykor tör elő az idegesség, valami előérzet, hogy ily érdekellentétek közt az európai háború nem kerülhető el. Hajlandó volna bízni Vilmos császár jubileumi békeígéreteiben, de rémülettel látja a német hadikészülődéseket, noha igyekszik megnyugtatni önmagát, hogy a háborúra készülődés előfeltétele a békének. És mégis erőn felül, idegeket megfeszítve készülödni! Mindenki békéről beszél, de a levegő nyomasztó, vihar készül. Mikor a török birodalom csendes, érdeksphérákra osztása megkezdődik, akkor az eddig háttérben lévő Franciaország is megmozdul s követeli részét, a Libanon-vidéket, panaszkodva Anglia ingadozó politikája miatt.

A monarchia politikáját is elég világosan látja és részrehajlatlanul bírálja, noha nem foglalkozik vele oly kimerítően, mint bennünket érdekelne.

Kevésbé kielégítő az európai concert nagy karmestereinek, Anglia és Németország politikájának rajza. Mindkettőt a másodrangú hatalom kisebb látási niveaujáról, olykor naivan bírálja. Fél kimondani a vádat, mely lelke mélyén ott lappang: Németország háborút akar. Igyekszik megnyugtatni magát, aggodalmait lecsillapítani.

Angliát, a nagy hallgatót, ki a »splendid isolation« mögé burkolózva fölényvel mozgatja az eseményeket, ítéli meg leggyöngébben. Franciaországnak nagy szerepével annyira el van telve, hogy nem veszi észre, mint rángatja azt is Anglia. Az angol ravaszkodásokat gyöngye ingadozásnak tartja és sokszor panaszkodik is, hogy Anglia barátsága nem egészen megbízható.

Legjellemzőbb éles tekintete Romániával szemben. Rögtön észreveszi azt a ravasz rablőgyességet, melylyel e kis ország az

események fölé helyezkedik és minthogy annak idején meg tudja várni idejét, ügyes politikájának gyümölcsseit kellő pillanatban le tudja szedni. Erkölcsi megbotránkozással vegyes csodálattal látja — a mit ha retrospectiv történetíró volna, nem tenne, tekintettel a mai francia gondolkodásra Romániával szemben — a feltörekvő ország diplomatiái furfangosságát.

Frideczky József.

Otto H. Stowasser: *Das Archiv der Herzoge von Österreich.*

Eine Studie zur Überlieferungsgeschichte der Habsburgischen Urkunden. (Mitteilungen des D.-Ö. Archivrates, III. B. 1. H. 1—48. I. 1919.)

A szerző, a ki a bécsi Staatsarchiv tisztviselője, látható szeretettel és biztos szakértelemmel igyekszik a levéltár eredeti magvát rekonstruálni, a mely azonban a sokszor ismétlődő megoszlás miatt, a mi a levéltárat a Habsburg-család ágainak vagyonosztzkodásaival együtt érte, már most csak igen kevés eredménnyel vihető végbe. Biztos képünk csak a XVI. század elejéről maradt fenn, a mikor egy Putsch nevű főregistrator nagyszabású rendezés alá vette az összes hercegi levéltárakat. A bécsi levéltár 151 ládában volt akkor elhelyezve, 4 kötet repertorium készült az anyagról s a repertoriumról egy kötet register. Az oklevelekre is megfelelő jegyzeteket vezetett rá Putsch, úgy, hogy ez a levéltár most is a teljes egészében összeállítható.

Hajnal István.

Folyóiratszemele.

Budapesti Szemele. 1910. Január. *Bellaagh Aladár: Az utolsó nádor.* A nyomtatásból ismert adatok alapján összefoglalja István főherceg életét. — *Angyal Dávid: Mohács.* Párhuzamos képek a magyarságról Mohács után és a világháború után, azzal a hangulattal vetve papírra, a mit Nagyszombati Márton, a XVI. század latin poetája sirt el. — *Strausz Adolf: A párisi bolgár vékekötés.* Áttekintése annak a recenzióknak, a mit az igazságtalan béke bolgár vonatkozásairól a bolgárság állított össze. — *Négyesy László: Hét év kritikai irodalma.* A Kisfaludy-Társaság Greguss-bizottságának jelentéseként az utóbbi hét év kritikai irodalmának áttekintését adja.

Február. *Berzeviczy Albert: Szinnyei Merse Pál emlékezete.* Az elhunyt festőnek személyes ismeretségen alapuló, érdekes életképe. — *(Névtelen): Gondolatok gróf Tisza Istvánról.* Sorra veszi jellemző vonásait: kalvinizmusát, conservativizmusát, gyenge emberismeretét, megkísérelve az utóbbinak megmagyarázását is, okul hozva a phantasia hiányát, érzéketlenségét a lelki árnyalatok iránt, dogmatikus természetét és erős subjectivitását. — *Ybl Ervin: Az antik és a modern művészet.* Stylustanulmány, mely azóta az Olcsó Könyvtár című vállalatban is megjelent.

Der Heideboden. 1920. 23. 24. szám. *Domanovszky Sándor Die Vergangenheit Westungarns und die österreichischen Ansprüche.* Az osztrákok a nyugatmagyarországi területet Várföld (Burgland) néven mint osztrák tartományt akarják szervezni. Azonban ép ez a név hangos tiltakozás az osztrákok joga ellen. Mert az egész várendszer, mely itt fejlődött, az osztrák határsértések miatt állított fel. Csak Zsigmond idejében, és midőn Albert magyar király német-római császárrá választatott, vesztette el a védelmi öv jelentőségét és egyes várak zálog útján jutottak német urak kezébe. Ausztria nem hivatkozhatik birtokjogra, hacsak nem mennek vissza a tatárok betöréséig s e jogot nem alapítják Babenberg II. Frigyes hűség-törésére, a ki a muhi pusztáról menekült IV. Bélát magához hívta és Moson, Sopron vármegye és Locsmánd átadására kényszerítette, s ekkor is a foglalás zálogjog alapján történhetett. A mik később történtek, azok még kevesebb jogot adnak az osztrákoknak. A Mátyás királylyal 1463-ban kötött béke szabályozta Frigyes császár birtokát; ez a szerződés is csak zálogjogot nyújt és határozottan kimondja, hogy a kezeibe került várak Magyarországhoz tartoznak. — Az 1491-iki békeszerződésben III. Frigyes maga is kijelenti, hogy a várak Magyarországhoz tartozó részek. A későbbi események sem nyújtanak jogot Ausztriának Nyugatmagyarországra. A zálogjogból nem lehet birtokjogra következtetni; azonban ezen zálogjog sem Ausztriát illette, hanem III. Frigyes egyenes leszármazottjait. S ő neki sem volt szándéka e területeket Magyarországtól elszakítani. De még ha volna is igénye vagy joga Ausztriának, e terület alig egy ötödét képezte Nyugatmagyarországnak, a melyre ma kezét szeretné reátenni. Igaz, hogy a honfoglalás idejében itt német lakosság volt; azonban e német lakosság azóta, különösen a XIII. század határvillongásai s még inkább III. Frigyes zálogolása idejében jelentékenyen szaporodott. Igaz, hogy a királyság első századaiban e terület nem tartozott a megyei közigazgatás alá. De abból, hogy a megyei közigazgatáson kívül volt, nem következik, hogy nem tartozott az országhoz. A lakosság egész fejlődése annyira összeharortt a magyarság fejlődésével, hogy elszakítása képtelenség.

Egri Egyházmegyei Közlöny. 1920. 1., 2., 3. szám. *Tóth Tihamér. A Vörös Budapest* címmel naplójegyzetek közöl a márczius 21—augusztus 26-ig terjedő időből. — 2—5., 7. szám. *Fincilky Béla. Adatok az egri egyházmegye történetéhez.* Naplószerű jegyzetek 1919 május 2—augusztus 20-ig terjedő időről, melyben Tiszapüspöki nek a románok általi megszállását s a község válságos napjait ismerteti.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1919. jan.—május. *Husztli József: Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában.* A nagy humanista életéből részletesebben szól a baseli zsinaton való szerepléséről, s miből első magyar vonatkozású irata sarjad: meghívólevele Zsigmond császárról. A költővé koronázás után beszámol Ae. S. terveiről, a mikkel Frigyes kancellariájában titkári állását elfoglalta. A humanista ember jelentőségére akarta felhívni Frigyes figyelmét (*Pentalogus*), mert olyanféle állásról álmódozik, mint Guarinóé volt Ferrarában. A költészet és képzelet fontosságát hirdeti, de Frigyes a politikai, nem humanista képességeinek látta hasznát. — *Förster Aurél: Horváth József Bölcsészettörténete.* Nagy elismeréssel szól a Reformatus Egyházi Könyvtár X. kötétéről, melynek legfőbb érdemét a tudományos irodalomnak kellő kritikával történt felhasználásában látja. Ez az 1914-ben megjelent első rész az ókori filozóphiáról számol be. — *Kerényi Károly: Cl.*

Baumker, Der Platonismus im Mittelalter. Az 1916-ban megjelent Baumker-kötet Platon hatását a chartresi iskola gondolkodóin, Alanus de Inoulis versein, Protinus és Prohlos bölcséletén kíséri nyomon, azután a fénymetaphysika hódításáról ad érdekes közléseket. — *Engel Mária: R. Volpers, Fr. Schlegel als politischer Denker.* Az alkalmi kötet a német költő politikai fejlődéséről ad számot. — *h: Adalék a Toldi-mondáéhoz.* Szigorú kérlelhetetlenséggel szállítja le Solymossy Sándornak az Ethnographiában megjelent ábrándos francia-magyar párhuzamait. — *Lajli István: Ki volt Jankó Szibinyáni?* Szegedy Rezső párhuzam-sorozatát egészíti ki egy herodotosi helylyel.

Június—decz. *Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat.* Az adatokban nagyon gazdag dolgozat megállapítja, hogy Bessenyei földrajzi és történeti ismereteit Millotból, Vaissete geographiájából és Jacquet kézikönyvéből vette, philosophiai tételeinek forrásai Voltaire, Rousseau, Robinet (De la nature), Fenelon (Az Isten létezéséről), Clarke (De l'existence de Dieu), Locke, Formey. — *Huszti József: Aeneas Sylvius...* A terveiben csaldótt humanista ajánlkozik Zsigmond osztrák herczegnél, sőt kisebb embereknél is, így Schlick Gáspárnál, Heimburg Györgynél. Fejtegeti az értekezés a kancellaria jelentőségét a humanismus történetében és a humanista törekvéseknek a kancellariára vonatkozó részét (stíl, könyvgyűjtés, költészet). — *Eckhardt Sándor: V. Klemperer, Montesquieu.* Az ember és a gondolkodó egységes képét rajzolja meg. — *Kilényi Mária: Magyar vonatkozások XVIII. századi angol regényekben.* A magyar hivatkozást szedi össze Smollett, Fielding és Richardson egy-egy regényében.

Képes Krónika. 1920. 21. szám. *Takáts Sándor. Zrínyi Miklós emlékezete.* Zrínyi államférfiúi nagyságának és hadvezéri működésének jellemzése.

Magyar Paedagogia. 1919. nov.—decz. *Fináczy Ernő: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből.* A tanácsköztársaság közoktatásának pontos áttekintése. Főszempontja a reformnak pártpolitikai volt. Ez első sorban a központi igazgatásban éreztette hatását; az intéző körök embereinek kiszemelésében pártpolitika volt a szempont, mellette másodrangú a sokat hangoztatott szakképzettség, míg az erkölcsi alap és a jártasság egészen mellőztetett. A másik szempont a merev újszerűség, a föltétlen reformálás, a miben hiányzott a józanság és a tapintat. Az alsó és középső fokon az iskolaügyet egységes hatóság irányította, a felekezeti iskolákat is állami hatóság. A vallásoktatást kiküszöbölték, a nemzeti gondolatot száműzték. Az iskola célja öntudatos, dolgozó proletárok nevelése volt. Ezzel a középiskola elvesztette jelentőségét: előkészítővé satnyult. A tantervet a világnézleti specialis elfogultság szabta meg (ennek megvilágítására áttekinti a magyar nyelvi és történelmi studiumot). A klasszikus nyelveket elvetették, a középiskola differenciálódásra nem adott módot. A tudományegyetem célját tudós specialisták képzésében látták; az autonómiát már februárban megsértették, a főiskola pedig szakiskola formájában tetőzte volna be a képzést. — *Hellebrant Árpád: Paedagogiai repertorium.* Az 1918. évben megjelent paed. munkák és cikkek jegyzéke. A történelem tanítására 10 cím. a nevelés történetére 138 cím, köztük mindössze hat önálló könyv.

1920. jan.—május. *Varga Gyula: Az első socialis tanfolyam.* Kiegészítés Fináczy cikkéhez: A tanácskormány tarítóátképző tanfolyamáról szóló áttekintés.

Neues Pester Journal. 1920. 217. szám. *Váradi Antal. Die Belagerung der Hauptstadt* címmel Buda 1542-iki ostromára vonatkozó adatokat közli.

Pester Lloyd. 1920. 112. reg. szám. *Br. Sztérényi József. Das Andenken Stefan Tizsas* címmel egy beszélgetésből kifolyólag a Tiszával való viszonyáról ír. — 124. reg. és esti szám. *Wertheimer Ede. Ludwig Kossuths Freilassung aus der türkischen Internierung.* Ismerteti azon tárgyalásokat, melyek a kiutahiai török internálásból való szabadonbocsátása tárgyában folytattak. A közlemény eddig kiadatlan forrásokon nyugszik. A temesvári veszett csata után Kossuth 1849 aug. 11-én az aradi haditanácsban a hatalmat átadta Görgeynek, s ő aug. 17-én török területre lépett. Előbb Vidinbe, majd Sumlába internálták, mindenütt szigorú felügyelet alatt társaival együtt. Sumlából 1849 áprilisában Kiutahiába érkezett az emigratio tagjaival. A bécsi udvar, különösen herczeg Schwarzenberg a kiadást követelte, azonban sikertelenül, mert lord Palmerston fellépése megghiúsította a kiadást. A bécsi udvar csak azt tudta elérni, hogy a menekültek az osztrák határtól minél távolabb internáltassanak. Ez meg is történt azzal, hogy Kossuthot a kisázsiai katolikus lakosságú Kiutahiába vitték néhány barátjával. Ide érkeztek 1850. jún. elején fiai is Ruttkaynéval és Parády udvarmester kíséretében. A szabadonbocsátás nagy nehézséggel járt. A török kormány húzódozott; jóllehet Palmerston lord a magyarérzelmű konstantinápolyi követ Stratford Canning utján határozottan követelte az összes menekültek szabadonbocsátását. Hosszú tárgyalások után a török kormány engedett s Kossuth 1851 szept. 9-én a Mississippi fregate-tal Amerikába utazott, ahol nagy diadalokat aratott. — 129. reg. szám. *Wertheimer Ede. Ein ungedruckter Brief Petőfis an Kossuth.* Petőfinék Debreczenben 1848 decz. 24-én kelt levelét közli, melyben arra kéri Kossuthot, hogy őrnagygyá neveze ki. A kérés nem teljesült. — 187. esti szám. *Z. Der Roman des Battenbergs* címmel Corti E. C. »Alexander v. Battenberg. Sein Kampf mit dem Zaren und Bismarck« című munka ismertetése. — 219. esti szám. *Wertheimer Ede. England und die Auslieferung Kossuths an Oesterreich.* Lord Palmerstonnak a Törökországba menekült Kossuth kiszolgáltatása ügyében folytatott vitában elfoglalt álláspontját ismerteti. 1849 január első felében Windischgrätz fővezér bizalmas értesítést kapott, hogy Kossuth Debreczenből Törökországon át egy tengeri kikötőbe készül menekülni, hogy Angolországban vagy Amerikában biztonságban legyen. A fővezér azonnal gróf Stürmer konstantinápolyi császári internuntiushoz fordult, hogy a menekülőkre nézve a szükséges lépéseket megtegye. Stürmer közölte, Aali pasa török külügyminiszterrel a magyar menekültek névsorát. Aali pasa kijelentette, hogy Törökországra nézve lehetetlen a nevezettek kiadatása, részint az Ausztria és Törökország közti kartel hiánya miatt, részint emberességi szempontból. Schwarzenberg herczeg látván, hogy a török szerződésben nincs semmiféle szó a politikai menekültek kiadatásáról, Stürmer tanácsára azt kívánta a portától, hogy a veszedelmes forradalmárokat az osztrák határtól messzeeső várba internálja. Azonban Schwarzenberg hg. időközben megváltoztatta felfogását s I. Miklós cszárral nyomást akart gyakorolni a portára, hogy kívánságukat teljesítse. 1849 aug. 29-én az osztrák követ a török külügyminiszternek jegyzéket adott át, a melyben kérelmének teljesítését kívánta. Az orosz czár Radziwill herczeget külön követként küldte a szultánhoz írt levéllel, melyben engedékenységre szólította fel. De eredménytelenül.

Aali pasa br. Testa osztrák tolmácsnak azt felelte, hogy a szultán nem mondhat *igeni*, de *nemmel* sem válaszolhat. Azonban ünnepelesen tiltakozik, hogy ezen határozatot *nem*-nek tekintse. E mesteri diplomatai kitéró felelet arra szolgált, hogy időközben Angolország és így Franciaország segítségét biztosítsa. Palmerston lord haladéktalanul Törökország pártjára állt s Ausztria és Oroszország szegényére Kossuth és társai szabadonbocsátása és Törökországból elutazása mellett foglalt állást. Palmerston előtt az egész ügy annyiban volt nagyjelentőségű, hogy Kossuth kiadatását kapcsolatba hozta a szultán függetlenségével. Palmerston semmiképen sem engedte, hogy a szultán elhatározása korlátoztassék és hogy Ausztria és Oroszország Anglia tekintélyét sértő eredményt érjen el. Azért el volt tökéelve, hogy ha Bécsben és Pétervárott a szelid figyelmeztetés nem használna, erősebb eszközökhöz is nyúl. Ilyen lett volna angol hajók megjelenése Konstantinápoly előtt. A csár félvén azon eshetőségtől, hogy esetleg a nyugoti hatalmakkal összeütközésbe jöhet, a bécsi kabinetet leintette. A további tárgyalásoknak az volt az eredménye, hogy Kossuth honfitársaival 1849 novemberében a kisázsiai Kiutahiába szállítottatott. Így Palmerston, ha nem is tudta Kossuth menekülését vagy szabadonbocsátását keresztülvinni, azt mégis elérte, hogy a magyar politikai menekültek nem kerültek a hóhér kezébe.

Pesti Hírlap. 1920. 46. szám. *Takáts Sándor. Kalandorok városa.* A régi magyar vendégszeretetre vonatkozó adatokat közöl. A mult század első évtizedeiben sok külföldi utazó fordult meg nálunk. A magyar kastélyok és kuriák e vendégszeretete sok kalandort csalt hazánkba, a kik, ha ügyesek és alkalmazkodók voltak, mindenütt szíves fogadtatásra találtak. A kalandoroknak viselt dolga elterjedt a külföldön is; s nemcsak a titkos rendőrség, de a lipcsei újságok is hirdették a 30-as években, hogy Pest a kalandorok városa és eldorádója. — 62—63. szám. *Takáts Sándor. Zrinyi Margit.* A XVI. század erkölcsi életének egy epizódját írja le. Zrinyi Margit, a szigetvári hős két leányának egyike férjhez ment Homonnai Miklóshoz, a ki 1580-ben váratlanul meghalt, hátrahagyván nejét és három kiskorú leányt. Homonnai férfitörökönainak kizárásával majd mindenét özvegyének és kiskorú leányainak hagyta. Ez felbőszítette Homonnai fivérét, Istvánt, a ki azt hitte, hogy ő lesz a főörökös. Homonnai István elkérte az özvegytől a végrendeletet s vissza sem adta többé. Azután hozzáfogott Zrinyi Margit és árvái birtokának elfoglalásához s az özvegyet mindenéből kiforgatta. A dolog pörre került, a melyben az özvegy lett a nyertes. Homonnai ebbe nem nyugodott meg s ismételten elfoglalta a jószágot, míg 1586-ban Rudolf király az özvegynek ítélte oda s Homonnai Istvánt teljesen elítéli. 1587-ben, úgy látszik, az országgyűlés is az özvegy javára döntött, a ki azonban szeptember körül már nem volt az élők között.

Új Nemzedék. 1920. 114. szám. *Takáts Sándor. A Zrinyiek és a Muraköz.* A Zrinyiek hősie küzdelmét Muraközért írja le.

Világ. 1920. 167. szám. *Feleky Géza. Friedjung.* A nemrég elhunyt osztrák publicistának »Harc a német hegemoniáért és »Ausztria története 1848-tól 1860-ig« című munkáit ismerteti tömören. Különösen az előbbi munka alapján Bismarcknak a német egység megteremtésére kifejtett politikai működéséről ír.

Tárca.

Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1918. és 1919. évi működéséről.

Tisztelt Közgyűlés !

Társulatunknak immár az 55-ik évbe forduló történetében ez az első eset, hogy a Társulat működéséről szóló titkári jelentés nemcsak a közvetlenül elmúlt évről szól, hanem két év eseményeiről és tevékenységéről számol be.

Szomorú és fájdalmas okai voltak annak, hogy az 1918. évi működésről a múlt 1919. évben jelentés nem volt előterjeszthető — ez utóbbi évben közgyűlést nem tarthattunk — s kényszerű késedelemmel csak most mutatható be.

Társulatunk szervezetének egészségét mutatja, tagjai és vezető testületei közszellemének épségét és érintetlenségét tanúsítja s működése irányául el nem ejthető nemzeti eszményeinkhez való töretlen ragaszkodását bizonyítja, hogy ez okok nem magából a Társulattól indultak ki s léptek fel.

Kívülről jövő akadályok voltak ezek, a melyek nemzeti létünk, nagyságunk és önállóságunk feltételeit alapjaiban támadták meg, aláásták és végpusztulással fenyegették s Társulatunk működését — fennállásuk idején — teljesen megbénították. Jele ez annak a benső összefüggésnek, a melyben a nemzeti történelem művelése és az e művelést végző szervezetek működése van a nemzet történetének alakulásával, irányváltozásával.

I. Társulatunk már az 1918-ik évben működését nagyban megnehezítő akadályokkal küzdött. Így nem voltak betarthatók a Társulat működésének azok a külső keretei sem, a melyeket az 1917. év utolsó (december 13-iki) igazg. választmányi ülése megállapított. A január havi ülés még programmszerűen folyt le, de már a februári ülést fűtési nehézségek miatt át kellett tenni márcziusra, az alapszabályszerűleg márcziusra megállapított közgyűlést pedig el kellett halasztani áprilisra. A májusi, októberi és decemberi rendes igazg. vál. üléseket ugyan megtarthattuk a megállapított időben, de a szokásosnál lényegesen szűkebb keretekben. Ezekon kívül tartottunk még egy rendkívüli választmányi ülést, szeptember havában (14-én), a melyen a dr. Luki-

nich Imre volt főtitkár lemondásával szükségessé vált intézkedések tekintetében kellett határozni.

E vál. ülések tárgysorozatán csak kétszer szerepelt előadás: a május 23-iki ülésen dr. Pelz Béla r. tag olvasta fel »Az 1717. évi tatár beütésről« szóló értekezését, az október 10-iki ülésen pedig dr. Patek Ferencz r. tag mutatta be az »Árpádok és az Anjouk családi összeköttetései«-t tárgyaló beható dolgozatát.

A tisztikar kebelében személyi változást okozott a titkári állás tekintetében történt intézkedés és a főtitkári állás megüresedése.

A gazdasági bizottság kezdésére a választmány márczius havi ülésén a titkári állást megürültnek nyilvánította és a május 23-iki ülésen jelentéstévővel töltötte be. Dr. Lukinich Imre főtitkár a pozsonyi magyar Erzsébet tud. egyetemre nevezettvén ki az egyetemes világtörténet tanárává, a fővárosból való távozásakor lemondott főtitkári állásáról, a melyre 1916. évi május 18-án választatott meg. Nehéz szívvel vált meg tőle mind a választmány, mind az elnökség, mert benne kiváló munkaerő, a Társulat érdekeit mindig melegen szíven viselő és nagy tervek és kezdeményezések iránt mindig fogékony tisztviselő és munkatárs szolgálta Társulatunkat.

Az 1918. évben lejárt az 1915—1917. cyclusra választott hűsz választmányi tag megbízatása. Ezeknek és a tiszteleti taggá választás folytán amúgy is a választmány tagjaiul tekintett dr. Berzeviczy Albert, dr. Fraknoi Vilmos és dr. Károlyi Árpádnak helye, összesen tehát 23 igazg. vál. tagság az április 25-én tartott közgyűlésen a kilépetteknek az 1918—1920. évkörre való újra megválasztásával és dr. R. Kiss István és (†) Sörös Pongrácz r. tagoknak az 1917—1919. évkör, végül dr. Morvay Győző alapító tagnak az 1916—1918. évkör hátralévő idejére való beválasztásával töltetett be.

Mint már az 1917. évben, az 1918-ik évben is a közgyűlés volt az az alkalom, a melyen a Társulat számot vetett céljainak, terveinek és eszközeinek arányával. S meglévő erejével további nagyszabású kezdeményezésre, célkitűzésre tán nem mert volna vállalkozni. Ismét Társulatunk elnöke volt az, a ki találkozáván ügyszeretben és lelkesedésben egy új terv felvetőjével, dr. Károlyi Árpáddal, bámulatos rövid idő alatt megszervezte a megvalósítás egyik legfontosabb feltételét, a szükséges pénzösszeg jelentékeny részét s ezzel kiemelte a »Magyarország újabbkori történetének diplomatiái forrásait« abból a vesztélyből, hogy még a reménye is elhaljon majdani kiadásának.

Ennek a vállalatnak előkészítő lépései mellett — az október 10-iki vál. ülésen megállapított a szervezésre és kiadásra

vonatkozó szabályzat és megválasztatott az intéző-bizottság — az elnökségnek állandó gondja volt, hogy a már megkezdett vállalatok, tervek és munkák megvalósítását lehetőleg felszínen tartsa.

A Perthes-féle vállalatban megjelenendő német nyelvű magyar történet kiadására vonatkozólag az év elején létrejött végleges megállapodás s már most csak a hazai, lelki depressiót okozó viszonyaink gátolják a munka előrehaladását; a német kiadó és szerkesztő az októberi események ellenére is változatlan érdeklődéssel várta megjelentetését és állta a megállapodást, a melyen változtatnunk politikai szempontok miatt ma kevésbé van okunk, mint bármikor máskor.

Az 1686—1848 évekre vonatkozó »Magyarország újabkori történetére vonatkozó források«, röviden a »Fontes«, kiadásának ügye a szervezett anyaggyűjtésig nem volt vihető a nemzeti katastropha és ennek minden téren mutakozó gyilkos hatásai miatt. Így a kiállításba helyezett pénzügyi támogatás — a pénzügyministerium egyszeri és a vallás- és közoktatásügyi ministerium költségvetésileg biztosítandó évi segélye — elmaradt. De a Társulat elnökének nagyszerű alapgyűjtése magában véve is feltétlen biztosítékot ad arra nézve, hogy a normális árviszonyok visszatérte esetére a kiadás megindításának pénzügyi akadályai már nem lehetnek.

A »magyar hősiesség emlékének« Fraknoi Vilmos tiszteleti tagtársunk alapítványából megindult gyűjtése már eddig is jelentős számú adatot eredményezett.

Rendes évi kiadványaink régebbje, a Századok, nehezen küzdött a megszorított terjedelem korlátaival. Mégis a gondos és változatosságra törekvő szerkesztőnek sikerült az összesen 39 íves évfolyamban (ebből négy ív bibliographia, 1917-ben 46 ív, ebből négy ív bibliographia) 14 szerzőtől ugyanannyi értekezést, 51 önálló könyvismertetést és bírálatot s 69 hazai és külföldi hírlap és folyóirat történelmi vonatkozású cikkeinek szemléljét közölni. A tárczarovat kilencz apróbb közleményt tartalmaz.

Másik évi kiadványunk, a Magyar Történelmi Életrajzoknak 1918. évi kötete — nem az írók hibájából — az 1918. évben még nem volt megjelentethető, bár összköltsége még az év lezárása előtt kiegyenlített. Ellenben erre az 1918. évre esik az 1917. évi kötet (Horváth Mihály életrajza Márki Sándortól) szétküldése, a mely munka hasonlóképp még a megfelelő 1917. év számlájára esett.

Az év utolsó hónapjában került ki a sajtó alól Társulatunknak dr. Lukinich Imre volt főtitkár által írt története, a mely nyolcz ívnyi terjedelemben adatszerű pontossággal kíván kezére

járni a tájékozódást keresőnek. A sejtettnél nagyobb fáradságot igényelt munka szerzőjének nem lankadó kitartását dicséri.

Társulatunk nem tudta volna kitűzött feladatait megközelíteni sem, ha állam és társadalom, egyesek és testületek hathatós módon segítségére nem sietnek.

Ez évben a vallás- és közoktatásügyi ministerium a szokásos évi 2000 koronán felül 5700 korona rendkívüli egyszeri segílyt utalt ki részünkre, első sorban a Századok terjedelmének fenntarthatása és az írói tiszteletdíj némi felemelhetése céljára: a fővárostól is kinyertük az évi 2000 korona segílyt.

A Társulat céljaira adományokat vettünk: dr. Csernoch János b. hercegprímástól 1000 kor., a Magyar Általános Hitelbanktól saját jubileuma alkalmából 2000 kor., a Pesti Hazai Első Takarékp. Egyesülettől 500 kor. és az Első Magyar Általános Biztosító Társulattól 200 kor. összeget.

Néhai nagyemlékü elnökünk, Thallóczy Lajos emléke még mindig vonzott: özv. gróf Khuen-Héderváry Károlyné 1000 koronával gyarapította a nevét megörökítő alapunkat, Csanád vármegye pedig 100 koronával.

A »Magyarország újabbkori történetének diplomatiái forrásai«-ra egy magát megnevezni nem akaró adományozó 30.000 koronát, újpesti Wolfner Pál bankigazgató pedig 1000 koronát juttatott a Társulat elnöke útján az e célra alakított alapra.

Társulatunk iránti szeretetének ritka módon adta tanuságát herceg Odescalchi Arthur alapító és választmányi tagtársunk, Társulatunknak megalakulása óta tagja, a »Majthényiak és a felvidék« című munkájának egész készletét, mintegy 240 példányt bocsátván tulajdonunkba.

Ezért a hathatós anyagi vagy anyagi értéket is képviselő erkölcsi támogatásért fogadják mindannyian őszinte köszönetünket.

Társulatunk e támogatások nélkül munkálkodásának színvonalát fenntartani és pénzügyi egyensúlyát megőrizni nem is tudta volna, még pedig kizárólag a nyomdai egységárok állandó és mindig ugrásszerű emelkedése miatt.

Az 1918. év elején érvényes egységárat, mely az 1917 szeptemberében számított egységárnak 15 %-kal növelt összege volt, a nyomda 1918 február 3-án újabb 15 %, május 1-től újabb 12 % felárral sujtotta, július 1-től a 12 %-ot 16 %-ra, augusztus 19-től a 16 %-ot 34 %-ra, november 4-től a 34 %-ot 48 %-ra emelte.

Ez magyarázza meg, hogy például a Magyar Történeti Életrajzok 12.000 koronára előírányzott nyomdaköltsége ténylegesen 20.470'68 korona lett.

Ilyen árnövekedés mellett csak a legnagyobb gondossággal és hajthatatlan takarékosággal sikerült az ügyvezető alelnök-

nek a költségvetési előirányzatban kimutatott 15.188 korona gazdálkodási hiányt még csökkenteni is, a számvizsgáló bizottság jelentése szerint tényleg felmerült 9486 koronára.

Az elnök úr öngyméltóságának a Társulat vagyoni consolidatióját is melegen szíven viselő nagy és tetterkész ügyszeretetének köszönhetjük, hogy e deficit fedezetét az 1919. év elején sikerült máris megtalálni.

Ez évben került negyedszer kiosztásra a Szilágyi Sándor alapból ötvenként a Századokban megjelent legkiválóbb dolgozat jutalmazására esedékes díj. A bírálók javaslata alapján azzal dr. Eckhart Ferencz vál. tagtársunknak »Hiteles helyeink eredete és jelentősége« című értekezése koszorúztatott meg.

Eredménytelen maradt ellenben a »A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek történetének« a Thaly-alapítványból meghirdetett (1576—1606. évek) témája, illetve a beadott mutatóvány alapján a megbízás a pályázónak nem volt megadható.

Ezekben számolhatok be az 1918-ik évi működésünkről.

Mint az előadottakból látható, fény és árny váltakozott Társulatunk életében is. Okunk volt hinni, hogy a fény túlnyomósága a következő 1919-ik évre is áthat és nem romlik meg Társulatunk anyagi helyzete és nem talál legyőzhetetlen akadályokra a nemzeti történelem ápolásával bizonyos mértékig a nemzet történetének alakulását is irányító működésének szabadsága.

Hogy ez nem mindenben történt várakozásunk szerint, az az erre következő 1919-ik átkos évről szomorú és fájdalmas hatása.

II. Ez az 1919-ik év kezdő éve az 1919—1921. évi hároméves cyclusnak s így a teendők sorrendjének betartása fokozott jelentőségű lett volna.

Úgy látszott, még az év legelején is, hogy az ez évre megállapított programot nagyobb külső nehézségek nélkül fogjuk betartathatni. Az év eleji — január havi — ülés még a megállapított időben volt megtartható. De már ekkor nyilvánvaló volt, hogy közgyűlésünket az alapszabály kívánta időpontról későbbre kell halasztanunk. Úgy terveztük, hogy a február 20-ról választmányi határozattal márczius 20-ára áttett igazgató választmányi ülésen döntünk a közgyűlés idejéről és tárgysorozatáról.

Köztudomású, hogy kiszámíthatatlan kárral járt volna a Társulatra, ha márczius 20-án tényleg tart ülést s azért azt az elnökség nem is hívta össze.

Közgyűlés tartásának mellőzése rendes körülmények közt semmivel sem igazolható mulasztás lett volna. Hisz ezen kellett volna a következő 1919—1921. évkörre az elnökséget és a választmány egyharmadát megújítani.

Márczius 21-ike után a Társulat halálos ítéletének tudatos kihívása lett volna a közgyűlésnek megtartása.

Az elnökség mindezek folytán vállalta és igénybe vette azt a mandátumot, a mely csak az 1916—1918. évekre szólt, de gyakorlat szerint az 1919. évre is megillette és kötelezte a szokásos megújításig, s nem érezte magát arra jogosítottnak, hogy akár maga hagyja el helyét, akár a választmány 1916—1918. évekre eső egyharmadának megbízatását megszüntnek vehesse. Helyén maradt s így élte át az elnökség is, a Társulat is a proletárdiktatúrát.

Ép így mellőzte az elnökség a megállapított igazgató választmányi ülések összehívását is.

A társulati működés másik iránya, a kiadványok megjelentetése az év elején szép eredményt ígérő kezdettel indult meg. A Századok ez évi 1. és 2. száma összevontan egy, 7 íves füzetben szabályos időben jelent meg, ugyanakkor a Magyar Történeti Életrajzoknak az 1918-ról megkésített kötete, Bodnár István és dr. Gárdonyi Albert tagtársaink munkájának, Bezerédj István életrajzának első kötete.

Az ú. n. tanácsköztársaság idején a kiadványok megjelentetése nyomdatechnikai okok miatt szintén szünetelt, bár a nyomdába adott kéziratok kiszédését — a Századok 3—4. számáét és a Magyar Történeti Életrajzok 1919. évi kötetét — a szellemi termékek bizottsága nem tiltotta el s az elnökség a sok bejelentéssel stb. járó zaklatás ellenére sem vonta vissza.

Az elnökségnek és a szerkesztőségnek ezen, az oktanlan összeütközéseket kerülő, tartózkodása és eljárása tette lehetővé, hogy maga a Társulat elkerülhette azt a kényszerűséget, hogy fictiv directorium felállításával kelljen és igyekezzék menteni a menthetőt és azt a lehetőséget, hogy a történelmi materialismust kutató intézet tegye reá kifosztó és pusztító kezét félszázad alatt gyűjtött erkölcsi és anyagi javaira.

Az elnökség e passiv eljárása az első sorban érdekelt választmány helyeslésével találkozott s így a felelős vezető tényezők — elnökség, választmány és tisztikar — belső egységének fennmaradása megkönnyíti majd az okozott egyéb károk kiheverését és a kitűzött célok elérését.

Tényleges kárunk — a damnum emergens értelmében — nem volt. Pénzünkből a proletárdiktatura nem tulajdonított el semmit s a szovjetpénz értékeszállítása nem érintett bennünket. Kiadványainknak az Athenaeumnál őrzött mennyisége lényeges kárt nem szenvedett.

Annál lényegesebb a Társulatunkat a haszon elmaradásával legalább átmenetileg ért károsodásunk.

Bevételeink — mondhatni — majdnem mind elmaradtak. Tagjaink tagdíjait vagy nem is küldhették be, vagy — nem kis részben a Társulathoz való szeretetből — nem fizették be; tőkénk szelvényeit a kötvények kibocsátói nem váltották be; elmaradt a folyó évi fővárosi hozzájárulás és a vallás- és közoktatásügyi ministerium évi rendes és az 1919. évben kilátásba helyezett nagyobb mérvű rendkívüli segélye is.

Mindezen elmaradt bevételek körülbelül 25.000 korona összeget tesznek ki.

Egyenesen végzetes lehetett volna e mellett az a károsodás, a mely terheink emelkedéséből állott elő. Közel kerek 200 %-kal emelkedtek a nyomdaárak s szerződés hiányában — mert ilyenek kötését a nyomdák megtagadják — viselnünk kell a munkábaadás után a munkaszállításig előállott időközi áremelkedés többletét is.

Az árnövekedéssel járó ez a károsodás, többkiadás — még a Századoknak kényszerű ideiglenes szüneteltetése mellett is — körülbelül 40.000 koronával rontja meg az 1919—1920. évre bemutatandó költségvetésnek hiánytételét.

Félelmes következménnyel járható hatása a proletárdiktatura és a korábbi nemzeti katastropha nyomán beálló póstai akadályoknak az, hogy a Társulat tagjai és a Társulat közt nagyrészt megszűnt az érintkezés lehetősége és esetleg nagy mértékben meglazulhatott az a kapocs, a melyet a Századok rendszeres kézhezjuttatása tartott fenn.

A proletárdiktatura elmúltával sem látszott alkalmasnak a helyzet arra, hogy közgyűlés tartassék, főleg mert a román megszállás alatti bejelentési kényszerrel járó megszégyenítésnek az elnökség a Társulatot kitenni nem akarta.

Igy a Társulat csak a deczemberi választmányi ülésen vehette fel ismét elejteni, helyesebben pihentetni kényszerült működésének fonalát s igyekezett — a mennyire csak lehetett — visszaállítani a jogfolytonosságot.

A nehézségek, a melyek az 1919. évre szóló költségvetés megállapításának kényszerű elmaradásából állottak elő, arra indították az elnökséget, hogy úgy a már korábban megtartott gazdasági bizottsági, mint az igazgatósági választmányi ülésen javasolja a lejáróban lévő 1919. évi gazdasági évnak az 1920. évvel való összehívását s az erre vonatkozó javaslatot szerencsém lesz a két testület hozzájárulásával — egy későbbi pont alatt — elfogadásra ajánlani.

Működésének felvétele pillanatában gondoskodni kívánt Társulatunk arról is, hogy vizsgálat alá vegye tagjainak a proletárdiktatura alatti viselkedését. Választmányi határozat alapján

bejelentem, hogy az igazgató választmány a vizsgálatlalt megbízott bizottság javaslatára a Társulattól kizárta gróf Károlyi Mihály alapító tagot és Obál Béla évd. rendes tagot.

A proletárdiktatura ezen elszomorító tényei mellett annál fényesebb színben jelentkezik az a bátor és áldozatra kész szeretet, a melylyel Társulatunknak egyik régi alapító tagja kívánta szolgálni Társulatunk céljait. Babics József m. kir. udv. tanácsos a bolsevismus nemzetpusztító hatásai ellensúlyozásának minél hatásosabb munkálását is kívánván előmozdítani, korábban már bejelentett s majd az elnök úr öngyméltóságához intézett levelével megerősített, legújabbán kétségtelen jogi formába is öntött adományozásával nagyterjedelmű és nagyértékű, kötelesséivel amatőr-értéket is képviselő történelmi szakkönyvtárát Társulatunknak adományozta s már is Társulatunk tulajdonába bocsátja.

Ötvenévi tervszerű gyűjtéssel kialakult történelmi szakkönyvtárával nagyrabecsült és szeretett tagtársunk majd 6000 kötetnyi gyűjtemény birtokába juttatta Társulatunkat, a mely könyvtárnak a szoros értelemben vett történettudomány kereteit meghaladó, a segédtudományokra is nagy gazdagságban kiterjedő anyaga Társulatunk kitűzött céljainak munkálását nem remélt mértékben mozdítja elő.

Választmányunk nagylelkű tagtársunk adományát mély köszönettel elfogadta s e köszönetet az elnök úr öngyméltósága a megfelelő formák közt, remekbe készült beszédben tolmácsolta, hangsúlyozván kiemelkedő erköcsi nagy értékét, példára buzdító hatását ez adománynak.

Főleg az elnök úr öngyméltóságának Társulatunk anyagi érdekeivel szemben tanusított lankadatlan figyelme és buzgólkodása folytán társadalmunk pénzbeli segélylyel is jelentősen jött segítségünkre. B. Sigray Pál alapító tagtársunk 500 koronát, a Tébe (Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete) pedig 10.000 koronát juttattak Társulatunknak.

Fogadják a nevezettek ez alkalommal is mély köszönetünk kifejezését.

Ezekben számolhatok be az 1919. évi működésünkről.

Tisztelt közgyűlés!

Nehéz idők súlyos körülményei azok, a melyek közt Társulatunk munkásságát nemcsak fenn kell tartania az eddigi keretekben, de rosszul őrzött és gonoszul pusztított nemzeti javaink visszaszerzésének útján ki is kell szélesbítenünk, ki is kell mélyítenünk.

Mint az imént elhangzott iránymutató elnöki megnyitóból bizonyára osztatlan örömmel értesültünk, az elnök úr öngymélt-

tósága s vele és mellette az egész elnökség és választmány is megteszi azt, »a mi rajta áll«, s nincs benne kétségünk, hogy ezen az úton a tisztelt közgyűlésnek s a Társulat tagjai egyetemének egyvéleményű helyeslésével fog találkozni. S az a támogatás, a melyet a tisztelt közgyűlés s előbb említett adományozóink Társulatunknak juttattak és juttatnak, remélünk engedi, hogy az anyagi nehézségeket is le tudjuk majd győzni, legalább is annyira, hogy Társulatunk eddigi biztos alapjai ezentúl sem rendülnek meg végzetesen.

Kérem jelentésem tudomásul vételét.

Baranyai Béla.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1920. évi május 20-án d. u.
5 órakor tartott igazg.-választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt : dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Dézsi Lajos, dr. Domanovszky Sándor, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső és dr. Závodszy Levente ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok és Baranyai Béla titkár, mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök az ülést megnyitja, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Hóman Bálint és Soós Elemér ig. vál. tagokat kéri fel s jelenti, hogy távolmaradását kimentette dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök.

10. Titkár felolvassa a tagajánlásokat : Évdíjas rendes tagokul ajánlhatnak : Dulcz Antal P. h. e. tkp. igazgató, Gellén László P. h. e. tkp. osztályfőnök, Lukovits István P. h. e. tkp. igazgatóhelyettes. Medianszky Lázár P. h. e. tkp. e. tisztviselő, Váلكay Kálmán P. h. e. tkp. helyettes igazgató és dr. Végh Aladár P. h. e. tkp. czégvezető, Budapest, mindannyit ajánlja Weszely Gyula ; Geszty Rezső magánzó, Budapest, aj. dr. Zsinka Ferencz ; Wagner Tivadar kereskedő, Ujvidék, Wagner Lajos kereskedő, Ujvidék, Kürti János városi g. mérnök, Ujvidék, Hanthó Jenő főszolgabíró, Világos, dr. Hanthó Sándor ügyvéd, Budapest, Temesi Reitter Lajos posta-táv. tanácsos, Budapest és dr. Szlávay Béla ügyvéd, Budapest, mind a hetet aj. dr. Várnay Ernő ; Lotti Károly tényl. százados, Budapest, aj. Hellebrant Árpád ; Kisjeszeni Jeszenszky Lajos volt cs. és kir. főkonzul, Budapest, aj. dr. Dóry Ferencz ; Ballai Károly f.óv. gyermektanulm. mus. igazgató, Budapest, aj. a titkár ; 1920-tól : dr. Buday László h. államtitkár, Budapest, aj. dr. Domanovszky Sándor ; dr. Bicskey Géza orvos, Tápiószele, aj. dr. Tóth László ; Lederer Desiré Mária főisk. hallgató, Budapest, Stalmasch Erzsébet főisk. hallgató, Szentendre, Vágássy Irma főisk. hallgató, Budapest és Veress Mária főisk. hallgató, Budapest, mind a négyet aj. Mihálovics Olga ; dr. Zsobrák János ügyvéd, Kaposvár, aj. a titkár. — Megválasztatnak.

11. Pénztárnok bemutatja a f. é. február—április hónapokról szóló pénztári jelentést. E szerint :

bevétel a póstatakarékpénztárnál 1920. febr.— április hónapjaiban	23252 kor. 59 fill. 1887 » 54 »
kiadás ugyanott ugyanezen idő alatt	
pénzmaradvány a póstatakaréknál 1920. április végén.....	21365 kor. 05 fill.
hozzá a P. H. E. Tkp. E.-nél lévő folyószámla- követelésünket.....	11856 » 50 »
összes pénzmaradványunk 1920. április végén	33221 kor. 55 fill.
a mivel szemben tőkésítendő és megtérítendő	13816 » 39 »
s így a rendelkezésre álló összeg 1920. április végén.....	19405 kor. 16 fill.
— Tudomásul van.	

12. Dr. Hóman Bálint vál. tag felolvassa »A tárnokmester pénzügyi hatáskörének kialakulása« cz. értekezését.

13. Dr. Domanovszky Sándor szerkesztő jelentést tesz az ú. n. »Fontes« (= Magyarország újabbkori — 1686—1848 — történetének forrásai) cz. vállalat intéző bizottságának f. é. április hó 29-én védnöke, József Ferencz főherczeg úr Ó kir. fensége elnöklete alatt tartott ülésen tett beszámolóról és hozott határozatokról.

Dr. Fejérpataky László alelnöknek dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök úr érdemeit s a magyar történettudománynak tett elmulthatatlan nyomot hagyó szolgálatait méltató felszólalása után a választmány tudomásul veszi az intéző bizottság határozatait, a melyek szerint a társadalmi és gazdasági szakcsoportokat — de a két tárgycsoport külön előadónak meghagyásával — egyesítette, a vallási és művelődési szakcsoport előadójává dr. Friedreich Endrét választotta; hozzájárul ahhoz, hogy a vállalat korhatára 1848-ról 1914-ig terjesztessék ki; végül felkéri az ügyv. alelnököt, hogy a választmány meleg köszönetét a szellemi és anyagi támogatásért az elnök úrnál megfelelő formában tolmácsolni szíveskedjék.

14. Titkár jelenti, hogy az elnökség dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök személyes vezetése alatt a mult évi december 11-iki ig. vál. ülés határozata alapján (18. jk. p.) megfelelő formában kifejezésre juttatta Babics József alapító tagtársunk előtt a választmány mély köszönetét s hogy ez évi márczius 31-én az adományozás ténye közjegyzői okiratba foglaltatott, a melyben elnök úr a jelzett határozatnak megfelelő kötelező nyilatkozatot tett az adomány bejelentő levélben foglalt feltételek elfogadásáról és a könyvtárnak »A Magyar Történelmi Társulat Babics József könyvtára« névvel való megjelöléséről. Az elnökség megbízásából bemutatja elfogadás, ill. tudomásvétel céljából az így készült okiratot, azzal a jelentéssel, hogy ennek a felvételekor és a felvételt megelőző tárgyaláson is az eljáró kir. közjegyző, dr. Jeszenszky István úr is páratlan előzékenységet, eléggé nem méltányolható történetkedvelői tárgyszeretetet, valamint nagy áldozatkészséget mutatott a megjelentekkel és a Társulattal szemben. — A választmány a bejelentést örvedetes tudomásul veszi, az elnök úr ő nagyméltóságának a Társulat köszönetét tolmácsoló beszédét a Századokban közzétenni határozza; a bemutatott közjegyzői okiratot elfogadja s felkéri az elnökséget, hogy a könyvtár elhelyezése ügyében a nagylelkű adományozó szándékai értelmében a további lépéseket megtenni s az eljáró kir. közjegyző, dr. Jeszenszky Istvánnak előzékenységéért, tárgyszeretetéért és áldozatkészségéért a választmány mély köszönetét kifejezni szíveskedjék.

15. Titkár jelenti, hogy az elnökség — a f. é. február 12-iki

igazg. vál. ülésen (5. jk. p.) nyert felhatalmazás alapján az évi közgyűlés napjával május 27-ét tűzte ki s tárgysorozatát a következőleg állapította meg: 1. Elnök és két alelnök választása. 2. Elnöki megnyitóbeszéd. 3. Az igazg. választmány megújítása. 4. Mályusz Elemér évd. r. tag felolvasása »Túrócz vármegye kialakulása és betelepítése«-ről. 5. Titkári jelentés a társulat 1918. és 1919. évi munkásságáról. 6. Tiszteleti tagok választása. 7. Az 1918. évi zárszámadás és az 1919.—1920. évi költségvetés bemutatása. — Helyeslő tudomásul van.

16. Titkár jelentést tesz a Társulat javára érkezett adományokról: a főváros évi 2000 koronás segélyéről, az Első Magyar Ált. Biztosító Társulat évi 200, Babics József alapítótag 100 koronás adományáról s dr. Szöke Gyula alapító tagnak »alapítványa kiegészítésül a Századok költségeinek fedezésére« történt 300 koronás befizetéséről. — A választmány az adományokat köszönettel fogadja s felkéri az elnökséget, hogy köszönetét a főváros illetékes tényezőivel, az E. M. A. B. T.-gal s Babics József alapító taggal közölni sziveskedjék; a dr. Szöke Gyula által beküldött összeget nevezett alapítványának növelésül tőkésíteni rendeli.

17. Dr. Domanovszky Sándor mint szerkesztő jelentést tesz az Athenaeum újabb áremeléséről, a melynek folytán a »Századok« egy-egy ívének nyomdai előállítási költsége az ez évi febr. 20-án kelt árajánlat szerint (boríték, fűzés, korrektúra és petit-pótlék nélkül) 3486 korona, az évi április 20-án kelt 20°/₁₀ áremelés folytán pedig immár kb. 4200 korona. — Tudomásul van.

18. Titkár jelentést tesz a »Magyar Történeti Életrajzok« megjelenéséről. Az 1919—1920. évi illetményül kiadott kötet nyomdaköltsége (az Athenaeumnál) 55.579 kor. 60 fill., a mely költséghez özv. Bezerédj Pálné úrnó és a Bezerédj-család ígérete szerint 26.096 kor. 58 fill. összeggel fog hozzájárulni. Javasolja, hogy a Társulat köszönetét fejezze ki dr. Battlay Dezső, Tolna vármegye volt kormánybiztos és főispánjának, a ki az Életrajzok e kötetének terjesztésében igen hathatós közreműködést fejtett ki s özv. Bezerédj Pálnéknak s a Bezerédj-családnak a jelentős anyagi hozzájárulás vállalásáért. — A választmány tudomásul veszi s felkéri az elnökséget, hogy köszönetét fejezze ki dr. Battlay Dezsőnek és — a hozzájárulás beérkezése után — özv. Bezerédj Pálnéknak és a Bezerédj-családnak.

19. Titkár jelenti, hogy a békeszerződés végrehajtására létesített »Magyar Felszámoló Hivatal« sürgős felszólításban felhívta a Társulatot, hogy a hivatal mellé szervezett bizottságba a maga köréből egy tagot küldjön ki; s a sürgösségre való tekintettel az elnökség a választmány hozzájárulásának fenntartásával a Társulat e kévpiseletével Baranyai Béla társ. titkárt bízta meg. — Helyeslő tudomásul van.

20. Elnök felhatalmazást kér, hogy a mindinkább szaporodó titkári teendők ellátásának megkönnyítésére egy segéderőt alkalmazhasson, a kinek részére a titkári tiszteletdíj utalványoztassék, míg a titkár a főtitkár részére megállapított díjat nyerné. — A kért felhatalmazás megadatik.

Zárt ülésben:

21. Elnök előterjesztést tesz a tiszteleti tagoknak választása, illetve ajánlása tárgyában. — Titkos szavazásban egyhangulag elfogadtatik.

22. Dr. Hóman Bálint mint bizottsági jegyző jelentést tesz a Társulat tagjainak az ú. n. tanácsköztársaság alatti viselkedése ügyé-

ben (az 1919. évi december 11-iki ig. vál. ülésen 31 sz. határozatával) kiküldött igazoló bizottság működéséről és javaslatairól. — A választmány titkos szavazásban egyhangúlag elhatározta, hogy kizárja a társulat tagjai közül gróf Károlyi Mihályt és dr. Obál Bélát, az előbbi alapítványának visszaadása mellett s hogy e kizárás a titkári jelentés során a közgyűlésen is bejelentendő, elhatározza továbbá (részben egyhangúlag, egy esetben túlnyomó többséggel) öt tagnak a tagok sorából való törlését s rendeli, hogy határozatának e része az ügyrend 20. §-a ellenére a Századokban közölt jegyzőkönyvi szövegben is közzétéssék.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Baranyai Béla titkár. *dr. Csánki Dezső* elnök.

Hitelesítjük: *dr. Hóman Bálint* ig. vál. tag.
Soós Elemér ig. vál. tag.

A Magyar Történelmi Társulat 1920. évi május 27-én d. u. 5 órakor tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

Dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök üdvözlí az előkelő közönséget s visszapillantást vetvén az elmúlt év szomorú eseményeire, a melyek miatt az 1919. évben közgyűlés sem volt tartható, előadja, hogy a mai közgyűlésnek lesz feladata, hogy a mult évben esedékessé vált választásokat pótlólag megejtse. Megnyitván a közgyűlést, a jegyzőkönyv hitelesítésére Kollányi Ferencz dr. ig. választmányi és Popovics Sándor dr. alapító tagokat kéri fel.

1. Az 1916—1918. évkörre választott elnökség megbízása lejárván, elnök az új elnökség megválasztásának megejtésére a szavazatszedő bizottság tagjaiul Áldassy Antal dr. és Hóman Bélint dr. ig. vál. és Tompa Ferencz dr. évd. r. tagokat s a választási eljárás idejére korelnökül Sigray Pál alapító tagot kéri fel.

Az elnöki széklet Sigray Pál korelnök foglalja el.

Korelnök elrendeli a titkos szavazást az elnökség tagjaira. A szavazás megejtetvén, megállapított, hogy összesen 44 szavazatot adott be, az elnöki állásra 44 szavazattal dr. gróf Klebelsberg Kunó, az első alelnöki állásra 43 szavazattal dr. Csánki Dezső és a második alelnöki állásra 44 szavazattal dr. Fejérpataky László eddigi elnök, illetve alelnökök választatván meg.

A szavazás eredményéhez képest korelnök dr. gróf Klebelsberg Kunót, dr. Csánki Dezsőt és dr. Fejérpataky Lászlót az 1919—1921. évi évkör hátralévő idejére a Társulat megválasztott elnökének, illetve alelnökeinek kijelenti és felkéri az elnököt az elnöki szék újból való elfoglalására.

2. Elnök és az alelnökök helyüket ismét elfoglalván, elnök az elnökség nevében is a megnyilvánult bizalomért a közgyűlésnek s odaadó működéséért a közgyűlés nevében is Sigray Pál korelnöknek köszönetét fejezi ki, majd elmondja elnöki megnyitóbeszédét, a melyet folyóiratunk a jelen füzet élén egész terjedelmében közöl.

3. Elnök — utalással a tárgysorozat egy későbbi pontjaként bemutatandó titkári jelentésre — előadja, hogy az alapszabályok szerint lejárt az 1917—1919. évre választott igazg. választmányi tagok megbízata, valamint megszűnt az 1916—1918. évi évkörre

választottaké is, a kiknek helye a múlt 1919. évben nem volt betölthető, közgyűlés nem tartatván. Így ez alkalommal visszamenőleg megújítandók az 1919—1921. és folytatólagosan az 1920—1922. évi évkörök és betöltendő az 1918—1920. évi évkörben elhalálozás folytán megürlt 1 (egy), összesen tehát 41 ig. választmányi tagsági hely. Elnök a megüresedett 41 választmányi tagsági hely betöltésére elrendeli a szavazást s ennek tartamára a közgyűlést felfüggeszti.

A szavazás megejtetvén, elnök az ülést újra megnyitja, mire

4. Mályusz Eleméré évd. r. tag bemutatja »Turócz vármegye kialakulása és betelepítése« cz. munkájának egyes, új eredményeket megállapító részeit. — Elnök a felolvasónak a közgyűlés nevében kifejezi köszönetét. Időközben a szavazatszedő bizottság munkájával elkészülvén,

5. Áldássy Antal dr. mint bizottsági elnök jelenti, hogy összesen 56 érvényes szavazat adatott be, melyből Angyal Dávid dr., Ballagi Aladár dr., Barabás Samu, Dedek-Crescens Lajos dr., Dézsi Lajos dr., Döry Ferencz dr., Erdélyi László dr., Hóman Bálint dr., Karácsonyi János dr., Kollányi Ferencz dr., Lukcsics József dr., Madzsar Imre dr., Márki Sándor dr., Melich János dr., Nagy Gyula, Odescalchi Artúr hg., Pilch Jenő, Reiszig Ede dr., Soós Elemér, B. Szabó László dr., Szentpétery Imre dr., Takáts Sándor dr., Varju Elemér dr. 56—56; Baranyai Béla, Friedreich Endre dr., Géresi Kálmán, Holub József dr., R. Kiss István dr., Patek Ferencz dr., Révész Kálmán, Szabó Dezső dr., Szilády Áron, Tagányi Károly, Závodszy Levente dr. 55—55; Illés József dr., Szendrei János dr., 54—54; Tóth Zoltán dr. 53; Morvay Győző dr. 51; Komáromy András dr. 49, Jakubovich Emil dr. 45 és Herzog József dr. 40 szavazatot nyertek. Azonkívül nyolcz névre esett 19—1 szavazat. — Elnök ennek alapján nevezetteket megválasztott igazg. választmányi tagoknak kijelenti s javasolja, hogy a mondott 41 tagnak az 1919—1921. és 1920.—1922., illetve 1918—1920. évi évkörökbe való megfelelő beosztása bizassék az elnökségre. — A közgyűlés a javaslatához egyhangúlag hozzájárul.

6. Baranyai Béla titkár előterjeszti a Társulat 1918. és 1919. évi működéséről szóló jelentését. — A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi; elnök a jelentéstévőnek a közgyűlés nevében kifejezi köszönetét a gondos összeállításért.

7. Elnök előadja, hogy a Társulat elnöksége, illetve igazg. választmánya a legutóbbi ig. választmányi ülés határozata alapján (1920. május 20-iki 21. jk. pont) a Magyar Történelmi Társulat tiszteleti tagjaiul ajánlja gróf Apponyi Albert társulati tagot, a ki hazánkat a béketárgyaláson kimagasló egyéniségéhez és a nagy ügyhöz méltó tudással és önfeláldozással képviselte és Babics József alapító tagot, a ki rendkívüli becsű könyvtárának a Társulat részére történt adományozásával a hazai történetírásnak s Társulatunknak örök értékű szolgálatokat tett. — A közgyűlés a választmány javaslatát egyhangú helyesléssel fogadván, elnök gróf Apponyi Albertet és Babics Józsefet a Társulat tiszteleti tagjaiul megválasztottaknak jelenti ki.

8. Előterjesztvén a számvizsgáló-bizottság jelentése az 1918. évi zárszámadás felülvizsgálatáról s maga a zárszámadás, valamint a gazdasági bizottság 1919. évi november 20-án kelt jelentésének erre vonatkozó része, — a közgyűlés a számvizsgáló-bizottság jelentését tudomásul veszi, Novák Nándor pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenntartással megadja s Csánki Dezső ügyv. alelnöknek a nagy körültekintéssel vezetett gazdálkodásért a maga részéről is elismerő-

sét és köszönetét fejezi ki, valamint köszönetet mond a számvizsgáló-bizottságnak is fáradságos és lelkiismeretes munkásságáért.

9. Bemutattatván az 1919—1920. évi költségvetés tervezete s a gazdasági bizottság jelentésének erre vonatkozó része — a közgyűlés a választmány és a gazdasági bizottság javaslatának megfelelően az 1919. és 1920. éveknek egy gazdasági időszakká való összevonását jóváhagyja, az ezen 1919. és 1920. évi összevont gazdasági időszakra vonatkozólag bemutatott költségvetést elfogadja s tudomásul veszi, hogy a választmány az elnökséget felhatalmazta (1919. évi decz. 11-ig vál. ü. 22. jk. p.), hogy a költségvetésben mutató nagy hiány apasztása céljából a Századok ívszámában esetleg a tervbe vettnél is nagyobb reduciót foganatosíthasson.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. gróf Klebelsberg Kunó, elnök.

Baranyai Béla, titkár.

Hitelesítjük: *dr. Kollányi Ferencz*, *dr. Popovics Sándor*.

Az 1918. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Az igazgató-választmány 1918. évi december hó 5-én tartott ülésében alulírottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1918. évi számadásait megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízásunkban az alulírt napon a következőleg jártunk el.

Ez idén is felkértük Strömpl János közoktatásügyi népbizottsági hivatalnokot, hogy mint szakértő a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadáshoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár, valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület értesítéseit és számlakivonatait tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János, mint szakértő, kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az 1. /' alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi április hó 8-án Novák Nándor pénztárnok lakásán megjelenvén, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Eljárásunkat a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

A főnapló szerint az 1918. évi bevételt 92.648 korona 81 fillérben, az 1918. évi kiadást 88.883 korona 31 fillérben állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1918. évi december 31-én 3.765 korona 50 fillér volt, mely összeg a postatakarékpénztárnak 1918. évi december hó 31-én kelt 106-ik számlakivonata szerint 1.476 korona 47 fillér pénzmaradvánnyal

és az 1919. évi január hó 31-én kelt 130-ik számlakivonathoz csatolt 1-ső számú befizetési lap szerint 1.065 korona 20 fillér bevétellel, továbbá az 1919. évi február hó 3-án kelt 132. számlakivonathoz csatolt 2. számú befizetési lap szerint 323 korona 83 fillérrel, összesen 3.765 korona 50 fillérrel fedezve van, szóval az 1918. évi 3.765 korona 50 fillér pénzmaradvány a postatakarékpénztárban tényleg gyümölcsöztetőleg van elhelyezve.

Ezután áttértünk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél a »Magyar Történelmi Társulat« címén vezetett folyószámla ellenőrző-könyvének megvizsgálására. E szerint a könyv szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél 1918. évi december hó 31-én 660 korona volt a készpénzmaradvány, melynek igazolásául csatoljuk 2. ./' alatt az illető folyószámlakivonatot.

A főnapló és a folyószámlakönyv szerint tehát a Magyar Történelmi Társulatnak 1918. évi december hó 31-én összesen 4.425 K 50 fillérnyi készpénze maradt.

A főnaplónak és a folyószámlának bevételi és kiadási eredményei rovatonként összesítve vannak a főkönyvben. A főkönyv összesített bevételeiből és kiadásából az átutalásokat levonván — nehogy azok a zárószámadást mód felett nagyra növeszszék és esetleg helytelen következtetésekre adjanak okot — a Magyar Történelmi Társulat 1918. évi összes bevételeit 97.177 K 81 fillérben és összes kiadását 92.752 K 31 fillérben állapítottuk meg. E szerint a főkönyv szerint is tehát — mint fentebb a főnapló és folyószámla szerint — a Magyar Történelmi Társulat 1918. évi december hó 31-én volt készpénzmaradványát 4.425 K 50 fillérben állapítottuk meg.

Azután áttértünk az 1918. évi zárószámadás megbírálására. Ezt a zárószámadást 3. ./' alatt csatoljuk. A zárószámadás a főkönyv alapján készült s annak bevételi s kiadási tiszta (t. i. az átutalások nélküli) eredményeit tünteti fel. E szerint a zárószámadás szerint is a Magyar Történelmi Társulat készpénzmaradványa 1918. évi december hó 31-én 4.425 K 50 fillér volt.

Megjegyezzük, hogy ebből a 4.425 K 50 fillérből 2.547 K 51 fillér alapítványi természetű pénz, melynek tőkésítésére a Társulat kötelezve van. Visszafizetendő azonkívül a nem alapítványi természetű tőke számlájára 11.364 K 30 fillér. Vagyis tényleges tartozásunk összege 13.911 K 91 fillér, a miből levonva a fent kimutatott pénztári maradványt 4.425 K 50 fillért, fedezetlenül maradt 9.486 K 41 fillér.

A pénztárvizsgálat további menetében megvizsgáltuk a törzsvagyon főkönyvet. E szerint a Magyar Történelmi Társulat vagyona 170.400 K-t tesz ki. Ez a Pesti Hazai Első Takarékpénztár

pénztár-Egyesületnél letétben van 170.400 K névértékű érték-papírban. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 4. /' alatt csatolt letétjegyzéke. Az említett letétjegyzék szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület egy darab millenniumi emlékérmet is őriz. Őriz még a nevezett takarékpénztár egy Pesti Magyar Kereskedelmi Bank-részvényt is. Erről a részvényről az 1911. és 1912. évi pénztárvizsgálati jelentésekben, melyeket szintén alulírottak terjesztettek elő, kimerítően tájékoztattuk a tisztelt közgyűlést. Ez a részvény a Terray István adománya s felerészben a Régészeti és Embertani Társulat tulajdona. Úgyszintén a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület őrzi Novák Nándor pénztárnoknak 1.000 K hadikölcsönkötvénybe fektetett biztosítékát.

A pénztárvizsgálat további folyamán megállapítottuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1918. év folyamán 17 különböző rendeltetésű alapot kezel. A 17 alap közül 13 alapnak a pénzei folyószámlákon, 4 alapnak a pénzei pedig betétkönyvecskékben vannak elhelyezve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnél. Az egyik alapnak (a 2. sz. alattinak) értékpapírjai a Magyar Földhitelintézetnél őriztetnek.

Az alapok a következők :

1. Thaly-alap, mely az 5. /' alatt csatolt számlakivonat szerint 1918. évi december hó 31-én 6 K készpénzmaradvánnyal és a 6. /' alatt csatolt letétjegyzék szerint 2.100 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

2. »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« című alap 1918. évi december hó 31-én a 7. /' alatt csatolt számlakivonat szerint 12.485 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a Magyar Földhitelintézetnél a 8. /' alatt csatolt értesítés szerint 53.300 koronányi értékpapírvagyona is van,

3. Teleki-alap, mely 1918. december 31-én a 9. /' alatt csatolt számlakivonat szerint 29 K készpénzmaradvánnyal, a 10. /' alatt csatolt betéti jegyzék szerint pedig 900 K n. é. értékpapírvagyonnal rendelkezett.

4. »Teleki Mihály levelezései« alap, a melynek a 11. /' alatt csatolt számlakivonat szerint 21.591 K készpénzmaradványa volt 1918. december 31-én.

5. Zichy Jenő-alap 1918. december 31-én a 12. /' alatt csatolt számlakivonat szerint 2.434 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

6. Thallóczy-alap a 13. /' alatt csatolt számlakivonat szerint 1918. december 31-én 863 K készpénzmaradvánnyal zárult,

a 14. ./' alatt csatolt letéti jegyzék szerint pedig 23.000 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

7. »Magyarország újabbkori történetének forrásai« cz. alap, mely a 15. ./' alatt csatolt számlakivonat szerint 1918. évi december hó 31-én 20.973 K készpénzmaradvánnyal és a 16. ./' alatt csatolt letéti jegyzék szerint 70.000 K n. é. értékpapírral rendelkezett. E szerint ez az alap összesen 90.973 K-val rendelkezik.

8. »Magyar Történetírás Története« cz. alap, a melynek a 17. ./' alatt csatolt számlakivonat szerint 207 K készpénzmaradványa, a 18. ./' alatt csatolt betétjegy-zék szerint pedig 4000 K n. é. értékpapírvagyona volt 1918. december 31-én.

9. »Magyarország története német nyelven« cz. alap 1918. évi december hó 31-én a 19. ./' alatt csatolt számlakivonat szerint 3.376 K tartozással zárult. Ennek az alapnak a 20. ./' alatt csatolt jegyzék szerint 18.000 K n. é. értékpapírvagyona van. Így ennek az alapnak végső összege 14.624 K.

10. »Magyar Hősiesség emléke« cz. alap, melynek a 21. ./' alatt csatolt számlakivonat szerint 897 K készpénzmaradványa volt 1918. december 31-én.

11. »Diplomáciai források« cz. alap 1918. december 31-én a 22. ./' alatt csatolt számlakivonat szerint 31.187 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

12. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap« egyenlege a 23. ./' alatt csatolt számlakivonat szerint 1918. december 31-én 1.523 K volt, de ez az alap a 24. ./' alatt csatolt jegyzék szerint 8.200 K n. é. értékpapírvagyonnal is rendelkezett.

13. »Nem alapítványi természetű tőke« cz. alapnak 1918. évi december hó 31-én 1.331 koronányi készpénzmaradványa volt a 25. ./' alatt csatolt számlakivonat szerint, de a 26. ./' alatt csatolt letéti jegyzék szerint ez az alap is 11.100 K n. é. értékpapírvagyonnal és 150 koronás betétkönyvecskével bírt.

A 4. ./' alatt csatolt letéti jegyzék szerint 1918. decz. 31-én :

14. A Zichy-codex-alap 41 K 70 f,

15. Várnai síremlék-alap 261 K 44 fillérnyi készpénzzel rendelkezett.

Ugyancsak a 4. ./' alatt csatolt letéti jegyzék szerint 1918. évi december hó 31-én :

16. Szilágyi Sándor-alap 85 K 42 fillér készpénzzel és 2.600 K n. é. értékpapírral,

17. »Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja« alap 31 K 78 fillér készpénzzel és 2.200 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

Végezetül felsoroljuk a »Magyar Történelmi Társulat« cz. folyószámla értékpapírjait a 4. ./' alatt csatolt letéti jegyzék alapján, szembeállítván az 1917. december 31-én volt eredménynyel :

	1917. decz. 31.	1918. decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete záloglevél 4.5 %-os	5.800 K	5.800 K
2. Magyar Jelzálog-Hitelbank záloglevele 4.5 %-os	49.200 »	48.200 »
3. Magyar koronajáradékkötvény 4 %-os	31.400 »	31.400 »
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületi kötvény 4 %-os	37.200 »	37.200 »
5. Magyar Jelzálog-Hitelbank záloglevél 4 %-os.....	14.000 »	14.000 »
6. 6 %-os hadikölcsönkötvény	21.000 »	21.400 »
7. 5.5 %-os állami pénztárjegy	5.000 »	11.400 »
8. Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületi kötvény 4.5 %-os.....		1.000 »
9. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti és Embertani Társulattal)	— »	— »
Összesen	163.600 K	170.400 K

Eljárásunk során meggyőződést szereztünk, hogy Novák Nándor pénztárnok a Társulat pénztárát lelkiismeretesen és szakavatottsággal kezelte, ennél fogva felkérjük a tisztelt közgyűlést, hogy Novák Nándor pénztárnoknak a felmentést a szokásos fenn tartással megadni méltóztassék.

Maradtunk tisztelettel

Budapesten, 1919. évi április hó 8-án.

Dr. Reiszig Ede s. k.

Dr. Illés József s. k.

a számvizsgáló bizottság tagja.

a számvizsgáló bizottság tagja.

Kimutatás a Magyar Történelmi Társulat törzsvagyományáról 1918. év végével.

A) Alapítványi természetű tőke.

1. Magyar Jelzálog Hitelbanki záloglevél ..	4½ %-os	48.200 K
2. Magyar Jelzálog Hitelbanki záloglevél ..	4 %-os	14.000 »
3. P. H. E. T. Egyesületi kötvény.....	4½ %-os	37.200 »
4. P. H. E. T. Egyesületi kötvény.....	4½ %-os	1.000 »
5. Magyar koronajáradék kötvény		31.400 »
6. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél.....	4½ %-os	5.800 »
7. Magyar járadékkötvény	6 %-os	21.400 »
8. Állami pénztárjegy	5½ %-os	11.400 »
Összesen		170.400 K

B) Nem alapítványi természetű tőke.

1. Magyar koronajáradék	4%-os	10.200 K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény.....	4%-os	800 +
3. Magyar járadékkötvény	6%-os	100 +
4. Takarékpénztári könyv a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban		150 +
5. P. H. E. T. Egyesületi folyószámlán ..		1.331 +
	Összesen	12.581 K

C) Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap.

1. Magyar koronajáradék	4%-os	6.300 K
2. P. H. E. T. Egyesületi kötvény.....	4%-os	1.800 +
3. Magyar járadékkötvény.....	6%-os	100 +
4. P. H. E. T. Egyesület folyószámláján..		1.523 +
	Összesen	9.723 K

Az A), B) és C) rovaton lévő összes törzsvagyon 1918. december 31-én 192.704 K

A Magyar Történelmi Társulat 1918. évi zárószámadása.**A) Magyar Történelmi Társulat****I. Bevételek.**

	Előirányzat 1918-ra	Eredmény 1918-ban
1. Pénztári maradvány	6.770.62	6.770.62
2. Tagdíjak, tagdíjhátralékok, előfizetések	10.000.—	12.100.52
3. Alaptőke utáni kamatok	8.753.21	8.134.43
4. Forgótőke utáni kamatok	400.—	504.84
5. Századok és egyéb kiadványok eladásából	300.—	823.25
6. A VKM segélye	2.000.—	7.700.—
7. A P. H. E. T. E. és E. M. Á. B. T. adománya	400.—	700.—
8. Hirdetésekért	1.500.—	1.500.—
9. Néhai dr. Thaly stb. alap folyószámláról	100.—	100.—
10. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap« számlájáról....	—.	—.
11. A »Nem alapítványi természetű tőke« számlájáról	3.000.—	15.500.—
12. Előre nem látott bevételek	1.000.—	8.312.24
13. Remélhető új alapítványok	2.000.—	5.368.94
14. Idegen pénzek	500.—	5.377.29
Összesen....	36.723.83	72.892.13

	Előirányzat 1918-ra	Eredmény 1918-ban
II. Kiadások.		
1. Tisztviselők tiszteletdíja	4.500.—	4.224.86
2. A Századok nyomdai és expeditionalis költsége (a könyvkötéssel együtt 40 ív)	20.000.—	22.756.71
3. A Századok írói honorariumai.....	3.200.—	3.383.10
4. A szolgálak díjazására	560.—	564.—
5. Irodai költségek	1.200.—	600.86
6. A takarékpénztáraktól fölszámított dí- jak stb.	350.—	335.93
7. Az Athenaeumnak stb. különféle nyomatványokért	400.—	1.106.17
8. A kiadványok előző évi raktári keze- léséért	500.—	—.—
9. Postai megbízások költségeire	300.—	407.10
10. A Századok Tartalommutatójának költ- ségére	—.—	—.—
11. A M. Tört. Társulat történetének költ- ségére	—.—	—.—
12. Remélhető új alapítványok tőkésítésére	3.000.—	4.135.60
13. Előre nem látott kiadások	5.402.57	6.224.—
14. Idegen pénzek	1.000.—	1.266.63
15. A M. T. Életrajzok kiadásánál fölme- rült hiány fedezésére	500.—	5.377.29
	11.000.—	18.084.38
Összesen....	51.912.57	68.466.63

B) Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

15. Előfizetésekből	3.000.—	3.401.30
16. Segély az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
17. Az Athenaeumtól az átvett példá- nyokért	1.000.—	1.500.—
18. Clichékért az Athenaeumtól	300.—	300.—
19. A hiány fedezésére az A. főszámla 15. rovatáról	11.000.—	18.084.38
Összesen....	16.300.—	24.285.68

II. Kiadások.

16. Nyomdai számla	12.000.—	20.470.68
17. Írói tiszteletdíj	1.500.—	1.294.—
18. Illustratók költsége	2.000.—	1.721.—
19. Szerkesztői tiszteletdíj	800.—	800.—
Összesen....	16.300.—	24.285.68

Összevonas.

A) Magyar Történelmi Társulat bevételei	36.723.83	72.892.13
A) Magyar Történelmi Társulat kiadásai	51.912.57	68.466.63
Felesleg, illetve hiány	15.188.74	4.425.50

	Előirányzat 1918-ra	Eredmény 1918-ban
B) Magyar Történelmi Életrajzok bevételei	16.300.—	24.285.68
B) Magyar Történelmi Életrajzok kiadásai	16.300.—	24.285.68
Felesleg	—.—	—.—
A) és B) összes bevétel.....	53.023.83	97.177.81
A) és B) összes kiadás.....	68.212.57	92.752.31
Felesleg, illetve hiány	15.188.74	4.425.50
Megjegyzendő azonban, hogy ezzel szemben visszafizetendő a nem alapítványi természetű tőke számlájára....		11.364.40
és tőkésítendő alapítvány		2.547.51
vagyis tényleges tartozásunk összege, a miből levonva a fent kimutatott pénztári maradványt		13.911.91
fedezetlenül maradt		4.425.50
		9.486.41

A Magyar Történelmi Társulat 1919/20. évi költségvetése.

A) Magyar Történelmi Társulat.

I. Bevételek.

	Eredmény 1918-ban	Előirányzat 1919/20-ra
1. Pénztári maradvány	6.770.62	4.425.50
2. Tagdíjak, tagdíjhátralékok, előfizetések	12.100.52	20.000.—
3. Alapítvány utáni kamatok.....	8.134.43	10.000.—
4. Forgó tőke utáni kamatok.....	504.84	500.—
5. Századok és egyéb kiadványok eladásából	823.25	1.000.—
6. A közoktatási ministerium segélye ..	7.700.—	4.000.—
7. A P. H. E. T. E. és E. M. Á. B. T. adományai	700.—	400.—
8. Hirdetésekért	1.500.—	100.—
9. »Néhai dr. Thaly Kálmán stb.« alap folyószámláról	100.—	200.—
10. A nem alapítványi természetű tőke számlájáról	15.500.—	—.—
11. Rendkívüli bevételek	8.312.24	36.100.—
12. Remélhető új alapítványok	5.368.94	1.000.—
13. Átfutó pénzek	5.377.29	500.—
Összesen	72.892.13	78.225.50

II. Kiadások.

1. Tisztviselők tiszteletdíja	4.224.86	9.000.—
2. A Századok nyomdai és expeditionális költsége	22.756.71	90.936.56
3. A Századok írói honorariumai	3.383.10	4.680.—
4. A szolgálak díjazása	564.—	600.—
5. Irodai költségek	600.86	1.500.—
Átvitel..	31.529.53	106.716.56

	Eredmény 1918-ban	Előirányzat 1919/20-ra
Áthozat..	31.529.53	106.716.56
6. A takarékpénztáraktól felszámított díjak, stb.	335.93	1.000.—
7. Az Athenaeumnak stb. különféle nyom- tatványokért	1.106.17	2.000.—
8. A kiadványoknak előző évi raktári kezeléséért	—,—	2.000.—
9. Postai megbízások költségeire	407.10	600.—
10. Visszafizetés a nem alapítványi termé- szetű tőke számlájára	4.135.60	11.365.—
11. Remélhető új alapítványok tőkésítésére	6.224.—	3.547.51
12. Rendkívüli kiadások	1.266.63	1.000.—
13. Átfutó pénzek	5.377.29	500.—
14. A Magy. Tört. Életrajzok kiadásánál fölmerült hiány fedezésére	18.084.38	42.069.05
Összesen....	68.466.63	170.798.12

B) Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

14. Előfizetésekből	3.401.30	15.000.—
15. Segély az Akadémiától	1.000.—	—,—
16. Az Athenaeumtól az átvett példá- nyokért	1.500.—	3.000.—
17. Clichékért az Athenaeumtól	300.—	300.—
18. A hiány fedezésére az A. főszámla 14. rovatáról	18.084.38	42.069.05
Összesen....	24.285.68	60.369.05

II. Kiadások.

15. Nyomdai számla	20.470.68	56.419.05
16. Írói tiszteletdíj	1.294.—	1.250.—
17. Illustrációk költsége	1.721.—	1.900.—
18. Szerkesztői tiszteletdíj	800.—	800.—
Összesen....	24.285.68	60.369.05

Összevonás.

A) Magyar Történelmi Társulat bevételei	72.892.13	78.225.50
A) Magyar Történelmi Társulat kiadásai	68.466.63	170.798.12
Felesleg, illetve hiány	4.425.50	92.572.62
B) Magyar Történeti Életrajzok bevételei	24.285.68	60.369.05
B) Magyar Történeti Életrajzok kiadásai	24.285.68	60.369.05
Felesleg	—,—	—,—
A) és B) összes bevétel.....	97.177.81	138.594.55
A) és B) összes kiadás	92.752.31	231.167.17
Felesleg, illetve hiány	4.425.50	92.572.62

1920 május havában fizettek:**tagdíjat:**

1919-re: Baumgartner Alajos (15 K), Benedek Sándor (15 K), Budapest: Ciszst. rend tanárképző-intézete (5 K), Országos levéltár (15 K), dr. Hübner Emil (15 K), dr. Jambrikovich László (5 K), dr. Király János (15 K), Kresz Ferencz (15 K), dr. Madzsar Imre (5 K), Mihalovics Olga (5 K), Miskolcz: Borsod-Miskolczi Museum (15 K), Nagykőrösi tanítóképződei könyvtár (5 K), Rexa Victor (15 K), összesen 145 K.

1920-ra: Budapest: Ciszst. rend tanárképző-intézete (10 K), Országos levéltár (15 K), dr. Hübner Emil (5 K), dr. Jambrikovich László (10 K), dr. Madzsar Imre (10 K), Mihalovics Olga (15 K), Miskolcz: Borsod-Miskolczi Museum (5 K), Nagykőrösi tanítóképződei könyvtár (15 K), Pető Lajos (15 K), Zachár Emil (15 K), összesen 115 K.

Mindösszesen 260 korona.

1920 június havában fizettek:**a) alapítványt:**

Ifj. Hajdú János 200 K

b) tagdíjat:

1917-re: dr. Balló István, Komlóssy Artúr, összesen 20 K.

1918-ra: dr. Angyal Zoltán, dr. Balló István, Komlóssy Artúr, Molnár Elemér, dr. Steiner Zoltán (15 K), dr. Szentpétery Imre, összesen 65 K.

1919-re: dr. Angyal Zoltán (25 K), dr. Arányi Erzsébet (15 K), dr. Bajza József (15 K), dr. Balló István (15 K), Balonyi Imre (15 K), Barcza Sándor (20 K), Bartók János (15 K), Beniczky Ádám (20 K), Bély János (15 K), Boleratzky Gyula (15 K), Budapest: I. ker. főgymnasium (5 K), II. ker. főgymnasium (5 K), X. ker. (Jászberényi-úti) főgymnasium (5 K), X. ker. (tisztviselőtelepi) főgymnasium (8 K), dr. Csánki Dezső (15 K), Eger: Ciszst. r. főgymnasium (15 K), Áll. főreáliskola (15 K), Papnövényedékek magyar egyházirodalmi társulata (15 K), Fábray Pál (15 K), Fehér Bálint (5 K), dr. Filiczky Miksa (15 K), Forster István (15 K), Francsics Norbert (15 K), Gárdonyi Géza (5 K), Győri benczés főgymnasium (10 K), Halbik Cziprián (15 K), dr. Imre Sándor (15 K), Józsa Menyhért (15 K), dr. Kaszák József (5 K), Kerényi Irén (15 K), Keszthelyi kath. főgymnasium (15 K), Kiss István (15 K), Kissházy Ágoston (15 K), dr. Kohl Medárd (15 K), Komlóssy Artúr (10 K), dr. Korilly Szilveszter (5 K), dr. Kujáni Gábor (15 K), dr. Lakatos Dénes (5 K), dr. Lőrincz Gyula (15 K), Moóry Rikárd (15 K), Móri áll. polg. iskola (5 K), Pannonhalmi főapátság könyvtára (11 K), dr. Pálovich István (15 K), Pápa: Benczés főgymnasium tanári könyvtára (20 K), Ref. főiskolai könyvtár (15 K), dr. Pecsner Emil (5 K), Petrő Kálmán (15 K), Plaththy Pál (15 K), dr. Rada István (15 K), dr. Schleiminger László (15 K), Soós Flemér (15 K), Sopron: Áll. főreáliskola (5 K), Felső keresk. iskola önképző köre (5 K), dr. Steiner Zoltán (15 K), Sümegi áll. reáliskola (5 K), dr. Szentpétery Imre (10 K), gróf Széchenyi Bertalan (15 K), Székesfehérvári ciszt. r. főgymnasium (15 K), Szmrecsányi Lajos (15 K), Szombathelyi áll. főreáliskola (15 K), Tóth István (15 K), dr. Údvardy László (15 K), Varga Antal (15 K), V. Végh István (5 K), összesen 819 K.

1920-ra: dr. Angyal Zoltán (25 K), dr. Arányi Erzsébet (15 K), Barcza Sándor (20 K), Bartók János (15 K), Beniczky Ádám (20 K), Bély János (15 K), Boleratzky Gyula (15 K), Budapest: I. ker. főgymnasium (10 K), II. ker. főgymnasium (10 K), X. ker. (Jászberényi-úti) főgymnasium (5 K), X. ker. (tisztviselőtelepi) főgymnasium (7 K), dr. Csánki Dezső (15 K), Fehér Bálint (10 K), dr. Filiczky Miksa (15 K), Gárdonyi Géza

(10 K), Győri benczés főgymnasium (15 K), Halbik Cziprián (15 K), Józsa Menyhért (15 K), dr. Kaszák József (15 K), Kerényi Irén (15 K), dr. Korilly Szilveszter (15 K), dr. Kujáni Gábor (15 K), dr. Lakatos Dénes (15 K), dr. Lőrincz Gyula (15 K), Móri áll. polg. iskola (20 K), Pannonhalmi főapát-ság könyvtára (15 K), Pápa: Benczés főgymnasium tanári könyvtára (20 K), Ref. főiskolai könyvtár (15 K), dr. Pecsner Emil (10 K), Petró Kál-mán (15 K), Platthy Pál (15 K), báró Prónay Dezső (15 K), dr. Rada István (15 K), dr. Schleiminger László (15 K), Soós Elemér (15 K), Sopron: All. főreáliskola (10 K), Felső keresk. iskola önképzőköre (10 K), dr. Steiner Zoltán (15 K), Sümegi áll. reáliskola (15 K), gróf Széchenyi Bertalan (15 K) Székesfehérvári cziszt. r. főgymnasium (15 K), Szombathelyi áll. főreál-iskola (15 K), V. Végh István (15 K), dr. Walter Gyula (25 K), összesen 647 K 80 f.

Mindösszesen 1551 korona 80 fillér.

1920 július havában fizettek:

a) alapítványt:

Dr. Lukinich Imre 129 K.

b) tagdíjat:

1916-ra: dr. Móricz Károly, összesen 10 K.

1917-re: dr. Móricz Károly, összesen 10 K.

1918-ra: Kecskeméti áll. főreáliskola, dr. Móricz Károly, Zalaegerszegi Casino, összesen 30 K.

1919-re: Berecz Ábel (15 K), Beyer Teophil (5 K), B. Boér Géza (15 K), dr. Darkó Jenő (15 K), Debreczeni tud.-egyetem magyar tört. seminariuma (5 K), dr. Gombos F. Albin (15 K), Haan Béla (15 K), Halassy József (20 K), dr. Házi Jenő (5 K), Kalocsa: Főszékesegyházi könyvtár (15 K), Jézus-társasági collegium (5 K), Kecskeméti áll. főreáliskola (15 K), Kenessey Gyula (10 K), Kisújszállási ref. főgymnasium (5 K), dr. Lux Kálmán (15 K), dr. Meskó László (15 K), Mezőturi áll. leányközéiskola (15 K), Miskolcz: All. felső keresk. iskola (5 K), I. sz. áll. polg. fiúiskola (5 K), dr. Móricz Károly (15 K), Nyiregyházi ev. főgymnasium (5 K), báró Schell József (15 K), Szabó Kálmán (25 K), Szeberényi Lajos (15 K), dr. Szlávay Béla (15 K), Veszprémi r. kath. főgymnasium (15 K), Zalaegerszegi Casino (15 K), dr. Ziskay Antal (15 K), összesen 350 K.

1920-ra: Berecz Ábel (15 K), Beyer Teophil (15 K), B. Boér Géza (15 K), Debreczeni tud.-egyetem magyar tört. seminariuma (15 K), dr. Gombos F. Albin (15 K), Gyöngyösi áll. főgymnasium (15 K), Halasy József (25 K), dr. Házi Jenő (15 K), Huszár Dezső (10 K), dr. Hübner Emil (20 K), Kalocsa: Főszékesegyházi könyvtár (15 K), Jézus-társasági colle-gium (10 K), Kiskunhalasi ref. főgymnasium (15 K), dr. Lux Kálmán (15 K), Macher Emánuel (15 K), Makó város polgármesteri hivatala (25 K), Mályusz Elemér (20 K), Mezőturi áll. leányközéiskola (15 K), Mihályi Ernő (15 K), Miskolcz: All. felső keresk. iskola (15 K), I. sz. áll. polg. fiúiskola (15 K), dr. Móricz Károly (15 K), Nyiregyházi ev. főgymna-sium (15 K), báró Schell József (15 K), Szabó Kálmán (25 K), Szarvasi ág. ev. főgymnasium (15 K), Szeberényi Lajos (15 K), dr. Szlávay Béla (15 K), Szombathely: Vasvármegyei Kultur-Egyesület (5 K), összesen 455 K.

Mindösszesen 855 korona.

1920 augusztus havában fizettek:

tagdíjat:

1916-ra: dr. Gálos Rezső (8 K 10 f), összesen 8 K 10 f.

1917-re: dr. Gálos Rezső, összesen 10 K. *(Folytatás a boríték 3. oldalán.)*

1918-ra: dr. Gálos Rezső, Kiss Jenő, összesen 20 K.

1919-re: Bernrieder János (15 K), A vértessaljai ref. egyházmegye (5 K), dr. Csengey Gyula (15 K), Czeglédi áll. főgymnasium (4 K 20 f), Ellend József (10 K), Ernyey József (15 K), Fazekas Sándor (15 K), Felső-lövői ág. h. ev. főgymnasium (10 K), dr. Gálos Rezső (10 K), Gröttner Erzsébet (15 K), Gyulai r. kath. főgymnasium (15 K), dr. R. Kiss István (12 K), Kiss Jenő (15 K), Leskó József (15 K), dr. Lovas K. Elemér (15 K), dr. Magyary Zoltán (15 K), Mathea Károly (15 K), Meisels Jakab (25 K), Mikó Vilma (15 K), Piukovics Ödön (20 K), Sárközy Imre (5 K), Soproni Museum (15 K), Szombathely: Vasmegeyi Kultur-Egyesület (5 K), Szőlgyémy János (15 K), dr. Takáts György (15 K), Vörös Gusztáv (15 K), dr. Walter Gyula (5 K), összesen 356 K 20 f.

1920-ra: Bernrieder János (15 K), A vértessaljai ref. egyházmegye (10 K), Czeglédi áll. főgymnasium (22 K 80 f), Ernyey József (15 K), Fazekas Sándor (5 K), dr. Gálos Rezső (15 K), Gröttner Erzsébet (15 K), Gyulai r. kath. főgymnasium (15 K), dr. Horváth János (5 K), dr. R. Kiss István (15 K), Kiss Jenő (15 K), Leskó József (5 K), Mathea Károly (15 K), Meisels Jakab (25 K), Mikó Vilma (5 K), Piukovics Ödön (20 K), Sárközy Imre (10 K), dr. Szarka Gyula (15 K), Szombathely: Áll. s. közs. polg. leányiskola (15 K), Premontrei főgymnasium (15 K), Vasmegeyi Kultur-Egyesület (10 K), Vasváry Béla (15 K), összesen 297 K 80 f.

1921-re: Kiss Jenő (15 K), összesen 15 K.

Mindösszesen 707 korona 10 fillér.

1920 szeptember havában fizettek:

tagdíjat:

1919-re: dr. Angyal Dávid (15 K), Budapest: Magyar Nemzeti Museum Széchenyi-könyvtára (12 K), Debreczeni János (15 K), Kelényi B. Ottó (15 K), Kolozsváry Kiss István (15 K), Magyar Kázmér (15 K), Milhoffer Sándor (5 K), dr. Thurner Mihály (15 K), összesen 107 K.

1920-ra: dr. Angyal Dávid (5 K), Balonyi Imre (15 K), Bartóffy Jenő (20 K), Budapest: Jézus-társasági egyetemi hallgatók könyvtára (15 K), Debreczeni János (15 K), Éry Emil (25 K), Kelényi B. Ottó (15 K), Kolozsváry Kiss István (15 K), Magyar Kázmér (15 K), Milhoffer István (15 K), Szemere Hubáné (25 K), dr. Thurner Mihály (15 K), összesen 195 K.

1921-re: Balonyi Imre (15 K), összesen 15 K.

Mindösszesen 317 korona.

Novák Nándor, pénztárnok,
I. Márvány-utca 25. III. 25.

PÁLYÁZAT HIRDETÉS. A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra:

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története

1. A mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.
2. Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig, 1576—1606.

Az ajánlkozás e feladatokra a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatóvány kíséretében a Társulat ügyvezető elnökéhez (Budapest, I., Országos Levéltár) bármikor beküldhető. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizetetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívánatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

Az 1919/1920. évfolyamot csak azoknak küldjük meg, a kik az előfizetési díjat már beküldték.

Megjelent!

A Magyar Történelmi Életrajzok

1919. és 1920. évi folyama

BEZERÉDJ ISTVÁN ÉLETRAJZA

II. KÖTET

BODNÁR ISTVÁN és GÁRDONYI ALBERT szerzőktől.

Bodnár István és Gárdonyi Albert koszorúzott pályaműve Bezerédj Istvának, a harminczas évek e kiváló vezéralakjának, a ki a nemesség önkéntes adóvállalásának s a jobbgátság felszabadításának volt lelkes előharczosa, életrajzát két kötetben dolgozta föl.

E mű két kötete (az 1918. és 1919/20. évfolyam) csak együtt rendelhető meg tagjaink által évfolyamonként 40 koronáért.

Bolti ára 160 korona.

A második kötetet a mai rendkívül magasra emelt nyomdai árak miatt vagyunk kénytelenek két évfolyam gyanánt adni. A régibb **Magyar Történelmi Életrajzok bolti ára évfolyamonként 80 K, tagjainknak 60 K.** Az előfizetési díjak **1099. sz. póstatakarékpénztári számlánkra** fizetendők be.

Raktáron van még: Szádeczky Lajostól Kovacsóczy Farkas, bolti ára 16 K. Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György 32 K. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert 32 K. Széchy Károly: Zrínyi Miklós II. köt. 48 K és V. köt. 32 K. Dézsi Lajos: Író és könyvnyomtató a XVII. században 40 K Erdélyi Pál: Balassa Bálint 32 K. Kretschmayr Henrik: Gritti Lajos 32 K. Veress Endre: Izabella királyné 48 K. Fraknói Vilmos: Széchenyi Ferencz 48 K. Áldásy Antal: Alsáni Bálint 16 K. Morvay Győző: Fekete János 32 K. Ferenczi Zoltán: br. Eötvös József 32 K. B. Szabó László: Forgách Ferencz 32 K. Szinnyei Ferencz: Bacsányi János 32 K. Pór Antal: Keszei Miklós 16 K. Veress Endre: Kakas István 32 K. Meller Simon: Ferenczy István 48 K. Tóth Szabó Pál: Szathmáry György 48 K. Vértesy Jenő: Kölcsey Ferencz 32 K. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz, 3 kötet 240 K, kötetenként is egyenként 80 K. Berzeviczy Albert: Beatrix királyné 80 K. Veress Endre: Berzeviczy Márton 32 K. Ferenczi Zoltán: Rimay János 48 K. Császár Elemér: Anyos Pál 48 K. Dézsi Lajos: Tinódy Sebestyén 32 K. Márki Sándor: Dózsa György 80 K. Ortvyay Tivadar: Mária királyné 80 K. Fest Aladár: Dévay Pál 80 K. Dézsi Lajos: Jósika Miklós 80 K. Márki Sándor: Horváth Mihály 80 K. Ezeket tagjaink az itt felsorolt 80, 48, 40, 32, illetve 16 K-ás árak helyett 60, 30, 30, 24, illetve 12 K-ért kapják.

Póstköltségekre kötetenként külön 6 kor. beküldését kérjük.

51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

LIV. ÉVF. 7-10. SZ. 1920. SZEPT.-DECZEMBER
BUDAPEST, 1920. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

FELHÍVÁS! A Századok nyomdai költségei ma jóval fölül-
múlják az évi tagdíjat és pótdíjat. A legsürgősebben kérjük
tehát tagjainkat a hátralékos tagdíjak és pótdíj, valamint önkéntes
adományok befizetésére és új tagok gyűjtésére, hogy folyóiratunk
megjelenésének akadályait leküzdhessük.

Tartalom.

	Lap
Reiszig Ede: A magyarországi János-lovagok a XVI. században	433
Történeti irodalom.	
Nagy Gyula: Anjoukori Okmánytár. VII. köt. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	487
Payr Sándor: A soproni ev. egyházközség története. I. köt. Ism. <i>Szelényi Ödön</i>	490
Tormay Cécil: Bujdosó könyv. Ism. <i>Domanovszky Sándor</i>	491
Jancsó, Benoît de: Quelques reflexions critiques sur l'essai de N. P. Comnène »La terre Roumaine à travers les ages«. Ism. — <i>ch.</i> — <i>e.</i>	493
Juhász Kálmán: A temesi bánsági püspökség terve a XVIII. században. Ism. <i>dr. T. L.</i>	495
Meyer, Erich W.: Staatstheorien Papst Innocenz' III. Ism. <i>dr. Tóth László</i> .	495
Eppstein, Fherr. G. v.: Fürst Bismarcks Entlassung. Ism. <i>Balanyi György</i> .	497
Balanyi György: A Balkán-probléma fejlődése 1856—1914. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	501
Martin, Franz: Das Urkundenwesen der Erzbischöfe von Salzburg 1106— 1246. Ism. <i>Hajnal István</i>	507
Luntz, Ivo: I. Die allgemeine Entwicklung der Wiener Privaturkunde bis 1360. — II. Beiträge zur Geschichte der Wiener Ratsurkunde. Ism. <i>Hajnal István</i>	509
Stowasser, Otto H.: Die Steuerfreiheit der Wiener Burgkapelle. Ism. <i>Hajnal István</i>	510
Folyóiratszemle	510

Tárca.

Juhász Kálmán: A pápai főesperesség a török uralom után	522
Hivatalos értesítő	524

Melléklet.

A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai 1—24

Az elnökség és titkárság részére szánt küldemények
Budapest, I. Vár. Országos levéltár címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a
titkárság intézi.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti mun-
kák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismer-
tetésre szánt könyveket sziveskedjenek egyenesen a szerkesztő
lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

A tagsági és előfizetési díjak Novák Nándor pénztár-
nokhoz, Budapest, I., Márvány-utca 25. III. 25. címre
küldendők. A tagdíj évi 10 K, egyelőre 40 K pótdíjjal, előfizetők
a Századokat 100 K-ért rendelhetik meg.

Postatakarékpénztári számlánk száma 1099.

A magyarországi János-lovagok a XVI. században.

I.

Hunyadi Mátyás király halálával a magyarországi János-lovagok utolsó pártfogójukat veszítették el. A nagy király méltányolván ama nagy szolgálatokat, a melyeket a lovagrend atyjának, Hunyadi Jánosnak a törökök elleni harcaiban, valamint a Czilleiek ellen folytatott küzdelmei közepette tett, különösen mély hálával emlékezett meg ama hathatós támogatásról, melyet Thallóczi János és ennek utóda, Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjelek tanúsítottak, a kik közül az utóbbi, nemcsak hogy a kormányzó szűkebb környezetéhez tartozott, de Mátyás királynak is, különösen uralkodásának első éveiben jelentékeny szolgálatokat tett. Ép ezért Beriszló Bertalan alatt is, miután ez elfoglalta az egy ideig üresedésben volt vránai perjeliséget, szinte lépten-nyomon kimutatja jóindulatát a lovagrend iránt.

Beriszló Bertalannak csakhamar alkalmá nyílt hagyományos hűségét, a melyet a János-lovagok a magyar királyok iránt mindenkor tanúsítottak, kimutatni, a midőn 1477-ben Mátyás király Ausztriába nyomultakor ő is hozzácsatlakozott hadaival.

Beriszló Bertalan előkelő családokkal állott összekötésben. 1475-ben már mint vránai perjel együtt szerepel a Borics bán nemzedékéből származó Grabarjai Beriszló család tagjaival.¹ Nagy összeköttetési és ama jelentékeny szerep következtében, melyet Beriszló Bertalan a közéletben vitt, a vránai perjel tekintélye és befolyása mindegyre emelkedett, úgy hogy 1480-ban az ország első főurai között foglal helyet. Ezt a helyet a vránai perjel megtartotta Mátyás király utódai alatt is. Az 1498. évi XX. törvényczikk,

¹ Csánki Dezső: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. II. 436. — Kukuljević Iván: Priorat vranski. Rad: LXXXII. kötet. 24. l.

mint Verböczy István hármaskönyve, a vránai perjelt az ország főpapjai és a zászlósúruk közé sorozza.¹

Különösen érdekes e tekintetben az 1498: XX. törvényczikk, mely a főpapság és az egyes egyházi testületek által kiállítandó banderiumokról és lovas katonaságról intézkedik. Ama 27 egyházi méltóság közül, melyet a törvény banderium vagy lovas katonaság kiállítására kötelezett, az esztergomi érseken kívül, a ki két banderium kiállítására volt kötelezve, csak a kalocsai érsek, az egri, váradi, pécsi és zágrábi püspökök, valamint a *vránai* perjel tartozott egy-egy banderiumot kiállítani, míg a többiek 200—50 lovast küldtek hadba. Ez az intézkedés legjobban világítja meg azt a nagy vagyont, a mely fölött a vránai perjel még a XV. század utolsó évtizedében is rendelkezett.

Az alatt a 15 év alatt, mely Beriszló Bertalan székhely-lelőjától Mátyás király haláláig terjedt, sikerült a perjelenek a lovagrend birtokait helyreállítani, a melyeket a nagy király adományai is jelentékenyen gyarapítottak. Ezt a 15 évet a magyarországi János-lovagok történetében a régi fény utolsó fellobbanásának tekinthetjük. Mátyás király halálakor a régi rendházak közül csupán: Esztergom, Glogonza (Glogovnica Belovár-Körös vármegye), Gora (Zágráb vármegye), Győr, Sopron, Székesfehérvár, Szirák állottak fenn, az utóbbi azonban inkább csak az esztergomi Szent Erzsébetről címzett rendház tartozéka volt.

A perjelség egykori székhelye, Vrána ugyan a XV. század elejétől kezdve a velenceiek birtokában volt,² de e vár elvesztéséért jelentékenyen kárpótolták a perjelséget nagykiterjedésű birtokai. A XV. század végén a vránai perjelségé volt Csáktornya vára (Pakrácz közelében a mai Pozsega vármegyében) Bozsjakovina vára (Belovár és Dugoselo mellett), mely azonban 1495-ben egyidőre a zágrábi káptalan birtokába jutott,³ a csurgói uradalom, a mely-

¹ Verböczy: Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Regni Hungariae II. rész, XIII. czim, 6 § és II. rész LIV. czim.

² Vránát 1402 okt. 11-én adta át Bubek Imre perjel nápolyi László hadvezérének, Aldemarischo Alajosnak, a ki már az ezen évi szeptember 6-ika óta táborozott a vár környékén. Midőn nápolyi László 1409 jún. 9-én 100.000 aranyért eladta Dalmátiára való jogait Velenczének, egyúttal átengedte a köztársaságnak Zárát Pagot, Novigradot és Vránát is. A velenceiek ezeket nyomban elfoglalták. (Kukuljević Iván: Priorat vranski. Rad: LXXXII. 6—7. lap.)

³ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad: LXXXII. kötet, 30. lap.

hez tartozó községekben 1494-ben 416 portát (jobbágytelket) írtak össze,¹ Dubicza vára, mely 1403 óta az egész középkoron át a perjelség birtoka volt, végül Pekrecz (ma Pakrácz), a vránai perjelek egyik legkedvesebb tartózkodási helye. Mióta Vrána a velenczeiek birtokában volt, a vránai perjelek, a mennyiben valamely országos méltóság más székhelyhez nem kötötte őket, leginkább Csurgón, Bozsjakovinán, Dubicza várában és Pekreczen tartózkodtak, csak Barácsi Máté, az utolsó valóságos vránai perjel lakott állandóan Budán.

A lovagrend egyik híres vára: a Varasd közelében emelkedő Bélavár ekkor már nem volt a vránai perjelségé. E várat Thallóczi Máté bán foglalta el s utóbb Vitovec János kezébe került, a ki zajorjei birtokaihoz csatolta. Beriszló Bertalan perjel az 1485—87. években hasztalan fáradozott visszaszerzése érdekében. Mátyás király ugyan még 1485. évi július hó 18-án vizsgálatot rendelt el e birtokok ügyében Vitovec fiai ellen, de a perjelség mégsem kapta vissza Bélavárát.²

Midőn Mátyás király halálával megkezdődött a magyar koronáért vívott küzdelem, Beriszló Bertalan azok közé a kevesek közé tartozott, a kik mindvégig híuen kitarítottak Corvin János mellett. A május 17-ére kitűzött országgyűlésre Beriszló Corvin János délvidéki párthíveivel együtt vonult fel, majd mikor június havának utolsó napján Corvin János kivonult hadaival Buda várából s a délvidék felé vette útját, őreá hárult a feladat, hogy a visszavonulást fedezze. A július hó 4-én Szabaton falu határában vívott ütközetben Beriszló Bertalan perjel 70 társával együtt Báthori István és Kinizsi Pál fogságába került. A győzők lánczra verve Budára szállították, de Beatrix királyné csakhamar szabadon bocsátotta. A mint visszanyerte szabadságát, élénk tevékenységet fejtett ki az Ulászló és Corvin János között folyt alkudozásokban,³ melyeknek eredményeképp jött létre az az 1490. évi aug. hó 15-én Budán kelt szövetséglevél, a melyet Beriszló Bertalan is aláírt,⁴ majd

¹ Acsády Ignác: Régi magyar birtokviszonyok. Értek. a törttud. köréből. XVI. kötet, 3. füzet, 19. lap.

² Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad: LXXXII. 24. l.

³ Ernuszt Zsigmond pécsi püspök, Bertalan vránai perjel, Derencsényi Imre jajczai bán és Hangácsi Mihály 1490. évi aug. hó 10-én tettek jelentést Corvin Jánosnak II. Ulászló által történt fogadtatásukról. Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Jajcza története. 77. lap.

⁴ Országos Levéltár. Dl. 19.669.

Corvin Jánossal együtt ő is megjelent a Székesfehérvárott végbement koronázáson.

Corvin János híveinek egy része azonban nem tudott belenyugodni II. Ulászló uralmába. Az elégyületlenek Miksa római király hadaihoz csatlakoztak. Miksa 1490 őszén előbb Sopront, majd Kőszeget foglalta el s innen Szombathely alá vezette seregét. Szombathely megvétele után dél felé vonult s Vasvár fölött, alkalmasint a mai Rábahídvégnél, a Rába folyót áthidaltatván, tábort ütött. Itt két napig időzött, mely idő alatt a dunántúli elégyületlen főurakon¹ kívül még Beriszló Bertalan vránai perjel is hozzá csatlakozott.

Miksa az elégyületlenek csatlakozása után jelentékenyen megsaporodott hadával Veszprém felé vette útját, hova november 8-án vonult be.² Ekkor Ulászló környezetében már biztosra vették, hogy Miksa Székesfehérvár ostromára készül. Erzsébet napján (nov. 19-én) csakugyan Székesfehérvár elé is érkezett, melyet hadai csakhamar bevettek, felgyújtottak és kiraboltak. Hogy mit szenvedhetett ez alkalommal a János-lovagok székesfehérvári rendháza, arra nézve nincsenek adataim, valószínű azonban, hogy Miksa zsoldosai, tekintettel arra, hogy Beriszló Bertalan is Miksa táborában tartózkodott, megkímélték a lovagok házát.³

Ulászló híveinek erélyes fellépése következtében Miksa hadai csakhamar kiszorultak az országból és Ulászló hamar felejtett és megbocsátott Beriszló Bertalannak, a ki tevékeny részt vett ama tárgyalásokban is, a melyek a pozsonyi békekötéssel nyertek befejezést.

II. Ulászló ezen időtájt több ízben kimutatta a János-lovagok iránti jóindulatát. Így a többi között 1491. évi december hó 13-án Simon mester, a győri rendház praepceptorának kérelmére átírja és megerősíti II. Endre király-

¹ Kanizsai László, Szécsi Miklós és mások.

² Kápolnai P. István: I. Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó feljegyzései. Századok 1885. évf. 156.

³ A János-lovagok székesfehérvári conventjének a város elfoglalása előtti időből eddig ismert utolsó oklevele 1490. évi szeptember hó 24-én, tehát hat nappal a koronázás után kelt, melyet Simon-tornyai István praepceptor állított ki a convent oszlopos tagjaival együtt (Sopron várm. okmt. I. 562. Orsz. Levéltár. Dl. 19.676). A következő oklevél, mely a János-lovagok székesfehérvári conventjére vonatkozik, közel egy év múlva, 1491. évi aug. hó 26-án kelt, ebben Ulászló meghagyja a conventnek, hogy Héderváry Miklóst és fiait Tolna, Fejér és több más vármegyékben fekvő birtokokba iktassák be. (Héderváry oklt. I. 469.)

nak 1228-ban Kóny helységre vonatkozó adománylevelét.¹ Ugyancsak az 1492. év folyamán több ízben igénybe vette a székesfehérvári János-lovagok hiteleshelyi működését.²

Ama kiegyenlíthetetlen ellentétek következtében azonban, a melyek a délvidéki urak között fennállottak, az ellenségeskedések az Ulászló és Miksa között kötött béke után sem szűntek meg. Beriszló Bertalan még az 1490. év folyamán néhány Corvin János-párti úr fegyvereseinek segítségével Geréb Pál és László, valamint Thuz Ozsvát zágrábi püspököknek több birtokát (Zalatnok, Vaska, Ratmovec, Szopje és Ivance) elfoglalta.³ Thuz Ozsvát, ez a haszonleső, kapzsi főpap viszont akként torolta meg Beriszló Bertalan pusztításait, hogy mikor a János-lovagok glogovnicai rendházának főnöke meghalt, 1492-ben adománylevelet eszközölt ki Glogovnicára és tartozékaira, a melyet a pápa is megerősített.

Az elkeseredett perjel ekkor Újlaki Lőrincz herczeggel szövetkezett, a kivel versenyt pusztította a zágrábi püspökség birtokait. II. Ulászló még az 1493. év folyamán Kinizsi Pált bízta meg Újlaki Lőrincz és Beriszló Bertalan megfékezésével, de Kinizsi ekkor a törökök elleni hadjárattal volt elfoglalva s így a megtorlás késett. Kinizsi a törökök elleni hadjárat alatt súlyos betegségbe esett, a melyből nem épült fel többé. Halála után (1494 nov. 29.) II. Ulászló király Drágffi Bertalan erdélyi vajdát tette meg a volt Kinizsi-féle sereg vezérévé, őt bízta meg Újlaki várainak megvételeivel.

Az udvari csapatok egyik kapitánya: Slouptic Iván már december hó 18-án Újlak alatt táborozott, míg a királyt ezen időtájt (decz. 16—18.) Atyán (Valkó vármegyében) találjuk.⁴ Újlak vára csakhamar Ulászló katonáinak hatalmába került, mire Újlaki barátai mindenkép arra törekedtek, hogy a királynál kegyelmet eszközöljenek ki számára. Hatalmas pártfogóinak sikerült is a király bocsánatát kieszközölni. Újlaki még márczius második felében⁵ Szécsi Miklós és Kis-Horváth János kíséretében megjelent a király előtt, hol az elkövetett pusztításokért és garázdálkodásokért a felelősséget Beriszló Bertalan perjelre hártotta.

¹ Hazai Okmánytár. II. 372.

² Hédeváry család oklt. I. 474—475.

³ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad : 1886. évf., LXXXII. kötet, 26—28. lap.

⁴ Történelmi Tár: 1891. évf. 306. — Hadtört. Közlemények : 1912. évf. IV. 619.

⁵ Ulászló 1495 márcz. 19-én, 28-án és 29-én tartózkodott Pécsen. (Had történelmi Közlemények : 1912. évf. 619. lap.)

Ulászló meghallgatván Újlaki védekezését, őt kegyesen elbocsátotta, meghagyván neki, hogy a Szent György napjára Budára egybehívott országgyűlésen megjelenjék. Beriszló Bertalan, a ki úgy látszik abban reménykedett, hogy Újlaki pártfogói részére is kegyelmet eszközölnék ki, szintén eljött Pécsre. A mint erről halálos ellenségei értesültek, mindent elkövettek, hogy a királyi kegyelem rája ki ne terjedjen. Addig-addig áskálódtak ellene a gyenge, akarat nélküli Ulászlonál, míg a király el nem rendelte elfogatását, a melyet Somi Józsa temesi főispánra bízott.

Somi Józsa a rendelet vétele után azonnal bezáratta a város kapuit, hogy Beriszló Bertalan el ne menekülhessen, ekként az egérfogóba került perjelt könnyűszerrel elfogatván, ugyanazon a napon, a melyen Újlaki Lőrinczet II. Ulászló király kihallgatáson fogadta, vasra verve a király elé hurczolta.¹ Beriszló elfogatásának hírére Újlaki Lőrincz is megdöbbsent, attól tartván, hogy ő reá is hasonló sors vár, de pártfogói megnyugtatták és távozási engedélyt eszközöltek ki számára.

Beriszló elfogatásának híre különösen a drávántúli országrészekben keltett részvétet. Főleg a nép körében támadt elkeseredés, melynek lecsillapításával a király Bakócz Tamást bízta meg.² Az 1495. évi országgyűlés eloszlása után megtartott ítélőszék Beriszló Bertalant a temesvári várban eltöltendő fogságra ítélte.

A XVI. századbeli források és ezeket felhasználó történetíróink Beriszló Bertalant, mint ama kor egyik legelvetemedettebb emberét igyekeznek feltüntetni.³ Annyi

¹ Istvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia. Liber III. 27. — 1685. évi kiadás.)

² Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad: LXXXII. kötet, 29 —30. l.

³ Isthvánffi M. (i. m. III. 27—28) szerint a Száva és a Duna közti részekben királyi méltóságot bitorolt, hamis pénzt veretett, a törökökkel czimboráskodott, tisztos nőket, szűzeket öletett meg, miután rajtuk előbb erőszakot követett el, ártatlan embereket válogatott kegyetlenséggel gyilkoltatott meg. Isthvánffi idevonatkozó adatait nem lehet feltétlenül hiteleseknek tekinteni, mert azokat részben rosszakarató elfogult egykorú tudósításokból vette. Ő maga is megjegyzi művében, hogy 1530. év óta már világosan írhat, mert a kor, a mit fest, hozzá közelebb esik. Ekkor ugyanis már 15 éves volt. — Hasonlóan emlékeznek meg róla: Johann Christian von Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs III. 270—74. — Fessler J. A.: Dis Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen VI. 103. — Böhm Lénárt: Dél-Magyarország külön története. I. 176. Horváth Mihály: Magyarország Történelme. II. kiadás. III. 269—271.

kétségtelen, hogy mint korának férfai általában, hatalmaskodó és erőszakos volt, de azok alól a vádak alól, a melyekkel Bonfin és Isthvánffi illetik, sikerült magát nagyrészt még a pápa által elrendelt vizsgálat folyamán tisztázni.

Beriszló Bertalan fogsága alatt a vránai perjelség birtokai közprédává váltak. Ivanec várát Vitovec János foglalta el, Bélavára a Gersei Petheő-család birtokába került, Gora várát és tartozékait 1496-ban Thuz Oszvát zágrábi püspök nyerte adományul, míg Bozsjakovinát a zágrábi káptalan szerezte meg. Vrána pedig a velenceziek birtokában volt.¹ Még a székesfehérvári János-lovagok is lépéseket tettek, hogy a tőlük elfoglalt birtokokat visszaszerezzék. II. Ulászló király 1495-ben meg is hagyta Tolna vármegyének, hogy Gyánt, Gerenás, Varasd, Fadd és Halászi birtokokba, a melyet Bertalan perjel a székesfehérvári lovagoktól erőszakkal elvett, helyezze vissza a lovagokat.²

Thuz Oszvát zágrábi püspöknek és társainak (Somi Józsa, Drágffi Bertalan erdélyi vajda) ugyan sikerült régi ellenfelüket megalázni és mindenéből kifosztani, de ama visszatetszés, a melyet Beriszló elfogatása főleg a délvidéken keltett, csakhamar megnyitotta börtönének ajtait. A magyarországi János-lovagok is lépéseket tettek a fogságban sínylődő tartományi mesterük érdekében, így történt azután, hogy Beriszló Bertalan, mintegy négyévi fogság után, visszanyerte szabadságát.

Beriszló a fogságából történt kiszabadulása után egyideig Budán tartózkodott. 1499. évi május hó 15-én ő is aláírja a János Albert lengyel király és II. Ulászló között Budán kötött szövetséglevelet.³ A mint visszanyerte szabadságát, VI. Sándor pápához fordult, hogy az ellene emelt vádakkal szemben magát tisztázza. VI. Sándor pápa 1499. évi július hó 30-án kelt levelében Váradi Péter kalocsai

¹ Kukuljević Iván: Priorat vranski. Rad: LXXXII. évf. 30. lap.

² Báró Dubsy Ferdinand Lipót: Fundata Species Facti 59. és 61. §§.

Az elősorolt birtokok közül: Gyánt vagy Gyánd ma puszta Simontornyától délnyugatra, Tolna vármegyében. (Dr. Csánki Dezső: Magyarorsz. Tört. Földrajza III. 409.) Gerenás ma Geregyás néven puszta Gyöng mellett Kölesdtől északnyugatra. (Dr. Csánki D. i. m. III. 426.) Varasd ma puszta Szekszárdtól nyugatra Tolnában. (Dr. Csánki D. i. m. III. 413.) Fadd ma is létező helység Tolnában a Duna mellett. Halászi, a középkorban Fejér vármegyében, ma Dusnok község határához tartozó puszta Halász néven Fajsztól keletre Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében.

³ Katona: Historia Critica. XVIII. 181.

érseket bízta meg a vizsgálattal, a ki Garai Bereczk bácsi örkanonokot, a szabadművészetek doktorát küldte ki a vizsgálat megtartására.

A megtartott vizsgálat teljesen tisztázta Beriszló Bertalant. A kedvező eredményt jelentékenyen előmozdította az a körülmény is, hogy ez év tavaszán (1499 ápril 15—16-án) Beriszló leghalálosabb ellenségeinek egyike, Thuz Ozsvát zágrábi püspök is elköltözött az élők sorából.¹ Váratlan halála jelentékenyen megkönnyítette a vránai perjel helyzetét a királyi udvarban, a hova ismét bejáratos lett.²

II. Ulászló mintha kárpótolni akarná a magyarországi János-lovagokat a Beriszló Bertalanon elkövetett méltatlanságokért, szinte lépten-nyomon kimutatta a lovagrend iránti jóindulatát. Még 1499. évi máj. hó 9-én felmenti a soproni lovagházhoz tartozó bóii és keresztényi jobbágycsoportot a vámfizetés alól.³

Beriszló Bertalan kiszabadulása után arra törekedett, hogy a lovagrend elvesztett birtokait visszaszerezze. Még 1500-ban segélyt kért II. Ulászló királytól, hogy Vránát, melyet még a nápolyi László-félc felkelés alatt vesztett el a lovagrend, Velenczétől visszafoglalhassa.

Beriszló Bertalan tervének kivitele ellen azonban legyőzhetlen akadályokat gördített Bakócz Tamás prímás, a ki Velenczének nagy barátja volt s éberben örködött a köztársaság érdekein. Különben Várna ezen időtájt a törökök folytonos támadásainak volt kitéve s De Ponte várkapitány csak nehéz küzdelmek árán tudta a várat megtartani. Vráná visszaszerzése tehát akkoriban csak újabb gondot okozott volna a János-lovagoknak, mert a vár megtartása s a törö-

¹ Katona: *Historia Critica*. XVIII. 188.

² Thuz Ozsvát 1493-tól kezdve egyúttal a Szent Háromságról nevezett budafelhévi prépostságot is bírta, mely a János-lovagok ottani birtokaiból 1439—1457. években létesült. (Némethy Lajos: *Adatok a budai felhévi Szent Háromságról nevezett prépostság és káptalan történetéhez*. 14—17 l.) Beriszló Bertalan, a ki egész perjelsége alatt azon igyekezett, hogy a rend elidegenített jószágait visszaszerezze, valószínűleg megkísérelte a budafelhévi javak visszaszerzését is. De oly hatalmas befolyásos emberrel szemben, mint Thuz Ozsvát, nem sokra mehetett. Valószínűleg ez a körülmény is jelentékenyen szította azt a halálos gyűlöletet, mely a két férfiú között fennállott. Mindamelllett a budafelhévi birtokok többé sohasem kerültek vissza a János-lovagok kezébe, mert Thuz Ozsvát halála után azokat Szakmári György, a király titkára, választott veszprémi püspök nyerte adományul s az országgyűlés hozzájárulásával e birtokokat továbbra is megtarthatta. (L. 1500: XXXI. t.-cz.)

³ Orsz. Levéltár. Dl. 20.847.

kök támadásai ellen való megoltalmazása rendkívül nagy áldozatokat igényelt volna.¹

Beriszló Bertalan ekkor már ismét nagy kegyben állott Uláslónál. Midőn a király Jajcza várának szükségleteire, az egyházi és a világi országnagyok beleegyezésével Thuz Ozsvát zágrábi püspök által létesített alapítványból 2000 forintot kölcsönvett, az erről 1500. évi május hó 15-én kiállított elismervényen Beriszló Bertalan perjel is előfordul az országnagyok sorában.² Az 1501. évi május hó 16-án Budán kelt levelével pedig a király Beriszló Bertalan perjelt Woykffy mesterrel szlavónia prothonotariusával együtt a Zraklini Petrovics Mihály által elkövetett hatalmaskodások megvizsgálására küldötte ki.³ Az 1505. évi szept. hó 29-ére egybehívott országgyűlésen is ott találjuk Beriszló Bertalant a főpapság sorában. Az ő neve is ott szerepel az országgyűlés utolsó napján (okt. 13.) kelt ama történelmi nevezetességű oklevél kezdetén, a melyben névszerint felsorolt 10 főpap, 53 főúr és 125 megyei követ kijelenti, hogy ha II. Ulásló fiörökös nélkül találna meghalni, soha idegen nemzetből királyt nem tesznek.⁴

Az 1506. évi május hó 3-án, mint Dubicza vármegye örökös főispánja, Vagatovics Miklós, András és János kérésére átírja és megerősíti hivatali elődének, Baudonus Cornutinak a Garán 1353. évi május hó 6-án kelt adománylevelét.⁵ Ebben az oklevélben így czímezi magát: Nos Bartholomeus de Grabarya prior Auranae Comesque perpetuus Dubicensis.

Az 1507. év első felében Budán találjuk, hol főleg a székesfehérvári convent ügyeinek rendbehozatala volt fő-törekvése. A János-lovagrend székesfehérvári conventjét ugyanis ezidőtájt hamis oklevél kiadásával vádolták. A hazai jogszokás szerint a hamis oklevél kiadásával vádolt hiteleshelyek jószágvesztéssel bűnhődtek, mindenekelőtt azonban elvesztették hiteleshelyi pecsétjüket.⁶ Ez a sors várt volna a székesfehérvári conventre, mely a magyar-

¹ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 32. l.

² Dr. Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Jajcza története. 145. l.

³ Dr. Thallóczy Lajos és Horváth Sándor: Alsó-Szlavóniai Okmt. 255.

⁴ Bartholomeus prior Auranae Comes Dubicensis. — Katona: Historia Critica. XVIII. 425.

⁵ Thallóczy Lajos és Horváth Sándor: Alsó-Szlavóniai Okmánytár. 269. l.

⁶ Knauz Nándor: Magyar Sion. 1865. évf. 729. l.

országi rendtartományban a legjelentékenyebb hiteleshelyi tevékenységet fejtette ki. Beriszló Bertalan közbenjárása folytán azonban ez az eset csak rövid időre bénította meg a székesfehérvári János-lovagok hiteleshelyi működését.¹

A rend ügyeinek rendezése mellett az országos ügyekre is időt szakított magának. Ő is részt vett a II. Ulászló és Zsigmond lengyel király követei között folytatott tárgyalásokban és ő is aláírta a Zsigmond lengyel királylyal Budán 1507. évi május hó 28-án megkötött szerződést.²

Még ugyanebben az évben II. Ulászló király Beriszló Bertalant Hédervári Ferenczczel együtt jajczai bánnak nevezvén ki, szept. hó 26-án meghagyta Ztremlyai Györgynek és Székely Miklósnak, hogy a jajczai bánaságot az újonnan kinevezett bánoknak adják át.³ Midőn Beriszló a jajczai báni tisztét elfoglalta, Batthyány Benedek királyi kincstartó felkérte Batthyány Boldizsár szlavóniai adószedőt, hogy a szlavóniai adóból Beriszló Bertalannak 2000 frt-ot folyósítson báni fizetése címén.⁴

Beriszló Bertalan életpályája ezzel elérte tetőpontját.

Az elszenvedett méltatlanságok után az uralkodó kegye, mintha kárpótolni akarta volna a multért, a legteljesebb bizalmával tünteti ki, midőn az ország egyik legfontosabb végvárának parancsnokává tette meg.

Beriszló Bertalan nagymérvű elfoglaltsága közepette a lovagrend birtokügyeinek rendezését másokra volt kénytelen bízni. E végből gyakran igénybe vette Trogiri Beriszló Péter segítségét, a ki ezen időtájt kalocsai kanonok, Szent Lőrinczről nevezett háji prépost és királyi titkár volt. Így 1502. évi augusztus hó 12-én Trogiri Beriszló Péter megjelent Beriszló Bertalan képviselőjében a kalocsai káptalan előtt s ott átiratta Nagy Lajos király egyik kiváltáslevelét.⁵ Midőn pedig a zágrábi káptalan erdőkárok címén sanyargatta a bozsjakovinai jobbágyokat, a perjel

¹ 1504 júl. 9-én György praeceptor állított ki egy hiteleshelyi kiadványt. (Orsz. Lev. Dl. 34.321.) Az 1505 febr. 14-én kiállított oklevélben a convent oszlopos tagjai nincsenek megnevezve. 1506 márcz. 27-én István, mint a praeceptoratus helytartója, állított ki egy iktatólevelet (Dl. 21.535), 1506 márcz. 27-én ismét György praeceptor szerepel a convent hiteleshelyi kiadványában. (Dl. 21.541.) Ő állott a convent élén 1507-ben is. (Dl. 21.725.)

² Katona: Historia Critica. XVIII. 513.

³ Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Jajcza története. 213. lap.

⁴ Thallóczy—Horváth: Jajcza története. 214. lap.

⁵ Katona: Historia Critica. XVIII. 334.

ezeknek jogi védelmét a bozsjakovinai várkapitányra bízta, a ki derekasan megvédte őket.¹

Mily nagy volt ezen időtájt a várnai perjel tekintélye, legjobban mutatja Pasqualigo Péter velencei követ 1509. évi nov. hó 17-én kelt jelentése, mely szerint a vránai perjel Velence leghatalmasabb ellensége a királyi udvarban. Az 1510. évi jan. hó 7-én kelt követségi jelentés szerint Beriszló Bertalan és Beriszló János vannak kijelölve a Velence elleni hadjárat vezéreinek.²

Úgy látszik Velenczében komolyan aggódtak a miatt, hogy Beriszló Bertalan kísérletet tesz Vrána visszafoglalására. Erre azonban már nem került a sor, e helyett azonban Beriszlónak sikerült a lovagrend elidegenített birtokai közül egynéhány másikat visszaszerezni.

Kiszabadulása után először is visszaszerezte Bozsjakovinát a zágrábi káptalantól. Thuz Ozsvát halála után 1510-ben visszakerültek Gora vára és tartozékai is a vránai perjel birtokába, a ki a vár kapitányává Pekri (Pakrácz) Lászlót nevezte ki. Ellene azonban csakhamar többrendbeli panasz merült fel. 1510-ben és 1511-ben ugyanis nagy károkat okozott a zágrábi káptalannak a birtokain elkövetett pusztításokkal, lehet, hogy a perjel tudtával.

Beriszló Bertalan 1510-ben pert indított a Gersei Petheő-család ellen Béla várának birtokáért, a melyet még a XV. század közepén foglaltak el a János-lovagoktól s a melyet Mátyás király Corvin Jánosnak adományozott, a ki viszont Gersei Petheő Lászlónak, Tamásnak és Ferencznek zálogosította el. A per azonban eredménytelen volt, mert Beriszló Bertalannak nem volt elég pénze arra, hogy a zálogösszeget kifizesse. Béla vára pedig továbbra is megmaradt a Gersei Petheő-család birtokában, mert a mohácsi vész után I. Ferdinánd király új adománylevelet állított ki Petheő Benedek részére Béla várára, valamint a hozzátartozó Cerje, Tuzsna és Ivanec helységekre. 1511-ben a Belosevcai Kerhen család tagjai indítottak pert Beriszló Bertalan ellen a kőrös vármegyei Grabzovnica birtokáért, melyet a király a vránai perjelnek adományozott.³

Beriszló utoljára egy 1512. évi szeptember hó 17-én Battyánban kelt oklevélben szerepel, midőn Szabadi Miklós-nak, a székesfehérvári Szent Istvánról címzett rendház főnökének, valamint utódainak, Gyánt, Varasd, Fadd és

¹ Kukuljević Iván: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 32.

² Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 33.

³ Orsz. Levéltár. Dl. 33.905.

Halászi birtokokat adományozta¹ Beriszló Bertalan még ebben az évben elköltözött az élők sorából. Közel harminczhat éven át állott a magyarországi rendtartomány élén.

Pályája rendkívül mozgalmas és változatos. Fény és árny, dicsőség és megaláztatás gyors egymásután váltakoznak életében. Ma már más szemmel kell érényeit és hibáit megítélni, mint az elfogult Isthvánffi, a ki alkalmasint halálos ellensége: Bakócz Tamás írdeákjainak adatai alapján a legsötétebb színben tünteti őt fel.

Beriszló Bertalan idejében II. Ulászló a rhodusi nagymesterrel is kereste az összeköttetést. Rhodusba Petánczi Felixet küldte követül, a ki még az 1501. évi franciaországi követsége által alapította meg hírnevét.²

II.

Beriszló Bertalan halála után a vránai perjelségben egyidőre székiüresedés állott be. A laterani zsinat irataiban ugyan a velencei származású Grimani szerepel a magyarországi rendtartomány perjeleként, de az ő perjelsége csak igen rövid ideig tartott,³ mert X. Leó pápa az 1513. évi aug. hó 4-én kelt oklevelében, a melyben az esztergomi érsekségre vonatkozó minden ősi előjogot, az elődei által kibocsátott összes kiváltságokkal együtt, ünnepélyesen megerősítette, a vránai perjelségről, mint üresedésben álló javadalomról emlékezik meg.⁴

Bakócz Tamás bíboros érsek kérelmére azonban megengedte a pápa, hogy a vránai perjelség üresedése idején, vagy ha a kinevezett perjel nem volna nagykorú, a perjelség egyházi ügyeit az esztergomi érsek igazgassa. Ezért azután a pápa mindazokat az esztergomi érsek joghatósága

¹ Orsz. Levéltár. Dl. 22.341. Közli Czech János: Diplomatarium Comitatus Jaurinensis. Tom. II. 277—278, (Akad. könyvt.) de rendkívül hibásan. Az oklevél szerint Szabadi Miklós a székesfehérvári rendházon kívül egyúttal még az esztergomi Szent Erzsébetről, a győri Szent Jánosról címzett és a soproni rendházak főnöke volt, ekként az akkor még fennálló összes dráváninni rendházak főnökségét egyesítette kezében.

² Fogel József: II. Ulászló udvartartása. 115., 120—121.

³ Kukuljević Iván (Priorat vranski. Rad. LXXXII. 34. lap) szerint Grimani a laterani zsinat irataiban 1512-ben két ízben így fordul elő: Dominus Grimanus Prior de Ungaria miles ordinis S. Joannis Hierosolymitani.

⁴ Quodque etiam dicto Prioratu de Aurana pro tempore vacante illius vacatione durante etc. Közli: Török János Magyarország primása. II. 85—90. l.

alá helyezte, a kik a perjel joghatóságától függtek. Egyben jogot adott az érseknek, hogy a vránai perjelség alattvalóitól contributiót szedjen. Ebből a pápai oklevélből látható, hogy mily ravasz módon igyekezett a pénzsóvár Bakócz Tamás magához ragadni a perjelség jövedelmeit.¹ Azonban nem sokáig bírta a perjelség javadalmaikat, mert a Jánoslovagok a következő évben keresztülvitték, hogy Beriszló Péter veszprémi püspök legyen a magyarországi rendtartomány főnöke.

Beriszló Péter egyike volt a legkiválóbb vránai perjeleknek, a ki, mikor a perjelség birtokába jutott, már érdemekben gazdag pályára tekinthetett vissza s a ki mint a királyi kancellária hivatalnok, mint diplomata, mint főpap és mint hadvezér egyaránt megállotta a helyét és maradandó emléket hagyott maga után.

Trogiri Beriszló Péter, a bosnyákországi származású családjának trauai ágából 1450—1460 között Trauban, Dalmáciában született.² Mint Erdódi Bakócz Tamás főkancellár, majd 1497-től esztergomi érsek pártfogoltja 1502-ben került II. Ulászló király udvarába, hol 1512-ig, tehát egy évtizeden át mint királyi titkár működött. Közben több egyházi méltóságot nyert el. Így 1502-ben kalocsai kanonok s Szent Lőrinczről nevezett háji prépost, 1507-ben székesfehérvári prépost lett, míg végre 1511. év végén vagy az 1512. év elején a veszprémi püspökséget foglalta el.³ Mint királyi titkár több ízben járt követségben s küldetése leginkább a török háborúval állott összefüggésben.

Még 1502. évi december 9-én Ulászló király útnak indította Rómába, hogy a törökökkel kötendő békéhez a pápa beleegyezését kérje. Beriszló 1503. évi január hó 18-án érkezett Rómába, honnan február hó 7-én indult vissza hazájába, magával vivén a pápa beleegyezését, a melyet VI. Sándor pápa a január 27-én tartott consistoriumban terjesztett elő a bíbornoki testületnek.⁴ 1504-ben Bakócz Tamás megbízásából Velenczében tárgyalt. 1508-ban Ulászló király ismét Rómába küldi Beriszlót, a ki a Velenczében töltött több napi tartózkodás után április elején érkezett az örök városba. Beriszló ez alkalommal arra kérte a pápát,

¹ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 34. l.

² Egyes oklevelekben Grabariai előnévvel is szerepel.

³ 1512 márczius havában, midőn Rómában tartózkodott, már veszprémi püspök volt. Marino Sanuto: De Successu Rerum Italiae et Totius Mundi Liber: XIV. Magyar Történelmi Tár. XXIV. 224.

⁴ A veszprémi püspökség római oklevéltára. IV. Bevezetés LXX. lap.

hogy a keresztény fejedelmek szövetségét hozza létre a török ellen, de siker nélkül tért vissza.¹

1510-ben Miksa császárnál folytatott tárgyalásokat Ákosházi Sárkány Ambrussal együtt a cambray-i liga ügyében. A következő év elején Lengyelországba megy, hogy a lengyeleknek és a magyaroknak a törökök ellen tervezett együttes támadását alkalmasabb időre halasztsák. Még ebben az évben (1511) Ulászló újból Rómába küldte, hogy a pisai zsinat összehívása által előállott viszonyokról tájékoztat nyerjen és Bakócz Tamásnak pápává választását előkészítse. Útiköltségeit ekkor Bakócz fedezte. Beriszló augusztus 14-én csakugyan útra kelt, mivel azonban a pápa időközben Cardulo Bernátot külön követül Magyarországra küldte, Beriszlót visszahívták. Midőn a pápa, a spanyol király és a velencei köztársaság megalakították a szent szövetséget, Ulászló 1511 december havában Rómába küldte, hogy a magyar királynak a szövetségbe leendő belépését megbeszélje. Mialatt Beriszló Rómában tárgyalt, 1512. évi január hó 26-án Bakócz Tamás is megérkezett az örök városba. Bakócz közbenjárására Beriszlót a császárhoz küldték követségbe, hogy a szentszék és a császár között a jó viszonyt helyreállítsa.

Beriszló, a ki még a római tartózkodása alatt nyerte el a veszprémi püspökséget, 1512. évi márczius hó 24-én utazott el Rómából. Az ő ügyességének sikerült a pápa és a császár közti ellentéteket kiegyenlíteni. Az egyezés a szentszék és a császár között még ebben az évben létrejött, a mivel érdemekben és sikerekben gazdag diplomatiái pályája is bezárult.²

Beriszló kiküldetéséből hazatérve, csakhamar kardot kötött, hogy a végvidékeket a törököknek mindegyre ismétlődő betöréseitől megoltalmazza. A legjobbkor érkezett haza, a délvidéken nagy szükség volt az ő szervező és hadvezéri tehetségeire. A horvátok ugyanis nem akarták Perényi Imrét bánjuknak elismerni, mert nem volt odavaló birtokos. A király még az 1512. év folyamán Beriszlót nevezte ki báni helytartónak, majd 1513-ban horvát-szlavon-dalmát bánnak.³ Még ebben az évben, válogatott hadával, melyben

¹ A veszprémi püspökség római oklevéltára. IV. Bevezetés LXXIII. lap.

² Ugyanaz LXXXV. lap.

³ Perényi még 1513. évi január havában is viselte a báni méltóságot, de már ugyanezen évi június 4-én Beriszló mint bán indul le Horvátországba seregével. Kercselich: Hist. Eccl. Zagrabiensis. 213. l. — Katona: Historia Critica. XVIII. 648—649. — Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. kötet, 35. lap.

Zrinyi Miklós, Szluini Mihály és Beriszló Ferencz is részt vettek, Dubiczánál fényes győzelmet aratott a törökökön. Az 1513. évi aug. hó 16-án vívott csatában az ellenség soraiból mintegy 3000-en estek el vagy jutottak fogságba s a vezérek közül is négyen lelték halálukat a csatatéren. E győzelem hírnevét messze idegenbe elvitte, a pápa hadvezéri sisakot és kardot küldött neki. A kivívott győzelem azonban nem tette elbizakodottá, folyton résen állott a végeken s rövid idő alatt félelmetes lett a neve a törökök előtt. E sivár korszakban egyedül védelmezte a végeket s a legtöbbször minden segítség nélkül vezette a védelmi intézkedéseket.

1513—1515-ben egyúttal királyi kincstartó is volt.¹ A törökök elleni szakadatlan harcok miatt Várdai Pált, a Szent Zsigmondról nevezett budai prépostot bízta meg a kincstári ügyek vezetésével, a ki az ő távollétében nem egyszer teljes hatalommal rendelkezett.² A veszprémi egyházmegyét pedig helyette unokaöccse, Statilio János felső-örsi prépost kormányozta, a ki 1515-ben egyházmegyei zsinatot tartott.³

Még ugyanabban az évben, a melyben a törökök felett Dubiczánál oly fényes győzelmet aratott, vránai perjel, egyúttal Dubicza vármegye főispánja és Zeng várának kapitánya lett. A következő évben tört ki a Dózsa-féle pórlázadás, mely különösen az Alföldön és utolsó fellobbanásában a Bakony körül Veszprém és Székesfehérvár között sok áldozatot követelt, Beriszlónak azonban sikerült a Szerémségben a nyugalmat fenntartani.⁴

A pórlázadás leveretése után Beriszló Péter minden idejét ismét a törökök elleni küzdelem kötötte le.

X. Leó pápa évenként 50.000 aranyat helyezett kilátásba II. Ulászlónak, ha támadólag lép fel a törökökkel szemben s 20.000-et, a mennyiben csupán az ország határainak védelmére szorítkozik. A király, tekintettel az ország zavarteljes állapotára, nem léphetett fel támadólag, de az ország déli részeinek védelmére küldött segélyt Beriszló rendelkezésére bocsátotta.

Beriszló a pápa által küldött hadisegélyen csakhamar

¹ Országos Levéltár. Dl. 33.843.

² Fogel József: II. Ulászló udvartartása. 56—57.

³ A veszprémi püspökség római oklevéltára. IV. Bevezetés. LXXVIII. l.

⁴ Pray: Epistolae proc. I. 83. Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 35. l.

nagyobb sereget gyűjtött egybe, Bihács környékén, hogy a törökök újabb betörését megakadályozza.¹ A velencei signoria azonban értesülvén Beriszló hadi készülődéseiről, attól tartott, hogy Beriszló Vrána visszaszerzését tűzte ki célul s hajóhadat küldött Dalmácia védelmére.

Velence aggodalma ezúttal alaptalan volt, mert Beriszló az 1514—15 telén csupán a törökök hadmozdulatainak figyelésére szorítkozott. A pápa, hogy támogassa, az 1515. év tavaszán ágyúkat, puskaport és élelmiszereket is küldött Andrics Vincze ottocsácsi püspök által a vránai perjel táborába.²

E harcok Beriszlónak sok pénzébe kerültek, bár néha a király is támogatta pénzzel hadi vállalatait. Így például a ragusaiak 1515. évi február hó 1-én tudatták a királylyal, hogy évi adójukból 500 aranyat Beriszló megbízottainak kifizettek.³ A királyi kincstár akkori helyzete mellett azonban ily segélyben csak nagyritkán volt része s ezért kénytelen volt a lovagrend jószágait elzálogosítani. Így Gora várát és tartozékait 2000 forintért Frangepán Mihálynak, a kőrösmegyei Hreznó varát pedig Krizsanics Jánosnak zálogosította el. Viszont azonban mintegy kárpótlásul Bradács Lőrincz udvarnok (cubicularius) némely szlavóniai birtokait a perjelségi jószágokhoz akarta csatolni, de Bradács panaszára ettől a király 1515. évi máj. hó 5-én Pozsonyban kelt rendeletével eltiltotta.⁴

Ezen időtájt a perjelség Slobostina nevű birtokán, Pozsega vármegyében időzött, a hol nagyobb számú fegyverest gyűjtött össze, mert Jajcza felmentésére készült. E végből meghagyta Alapi Boldizsár vicebánnak és a zágrábi káptalannak, hogy segédcsapatokat küldjenek hozzá.⁵ Az év vége felé (november havában) Pekreczen, a vránai perjelség akkori székhelyén találjuk, hol a Zoklóczky Péter kapitánysága alatt Jajcza és egyéb bosnyák várak ellátása céljaira 235 frtot vett fel Stresemlyei Györgytől, mely összeg fejében a perjelséghez tartozó Podgradje kastély és tartozékai fele részét elzálogosította neki.⁶ 1516-ban a

¹ Marino Sanuto : De Successu Rerum Italiae et Totius Mundi Liber XIV. Magyar Történelmi Tár. XXIV. 283.

² Pray : Annales. IV. 387. Pray : Epistolae proc. I. 100.

³ Gelcich József—Thallóczy Lajos : Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. 676—677.

⁴ Országos Levéltár. Dl. 33.843.

⁵ Kercselics : Historia Ecclesiae Zagrab. 212.

⁶ Thallóczy Lajos és Horváth Sándor : Jajcza története 250—251. l.

kőrösvármegyei Szent Ivánt zálogosította el Bradács Imrének. Jandrasevec pusztát Felső-Sztubicai Borotva Pálnak, Szelo pusztát pedig Jelacic Pálnak adományozta.¹

Az elősorolt adatokból láthatjuk, hogy báró Burgio Antal János pápai követ nem túloz, midőn a pápához intézett egyik jelentésében kiemeli, hogy Beriszló Péter a király beleegyezésével majdnem az egész vránai perjelséget elzálogosította, hogy a törökök elleni küzdelemben pénzhez jusson. E sivár korban kivüle még csak a Blagajok, a zágrábi püspök, a Korbáviai grófok és a Frangepánok védték saját hadaikkal a délvidékeket.

II. Ulászló királynak 1516. évi márczius hó 16-án bekövetkezett halála után Beriszló Negro Tamás spalatói főesperest küldte Rómába, hogy a szentszék előtt Horvátország siralmas helyzetét feltárja. Negro esdeklő szavaira a pápa 15.000 aranyat adott át a spalatói főesperesnek Beriszló részére.

Az 1516. év folyamán sok gondot okozott Beriszlónak Jajcza vára, melynek elszomorító állapotáról máj. 28-án tájékoztatta Batthyány Boldizsárt, Szlavónia helyettes bányját.² A törökökön kívül sok bajt okozott neki Velence és Bakócz primás is, a ki, miként elődével: Beriszló Bertalannal, úgy vele szemben is halálos gyűlöletet tanusított. A fukar és csak családját gazdagító Bakócz Tamás, noha a zágrábi és a zengi püspökségek, sőt még a topuszkói apátság jövedelmeit is húzta, semmit sem tett a határok védelmére.

E gyűlölködésnek egyik főoka az lehetett, hogy Bakócz Tamás Beriszló miatt nem tarthatta meg a vránai perjelség birtokait.

Daczára Bakócz Tamás gyűlöletének, Beriszló Péter befolyásos egyéniség volt II. Lajos király udvarában is. Ő ajánlotta a királyi udvarhoz Statilio (Statilic, Statileo) Jánost is, a ki dalmát származású s neki unokaöccse volt. Beriszló közbenjárására Statilio 1515-ben királyi titkár és felsőörsi prépost lett, mint jeles latinistát az udvar Velenczébe küldte a törökök elleni segély ügyében.³

Daczára annak, hogy II. Lajos király Bajazet fiával Szelim szultánnal nyolczévi fegyverszünetet kötött, a végeken szakadatlanul folyt a harcz. 1517-ben a törökök Zára mellett egy kisebb várat foglaltak el, a honnan Ve-

¹ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 36. 1.

² Thallóczy—Horváth: Jajcza története. 259.

³ Fogel József: II. Lajos udvara. 41.

lencze dalmát városait fenyegették. Bár a signoria nem igen bízott Beriszlóban, mert Velenczében mindig attól tartottak, hogy a lovagrend ősi várának, Vránának visszaszerzése képezi főtőrekvését, a törökök újabb előnyomulásának hírére 10.000 aranyat ígértek neki, ha a törökök ellen támadólag lép fel. Mikor azonban Beriszló, hogy a törökök elleni hadműveleteit megkezdhesse, az ígért segélyért Velenczéhez fordult, csak 2000 arany értékű tárgyakat küldtek neki. Mivel ez a támogatás nagyon csekély volt a Jajcza felmentése céljából megindítandó hadjáratához, Beriszló a szentszékhöz és a zágrábi káptalanhoz fordult segélyért. Ezúttal azonban csak a zágrábi káptalantól érkezett segély, a pápa pénzbeli segítség helyett 1517. évi július hó 7-én dicsérő levelet intéz Beriszlóhoz, melyben értesíti, hogy bíbornoki kinevezését a legközelebbi alkalomra halasztotta.¹

1518. év elején, mikor még hó fedte a földet, Beriszló seregével Boszniába vonul, hol a törökök felett újabb diadalt arat, de élelmiszerek hiánya miatt kénytelen volt visszafordulni. Április 10-én már Szlobocsinában találjuk, honnan a pápához újabb levelet intéz, a melyben a kereszténység érdekében a törökök ellen gyors segélyt kér.² A töröknek mindegyre fenyegetőbbé váló magatartása következtében a határvédelem ügyével végre az országgyűlés is komolyan kezdett foglalkozni. Az 1518. évi Szent György napjára Budára egybehívott országgyűlés azonban elkeseredett párttusák színhelye volt, a nemesség eltávozott onnan azzal a megállapodással, hogy július 25-én Tolnán gyűlnek egybe. A tolnai országgyűlés 24 törvényczikket alkotott s elhatározta, hogy a rendek fegyvereseikkel Szent-Mihály napján Bácscon gyűljenek egybe, a honnan Boszniába vonuljanak.

Beriszló mindjárt az eredménytelen budai országgyűlés után sereget gyűjtött és Scardona felmentésére sietett, de a vár alól el kellett vonulnia, mert a boszniai basa nagy sereggel közeledett.³ A fenyegető veszély végre az udvart is felrázta tétlenségéből. Elhatározták, hogy Beriszlót Jajcza megmentése érdekében megindított hadműveleteiben segítik.⁴ E támogatásnak meg is lett az eredménye, mert Be-

¹ Veszprémi püspökség római oklevéltára. IV. 249.

² Veszprémi püspökség római oklevéltára. IV. Bevezetés LXXXI. lap. — IV. 251—253.

³ Veszprémi püspökség római oklevéltára. IV. Bevezetés LXXXII. I.

⁴ Marino Sanuto i. m. Magyar Történelmi Tár. XXV. 114.

riszlónak sikerült 1519. év elején élelmiszereket bevinnie Jajczába. Ugyanez év folyamán mindenüvé követeket küldött, hogy a törökök ellen segílyt nyerjen.

1519 december havában Beriszló követe, Negro Tamás spalatói főesperes megjelenván a pápai consistorium előtt, elpanaszolta, hogy a délvidéken mennyit szenvedtek a törököktől. Innen a pápa ajánlólevelével V. Károly császárhoz, a francia és a spanyol királyokhoz ment segítségért. V. Károly 1520. évi június hó 23-án Brüsszelben kelt levelében Beriszló Pétert, a törökök ellen viselt háborúiban szerzett érdemeinek magasztalása mellett, további kintartásra buzdítván, egyúttal jelentékeny pénzbeli segílyt küldött, miről a pápát is értesítette.¹ Ez a levél azonban Beriszlót már nem találta életben.

Beriszló Péter, a ki leginkább a végeken tertőzkodott, 1520. év tavaszán ama hírre, hogy a végvidéki törökök, a kik Boszniában őrségen voltak, Tinin városát megrohanták, összeszedte csapatait és Boszniába nyomult, hogy a törökök garázdálkodásainak véget vessen. Egy ily martalócz csapatot sikerült neki május 20-án a Korjenica pataknál utolérni, melyet csakhamar szétugrasztott. A futókat üldözve, egy kissé elmaradt a katonáitól, midőn ezt a törökök észrevették, lesből rátörtek és levágták.

Visszatérő serege a törökök kezeiből kimentette holttestét, a melyet Medosics Pál Bihács várában eltemettetett. Unokaöcscse, Statilio János püspök azonban csakhamar Veszprémbe hozatta és elődei mellé tétette örök nyugalomra.

Halála országszerte mély részvétet, sőt megdöbbenést keltett. Orio Lőrincz velencei követ május 27-iki jelentésében kiemelte, hogy Beriszló halála a királyi udvar és a nép között egyaránt részvétet keltett s őszintén gyászolták.² Benne az utolsó számottevő vránai perjel szállott sírba. Neve méltán sorakozik a XV. században élt nagynevű elődei: Nagymihályi Albert, Thallóczi János és Szentgyörgyi Székely Tamás mellé. Az ő befolyásuknak, személyes kiválóságaiknak és érdemeiknek tulajdonítható, hogy a vránai perjelek a XV. század folyamán az ország főurainak sorába

¹ Veszprémi püspökség római oklevéltára. IV. 277—278.

² Marino Sanuto: De successu Rerum Italiae et Totius Mundi. Liber XXVIII. Magyar Történelmi Tár. XXV. évf. 173—174. — Istvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia 1685. évi kiadás. VI. könyv. 59. — Verancsics tört. munkái. II. 219. — Pray György: Diss. hist. crit. de prioratu Auranae. 89. l. — Fogel József: II. Lajos udvartartása. 30.

emelkedtek és gyakran egyúttal a legmagasabb egyházi és világi méltóságokat töltötték be. Beriszló jelességét megőrizték azok a sorok, a melyekkel a pápa 1516-ban és 1517-ben kitüntette, 1520-ban pedig V. Károly császár emlékezett meg róla elismerőleg.¹

Élete utolsó éveiben anyagilag is kedvezőbb helyzetben volt, mert testvére, Grabariai Beriszló Ferencz dobori örökös főispán halálával, ennek összes birtokait megszerezte.

Nem hiányoztak azonban gyalázói sem, így egy német kortársa: Thurnschwam János erkölcstelenséggel vádolja, de erre nézve nincs bizonyíték. Beriszló Péter törökverő hősök, hadvezérek, nagyjelentőségű végvárok kapitányainak sorát zárja be a magyarországi János-lovagrend történetében. Gyámoltalan utóda, Barácsi Mátyás, az utolsó valóságos vránai perjel, szinte eltörpül mögötte. Ő már nem követte elődeinek lovagi erényeit s a kard helyett inkább a számadáskönyveket forgatta.

III.

Beriszló Péter váratlan halálával egyszerre három országos méltóság üresedett meg. A horvát-szlavon-dalmát bánágot Karlovicz János és Batthyány Ferencz nyerték el, a veszprémi püspökséget Kisvárdai Várdai Pál Szent Zsigmondról nevezett budai préposttal s 1519-től kezdve királyi kincstartóval töltötték be, a vránai perjelséget pedig Barácsi Mátyásnak adományozta II. Lajos király.

De míg a veszprémi püspökség csak 1520 őszén lett betöltve, arra pedig, hogy kire bízza a horvát-szlavon-dalmát bánágot, csak Csehországból történt visszaérkezése után hosszas tanakodás után határozta el magát a király, addig a vránai perjelség még az 1520. év nyarán került új kezekbe.

A vránai perjelségre eredetileg Tomori Pál, a későbbi kalocsai érsek pályázott. Tomori, mint ismeretes, szintén II. Ulászló udvarában, Bornemisza János, akkoriban még pozsonyi gróf pártfogása alatt kezdte meg pályáját. 1501-ben erdélyi sótisztséget viselt.² 1503-ban, mint a budai lovasság hadnagya, Erdélybe küldetett, hogy a százakra kivetett rendkívüli adót behajtsa. Midőn 1505-ben Corvin János halálával Fogaras vára a koronára szállott, II. Ulászló a

¹ Veszprémi püspökség római oklevéltára. IV. 245., 249., 277—278.

² Fraknoi Vilmos: Tomori Pál élete. Századok. 1881. évf. 388.

várat egyik legmeghittebb emberének, Bornemisza Jánosnak adományozta, a ki Tomori Pált nevezte ki várnagygyá. Tomori ekként az 1505. év folyamán Budáról Erdélybe került. Ő reá hárult 1506-ban a feladat, hogy a székelyeket megfélemezze, a kik a trónörökös születésekor a már feledésbe ment ökörsütést megtagadták. Az 1514-ben kiűtött pórlázadás alkalmával Bornemisza hadaihoz csatlakozva, a könnyű lovasság vezére volt. Az 1519-iki nádorválasztó országgyűlés alkalmával különös hállára kötelezte az udvari pártot, midőn a köznemesség Buda alá nyomulva, fenyegető magatartást tanúsított a várban tanácskozó főurakkal szemben. Ekkor csakis Tomori erélyes és gyors fellépése tette lehetővé az országgyűlés további nyugodt lefolyását. Még mint fogarasi kapitány ismerkedett meg az egyik Putnoki leánynyal, a kit meg is kért, de szíve választottját az esküvő előtt elragadta a halál. Tomori kevéssel ezután egy gazdag özvegy kezét kérte meg, de váratlan halála miatt ezt sem vezethette az oltárhoz. E kettős csapás hatása alatt Tomori elhatározta, hogy szerzetesrendbe lép. Fogadalmával azonban össze akarta egyeztetni legfőbb vágyát, hogy fegyverével a királynak és az országnak használjon.

Epen ebbe az időbe esett Beriszló Péter váratlan halála, melynek hírére Tomori lépéseket tett, hogy a jeruzsálemi Szent János-lovagrend tagjai közé felvétessék s ekként a megüresedett vránai perjelséget elnyerje.¹ Tomori joggal hihette, hogy a vránai perjelségre neki van a legtöbb jogcíme. Előkelő származásán, kiterjedt befolyásos rokonságán kívül egész életpályája szinte erre a méltóságra jelölte, a melylyel a délvidéki véghelyek megoltalmazásának fontos feladata volt egybekötve. Alkalmasabb egyéniséget erre a méltóságra, különösen ezekben a válságos időkben, nem is lehetett volna találni. Mint kitűnő lovasvezér a hanyatló középkorban a letűnő lovagkor egyik utolsó magyarországi képviselőjeként lép elénk. Ha az ő kezeibe került volna a délvidéki védelem szervezése, tán hosszabb időre fel tudta volna tartóztatni a török előnyomulását. De II. Lajos király egy kisebb udvari emberének: Barácsi Mátyásnak már jó előre elfigerte az akkoriban mindig jelentékeny javadalommal egybekötött vránai perjelséget s miként Tomorinak tudtul adá, ígéretét nem másíthatja meg.²

¹ Fraknói Vilmos: Tomori Pál élete. Századok. 1881. évf. 291—307. lap.

² Istvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia. VII. könyv. 69. lap. 1685. évi kiadás.

Tomorit mélyen sujtotta a király elhatározása. Elhatarozta, hogy teljesen búcsút vesz a világtól és egy szigorú kolostor magányába fog visszavonulni.

Az 1520. év második felében a Ferencz-rendűek újlaki kolostorába vonult, hol Capistranoi János tetemei pihentek. Az 1520. év vége felé vette fel a szerzetesi öltönyt, melyet többé nem vetett le az életben, de a szerzetesi magányát 1523. évi május havának elején kénytelen volt elhagyni, midőn a király, a rendek és a pápa sürgetésére a kalocsai érseki széket foglalta el s egyúttal az ország alsó részeinek főkapitánya lett.

De hát ki is volt tulajdonképen az a szerencsés vetélytárs, a kit a király méltóbbnak tartott Tomorinál a vránai perjelségre, a ki hivatva lett volna arra, hogy a lovagrend hagyományos fogadalmát a nemzeti vitézséggel párosítva, felvegye a küzdelmet a délvidéken az oszmánokkal szemben?

Barácsi, másként Baracska Mátvás deák — ha Szerémi György és a sebenicói születésű Marnavich Tomko János adatainak hihetünk — Boszniában született s ezért Bosnyáknak is nevezték.¹ Még II. Ulászló király uralkodása alatt került a királyi udvarba s 1511-ben a királyi konyha intézője volt. Ebben az évben Keresztesi Tylai János deákkal együtt bérbevette II. Ulászló királytól az addig Ákosházi Sárkány Ambrus kezén volt pozsonyi harminczadot. Ez a bérlet azonban nem jól ütött ki Barácsiékra nézve, mert a könnyen befolyásolható II. Ulászló a pozsonyi harminczadot abban a hiszemben adta bérbe Barácsinak, hogy ő már semmivel sem tartozik Sárkánynak, de midőn Sárkány, a ki ez alatt a császárnál járt követségben, onnan visszaérkezett, kitünt, hogy a királynak még jelentékeny tartozása van. Ezért a pozsonyi harminczadot még Sárkány kezén kívánta hagyni, de mivel Barácsiék erőszakkal akarták a pozsonyi harminczadot elfoglalni, a király felszólította a pozsonyi tanácsot, hogy csakis Sárkányt tekintse a pozsonyi harminczad birtokosának s őt a harminczad beszedésében támogassa és védje bárki ellen. A pozsonyi harminczad 1511. év végén csakugyan Sárkány Ambrus kezében volt,

¹ Marnavich Tomko János: *Discorso dell' priorato della Wrana 1609*. Kézirat, jelenleg a német lovagrend bécsi könyvtárában. Közzétette: Jelic L. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosnii Hercegovini* 1906. évf. 279—305. Történetírói munkásságát eléggé megvilágította Karácsonyi János (*Századok*. 1913. évf. I-II. lap). Bár Szerémit is óvatosan kell használni, de az adott esetben, nem lehet előadásuk valóságában kételkedni, mert a közölt adatokat más források is igazolják.

mert ez évi decz. hó 28-án azt írja a király, hogy Sárkány Ambrus, a kinek Pozsonymegye egy évi pénzbeli szolgálmaít elzalogosította, 1461 forintot a pozsonyi harminczadból, mely most az ő kezén van, visszatarthat.¹

Barácsi Mátyást azonban az elvesztett pozsonyi harminczadért bőkezűen kárpótolta a király. 1515-ben már Buda várának altiszttartója (viceprovisor) volt. Ebben az évben Perényi Imre nádortól egy fontos ügyben nyer kiküldetést. Ugyanis II. Ulászló király Bajoni Jánosnak Heves vármegyében fekvő szentgyörgyi birtokát Gyóni Miklós javára elfoglalta. Bajoni János panaszára azonban a király 1515. évi június hó 14-én Pozsonyban kelt leiratában meghagyta Perényi Imre nádornak, hogy az ügyet vizsgálja meg s annak eredményéhez képest intézkedjék. A nádor a király parancsára az ügyet vizsgálat tárgyává tevén, 1515. évi július hó 19-én Valpó várában kelt rendeletével meghagyja Barácsi Mátyásnak, hogy az elfoglalt birtokokat Bajoni Jánosnak, mint igaz tulajdonosának kezébe bocsássa vissza.²

Barácsi Mátyás tehát a vránai perjelségi javadalmak elnyeréséig csak kisebb udvari tisztséget (altiszttartó, udvarbíró) viselt, melyet a perjelség elnyerése után is megtartott, mely azonban sehogysem illet össze azzal a méltósággal, a melyre a vránai perjelség a XV. század folyamán emelkedett.³

Életírói nem a legjobb színben tüntetik fel jellemét. Ha Marnavich adatainak hihetünk, Barácsi Mátyás okos, élénk, ügyes, jómodorú férfiú volt, de féktelen életmódot folytatott. Szerémi György azzal vádolja, hogy még II. Ulászló király uralkodása alatt, mint a királyi szakácsok sáfárja, Thallóczi Bánffi Jakabot mérgezett hallal akarta elpusztítani. Mikor pedig ez nem sikerült neki, gyűrűvel mérgezte meg. Ő is azt írja róla, hogy erkölcstelen életet folytatott.⁴

¹ Ortway Tivadar: Pozsony város története. II. 3. rész. 70—71. lap.

² Gróf Károlyi-oklevéltár. III. 94—95. és 95—96. lap.

³ Az altiszttartó vagy másként udvarbíró gondoskodott a budai vár gazdasági életének ügyes-bajos dolgairól, a vár környékének és gazdaságának népeiről. Állása első sorban bizalmi. Közvetlen főnöke a várnagy volt, mely tiszteket ekkor Berzenczei és Tolnai Bornemisza János töltötte be, kinek Barácsi segédje és egyúttal helyettese is volt. Mellette mint számadó deák Ambrus gazda működött. (Fogel József: II. Ulászló udvartartása. 58—59. és u. a. II. Lajos udvara. 47—48. lap.)

⁴ Is Mathias erat homo dissolutus et meretricarius. Monumenta Hungariae Historica. II. osztály. Irók. I. kötet. 86. l. — Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 38—39.

Mikor vette át Barácsi Mátyás a vránai perjelséget, nem állapítható meg pontosan, annyi azonban kétségtelen, hogy még az 1520-ik év derekán. Már ebben az évben említi egy oklevél a vránai perjelség méltóságában, midőn ugyanis ebben az évben átvette a perjelséget, írásban kötelezte magát arra, hogy előde, Beriszló Péter által Bradács Imrének elzálogosított kőrösvármegyei Szent Ivánt mindaddig nem fogja visszakövetelni, a míg meg nem téríti neki a Beriszló Péter perjel által felvett zálogösszeget.¹

Az 1521. évi jan. hó 17-én Budán kelt oklevél szerint II. Lajos király őt küldte ki a Korlatovith György és Máté pannonhalmi főapát között Aparócz átadásából kifolyólag felmerült elszámolási ügyben.² Barácsi Mátyás közbenjárására II. Lajos király több ízben kimutatta jóindulatát a magyarországi János-lovagok iránt. 1520. évi szeptember hó 5-én Márk győri kanonok s a János-lovagrend ottani rendháza főnökének kérésére Győr város minden rendű lakosait inti a király, hogy a Szent György napja utáni marhalegeltetést tiltó országos szokást tisztelve, a keresztes vitézeknek a győri határban fekvő földjeit a kártételtől kíméljék meg.³ 1524. évi július hó 2-án Budán kelt oklevelével pedig I. Mátyás királynak Győrött 1486. évi június hó 24-én kelt kiváltáslevelét szóról szóra átírván, a János-lovagok győri Keresztelő Szent Jánosról címzett egyházát, a körülötte fekvő telkek birtokában és kónyi jobbágyainak adómentességében megerősítette.⁴

Selim szultán halála után (1520 szept. 21) fia, Szulejmán lépett a trónra, a ki ekkor mintegy 20 éves volt. A rhodusi lovagok és a velencei kereskedők trónralépte után azt a hírt terjesztették, hogy inkább a bölcsészetre, mint a harcra neveltett.

De ez a hír nem volt igaz, a mit első sorban a rhodusi Johanniták tapasztalhattak.

¹ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 39. — Baranyai Béla orsz. levéltárnok szíves közlése.

² Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. III. 732. Közli Hazai Okmt. is II. 420—421 téves keltezéssel. Ez az oklevél azért is érdekes, mert az oklevél szövegéből megállapítható, hogy Barácsi Mátyás a vránai perjelség mellett megtartotta udvari tisztégeit is.

³ Győri káptalan magánlevéltára. Cimeliotheca II. 34.

⁴ Hazai Okmánytár II. 426—428. Quod fidelis noster venerabilis et magnificus Mathias de Barach prior Aurane: exhibuit nobis et presentavit quasdam litteras Serenissimi principis condam Domini Matie regis felicitis recordationis etc.

A budai királyi udvarban ekkor felette harcias volt a hangulat s a trónváltozással elérkezettnek látták az időt az elveszett melléktartományok és vég helyek visszaszerzésére. Mialatt II. Lajos követei a velencei köztársaságnál és a német birodalmi fejedelmeknél jártak segélyért, az alatt Szulejmán követei is Budára érkeztek a szultán békeajánlatával. A királyi tanács azonban mindegyre halogatta a török békeajánlatra adandó választ.

Mivel Szulejmán Budáról hónapok óta hiába várta a választ, 1521 június elején megindította hadait Nándorfehérvár és Szabács elfoglalására. E két nagyjelentőségű végvár még ez év nyarán elesett a nélkül, hogy az ország hadereje a legcsekélyebb kísérletet tette volna felmentésére. Nándorfehérvár eleste azonban megrendítő hatással volt az egész országra. A vár eleste után a határszéli basák minduntalan betörték az országba. 1522-ben török kézbe került Scardona is, melynek lakosai Sebenicóba menekültek. Erre Velence is előkészületeket tett a törökök ellen indítandó háborúra, de, sajnos, itthon a dráváninzeni, mint a drávántúli országrészekben egyaránt teljes fejtelenség uralkodott.

E válságos időkben a vránai perjelre hárult volna a feladat, hogy a Dráva és a Száva közét a török martalóczoktól megoltalmazza. Ez annál is inkább érdekében állott volna, mert a perjelség birtokai a csáktornyai uradalom kivételével leginkább a Drávántúl terültek el.

Annak a férfinak kezébe, a ki mérget kevert s egész életén át számadáskönyveket forgatott, sehogy sem illett a János-lovagok bajnoki kardja. A vránai perjelség felperzselt falvainak füstje ép oly kevéssé volt Budán látható, mint a hogy nem jutott el odáig a hőslélkü Villiers Fülöp nagymester szózata, a ki ama hírre, hogy a szultán Rhodust készül megtámadni, fegyverbe szólította a János-lovagrend összes tagjait.

A mint hiányoztak Barácsi Mátyásnál a lovagi érények, a személyes vitézség, a kitartás, a vitézi élet iránti előszeretet, ép úgy nem állottak rendelkezésére a hadviseléshez szükséges eszközök sem. Nagynevű előde, Beriszló Péter, a törökök ellen viselt szakadatlan harczai közepette, hogy mindenkor megfelelő számú sereg álljon rendelkezésére, a perjelség birtokait kénytelen volt elzalogosítani, egyes birtokait pedig hű vitézeinek adta haszonélvezetül. A mi pedig nem volt zálogban, azt a törökök Nándorfehérvár elfoglalása után mindegyre gyakoribb betöréseik alkalmával elpusztították.

Egyfelől a hadiszolgálatból való húzódozás, másfelől pedig, hogy a perjelség birtokai után mégis némi jövedelmet biztosítson magának, Barácsi Mátyást arra indították, hogy Tahy János, akkoriban még jajczai bánnal 1522. évi aug. hó 11-én a pozsegai káptalan előtt a perjelségi birtokok ügyében egyezsége lépjen. Az egyezségével szerint Tahy János néhai Beriszló Péter által elzálogosított birtokok és várak közül Barácsi Mátyás kérésére saját pénzén többet kiváltott s a visszaváltott várak fenntartására a perjelnek több ízben pénzt kölcsönzött, mely eddig összesen 12.000 frtot tett ki. Ezen összeg fejében viszont a perjel átengedte neki Pekrecz várát,¹ továbbá Rassa² (Racsa), Lesnekhegy³ és Zlobochyna⁴ nevű birtokot Szlavóniában, Csurgó várát Somogyban,⁵ Krassó kastélyt,⁶ úgyszintén a Szent Márton nevű birtokrészt⁷ a rajta levő curiával együtt Baranyában. Továbbá a perjelségnek Tahy kezében levő összes birtokait és mindazokat a jószágokat, a melyeket Tahy János a jövőben kiváltand.

A vránai perjelség mindezen birtokait Tahy mindaddig hasznélvezi, míg a vránai perjel a 12.000 forint zálogösszeget le nem fizeti.

II. Lajos király, tekintettel arra, hogy a vránai perjelség birtokai még jobban szét ne daraboltassanak s a perjelség birtokai után a honvédelmi kötelezettségek pontosan teljesíthessenek, Barácsi Mátyás és Tahy János jajczai bán között kötött szerződést 1522. évi október hó 10-én Prágában megerősítette, a királyi jóváhagyás azonban kikötötte,

¹ Pakrácz ma Pozsega vármegyében, l. dr. Csánki Dezső: Kőrös vármegye a XV. században. Értek. T. XV. köt. 42.104.

² Racsa a középkorban mezőváros, a mai Belovár-Kőrös vármegyében. Dr. Csánki Dezső i. m. 22. l.

³ Alkalmasint a középkori Kőrös vármegyéhez tartozott, mert ott találjuk Lesnekmelléke falut is. Dr. Csánki Dezső i. m. 124. l.

⁴ Zlobochyna (Szlobocsina) Orbova (a mai Vrbova) és Szkrabutnok (ma Szkrabutnik) vidékén feküdt, Pozsegától délnyugatra. Csánki Dezső: Magyarország Történelmi Földrajza. II. 397., 427.

⁵ Csurgó, a János-lovagrend legrégebb birtokainak egyike. Első ízben III. Béla király által a székesfehérvári János-lovagok részére kiállított megerősítőlevelben fordul elő. 1405-ben már a vránai perjelség birtoka. (Fejér X. 4. 389.)

⁶ Bonahida-Krassó, a mai Verőcze vármegyében, Valpótól délnyugatra, Hrkanovczi vidékén, váráról már 1506-ban emlékeznek meg az oklevelek. Csánki Dezső u. ott II. 475. Országos Lev. Dl. 21.535.

⁷ Nekcse-Szent Márton. Eredetileg a Templomos-rendé volt s e rend eltörlése után szállott a János-lovagok birtokába. A mai Verőcze vármegye területén feküdt. Csánki D. i. m. II. 511.

hogy a mennyiben a 12.000 forint zálogösszeg akár Tahy Jánosnak, akár nejének vagy gyermekeinek visszafizettének, ezek kötelesek lesznek a kezeikben levő perjelségi birtokokat mind visszaadni. A királyi jóváhagyás egyúttal még azt is kiköti, hogy Tahy János vagy utódai a zálogban levő perjelségi jószágokból a rendes hasznon kívül más jövedelmeket nem szedhetnek, azokat el nem adhatják és el nem zálogosíthatják s a perjelségi birtokokon levő népeket ne sanyargassák.¹ Ettől kezdve Tahy János, mint a vránai perjelség jószágainak kormányzója szerepel.

Tahy János a Tahvári, Gradischai (Gradistyei) és Tarkeői Tahy-család gorbónoki ágából származott. Neje Ztrezemlyei György jajczai bán (1494—1515) leánya, Magdolna volt, a kitől három gyermeke született: Ferencz, György és Anna.

Mikor Tahy János a vránai perjelség birtokait átvette, neve már jól ismert volt a délvidéki harcokban. 1519-ben a király neki és Keglevics Péternek a jajczai bántágot ajánlotta fel, de ők e rendkívül válságos időkben csak úgy voltak hajlandók a jajczai báni tisztet elvállalni, ha egyidőre az aparóczi kastélynak és a hozzátartozó javaknak ők veszik hasznát. Ezt a kastélyt, mely eredetileg a bélai apátságához tartozott, még II. Ulászló király adományozta Tolnai Máté pannonhalmi főapátnak és a conventnek. Tolnai azonban bizonyos adósságok törlesztése czéljából az aparóczi várkastélyt 1517-ben Korlatovith Györgynek és gyermekeinek adta zálogba.

II. Lajos király sürgetéseinek engedve Máté főapát és conventje hozzájárultak ahhoz, hogy Korlatovith György a nála zálogban levő aparóczi várkastélyt a jajczai bánoknak átengedje,² de Korlatovith nem volt hajlandó Aparóczot kiadni, noha a király 1521. évi január hó 17-én szigorúan meghagyta neki, hogy Barácsi Mátyás budai várgazda és vránai perjel jelenlétében megtartott elszámolás után bocsássa a várkastélyt a főapát kezére, mert ha ellenszegül, fegyverrel fogják a várkastély átadására kényszeríteni. De ennek a királyi rendeletnek sem lett foganatja. Így Tahy Jánosnak és Keglevics Péternek mégsem sikerült Aparóczot birtokukba venni.³

¹ Országos Levéltár. Dl. 23.657. Megvan a Hevenessi-féle gyűjteményben is. T. XXXVI. 238.

² Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. XII/B. 466—467. — III. 150. — III. 720—721.

³ Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. XII/B. 467. — III. 151.

Keglevics és Tahy János azonban mégis elvállalták a »keserves« jajczai báni tisztelet.¹ Az ő bánságuk idejében szinte szakadatlanul tartott a harc a törökökkel, különösen azóta, hogy 1521. évi aug. hó 29-én Nándorfehérvár Szulejmán szultán birtokába került.

Jajcza e legválságosabb időkben sehonnan sem kapván segílyt, a bánok már az 1522. év elején felmentésüket kérték, sőt odahagyták a várat. Tahy János azonban a vránai perjellel az 1522. évi aug. hó 11-én kötött szerződés révén jelentékeny számú jobbágyság birtokába jutott. Az ő szervezőképessége a vránai perjelség birtokaiból könnyen kiállíthatta a perjelségre eső egy bandériumot. Mint a vránai perjelség jószágainak kormányzója, tekintélye és befolyása mindegyre növekedett. Az 1522. év végén és az 1523. év elején tartott kőrösi gyűlésen, a melyen a szlavóniai rendek a budai országgyűlésnek a hadiadó ügyében hozott határozatait tárgyalták, már jelentékeny részt vett s az 1523. évi február hó 10-én Batthyány Ferenczcel, Kasztelánfy Jánossal és Pekry Jánossal együtt ő is aláírta azt a köriratot, a melyben a hadiadó ellen tiltakoznak s a nemesiséget február hó 22-ére Alsó-Zdencibe tanácskozásra meghívták.²

Tahy Jánost 1523. év végén vagy az 1524. év elején a király Karlovits János mellé szlavón bánná nevezte ki. Karlovits Jánost ezen időtájt súlyos csapás érte. A törökök 1523 december havában jelentékeny ellentállás nélkül elfoglalták Osztrovicza nevű várát, mely Vrána közelében emelkedett.³ Karlovits János akkor birtokainak romjait Velenczének ajánlotta fel, de Velencze nem fogadta el a felajánlott birtokokat és kitartásra buzdította, egyúttal 5000 aranyat biztosítottak neki évenként várainak fenntartására. Karlovits azonban sehogy sem tudott abba belenyugodni, hogy a báni méltóságot Tahy Jánossal megosztja, a ki különben sem volt népszerű férfiú a drávántúli országrészekben. Így Karlovits könnyen szíthatta a gyűlölséget ellene.

II. Lajos király ekkor Batthyány Ferenczet nevezte ki Karlovits János helyébe Tahy János bántársává s egyúttal meghagyta neki, hogy igyekezék János bán és a szlavóniai

¹ Dr. Thallóczy Lajos: Jajcza története. CCXIX. lap.

² Zdencsa, mai hivatalos nevén: Zdenci, Pozsega vármegyében. Mesic M. A horvátok Berisló bán után a mohácsi vészig. Rad. XVIII. 141—142.

³ Mesic M.: A horvátok Berisló bán után a mohácsi vészig. Rad. XXII. 73—74. l., a hol az eredeti források is közölve vannak.

urak között felmerült ellentéteket kiegyenlíteni. Batthyány Ferencz eljárván megbízatásában, erről a királynak jelentést tett. II. Lajos király 15125. évi május hó 1-én Budán kelt levelében válaszol Batthyánynak, a melyben buzdítja őt, hogy a megkezdett tevékenységet folytassa.¹

1525. évi november hó 22-én Budán kelt rendeletével újból meghagyta a király neki, hogy a szlavóniai gyűlésen vigye keresztül Tahy Jánosnak a báni méltóságba leendő visszahelyezését.² A szlavóniai urak azonban Batthyányt sem akarták elismerni bánjuknak, mert nem volt odavaló birtokos.

E viszálykodások közepette a török határharczok mind-egyre nagyobb méretűekké váltak.

A délvidéken ekkor még egyedül Jajcza állott ellen az oszmán hatalomnak. Ezt a várat hatalmába keríteni volt Ferhát bosnyák pasa utódának, Usrefnek egyik főtörekvése. Mivel az őrség vitézül helytállott, Usref 1524. év vége felé körülkerítette a várat. Tahy János ugyan kísérletet tett, hogy élelmiszereket szállítson be Jajczába, de a törökök ébersége megheiusította e vállalkozást.

Jajcza szorongatott helyzete végre a budai királyi udvart is felrázta tétlenségéből s a király parancsára a két bán Karlovits János és Batthyány Ferencz csakhamar hozzáfogott a Jajczát felmentő sereg szervezéséhez, melynek vezérévé Frangepán Kristófot tették meg. A király felhívására csakhamar nagyobb haderő gyűlt egybe. Frangepán Barácsi Mátyást is fegyverbe szólította, de ő maga helyett Tahy Jánost küldte ki a vránai perjelség bandériumával.³ Frangepán a hozzácsatlakozó hadakkal⁴ 1525. évi június hó 7-ike táján átlépven a Szávát, Jajcza felé nyomult.

Frangepán hadainak közeledtére Usref pasa félbeszakítván Jajcza ostromát, a verbászmenti úton elébe jött a török ostromló sereg egy részével. Az előnyomulás folyamán Frangepán Tahy Jánost előbb a gyalogság védelmére küldte ki, majd a Bocsász előtti támadás alkalmával, midőn a törökök a hátvéd ellen intéztek rohamot: Batthyány Ferenczcel együtt a hátvéd segítségére küldte.

¹ Kukuljević Ivan: Jura Regni Croatiae, Dalmatie et Slavoniae. I. 187. Okl. 273. l.

² Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Jajcza története. 338—339.

³ Isthvánffi VII. könyv, 72. lap, 1685. évi kiadás.

⁴ Hozzácsatlakoztak: Karlovicz János és Batthyány Ferencz bánok, Krusith Péter Klissából, Orlovicsics Gergely Zenggből, a Frangepán atyafiság tagjai, továbbá Blagai György, Zrinyi János és Tahy János, a vránai perjelség kormányzója.

A mint Jajcza közelébe értek, Frangepán meghagyta Krusith Péternek, hogy az eleséget és a hadiszereket a podgyászlovak hátára, fanyergerekre rakva, igyekezzen Jajczába beszállítani. Krusith e feladatot Tahy János segítségével a törökök támadásai daczára sikerrel végrehajtotta.¹ Június 11-én az élelmi és hadiszerek már bejutottak Jajczába. Ezzel Frangepán elérvén célját, minthogy a török had többszörös túlereje miatt nem akart ütközetbe bocsátkozni, megkezdte a visszavonulást. Négy napon át (június 12—15) tartó folytonos véres harcok közepette Frangepán hadait Horvátországba vezette.

Kétségtelen, hogy Frangepánnak nagy sikere volt s e sikernek megvolt az erkölcsi hatása is, de a török ura maradt a helyzetnek.² Barácsi Mátyás vránai perjel 1526. év elején Budán elhúnyván, báró Burgio Antal János pápai követ 1526. évi márcz. hó 12-én kelt jelentésében azt ajánlotta a pápának, hogy a vránai perjelség jószágait engedjék át Tahy Jánosnak s ha ő az elzálogosított perjelségi birtokokat kiváltja s ha az akkor még csak 10 éves Ferencz nevű fia felnő, az utóbbit vegyék fel a jeruzsálemi Szent János lovagrend tagjai közé s mint a magyarországi rendtartomány perjele haszonélvezze a vránai perjelség birtokait. Tahy Ferencz halála után pedig a perjelségi birtokok tehermentesen szálljanak át a János-lovagrend tagjai közül választott perjelre.³

Ez a terv azonban csupán jószándék maradt. Tahy Jánosnak eszeágában sem volt a vránai perjelségi javakat kezeiből kibocsátani. Fiát, Ferenczet ugyan a hadipályára nevelte, arra azonban nem is gondolt, hogy őt valamikor a János-lovagrend tagjai közé felvegyék. Nem is tündöklött

¹ Cum ad prata seu viridaria quae Regia vocantur pervenisset, Petrum Crusitium attributis et peditum validis cohortibus ut cum commeatu, quem ad faciliorem vehendi commoditatem clitellariorum equorum dorsis imposuerat, in urbem evadere tentet in mandatis dat. Ipse cum Joanne Tahio quem prior Auranae Baracius sui loco in Castra miserat, et cum reliquo exercitu ad Turcica castra, quae ad meridionalem plagam locata erant iter intendit. Isthvánfi Miklós: Regni Hungarici Historia 72. lap. 1685. évi kiadás.

² Vacato lo Priorato di Aurano di l'ordine di Rhodi, et perché una bona parte di l'entrate del Priorato si dia aduno figliolo di quello che have in pegnio li beni del Priorato cum conditione, che morto lo figuolo li beni sian poi liberi del Priore futuro. Non so che porro fare. Di quel che seguira, ni serra Vostra Signoria havisata. Monumenta Vaticana Hungariae. Relationes Oratorum Pontificiorum. II. sorozat. I. kötet. 335—337.

a lovagi erényekben. Ő volt az a kegyetlen kényúr, a ki 1573. évben a Gubec Máté-féle parasztlázadást előidézte.

Barácsi Mátyás halála után ugyan Frangepán Kristóf is lépéseket tett, hogy a vránai perjelség kormányzói tisztét elnyerje, de II. Lajos király Burgio közbenjárására meghagyta Tahy Jánost, a kit különösen kedvelt, a perjelségi javak birtokában.¹ Közvetlenül a mohácsi vész előtt üreseedett meg a vránai perjelség s a mohácsi vést követő zavarok közepette a János-lovagrend azt többé sohasem bírta visszaszerezni.

IV.

A török sereg már Pétervárad alatt táborozott, midőn Batthyány Ferencz bán a Pozsegához nem messze eső Rácsára gyűlést hirdetett, a hol az egybegyűltek Frangepán Kristófot kiáltották ki a Horvát- és Dalmátországo kból egybegyűjtendő sereg vezérévé s a táborba szállás napjául Jakab apostol ünnepét (július 25-ikét) tűzték ki. A gyűlés eloslása után Tahy János is csakhamar egybegyűjtötte a vránai perjelség fegyvereseit, a kikkel Batthyány Ferencz bán hadaihoz csatlakozva, a mohácsi csata előtt három nappal (aug. 26-án, vasárnap) megérkezett a király táborába.²

Ismeretes, hogy az 1526. évi aug. hó 29-én vívott mohácsi ütközetben Tahy János Batthyány Ferencz bánnal együtt az első csatarendben a jobbszárnyat vezényelte.

Ebben a csatarendben foglaltak tehát helyet a vránai perjelség fegyveresei is.

Szinte önkénytelenül felmerül a kérdés, vajjon a magyarországi János-lovagok közül kik vettek részt a mohácsi ütközetben. A vránai perjelség Barácsi Mátyásnak 1526. év elején bekövetkezett halála óta betöltetlen volt.

Ezen időtájt csupán Sopronban, Győrött, Székesfehérvárott és Esztergomban találunk rendtagokat. Győrött és Sopronban azonban ekkor már alig egy-két rendtag tartózkodott, míg az esztergomi Szent Erzsébetről címzett rend-

¹ Ignaz Aurelius Fessler—Ernst Klein: Geschichte von Ungarn. III. 344.

² Isthvánffi ugyan úgy tudja, hogy a rácsai gyűlés Barácsi Mátyás vránai perjelt is fegyverbe szólította, a ki betegsége miatt akadályozva lévén, maga helyett Tahy Jánost küldte a király táborába, a ki elég erős lovas- és gyalogdandárral meg is érkezett, — atque in satis validam equitum et peditum manum tempestive adduxit. Isthvánffi Miklós: Regni Hungarici Historia. VIII. könyv. 80—84. lap. 1685. évi kiadás.

ház inkább csak ispotály volt. Egyedül a székesfehérvári rendház volt tehát még népes. E rendháznak egy 1525-ben kelt hiteleshelyi kiadványa ismeretes, mely szerint a székesfehérvári convent II. Lajos király parancsára az esztergomi káptalant a zenyéri várba és tartozékaiba beiktatja.¹ Ezt a hiteleshelyi kiadványt Szabadi Miklós praeceptor és a convent többi oszlopos tagjai állították ki.²

E convent tagokról 1526 után többé semmi hír sincsen, pedig a székesfehérvári convent a mohácsi vész után is egészen Székesfehérvárnak 1543-ban történt elestéig megszakítás nélkül végezte a hiteleshelyi teendőket. Valószínű tehát, hogy e conventi tagok a király hívó szózatára szintén a törökök ellen vonultak s Mohácsnál lelték halálukat.

Tahy János, a vránai perjelség kormányzója ellenben ama kevesek közé tartozott, a kiknek sikerült az általános öldöklésből megmenekülni, de a vezérlete alatt álló hadakból számosan estek el. Tahy János Mohácsról Pozsony felé vette útját, a hol az udvari párt emberei gyülekeztek, a kik Ferdinánd főherceg trónjelöltségét támogatták. Ama névsorban, a melyet Nádasdy Tamás Mária özvegy királyné megbízásából egybeállított s a melyet szeptember derekán Ferdinándnak átnyújtott, ott találjuk Tahy János nevét is, a ki mint a vránai perjelség kormányzója szerepel e névjegyzékben.³

Ez alatt azonban a nemzeti párt, mely Zápolyai János vajdát jelölte a trónra, mindegyre nagyobb tevékenységet fejtett ki. A Ferdinánd-pártiak, hogy a Székesfehérvárra hirdetett országgyűlés megtartását megakadályozzák, Tahy János útján alkudozásba léptek a városi tanácscsal, hogy fogadjon be 200 főnyi cseh őrséget. János vajda azonban megelőzvéen ellenfeleit, okt. 27-én lovasságával megszállotta a fővárost.⁴

E kudarczra Tahy János látván, hogy Ferdinánd pozsonyi táborá csekély száma miatt egyidőre tétlenségre

¹ Az esztergomi főkáptalan fekvő és egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest. 1871. 88. oklevél.

² Nicolao de Zabadij praeceptore, Stephano de Zabas (Szabás) Petro de Alba lectore Galló de Bikad custode.

³ E jegyzék a mohácsi vést túlélte ama 29 egyházi és világi főúr névsorát tartalmazza, a kiknek segítségével remélte Mária királyné a magyar koronát Ferdinándnak megszerezni, a kik közül azonban csak 12-en csatlakoztak a királynőhöz, ezek között Tahy János is. (Egyháztört. Emlékek. I. 295—296.)

⁴ Acsády Ignác: Magyarország háromrésze szakadásának története. Míll. Tört. V. 27—28. l.

van kárhozható, elhagyta a várost és Csurgóra vonult. Itt értesült arról, hogy nov. 11-én János vajdát Székesfehérvárott királylyá koronázták s Zápolyai János Frangepán Kristófot a maga számára megnyervén, egész Szlavónia és az ezzel szomszédos vármegyék, ezek között Somogy is, a hol a vránai perjelségnek nagykiterjedésű birtokai voltak, Zápolyai Jánoshoz csatlakoztak.¹

Zápolyai János magyar királylyá történt koronáztatásának hírére Ferdinánd is gyorsabb cselekvésre határozta el magát.

Még november havában pártjának főembereivel Bécsben, illetőleg Köpcsényben (Moson vármegye) szerződéseket kötött, a melyekben a szerződő urakat biztosítja, hogy ha királylyá választása körüli buzgalmukért bármi kárt szenvednének, ezt nekik megtéríti, elvett javaikat két év alatt visszaszerzi vagy értük mást ad, a koronára háramló egyházi és világi birtokokat pedig első sorban nekik adományozza, egyúttal pedig Tahy Jánosnak 1800 aranyat ígért bizonyos kiszabott határidő alatt folyósítani,² viszont Tahy 500 lovas azonnali kiállítására kötelezte magát. Tahy egyúttal biztosítékot nyert, hogy azon összeg erejéig, mely a kiállítandó lovassága hópénzéből elmaradna, az elmaradt hópénz kárpótlásaképp Rakonok várát (Rakovac) fogja zálogba kapni.³ Mindezen ígéretek daczára Tahy János, főleg Frangepán Kristóf, továbbá sógora Erdődy Péter és ennek testvére Erdődy Simon zágrábi püspök rábeszélésének engedve, még az 1526. év vége felé Zápolyai Jánoshoz pártolt, a ki őt a vránai perjelség kormányzói tisztében megerősítette.

Ettől kezdve Tahy Zápolyai János király zászlósurai között foglal helyet. 1527. évi január hó 5-én Frangepán Kristóffal együtt, a kit Zápolyai János király horvát-tótalmát bánná nevezett ki, a szlavóniai rendek Dombrown megtartott gyűlésén elnökölt. Az 1527. évi márczius hó 17-ére Budára egybehívott országgyűlésen ott találjuk a zászlósurak között.⁴ Az 1527. év tavaszán, mint Zápolyai

¹ Tahy István: Tahyak és azokkal rokon családok. 60—65. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. XXXIII. 28—30.

² A szerződés keltekor 900 aranyat, egy hó leforgása alatt ismét 900 aranyat.

³ Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 197—200. l.

⁴ Fraknoi Vilmos: Magyar Országgyűlési Emlékek. I. 81—82., 99—100. l.

János király egyik hadvezére kezd szerepelni. Ily minőségben hagyta meg neki a király ez év ápril hó 1-én, hogy az aparóczi kastély átadása iránt kiadott parancsának érvényesítése érdekében nyujtson segédkezetet.¹

Midőn Frangepán Kristóf bán, János király drávántúli főkapitánya 1527. évi szeptember hó 27-én Varasdnál halálosan megsebesült, a sereg vezérletét Tahy vette át, de mivel ő nem volt népszerű, a sereg csakhamar elszéledt. 1528-ban még mint János király híve, Erdődy Simonnal együtt elűzte a Zágrábot ostromló német—spanyol sereget. A harctéren szerzett érdemeit királya ismételten bőkezűen jutalmazta. 1527-ben Esztergomban kelt adománylevelével a pozsegavármegyei Badjinec várost adományozta neki.²

1527 nyarán azonban Ferdinánd jutott túlsúlyra. Buda elfoglalása után (aug. 20) Ferdinánd hadai minden oldalról támadólag léptek fel János király hívei ellen, a kiket a Tiszántúlra és Erdélybe szorítottak vissza. A november 3-án Székesfehérvárt megtartott koronázás utáni országgyűlés Tahy Jánost névszerint is felszólította, hogy tegyen hűségesküt Ferdinándnak, különben hűtlenség bűnébe esik.

Ferdinánd Magyarországra történt bejövetele után különös figyelmet tanúsított a János-lovagrend iránt, hogy a még fennálló rendházak tagjainak hűségét biztosítsa. 1527 november 9-én Székesfehérvárott megerősíti Mátyás királynak Győrött 1486. évi június hó 24-én és II. Lajos királynak 1524. évi július hó 2-án a győri rendház részére kiállított adományleveleit.⁴ 1528. évi márczius hó 3-án Óvárrott átírja és újra megerősíti V. István királynak 1272-ben kelt kiváltságlevelét, a melyben a János-lovagrend székesfehérvári conventjét és annak népeit minden vám és

¹ Hazai Okmánytár. II. 439. E kastélyt Korlathovith György még a mohácsi vész utáni időkben is kezében tartotta, noha annak átadására még II. Lajos királytól nyert utasítást, sőt egyre zsarolta, fosztogatta a bélai apátság jobbágyait és egyháznemeseit. Tolnai Máté pannonhalmi főapát és Körmendi Balázs bélai apát 1527. év elején a királyhoz fordultak panaszaikkal, a ki ápril hó 1-én Budáról rendeletet intézett Frangepán Kristóf bánhoz, hogy Korlathovithot kényszerítsék Aparóc és tartozékainak visszaadására.

² Tahy István: Tahyak és azokkal rokon családok. 67. 1.

³ Acsády Ignác: Magyarország háromrészre szakadásának története. Mill. Tört. V. 54.

⁴ Czech János: Diplomatarium Comitatus Jaurinensis. I. 235. Kézirat a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. — Fuxhoffer—Czinár: Monasteriologia. II. 152.

bármiféle megszállás alól felszabadította.¹ 1535-ben védelmébe veszi Pacsa (Pacha) Jánost, a János-lovagok soproni rendházának lelkeskedő tagját s abban az időben egyúttal főnökét, kinek Sopron városa nem akarta az ottani oltárigazgatóságot, illetőleg azzal egybekötött javadalmakat átadni.

Ezért május 25-én szigorúan meghagyja a városi tanácsnak, hogy az oltárigazgatóságot adja át Pacha Jánosnak, majd aug. 4-én jelentést kíván arról, hogy az oltárigazgatóság házát átadták-e már neki.

A király felhívására a csornai convent szept. 1-én jelentést is tesz, hogy Bársony Boldizsár királyi ember és Péter csornai conventi tag jelenlétében az oltárigazgatóság házát átadta Pachának.² Sőt Ferdinánd a törökök által székhelyeikről kiszorított János-lovagoknak az országban, a végvidékeken leendő telepítését is tervbe vette.

Ferdinánd előtt — úgy látszik — egy határőrvidék terve lebeghetett, miként azt IV. Béla király is tervezte az ország keleti részeiben, a tatárpusztítás utáni években. E végből megbízottját, Burgo Andrászt³ 1528—1529. években a pápához küldi, hogy a János-lovagoknak letelepítéséhez beleegyezését kieszközölje. Meghagyta egyúttal neki azt is, hogy ha a pápa erre nem volna hajlandó, a rend előkelőbb tagjaival indítsa meg a tárgyalásokat.

1533-ban a János-lovagrend tényleg lépéseket tett, hogy Magyarországon újra telepeket nyerjen. Kérvényét az országgyűlés elé terjesztette, azonban az országgyűlés az ügy tárgyalását a következő országgyűlésre halasztotta.⁴ Ezzel azonban a letelepedés ügye egy időre elaludt s csak a XVI. század vége felé történtek ismét kísérletek a magyarországi rendtartomány visszaállítására.

Mivel Tahy János a székesfehérvári országgyűlés felhívásának, hogy Ferdinánd király hűségére térjen, nem tett eleget, miután időközben Ferdinánd a drávántúli országrészekben is túlsúlyra jutott, a király őt megfosztotta a vránai perjelség kormányzóságától s elvette tőle Bozsjakovina várát, melyet Karlovics János bánnak 8000 frtért

¹ Károly János: Fejér vármegye története. II. 658—663.

² Bunyitay V., Rapaics R. és Karácsonyi J.: Egyháztörténelmi Emlékek. III. 33., 45—46., 52.

³ Andreas de Burgo (vagy Burgus) caesaris orator 1530-tól kezdve: legatus Ferdinandi. — Bunyitay V., Rapaics R. és Karácsonyi János: Egyháztört. Eml. I. 513—514.

⁴ Kovacsóczy Mihály: A Jeruzsálemi Sz. János Lovagrendje Története. Kassa. 1837. évi kiadás. 194. lap.

elzalogosított.¹ Ekkor a ravasz Tahy János, hogy a vránai perjelség birtokaiból mégis némi hasznot húzzon, azokat 12.000 frtéért Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hős atyjának zálogosította el, a ki Bozsjakovinát is megszerezte, a melyet Karlovics János bán engedett át neki, kinek nővérét Ilonát, Zrinyi Miklós még 1509-ben nőül vette.

Szlavónia és Horvátország ellenpárti rendei megünván a testvérharczot, már 1530-ban egyévi fegyverszünetre léptek, melynek folyamán a két párt megkezdte a tanácskozásokat. E tanácskozásokat a Ferdinánd-pártiak közül Pekri Lajos, János király párthívei közül Tahy János és Erdődy Simon zágrábi püspök vezették. Következményükképp Erdődy Simon püspök már az 1533. év tavaszán Ferdinándhoz pártolt s csakhamar követte őt Tahy János is. Mivel azonban a vránai perjelség birtokai úgyszólván semmi jövedelmet nem hajtottak, mert a perjelség minden birtoka zálogban volt, Tahy, a mint újból Ferdinándhoz pártolt, nem is tett lépéseket arra, hogy a kormányzói tisztséget visszaszerezze, sőt a kormányzói címet, melyet Ferdinánd király Török Bálintnak adományozott, sem használta többé.² Ferdinánd az 1535. évi július hó 26-án Bécsben kelt adománylevelével felhatalmazta Enyingi Török Bálintot, hogy a vránai perjelség birtokait a Zrinyiektől, a kik azokat 13.000 magyar forintért zálog címén bírták, saját pénzén kiválthassa, egyúttal arról is biztosította, hogy e birtokokat mindaddig úgy ő, mint örökösei megtarthatják, míg a kiváltásukért fizetett összeget vissza nem kapták.³

Az ugyane napon kelt oklevél szerint Ferdinánd király a vránai perjelséget Enyingi Török Bálint fiának, Jánosnak adományozta azzal a feltétellel, hogy felserdülvén, a Jánoslovagrendbe lép s addig a vránai perjelségi birtokokat atyja kezelte volna mint kormányzó.

Egyúttal utasította Zrinyi Jánost és testvérét Zrinyi Miklóst, hogy a perjelség birtokait adják át Török Bálintnak. Augusztus hó 29-én pedig megbízta a zágrábi káptalant, hogy az ő számlájára fizessék ki a perjelségi birtokokon levő zálogkölcönt és vegyék át a Zrinyiektől a perjelség birtokait.

¹ Országos Levéltár. N. r. a. Fasc. 15:43.

² Tahy János 1536 nov. 10-én Alsó-Stubiczán húnyt el. Tetei az ottani, ma már rombadólt templom sírboltjában pihenek. Tahy István: Tahyak és azokkal rokon családok. 70.

³ Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J.: Egyháztört. Emlékek. III. 41.

A Zrinyiek ellenkezése következtében azonban alig néhány nap mulva lényeges változás állott be a perjelségi javak birtoklásában, mert Török Bálint 1535 aug. 31-én Bécsben kelt kötelezvényével, bizonyos feltételek alatt, a kezében levő egyházi javak, közte a vránai perjelségi birtokok, visszaadására kötelezte magát.¹ Ferdinánd még ebben az évben levelet írt a Zrinyi-fiúk anyjához: idős Zrinyi Miklósnéhoz, a melyben késznek nyilatkozott arra, hogy a perjelséget Zrinyi Miklósnak adja, ha belép a jeruzsálemi Szent János-lovagrend tagjai közé. Csakhogy Zrinyi Miklós — úgy látszik — nem nagyon vágyódott a vránai perjelségre, ezért testvérével együtt a zágrábi káptalan előtt kinyilvánította, hogy kész a vránai perjelség zálogba vett jószágait bármikor visszaadni, ha a zálogösszeget nekik megtérítik.

Török Bálint azonban még az év vége felé a veleszületett ingatag természetétől indítatva, a Bakits Páltól szenvedett méltatlan sérelmet hozván fel ürügyül, János királyhoz pártolt. Zápolyai János király szívesen fogadta őt s hogy hűségét biztosítsa, neki adta Hunyad várát és Debreczen városát, az utóbbit zálogba, míg azt tőle 16.000 forintért kiválthatná. Ettől kezdve Török Bálint János király szűkebb környezetéhez tartozott. Midőn 1537-ben János király Nagyváradon a török követet fogadta, az érkező elé Statilio püspök és Török Bálint lovagoltak egy 500 nemesből álló banderium élén. Török Bálint átpártolása óta valóságos réme lett a Dunántúlnak. Előbb a győri püspökség birtokait foglalta le, majd éveken át a maga számára szedette a királyi adót, midőn pedig a győrmegyei szolgabíró ebben megakadályozta őt, elfogatta s börtönbe hurcoltatta. A győrmegyei alispán pedig életét féltvén, 1541-ben még állását is elhagyta. Ugyanezen évben Győr-Szent-Mártont raboltatta ki.²

Csak akkor értek véget e pusztítások, midőn a szultán Török Bálintot 1541 aug. 29-én Buda alatt elfogatta s innen Belgrádba, majd Konstantinápolyba vitette, hol a héttoronyban fejezte be rendkívül mozgalmas életét.

Még Buda eleste előtt jutott a törökök kezébe Vrána és az Unna melletti Dubicza, a János-lovagrend két híres vára. Vránát a velencei Soranzo Viktor két napi ostrom után átadta a törököknek s az éj leple alatt a 200 főből álló őrség

¹ Bunyitay V., Rapaiics R. és Karácsonyi J.: Egyháztört. Emlékek. III. 42—43., 51—52.

² Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. IV. 44., 175., 293.

Zárába menekült. Csak Dubicza volt szerencsésebb. E várat a Zrinyiek 1539 táján visszavívták, ettől kezdve a vitéz várkapitányok sokáig megvédelmezték a törökök támadásai ellenében, de utóbb mégis török kézbe került.¹ Buda eleste után két év múlva a törökök birtokába került Esztergom (1543 aug. 10.), majd szeptember hó 2-án Székesfehérvár, mely város feladásával a magyarországi János-lovagok a legvirágzóbb conventjükből űzettek világgá.

A mohácsi vésztől Székesfehérvár elestéig terjedő másfél évtized alatt csupán az esztergomi, a győri, a soproni és a székesfehérvári rendházakról vannak kétségtelen hitelességű adatok. A drávántúli országrészekben fennállott rendházak a XV. század folyamán kivétel nélkül áldozatul estek a vránai perjelség terjeszkedési törekvéseinek.

Az esztergomi Szent István királyról címzett convent ugyan még a XV. század első felében megszűnt, de azért a János-lovagrendnek Esztergomban volt még egy másik rendháza is Szent Erzsébet tiszteletére, mely azonban egy 1380-ban kelt oklevélből következtetve, inkább csak kórház volt. Ez a rendház a XVI. század első felében még megvolt, élén 1512-ben Szabadi Miklós, egyúttal a győri, soproni és székesfehérvári rendház főnöke állott.² E rendház és a vele egybekötött ispotály igazgatója (rectora) Tamás mester 1534 márcz. 15-én a Pest vármegyei Czirák helységben fekvő birtokát az esztergomi cruciferátussal egyetemben János király személynöke előtt a székesfehérvári János-lovagoknak hagyományozta.³

A győri rendház főnöke ezen időtájt Velikei Márk volt. Velikei Márk alkalmasint egy személy azzal a Márk keresztessel, a ki 1517-től kezdve a győri káptalan tagjai között szerepel.⁴ 1530-ban Kóny falut, a győri János-lovagok egyik ősi jószágát, melynek birtokába a lovagok a Templomosrend eltörlése után jutottak, 1530-ban Sibrik Máténak bérbeadta, a mi ellen azonban Sükkösd, a győri vár tisztartója, a győri püspök és káptalan nevében tiltakozott.⁵ 1535. évi jan. hó 14-én János örkanonokkal és Tamás, a Szent Háromságról nevezett kápolna igazgatójával együtt őt is kiküldte a győri káptalan, hogy jelen legyenek azon a

¹ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 57.

² Orsz. Lev. Dl. 22.341.

³ Magyar Tört. Tár. VI. 239.

⁴ Szely Lajos: Syllabus canonicorum cathedralis Ecclesiae Jaurinensis. Közli Szávay Gyula: Győr monogr. 196. lap.

⁵ Rupp Jakob: Magyarország Helyrajzi Tört. I. 2.429.

leszámoláson, a melynek vízkeresztkor Máté pannonhalmi apát és a convent, másfelől Laki Deák Balázs volt pannonhalmi várnagy között kellett volna végbemenni, azonban a convent emberei a volt várnagy lajstromait hét vagy kilencz helyen hamisaknak találván, az elszámolás ellen a győri káptalan kiküldöttei előtt tiltakoztak.¹ 1546-ban már egyúttal a Szent Adalbertről címzett prépostságot is bírta.²

A soproni rendház tagjai közül ezen időtájt csupán Pacsa (Pacha, Patha) Jánosról vannak adatok, a kit, mint láttuk, 1535-ben Ferdinánd király különös pártfogásába vett Sopron város tanácsával szemben, midőn a város vonakodott neki az oltárigazgatóság házáat átadni. Sőt Ferdinánd ezúttal sem feledkezett meg róla, 1537 június 17-én Kaboldi Weyspryacher János soproni főispánhoz intézett rendeletében meghagyta, hogy Pacsa Jánost a lovagrend soproni rendházának birtokában védje meg.³ Pacsa János ekkor egyúttal ismét mint Sopron városi plébános szerepel.⁴

A soproni oltárigazgatóság javadalmát képező házon kívül még egy kertje is volt a városban, a melyet 1535-ben Lanius Kristóftól kapott ajándékba. Ez a kert a Jánoslovagrend társházának szomszédságában volt s ettől kezdve a soproni rendház javadalmaihoz számították. Mikor ugyanis a város ezt a kertet házépítés céljaira akarta elfoglalni, Miksa király 1564-ben elrendelte az elfoglalt terület visszaadását.⁵

Az adóösszeírások szerint ezen időtájt a soproni rendház Bőben (Sopron vármegye) bírt földesúri joggal. Itt 1536-ban egy, 1543-ban 18, 1544-ben 14, 1546-ban 16, 1548-ban 18 portát (jobbágytelket) írtak össze. Ellenben a középkorban még a soproni házhoz tartozó többi birtokoknak: ú. m. Gyula (Lépesfalva), Damonya, Lócs helységekben és Kereszténypusztán a mohácsi vész utáni adóösszeírásokban a Jánoslovagok nem szerepelnek.

Pacsa János soproni praeceptor utoljára Anna királynénak 1540 május 20-án Bécsben kelt levelében szerepel,

¹ Bunyitay—Rapaics—Karácsonyi: Egyházt. Emlékek. III. 3. lap.

² Győri káptalan magánlevéltára. Cimeliotheca IX. 681.

³ Egyháztört. Emlékek. III. 169.

⁴ Joannem Pacha plebanum et praeceptorum domus Cruciferorum civitatis nostrae Soproniensis. Pacsa János Nádasdy Tamásnak Zalaházy Tamás egri püspök és királyi kancellárhoz 1535 febr. 25-én intézett levele szerint Sopron város plébánosa volt. Egyháztört. Emlékek. III. 16—17.

⁵ Rupp Jakob: Magyarország Helyrajzi Története. I. 2.507.

midőn a királyné meghagyja Thurzó Elek országbírónak, hogy Ruszt lakosait védelmezze meg az ő zsarolásai ellen.¹ Halála után világi papok birtokába került a praeceptoratus egészen 1551-ig, midőn azt Dalmady Sebestyén a székesfehérvári rendház utolsó főnöke foglalta el.

Székesfehérvár a magyarországi János-lovagok legnagyobb s leggazdagabb rendháza, az egyedüli, mely a mohácsi vész utáni években is megszakítás nélkül folytatta hiteleshelyi működését, rendkívül mozgalmas időket élt át. Ferdinánd, miként általában a János-lovagrend iránt mindenkor különös jóindulatot tanusított, azt a székesfehérvári conventtól sem tagadta meg. A székesfehérvári János-lovagok azonban Zápolyai János király híveivel is fenntartották az összeköttetést. Erre utalta őket ama körülmény is, hogy a város egyes rövid időközöket leszámítva, a törökök által történt elfoglalásáig János király hatalma alá tartozott.

János király több ízben vette igénybe a székesfehérvári convent hiteleshelyi működését. Még 1526 nov. 27-én Budán kelt rendeletével meghagyta a székesfehérvári conventnek, hogy Héderváry Ferencznét, néhai Csáki Benedek leányát, Borbála asszonyt, továbbá testvéreit : Lászlót és Ferenczet, valamint László fiait : Dömötört és Istvánt iktassa be Ozora és Tamási várak, továbbá Ozora, Dalmad, Edelény (Tolna vármegye) és Enying (Veszprém vármegye) mezővárosok és tartozékainak birtokába.² 1537-ben a székesfehérvári convent János király parancsára Sulyok György pécsi püspököt, valamint testvéreit Istvánt és Balázst a hontosszéki Előszállás, Karácsonszállás, Újszállás, Jakabszállás, Sárosd, Kaythor és Perkáth nevű hét kún község birtokába iktatta be.³ A beiktatást Dalmady Sebestyén praeceptor és örlovag végezte Bölcskey Gergely és Faddy Sebestyén, a convent két oszlopos tagjának segítségével, ugyanők állították ki az oklevelet is.

De nemcsak János király, mások is igénybe vették a székesfehérvári conventet. Így 1538 ápril 30-án Nagyszécsi Ambrus deák Mihály pannonhalmi apát és a convent nevében a János-lovagok székesfehérvári conventje előtt megjelenvén, a székesfehérvári Dömések perjele ellen tiltakozást

¹ Egyháztört. Emlékek. III. 455.

² Héderváry-család oklt. I. 604.

³ Károly János: Fejér vármegye tört. I. 595—597. Hontoszék (hontokai szék) Fejér vármegye egyik járása vagy széke. L. Csánki Dezső i. m. III. 331.

jelentett be a vértesi erdőben épült Szent Keresztről címzett monostor elfoglalása miatt.¹

Sőt még a Tiszántúlról is eljöttek a székesfehérvári János-lovagokhoz, hogy ügyeikben közbenjárásaikat igénybe vegyék. 1539. évi február hó 22-én Károlyi Lőrincz megjelenvén a székesfehérvári convent előtt Károly (Nagykároly) város határában, a Nagy völgyben levő halastavát Károlyi Péternek örökítette. Ugyanezen a napon kelt örökvallásával Károlyi Lőrincz a fényi határban (Szatmár vármegye) fekvő thahölgyi részjóságát Károlyi Péternek adományozta.²

A székesfehérvári convent élén egészen a város elestéig Dalmady Sebestyén állott. Dalmady Sebestyén egy Tolna vármegyei nemes család ivadéka volt.³ Erélyes, fáradtságot és csüggedést nem ismerő férfiú, egyike a hanyatló lovagrend ama tagjainak, a kik a XVI. század zivatarai közepette a legtöbbet tettek a magyarországi rendtartomány érdekében. Dalmady Sebestyén még a mohácsi vést megelőző időben lépett be a János-lovagrend tagjainak sorába. Első ízben a székesfehérvári conventnek egy 1526. évi május hó 28-án II. Lajos királyhoz intézett jelentésében az ottani rendház tagjaként szerepel.⁴ 1534-ben, midőn Tamás mester az esztergomi Szent Erzsébetről címzett rendház tagja cziráki birtokát a székesfehérvári lovagoknak hagyományozta, már az ottani rendház főnöke volt.⁵

Házfőnökségének első éveiben elkeseredett pert folytatót Esztergáros Péter, a székesfehérvári káptalan tagja ellen, a ki azelőtt a János-lovagrend székesfehérvári rendházának tagja volt, a convent pecsétjének meghamisítása miatt. Dalmady erélyesen lépett fel Esztergáros Péter ellen, a kit 1537-ben elfogatott, de hatalmas pártfogói miatt vele szemben a törvény teljes szigorát nem alkalmazhatta. Ezen ügyben Goroszlói Pál Dénes erdélyi egyházmegyei áldozópap és szentszéki jegyző vezette a vizsgálatot, a ki a megjelent tanúk előtt kihallgatta a vádlottat. Esztergáros beismerte, hogy ő hamisította a convent pecsétjét, mire a vizgálatra kiküldött szentszéki jegyző őt arra kötelezi, hogy

¹ Magyar Tört. Tár. VI. 240—241 hibás kelettel.

² Gróf Károlyi-oklt. III. 211—212. l.

³ Dalmad, a honnan a család nevét vette, előbb Somogy (1389), később Tolna vármegyéhez tartozott. A XV. században Ozora várának tartozékai között szerepel. Csánki Dezső: Magyarorsz. tört. földrajza. III. 408.

⁴ Pannonhalmi Szent Benedek rend története. III. 761.

⁵ Egyháztört. Emlékek. II. 337.

ezt köteles az országgyűlés előtt bevallani. Ha a király és a rendek neki megkegyelmeznek, erre van hatalmuk, mint-hogy van hatalmuk büntetni is. Ha pedig Esztergáros ezt a vallomást megtenni vonakodnék, vagy bármikor a megsértett convent ellen feltámadna, jogában áll a conventnek őt bárhol elfogatni és tetszése szerint megbüntetni. Erről a szentszéki jegyző 1537. évi december hó 7-én Székesfehérvárott hiteles kiadványt állított ki, a melyben a megjelentek nevei is fel vannak sorolva.¹

Dalmady Sebestyénnek szinte szakadatlan küzdelmet kellett vívnia a létért, egyfelől Székesfehérvár város tanácsával, másfelől az ottani egyházi testületekkel. 1539-ben a miatt emelt panaszt János királynál, hogy a midőn Takács István a székesfehérvári convent jobbágya a Szent Király földje nevű területen, tehát a convent fundusán házat akart építtetni Gémes András városbíró, valamint esküdtársainak parancsára, Szárazdy Ferencz és Deák Bertalan őt ebben fegyveres erővel megakadályozták.

A király 1539. évi aug. hó 14-én Budán kelt rendeletével a székesfehérvári káptalan küldte ki az ügy megvizsgálására, mely a városi tanácsot a király elé idézte.²

Viszont azonban Dalmady sem volt ment az erőszakoskodásoktól. Még ebben az évben a Szent Mihályról címzett káptalan panaszt emel a királynál a miatt, hogy a székesfehérvári János-lovagok emberei megtámadták a káptalan embereit, mikor azok a Celum (Csalán, Lovasberény határában) nevű vízimalomból lisztet és fát szállítottak Székesfehérvárra. Mire a király Dalmady Sebestyént maga elé idéztette.³

1542-ben ismét Székesfehérvár várostól szenvedtek sérelmet a János-lovagok. Székesfehérvár város bírása a János-lovagok curiáját, mely a tulajdonukat képező területen: a Szigeten levő Szent István-utczában állott, tőlük erőszakkal elvette, Oláh Imre nevű jobbágyukat pedig az utczán elfogatta; megverette és a városi területre hurczoltatta, a határukon levő malmot elpusztíttatta és erdejüket kivágatta. Mivel János király, a székesfehérvári convent nagy pártfogója, ekkor már nem volt az élők sorában, Dalmady Sebestyén I. Ferdinánd királyhoz fordult panaszával, És nem hiába, mert Ferdinánd 1542. évi szeptember hó 22-én Bécsben kelt leiratában szigorúan megdorgálja Székesfehérvár város bírait és esküdtjeit s egyúttal meghagyta a

¹ Károly János: Fejér vármegye története. II. 143. II. 652.

² Károly János: Fejér vármegye története. II. 157—158.

³ Károly János: Fejér vármegye története. I. 536.

városnak, hogy a lovagok jogait ne sértse s az okozott károkat nekik térítse meg.¹

Ekkor már úgyszólván nagyon kevés birtokuk volt a székesfehérvári János-lovagoknak. Így Somogyban, hol az egész középkoron át mintegy 20—25 helységben voltak birtokosok vagy földesurak, az 1536. évi adólajstrom (dicalis conscriptio) szerint csupán Bálványos, Csege és Berki községekben volt birtokuk.

Az adólajstrom szerint e három községben is, a hol összesen 23 portát írtak össze, csupán három volt az övék.²

Még kedvezőtlenebb adatokat tüntetnek fel e tekintetben a Tolna vármegyei adóösszeírások. Az 1543. évi január havának elején ott megtartott adóösszeírás alkalmával a székesfehérvári János-lovagok csupán Gyánton szerepelnek mint földesurak, pedig az egész középkoron át e vármegyében 8—10 helységben voltak birtokosok. Gyánt azonban, miként ezt az összeírás is kiemeli, ekkor már teljesen el volt pusztítva.³

Bármily mostoha viszonyok között éltek a székesfehérvári János-lovagok, híven végezték hiteleshelyi teendőiket.

Még 1543-ból, tehát abból az évből is, midőn Székesfehérvár török kézre került, ismeretes egy hiteleshelyi kiadványuk, a melyben Zichy Ferencz részére átírják a zalai conventnek egy 1449. évi november hó 5-én kelt azon levelét, a melyben Barla Benedek egyik részbirtokát: Keretyént (Zala vm.) Zichy Baláznak eladta.⁴

Székesfehérvár eleste után (1543 szept. 2.) Dalmady Sebestyén a rendház ama tagjaival, a kik túléltek az ostromot, az olasz és német őrséggel együtt, a melynek a törökök szabad elvonulást biztosítottak, odahagyta az ősi rendházat, melyet néhány év híján négy századon át bírtak a magyarországi János-lovagok.⁵ Dalmady Sebestyén kocsira rakatta a székesfehérvári convent levéltárát s mindazt, a mit a törökök el engedtek vinni a rendházból s az elvonulók fedezetére Omer aga parancsnoksága alatt kirendelt török csapatok oltalma alatt nekiindult, hogy új otthonot találjon magának és rendtársainak.

¹ Egyháztört. Emlékek. IV. 97. — Károly János: Fejér vármegye története. II. 157., 666—667, hibás kelettel.

² Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. X. 400. és 700 l.

³ Cruciferorum Albensium per Turcos depredata, deserta. Egyháztört. Emlékek. IV. 182—183.

⁴ Zichy-oklt. IX. 230.

⁵ A székesfehérvári rendházat Martyrius esztergomi érsek (1150—1158 ápr. 26) alapította.

V.

Török Bálint elpártolása után a vránai perjelség birtokai közül ugyan Csurgót a hozzátartozó uradalommal együtt megtartotta, de a perjelség Unna melléki várai (mint Dubicza) a Zrinyi-testvérek (János és Miklós) birtokában maradtak. Ezek a várak azonban az 1537—1538. években a törökök kezeibe kerültek. Török Bálint, hogy a drávántúli urakat is átpartolásra bírja, a Zrinyi-testvérekhez is közeledett, hogy őket terveinek megnyerje, Csurgó és Szent-Lőrincz visszaadását helyezte nekik kilátásba.¹

A Zrinyi-testvérek ekkor nehéz helyzetben voltak.

Velük legtöbbször János király pártján levő urak voltak szomszédosok, e mellett a törökök támadásai is szüntelen rettegésben tartották a jobbágyaikat. Sokáig haboztak tehát, 1539-ben azonban Zrinyi Miklós határozottan Ferdinánd pártjához csatlakozott. Ezzel a lépéssel teljesen megnyerte Ferdinánd kegyét, a ki bőkezűen jutalmazta szolgálatait.

1539-ben a két testvér kevéssel Katzianer meggyilkoltatása után Ferdinándhoz fordult s többek között arra kérték a királyt, hogy az auraniai perjelség ügyében állítson ki egy okmányt, a melyben kötelezze magát, hogy annak birtokait senkire se ruházza, míg a zálogösszeg nekik le nem lesz fizetve.² Ferdinánd teljesítette a Zrinyi-testvérek kérését s 1541 jan. 18-án elrendelte, hogy a vránai perjelség birtokaiba is beiktassák a Zrinyieket.³ Ezzel a vránai perjelség birtokainak legnagyobb része a Zrinyiekre szállott. Zrinyi János felvette a vránai perjel címet, melyet azonban nem sokáig viselt, mert ugyanezen évben (1541) Vinodol várának ostroma alatt egy jól irányozott puskaolyóttól találva elesett.

Halála után Zrinyi Miklós vette fel a perjel címet s a vránai perjelség vagyonával mint a sajátjával rendelkezett. Ekkor azonban Török Bálint még életben volt, így a perjelségi uradalmak egyik legértékesebbikét, a csurgóit Zrinyi Miklós nem vehette birtokába. Török Bálint elfogatása után neje nem érezte magát biztonságban Sziget-

¹ Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek. 283—284. Szent-Lőrincz (Szent-Lőrincz-Hokri) már 1403-ban a vránai perjelség birtoka. 1450-ben is a perjelségé. Csánki Dezső: Magyarország Tört. Földrajza. II. 526.

² Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek. 297.

³ Salamon Ferencz: i. h. 300. l.

várt, ezért alkudozásba lépett Ferdinánddal a vár átadása ügyében.

Török Bálintné még 1542-ben elhagyta Szigetvárat és gyermekeivel együtt Csurgóra költözött. Csurgóra azonban Zrinyi Miklós tartott igényt, melyet tőle annak idején Török Bálint erőszakkal elvett. Zrinyi Miklós még 1543 június 4-én kérvényt intézett Ferdinándhoz, a melyben felhívta a király figyelmét ígéretére, hogy Csurgó várát és tartozékait neki visszaadja.

Ferdinánd már jún. 22-én megbízta tanácsosait, hogy Török Bálint nejevel a csurgói uradalom átadására nézve alkudozásokba lépjenek. Az alkudozások sikerre vezettek, Török Bálintné elhagyta Csurgót és Debreczenbe költözött, hol férje utáni bánatában csakhamar befejezte viszontagságos életét.

Zrinyi Miklós azonban nem egyhamar jutott Csurgó birtokába. Zrinyi ellen Török Bálintné hatalmaskodási pert indított, mert még 1542-ben, midőn Zrinyi a Drávántúlról Joachim brandenburgi választó pesti táborába vezette hadait, útközben az akkor még Török Bálintné birtokában levő Csurgó környékét, majd Pápát, sőt Török Bálint Györmegyében fekvő birtokait is elpusztította.¹ E hatalmaskodási per lehetett az oka annak, hogy Török Bálint fiait: Jánost és Ferenczet még 1548-ban is Csurgó birtokában találjuk.² Végre azonban Zrinyi Miklós kiegyezett a Török-családdal.

Midőn a Török-testvérek az 1552. évi országgyűlésre Pozsonyba jöttek, Zrinyi Miklós felkérte őket Csurgó átadására. Az átadás a zalavári convent kiküldöttjei és Terjék Tamás, Nádasdy kanizsai tisztjének mint Zrinyi Miklós megbizottjának közbejöttje mellett 1552 április hó 23-án tényleg megtörtént.³

Csurgó után a vránai perjelség többi birtokai is gyorsan cseréltek gazdát. Glogovnica, Tkalec, Poljana, Opatovina birtokokat 1569-ben a császári nagyprépost kapta, Bratulic Simon zágrábi püspök II. Mátyás király engedelmével e birtokokat 1611-ben a zágrábi és a varasdi jezsuitáknak adományozta.⁴ Bozsjakovinat 1563-ban Zrinyi Miklós ho-

¹ Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek. 366—367.

² Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. VII. 31.

³ Salamon Ferencz: Az első Zrinyiek. 367—368. — Fűssy Tamás: A zalavári apátság tört. Pann. Szent Benedek rend tört. VII. 156. — Németh Béla: Szigetvár története. 89—90.

⁴ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 64.

mányul adta leányának, Ilonának, Szomszédvári Tahy Ferencz nejének. Curgó Szigetvár eleste után török kézre került. A törökök bírták 1529-ig, mely évben Zrinyi György visszafoglalta.¹

Bozsjakovina várát a törökök 1591-ben felgyújtották.

A bozsjakovinai uradalmat pedig Tahy István 1592-ben elzálogosította nővérenek, Orsich Kristófnének és Jankovic Györgynek, ezektől azonban Zrinyi György erőszakkal elvette.² Béla várát Cerje, Tuzsna és Ivanec helységekkel együtt I. Ferdinánd király 1564-ben örök időre Gersei Pethew Benedeknek és Lászlónak adományozta.³ Ezek a birtokok is végleg elvesztek a vránai perjelségre nézve.

Székesfehérvár eleste után már csak a győri és a soproni rendházak állottak fenn. A győri rendházhoz tartozó javadalmakat, mint láttuk: Velikei Márk bírta, a ki 1548-ban egyúttal vasvári nagyprépostként is szerepel.⁴ 1549-ben Sibrik Lászlóval és rokonaival volt pere a kónyi és csécsényi határok között, a Sinere mellett fekvő kaszáló miatt.⁵

Midőn 1550. évben Rómába készült, a győri káptlan előtt kónyi javadalmi birtokát Szarvaskondi Sibrik Miklósnak egy évre 100 forintért haszonbérbe adta.⁶ 1559-ben bekövetkezett halálával ugyan Oláh Miklós esztergomi érsek a győri praeceptor címét 1559 május 18-án Szebeni Lysti Sebestyén győri kanonoknak adományozta,⁷ de a rendházhoz tartozó javadalmakat ő már nem haszonélvezte, mert a rendházhoz tartozó javadalmak közül az utolsót, mely megmaradt: Kóny helységet Gregoriáncz Pál győri püspök kérésére I. Ferdinánd király 1559. évi május hó 25-én kelt adománylevelével a győri püspökség és káptalan gondozása alá bocsátotta s annak jövedelmeit a győri iskolák fenntartására rendelte fordítani. Draskovits György, a későbbi győri püspök azután 1561 aug. 25-én Szombathelyen kelt szerződéssel Kóny helység javadalmait 104 frt haszonbérért Máthésy István prépostnak engedte át haszonélvezetül.⁸

¹ Pannonh. Szent Benedek r. tört. VII. 194.

² Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. köt. 58. l.

³ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 60.

⁴ Schönwisner István: De antiquitatibus et historia Sabariensis. 1791.

⁵ Győri káptalan magánlevéltára. Cimeliotheca. VIII. 551.

⁶ Győri káptalan magánlevéltára. Cimeliotheca. VIII. 551.

⁷ Kovachich: Form. Sol. Styli pag. LI. — Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi tört. I. 2429.

⁸ Győri káptalan magánlevéltára. Cimeliotheca. IX. 729. — VI. 259A.

Ezzel bezárul a győri rendház története is. Az 1562. évi április hó 23-án Nagyszombatban tartott egyházmegyei zsinaton való részvételre jogosult egyházi testületekről készült lajstrom szerint a győri János-lovagok főnöke távol volt s a soproni rendház főnöke is csak képviselő útján vett részt a zsinaton.¹ Maga a rendház valószínűleg az 1566-ban dühöngött tűzvész alkalmával pusztult el.² A János-lovagok temploma is még Győrnek török kézbe jutását megelőzőleg elpusztult, mert az 1592. évi szeptember hó 23-án Rómában kelt consistoriumi előterjesztés szerint Győrött csak két templom állott fenn, a székesegyház és a Szent István tiszteletére szentelt templom, melyet a protestánsok foglaltak el.³

Dalmady Sebestyén Székesfehérvár elfoglalása után előbb Győrbe, majd innen a János-lovagok levéltárával együtt Pozsonyba költözött. Mivel ekkor úgy a győri, mint a soproni rendházzal egybekötött javadalmaknak volt gazdája, Dalmady Sebestyén egyelőre hajléktalan maradt.

A soproni praeceptoratust ekkor Benedek esperes haszonélvezte. 1551-ben végre sikerült Dalmady Sebestyénnek a soproni rendházhoz tartozó javadalmakat megszerezni. A mint átvette a soproni javadalmakat, nyomban hozzáfogott a magyarországi rendtartomány ügyeinek rendezéséhez. 1551. évi decz. hó 22-én megjelenvén a poszonyi káptalan előtt, úgy a jeruzsálemi Szent János-lovagrend, mint a vránai perjelség nevében tiltakozik a rend birtokainak bármi okból és bárki által történt elfoglalása ellen.⁴ Rendkívül érdekes ez a tiltakozó levél, mert felsorolja mindazokat a rendházakat és a rend mindazon birtokait, a melyekről Dalmadynak közvetlen tudomása volt. A tiltakozó levélből rögtön meglátszik, hogy Dalmadynak nem volt alkalmja a lovagrend birtokaira vonatkozó okleveleket alapos tanulmányozás tárgyává tenni. A vránai perjelségen kívül csupán a székesfehérvári, az esztergomi, a győri és a soproni conventekről volt tudomása, a lovagrend nagykiterjedésű birtokai közül pedig csak 26 van megnevezve a tiltakozó levélben, pedig csak a székesfehérvári rendházhoz tartozó birtokok közül eddigelé mintegy 90 ismeretes, melyből

¹ Péterffy Károly: *Sacra Concilia*. II. 149.

² Karvasy Ágoston: *Győr városa története*. Magyar Akadémiai Értesítő. 1862. évf. 288.

³ Koller József: *Historia Episcopatus Quinque Ecclesiarum*. VI. 357. — . . . *Ceterae quae olim aderant modo dirutae reperiuntur*.

⁴ *Egyháztörténelmi Emlékek*. V. 629—630. l.

kimutathatólag mintegy 40—45 még a XV. században is a convent birtokában volt.¹

Csakhogy a tiltakozó levélben felsorolt birtokok túlnyomórésztben a hódoltsági területen feküdtek, minélfogva a tiltakozás nagyobb nyomatékkal nem bírt s így Dalmady Sebestyénnek meg kellett elégednie azzal a szerény javadalommal, a melyet a soproni rendházhoz tartozó birtokokból megmaradt birtokrészek nyújtottak. Mintegy kárpótlásul az elvesztett jövedelmekért, Dalmady 1552-ben a soproni főesperességet nyerte el. 1562 aug. 30-án jelen volt Mezőlaky Ferencz zalavári apát és Kamánczy Gergely csornai prépost között, a vasvári káptalan előtt, a zalavári apátságot illetőleg létrejött egyezés alkalmával.² Az ugyanezen évi április hó 23-án megtartott nagyszombati egyházmegyei zsinaton nem volt jelen, de képviseltette magát.³

Dalmady Sebestyén az 1576. évben bekövetkezett haláláig bírta a soproni praeceptoratust. Ha a magyarországi rendtartomány visszaállítására irányuló törekvései sikertelenek maradtak is, kétségtelen maradandó emléket biztosított magának azáltal, hogy a székesfehérvári convent levéltárának egy részét megmentette a magyar történetírás számára.

Az időközben egybegyült trienti zsinaton (1542 márcz. 13—1563 decz. 4.) is foglalkoztak a magyarországi rendtartomány ügyeivel. Ruyas Márton, a máltai lovagrend követe felszólalván a zsinaton a magyarországi rendtartomány visszaállítását sürgette.⁴ Máltában és Rómában már ekkor

¹ Az 1551. évi tiltakozó levélben a következő birtokok vannak névszerint felsorolva: Csurgó (Somogyban), Szentlőrincz (Baranyában), mind a kettő a XV. században a vránai perjelség birtoka volt. Bálványos, Lulya (Lullya), Szőlös, Megyer (Somogyban), az utóbbi négy a székesfehérvári rendház tartozéka volt. Fadd, Halászi, Varasd, Gyánt (Tolnában), ezeket, mint láttuk, 1495-ben szerezték vissza a székesfehérvári János-lovagok a vránai perjelségtől. Timár, Dobos, Szent Borbála, Felsőcsút, Aba, Barczmajorság, Iszka szőlőhegy Fejérben, ezek is a székesfehérvári rendház tartozékai voltak. Továbbá Petrócz (alkalmasint Pakrácz), Chakocz (Csáktornya, a mai Pakrácz közelében Pozsega vármegyében), Bosako (Bozsjakovina Belovár és Dugosello mellett), Krassó (Bonahida-Krassó, a középkorban Baranyában, most Verőcze vármegyében. Dr. Csánki Dezső i. m. II. 475). Végül Lócs és Damonya helységekben birtokrészek, Kereszténypuszta Sopron vármegyében. Az utóbbiak a soproni ház tartozékai voltak. Újudvar Zalában, egykor önálló convent volt, majd a vránai perjelség és a székesfehérvári rendház tartozéka, a XV. században a Kanizsai családé.

² Füssy Tamás: A zalavári apátság tört. Pannonh. Szent Benedek rend tört. VII. 625.

³ Péterffy Károly: Sacra concilia. II. 149.

⁴ Dubsky Nándor Lipót: Fundata Species Facti. XI. §.

foglalkoztak a magyarországi rendtartomány főnökének kinevezésével. Közbejött azonban a törököknek 1565-ben Malta ellen intézett támadása, melyet a lovagok csak rendkívül súlyos veszteséggel s nagy áldozatok árán vertek vissza. A közel négy hónapon át tartó ostrom után az erődítmények legnagyobbbrészt romokban heverték, a törökök elvonulása után az erődítmények helyreállítása és az elpusztult székhely újjáépítése az akkori nagymester minden idejét igénybe vette, így aztán a magyarországi rendtartomány újjászervezésének ügye ismét bizonytalan időre el lett halasztva.

Dalmady Sebestyén halálától számítva közel két évtizeden át alig áll számbavehető adat a magyarországi rendtartomány történetére vonatkozólag rendelkezésünkre. Ekkor az egész rendtartományban már csak egy ház állott fenn: a soproni, a melyhez tartozó javadalmakat Dalmady Sebestyén halála (1576) után Esztergomi Ferencz, alkalmasint világi pap nyert el. Őt követte 1587-től kezdve Palosticzi (Polosticzi) András, kinek soproni praeceptorsága már egybeesik az utolsó valóságos vránai perjel szereplésével. Mintha csak kárpótolni akarta volna a sors a magyarországi rendtartományt a XVI. század folyamán bekövetkezett veszteségekért, a XVI. század utolsó évtizedében egy rendkívül fáradhatatlan erélyes férfiú kapta meg a vránai perjelséget, bár inkább csak annak címét, mert a perjelség birtokai már mind idegen kezekben voltak. Ez a férfiú Bertucci Ferencz Antal, egy tekintélyes lesinai birtokoscsalád ivadéka volt.¹

Bertucci még ifjúkorában lépett a jeruzsálemi Szent János-lovagrend tagjai közé. Mint a lovagrend tagja már kora ifjúságától kezdve harczolt a törökök ellen. E közben a boszniai keresztények ügyét is melegen felkarolta, a kiknek megbízásából Rómában a pápánál, továbbá a spanyol királynál és Prágában Rudolf királynál is járt. Az ő közbenjárására adta ki Rudolf 1595 április 14-én felhívását a boszniai keresztényekhez, a kiket a törökök elleni felkelésre szólított fel, egyben megígérve, hogy segélyükre jön. Ezt a felhívást maga Bertucci vitte le Boszniába.

1596-ban Bertucci részt vett Klissa védelmében. Midőn a városi őrsereg éhségtől gyötörve már-már fel akarta adni a várost, Bertucci 200 vitézével a falak alá tört s némi élelmi-szert vitt be a városba. Május havában a Klissa mellett vívott

¹ Kukuljević Ivan: Priorat vranski. Rad. LXXXII. 58—59. Századok, 1920, VII—X. füzet.

szerencsétlen csatában két fivérével együtt török fogságba került.¹ Ezután hosszú ideig nincs róla hír.

Bertucci perjelsége alatt a magyarországi rendtartomány helyreállítására is történtek némi intézkedések. Az ekkor meglevő soproni rendház iránt Rudolf király ismételten kimutatta jóindulatát. 1593-ban megerősíti a Mátyás királytól 1483. évi május hó 16-án nyert kiváltságlevelet, a melyben a király elrendelte, hogy a soproni praeceptorátushoz tartozó Bő, Damonya, Keresztény és Lócs helységekben levő birtokrészekben lakó szolgákat és jobbágyokat senki le ne tartóztassa és felettük ne ítélezzék és rajtuk semminemű adót be ne hajtsan.² Ugyanezen évben a rendház praeceptora Palosticzai András, a győri káptalan tagja lesz, míg Ruber Pál esztergomi kanonok felveszi az esztergomi és a budafelhévi rendház főnöke (praeceptora) címét. A győri rendházhoz tartozó kónyi birtokot azonban Bertuccinak sem sikerült visszaszereznie, mert Kóny Rudolf király Kutassy János győri püspök kérésére 1593. évi július hó 19-én a győri káptalannak adományozta iskolafenntartási célokra, egyben meghagyva a pozsonyi káptalannak, hogy a győri káptalant Kóny birtokába iktassa be.³

Hogy mily zavar és bizonytalanság uralkodott már ekkor a lovagrend magyarországi birtokait illetőleg, legjobban mutatja Ruber Pál 1598-ban kelt levele, a ki mint az esztergomi és budafelhévi ház főnöke így címezte magát: Magister Cruciferorum S. Trinitatis et S. Stephani Regis de Calidis Aquis prope Strigonium.⁴ 1543-tól, mely évben Esztergom török kézbe került, 1598-ig mindössze 55 év telt el a félszázad alatt az egyes rendházak neve is feledésbe ment.

Ruber Pál, a ki az esztergomi és a budafelhévi rendház főnöki címét viselte, Ottlyk Mártontól⁵ arról értesült,

¹ Radoslav Lopasic: Spomenici Hrvatske Krajine. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. XV. 195—196.

² V. ö. Századok. 1910. évf. 635.

³ Győri káptalan magánlevéltára. Cimeliotheca. IX. 731.

⁴ Az egyik esztergomi rendház Szent István királyhoz volt címezve, a budafelhévi pedig Szent Háromság tiszteletére épült. E két convent már 1377-ben egyesítettet.

⁵ Ottlyk Márton alkalmasint egy személy azzal a György fia Márkus fia János fia Mártonnal, a ki a család közlése szerint 1590-ben alországbíró volt. Róla azonban Nagy Iván munkájában nem találunk adatokat. Családi közlés szerint ennek a Mártonnak fia János 1664-ben Trencsén vármegye első alispánja és a vármegyei hadak kapitánya volt. Az utóbbi Nagy Iván szerint (VIII. kötet 305.) már 1650-ben előfordul s 1661-ben Trencsén vármegye alispánja s 1662-ben követe volt.

hogy Alsó-Ozorócz (Trencsén vármegye) egykor a János-lovagrend birtoka volt, melyet a lovagrend 1404-ben Fülöpnek, az Ottlyk-család ősének hűbérül adott s mely birtok az idők folyamán idegen kezekbe került. Ruber Pál 1598-ban Alsó-Ozoróczot Ottlyk Mártonnak adományozta hűbérül, kikötvén, hogy mihelyt a helység visszakerül jelenlegi bitorlótól, abban az évben 40, később évenként 80 magyar forintot fizet a lovagrendnek.¹

Hasonló hűbéradományozásról a XV. században több adat áll rendelkezésünkre. Így 1453-ban Szentgyörgyi Székely Tamás tartományi mester Szirákot adta Mohorai Vidfi Jánosnak hűbérül. Ottlyk Márton előadásának hiteleségét azonban nem áll módomban ellenőrizni, mert eddigelé nem sikerült oly okleveles adatot találnom, mely igazolná, hogy Alsó-Ozorócz egykor a János-lovagrend birtoka lett volna.

Ruber Pál nem sokáig viselte a budafelhévi és az esztergomi ház főnöke címét, mert az 1611-ben tartott nagyszombati országos zsinaton már csak mint sági prépost vett részt.² Ezen a zsinaton csak Polosticzai András, a soproni rendház praeceptora képviselte a János-lovagrendet.³

Bertucci még 1608 előtt kiszabadult a török fogságból, mert Marnavics Tomkó, a vránai perjelségről írt művében, melyet Bertuccinak ajánlott fel, kiemeli, hogy midőn 1608-ban együtt voltak Rómában, ő ösztönözte a vránai perjelség történetének megírására. Később még a lengyel Tarnowski Keresztély is megemlékezik Bertucciról egy 1620. évi október hó 4-én Rómában kelt levelében, a melyben Gvevara Jánosnak, a jeruzsálemi Szent János-lovagrend commendatorának azt ajánlotta, hogy szerezze vissza a rend számára az elvesztett vránai perjelségi birtokokat, mint a hogy röviddel azelőtt életre keltette a csehországi nagy perjelséget commendáival együtt. A jelen időkben — írja Tarnowski — ezt annál könnyebben lehetne elérni, mert hathatósan támogatná őt Bertucevic nagy tudásával és ügyességével.

Hathatós segítségére lenne még — írja tovább Tarnowski — Restic Jakab ragusai birtokos is, a ki nagyon szeretne a jeruzsálemi Szent János-lovagrendbe belépni s

¹ Magyar Sion. 1865. évf. 721—722.

² Péterffy Károly: Sacra Concilia. II. 217.

³ Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól II. Ferdinánd haláláig. Mill. Tört. VI. 64. — Ipolyi Arnold: Veres-marti élete. 331. — Péterffy Károly: Sacra Concilia. II. 217. — Fuxhoffer—Czinár: Monasteriologia: II. 148.

a ki hajlandó lenne a vránai perjelség birtokait visszaszerezni, sőt a perjelség részére új commendákat alapítana.¹ Tarnowski reményei azonban nem teljesültek be, mégis Vignacourt Alfons nagymestersége alatt (1601—1622) úgy Rómában, mint Máltában ismét érdeklődni kezdtek a magyarországi rendtartomány iránt.² Az ő elnöklete alatt 1604 febr. 19-én tartott rendi káptalani ülésben vannak bizonyos intézkedések a magyarországi rendtartományra vonatkozólag.

Ennek következménye volt, hogy 1604 máj. 4-én Caraffa Vinczét a magyarországi rendtartomány nagyperjelévé (Magnus Prior) nevezték ki. 1605-ben Chromberg (Crombergh) Vilmos lett a magyarországi rendtartomány nagyperjele, a ki 1612-ig viselte e tisztet, őt követte Scamburgh Burchard, a ki 1638-ban bekövetkezett haláláig állott a magyarországi rendtartomány élén.³ De ez a három utolsó tartományi mester aligha látta valaha a lovagrend még meglévő birtokait s a magyarországi rendtartományt többé sohasem tudta új életre kelteni.

A soproni rendház főnökéről, Vörös Mátyásról ugyan még az 1619. évi országgyűlés iratai is megemlékeznek, a protestánsok részéről az országgyűléshez július 15-én benyújtott sérelmek között ugyanis Vörös Mátyás ellen az a panasz szerepel, hogy Bő helyséből kiüzte a protestáns lelkészt.⁴

A Pázmány Péter esztergomi érsek által 1629. évi október hó 4-ére Nagyszombatba egybehívott egyházmegyei zsinaton is szóba került a János-lovagrend ügye. A zsinat irományai között megtaláljuk a magyarországi János-lovagok birtokainak jegyzékét is.⁵ Az összeírás szerint a János-lovagrendnek a vránai perjelségen kívül még a következő helyeken voltak conventjeik:

Ban-Monostora Szerémségben (helyesen Bánmonostora).⁶

¹ Kukuljevic Ivan: Priorat vranski. LXXXII. 59.

² Vignacourt Alfons nagymester főleg a törökök elleni küzdelmekben és Malta megerősítése által örökítette meg nevét, e mellett a rend szervezésére is nagy gondot fordított.

³ Falkenstein Károly: Geschichte des Johanniter-Ordens 218—221. — Dubsy Nándor Lipót: Fundata Species Facti. XV. §. Ferdinand de Helwald: Bibliographie Methodique. 107.

⁴ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. II. 155—156.

⁵ Acta Syn. Dioec. Strigoniensis. Posonii. 1629. 112—113. lap. Eredeti példány a budapesti Egyetemi Könyvtárban.

⁶ Ma Banostora Karlovicztól nyugatra a Duna partján. Eddig-elé nem sikerült oly okleveles adatot találnom, mely igazolná, hogy a János-lovagoknak itt valaha birtokuk lett volna.

Charazo Szent Margit tiszteletére (De Charazo S. Margaretae). Csurgó Somogy vármegyében, melynek főnöke egyúttal Bélavárának várnagya volt. Szent Kereszt Esztergom vármegyében.¹ Szent Erzsébetről nevezett convent Kelenföldön vagy Kreenfelden.² Szent Erzsébetről nevezett convent Esztergomban. Keresztelő Szent Jánosról nevezett convent Sopronban. Keresztelő Szent Jánosról nevezett convent a nagyváradi egyházmegyében. Szent Lőrinczről nevezett convent Ukür-ben.³ Szent Mártonról nevezett convent Szlavóniában, Lupoglava közelében.⁴ Újudvar Csáktornya közelében.⁵ Szent Miklósról nevezett convent Pesten. Szent István királyról nevezett convent Székesfehérvárott. Szent István királyról nevezett convent Esztergomban. Szirák (de Serrach) az egi egyházmegyében (Nógrád vármegyében). Szent Lélekről nevezett rendház Buda fölött.⁶ Szent Háromságról nevezett rendház Budafelhévizen. Tolmács (Nógrád vármegyében), Varasd⁷ később a minoritáké volt. Szomolya és Szirák (másodsor), mind a kettő Nógrád vármegyében.

Az elősorolt 21 convent, úgy látszik, okleveles adatok alapján lett felvéve a kimutatásba, bár közülök egynéhánynak létezését a rendelkezésre álló oklevelek nem igazolják.

Ezeket kívül még 12 rendház szerepel a kimutatásban, a mely rendházakat a kimutatás szerkesztői szintén a János lovagokéinak tartottak.⁸

¹ Valószínűleg az esztergomi Szent Kereszthez címzett rendház értendő alatta.

² Az eredetiben »Kelem-Földe alias de Kreenfeld« alakban fordul elő.

³ Okur Baranya vármegyében.

⁴ Zágráb vármegyében Dugosello közelében.

⁵ Téves adat, mert Nagykanizsától északra fekszik.

⁶ Supra Budam in Suburbio.

⁷ Tolna vármegyében. A székesfehérvári convent, majd a vránai perjelség birtoka.

⁸ Ecclesia Stephani Protomartyris prope Strigonium. Ecclesia S. Trinitatis de Calidis Aquis. Ecclesia S. Margaretae de Taat. S. Thomae de Sidod. S. Stephani Regis de Pulchro Praedio. S. Nicolai de Weitech. S. Mariae de Thut. S. Mariae de Szokol. S. Mariae de Charcha. S. Andreae de Torsol. S. Crucis de Keureu. S. Johannis Baptistae de Chura-Szombat. Az elősorolt rendházak közül a Szent István első vértanúról címzett rendház eredetileg a Templomos-rendé volt. Budafelhévíz már a fenti kimutatásban is előfordul. S. Stephani regis de Pulchro Praedio (Széplak) Baranyában, Táth Esztergom vármegyében állott. Charcha az oklevelekben Harcha alakban is előfordul, úgy ennek, mint a többinek holfekvéseit eddig nem sikerült megállapítani.

A nagyszombati egyházmegyei zsinat berekesztése után teljesen feledésbe ment a János-lovagrend visszatelepítésének ügye. Vörös Mátyást, az akkoriban még protestáns Nádasdyak, a kik a soproni praeceptoratus kegyúri jogát magukhoz ragadták, csakhamar elűzték Sopronból s Nádasdy Pálné született Révay Judit később, 1636-ban a János-lovagrend soproni rendházának birtokait gróf Draskovits György győri püspöknek adományozta.¹ Ezzel azután bezárul a János-lovagrend szerepe a hazai történelemben. A lovagrend abbeli törekvései, hogy az idegen kézre került birtokait visszaszerezze s ekként a magyar rendtartományt visszaállítsa, úgy a törökök kiűzetése utáni évtizedekben, mint a XVIII. század folyamán egyaránt sikertelenek maradtak.

Mielőtt letenném a tollat, halás köszönetemet fejezem ki Baranyai Béla országos levéltárnok úrnak, a ki a horvát-nyelvű források lefordítása és az Országos Levéltárban őrzött oklevelek előkeresése által hathatósan támogatott munkámban.

Dr. Reiszig Ede.

¹ Vörös Mátyás további sorsáról nem állanak adatok rendelkezésemre. Tán egy személy azzal a Veöreös Mátyással, a ki 1650-ben pápóczi prépost volt. (Pannonhalmi Szent Benedek rend története. IV. 327.)

Történeti irodalom.

Anjoukori Okmánytár. (Monumenta Hungariae Historica. I. oszt.)

A M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkeszti *Tasnádi Nagy Gyula*. VII. kötet. 1358. jan. 1—1359. márcz. 31. Budapest, 1920. M. T. Akadémia. VII, 704 l.; 1 tábla.¹

A legutóbbi harmincz esztendő a magyar történettudományban a specialisált részletkutatás, a monographikus feldolgozások korszaka volt. A tudománynak ez a specialisálódása a mult század hetvenes és nyolczvanas éveiben a megelőző korszak synthetikus munkájában és általános érdeklődésű forráskutatásában mutatkozó módszerbeli és tárgyi hibák és hiányok természetes reactiojaképen jelentkezett. Az új tudósgeneratio — a nyolczvanas évek fiataljai — e hibák és hiányok helyreigazítását és pótlását tekintette feladatának s e feladatát a legapróbb részletekig terjeszkedő analytikus kutatómunkával igyekezett megoldani. Specialisáló törekvései tükröződnek vissza a korszak publicatiós irodalmában is. A század közepe óta szakadatlan sorozatban megjelent általános érdekű forráskiadványok háttérbe szorulnak a mind sűrűbben jelentkező családi, rendi, egyházmegyei és localis oklevéltárak mellett. A XIX. század utolsó évtizede óta már nemcsak új általános érdekű publicatiók nem jönnek létre, hanem az idősebb generatio kihaltával a régiek is átalakulnak, specialisálódnak — pl. a *Monumenta Hungariae* I. és II. osztálya — vagy megszűnnek, mint pl. a *Hazai Okmánytár*, a *Magyar Országgyűlési Emlékek*, *Diplomáciai Emlékek*, *Kubinyi*, *Mátyás* kiadványai. Ez volt az *Anjoukori Okmánytár* sorsa is *Nagy Imre* halála után. Az 1357. évvel záruló hatodik kötetet évtizedeken át nem követte újabb, igen nagy kárára a tudománynak, mely — a specialisálódás túlkorán következőn be — máig nélküli történetünk nagy korának, a XIV—XV. századnak, általános oklevéltárát.

¹ A VI. kötet ismertetését l. Századok, 1892, az I. kötetét u. o. 1879.

Örömmel üdvözljük ezért a harminczéves szünet után fel-
támadt *Anjoukori Okmánylára*t. Megjelenésében ép úgy, mint az
Országgyűlési Emlékek imént megjelent kötetében, a Történelmi
Társulat most meginduló kútfősorozataiban és összefoglaló kiad-
ványaiban, az Akadémia megbízásából készülő bibliographiában
és regesta-kiadványban az újra éledő általánosabb irányú érdek-
lődés tünetét, az új synthetikus korszak beköszöntő jelenségét
szeretnők felismerni, mert — bár elismerjük a további részlet-
kutatás nagy fontosságát és szükségességét — elérkezettnek látjuk
az eredmények új összefoglalásának idejét.

A negyvennégy ives hatalmas kötetben az Országos Levéltár,
Nemzeti Múzeum, budapesti Egyetemi Könyvtár törzssanyagának
és családi letéeteinek 1358 január 1-től 1359 márczius 31-ig terjedő
teljes okleveles anyagát kapjuk, kiegészítve vidéki, családi levél-
tárak néhány darabjával. Az anyag — mindössze egy és negyed
év oklevelei kerülvén kiadásra — kevésbé változatos a nagyobb
korszakokat felölelő s a XIV. század első felében befejezéshez jutott
nagy társadalmi, gazdasági és politikai átalakulást visszatükröző
korábbi kötetek anyagánál. A közölt 338 oklevél a bennük áfirt
vagy kivonatolt száznál több régebbi oklevéllel együtt leginkább
család-, birtok- és jogtörténeti ismereteinket gyarapítja. A birtok-
pererek actáinak, osztály- és egyességleveleknek, adás-vételi, zálo-
golási és csereszerződéseknek, adomány-, beiktató és határjáró
leveleknek hosszú sorozatát csak itt-ott szakítja meg néhány más
természetű — a vámtörténetre vonatkozó (22, 60, 209, 338 sz.),
compositionális (27, 29, 61, 72, 161, 167, 191 sz.), földesúri bírás-
kodási jogot adó (127, 263 sz.) és nemesítő (277, 303 sz.) — oklevél.
Terünk — sajnos — nem engedi meg a gazdag birtoktörténeti
anyag részletes ismertetését, csupán általánosságban emelem ki
annak nagy gazdasági és jogtörténeti fontosságát.

A közlés pontosságát és következetességét, a felszerelés ala-
posságát jellemzendő, elég a szerkesztő személyére hivatkoznunk,
kinek neve szakirodalmunkban elválaszthatatlanul egybeforrott
a mintaszerű oklevélpublicatio fogalmával.

Nagy Gyula annak a történettudós nemzedéknek érdemes
tagja, mely a nyolczvanas években az oklevélközlés kritikai sza-
bályait megállapítani s azokat a gyakorlatban következetesen
keresztülvinni törekedett. Noha ez irány képviselői — *Károlyi*,
Fejérpataky, *Majláth*, *Nagy Gyula*, *Géresi* stb. — elméleti fejte-
getéseikben és vitáikban a régi felületes oklevélközlések reactioja-
képen fellépő *betűhiv* közlési elveket támadták s annak képviselői-
vel (*Kubinyi*, *Knauz* stb.) vitakoztak, voltaképen a *Fejér* és
Wenzel nyomán lábrakapott felületes, önkényes és szabados
oklevélközlési módszer ellen folytattak irtó hadjáratot. Bár teret

engedtek a középkori oklevélírók subjectiv szeszélyének tulajdonított »következetlenségek« javításának, a szöveg »következetes rendbeszedésének«, a középkori írás korjelző sajátságait kitünő kritikai érzékkel ismerték fel s igen szűkre szabták az ú. n. »következetlenségek« körét. Ez tette lehetővé, hogy az Akadémia Történelmi Bizottsága, midőn legutóbb az oklevélközlés szabályainak megállapítása (1918) alkalmával — a korábban sokaktól következetlenségnek, sőt subjectiv szeszély eredményének vélt, ma már korjelző sajátságképen felismert írássajátságok (*e, e, ae ; i, y ; -cia-, -tia-*) esetén okulva — ismét a betűhív közlés felé közeledett, alig néhány pontban kellett módosítania az általuk hirdetett s a gyakorlatban megvalósított közlési elveken. Az új szabályzat, melynek létrejöttében az oroszlanrész épen Nagy Gyulát illeti — nem szólva a valóban következetlenségnek minősíthető *u, v, w* és *i, j* betűk, valamint a nagy kezdőbetűk egységes és következetes átírásának követelményéről — csupán az interpunctio tekintetében tér el az eredeti szövegtől. A felszerelés (datumfeloldás és kiemelés, kiegészítés, siglák megoldása, tagolás, hibák javítása, jegyzetek, regesták, mutatók) tekintetében teljesen a Nagy Gyula és társaitól hirdetett elveket teszi magáévá.

E kritikai oklevélközlési elvek hirdetői, előharczosai a nyolczvanas évek óta rendszerint *Nagy Gyula* kiadványaira szoktak hivatkozni, mint az eszményi oklevélközlés iskolapéldáira s méltán. Az Anjoukori Okmánytár új kötetének teljes akribiával megállapított szövegeiben, tiszta magyarsággal írt rövid, de kifejező regestáiban, nagy tudományról és alapos történelmi ismeretekről tanuskodó szövegkritikai és tárgyi jegyzeteiben, a harmadfélives pontos tárgymutatóban, a közölt oklevelekben átírt vagy kivonatolt száz oklevél regestájának chronologikus rendbe szedett sorozatában gyönyörködve, ma sem tudunk méltóbb szavakat találni a jellemzésre azoknál, melyeket leghivatottabb szak tudósunk mondott a szerkesztőnek egyik harmincz év előtt megjelent kiadványáról: »Nagy Gyula oklevéltára, e mintaszerű kiadvány a reá fordított gond, pontosság, következetesség és a használatot megkönnyebbitő mindennemű eszköz, pl. az oklevelekben előforduló minden dátum megoldása, felvilágosító jegyzetek, hosszú oklevelekben az átnézetet elősegítő bekezdések stb.) alkalmazása által minden hasonló természetű kiadvány fölé emelkedik.«

Reméljük, hogy a következő kötet, melynek kéziratosa anyaga az érdemes szerkesztőnél nagy részben sajtó alá készen áll, nem fog sokáig várni a kiadásra.

Hóman Bálint.

Payr Sándor: A soproni ev. egyházközség története. I. kötet.
Sopron. 1917. VIII+521 lap. A szövegbe nyomott 76 képpel.

Egyháztörténeti monographiáink sorában feltűnően kevés a maradandó becsű. Legtöbbször sablonos módszerrel, a helyi vagy alkalmi érdekekre való kizárólagos tekintettel készülnek, mintha szerzőik megfelelkeznének arról, hogy minden egyházközség története egy darab nemzeti történet, melynek tehát a nemzeti művelődés keretébe kell beilleszkednie és elejétől végig a nemzeti élettel való kapcsolatot fenntartania.

Payr Sándor jubileumi munkáján azonnal meglátszik, hogy írója nem dilettáns, kinek a kényszerűség nyomta kezébe a tollat, hanem a történeti kutatás és történeti módszer terén otthonos tudós, a ki monographiájában hosszú évek fáradságtalan bűvárkodásának az eredményeit rakta le. A mi a hasonló tárgyú művektől előnyösen megkülönbözteti, az anyag teljessége, a források kritikai megrostálása, a művelődéstörténeti módszer tudatos kezelése, világos szerkezet, tárgyilagos, szabatos előadás, úgy hogy nemcsak a soproni ev. egyházközség története vonul el előttünk egységes képben, hanem a háttérben ott látjuk mindig az egész ország politikai, egyházi, erkölcsi és gazdasági viszonyait is. A feldolgozott anyag terjedelme daczára Payr sohasem vész el a részletekben, hanem az igazi történetíró belátásával mindig a lényeges, jellemző mozzanatokat tudja kiragadni és a maguk helyére állítani. Munkáját megkönnyítette Gamauf Teofil volt soproni lelkész öt kötetre terjedő kézirati hagyatéka, melyet azonban teljes önállósággal használt fel és új adatokkal bővített. A szerző sajátos terrenuma a reformatio hatásának a kutatása a dunántúli megyékben lévén, a középkorra vonatkozólag önálló kutatásokat nem végzett, de annál nagyobb súlyt helyezett a következő századok mindenoldalú történeti megvilágítására.

Az előttünk fekvő első kötet, a mely az 1681-iki soproni országgyűlésig terjed, a bevezetésen kívül (*Sopron vallásos élete a középkorban*) két korszakba (*Az alapvetés kora* és *Az első virágzás kora*) és 12 fejezetbe csoportosítva tárgyalja a soproni egyházközség történetét élénken és szemléletesen, élénk állítva a tömeget és vezéremberekét egyaránt, nem szépítve és nem mentve a tettek rúgóit, hanem mindig a tiszta igazságra törekedve. Történetírói kiválóságát nemcsak a mű egésze mutatja, hanem a részletek is. Így pl. ép oly kitűnők az egyes fejezetek végén álló összefoglalások (pl. VII. fej.), mint a bevezetésben esztei Hyppolit bevonulásának leírása Sopronba, mely oly élénk fényt vet a középkorvégi egyház szellemére. Nagyon értjük és

méltányoljuk azt is, hogy már Sopron város nagy történeti jelentőségénél fogva gazdag anyagát nem szorította össze egy kötetbe, hanem arányosan két kötetbe osztotta be. Vajha a II. kötet is mielőbb jelenhetnék meg, hogy a befejezett munkában gyönyörködhesünk és végleges ítéletet mondhassunk róla. Azonban az is, a mit az első kötetben ad, teljes joggal felhatalmaz arra a reményre, hogy a II. kötet csak növelni fogja szerző érdemeit a magyar történetírás mezején, melynek eddigé is egyik csendesen, minden feltűnési viszketeg nélkül dolgozó, de fáradhatatlan szorgalmú és jeles képzettségű munkása volt, mint ezt az önálló kutatású dolgozatok egész sora bizonyítja. Jelen munkája nemcsak mintája lehet az ezentúl megírandó egyháztörténeti monographiáknak, de a világi történetírók és a történelmi tanulmányokat kedvelő művelt közönség sem mellőzheti — ha mégis, saját kárára — Payr gazdag tartalmú, elsőrendű történetírói alkotását.

Szelényi Ödön.

Tormay Cécile: Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918—1919-ből. Budapest, 1920. Rózsavölgyi és társa. 8° 417. l.

A magyar irodalomnak van egy sajátos, nemzeti műfaja, a melyet a török uralom rettenetes lelki vajadásai teremtettek meg: a jeremiád, a hazaszeretet és honfibanat kétségbeesett fölajdulásai, a melyek a »szegény haza« szomorú romlását kesergik. Ezt a műfajt eltemette az idő, az anyagi föllendülés. Az utolsó évtizedek rohamos gazdasági haladása korábban ez a tényező már kiesett a nemzet szellemi javainak sorából. Csak irodalomtörténeti jelentősége volt még és legföljebb néhány tudós, a kinek szűkebb tárgyköréhez tartozott, tudott róla és foglalkozott vele. Az anyagias korszellem egészen elfordult a régmúlt korok emez értékes lelki virágaitól. Tormay Cécile Bujdosó könyvét olvasva, az az érzésem volt, hogy a »Régi ház« finomlelkű költője ezt a műfajt keltette új életre. Nemzeti szerencsétlenségünk szomorú napjaiban az ő lelkéből a fájdalom ugyanazokat a hangokat váltotta ki, a melyek háromszáz évvel korábban már megcsendültek a magyar rónákon.

Mély megilletődéssel olvastam el a »Bujdosó könyv« subtilis följegyzéseit, a melyek kapcsán elvonultak lelki szemeim előtt az 1918 október—1919 márcziusi napok fájdalmas eseményei. Bizonyos irigység fogott el a jövő történetírójával szemben, a kinek e mozgalmas napok eseményeinek megértésére ily kitünő forrás fog rendelkezésére állani. Olvasás közben magam is újra végigszenvedtem az elmúltakat. Tormay Cécile nemcsak jobbaink gondolatvilágát elevenítette meg a forradalom napjaiból, hanem

érzésvilágukat is meglepő hűséggel szólaltatta meg könyvének lapjain. Bámulatossága van ennek az asszonynak, hogy a jelentéktelen apróságok beszövésével elbeszélésének fonalába rávilágítson azokra a ható erőkre, amelyek az események mélyén azokat tulajdonképpen mozgatják. A forradalom napján odaveti három a hivatalba menő tisztviselő habozó töprengését s ezzel olyan pompásan rávilágít a dilemmára, amelybe a tisztviselők kerültek, hogy semmiféle hosszú magyarázattal azt nem lehetett volna jobban elvégezni. A legforróbb napok eseményei tele vannak tüzdelve ilyen kis rajzokkal. A gyűlések és felvonulások mellékes szereplői, a Király-utcza forgatagának cloaca-alakjai, egy-egy titokban bujkáló agitátor s az üldözött »ellenforradalmárok« bizalmas találkozásai, a való életet állítják elénk teljes borzalmisságában, a gyors egymásutánban következett kínok valamennyiét külön-külön szólaltatva meg.

November havi följegyzései kapcsán a lelki rázkódások gyönyörű rajzát adja, a mikor elkábulva, lázas képekben vonultak el fölötte a gyorsan változó impressiók. December elejétől azután megváltozik a »Bujdosó könyv« jellege. A töprengéseket felváltja a cselekvés. Tormay Cécil férfias elhatározottsággal fárad a dolgok megfordításán. Ettől kezdve a szembenálló irányzatok összeütközéseinek eleven rajzát kapjuk: az ellenforradalom szervezkedését és a kommunisták kormánytámogatással való térfoglalásának történetét. Még közepes alkotásokban is szegény mémoires-irodalmunkat a »Bujdosó könyv« értékes és finom munkával gazdagította.

Nem akarom itt a közelmúlt eseményeit megszólaltatni, nem is tudnám úgy, hogy a »Bujdosó könyv« színeit el ne halványítanám, legyen szabad tehát egy más témára kitérnem. Február első napjaiban a házkutatások hírére Tormay Cécil is elégette levelezését. Ehhez jegyzi fel: »Sokszor csodálkoztam, hogy egyes koroknak értékes levelezése eltűnt... Mialatt a hozzám intézett leveleket egymás után elégettem..., megértettem, hogy veszedelmes korok politikai levelezése miért tűnt el. Általában Magyarország viharos multjának sok megfoghatatlan részlete lesz világossá most előttem. Azt is megértem, miért nincs nekünk se napló-, se mémoires-irodalmunk. Négyszáz éven át osztrák szpionok figyelték itt a legnemesebb lelkeket. És míg más országokban számtalan kéz szinte szabadon jegyezte fel a különböző korok életét, minálunk legfeljebb a nagy politikai megnyilvánulásoknak maradt nyomuk.« (343—344. l.) Tormay Cécilnek e részben igaza lehet, a tény, hogy mémoires-irodalmunk nincs, nemzeti szempontból nagyon sajnálatos. E sorok írója ugyan ennek okát másban is látja; a küzdelem, a

melyet az embereknek vívniok kellett, sokkal nehezebb volt, semhogy a szereplő egyéneknek a tollforgatásra elég idejük maradt volna s a mostoha viszonyok közt nem fejlődhetett ki az a finom társadalmi élet sem, a mely a mémoire-írásnak nevelő iskolája.

De nem azért tettem szóvá ezt a kérdést, hogy az illustris szerzővel perbe szálljak. Máshova akarok concludálni. A mémoire-irodalom hiánya azért baj ránk nézve, mert a közönséget az van hivatva a történeti emlékek megértésére nevelni, mert a történeti szellem megerősödésének az volna leghathatósabb eszköze. A forradalom meggyalázta a nemzeti történetet, de nagyon jól tudta, hogy benne milyen erő lakik. A saját eszméinek is — bár materialista világfelfogást hirdetett — Pogány József »Világkönyvtára«-nak gondosan összeválogatott forradalmi irányú történeti munkái s a destructiv írók történeti drámái készítették elő a talajt. S hogy utóbb mennyire féltek a nemzeti történet erejétől, mi sem bizonyítja jobban, mint az a hajsza, a melylyel a kommunisták uralomrajutásuk után a magyar történeti és irodalomtörténeti tankönyvek megsemmisítésére törekedtek. A tanulságokat csak a nemzeti irány nem vonta le. A külföldön a könyvpiacot elárasztják a memoireokból átalakított regények. Nálunk senkinek sem jutott eszébe, hogy a szereplő családok tagjainak nagy gazdagságban fennmaradt levélanyaga alapján a mult nemzeti szellemét hasonló feldolgozásokkal vigye a közönség közé. Tormay Cécil »Bujdosó könyv«-e önkéntelenül is azt a gondolatot váltotta ki belőlem, milyen nemes föladat volna ez különösen finomlelkű nőköltőink részére. A mémoire-irodalom hiányainak ilyenén pótlására első sorban ők volnának alkalmasak.

Tormay Cécil »Bujdosó könyv«-ét — ha végére ér — bizonyára minden olvasója a sajnálkozás érzésével teszi le. Március 21-ikével való lezárása csalódást kelt. Kár volna, ha a proletárdiktatura idejének szenvedéseit és sok titokban maradt nemes törekvését nem örökítené meg az ő hivatott tolla.

Domanovszky Sándor.

Benoit de Jancsó: Quelques réflexions critiques sur l'essai de N. P. Comnène «La terre Roumaine à travers les ages.»

Atlas historique et ethnographique. Paris. Payot et Cie. 1919. Budapest. Hornyánszky. 1920.

Abban a munkában, a mely hivatva van a mi nemzetiségi viszonyaink felől egyoldalúan és irányzatosan tájékoztatott külföldet a való tényállásról és tarthatatlanságáról meggyőzni, kétségkívül Jancsó Benedek vezet. Korábbi tudományos mun-

kásságának súlypontja is a nemzetiségi, nevezetesen a román nemzetiségi mozgalmak és törekvések földerítésére esett s e tekintetben neki köszönhetjük a román nemzetiségi törekvések történetének legrészletesebb összefoglalását. Megállapításai, a veszedelem nagyságára és komolyságára való utalásai, a melyeket kétségbe nem vonható adatokkal támogatott, — sajnos — ép oly kevéssé találtak megértésre politikusainknál, mint azon leleplezések, a melyek Steuer Lajosnak a tót kérdéstről szóló könyvében olvashatók a cseh törekvések tulajdonképeni céljairól és eszközeiről. Mi a nemzetiségi veszedelmet nem akartuk meglátni s a mennyiben pedig kénytelenek voltunk meglátni, önmagunkat ámitva, lekicsinyeltük annak jelentőségét. A szervezett, külföldi összeköttetésekkel rendelkező s az ilyeneket nagy körültekintéssel ápoló nemzetiségek tudatos munkájával szemben állott a mi csodálatos tájékoztatlanságunk nemcsak saját belső helyzetünkről, hanem a külföld hangulatáról is. A következményeket érezzük. Most, úgy látszik, a »jobb későn, mint soha« elv alapjára helyezkedve, teszünk kísérleteket a mesterségesen félrevezetett külföldi közvélemény felvilágosítására s igyekszünk azt a mi álláspontunk igazságáról meggyőzni. Ezen cél szolgálatában áll Jancsó Benedek most ismertetendő műve is.

A békeidőre emlékeztető, szép kiállítású könyv megírására Comnène térképsorozata adott alkalmat. Comnène ugyanis térképeken ábrázolta a románság által lakott területek határait s azok történeti kialakulását, azon alap gondolatnak megfelelően, hogy Erdélynek a románok voltak őslakói. A térképeket részletes magyarázatokkal kísérte, a melyekben igazolni törekszik a dako-román elmélet történeti alapjait s kutatja a »Nagy-Románia« megalapítására irányuló törekvéseket a történelem folyamán. Jellemző, hogy kutatásai eredményeképp megállapíthatni véli, hogy »Nagy-Románia« gondolatának többek közt Bethlen Gábor is egyik képviselője s hogy ez a gondolat állandóan élt az oláh vajdák lelkében.

Jancsónak nem került nagy fáradságába kimutatnia »Nagy-Románia« eszméjének tulajdonképeni eredetét, a mely tudvalevőleg egészen új keletű, továbbá azt sem, hogy Bethlen Gábor, sőt az oláh vajdák is távol állottak a román nemzetiségi alapon való területi egyesítés gondolatától. Külföldnek szóló könyvről léven szó, Jancsó felhasználja az alkalmat a dako-román elmélet tarthatatlanságának kimutatására s ezzel szemben történeti adatokkal igazolja az incolátust; kiterjeszkedik azonban a két oláh vajdaságnak a magyar királysághoz s az erdélyi fejedelemséghez való viszonyának történetére is, valamint arra is, hogy minő szerepet vitt a románság a középkorban, az erdélyi fejedelemség

és később a gubernium korában az ország közéletében s végül minő volt itt nálunk a románok társadalmi, gazdasági és kulturális helyzete. E tekintetben igen helyesen hivatkozik román politikusok nyilatkozataira, a melyek azt hangoztatják, hogy az erdélyi románság mindenben felette áll romániai fajtestvéreinek.

Jancsó ezen fejezetek után áttér a Comnène által kiadott térképsorozat ismertetésére; kimutatja a szerző teljes tudatlanságát és tájékozatlanságát s megvilágítja azt a czélzatosságot is, a melylyel a románság statisztikáját a magyarság és százság rovására meghamisította. Függelékül közli a Comnène-féle térképeket is, a melyek természetesen a szerző felfogásának megfelelően készültek, de adja a hiteles történeti adatoknak megfelelő helyes térképeket is, hogy egyszerű összehasonlítás útján bárki is meggyőződhessek arról a módszerről, a melylyel ellenfeleink dolgoznak.

—ch —e.

Juhász Kálmán: A temesi bánsági püspökség terve a XVIII. században. (Megjelent a Katholikus Szemle 1920. évfolyamának 594—603. lapjain, valamint különnyomatban is.)

A szerző érdemes munkát végzett a jelen kis értekezés közreadásával, a melynek határozott érdeme, hogy új adatokkal világítja meg az udvari kamarának és a haditanácsnak azt a tervét, hogy a visszacsatolás után egész 1778-ig a csanádi püspökségnek Maroson túli részeit el akarták szakítani a Maroson inneni részekről s belőle önálló bánsági püspökséget alkotni, hogy a politikai separatiót így az egyházzal is mindjobban támogassák és megerősítsék. Ez a czélzat kifejezésre jut úgy a püspököket kinevező királyi okiratokban, mint a plébániák betöltésében, a melyet a kamara földesúri jogon magának tartott fenn. Ez a visszás és úgy az egyházi, mint a magyar nemzeti érdeket mélyen sértő állapot csak a témesi bánságnak végleges visszacsatolásával 1778-ban szűnt meg. Juhász dolgozatának szomorú actualitást kölcsönöz az egyházmegye jelenlegi három részre tagoltsága, mely a magyar catholicismusnak és a magyar nemzeti eszmének egy évezreden át annyit szenvedett végvárát, a csanádi püspökséget és egyházmegyét egy újabb, súlyos, de adja Isten, hogy csak igen rövid ideig tartó megpróbáltatásnak veti alá.

Dr. T. L.

Erich W. Meyer: Staatstheorien Papst Innocenz' III. A. Marcus und E. Webers Verlag in Bonn. 1920. 8° 50 l.

A pápaság és császárság évszázados küzdelme a világlomért egyik kiemelkedő pontját kétségkívül III. Incze idejé-

ben érte el. Ennek az éleselméjű és politikai érzékkel kiválóan megáldott pápának a szerencse kedvezése és az általános európai politikai helyzet következtében sikerült az, a minek megvalósítása már egy évszázad előtt ideálként lebegett tehetségben nem kisebb, de szerencséivel kevésbé megáldott elődje, VII. Gergely előtt, t. i. az európai országokat Svédországtól Sziciliáig a pápaságtól többé-kevésbé függő viszonyba hozni vagy egyenesen hűbéreseivé tenni. Hatalmának mintegy tetőpontját jelentette az uralkodása vége felé, 1215-ben tartott IV. laterani zsinat, a melyen több mint 1500 főpap mellett, majdnem valamennyi uralkodó követei hódoltak a hatalmas pápa előtt. Persze a pápaság és császárság politikai hatalma és ereje állandó hullámvásznak volt kitéve. Ezért a pápai világalalom III. Incze által megteremtett hatalmas méreteiben, a mely azonban a convergens erők és a belső szilárdság híjján, pusztán az uralkodó pápa személyes hatalmára felépítve, minden állandóságot nélkülözött és III. Incze utódai alatt csakhamar hanyatlásnak indult, hogy még egyszer és utoljára hatalmasan fellángoljon még a gondolat VIII. Bonifác alatt, mielőtt végleg megdöntené azt Szép Fülöp francia és pár évtizeddel később a rensei gyűlés német nemzeti imperialismusa. Így egyedül III. Inczének sikerült a pápaság világhatalmi törekvéseit még a szent birodalommal szemben is tartósan érvényesíteni.

Kétségtelen tehát, hogy a történetíró minden érdeklődésére méltó III. Incze politikájának elméleti, államtani alapjait keresni és kutatni azon állambölcséleti eszméket, a melyek gyakorlati politikájára termékenyítőleg hatottak. Kétségtelen, hogy Incze nem volt eredeti alkotó elme, hanem a mint szerzőnk is helyesen reámutat, főként Gratian decretumai voltak azok, a melyek neki az egyház szabadságáért, helyesebben világalalmáért folytatott küzdelemben elméleti alapul szolgáltak. De mint igazi gyakorlati politikus, nem ragaszkodott a teoriákhoz, hanem mindig a megvalósíthatónál maradt. Ez a különbség az elméleti és gyakorlati politikus között szolgál Meyer szerint igen helyesen magyarázatául annak, hogy ha III. Inczét helyesen és tárgyilagosan akarjuk megítélni, akkor benne az állambölcselet mindig elválasztandó a gyakorlati politikustól.

Csak sajnálni tudjuk, hogy szerzőnk kutatásait bizonyos kedvezőtlen külső körülmények miatt olyannyira szűkíteni volt kénytelen, hogy könyvében kizárólag csak Inczének nagyszámú reánkmaradt levelében és egyéb irataiban lefektetett politikai teoriák összeszedésére és rendszerbe foglalására szorítkozik. Nem terjeszkedik ki sem Incze forrásainak megállapítására, mindössze egy helyütt mutat reá egypár soros jegyzetben egész

általánosságban a Gratiannal való kapcsolatra, sem pedig arra a viszonyra, a melyben III. Incze az őt megelőző állambölcse-lőkhöz, így első sorban Szent Ágostonhoz állott. Ilyen módon kitér Incze állampolitikai eszméi eredetiségének megállapítása elől is. Hiányzik művéből annak a kapcsolatnak az elemzése, a melyben III. Incze, az állambölcse-lő, III. Inczével, a pápa-királylyal áll. Mindezeket a hiányokat nem hibáztatnók, ha Meyer nem azt a nagyigényű címet adta volna munkájának, a mely után méltán többet várunk, mint a különböző levelek-ben és iratokban elszórt állambölcseleti eszméknek kétségtelen-ül szorgalmas rendszerbefoglalását. Így munkája bár ügyes összefoglalásával és logikus rendszerezésével tagadhatatlanul hasznos szolgálatot tett mindazoknak, kik utána e kérdéssel foglalkozni fognak, de mégsem tett feleslegessé egy olyan újabb munkát, mely III. Incze állambölcseletét genesisében és hatá-saiban a tudomány mai színvonalán tanulmányozni fogja.

Dr. Tóth László.

Freiherr Georg v. Eppstein: Fürst Bismarcks Entlassung.

Nach den hinterlassenen, bisher unveröffentlichten Aufzeich-nungen d. Staatssekretärs d. Innern, Staatsministers Dr. K. H. v. Boetticher und des Chefs d. Reichskanzlei unter d. Fürsten Bismarck Dr. F. J. v. Rottenburg. Berlin. é. n. 8° 237 1.

Bismarck váratlan bukása annakidején valóságos világsensa-tióként hatott. És joggal. Hiszen a vaskancellár távozásával a német politikának egy emberöltőn át, a világpolitikának pedig két évtized óta legerősebb pillére dőlt ki, a század legnagyobb diplomata lángelméje hamvadt a kényszerű nyugalom lassan gyil-koló tétlenségébe s a leghatalmasabb és legczéltudatosabb akarat-energia kapcsolódott ki a világ sorsát intéző komplikált gépezet-ből. Érthető tehát, hogy bukása világszerte feltűnést keltett s a találgatások egész lavináját indította meg a háttérben lappangó titkos okok földerítésére. De hiába. A hivatalos körök mély hall-gatásba burkolóztak. Vilmos császár feltűnően megleghangú elbocsátó iratán kívül éveken át egyetlen hivatalos akta sem került nyilvánosságra. Így az írók képzelete szabadon csapongha-tott. Phantastikusnál phantastikusabb feltevések keltek szárnyra. Valóságos legendaképződés indult meg.

Az öreg kancellár halálával némileg javult a helyzet. Sietve közzétett elbocsátási kérvénye szilárdabb alapot vetett a tuda-mányos kutatásoknak. Más oldalról is gyarapodott az anyag. A kérdés állandó napirenden tartása többeket hozzászólásra készítetett azok közül is, a kik közvetlen szemlélői, sőt cselekvő

részesei voltak az eseményeknek s a kik köteles discretióból eddig távol tartották magukat a megpihenést, elcsendesedést nem ismerő vitáktól. Az egyre gyarapodó memoire-irodalom is számos értékes részlettel járult hozzá a homályos pontok megvilágításához. E tekintetben különösen nagyjelentőségű volt a harmadik kancellár, Hohenlohe herczeg emlékiratainak megjelenése, melyek e tárgyban is egész sereg új és meglepő adatot hoztak nyilvánosságra.¹

Az anyag folytonos gyarapodása azonban semmiképen sem jelentett egyet a tisztázás lehetőségének fokozódásával. Sőt bizonyos értelemben még jobban összekuszálta a kérdést. Mert az adatok rendszeren nem az eredeti okmányok ridegen objectiv formájában, hanem a kortársak subjectiv emlékezetén át megszűrve és az érdekeltség vagy elfogultság kisebb-nagyobb mértéke szerint kiszínezve jutottak nyilvánosságra s e miatt a legtöbb esetben nem hogy támaszpontul szolgáltak volna a kutató elmének, hanem még újabb szárnyakat kölcsönöztek a csapongó phantasiának. A politikai szempont állandó belejátszása még jobban kitágította az objectiv megismeréstől távoleső melléktekintetek érvényesülési terét. Mert Bismarck halála után is annyira eleven valóság maradt, markáns egyénisége annyira beleidegződött a német nép lelkébe, szelleme oly csorbíthatlanul élt tovább műveiben, hogy bukásának történetét sokáig csak mint *apológiát*, illetve mint *vádiratot* tudták elképzelni. A bukás okainak fejtegetése a legtöbb író előadásában egyértelmű volt a császár vagy a kancellár elmarasztalásával, bűnösségének megállapításával. A politikának és a történelemnek ez az állandó összezavarása még az adatok határozatlanságánál és bizonytalanságánál is bővebb forrását fakasztotta fel az önkényes feltevéseknek. Akadtak írók, a kik parányi, elrejtett adatból egész rendszert építettek fel. Elég e tekintetben a berlini egyetem nagyhrú tanárának, Delbrücknek igazán elismerésre méltó éleselmjűséggel kikövetkeztetett, de úgyszólván minden tárgyi alapot nélkülöző *államcsíny-elméletére* hivatkoznunk.²

¹ Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst. Hrsg. von F. Curtius. II. Bd. Stuttgart-Leipzig 1906.

² Die Hohenlohe-Memoiren. Preussische Jahrbücher 126, 375—386. I. Die Hohenlohe-Memoiren und Bismarcks Entlassung U. o. 501—517. Bismarcks letzte politische Idee. U. o. 147. 1—12. I. Regierung u. Volk wille. 1914. 61—65. I. Bismarcks E. be. Berlin, 1915. 108—136. I. V. ö. *Augst R.*: Bismarcks Stellung zum parlamentarischen Wahlrecht. Leipzig. 1917. 133—139. I. és *Thimme F.*: Der Fall des Socialistengesetzes u. Bismarcks Staatsstreichplan. Süddeutsche Monatshefte. 1915. ápr. 108—125. I.

Ilyenek voltak a Bismarck-bukás kutatásának lehetőségei és eredményei egészen a legújabb időkig. Kevés positiv tárgyi ismeret, bőséges phantasia és kisebb-nagyobbmértvű elfogultság — körülbelül ez volt a helyzet signaturája. A forradalommal teremtett új helyzet azonban — úgy látszik — e téren is új lehetőségeket nyit. Rövid egymásutánban és egymástól függetlenül két nagyfontosságú publicatio jelent meg, a melyek végre okmányszerű alapra helyezik a kérdést és lehetővé teszik a történettudomány elveinek szabályszerű alkalmazását. Az egyik Schlitter Jánosé, a bécsi házi, udvari és állami levéltár igazgatójé,¹ a másik pedig báró Eppstein György titkos tanácsosé.

Schlitter publicatiója hét missilis levelet ölel fel, melyek Bismarck, Ferencz József és Vilmos császár tollából erednek s az utolsó kivételével mind közvetlenül a bukásra vonatkoznak. Míg azonban Bismarck és Ferencz József írásai egészen jelentéktelenek, új momentumot alig tartalmaznak, a császár 1890 április 3-ról keltezett levele valóságos történeti értekezés és egyben öngazolás császári barátja s talán — nem lehetetlen — az utókor előtt. A levél érdekességét nagyban fokozza az a körülmény, hogy előadásában nem szorítkozik csupán az utolsó napok vagy hetek eseményeire, hanem visszanyúl egészen az 1889 nyarán történtekig s nem elégszik meg a külső dátumok egymás mellé állításával, hanem lélektanilag is iparkodik megmagyarázni a fejleményeket. Ezzel szemben viszont nagy fogyatkozása, hogy híjával van a megfelelő történeti távlatnak. Túlságosan közel van az eseményekhez s kellenél jobban érzik rajta az utolsó hetek keserűségének fanyar íze. A császár szabadjára engedi benne lobogó temperamentumát s az egész krisisért Bismarckra hárítja át a felelősséget. Hangja nem az objectiv történetíró lehiggadt hangja, hanem az események forгатagában benne élő ember subjectivismussal át- meg átítatott öngazolása. Előadásában nem annyira a tárgyi igazság megismertetésének gondolata, mint az az igyekezet vezet, hogy a maga szerepét lehetőleg tisztázza s a felelősség terhét és odiumát másokra tolja át. De a levél így is elsőrendű történeti documentum. Nem fejt meg egészen a rejtélyt, de nagy mértékben hozzájárul megfejtéséhez. Ha lehámozzuk róla a subjectiv részleteket, a megmaradó positiv történeti váz még mindig eléggé izmos ahhoz, hogy az 1890 január—márcziusi események új reconstitúciójának alapjául szolgáljon.

¹ Briefe Kaiser Franz Josefs I. u. Kaiser Wilhelms II. über Bismarcks Rücktritt. Österreichische Rundschau, 1919. 58. k. 97—110. l.

Még fontosabb és a jövő történetírása szempontjából kiadósabb Eppstein báró könyve, mely valójában jóval többet nyújt, mint a mennyit címében ígér. A könyv vázát két memoireszerű feljegyzés teszi, melyek egyike Bötticher Károly birodalmi államtitkártól és porosz ministertől, Bismarck egyik legügyesebb és legbizalmasabb munkatársától s tíz éven át parlamenti szócsóvétól¹ másika pedig Rottenburg Ferencztől, a birodalmi kancellária vezetőjétől s szintén Bismarck bizalmas emberétől származik. Különösen nagyérdekűek Bötticher fejtegetései. Már csak személyi okokból is. Köztudomású ugyanis, hogy Bismarck első sorban Bötticher állítólagos áskálódásainak tulajdonította bukását és sohasem tudta megbocsátani ministertársának, hogy a nagy conflictus forró napjaiban nem követte példáját a császárral való nyílt szembehelyezkedésben. Mivel pedig a kancellárnak ezen subjectiv érzésből és elfogultságból fakadt felfogását a történétírók és publicisták egy része is magáévá tette, Bötticher évtizedeken át bűnbakként szerepelt. És épen ez a ferde beállítás adta kezébe élete vége felé a tollat. Ha már életében viselnie kellett a hálátlanság és intrikusság súlyos vádját, legalább az utókor előtt akart tisztán állani. Ebből a gondolatból fakadtak 1902-ben papírra vetett feljegyzései. Írásának publikálását azonban csak halála utánra és csak arra az esetre engedte meg, ha Bismarck bukásával kapcsolatban újabb támadást intéznének személye ellen. De fiai nem teljesítették az 1907 márczius 6-án elhunyt minister végső akaratát, mivel mind elhaltak, mielőtt a közlés actualissá vált volna. Így jutott a kézirat Eppstein báró kezébe, a ki azután el is vállalta közzétételét.

Bötticher feljegyzései középutat tartanak a memoire-stilus és a kész történeti feldolgozás között. Főcéljuk, hogy rövid és mégis pragmatikus és áttekinthető összefoglalást nyújtsanak a válságot megelőző hónapok eseményeiről s ezek keretében pontosan kijelöljék írójuk személyes szerepét. Mivel több mint egy évtizeddel utóbb készültek, hangjuk meglepően higgadt és tárgyilagos és csak elvétve ütközik ki rajta a végzettszerű szükségességgel bekövetkezett események és a méltatlan félreismerés felett érzett fojtott keserűség. Tartalom tekintetében, ha nem is minden részletében új, de csupa elsőrangú anyagot nyújtanak. A Bötticher személyes szerepére vonatkozó részletek mellett különösen fontosak azok, a melyek a császár és a kancellár egymáshoz való viszonyáról, a socialista-törvény bukásának előzményeiről, a munkásjóléti javaslatok előkészítésének és tárgyalásának körül-

¹ Poschinger, H. v.: Stunden bei Bismarck. Wien. 1910. 136. s. kk. II.

ményeiről stb. szólnak s a melyek a legtöbb pontban kiegészítik vagy helyesbítik eddigi tudásunkat. Mivel azonban ennek kellő megvilágítása külön tanulmányt igényelne, be kell érünk ezzel a rövid ráutalással.

Rottenburg feljegyzései már jóval kevesebbet nyújtanak, mint Bötticheré. Tulajdonképen nem is önmagokért íródtak, hanem, hogy megerősítsék és részben nyomatékosítsák Bötticher állításait. Tehát nem önálló munkának készültek, hanem csupán az előzők kiegészítéseül vannak szánva. De azért így is több figyelemre méltó gondolat akad bennök. Különösen nagyjelentőségű annak kiemelése, hogy a császár és a kancellár antagonizmusának végső oka nem eltérő socialpolitikai felfogásukban, hanem mélyebben keresendő. Ennek a mélyebb oknak a kifejtésével azonban, sajnos, adósak maradnak.

A két államférfi feljegyzései a hozzájuk tartozó terjedelmes bevezetéssel körülbelül csak felét foglalják el Eppstein könyvének. A munka második felét a szöveghez tartozó akták gyűjteménye alkotja, mely azonban talán még értékesebb, mint a szövegrész. A kiadó ugyanis annyira lelkiismeretesen fogja fel feladatát, hogy, a mennyiben a kérdésre vonatkozik, még a legkisebb hivatalos írást is lenyomatja. Mivel pedig Bötticher egész gazdag irodalmi hagyatéka rendelkezésére állott, módjában állott egy egészen kivételes értékű gyűjteményt állítani össze. Memorandumok, minister- és koronatanácsi jegyzőkönyvek és szigorúan bizalmas államiratok váltakoznak benne.

Eppstein báró könyve tehát valóságos sensatiója a beláthatatlanul gazdag Bismarck-irodalomnak. Új anyagban való bőségét és a kiadás aprólékosságig menő lelkiismeretességét tekintve, egyenesen páratlan az utóbbi évek irodalmi termelésében. Ha Bismarck bukásának története végre bevonul a kritikai történetírás problémái közé, az első sorban Eppstein publicatiójának lesz az érdeme.

Balanyi György.

Balanyi György: A Balkán-problema fejlődése a párisi congressustól a világháború kitöréséig. 1856—1914. Budapest, Franklin-Társulat, 1920. (Kultura és Tudomány. 28.) 382 l.

Valaki azt mondotta a francziákról, hogy politikai érdeklődésüket túlnyomóan a nagypolitika foglalja le, az ország belső viszonyai számukra kevésbé érdekesek. A franczia ritkán tudja a kormányon lévő ministerek nevét, de ismeri a külhatalmak párisi nagyköveteit és tudja, kik képviselik hazáját a nagyhatalmaknál. A háborúelőtti Magyarországon épen fordított volt a helyzet. Érdeklődésünket absorbeálta a belső politika, meg az

Ausztriával való örök torzslakodás. A ministerium, a kormánypárt, ezek sajtója és uszálya nem bolygatta a külügyi kérdéseket, örült, hogy legalább ezzel a kormányzati ággal nem volt baja. Az ellenzék — különösen a véderő körül folyt ádáz harcok során — természetesen ütötte, a hol lehetett a monarchia külpolitikáját, akár jó volt az, akár nem, egyszerűen azért, mert azon keresztül a dualismust üthette. Külpolitikai kérdések azonban a nagyközönségben nem keltettek visszhangot, a sajtó sem sokat törődött velük. Csak közvetlenül a háború előtt, a mikor a függetlenségi párt jelentékeny időre elveszítette minden kilátását arra, hogy a belpolitikában Tiszával szemben érvényesülni tudjon, szánta rá magát Károlyi vezetésével egy kis extremista 48-as csoport, hogy kívülről próbálják megerősíteni a maguk posztóját az által, hogy a hivatalos hármasszövetségi politikával szemben orosz s főként francia-barát politikát inaugurálnak. Ez a csodálatosan csekély felelősségérzetről tanuskodó kalandos kirándulás mutatta legjobban, mily kevésbé volt nálunk, még hivatásos politikusaink között is, kifejlödvé a külpolitikai kérdések nemzeti jelentőségének tudata. Ez persze nem írható egyedül az érdeklődés hiányának számlájára.

Dualistikus berendezkedésünk, a mely a külpolitikát kiemelte a két állam népképviselésének köréből s a külügyministert csupán a könnyebben kezelhető delegációkkal való közvetlen tárgyalásra utalta, egyrészt megkönnyítette, simává tette külügyministereink életét, minthogy zavartalanabban és a többé-kevésbé mindig laikus parlamenti csoportok befolyásától menten követhették az előttük leghelyesebbnek látszó utakat. Ennek az előkelő elkülönülésnek persze megvolt az a hátránya, hogy a monarchia külpolitikája elveszítette az összeköttetését az általa képviselt népek gondolatvilágával. Nem mintha nem képviselte volna eléggé híven e népek érdekeit ; a diplomatiánk ellen e tekintetben emelt panaszok minden esetben túlzottak, sőt a legtöbbször teljesen alaptalanok s a látszat, hogy a külügyministerium külön politikát folytatott, mely nem egyezett Ausztria, illetve Magyarország politikájával, túlnyomórészt onnan eredt, hogy nagyon különböző jellegű, törekvésű és érdekű nemzeteket és fajokat képviselve, politikája csak a compromissumok eklektikus politikája lehetett. Az igazi baj, úgy látszik, nem is ez volt. De a monarchia népeinek s különösen a magyarságnak a gondolatvilágában a külpolitika valami transcendentális dologgá lett, a melyről néha tán tudomást vettek, de iránta nem érdeklődtek, a melynek tényeit nem iparkodtak megérteni, céljait pedig nem érezték a maguk céljainak, a melyért spontán tenni valamit, maguktartásával támogatni, alig jutott eszükbe. Külpolitikánk-

nak nem volt gyökere a néplélekben s így nélkülözni volt kénytelen azt a mindig jelentékeny erkölcsi, sőt anyagi támaszt, a mit az egységesen kifejezésre jutó nemzeti akarat nyújtott például a nagy nyugati államok diplomatiájának. Gondoljunk például, hogy a legutolsó évtizedek eseményeinél maradjunk, az angol közhangulat nyilvánulásaira a boer háború idején, vagy a francia publicitás magatartására a marokkói krízis alatt. S emlékezzünk vissza, mily kínos situatiókat teremtett olykor a magyar főváros lakossága 1878-ban, az orosz-török háború alatt a hivatalosan Oroszországgal szemben jóakaróan semleges közös diplomatia számára, vagy aránylag mennyire közömbösen állott közvéleményünk Aerenthal szerencsés módon activ balkánpolitikájával szemben, mennyire nem appreciálta kézzelfogható eredményeit sem.

Ahhoz pedig közel sem jártunk soha, sem mi, sem Ausztria, hogy a közvélemény kialakítói, a napi sajtó, az irodalom, szószer és tudomány emberei oly tevékeny szerepet játszottak volna egy külpolitikai közvélemény kialakításában, vagy épen befolyásolták volna az ország diplomatiái állásfoglalását, mint Angliában Kipling vagy Wells, Franciaországban Hanotaux vagy L. Daudet, Itáliában d'Annunzio vagy Tittoni, vagy akár Németországban Delbrück vagy Bülow. A monarchia legfeljebb Benedikt Mórokat és Friedjungokat produkált, hacsak Massarykra és Goga Octaviánra nem akarunk hivatkozni. Érdekes volna kutatnunk ennek a jelenségnek az okait, de túlságosan messze vezetne feladatunktól. Az azonban tény, hogy a monarchia népei annyira nem bírtak fejlett külpolitikai öntudattal, vagy akárcsak ösztönnel is, hogy a mikor a világháború igazán a saját bőrünkön át verte belénk az igazságot, hogy a külpolitika nem tőlünk merőben idegen magas sphaerák metaphisikus speculatiója, hanem a nemzetnek és az egyes embernek élő húsába vágó reális tényezője mindennapi életünknek, még akkor sem tudta megtalálni a monarchia népe a maga külpolitikai természetes gondolkodását, hanem néztük a világot porosz szemüvegen át, a mint azt a közvetítő nagykereskedő czégek, a Pressék, Pesti Hirlapok, Az Estek az orrunkra rakták s nagy dolog volt már tőlünk, ha megbámultuk a Czernin-féle jongleuröknek a légüres térben végzett equilibristikai mutatványait. Frobenius, Reventlow és Naumann volt a bibliájuk ekkor még azoknak a nagyon moderneknek is, a kik egyébként a máramarosi schismapörben, sőt a debreczeni pokolgép-merényletben is a műveletlen magyar chauvinismus kormánypénzen véghezvitt kicsapongásainak következményét látták. Diner-Dénes Józsefnek, Bédi-Schwimmer Rózának és Kun Bélának kellett elkövet-

kezni, hogy a szittyá magyar is elkezdjen érdeklődni a külpolitika iránt.

Már a háborút megelőzőleg s a háború alatt történtek kísérletek, hogy a külpolitikai érdeklődést a közönség szélesebb köreibe bevigyék. Nagy érdemei vannak e tekintetben a Tiszától irányított Magyar Figyelőnek, a mely körül tiszteletreméltó írói gárda kezdett kialakulni s néhány igen szép dolgozatot hozott a Budapesti Szemle. Az az áradata azonban az actualis politikai irodalomnak, mely a háború, de különösen a forradalom alatt előzönlötte a magyar könyvpiacot, a lelki szennynek, a rosszakaratnak és tudatlanságnak iszapjával borította el a magyar külpolitikai érdeklődés amúgy is igen gyenge vetését, különösen a napisajtó vezércikkírói és úgynevezett külpolitikai szakértői tettek meg mindent, — tisztelet a kivételnek — hogy a magyar gondolkodást a leghelytelenebb irányba tereljék. Nem cikkek voltak ezek, hanem a tömeg legalacsonyabb szenvedélyeire speculáló demagogikus, gyujtogató és mérgező kortesbeszéddek, a melyeknél az uralkodóház és a volt monarchia külügyi szerveinek systematikus és nyomdafestéket alig tűró szidalmazása kötelező etiketté lett. Sájátszerűen egészítette ki a károlyiánus-bolsevik chorust a nagynémet-militarista orchester, a mely a tőle megszokott alapossággal és kitartással iparkodott a maga irányzata katasztrophalis balfogásainak következményeiért a felelősséget a monarchia diplomatiájának és hadvezetőségének nyakába varrni. Elég Cramon vagy Wedel urak phantastikus rosszhiszeműségére emlékeznünk. Tökéletessé tette az ensemblét a Czernin-féle orosz cselédek vádaskodása. Az ország helyzete parancsoló szükségé tette, hogy a nemzet tisztán lássa a nemzetközi situatiót s az e tekintetben csaknem teljesen tájékozatlan közönség nevelését, felvilágosítását ilyen elemek vették a kezükbe. Balvégzet volt ez, melynek előbb-utóbb az orosz szovjet-szövetségi orientatio katastrophájához kellett vezetni. Ennek a »nevelésnek« a nyomai, sajnos, ma is megvannak. Külpolitikai magántudásaink száma légió s ezeknek gondolatvilágát — tisztelet ismét a kivételnek — nyugatról ma is a világhódító pángermán eszme, keletről a mindeneket megváltó Lenin-rendszerű világforradalom határolják.

Mégis, ma már vannak, sajnos, kevesen, derék munkások, a kik becsületes, nyugodt objectivitásra törekvő előadásban igyekeznek közelebb hozni a világpolitika nagy kérdéseit az ébredő magyar érdeklődéshez. Ezek között igen tiszteletreméltó hely illeti meg Balanyi Györgyöt. Aránylag rövid idő alatt két munkáját hozta a »Kultura és Tudomány« című sorozat, üzleti érdekei mellett egyúttal a közönség érdeklődését is helyes érzékkel szol-

gálva. Az elsőnek »Világpolitika« volt a címe.¹ Aránylag igen rövidre szorítva adta az 1871-től 1914-ig terjedő időszaknak csak a legfontosabb jelenségekre kiterjedő vázlatát. Most, két évvel utóbb, valamivel több teret szentel előbbi tárgya egy benünket igen közletről érintő részletének, a Balkán-probléma fejlődésének a párisi békétől, 1856-tól 1914-ig. A tárgy még mindig nyomasztóan nagyterjedelmű s a tér, mely az író rendelkezésére állott, sokkal kisebb, semhogy a szerzőnek alkalma lenne elmélyedő részlettanulmányokra vagy az eseményeknek önálló szempontok szerint való mérlegetésére. Ilyesmit várni tőle, a munka jellegét tekintve, igazságtalanság lenne, annyi, mint ágyúval löni a verébre. Jogosult ellenben az a kérdés: jól szemelte-e ki az író az anyagát s jól adja-e vissza azt, a mit kiszemelt? Feleletünk mindkét kérdésre nyugodt lélekkel igenlő lehet. A Balkán-probléma fejlődésében — hogy a kissé szokatlanul szerkesztett cím mellett maradjunk — a szerző biztos kézzel választotta ki azokat a datumokat, melyeknek a fejlődés szempontjából a legnagyobb jelentőségük van s az ezek köré kristályozódó eseményeket tárgyilagosságra törekedve, pontosan és megbízhatóan ismerteti meg közönségével. Inkább többet nyújt, mint a mire a címmel — a mi értelmezésünk szerint — kötelezte magát.

Az oláh fejedelemségek, majd királyság történetét eddig általában kivettük a balkáni történetből, valami különös protectio révén, melyet eddig ez a fajta úgy a román (francia), mint a germán (német) történetírásban élvezett. Balanyi — igen helyesen — Balkán-államnak veszi a fejedelemségeket, a mint hogy úgy jellegüknel, mint a történeti összefüggéseknél fogva oda is tartoznak. Az imént említett protectio szerzőnel annyiban érvényesül, hogy az oláh fejedelemségekkel többet foglalkozik aránylag, mint a mennyit jelentőségükhöz képest kellene. Más a helyzet a görög-krétai kérdésnel. Ez a szoroson vett Balkán fejlődésével nem függ szoroson össze, szinte azt mondhatnók, alig szorosabban, mint a tripoliszi háború, a melyről szerző alig tesz említést. Mégis krétai dolgokról szintén igen bőséges értesítéseket találunk a könyvben.

Nagyon érdekes, nálunk igen kevésé ismert, pedig igen nagy súlyú dolog az, a mit a szerbség gondolkodásvilágában végbement változásról, a radikális-materialista felfogás előtérbenyomulásáról elmond. Ezekre az imponderabiliákra a főképp politikai jellegű legújabbkori történetírás és publicistika alig vetett ügyet. Pedig a szerb intelligentiának a conservatív monarchiával szemben táplált feneketlen gyűlöletét a faji fanatismuson kívül főleg ez az

¹ Ismertetését I. Századok 1919. 79 skl.

ideologiai fanatizmus fütötte. Nagy kár, hogy Bulgária, Görögország és főként Oláhország szellemi fejlődéséről nem ad hasonló képet. Igaz, hogy ott nem állhatott rendelkezésére oly jó útbaigazító, mint itt Murko munkájában. De hát a kritikusnak illik, hogy valami hibát találjon mindenben. Tárgyi hibáról ebben az esetben alig beszélhetünk, volna azonban valami megjegyezni valónk az előadás módját illetőleg. Röviden kifejezve : ezt a könyvet olvasva, néha szinte azt hisszük, hogy egy birodalmi német, valami porosz beszél hozzánk. A szerző erősen német szemüvegen át nézi az eseményeket. Igaz, hogy a német szemüveg kitünő gyártmány, igaz, hogy magyar szemüvegünk eddig nem igen volt, de mégis úgy tűnik fel nekünk, hogy az író nagyon is tiszteli II. Vilmos hatalmas birodalmát a békés osztrák-magyar monarchia rovására. Úgy tűnik fel nekünk, hogy túlzott dolog az Aerenthal diplomatiájának szép sikereiből oly nagy részt írni a német támogatás javára. Úgy tetszik, nem ismeri el kellőképpen Kálnoky-nak, ennek a nagyon is kevésbé ismert külügyministerünknek imponáló ügyességét, a ki a maga sikereit gyakran Bismarck támogatása nélkül, sőt nem egyszer Bismarck ellenére érte el. És még folytathatnók ezt a felsorolást. De hát ez nem a szerző hibája. A háború alatt, sőt már a háború előtti években is a magyar kulturális élet részben politikai, de főleg gazdasági okokból, túlságosan egyoldalú, szinte kizárólagos német befolyás alatt állott. Ha észrevettük is ezt, nem tettünk ellene, annyira menünk a szövetségi hűségben, hogy még kulturális és gazdasági öncélúságunkat is szem elől tévesztettük miatta. Elég a Mitteleuropa divatra emlékeznünk. Nem csoda, ha a szerző, a kinek érdeklődése ezekben az években fordult erősebben a legújabb kor története felé, nem tudta magát teljesen emancipálni a német befolyástól. Hiszen — hogy csak ennél maradjunk — mostanában alig is jutottunk más olvasmányhoz, mint némethez. Mindez azonban nem ok arra, hogy ez a jövőben is így legyen. Nem vagyunk hívei annak az irányzatnak, mely a győztesek kegye kedvéért hajlandó insultálni a legyőzött szövetségest. Szomorú is volna, ha a magyar történetírás valamely ágának irányát és felfogását a mindenkori politikai helyzet szabná meg. Nem azt akartuk mondani, hogy a diplomatiái történetet ezentúl az egyébként igen magas fokon álló idevonatkozó francia irodalom egyoldalú befolyása alatt tanulmányozzuk. De... A magyar diplomatiái történetírás ma még embrióban van. A szerző kiváló kvalitásai azt ígéri, hogy nagy és nemes része lesz ennek a tudományágunknak kifejlesztésében. Fejleszse magyarrá.

Patek Ferencz.

Franz Martin : Das Urkundenwesen der Erzbischöfe von Salzburg von 1106—1246. (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, IX. Ergbd. 1915. 559—765 l.)

Egy oklevéladó forum sincs a messze keleten, a mely az írásbeliség európai újjáéledése idején, a XI., XII. és XIII. században, kezdettől fogva oly megszakítatlan folytonossággal részt vett volna a fejlődés különböző mozzanataiban, mint a salzburgi egyházfejedelem udvara. Martin munkája először ad alkalmat arra, hogy egy hatalmas kelet-európai fejedelmi udvar írásbeliségének fejlődését hosszabb időtartamon át összevethessük Európa másik szélének, a francia vidékeknek írásbeliségével; s először világítja meg következetesen évszázadokon át az írásbeliség lényegét Kelet Európában, a melyről általában mindeddig igen zavaros fogalmaink voltak.

Módszere az ismert eljárás, az íróknak megállapítása az írók és a fogalmazás sajátságainak alapján, eredményei azonban megzáfolyják épen azt a teoriát, a mely ez eljárásnak megalapítója volt, azt tudniillik, hogy egy zárt oklevéladó testület, hivatalszerűen berendezett kancellária kebeléből kerültek volna ki akkoriban az oklevelek. Igen nagy anyag bevonásával végezte a szerző írás- és fogalmazásösszehasonlításait, mert átvizsgálta a szomszédos és a Salzburggal összeköttetésben lévő forumok okleveleit is; megállapította, hogy az okleveleknek alig fele került ki oly író kezéből, a ki gyakrabban szerepelt az érsek mellett a többit vagy az oklevelet nyerő fél, vagy pedig ismeretlen, rövid időre felbukkanó író állította ki. Az állandóan szerepelt írók is néha oly nagy számban voltak, hogy egy-egyre csak igen kevés esik a különben sem nagyszámú oklevelek közül. Munkamegosztás nem volt; a ki fogalmazott, az írt is. Különös szokások nem fejlődnek ki, bármily ősi is volt a gyakorlat; minden tekintetben egybeolvad az írásbeliség az írás területével, a mely Franciaországtól Magyarorszáig terjedt el. Bár az érsekség le a Drávaig terjedt s bár az olasz írásbeliség sokkal élénkebb volt akkor a nyugatinál, a legkisebb jele sincs annak, hogy a salzburgira hatással lett volna. A XII. században néha egy-egy író fellépésétől függ az íráshasználat mértéke és módja, akár csak az osztrák és a magyar kancelláriákban, mutatván, hogy az oklevelezés divatja még félig-meddig inkább csak curiosum volt s nem nyugodott széles gyakorlaton, mutatván továbbá azt is, hogy egyes szakképzett papok megérkezte volt a döntő a szokások változásában s nem a belső fejlődés. A XIII. században is folytonos változások nyugtalanítják a fejlődést s a szerző kénytelen beismerni, hogy Salzburg sokkal hamarabb behódol a modern divat-

nak, mint a szomszédos apró forumok. Modern szokásokkal jöttek az udvarba a képzett papok s míg Salzburg szinte évről-évre újakat láthatott szolgálatában, a kisebb testületekhez gyérebben és kevesebben érkeztek. Ezeket olvashatjuk le Martin hideg rendszerességgel nyert adataiból; s ha a fejlődést az ő nyomán figyelemmel kísérjük és nem elégszünk meg, mint ő, azzal, hogy csak a közvetlen környezettel hasonlítjuk össze, hanem az írás-terület legmesszibb részeire is vetünk egy-két pillantást, szintén azt látjuk, hogy a sok változat a salzburgi fejlődésben nem önálló, hanem általános és egyöntetű vezetés következménye.

Az első salzburgi pecsét Frigyes érsektől (958—991) maradt fenn, bár a pecsétet ott már előbb is ismerték, hiszen a bajor herczeg 927-ben ott pecsétel. Franciaországban a főpapi és főúri pecsét szintén ekkor, a X. század közepén tűnik föl először s a X. és XI. században még ott is ritka, holott a salzburgi érsekek állandóan használják már. (Giry, Manuel 809, 818. l.) A notitiaszerűen szerkesztett oklevelek jönnek azután Salzburgban a XII. sz. közepéig s íme, Franciaországban is s ugyanaddig az ideig. (Giry, 816. l.) A XII. sz. közepén Salzburgban a nagy pápai oklevelek szövegrendezését kezdik utánozni, a scriptura longiort, chrismont, rotat, tanualírásokat, monogrammot; s a francia püspöki oklevelek is épen ekkor mutatják ezeket a karakteristikus külsőségeket (Giry 809. l.) A század végén kezd egységesebb s egyszerűbb lenni minden itt is, ott is. (Giry 731. l.) Addig igen nagy a változatosság alakban, nagyságban, szerkezetben mindkét vidéken. A XIII. század elején lépnek fel a czélszerűbb formák: a középszerű nagysága a kártyának, a különböző rajzolt jelektől mentes szöveg. Az aláírások Salzburgban utóljára 1218-ban szerepelnek s Franciaországban is csak a XIII. század elején tűnnek el véglegesen. 1240-től kezdve az invocatio Salzburgban igen kivételes; a francia hasonló forumok oklevelein is a XIII. század derekától lesz igen ritka. (Giry 810—819. l.) Amennyire a bécsi Staatsarchivban őrzött oklevelek és a kezünkhöz jutott fényképek alapján megítélhettük (az eredeti okleveleknek elég jelentékeny részét vizsgálhattuk meg ily módon), az írásformáinak fejlődése is hasonló szoros összefüggésben áll a nyugattal. A XII. század derekán egy Rupert nevű salzburgi író írása s még egypár utánczó írás valóban elűtő sajtóságot mutat a szomszédos területek írásaitól, de külön salzburgi iskolára nem szabad gondolnunk, hiszen e sajtóságot ugyanez időben a Lüttich környékén dívókkal azonosak (Schubert: Eine Lütticher Schriftprovinz.) A hosszú száraz hullámoztatása, melyet tipikus salzburgi sajtóságnak mond a szerző, nyugaton gyakori szokás. (Flammermont, 8. arrasi püspök oklevele 1111-ből; s bár rövidebb

ideig, mint Salzburgban, számos más facsimilén látható e saját-
ság.) A XIII. század első évtizedeiben a pápai íráshoz hasonlítá-
nak a salzburgiak s a szerző felveszi, hogy a curián tanult volna
egy-két író, holott ez az írásmód, a melynek a pápák oklevelei
is hódoltak, általános volt ekkor Európában. Összevetésül hamar-
jában a következő példákat ragadjuk ki: Salzb. érsek 1219. II.
15. — Kölni érsek (Staatsarch.) 1217. VII. 5. Salzb. érsek 1204.
IV. 18. — Flandriai gróf (Flammermont 8) 1194-től; Salzb. érsek
1241. II. 9. — Lillei tanács (Flammermont 14) 1231-ből.

Martin munkája ilyformán módosítja a kancelláriák szer-
vezetének zárt voltáról való felfogásunkat, sokkal inkább, mint
az eddigi munkák, melyek Németország közepén fekvő forumok-
ról szóltak s támogatja azt a nézetünket, hogy a keleti írásbeli-
ség fejlődése nem belső gyakorlat eredménye volt, hanem az
aránylag nagy számban a francia főiskolákon és hirtelen felvi-
rágzó párisi egyetemen tanult udvari papok vezetése alatt állott.

Hajnal István.

† **Ivo Luntz: I. Die allgemeine Entwicklung der Wiener Privat-
urkunde bis zum Jahre 1360. — II. Beiträge zur Geschichte
der Wiener Ratsurkunde.** (Abhandlungen zur Gesch. und
der Stadt Wien. 1916. I. 1—162 l., 16 tábla facsimile.)

Bécs város írásbeliségének kezdeteit tárgyalja a grodeki
ütközetben hősi halált halt szerzőnek két munkája, a melyet
levéltárnok-társai, Gross Lotár és Stowasser Ottó rendeztek
sajtó alá. Nem a városok voltak az írásbeliség fellendülésének
főközpontjai, mint azt későbbi szerepük után ítélve gondolhatnók,
hanem a főúri udvarok, a melyek művelt udvari papokat fogad-
hattak magukhoz. A bécsi polgárok ügyeikben még a XIII.
század elején is vidéki urak pecsétjét és oklevélíráshoz értő pap-
jait vették igénybe. Az 1221-i Wiener Stadtrecht még semmit
sem tud az okleveles bizonyításról. A XIII. sz. 2. felétől kezdve
azután mind több polgár állít már ki oklevelet saját pecsétje
alatt, nem is szólva a bécsi egyházi testületekről, a melyek ekkor
már mind saját pecsétjüket használják. A század végén igen sok
Schreiber működik már, nem nyilvános irnokok gyanánt, hanem
mint a város előkelőségeinek és leggazdagabb polgárainak jogi
tanácsadói, maguk is tehetős, vagyonos emberek, a kik több-
nyire klerikusok voltak valamikor és nem vették fel az egyházi
rendeket. Nyilvános jegyzők, olasz mintára, csak a XIV. század
derekától kezdve szerepeltek Bécsben.

A városnak csak 1255-től kezdve volt pecsétje, a melyet
legtöbbnyire a maga ügyeiben kiállított okleveleken használt;
nem volt hát közhitelű oklevelező forum a város. Városi notarius-

ról 1276-tól kezdve tudunk, s ezután állandóan volt egy-egy jegyzője Bécsnek, a ki azonban nem közönséges irnok volt, hanem jogászember, a legelőkelőbb családokkal rokonságban és tekintélyes vagyon birtokosa. Az okleveleket mégis sajátkezűleg írják általában, hiszen az oklevélírás tudománya ekkor a felsőbb jogi képzettséghez tartozott. A XIV. század derekától kezdve már többen voltak egyszerre, a kik írtak, s a Stadtschreiber tekintélye hanyatlott. Feladatuk a jogi tanácsadás mellett valószínűleg a városi könyvek és számadások vezetése volt. Németnyelvű okleveleket először 1288-ban találunk Bécsben; 15 évre rá már a legnagyobb ritkaság a latinnyelvű oklevél Igaz, hogy a német nyelv fellépése nem a bécsi gyakorlat vívmánya, hiszen épen ezekben az évtizedekben egész Európában (Magyarországon sajnos, nem) a nemzeti nyelven kezdik írni az okleveleket s Ausztria vidéki forumai már előbb használták azt, mint Bécs városa, de a latin nyelvnek ily hirtelen kiszorulása tanuskodik arról, hogy az írásbeliség itten eleven talajra talált.

Hajnal István.

Otto H. Stowasser: Die Steuerfreiheit der Wiener Burgkapelle.

Eine Urkundenfälschung des 14. Jhs. Wien, 1920. 1—20. l. 4 tábla facsimilével.)

Érdekes XIV. századbéli hamisításnak jött nyomára a szerző a bécsi várkápolnának szóló oklevelek között. IV. Rudolf herceg eltörölte a bécsi egyházak vámmentességét, hogy a város fejlődését elősegítse; de kis idő múlva kedvencz kápolnáját, a Szt. Háromság alapítványát mentesítette eme rendelkezése alól. Ilyen gyöngeségek rontották meg most is, mint más esetekben is, különben erőszakos reformjainak sikerét. Rövid idő múlva a Burgkapelle s utána más egyházak is hasonló kiváltságleveleket mutattak fel. Az előbbinek okleveleiről mutatja ki Stowasser hamis voltukat, s pedig, hogy egy 1298-iki oklevél írását utánozta valaki, a ki igen értette a hercegi kancellária szokásait. S mivel Rudolf maga is készítettett hamisítványokat saját kancelláriájában, saját háza érdekében, valószínű, hogy az ő saját kancelláriájának egyik hivatalnok a kapott vérszemet és készítette a várkápolna hamis leveleit is.

Hajnal István.

Folyóiratszemle.

Balatonfüred. 1920. 36. és 37. sz. *Juhász Kálmán. Licentiatusok a Balaton mellékén.* Részlet a szerzőnek a magyarországi licentiatusokról szóló nagyobb munkájából, mely kivonatossan ismerteti a balatonmenti kath. egyház súlyos helyzetét és a licentiatusok érdemes működését a hódoltság idejében. A szerző eddig még nem ismert levéltári anyagot is használt munkája megírásánál.

Budapesti Szemle. 1919. márcz. *Baranyai Zoltán: Edouard Sayous levelezése a magyar tudósokkal.* Toldy Ferenczhez, Gyulai Pálhoz, Budenz Józsefhez intézett 14 levél. A magyarság iránt érzett meleg érdeklődésről, el nem muló rokonszenvről tanuskodnak e hibásan ugyan, de magyar nyelven írott levelek. — *Germanus Gyula: A föld és faj hatása a történelemben.* I. A történelem lényegét kutató elméletek legnagyobb gyöngéje, hogy egy általános okra akarják visszavezetni a történelmet, holott az a tényezők keresztül megkeresztültszótt szövevényének folyománya. A szellemi erők mellett hatnak az emberi ösztönök, klimaérlelte faji tulajdonok, geographiai tényezők. Az utóbbi felismerésével különböző korok gondolkodói-nál kezdve az ókoron egészen Montesquieu, Voltaire, Buffon felfogásáig részletesebben foglalkozik. Mindezek azonban az atomisztikus elmélet képviselői, nincsenek tekintettel a többi tényezőre. Ezt először Herdernél találjuk meg, kit a történelmi okozatösszefüggés teljes rendszerének kifejtésében csupán ethikai felfogása akadályozott; theologiai szempontból ítéli meg a történelmet.

Április. *Révai Mór: Magyarország és ellenfelei s a wilsoni elvek.* Az entente-hatalmak egyikének sem érdeke Magyarország feldarabolása. A wilsoni elvek egyenesen megkövetelik integritását. Ez az a szilárd jogalap, mely ellenfeleinket köti, erre kell támaszkodnunk. — *Germanus Gyula: A föld és faj hatása a történelemben.* II. Folytatja a történelembölcseleti elméletek ismertetését: intellectualismus, Kant, Comte, Vierkant. Mindannyi egyoldalúságát arra vezeti vissza, hogy vagy nem az események általános ismeretéből indulnak ki, vagy pedig a meglévő elemek belső variálódásából vonnak következtetéseket s nem számolnak az accidentalis elemekkel, mint pl. a népvándorlás, arabok fellépése, nagy emberek spontán akaratnyilvánítása. Végül áttér az anthropogeographiára, mely épen oly kevésbé találhat matematikai formulákba fogható törvényeket. A geographiai tényezők mellett mindenkor nagy hatással bír a történelmi helyzet, az emberiség szerves együttélése földjével, szomszédjaival, elődjeivel.

Május. *Gaal Jenő: A magyar selyemtermelés és Bezerédj Pál.* Számadatokkal illusztrálja az eredményeket, melyek 1880 óta ezen iparágunkat európai nivóra emelték. — *Germanus Gyula: A föld és faj hatása a történelemben.* III. Előző közleményében kifejtett tételének megvilágítására a semita kultúra fejlődését és elemeit vizsgálja Ihering nyomán. Azután áttér a faj problémájára. Az egyes embercsoportoknak kétségtávol meglévő sajátos egyénisége az együttlakásnak, közös munkának, azonos szomszédok, a természet azonos hatásai ellen vívott küzdelemnek az eredménye. De épen ezen tényezők folytán örökös változásnak van alávetve és sem nyelvi meg határozott származáshoz, sem anthropologiai osztályozáshoz nem köthető. A valóságban anthropologiai osztályozás nem létezik. A külső testi sajátságok az élet mindenkori körülményeinek vannak alávetve s egyáltalán nem határozzák meg egyes embercsoportok sajátos képességeit. Ez alapon szembeszáll Gobineau-nak nyelvi osztályozáson felépült fajelméletével s kimutatja, hogy a tapasztalat nem igazolja Lapougenak a koponyaalkaton alapuló fajelméletét sem. — *Gopcsa László: Eötvös Loránd mint közoktatásügyi miniszter.* Közoktatásügyi minisztersége alatt tartott beszédeiből vet világot a nagy tudós közoktatásügyi programjára, melynek megvalósítására azonban miniszterségének hat hónapja nem volt elegendő.

Június. *Germanus Gyula: A föld és faj hatása a történelemben.* IV. A faj mint történeti tényező pszichikai és fizikai elemekből ered. Minthogy ezek szintén állandó változásnak vannak alávetve, a faji képességeket sem lehet abszolút értékükben megítélni, hanem csak történeti környezetükön belül. A faji öntudat sem a vérből táplálkozik csupán; a társadalmi és történeti erők azt örökké formálják, mert befolyásolják magát a véralkatot is. Ebből kiindulva, bonczolja azután Chamberlain fajelméletét, melyet már kiindulási pontján hibásnak tart és tudománytalannak.

Július. *Germanus Gyula: A föld és faj hatása a történelemben.* V. A mint maga a fajelmélet, épen úgy téves alapokon épül fel azon elmélet is, mely az emelkedés és hanyatlás hullámát a fajokra vezeti vissza. E hullámozás kétségtelenül észlelhető, hanem az, valamint maguk a faji képességek is az emberiség szerves együttélésében rejlő különböző tényezők hatása alatt áll. Ez pedig nem a fajok keretei közt nyilvánul, hanem legfeljebb egy kormányzás alatt álló nép körén belül. A haladás nem egy faj képességeinek productuma, abban része van az egész emberiségnek. Ez egyetemleges fejlődés legjobb példája Amerika fejlődése, mely szervesen összefügg Európa viszonyaival. Ugyanígy állunk a fajdegeneratio elméletével is. Az egyes úgynevezett fajok hanyatlása sohasem következik be a pusztá kiélés által; a társadalmi, gazdasági okok itt is nagy hatással működnek közre.

Augusztus—szeptember. *Viszota Gyula: B. Eötvös József levelei Széchenyi közlekedési javaslatáról.* Eötvösnek 9, Széchenyinek 3, Kovács Lajosnak 4, Keménynek és Trefortnak 1—1 az 1847/48. évekből való levele lát itt napvilágot. Az utolsó rendi országgyűlésre és az azt kísérő politikai mozgalomra vonatkozólag jelentős adatokat tartalmaznak. Mint kerül Széchenyi javaslata egyre inkább a politikai küzdelem előterébe, mint válik az a mérsékelt ellenzék Kossuth letörésére irányuló actiójának sarkpontjává, mint kerül B. Eötvös József e ponton Széchenyivel egyazon hadállásba, mindekre nézve fontos documentumok. De tanúsítják Eötvös határtalan becsülését Széchenyi iránt, kihez pedig ismeretségük első éveiben hűvös volt viszonya; a 40-es évek elején, bár az ellenszenv lanyhul, politikailag ellenfelek. Tanuskodnak továbbá e levelek írójuk előrelátó aggodalmáról, hogy a békés megoldás nem lesz megvalósítható. Az uralkodóház és a birodalmi kormány absolutismusa Kossuthot állítja az események élére. — *Tolnai Vilmos: Széchenyi István és a magyar nyelv.* Nem a nyelvi jogokért folytatott politikai küzdelmek keretén belül állítja elénkbe Széchenyit, hanem arra a kitartó és lelkiismeretes munkásságra vet világot, melylyel a magyar társadalomban iparkodott diadalra vinni a nemzeti nyelvet s munkáiban mentül kifejezőbbé és tisztábbá tenni. — *Germanus Gyula: A föld és faj hatása a történelemben.* VI. Befejező közleményében a korábbiakban leszűrt tételeit igazolja a czikkíró a kultura primitívebb és fejlettebb fokán álló népek történetéből vett példákkal; különös részletességgel fejtegeti Róma hanyatlásának okait. Végül áttér a török népre, hogy szembeszálljon azon véleményekkel, melyek azok történeti szerepét az állandónak vett faji tényezőkől akarják kifejejteni.

Október—december. *Fraknoi Vilmos: A hármasszövetség tilkos szerződésai.* A Příbram Alfréd legújabb kutatásai révén nyilvánosságra jutott szerződéseket ismerteti, reámutatva különösen a monarchia diplomatiájának vétkes mulasztásaira. — *Ferdinándy Géza: Gróf Széchenyi István mint közjogász* cz. Széchenyi felfo-

gását ismerteti a reformtervei kapcsán multhatatlanul megoldandóvá vált közjogi kérdésekben, különösen kidomborítva jogegyenlőségi dogmatikáját, melynek lényege a szabadságjogok, a közkötelességek és büntetőjog-rendszer egyenlősége. Rámutat a nemzetiségi kérdésben Széchenyinél felmerülő ellentmondásra, továbbá rendkívüli tulajdonjogtisztelőre. Ismerteti a politikai jogok kiterjesztésére vonatkozó álláspontját, mely talán legkevésbé van Széchenyinél kifejtve, valamint országgyűlési tervezetét. Kiemeli, hogy talán legkisebb mértékben jogász a nemzet és uralkodóház viszonya tekintetében. Nem a kifejezésekre, a **teoriákra helyez** súlyt, hanem csak a szomorú helyzetet látja, melyből egy út vezet ki: a nemzet tegye az összbirodalomként kezelt monarchia súlypontjává Magyarországot.

Egri Egyházmegyei Közlöny. 1920. 15. sz. *Juhász Kálmán. Világi apostolok az egri egyházmegyében a török hódoltság korában.* Rövid ismertetés az egri egyházmegye licentiatúsairól.

Egyházi Lapok. XLIII. évfolyam. (1920.) 1. szám. A folyóirat első sorban a gyakorlati theologia művelését vette programjába, de nem zárkózik el rövidebb lélekzetű egyháztörténeti cikkek közlése elől sem. — *Eöry János. A Szentírás Pázmány beszédeiben.* A szerző azt igyekszik megállapítani, hogyan használta Pázmány a Szentírás beszédeiben. A dolgozat értékes adalék Pázmánynak, a szónoknak írói arczképéhez. — 2. szám. *Eöry János. A Szentírás Pázmány beszédeiben.* Folytatás és befejezés. — *Vértanúink a kommunizmus alatt. I.* E rovatban a kommunizmus alatt kivégzett kath. papok vértanuságának hiteles leírását adják, ennélfogva megbízható adalékul szolgálhat a kommunizmus történetének megírásához. Az első cikk Trubinyi János dunamocsi plébános legvilkolásáról szól. — 3. szám. *Ackermann Kálmán. Az ellenreformatio lelkipásztorokodásából.* Részben eredeti levéltári kutatások alapján írt dolgozat, mely a jezsuitáknak Vágsellyén 1598—1605 között folytatott lelkipásztori tevékenységét ismerteti. — *Balanyi György: A népszövetség és a katolikus egyház. I.* Érdekes és mély történeti perspektívával megírt tanulmány, a mely az Egyháznak és látható fejének, a pápának, a népszövetséghez és annak kialakulásához való viszonyát ismerteti. — *Vértanúink a kommunizmus alatt. II.* Dr. Kucsera Ferencz szentendrei káplán megöletésének leírása. — 4. szám. *Balanyi György. A népszövetség és a katolikus egyház. II.* Folytatás. — *Kühár Flóris. Adalék a magyar hitszónoklás történetéhez.* A dömölki apátság egyik XVIII. századi kézírata nyomán egy eddig ismeretlen magyar hitszónok emlékét eleveníti fel. Szinnyei sem említi Dobay László nevét, a ki valószínűleg jezsuita volt és 1768—69-ben Nagyszombatban, 1770—71-ben Nagyváradon működött, a jezsuita rend feloszlata után pedig a kalocsai egyházmegye kötelékébe lépett. Szónoklatait egészséges felfogás, tömör, világos szerkezet és zamatos magyarság jellemzi. — *Vértanúink a kommunizmus alatt. III.* Wohlmuth József császári plébános legvilkolásának története. — *Szóllósy. Egy román püspöki pályafutás.* Néhány érdekes adalék Radu Demeter püspök életéhez és politikai szerepléséhez.

Esztergom és Vidéke. 1920. 177. és 180. sz. *Juhász Kálmán. Licentiatúsok az esztergomi főegyházmegyében.* A főegyházmegye török hódoltság alatt levő részein is virágzott a licentiatusi intézmény, erről szól itt a szerző részben eredeti levéltári kutatások alapján, mely tulajdonképen részlet sajtó alatt lévő nagyobb munkájából.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. Neue Folge. 7. Band. (1919.) I. Heft. *Bruno Gumlich und Moritz Landwehr. Literatur zur neueren Geschichte Österreich-Ungarns.* Gumlich részleteisen ismerteti Charmatznak Österreichs innere Geschichte 1848—1895. I., II.; Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahrhundert I., II.; Österreichs äussere und innere Politik 1895—1914 (Ismertetését lásd Századok. 1920. 292—94. ll.); Österreich als Völkerstaat című újabban megjelent munkáit, valamint Haberlandtnak Die nationale Kultur der österreichischen Völkerstämme és Hartungnak Österreich-Ungarn als Verfassungsstaat című dolgozatait. Az ismertető sehol sem mulasztja el a német íróknál már szinte szokásossá vált támadásokat a magyar állami-ság érvényesülése ellen a 67-es kiegyezés után. Landwehr Charmatznak báró Bruck ministerről, Mitteleuropa gondolatának első propagatoráról írt könyvét (Minister Freiherr von Bruck, der Vorkämpfer Mitteleuropas. Leipzig. 1916. V. ö. Századok. 1919. 204—5. ll.) ismerteti.

III. Heft. *Oskar Kende* röviden ismerteti *Artur Steinwenternek Die Wehrmassnahmen des steirischen Landtages gegen Türken und Hajduken 1605* című dolgozatát (Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark. 1918. 51—157. ll.), mely eredeti levéltári kutatáson alapulva sok új adattal bővíti ki a fenti kérdésről való eddigi tudásunkat.

IV. Heft. *Richard Sternfeld* ismerteti *Leopold Mandlnak Die Habsburger und die serbische Frage* című munkáját, mely sok érdekes új adatot tartalmaz különösen a Balkán-háborúra vonatkozólag; Mandl különben a balkán népeknek Habsburg jogar alatt való összefoglalásának volt régi előharczosa.

Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. XXXVIII. Band. 1. Heft. (1918.) Röviden ismerteti *Karl Wencknek König Ludwig I. von Ungarn, Kaiser Karl IV. und die Mark Brandenburg im Jahre 1371* című dolgozatát (Schriften des Vereins für die Geschichte Berlins, Heft 50, S. 437—446.), a mely a brandenburgi örgrófságnak IV. Károly által történt elfoglalására vonatkozik és közli Nagy Lajosnak Estei Miklós örgrófhöz intézett 1371 július 18-án kelt iratát és az örgrófnak 1372 január 8-án kelt válaszát, a melyek a modenai állami levéltárban őrzött »registrum Nicolai marchionis Estensis« maradtak reánk. — *Karl Beet* rövid ismertetést közöl *R. Sieger Die geographischen Grundlagen der österreichisch-ungarischen Monarchie und ihrer Aussenpolitik* című igen figyelemreméltó dolgozatáról.

3. Heft. *Victor Hofman. Eine österreichische Baumwollersatzfabrik zur Zeit der Kontinentalsperre.* Az Angliára 1806-ban kimonodott continentális zár az örökös tartományokban és Magyarországon különösen két nyersanyagban okozott hiányt: a cukornád-ban és a gyapotban. Az előbbinek hamarosan megtalálták a megfelelő póttanyagát, az utóbbira pedig Jakob Angelo, egy Bécsbe vándorolt bajor orvos, ajánlott a kormánynak 1808-ban egy kielégítő surrogatumot. Vele egyidejűleg egy bécsi gyáros Anton Estler is próbálkozott mesterséges gyapot előállításával, de kísérletei nem jártak kellő eredménnyel, úgy hogy a kormány Angelóval kezdett tárgyalni, a kinek gyapotsurrogatuma a minőség és használhatóság szempontjából eléggé megfelelőnek látszott. A kormány ezért bizonyos anyagi támogatást helyezett kilátásba, azonfelül Tullnban egy üresen álló kolostort utalt ki a gyárnak helyiségül. 1809-ben

meg is indul a gyártás, de mindjárt nehézségek támadnak egyrészt a háborús állapot miatt, másrészt mert a szükséges nyersanyag, főleg Eupatorium cannabinum, Bécs környékén nem volt kellő mennyiségben begyűjthető, messzebből, főleg Magyarországból pedig a szállítás nehézkes és költséges volta miatt nem lehetett elegendő mennyiséget előteremteni. Így Angelo nem tudta a szerződésben kikötött quantumot szállítani és a gyárat a nyersanyaggal való ellátás könnyebbéje miatt Magyarországra akarta áthelyezni. Erre azonban már nem került a sor, mert az állam a pénzügyi krízis miatt 1811-ben beszüntette az anyagi támogatást, a mi Angelo vállalkozásának teljes bukását jelentette. Hitelezői megrohanták, a kik elől Stájerországba menekült. De itt is hamarosan rátaláltak és még éveken át zaklatták különböző elszámolások miatt. A gyár épületét a kincstár sájtá javára értékesítette és az egész vállalkozásból nem maradt egyéb, mint Angelo névtelenül megjelent műve: »Beschreibung einer Methode aus inländischen, zum Theile wildwachsenden Pflanzen, eine der Baumwolle ähnliche Wolle zu bereiten«, a melyet a kormány adott ki 1812-ben. (Magyar történeti szempontból érdekes Hofman következő, minden utalás nélküli megjegyzése: »Ein ähnliches im Jahre 1811 in Ungarn von Georg Mainel geplantes Pflanzenwollfabriksunternehmen stand mit dem Angelos nicht in Verbindung.« MIÖG. XXXVIII. S. 460.) — *J. Loserth. Zur Blutbeschuldigung der Juden in Schwaben 1429.* Három nyilvánvalóan magyar levéltárból előkerült oklevelet közöl, a melyek idáig csak regestában voltak ismeretesek (v. ö. Regesta imperii XI Nr. 7726, 7728 és 7752; továbbá Z. f. G. d. Oberösterreich. N. F. 3. S. 443) és a sváb földön 1429-ben lejtászódott zsidóüldözésre vonatkoznak, a mely a vérvád gyanuja miatt tört ki. Az első oklevélben, mely 1430 augusztus 9-én kelt Bécsben, Zsigmond a konstanzi, ravensburgi, überlingeni, lindauai és merseburgi zsidók felett teljhatalmat ad Konstanz városának. A második, ugyanaz nap kelt oklevélben, a mely igen jellemző Zsigmond pénzügyi helyzetére, értesíti Konstanz városát, hogy a zsidók váltságdíjából még hátralévő 5000 frtot már felvette a pozsonyi polgároktól, ezért Konstanz ezen összeget a pozsonyi polgárok megbízottjának, Tybold Wernitzernek fizesse meg. A harmadik kísérő levél Tybold Wernitzer számára, a ki »in unsern geschäften und handlungen nemlich uns etwenk gewandes und andrew kauff manschacz czu kaufen und czu unsern grossen notdurft in unser kunigreich kenn Ungern zu bringen.« (MIÖG. Band XXXVIII. S. 474.) — *Heinrich Ritter von Sybik* egy, még az összeomlás előtt kelt bírálatában, igaz elismeréssel üdvözli *Szekfü Gyula* munkáját (Der Stadt Ungarn 1918), a mely »ein Werk voll reichster Kenntnis, voll feinsinniger Gedanken, selbständiger Auffassung und frei von aller Masslosigkeit«, épen azért különösen alkalmas, hogy eloszlassa azokat a sajnálatos félreértéseket, a melyek idáig az osztrák és magyar historikusokat és közjogászokat egymástól elválasztották.

Österreich. I. Jahrgang. Heft 3. *Ludwig Bittner. Friedrich Theodor Vischer über Österreich.* Ismerteti a jeles német költőnek és esztétikusnak véleményét Ausztriának a német birodalomhoz való viszonyáról 1848—71 között. Fr. Th. Vischer a nagynémet és demokratikus politika híve. Szerinte az egységes Ausztriának okvetlenül csatlakoznia kell a német birodalomhoz, de ennek előfeltétele Ausztriában a demokratikus alkotmány megteremtése és az öntudatos állampolgári nevelés, valamint a polgári és katonai corruptio kiirtása.

A szlávoknak Ausztria kebelén belül kell maradni, Magyarországot pedig, a melyen át vezet Németország útja a Balkánra, az öszsbirodalmi parlament által kell Ausztriához kapcsolni és ezzel a németiség politikai és culturalis érdekkörébe szorosan belekapcsolni. Mivel a 67-es kiegyezés ennek épen az ellenkezőjét czélozta és eredményezte is, azért végzetes hibának tekinti, a mely szerinte »ein letaler Schritt« volt. Hasonlókép mély szomorúsággal töltötte el a 66-iki testvérháború is, a mely végleg kizárni látszott Ausztriát a németiség politikai egységéből. — *Justus Hashagen. Wendepunkte in der Geschichte des Dreibunds.* Itália jó viszonyát a hármasszövetséghez először komolyabban a Balkán ügyeibe való beavatkozása zavarta meg. Ez az aduai vereség után, 1896-ban következett be, a mikor Itália afrikai gyarmatpolitikai tervei füstbe mentek és e helyett a közeli Balkánon keresett kárpótlást, a mit azonban csak a monarchiának visszaszorításával érhetett el. Ezért támogatta ezután a Balkánon a monarchiával szemben a délszláv—orosz törekvéseket. A második esemény, a mely Itália viszonyát a hármasszövetséghez rendkívül meglazította, a Franciaországgal való megegyezése volt 1898-ban. Hogy még ekkor nem került teljes szakításra a dolog, annak egyszerű oka, hogy Angliának ekkor még nem volt érdeke a hármasszövetség felrobbantása. Itália egészen 1910-ig folytatta russophil balkánpolitikáját. Ekkor azonban úgy látszott, hogy megint a monarchiához közeledik, mert a délszlávok messzemenő tervei jobban veszélyeztetik adriai törekvéseit, mint a monarchia. Ezért támogatja tehát 1910-től 1913-ig ennek balkáni politikáját. Újabb monarchiaellenes fordulat csak 1914 tavaszán állott be Olaszország politikájában, a mikor Wied fejedelem megbuktatására szövetkezett az autonom albán párttal. Ezzel Itália balkánpolitikája megint visszavezett a régi, slavophil vizekre és a szakadékot a hármasszövetség kebelén belül közvetlenül a háború kitörése előtt megint kimélyítette. — *Ferdinand von Sisir. Die neuere kroatische Geschichtsliteratur.* Ismerteti az illyr irodalmi törekvéseket 1848 előtt és a délszláv akadémia megalapítását, valamint ennek történeti vonatkozású kiadványait.

Pápa és vidéke. 1920. 65., 69. és 70. sz. *Juhász Kálmán. Világi apostolok Pápa vidékén a török uralom alatt.* Részlet a szerzőnek a licentiatusi intézményt levéltári kutatások alapján ismertető nagyobb munkájából. — 69. sz. *J. K. Szent István nemzetiségi politikai felfogása.* Szent István napjára készült rövid megemlékezés, mely a szent királynak a hospesekkel szemben tanúsított türelmes felfogását ismerteti.

Pester Lloyd. 1920. 236. reg. szám. *Diplomatie und Weltkrieg.* Vezérczikk. Tárgyi ismertetése gróf Andrássy Gyula »Diplomácia és világháború« című munkájának. — 240. reg. szám. *Z. Andrássy als Journalist.* Publicistikai működésének jellemzése. — 243. reg. szám. *Die Geheimnisse von Crewe-House* címmel kimerítő ismertetése sir Campbell Stuart »Secrets of Crewe House« munkájának. A nagy vastag kötet gazdag szemelvényeket hoz nyilvánosságra a propaganda-hivatal levéltárából, melyek élénk képét adják a propaganda-department működésének az ellenséges országokban. Érdekes az osztrák-magyar különbékére vonatkozó rész. — Northcliff lord két alternatívát állított föl. Az egyik lehetőség, a bécsi különbéke törekvések mérlegelése, a melynek a monarchiában jelenleg politikailag hatalmas factorokat kellene megnyerni. Különbéke esetén Ausztria-Magyarország csaknem teljesen megtarthatná terü-

leti integritását és az entente-hatalmak nem avatkoznának a monarchia belügyeibe. A másik lehetőség az volna, ha az angol propaganda tevékenysége megtörné Ausztria-Magyarország harcai erejét az által, hogy erőteljesen támogatná a monarchia minden németellenes és ententebarát népét és áramlatát, a mivel izolálhatná a két németbarát elemet, az osztrák-németeket és a magyarokat. Balfour habozott. Northcliff lord azonban azt hangoztatta, hogy a propagandának teljes határozottsággal kell az egyik vagy másik lehetőség irányában haladnia, mert különben nem lesz meg a kellő eredmény. Az actákban nincs meg Balfour döntése s azért Northcliff saját hatáskörében döntött a második lehetőség mellett, s így 1918 őszén bekövetkezett az osztrák-magyar front felbomlása. — 253. reg. szám. *Singer Artur: Der Liebesroman des Battenbergers*. Corti E. G. Alexander Battenberg. Sein Kampf mit dem Zaren und Bismarck című munkájának ismertetése. E mű a fejedelem hátrahagyott feljegyzéseit s az egykori cs. és kir. külügyi miniszteriumnak ezen korra vonatkozó titkos actáit foglalja magában. Terjedelmesen foglalkozik a mű a fejedelem házasságával. I. Vilmos császár unokáját óhajtotta elvenni. A házasságot azonban Bismarck megakadályozta. — 255. szám. »Rote, Weiße und Dreifarbige. Vezércikk. Arnoldi Ulrico: »Rossi, Bianchi e Tricolori« című művének ismertetése. Arnoldi mindazon tapasztalatait írja le, melyeket 1919 telén Ausztriában és Magyarországon szerzett. — 265. szám. *Marczali Henrik. Zur Geschichte des ungarischen Grundbesitzes*. A magyar földbirtok fejlődésének főbb momentumait adja elő a honfoglalás óta, hogy így tárgyilagosan megítélhető legyen, mi történik most s hogy minő kilátás nyílik a jövő fejlődésre. — 277. esti szám. *Schay Gusztáv Hindenburg* címmel a tábornok emlékiratait ismerteti s hadvezéri működését jellemzi. — 280. reg. szám. *Singer Artur: Guillaume II. Intime* címen Booth Eszter II. Vilmosról szóló munkáját ismerteti. — 295. reg. szám. *Drei Geschlechter* címmel Szekfű Gyula »Három Nemzedék« munkájáról írt bő ismertetés. — 302. esti és 304. reg. szám. *Marczali Henrik Alt-Österreicher* címmel ismerteti Schlitter Hans: Aus Oesterreichs Vormärz munkáját, mely az 1848-iki forradalom előtti korszakot tárgyalja az osztrák titkos tanács 1833—1848-iki iratai és a Metternich levéltár alapján.

Új Magyar Szemle 1920 máj. *Komáromi János: Jászi Aradon* címen személyes élmény alapján írja le Jászi 1918 decz. 13—14-iki tárgyalásait az oláh vezető politikusokkal. — *Pallavicini György őrnagy: Ellenforradalmi emlékek*. Az októberi forradalom utáni működéséről, majd a bécsi ellenforradalmi mozgalmakról számol be, mint résztvevő. — *B. A. külpolitikai szemlét* közöl.

Jún. *Wlassics Gyula báró. Az entente területi szerződése*i címen nemzetközi jogi érvekkel bizonyítja a béke revisiójának szükségességét. — *Szádeczky Lajos: A székely puccs 1877-ben*. A pöriratok alapján leírja Ugron Gábor és Bartha Miklós tervét, mely szerint felfegyverzett székelyekből alakított légióval hátra akarták támadni a török ellen harcoló orosz haderőt s a Szereth hídja felrobbantásával megszakítani az egyetlen vasúti összekötő vonalat. Oláh árulás és orosz külügyministeri feljelentés folytán a terv a kivitel előtt pár nappal megüszult. — *Angyal Dávid Bethmann-Hollweg, Jagow és Tirpitz emlékiratai* alapján fejtegeti, miként élesedett ki az Anglia és Németország közti ellentét; bizonyítja, hogy Németország tudott a monarchia ultimátumáról, sőt, hogy a német kor-

mány szoritotta a monarchiát támadó lépésére. A német vezető férfiak u. i. azt hitték, hogy a monarchia conflictusa Szerbiával localisálható. Az entente ellenséges hangulatát ismerték s az ultimátumot próbakönek szánták az entente szándékai kipuhatolására. Az esetleg kitörő háborútól aztán Németország gyarapodását várták. — *Andrássy Gyula gróf: A monarchia különbékéje.* Cramon német tábornok vádjaival szemben (Unser österr.-ung. Bundesgenosse) igazolja békeajánlatát: nem mutatott hamis sürgönyt a bécsi német nagykövetnek; szándékát Károly király megtáviratozta Vilmos császárnak, igaz azonban, hogy Wedelt nem avatta be tervébe, nehogy a németiséget terve ellen izgassa. A nagykövet csak annyit mondott, hogy a német birodalom Andrásny lépését nem helyesli. A monarchia összeomlására nem az ő különbékéje, hanem a pesti forradalom vezetett. Végül elismeri, hogy szerződésességét követett el (a mit Bethmann és Bismarck idézésével védelmez), de áruló nem volt. A cikk részletesen fejtegeti Andrásny ajánlatának szükséges és helyes voltát. — *Observer* a spaa-i conferentiát megelőző külpolitikai helyzetéről ír. — *Lendvai István. Zrinyi Miklós 1920-ban.* Kifejti, hogy összes nagyemberünk közül *Zrinyi* van korunkkal a legsokoldalúbb vonatkozásban. — Közölte van még a francia nemzetgyűlés tiltakozása Elzász és Lotharingia elszakítása ellen (1871 febr. 19. ülés) és Delcassé, volt francia külügyminiszernek a világháború egyik okozójának nyilatkozata a francia határokról 1890 aug. 7-én.

Júl. *Popovics Sándor. A békeszerződés állampénzügyi határozatai.* Ellenségeink követeléseiket arra alapítják, hogy a központi hatalmak okozták a háborút s ezért kötelesek a győzteseknek az összes veszteségeket megtéríteni, melyeket ezek a háború alatt szenvedtek. Egy más csoportja a követeléseknek csupán Ausztriát és Magyarországot terheli: a monarchia szétdarabolásából származó pénzügyi rendelkezések. Részletezi ezeket, majd jellemzi a jóvátételi bizottságnak, ennek az »államnak a legyőzött államok fölött« páratlan kiterjedésű hatáskörét. A szerződés végrehajthatatlan, mert a kik készítették, hanem ismerik viszonyainkat, hanem aprioristikus tételekből indulnak ki. Ezért olyan képtelenek a határok is. — *Pethő Sándor. Magyar girondeisták.* Két szélsőséges irány közt a mérséklet középutját követő magyar politikusokat és államférfiakat nevezi magyar girondeistáknak. Az 1526 utáni időkig megy vissza, felsorolja Martinuzzit, Zrinyit, a költőt, majd 1848-ból Batthyány Lajost, később Deák Ferenczet. Ez volt a közjogi gironde: kurucz és labancz, függetlenségi és aulikus közti középut, melyre most a társadalmi gironde-nak kell következnie. — *Cholnoky Jenő. Magyarország területének épsége* tudományos, földrajzi szempontból. Geographiai érvekkel bizonyítja, hogy az ú. n. utódállamok, mint földrajzi absurdumok, tartós államokká nem alakulhatnak. — *Jancsó Benedek. Nagyrománia.* Hosszabb cikkben megállapítja, hogy az új, mértéketlenül megnövekedett alakulat sem nemzetiségi, sem dinasztikus sem katonai, sem belpolitikai szempontból nem alkalmas a consolidatióra. Sem az erdélyi oláhság, sem Averescu katonai uralma, sem az erdélyi oláh kormányzó tanács nem képes az országot kormányozni. Ismerteti az agrármozgalmakat s a közigazgatás problémáját. — *Bajza József. A másfél éves Jugoszlávia.* Leírja SHS királyság előtörténetét, a horvátok köztársasági mozgalmát, a szerb centralisatio reakcióját, majd a közös délszláv ideiglenes parlamentet, működését és pártjait, a demokrata párt kormányzását, könnyelmű

gazdálkodását, az agárreformot s a constituante-ra való választások kiírását, az egymást követő Protić és Vesnić kormány működését s az alattuk elharapózott bolsevismus túlkapásait. Az új államnak a békeconferentián való szerepléséről szól aztán és a Frankpárti emigránsok mozgalmáról. Végül megállapítja, hogy Jugoszlávia soha együtt nem élt népeket foglal egybe, az egyesüléskor kötött határozatokat senki meg nem tartja, a consolidatio felé másfél év alatt egy lépés sem tétetett, az együtt élő nemzetek közti ellentétek megmaradtak s ezek közül különösen a horvátok védtek önállóságukat. — *Observer. A londoni tárgyalás* címen az angol kormány tárgyalásait ismerteti az orosz szovjetküldöttekkel. — *Balla Antal. Kautsky* Wie der Weltkrieg entstand cz. könyvét ismerteti.

Aug. *Kádár Lehel. Az augusztusi puccs.* Az első részben az 1919 aug. 6. ellenforradalom előtörténetét, végrehajtóit, programja kialakulását és a puccs lefolyását mondja el, a Peidl-kormány lemondásáról szóló jegyzőkönyv közlésével. A második részben Friedrich I.-t, Bleyert és Csilléryt jellemzi. — *Bodor Aladár. Az erdélyi lélek.* Megállapítja, hogy a magyar nemzet a háború kitöréséig nem volt »teljes integer nemzetegyénséggé« kifejlődve. Az erdélyi lélek szerinte a természeti factor folytán alakult azzá, a mi ma. Magyarországot ez az erdélyi elem fogja megmenteni. — *Dávid Lajos. Magyar középiskola.* II. rész. A középiskolai reform irányítójává a középiskola történetéből levont tapasztalatokat akarja tenni s ezért néhány vonással vázolja ezt. — *Kádár Lehel. Stromfeld és a népbiztosok.* Stromfeld, Ágoston és Nyisztor lélekelemzését adja. — *Lendvai István* felhívja a közönség figyelmét Thomas Mann Betrachtungen eines Unpolitischen cz. művére. *Neubauer Gyula* pedig Helfferich Der Weltkrieg-jét ismerteti. — *Lyka Károly* Benczúr művészte méltatásához rövid életrajzot csatol és B. hatását a magyar festészetre jellemzi. — *Szeben Pál. A német földbirtokpolitika a forradalom óta* cz. cikkében ismerteti a német agrármozgalmakat s összehasonlítja a magyar földreformmal.

Szept. *Pallavicini György őrgóf. Az októberi összeomlás előtt.* Egykorú naplófeljegyzései alapján leírja a bolgár capitulatiót követő fáradozásait Svájcban, a királynál és a magyar pártpolitikusoknál. Okt. elején lehetett volna tárgyalni az angolokkal, de Burián felelete Amerikának bizalmatlanná tette az Amerikára féltékeny entente-ot. A magyar pártok közül a radikális párt oka, hogy nem lehetett októberben menteni, a mi még menthető volt. — *Sigray Antal. Nyugatmagyarország az ellenforradalomban.* A tanácsköztársaság bukása után innen indul ki az ellenforradalmi szervezkedés, első sorban a nemzeti hadseregé. Fontos volt, hogy az oláhok elől idemenekülhetett minden menthető vagyon. Azután áttér az osztrák aspiratiókra, s e földdarab világpolitikai jelentőségét fejtegeti. — *Balanyi György. Czernin békepolitikája.* Cz.-t mint »békeminstert« s könyvét »Im Weltkriege« ismerteti. Cz. politikáját elítélő végredményre jut. A könyv igazolás akart lenni, czéliját azonban nem éri el, újat pedig nem ad. — *Bródy Miksa. Károlyi M. svájci szerepléséről.* Legérdekesebb része a cikknek Károlyi találkozása a berni francia követtel. Károlyi maga semmisítette meg francia összeköttetéseit Guilbeaux francia újságíróval való érintkezésével, kinek végzetes hatása volt Károlyi balrakanyarodására. — *Gombocz Zoltán. Bolgárok és magyarok.* Megállapítja, hogy miben áll a magyar-bolgár kapcsolat: a bolgártól tanulta a magyar az állattenyésztést és földművelést. A magyar a keleti bolgárokkal érintke-

zett, még pedig a Kaukázus vidékén, az V. és VII. sz. között. A bolgár kérdés ezen beállítása megoldja a hún kérdést is: azok a bolgárok, kik Attila halála után a Fekete-tenger északi partján szerepelnek, a húnok töredékei. A hún-magyar rokonság hite úgy keletkezett, hogy a magyar földművelésre tanító bolgárok egyes törzsei beolvadtak a magyarba s e hitet köztük elterjesztették. — *Pivány Jenő. Palmerston és a magyar forradalom* cz. alatt Ch. Sproxton, P. and the hung. revolution cz. könyvét ismerteti, melyben S. kimutatja, hogy Alter, Die auswärtige Politik d. ung. Revolution **czímű műve** egyes eredményeit koholt okmányokra alapítja, továbbá, hogy Palmerston Magyarország elszakadását nem kívánta, mert Oroszország sakkbantartására szüksége volt erős Ausztriára. Ugyanez okból kívánta az Ausztriát gyöngítő Lombardia elválását. A magyar ügy bukása és Ausztria megerősödése után azonban ember-szeretetből segítette az emigránsokat. — *A világpolitikai helyzet* cz. névtelen cikk az orosz kérdéssel foglalkozik.

Október. *Prímipulus. A székely hadosztály és székely nemzeti tanács.* Az októberi forradalmat követő időben alakult a székely nemzeti tanács, a résztvevők nem nagy egyetértése mellett, tanácskozásában a legkülönbözőbb tervek merültek fel Erdély megmentésére. Márcz. 21. után Székely Tanácscsá, majd Székely Szovjetté alakult át, de működése teljesen jelentéktelen volt. A hadosztály 1918 karácsony táján alakult, a **czikkíró** szerint 10.000 kitűnően felszerelt, Ugron szerint 4—7000 rosszul felszerelt katonája volt. A cikkhez ugyanis Ugron Gábor jegyzeteket írt. — *Kmoskó Mihály. A tót-kérdés történeti mérlege.* A tót nemzetiségi kérdés az 1836. nyelv-törvénnyel kezdődött. A nacionalista mozgalom hordozói a lutheránus kisebbség. Az autonómia eszméjét először az 1848 máj. 10-iki liptószentmiklósi gyűlés veti fel. Az absolutismus csehesít, a provisorium tótosít. Az alkotmányos kormányzat főhibája az 1868. évi XLIV. t.-cz. végre nem hajtása, a magyar nyelv erőszakolása iskolában és közigazgatásban, később az egyházpolitikai törvények. Massaryk agitatója, a helytelen magyar politika 1905 óta és a háborús szenvedések sem rontottak annyit, mint Jászi tájékozatlansága és a pesti cionisták pánczélvonatai. Jellemzi az épen nem lelkesen fogadott csehek kormányzását, kik a tótokat elidegenítették maguktól. — *Divéky Adorján. Egy lengyel publicista a magyar-lengyel viszonyról* cz.-mel Worcell gróf ujságírói működéséből (1849 nyarán) idéz magyar-lengyel szövetséget történeti alapon propagáló részeket. — *Széki Andor: Benes gyűrüje* czímen a kis ententeről számol be. — *Kádár Lehel, Pázmányról* emlékezik meg.

November. *Charmant Oszkár. Az októberi forradalom után.* Leírja bécsi követté való kinevezését és római látogatását a pápánál és az olasz miniszterelnöknél nunciatura és magyar-olasz közlekedés érdekében. — *Pethő Sándor. Andrássy Gy. politikája a háború alatt.* Kifejti (főkép A. Diplomacia és világháború cz. könyve alapján), hogy A. részvétele a kormányban az olasz-, lengyel- és belpolitikai kérdéseket kedvezően oldotta volna meg. Jellemzi A. politikai tehetségeit. — *Bajza József. IV. Károly és a délszlávok.* Az uralkodó politikájának igazolása erkölcsi, közjogi és politikai szempontból. Visszautasítja Lakatos Sándor állításait. A magyar politika hibája az 1868-iki kiegyezés és a horvátok háttérbeszorítása volt, különösen a háború előtti időben a délszláv érzelmű horvát-szerb coalitio javára. — *Fest Aladár. Fiume és Magyarország.* Fiume, a XIII. sz.-ban birodalmi hűbér, Nagy Lajos alatt kerül először ha-

zánkhoz. Mátyás hiába igyekszik megszerezni a dalmát városok rovására fejlődő Fiumét. A XV. sz.-ban az osztrák házra száll, mikor pedig Mária Terézia hazánkhoz csatolja, ezzel csak a már fennálló gazdasági kapcsolat politikai és közigazgatási következményeit vonta le. A XIX. sz. elbeszélése a legrészletesebb: idegen, osztrák, francia és horvát uralom alatt Fiume mindig visszafejlődött, s háború előtti virágzását is nekünk köszönheti. Lakói azonban hűlenek lettek a szent koronához és Olaszország felé hajoltak.

Uj Nemzedék. 1920. 295. sz. *Horváth János. Szekfü Gyula* könyve. Őszinte elismeréssel ismerteti Szekfü *»Három nemzedék«*-ét, különösen a keresztény politikai felfogással való kapcsolatát.

Váczi Keresztény Ujság. 1920. 39. és 42. sz. *Juhász Kálmán. Világi apostolok Váczegeházmegyében a török világ idején.* A török alatt majdnem teljesen elpusztult váczi egyházmegye licentiatusiai áldásos működésének rövid, összefoglaló ismertetése.

Veszprémi Hirlap. 1920. 99. sz. *Juhász Kálmán. Paphiány a veszprémi egyházmegyében a török hódoltság korában.* Rövid ismertetése annak a szinte catastrophalis paphiáznak, a melyet a török pusztítás okozott a veszprémi egyházmegyében. — 102. sz. *Juhász Kálmán. A paphiány orvoslása a veszprémi püspökségben a törökvilág idején.* A licentiatusok működésének rövid ismertetése.

Tárcza.

A pápai főesperesség a török uralom után.

A török hódoltság utáni időszak egyházi viszonyait föltüntető kútfők, az egyházlátogatási naplók, jórészt kiadatlanul és fölhasználatlanul — sőt egyetemes hazai történetirodalmunk előtt ismeretlenül — levéltárakban lapanganak. E gyér emlékek élénk varázsolják ama korszak vallási helyzetének hű képét. Ennek úgyszólván teljesen ismeretlen részletei egyaránt érdekesek és tanulságosak a katolikusokra és protestánsokra nézve. A katolikus főesperesek ugyanis fölkeresték a protestáns községeket, plébániákat is és ezekről szintén jelentést tettek.

A pápai főesperességben a török uralom után a protestáns helységek fölülmúlták a katolikus falvakat. Az 1698-ban canoni látogatást végző Mikes Ferencz főesperes jegyzőkönyve ezért csaknem jelentőségteljesebb a protestánsok egyházi viszonyaira, mint a katolikusokéira.¹

Egyházlátogatása 10 napot vett igénybe: június 3-tól 12-ig tartott.

Az egész főesperesi kerületben — melyhez pedig 17 plébánia és 22 főkegyház tartozott — egyetlenegy katolikus papot talált.² Három helységet licentiatusok adminisztrálnak. A többiekben »prédikátor«-ok működnek.

A licentiatusok és »prédikátor«-ok a plébános hivatalával és lakásával (a plébánia-épülettel) együtt átvették jövedelmét és stóljárandóságait. Az utóbbiak nagyjában ugyanazok voltak az egész vidéken, a katolikusoknál és protestánsoknál egyaránt.

A nagyszöllősi evangélikus »prédikátor«, Szabó György *stólailletékei* pl. a következők: keresztelésért 1 kenyér,

¹ *A veszprémi püspöki levéltárban*: Visitatio ecclesiarum et parochiarum in archidiaconatu Papensi in Cottu Wesprimiensi existentium.

² Sőt előfordult ugyanebben az időszakban — Keresztély Ágost szász herceg, győri püspök főpósztorzkodása alatt (1695—1725), — hogy az egész archidiaconatus területén egyetlenegy katolikus pap sem volt. *Győri püspöki levéltár*; Acta dioec. sub Christiano Augusto.

1 tyúk és a keresztszülők mindegyikétől 1—1 dénár, az avatásért 5 dénár és 1 kenyér, esketésért 25, temetésért 12, halotti beszédért 13 dénár.

Többbit nemcsak a protestáns lelkipásztorok mondták, hanem a licentiatusok, sőt a felsőiskolai (egyedüli katolikus) plébános is.

A lelkészek anyagi helyzetéről fogalmat alkothatunk, ha egy példát szemügyre veszünk. A mezőlaki reformatus »prédikátor«, Báthory Mihály dotatiója : 20 hold szántó föld haszonélvezete és egy rété, melyen négy szekér széna termett. Minden szántófölddel bíró pártól 1 köböl gabona és 12 dénár készpénzfizetés, zsellérektől egy meszely gabona és 12 dénár; nőtlenektől 12 dénár. Három hold szántóföldjét minden évben háromszor megszántják, bevetik, termését learatják és behordják. Hasonlóképen az említett rét szénáját lekaszálják és behordják. Tüzelőanyaggal szintén ellátják.

A hol a plébániának némi tőkepenze volt, ezt a plébániahívek bírták kölcsönben, többnyire 10%-os kamatra.

A dotatióval kapcsolatban nem érdektelen megemlíteni, hogy pl. Devecseren a keresztelezésért járó 1 czipó kenyér és 1 tyúk stóla-illeték váltsága 25 dénárban volt megállapítva.

Míg az iskolák hiánya a tanügyi állapotokat, a *templomok* képe a hitéletet tükrözik vissza. A legtöbb templom vagy tökéletesen elpusztult, vagy olyannyira pusztulófélben van, hogy kivételszámba megy az az egyház, melyről meg tudták határozni, mely szent tiszteletére épült.¹

A templomokhoz hasonlóak a *plébánia-lakok*. A nyárádi plébánia-lak igen kicsiny kunyhó,² a dabronyi plébánia-»residentia«: nyomorult viskó.³ Némely helységben egyáltalában nem volt plébánia-épület. Így Vanyolán, melynek lelkipásztora Nagyföldimesi György evangélikus »prédikátor« — parasztházikóban lakik és ott is tartja az istentiszteleteket.⁴

Az 1698-i *pápai* főesperesi jegyzőkönyv — melynek alapján e sorokat írjuk — *Pápa* »város«-áról egy szóval sem emlékezik meg. A pápai egyházat ugyanis — mint

¹ »In cuius Sancti honorem fuerit olim exstructa, non scriptura, — jegyzi meg a legtöbb templomról a főesperesi napló.

² Valde exigua gazula.

³ Residentia parochialis constat ex uno misero tugurio, quae a nullo inhabitatur.

⁴ Domus parochialis hic nulla est, quapropter Praedicant ipsorum Lutheranus, Georgius Nagyföldimesi nomine, in domo quadam rusticana residet, in eaque sua perficit exercitia.

ismeretes — IX. Bonifac pápa 1400-ban a győri egyházmegye joghatósága alól kivette és az esztergomi érsekség alá rendelte.¹⁾ Ezért nem tart itt egyházlátogatást a pápai kerület főesperese még a XVII. század végén sem. A pápai plébániának exemptiója csak 1776-ban szűnt meg. Ugyanekkor az egész pápai főesperesség — az eddig kiváltságos pápai plébániával együtt — a veszprémi egyházmegyéhez csatoltatott kárpótlásul a fehérvári püspökség területének kihatásáért.²⁾

Juhász Kálmán.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1920. évi október 7-én d. u. 5 órakor tartott igazg. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök elnöklete alatt: dr. Csánki Dezső alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Eckhart Ferencz, dr. Friedreich Endre, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos F. Albin, dr. Herzog József, dr. Hodinka Antal, dr. Hóman Bálint, dr. Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, dr. Lukinich Imre, dr. Madzsar Imre, dr. Patek Ferencz, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér és dr. Tóth Zoltán ig. vál. tagok, Novák Nándor pénztárnok és Baranyai Béla titkár, mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök az ülést megnyitja, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és dr. Lukcsics József ig. vál. tagokat kéri fel s jelenti, hogy távolmaradásukat kimentették dr. Fejérpataky László és dr. Dóry Ferencz. Majd kegyelettel emlékezik meg dr. Kammerer Ernőről, ki mint a Szépművészeti Múzeum első igazgatója, a hazai közművelődés körül s mint régebben Társulatunknak választmányi tagja s a Zichy-okmánytár szerkesztője, a hazai történettudomány körül is jelentős érdemeket szerzett.

23. Elnök ismerteti a Magyarország újabbkori forrásai (az ú. n. Fontes-vállalat) kiadásának eddigi előkészületeit és a további terveket: a bécsi levéltári expeditio megvalósításához a nemzeti hadsereg a bécsi magyar testőrség palotájában szobákat engedett át, a mihez Esterházy Pál herczeg bútor- és fehérenemű-felszereléssel járult. A bécsi kutatásban résztvevők munkájának egységes irányítására szabályzat készült. Megindult a tényleges munka is: kutatók és másolók dolgoznak újabb témákon: a nemzetiségi politikára, 1848/49-re, az emigratióra és az 1867-iki kiegyezés előkészítésére vonatkozó anyag összegyűjtésén. Mindeme bécsi kutatások költségei egy évre biztosítva vannak. A sajtó alá készülő döblingi hagyaték kiadása máris biztosítva van Széchenyi István két unokájának 200.000 koronás és a Hangya-szövetkezetnek és Hangyáipar rt.-nak 10.000—10.000 koronás adományával (l. e jegyzőkönyv 28. pontját is).

¹⁾ Kiss: A pápai plébánia tört. Veszprém 1908, 17. old.

²⁾ Lehet, hogy akkor került a pápai főespereslátogatási jegyzőkönyv Győrből a veszprémi püspöki levéltárba.

24. Titkár felolvassa a tagajánlásokat : Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak : 1919-től : dr. Hantos Elemér államtitkár, Budapest, dr. Kolosváry-Kiss István nemzetgyűl. képviselő, Kiskunhalas és Magyar Kázmér nemzetgyűlési képviselő, Budapest, mindhármat aj. a titkár ; Mathea Károly bölcsészethallg., Budapest és Szeberényi Lajos bölcsészethallg., Budapest, mindkettőt aj. dr. Mályusz Elemér ; dr. Lux Kálmán műépítész, Budapest, aj. dr. Csánki Dezső ; dr. Thurner Mihály polgármester, Sopron és Kelényi B. Ottó városi alleveltárnok, Sopron, mindkettőt aj. dr. Házi Jenő ; 1920-tól : Horváth Detre benczés r. főgimn. tanár, Sopron, aj. dr. Domanovszky Sándor ; Macher Emmanuel benczés r. főiskolai tanár, Pannonhalma és Mihályi Ernő benczés r. főisk. tanár, Pannonhalma, mindkettőt aj. a pénztárnok ; Halász György gyógyszerész, Budapest, Péterfy István gyógyszerész, Erzsébetfalva és dr. Viktor Ágoston orvos, Budapest, mindhármat aj. Vasváry Béla és Kemény Géza plébános, Galgahévíz, aj. Novák Nándor. — Megválasztatnak.

Alapító tagokul jelentkeztek : dr. Hodinka Antal (500 kor.-val) és dr. Eckhart Ferencz (400 kor.-val) eddigi évd. r. tagok. — Tudomásul van.

25. Pénztárnok bemutatja a f. é. május—szeptember hónapokról szóló pénztári jelentést. E szerint :
 összes pénzmaradványunk 1920 szeptember végén 72603 kor. 20 fill.
 a mivel szemben tőkésítendő, megtérítendő és
 visszafizetendő összesen 26914 » 14 »
 levonandó s így a rendelkezésre álló összeg 1920
 szeptember végén..... 45689 kor. 06 fill.
 — Tudomásul van.

26. Dr. Hóman Bálint ig. tag felolvassa dr. Szentpétery Imre vál. tagnak »V. István ifjabb királysága« cz. kritikai értekezését.

27. Titkár az elnökség nevében előterjesztést tesz a Magyarország újabbkori története forrásainak (az ú. n. Fontes-nek) kiadását gondozó intéző bizottság megújítása ügyében. Javaslatára a választmány az intéző bizottság tagjaivá az 1921—1923. évkörre dr. Angyal Dávid, dr. Áldásy Antal, dr. Ballagi Aladár, dr. Békefi Remig, dr. Berzeviczy Albert, dr. Buday László, dr. Fináczy Ernő, báró Forster Gyula, dr. Illés József, dr. Iványi Béla, dr. Károlyi Árpád, dr. Kollányi Ferencz, dr. Lukinich Imre, dr. Márki Sándor, dr. Némethy Károly, dr. Petrovics Elek, dr. Polner Ödön, dr. Szádeczky-Kardoss Lajos, Tagányi Károly, dr. Tóth Lajos, dr. Vargha Gyula és dr. Varju Elemér lelépő tagokat újból, továbbá dr. Eckhart Ferencz, dr. Friedreich Endre, dr. Gerevich Tibor, dr. Herzog József, dr. Hóman Bálint, dr. Szabóky Alajos, dr. Szekfű Gyula és dr. Szentpétery Imrét megválasztja.

28. Domanovszky Sándor felolvassa az ú. n. Fontes-vállalatra és a bécsi expedícióra (l. e jegyzőkönyv 23. pontját) vonatkozó iratokat. — A választmány meglel örömmel és mély köszönettel veszi tudomásul azt a nagymérvű erkölcsi és anyagi támogatást, a melylyel főméltóságú herczeg Esterházy Pál úr, a nemzeti hadsereg, mélt. és főtiszt. dr. Csárszky István, ki mint a Pázmáneum igazgatója az expedíciónak ideiglenesen ez intézetben való elszállásolását készségesen megengedte, gróf Széchenyi István unokái : mélt. gróf Teleki Tiborné, Széchenyi Alice és gróf Károlyi Lajosné, Széchenyi Hanna grófnők, a Hangya-szövetkezet és a Hangya-ipar

rt., valamint a Pesti Lloyd-Társulat igazgatósága — ez utóbbi Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél irodalmi hagyatékának saját költségén leendő kiadásának elvállalásával — a Társulat e nagyjelentőségű vállalkozását megvalósítani segítik s felkéri az elnökséget, hogy e mély köszönetét megfelelő formában nevezettekkel közölni szíveskedjék. — A választmány továbbá meleg köszönetét fejezi ki dr. gróf Klebelsberg Kunó elnöknek, a bécsi kutatást irányító szabályzatnak és az iratközlést megállapító szerves és egy-séges szabályoknak kidolgozásáért.

29. Titkár jelenti, hogy a f. évi közgyűlésen (l. az 1920. évi május 27-iki kgy. 5. jk. p.) megválasztott igazg. választmányi tagokat az elnökség a közgyűléstől nyert utasításnak megfelelőleg — egy esetben sorshúzás alkalmazásával — a betöltés alá került 1920—1922., 1919—1921. és 1918—1920. évkörökbe beosztotta. A beosztás folytán az 1920—1922. évkörbe osztottak: dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, Baranyai Béla, dr. Dedek-Crescens Lajos, dr. Dézsi Lajos, dr. Dóry Ferencz, Géresi Kálmán, dr. Holub József, dr. Illés József, dr. R. Kiss István, dr. Lukács József, dr. Madzsar Imre, dr. Márki Sándor, dr. Révész Kálmán, dr. Szabó Dezső, dr. B. Szabó László, Tagányi Károly, dr. Varju Elemér és dr. Závodszy Levente ismét megválasztott és dr. Patek Ferencz újonnan választott tagok; az 1919—1921. évkörbe osztottak: Barabás Samu, dr. Erdélyi László, dr. Hóman Bálint, dr. Karácsonyi János, dr. Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, dr. Melich János, dr. Morvay Győző, Nagy Gyula, hg. Odescalchi Artur, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. Szendrei János, dr. Szentpétery Imre, Szilády Áron és dr. Takáts Sándor ismét megválasztott és dr. Friedreich Endre, dr. Jakubovich Emil és dr. Tóth Zoltán újonnan választott tagok; végül az 1918—1920. évi évkörbe osztott dr. Herzog József újonnan választott igazg. vál. tag. — Tudomásul van.

30. Titkár bemutatja dr. Hóman Bálint ig. vál. tagnak »A Magyar Történettudomány Kézikönyvé«-nek kiadása ügyében az elnökséghez intézett beadványát, a mely kézikönyv mintegy hat kötetre tervezve első három kötetében »bevezetesként a történettudományba« Grundriss-szerű feldolgozásban s rendszerben összefoglalná a történettudomány módszerére, történetére és forrásaira, továbbá a történeti segédtudományokra, valamint az ú. n. történeti rész tudományokra vonatkozó ismereteinket; másik három kötetében pedig a magyar történetnek egységes történetiszemlélettel, egységes gondolatmenettel készült feldolgozását adná; a bevezető három kötetben igen bő, az utóbbi három kötetben csak válogatott bibliographiával. — A felvetett eszme mind az elnökség, mind a választmány részéről meleg rokonérzéssel találkozván, a választmány minden irányú javaslatlattel céljából az alelnökökből, dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Holub József, dr. Lukinich Imre, dr. Hóman Bálint vál. tagokból és a titkárból álló bizottságot küld ki.

31. Titkár jelenti, hogy a gróf Apponyi Albert társ. tiszteleti tag elnöklete alatt működő »Magyar Külügyi Társaság« tudományos osztályának keretében a magyar diplomatiái történelem művelésére és ismertetésére önálló történelmi alosztályt szándékozván felállítani, Társulatunk támogatását és közreműködését kérte s hogy Társulatunk elnöke az elnökség s a választmány legkészségesebb támogatását kilátásba helyezte. Javasolja továbbá, hogy a támogatás és együttműködés módozatainak és mértékének megállapítása

bizassék az elnökségre. — A bejelentés helyeslő tudomásul van s a javaslat elfogadtatik.

32. Titkár jelenti, hogy dr. Antal Géza teológ. főisk. tanár — a Hollandia részéről tapasztalt nagy jótétemények némi viszonzásául is — a társulati kiadványoknak valamely nagyobb hollandiai közkönyvtár részére való megküldését kéri. — A választmány felhatalmazza az elnökséget a kívánt kiadványok átengedésére.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Baranyai Béla s. k., titkár. *dr. gróf Klebelsberg Kunó* s. k., elnök.

Hitelesítjük: *dr. Angyal Dávid* s. k., ig. vál. tag.

dr. Lukcsics József s. k., ig. vál. tag.

A Magyar Történelmi Társulat 1920. évi november 11-én d. u. 5 óraker tartott rendkívüli igazg. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. gróf Klebelsberg Kunó elnök elnöklete alatt: dr. Csánki Dezső és dr. Fejérpataky László alelnökök, dr. Áldassy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Dézsi Lajos, dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gombos F. Albin, dr. Herzog József, dr. Hodinka Antal, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Kollányi Ferencz, dr. Lukcsics József, dr. Lukinich Imre, dr. Madzsar Imre, dr. Morvay Győző, dr. Patek Ferencz, Pilch Jenő, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, dr. B. Szabó László, dr. Tóth Zoltán ig. vál. tagok és Baranyai Béla titkár, mint jegyzőkönyvvezető.

Elnök megnyitja az ülést s a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és dr. Hodinka Antal ig. vál. tagokat kéri fel.

33. Elnök előadja, hogy az ülés tárgya a főtitkári állás betöltése s megállapítja, hogy a tisztviselők választására az alapszabályok 38. §-ában megállapított szám megvan. Előterjesztést tesz, hogy a titkár s a titkári segéderő tiszteletdíjának (1920. május 20-iki ig. vál. ülés 20. jk. p.) érintetlenül hagyásával s ezekhez arányítva a főtitkár tiszteletdíja 1200 koronában állapíttassék meg s hatalmaztassék fel az elnökség a titkári segéderő további alkalmazására. — A választmány a főtitkár tiszteletdíját a javaslat szerint megállapítja s a kért felhatalmazást megadja.

34. Elnök javasolja, hogy a főtitkárnak és a titkárnak az alapszabályokban megállapított munkaköre az alapszabályokban megadott alapon (27. §.) osztassék meg arányosan a főtitkár, a titkár és a segéderő közt s hogy e megosztás — az alapszabályok tényleges módosításáig (l. az 1918. évi szeptember 14-iki rendkiv. ig. vál. ülés 51. jk. p.) — bizassék az elnökségre. — Elfogadtatik.

35. Elnök elrendeli a titkos választást, a mely megejtetvén, megállapítja, hogy a beadott 26 szavazatból 24 szavazat dr. Lukinich Imre ig. vál. tagra esett. Ez alapon őt a Társulat megválasztott főtitkárnak kijelenti s melegen üdvözli az elnökség és a választmány nevében.

36. Elnök javasolja, hogy dr. Lukinich Imre, mint megválasztott főtitkár, hatalmaztassék fel arra, hogy a pénzkezelésre vonatkozólag az ügyrend 23. §-ában megállapított utalványozási ellenjegyzést a Társulatnak bármely pénzintézetnél (tehát jelenleg a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél, a Magyar Föld-

hitelintézetnél és a Magy. kir. Póstatakarékpénztárnál) őrzött mindenemű pénzeire és alapjaira teljesíthesse, olykép, hogy az ügyv. alelnök utalványozó és a pénztárnok ellenjegyző aláírása ezentúl sem helyettesíthető. — A választmány ily értelemben megadja az ellenjegyzésre a felhatalmazást a főtitkárnak.

37. Dr. Domanovszky Sándor bemutatja a Magyarország újabbbkori története forrásainak (ú. n. Fontes-nek) kiadásánál kövc-tendő iratközlési szabályokat s e Fontes-vállalat szervezeti szabály-zatainál szükségesnek mutatkozó módosításokat. — Mind az irat-közlési szabályok, mind a szervezeti szabályzat helyeslően tudomásul vétetnek és elfogadtatnak, határoztatván, hogy a Fontes-vállalatra vonatkozó összes elvi jellegű szabályzatok a Századok-ban tétessenek közzé.

38. Elnök javasolja, hogy az ú. n. Fontes-vállalat kiadását intéző bizottságban (l. az 1918. évi április 18-iki ig. vál. ülés 20. jk. p.) dr. Lukinich Imre mint társulati főtitkár hivatalból nyervén helyet, az eddig általa választás útján (l. az 1920. évi október 7-iki ig. vál. ülés 27. jk. p.) általa bírt s most megürült bizottsági tagság töltesék be. Javaslata — a választmány intéző bizottsági taggá dr. Kovách Lajos orsz. statisztikai hivatali min. tanácsost választja meg.

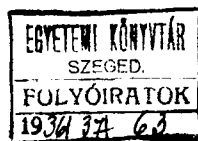
Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Baranyai Béla s. k., titkár. *dr. gróf Klebelsberg Kunó* s. k., elnök.

Hitelesítjük: *dr. Angyal Dávid* s. k., ig. vál. tag.

dr. Hodinka Antal s. k., ig. vál. tag.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

FORRÁSKIADÁSI SZABÁLYZATAI

MELLÉKLET A SZÁZADOK 1920. ÉVI FOLYAMÁHOZ.

1. Szabályok Magyarország törökkori története forrásainak kiadására.
2. Szabályok Magyarország újjabbkori története forrásainak kiadására.
3. Szabályzat a Magyar Történelmi Társulat által Bécsben szervezett történelmi kutatásra.
4. Részletes utasítás az újkori történelmi források kiadására.
5. A M. Tud. Akadémia szabályai középkori latin források közlésére.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1920.

A Magyar Történelmi Társulat Bécsben kezdeményezett kutatásai és új forráskiadványainak megindítása alkalmából e vállalkozásainak egyöntetű szabályozására az itt következő szabályzatokat fogadta el. Az újabbkori források kiválasztásának, közlésének s a kiadványok szerkesztésének módját az alább lenyomtatott részletes utasításokban állapította meg. Középkori szövegekre a M. Tud. Akadémia által megalkotott szabályzat irányadó, a melyet e helyen szintén közlünk.

Szabályok Magyarország törökkori története forrásainak kiadására.

1. §.

A kiadvány tárgya.

A Magyar Történelmi Társulat kiadja Magyarország törökkori története forrásait a török fölszabadító háborúk befejeztéig és pedig

I. a *diplomatiai források*-ból főképen

1. uralkodóink konstantinápolyi képviselőinek jelentéseit s a nekik adott utasításokat,

2. a velencei köztársaság bécsi követei folyó jelentéseinek magyar vonatkozású részeit,

3. a velencei köztársaság konstantinápolyi követei (bailoi) folyó jelentéseinek magyar vonatkozású részeit.

II. a *hazai kútfők*-ből főképen

1. hatóságok hivatalos iratait, különösen a főkapitányok levelezését,

2. kimagasló egyének műveit és levelezését.

2. §.

A kiadvány címe.

A sorozatos vállalat gyűjtőcíme: »Magyarország törökkori történetének forrásai.«

3. §.

A kiadvány felosztása.

A kiadvány két és pedig 1. diplomatiai és 2. hazai kútfőosztályra oszlik.

Az egyes mű bevezető ismertetésből (értekezésből) és a forrásanyag közléséből áll. Ez utóbbit a szükséghez képest jegyzetek

magyarázzák, továbbá mutatók (tartalom-, név-, tárgy-, szak-, szómutató) teszik hasznavehetőbbé.

4. §.

A vállalat szervezete.

A Társulat, mely a mű hathatósabb előmozdítása végett védnököt kér fel, a vállalat szellemi ügyeit külön intézőbizottság és szerkesztőség, anyagi ügyeit pedig rendes szervei (elnökség, igazgató-választmány) útján látja el.

5. §.

Az intézőbizottság szervezete.

Az intézőbizottság részben választott, részben olyan tagokból áll, a kik a munkában a Társulatnál viselt tisztségüknél fogva vesznek részt.

Legalább 15 és legfeljebb 20 tagot szakemberek sorából 3 évre a Társulat igazgató-választmánya választ. Időközi üresedés, továbbá a tagok számának a fenti határon belül való időközi felemelése következtében történő választásnál az új tag megbízása csak a 3 évi időköz hátralevő részére szól.

Ezenkívül tisztségüknél fogva tagjai az intézőbizottságnak a Társulat elnöke, alelnökei, a főtítkár, titkár és a »Századok« szerkesztője.

Az intézőbizottság ülésein a védnök, akadályozása esetén a Társulat elnöke vagy alelnökei elnökölnék. A Társulat elnöksége látja el továbbá a bizottság vezetésével járó egyéb tennivalókat is. Az intézőbizottság jegyzője a Társulat főtítkára, illetőleg titkára.

6. §.

Az intézőbizottság hatásköre.

Az intézőbizottság

1. megállapítja és időnkint kiegészíti az egész vállalat tervét és felállítja a szerkesztésnél szem előtt tartandó elveket,

2. a Társulat igazgató-választmányától rendelkezésre bocsátott javadalmazás keretén belül évenként megállapítja a kiadandó egyes köteteket,

3. első fokon határoz az elkészült kötet kiadása, másodfokon az előkészített munka kiegészítése, rövidítése és átalakítása felett

4. megválasztja a szerkesztőségeket (7. §.),

5. a munkaév végén a vállalat állásáról az igazgató-választmánynak a közgyűlésen való nyilvános előadásra alkalmas jelentést tesz.

Az intéző-bizottság határozatai végérvényesek.

7. §.

A szerkesztőség.

A két sorozatot, melyre a vállalat oszlik (3. §.), két külön szerkesztőség készíti elő.

Minden egyes szerkesztőség főszerkesztőből és szükséges számú szerkesztőből áll, kiket az intézőbizottság a főszerkesztő javaslatára választ.

A szerkesztőség a főszerkesztő elnöklete alatt tartott megbeszélés alapján az intézőbizottságnak javaslatot tesz a szerkesztésnél általában s különösen az 1. §-ban megjelölt anyag kiválasztásánál, tagolásánál és közzétételénél szem előtt tartandó elvek, valamint az egyes kötetek kiadása iránt, továbbá szerkesztőségi megbeszélések révén is biztosítja az egész sorozat egyöntetűségét.

8. §.

A főszerkesztő.

A főszerkesztő

1. az intézőbizottságnak javaslatba hozza az egyes kötetek szerkesztésére alkalmas szakférfiakat,
2. irányítja a szerkesztők munkáját,
3. megbírálja vagy alkalmas szakférfiú útján megbíráltatja az előkészített és elkészült kötetet és az eredményhez képest
 - a) az előkészített munka befejezésére hívja fel a szerkesztőt vagy tőle a forrásanyag kiegészítését, a felesleges elhagyását, sőt az egész munka átalakítását követelheti,
 - b) a kész mű kiadása vagy a megbízás megvonása iránt az intéző bizottságnak javaslatot tesz,
4. a kikötött változtatások foganatosítását ellenőrzi és az elfogadott munkák íveinek kinyomatását elrendeli.

A főszerkesztőnek a 3/a. pontban felsorolt intézkedése ellen fellebbvitelnek van helye az intézőbizottsághoz.

9. §.

Az egyes kötetek szerkesztője.

Az egyes munka szerkesztőjét a főszerkesztő javaslatára az intézőbizottság bízza meg, a ki a megbízás átvételkor e szabályok rendelkezéseit magára nézve kötelezőnek ismeri el.

A szerkesztő a munka forrásanyagát összegyűjti s azt értekezésszerű ismertető bevezetéssel látja el. A bevezetés elkészítésével az intézőbizottság kivételesen más szakembert is megbízhat és ugyanazon mű forrásanyagát több szakember útján is gyűjtetheti.

A szerkesztő a tárgy köréhez tartozó minden hozzáférhető anyagot fölkeres s ezt a forrásanyagot, a Társulat által az újabbskori történeti források kiadására vonatkozólag megállapított részletes utasítás értelmében, a mű számára kiválogatja, másolja vagy másolatja, illetve kivonatolja, időrendbe szedi, felvilágosító és kiegészítő magyarázatokkal kíséri, valamint tartalom-, tárgy- és névmutatóval, esetleg szak- és szómutatóval ellátja. A szerkesztő a másolatok hűségéért és szakszerűségéért felelős. Tartozik ezenkívül művének nyomdai correcturáját végezni.

Az ismertető bevezetésben (értekezésben) a szerkesztő az egész vonatkozó irodalom figyelembe vételével rövid, szabatos és világos előadásban vázolja 1. a diplomatiiai osztályban a kötet anyagát kitevő diplomatiiai forrásokat. Röviden ismerteti a külügyeket az érdekelte államokban vezető államférfiak és követek személyiségét, összefüggően előadja az iratokból kidomborodó diplomatiiai actiókat, a szükséghez képest vázolja az egyidejű európai diplomatiiai összhelyzetet, kiemeli a követeknek különösen jellegzetes megfigyeléseit; 2. a hazai kútfőknél pedig feldolgozza az intézmény fejlődését, rendszeres áttekintést nyújt a feldolgozott tárgyról.

Nemcsak a kiadott forrásanyagot ismerteti, hanem a tárgyat a történelmi fejlődés s a korkép egészébe is beállítja.

A szerkesztő a forrásanyag összegyűjtése, kiválasztása, másolása, illetve kivonatolása, rendbeszedése s felvilágosító és kiegészítő magyarázatokkal való ellátása után készülő munkáját előzetes bírálat (8. §. 3. a.), kész művét pedig végleges bírálat (8. §. 3. b.) alá bocsátja s ha a főszerkesztő, illetve az intézőbizottság tőle anyagának kiegészítését, megrövidítését vagy munkájának átalakítását kívánja, tartozik azt a megbízás megvonásának terhe alatt elvégezni. A szerkesztő az előzetes bírálat alól a 8. §-ban megjelölt esetben fölmenthető.

10. §.

A vállalat külön alapja.

A Társulat a vállalat költségeinek fedezésére külön alapot létesít, melyet a Társulat egyéb vagyonától elkülönítve, de az arra érvényes szabályok szerint kezel.

Az alap bevételei

1. a kiadványra befolyó adományok, hagyományok és évsegélyek,

2. a kiadvány eladásából befolyó összegek,

3. az alap kamatai.

Az alapból kell fedezni

1. a kiadványok költségeit (tiszteletdíjak, nyomdai, szétküldési stb. költségek),

2. az alap kezelésének költségeit.

Az alap előző évi zárószámadásának alapján a Társulat igazgató-választmánya a gazdasági bizottság javaslatára határoz arról, hogy az illető számadási évben mekkora összeg fordítható kiadványokra s a határozatról az intézőbizottságot értesíti.

A vállalat céljaira az alap állaga is felhasználható.

11. §.

A tiszteletdíjak.

A forrásközlés, másolás díjait, a szerkesztői és írói, a bírálói és főszerkesztői tiszteletdíjakat az intézőbizottság külön díjtáblázatban állapítja meg.

12. §.

A kiadvány ára.

A kiadványok árát a kötetek terjedelme és a nyomdai költségek alapján a főszerkesztő meghallgatása után a Társulat elnöksége állapítja meg. A társulati tagok 25%-os, a Társulat tiszteleti, igazgató választmányi tagjai, valamint az intézőbizottság tagjai saját személyükre 50%-os ármérséklést élveznek.

13. §.

A szabályok végrehajtása.

E szabályok végrehajtásával a Társulat igazgató-választmánya bizatik meg.

Szabályok Magyarország újabbkori története forrásainak kiadására.

1. §.

Az 1686-tól 1918-ig lefolyt korszak történeti forrásainak kiadása.

A Magyar Történelmi Társulat kiadja a magyar nemzet történetének forrásait az országnak a török uralom alól való felszabadulásától 1918-ig.

A mennyiben valamely intézmény gyökerei a megelőző korba nyúlnának vissza, az intézmény előző fejlődésére vonatkozó főbb források is fölveendőek a róla szóló műbe.

2. §.

A kiadvány címe.

A sorozatos vállalat gyűjtőcíme: »Magyarország újabbkori történetének forrásai«.

3. §.

A kiadvány felosztása.

A kiadvány négy és pedig 1. általános történeti, 2. közigazgatási, 3. vallási, művelődési és művészeti, 4. gazdasági és társadalmi osztályra oszlik.

Az egyes mű bevezető ismertetésből (értelkezésből) és magából a forrásanyag közléséből áll. Ez utóbbit a szükséghez képest jegyzetek magyarázzák és mutatók (tartalom-, név-, tárgy-, szak-, számotató) teszik hasznavehetőbbé.

4. §.

A vállalat szervezete.

A Társulat, mely a mű hathatósabb előmozdítása végett védnököt kér fel, a vállalat szellemi ügyeit külön intézőbizottság és szakbizottságok, anyagi ügyeit pedig rendes szervei (elnökség, igazgatóválasztmány) útján látja el.

5. §.

Az intézőbizottság szervezete.

Az intézőbizottság részben választott, részben olyan tagokból áll, a kik a munkában a Társulatnál viselt tisztségüknél fogva vesznek részt.

Legalább 20 és legfeljebb 30 tagot szakemberek sorából 3 évre a Társulat igazgató-választmánya választ. Időközi üresedés, továbbá a tagok számának a fenti határon belül való időközi felemelése következtében történő választásnál az új tag megbízatása csak a 3 évi időkor hátralevő részére szól.

Ezenkívül tisztségüknél fogva tagjai az intézőbizottságnak a Társulat elnöke, alelnökei, főtitkára, titkára és a »Századok« szerkesztője.

Az intézőbizottság ülésein a védnök, akadályoztatása esetén a Társulat elnöke vagy alelnökei elnökölnék. A Társulat elnöksége látja el továbbá a bizottság vezetésével járó egyéb tennivalókat is. Az intézőbizottság jegyzője a Társulat főtitkára és titkára.

6. §.

Az intézőbizottság hatásköre.

Az intézőbizottság

1. megállapítja és időnkint kiegészíti az egész vállalat tervét, valamint a részletes utasítást az újabbkori történeti források kiadására.

2. a Társulat igazgató-választmányától rendelkezésre bocsátott javadalmazás keretén belül megállapítja a kiadandó egyes műveket;

3. megbízást ad egyes művek előkészítésére;

4. első fokon határoz az előkészült mű kiadása vagy a megbízás visszavonása, másodfokon az előkészített munka kiegészítése, rövidítése és átalakítása felett;

5. megválasztja a szakbizottságokat (7. §.);

6. a munkaév végén a vállalat állásáról az igazgató-választmány-nak a közgyűlésen való nyilvános előadásra alkalmas jelentést tesz. Az intézőbizottság határozatai végérvényesek.

7. §.

A szakbizottságok szervezete.

A kiadvány négy osztályának (3. §.) megfelelően a szakbizottságok száma négy.

A szakbizottságok tagjait a szakférfiak sorából szükséghez képes való számban saját megbízatásának tartamára az intézőbizottság választja. Időközi választásnál az új tag megbízása csak az időköz hátralevő részére szól.

A szakbizottságok elnökei a Társulat elnöke és alelnökei, kiket az illetékes szakbizottságnak valamelyik esetről-esetre felkért tagja helyettesítheti.

A szakbizottságok előadóit az intézőbizottság jelöli ki, kik a szakbizottságokban a jegyzői tennivalókat is ellátják s ha egyébként nem tagjai az intézőbizottságnak, ott szólási joggal bírnak. Az előadók közvetítik szakbizottságuknak az intézőbizottsággal való érintkezését.

8. §.

A szakbizottságok hatásköre.

Az illetékes szakbizottság:

1. az intézőbizottság által megállapított általános terv (6. §. 1.) keretén belül megvitatja és az intézőbizottságnak jelentést tesz arról, hogy a szakjához tartozó tárgykörben milyen források és emlékek minő sorrendben adassanak ki;

2. az intézőbizottságnak javaslatba hozza az egyes művek szerkesztésére alkalmas szakférfiakat (6. §. 2.),

3. gondoskodik az előkészített és elkészült munkák megbírálásáról és az eredményhez képest

a) az előkészített munka befejezésére hívja fel a szerkesztőt, vagy tőle a forrásanyag kiegészítését, a felesleges elhagyását, sőt az egész munka átalakítását követelheti;

b) a kész mű kiadása vagy a megbízás megvonása iránt az intézőbizottságnak javaslatot tesz.

A szakbizottságnak a 3. a) pontban felsorolt intézkedése ellen fellebbevitelnek van helye az intézőbizottsághoz.

A szakbizottság a 3. pontban felsorolt feladatának előkészítésére minden egyes műre nézve bírálót küld ki, a ki úgy a forrásanyag összeállítása, mint az egész munka elkészítése után ezeknek a szabályoknak 10. §-a és az újabbkori történeti források kiadására vonatkozó részletes utasítás alapján kimerítő szakvéleményt készít, melyben a gyűjtött anyag kiegészítését, a felesleges elhagyását, az egész munka átalakítását, sőt a megbízás megvonását is javaslatba hozhatja. A forráskiadásban elismert tekintélyű szerkesztőnél a szakbizottság az előzetes bírálatot mellőzi s csak a kész művet veszi bírálat alá.

A bíráló javaslatát az előadó terjeszti a szakbizottság elé.

A bíráló a kézirat kézhezvételétől számított legfőbb három hónapon belül tartozik bírálatát beadni.

A szakbizottság előadója a kikötött kisebb változtatások fogadtatását ellenőrzi és az elfogadott munkák íveinek kinyomatását elrendeli.

9. §.

A külön bizottságok.

A mennyiben az intézőbizottság a vállalat keretén belül kötelek nagyobb számára terjedő összefüggő mű (pl. kimagasló egyéniségek, mint gróf Széchenyi István összes művei) kiadását határozná el, e mű szellemi ügyeinek intézésére külön bizottságot (pl. Széchenyi-bizottságot) alakíthat, mely a szakbizottságoknak a 8. §-ban megállapított hatáskörével bír.

10. §.

Az egyes művek szerkesztője.

Az egyes művek szerkesztőjét az illetékes szakbizottság jelente alapján az intézőbizottság bízza meg, a ki a megbízás átvételkor e szabályok rendelkezéseit magára nézve kötelezőnek ismeri el.

A szerkesztő a munka forrásanyagát összegyűjti s azt értekezés-szerű ismertető bevezetéssel látja le. A bevezetés elkészítésével az intézőbizottság kivételesen más szakembert is megbízhat.

A szerkesztő a tárgy köréhez tartozó minden hozzáférhető anyagot felkutat s ezt a forrásanyagot, az intézőbizottság által az újabbkori történeti források kiadására vonatkozólag megállapított részletes utasítás értelmében, a mű számára kiválogatja, másolja vagy másolatja, illetve kivonatolja, időrendbe szedi, felvilágosító és kiegészítő magyarázatokkal kíséri, valamint tartalom-, tárgy- és névmutatóval, esetleg szak- és szómutatóval ellátja. A szerkesztő a másolatok hűségéért és szakszerűségéért felelős. Művészettörténeti kötetnél megválasztja a képeket s ügyel, hogy az emlékek műszaki fölvétele pontos legyen. Tartozik ezenkívül művének nyomdai correkturáját végezni.

Az ismertető bevezetésben a szerkesztő az egész vonatkozó irodalom figyelembevételével rövid, szabatos és világos előadásban dolgozza fel az intézmény fejlődését, illetve rendszeres áttekintést nyújt a feldolgozott tárgyról. Nemcsak a kiadott forrásanyagot ismerteti, hanem a tárgyat a történeti fejlődés s a korszak egészébe is beállítja.

A szerkesztő a forrásanyag összegyűjtése, kiválasztása, másolása, illetve kivonatolása, rendbeszedése s felvilágosító és kiegészítő magyarázatokkal való ellátása után készülő munkáját előzetes bírálat (8. §. 3. a.), kész művét pedig végleges bírálat (8. §. 3. b.) alá bocsátja

s ha a szak-, illetve az intézőbizottság tőle anyagának kiegészítését, megrövidítését vagy munkájának átalakítását kívánja, tartozik azt a megbízás megvonásának terhe alatt elvégezni. A szerkesztő az előzetes bírálattól a 8. §.-ban megjelölt esetben felmenthető.

11. §.

A vállalat külön alapja.

A Társulat a vállalat költségeinek fedezésére külön alapot létesít, melyet a Társulat egyéb vagyontól elkülönítve, de az arra érvényes szabályok szerint kezel.

Az alap bevételei:

1. a kiadványra befolyó adományok, hagyományok és évi segélyek;

2. a kiadvány eladásából befolyó összegek;

3. az alap kamatai.

Az alapból kell fedezni:

1. a kiadványok költségeit (tiszteletdíjak, nyomdai-, szétküldésköltségek);

2. az alap kezelésének költségeit.

Az alap előző évi zárószámadásának alapján a Társulat igazgatóválasztmánya a gazdasági bizottság javaslatára határoz arról, hogy az illető számadási évben mekkora összeg fordítható kiadványokra s határozattal az intézőbizottságot értesíti (6. §. 2.).

Az adományokból befolyó összegeket lehetőleg tőkeként kell kezelni s a kiadásokat első sorban a tőke kamataiból, rendes évi jövedelemből és a kiadványok után befolyó jövedelemből kell fedezni.

12. §.

A tiszteletdíjak.

A forrásközlés, másolás díjait, a szerkesztői és írói, a bírálói és előadói tiszteletdíjakat az intézőbizottság külön díjtáblázatban állapítja meg.

13. §.

A kiadványok ára.

A kiadványok árát a kötetek terjedelme és a nyomdai költségek alapján a Társulat elnöksége állapítja meg. A társulati tagok 25%-os, a Társulat tiszteleti, igazgatóválasztmányi, valamint az intézőbizottság tagjai saját személyükre nézve 50%-os ármérséklésben részesülnek.

14. §.

A szabályok végrehajtása.

E szabályok végrehajtásával a Társulat igazgatóválasztmánya bizatik meg.

Szabályzat a Magyar Történelmi Társulat által Bécsben szervezett történelmi kutatásra.

1. §.

A vállalat célja.

A Magyar Történelmi Társulat abból az alkalomból, hogy a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár eddig zárolt anyaga is megnyílt a történétíróknak, az újabbkori magyar történet teljes

megvilágítására szükséges források kiadásának előkészítése végett Bécsben rendszeres kutatást szervez. Ez a kutatás kiterjed az udvari kamarai levéltárra is, valamint a Bécsben és Német-Ausztriában egybeüttl található levéltári anyagra.

A vállalat közelebbi célja, hogy a Társulat két nagy sorozatos kiadása (ú. m. »Magyarország törökkori történetének forrásai« és »Magyarország újabbkori történetének forrásai«) számára forrásanyagot gyűjtson, továbbá, hogy a Habsburgok bécsi nagy levéltáráról olyan ismertetést készítsen, mely a magyar kutatót útbaigazítsa abban a tekintetben, mit várhat a levéltár egyes osztályaiban nemzeti történetünkre vonatkozólag.

2. §.

A vállalat irányítása és felügyelete.

A Társulat a vállalat szellemi ügyeit a »Magyarország újabbkori történetének forrásai« című sorozatos kiadványára kiküldött intézőbizottság, anyagi ügyeit pedig rendes szervei (elnökség, igazgató-választmány) útján látja el. Az intézőbizottságnak az idézett kiadvány szabályzata 6. §-ában megállapított hatásköre még a következőkkel bővül:

1. a vállalat vezetőjének javaslata alapján megállapítja a kutatások tervét.
2. megbízza a vállalat vezetőjét és adjunctusait, továbbá kiküldi az egyes kutatókat,
3. a vállalat vezetőjének előterjesztésére határoz az egyes tárgyakra vonatkozó másolási munkálatok elrendelése felett,
4. a kutatások előrehaladásáról és eredményéről évente a társulati közgyűlésen nyilvános előadásra alkalmas jelentést tesz.

A 2. és 3. pont alatt felsorolt ügyekben sürgős esetekben az elnökség is intézkedhetik, tartozik azonban a történekről a legközelebbi intézőbizottsági ülésen utólag jelentést tenni.

3. §.

A vállalat közvetlen vezetése.

Magának a vállalatnak élén közvetlen vezető áll, kit működésében adjunctusok támogatnak. A vezető

1. javaslatot tesz a kutatások tervének megállapítása iránt,
2. elrendeli egyes iratsomók előzetes átnézését s ilyen előzetes tájékozódás után vagy a nélkül is
3. elrendeli bizonyos tárgyra vonatkozó forrásanyag összegyűjtésének, kiválasztásának, másolásának és kivonatolásának megkezdését, de intézkedéséről végleges állásfoglalás iránt az elnökség útján az intézőbizottságnak jelentést tesz,
4. megfigyeli a kiküldött fiatalabb kutatók hajlamait, képességeit, előtanulmányainak fokát s ehhez képest őket egyfelől a nekik megfelelő munkálatokkal megbízza, másfelől a feladatukkal összefüggő irodalomban és forrásokban olvasmányaikat irányítja. Intézkedését tudomásul az elnökséggel közli,
5. felügyeletet gyakorol a vállalat rendelkezésére bocsátott helyiségek (lakó- és dolgozószobák) és az itt folyó élet felett, megállapítja az idő és munkarendet, a vállalat egész személyzete felől

az elnökséget tájékoztatja és szükség esetén a teendők iránt javaslatot tesz,

6. összefoglaló jelentést tesz az egyes kiküldöttek külön jelentései alapján a kutatási év eredményeiről.

4. §.

A kutató.

A vállalat keretében kutatónak kötelessége az idézett két sorozatos kiadvány szabályzata, az újabkori történeti források kiadására vonatkozó részletes utasítás és ezeknek a szabályoknak értelmében, a vállalat vezetőségének konkrét utasításai és útbaigazításai szerint a Társulat számára történeti forrásanyagot gyűjteni, kiválasztani, másolni és kivonatolni, külön utasításra ezen túlmenőleg az anyagot kiegészítő és felvilágosító magyarázatokkal ellátni, külön megbízás alapján pedig egyes művek szerkesztését vállalni, a forrásanyagot értekezésszerűen bevezetéssel és mutatókkal ellátni. A kutató köteles továbbá a vezetőség által megállapított idő- és munkarendhez alkalmazkodni.

A kéziratok a Társulat tulajdonává válnak, melyeknek megőrzésére a Társulat kéziratárát létesít.

5. §.

A vállalat költségei.

A Társulat a vállalat költségeit említett két nagy sorozatos kiadványának külön alapjából fizeti.

6. §.

Végrehajtás.

E szabályok végrehajtásával a Társulat elnöksége bízatik meg.

Részletes utasítás az újkori történeti források kiadására.

A Magyar Történelmi Társulat által »Magyarország újabkori történetének forrásai« kiadására kiküldött intéző bizottság, e vállalat szabályzatának 6. §-a alapján, a 10. §-ban megkövetelt részletes utasítást a következőkben állapította meg.

1. §.

A kiadvány tárgyának megválasztása.

Az újkori történet körébe tartozó hivatalos (3. §.) és magánjellegű (10. §.) iratok, levelek, naplók és kézíratos munkák kiadásának csak ott van helye, a hol kimagasló jelentőségű személyekről, intézményekről vagy ügyekről van szó, miknek méltatásához a forrásanyag minden oldalú ismerete szükséges.

Egyébként olyan *dolgozatokra* kell szorítkozni, melyekhez iratok, mint mellékletek, fontosabb forráshelyek és más bizonyító anyag, mint jegyzetek, az iratok tanulmányozásának esetleges mellékter-

ményei pedig mint függelékek csatlakoznak. (Egymással tárgyi vagy korbéli kapcsolatban álló ilyen dolgozatok egy kötetbe egyesítve a Társulatnak »Magyarország újkorkori történetének forrásai« című sorozatos vállalatában szintén kiadhatók.)

2. §.

Az anyaggyűjtés és a tárgy körébe tartozó darabok kiválasztása.

A mű tárgyáról a közölt forrásanyag kimerítő, teljes képet adjon. Csak az ilyen alapos munka sugározza ki azt a megnyugtató biztosítást, hogy a szerkesztő semmi lényegest sem hallgatott el s hogy a fáradságos és költséges utat a levéltárokon át nem kell még egyszer megtenni. Evégből a szerkesztőnek széleskörű és tervszerű *anyaggyűjtés* révén ismernie kell és át kell tekintenie az összes vonatkozó forrásokat. Ki kell terjeszkednie mindazokra a levéltárakra, melyekről föltehető, hogy a tárgyhoz tartozó iratokat tartalmaznak és ki kell meríteni ezeknek a levéltáraknak egész odavágó anyagát.

Az újkori forrásanyag rendszerint nagy bőségben állván rendelkezésre, szigorú *kiválasztást* kíván. A teljes anyagismeret azonban biztosítéka annak, hogy a szerkesztő a jelentékeny, érdemleges, jellegzetes és a folyamatos tárgyalások összefüggésének feltüntetése végett szükséges darabokat a kiadványba felveszi, s csupán a megbízhatóbb forrásból teljesebben ismertet, a mellékest és a nem szorosan a tárgyra tartozót hagyja el. A kiadvány tárgyának kellő megválasztása és szigorú körülhatárolása azért is döntő jelentéssel bír, mert ily esetben minden nem a tárgyhoz vágó, mint idegen test, mintegy önmagától kiválik a közzétéendő anyagból. A szerkesztő által áttanulmányozott nagy anyag megrostálása két ízben, két alkalommal történik ú. m.

1. még a levéltárban folytatott *kutatás közben* olyképen, hogy a nyilvánvalóan jelentéktelent nem is másolja, illetve kivonatolja. Távolabbi, csak költségesen hozzáférhető levéltárak anyagának ilyen első kiválasztásánál (és pedig úgy a teljes kihagyásnál, mint a kivonatolásnál) azonban nagyon óvatosnak kell lennie, mert egybeült tett leletek jelentőséget adhatnak olyan iratoknak és iratrészeknek is, melyek felületes lapozásnál elhagyhatónak látszanak.

2. *szerkesztés közben*, a levéltárakban másolt vagy kivonatolt iratok **közül** a kinyomandó darabok kiszemelésekor.

3. §.

A kiadásra kiválasztott darabok közlésének módja.

A fenti elv szerint kiválasztott hivatalos iratokat a szerkesztő négyféle módon, illetve fokozatban közli ú. m.

1. a legfontosabb darabokat *egész terjedelmükben* ;

2. a fontosabb darabokat esetleg szó szerint adott részek betoldásával, olyképen *kivonatolva*, hogy az irat azért a kiadványban, mint önálló szám (8. §.) jelentkezzen. A szerkesztő a kivonatolásnál a darab eredeti sajátosságát conserváló módszert alkalmazzon. A rövidítést igénylő darabokat tömörítse ugyan össze, de tartsa fenn jellegzetes alakjukat és ne mossa el az iratok különös sajátosságát. E célból ha az eredeti nyelven kivonatol, tartsa meg az eredeti egyenes beszédjét (pl. kérem kegyelmedet, menjen el . . .), a mondatok sorrendjét, sőt ha a jellegzetesség kedvéért kell, a szavak egymásutánját és az eredeti szavakat is. E közben mindég az a szempont

vezesse, hogy saját alanyi felfogását lehetőleg háttérbe szorítsa a tárgyi közlés javára. Ellenben nem ajánlatos aránylag sok, de annyira megrövidített iratot közölni, hogy a tisztán tárgyi érdeklődés se nyerjen már kielégítést, nem szabad a forráskiadásnak levéltári repertoriummá zsugorodni össze. A kivonatolás mértéke az irat neméhez és természetéhez ké est különböző lehet. A hol az egyes hivatalos irat alakjánál és tartalmánál fogva közel áll a bizonyos kötött szabályok szerint felépített oklevelekhez, ott a szerkesztő erősen rövidítsen. Így hitelesítések, kinevezések, címek, rangok, méltóságok és kitüntetések adományozása rendszerint egyetlen mondatnál kimeríthetők. Bíróági iratok, az ítéleteket sem véve ki, szintén sok merő alakíságot tartalmaznak, melyeknél az eredetihez simuló kivonatolás szófecsérlés lenne. Országgyűlések kiírását, országgyűlési utasításokat, javaslatokat, határozatokat igen óvatosan kell kivonatosítani, tekintettel a hivatalos írásmód esetleges sorok közötti célzásaira. A jelentések és a szoros értelemben vett levelek (10. §.) meg épen akár sajátkezűek, akár nem, rendszerint egészen egyének s a szerkesztőnek ügyelnie kell, hogy az egyéni vonást ki ne irtsa, mely a számottevő személyiségek találó és kimerítő jellemzéséhez nélkülözhetetlen.

3. A csupán az összefüggés, a tárgyalás folyamatosságának feltüntetése szempontjából számottevő iratok tartalmát a szerkesztő *összefüggő elbeszélésben* adja az 1. és 2. pont alatt felsorolt darabok után, azokhoz csatlakozva (8. §. els bekezdése).

4. A vonal felett adott darabok közé be nem illő iratokat ellenben szó szerint vagy kivonatban a vonal alatt *jegyzetekben* közli. És pedig a szöve et kiegészítő jegyzetekbe (8. §. 3. a.) valók főleg a helyes szöveg megállapítása (4. §.) céljából figyelembe jövő más példányok. A szöveget magyarázó jegyzetekbe (8. §. 3. b.) pedig az olyan tárgyhoz vágó, de különálló darabok kerülnek, melyeknek az összetartozó iratok közé való besorolása a folyamatosságot zavarná, továbbá valamely darab egyes helyét, adatát tárgyilag közelebről megvilágító más iratok, nemkülönb en a szövegben közölt darabok-nak más személyekhez intézett változatai stb.

Az 1—3. pont alatt felsorolt esetekben félreértés elkerülése végett egyfelől az egész terjedelmükben közölt iratokat és szó szerint közölt iratrészeket, másfelől a kivonatokat és összekötő elbeszélő részeket két eltérő betűtípussal kell szedetni. A 4. pont alatt felsorolt esetben pedig a jegyzetben szóról-szóra közölt iratokat vagy iratrészeket idézőjel közé kell tenni.

4. §.

A kiadandó szöveg megállapítása.

A hivatalos iratok fogalmazványban, eredeti tisztázatban és másolatban, továbbá nyomtatásban maradtak fenn.

1. A *fogalmazványnak* egymástól lényegesen eltérő nemei vannak. A hol már meghonosodott a hivatalos iratok intézésének az a rendszeres módja, hogy segéderő (előadó) az elintézési tervet megfogalmazza, magasabb közeg vagy közegek azt átnézik, láttamozzák, felülvizsgálják (ministeriális rendszer) vagy tanács megvitatja és határoz felette (dicasteriális rendszer) s aztán a tervet vagy tanácsi határozatot a vezető (minister, kancellár, elnök) kiadványozza, melyről a segédhivatal (iroda) tisztázatot készít, ott a kiadványozott fogalmazvány és a tisztázat egyaránt eredeti számba megy. Mert ha-

csak a segédhivatal (iroda) a tisztázás alkalmával önkényes változtatásokat nem tett, vagy hacsak a vezető nem írta a maga módosítását csupán a tisztázatra a nélkül, hogy módosítását a kiadványozott fogalmazványon is keresztülvette volna, akkor a két szövegnek egybe kell vágnia. Eltérés rendszerint csak a keltezésnél szokott előfordulni, a mennyiben a tisztázatot néha kiállításának napjáról keltezik, a nélkül hogy ezt a fogalmazványon megjegyeznék. Ha valamely tervezetet a vezető nem írt ugyan alá, vagy kézjeggyével nem látott el, de a fogalmazványra rávezetett segédhivatali (irodai) följegyzésből megállapítható, hogy az illető irat nem maradt pusztá tervezet, hanem tisztáztatott és elküldetett, akkor az ilyen aláírtan darab is, gyanus körülmények fenn nem forgása esetén, eredeti fogalmazvány számába vehető. Ugyanígy tekintet alá kerül az az aláírás végett bemutatott tisztázat is, melyet a vezető (fejedelem, minster stb.) átdolgozott (tisztázati tervezet) s a mely újból tisztáztatván küldetett el. Az eredeti fogalmazvány használata fontos, mert a végleges szöveg létrejöttének előzményei és körülményei, az első javaslat megfogalmazója, az az eszközölt törlések, beszurások, módosítások és azok szerzői (8. §. 3. a.) csak ennek felhasználásával állapíthatók meg. Csupán ezekből a körülményekből ismerhetők fel azok a gyakran háttérben maradt személyiségek, a kik valamely kormányzat alatt irányadó befolyással bírtak és a hatalmat tényleg gyakorolták. Általában az újabbkori államok története csak a legmagasabb hivataloknál alkalmazott magasabb hivatalnoki kar és hivatalbeli gyakorlat, szokások ismerete alapján írható meg kimerítően. De az egyes darabok értékeléséhez is fontos tudni, hogy egyszerű titkár vagy befolyásos tanácsos fogalmazta-e s hogy az utóbbi vagy éppen a legmagasabb állású egyének minő változtatásokat tettek. A hivatalos gépezeten rendszeresen keresztülment fogalmazványoktól meg kell különböztetni hivatalos iratoknak és leveleknek egyszerű tervezeteit, melyek a kiadandó szöveg megállapításánál csak nagy körültekintéssel használhatók fel, de különösen nagyjelentőségű ügyek előkészületeinek minden oldalú megvilágítása szempontjából, főképen ha kimagasló egyéniségektől származnak, kiadásra szintén érdemesek.

2. Az eredeti tisztázat voltaképen az *eredeti* a szó közönséges értelmében véve. A vezető ezt írta alá s ez adatván a címzett kezéhez, az eredeti fogalmazványtól bármely okból keletkezett eltérés esetén, kifelé a tisztázat hatott. Ezért a szerkesztő a szöveg megállapításánál vegye alapul lehetőleg az eredeti tisztázatot, mely az eredeti fogalmazványnál rendszerint könnyebben és minden kétséget kizáró módon is olvasható, de azért vesse össze a tisztázatot a fogalmazványval. Az eredeti tisztázat azért is figyelmet érdemel, mert a címzett hát- és széljegyzeteit erre teszi. Irányadó személyiségeknek ilyen alakban kifejezett nézetei és utasításai pedig a tárgyalások további folyamatát döntően befolyásolhatják. Uralkodóknak és minisztereknek ilyen megnyilatkozásai megadhatják a kulcsot nemcsak politikájuk, hanem egyéniségük megítéléséhez is.

3. A *másolatok* a szöveg megállapításánál csak kisegítőképen jönnek tekintetbe. Így ha az eredeti tisztázat nincs meg, akkor az eredeti fogalmazványt össze kell hasonlítani a meglévő másolatokkal. Ha pedig csupán másolatok maradtak fenn, akkor ezek összevetésével kell a szöveget megállapítani s e közben csak a jó vagy kétség esetén az egyenlő értékűnek látszó másolatokat tekintetbe venni, a rosszat pedig nem.

4. Már kinyomott iratok újból csak abban az esetben tehetők közzé, ha a meglévő közlés rossz, vagy ha a régebb nyomtatvány vagy újabb forráskiadás, melyben megjelent, nehezen hozzáférhető. Mäskülönb en az ilyen darabokat csak címük szerint kell felvenni s a szöveg közlése helyén a meglévő kiadásra kell utalni. Ettől a szabálytól eltérni csak akkor szabad, ha az illető műbe csak elenyésző csekély számmal kerülnek már közölt darabok újabb kiadásra, amikor is a más gyűjteményekre való utalások az olvasónak a fontos anyag betekintését fölö te megnehezítenék. Újból való kiadás esetén azonban, ha a kézirat fennmaradt, a szerkesztő nem a korábban kinyomott szöveget, hanem az előbbi veszi alapul, de a darab leírásában (8. §.) utal a korábbi kiadásra, esetleg kiadásokra.

A fentiek szerint megállapított szöveg használatát a szerkesztő a következőkkel (5—7. §.) teszi könnyebbé.

5. §.

A helyesírás.

A helyesírás tekintetében a következők az irányadók :

1. *Magyar* szövegeknél általában az eredeti helyesírást kell használni s az eredeti írásmód különösen kimagasló egyéniségek sajátkezü írásainál őrzendő meg. Nagy kezdőbetűt azonban csak a mondat elején alkalmazunk és a tulajdonneveknél, még az esetben is, ha az eredetiben kis betű van. Egyébiránt a tulajdonneveket mindig az eredeti írásmódnak megfelelően kell lemásolni. Különb en a magánhangzók írása a XVII—XVIII. századi szövegekben a következőkép egyszerűsíthető :

az eredeti	ö, ű	helyett	o, ü	vagy	o, ü	írható
»	»	»	»	»	»	»
az eredeti	eö, eü	helyett	o, ü	vagy	o, ü	
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»
»	»	ay, ey, oy, uy	helyett	aj, ej, oj, uj		
»	»	aa, áá	helyett	á		
»	»	oo, óo	»	ó		
»	»	ee, ée	»	é		

minden más jel azonban megtartandó (pl. : bjró, varady) és különösen a mássalhangzókön nem szabad változtatni. Megtartandók tehát a g', l', n', l', 'z, 's, gh, th jelzések. A XIX. századi szövegek a mai helyesírással közlendők.

2. *Latin* szövegek közlésénél általában a humanista helyesírást használjuk. Nagy kezdőbetűket csupán a mondat elején, továbbá tulajdonnevekben s az ünnepek neveiben alkalmazunk. Ha az utóbbiak több szóból állanak, csupán az első szóban (pl. Inventio sanctae crucis). Latin szövegben előforduló tulajdonneveket, továbbá magyar vagy más nem latin szót vagy kifejezést minden változtatás nélkül, betűszerinti hűséggel közlünk.

3. *Német* szövegeknél kimagasló egyéniségek sajátkezü írásmódja megtartható, a nagy kezdőbetűk használatának kivételével, mire nézve az alábbi szabály érvényes. Egyéb német szövegeket a következőképen kell egyszerűsíteni. Semmit sem szabad az eredeti szöveghez hozzátenni és a magánhangzóknál semmit sem szabad változtatni, kivéve, hogy a magánhangzóknál a tájszólási kiejtésekre vonatkozó jeleket el kell hagyni. A mássalhangzóknak a mai írásmódnak meg

nem felelő minden halmozását a mai írásmódhoz lehetőleg közelebb kell hozni. A hol *v* vagy *w* áll *u* helyett, ott az utóbbi betűt kell használni és viszont. *y* helyébe tulajdonnevek és görög származású nevek kivételével mindig *i* lép. Tulajdonneveket mindig az eredeti szerint kell írni, hacsak valami írásmód nem kétségtelen. Összetett szavakat, melyek nem felelnek meg a mai írásmódnak, fel kell oldani. Ellenben külön szavakat, melyek most mint összetett szók használtaknak, egy szóvá kell összevonni. Nagy kezdőbetűket a mondat elején, főneveknél, megszólítási és címformulák siglájánál (E. dt., de E. ft. Dt.) és levelekben a megszólítottira vonatkozó névmásoknál kell használni. Tulajdonnevekből képzett mellékneveknél a németben is kis kezdőbetűket kell előnyben részesíteni. Német hivatalos iratokban elszórt és végződésükben nem germanisált szavakkal az illető nyelvre megállapított szabályok szerint kell eljárni, kis betűvel kell azokat kezdeni s az eredeti szerint írni.

4. *Más modern nyelvű* szöveget betűszerinti hűséggel kell közölni, de az ékezeteket, amennyiben az a könnyű megértéshez szükséges, a mai nyelvhasználatnak megfelelően kell felrakni.

6. §.

A szövegben a szerkesztő által teendő módosítások.

A szerkesztő a nélkül, hogy jegyzetekben vagy egyébként feltüntetné, a szövegben a következő módosításokat teheti:

1. Szó szerint kiadandó hivatalos iratoknál és iratrészeknél az *írásjeleket* az értelemnek megfelelően rakja fel. Az írásjelek fölösleges szaporítását kerüli. Igen hosszú és bonyolult mondatoknál a megértés és áttekintés megkönnyítése végett következőképen jár el. Hosszú mellérendelt mondatokat egymástól pontos vesszővel választ el. Nagyon hosszú előmondatot az utómondattól kettősponttal különít el. Beszúrásokat, melyek a mondat szerkezetét zavarják és nagyterjedelműek, kezdetüknél és végüknél alkalmazott gondolatjel közé foglal.

2. A szövegben gyakori *új bekezdéseket* az összefüggés jobb feltüntetése végett összevonhatja. Tagolatlan hosszú szövegeket pedig bekezdésekre oszthat. A kisebb iratokat egyetlen bekezdésbe foglalja.

3. Nyilvánvaló *tráshibákat* szerkesztői megjegyzés nélkül küszöböl ki. Egyéb hibákat a jegyzetekben (8. §. 3. a.) javít.

4. Az eredetiben előforduló *rövidítéseket*, melyeknek jelentése kétségtelen, az állandóan és általánosan használt rövidítések pl. címzések rövidítései (Kglđ, Sua Mta) kivételével megjegyzés nélkül mindig felold. Más rövidítéseket szögletes zárójel alkalmazásával fejt meg.

5. A szokásos hivatalos *udvariassági kifejezéseket* (pl. kegyesen, legalázatosabban) megjegyzés nélkül elhagyhatja, hacsak különös okból nem figyelemreméltók. Ugyancsak hallgatagon felelheti meg a jelentőséggel nem bíró tautológiákat (pl. mondjuk és állítjuk) is.

6. Minden *évszámot* tekintet nélkül az eredetire arab számmal ír.

7. §.

A szövegben a szerkesztő által alkalmazandó jelek és jelzések.

Megkönnyíti továbbá a szerkesztő a szöveg használatát bizonyos jelek, jelzések és rövidítéseknek az alábbiak szerint való alkalmazásával.

1. Szerkesztő saját kihagyásait ott, a hol nem tér át kivonatos közlésre, pontokkal, az eredeti szövegben mutatkozó hiányt vonalakkal — — — — — tünteti fel. A hiányzó és ki nem egészíthető szavakat három vonal — — — jelzi. Hogy különben mekkora az olvashatatlan rész, azt jegyzetben (8. §. 3. a.) közli a hiányzó betűk, szavak vagy sorok számának lehető feltüntetésével.

2. Szövegrészeket, melyeket az eredeti zárójelben ad, kerek zárójel közé () kell foglalni. A szögletes zárójel [] ellenben azoknak a beavatkozásoknak a feltüntetésére, illetve megkülönböztetésére szolgál, melyeket a szövegben a szerkesztő tesz. Így azokat a szövegrészeket, melyekhez szerkesztői jegyzetek (8. §. 3. a.) szükségeselek, szögletes zárójel közé teszi. Csonka szövegeknek, rongált szövegek kiszakadt vagy olvashatatlan részeinek kiegészítését szögletes zárójelbe foglalva közli, szükség esetén megfelelő jegyzet kíséretében. Ilyenkor az eredeti szöveg csonka szavait betűhűen adja, hogy a kiegészítés helyessége ellenőrizhető legyen (pl. ad v [estram ma] je [state]m). Bizonytalan olvasási módot szögletes zárójelbe tett kérdő jellel [?] szokatlan és feltűnő, de kétségtelen kifejezéseket szögletes zárójelbe foglalt felkiáltójellel [!] tesz feltűnővé.

3. Az eredetinek jelekben vagy számjelekben írt részleteit derék-szögű zárójel < > közé kell foglalni s egyben a jegyzetben (8. §. 3. a.) megjegyezni, hogy »jelekben vagy számjelekben«. Egészben ilyen módon írt daraboknál pedig ezt a körülményt a darab leírásánál (8. §. 2.) kell feltüntetni.

4. Hosszabb címek, visszatérő címzések, megszólítások valamint udvariassági iratzáró mondatok megrövidítve vagy könnyen érthető rövidítéssel közölhetők, hacsak különös körülmények nem teszik közlésüket kívánatossá. Egyébként a szerkesztő kerülje a rövidítéseket vagy legalább is szorítsa a címzésekre és olyan szavakra, melyek az illető kiadványban rendkívül gyakran fordulnak elő. Félreértés elkerülése végett azonban a mű elején a szerkesztő külön jegyzékbe foglalva ABC rendben közölje az általa alkalmazott rövidítéseket megfajtescikkkel együtt.

5. Tárgyilag szétágazó hosszabb daraboknál, melyekből a szerkesztő által a darab elé alkalmazandó címben (8. §. 1.) kimerítő tárgyleírás nem lenne a nélkül készíthető, hogy ez a cím hosszadalmassá ne váljék, a tárgyat a címben csak röviden kell feltüntetni s az ilyen hosszabb darabok áttekinthetőségét a szerkesztő úgy könnyíti meg, hogy új gondolatra a megfelelő szavak ritkított betűvel való szedésével hívja fel a figyelmet, egyúttal a jegyzetben (8. §. 3. a.) feltüntetésén, hogy »a szerkesztő által ritkítva«. Általában a szedésnek a szerkesztő által való ritkítása kizárólag a tárgy megjelölésére szolgál. A nagyon terjedelmes darabokat pedig a szerkesztő tagolja részekre és ezeket az általa alakított részeket jelölje meg szögletes zárójelbe foglalt arab számokkal, az illető rész első sora mellett pedig alkalmazzon a lap szélén rövid tárgyjelzést is.

8. §.

A darabok számozása, kiegészítő és felvilágosító magyarázatokkal együtt.

A mű forrásanyaga darabokra oszlik. Minden egyes darabot (3. §. 1. és 2.) nagyobb, vastagabb arab számmal kell ellátni. A szerkesztő az iratot kiegészítő és felvilágosító magyarázatokkal kíséri és pedig részben a szöveg előtt, részben a szöveg alatt. A szöveg után

pedig adja a csupán az összefüggés, a tárgyalás folyamatosságának feltüntetése szempontjából számottevő iratok tartalmát összefüggő elbeszélésben. (3. §. 3.)

1. *A szöveg előtt a cím*ben feltünteti a kiállító és a címzett nevét, az irat nemét és rövid tartalmát, a hol ez adatok hiányoznak, legalább az irat tárgyát. Tárgyilag szétágazó hosszabb daraboknál, hol a tartalom kimerítő feltüntetése a címet hosszadalmassá tenné s ezzel a mű áttekinthetőségét zavarná, a szerkesztő a címben csak rövid tárgyjelzést alkalmaz, a tartalom kimerítő feltüntetése végett pedig a 7. §. 5. pontja értelmében jár el.

2. Ugyancsak a *szöveg előtt*, de a cím után, új bekezdésben adja a szerkesztő a *darab leírását*. Itt közli az irat őrzésének helyét, az irattári vagy könyvtári jelzés pontos feltüntetésével, továbbá jelzi, hogy a kiadás eredeti fogalmazványról (ered. fog.) tisztázati tervezetről, (tiszt. terv.) eredeti tisztázatról (ered. tiszt.), vagy másolatról (más.), továbbá, hogy a segédhivatalban (irodában) készített s a kiállító által csupán aláírt vagy az utóbbi által sajátkezüleg írt eredetiről (s. k. ered.) történt. (4. §.)

Ha az eredeti fogalmazvány rendelkezésre áll, rendszerint közölni kell az irat fogalmazójának nevét. — Itt adja továbbá a szerkesztő a mellékjelzéseket (pl. egészében számjelekben, 7. §. 3., megrongált) és az iratra rávezetett segédhivatali feljegyzések közül is a tárgyilag fontosabbakat, különösen az elküldésre és érkezésre vonatkozókat, valamint itt említendő meg az esetleges korábbi kiadás helye is (4. §. 4.) A címzettnek a szöveg előtt a címben való megnevezésén felül a címzés közlése főlegesen, hacsak különleges körülmények, mint pl. címzéta nem teszik szükségessé.

3. *A jegyzetek* a lap alján (s nem a szöveg után vagy épen a munka végén) a szöveget kiegészítik és magyarázzák.

a) *A szöveget kiegészítő* (szövegkritikai) *jegyzetekben*, melyeket laponként újra kezdődő latin kis betűkkel kell jelezni, javítja a szerkesztő a nagyobb íráshibákat (6. §. 3.) adja a csonka vagy rongált-szövegekhez szükséges felvilágosításokat. (7. §. 1.) Ezek a jegyzetek (kapcsolatban a szövegnek a szerkesztő által szögletes zárójel közé tett részeivel) szolgálnak továbbá a lényeges szövegeltérések és pedig az előadói javaslaton tett törlések, beszúráások, átalakítások s azok szerzőjének feltüntetésére, valamint az el nem fogadott számottevő tervezetek közlésére. (4. §. 1.) Ezeket a változtatásokat és tervezeteket csupán akkor kell feltüntetni, ha elvi jelentőségüknél, tárgyi fontosságüknél vagy szerzőjük kimagasló voltánál fogva érdemelnék figyelmet.

b) *A szöveget magyarázó jegyzetek*, melyeket laponként újra kezdődő arab számokkal kell jelezni, nyújtják a szükséges tárgyi felvilágosításokat. Itt magyarázza meg a szerkesztő a szövegben tett czélzásokat és utalásokat, a mennyiben értelmük magából az összefüggésből nem világlik ki. Itt tájékoztat a szövegben előforduló személyekről, eseményekről és viszonyokról, hacsak nem általánosan ismertekről vagy az egész forrásanyagot megelőző bevezetésben (12. §.) már ismertettekről van szó. Itt utal egyik darabról a másikra, mely ugyanazon tárggyal foglalkozik. Itt dolgozza fel továbbá a magába a szövegbe nem illő iratokat (3. §. 4.), valamint az idevágó irodalmat. Az irodalomnak a szöveg valamely helyével szoros kapcsolatban nem álló része czélszerűbben a bevezetésben (12. §.) nyer feldolgozást. Itt adja a szerkesztő azonkívül a szláv, újgörög és török szövegek magyar fordítását is.

9. §.

Az anyag sorrendbe szedése.

Az anyag elrendezése időrendben történik. Csak a hol bizonyos, egymástól teljesen elváló ügycsoportok határolhatók el, történik a közlés csoportok szerint, de azokon belül is korrendben. A hol összekötő tárgyalásról van szó, melyre vonatkozólag heteken vagy épen hónapokon át folyó iratváltás anyaga maradt fenn, ott helykímélés és az áttekintés megkönnyítése végett a belsőleg összefüggő hivatalos iratok szószerint, kivonatban és összekötő elbeszélésben egy szám (8. §.) alatt egyesíthetők s az egész ilyen összevont anyag egy különösen fontos vagy jellegzetes darab körül csoportosítható. Ilyen gyűjtőszámok besorozása a döntő dátum és pedig az első vagy a jellegzetes irat kelte szerint történik.

Minden lap felső részének a közepén az évszámot, a lapszámot jelző hosszú széllel szemben a szöveg első sora mellett vagy ha több darab van, úgy azon az oldalon minden egyes hivatalos irat első sora mellett számát, a másik hosszú szélén pedig ugyancsak az irat felső sora mellett a hónapot és napot kell kitenni. Más széljegyzet pl. a rövid tartalom megjelölése (8. §. 1.) az utóbbihoz csatolandó.

A keletet az 1582. esztendődtől kezdve széljegyzetekben az új naptár szerint kell feltüntetni. Ha hivatalos irat a régi naptár szerint van keltezve, akkor a régi és új keletet tört alakban kell kifejezni (15/25). A hivatalos irat végén a keletet az eredeti szerint kell adni, miközben az actum a-val, a datum d-vel, a signatum s-szel rövidítendő és az év-, hó- és napszám kivételével minden nélkülözhető elhagyható.

10. §.

Levelek, naplók, értekezések és nagyobb művek.

Félhivatalos levelek, vagyis az olyan iratok, melyeket hivatalos személyek közügyekben levél alakjában írnak, a hivatalos iratokkal egy tekintet alá esnek. Magánlevelekből a szerkesztő a kiadvány tárgyához nem tartozó részeket kihagyhatja, de a többit lehetőleg szó szerint közölje. A mennyiben pedig kivonatol (3. §. 2.), a személyi vonást különösen a sajátkezű levelekben kíméli. Naplókat, emlékiratokat és más kéziratok összefüggő munkákat egész terjedelmükben közöl. Ezeknél a kihagyás csak nagyon indokolt esetekben engedhető meg. Egyébként ezeknél a forrásoknál is a hivatalos iratok kiadására vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni.

11. §.

A mű forrásanyagának bírálata és tudományos hasznavehetőségének emelése.

A szerkesztő a forrásanyag összegyűjtése és kiválasztása (2. §.) másolása, illetve kivonatolása (3. §.), fölvilágosító és kiegészítő magyarázatokkal való ellátása (8. §.), valamint sorrendbe szedése (9. §.) után készülő munkáját előzetesen bírálat alá bocsájtja (Szabályok Magyarország újabbkori története forrásainak kiadására, 8. és 10. §.) s ha az kedvező, művét értekezésszerű bevezetéssel (12. §.) és szedés után mutatókkal (13. §.) látja el. A bevezetés elkészülte után a végleges bírálat következik. A forráskiadásban elismert tekintélyű szerkesztőnél az előzetes bírálat mellőzhető. Ily esetben csak a kész mű kerül bírálat alá.

12. §.

Az értekezésszerű bevezetés.

Minden művet értekezésszerű bevezetés nyit meg, melynek az a kettős célja, hogy a szakembernek, különösen a történetírónak a közölt forrásanyag minél teljesebb és alaposabb kiaknázását lehetővé tegye, a művelt olvasóközönségnek pedig az anyag megértését és kellő méltánylását megkönnyítse. Ne tévessze szem elől a szerkesztő, hogy a forráskiadás s így az annak keretébe tartozó bevezetés is lényegében félgymű, melynek nem hivatása, hogy a történelmi munka végcélját, magát az oknyomozó elbeszélést adja, hanem csak hogy a forrásanyag használhatóságát növelje és könnyítse.

A bevezetés általában tüzetesen ismerteti az anyag tartalmát, az oda vágó egész irodalom (8. §. 9. b.) felhasználásával kifejti, hogy kiadása miben és mennyire viszi előbbre ismereteinket, méltatja az anyag kútfőértékét és szükség esetén foglalkozik a levéltárakkal és más megőrzési helyekkel, a hol az anyag találtatik, rámutatva az esetleges viszontagságokra, vándorlásokra, melyeken az anyag átment (pl. hogy III. Pál iratai a pápa nemzetségének, a Farneséknak pármái levéltárába került, honnan az anyag egy részét III. Károly tovább vitte Nápolyba).

Egyébként a bevezetés természete más és más a közölt forrásanyag tartalma szerint.

1. Ha a mű tárgya valamely hatóság, *hivatal* (pl. a magyar helytartótanács, az erdélyi gubernium, a vármegyei intézmény) keletkezése, fejlődése, *szervezete* és általános *működése*, akkor a bevezetés jogtörténeti dolgozat természetét ölti, melyhez czélszerű részleges archontológiát csatolni.

2. Ha a mű valamely *hivatalnak* vagy szervnek (pl. nuntiaturák, követségek) megfigyeléseit és részletes tevékenységét feltüntető *iratait* tartalmazza, mely csoportba főképen a diplomatiai jelentések tartoznak, akkor a bevezetésben az egymást követő vezetők (nuntiusok, követek) életrajzi adatain kívül ismertetni kell tevékenységük főbb tárgyait, a nagyobb actiókat, az udvart, a hol működtek, az államférfiakat, a kikkel tárgyaltak s vázlatosan a mindenkori külpolitikai összhelyzetet.

3. Ha a kiadvány egy *személy* (pl. Nagy Frigyes, Széchenyi István) műveit, levelezését tartalmazza vagy egy kimagasló személyre vonatkozó iratokat foglal magában, akkor a bevezetés életrajzszerűvé lesz (esetleg az élet egy szakára) s különös súlyt vet az illető egyénnek a közzétett anyagban megnyilvánuló sajátos gondolkozására, egyéni vonásaira.

4. Ha a mű egy történeti *eseményre* (pl. októberi diploma, osztrák örökösödési háború) vonatkozó iratok gyűjteménye, akkor minél szélesebbkörű a tárgy, a bevezetés annál inkább monographiaszerű jelleget nyer, rámutat a hatóerőkre és a fejlődési folyamat egyes szakaira, kiemelve az anyagból annak korjellemző adatait.

13. §.

A mutatók.

Minden egyes kötethez tartalommutatót, név- és tárgymutatót és indokolt esetekben szakmutatót és szómutatót kell készíteni. A szerkesztő a tartalommutató kivételével a mutatókat saját felelőségére mással is készíttetheti.

1. *A tartalommutatóba* fölveendők a források czíme (8. §. 1.) és az esetleges fejezetcímek (részczímek) a kiadványban adott sorrendben.

2. A kimerítő *név- és tárgymutatóba* vezérszavakul föl kell venni a közölt forrásokban előforduló összes tulajdonneveket közelebbi meghatározással (pl. személynév = sz. n., család = cs.) és minden politikai, társadalom-, gazdaság-, egyház-, jog-, had-, művészettörténeti vagy bármi más szempontból fontos tárgyat (köznevet) eredeti alakjában (pl. ius patronatus, flotta, maréchal, Hofkammerrat) szükség esetén utalással az összefoglaló magyar vezérszavakra (pl. fegyvernemek, udvari tisztviselő).

3. A hol a forrásanyag teljes megértéséhez technológiai ismeretek szükségesek (mint pl. bányászatnál, pénzverésnél, selyemtenyészésnél) ott a műszavakat abc rendben külön *szakmutatóba* kell foglalni s e szavakhoz lexikonszerű rövid tárgyi magyarázatokat fűzni, hogy így ne legyen kénytelen a szerkesztő a technológiai kérdésekre a bevezetésben kiterjeszkedni, avagy jegyzetben szétszórt magyarázatokat esetleg ismételtetni adni.

4. A nyelvújítás korát megelőző forrásoknál különösen indokolt esetben *szómutatót* is kell készíteni, melybe betűrendbe foglalva fölveszük a latin és más idegen nyelvű szövegben előforduló magyar szavakat eredeti alakjukban minden változtatás nélkül.

A különféle alakban előforduló neveket és szavakat úgy a név- és tárgymutatóban, mint a szómutatóban egy címszó alatt kell összefoglalni az eltérő alakoknál megfelelő utalással (pl. Desöfi, l. Dessewffy, Deseöffy l. Dessewffy, Dessewffy l. Desöfi, Deseöffy).

14. §.

A kiadvány alakja és a betűtípus.

A kiadvány alakja nyolczadrét, szedése német szövegnél is latin betű.

A M. Tud. Akadémia szabályai középkori latin források közlésére.

A latinnyelvű forrásszövegek, még pedig mind az oklevelek, mind egyéb történeti források közlésében *alapelv*, hogy a szöveget a tudományos használatra mennél alkalmasabbá tegyük, megtartva az eredetinek mindazokat a helyesírási és egyéb sajátosságait, melyek a szöveg korára és írójára jellemzők.

1. Az újkori forráskiadványokban (1526-ot véve határpontul) általában a humanista helyesírást alkalmazzuk. Az ettől eltérő eljárást meg kell okolni.

2. A középkori szövegekben :

a) az *ae* és *oe* diphtongusok jelölésére használt *e*, *g* (caudata), *ae* (coarctata), *ae* és *oe*, valamint az egyszerű *i* (j) jelölésére használt *y* és *i* mindig eredeti alakjukban tartandók meg ;

b) a *-ci* és *-ti*-szóttagot magánhangzó előtt a szó etymológiájának megfelelően humanista helyesírással írjuk (pl. *confirmatio*, *positio*, *de : beneficium*, *felicta*).

c) az *u* és *v* betűk jelölésére írt *u*, *v* és *w*, valamint az *i* jelölésére használt *j* (hosszabbított *i*), *ii* jelölésére használt *ij* és *y* írásában a humanista gyakorlat irányadó (pl. *universis* nem *vniversis*, vagy *vniversis* ; *vidéo* nem *wideo* ; *vulgo* nem *wigo* ; *iam*, *idcirco* nem *jam*, *idejrcó* ; *iis*, *fluvii* s nem *ys*, *ijs*, *fluvij*) (de v. 6. 10. pont) ;

d) a szokásos írásmódtól való, de a kiejtésre jellemző eltéréseket megtartjuk (pl. *nichil, ymmo, sumpma, hostenduntur, abebunt, set, adque*).

3. A szövegben előforduló tulajdonneveket (személy- és helyneveket) és akár magyar, akár más vulgaris (nem latinnyelvű) szavakat vagy kifejezéseket minden változtatás nélkül, betűszerinti hűséggel közöljük.

4. Az összetett szavakat egybeírva (*adiudicandum* s nem *ad iudicandum*), a külön szavakat külön írva (*ad eum, per eum* s nem *adeum, pereum*) kell közölni.

5. Az évszámokat az eredeti forrás írásmódja szerint: teljesen vagy részben kiírva, római vagy arab számjelekkel közöljük, megtartva a felosztást és végzeteket is (pl. *M-mo CC-mo XX-mo V-o* vagy *M-mo CC-mo vigesimoquinto* vagy *millesimo ducentesimo vigesimo quinto*), de az évszámok jelzésére, a mennyiben szóval vagy arab számokkal kiírva nincsenek, csakis a latin maiusculák használandók (tehát *M-mo CC-mo L-mo* nem *m-mo cc-mo l-mo*).

6. Nagy kezdőbetűt csupán pont után a mondat kezdőszavában, továbbá tulajdonnevekben s az ünnepek neveiben (ha ez utóbbiak több szóból állnak, csupán az első szóban: pl. *Inventio sanctae crucis*) használunk.

7. Oklevelek szövegében eltérő írással (pl. hosszabbított, oszlopos írással) írt részeket, valamint a szokásos jegyeket (*Chrismon, monogram, elvágott betűk* stb.) megfelelő módon jelezzük.

8. A rövidítések mindig feloldandók; kétes esetekre megfelelő jegyzet hívja fel a figyelmet.

9. A tulajdonneveket jelző *siglák* (betűrövidítések) megoldását és a közlő betoldásait (pl. oklevelekben a nyilvánvalóan tollban maradt szavakat) csak akkor és akkor is kerek zárójel () közt foglaljuk a szövegbe, ha a megoldás kétségtelenül bizonyos. Kétes esetekben a *sigla* a szövegben változatlanul marad és a valószínű vagy többféle lehetséges megoldást jegyzetben adjuk.

10. Csonka szövegeknek, rongált oklevelek kiszakadt és olvashatatlan részeinek kiegészítését szögletes zárójelbe [] foglalva közöljük, szükség esetén megfelelő jegyzet kíséretében. Ilyenkor az eredeti szöveg csonka szavait betűhíven adjuk, hogy a kiegészítés ellenőrizhető legyen (pl. *ad u[estram ma] je[statem]*). A hiányzó és ki nem egészíthető szavakat három pont . . . jelzi s hogy a szöveg illető helyén mekkora az olvashatatlan rész, jegyzetben a hiányzó betűk vagy sorok valószínű számával (pl. 10—12 betű, 2—3 sor) kell jelezni.

11. A szövegből valami okból szándékosan kihagyott részt vízszintes vonás — — jelöli.

12. Hibákat jegyzetben javítunk. Nyilvánvaló tollhibák a szövegben is javíthatók, de a jegyzetben a hibás szóalak ilyenkor is feltüntetendő. Szokatlan és feltűnő szóalakok a szövegben (így!) jelzéssel jelölhetők.

13. Az *interpunctiot* az értelemnek megfelelően kell alkalmazni. Az írásjelek fölösleges szaporítását kerülni kell.

14. Elbeszélő (nem okleveles) források szövegét a tartalomnak megfelelően bekezdésekre tagoljuk. Az oklevélszöveget általában tagolatlanul, egyfolytában kell közölni; terjedelmes perbeli kiadványok (ítéletlevelek stb.) azonban — a könnyebb áttekinthetőség kedvéért — az ügy egyes phasisait feltüntető bekezdésekre tagolhatók.

15. A más oklevél szövegébe foglalt (átírt, megerősített stb.) okleveleket az átíró levélből kiemelve, külön a chronologikus sorrendben őket megillető helyen közöljük az átíró oklevél megfelelő helyén zárjelben foglalt pontos utalással. A végrehajtásról szóló jelentésbe (relatoria) foglalt s avval szorosan összefüggő *mandatumok*, valamint a kivonatos insertumok az ilyeneket magukban foglaló oklevelek szövegében közölhetők, még pedig a teljes szövegű oklevelek külön bekezdéssel. Kivonatukat a tartalommutatóban (summarium) okvetlenül és lehetőleg a szövegben a chronologikus sorrend megfelelő helyén is közölni kell.

16. Az okleveleket mindig teljes szövegükben, csonkítatlanul, a hozzájuk tartozó címzéssel és a rajtuk található, tartalmukkal összefüggő feljegyzésekkel együtt kell közölni.

17. A szövegben középkori időszámítással kifejezett dátumokat s egyéb időmegjelöléseket feloldjuk s a szöveg szélén kiemelve, okleveleknél a regestákban is feltüntetjük.

18. Oklevélkiadványokban az oklevelekből a dátummal és a kibocsátó nevével kezdődő s az oklevél tartalmát magában foglaló rövid, de szabatos kivonatot (regesta) kell készíteni s ezt a megfelelő oklevél élén közölni.

19. A közölt források külalakjára és provenientiájára (íróanyag, pecsét, író személye, eredeti kézirat, átiratok, másolatok, kiadások stb.), valamint a kritikájukra vonatkozó palaeographiai, diplomatikai és bibliographiai apparatust a szöveget megelőzőleg (okleveleknél a *regestia*, más forrásoknál a cím után) vagy indokolt esetben a szöveg végén eltérő betűtípussal adjuk.

20. A tartalommal összefüggő tárgyi magyarázatokat és megjegyzéseket a szöveg után vagy a szöveghez fűzött jegyzetekben adjuk.

21. Minden kötethez a) *név- és tárgymutatót* (*index*), b) *szómutatót* (*glossarium*) és c) *tartalommutatót* (*summarium*) kell készíteni.

a) A kimerítő *név- és tárgymutatóba* vezérszavakul fel kell venni a közölt forrásokban előforduló összes tulajdonneveket közelebbi meghatározással (pl. *szn.* = személynév, *cs.* = család, *f.* = falu) és minden politikai-, társadalom-, gazdaság-, egyház-, jog-, had-, művészettörténeti vagy bármi más szempontból fontos tárgyat (köznevet) eredeti latin alakjában (pl. *comes castris*, *iobagio*, *servus*, *mansio*, *arutrum*, *marca*, *denarii Viennenses*, *dos*, *ius patronatus*, *vexillum*, *pallium*, *dalmatica*, *libri* stb.) szükség esetén utalásokkal az összefoglaló magyar vezérszavakra (pl. társadalmi osztályok, pénznemek, egyházi szerelvények stb.). A személyi adatok, terjedelmesebb korszakot felölelő kötetnél pedig egyéb adatok korát is évszámmal jelezzük (pl. Gyula 1075 . . . , *comes palatinus* 1075 . . . , 1230 . . . , 1352 . . . , *mansio* 1091 . . . , 1212 . . . , 1289 . . . , 1301 . . .).

b) A *szómutatóba* betűrendbe szedve felvesszük a forrásokban előforduló magyar és más vulgáris (német, szláv stb.) szavakat eredeti alakjukban minden változtatás nélkül.

A különféle alakban előforduló neveket és szavakat (pl. *Durs*, *Ders* és *Dersy*; *Sunad* és *Chanad*; *zigeth*, *scigeth*, *sziget*) úgy a név- és tárgymutatóban, mint a szómutatóban egy címsszó alá kell összeszefoglalni, az eltérő alakoknál megfelelő utalással (pl. *Scigeth* ld. *Sziget*; *Zigeth* ld. *Sziget*; *Sziget* sciget, *zigeth* . . .).

c) A *tartalommutatóba* felveendő a források címe és az esetleges fejezetcímek a kiadványban adott sorrendben; oklevélkiadványoknál az összes oklevelek *regestái* szoros chronologikus sorrendben.

1920 július havában fizettek:**alapítványt:**

Dr. Holub József 250 K -- f

1920 október havában fizettek:**a) alapítványt:**

Dr. Eckhardt Ferencz 400 K — f
 Dr. Hodinka Antal 500 » — »

b) tagdíjat:

1916-ra: Dr. Ványi Ferencz (5 K), összesen 5 K.

1917-re: Budapesti Barcsay-utczai gimn. önképzőköre, dr. Ványi Ferencz, összesen 20 K.

1918-ra: Budapesti Barcsay-utczai gimn. önképzőköre, dr. Jakubovich Emil (15 K), dr. Ványi Ferencz, összesen 25 K.

1919-re: Budapesti Barcsay-utczai gimn. önképzőköre (5 K), M. kir. katonai főreáliskola (112 K 50 f), Ekamp Nándor (5 K), dr. Erdélyi Aladár (15 K), Gyalokay Jenő (5 K), Horváth László (15 K), dr. Jakubovich Emil (15 K), Kossányi Béla (5 K), Kossányi Edit (15 K), Kőszeg: Domonkos-rendi nővérek tanítónőképzője (15 K), Pázmány Lajos (15 K), Sopron: Benczés főgimn. tanári könyvtára (15 K), Szentkirályi Kálmán (15 K), Taborsky Ottó (15 K), dr. Ványi Ferencz (5 K), összesen 272 K 50 f.

1920-ra: Bakóczy Gábor (25 K), Berényi Dénes (30 K), Bodorkós Gilbert (15 K), Budapest: Magyar Hadtörténelmi Levéltár és Museum (15 K), M. kir. katonai főreáliskola (112 K 50 f), Csobán Endre (15 K), Dobrovich Ágoston (15 K), Ekamp Nándor (5 K), dr. Erdélyi Aladár (15 K), Gyalokay Jenő (15 K), Hajdu Lukács (15 K), Havasi Lucziusz (15 K), Horváth László (15 K), dr. Jakubovich Emil (10 K), Jelensics Vida (15 K), Kemény Géza (15 K), Kossányi Béla (15 K), Kossányi Edit (15 K), Nagy Venczel (15 K), Nagy Zoltán (15 K), Paál Endre (15 K), Pázmány Lajos (15 K), Saly Arnulf (15 K), Sopron: Benczés főgimn. tanári könyvtára (10 K), Szabó Felicián (15 K), Szalay Semjén (15 K), Szentkirályi Kálmán (15 K), Taborsky Ottó (15 K), Tamás József (10 K), összesen 532 K 50 f.

1921-re: Kossányi Béla (10 K), Kossányi Edit (15 K), összesen 25 K.
 Mindösszesen 880 K.

1920 november havában fizettek:**a) alapítványt:**

Ébredő Magyarok Egyesületének debreczeni csoportja 50 K — f
 Dr. Gombos F. Albin 400 » — »

b) alapítványi kamatot:

Dr. Gombos F. Albin 24 K — f

c) tagdíjat:

1917-re: Dr. Gyórfy István (10 K), összesen 10 K.

1918-ra: Barta Zsigmond, dr. Gyórfy István, Kecskeméti ref. főgimn., dr. Tordai Ányos, összesen 40 K.

1919-re: Barta Zsigmond (15 K), Békéscsaba: Ág. h. ev. Rudolf főgimn. (15 K), dr. Csaba Jenő (5 K), Czékus László (15 K), Esztergomi főgimn. tanári könyvtára (15 K), dr. Gyórfy István (10 K), Horváth Jenő (15 K), Kecskeméti ref. főgimn. (15 K), Lányi Bertalan (15 K), dr. Óvári Ferencz (5 K), dr. Tordai Ányos (15 K), összesen 140 K.

1920-ra: Ballai Károly (15 K), Barta Zsigmond (15 K), Benkovich Zoltán (15 K), dr. Csaba Jenő (15 K), Czékus László (10 K), Horváth Jenő (15 K), Ispánki Géza (15 K), dr. Kálovits Adorján (15 K), Kecskeméti ref. főgimn. (15 K), dr. Kemenes Illés (15 K), Michel Károly (15 K), Muzsik József (15 K), dr. Óvári Ferencz (15 K), dr. Schermann Egyed (15 K), dr. Steinecker Ferenczné (15 K), dr. Tordai Ányos (5 K), dr. Ujlaki János (15 K), összesen 240 K.

1921-re: Barta Zsigmond (15 K), dr. Csaba Jenő (40 K), Ispánki Géza (15 K), dr. Lónyay János (15 K), Michel Károly (15 K), Muzsik József (30 K), összesen 130 K.

Mindösszesen 560 K.

1920 december havában fizettek:

a) alapítványt:

Baranyai Béla	66 K 64 f
Ébredő Magyarok Egyesületének debreczeni csoportja	50 » — »
Dr. Friedreich Endre	500 » — »
Dr. Lukinich Imre	227 » — »
Németh József	500 » — »
Dr. Tóth Lászlóné	400 » — »

b) tagdíjat:

b) tagdíjat:

1913-ra: Grünwald Fülöp (5 K), összesen 5 K.

1914-re: Grünwald Fülöp, összesen 10 K.

1915-re: Grünwald Fülöp, dr. Brunner János (5 K), összesen 15 K.

1916-ra: Grünwald Fülöp, dr. Brunner János, dr. Cholnoky Jenő, összesen 30 K.

1917-re: Grünwald Fülöp, dr. Brunner János, dr. Cholnoky Jenő, összesen 30 K.

1918-ra: Grünwald Fülöp, Kunfalvy István, A. Szilágyi Lajos, dr. Banner János, dr. Cholnoky Jenő, összesen 50 K.

1919-re: Dr. Banner János (15 K), dr. Bánszky János (15 K), Bodnár István (5 K), Chobot Ferencz (15 K), dr. Cholnoky Jenő (15 K), Föglein Antal (15 K), Grünwald Fülöp (15 K), Gyurácz Ferencz (15 K), Havran Dániel (15 K), dr. Illés József (15 K), Kunfalvy István (15 K), Magyar Zsigmond (15 K), Melichár Kálmán (5 K), Órhalmi Imre (15 K), Simkó Béla (10 K), Soproni ev. lyceum (5 K), A. Szilágyi Lajos (15 K), Szögyény-Marich Géza (5 K), dr. Timon Ákos (15 K), özv. Turián Józsefné (15 K), Varságh Béla (15 K), összesen 270 K.

1920-ra: Dr. Banner János (10 K), dr. Bánszky János (5 K), Bodnár István (15 K), Budapesti izr. hitközség alapítványi főgymnasiuma (20 K) és leánygymnasiuma (20 K), Chobot Ferencz (15 K), dr. Cholnoky Jenő (15 K), Egri növ. papság magyar egyházirod. társulata (15 K), Fábry Pál (15 K), Föglein Antal (15 K), Grünwald Fülöp (15 K), Gyurácz Ferencz (15 K), Havran Dániel (15 K), dr. Illés József (15 K), Kalocsai Jézus-társasági Collegium (5 K), dr. Kohl Medárd (15 K), Kunfalvy István (15 K), Magyar Zsigmond (15 K), Melichár Kálmán (15 K), Órhalmi Imre (5 K), Simkó Béla (15 K), Soproni ev. lyceum (15 K), Stumpf József (15 K), dr. Szendrei János (15 K), A. Szilágyi Lajos (15 K), Szögyény-Marich Géza (15 K), dr. Timon Ákos (15 K), özv. Turián Józsefné (10 K), Varga Antal (15 K), Varságh Béla (15 K), összesen 420 K.

1921-re: Bodnár István (40 K), dr. Cholnoky Jenő (15 K), Egri növ. papság magyar egyházirod. társulata (15 K), Föglein Antal (15 K), gróf Hunyady Imre (50 K), Kalocsai Jézus-társasági Collegium (10 K), Magyar Zsigmond (15 K), Sárbogárdi községi gymnasium (15 K), Simkó Béla (5 K), Stumpf József (15 K), összesen 195 K.

Mindösszesen 1025 K.

A Magyar Történeti Életrajzok

1918., 1919. és 1920. évi folyama

BEZERÉDJ ISTVÁN ÉLETRAJZA

KÉT KÖTET

BODNÁR ISTVÁN és GÁRDONYI ALBERT szerzőktől.

Bodnár István és Gárdonyi Albert koszorúzott pályaműve Bezerédj István-
nak, a harminczas évek e kiváló vezéralakjának, a ki a nemesség önkéntes
adóvállalásának s a jobbbágyság felszabadításának volt lelkes előharczosa,
életrajzát két kötetben dolgozta föl.

E mű két kötete (az 1918. és 1919/20. évfolyam) csak együtt
rendelhető meg tagjaink által évfolyamonként 40 koronáért.

Bolti ára 180 korona.

A második kötetet a mai rendkívül magasra emelt nyomdai árak miatt
vagyunk kénytelenek két évfolyam gyanánt adni. A régebbi **Magyar
Történeti Életrajzok** bolti ára évfolyamonként 80 K, tagjaink-
nak 60 K. Az előfizetési díjak 1099. sz. póstatakarékpénztári
számlánkra fizetendők be.

Raktáron van még: Szádeczky Lajostól Kovacsóczy Farkas,
bolti ára 16 K. Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György 32 K. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert 32 K. Széchy
Károly: Zrinyi Miklós II. köt. 48 K és V. köt. 32 K. Dézsi Lajos: Író
és könyvnyomtató a XVII. században 40 K Erdélyi Pál: Balassa
Bálint 32 K. Kretschmayr Henrik: Gritti Lajos 32 K. Veress Endre:
Izabella királyné 48 K. Fraknoi Vilmos: Széchenyi Ferencz 48 K. Áldásy
Antal: Alsáni Bálint 16 K. Morvay Győző: Fekete János 32 K. Ferenczi
Zoltán: br. Eötvös József 32 K. B. Szabó László: Forgách Ferencz 32 K.
Szinnyei Ferencz: Bacsányi János 32 K. Pór Antal: Keszei Miklós 16 K.
Veress Endre: Kakas István 32 K. Meller Simon: Ferenczy István 48 K.
Tóth Szabó Pál: Szathmáry György 48 K. Vértesy Jenő: Kölcsey Fe-
rencz 32 K. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz, 3 kötet 240 K, köteten-
ként i egyenként 80 K. Berzeviczy Albert: Beatrix királyné 80 K.
Veress Endre: Berzeviczy Márton 32 K. Ferenczi Zoltán: Rimay János
48 K. Császár Elemér: Anyos Pál 48 K. Dézsi Lajos: Tinódy Sebestyén
32 K. Márki Sándor: Dózsa György 80 K. Ortway Tivadar: Mária
királyné 80 K. Fest Aladár: Dévay Pál 80 K. Dézsi Lajos: Jósika Miklós
80 K. Márki Sándor: Horváth Mihály 80 K. Ezeket tagjaink az itt
felsorolt 80, 48, 40, 32, illetve 16 K-ás árak helyett 60, 30,
30, 24, illetve 12 K-ért kapják.

Póstaköltségekre kötetenként külön 6 kor. beküldését kérjük.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

elhatározta, hogy Magyarország újkori története forrásainak közzététele során kiadja

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁIT

Az egész sorozat a tervezet szerint *mintegy 25 kötetre* fog terjedni. Elsőnek azt az érdekesítő anyagot fogja közzétenni, a melyet *Károlyi Árpád* a bécsi állami levéltárban csak nemrégiben fedezett föl s a mely

SZÉCHENYI DÖBLINGI IRODALMI HAGYATÉKÁT

tartalmazza 2 kötetben.

AZ I. KÖTET tartalma a következő lesz:

Történeti bevezetés, mely a titkos államrendőrség (haute police) iratai, a ministertanács jegyzőkönyvei és sok más, eddig kiadatlan és teljesen hozzáférhetetlen levéltári anyag alapján előadja Széchenyi rendőri megfigyeltetésének okait és változatos történetét.

Ezt követik: Széchenyinek *naplója, 1848 márczius 19-től 1848 szeptember 4-dikéig*, Széchenyi lelki betegségének catastrophalis kitöréséig.

Az 1859-1860-ból való, a márcziusi házkutatásig vitt *napló*.

Széchenyi *utolsó rövid naplója*.

Széchenyinek válogatott levelei 1858-1860-ból, valamint hozzá intézett *válogatott levelek*.

Egy remek *parainézise fíához Bélihoz*, 1857 novemberéből.

Széchenyi utolsó műve, melyet közvetlen a házkutatás előtt fejezett be »*Disharmonie und Blindheit*« cím alatt s mintegy a »*Blick*« folytatásaképp akart kinyomatni.

A II. KÖTET azt a *nagyterjedelmű, hatalmas, magyarnyelvű munkát* fogja hozni, a melyen Széchenyi 1857-ben dolgozott, még mielőtt Bachnak »*Rückblick*«-je (mely alkalmat nyújtott a »*Blick*« megírására) megjelent volna. Széchenyi e nagyszabású alkotása a legmaróbb satyra a bécsi kormány egész rendszere s e rendszer legfőbb képviselői ellen.

A Magyar Történelmi Társulat *egyelőre* erre a két érdekesítő anyagú kötetre hirdeti előfizetést. A *két*, együtt hozzávetőleg *1000 oldalra terjedő kötet* ELŐFIZETÉSI ÁRA fűzve, finomabb papíron **400 KORONA**. Az előfizetési összegek postai befizetőlappal *25.217 sz. *póstatakarékpénztári számlánkra* vagy a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél lévő folyószámlánkra* küldhetők be. A bolti ár jelentékenyen magasabb lesz.

A munkából japán papíron *100 számozott amatőrpéldány* is készül, melynek előfizetési ára **2000 KORONA**. Az előfizetések a *Századok szerkesztőségének* (I., Attila-utca 13. III. 10.) jelentendők be.

Egyben felhívjuk az érdeklődők figyelmét arra is, hogy a »*döblingi irodalmi hagyatékot*« nyomon fogja követni a *Blick* új kiadása.

Az *összes munkák* előfizetési árát a hullámzó papir- és nyomdaárak mellett ma nem lehetett megállapítani s így előjegyzéssel nyújtunk módot az érdeklődőknek, hogy a további köteteket is *mérsékelt előfizetési áron* szerezhessék meg. Ezekre tehát előjegyzéseket már most is elfogad a Századok szerkesztősége.